

Az Árpád-ház hatalmi kapcsolatrendszerei

Rokonok, barátok és dinasztikus konfliktus Kelet-Közép-Európában a 11. és korai 12. században

PhD disszertáció

Báling Péter

Témavezető:

Prof. Dr. habil. Bagi Dániel (DSc)

Tanszékvezető egyetemi tanár

PTE TTI Középkori és Koraújkori Történeti Tanszék

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsész tudományi Kar

Interdiszciplináris Doktori Iskola

Középkori és Koraújkori Történet Program

Kárpát-medence és szomszédos birodalmak 600 és 1700 között

I.	Bevezetés	5
I.1.	Tematikai keretek	5
I.2.	Metodológia és szakirodalom	9
I.2.1.	Genealógia	10
I.2.2.	Diplomáciatörténet	19
I.2.3.	Kapcsolattörténet	21
I.2.4.	Társadalomtörténet	23
I.2.5.	Komparatív módszerek	26
II.	Források	30
II.1.	Szájhagyomány	31
II.2.	A krónikás hagyomány	32
II.3.	Egyéb narratív források	36
II.4.	Hagiográfia	37
II.5.	Okleveles forrásanyag	40
II.6.	Törvények	42
II.7.	Egyéb források	45
II.8.	Narratívák és konfliktusok	46
III.	Kelet-Közép-Európai dinasztikus összeköttetések	53
III.1.	Házasságok jogi háttere	53
III.2.	A dinasztikák házassági horizontja	81
III.2.1.	Az első generáció	82
III.2.2.	A második generáció	100
III.2.3.	A harmadik generáció	113
III.2.4.	A negyedik generáció	129
III.2.5.	Az ötödik generáció	142
III.2.6.	Összegzés	154
III.3.	A dinasztikus család	159
III.3.1.	A vérségi jog a hatalom öröklésének fényében	162
III.3.2.	Amicitia	182
III.3.3.	Rokonok és barátok	187

III.3.4.	<i>A deditio</i>	196
III.3.5.	<i>Consilium et auxilium</i>	211
III.3.5.1	Az <i>auxilium</i>	227
III.3.5.2	Az <i>auxilium</i> formái	229
III.3.5.3	Az <i>asylum</i>	232
IV.	Eredmények	235
V.	Genealógiai melléklet	241
	Géza fejedelem.....	244
	Sarolt	257
	Mihály	266
	Szent István.....	272
	Gizella.....	284
	Vazul	304
	Szár László	310
	Szent Imre	316
	Orseolo Péter	326
	Aba Sámuel.....	347
	I. András	358
	I. Béla	375
	Levente	392
	Salamon.....	396
	Dávid.....	405
	Adelheid	409
	György.....	417
	I. Géza	420
	Szent László	432
	Lampert	446
	Zsófia.....	451
	Eufémia	460
	Ilona	468

Kálmán	477
Álmos	505
Piroska	517
VI. Irodalomjegyzék	529
VI.1 Gyakrabban használt rövidítések	529
VI.2 Források	533
VI.3. Feldolgozások	544

I. Bevezetés

I.1. Tematikai keretek

A 14. századi krónikakompozíció hagyományozta tovább azt a drámai feszültségű történetet, amelyet az utókor várkonyi jelenetként ismer. A krónika 92. fejezete arról ad hírt, hogy az öreg és kórság által gyötört András király főembereivel tanácskozáván, felajánlotta öccsének, Béla hercegnek a választás lehetőségét: a királyi hatalmat, avagy a hercegi méltóságot választja, unokaöccsével, a már megkoronázott Salamonnal szemben. Mint az ismeretes, a palota ajtajának őrzője, Miklós ispán tanácsára Béla a hercegséget szimbolizáló kard¹ mellett döntött. A krónika szövege a továbbiakban így folytatódik: „*A herceg pedig, minthogy igen éles eszű volt, már előre óvakodott a király cselvetéseitől, és egész családjával együtt eltávozott Lengyelországba a sógorához. Amikor ezt András király meghallotta, mivel félt a mesterkedéseitől, Salamont, a fiát elküldte a német császárhoz, annak apósához. Fiát Magyarországnak igen sok főembere követte. Közben Béla herceg sógorának, a lengyel fejedelemnek előadta valamennyi sérelmet, ami csak fivére, András király részéről érte. A fejedelem pedig híven és hathatósan segített neki. Így hát Béla herceg apósának három hadtestével tért vissza Magyarországra. András király pedig sejtve, hogy hadsereggel vonult be Magyarországra, a német császártól hozatott két vezért, mégpedig Vilmost és Poto-t a maga segítségére. Zsoldjába fogadta a cseh herceget is, aki a rokonságához tartozott, és nagyon bízott zsoldosai sokaságában. Magyar viszont nem sok volt nála: legtöbbjük ugyanis követte Salamont, a fiát, s azok közül, akik az országban maradtak, nagyon sokan Béla herceghez csatlakoztak.*”²

A Salamon megkoronázása miatt kialakult feszültség, amely a várkonyi jelenetben jutott csúcspontra, megbontotta azt a szövetséget, mely 1048 körül, Béla Magyarországra való visszahívása nyomán létesült a király és a dukátus ura, azaz a herceg között.³ Mivel Béla a konfliktus kirobbanása után már nem remélhette, hogy fivére halála után reá száll a királyi

¹ A kard, mint hatalmi szimbólum értelmezése kapcsán legújabban I. BAGI, Barátság. 400–404. Vö. FONT, Korona és/vagy kard. 30–40.

² Bollók János fordítása, KK 63; *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 93. 355–356: „*Dux autem erat sicut sagacissimus precavens sibi ad (sic) insidiis regis Andree fratris sui, cum omni familia sua secessit in Poloniam ad socerum suum. Quod audiens rex Andreas, timens illius machinamenta, filium suum Salomonem transmisit ad imperatorem Theutonicorum socerum suum. Secuti sunt autem eum plurimi primates Hungariae. Interea dux Bela omnem iniuriam, quam ei frater suus rex Andreas intulerat, notificavit socero suo duci Poloniae. Dux autem Polonie auxiliatus est ei fideliter et efficianter. Dux itaque Bela tribus agminibus soceri sui munitus reversus est in Hungariam. Rex autem Andreas prenoscens eum cum exercitu intrasse in Hungariam, ab imperatore Teutonicorum duos duces, videlicet Vilelmum et Poth in auxilium suum fecit adduci. Ducem quoque Bohemorum qui consanguineitate eidem attinebat, mercede conduxit et confidebat in multitudine conductorum. Hungarum autem non multos habebat, quamplurimi enim Salomonem filium suum secuti fuerant, plurimi ad ducem Belam confluerant.*”

³ ZSOLDOS, Az Árpádok. 80.

hatalom,⁴ életét féltve Lengyelországba távozott. A küszöbön álló fegyveres küzdelem megindulása előtt mindkét fél egész familiáját,⁵ azaz mind közvetlen családtagjait, mind vagyonát, és vélhetőleg a hadra fogható népének egy részét is külföldre menekítette. A krónika által használt *socerus* kifejezés egyértelművé teszi, hogy Béla, csakúgy mint András, házassági összeköttetése folytán létesült rokoni kapcsolatait kiaknázva próbálta meg jogait érvényesíteni. A krónikahely e helyütt arról is tájékoztat, hogy a dinasztikus házasságok folyamánaként a sógorsági, unokatestvéri kapcsolatok jól körülírható politikai célok mentén, különböző érdekszövetségek kiformálódását eredményezték. A 14. századi krónikakompozíciónak a 93., fentebb idézett fejezete világosan rajzolja meg András király és Béla herceg torzsalkodásában a szemben álló felek szövetségi viszonyait, érdekcsoportjait.

Az András és Béla közti konfliktus kezdetét megörökítő fejezet minden valószínűség szerint Tiszavárkonyban zajlott le. Az eseményeket élénk historiográfiai érdeklődés övezte, hiszen a krónikakompozíció talán legismertebb és leghíresebb epizódjáról már számos írás látott napvilágot, melynek következtében a kutatás különböző elméletek mentén próbálta meghatározni a szöveg keletkezési idejét,⁶ illetőleg eszmetörténeti jelentőségét,⁷ ám mind a mai napig egyik kérdésben sem alakult ki megnyugtató konszenzus. Felmerülhet a kérdés, hogy a krónikahelyet övező kiemelt figyelem ellenére lehetséges-e a névtelen krónikás által megrajzolt személyes kapcsolati háló újszerű vizsgálatával új eredményekre jutni a 11. század társadalmi viszonyait illetően. Az értekezés éppen ezért erre a kérdésre kíván választ adni az Árpádok, Piastok és Přemyslidák dinasztiáinak tagjaiból álló kapcsolatrendszer elemzésével. Mindezt pedig az eddig a magyar szakirodalom által csak részben feldolgozott, új társadalomtörténeti eredmények bevonásával – mint például az *amicitia* intézménye –,

⁴ Béla herceg és András lehetséges szerepéről és a konfliktus okairól I. MAKK, Külpolitika. 93–94. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 129–131. Vö. BAGI, Barátság. 404–405; SROKA, Węgry. 199–223 és 225–253.

⁵ Commentarii. 324.

⁶ Gerics József érvelése szerint a 92. krónikafejezet forrása az ún. ősgeszta, mivel Kálmán korában a kard, mint hercegi szimbólum már nem felelt meg a kor követelményeinek, így a szerző a kérdéses szöveg keletkezési idejét is Salamon király idejére datálta. I. GERICS, Királykoronázás. 127–128. Vö. GERICS, Geszta-szerkesztéseink. 83; Ezzel szemben Kardos Tibor a szöveg forrását a népi „képzeletben és mondaképzésben” látja. I. KARDOS, Középkori kultúra. 101; Kristó Gyula a várkonyi jelent keletkezését a Kálmán király uralkodása alatt meginduló irodalmi tevékenységgel vonja párhuzamba. I. KRISTÓ, Epika. 337–343.

⁷ A 92. krónikafejezet és az azt követő szöveghelyek magyarázata kapcsán alakulhatott ki a 20. századi magyar történetírásban az az eszmetörténeti vita, amely a krónikafejezetekben fellelhető érvelési technikák mentén próbálta az író szándékát idoneista illetve legitimista felfogás mentén értelmezni. A kérdéskör legfontosabb megállapításaihoz I. GERICS, Geszta-szerkesztéseink. 100–115; GERICS, Koronafogalom. 131–140; KRISTÓ, Legitimitas. 585–619; SZOVÁK, Szent László. 116–118; VESZPRÉMY, Királykép. 37–52; BOLLÓK, Szent Imre. 61–75; Ugyancsak Gerics József nevéhez fűződik a krónikaszerkesztmény 92. és azt követő fejezetei vizsgálata során a Salamon koronázásakor használt *Dustan-Egbert ordo* kimutatása. I. GERICS, Királykoronázás. 121–133; Legújabbban a dukátus és az országmegosztások kapcsán Bagi Dániel fejtette ki nézeteit, többek közt olyan új társadalomtörténeti fogalmak bevonásával, mint az *iniusticia* és *amicitia*. I. BAGI, Divisio Regni. 223–225, 235–245.

illetve a rokoni és az érdekkapcsolatok összehasonlításával kívánjuk megtenni. Mindemellett arra is választ próbálunk keresni, hogy a kelet-közép-európai térségben az Árpádok, Přemyslidák és Piastok között létesült családi kapcsolatokban milyen hatásfokkal érvényesült az Ottoniánus és Száli korban a Birodalom területén tetten érhető konfliktuskezelési normarendszer. Arra vagyunk kíváncsiak tehát, hogy a Gerd Althoff nevével fémjelzett történeti iskola által kimunkált – és az utóbbi időben egy inkább alkalmazott – keretek érvényesek-e a régió dinasztikus torzsalkodásaira.

Jogosan merülhet fel a kérdés: vizsgálhatók-e ilyen szempontok alapján az Árpádok Piastok és Přemyslidák dinasztikus összeköttetései? Nézetünk szerint a konfliktusok során alkalmazott protokoll nem korlátozódott kizárólag az Ottók és a Száliak birodalmára, hiszen a 12. századi Franciaország és Anglia összecsapásait kísérő eseményekről tudósító forrásokban is fellelhető az a terminológia, amelyet legkorábban a Birodalom területén keletkezett kútfők használtak először hasonló politikai helyzetben.⁸ Ami pedig a Birodalom keleti végeit illeti, Deér József már 1938 során felvetette, hogy a keresztény magyar királyság életre kelténél nem hagyható figyelmen kívül az a hatás, amely a birodalmi minták bizonyos fokú átvételéből és speciálisan a magyar viszonyokra való alkalmazásából fakadt.⁹ A birodalmi hatás Szent István szervezőmunkájának szinte minden területén kimutatható, amihez nyilvánvalóan hozzájárult a dinasztikus összeköttetésekből fakadó leginkább bajor kulturális impulzus.¹⁰ A szent király törvénykezése kapcsán igen beszédes az a sokat idézett mondat, melyben maga az uralkodó mondja el, hogy *„a régi és új császárokat utánozván, törvényben testet öltött gondolkodás eredményeképpen előírtuk népünknek, miként éljenek tisztességes és háborítatlan életet.”*¹¹ Az első magyar törvénykezési aktus során megalkotott dekrétumok keletkezési ideje és lehetséges forrásai már a 18. század óta foglalkoztatják a magyar történetírást, és noha a téma kapcsán született nézetek közt minden részletre kiterjedően nem alakult ki konszenzus, abban azonban minden kutató egyetért, hogy a törvények erős birodalmi hatást mutatnak.¹² A törvényalkotás mellett Koszta László a pécsi egyházmegye alapításáról írt tanulmányban hívta fel a figyelmet arra, hogy a magyar episzkopális egyházszervezet kialakításának második szakaszához köthető pécsi püspökség létrejötte szoros párhuzamot mutat a II. Henrik császár által alapított bambergi püspökséggel.¹³ A fehérvári Nagyboldogasszony bazilika alapítása és építése pedig az *imitatio*

⁸ EICKELS, Homagium and Amicitia. 133–140.

⁹ DEÉR, Pogány magyarság. 100–101.

¹⁰ A középkori házasságok kultúráközvetítő szerepét jól jelzi, hogy mind az építészet, művészetek, írásbeliség és a politikai reprezentáció mentén is kimutatható. I. RÖCKELEIN, Heiraten. 118–134.

¹¹ Kristó Gyula fordítása. I. ÁKÍF 48; *„[...] antiquos ac modernos imitantes augustos, decretali meditatione nostre statuimus genti, quemadmodum honestam et inoffensam ducerent vitam [...]”* ZÁVODSZKY, Törvények. 141.

¹² Összefoglalóan I. JÁNOSI, Törvényalkotás. 60–96; NÓTÁRI, A Lex Baiuvariorum hatása. 417–427.

¹³ KOSZTA, Püspökség alapítása. 25.

imperii jegyében történt, amelyet jól jelez, hogy a királyi bazilikát aacheni mintára Szent István papi testület kezelésére bízta.¹⁴ Kristó Gyula a vármegyék kialakulásáról írt korszakos munkájában pedig így fogalmazott: „az első király úgy alkotta meg megyéit, hogy tekintetét a nyugati szomszédország (a német birodalom) viszonyaira vetette.”¹⁵ Nem szorul továbbá magyarázatra az a megállapítás sem, hogy a fentebb elősoroltakon kívül, a formálódó keresztény Magyar Királyság legitimációjában¹⁶ és pénzverésében¹⁷ is jelentős szerepet játszottak a birodalmi minták. A meginduló írásbeliség¹⁸ is hűen tükrözi a nyugati formavilágot, hiszen ezek a munkák elsősorban idegen egyháziak tollából születtek.¹⁹ A Szent Gellért féle *Delibeartio*²⁰ illetve István király megbízására fiának, Imre hercegnek készült *Intelmek* is magukon viselik a nyugaton már régről ismert stílus- és műfaji jegyeket, még akkor is, ha az *Intelmek* egy olyan, a 11. századra már letűnt – Szűcs Jenő szavait idézve –, „államelméleti műfaj”²¹ képvisel, amely leginkább a Karoling-kor időszakára volt jellemző. A művelt elit tagjai, akik a latin nyelvű irodalmat meggyökereztették Magyarországon, ezeken az írásokon keresztül tudták elmondani véleményüket, és alkottak értékítéletet az eseményekről, illetve az abban résztvevő felekről. Már Veszprémy László is megállapította, hogy az elbeszélő források elsősorban olyan művelt, a politikai és kulturális elit tagjai számára készültek mint a püspökök, akik értették a szövegben fellelhető, leginkább a jog és teológia mentén értelmezhető normákat.²² Ebből következőleg nem alaptalan a gyanú tehát, hogy a korabeli politikában használatos szimbolikus argumentációs elemek vizsgálhatók az Árpádok dinasztikus kötelekei kapcsán kirobbant konfliktusok mentén. A fenti példák bizonyosságul szolgálnak arra nézve is, hogy számolnunk kell egyes birodalmi minták meghonosodásával, mindamellett szükséges kiemelni, ahogyan azt a magyar historiográfia már számos alkalommal meg is tette, hogy a példák és modellek alkalmazása nem merült ki a szolgai másolásban, hanem minden esetben a helyi viszonyokra való adaptáció teremtette meg azt a sajátos fejlődési irányt, melyet a középkor folyamán a Magyar Királyság képviselt. Ezt a koncepciót csak erősíti a Michael Werner és Bénédicte Zimmermann által kidolgozott kutatási gyakorlat, a *histoire croisée* is. A szerzők által kínált összehasonlító elemzés módszertana arra hívja fel a figyelmet, hogy bizonyos minták –

¹⁴ DEÉR, Aachen. 372–423. Vö. ZSOLDOS – THOROCZKAY – KISS, Székesfehérvár. 67–72.

¹⁵ KRISTÓ, Vármegyék. 61. A vármegyék kapcsán kimutatható, elsősorban a terminológiában tetten érhető hatásokra l. KRISTÓ, Vármegyék. 63–66.

¹⁶ Dinasztia. 119–120, 124; KRISTÓ, Legitimitas. 585–621.

¹⁷ HÖMAN, Pénztörténet. 173–174.

¹⁸ GYÖRFFY, István király. 266–267.

¹⁹ VESZPRÉMY, Structured literacy. 161.

²⁰ *Deliberatio Gerardi Moresanae ecclesiae episcopi Svpra Hymnum trium Pverorum*. Elmélkedés. Gellért, a marosi egyház püspöke a három fiú himnuszáról. Fordította és szerkesztette: Karácsonyi Béla - Szegfű László.

²¹ SZÜCS, Szent István Intelmei. 271–290.

²² VESZPRÉMY, Elbeszélő forrásaink. 17.

legyenek azok gazdasági, társadalmi vagy kulturális modellek – mechanikus átvétele csak igen korlátozott mértékben lehetséges, hiszen a passzív befogadás helyett dinamikus cserefolyamatokról kell beszélnünk, amelyben maga az átvett modell igazodva a helyi sajátosságokhoz, folyamatosan változik, sajátosan helyi válaszokat nyújtva a kihívásokra.²³ Cseh- és Lengyelország esetében is hasonló megállapítások tehetők, azaz a Přemyslidák és Piastok országaiban is kézzelfoghatóak azok a birodalmi hatások, amelyek leginkább a kirsztianizáció és az egyházszervezet kialakulása mentén mutathatók ki.²⁴ Érdeemes ugyanakkor arra is felhívni a figyelmet, hogy mintául szolgáló normarendszer Karoling-kori és kortárs elemeket is tartalmaz, azaz mindhárom dinasztia területén az eltérő időbeli rétegek hatása együttesen érvényesült.

A fentiek alapján elmondható tehát, hogy a dolgozat által vizsgálni kívánt konfliktusok és rokoni kapcsolatok esetében igen nagy a valószínűsége annak, hogy a Birodalom területén már régtől fogva honos szabályrendszer bizonyosan kihatással volt a térség dinasztiáinak torzszalkódásaira. A konfliktusok résztvevőiben pedig az Árpádok, Piastok és Přemyslidák nemzetségéhez tartozó bonyolult genealógiai viszonyokkal egybekapcsolódó tagjaira ismerhetünk rá. Mint az ismeretes, az Árpádok kelet-közép-európai összeköttetései a környező országok dinasztiáival szerteágazó rokoni kapcsolatokat eredményeztek. Ennélfogva ki kell terjesztenünk vizsgálódásainkat az Árpádok genealógiai összeköttetéseire is, hiszen nem mellékes, hogy a konfliktushelyzetekben az egyes családtagok milyen rokonságban álltak egymással. A házassági kapcsolatokat ugyanis a medievisztika hagyományosan szövetségek megerősítésben, illetve békekötések lezárása mentén értékelte.²⁵ Legújabbán Hedwig Röckelein mutatott rá, hogy a „Nyugat” és „Kelet” között a 10. századtól meginduló dinasztikus összeköttetések legfőbb hozadéka mégsem ebben állt, ugyanis a kulturális javak cseréje hosszabban éreztette hatását, mint egy-egy szövetség vagy béke fennállása, amely sok esetben nagyon hamar érvényét veszítette, hiszen legfeljebb csak arra az időszakra szólt, amíg a házasodó felek életben voltak.²⁶ Szükségesnek látszik tehát egy olyan genealógiai adatbázis elkészítése is, amely a legújabb szakirodalom figyelembevételével bemutatja az egyes családi kapcsolatok hiteles vagy éppen fiktív voltát.

I.2. Metodológia és szakirodalom

²³ WERNER - ZIMMERMANN, *Historie croisée*. 5–30.

²⁴ FONT, *Dinasztia*. 233–241.

²⁵ Forrásadatok híján Géza dinasztikus politikáját általában a békés viszonyok megtartásával és az Árpádok uralmi területének szomszédaival való jó kapcsolatok kialakításával szokás magyarázni, amelynek zálogát a történetírás a házasságokban látja. GYÖRFFY, István király. 86–91; MAKK, *Külpolitika*. 38. ill. MAKK, *Külpolitika* DSc. 44.

²⁶ RÖCKELEIN, *Heiraten*. 114 és 134; A magyar királynék esetében összefoglalóan I. ZSOLDOS, *Árpádok és asszonyaik*. 176–178.

Az Árpádok, Piastok és Přemyslidák dinasztikus összeköttetéseinek irodalma könyvtárnyi méretű, következésképp a kutatástörténet bemutatása sem egyszerű feladat. Mind a magyar, mind a cseh, szlovák és lengyel történetírásban fellelhető munkák az egyes dinasztiákon belüli és a dinasztiák között létesült szövetségi rendszereket, érdekkapcsolatokat és családi viszonyokat jól körülírható módszertani kategóriák mentén elemezték és értelmezték. Ennek megfelelően genealógiai, diplomáciatörténeti, kapcsolattörténeti és leginkább a német nyelvterületen honos társadalomtörténeti írásokról beszélhetünk. Jelen vállalkozás során igyekeztünk arra törekedni, hogy mind a magyar, mind a külföldi – elsősorban német, angol és lengyel nyelvű – releváns feldolgozások teret kapjak. Ezen felül nemcsak a különböző módszertant magukévé tevő szakirodalmi feldolgozásokról kell szólnunk, hanem az összehasonlító elemzés szükségességéről is, amely mára már a történetírásban alapvetőnek számító metodikai eljárássá vált.

I.2.1. Genealógia

„Az emberek közt a genealógia régebb óta létezik, mint a történelem” – írta Johann Christoph Gatterer, a Göttingeni Egyetem híres professzora a genealógiáról szóló 1788 során megjelent művében.²⁷ Gatterer a genealógiát, csakúgy, mint a kronológiát és a heraldikát még nem tartotta önálló diszciplínának, a történettudományok részeként határozta meg helyüket.²⁸ Azonban már a 18. század végén, munkája kiadásakor úgy találta, hogy azoknak, akik arra adják a fejüket, hogy minden genealógiai témájú munkával megismerkedjenek, a művek sokasága miatt nem árt, ha erre a célra egy egész termet könyvespolcokkal rendeznek be. Az a fajta felismerés, hogy a múltban élt elődök iránti érdeklődés ősi, elemi emberi tulajdonság, már jó kétszáz évvel ezelőtt sem volt új keletű. Az egyes emberek életében a történelmi emlékezetet az elődök, az ősök köré szerveződő tisztelet jelentette. Ezek az ősök cselekedeteik által egyfajta hagyományt teremtettek, amelyek eszményként, vagy épp ellenkezőleg, intő példaként szolgáltak a mindenkori jelen emberének. E szemléletmód minden kultúrában megfigyelhető, azonban a magasabb rendű civilizációk esetén a múlt és az elődök cselekedeteinek megismerése nemcsak szóbeli hagyományokban jelentkezik, hanem irodalmi lenyomata is tetten érhető.²⁹ Ennek fényében tehát nyilvánvaló, hogy a genealógiai módszertan már régtől fogva ismeretes a történettudomány számára, hiszen az európai reneszánsz korában született munkák alapjain

²⁷ GATTERER, Genealogie. 5.

²⁸ GATTERER, Genealogie. 4.

²⁹ KRISTÓ, Magyar historiográfia. 9–10.

„felnőve” a 18. századra a genealógiai kutatás során megismert adatokat már a köztörténeti ismeretek pontosítására használta a történetírás.³⁰

Ma már a genealógiát önálló tudományágnak tartja a kutatás, a modern historiográfia nem is nélkülözheti eredményeit, különösen egy olyan kor viszonyainak tárgyalásakor, ahol a személyi kapcsolatok, kapcsolatrendszerek igen nagy jelentőséggel bírtak. Jelen munkának nem célja a genealógia hazai történetének és művelőinek teljes ismertetése, annál is inkább, mivel e célból születtek már írások,³¹ azonban az Árpád-ház genealógiájának kapcsán felmerült problémák és az arra adott szakirodalmi válaszok bemutatása mindenképpen szükségesnek látszik.

Az Árpád-ház történetének tárgyalásakor, legyen az bárminemű problémakör, szinte megkerülhetetlen az Árpádok genealógiai viszonyainak vizsgálata, ezzel ellentétben azonban viszonylag kevés számú olyan monográfiáról tudunk, amely kifejezetten a szent királyok családjának genealógiai szempontú elemzésével foglalkozik.³² Nem mintha a kutatást nem foglalkoztatná a téma, hiszen számos olyan tanulmány született már, amely az Árpádok bizonyos problémás genealógiai összeköttetéseit próbálta feltárni. A nehézségek abból fakadnak, hogy a rendelkezésre álló források igen *szűkszavúak*, és *kútfőink egy sor híradásáról* már bebizonyította a kritikai szemléletmód, hogy genealógiai fikciókkal vagy hamisításokkal³³ *van dolgunk*. Ezek a tudósítások narratív kútfőinkben ráadásul számtalan esetben kerültek átdolgozásra, hiszen a királyi udvar jól felfogott érdeke volt az aktuálisan regnáló dinasztikus-ág felmagasztalása, illetve a riválisok befekettítése, aminek a következtében krónikáink genealógiai híradásai néhol igencsak zavarosak.³⁴

A középkori narratív kútfőkben megtalálható genealógiai kapcsolatok szakszerű feltárása egyidős a történetírás szaktudománnyá válásával. Magyarországon a 18. századi bollandista hagyományokon nyugvó jezsuita forrásfeltáró munka során összegyűlt hatalmas mennyiségű iratanyag tette lehetővé a honi historiográfiában az új eredmények és tudományos módszerek, így a történeti kritika³⁵ meghonosítását. Ekkor indult meg az Árpádok

³⁰ PANDULA, GENEALÓGIA. 12.

³¹ KUBINYI, Genealógiai kutatás. 213–221; KÁLLAY, Genealógia. 102–123.; BERTÉNYI, Segédtudományok fejlődése. 3–14; PANDULA, Genealógia. 11–28.; PANDULA, A genealógia ma. 203–214; PANDULA, Historiográfia. 7–40; RÁCZ, KÖZÉPKORI FORRÁSOK. 123–142.

³² A kutatás általában Wertner Mór korszakos munkájára hagyatkozik, amely a 19. század végén jelent meg. I. WERTNER, Az Árpádok. *passim*. Ide tartozik továbbá a Kristó Gyula és Makk Ferenc által közreadott Árpád-házi királyok életrajzát tartalmazó írás is. I. KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. *passim*.

³³ A 14. századi krónikakompozíció és genealógiai fikciók, hamisítások kapcsán I. VESZPRÉMY, Korhűség és forrásérték. 809–823.

³⁴ VÁCZY, Vazul-hagyomány. 304–338; GERICS, A Tatóny nemzetségről. 1–23.

³⁵ A 18. századi forráskritikai szemlélet legfőbb eredményei közé tartozik Benczúr Józsefnek a pannonthalmi alapító oklevélről írt értekezése (*Schreiben an einen Freund*. Vindobonae, 1779.) illetve Schwartz Gottfriednek az ún. Szilveszter bulla eredetiségét megcáfoló írása (*Entlarvte Bulle Pabst Sylvester des II*. Lemgo, 1777.); KOSÁRY, Művelődés. 573.

genealógiai kapcsolatainak a feltárása is, és egyben azoknak a problémáknak a felvetése, melyekre a magyar historiográfia az idők során az aktuális szellemi áramlatoknak és történetírói hitvallásoknak megfelelően megpróbált választ találni. Az Árpádok teljes genealógiai irodalmának bemutatása szétfeszítené a dolgozat kereteit, így inkább arra vállalkoztunk, hogy egy-egy problémás eseten keresztül mutassuk be azokat a historiográfiai műveket és szerzőiket, melyek jelentős mértékben hozzájárultak a jelenlegi ismereteink formálásához.

A megéledő hazai történetírás 18. századi művelői hamar felismerték, hogy a magyarországi diplomatikai és narratív források összevetése a külhoni kútfőkkel pontosabb eredményekre vezet, illetve a forráshasználat tekintetében prioritást élveztek a tárgyalt téma korosztályos írásos emlékei. A forrásbázis többek közt a Fuldai Évkönyv, Regino, Liutprand, Merseburgi Thietmar, Gallus Anonymus írásainak bevonásával egyre szélesebb alapokon nyugodott, és ezzel párhuzamosan olyan magyarországi források „felfedezésére” is sor került, mint Anonymus Gestája, a Pozsonyi Évkönyv, a Hartvik legenda és az Intelmek. Noha kezdetben a kor magyarországi történetírói előszeretettel nyúltak egyháztörténeti témákhoz, ekképpen számos történeti életrajz született,³⁶ a század második felétől kezdve lassú eltolódás figyelhető meg a világi témájú történeti munkák felé.³⁷ Ebben a folyamatban nem kis szerepet játszott egyrészt a katolikus hagyományok mellett a magyarországi protestáns tudományos történetírás megjelenésével keletkező kihívás, másrészt a Göttingeni Egyetem és az ott oktató professzorok, elsősorban Johann Christoph Gatterer, August Ludwig Schlözer és Ludwig Timotheus Splitter történet szemléletének hatása.³⁸ A későbbiekben

³⁶ Az antwerpeni jezsuiták *Acta Sanctorum*ának sikerén felbuzdulva az Árpád-házi szentek életéről viszonylag korán, már a 17. század végéről ismereteseek Magyarországról a bollandista történetírás jellegzetességeit viselő munkák. A sort Heveneszi Gábor (1656–1715) 1692-ben közreadott *Ungaricae Sanctitatis Indicia* (Tyrnaviae, 1692.) című műve nyitja, amely 55 magyar vagy Magyarországhoz köthető szent életrajzát tartalmazza, többek közt Szent István, Szent Imre és Gizella királyné életadatai is olvashatók benne. Az első igazán tudományos igényű elkészített Szent István életrajz azonban még váratott magára. A *Vita Sancti Stephani Regis Hungariae* (Jaurini, 1747.) Joannes Stiltingus (1703–1762) jezsuita író műve, amely az *Acta Sanctorum* kötetei közé illeszkedett. A munka igényessége és hatása nem csak abban állott, hogy Magyarországon addig ismeretlen forrásokat is felhasznált a szerző, így Merseburgi Thietmart és Wipót, hanem abban is, hogy hatására Szent István ismeretisége elérte a nagy ősnak tartott Attiláét. Vö. SZABADOS, Párhuzamos gondolatok. 135; SZABADOS, A magyar történelem. 171. Mindezen előzmények mellett Pray György fordított kiemelkedő figyelmet az Árpád-házi szentek életrajzai és legendái felé. Szent Erzsébet, Szent Margit (*Vita S. Elisabethae viduae landgraviae Thuringiae, ducis Saxoniae, Hassiae principis et comitis palatinae, nec non B. Margaritae virginis quarum illa Andreae II. haec Belae IV. Hungariae regum filia erat. Ex mss. codicibus eruta, ac praevis dissertationibus illustrata.* Tyrnaviae, 1770.), Szent László (*Dissertatio historico-critica de Sancto Ladislao Hungariae rege.* Posonii, 1774.) és Szent Imre mellett foglalkozott továbbá a korban szentnek tartott Salamonnal is (*Dissertationes historico-criticae de sanctis Salomone rege et Emerico duce Hungariae.* Posonii, 1774.).

³⁷ KOSÁRY, Művelődés. 572.

³⁸ A göttingeni egyetemről l. TAR, Magyarországi diákok. 14–15. ill. 109–120; SZÖGI, Magyarországi diákok. 16. ill. 226–248; KOSÁRY, Művelődés. 578.

mind a Pray György, illetve a Bél Mátyás köré szerveződő katolikus és protestáns iskolák előszeretettel fordultak a magyarság régmúltjának tanulmányozásához. Jóllehet ekkor még a magyar történetírás homlokterében – köszönhetően a Bél Mátyás és Johann Georg Schwandtner 1746. évi Anonymus szövegkiadásnak³⁹ – a honfoglalás és a „hét vezér történet” állt, ám az Árpádok genealógiai kapcsolatainak a vizsgálata során mindenképpen előrelépésnek számít ugyanakkor bizonyos, magyarországi narratív kútfőkben fellelhető családi összeköttetések tisztázása és feltárása. E korhoz köthető egy-egy problémás genealógiai kapcsolat esetében a kérdés felvetése tudományos szinten, okleveles, és a fent említett külhoni elbeszélő források bevonásával. Többek közt – a dolgozat időkereteit figyelembe véve – Géza fejedelem házassága, Szent István és Gizella, illetve Szent Imre herceg életadatainak kapcsán kialakult vita,⁴⁰ Vazul és Szár László esete, azaz András, Béla és Levente származása⁴¹ továbbá a Koppány-probléma⁴² is élenken foglalkoztatta a korabeli történetírókat. További eredményeket hoztak az Árpádok családi kapcsolatainak feltárásában azok a művek, melyek a megismert adatok felhasználásával genealógiai táblákat jelentettek meg.⁴³ Mindemellett a 18. századi tudományos igényű történetírásnak sikerült tisztázni Géza fejedelem keresztségben elnyert nevét, illetve a Merseburgi Thietmárnál megőrzött Vajk névalak felfedezése is a korszakhoz köthető.⁴⁴ Ugyancsak a felvilágosult szellemű történeti irányzatnak köszönheti a magyar medievisztika egy sor olyan fogalom megalkotását és meghonosítását, mint az Árpád-ház és az Árpád-kor.⁴⁵

³⁹ vö. SZABADOS, A magyar történelem. 174–178.

⁴⁰ Timon Sámuel *Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum a nativitate Divi Stephani Primi Regis Apostolici* című munkájában a Thuróczy-krónika alapján általánosan elfogadott 969. évet tartotta hitelesnek, elutasítva Baroniust 989. évmegjelölését. (1. old.) Stillingus *Vita Sancti Stephani Regis Hungariae* c. munkájában ezzel szemben a Hartvik legendára hivatkozva inkább a 984 körüli évszámot tartja elfogadhatónak. (99–100 old.) Pray György az *Annales veteres Hunnorum Avarum et Hungarorum* hasábjain részletesen ismertette a korabeli ismereteket, többek közt Timon Sámuel, Inchoffer Menyhért, Otrókoci Főris Ferenc munkáit citálva. Stillingushoz hasonlóan Pray is Hartvik püspökre hivatkozva utasította el a Thuróczy-krónikában szereplő adatot. (377. old.) A források ellentmondásossága okán a vita időről-időre felbukkan. Legutoljára Kristó Gyula ill. Tóth Sándor László próbálta meg tisztázni szent királyunk születési idejével kapcsolatban felmerült problémákat. I. KRISTÓ, Szent István születési ideje 3–10. és TÓTH, Vajk-István. 9–19.

⁴¹ PRAY, Annales regum Hungariae I. 4.

⁴² PRAY, Annales regum Hungariae I. 3–5.; Katona hívta fel a figyelmet arra – Bíborbanszületett Konstantin császár művére hivatkozva –, hogy Koppány és apja Tar Szerénd, az Árpád nemzetség sarja kell legyen, így a hatalomért folytatott harc résztvevőiben egy család rokonságát kell keresnünk, még ha a rokoni fok közelebről meg nem határozható. I. KATONA, Historia critica. 710–711. Vö. SZABADOS, Magyar államalapítások. 243–279.

⁴³ PRAY, Annales regum Hungariae I. 4.

⁴⁴ Stillingus Szent Istvánról fent említett biográfiájában Ademar Cabanensis alapján ismertette Géza fejedelem keresztségben elnyert nevét (82. old) és Szent István nevének Waic névalakját Merseburgi Thietmarra hivatkozva (108. old).

⁴⁵ Palma Ferenc Károly névéhez fűződik a fogalmak első, tudatos használata, ám kétségtelen, Katona István munkásságához kapcsolódik a kérdés felvetése és magyarázata, ezáltal a magyar történeti irodalomban való meghonosodása is. I. KATONA, Historia critica. 1. Vö. SZABADOS, A magyar történelem. 215–218.

A fentebb idézett művek ismertetése – ha csak röviden is – már csak azért is tűnik szükségesnek, mert a 18. század második felében és a 19. század első harmadában született, még jellemzően latin nyelven íródott munkák számos esetben váltak a későbbiekben megjelenő, akár a romantikus, akár a pozitivisták honi történetírás hivatkozási alapjává. A 19. század történetírása azonban tudományosság terén csak a század végén tudott felnőni az előző évszázad nagyjaihoz.⁴⁶ Hóman Bálint a reformkor historiográfiai munkásságát így értékelte: „a reformkorszak politikai mozgalmainak előterében álló nyelvkérdés a nyelvtudomány és a szépirodalom felé fordította a figyelmet s a túlnyomóan idegen, latin nyelven művelt történettudomány iránt való érdeklődés lehanyatlott. Az 1825 óta mind zajosabbá váló politikai mozgalmak légköre egyébként sem volt alkalmas a kutatómunka iránti lelkesedés fenntartására. Történeti életünk reformkora így lett történetírásunk történetében a hanyatlás, a visszafejlődés korává.”⁴⁷ A 19. századi romantikus és a későbbiekben nemzeti liberális karakterjegyeket magán viselő történetírás igazi hozadéka az Árpádok genealógiai kapcsolatainak feltárásában inkább a forráskiadói tevékenységben ragadható meg. Annak ellenére, hogy az oklevéltárak, illetve más, narratív kútfők kritikai kiadása nem minden esetben érték el a követendő példaként kitűzött *Monumenta Germaniae Historica* sorozat köteteinek színvonalát, mindenképpen pozitív hatást gyakoroltak a hazai történetírásra.⁴⁸ Az Árpádok genealógiai viszonyainak vizsgálata csak a századforduló előtt kapott új lendületre, köszönhetően annak a genealógiai, heraldikai és szfragisztikai érdeklődésnek, amely életre keltette a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságot.⁴⁹ A Társaság jóvoltából szakszerű és színvonalas tanulmányok láthattak napvilágot, ám mivel a korai magyar történelem esetében erősen forráshiányos időszakról van szó, sok esetben a szerzők később keletkezett források bevonásával vagy a kortárs kútfők tudósításainak újszerű értelmezésével próbáltak megnyugtató magyarázattal előállni. Ha konszenzus ezekben a kérdésekben nem is jöhetett létre, mindenképpen egy újszerű tudományos módszertan irányába mutatnak azok a törekvések, amelyek nemcsak történészek, hanem nyelvészek, régészek és néprajztudósok bekapcsolódásával árnyalták a kialakult nézeteket. Tulajdonképpen elmondhatjuk, hogy a

⁴⁶ A 19. század magyar történetírására összefoglalóan I. ROMSICS, Clio. 77–166.

⁴⁷ HÓMAN, Forráskutatás. 29–30. A korszak legtermékenyebb forráskiadási tevékenysége kétségkívül Fejér György nevéhez fűződik, aki megkezdte a jezsuita forrásgyűjtő munka eredményeinek publikálását. (*Codex diplomaticus regni Hungariae*. Budae, 1822–1844)

⁴⁸ ROMSICS, Clio. 81–82.

⁴⁹ A Magyar Heraldikai és Genealógia Társaság hasonló célkitűzésekkel alakult, mint a berlini Herold (1869) és az osztrák Adler (1870). Minderről a Turul első számában Radvánszky Béla a társaság elnöke így fogalmazott: „A föld mozog, nekünk is mozognunk kell; a történelem halad, írásának is haladni kell. A magyar család-történelem nem állhat meg ott sem, a hová azt egy avatott társunk nagy, alapvető munkája által helyezé. Folytatnunk kell; hirdetni, gyarapítani, terjeszteni akarjuk a kritikailag tisztázott valót. Megneveljük vagy leszállítjuk a származási fákat úgy, mint arra az oklevelek tanítanak, hogy ezen a téren is azon fokra emelkedjünk, a melyen általános történetírásunk áll.” RADVÁNSZKY, Néhány szó. 2.

19. század utolsó és a 20. század első harmadára sikerült az Árpádok genealógiai összeköttetéseit feltárni, természetesen csak olyan mértékben, amennyire ezt a rendelkezésre álló források megengedték. Azok a viták, amelyek későbbiekben újfent felizzottak lényegében egy-egy már ismert elmélet újbóli elvetéséből, megerősítéséből vagy finomításából álltak, és sok esetben az adott nézet csak a mellette kiálló kutató tekintélye miatt vált hivatkozási alappá.⁵⁰

Az Árpád-ház genealógiájának tisztázása körül kialakult viták és eredmények a magyar historiográfiában a nagy szintézisekben és kifejezetten a témával foglalkozó monográfiákban kerültek közlésre, ugyanakkor a folyóiratok hasábjain megjelent szakcikkek és tanulmányok tágabb teret engedtek a tudományos vitáknak.

Pauler Gyula és Marczali Henrik voltak az első olyan magyar nyelvű történeti szintézisek megalkotói, melyek alapvető megállapításai mindmáig megállják a helyüket, köszönhetően a kritikus szemléletű forráskezelésnek és az ezzel párosuló logikus érvelésnek.⁵¹ Az Árpádok genealógiai kapcsolatának értékelésekor elsősorban a nyelvészet⁵² és a néprajz⁵³ eredményeit vonták be a kutatásba, így próbálva meg áthidalni a források szűkszáva és legfőképpen ellentmondásossága kapcsán kialakult szakadékokat. A fentebb említett problémásabb esetek kapcsán a szerzők művei alapvetően egységes képet mutatnak, a Vazultól származó hercegek

⁵⁰ A probléma érzékeltetéséhez érdemes Géza fejedelem házassági kapcsolata körüli vitában nyilatkozó történészek írásait felidézni. Mint az ismeretes, már Pray György is felvette, hogy a magyar narratív forrásokkal ellentétben Géza fejedelem I. Mieszko lengyel fejedelem állítólagos leányával Adelheiddal kelhetett egybe. (*Annales veterum Hunnorum*. Vindobonae, 1774. 372–373.) A magyar historiográfiában a Sarolt – Adelheid vita azóta is rendre fellángol, konszenzusra historiográfusaink Pray György óta sem jutottak, noha a honi medievisztika minden jelentős képviselője kifejtette már a nézetét. Ennélfogva a szintézisekben illetve életrajzi ihletésű írásokban a Géza fejedelem házasságáról szóló részek általában megelégszenek egy-egy neves kutató eredményeinek közlésével. Vö. WERTNER, Az Árpádok. 24–31; KARÁCSONYI, Szent István anyja. 97–112; PAULER, A magyar nemzet. I. 381–382. 33. jsz.; DÖRY, Szent István családi története 457–487; HÖMAN, Gesta Ungarorum. 90–91; VAJAY, Géza nagyfejedelem. 63–81; GYÖRFFY, István király. 60–64; KRISTÓ, Magyarok és lengyelek. 1–11; SZEGFÜ, Sarolta. 240–251. Nézetünk szerint azonban mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy a rendelkezésre álló források és azok ellentmondásossága okán a vitás kérdésekben megnyugtató konszenzus csak kivételes alkalommal várható.

⁵¹ PAULER, A magyar nemzet. I-II. passim; MARCZALI, Vezérek kora. passim; MARCZALI, Magyarország története. passim.

⁵² A nyelvészet eredményeit általában a magyar őstörténet kapcsán idézte a korabeli történetírás. Pray még nem fogadta el ezeket az eredményeket és ragaszkodott a hun származáselmélethez még akkor is, amikor Sajnovics János kimutatta a magyar és lapp nyelvek közti rokonságot, (*Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum esse*. Tyrnaviae, 1770.) amit Gyarmati Sámuel egészített ki a finn-magyar nyelvrokonság tézisével. (*Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae*. Gottingae, 1799.) Az első olyan történetíró, aki elvetette a hun-avar-magyar származáselméletet és a magyarokat finnugor népként mutatta be Engel János Keresztély volt. Vö. ROMSICS, Clio. 43. Pauler Karácsonyi János érvelését elfogadva, a Vazul-Vászoly névalakban valamiféle német kapcsolatot vélte felfedezni. PAULER, A magyar nemzet. I. 75 és 413. 153. jsz.; Marczali nyelvészeti érvek mentén tartotta elfogadhatatlannak a hun származáselméletet. MARCZALI, Vezérek kora. 41–44; Ezen felül elvetette a Vazul névalak német eredetét, és amellet érvelt, hogy görög összeköttetéseket kell keresni a név mögött. MARCZALI, Vezérek kora. 303.

⁵³ Pauler elsősorban a honfoglalás-kor viszonyainak ismertetésekor használta fel Hunfalvy Pál, Vámbéry Ármin és Tagányi Károly munkáit. PAULER, A magyar nemzet. I. 373–376. 4–9. jsz.

genealógiájának vonatkozásában azonban Marczali Paulerrel ellentétben rámutatott arra, hogy a Szár Lászlótól való leszármazás elmélete azért maradhatott fent narratív kútforrásainkban, hogy Szent Istvánt felmentse a későbbi királyok ősenek számító Vazulnak a megcsonkításától.⁵⁴ A következő nagyhatású összefoglaló műben, a Hóman Bálint és Szekfű Gyula által jegyzett Magyar Történetben,⁵⁵ melynek vonatkozó részeit Hóman írta, tulajdonképpen hasonló genealógiai adatokat találunk, mint Marczalinál és Paulernél. Hóman annyival egészítette ki a Marczali által megfogalmazottakat, hogy a Szár Lászlótól való származás megörökítésével a krónikások nem Szent Istvánt kívánták felmenteni a Vazulra kirótt kegyetlen ítélet ódiума alól, hanem a dinasztia későbbi királyainak származását próbálták a „szomorú emlékű” Vazultól eltávolítani.⁵⁶ A polgári történetírást követő marxista szemléletű munkák közül kiemelkedik az a történeti szintézis, melynek a magyar középkort bemutató része Györffy György és Kristó Gyula munkája. A mű sajnos nemcsak csonka, hiszen csak a két részből álló első kötet készült el, amely az események tárgyalásában 1242-ig halad, hanem a szerzők történeti szemléletmódjából adódóan igen ellentmondásos is. Kristó a későbbiekben önállóan is megjelentetett összefoglaló munkájában⁵⁷ táblázatos formában is helyet kapott az Árpádok genealógiája. Zsoldos Attila nevéhez fűződik a Millenniumi Magyar Történet lapjain megjelent írás, mely a Magyar Királyság korai és érett középkori történetét dolgozza fel.⁵⁸ A munka során, mint egyébként a hasonló szintézisek szinte mindegyikében, az Árpád-házzal kapcsolatos genealógiai kutatások eredményei életrajzi adatok formájában jelentkeznek, a problémás esetek rövid bemutatásával. Végezetül szólnunk kell az Akadémiai Kiadó 2007. évben megjelentett Magyarország története c. munkáról,⁵⁹ melynek vonatkozó, Árpád-kori részének feldolgozása Font Márta munkája.⁶⁰ A szerző a vitatott genealógiai kapcsolatok esetében felhívja a figyelmet arra, hogy „a szakirodalomban fellelhető, bizonytalan lábakon álló hipotézisek” többféle megoldást kínálnak egy-egy problémás genealógiai kapcsolat feltárására, ami egyértelműen a szűkös forrásadottságokra és egy-egy töredékes adat megannyi értelmezési lehetőségére vezethető vissza.

⁵⁴ Pauler a magyar krónikás hagyományt tartotta mérvadónak ezzel elfogadta Anonymus és Kézai híradását és úgy gondolta, hogy a hercegek Szár Lászlótól származtak. PAULER, A magyar nemzet. I. 414. 155. jsz; Vazul kapcsán pedig felvetette annak a lehetőségét, hogy valójában két Vazullal van dolgunk, az „idősebb” Vazul lenne a Váradi Krónikában szereplő Bonuzlo. Pauler szerint az „ifjabb” Vazult vakítottatta meg Szent István, akit az idősebb Vazul/Bonuzlo fiának vélt a neves historiográfus. PAULER, A magyar nemzet. I. 413. 154. jsz.

⁵⁵ HÓMAN, Magyar Történet. I-II. passim.

⁵⁶ HÓMAN, Magyar Történet. I. 234.

⁵⁷ MT. I/1–2. passim.

⁵⁸ ZSOLDOS, Magyar Középkor: Az Árpádok és az Anjouk. passim.

⁵⁹ FONT, A középkori Magyar Királyság. passim.

⁶⁰ FONT, A középkori Magyar Királyság. 40–169.

Történetírásunk a szintézisek mellett a témának két olyan monográfiát szentelt, amelyet a mai napig is idézni szokás az Árpád-kor történetének kapcsán. Az egyik, és időben is az első, Wertner Mór 1892. évben kiadott korszakos műve.⁶¹ Adatait tekintve mára már több ponton kiegészítésre szorul, hiszen közel 125 évvel ezelőtt a szerző nagyrészt a fentebb ismertetett 18. századi auktorok műveire támaszkodhatott, tehát többek között Pray, Cornides, Katona és Bél Mátyás munkáira, illetve a 19. században meginduló oklevélkiadások eredményeire, továbbá Thuróczy János krónikájára.⁶² A dolgozat időkereteit figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy Wertner művében újfent azok a genealógiai kapcsolatok a legproblémásabbak, melyeket még a 18. század során ismert fel a magyar történetírás, egyben a fentebb említett szintézisek íróit is arra készítette, hogy állásfoglalásukat akár lábjegyzetben akár genealógiai táblázatok segítségével megokolják.⁶³ Az Árpád-ház genealógiai összeköttetéseit Kristó Gyula és Makk Ferenc is vizsgálta,⁶⁴ ám munkájukat nem kíséri jegyzetapparátus, így nehezen eldönthető, hogy a szerzők milyen elgondolásból döntöttek egyik vagy másik elmélet mellett vagy éppen ellenében. Mindenesetre kutatásaik eredményét genealógiai táblázatban is megjelentették. Szólnunk kell továbbá azokról a monografikus feldolgozásokról, melyek nem kifejezetten genealógiai jellegűek, viszont témájukat tekintve egy-egy Árpád-házi uralkodó életét dolgozzák fel, így nem nélkülözhetik a családi viszonyok ismertetését. A 19. századi kutatásban Pór Antal⁶⁵ és Kiss Bálint,⁶⁶ a későbbiekben pedig Patek Ferenc⁶⁷ említhetők e tárgykörben. A későbbiekben Györffy György,⁶⁸ Kristó Gyula,⁶⁹ Bogyay Tamás⁷⁰ és Font Márta⁷¹ munkái váltak mérvadóvá e téren. E helyütt érdemes röviden kitérni a Korai Magyar Történeti Lexikonban foglaltakra is, amelyben az Árpádok genealógiai táblája Kristó Gyula és Makk Ferenc,⁷² a velük rokonságban álló Anjou-ág dinasztikus táblázatba foglalása pedig Engel Pál⁷³ munkáját dicséri. Szintén Engel nevéhez köthető a Piastok⁷⁴ és Přemyslidák⁷⁵

⁶¹ WERTNER, Az Árpádok.

⁶² Wertner Mór munkájáról és annak máig érvényes hatásairól részletesen I. BERTÉNYI, Wertner Mór és az Árpádok. 37–42.

⁶³ Hóman Bálint Géza fejedelem családi összeköttetései és a Vazulidák kapcsán látta szükségesnek az általa képviselt nézet genealógiai táblázatban való összefoglalását. I. HÓMAN, Magyar Történet. I. 233.

⁶⁴ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. passim.

⁶⁵ PÓR, Habsburgi Ágnes. passim.

⁶⁶ KISS, Az Árpádok királyi vére. passim.

⁶⁷ PATEK, Az Árpádok és Anjouk. 449–495.

⁶⁸ GYÖRFFY, István király. passim.

⁶⁹ KRISTÓ, Szent István király. passim.

⁷⁰ BOGYAY, Stephanus Rex. passim.

⁷¹ FONT, Könyves Kálmán kora. passim; FONT, Koloman the Learned. passim.

⁷² KRISTÓ - MAKK, Árpádok. In KMTL 60–66.

⁷³ ENGEL, Anjouk. In KMTL 46–49.

⁷⁴ ENGEL, Piastok. In KMTL 547–549.

⁷⁵ ENGEL, Přemyslek. In KMTL 560–561.

genealógiai adatainak összefoglalása. Az Árpádok dinasztikus összeköttetéseinél kiemelt szerephez jutó Rurikidák leszármazási viszonyainak közzététele Makk Ferenc munkája.⁷⁶

A tudományos cikkek és tanulmányok már részletesebben tárgyalták az Árpád-ház genealógiája kapcsán problémásnak ítélt viszonyokat. Magyarországon kezdetben a genealógiai viták legfőbb fórumának az 1883 folyamán alapított Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Turul című, negyedévente megjelenő periodikája számított. Szerkesztői között olyan jeles személyeket találunk, mint Fejérfataky László és Áldásy Antal. Az Árpádok kapcsán Nagy Géza,⁷⁷ Karácsonyi János⁷⁸ és Wertner Mór⁷⁹ írásai számítanak kiemelkedőnek. A folyóirat 1951 és 1992 között politikai okok miatt nem tudott megjeleni – a genealógia mint történeti részdiszciplína az egyetemeken oktatott segédtudományok közül is kikerült – ám szerencsére az Árpádok kapcsán más orgánumok hasábjain rangos írások láthattak napvilágot. Elsősorban Váczy Péter,⁸⁰ Vajay Szabolcs,⁸¹

⁷⁶ MAKK, Rurikok. In KMTL 584–589.

⁷⁷ Nagy Géza, aki leginkább régészként szerzett érdemeket, a folyóirat hasábjain nyelvészeti eszközökkel vizsgálta az Árpád-korból származó személyneveket (*Árpádkori személyneveink I-II*. Turul 9. (1891) 49–57. és 112–130; *Geisa név kiejtése*. Turul 10. (1892) 38–48.), Az Árpád-ház címmel pedig Wertner Mór monográfiájára reagált. (*Az Árpád-ház*. Turul 11. (1893) 138–141.) Érdeklődése inkább a honfoglaló magyarság és azt követő időszak irányába mutatott, (*Az Árpád-ház mondai genealógiája*. Turul 12. (1894) 1–9.) de rendszerbe foglalta ismereteit az Árpádok dinasztiáján belüli trónöröklés kapcsán is (*Trónöröklés az Árpádok alatt*. Turul 32. (1914) 19–25.)

⁷⁸ Karácsonyi értekezései a Turul oldalain elsősorban az Árpádok korai történetére koncentrálnak, Géza fejedelem, Szent István, Szent László (*Szent István anyja. I. András anyja. Új eredmények*. Turul 24. (1906) 97–112.) személyét érintő tanulmányai emelhetők ki. Ennek a jellemzően forráshiányos időszaknak a problémáit a rendelkezésre álló kútfők újraértelmezésével próbálta megoldani. (*Az Árpád-ház második elágazása*. Turul 8. (1890) 50–54.) Következtetései alapjaiban, néhány kitévétől eltekintve máig megállják a helyüket.

⁷⁹ Wertner Mór nagy szorgalommal vette bele magát a genealógiai adatok gyűjtésébe. Az e tárgyban megjelent írásait lehetetlenség lenne e helyütt idézni. (A teljeség igénye nélkül: *Az Árpádok a régibb külföldi genealógiában*. Turul 3. (1885) 105–113.; *Az Árpádok házassági összeköttetései*. Turul 3. (1885) 145–157; *Glosszák az Árpádok genealógiájához I-III*. Turul 5. (1887) 12–18, 70–78. ill. 107–112; *Árpádok és Nemanjidák (Politikai-genealógiai adalékok a magyar szerb viszonyok történetéhez)* Erdélyi Múzeum 16. (1890) 550–578; *„Synadene” királyné. Adalék az Árpádok genealógiájához*. Erdélyi Múzeum 17. (1891) 319–328.) Emellett írt az Anjoukról (*Anjou. Genealogische Skizze*. Wien, 1884.), hozzászólt a Karolingok genealógiájához (*Zur Genealogie der Karolinger*. Wien, 1884.), a középkori magyar nemzetségekről (*A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Számos genealogiai táblázattal*. Wien, 1891–92.), a délszláv uralkodókról (*A középkori délszláv uralkodók genealogiai története*. Temesvár, 1891.), a lengyel-magyar és sziléziai kapcsolatokról (*Die Allianzen der Árpáden. Politisch-genealogische Studie*. Wien, é. n., *Schlesisch-ungarische Allianzen*. h. n., é. n.) és archontológiai adattárat (*Az Árpádkori erdélyi vajdák ismeretéhez*. Erdélyi Múzeum 28. (1902) 496–500.) is közzétett. Általános genealógiai témájú írásai (*A genealogia közép- és újkori fejlődése. I-III*. Turul 23. (1905) 52–57; 104–112. ill. 150–157; *Genealogie und Geschichte*. Wien, 1884; *Historisch-genealogische Irrthümer*. Wien, 1884.) hozzájárultak a történeti segédtudomány magyarországi fejlődéséhez és annak 19. század végi illetve 20. század eleji felvirágzásához.

⁸⁰ VÁCZY, Vazul-hagyomány. 304–338.

⁸¹ VAJAY, Agatha. 71–87; VAJAY, Géza nagyfejedelem. 63–100; VAJAY, Byzantinische Prinzessinnen. 15–28; VAJAY, Veszprémvölgy. 20–24; VAJAY, Még egy királyné. 17–23; VAJAY, I. Géza. 32–39.

Györffy György,⁸² Gerics József⁸³ és Kristó Gyula⁸⁴ munkássága emelhető ki. A magyar királynék genealógiai adatai pedig röviden megtalálhatóak Zsoldos Attila monográfiájának mellékletében.⁸⁵ Fontos megemlíteni továbbá Koszta László tanulmányát is, amely egyháztörténeti eredmények bevonásával és az Árpádok, Piastok és Přemyslidák közötti szövetségi rendszerek figyelembevételével vizsgálta e három dinasztia között fennállt genealógiai kapcsolatokat.⁸⁶

Az Árpád-ház genealógiai és dinasztikus kapcsolatait legújabbban a Kijevi Russzal összeköttetésben Font Márta,⁸⁷ a Piastokkal és Přemyslidákkal kapcsolatban pedig Bagi Dániel⁸⁸ vizsgálta. A genealógiai fikciók és hamisítások kapcsán máig érvényesek Helmut Beumann megállapításai⁸⁹ illetve Gerd Althoff írásai nélkülözhetetlenek a téma kapcsán.⁹⁰ Legutóbb Bagi Dániel szentelt egy tanulmányt a 11–13. századi kelet-közép-európai narratív kútfőkben fellelhető genealógiai fikciók és hamisítások legitimációs eszközeinek bemutatására.⁹¹ A téma iránti érdeklődést jelzi, hogy legutóbb már a Magyarországgal szomszédos dinasztiák női tagjainak és az Árpád-házi hercegek kapcsolatáról is született írás.⁹²

1.2.2. Diplomáciatörténet

A diplomáciatörténet fogalmát előtérbe helyező szakirodalom alapvetően modern fogalmak, jelesül a diplomácia és a diplomáciatörténet 11–12. századba való visszavetítésével próbálja tárgyalni és értelmezni a dinasztiák közötti összeköttetéseket, sőt a dinasztia egyes ágain belüli kapcsolatokat is. A diplomácia, azaz a kapcsolattartás, információgyűjtés, reprezentáció és különböző konfliktusok és érdekellentétek megoldására irányuló

⁸² GYÖRFFY, István király. passim.

⁸³ GERICS, A Tátony nemzetségről. 1–23; GERICS, Krónikáink. 583–598.

⁸⁴ KRISTÓ, I. István és családja. 195–227; KRISTÓ, Mikor lett fejedelem Géza? 199–211; KRISTÓ, Szent István születési ideje. 3–10; KRISTÓ, Magyarok és lengyelek. 1–18; KRISTÓ, Szent István király. passim.

⁸⁵ ZSOLDOS, Árpádok és asszonyaik. passim.

⁸⁶ KOSZTA, A hradištei bencés monostor. 403–426.

⁸⁷ FONT, Rurikida fejedelmek. passim.

⁸⁸ BAGI, Divisio Regni. passim; BAGI, Genealogische Beziehungen. 135–154.

⁸⁹ Beumann már 1950-ben felhívta a figyelmet arra, hogy a középkori narratív források szerzőinek a történelemszemléletét is érdemes vizsgálat alá venni, hiszen ezek a szerzők történetírói stratégiájukat ez alapján alakították ki, amely elválaszthatatlan az egyes auktorok életútjától. BEUMANN, Widukind. BEUMANN, Historiographie. 6–8; A neves német historiográfus arra is rámutatott, hogy a kútfőkben fellelhető fikciók sokkal többet árulnak el a művek keletkezési körülményeiről és koráról, mint a köztörténetről szóló részek. BEUMANN, Historiographie. 449–488; Ezek a megállapítások szervesen beépültek a későbbi német történeti kutatásba. I. ALTHOFF 2003, 28–51.

⁹⁰ ALTHOFF, Genealogische Fiktionen. 28–51.

⁹¹ BAGI, Genealogische Fälschungen. 75–92.

⁹² BARABÁS, Viola opolei hercegnő. 5–28 ill. ZSOLDOS, Les filles des rois.
<http://journals.openedition.org/mefrm/3661> (letöltés ideje: 2018. 12. 23.)

tárgyalássorozatok komplex rendszere ugyan visszavezethető az antikvitásra, ám magának a diplomáciának kialakulását a szakirodalom a 15–16. századra helyezi.⁹³ Kétségtelen, hogy a fentebb részletezett egyes, a diplomácia körébe tartozó elemek külön-külön megfigyelhetők a tárgyalt időszak keretein belül, azonban a kapcsolattartás intézményi hátteréről a korban nem beszélhetünk. Emellett a kora középkorban az országok közti érdekképviselési kapcsolatok középpontjában egyértelműen az uralkodó dinasztia által megfogalmazott célok álltak,⁹⁴ nem pedig valamiféle „államérdek.” Ahogyan a történeti szakirodalom az állam fogalmát is egy a moderntől teljesen eltérő szerkezetre vonatkoztatja,⁹⁵ úgy véleményünk szerint a diplomácia mint *terminus technicus* esetében is óvatos körültekintés javallott. Mindenesetre a terminológiai problémák ellenére a diplomáciatörténeti szakirodalmi munkák jelentős mértékben hozzájárultak az Árpádok kapcsolatainak feltérképezéséhez.

Összefoglaló munkával Deér József illetve Makk Ferenc jelentkezett.⁹⁶ Mindkét mű címválasztásban megjelenik a külpolitika szó, ám a terminológiával kapcsolatosan Makk szükségesnek érezte megjegyezni: „*noha könyvünk címében hordozza a külpolitika szót, a korai középkor sajátosságainak megfelelően modern értelemben vett külpolitikáról nem beszélhetünk, hanem csak egymással kölcsönhatásban levő külkapcsolatokról.*”⁹⁷ A hasonlóság nem kizárólag a címválasztásban érhető tetten, hanem a módszertan tekintetében is, ugyanis 1928 során Deér József vetette először vizsgálat alá a magyarság kapcsolatait a környező hatalmakkal és helyezte azt az európai események kontextusába. A munka számos megállapítása azonban az újabb kutatások fényében már meghaladottnak tekinthető. Részben ezek az új eredmények jelennek meg Makk Ferenc monográfiájában, aki szintén a 10. és a 12. századi kapcsolatokat elemezte.

Az Árpádok dinasztiájának külkapcsolati vizsgálata igen előkelő helyet foglal el a korszak historiográfiai irodalmában. Monográfiák és szakcikk sora áll rendelkezésünkre, tematikai csoportosításukat tekintve általában egy-egy környező királyság, a Birodalom vagy egy népcsoport és az Árpádok királysága közti kapcsolatrendszert tárgyalják. Bizánc vonatkozásában Moravcsik Gyula⁹⁸ és Olajos Teréz⁹⁹ írásai máig mérvadóak, Magyarország a Szentszék közti kapcsolatokat először Fraknói Vilmos,¹⁰⁰ majd a Zombori István szerkesztésében megjelent tanulmánykötetet jegyző szerzők sora vette vizsgálat alá.¹⁰¹

⁹³ Összefoglalóan I. BLACK, *Diplomacy*. 17–26.

⁹⁴ BLACK, *Diplomacy*. 26.

⁹⁵ SASHALMI, *A nyugat-európai államfejlődés*. 10–11; SASHALMI, *Európa, Kelet-Európa és a Balkán*. 12.

⁹⁶ DEÉR, *A magyar törzsszövetség*. passim. MAKK, *Külpolitika*. passim. ill. MAKK, *Külpolitika DSc*. passim.

⁹⁷ MAKK, *Külpolitika*. 6.

⁹⁸ MORAVCSIK, *Bizánc*. passim.

⁹⁹ OLAJOS, *Bizánci források*. passim; OLAJOS, *Egy felhasználatlan forrás csoport*. 215–222.

¹⁰⁰ FRAKNÓI, *Szentszék*. passim.

¹⁰¹ ZOMBORI, *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve*. passim.

Legújabbán pedig a Pécsi Tudományegyetem zajló kutatások eredményeit összefoglaló online adatbázist,¹⁰² illetve Barabás Gábor monográfiáját szükséges megemlíteni, amelyek jelentősen gyarapították ismereteinket a pápaság és Magyarország 11–13. századi kapcsolatainak vonatkozásában.¹⁰³ Itália viszonylatában Jászay Magda,¹⁰⁴ az angol-magyar kapcsolatokat Laszlovszky József¹⁰⁵ elemezte a tárgyalt időszak keretein belül. Legutóbb Bárány Attila jelentkezett az Árpádok és a dél-itáliai normann dinasztia kapcsolatainak vizsgálatával.¹⁰⁶

A Kijevi Rusz és az Árpádok összeköttetései már merőben más, modern, a dinasztiaiák közötti kapcsolatok mentén Font Márta írásából ismeretes.¹⁰⁷ Szintén az uralkodócsaládok tagjai között létesült viszonyok alapján vizsgálta Kristó Gyula a 10–12. századi magyar-lengyel érintkezéseket.¹⁰⁸

I.2.3. Kapcsolattörténet

A dinasztikus kapcsolatok történeti értelmezésében a 20. század során a szocialista ihletésű történetírás államközi kapcsolatokat vélt felfedezni. Az 1945 után megjelenő és a kommunista hatalomátvétel után egyeduralkodóvá váló szemlélet jegyében írt művek, majd a Kádár-korszak alatt meginduló professzionalizálódás¹⁰⁹ alatt született munkák mindvégig államalakulatok közötti kapcsolatokként kezelték a dinasztiaiák közti érintkezéseket. Ennélfogva a kapcsolattörténeti munkák mindig is az államelméletet előtérbe helyező módszertani gyakorlat egyik ágának tekinthető. Niederhauser Emilnek a szláv „államok” kialakulásáról írt rövid, inkább ismeretterjesztő jellegű korai írása¹¹⁰ is amellet foglalt állást, hogy a nemzeti, vérségi viszonyok felszámolásával, különböző államok jelentek meg Kelet-Európában. A szerző az állam fogalmát egyfajta „territoriális-politikai jellegű

¹⁰² A DeLegatOnline adatbázis kiépítése 2014-ben kezdődött meg az NKFIH NN 109690 pályázat (Pápai megbízottak a 11-13. századi Magyarországon – online adattár) keretében. 2016 végéig a 11–13. században Magyarországon tevékenykedő pápai megbízottak prozopográfiai adattára készült el, ami jelenleg is kereshető az adatbázisba történő regisztrációval és bejelentkezéssel. Az adatbázis kiépítése 2017-től újult erővel folyik az NKFIH NN 124763 pályázat (Pápai megbízottak a 14. századi Magyarországon – online adattár) keretében. Ennek célja az 1294 és 1378 között Magyarországon tevékenykedő pápai megbízottak prozopográfiai adattárának elkészítése a DeLegatOnline I projekt nyomdokain haladva, ill. azt továbbfejlesztve. Az adatbázist fejlesztő kutatócsoport Kiss Gergely irányítása alatt tevékenykedik, tagjai: Maléth Ágnes, Barabás Gábor és Báling Péter. A DLO adattár a következő címen érhető el: <http://delegatonline.pte.hu>

¹⁰³ BARABÁS, A pápaság és Magyarország. passim.

¹⁰⁴ JÁSZAY, Párhuzamok és kereszteződések. passim.

¹⁰⁵ BÁRÁNY - LASZLOVSZKY - PAPP, Angol-magyar kapcsolatok. 5–200.

¹⁰⁶ BÁRÁNY, La Hongrie et les Normands. 25–72.

¹⁰⁷ FONT, Rurikida fejedelmek. passim.

¹⁰⁸ KRISTÓ, Magyarok és lengyelek. 1–18.

¹⁰⁹ A 20. századi történetírás korszakairól I. ROMSICS, Clio. 356.

¹¹⁰ NIEDERHAUSER, A szláv államok. 29.

szervezetként” definiálta. Munkájában a Kijevi Rusz, Csehország, Lengyelország, Bulgária, Szerbia és Horvátország kapcsán önálló államok külpolitikájáról esik szó. Legmarkánsabban azonban a Piastok Lengyelországa kapcsán fogalmazott: „Ezek a területeken most érkezett el a társadalom ahhoz a fejlődési fokhoz, amikor megjelenik az állam, mint erőszakszervezet [...] a kialakuló államok külpolitikailag nem veszélyesek”.¹¹¹ A hagyományos szemlélethez igazodva a kötet alapján a dinasztikus házasságok a béke és a szövetségi rendszerek kiépítésének zálogai, erről tesz tanúbizonyságot a Bulgáriáról írt monografikus művében¹¹² is, Péter cár és Bizánc közti békekötés kapcsán. Bő tíz évvel a rendszerváltozás után megjelent Kelet-Európa történelmét feldolgozó kötetében is ezen elvek mentén tárgyalja az egyes középkori „államalakulatok” történetét, külön kitérve az ezredforduló eseményeire, hiszen ekkor alakult ki a kelet-európai „államok” zöme. A szerző annyiban változtatott az álláspontján, hogy a Piast dinasztián belüli területi osztozkodás és az ehhez vezető belviszály kapcsán már feltételezte, hogy „[...] lehet, hogy tudomásul kell venni: itt valamiféle családi szokásról van szó”.¹¹³

Szervesen igazodik az effajta szemlélethez Perényi József műve, aki Lengyelország történelmét dolgozta fel monográfiájában.¹¹⁴ Perényi is középkori „államok élete”¹¹⁵ alapján vázolta fel a politikatörténetet és az egyes dinasztiák kapcsolatait. A Lengyelország történetében foglaltakról is elmondható, hogy az uralkodócsaládok közt létrejött házassági kapcsolatok a béke megteremtésének szándékával összefüggésben kerülnek tárgyalásra. Az egyes uralkodók politikai célkitűzései, mint államilag meghatározott külpolitikai feladatok szerepelnek.¹¹⁶

Általánosságban tehát megállapítható, hogy a magyarországi szocialista historiográfia a dinasztikus királyságokat és fejedelemségeket önálló államalakulatként fogta fel, és történetírásának középpontjában is az államtörténet eszméje állott. Az uralkodó dinasztiákat nyilvánvaló okoknál fogva megemlíti ugyan, de csak abban a minőségben, mint az államnak uralkodót adó családot. Ez abból a történelmi materialista nézetből fakad, amely szerint az államon belül kialakult osztályok permanens harcban állnak egymással, az uralkodó dinasztia pedig csak az elnyomó osztály egy szegmensét képezi, amely egyedül nem is lenne képes a széles tömegek alávetésére és kordában tartására. Ebből következőleg az adott területen élő kizsákmányolt népesség és elnyomó réteg története nem lehet más, mint

¹¹¹ NIEDERHAUSER, A szláv államok. 27.

¹¹² NIEDERHAUSER, Bulgária története. 37.

¹¹³ NIEDERHAUSER, Kelet-Európa. 36.

¹¹⁴ PERÉNYI, Lengyelország története. passim.

¹¹⁵ PERÉNYI, Lengyelország története. 11.

¹¹⁶ PERÉNYI, Lengyelország története. 17–19.

társadalmi feszültségektől tarkított, ám a szomszédos hatalmak felé egységes állami képet mutató országok története.¹¹⁷

A rendszerváltás utáni időszakban is keletkeztek kapcsolattörténeti ihletésű munkák, amelyek már elhagyták a szocialista történetírás kötelező frázisait, azonban alapvetően állami kapcsolatok szintjén értelmezték a dinasztiák kapcsolatait.¹¹⁸

I.2.4. Társadalomtörténet

Jóllehet az Árpád-kor historiográfiája kiemelt figyelmet szentelt a társadalmi viszonyok vizsgálatának, eddig a leginkább a német nyelvterületen meginduló, Gerd Althoff nevével fémjelzett münsteri iskola kutatási eredményeinek a kelet-közép-európai térségre történő adaptációja csak részben valósult meg.¹¹⁹ A német professzor vizsgálódásainak homlokterében leginkább a középkori szociális érintkezések kommunikációs formái, feltételei és társadalmi hatásai állnak. Módszertani elve szerint a középkori konfliktusok vizsgálatát a narratív forrásokban újra és újra felbukkanó sztereotípiák mentén kell elvégezni, ahol a viszály kiindulópontját a barátság, azaz az *amicitia* megbomlása jelentette a felek között. A barátság helyreállítása pedig megfelelő rituálék és „protokoll” alkalmazásával volt lehetséges a Karoling-Ottoniánus korban érvényes politikai játékszabályok szerint.¹²⁰

A német medievisztikában a 20. század közepétől indultak meg azok a kutatások, melyek bizonyos középkori csoportok közti kapcsolatokat próbálták meg kimutatni a 8. és 10. század között keletkezett testvérületi¹²¹ és emlékezeti könyvek, (*Verbrüderungs- und Gedenkbücher*) illetve nekrológiumok bejegyzései alapján. A felismerés, hogy ezekben a koraközépkori forrásokban megőrzött nevek különböző csoportok tagjaiként vannak feltüntetve, Gerd Tellenbach érdeme.¹²² A későbbiekben, éppen ennek a megállapításnak köszönhetően a német középkorkutatásban az új lendületre kapó társadalomtörténeti kutatások legmegbecsültebb kútforrásának ez a forráscsoport számított.¹²³ A Tellenbach által

¹¹⁷ Az ilyen megközelítésben keletkezett társadalomtörténet példájára I. PERÉNYI, Lengyelország története. 20–25.

¹¹⁸ vö. SZOKOLAY, Lengyelország története. passim.

¹¹⁹ vö. BAGI, *Divisio Regni*. 21–23; Lengyel nyelvterületen Zbigniew Dalewski, míg Szlovákiában Dušan Zupka munkái mutatnak hasonlóságot a münsteri-iskola metodológiai alapvetéseivel. I. DALEWSKI, *Ritual and Politics*. passim. III. ZUPKA, *Ritual and Symbolic Communication*. passim. Csehország esetében Robert Antonín írását szükséges megemlíteni. ANTONÍN, *The Ideal Ruler*. passim.

¹²⁰ A barátság helyreállítását elsősorban megegyezés, konszenzus alapján kívánták elérni a felek. ALTHOFF, *Königsherrschaft*. 265–290; A megegyezés szabályaihoz I. ALTHOFF, *Die Macht der Rituale*. 68–84; ZUPKA, *Ritual and Symbolic Communication*. 70–71. Részletiben I. a dolgozat III.3. fejezetét.

¹²¹ A konfraternitások történetéhez I. MEERSSEMAN, *Ordo Fraternitatis*. passim; DE CEVINS, *Koldulórendi konfraternitások*. 15–28.

¹²² TELLENBACH, *Gedenkbücher*. 426–437.

¹²³ GOETZ, *Mediävistik*. 158–159.

kidolgozott módszer eredményei – amelyek lényegében a 19. század végén kibontakozó prozopográfiai kutatás¹²⁴ eljárás módján alapulnak – nemcsak abban állnak, hogy számos addig ismeretlen személy kilétére sikerült fényt deríteni, hanem az is bebizonyosodott, hogy ezek a személyek, akik rendszerint más, jellemzően narratív forrásokban láthatatlanok, rokoni, barátsági, szövetségi kapcsolatban álltak a korabeli politikai elittel. A kezdetben a Boden-tó környékére koncentrált vizsgálat¹²⁵ országos méretűvé nőtte ki magát és a német középkorkutatás egyik meghatározó irányzatává vált, amely többek közt új lökést adott a középkori nemesség- és családkutatásnak (*Adels- und Familienforschung*). Tellenbach munkássága iskolát teremtett, kutatásainak folytatói leginkább tanítványai közül kerültek ki. A legnagyobb hatású életmű Karl Schmid – szintén Tellenbach tanítvány – nevéhez fűződik, aki kimutatta, hogy a nemesség kezében összpontosuló anyagi javak, a hivatalok és hűbérek örökölhetősége illetve az agnátikus leszármazás előtérbe kerülése következtében a nemesi családok szerkezete az előző időszakhoz képest jelentősen átalakult.¹²⁶ Az eredmények és módszerek hosszan tartó vitákat generáltak a német historiográfia berkein belül, hiszen nem mindenki fogadta el a Tellenbach-iskola alapvetését, miszerint a nevek sokasága, amely a fent említett forrásokban fennmaradt, minden kétséget kizárólag csak nemeseket takar.¹²⁷ Mindenesetre a polémikák során a személynevek kutatása, a birtoktörténeti és genealógiai összefüggések feltárása, a regionális és többek közt a vártörténeti kutatások is új lendületet nyertek.¹²⁸ A fentebb vázolt kutatások eredményeire is támaszkodva Althoff megállapította, hogy a nemesség körében a rokonsági kapcsolatokon és a barátságon (*amicitia*) alapuló szövetségi kötelékek erősebbnek bizonyultak, mint az uralkodó felé irányuló kötelezettségek.¹²⁹ Az említett forrásokban megőrzött neveket tartalmazó listákat a neves medievista politikai szövetségként értékeli, létrejöttét pedig számos okra vezette vissza. Véleménye szerint a külső ellenség elhárítása, a halottak

¹²⁴ Ekkor indult útjára az a kutatás, amely Augustus korától a 3. század végéig vizsgálta a Római Birodalom vezető rétegét elsősorban a szenátori rend és más prominens lovagrendi személyek számbavételével, de a császári család és más a Birodalommal szövetséges vagy egyéb módon kapcsolatba hozható uralkodók is adatai is feldolgozásra kerültek. A kidolgozott módszertan az ismert írott és tárgyi források figyelembevételével határozta meg az egyes személyek hivatali funkcióit illetve családi összeköttetéseit. Vö. Prosopographia Imperii Romani saec. I. II. III.

¹²⁵ A Boden-tó környéke ideális terepként szolgált a kutatás számára, hiszen Reichenau, Sankt Gallen, Fulda és a lotharingiai Remiremont kolostorai gazdag forrásanyaggal rendelkeztek elsősorban nekrológiumokból és testvérületi könyvekből. Karl Schmid nevéhez fűződik továbbá a Monumenta Germaniae Historica kiadványain belül ennek a forráscsoportnak a kritikai kiadására létrehozott sorozat a *Libri memoriales et necrologia, Nova Series* megalapítása. I. Das Verbrüderungsbuch der Abtei Reichenau. Ed. Autenrieth, Johanne - Geuenich, Dieter - Schmid, Karl MGH Libri mem. NS I. MGH. Libri mem. NS

¹²⁶ SCHMID, Geschlechterbewußtsein. 21–33.

¹²⁷ Leghatározottabban Michael Borgolte foglalt állást a módszerrel szemben, vélekedése szerint ugyanis az egyházi névjegyzékekben fellelhető személyek származása nem kimutatható, így nemesi mivoltuk is nehezen lehet bizonyítható. I. BORGOLTE, Sozialgeschichte 197–202.

¹²⁸ A német nemességkutatás (*Adelsforschung*) problémáinak bemutatására I. HECHBERGER, Nemesség. 5–23.

¹²⁹ ALTHOFF, Verwandte. 180–181.

emlékének ápolása és egymás lelki üdvének megóvása alkották a csoportok közös céljait. A latin források ezeket a csoportosulásokat a következő szavakkal adják vissza: *coniuratio*, *pax*, *amicitia*, *foedus*, *pactum*, *pactum foederis*, *foedus amicitiae*.¹³⁰ A középkori ember számára, csakúgy, mint a modern ember számára, bizonyos társadalmi, politikai vagy más csoporthoz tartozás alapfeltétele volt a szociális és politikai érintkezésnek. Ilyen csoportoknak tekinthetők a rokonsági kötelékek, a testvérületi illetve szövetségi viszonyok és a barátsági kapcsolatok.¹³¹ Ezeket az összeköttetéseket tovább erősítette a felek közös esküje (*coniuratio*).¹³² Ez az eredmény végérvényesen megkérdőjelezi annak az elméletnek a létjogosultságát, amely Tacitus Germániájának, mint elsődleges történeti forrásnak¹³³ 19. századi jogtörténeti interpretációjából és a 20. századi német nemzetiszocializmus eszméjének bővületéből született Theodor Mayer tollából.¹³⁴ Ez az ún. *Personenverbandstaat* koncepció az althoffi nézetekkel szemben az uralkodó felé feltétlen hűségen alapuló erős személyi „államot” feltételezett. A münsteri-iskola társadalomtörténeti kutatásainak másik, hasonlóan jelentős eredménye az Ottoniánus és Száli időszak konfliktusainak vizsgálatához kapcsolódik. Az uralkodó és a nemesség nézeteltérései – amelyek megannyi esetben vezettek fegyveres összecsapáshoz – a szerző meglátása szerint elsősorban a korabeli narratív kútfőkön keresztül tárulkoznak fel, hiszen ezek a források az események leírásakor a korszakban használatos szimbólumok és rituálék rendszerének használatával adták vissza az események menetét. A források megbízhatósága és értelmezése kapcsán Althoffal szemben Johannes Fried fejtette ki ellentétes véleményét. Gerd Althoff is egyetértett Fried azon megállapításával, amely szerint a kortárs történetírói szabadság csak igen korlátozott mértékben érvényesülhetett, különösképpen olyan események megörökítése kapcsán, melyek a világi elit érdeklődését is kiváltották, illetve, hogy ezek az írások valóban torzulhattak, hiszen megrendelésre készültek. Azonban Althoff érvelése szerint az elbeszélő művek sorai közül újra és újra felbukkanó, álmokkal és víziókkal kísért anekdoták magas száma arra enged következtetni, hogy az adomák egyfajta argumentációs alapként szolgáltak, melyen keresztül lehetséges volt kritikát megfogalmazni az elittel szemben.¹³⁵

Lengyelország viszonylatában legutóbb Zbigniew Dalewski értékelte hasonló, modern társadalomtörténeti szempontok szerint Gallus Anonymusnak a lengyel fejedelmekről írt

¹³⁰ ALTHOFF, *Amicitiae*. 12–13.

¹³¹ ALTHOFF, *Amicitiae*. 12.

¹³² ALTHOFF, *Verwandte*. 119–120.

¹³³ A német historiográfia már a legkorábbi időktől kezdve Tacitus Germániájának kiemelt jelentőséget tulajdonított. A 19. század során az egyre erősödő jogtörténeti szemléletmód egyenesen a kora középkori germán államok bizonyítékát vélte felfedezni a műben, ahol a szabadok maguk közül választották meg vezetőiket, akiket feltétlen hűséggel követtek. Ez kiválóan megfelelt a 20. századi németországi nemzetiszocializmus ideológiai alátámasztására és annak historizációjára. ALTHOFF, *Verwandte*. 5–9.

¹³⁴ MAYER, *Ausbildung*. 457–487.

¹³⁵ ALTHOFF, *Das argumentative Gedächtnis*. 126–149.

gesztáját.¹³⁶ Dalewski a geszta szövegét a münsteri-iskola módszertana szerint vizsgálta a középkori politikai és társadalmi életben használt olyan rituálék mentén mint a megérkezés (*adventus*), az alávetés (*deditio*), a megbékélés (*reconciliatio*), a vezeklés (*poenitentia*) és az eskütétel (*iuramentum*). A varsói középkorkutató megállapításai szerint ezek a rituálék a korai Piast monarchia politikai színpadán argumentációs eszközként értelmezhetők. Gallus, aki nem lengyel földön született, latin műveltségével olyan formák és nyelvi eszközök segítségével örököltette meg az eseményeket, melyek hagyománya széles körben alkalmazott volt Nyugat-Európában. Ennek ellenére a geszta szövege alkalmas arra is, hogy a helyi, sajátosan lengyel szimbolikus történeti-politikai argumentációs formák feltáruljanak, hiszen a munka Lengyelországban született, olyan szóbeli információkra is hagyatkozva, amelyet csak a helyiek beszélhettek el a szerzőnek.¹³⁷

Magyarországon Bagi Dániel munkásságához kapcsolhatók hasonló vizsgálok, amelyek rávilágítottak arra, hogy a kelet-közép-európai dinasztiák hatalom- és országmegosztási gyakorlatában kimutatható a *deditio* intézménye, amely elválaszthatatlan a fentebb említett társadalomtörténeti fogalmaktól.¹³⁸

Csehországból Martin Wihoda a középkori Morvaország kialakulását tárgyaló munkája kívánczik ide. A szerző szakítva a korábbi cseh történeti felfogással szemben inkább Otto Brunner *Land und Herrschaft* c. munkájában fellelhető elmélet finomításán alapul.¹³⁹ Szintén az újabb cseh történeti iskola nyomdokain járva David Kalhous a korai cseh monarchia társadalmi kapcsolatainak áttekintése során jutott olyan eredményre, amely a korabeli arisztokrácia szerepét helyezi előtérbe, szakítva ezzel a korábbi, Dušan Třeštík által vázolt modellel. Kalhous érvelése szerint a kora középkori Csehország sokkal inkább az uralkodó dinasztia és az elitek szoros együttműködésére épült, mint a Přemyslidák egyeduralmára.¹⁴⁰

I.2.5. Komparatív módszerek

A dolgozat kitűzött céljának eléréséhez nem mellőzhető az összehasonlító elemzés módszertanának alkalmazása. Az a megállapítás, amely szerint az Árpádok, Piastok és Přemyslidák története alapvető párhuzamokat mutat, számos kutatót sarkallt a téma bizonyos kérdésköreinek tárgyalásakor az összehasonlító elemzés irányelveinek alkalmazására. Az értekezés időbeli korlátai és földrajzi határai ugyancsak kiváló terepet

¹³⁶ DALEWSKI, Ritual and Politics. 9–12.

¹³⁷ DALEWSKI, Ritual and Politics. 191–192.

¹³⁸ BAGI, Divisio Regni. 205–210.

¹³⁹ WIHODA, Morava. passim. Részletes kritikájához l. BAGI, Hogyan jött létre. 236–252.

¹⁴⁰ KALHOUS, Duchy. 263–264.

kínálnak a komparatistikai módszerek alkalmazására. A dinasztiák uralmi területeinek földrajzi közelsége, hatalmuk megszilárdulásának csaknem azonos időbelisége, és a hasonló konfliktushelyzetek mind ebbe az irányba mutatnak. Ez a megállapítás nem új keletű, hiszen számos olyan munka ismert, amely a komparatistika módszertanát követi. A régió történetével kapcsolatosan Magyarországon Font Márta és Bagi Dániel, a külhoni szerzők írásai közül Christan Lübke, Ryszard Grzesik és Zbigniew Dalewski munkái érdemelnek megkülönböztetett figyelmet.¹⁴¹

A fentiek alapján a dolgozat időbeli korlátainak a kezdőpontját annak a folyamatnak az elején jelölhetjük ki, amely során az Árpádok dinasztiája végérvényesen magához ragadta a hatalmat, a végpontját pedig az ezt követő válságidőszakból való kilábalás határozza meg. Vizsgálódásainkat tehát Géza fejedelem szervezőmunkájával kell kezdenünk és Kálmán király uralkodásával zárhatjuk. A kezdőpont kiválasztását továbbá az a tény is indokoltá teszi, hogy Géza fejedelem korát megelőzően az Árpád-korra amúgy is jellemző korlátozott forráslehetőségek még inkább beszűkülnek, ebből fakadóan pedig ez a forrásbázis a legtöbb esetben pusztán hipotézisek megalkotására lenne elegendő. A dolgozat végpontjának kijelölésénél figyelembe vettük a magyar középkor hagyományosan is elfogadott belső kronológiáját, amely szerint az Álmos-ági uralkodók trónra lépésével egy új korszak vette kezdetét az Árpádok történetében. Ez utóbbi megállapítás dolgozatunk szempontjából annál is inkább megállja a helyét, mivel a 12. század folyamán már egyre inkább tetten érhető a politikai gondolkodásban a római jog előretörése, illetve az investitúra-küzdelmek következtében oly mértékben változtak meg politikai-hatalmi viszonyok, amelynek következményeképpen a régió politikumából folyamatosan kiszorult a Karoling-Ottoniánus teológiai-politikai eszmerendszer.¹⁴²

Ez a kronológiai intervallum egyúttal szervesen igazodik abba a folyamatba, amely a Magyarországgal szomszédos dinasztikus uralmi területeken is tetten érhető. Cseh- és Lengyelország területén hasonló módon éppen ebben az időszakban bukkannak fel azok a forrásokkal is igazolható dinasztiák és uralkodók, akiknek egyébként gyakran ugyanolyan problémákkal kellett szembenézniük, mint az Árpádoknak. Ez a megállapítás igaz a Přemyslidákra is, annak ellenére, hogy a dinasztia uralma a források alapján már a 9. század második felétől nyomon követhető, hatalmuk azonban véglegesen csak a következő évszázadban szilárdult meg.¹⁴³ Általánosságban elmondható tehát, hogy a 10. században mindhárom dinasztia erejét a hatalom megragadása, és egy újfajta politikai rend

¹⁴¹ FONT, Nagy hatalmak. passim; BAGI, Divisio Regni. passim; LÜBKE, Das östliche Europa. passim; GRZESIK, Polska Piastów i Węgry Arpadów. passim; DALEWSKI, Ritual and Politics. passim.

¹⁴² A római- és a kánonjognak a világi szférában való alkalmazásáról a 12–13. században I. GERICS, Két jog. 353–372; KAPITÁNYFŐ, Römisch-rechtliche und kanonistische Terminologie. 355–362.

¹⁴³ HOENSCH, Geschichte Böhmens. 44–50.

meghonosítása kötötte le, míg a 11. század az újonnan létrehozott struktúrák szükségszerű válságának az időszakát hozta.

Munkánk gerincét az Árpád-házi uralkodók dinasztikus összeköttetéseinek elemzése adja, ebből fakadóan a vizsgált földrajzi-politikai régió viszonylag jól körülírható. Amennyiben közelebbről szemügyre vesszük a magyar uralkodóknak a fentiekben kijelölt időszakon belüli házassági összeköttetéseit, akkor körvonalalaiban felsejlik előttünk az a régió, amelyet a kutatás Kelet-Közép-Európa vagy legújabban Köztes-Európa névvel illet. Ezek a fogalmak azonban egy olyan 20. századi földrajzi, politikai és történeti konstrukciók,¹⁴⁴ melyek mindenképpen pontosításra szorulnak. Jelen dolgozatnak nem tárgya a különböző Kelet-Európa elméleteknek bemutatása, ám történeti szempontból okvetlenül szükségesnek tűnik a legfontosabb irányzatoknak a felvillantása.

Köztes-Európa fogalmát először a német földrajztudós Albrecht Penck (1858–1945) használta,¹⁴⁵ Friedrich Naumann (1860–1919) 1915. évi Mitteleuropa¹⁴⁶ c. munkájára reagálva. Mindkét művet tulajdonképpen a német háborús célkitűzések körüli viták keltették életre. Penck felfogásában a *Zwischeneuropa* nem más, mint „Európa gerince”, egy Németország által vezetett államszövetség, amely védfalat képezne *Hintereuropa*val szemben, amelyen elsősorban Oroszország értendő. A naumanni Közép-Európával szemben Penck Köztes-Európája dinamikusabb konstrukció volt, méreteit tekintve is sokkal nagyobb területet foglalt magában. Az első világháború végével és a központi hatalmak vereségével ez a jórészt politikai elgondolásokból és nagyhatalmi igényekből táplálkozó elképzelés kiüresedett. Politikai töltetét azonban nem veszítette el, hiszen a német kutatás a két világháború között szintén politikai és ideológiai szempontok mentén értelmezte a köztudatban egyre inkább rögzülő Köztes-Európa fogalmát.

Kelet-Európa, mint történeti konstrukció kapcsán mindenképpen szükséges megemlíteni Oskar Halecki (1891–1973) munkásságát, aki 1952. évben publikált munkájában¹⁴⁷ kifejtette, hogy Kelet-Európa semmivel sem volt kevésbé „európai”, mint a kontinens nyugati része, hiszen mindkét régió ugyanazokat a szellemi eszméket és kulturális hagyományokat tudja magáénak. Halecki munkája sem mentes a nemzeti-történeti hagyományoktól, hiszen erősen igazodik a lengyel történelemfelfogásban a 16–17. század óta létező *antemurale*¹⁴⁸ elmélethez, amely a kereszténység védőbástyájaként tekint a szerző

¹⁴⁴ Összefoglalóan I. KLANICZAY, Közép-Kelet-Európából. 1291–1321.

¹⁴⁵ PENCK, Lehen. 1–40.

¹⁴⁶ NAUMANN, Mitteleuropa. passim.

¹⁴⁷ HALECKI, Borderlands. passim.

¹⁴⁸ „A kereszténység védőbástyája” toposzt legújabban Paul Srodecki vizsgálta. A szerző vélekedése szerint az eszme gyökerei mélyebben húzódnak a 16–17. századnál, hiszen a keresztes hadjáratok nagyban hozzájárultak ennek kialakulásához, sőt a védőbástya toposz antik előképekkel is rendelkezik. A történeti korok során számos

által meghatározott térség államaira, így Lengyel-, Cseh- és Magyarországra. Politikai hitvallását Halecki sem rejtette véka alá, hiszen így írt a szovjet befolyás következtében kommunista berendezkedésű kelet-európai államokról: „*ezek az országok jelenleg sokkal inkább sóvárognak arra, mint valaha, hogy saját demokratikus hagyományaik és kulturális örökségük szellemében csatlakozzanak a szabad világhoz.*”¹⁴⁹ A mű hatása leginkább Nyugat-Európában volt érezhető, hiszen fogalmi definíciói és terminológiája, így a Kelet-Európa fogalom is, szervesen beépültek annak történetírásba. Nem hagyható ugyanakkor figyelmen kívül Szűcs Jenőnek a tanulmánya,¹⁵⁰ melynek hatását jól érzékelteti, hogy megjelenését követően számos idegen nyelven is kiadásra került. Szűcs szerint a „*legelfogadhatóbb terminológiai konszenzus*”¹⁵¹ a térség leírására a Közép-Kelet-Európa meghatározás. Ez a régió a „*Nyugat első nagy expanziója*” révén bekerült az *Europa Occidens* vérkeringésébe, míg ettől délre és keletre „*Bizánc kisugárzásában*” a „*csonka Kelet-Európa*” és Dél-Kelet-Európa fokozatosan sorvadásnak indult, ezzel mintegy 500 évre kiesve az európai struktúrákból.¹⁵²

A német történettudomány berkein belül legújabbban Christian Lübke vállalkozott a térség történeti kontextusba helyezésével.¹⁵³ Monográfiájában a kései antik időszoakot és korai középkor egészét magában foglaló rész tárgyalásakor a szűkös forrásadottságok miatt adódó hiányos ismeretekre hivatkozva a területet „szürkezónaként” (*Grauzone*) definiálta.¹⁵⁴ Megállapítása szerint a térség hasonló politikai struktúráiból adódóan olyan egységes régiót képez egészen a 12. századig, amelybe a Kijevi Rusz is beletartozik.¹⁵⁵ Hasonlatosan értelmezte Kelet-Közép-Európa fogalmát Font Márta is. Monográfiájában, amely egyben akadémiai doktori értekezés is, a kérdéses területet szintén Köztes-Európaként határozza meg,¹⁵⁶ ez azonban nem a pencki értelemben vett fogalomértelmezés, sokkal inkább a lübkei gondolat mentén interpretálható. A szerző a régió 10–12. századi viszonyainak részletes összehasonlító elemzését olyan kategóriák mentén végezte, mint a források keletkezése, a kereszténység elterjedése, az egyházi és világi hatalmi struktúrák kiépülése illetve a gazdasági és társadalmi folyamatok bemutatása.¹⁵⁷ Ilyen módon tehát Lübke szempontrendszerénél egy jóval differenciáltabb perspektívát alkalmazva sikerült pontosabb és átfogóbb képet rajzolni a vizsgált évszázadokról.

kifejezéssel (*antemurale, propugnaculum, murus, scutum*) illetett koncepció nemcsak a lengyel, hanem a magyar történelemszemléletben is a mai napig meghatározó szerepet játszik. I. SRODECKI, *Antemurale. passim*.

¹⁴⁹ HALECKI, *Borderlands*. 2.

¹⁵⁰ SZÜCS, Vázlat. 313–359.

¹⁵¹ SZÜCS, Vázlat. 316.

¹⁵² SZÜCS, Vázlat. 316–317.

¹⁵³ LÜBKE, *Das östliche Europa. passim*.

¹⁵⁴ LÜBKE, *Das östliche Europa*. 9–133.

¹⁵⁵ LÜBKE, *Das östliche Europa*. 23–24.

¹⁵⁶ FONT, *Nagyhatalmak*. 16–17.

¹⁵⁷ FONT, *Nagyhatalmak*. 18–20.

Mint ahogyan a fentebb vázolt rövid elméleti áttekintésből is kitűnik, Európa és különböző régiói mint intellektuális-történeti elméletek mindig is magukban hordozták a politika világát.¹⁵⁸ Az európai régiók fogalmának értelmezésekor a politikum mellett az egyes nemzeti-történeti hagyományok jelentős befolyásával is számolnunk kell. Földrajzi értelemben jelen értekezés az Árpádok, Piastok és Přemyslidák által uralt területekre koncentrál, és a Kelet-Közép-Európa *terminus technicus* is ebben az értelemben használja. Kétségtelen, hogy a tárgyalt korszakban részben hasonló strukturális jegyeket mutat a Kijevi Rusz is,¹⁵⁹ ám az általunk vizsgálni kívánt jelenségek jellegzetesen Karoling-Ottoniánus gyökerekből és nem mellesleg a latin nyelvű irodalom által közvetített antik hagyományokból táplálkoznak, amelyek a Kijevi Rusz esetében aligha érvényesültek olyan hatásokkal, mint az Árpádok, Piastok és Přemyslidák országaiban. Természetesen mindemellett az Árpádok dinasztikus kapcsolatai indokoltá teszik a Kijevi Ruszhoz is köthető események vizsgálatát, azonban ennek bemutatására kifejezetten a Magyar Királyság szemszögéből kerül sor.

II. Források

A magyar középkor kutatói számos esetben szembesültek azzal a sajnálatos ténnyel, hogy a rendelkezésre álló források szűkössége nagymértékben behatárolja a kor történetének és viszonyainak rekonstruálását. Ez a körülmény hatványozottan igaz az Árpád-kor korai szakaszára, ezáltal a tárgyalt téma tanulmányozásakor kénytelenek vagyunk töredékes és hiányos forrásokra hagyatkozni, hiszen az elkövetkezendő időkben aligha várható újabb jelentős mennyiségű forrásanyag felbukkanása.¹⁶⁰ Magyarországon a történeti forrásokat Kristó Gyula műfaji szempontok szerint kategorizálta. A szegedi professzor megkülönböztette a históriát és a kortörténetet,¹⁶¹ szempontrendszere némileg hasonlatos Herbert Grundmann írásához,¹⁶² aki szintén stílusjegyek szerint próbálta meg kategóriákba helyezni a középkori kútfőket. Amennyiben összevetjük a középkorból az utókorra hagyományozott narratív forrásokat, világosan látszik, hogy igen problémás ezeknek a formai szempontoknak pontosan megfelelő műveket találni. A kutatás ezért újabban Franz-Josef Schmale után inkább a tartalmi normák felől közelíti meg a problémát.¹⁶³ A szerző szerint ugyanis a középkori kútfők, amennyiben azok címmel rendelkeznek,¹⁶⁴

¹⁵⁸ Összefoglalóan I. SASHALMI, Európa, Kelet-Európa és a Balkán. 1–10.

¹⁵⁹ Dinasztia. passim.

¹⁶⁰ VESZPRÉMY, Elbeszélő forrásaink. 8.

¹⁶¹ KRISTÓ, Magyar historiográfia. 125–128.

¹⁶² GRUNDMANN, Geschichtsschreibung. 7–51.

¹⁶³ SCHMALE, Funktion und Formen. 112–118.

¹⁶⁴ Schmale vélekedése szerint címnek számít az előszó is, amennyiben ott valamiféle ajánlás található. A szerző a következő műfaji formákat különböztette meg: *chronica*, *chronographia*, *res gestae*, *annales*, *vita*, melyekhez a

címadásukban olyan fogalmakat használnak, amelyek inkább az irodalmi megjelenítés módját tükrözik, mintsem műfaji összefüggéseket. Többek közt Hersfeldi Lamprecht, Brémai Ádám és Freising Ottó példáján keresztül Schmale arra mutatott rá, hogy a középkori történeti irodalom formarendszere igen tág spektrumot ölel fel, noha a szerzők munkáit a modern történetírás hagyományosan egy szűkre szabott elméleti rendszer szerint osztályozta. Mivel a szerző nézete szerint a középkori történetírók munkái inkább tartalmi szempontok szerint vizsgálhatók, ezért az auktorok két nagyobb csoportra bonthatók: a *historicus*okra és a *chronicus*okra. Míg az előbbiek műveiben az egyes tettek, magatartásformák és a helyes életvezetés kap központi szerepet, addig az utóbbi csoportba tartozó szerzők munkáiban az idősíkra helyeződik a hangsúly, a napok, hónapok és évek számlálása mentén.¹⁶⁵

Az általunk is vizsgált régió forrásainak összehasonlító elemzését legutóbb Font Márta végezte el, amelybe belevonta a Kijevi Rusz területén keletkezett kútfőket is.¹⁶⁶

II.1. Szájhagyomány

A dolgozat által vizsgált régióban mindhárom uralmi területen a meginduló írásbeliség letéteményesei eredendően külhoni klerikusok voltak, történetírásukat meghatározta műveltségük, az uralkodó dinasztia felé való kapcsolatuk, ám munkáik során bizonyíthatóan felhasználták a helyi szájhagyomány által továbbélő történeteket is.¹⁶⁷ A kor viszonyaiból adódóan és a fentebb vázolt előzmények figyelembevételével jelentős orális tradíció meglétével is számolnunk kell, amely során az Árpádok származásrendje is nemzedékről nemzedékre hagyományozódott. A genealógiai hagyomány olyan eredetmondák és leszármazási listák formájában örökítődött tovább, mely a későbbiekben többször módosult és a mítoszok világával is kapcsolatban állott. Az *igricek* és *jokulátorok* által előadott mondák az utókor számára csak abban az esetben válhattak ismertté, ha azokat némely szerző érdemesnek tartotta lejegyezni. Kristó Gyula egyenesen a magyar nép orkhoni feliratainak nevezte ezeket a mitikus epizódokkal átszőtt, alapvetően genealógiai témájú történeteket.¹⁶⁸ Az Árpádok és a magyar nép históriájának énekmondók útján való átörökítése bizonyára a későbbiekben is mélyen áthatotta a társadalomnak az ősokról alkotott elképzeléseit, elvégre ez a fajta hagyomány nem szűnt meg varázsütésre a magyar írásbeliség kialakulásával, a naiv

későbbiekben a *genealogia*, *catalogus fundatio*, *narratio* és egy általánosan használt *liber* és *libellus* párosult. A 12. századtól kezdődően a cím is inkább a mű tartalmára vonatkozott. SCHMALE, Funktion und Formen. 105.

¹⁶⁵ SCHMALE, Funktion und Formen. 105–123.

¹⁶⁶ FONT, Nagyhatalmak. 25–83.

¹⁶⁷ Lengyelországra I. KERSKEN, Geschichtschreibung. 484–487 és 496; Csehország esetében I. Uo. 566–571 és 479–480; Magyarországra vonatkozóan I. Uo. 652–657 ill. KRISTÓ, Magyar historiográfia. 9–17.

¹⁶⁸ KRISTÓ, Magyar historiográfia. 12.

epika pedig még hosszú ideig megőrizte jelentőségét.¹⁶⁹ A 13. század elején Anonymus méltatlannak tartotta ugyan, hogy „*Magyarország kiváló nemzete eredetét, hősi énekeit a parasztok csalfa történeteiből vagy az igricek fecsegő énekeiből*”¹⁷⁰ ismertesse, ám a magyar történetének megírásakor nyilvánvalóan felhasználta a szájhagyomány útján megőrzött történeteket, hiszen ő volt az, aki az Árpádok eredetmítoszt, a Turul mondát megörökítette.¹⁷¹ Hasonlóan cselekedett a későbbiekben Kézai Simon is, akinek a csodaszarvasról szóló elbeszélés lejegyzését köszönheti az utókor.¹⁷²

A szájhagyomány által továbbörökített történetek mindig nagy időszakokat ölelnek fel, mégpedig úgy, hogy az orális tradíció „*csuszásban van saját korával szemben*”,¹⁷³ ennek következtében az elbeszélés cselekménye az aktuális politikai-társadalmi elvárásoknak megfelelően átalakulhatott. A Bulcsú és Termacsu által Bizáncban előadott história talán ez első olyan hamisítás a magyar történelem során, ami bizonyosan tetten érhető. A két főember ugyanis mélyen hallgatott Álmosról és Árpádot tette meg a magyarok egyedüli fejedelmének, ahogyan azt az éppen hatalmon levő dinasztia érdeke megkívánta.¹⁷⁴ Ennek ellenére az orális tradíció által továbbhagyományozott információk fontosnak bizonyultak a kutatás számára, hiszen a honfoglalást megelőző besenyő támadás ténye, illetve a honfoglalás iránya mind a szájhagyomány alapján került feljegyzésre középkori narratív forrásainkban.¹⁷⁵

11.2. A krónikás hagyomány

Az Árpádok genealógiai múltjának és az ehhez kapcsolódó események feltárásakor jellemzően a Magyarországon keletkezett narratív kútfőkre támaszkodhatunk, emellett nélkülözhetetlenek a Birodalom területén keletkezett források, illetve azok a történeti

¹⁶⁹ ARANY, Naív eposzunk. 71–77.

¹⁷⁰ Veszprémy László fordítása: ANON 10. „*Et si tam nobilissima gens Hungariae primordia sue generationis et fortia queque facta sua ex falsis fabulis rusticorum vel a garrulo cantu ioculatorum quasi somnians audiret, valde indecorum et statis indecens esset.*” P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. Ed. Aemilius Jakubovich SRH. I. Prolog. 3–4.

¹⁷¹ GYÖRFFY, Krónikáink. 39–43; CSÓKA J., A latin nyelvű történeti irodalom. 380; KRISTÓ, A történeti irodalom. 41. Vö. DEÉR, Pogány magyarság. 118–120.

¹⁷² „*Accidit autem dierum una venandi causa ipsos perrexisse in paludes Meotidas, quibus in deserto cum cerva occurrisset, illum insequentes, fugiit ante eos. Cumque ibi ab oculis illorum prorsus vanuisset, diutius requisitam invenire ullo modo potuerunt. Peragratiss tandem paludibus memoratis, pro armentis nutriendis ipsam conspexerunt oportunam, ad patrem deinde redeuntes ab ipso licentia impetrata cum rebus omnibus paludes Meotidas intraverunt moraturi. Regio quidem Meotida Perside patriae est vicina, quam undique pontus praeter vadum unum parvissimum giro vallat, fluminibus penitus carens, herbis, lignis, volatilibus, piscibus et bestiis copiat. Aditus illuc difficilis et exitus.*” Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 5. 144–145. Vö. KRISTÓ, Magyar historiográfia. 72–73. A csodaszarvas monda ugyanakkor eredendően nem magyar, hiszen már korábban, más népekkel kapcsolatban is lejegyzésre került. BALINT, Az ethnosz. 335–337.

¹⁷³ KRISTÓ, Magyar historiográfia. 15.

¹⁷⁴ KRISTÓ, Magyar honfoglalás. 66.

¹⁷⁵ VESZPRÉMY, Honfoglalás. 196–197.

munkák is, melyek az Árpádokkal rokoni kapcsolatban álló dinasztiák uralmi területén íródtak. A vizsgált térségben keletkezett narratív elbeszélések száma sajnálatos módon csekély a nyugati kútfőkéhez képest, ám a magyarországi helyzet korántsem ilyen lehangoló, ha írásos emlékeink számát a korabeli Cseh- vagy Lengyelországban keletkezett forrásokéval állítjuk párhuzamba.¹⁷⁶ Forráskritikai szempontból a régió kútfői hasonló megítélés alá esnek, hiszen a művek szerzői szoros összefüggésbe állíthatók a királyi vagy fejedelmi udvarral,¹⁷⁷ így a bennük rejlő információk sok esetben megbízhatatlanok vagy nagyon egyoldalúak, mivel kizárólag a megrendelő „igazságát” tartalmazzák. Tovább árnyalja a képet, hogy Magyarország esetében egy sor olyan eseményről van tudomásunk, amelynek egyetlen forrása a hazai narratív kútfők híradása, következésképpen bármiféle kontroll híján csak az itt megőrzött információkra támaszkodhatunk.

A hazai keletkezésű narratív kútfők kutatása igen jelentős helyet foglal el a magyar történetírás berkein belül. A szakirodalmi anyag hatalmas méretű, történészek és irodalomtörténészek egyaránt ismertették saját álláspontjukat,¹⁷⁸ melynek következtében bizonyos problémák nyugvópontra jutottak, ám ennek ellenére a kutatás továbbra is kénytelen egy sor megválaszolatlan és megválaszolhatatlan kérdéssel szembenézni. Mint az ismeretes, a korai Árpád-kor eseményeit is megörökítő forrás szövege számtalanszor átdolgozott és egy mára már ismeretlen archetípusra az ún. *ősgesztára* vezethető vissza.¹⁷⁹ A többszörös szövegromlás miatt a kutatás homlokterében az utókorra maradt textus filológiai módszerekkel történő feldolgozása állt, aminek eredményeképpen a magyar történettudomány jelentős lépéseket tett a krónikaszerkesztmény időbeli rétegeinek feltárásával és az orális tradíció leválasztásával kapcsolatban. Az *ősgesztá* keletkezésének folyamatát időkorlátok közé szorítani azonban még így is szinte lehetetlen vállalkozás. A kutatás során I. András, Salamon, Szent László, Könyves Kálmán, illetve II. Géza uralkodása egyaránt felmerült a legkorábbi magyar történeti alkotás lehetséges keletkezési idejeként. Az

¹⁷⁶ VESZPRÉMY, Megjegyzések. 325.

¹⁷⁷ Mályusz Elemér érdeme, hogy kimutatta a magyar királyi kancellária és a történetírás összefonódását. MÁLYUSZ, Királyi kancellária és krónikaírás. passim. Vö. CSÁKÓ, Kancellária és történetírás. 77–101; KERSKEN, Geschichtschreibung. 656–657; VESZPRÉMY, Megjegyzések. 346; Ezzel ellentétben a 20. század derekán Csóka J. Lajos írásában azt igyekezett bizonyítani, hogy a magyarországi történeti irodalom kialakulása erősen köthető a pannonthalmi Benedek-rendi apátság működéséhez. I. CSÓKA J., A latin nyelvű történeti irodalom. 344–364; Lengyelország esetében I. Gall Névtelen. 7–8; Cosmas munkájával kapcsolatosan felmerült ugyan, hogy a prágai krónikás nem minden esetben tartotta szem előtt a dinasztia érdekeit, azonban kétségtelen, hogy Cosmas az udvarhoz közel álló író volt, kritikát csak abban az esetben fogalmazott meg, amikor a cseh hercegek szembehelyezkedtek az egyházzal. I. BLÁHOVÁ, Offizielle Geschichtsschreibung. 22.

¹⁷⁸ A teljesség igénye nélkül: IFJ. HORVÁTH, Árpád-kori latin. passim; HÓMAN, Gesta Ungarorum. passim; GERICS, Gesztá-szerkesztéseink. passim; CSÓKA J., A latin nyelvű történeti irodalom. passim; MÁLYUSZ, Az V. István-kori gesta. passim; SZÜCS, Társadalomelmélet. 569–693, 823–878; GYÖRFFY, Krónikáink. passim; KRISTÓ, A történeti irodalom. passim;

¹⁷⁹ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 219–505.

egyes álláspontok és képviselőik tételes felsorolása nem feladata a jelen dolgozatnak, annál is kevésbé, hiszen már számos írás született a magyar krónikakutatás jelentősebb alakjainak és kutatási eredményeiknek az ismertetéséről.¹⁸⁰ Az ismeretlen ősgeszta keletkezésének körülményeit tekintve ugyan nem alakult ki konszenzus a krónikakutatás szereplői között, viszont a polémia következtében a felmerült álláspontok közül a Salamon és Könyves Kálmán uralkodására tehető keletkezés tűnik jelenleg a legvalószínűbbnek.¹⁸¹ Abban a kérdésben viszont, hogy léteznie kellett a krónika összeszerkesztésénél egy korábbi keletkezésű történeti jellegű feljegyzéseknek, többé-kevésbé egyetért a kutatók többsége.¹⁸² Ezek a szűkszavú írások a genealógiai információk mellett egyéb, főként helyi adatokat tartalmazhattak. A magyar historiográfia több alkalommal is felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy a krónika szövege az Árpádok genealógiájával kapcsolatosan számos ponton eltérhet a valóságtól, az éppen hatalmon levő dinasztikus ág igényeinek kiszolgálása miatt, különös tekintettel a magát a dinasztiát is megosztó hatalmi harcokra.¹⁸³

Filológiai szempontból ugyanakkor más megítélés alá esnek a Magyar Királlyal szomszédos cseh és lengyel uralmi területeken íródott, szintén dinasztikus érdekeket kiszolgáló narratív kútfők.¹⁸⁴ A lengyel fejedelmek, avagy hercegek krónikája,¹⁸⁵ amely feltehetőleg valamikor 1113 és 1116 között keletkezett, három kézirati hagyományban maradt az utókorra, és hasonlatosan a magyar krónikához, szintén egy elveszett, mára ismeretlen archetípusra vezethető vissza.¹⁸⁶ Szerzőjéről a kutatás megállapította, hogy Lengyelországban tevékenykedő idegen klerikusról van szó, származásával kapcsolatban több elmélet is napvilágot látott a szakirodalomban, Franciaország és Itália mellett Magyarország is szóba került.¹⁸⁷ Noha a Gall Névtelen gesztájának középpontjában leginkább III. Ferdeszájú (*Krzywousty*) Bolesław és Zbigniew hatalmi küzdelme áll, számos jelentős információt tartalmaz a mű a magyar történelemre vonatkozóan, ezáltal a 11–12. századi magyarországi viszonyok fontos kontrollforrása. A szerző ismerte a magyar uralkodók közül Szent Istvánt, Orseolo Pétert, Salamont, Szent Lászlót, Könyves Kálmánt

¹⁸⁰ THOROCZKAY, Krónikairódom. 23–31; THOROCZKAY, Legendairódom és történetírás. 194–200; SZOVÁK - VESZPRÉMY, Krónikák, Legendák, Intelmek. 753–754; KRISTÓ, A történeti irodalom. 12–22; KRISTÓ, Magyar historiográfia. 28–40; MALYUSZ, A Thuróczy-krónika. 13–76.

¹⁸¹ KK Utószó. 244–245.

¹⁸² VESZPRÉMY, Megjegyzések. 345.

¹⁸³ Legújabbban: BAGI, *Divisio Regni*. 322–324.

¹⁸⁴ A cseh-, lengyel- és magyarországi források ill. a kijevei kútfők komparatív elemzésére l. FONT, Keresztény krónikások. 179–196.

¹⁸⁵ Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II.; Magyar fordításban: Gall Névtelen.

¹⁸⁶ Gall Névtelen, 17–22.

¹⁸⁷ BAGI, Gallus Anonymus. 25–26. KERSKEN, *Geschichtschreibung*. 493. Korábban Hóman Bálint érvelt a névtelen szerző magyarországi származása mellett a somogyvári ciszterci apátság kapcsán. l. HÓMAN, Történetírás. 201–274. Vö. BAGI, Gallus Anonymus. 17–21.

és egy alkalommal megemlékezett a „magyarok hercegéről”, azaz Álmosról is.¹⁸⁸ Gallus a magyar uralkodókon és politikai viszonyokon felül földrajzi ismeretekkel is rendelkezett a Magyar Királyságot illetően. Az utókorra hagyományozott adatai, főleg abból a korból, ami a névtelen krónikás számára a régmúltat testesítette meg, nem mindig állták ki a történeti kritika próbáját. Ennek megokolására ehelyütt elégséges I. Vitéz (*Chrobry*) Bolesław feleségének az erényeiről szóló részt felhozni. Gallus egy egész fejezetet szentelt a kegyes asszony erényeinek felmagasztalására, arról azonban mélyen hallgatott, hogy a királynak több felesége is volt, ahogyan azt a magyar történetírás már régtől fogva tartja.¹⁸⁹ A Gallus Névtelen munkájában a pogányság és a kereszténység elkülönülését fontosnak tartotta, és művében a szóbeli tradíció is kiemelt szerepet kapott,¹⁹⁰ hasonlóan a magyar krónikaszerkesztményhez.

Csehországban Prágai Cosmas tollából ismeretes az a krónika,¹⁹¹ amely egy máig ismeretlen évkönyv adatait felhasználva¹⁹² egészen az 1125. évig, a mű befejezéséig tárgyalja a Přemyslidák történetét. Forrásai között tartjuk nyilván továbbá a *Privilegium Moravensis Ecclesiae* néven ismert dokumentumot és Szent Vencel legendáját is, erről maga Cosmas, a prágai káptalan dékánja számolt be munkája során.¹⁹³ A cseh történetírás fenntartásokkal kezeli Cosmasnak a korabeli oklevelekről szóló passzusát,¹⁹⁴ az annalsztikus források meglétét viszont elméletben lehetségesnek tartja, illetőleg Regino prümi apát krónikájának a felhasználását is bizonyítottan véli.¹⁹⁵ Cosmas műveltségére az ókori szerzők ismerete világít rá, munkája során többek közt Vergilius és Sallustius¹⁹⁶ írásait is hasznosította. Magyarországról is hagyományozott az utókorra információkat, hiszen amikor Břetislav herceg az 1099. évben Magyarországra látogatott, hogy Kálmán királlyal találkozzon, Cosmas is a cseh herceg kíséretében utazott, ekkor szentelte pappá őt Seraphin esztergomi érsek.¹⁹⁷ A csehek krónikájának valamikor a 12. század második évtizedében foghatott

¹⁸⁸ A magyar királyok ábrázolására a Gallus gesztában, különös tekintettel Szent Istvánra és Szent Lászlóra I. BAGI, Szent István és Szent László. 291–334.

¹⁸⁹ WERTNER, Az Árpádok. 35.

¹⁹⁰ BAGI, Gallus Anonymus. 47 és 51. ill. 224–228.

¹⁹¹ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II.

¹⁹² TŘEŠTIK, Kosmova kronika. 60–63.

¹⁹³ „[...] quia iam ab aliis scripta legimus: quedam in privilegio Moraviensis ecclesie, quedam in epilogo eiusdem terre atque Boemie, quedam in vita vel passione sanctissimi nostri patroni et martyris Wencezlai [...]” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. vol. I. c. 15. 35.

¹⁹⁴ TŘEŠTIK, Kosmova kronika. 61.

¹⁹⁵ BLÁHOVÁ, Spannungsverhältnis. 345; Norbert Kersken szerint Regino krónikája nemcsak forrása, hanem előképe is volt Cosmas munkájának. KERSKEN, Geschichtsschreibung. 578–579.

¹⁹⁶ BLÁHOVÁ, Freiheitsvorstellungen. 34.

¹⁹⁷ „Ibi dux Bracizlaus suum electum Herman num diaconum committit Seraphim archiepiscopo ordinandum. Qui veniens ad sedem suam urbis Strigonie tempore, quo sacri ordines celebrantur, III. id. Iunii ordinat eum presbiterum et me, quamvis indignum, similiter ad eundem promovit gradum.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. vol. III. c. 9. 169. vö. KOSZTA, Szerafin. 33.

hozzá, és hasonlatosan a magyar, illetve a lengyel történeti munkákhoz, a cseh történelem kezdeti időszakának bemutatásakor visszanyúlt a mondákhoz és mítoszokhoz, melyeket az orális tradíció őrzött meg.¹⁹⁸ Ellentétben a régió történetírói hagyományaival, a prágai krónikás a pogány és a keresztény múlt elkülönítését nem tartotta olyan fontosnak,¹⁹⁹ Cosmas ebben a tekintetben leginkább a szászok történetét megörökítő Widukindhoz hasonlítható. További eltérés mutatkozik a magyar krónikaszerkesztmény illetve Gallus munkája és Cosmas krónikája között abban is, hogy utóbbi munka szerzője ugyan erősen kötődött a fejedelmi udvarhoz, ám a cseh hercegek tetteit csak abban az esetben ítélte pozitívnak, amíg azok nem kerültek szembe az egyház érdekeivel.²⁰⁰

Az említett forrásokon felül a kutatás a kor történeti viszonyainak megrajzolásakor olyan, jellemzően 12–13. századi narratív kútfőkre is támaszkodik, amelyek nagyrészt e munkák folytatásaként látták meg a napvilágot, vagy éppen ezekből az első nagy összefoglaló művekből merítették.²⁰¹ Cosmas munkájának két folytatása is ismert, az első a vyšehradi káptalan kanonokjaihoz köthető,²⁰² amely megszakításokkal ugyan, de egészen az 1140. esztendőig követi az eseményeket. A második folytatás²⁰³ a prágai székeskáptalan szellemi műhelyében, II. Přemysl Ottokar halála után készült el.²⁰⁴ Lengyelországban Wincenty Kadłubek Krakkó püspökének a krónikája²⁰⁵ sorolható ide, amely az 1203. évig tárgyalja az eseményeket, és amelynek népszerűségét jól jelzi a fennmaradt kéziratok nagy száma.²⁰⁶

II.3. Egyéb narratív források

A korszakban keletkezett elbeszélő források az előbbtől elkülöníthető, újabb kategóriáját a térségben íródott évkönyvek képezik. Magyar viszonylatban elsősorban a Pozsonyi Évkönyv²⁰⁷ lakonikus megjegyzéseire támaszkodhatunk, ám nem sokkal jobb a helyzet Csehország tekintetében sem. Ezzel ellentétben a lengyel évkönyvírás gazdag hagyományokra tekint vissza, két szövegcsaládja is ismeretes.

¹⁹⁸ BLÁHOVÁ, Spannungsverhältnis. 344.

¹⁹⁹ A pogány múlt és a keresztény jelen megjelenéséhez a forrásokban I. FONT, Dinasztikus hagyományok. 18–25.

²⁰⁰ BLÁHOVÁ, Offizielle Geschichtsschreibung. 22.

²⁰¹ Chronica hungaro - polonica. Ed. Karácsonyi, Béla Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historica. 21.; Staročeska kronika tak řečeneho Dalimila. Vidání textu a veškerého textového materiálu. Ed. Bohuslav Havranek, Karel Hádek, Nadežda Kvitková, Jiří Daňhelka; Chronicon Poloniae Maioris. Ed. Kürbis, Brygida MPH NS 8.; Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae. Ed. Emler, J. FRB. II.

²⁰² Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae. Ed. Emler, J. FRB. II. 201–237.

²⁰³ Wypisky z Vincentia, Gerlacha a jiných starších letopisců českých. Ed. Emler, Josef FRB. II. 270–281.

²⁰⁴ KERSKEN, Geschichtsschreibung. 576–577.

²⁰⁵ Magistri Vincentii dicti Kadlubek Chronica Polonorum. Ed. Plezia, Marian MPH NS XI.

²⁰⁶ KERSKEN, Geschichtsschreibung. 502–503.

²⁰⁷ Annales Posonienses. Ed. Emericus Madzar SRH. I. 118–127.

A Pray-kódexben fellelhető Pozsonyi Évkönyv kapcsán a kutatás annak keletkezési helyét kezdetben a pannonhalmi bencés monstorbán vélte felfedezni,²⁰⁸ a későbbiekben pedig inkább a fehérvári királyi egyház került szóba.²⁰⁹ Ismeretes továbbá egy, az évkönyvhöz hasonlatos rövid felsorolás, amely II. Istvánig tartalmazza az Árpád-házból származó „*pie memorie*” királyok temetkezési helyeit,²¹⁰ amelynek a hitelével kapcsolatban ugyan kétségek merültek fel, ám Kristó Gyula megállapításai szerint a listát autentikusnak kell tekintenünk. Keletkezési idejét tekintve a 12. század második harmada **vehető komolyan fontolóra**.²¹¹ A magyarországi királylisták és rövidebb genealógiai feljegyzések meglétével a kutatás már régóta számol, annak ellenére, hogy a forráscsoport számos terminológiai és műfaji kérdést vet fel.²¹² Cseh földön az évkönyvírás valamivel később, csak a 12. század végén indult meg bizonyíthatóan, noha mint arról már Cosmas kapcsán szó esett, a kutatás elvben lehetségesnek tartja az ún. Prágai Évkönyv létezését, melyre munkájának megírása során a prágai krónikás is támaszkodhatott.²¹³ A helyzet valamelyest jobb a Lengyelországban keletkezett annalisztikus irodalom tekintetében. A nagy- illetve a kislengyel évkönyvek közös ősenek minden bizonnyal a krakkói káptalanban készült évkönyvet kell tekintenünk.²¹⁴ Maga az archetípus, azaz a Krakkóban készült évkönyv eredeti formában nem maradt az utókorra, emiatt a lengyel medievisztikában máig tartó viták során sem sikerült tisztázni, hogy az évkönyvet felhasználhatta-e Gallus munkája megírásakor, avagy az évkönyv kompilátoriai merítettek a névtelen krónikás művéből.²¹⁵

A térségben fellelhető annalisztikus források lakonikus közlésmódja és bizonytalan szöveg hagyománya azonban a munka szempontjából csak részleges felhasználásukat teszi lehetővé. A dolgozat célkitűzéseit figyelembe véve leginkább kontrollforrásként, azaz más kútfőkből származó értesüléseink megerősítésére hasznosíthatók.

II.4. Hagiógráfia

²⁰⁸ HÓMAN, Gesta Ungarorum. 76–78.

²⁰⁹ KRISTÓ, Magyar historiográfia. 28–29.

²¹⁰ KNAUZ, Két krónika. 624–625.

²¹¹ KRISTÓ, Magyar historiográfia. 29–30.

²¹² VESZPRÉMY, A korai magyar évkönyvekről. 11–22. A középkori magyar királylisták meglétét Albericus troisfontaines-i szerzetes krónikájának magyarországi értesüléseivel is szokás bizonyítani. Hóman Bálint vetette fel, hogy a francia krónikás forrásai között szerepelhetett egy olyan katalógus, amely Szent Lászlótól Imre királyig tartalmazhatta a magyar királyok neveit. Csáky Judit vélekedése szerint ez a királylista akár korábbi uralkodókkal is kezdődhetett és egészen II. Andrásig tartott. I. CSÁKÓ, Néhány megjegyzés. 515–526.

²¹³ TŘEŠTÍK, Böhmischen Geschichtsschreibung. 1–37.

²¹⁴ A lengyel évkönyvekkel kapcsolatosan I. DRELICHARZ, Annalistyka. passim. illetve JASIŃSKI, Początki. 129–146.

²¹⁵ WISZEWSKI, Domus Bolezlai. 152–154.

A hagiografikus történeti irodalomról elmondható, hogy a Magyarországon keletkezett források száma a térségen belül meghaladja mind a cseh, mind a lengyel kútfők számát. A magyar források keletkezésének tekintetében nyilvánvalóan fontos szerepet játszik az 1083. évi szentté avatási sorozat, melyet a hazai történetírás már alapos elemzésnek vetett alá.²¹⁶ Szent István, Imre herceg és a későbbiekben a szentek körébe iktatott Szent László mind a dinasztikus szentek sorát bővítik, mellettük a hitéért mártírhalált halt Gellért püspök nyerte el a szentek koszorúját.²¹⁷ Zoerard-András és Benedek zobori remeték kanonizációjára – amelyet korábban szintén az 1083. év eseményei között tartott számon a magyar történetírás – az újabb kutatások fényében más alkalommal kerülhetett sor.²¹⁸ Csehországban Szent Vencelnek és Ludmillának, Bořivoj fejedelem feleségének az esete nem választható el ilyen élesen, ugyanis mindketten a dinasztia tagjai, ám szentségüket mártíromságukért érdemelték ki. Különlegesnek számít Szent Adalbert püspök példája, hiszen tiszetelete mindhárom dinasztia uralmi területén adatolható, sőt III. Ottóval való barátnak mondható kapcsolata okán kultuszának a Birodalmon belül is megtalálhatók a nyomai.²¹⁹ Lengyelországban leginkább Adalbert tisztelete volt a legnépszerűbb, lengyel dinasztikus szentről a korszakban nincsen ismeretünk. Szent Stanisław krakkói püspök – aki II. Merész (*Śmiały*) Bolesław királlyal való összetűzése során vesztette életét – kultuszához köthető alkotások felhasználása a disszertáció során nem lehetséges, hiszen kanonizációjára csak a 13. század derekán került sor.²²⁰

A magyarországi szentek kapcsán ugyanakkor több lengendával is számolhatunk. Szent István nevéhez mindjárt három szöveg is kapcsolható,²²¹ mind közül a 11. század végén, vagy a 12. század elején készült²²² Hartvik püspök nevéhez köthető életrajz vált a legnépszerűbbé, ugyanis III. Ince pápa 1201 során az *utroque iure*²²³ szófordulat kivételével

²¹⁶ KLANICZAY, Szentté avatások. 15–32; KLANICZAY, Az uralkodók szentsége. 114–122.

²¹⁷ Összefoglalóan I. THOROCZKAY, Legendairódalom és történetírás. 184–192.

²¹⁸ A Szent László legenda alapján bizonyos, hogy az említett remeték szentté avatása a lovagkirály uralkodása alatt történt. Talán az országos kanonizációs események főpróbájaként 1077–1083 között kerülhetett sor minderre, de az sem elképzelhetetlen, hogy csak 1083 utánra tehető Zoerard-András és Benedek testének oltárra emelése. Vö. THOROCZKAY, Szent László és az egyház. 53.

²¹⁹ FRIED, Gnesen - Aachen - Rom. 254–255.

²²⁰ Életrajza két szerkesztésben ismeretes, mindkettő szerzőségét a krakkói dominikánus kanonoknak, Vincentius de Kielczának (Wincenty z Kielczy) tulajdonítja a kutatás. *Vita sancti Stanislai episcopi Cracoviensis (vita maior) auctore fratre Vincentio de ordine fratrum praedicatorum*. Ed. Kętrzyński, Wojciech MPH. 4. ill. *Vita sancti Stanislai episcopi Cracoviensis (vita minor)*. Ed. Kętrzyński, Wojciech MPH. 4.

²²¹ *Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta*. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 377–440.

²²² Thoroczky Gábor kutatásai azt mutatják, hogy az írás minden valószínűség szerint 1097 és 1099 között készülhetett, ám a szerző szerint ez a dátum kitolható egészen 1103-ig. THOROCZKAY, Szent István legenda datálása. 588; THOROCZKAY, Hartvik-féle Szent István-legenda. 213–218; THOROCZKAY, Szent István legendái. 92.

²²³ GERICS, A Hartvik-legenda. 175–188.

ezt a szövegváltozatot fogadta el autentikusnak, ennek köszönhető a *vita* széles körű ismertsége.²²⁴ A Kálmán király megbízására elkészített Szent István életrajz – hasonlóan az Imre herceg legendájához,²²⁵ amely 12. század első felében, tehát szintén Kálmán király uralkodása során keletkezett – problematikus, hiszen politikai programot fogalmaz meg.²²⁶ Szent István nagyobbik legendájának szövege a szentté avatás, azaz 1083 előtt készülhetett,²²⁷ míg a kisebbik legenda datálása kapcsán a László király halála utáni időszak jöhet szóba.²²⁸ Mind a *legenda maior* mind a *legenda minor* legkorábbi szövege a 12. század közepi Ernst-kódexben hagyományozódott az utókorra. Ugyancsak vitatott a Szent Gellért mártíromságát megőrző eredeti *vita*,²²⁹ nemcsak keletkezésének idejét, hanem szövegfiliációját tekintve is.²³⁰ Mór pécsi püspök tollából származik Zoerardnak és Benedeknek életírása,²³¹ amely autentikusnak tekinthető. Annak ellenére, hogy a szövegtörzset csak 15. századi kódexekből ismert, bizonyíthatóan 11. századi az írás, ugyanis a legenda megemlékezik arról az 1064. év húsvétján történt eseményről, amely során az említett püspök Géza hercegnek ajándékozta Zoerard vezeklőövét.²³²

Csehországban Szent Vencel alakjához kapcsolható az első legenda megszületése. Kultusza halála²³³ után igen hamar elterjedt, melyet a regnáló dinasztia is támogatott. Az első latin nyelvű *vita*²³⁴ szerzőjének a cseh történetírás a prágai Szent György templom esperesét tartja, keletkezését a 10. század végére, a prágai püspökség 973. évi alapítását

²²⁴ J. FODOR, Szent István legendák. 141–142.

²²⁵ *Legenda Sancti Emerici ducis*. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 441–460.

²²⁶ KRISTÓ, Magyar historiográfia. 25–26.

²²⁷ KRISTÓ, Magyar historiográfia. 24.

²²⁸ KRISTÓ, Magyar historiográfia. 24.

²²⁹ *Legenda Sancti Gerardi episcopi*. Ed. Emericus Madzsar SRH. II. 481–506.

²³⁰ A kutatók véleménye megegyezik a tekintetben, hogy a Szent Gellért életéről fennmaradt mindkét írás egy ún. „őslegenda” alapján készült. A 12–13. század fordulóján keletkezhetek ugyan rövidebb kivonatok, ám a hosszabb és egyben informatívabb változat csak a 14–15. század fordulóján készült. Az őselegenda kapcsán Szegfű László amellett érvel, hogy az már korán, a szentté avatáskor elkészült, míg Szovák Kornél inkább a 12. század közepét tartja valószínűnek. A szövegfiliációs problémákra eddig nem sikerült megnyugtató választ találni, noha számos szakmai vita kísért a probléma tárgyalását. I. SZEGFÜ, Szent Gellért. In KMTL 231; SZOVÁK - VESZPRÉMY, Krónikák, Legendák, Intelmek. 779–780. A legélesebb vita Müller Frigyes és Madzsar Imre között zajlott a Századok hasábjain a 20. század első évtizedében. Madzsar bírálta Müller azon állítását, amely szerint Gellért püspök nagyobb legendájának bizonyos, jellemzően Csanádról szóló részei a 11. században keletkeztek. MÜLLER, A nagyobb Gellértlegenda I. 355–374; MADZSAR, Szent Gellért. 502–517; MÜLLER, A nagyobb Gellértlegenda II. 387–411.

²³¹ *Legenda sanctorum Zoerardi et Benedicti*. Ed. Emericus Madzsar SRH. II. 347–362.

²³² PRAŽÁK, Szent Zoerard és Benedek. 333. Zoerard és Benedek személyéhez I. még: BOBA, Szent András-Zoerard. 5–11; SÓLYMOS, Szent Zoerard-András és Benedek. passim.

²³³ Szent Vencel halála Corveyi Widukind híradásából ismeretes: „*Interea barbari ad novas res moliendas desaeviant, percussitque Bolizlav fratrem suum, virum Christianum et, ut ferunt, Dei cultura religiosissimum, timensque sibi vicinum subregulum, eo quod paruisset imperiis Saxonum, indixit ei bellum.*” Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres. Ed. Waitz, G. - Kehr, K. A. MGH SRG. LX. lib. 2. c. 3. 68.

²³⁴ *Legenda Christiani. Vita et passio sancti Wenceslai etsancte Ludmile ave eius*. Ed. Jaroslav Ludvikovský

követő iőszakra teszi.²³⁵ Ugyancsak a 10. századra tehető Ludmillának, Szent Vencel nagyanyjának a legendája is.²³⁶ Szent Adalbert életéről két legendát tart számon a kutatás, az első²³⁷ Rómában, a Szent Bonifác és Elek kolostorban keletkezhetett, még Adalbert szentté avatása előtt, szerőzénnek a prágai püspök rendtársát, Iohannes Canapariust tartják, míg a *Vita altera*²³⁸ néven ismert legendát Querfurti Brunó írta, aki Magyarországon is térített,²³⁹ munkája 1004 környékére datálható.²⁴⁰ A *Vita prior* szerőzőségével és keletkezési helyével kapcsolatban Jürgen Hoffman emelt kifogást, a szerő Lüttich és Aachen mellett is érveket sorakoztatott fel,²⁴¹ Johannes Fried pedig Notker lüttichi püspök személyét hozta szóba.²⁴² Ismeretes továbbá egy harmadik, csak kivonatos formában fennmaradt passió is Adalbert életéről. Korábban Querfurti Brúnó szerőzése merült fel komolyabban, ám a szöveg alapos stilisztikai és filológiai vizsgálatai kizárják Brunó szerőségét a *Liber de passione martyris* címen ismert szenvedéstörténet kapcsán.²⁴³

11.5. Okleveles forrásanyag

Az okleveles forrásanyag szintén kisszámú, és egyértelműen a magyarországi keletkezésű okiratok dominanciája érhető tetten. E helyütt nem szükséges részletesen ismertetni a dolgozat időhatárain belül keletkezett, mintegy másfélszáz hazai oklevél fontosságát, ám arra mindenképpen fel kell hívni a figyelmet, hogy ezek a dokumentumok nemcsak a történeti események rekonstruálásakor, hanem genealógiai szempontból is jelentősek. Az oklevélkiadás Magyarországon már korán megindult, egyidősnek tekinthető a latin írásbeliség meghonosodásával, hiszen a birodalmi kancelláriában az 1002. évben bekövetkezett személyi változás jelentős hatással bírt a magyar oklevelezési gyakorlatra.²⁴⁴ A korai, Szent István uralkodására tehető oklevelek száma tíz, amelyek közül csak kevésről mondható el, hogy hiteles, illetve eredeti szövegrészeket tartalmazhat.²⁴⁵ A korai időszakban kiadott oklevelek alacsony száma, illetve az interpolációk és kompilációk ellenére is jól kitapintható az az oklevéladási gyakorlat, amely a 12. században – igaz ekkor már egészen más formai mintákhoz igazodva, mint Szent István korában – kapott igazán erőre. A

²³⁵ TŘEŠTIK, Počátky Přemyslovců. 9.

²³⁶ TŘEŠTIK, Počátky Přemyslovců. 117.

²³⁷ Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita prior. Ed. Karwasińska, Jadwiga MPH NS IV/1.

²³⁸ S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera. Ed. Jadwiga, Karwasińska MPH NS IV/2.

²³⁹ KOSZTA, Querfurti Brúnó és Azo. 22–29.

²⁴⁰ A *vita prior* kapcsán I. LABUDA, W sprawie. 115–130; A *vita altera*val kapcsolatosan pedig I. THOROCZKAY, Querfurti Brúnó. 78–79.

²⁴¹ HOFFMANN, Vita Adalberti. passim.

²⁴² FRIED, Gnesen - Aachen - Rom. 252.

²⁴³ WENSKUS, Brun. 202–247.

²⁴⁴ THOROCZKAY, Szent István okleveleiről 1390–1401; GYÖRFFY, István király. 266–268.

²⁴⁵ THOROCZKAY, Szent István okleveleiről 1385–1412.

diplomák számának növekedése a 13. század fordulójára az ünnepélyes királyi oklevelek külső és belső jegyeinek állandósulását is magával hozta.²⁴⁶ A dolgozat által érintett időszakban egyértelműen az egyházzal kapcsolatos adományok és donációk írásban való rögzítése számított elsődleges szempontnak.²⁴⁷

A Cseh- és Lengyelországban keletkezett korabeli oklevelek legnagyobb problémája nem abból fakad, hogy számuk jóval alatta marad a magyarországi diplomatikai forrásokénak, hanem abból, hogy eredeti formában nem maradtak fent. Gallus Anonymus és Cosmas művei megőrizték ugyan az oklevelek emlékét, ám pontos tartalmuk még így sem rekonstruálható. Lengyelország esetében mindenképpen szólnunk kell a *Dagome Iudex* néven ismert dokumentumról, amely a 11. század végéről ismert, szövegének értelmezése a mai napig a lengyel medievisztika egyik alapkérdése. Mint az köztudott, a kérdéses oklevél több másolatban is megmaradt, azonban a kópiák mindegyike kizárólag regeszta formában ismert, a legrégebbi VII. Gergely pontifikátusának idejére datálható. A szöveg ugyan a 10. századi állapotokat tükrözi, különös tekintettel a benne szereplő személyek genealógiájára,²⁴⁸ viszont a regeszta szövege meglehetősen kétes eredetű, ugyanis a benne foglalt felajánlás a korabeli eseményeket is figyelembe véve a pápaság érdekében is állhatott. Csehország esetében is hasonló megállapítások tehetők. A korai időszakra, azaz a 10. századra datált Csehországi oklevelek legnagyobb részének a létezése erősen hipotetikus, a cseh és szlovák történetírás egy vonulata hagyományosan ezeknek a dokumentumoknak a felhasználásával

²⁴⁶ Szentpétery Imre a 13. század elejére tette a királyi oklevelek formai elemeinek az állandósulását. A korai, Szent István uralkodása során kiadott diplomák szerkezete és írásformája a birodalmi kancellária gyakorlatát követte. Mindezt annak az ismeretlen írnoknak a magyarországi működésével szokás összefüggésbe hozni, akire a kutatás a császári kancellária élén álló kölni érsek neve után Heribert C-ként hivatkozik. Mivel Heribert érsek C jelű írnokának működése a Birodalom területén egészen 1002-ig kimutatható, vélhetőleg ez az évszám jelezheti magyarországi tartózkodásának a kezdetét is. A 12. században az oklevéladás ugrásszerű növekedése miatt a királyi kápolnához köthető annak a folyamatnak a megindulása, amely végül az önálló magyar okleveles gyakorlat kialakulásához és a kiadott levelek szerkezetének állandósulásához vezetett. I. SZENTPÉTERY, *Oklevéltan*. 34–77; KUBINYI, *Királyi kancellária*. 7–67.

²⁴⁷ Font Márta véleménye szerint az egyházhoz köthető elsősorban a magyarországi oklevéladás kialakulása, ebből az igényből fakad az ilyen típusú oklevelek magas száma, míg a világi személyek bizonyára megelégedtek a szóban, tanúk előtt történő adományozási gyakorlattal. I. FONT, *Nagyhatalmak*. 78.

²⁴⁸ „Item in alio tomo sub Iohanne XV papa Dagome iudex et Ote senatrix et filii eorum: Misicam et Lambertus – nescio cuius gentis homines, puto autem Sardos fuisse, quoniam ipsi a IIII iudicibus reguntur – leguntur beato Petro contulisse unam civitatem in integro, que vocatur Schinesghe, cum omnibus suis pertinentiis infra hos affines, sicuti incipit a primo latere longum mare, fine Bruzze usque in locum, qui dicitur Russe et fines Russe extendente usque in Craccoa et ab ipsa Craccoa usque ad flumen Oddere recte in locum, qui dicitur Alemure, et ab ipsa Alemura usque in terram Milze recte intra Oddere et exinde ducente iuxta flumen Oddera usque in predictam civitatem Schinesghe.” Összefoglalóan I. KÜRBIS, *Dagome iudex*. 363–423. ill. NOWAK, *Dagome iudex*. 75–94. Genealógiai szempontból a legnagyobb problémát nem a dokumentumban foglalt személyek jelentik, hanem az, hogy az oklevél nem említi Mieszko elsőszülött fiát, a későbbi I. Bolesław lengyel királyt. WISZEWSKI, *Domus Boleslai*. 3.

vélte bizonyítani Nagymorávia hatalmi struktúráinak 10–12. századi továbbélését, ami véleményünk meglehetősen prekonceptiózus nézetekre vall.²⁴⁹

II.6. Törvények

A térségben keletkezett törvénykezési aktusok forrásai eredeti formájukban szintén csak Magyarország esetében maradtak fent. Mind a Cseh-, mind a Lengyelországban regnáló dinasztiák tagjaihoz is kapcsolható ugyan törvényalkotás, ám ezekről a kodifikáció hiányában csak közvetett bizonyítékaink vannak. A törvények komparatistikai elemzése nagy múltra tekint vissza a történetírás berkein belül, hiszen a germán népek szinte mindegyike rendelkezett írásban rögzített joggyűjteménnyel, ami kiváló alapot szolgáltatott az analízishez. Az általunk vizsgált térség törvényeinek összehasonlító elemzését legutóbb Font Márta végezte el, a Kijevi Ruszhoz köthető törvénykezési aktusok emlékeinek bevonásával.²⁵⁰

Magyarország esetében a dolgozat időkereteit figyelembe véve a kutatás általánosan Szent István, Szent László és Kálmán nevéhez kapcsolja a kora Árpád-kori törvények²⁵¹ keletkezését. Ugyanakkor Jánosi Monika kutatásai kimutatták, hogy ennél sokkal differenciáltabb keltezési renddel kell számolnunk.²⁵² A szóba jöhető uralkodók – Orseolo

²⁴⁹ Itt elsősorban a csehországi forráskiadás azon vonulatára gondolunk, amely a korai keletkezésű dokumentumokat is a cseh történelem részeként határozta meg. I. CDRB I. 1–36. Vö. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 185.

²⁵⁰ FONT, Nagyhatalmak. 61–75.

²⁵¹ A Magyar Királyság első törvénykezési emlékeinek fennmaradásáról I. MIKÓ, A „szent királyok törvényei”. 319–340. A törvényekről összefoglalóan I. BÉLI, Árpád-kori törvényeink. 35–37, ill. 40–41.

²⁵² JÁNOSI, Törvényalkotás. 97–103.

Péter,²⁵³ Aba Sámuel,²⁵⁴ I. András,²⁵⁵ I. Béla²⁵⁶ és Salamon²⁵⁷ – törvénykezése azonban hasonlatosan a cseh és lengyel példákhoz, csak közvetett bizonyítékokon keresztül feltételezhető. A Szent István nevéhez kapcsolt ötvenhat cikkelynél vélhetőleg többel is számolhatunk, hiszen Kálmán király első törvénykönyve említést tesz olyan, az utókor által ismeretlen vámfizetési szabályozásról, amelyet eredetileg szintén tartalmazhatott Magyarország első keresztény uralkodójának tulajdonított törvénykönyv valamelyike.²⁵⁸ Az is bizonyosnak látszik, hogy a törvények szövegét két időpontban szerkesztették egybe, amely egyébként számos törvénykezési aktus során keletkezett. Hasonlóan problémásak a Szent László törvényeit megőrző emlékek, hiszen ezek csak 15–16. századi másolatban ismertek. A legkorábbinak gondolt, harmadik számú dekrétumgyűjtemény keletkezési ideje körül számos probléma merült fel. Kristó Gyula úgy gondolta, hogy a László nevéhez köthető törvények bizonyos elemei inkább Salamon, esetleg I. Géza nevéhez kapcsolhatók,²⁵⁹ ugyanakkor az sem zárható ki, hogy a szöveget Szent László uralkodása során szerkesztették egybe mégpedig az 1063 és 1077 között hozott rendelkezésekből.²⁶⁰ A király nevéhez kapcsolt második törvénykönyvet a kutatás egységen Szent László király uralkodása során hozott rendelkezések gyűjteményének tartja, amelyek vélhetően két különböző aktus során keletkeztek.²⁶¹ A király számozását tekintve első, ám időben az utolsó dekrétumgyűjteménye az 1092. évi május 20-án Szabolcs várában megtartott zsinat negyven artikulusát tartalmazza. Azt sajnos nem sikerült eleddig megnyugtató módon tisztázni, hogy

²⁵³ „*Omnes autem constitutiones et exactiones, quas Petrus rex secundum consuetudinem suam statuerat, Aba rex in irritum revocavit.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 325–326.

²⁵⁴ „*Igitur rex idem, habito sinodico concilio, cum communi episcoporum et principum consilio omnia decreta rescindi statuit, quae Petrus iniuste secundum libitum suum disposuit, et episcopis duobus pontificia vi sublata reddere voluit, sed quia alii ordinati erant, hoc Romani praesulis iudicio reservandum censuit.*” *Annales Altahenses maiores.* Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. 26.

²⁵⁵ „*Precepit itaque universe genti suae sub pena capitalis sententiae, ut deposito ritu paganismo prius eis concesso ad veram Christi fidem reverterentur et in omnibus secundum legem illam viverent, quam sanctus rex Stephanus eos docuerat.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 344.

²⁵⁶ „*Dux igitur Bela vocatus Benyn victor cum triumpho venit in civitatem Albam, ibique regali dyademate inungentibus eum episcopis feliciter est coronatus. Tenuit autem regnum pacifice, sine molestatione hostium et quesivit bona genti suae. Inter cetera siquidem peritiae suae argumenta fecit fabricari nummos magne monetae ex purissimo argento et pretium rerum venalium secundum terram (sic) quantitatem iusto moderamine discrete rationis constituit. Non enim permittebat mercatores et nummularios per detestabilem avaritiae voraginem a simplicibus et rusticis superfluum lucrum congregare. Hec est enim causa, quae maxime solet populos paupertatis et inopiae periculis obvolvere, sed statutum pretium (sic) unusquisque vendebat et emebat sine iniuria et circumventionem. Iste etenim omnia foras die Sabbati constituit pro vendendo et emendo bizancinosque (sic) misit currere per districtum regni sui.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 358.

²⁵⁷ JÁNOSI, Törvényalkotás. 103.

²⁵⁸ ÁKÍF 46. Vö. Colomanni regis decretorum liber primus. c. 34: „*Si quis de propriis et domesticis rebus quid in foro vendiderit, lege sancti Stephani tributum reddat.*” ZÁVODSZKY, Törvények. 187.

²⁵⁹ KRISTÓ, Magyarország története. 128–129.

²⁶⁰ ÍFMT 85. (Kristó Gyula)

²⁶¹ ÍFMT 111. (Zsoldos Attila)

a törvénykönyv szövege egyetlen törvénykezési alkalom eredményeképpen, avagy Szent László uralkodásának összes egyházat érintő rendelkezésének egybeszerkesztésével jött létre.²⁶² Kálmán király törvényeinek első összeszerkesztése Seraphin érsek jóvoltából került sor, valamikor 1096 és 1104 között. A gyűjtemény a gregoriánus reformmozgalom hatásáról tanúskodik és a Tarcalon tartott gyűlés nyolcvannégy végzését tartalmazza, amelyeknek csak némelyike kapott a szöveg lejegyzésénél vélhetőleg később címet. Legkorábbi szöveghagyományát a 15. század végi Thuróczy-kódex tartalmazza.²⁶³ Úgyszintén Kálmán uralkadása alatt keletkeztek azok az esztergomi zsinati határozatok, amelyek közül az első vélhetőleg Lőrinc esztergomi érsek által összehívott tartományi zsinat határozatait tartalmazza. Ez utóbbiakat a 12. századi Pray-kódex őrizte meg, pontos datálásuk vitás kérdésnek számít a kutatásban: az egyik nézet szerint 1104–1105 körül keletkeztek, míg más elképzelés szerint az 1112 és 1113 körüli időszakból valók.²⁶⁴ Az ún. második esztergomi zsinat tizenhat cikkelye viszont bizonyosan Kunó pápai legátus 1112. évi látogatásához köthető, amelyek legkorábbi szöveghagyományát szintén a Pray-kódex tartalmazza.²⁶⁵ A Kálmán-kori törvénykezési aktusok sorát tovább bővítik a király zsidótörvényei és egy ismeretlen zsinati határozat töredékes emlékei. Előbbi vélhetőleg Kálmán első törvénykönyve után keletkezhetett, amelyre a rendelkezés első artikulusából következtethetünk.²⁶⁶ Utóbbi alatt két rövid cikkelyt tart számon a kutatás, amelyek valamikor 1116 előtt keletkeztek.²⁶⁷ Mindkét szöveg szintén kései, 15–16. századi másolatokban maradt az utókorra. A fentebb említett törvénykezési aktusok szövegeiből egyértelműnek látszik az egyre erősödő egyházi térnyerés a rendelkezések meghozatalában.²⁶⁸

Mint ahogyan arról már röviden szó esett, a Piastok és Přemyslidák uralmi területén a legkorábbi törvénykezési aktusok kodifikációja nem ismert. Prágai Cosmas krónikája alapján azonban feltételezhető, hogy I. Břetislav 1039 folyamán dekrétumokat adott ki. Lengyelországban pedig Merseburgi Thietmar írásából az derül ki, hogy I. Boleslaw király szigorú törvényeket hozott, amelyekre példaként a böjt megszegői és a paráznság bűnébe esett személyek szigorú büntetési tételeit szokás példaként elősorolni. Legutóbb Bagi Dániel fejtette ki nézetét a lengyel és a cseh korai törvénykezéssel kapcsolatban, mely során rávilágított a forrásokban említett törvények körüli problémákra és értelmezési lehetőségeire: a szerző megállapításai szerint Thietmar krónikájának a egyik szöveghagyománya a *consuetudines* kifejezéssel hivatkozik az I. Boleslawnak tulajdonított

²⁶² ÍFMT 146. (Nótári Tamás)

²⁶³ ÍFMT 169. (Zsoldos Attila)

²⁶⁴ ÍFMT 218. (Nótári Tamás)

²⁶⁵ ÍFMT 248. (Nótári Tamás)

²⁶⁶ ÍFMT 265. (Zsoldos Attila)

²⁶⁷ ÍFMT 267. (Nótári Tamás)

²⁶⁸ Kiss, Állam és egyház. 67–72.

törvényekre, melyet azonnal követ a 10. század végi magyarországi állapotok bemutatása, különös tekintettel Géza fejedelem keresztény hitben való tökéletlenségére. A pécsi kutató szerint tehát itt inkább Thietmar értékítélete olvasható az újonnan megkeresztelkedett népekről. Bagi szerint továbbá az I. Břetislav nevéhez kapcsolt csehországi törvénykezési aktus történeti hitelét pedig Cosmas leírása teszi kérdésessé, aki az eseményt Gniezo elfoglalásához kapcsolta, mégpedig egy zsinat részeként.²⁶⁹

II.7. Egyéb források

Végezetül szólnunk kell arról a forráscsoportról, amelynek elemei a fentebb tárgyalt kategóriákba nem illeszthetők be. Ilyennek gondoljuk elsősorban azokat a bölcséleti műveket, amelyek leginkább a társadalmi elit legfelső szűk rétege számára készültek,²⁷⁰ illetve azokat a jogi jellegű dokumentumokat, amely valamilyen formában a dinasztia belüli öröklést voltak hivatottak szabályozni.

A bölcséleti művek terén szintén csak Magyarország területén keletkezett források jöhetnek szóba, nevezetesen a Szent Gellért püspök tollából származó *Deliberatio*, illetve a Szent Imre herceg számára készült *Institutio morum*. Mindkét kútfő a 11. század során íródott, ám a *Deliberatio* esetében pontosabb keletkezési idő nem határozható meg. Szegfű László véleménye szerint a munka valamikor Gellért csanádi püspöki tevékenysége során került lejegyzésre, és szoros összefüggésbe vonható a mártír főpap térítői tevékenységével.²⁷¹ Az Intelmek keletkezési idejét tekintve több elmélet is napvilágot látott, annyi bizonyos, hogy Imre herceg születése és halála között kell keresnünk ennek pontos dátumát, a szakirodalmi vélekedések szerint leginkább az 1010-es évek első fele jöhet komolyabban szóba.²⁷² A mű legalaposabb elemzése Szűcs Jenő nevéhez köthető.²⁷³ Legutóbb Bagi Dániel vetette fel, hogy Vitéz Bolesław törvénykezésének és bírói hatalmának bemutatásakor Gallus Anonymus felhasználhatta az *Intelme*k szövegét, amelyre a Névtelen Gall munkájában felbukkanó sematikus toposzok utalnak.²⁷⁴

Azok a dokumentumok melyek a dinasztia belüli torzsalkodások elkerülése végett a szűk családon belüli öröklési rendet szabályozták, kizárólag Csehországból és Lengyelországból ismertek. Ilyennek minősül III. Bolesław 1138. évi végrendelete, illetve I. Břetislav cseh herceg szabályzata. Mindkettő esetében problémás az eredeti szöveg pontos rekonstrukciója, hiszen hasonlóan a térség korai keletkezésű törvényeihez, a statútumok létezésére csak

²⁶⁹ BAGI, *Divisio Regni*. 37–39.

²⁷⁰ FONT, *Nagyhatalmak*. 58.

²⁷¹ SZEGFŰ, *Gellért püspök*. 123.

²⁷² SZOVÁK - VESZPRÉMY, *Krónikák, Legendák, Intelmek*. 792.

²⁷³ SZŰCS, *Szent István Intelmei*. 271–290.

²⁷⁴ BAGI, *Gallus Anonymus*. 205–211.

közvetett bizonyítékok állnak rendelkezésre.²⁷⁵ A lengyelországi szabályozás, csak Wincenty Kadłubek 12. század végi vagy 13. század eleji krónikájában található meg, míg a csehországi statútumokról Prágai Cosmas tesz említést.

11.8. Narratívák és konfliktusok

A kelet-közép-európai dinasztiákon belüli és közötti konfliktusok tárgyalása során óhatatlanul fontos megvizsgálni a szemben álló felek közötti rokoni kapcsolatokat. Nyilvánvalóan nem újdonság, hogy a torzsalkodásokról szóló korabeli és későbbi beszámolók a közeli rokonok: testvérek, szülők és gyermekek viszályairól szólnak. Béla herceg és András király ellentéte kapcsán a bevezetőben már szó esett arról, hogy a szövetségi viszonyok főként a házassági kapcsolatok mentén rajzolhatók meg. Mivel a dinasztikus konfliktusok történetét leginkább a narratív források hagyományozták az utókorra, ezért röviden szólnunk kell tehát az e forrásokkal kapcsolatos fontosabb észrevételekről és problémákról.

A források bemutatása során már utaltunk arra, hogy a vizsgált régió történetírása a regnáló dinasztia-ág monopóliumának számított, azaz a historiográfia csak nagyon ritka esetben tudott függetlenül szólni akár a múltbeli, akár az éppen zajló eseményekről. A 14. századi krónikakompozíció remek példája annak, hogy a múltból alkotott vélekedés drasztikusan megváltozhatott egy új dinasztia-ág hatalomra kerülésével.²⁷⁶ Gallus Anonymus, aki a lengyel hercegek gesztáját szerkesztette egybe, művének középpontjába az éppen regnáló III. Bolesławot helyezte, mégpedig olyan megvilágításban, hogy a fejedelmet a féltestvére, Zbigniew elleni hatalmi megfontolásból elkövetett bűnök alól felmentse.²⁷⁷ Némileg eltérő szemléletben íródott Cosmasnak a csehek történetéről írott krónikája, amely

²⁷⁵ A Přemyslidák trónöröklését elviekben I. Břetislav herceg ún. végrendelete szabályozta. Az 1055. évre datálható rendelet azonban számos problémát vet fel: az egyetlen forrás, amely mindezt fenntartotta a 12. század első harmadában keletkezett Prágai Cosmas nevével fémjelzett *Chronica Bohemorum*, amelynek hitelessége ilyenformán nehezen vizsgálható. A kútfő továbbá I. Břetislavot ideális uralkodóként ábrázolta, ennél fogva felmerült, hogy a dokumentum megalkotásának a herceg utódainak a konfliktusai álltak. A különböző értelmezésekre l. PALACKY, *Dějiny národu českého*. I. 311–312; KRZEMIEŃSKA, Břetislav I. 58–62; ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, 73; WIHODA, *Testament knížete Břetislava*. 33–55. LOSERTH, *Das Senioratsgesetz des Herzogs Břetislav I.* 1–78.; BRETHOLZ, *Geschichte Böhmens*. 142–144; Lengyelország esetében III. Bolesław fejedelem 1138. évi statútuma szabályozta a trónöröklés kérdését. A végrendeletet övező problémák nagyon hasonlatosak a Csehország esetében elmondottakhoz. A szöveg csak jóval későbbi, Wincenty Kadłubek 1220 körül keletkezett munkájában maradt fenn. A szerző kiterjedt római jogi műveltsége miatt a statútum szövege bővelkedik a római jogi terminusokban. A historiográfiai értékelésekre l. KANTECKI, *Das Testament des Bolesław Schiefmund*. passim; SMOLKA, *Testament Bolesława Krzywoustego*. passim; BALZER, *O następstwie*. 3–19; ROSIK, *Bolesław Krzywousty*. 90; LÜBKE, *Das östliche Europa*. 290.

²⁷⁶ KRISTÓ, *Magyar historiográfia*. 78–88. ill. KRISTÓ - MAKK, *Krónikáink keletkezéstörténetéhez*. 198–203.

²⁷⁷ Gall Névtelen, 55–58.

ugyanúgy a „nemzeti történetírás”²⁷⁸ műfaját képviseli mint a névtelen gall munkája.²⁷⁹ A prágai székesegyház kanonokja azonban kritikus hangot ütött meg a cseh hercegekkel kapcsolatban, művét saját korának politikai, ideológiai és nem utolsósorban morális szükségletei keltették életre.²⁸⁰ Mindhárom írásmű textusa körülbelül egyidőben keletkezett, melynek következményeképpen a korai eseményekre több mint száz év távlatából tekintenek vissza, és mondanak ítéletet azok szereplőiről. Nyilvánvalóan az sem mellékes, hogy a szövegtörzsek milyen módon és mennyire torzították el a valóságot, azaz lejegyzésükkor, a 12. század első harmadában a fennálló politikai viszonyok hogyan befolyásolták a dinasztiaán belül már korábban lezajlott konfliktusokról kialakult képet. Továbbá az is tisztázandó, hogy az Európa nyugati felében ismert és alkalmazott konfliktuskezelési normák hogyan jelennek meg a vizsgált dinasztiák uralmi területén létrejött történeti művekben.

Nem igényel különösebb magyarázatot az a megállapítás, miszerint mindhárom kelet-közép-európai történeti munka – Cosmas és Gallus Anonymus művei, illetve a magyar krónikakompozíció – világosan tükrözi saját korának irodalmi tradícióit, formai világát és szellemiségét. Egyedül a prágai krónikás esetében fogható meg pontosan az a szellemi műhely, ahol a szerző a latin nyelv használatának magasiskoláját elsajátította, amely aztán az írói stílusát is meghatározta. Cosmas Franko mester²⁸¹ keze alatt a lüttichi dómiskolában tanulta a grammatika művészetét,²⁸² amely a 11–12. század egyik meghatározó szellemi központjának számított. A Karoling-éra hanyatlása után Ebrachar püspök tevékenysége nyomán az újból meginduló szellemi munka Notker püspök idején ért csúcspontjára.²⁸³ Ebrachar Brúnónak, Köln érsekének a hathatós közbenjárására nyerte el a püspöki kinevezést, és a későbbiekben I. Ottó császár calabriai hadjáratában is részt vett. A császári udvar és Lüttich püspökének a kapcsolata Notker pontifikátusa alatt is szorosnak volt mondható, hiszen I. Ottó 969-ben az udvari kápolna tagjává emelte, majd három évvel később maga a császár jelölte a megüresedett lüttichi püspöki székbe. Notker túlélte az Ottók regnálását, az udvarral tartó szoros kapcsolata II. Henrik alatt is megmaradt, hiszen a bambergi püspökség felállítását előkészítő 1007. november 1-jén összehívott frankfurti

²⁷⁸ KERSKEN, *Geschichtschreibung*. 573–582, KERSKEN, *Historiography*. 181–215.

²⁷⁹ Norbert Kersken szóhasználatával élve Cosmas „*cum ira et studio*” írta történeti munkáját. KERSKEN, *Geschichtschreibung*. 582.

²⁸⁰ PRAGUE, *Chronicle*. 6–16.

²⁸¹ SMEUR, Franco von Lüttich. In *LexMa* 4. 687.

²⁸² „*O si mihi iam octogenario preteritos Deus referat annos, quibus olim Leodii sub Francone magistro tum grammaticetum dialectice artis in virectis [et] pratis mecum lusisti satis*” Cosmae Pragensis *Chronica Boemorum*. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II., lib. III. c. 59. 237.

²⁸³ KUPPER, Ebrachar. In *LexMa* 3. 1530–1531; Notker püspök és a lüttichi dómiskola kapcsán részletesen I. KURTH, Notger de Liège. 251–299.

zsinaton²⁸⁴ való részvételével és tekintélyével hozzájárult az új egyházmegye létrehozásához.²⁸⁵ A tudós püspök maga is tevékenyen részt vett a birodalmi politika alakításában, többször járt császári megbízásból Itáliában és a II. Róbert francia király udvarában megforduló követséget is ő maga vezette.²⁸⁶ Növendékei közül a későbbiekben többen is a birodalmi egyház meghatározó alakjaivá váltak. Véleményünk szerint tehát a lüttichi szellemi műhelyben nemcsak a kor legmagasabb műveltségét, hanem Notker örökségként a politikai életben használatos kifejezési formák, szokások és rituálék ismeretét is elsajátíthatták a növendékek. Ez természetesen korántsem jelenti azt, hogy Csehországban Cosmas hatására jelent volna meg a szimbolikus kommunikációnak e formája, hiszen az már a 12. század elején is a politikai gyakorlat része volt. E helyütt sokkal inkább arról van szó, hogy az egyházi műveltség részét képezte a politikai érintkezések során használatos külsőségek elvont teológiai és gyakorlati keretek között való értelmezése, amely a későbbiekben a történeti munkák megírása során az érvkészlet egy fontos alapjává vált.

Röviden szóltunk már róla, hogy Gallus Anonymus személyazonosságát illetően több elmélet is napvilágot látott, azonban minden kétséget kizáró módon egészen idáig nem sikerült a felmerült bizonytalanságokat tisztázni és a névtelen krónikás kilétét felfedni. Mindegyik elmélet megegyezik abban, hogy Gallus eredetileg nem Lengyelországban született, ugyanis művének harmadik könyvében így nyilatkozik magáról: „*exul et peregrinus*”.²⁸⁷ A kutatás egyik vonulata úgy véli, hogy a szerzőben Szent Egyed monostorának a szerzetesét tisztelhetjük, aki a Provence-i Saint-Gilles du Gard bencés apátságából érkezett Magyarországra, az 1091 során Szent László által alapított, szintén Szent Egyed oltalmába ajánlott somogyvári új szerzetesi közösségbe.²⁸⁸ Egy másik tétel szerint Gallus Észak-Franciaországból, esetleg Flandriából származhatott, ugyanis a szerző munkájában rendre olyan plasztikus képek bukkannak fel, amelyek a 12. században meginduló *gesta militaria* műfajára jellemzők.²⁸⁹ A műfaj bölcsője pedig a Provence-nál pezsgőbb irodalmi élettel rendelkező észak-francia területeken keresendő. Johannes Fried ugyanakkor úgy vélte, hogy Gallust szorosabb kapocs fűzte Aachenhez vagy Lüttichhez. Álláspontja szerint Szent Adalbert vértanú harmadik, elveszett szenvedéstörténete és Gallus munkája közötti párhuzam csakis azzal magyarázható, hogy a névtelen szerző a fent említett

²⁸⁴ Vö. DHA I. Nr. 6. 42–43.

²⁸⁵ Adalberti Vita Heinrici II. imperatoris. Ed. Waitz, D. G. MGH SS IV. 795. 11. jsz.

²⁸⁶ KUPPER, Notker. In LexMa 6. 1288–1289.

²⁸⁷ „*Meos exul apud vos et peregrinus exaltarem, sed ut aliquem fructum mei laboris ad locum mee professionis reportarem.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 3. ep. 120.

²⁸⁸ Gall Névtelen, 10–11; Somogyvár és Saint-Gilles du Gard monostorai közti kapcsolatokhoz I. MAGNANI, Szerzetesi és hatalmi hálózatok. 41–71.

²⁸⁹ Gallus Anonymus munkája és a gesta militaria közötti összefüggésekre I. BAGI, Divisio Regni., 367–368.

helyek valamelyikén ismerkedhetett meg a kézirattal. Mindennek alátámasztására Fried szakított azzal a hagyományosan elfogadott nézettel, amely a szöveg első kritikai kiadását jegyző Georg Heinrich Pertz nyomán terjedt el és vált széles körben elfogadottá. Pertz szerint a *vita prior*, azaz Adalbert püspök első életrajza Johannes Canaparius munkája, amely Rómában keletkezett.²⁹⁰ Ezzel szemben Fried úgy vélekedett, hogy a hagiográfiai mű Lüttichben készült, szerzőjének pedig a fentebb már említett Notker püspököt tekinthetjük. Jürgen Hoffman Fried írása alapján arra a következtetésre jutott, hogy a *vita* akár Aachenben is keletkezhetett, és a kultusz is a Birodalomból terjedt el Európa szerte.²⁹¹ Legutóbbi írásában Fried azonban már azon a véleményen volt, hogy a Névtelen Gall Bambergből származhatott és az sem kizárt, hogy személyében Bambergi Ottót, a pomeránok között térítő szent püspököt tisztelhetjük.²⁹² A harmadik táborba azok a kutatók tartoznak, akik Gallus itáliai származása mellett kardoskodnak. Tomasz Jasiński, a poznaí egyetem kutatójának a véleménye szerint a névtelen krónikás Velencéből származott, nézetét azzal támasztotta alá, hogy a *geszta* bevezetésében maga a szerző szól Velencéről, emellett a Trákiából Velencébe tartó utat is jól ismerte. Friedhez hasonlóan, Jasiński is megpróbálta felfedni Gallus kilétét, amely során arra következtetésre jutott, hogy a lengyel hercegek cselekedeteinek megörökítője a közelebből ismeretlen *Anonymus Monachus Littorensis*szel azonosítható, mindez – véli Jasiński – a két szerző munkáinak filológiai összehasonlításával bizonyítható.²⁹³

Véleményünk szerint a jelenleg rendelkezésre álló információk nem elegendőek ahhoz, hogy fényt derítsünk a Névtelen Gall személyazonosságára, ennél fogva származási helyével, iskolázottságával kapcsolatosan is csak óvatos feltételezésekbe bocsátkozhatunk. A probléma összetettségét jól jelzi, hogy mindhárom tétel összekapcsolásával egy negyedik variáns sem zárható ki, miszerint Gallus útja Észak-Franciaországból vezetett Provence-ba, ahonnan Itáliába, talán éppen Velencébe érkezett meg, majd ezt követte egy rövidebb magyarországi tartózkodás.²⁹⁴ Annyi azonban bizonyos, hogy egyházi személy volt, ezt a kutatás sem vonja kétségbe, Cosmashoz hasonlatosan a névtelen szerző munkája során kiaknázza azokat az ismereteket, amelyeket a korszakban klerikusként el lehetett sajátítani. Erről tanúskodnak a bibliai helyek felhasználásán kívül olyan antik szerzők munkáinak ismerete mint Vergilius, Ovidius illetve a középkori auktorok közül Boethius és Nagy Szent Gergely pápa. Gallus

²⁹⁰ FRIED, Gnesen - Aachen - Rom. 252.

²⁹¹ Összefoglalóan I. HOFFMANN, *Vita Adalberti*. 119–121.

²⁹² FRIED, Gallus Anonymus. 497–545.

²⁹³ JASIŃSKI, Gall Anonim. 69–89.

²⁹⁴ Gall Névtelen, 14–15.

politikai életben való tájékozottságára és a korban használatos konfliktuskezelési normák ismeretére legutóbb Zbigniew Dalewski hívta fel a figyelmet.²⁹⁵

Sokkal nehezebb, sőt szinte lehetetlen vállalkozás a magyar krónikaszerkesztmény névtelen kompilátorainak és íróinak a személyét és iskolázottságát felderíteni. A magyar medievisztika talán egyik legjobban kutatott területéről lévén szó,²⁹⁶ fogódzkodót a szakirodalmi feldolgozások és a kritikai szövegkiadás adhat. A kutatási eredmények figyelembevételével elmondható, hogy az Árpád-kori Magyarországon a királyi udvarban folyamatosan tetten érhető a múlt megörökítésének szándéka, a későbbi szerzők azonban az elődeik által leírt szövegeket nemcsak olvasták, hanem másolták, bővítették és át is alakították.²⁹⁷ A korábbiakban utaltunk már rá, hogy a magyar kutatás több elméletet is kidolgozott, hogy kiderítse, mikor is kezdődhetett meg a történeti emlékezet lejegyzése az Árpádok alatt. A Salamon- vagy Kálmán-kori ősgeszta keletkezésének vitája kapcsán a Szentpétery-féle szövegkiadás reprint változatának utószavában Szovák Kornél úgy fogalmazott, hogy a Gallus- és Cosmas-féle szövegek keletkezési idejének analógiája megengedné a Kálmán kori datálást, de nagy valószínűséggel az udvari történetírás korábbi szövegeket is feldolgozott a politikai igényeknek megfelelően.²⁹⁸ Filológiai alapú vizsgálatok kiderítették, hogy a krónika interpolátorai Kálmán, II. István, II. Béla, II. Géza, III. István, III. Béla, V. István és IV. László királyok regnálása alatt működhettek.²⁹⁹ A szövegtörzsben az esetleges interpolációk határait megállapítani szinte lehetetlen, hiszen a korai keletkezésű szövegek egyes vélemények szerint a 13. század folyamán a kor szemléletének megfelelő stiláris és nyelvi átdolgozáson estek át, melynek következtében a legkorábban keletkezett krónikahelyek nem rekonstruálhatók. Ezt a nézetet képviselte Kristó Gyula is,³⁰⁰ akivel szemben Gerics József úgy foglalt állást, hogy a korai feljegyzések csak csekély mértékben vagy egyáltalán nem torzultak az idők során.³⁰¹ Az esetleges szerzők, kompilátorok kilétével kapcsolatosan is csak feltételezésekre hagyatkozhatunk. Amennyiben csak a dolgozat által vizsgált időszakot vesszük figyelembe, akkor három szerző személye

²⁹⁵ DALEWSKI, *Ritual and Politics*. 41–84.

²⁹⁶ A 14. századi krónikakompozíció irodalmának bemutatása meghaladná a dolgozat kereteit, mindehhez l. SZOVÁK - VESZPRÉMY, *Krónikák, Legendák, Intelmek*. 750–761. (A vonatkozó rész Szovák Kornél írása); KRISTÓ, *A történeti irodalom*. 12–22.

²⁹⁷ KRISTÓ, *Magyar historiográfia*. 28–36; SZOVÁK - VESZPRÉMY, *Krónikák, Legendák, Intelmek*. 752; THOROCZKAY, *Legendairodalom és történetírás*. 195;

²⁹⁸ SZOVÁK - VESZPRÉMY, *Krónikák, Legendák, Intelmek*. 753.

²⁹⁹ KRISTÓ, *Magyar historiográfia*. 36–40; SZOVÁK - VESZPRÉMY, *Krónikák, Legendák, Intelmek*. 753–754; THOROCZKAY, *Legendairodalom és történetírás*. 196–200.

³⁰⁰ KRISTÓ, *A történeti irodalom*. 112–114.

³⁰¹ Gerics érvelése szerint az ősgeszta korai keletkezésű részeit ugyan a későbbiekben a szerkesztő „jelentős mértékben átdolgozta”, ám a 12–13. század fordulóján már a mai, általunk ismert formában használta fel a Szent László legenda szerzője. GERICS, *Geszta-szerkesztéseink*. 80–84. Vö. GERICS - LADÁNYI, *Gesta és legenda a krónikában*. 280–281.

merült fel komolyabban a kutatástörténet során. Horváth János Miklós veszprémi püspököt vélte az első magyarországi történeti mű szerzőjének, akit egyben azonosnak gondolt a tihanyi alapítólevél megszövegezőjével, ám jelen állás szerint az ősgeszta I. András korára való keltezése nem tűnik megalapozottnak.³⁰² Hóman Bálint nevéhez fűződik az az elmélet, amely szerint Szent László király korában az ősgeszta *Gesta Ladislai regis* címmel került átdolgozásra, amelynek szerzője Rád (Ják) nb. Koppány püspök lehetett.³⁰³ A László király korabeli szerkesztés több szempontból is elfogadhatónak tűnik, ám az író személyével a kutatás sokkal elutasítóbbnak bizonyult. Ugyanakkor a Hóman által kifejtett nézet nemzetközi visszhangot is kapott, hiszen éppen erre alapozva merült fel a lengyel kutatásban, hogy Koppány püspök személye Gallus Anonymusszal azonosítható, ami egyben azt feltételezi, hogy a László korabeli szerkesztés és a *Gesta Principum Polonorum* egy és ugyanazon szerző műve.³⁰⁴ A helyzet azonban úgy áll, hogy nemcsak az ősgeszta szerzője, hanem a későbbi szerkesztések kompilátorai is ismeretlenek a kutatás számára. Annyi azonban bizonyosnak látszik és a legutóbbi kutatások is arra engednek következtetni, hogy a magyar krónikaszerkesztményben a többszöri átdolgozás ellenére is kimutathatók a dolgozat által vizsgált korban használatos politikai kommunikáció és konfliktuskezelési szabályrendszer elemei.³⁰⁵

Jelen munka szempontjából mindez azért fontos, mert a régiót érintő 11–12. századi dinasztikus torzsalkodások elsődleges forrásai révén, a konfliktuskezelési normákat, szabályokat és a résztvevők közötti viszonyrendszert ezen írásművek alapján tudjuk feltárni. Mindhárom munka, tehát Cosmas és Gallus történeti művei, illetve nagy valószínűséggel a magyar krónika egy variánsa is a 12. század első harmadában keletkezett, és nemcsak a jelen viszonyait ábrázolja, hanem a történeti múlt rekonstruálására is törekszik, egyfajta összefoglaló szintézist alkotva beszéli el az eseményeket. Írójukban művelt egyházi személyeket tisztelhetünk, akik a kor követelményeinek és szellemének megfelelő stílusos eszközökkel és az iskolázottságuknak megfelelő antik és bibliai utalásokkal tarkították munkájukat. A 12. század és az azt megelőző középkori történeti művek tehát nem függetleníthetők a kornak a világ- és jogrendről, ember és Isten kapcsolatáról alkotott felfogásától.³⁰⁶ Mindemellett természetesen a szerző szándéka, látásmódja és képzettsége is döntő befolyással bírt,³⁰⁷ hiszen ezek az alkotások nem egyszerű időrendbe szedett történetek, hanem a múlt tudatos elbeszélése a jelen eseményeinek és viszonyainak fényében.

³⁰² IFJ. HORVÁTH, Árpád-kori latin. 308–315. Az I. András korabeli keletkezés cáfolatára I. KRISTÓ, A történeti irodalom. 107–109.

³⁰³ HÓMAN, *Gesta Ungarorum*. 67–68. Vö. KÁLLAY, *Kopán krónikája*. 21–25.

³⁰⁴ Gall Névtelen, 15–16.

³⁰⁵ ZUPKA, *Ritual and Symbolic Communication*. 70–116.

³⁰⁶ GUOTH, *Eszmény és valóság*. 3–46.

³⁰⁷ SCHMALE, *Funktion und Formen*. 22–27.

A történelemhez való hozzáállás nem függetleníthető a vallástól, a Biblia által formált műltszemlélettől, hiszen az abban foglaltak valóságos eseményei lettek az emberiség múltjának, melynek során kézzelfogható volt az isteni beavatkozás és gondviselés.³⁰⁸ Az ember és az emberiség történelme ezáltal rendkívüli jelentőségre tett szert, mivel az egybefonódott Isten szavával és kinyilatkoztatásaival, azaz a középkori értékrend egyfajta üdvtörténatként kezelte a történelmet – szemben az antikvitással –, amelynek kezdete a teremtés, végpontja pedig az utolsó ítélet napja, amelynek vallásos áhítatát a híres 13. századi egyházi himnusz sorai érzékeltetik a leginkább: *dies irae dies illa, solvet saecum in favilla*.³⁰⁹ A vallásos világszemlélet, a bibliai ismeretek megkívánták tehát, hogy a művek olyan formanyelvet és képeket használjanak, melyeket maradéktalanul csak azok az olvasók tudtak értelmezni, akik jártasak voltak a teológiában. A családi konfliktusok leírásakor és a viszonyok bemutatásakor sok esetben bibliai ihletésű képekkel adták vissza a valóságot. A lorschei bencés monostor annalesében található az a történet, amely Püpos Pippin frank herceg apja elleni árulásáról számol be. A herceg Nagy Károly és Himiltrude ágyaskapcsolatából született a király legidősebb fiaként. Mivel testi hibája miatt alkalmatlannak vélték az uralkodásra, a később született féltestvéreire féltékeny Pippin a király elleni összeesküvésbe keveredett. A krónikás, aki mindezt lejegyezte³¹⁰ Pippint a bibliai Abimelekhez hasonlította,³¹¹ aki megölte 70 testvérét, hogy a hatalmat magához ragadhassa.³¹² Károly, miután az ügy kitudódott, gyűlést hívott össze Regensburgba, ahol az összeesküvés tagjait kivégeztette, Pippinnek azonban megkegyelmezett, és a prümi kolostorba záratta, aki így menekült meg a szégyenteljes haláltól, hasonlatosan a bibliai példaként ábrázolt Abimelekhez is, akit apródja szúrt le, hogy elkerülje a gyalázatot, mivel előzőleg asszonyi kéztől kapott halálos sebet.³¹³ A bibliai képek alkalmazása nemcsak

³⁰⁸ SCHMALE, Funktion und Formen. 38–54.

³⁰⁹ vö.: „*Dies irae dies illa, dies tribulationis et angustiae, dies calamitatis et miseriae, dies tenebrarum et caliginis, dies nebulae et turbinis, dies tubae et clangoris super civitates munitas, et super angulos excelsos.*” Szof 1,15–16.

³¹⁰ Heinrich Fichtenau szerint a történet szerzője az a Richbold lehetett, aki a lorschei kolostor apátja volt 784 és 804 között. FICHTEAU, Abt Richbod. 277–301.

³¹¹ „*Et in ipso anno inventum est consilium pessimum, quod Pippinus filius regis, ex concubina Himiltrude nomine genitus, contra regis vitam seu filiorum eius qui ex legitima matrona geniti sunt, quia voluerunt regem et ipsos occidere, et ipse pro eo quasi Abimelech in diebus iudicum Israel d regnare, qui occidit fratres suos septuaginta viros supra petram unam, et regnavit pro Gedeone patre suo, cum malitia tamen et non diu.*” Annales Laureshamenses. Ed. Pertz, G. H. MGH SS I. ad a. 792. 35.

³¹² „*Et venit in domum patris sui in Ephra, et occidit fratres suos filios Jerobaal septuaginta viros, super lapidem unum: remansitque Joatham filius Jerobaal minimus, et absconditus est. Congregati sunt autem omnes viri Sichem, et universae familiae urbis Mello: abieruntque et constituerunt regem Abimelech, juxta quercum quae stabat in Sichem.*” Bír 9,5–6.

³¹³ „*Accedensque Abimelech juxta turrim, pugnabat fortiter: et appropinquans ostio, ignem supponere nitebatur: et ecce una mulier fragmen molae desuper jaciens, illisit capiti Abimelech, et confregit cerebrum ejus. Qui vocavit cito armigerum suum, et ait ad eum: Evagina gladium tuum, et percute me, ne forte dicatur quod a femina interfectus sim. Qui jussa perficiens, interfecit eum.*” Bír 10,52–54.

teológiai ismereteket kívánt, de a politika világában is el kellett igazodni. Ehhez nyújtott segítséget az a tudás, amelyet kor kolostori- és dómiskolaiban lehetett megszerezni.

A fentebb említett lüttichi iskolához hasonlóan a kor oktatása nemcsak az exegézisre korlátozódott, hanem a latin klasszikusokon keresztül a grammatika és a retorika mesterségét is el kellett sajátítani. A 10. századtól kezdve pedig a kánonjogi ismeretek is a tananyag részét képezték.³¹⁴ Úgy véljük, hogy a 11–12. századi Európa iskolában egyfajta formalizált, univerzális tudás volt megszerezhető. Ez a tudás, amely elsősorban a latin nyelv ismeretén és annak megfelelő módon való alkalmazásán alapult, alkalmas volt arra, hogy akár a nem keresztény régmúlt eseményei megfelelő bibliai-teológiai toposzokkal bemutatva is az isteni akarat és gondviselés megnyilvánulásaivá váljanak. Mivel a régió dinasztiáinak dicsőséges történetét megrajzolni nyilvánvaló módon lehetetlen volt a szóbeli tradíciók felhasználása nélkül – hiszen ha helyben nem állt rendelkezésre olyan történeti jellegű mű, amely megfelelő forrásként szolgálhatott, akkor a környezetből szerezhető információk túlsúlyba is kerülhettek az írásokban³¹⁵ – az iskolákban elsajátított nyelvi-, stílár-, teológiai- és politikai ismeretek segítettek abban, hogy az orális hagyomány az üdvtörténet részeként jelenhessen meg a művek lapjain.

III. Kelet-Közép-Európai dinasztikus összeköttetések

III.1. Házasságok jogi háttere

Az Árpádok, Piastok és Přemyslidák között fennálló dinasztikus összeköttetések vizsgálata során a történettudomány hagyományosan a házassági kapcsolatoknak a fennálló politikai viszonyokra vetített hatásait elemezte és értékelte. Mindez természetesen nem meglepő, hiszen tagadhatatlan, hogy egy-egy konfliktust lezáró béke megpecsételésének, avagy bizonyos közös politikai célok elérésére megkötött szövetség zálogának számtalan esetben a dinasztiák között létesült házasságkötések szolgáltak biztosítékkal. Helytelen és sablonos értelmezése lenne azonban a középkori dinasztikus házasságoknak, ha kizárólag a politikai indokok szerepét hangsúlyoznánk, hiszen ezeknek a családi összeköttetésnek társadalomtörténeti és kulturális hatása egy-egy dinasztia történetében vitathatatlan. Társadalomtörténeti kutatások már számos esetben igazolták, hogy a középkor embere

³¹⁴ A dómiskolák képzéséről a Chartres-i Thierry (Theodoricus Carnotensis) *Heptateuchon* c. munkája ad pontos felvilágosítást, melyben összesen 45 klasszikus és középkori szöveg kapott helyet, amelyeket a 12. századi diákok olvastak. Többek között Vergilius, Horatius, Terentius, Juvenalis, Lucanius és Boethius művei is tananyagként szerepeltek. Vö. DRONKE, Thierry von Chartres. 358–385.

³¹⁵ ADAMSKA, The introduction of writing. 171–172.

számára a család számított a legalapvetőbb társadalmi és gazdasági egységnek.³¹⁶ A családról alkotott általános vélekedés olyannyira meghatározta a világ rendjéről és működéséről kialakult elképzeléseket, hogy a családstruktúra modellként is szolgált olyan más, alapvetően nem családi alapon szerveződő közösségek számára, mint például a szerzetesrendek.³¹⁷ Ilyenformán tehát a házasság „értékét” az azzal együtt járó lehetséges politikai előnyök és kötelezettségek csak emelték, ám vitathatatlan, hogy az uralkodócsaládok számára legalább hasonló mértékben fontos volt az utódok nemzésének lehetősége, ezáltal a dinasztia jövőjének biztosítása. A keresztény értékrend szerint ugyan legitim utódok csak törvényes házasságból születhettek,³¹⁸ ám amint azt a későbbiekben látni fogjuk, az egyház által hirdetett normatív házassági szabályozás mellett élt egy szokásokon és az aktuális erőviszonyokon alapuló irányelv is.

Ahhoz, hogy a 10. század során a forrásokban is felbukkanó vélt vagy valós dinasztikus ősök leszármazói között a legtöbb esetben a politikai szándékok mentén formált házassági kapcsolatok jöhessenek létre, nemcsak két dinasztia céljainak közös metszetére volt szükség, hanem mindenekelőtt olyan társadalmi struktúrák meglétére is, amelyek a dinasztikák uralmi területén általánosan elfogadottak voltak. A dinasztikus házasságoknak mindenképpen előfeltétele volt, hogy egyfelől a nyugati, régtől fogva keresztény társadalmak, másrésről a Birodalom keleti végein megjelent új dinasztikák uralmi területén a törzsi, nemzetségi alapon szerveződő, és a kereszténység felvétele után átalakuló társadalmi rendszer is patrilineáris elvek mentén szerveződjön.³¹⁹ Ennek a legfontosabb hozadéka abban állt, hogy a házasság létrejöttékor minden esetben a feleség hagyta el a szülői házat³²⁰ és a férj családjának jogi védelme alá került. E társadalmak a házasságról alkotott közfelfogás, illetve a házassággal kapcsolatos ősi hagyományokon alapuló szokásrendszer tekintetében azonban összetett képet mutattak, amely sok esetben összeegyeztethetetlen volt a keresztény egyház házasságról szóló tanításával. A dinasztikák területén végbement missziók a keresztény hit és ebből fakadóan a keresztény erkölcsök terjesztését is felvállalták, ennek köszönhetően került sor a házasság keresztény modelljének elfogadtatására is. Kétségtelen, hogy mindez az egyház egyik legjelentősebb akkulturációs teljesítménye volt, ám a házasság „krisztianizációja”³²¹ csak a 12. századra vált teljessé. Jóllehet a dolgozatnak nem tárgya a keresztény házassági

³¹⁶ HERLIHY, Family. 7–28. A családmodell változásaihoz a középkortól kezdve egészen az újkorig I. ARIËS, L'Enfant et la vie familiale. 354–424.

³¹⁷ FICHTENAU, Lebensordnungen. 113–114.

³¹⁸ A középkor korai szakaszában az egyház éppen azért nem lépett fel az ágyaskapcsolatok ellenében, mert az ilyen együttélésből származó utódok nem az apa, hanem az anya nemzetségéhez tartoztak, azaz nem lehettek atyjuk törvényes örökösei. GERICS, A Tátony nemzetségről. 15–19.

³¹⁹ GIEYSZTOR, A nő a 10–13. századi civilizációkban. 40–42.

³²⁰ FICHTENAU, Lebensordnungen. 125.

³²¹ D'AVRAY, Medieval marriage. 14.

modell történetének részletes bemutatása, mindazonáltal szükségesnek látszik e közel 1000 éves fejlődési folyamat legfontosabb állomásainak felvillantása, már csak azért is, mert az egyház által hirdetett kánoni szabályozáson alapuló társadalmi, vallási és jogi intézmény vált egyedülként legitimmé, hiszen a 11–12. századra a törvényesnek elfogadott házasság szabályozása az egyház kompetenciájába tartozott.³²²

A középkori egyház házasságról alkotott felfogása már az ókeresztény kortól kezdve kiegészült római jogi hatásokkal,³²³ ám alapvetően a Szentírás házasságot érintő helyein,³²⁴ a patrisztikus tekintélyből fakadó írásokon³²⁵ és zsinati határozatokon³²⁶ nyugodott. A Római Birodalom romjain megalakuló barbár germán királyságok népeinek, hasonlatosan majd a 10. században kereszténnyé vált kelet-közép-európai „újbarbár” népekhez, megvoltak a saját házassági szokásaik. A későantik illetve koraközépkori germán népek körében honos rokonházasság intézményének megléte és gyakorlata kapcsán a német jogtörténeti kutatás viszonylag korán konszenzusra jutott, erről leginkább a 20. század eleji jogtörténeti kézikönyvek és lexikonok tesznek tanúbizonyságot.³²⁷ A germán királyságok területén a normatív jogi szabályozás különbséget tett a germán (*leges barbarorum*) és a római (*leges Romanae barbarorum*) eredetű társadalmi réteg között.³²⁸ Ennek következtében a barbár jogszokás kétféle házassági kapcsolatot ismert el, egyfelől a két család között érvényes szerződéssel létrejött házasságot (*Muntehe*), másrésről az ágyasság intézményét, amelyhez csak a felek beleegyezésére volt szükség (*Friedelehe*),³²⁹ míg a római lakosságra a római jogi szabályozás volt érvényben. A keresztény felfogást ebben az időszakban a helyi zsinatok határozatai és az egyház tekintélyes alakjainak állásfoglalása formálta. A rokonok közti házasságot a germán jog kezdetben nem találta tilalmasnak, jogképesség tekintetében inkább a szabadok és a rabszolgák közti kapcsolatok rendezése számított sarkalatos pontnak. A római jog ismerte és szankcionálta a rokonházasságot, mind egyenes, mind oldalágon.³³⁰ A keresztény egyház egyfelől átvette, másrésről kibővítette és szigorította a vérfertőzőnek

³²² ERDŐ, A házasság kánonjogi arculata. 229.

³²³ SZUROMI, Kánoni előírások. 39–42; ERDŐ, A házasság kánonjogi arculata. 222–223.

³²⁴ A keresztény egyház házasságról szóló tanításának egyik alaptétele a Tízparancsolat mellett Máté evangéliumának soraira vezethető vissza: „*Qui respondens, ait eis: Non legistis, quia qui fecit hominem ab initio, masculum et feminam fecit eos? Et dixit: Propter hoc dimittet homo patrem, et matrem, et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una. Itaque jam non sunt duo, sed una caro. Quod ergo Deus conjunxit, homo non separet.*” 19Mt, 4–6; Pál apostol rómaiakhoz és korinthusiakhoz írt levelei is mértékként szolgálnak a keresztény házasságra nézve. SZUROMI, Kánoni előírások. 39–40.

³²⁵ A patrisztika korára a házasság legfőbb céljává az utódok nemzése válik, még akkor is, ha Szent Ágoston és Jeromos a testiség tisztátalanságát hirdette. ERDŐ, A házasság kánonjogi arculata. 221.

³²⁶ SZUROMI, Kánoni előírások. 42.

³²⁷ UBL, Inzestverbot. 77–78.

³²⁸ ERDŐ, A házasság kánonjogi arculata. 226

³²⁹ ERDŐ, A házasság kánonjogi arculata. 226.

³³⁰ SZUROMI, Kánoni előírások. 41.

minősülő házasságokról szóló római jogi passzusokat, minderről zsinati határozatok egy sora tanúskodik.³³¹ A helyi zsinatok kánonjai azonban nem alakítottak ki egységes álláspontot abban a tekintetben, hogy egyházi jogi értelemben milyen rokoni fok számít még tilalmasnak. Nagy Szent Gergely pápa 601. évi, Canterbury Szent Ágostonnak írott *epistolájában* a Szentírás különböző szakaszaira hivatkozva úgy foglalt állást, hogy a mostohával, sógornővel kötött házasság förtelmes bűn.³³² A pápa a rokonok közti házasságot hatodízigleni tilalmát tartotta üdvösnek.³³³ Arra nézve, hogy az unokatestvérek, sógorok és mostohák közti kapcsolatok milyen gyakoriak voltak, elegendő ehelyütt Karl Ubl jogtörténeti munkájára utalni, amelyben a szerző számos példával szolgál a Merovingok idejéből.³³⁴ A precedensek magas száma azt bizonyítja, ezek a kapcsolatok politikai szempontból nagyon is előnyösnek bizonyulhattak, annak ellenére, hogy az egyház zsinati határozatok alapján ezeket a házasságokat vérfertőzőnek minősítette. Tours-i Gergely elmondásából ismert, hogy Merovech, Chilperich fia, az özvegy Brunhildét vette feleségül, mégpedig avégett, hogy nagyobb eséllyel pályázhasson a hőn áhított trón megszerzésére.³³⁵ A házasság megkötésében Rouen püspöke, Praetextatus is tevékenyen részt vett, pedig Brunhilde Merovech nagynénje volt, ami a kánoni szabályzással messzemenően ellentétes volt.³³⁶ Ahogy mindez Chilperich

³³¹ ERDŐ, A házasság kánonjogi arculata. 228. 65. jsz.

³³² „*Usque ad quotam generationem fideles debeant cum propinquis sibi coniugio copulari, et novercis et cognatis si liceat copulari coniugio.*” *Et quidem terrena lex in Romana republica permittit, ut sive fratris et sororis seu duorum fratrum germanorum vel duarum sororum filius et filia misceantur. Sed experimento didicimus ex tali coniugio subolem non posse sucrescere, et sacra lex prohibet cognationis turpitudinem revelare. Unde necesse est, ut iam tertia vel quarta generatio fidelium licenter sibi iungi debeat. Nam secunda quam praediximus a se omni modo debet abstinere. Cum noverca autem miscere grave est facinus, quia et in lege scriptum est: 'Turpitudinem patris tui non revelabis'. Neque enim patris turpitudinem filius revelare potest; sed quia scriptum est: 'Erunt duo in carne una', qui turpitudinem novercae, quae una caro cum patre fuit, revelare praesumpserit, profecto patris turpitudinem revelavit. Cum cognata quoque miscere prohibitum est, quia per coniunctionem priorem caro fratris fuerat facta. Pro qua re etiam Johannes Baptista capite truncatus est et sancto martyrio consummatus. Cui non est dictum, ut Christum negaret, et pro Christi confessione occisus est; sed quia isdem dominus noster Iesus Christus dixerat: 'Ego sum veritas', quia pro veritate Iohannes occisus est, videlicet et pro Christo sanguinem fudit.” Gregorii I papae Registrum epistolarum. Ed. Hartmann, L. M. MGH EP. II. lib. 11 c. 56. 335.*

³³³ SZUROMI, Kánoni előírások. 42.

³³⁴ UBL, Inzestverbot. 84–103.

³³⁵ „*Chilpericus vero filium suum Merovechum cum exercitu Pectavus dirigit. At ille, relictam ordinationem patris, Toronus venit ibique et dies sanctos paschae tenuit. Multum enim regionem illam exercitus eius vastavit. Ipsi vero simolans ad matrem suam ire velle, Rodomago petiit; et ibi Brunichilde reginae coniungitur, ea quoque sibi in matrimonio sociavit. Haec audiens Chilpericus, quod scilicet contra fas legemque canonicam uxorem patris accepisset, valde amarus dicto citius ad supra memoratum oppidum dirigit.*” Gregorius Turonensis Decem Libri Historiarum. Ed. Krusch, B. - Levison, W. MGH SRM. I/1. lib. 5. c. 2. 195–196.

³³⁶ „*Erant autem episcopi qui advenerant apud Parisius in basilica sancti Petri apostoli. Cui rex ait: 'Quid tibi visum est, o episcope, ut inimicum meum Merovechum, qui filius esse debuerat, cum amita sua, id est patris sui uxore, coniungeres? An ignarus eras, quae pro hac causa canonum statuta sancxissent? Etiam non hic solum excessisse probaris, sed etiam cum illo egisti, datis muneribus, ut ego interficerer. Hostem autem filium patri fecisti, seduxisti paecuniam plebem, ut nullus mecum fidem habitam custodiret, voluistique regnum meum in manu alterius tradere.'*” Gregorius Turonensis Decem Libri Historiarum. Ed. Krusch, B. - Levison, W. MGH SRM. I/1. lib. 5. c. 18. 216–217.

tudomására jutott, el akarta választani a házastársakat egymástól. Vélhetőleg a királyt nem a kánonjogi szabályzat előírásai vezették, hiszen maga is ezzel ellentétes házassági gyakorlatot követett, amikor Brunhilde nővérét, Galsuinthát feleségül vette. Minderről Gergely így nyilatkozott: „*Ezt látva Chilperich, bár már több felesége is volt, megkívánta Galsuinthát, Brunchilde nővérét s követeken keresztül ígérte, hogy ha kiérdemli e hozzá méltó királyi sarját, többi asszonyát el fogja hagyni. Glasuintha apja bízva az ígéretekben, lányát, hasonlóképpen az előzőhöz, nagy kincsekkel felruházva eljegyezte Chilperikkel.*”³³⁷ A király mindezek ellenére sem hagyta el ágyasát, Fredegundét és amikor ezt felesége felrótta neki, és el akarta hagyni őt, Chilperich meggyilkoltatta nejét.³³⁸

A történet a dolgozat számára abból a szempontból fontos, mivel rávilágít arra a gyakorlatra, amelyet a későbbiekben a kelet-közép-európai dinasztiák is magukévá tettek. A Gergely által fenntartott történet szerint a világi elit nagyon is tisztában volt a kánoni előírásokkal. Az egyház által használt érveket érdekes módon a dinasztiák tagjai és az intellektuális elit a hatalmi torzsalkodások során ugyanis kiválóan alkalmazni ellenfeleikkel szemben, annak ellenére, hogy sok esetben ők maguk is üzték a tilalmas gyakorlatot. A keresztény erkölcsök szerinti törvénytelen házasságból származó utódok ellen legitimációs szempontból a dinasztia tagjai érvként használták fel a „balkézről” való születés tényét. Erről a későbbiekben részletesen is szót kell majd ejteni, ám ehelyütt elegendő Magyarország esetében a 14. századi krónikakompozíció lapjain megőrzött híradásokra utalni a Vazul-fiak és a Tátyon nemzetség,³³⁹ illetve az Álmos-ági királyok és Borisz kapcsán.³⁴⁰ Lengyelország esetében pedig III. Bolesław és Zbigniew között kirobbant konfliktusban figyelhető meg a másik féllel szemben a törvénytelen házasságból való származás hangoztatása,³⁴¹ amely egyben érvként szolgálhatott a hatalomból való kizáráshoz.

³³⁷ Mezei Mónika és Adamik Tamás fordítása. Tours-i Gergely: Korunk története. A frankok története. 291.

³³⁸ „*Sed per amorem Fredegundis, quam prius habuerat, ortum est inter eos grande scandalum. Iam enim in lege catholica conversa fuerat et chrismata. Cumque se regi quaereretur assidue iniurias perferre diceretque, nullam se dignitatem cum eodem habere, petiit, ut, relictis thesauris quos secum detulerat, libera redire permetteretur ad patriam. Quod ille per ingenia dissimulans, verbis eam lenibus demulsit. Ad extremum enim suggillari iussit a puero, mortuamque repperit in strato.*” Gregorius Turonensis Decem Libri Historiarum. Ed. Krusch, B. - Levison, W. MGH SRM. I/1. lib. 4. c. 28. 160–161.

³³⁹ „*Tradunt quidam, istos tres fratres filios fuisse Vazul ducis ex quadam puella de genere Tatum et non de vero thoro ortos esse, et ob hanc coniunctionem illos de Tatum nobilitatem accepisse. Falsum pro certo est et pessime enarratum. Absque hoc namque sunt nobiles, quia isti filii sunt Calvi Ladizlai, qui uxorem de Ruthenia dicitur accepisse, ex qua tres isti fratres generantur.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 87. 344.

³⁴⁰ „*Anno Domini M-o C-o XII-o N. filius regis mortuus est, et rex secundam duxit uxorem de Russia, quam in adulterio deprehensam peccantem, nec violentia temeritate dimisit. [...] Que in exadulterio peperit filium nomine Borith.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 149. 429.

³⁴¹ „*Nec absurdum ullatenus ulli discreto videatur, si in hac historia cum legitimo concibine filius filius inducatur.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. c. 3. 67.

A frankok királyságában az 596. évi, Kölnben kihirdetett ediktumokkal végül a világi törvényhozásba is bekerült a vérfertőzőnek minősült kapcsolatok tilalma. II. Childebert halálbüntetés terhe mellett tiltotta az atyák özvegyével, a feleség testvérével való házasságkötést, az özvegyek számára pedig a férj testvérével történő frigy számított tilalmasnak.³⁴² Ian Wood, aki több monográfiát is szentelt a Meroving-kor és a -dinasztia történetének, kifejtette, hogy a vérfertőző kapcsolatokról rendelkező világi és egyházi rendeletek inkább a társadalom alsóbb rétegére voltak visszatartó hatással, míg a felsőbb szegmens, tehát maga az uralkodó dinasztia is, mindezt egész egyszerűen figyelmen kívül hagyta.³⁴³

A Karoling-korban még inkább tetten érhető az egyház hatása a törvényalkotási gyakorlatra, hiszen a kánonok által előírt irányelvek mind jobban teret nyertek az uralkodók rendelkezéseiben. Bizonyos, házasságjoggal összefüggésbe hozható ügyekben már a különböző kapitulárék is megállapították a püspökök, illetve az egyház illetékességét. A Lüttich közelében, 779 márciusában a birodalmi gyűlés alkalmával kiadott *Capitulare Haristallense* kimondta, hogy a püspököknek kell megállapítani egy-egy kapcsolat vérfertőző voltát. Aki a püspök ítélete ellenére továbbra is megmaradt a vérfertőző viszonyban, azt birtokának elvesztésével is sújtotta a világi jog.³⁴⁴ A lokális zsinatok még a 10–11. század folyamán is foglalkoztak a vérfertőző kapcsolatok kérdésének rendezésével, így például a 922. évi koblenzi zsinati határozatok 5. fokig,³⁴⁵ az 1031. évi bourgesi zsinat 6. vagy 7. fokig tiltotta a házasságot³⁴⁶ *de propria cognatione*. A kérdést végül az 1215. évi IV. Lateráni Zsinat rendezte, a rokoni házasság negyedízigleni tilalmának elrendelésével. Mind a római jog, mind az egyházjog ismerte a spirituális rokonság fogalmát is, ennél fogva a rokonságról és családról alkotott korabeli elképzelés szerint a sógorság, keresztapaság is rokoni kapcsolatnak minősült.³⁴⁷

³⁴² „*In sequenti hoc convenit una cum leodis nostros de criminosis ut nullus incestum usum sibi societ coniugium; hoc est, nec fratris sui uxorem, nec uxoris suae sororem, nec uxorem patruo aut parenti, consanguinei uxoris patris. Si quis acceperit, mortis periculum incurrat.*” Capitularia Merovingica. Ed. Boretius, Alfred MGH Capit. I. Childeberti II. Decretio. 2. 9.

³⁴³ WOOD, Family and friendship. 431–432.

³⁴⁴ „*Ut episcopi de incestuosis hominibus emendandi licentiam habeant, seu et de viduis infra suam parochiam potestatem habeant ad corrigendum. Et si de ipsis incestuosis aliquis post iudicium episcopi in ipso incestu se iterum miserit, si alodem habuerit, ipso fisco regis recipiat.*” Karoli Magni capitularia. Ed. Pertz, Georgius Henricus MGH Capit. I. I. 36; További példákra l. ERDŐ, A házasság kánonjogi arculata. 228.

³⁴⁵ „*Qui ipso cooperante et sententias eorum confirmante domino Christo in synodali residentes conventu, multa utilia ac sanctae Dei aeclesiae profutura saluberrimo tractantes consilio, inter cetera quae statuerunt hoc maxime necessarium et instanti pro dolor tempore per abusioem frequentissimum, cognationis incestum summa cautela vitandum firmaverunt; hoc est, ne ullus christianus infra quintam generationem nuptias copulare praesumat.*” Synodus Confluentina. Ed. Weiland, L. MGH Const. I. c. 1. 629.

³⁴⁶ „*Ut nullus de parentela sua uxorem accipiat usque in sextam vel septimam progeniem.*” Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio. Ed. Mansi, Giovanni Domenico 60 vols. vol. 19. 505. c. 17.

³⁴⁷ UBL, Inzestverbot. 70, 260.

A 12. század során a vérfertőző kapcsolatok tilalma mellett a korszak egyháznagyjai és jogászai már leginkább a keresztény házasság törvényes feltételének a felek szabad akaratából történő beleegyezését hirdették, és az ily módon létrejött kapcsolat felbonthatatlansági elvének igyekeztek érvényt szerezni.³⁴⁸

A felek szabad akaratán nyugvó házassági elv körül a kor vezető egyházjogi iskolái kezdetben ellentétes álláspontot alakítottak ki. Gratianus és a bolognai doktorok amellett érveltek, hogy a házasság folyamata már az eljegyzéssel (*desponsatio*) kezdődik, majd az elhálással válik teljessé. Ezzel szemben a párizsi legisták úgy vélekedtek, hogy a testi egyesülés nem szükséges a házasság érvényességének kimondásához.³⁴⁹ A kialakult helyzetet III. Sándor, III. Ince és IX. Gergely pápák dekretálisainak sikerült tisztázni, a Petrus Lombardus által kidolgozott kétféle beleegyezési szándék tanának bevonásával.³⁵⁰ A hosszan elhúzódó szabályozási folyamat és a kánoni viták ellenére a házasulandó felek beleegyezésen alapuló frigyes idővel háttérbe szorította azt a leginkább a germán jogból származó gyakorlatot, amely a szülők akaratnyilatkozatát tartotta mérvadónak.³⁵¹

A házasság felbonthatatlanságának érvényre juttatása során az egyház több esetben is vállalta a világi hatalommal való összekülönbözést. Annak ellenére, hogy a Karoling királyok körében nem számított ritkaságnak az ágyasok tartása és akár az eltaszítás sem,³⁵² – hiszen ez a germán jogszokásoknak megfelelően a *Friedelehe* körébe tartozott – I. Miklós pápa állhatatosan vette védelmébe a törvényes házasság felbonthatatlanságának tételét. II. Lothar, Nagy Károly dédunokája 855 során nyilvánvalóan politikai okokból, apjának rendelkezése alapján feleségül vette Bosónak, Arles grófjának a leányát, Theutbergát.³⁵³ A házasság gyermektelen maradt, ezért a király megpróbálta elérni a frigyes érvénytelenítését, hogy Waldradával, az ágyasával léphessen új házasságra. A 862. évi aacheni zsinat végül kimondta a frigyes érvénytelenítését, I. Miklós azonban hatalmánál fogva érvénytelenítette a végzést és kiközösítés terhe mellett Lothar kénytelen volt visszafogadni a feleségét.³⁵⁴ A kor másik jelentős egyházi tekintélyének számító Hinkmar, Reims érseke is Theutberga érdekében szállt síkra.³⁵⁵ A pápa és Hinkmar érsek Theutberga törvényes jogainak védelmezésével, azt a már Órigenész óta ismert keresztény hiteltvet juttatta érvényre, mely szerint a házasság felbonthatatlanságának az eszméje mögött Krisztus és az egyház örökérvényű egybekelésének

³⁴⁸ ERDŐ, A házasság kánonjogi arculata. 229.

³⁴⁹ SZUROMI, Kánoni előírások. 43. A különböző kánonjogi álláspontokra l. DEUTSCH, Konsensehe. 678–680.

³⁵⁰ ERDŐ, A házasság kánonjogi arculata. 229–230; DEUTSCH, Konsensehe. 680.

³⁵¹ l. SCHOTT, Ehe. In LexMa 3. 1629–1630.

³⁵² FRIED, Karl der Grosse. 377–380.

³⁵³ „Hlotharius rex filius Hlotharii imperatoris accepit uxorem Teutbergam.” Annales Laubacenses. Ed. Pertz, G. H. MGH SS I. ad a. 855. 15.

³⁵⁴ UBL, Inzestverbot. 345–352.

³⁵⁵ Hinkmar von Reims, De divortio Lotharii regis et Theutbergae reginae. Ed. Böhringer, L. MGH Conc. 4. Suppl. 1. passim.

szimbolikája áll.³⁵⁶ A dolgozat által vizsgált időszakban a leghíresebb és politikai következményei okán a legismertebb ilyen eset VII. Lajos francia király és Aquitániai Eleonóra házasságának a felbontása. A házasság érvénytelenítésére 1152 márciusában került sor a pápa akarata ellenére a beaugency-i zsinaton, ahol az egybegyűlt egyháznagyok a közeli rokonság miatt érvénytelenítették a király frigyét. Eleonóra és Lajos ekkor már tizenöt esztendeje voltak házasok, kapcsolatukra a folyamatos elhidegülés volt jellemző, amelyet jól jelez, hogy a királyné néhány évvel korábban maga kérte III. Jenő pápától a házasság felbontását, hasonló okokra hivatkozva, aki ekkor ezt megtagadta és sikerült megbékélésre bírnia a feleket. Eleonóra azonban ismételten egy leánygyermeknek adott életet 1150-ben, ez a szakirodalmi vélekedések szerint – az utódlás biztosítatlansága miatt – Lajost arra ösztökölte, hogy végül a frigy annulálása mellett döntsön. A politikai szándékot mi sem jelzi jobban mint az, hogy a francia király második felesége, Kasztíliai Konstancia még közelebbi rokonságban állt vele, mint Eleonóra. Ez utóbbi megállapítás egyébként az aquitániai hercegnőre és új férjére, a későbbi angol királyra, II. Henrikre is igaz.³⁵⁷

Az ágyasság intézménye kapcsán e helyütt röviden meg kell jegyezni, hogy a keresztény egyház csak a törvényes házasságból született utódokat tartotta legitimnek³⁵⁸ és az ilyenfajta együttélési gyakorlatot elutasította.³⁵⁹ Az előkelők körében honos gyakorlat azonban teljesen más képet mutatott. A középkori Európa szinte minden szegletében kimutatható a világi elit körében az ágyasság vagy a többnejűség. Az ágyasok kapcsán Nagy Károlyról már esett szó, arra nézve, hogy mindez nem csupán a Meroving és Karoling-kor terméke, elegendő Hódító Vilmos származását megemlíteni, akit apja törvényes házasságán kívül egy bizonyos Herleva nevű nővel nemzett.³⁶⁰ A szlávok körében, Európa másik szegletében, a Rusz területéről bizonyosan ismerünk olyan uralkodókat, akiknek törvénytelen származása tudható.³⁶¹ Magyarország esetében Vazul házassága kívánczik a felsorolásba. Hóman Bálint

³⁵⁶ D'AVRAY, Medieval marriage. passim.

³⁵⁷ MENANT, Le règne de Louis VII. 201–202; MENANT, Aliénor d'Aquitaine. 673; A rokoni kapcsolatokhoz l. BOUCHARD, Eleanor's Divorce. 222–235.

³⁵⁸ Amennyiben azonban a törvénytelen gyermek szülei a keresztény előírásoknak megfelelően megházasodtak, a gyermek az egyház szemében már törvényesnek minősült, ez azonban nem jelentette automatikusan azt, hogy jogosult volt az öröklésre. BRUNDAGE, Law, Sex and Christian Society. 300.

³⁵⁹ ERDŐ, A házasság kánonjogi arculata. 227.

³⁶⁰ Személyére és származására nézve l. VAN HOUTS, Herleva. 399–404.

³⁶¹ A Rurikidák esetében az ágyaskapcsolatból származó utódok öröklésének gyakorlata a 11–12. században is kimutatható. l. FONT, Nagyhatalmak. 151; A keresztény házasságon kívüli születésre a PVL-ben a legszembetűnőbb eset talán az, amikor a forrás a kereszténységet felvevő Vlagyimir alacsony származására utal: „[...] És Vlagyimir Polockba küldött Rogvolodhoz e szavakkal: „A leányodat feleségül akarom venni.” Az pedig megkérdezte a leányától: „Akarsz-e Vlagyimirhoz nőül menni?” Ő pedig ezt válaszolta. „Rabnő fiának lábbelijét nem akarom levenni, hanem Jaropolkot akarom.” [...]” Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ed. Balogh László - Kovács Szilvia. Ford. Ferincz István Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. 70. A kútfő a továbbiakban részleteiben is ismerteti Vlagyimir ágyaskapcsolatait: „[...] Vlagyimir pedig a buja testi vágy rabja volt, és számos felesége volt: Rognyeda, akit Libegyben telepített le, ahol ma Predszlavino falucska van, tőle 4 fia volt: Izjaszlav,

névéhez fűződik az a döntően egy Kálmán-kori zsinati határozaton alapuló elgondolás, amely szerint a 14. századi krónikakompozíció Vazul házasságának bemutatására használt *non de vero thoro ortus* kifejezés nem ágyasságot takar, hanem pogány módra kötött házasságot.³⁶² Gerics József igazat adott Hómannak abban, hogy a krónikahely e kifejezése a 11. századból való, ám vitatta annak a Kálmán-kori zsinati határozattal való kapcsolatát. Gerics a konkubinátusról szóló tanulmánya során kifejtette, hogy a 11. században a magyarországi egyház a királyi család tagjainál a több feleséggel vagy ágyasokkal való együttélést teljes mértékben eltűrte, ebből kifolyólag az is feltehető, hogy hasonlóan a Meroving és Karoling-kori gyakorlathoz, az ilyen kapcsolatból születetett utódokat a közfelfogás nem tartotta fattyaknak.³⁶³ Gericsnek a magyarországi egyház toleráns hozzáállásáról alkotott véleményét mindenestre igazolni látszik a krónikának az I. András király ágyaskapcsolatából származó fiáról, Györgyről szóló passzusa is, amely nem ítéli el a bűnös viszonyt.³⁶⁴ A hagiográfiai irodalom szintén megemlékezett a többnejűségről. A Szent Gellért életét bemutató *vita* Ajtony kapcsán jegyezte meg, hogy hét feleséget vett magának.³⁶⁵ A szerző Ajtony alakjának ábrázolásakor mindezt a hitben való tökéletlenségnek tudta be, ami összecseng Querfurti Brúnónak a magyarországi kereszténység helyzetét jellemző ítéletével.³⁶⁶ Hasonló eset figyelhető meg I. Mieszko lengyel fejedelem udvarában is, amelyről Gallus Anonymus gesztája ad pontos felvilágosítást. Mieszko ugyanis mielőtt

Msztyiszlav, Jaroszlav, Vszevolod, és 2 leánya; egy görög nőtől volt Szvjatopolk, egy cseh nőtől volt Viseszlav (Vyšeslav), és egy másik asszonytól Szvjatoszlav és Msztyiszlav, egy bolgár asszonytól pedig Borisz és Gleb, ágyasa pedig Visgorodban volt 300, Belgorodban 300, Beresztovo faluban, amelyet most Beresztovojének neveznek, pedig 200. És telhetetlen volt a bujaságban: férjes asszonyokat követelt magának, és hajadonokat fosztott meg ártatlanságuktól. Ugyanúgy kedvelte az asszonyokat, mint Salamon, hiszen úgy mondják, hogy Salamonnak hétszáz felesége és háromszáz ágyasa volt.” Uo. 73. Keresztény házasságnak csak a bizánci hercegnővel, Annával kötött frigy számított: „[...] Vlagyimir fegyvereseivel bevonult a városba, és követeket küldött Baszileiosz és Kónsztantinosz 333 császárokhoz e szavakkal: „Elfoglaltam dicső városotokat; azt hallottam, hogy van egy hajadon húgotok; ha nem adjátok hozzám feleségül, akkor ugyanazt teszem székesfővárosotokkal is, mint ezzel.” Ezt hallván, a két császár elszomorodott, és a következő üzenetet küldte neki: „Nem való keresztényeknek, hogy pogányokhoz menjenek férjhez. Ha megkeresztelkedsz, akkor neked adjuk őt is, és a mennyek országát is öröklöd, és velünk azonos hitű leszel. Ha ezt nem teszed meg, akkor nem adhatjuk hozzád feleségül. [...] Vlagyimir megkeresztelkedése után Annát elővezették a házasságkötésre. [...]” Uo. 91–92.

³⁶² HÓMAN, *Gesta Ungarorum*. 91.

³⁶³ GERICS, A Tátony nemzetségről. 10.

³⁶⁴ „*De concubina autem, quam habuit de villa Moroth, genuit Georgium.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 345.

³⁶⁵ „*In diebus illis erat quidam princeps in urbe Morisena, nomine Acthum, potens valde, qui secundum ritum Grecorum in civitate budin fuerat baptizatus. Qui nimium gloriabatur in virtute et in potentia sua. Habebat autem septem uxores, pro eo, quod in religione Christiana perfectus non erat.*” *Legenda Sancti Gerardi episcopi*. Ed. Emericus Madzsar SRH. II.c. 8. 489.

³⁶⁶ „*Miserat his diebus ad Ungorum seniore magnum, inmo ad uxorem eius, quae totum regnum manu tenuit, virum et quae erant viri ipsa regebat, qua duce erat christianitas coepta, set inmiscbatur cum paganismo polluta religio, et coepit deterior esse barbarismo languidus et trepidus christianismus.*” S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera. Ed. Jadwiga, Karwasińska MPH NS IV/2. c. 23. (red. longior 19, red. brevior 61).

keresztény arát vett volna maga mellé, hét feleséget tartott.³⁶⁷ A Névtelen Gall nem fűzött különösebb elmarasztaló kommentárt az esethez, ám nyilvánvalóan nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a krónikás Mieszko keresztény házasságának hangsúlyozásával kívánta bizonyítani a frigyből született és példaképnek tartott I. Boleslaw lengyel uralkodó törvényes származását.³⁶⁸

Az egyház és a klerikusok toleranciája azonban nem volt szükségszerű, hiszen egy sor olyan eset is ismert, amely során az egyházi elit több esetben is megpróbált az ilyen együttélési gyakorlat ellen fellépni. A csehországi viszonyokra Szent Adalbert legendája vet fényt: a legenda szerint a mártír püspök a felszólalt a nemesség bűnös éltmódja ellen, elsősorban a többnejűség vétkét róva fel nekik.³⁶⁹ Bambergi Ottó, aki Adalberthez hasonlatosan szintén térített a pogány pomeránok között, prédikációiban a monogámia fontosságát mint keresztény értéket emelte ki.³⁷⁰ Az uralkodócsaládok a növekvő egyházi nyomás ellenére a későbbekben sem hagytak fel az ágyaskapcsolatok gyakorlatával, amennyiben ezt a dinasztia fennmaradása megkívánta. A 11. század második felében a cseh fejedelmi család többek közt arról is ismert volt, hogy tagjai annak az I. Břetislavnak leszármazottai, aki apja ágyaskapcsolatából született. Cosmas a 12. század elején már úgy érezte, hogy a jelenséget mindenképpen meg kell magyaráznia olvasóközönsége számára. A

³⁶⁷ „At Mescho ducatum adeptus ingenium animi cepit et vires corporis exercere, ac nationes per circuitum bello sepius attemptare. Adhuc tamen in tanto gentilitatis errore involvebatur, quod sua consuetudine VII uxoris abutebatur.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. Lib. 1. c. 5. 15.

³⁶⁸ BAGI, Divisio Regni. 333.

³⁶⁹ „Vidit ergo episcopus, quia diuinis legibus aduersarum irre omnibus modis festinarunt; uidit, quod obdurato corde in Deum grandia quaeque et noua scelera adimplere meditantur; uidit optime gubernatoris frustrari lacertos, plus etiam obesse sibi quam populo prodesse. Deflet ergo peccatum et amarissimo luctu prosequitur dampna predictae gentis. Ad ultimum cogitat, melius esse relinquere quam in caeco et sponte pereunte populo operam perdere. Quod maxime de tribus causis actum esse dicunt, qui huius rei ordinem ipso narrante comperierunt. Prima et uelut principalis causa propter plures uxores unus uiri; secunda propter detestanda coniuga clericorum; tertia propter captiuos et mancipia christianorum, quos mercator Iudeus infelici auro emerat emptosque tot episcopus redimere non potuit.” Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita prior. Ed. Karwasińska, Jadwiga MPH NS IV/1. c. 12. 17–18.

³⁷⁰ „Interdixit etiam eis, ne quis ducat commatrem suam in uxorem neque propriam cognatam suam usque in sextam et septimam generationem, et unusquisque contentus sit una uxore, ne sepeliant mortuos christianos inter paganos in silvis aut in campis, sed in cimiteriis, sicut mos est omnium christianorum, ne fustes ad sepulchra eorum ponant, omnem ritum et prauitatem paganam abiciant, domos ydolorum non construant, phytonissam non adeant, sortilegi non sint, ne quid eciam immundum comedant, non morticinum, non suffocatum neque ydolothyum neque sanguinem animalium, ne communicent paganis, ne cibum aut potum cum eis aut in vasculis eorum sumant, ne in his omnibus consuetudinem paganam depetant. Iniunxit etiam eis, ut, dum sani sunt, veniant ad sacerdotes ecclesie et confiteantur peccata sua. In infirmitate autem vocent presbiteros ad se et confiteantur peccata sua et corpus Domini accipiant. Instituit etiam, ut de periuriis et de adulteriis, de homicidiis et de ceteris criminalibus secundum canonica instituta penitentiam agant et in omni christiana religione et observatione obedientes sint. Mulieres post partum ad ecclesiam veniant et benedictionem a sacerdote, ut mos est, accipiant.” Die Prüfeninger Vita Bischof Ottos I. von Bamberg nach der Fassung des Großen Österreichischen Legendars. Ed. Petersohn, Jürgen MGH SRG LXXI. c. 21. 109–110.

Přemyslidák történetét lejegyző prágai kanonok elmondásából ismert, hogy Břetislav apjának a törvényes feleségével kötött házassága nem hozta meg a várt gyermekáldást, ezért Oldřich a patak partján mosó közrendű nőt, Boženát vette maga mellé és nemzette vele egyetlen fiát, a Cosmas által Achilleusnak nevezett Břetislavot.³⁷¹ A cseh szakirodalomban nyelvészek, irodalomtörténészek és historiográfusok bevonásával lefolytatott vita eredményeképpen valószínűsíthető, hogy Oldřich ágyasának alakja valóságos volt, történeti léte igazolható, tehát a dinasztia tagjai a későbbiekben Boženától származtak.³⁷²

A rokonok házasságának tilalmán, az ágyasság intézményén, a szabad akaraton nyugvó és felbonthatatlan házassági kapcsolatokon kívül a középkori házasságok egy másik fontos aspektusát is kell bevonnunk a vizsgálatba. A katolikus egyház kánonjai egészen az a trentói zsinat 1563. évi határozataig nem írtak elő kötelező szertartásrendet a házasságkötések alkalmával,³⁷³ noha a IV. Lateráni Zsinat is hozott már határozatokat a házasság formai követelményeivel kapcsolatban. A szabad házassági szándék kinyilatkoztatására és az elhatározás megerősítésére háromszori kihirdetést írtak elő a zsinati atyák, melyet a helyi pap felügyeletére bízta. A feleket pedig felszólították, hogy a házasságot nyilvánosan az egyház előtt, (*in facie ecclesiae*) pap jelenlétében kössék meg.³⁷⁴ Azokat a házasságokat pedig, amelyek ellentétesek a zsinat határozataival, klandesztínnek, azaz titokban megkötöttek nyilvánították. Ezeket ugyan nem bontottak fel, a jövőre nézve azonban tilalmazták a hasonló módon történő házasságkötésnek. A statútumok ellentmondásában a szabad akaratról alkotott elv tükröződik vissza, amely szerint a házasság érvényességének legfőbb feltétele a felek beleegyezésében rejlik.³⁷⁵ Az egyház a továbbá arra bátorította a feleket, hogy a házasságukat ünnepélyes keretek között kössék, ám az ünnepélyesség ekkor még nem volt előfeltétele a törvényességnek.³⁷⁶

A fentieket összefoglalva megállapítható tehát, hogy a 12. századra az egyház a törvényes házassággal kapcsolatosan a következő követelményeket támasztotta: a házasságnak exo- és

³⁷¹ „Huic ex legitimo matrimonio non est nata soboles propter infecunditatem coniugis; sed ex quadam femina nomine Bozena, que fuit Krezine, filium prestantissime forme suscepit, quem Bracizlau appellari fecit. Nam quadam die de venatu cum rediret per villam rusticanam, hanc, quam prediximus, feminam ad puteum lavantem pannos vidit et intuitus eam a vertice usque ad talos hausit pectore ignes amoris non modicos. Erat enim corporis eius habitudo insignis, nive candidior, mollior cigno, nitidior ebore antiquo, pulchrior saphiro. Hanc continuo mittens dux tulit in sua nec tamen antiqua solvit conubia, quia tunc temporis, prout cuique placuit, binas vel ternas coniuges habere licuit; nec nefas fuit viro rapere alterius uxorem et uxori alterius nubere marito. Et quod nunc asscribitur pudori, hoc tunc fuit magno dedecori, si vir una coniuge aut coniunx uno viro contenti viverent; vivebant enim quasi bruta animalia conubia habentes communia.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. Lib. 1. c. 36. 65.

³⁷² A vitában felmerült álláspontok bemutatására I. BAGI, *Divisio Regni*. 330–332.

³⁷³ ERDŐ, A házasság kánonjogi arculata. 231–233; DEUTSCH, *Konsensehe*. 686–688.

³⁷⁴ ERDŐ, A házasság kánonjogi arculata. 231; SZUROMI, *Kánoni előírások*. 43; DEUTSCH, *Konsensehe*. 687.

³⁷⁵ DEUTSCH, *Konsensehe*. 681–682.

³⁷⁶ DONAHUE, *Policy*. 259–260.

monogámnak kellett lennie, amely a felek kölcsönös beleegyezésén alapult, és létrejötte után felbonthatatlanná vált annak szentségi jellege miatt. Mindemellett a házasságról alkotott keresztény erkölcsi tanítás a pogány tradíciókból gyökerező együttéléssel kapcsolatos szokások – az ágyasság, többnejűség, nőrablás, eltaszítás és újraházasodás – beszűntetését is megkövetelte.³⁷⁷

A források kapcsán röviden már szó esett arról, hogy világi, normatív törvénykezési emlékek egyedül Magyarország esetében állnak rendelkezésre. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy a korai magyarországi törvényalkotási folyamat sem tekinthető egyértelműen világinak, hiszen az egyháziak szerepe minden esetben erőteljes volt. A forrásokban fellelhető információk arra engednek következtetni, hogy a törvénykezési alkalmak leginkább a vegyes (királyi) zsinatok részét képezték.³⁷⁸ Természetesen annak a lehetőségét nem zárhatjuk ki, hogy akár a Přemyslidák, akár a Piastok területén léteztek olyan szokásjogon alapuló szabályzatok, amelyek érvényessége a házasságkötés különböző ügyleteire is érvényben voltak. Kodifikált, írott jogszabályok azonban korszakunkból nem ismeretesek sem Csehország, sem Lengyelország területéről. A középkori magyar jogfejlődésre is kétségteljesen hatással voltak a kereszténység felvételét megelőzően érvényes jogszokások.³⁷⁹ Jánosi Monika az Árpád-kor törvénykezéséről sajnálatos módon torzóban maradt monográfiájában kifejtette, hogy a házassággal kapcsolatos törvényi passzusok azonban éppen a szokásjog korlátozását és tiltását írták elő.³⁸⁰ Erről tanúskodik a Szent István első törvénykönyvének 27. kapitulumája, amely a leányrablást tiltja és bünteti, hasonlóan a Karoling-kor egyházi kapituláráinak előírásaihoz.³⁸¹ Ehhez kapcsolódóan fentebb már tettünk rá utalást, hogy a püspökök, és rajtuk keresztül az egyház jelentős szerepet képviselt a kapitulárek irányelveinek meghatározásában és a passzusok megszövegezésében, tehát okkal mondhatjuk, hogy az egyházi kánonok hatása érvényesült a törvénykönyv 27. fejezetében.³⁸² Szent István törvényei tiltották továbbá az egyház szemében vérfertőzőnek minősülő házasságokat, amely Magyarországon elsősorban a levirátus intézményében jutott érvényre.

³⁷⁷ A 12. századi egyházi és legista törekvéseihez a házasságot illetően összefoglalóan I. BRUNDAGE, *Law, Sex and Christian Society*. 225–228.

³⁷⁸ KISS, Állam és egyház. 67–72.

³⁷⁹ Jánosi Monika ilyen, a korábbi jogszokásokból eredő elemnek tekintette a tinónak, mint fizetőeszköznek a megjelenését a magyar törvényekben, továbbá a büntetési tételek kiszabásánál használt ötös számrendszer feltűnését, a nyugati jogban honos vérdíj fizetése helyett a megegyezést a felek között, illetve a tűz őrzését. További példákra I. JÁNOSI, *Törvényalkotás*. 54.

³⁸⁰ JÁNOSI, *Törvényalkotás*. 55.

³⁸¹ Sancti Stephani decretorum liber primus. c. 27: „*Si quis militum impudicia fedatus puellam aliquam sine concessione parentum sibi in uxorem rapuerit, decrevimus puellam parentibus reddi, eciam si ab illo aliqua vis sibi illata sit; et raptor X solvat iuencos pro raptu, licet postea reconcilietur parentibus puella. Si vero pauper quis hoc vulgaris agere agreditur, componat raptum V iuencis.*” ZÁVODSZKY, *Törvények*. 149.

³⁸² vö. NÓTÁRI, *A Lex Baiuvariorum hatása*. 417–427.

E szokás értelmében a megözvegyült asszonyt hozzátartozói az elhunyt férj rokonaival házasították ki újra.³⁸³ Nem véletlen tehát, hogy a szent király törvényeinek több artikulusa is védelmébe veszi az özvegyeket és az árvákat.³⁸⁴ Istvánt minden valószínűség szerint személyes indíttatás is vezette, hiszen Koppány a király anyjával, Sarolttal szemben éppen ezt az ősi jogszokást kívánta érvényesíteni.³⁸⁵ Természetesen nem szabad megfeledkeznünk arról a tényről sem, hogy Szent István személyes meggyőződése, elkötelezettsége a keresztény hitelvek iránt, melyet leginkább az Intelmek szövegében érhetünk tetten, szintén hozzájárult ahhoz, hogy a keresztény egyház által törvényesnek vélt házassági gyakorlatot kívánta meghonosítani. Závodszy Levente úgy vélte, hogy az első törvénykönyv 29. artikulusa, amely a szabadok és szolgák között házassági kapcsolatot tiltja, a száli törvénykönyvvel mutat egyezéseket.³⁸⁶ Hamza Gábor is feltételezte, hogy legkorábbi törvénykezésünk alapjául szolgálhatott többek közt a száli törvénykönyv is, ám szövegszerű egyezések nem találhatók, csak tárgyi és stiláris szempontok mentén mutatható ki hasonlóság.³⁸⁷ A tárgyi hasonlóság abban a tekintetben is fennáll, hogy a korai germán törvények, így a *lex Salica* is, sarkalatos pontként kezelték a szabadok és a nem szabad jogállású népesség közötti kapcsolatok rendezését. Nótári Tamás pedig a *Lex Baiuvariorum*-nak a Szent István kori törvényekre való hatását mutatta ki.³⁸⁸ Mindenképpen fel kell hívni azonban a figyelmet arra, amit már Jánosi Monika is megállapított, miszerint az „*analógiák nem feltétlenül és minden esetben kölcsönhatásokat, hanem a hasonló történelmi körülmények közötti társadalmi igényeket jelentik.*”³⁸⁹ Szent István törvényei továbbá nemcsak a szabadok és szolgák közötti

³⁸³ Sancti Stephani decretorum liber primus. c. 26: „*Volumus quidem, ut et vidue et orphani sint nostre legis participes tali tenore, ut si qua vidua cum filiis filiabusque remanserit atque nutrire eos et manere cum illis, qaamdiu vixerit, promiserit, habeat potestatem a nobis sibi concessam hoc faciendi et a nemine iterum cogatur in coniugium. Si vero mutato voto iterato nubere voluerit et orphanos deserere, de rebus orphanorum nichil omnino sibi vendicet, nisi tantum sibi congrua vestimenta. Item de viduis. Si autem vidua sine prole remanserit, et se innuptam in sua viduitate permanere promiserit, volumus ut potestatem habeat omnium bonorum suorum, et quidquid velit inde facere faciat.*” ZÁVODSZKY, Törvények. 149.

³⁸⁴ Sancti Stephani decretorum liber primus. c. 2: „*Volumus, ut et laici in eorum ministerio obediant episcopis ad regendas ecclesias, viduas et orphanos defensandos et ut obedientes sint ad eorum christianitatem servandam.*” ZÁVODSZKY, Törvények. 17; I,13: „*Si quis observacione christianitatis neglecta et negligencie stoliditate elatus, quod in eam commiserit, iuxta qualitatē offensionis ab episcopo per disciplinas canonum iudicetur. Si vero rebellitate instructus rennuerit sibi impositum eque sufferre, iterum eodem iudicio restringatur et eciam usque sepcies. Tandem super omnia si resistens et abnuens invenitur, regali iudicio, scilicet defensori christianitatis tradatur.*” ZÁVODSZKY, Törvények. 143; ill. 61. jsz.

³⁸⁵ „*Mortuo autem Geycha duce Cupan voluit matrem Sancti Stephani regis sibi per incestuosum copulare connubium et Sanctum Stephanum occidere ducatumque eius sue subdere potestati.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 64. 313.

³⁸⁶ ZÁVODSZKY, Törvények. 40.

³⁸⁷ HAMZA, Szent István törvényei. 16–17.

³⁸⁸ NÓTÁRI, A Lex Baiuvariorum hatása. 417–427.

³⁸⁹ JÁNOSI, Törvényalkotás. 65.

házasságkötést marasztalták el, hanem a szolga és a szabad rendű személy fajtalankodását is, igaz csak abban az esetben, ha a szolga más úr alá tartozott.³⁹⁰

Az első törvénykönyv azonban bizonyos esetben megengedte a frigy felbontását. Ilyen esetnek minősült a törvénykódex 30. pontjában leírt kázus, amikor a férj elhagyta hazáját és feleségét. Az előírás szerint ilyenkor a feleség nem kényszeríthető újabb házasságra, és amennyiben az asszony nem házasodik újra, bírhatja férje javait. Ha mégis szándékában újfent megházasodni, azt szabadon megteheti, ám az előző férj csak a püspök engedélyével nőülhet újra.³⁹¹ A király mint a keresztény hit védelmezője (*defensor christianitatis*),³⁹² kötelességének érezte, hogy a kánonjognak is érvényt szerezzen,³⁹³ így törvénykönyvének több artikulusa is püspökök hatalmáról és a kánoni határozatok betartásáról szól. Vélelmezhető tehát, noha *expressis verbis* a törvénykönyv textusában ez ilyenformán nem szerepel, hogy a házassággal kapcsolatos ügyletek klérus hatáskörébe tartoztak. A 30. artikus mindenképpen erre enged következtetni. Az a fentebb már ismertetett megállapítás, amely szerint Magyarországon az egyház térnyerésének a erősödése figyelhető meg a törvényi rendelkezések meghozatalában, szintén alátámasztja elképzelésünket. A későbbiekben Kálmán király törvénykezése során elrendelte, hogy az esperesi kerületek rendelkezzenek kánoni gyűjteménnyel (*breviarium canonum*),³⁹⁴ azonban a törvénytöredék nem tér ki pontosan arra, hogy ez melyik korabeli kézikönyvet takarja,³⁹⁵ így közelebbit sajnos nem tudunk mondani a tekintetben, hogy milyen kánoni szabályzatokat írt elő a törvény a házassági ügyletekkel kapcsolatosan.

A hagyományosan Szent László nevéhez kötött törvénykezések emlékei a házasságjog tekintetében leginkább a papságra nézve tartalmazznak előírásokat. A király címe szerint első,

³⁹⁰ Sancti Stephani decretorum liber primus. c. 28: „*Ut liberi suam custodiant libertatem incontaminatam, volumus illis ponere cautionem. Quisquis transgrediens fornicatur cum ancilla alterius, sciat se reum eriminis et pro eodem erimine imprimis decoriari. Si vero secundo cum eadem fornicatus fuerit, iterum decorietur ac depiletur. Si autem tercio, sit servus pariter cum ancilla, aut redimat se. Si autem ancilla conceperit de eo et parere non potuerit, sed in partu moritur, componat eandem cum altera ancilla. De servorum fornicacione. Servus quoque alterius, si cum ancilla alterius fornicatur, decorietur ac depiletur. Et si ancilla de eo conceperit, et in partu moritur, servus venundetur ac dimidia pars precii seniori ancille detur, altera pars vero seniori servi remaneat.*” ZÁVODSZKY, Törvények. 149–150.

³⁹¹ Sancti Stephani decretorum liber primus. c. 30: „*Ut gens utriusque sexus certa lege et absque iniuriis maneat et vigeat, in hoc regale decretum statutum est, ut si quis protervitate peditus propter abhominacionem uxoris patriam effugerit, uxor cuncta, que in potestate mariti habebantur, possideat, dum velit expectare virum et nemo in aliud coniugium cogere presumat. Et si sponte nubere velit, liceat sumptis congruis sibi vestimentis et dimissis ceteris bonis ad connubium ire. Et si vir hoc audito redierit, ne liceat sibi aliam ducere preter suam, nisi cum licencia episcopi.*” ZÁVODSZKY, Törvények. 150.

³⁹² Sancti Stephani decretorum liber primus. c. 13: „*Tandem super omnia si resistens et abnuens invenitur, regali iudicio, scilicet defensori christianitatis tradatur.*” ZÁVODSZKY, Törvények. 145.

³⁹³ BÓNIS, Középkori jogunk elemei. 18–21. Vö. ZÁVODSZKY, Törvények. 143.

³⁹⁴ Synodus Strigoniensis prior c. 66: „*Ut omnes archidiaconi breviarium canonum habeant.*” ZÁVODSZKY, Törvények. 205.

³⁹⁵ JÁNOSI, Törvényalkotás. 59–60.

kronológiailag azonban az utolsó törvénykezésének előírásai, amelyek a szakirodalomban szabolcsi zsinati határozatként ismeretesek, a papság számára tiltja a bigámiát, azaz a kor jogi fogalmai szerint az újranősülést.³⁹⁶ Világi házasságok tekintetében a házasságtörésen ért feleség megölését nem tekinti deliktumnak a törvénykönyv, azonban a nő rokonainak kérésére a bíró vizsgálatot folytathat és ítélni az ügyben.³⁹⁷ A 20. kapitulum pedig arról rendelkezik, hogy ha a férj házasságtörő feleségét bíróság elé állítja, akkor a feleségre a kánoni előírás szerint szabjanak ki büntetést (*canonum poenitentia*), amely után a férj, ha akarja, visszafogadhatja feleségét, ellenkező esetben életük végéig mindketten házasságon kívül éljenek.³⁹⁸ Ez a rendelkezés összhangban áll azzal a 8. századtól kimutatható kánonjogi gyakorlattal, miszerint a házasságtörés okán ugyan felbontható a házasság, de a felek újbóli házassága tilalmas volt, egészen addig, amíg a másik fél életben volt.³⁹⁹

A korszakunkban az utolsó törvénykezési aktus Kálmán király nevéhez köthető, amely lényegében a tarcali gyűlés 84 pontját, illetve az első és második esztergomi zsinati határozatokat kodifikálta. Ami a házasságjogot illeti, egy sor rendelkezés foglalkozik a gregoriánus reformok szellemében a papok újranősülésének kérdésével, az ágyasok tartásával, a püspökök házasságával.⁴⁰⁰ A világi személyeket érinti ugyanakkor, és a jelen értekezés számára fontosabb, hogy Szent István törvényeivel egyetértésben tiltja a nőrablást⁴⁰¹ és az ügyet egyházi bíróság elé rendeli.⁴⁰² A 2. esztergomi zsinat 61. pontja lényegében megerősíti a Szent László első törvénykönyvébe foglalt 1092. évi szabolcsi zsinat házasságtörésről szóló, a fentiekben említett határozatát. Az I. esztergomi zsinat során viszont olyan határozat született, amely a feleség háromszori elszökése esetén úgy rendelkezik, hogy ha a nő nemesi származású, akkor a házasság érvényét veszítette, ellenkező

³⁹⁶ Sancti Ladislai regis decretorum liber primus. c. 1–4. ZÁVODSZKY, Törvények. 158–159.

³⁹⁷ Sancti Ladislai regis decretorum liber primus. c. 13: „*Si quis uxorem cum alio viro adulterantem necaverit, deo 1 rationem reddat, et si voluerit, aliam ducat. Si vero ex propinquis aliquis femine in eum insurrexerit, quod interfecisset iniuste, iudicio discutiatur, et illud a vicinis eorum omnimodis investigetur, si in despeccione et contemptu apud virum suum prius esset, aut aliqua suspicio fornicacionis de illa prius orta fuisset, et hoc, secundum quod rationabile videtur, diiudicetur.*” ZÁVODSZKY, Törvények. 160.

³⁹⁸ Sancti Ladislai regis decretorum liber primus. 20. „*Si quis uxorem suam in adulterio deprehenderit et in iudicium statuerit, secundum statuta canonum penitencia imponatur et peracta penitencia, si maritus voluerit, iterum recipiat, sin autem, quamdiu ambo vixerint, innupti permaneant.*” ZÁVODSZKY, Törvények. 161.

³⁹⁹ BRUNDAGE, Law, Sex and Christian Society. 143–144.

⁴⁰⁰ Synodus Strigoniensis prior. c. 11, 31, 32, 33, 57, 58; ZÁVODSZKY, Törvények. 119, 201, 204; Synodus altera sub Colomanno rege celebrata. c. 8, 12; ZÁVODSZKY, Törvények. 207–208.

⁴⁰¹ Synodus Strigoniensis prior. c. 55: „*Si quis puellam rapuerit vel violaverit, si nobilis est, canonice penitencie cum compositione subiaceat. Qui vero hoc persolvere non poterit, tonso capite secundum iudicium regis Ladislay venundetur. Si quis sponsam rapuerit alterius, si illa non consensit, reddatur proprio sponso. Raptor vero, si nobilis est, compositionem canonicam faciat et sine spe coniugii peniteat; si non poterit compositionem dare, sine spe libertatis venundetur.*” ZÁVODSZKY, Törvények. 204.

⁴⁰² Colomanni regis decretum liber primus. c. 59: „*Raptus mulierum episcopus seu archidiaconus diiudicet.*” ZÁVODSZKY, Törvények. 191.

esetben szolgassággal büntetett a törvény. A férj, ha rá tudta bizonyítani a feleségére, hogy házasságtörő, akkor új feleséget kereshet magának, a nő azonban többé nem volt jogosult a házasságkötésre.⁴⁰³ A II. esztergomi zsinat viszont oly módon változtatta meg ezt az intézkedést, hogy a feleség harmadik szökése után sem engedélyezte a válást, mégpedig egy jól ismert bibliai helyre hivatkozva, amelyet az egyház hangoztatott a házasság felbonthatatlansága kapcsán.⁴⁰⁴

Újdonságnak számított továbbá, hogy a férj hamis vádaskodás esetén büntethetővé vált. Az *adulterium* általában női deliktumnak számított, a törvény csak kivételes esetben büntette a férfiakat.⁴⁰⁵ Házasságtörés esetére a törvényi szabályozás hagyományosan nagyobb büntetési tételt rótt ki, mint a *fornicatio* kapcsán, hiszen a házasságtörés kétségesse tette az utódok származását.⁴⁰⁶ A 14. századi krónikakompozíció írója joggal állította tehát Kálmán házasságának az érvénytelenítése kapcsán, hogy az a törvény előírásai szerint történt.⁴⁰⁷

E rövid áttekintés után érdemes megvizsgálni, a dolgozat időkorlátait is figyelembe véve, hogy a kelet-közép-európai dinasztikus házasságokban a nyilvánvaló politikai akarat mellett milyen hatásokkal érvényesültek az egyházi kánonok és a világi törvénykezés határozatai.

A rendelkezésre álló források fényében a 10–12. század során az Árpádok, Piastok és Přemyslidák házasságai közt nincsen tudomásunk olyan kapcsolatról, amely az előírások szerint vérfertőzőnek minősülne. A későbbiekben a kor egyházi előírásai szerinti rokonok közötti házassági kapcsolatról is csak egy esetben emlékeznek meg a források. Gallus Anonymus elbeszélése alapján ismert, hogy III. Bolesław és Szbiszlava, Szvjatopolk Izjaszlavics lányának egybekelésekor egyházi engedélyre volt szükség, ugyanis Bolesław és az ara rokoni kapcsolatban álltak.⁴⁰⁸ A rokonság abban állt, hogy Szbiszlava nagyapjának,

⁴⁰³ Synodus Strigoniensis prior. c. 55: „*Si qua mulier a viro suo fugerit, reddatur marito suo semel et bis; tercia vice, si nobilis est, adiciatur penitencie sine spe coniugii; si de plebe, venundetur sine spe libertatis. Si quis uxorem suam adulteram probaverit, si voluerit, ducat aliam; illa vero, si nobilis est, sine spe coniugii peniteat; si plebeia, sine spe libertatis venundetur. Quod si probare non poterit, idem iudicium maritus paciatur, et illa, si voluerit, maritetur. Eodem modo, qui cum alterius uxore, vel que cum marito alterius peccat, iudicetur. Si quis puellam rapuerit vel violaverit, si nobilis est, canonice penitencie cum compositione subiaceat. Qui vero hoc persolvere non poterit, tonso capite secundum iudicium regis Ladislay venundetur.*” ZÁVODSZKY, Törvények. 203–204.

⁴⁰⁴ Synodus altera sub Colomanno rege celebrata. c. 4: „*Ut si qua mulier a viro suo fugerit, reddatur ei, et quociens fugerit, restituatur ei, quia scriptum est, quod deus coniunxit, homo non separe.*” ZÁVODSZKY, Törvények. 207.

⁴⁰⁵ BRUNDAGE, Law, Sex and Christian Society. 132.

⁴⁰⁶ BRUNDAGE, Law, Sex and Christian Society. 132.

⁴⁰⁷ „*Indeo non ipse ab ea se separavit, sed lex ab ea eum separavit, quam reatus acusavit, culpa damnavit, maleficium coartavit.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 149. 429.

⁴⁰⁸ „*Quatenus autem hoc a Paschali papa secundo concessum fuerit, quod nuptias istas de consanguinitate licuerit, Balduinus Cracoviensis episcopus, ab eodem papa Rome consecratus, fidei ruditatem et patrie necessitatem intimavit, sicque Romane sedis auctoritas, ut fertur, hoc coniugium misericorditer, non canonice nec usualiter, sed singulariter collaudavit.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 2. c. 23. 90.

Izjaszlav kijevi fejedelemnek a felesége Gertrúd,⁴⁰⁹ I. Megújító (*Odnowiciel*) Kázmér testvére volt, ennél fogva tehát Bolesław és az ara között másodunokatestvéri, azaz harmadfokú rokonsági viszony állt fenn. Balduin krakkói püspök közbenjárására, II. Paschalis engedélyt adott a házasság megkötésére. A Gall Névtelen mindenképpen szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy a püspököt maga a pápa szentelte fel, vélelmezhető, hogy ennek a személyes ismeretségnek szerepe volt abban, hogy az apostolutód bejegyeztet a házasság megkötésébe. Balduint még Bolesław jelölte a püspöki székbe, aki aztán Rómába utazott, hogy a pápai jóváhagyást elnyerje.⁴¹⁰ Ennél fontosabb azonban, hogy Balduin püspök figyelmeztette a pápát a hit tökéletlenségére és a jóváhagyás rendkívüli módon „a haza szükségére”⁴¹¹ történt. A Közép-Európai Egyetem által megjelentett Gallus mű forráskiadásának szerkesztői a pápai diszpenzáció okait a lengyelországi krisztianizáció lassú előmenetelében és a szomszédos Kijevi Russzal való kapcsolatok fontosságában látták.⁴¹² A pogány reakció és a 11. század harmadik évtizedének során kitört lázadások, amelyek során a lengyel egyházszervezetet szinte megsemmisült, valóban visszavetették a lengyelországi kereszténység ügyét,⁴¹³ ám itt inkább arról lehet szó, hogy az uralkodói akarat felülírta az egyházi szabályzatot. A geszta szavai arról árulkodnak, hogy mindez a névtelen szerzőnek is feltűnt, ám ellenvetésének csak korlátozott mértékben adott hangot: „*nem célunk, hogy ennek az ügynek a helytelenségéről vagy jogszerűségéről értekezzünk.*”⁴¹⁴ A házasságra valamikor az 1103. évben került sor,⁴¹⁵ I. Władysław Herman 1097. évi országfelosztása után. Władysław halálát követően fiai között elmergesedett a viszony az atyai örökség miatt, mindkét fél Lengyelországon kívüli segítséggel igyekezett erőfölényt biztosítani magának. Míg Bolesław féltestvére, Zbigniew nyugaton, II. Bořivoj személyében keresett szövetségest, addig Bolesław keleti irányba tapogatózott, és ezek a nyilvánvaló politikai indokok miatt kerülhetett sor a házasságkötésre.⁴¹⁶ A század folyamán a Karoling-korból örökölt zsinati határozatok, amelyek a rokonok egybekelését tilalmazták, nem jöhettek tehát számba *impedimentum*ként.⁴¹⁷

⁴⁰⁹ JASIŃSKI, Rodowód. 144–147.

⁴¹⁰ MALECZYŃSKI, Bolesław III Krzywousty. 253.

⁴¹¹ Gall Névtelen, 187.

⁴¹² GpP 160. 1 jsz.

⁴¹³ Dinasztia. 326–327.

⁴¹⁴ Bagi Dániel fordítása. Gall Névtelen, 187.

⁴¹⁵ JASIŃSKI, Rodowód. 188–190.

⁴¹⁶ HOENSCH, Geschichte Polens. 28.

⁴¹⁷ A középkori házasság impedimentumaihoz I. DONAHUE, Law, Marriage, and Society. 18–33.

Az 1054. évi skizma a házassági szabályozásra sem volt hatással.⁴¹⁸ III. Bolesław és Szbiszlava házasságát II. Paschalis pápa hagyta jóvá, a forrásokban fel sem merült, hogy az ortodoxia kizáró ok lett volna. Korszakunkban ilyesmire egyetlen esetben sem került sor, még akkor sem, ha IV. Henrik és Eupraxia esetében az ortodox teológusok körében utólagosan ugyan, de éppen a házasság érvénytelenítésének kapcsán merült fel komolyabban, hogy a hitvallásbeli különbségek házassági akadálynak minősülhetnek.⁴¹⁹ II. Orbán és az 1095. évi piacenzai zsinat is foglalkoztak Eupraxia ügyével, ám egyik esetben sem merült fel, hogy a házasságot az ortodoxia miatt annulálják, vélhetőleg sokkal inkább politikai okok álltak a háttérben, mint vallási nézeteltérések.⁴²⁰

A század során a dinasztiák közötti házassági kapcsolatok legfőbb akadályainak az egyes személyek pogánysága és az ebből fakadó szokások számítottak. Gallus Anonymus jegyezte fel I. Mieszko fejedelemről, hogy olyannyira elmerült a pogány tévelygésben, hogy hét feleséget tartott. Amikor azonban keresztény feleséget kért magának I. Boleslav cseh fejedelem lányának a személyében, Doubravka abban az esetben volt hajlandó hozzámenni Mieszkóhoz, ha a fejedelem felhagy az ágyasok tartásának szokásával és megkeresztelkedik. A keresztény ara a házasság elhálására sem mutatott semmiféle hajlandóságot, amíg Mieszko el nem sajátította a keresztény szokásokat és vallási előírásokat.⁴²¹ Annak ellenére, hogy a Gallusnál található forráshely az egyetlen híradás arra nézve, hogy a lengyel fejedelem pogány szokásoknak hódolt, bizonyosak lehetünk abban, hogy a frissen kereszténnyé lett dinasztiák tagjainak körében és az uralmuk alá tartozó területen, így Lengyelországban is, a keresztény vallási normák és a továbbélő pogány hitvilághoz kapcsolható szokások egyvelege alakult ki. A lengyelországi helyzet további érzékeltetésére mindenképpen árulkodó merseburgi Thietmar azon megállapítása, hogy I. Bolesław korában dicséretre méltó törvények voltak érvényben. Ahogy arra Bagi Dániel is figyelte, a krónika egyik szöveghagyománya a *leges*, míg a másik a *consuetudines* szavakat használta, ilyenformán nem

⁴¹⁸ A 1054. évi események egyik egyház számára sem bírt különösebb jelentőséggel. Annak ellenére, hogy a kortársak szemében is nyilvánvaló volt, hogy a Róma és Konstantinápoly között fokozódtak az ellentétek, a történeteket ekkor még nem értékelték egyházszakadásnak. BAYER, Spaltung der Christenheit. 109, 116.

⁴¹⁹ RÖCKELEIN, Heiraten. 110.

⁴²⁰ FONT, A Kijevi Rusz és nyugati szomszédai. 172–173.

⁴²¹ „At Mescho ducatum adeptus ingenium animi cepit et vires corporis exercere, ac nationes per circuitum bello sepius attemptare. Adhuc tamen in tanto gentilitatis errore involvebatur, quod sua consuetudine VII uxoribus abutebatur. Postremo unam christianissimam de Bohemia Dubroucam nomine in matrimonium requisivit. At illa, ni pravam consuetudinem illam dimittat, seseque fieri christianum promittat, sibi nubere recusavit. Eo igitur collaudante se usum illum a paganismi dimissurum et fidei christiane sacramenta suscepturum, illa domina cum magno seculari et ecclesiastico religionis apparatu Poloniam introivit, necdum tamen thoro sese maritali federavit, donec ille paulatim consuetudinem christianitatis et religionem ecclesiastici ordinis diligenter contemplans, errorem gentilium abnegavit, seque gremio matris ecclesie cōiunxit.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. Lib. 1. c. 5. 15.

feltétlenül a király által alkotott normatív szabályrendszerről szól a krónikahely.⁴²² Jelen esetben a híradás lényege inkább abban áll, hogy a Thietmar által ismertetett szabályok keményen felléptek a keresztény erkölcs védelmében, a húsvéti böjti időszak megsértői és a paráznák szigorú büntetésre számíthattak. Az I. Mieszko és Doubravka frigyéről szóló, a Névtelen Gall által megőrzött történetet a kutatás többféle módon is próbálta értelmezni. Mind a lengyel, mind a cseh historiográfiában széleskörűen támogatott az a nézet, amely Doubravka szerepét hangsúlyozza a lengyel fejedelem kereszténnyé válásában.⁴²³ Nevének Thietmar által közölt értelmezésének fényében – a merseburgi püspök vélekedése szerint a szláv névalak német nyelvű jelentése a „jó, jóságos” szavakkal adható vissza⁴²⁴ – Doubravka alakját a történetírás a követendő keresztény asszonyi példa nimbuszával ruházta fel. Szintén mély gyökerekkel rendelkezik a lengyel historiográfiában az a hagyomány, amely inkább Mieszko uralkodói kvalitásait igyekszik előtérbe helyezni, a keresztény házasságot és az új vallás felvételét a független fejedelmi hatalom elnyerése érdekében tett politikai lépésnek minősíti.⁴²⁵ Véleményünk szerint a két nézet nem zárja ki egymást. A Gall Névtelen és Thietmar híradása is egybehangzóan arról nyilatkozik, hogy a kezdeményezés Mieszkótól indult, nem elképzelhetetlen tehát, hogy az önálló fejedelmi hatalom megteremtésének az érdekében folyamodott a szomszédos keresztény Boleslavhoz. A Přemyslidák körében az Árpádokhoz és a Piastokhoz képest valamivel előbbre tartott krisztianizáció⁴²⁶ következményeképpen Doubravka számára a keresztény erkölccsel összeegyeztethetetlennek minősült a pogányokkal létesített házasság. Mieszko megkeresztelkedésével azonban minden akadály elhárult a fejedelmi frigy elől. A történet a továbbiakban már csak azért is tanulságos, mert bár Gallus nem tesz róla említést, a korszak régiójának történetét jól ismerő Thietmar azonban lejegyezte, hogy a fejedelem többször is megnősült. Másodjára Haldeslebeni Dietrichnek, Nordmark őrgrófjának a lányát, Odát vette feleségül. A krónikahely továbbá arról is tájékoztat, hogy Oda ekkor a kalbei kolostorban élt, Mieszko pedig *absque canonica auctoritate* vezette oltár elé. A püspök leginkább Odát kárhoztatja a házasság kapcsán,

⁴²² BAGI, Divisio Regni. 38–39.

⁴²³ LABUDA, Studia. II. 455; KALHOUS, Duchy. 59.

⁴²⁴ „Que, sicut sonuit in nomine, apparuit veraciter in re. Dobrawa enim Slavonice dicebatur, quod Teutonice Bona interpretatur.” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 55. 195.

⁴²⁵ TYMIENIECKI, Społeczeństwo. 182.

⁴²⁶ Prágai Cosmas ugyan megemlékezik Bořivojról, az első fejedelemről, aki Arnulf császár idején megkeresztelkedett, ám a prágai kanonok krónikájának híradásában azonban kétes hitelű szóbeli hagyomány élt tovább: „Gostivit autem genuit Borivoy, qui primus dux baptizatus est a venerabili Metudio episcopo in Moravia sub temporibus Arnolphi imperatoris et Zuatopluk eiusdem Moravie regis.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. 22; A cseh történelmi kutatás leginkább a Fuldai Évkönyv 845. és 872. évre vonatkozó feljegyzések alapján látja bizonyítottnak a cseh törzsek megtérését a 9. század folyamán. Vö. Dinasztia. 233–236.

értékítélete nyilvánvalóan az egyház szempontjait tükrözi, hiszen Oda bűne abban állt, hogy a mennyei férjét hagyta el egy hadúr kedvéért.⁴²⁷ Azonban Thietmar is elismerte a frigy politikai előnyeit, mivel az a lengyelek és a németek közötti megbékélést szolgálta.⁴²⁸ A merseburgi krónikás e helyütt már nem kárhoztatta Mieszkót pogányságáért, ennek okát nagy valószínűség szerint a fejedelem első házasságának körülményeiben kell keresnünk, hiszen Thietmar Doubravka egyik legfőbb erényét abban látta, hogy férjét pogány tévelygéseiből az igaz hit ösvényére vezette.

Az Árpádok dinasztiájában a 10. században Géza fejedelem és Szent István házassági kapcsolatai értelmezhetők a pogányság-kereszténység ellentéte mentén. Géza fejedelem frigye kapcsán hosszas vita bontakozott a magyar történetírás berkein belül. E helyütt nem szeretnénk részletekbe menően ismertetni a historiográfiában felbukkanó nézeteket, mindazonáltal a későbbiekben, a dolgozat genealógiai mellékletében a szakirodalmi álláspontok bemutatására feltétlenül vissza kell térni. Röviden összefoglalva annyit mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy a kutatók között kialakult véleménykülönbség abban áll, hogy a magyar krónikás hagyománnyal szemben hitelesnek tekinthetők-e bizonyos lengyel évkönyvek⁴²⁹ híradásai, amelyek Géza fejedelemnek és Adelheidnek, I. Mieszko fejedelem lányának a házasságkötéséről adnak számot.

A magyar források nem hagynak kétséget afelől, hogy Géza fejedelem bizonyosan házastársi kapcsolatban élt Sarolttal, az erdélyi Gyula lányával.⁴³⁰ Saroltról ismeretes, hogy keresztény közegben nevelkedett, apja Bizáncban felvette a keleti rítusú keresztény vallást.⁴³¹

⁴²⁷ Hedwig Röckelein vélekedése szerint Oda kanonisszaként élt a kolostorban, így nem feltétlenül volt szüksége egyházi diszpenzációra ahhoz, hogy a zárdát elhagyva férjhez menjen, ez egyébként a kor bevett gyakorlatának számított. RÖCKELEIN, Heiraten. 111.

⁴²⁸ „*Sed cum mater eiusdem obiret, pater eius unam sanctimoniam de monasterio, quod Calva dicitur, Thiedrici marchionis filiam, absque canonica auctoritate duxit. Oda fuit nomen eius, et magna erat praesumptio illius. Spreverat enim sponsum caelestem, preponens ei virum militarem, quod cunctis aecclesiae rectoribus et maxime antistiti suimet venerabili Hilliwardo displicuit. Sed propter salutem patriae et corroboracionem pacis necessariae non venit hoc ad discidium, sed reconciliacionis continuae remedium salubre. Namque ab ea Christi servitus omnis augebatur, captivorum multitudo ad patriam reducitur, vinctis catena solvitur, reisque carcer aperitur; et ut spero, ei magnitudo perpetrati facinoris a Deo remittitur, cum in ea tantae pietatis dileccio cognoscitur.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 57. 196.

⁴²⁹ A vitákra leginkább az Annales Kamenzenses szövege ad okot: „*Iste Mesco habuit sororem nomine Atleydem, quam lesse rex Ungarie accepit in uxorem. Que cum esset christiana, virum suum lesse convertit ad fidem Christi. Ista post visionem per beatum Stephanum prothomartyrem sibi revelatam concepit et genuit Stephanum regem Ungarie.*” Annales Kamenzenses. Ed. Röppel, R. - Arndt, W. MGH SS XIX. 581. Ez a híradás aztán továbbhagyományozódott a később keletkezett forrásokba. Vö. KRISTÓ, Magyarok és lengyelek. 6–7.

⁴³⁰ „*[...] Geycha [...] genuit Sanctum Stephanum regem ex Sarolth filia Gyula.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 63. 312; „*[...] Geula genuit duas filias, quarum una vocabatur Caroldu et altera Saroltu et Sarolt fuit mater sancti regis Stephani.*” P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. Ed. Aemilius Jakubovich SRH. I. c. 27. 69.

⁴³¹ Az esemény megörökítése Ióánnész Skylitzész történeti munkájából ismeretes: „*Nem sokkal utóbb Gyula is, aki szintén a türkök fejedelme volt, a császári városba jön, megkeresztelkedik, s ő is ugyanazon jótéteményekben és*

Géza fejedelem megkeresztelkedéséről ugyancsak hitelt érdemlő források szólnak, nyugati kútfők szerint a keresztségben az István nevet kapta.⁴³² Mindemellett Thietmar krónikája arról számol be, hogy Géza pogány isteneknek is áldozott,⁴³³ felesége, akit a merseburgi püspök szláv nyelven Beleknegininek nevezett, katona módjára ülte meg a lovat, mértéktelenül ivott, és hirtelen haragjában embert is ölt.⁴³⁴ Bogyay Tamás vetette fel, hogy a krónika lapjain meglevenedő Sarolt jellemrajz nagymértékben összhangban van a nomád társadalmak vezető nőalakjainak szerepével.⁴³⁵ Géza és Sarolt házassága elé tehát semmiféle akadályt nem görgetett pogány szokások megléte, még akkor sem, ha feltehetőleg keresztény módon kötöttek házasságot. Egyrészt ez a 10. század végi magyarországi keresztény hitelvek és erkölcsök állapotából fakad, melynek érzékeltetésére elegendő Querfurti Brúnónak a szavait újfent idézni, aki afölött kesergett, hogy az országban „*tétlen és bágyadt kereszténység*”⁴³⁶ ütötte fel a fejét. Brúnó maga is részt vett a magyarországi térítésben, így híradásának hiteléhez nem férhet kétség.⁴³⁷ Másrészt a források fényében úgy tűnik, hogy sem Géza, sem Sarolt nem törekedett arra, hogy az egyház által előírt keresztény erkölcsök szerint éljen.

A magyar elbeszélő hagyománnyal szemben az *Annales Kamenzenzes* szövege, majd az ebből merítő későbbi, Lengyelországban kompilált évkönyvek arról tudósítanak, hogy Géza fejedelem I. Mieszko nővérével, egy bizonyos Adelheiddel kelt egybe. Az évkönyvekben fenntartott információk hitelét a magyar kutatók zöme megkérdőjelezte, ezzel szemben

megtiszteltetésekben részesül. Ő magával vitt egy jámborságáról híres, Hierotheos nevű szerzetest, akit Theophylaktos Turkia püspökévé szentelt, s aki odaérkezvén, a barbár tévelygésből sokakat kivezetett a kereszténységhez. Gyula pedig megmaradt hitében, ő maga nem intézett soha betörést a rómaiak területére, és az elfogott keresztényekről sem feledkezett meg, hanem kiváltotta azokat, gondja volt rájuk és szabaddó tette őket.” ÁMTBF 85–86. Moravcsik Gyula fordítása.

⁴³² „*Regem Ungrie baptizavit, qui vocabatur Gouz, et mutato nomine in baptismo Stephanum vocavit; [...]*” Ademari Cabannensis Chronicon. Ed. Bourgain, Pascale - Landes, Richard - Pon, Georges Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis. CXXIX. lib. 3. c. 31. 152; „*Rex Ungarie Gonzalco a Brunone baptizatus dictus est Stephanus.*” Ex Gaufridi de Bruil prioris Vosiensis Chronica. Ed. O. Holder-Egger MGH SS XXVI.c. 65. 202.

⁴³³ „*Hic Deo vero variisque deorum vanitatibus inserviens, cum ab antistite suo ob hoc argueretur, inquit: 'Divicie michi habundant, et ad hec agenda libera facultas et ampla potestas est.'*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 8. c. 4. 497. A forráshely értelmezéséhez l. MAKK, A Szent Istváni államalapítás. 114.

⁴³⁴ „*Uxor autem eius Belekneгинi, id est pulchra domina Sclavonice dicta, supra modum bibebat et in equo more militis iter agens quendam virum iracundiae a nimio fervore occidit. Manus haec polluta fusum melius tangeret et mentem vesanam patientia refrenaret.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 8. c. 4. 498.

⁴³⁵ BOGYAY, Stephanus Rex. 19.

⁴³⁶ Thoroczkay Gábor fordítása. ÁKÍF 83; „*Miserat his diebus ad Ungrorum seniore magnum, inmo ad uxorem eius, quae totum regnum manu tenuit, virum et quae erant viri ipsa regebat, qua duce erat christianitas coepta, set inmiscabatur cum paganismo polluta religio, et coepit deterior esse barbarismo languidus et trepidus christianismus.*” S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera. Ed. Jadwiga, Karwasińska MPH NS IV/2. c. 23. (red. longior 19, red. brevior 61).

⁴³⁷ KOSZTA, Querfurti Brúnó és Azo. 22–29.

Karácsonyi János a leghatározottabban érvelt a szöveg autentikussága mellett, azt azonban ő is elismerte, hogy a jelen formában az utókorra hagyományozódott szöveg végső összeszerkesztése legkorábban a 13. századra tehető.⁴³⁸ Karácsonyi feltette, hogy az eredeti szövegkorpusz kortárs forrásnak tekinthető, amely az eseményeket 965 és 1165 között örökítette meg. Érvelése szerint a Szent Istvánról szóló passzusok még nem tudnak István szentté avatásáról, emellett születéséről jelen idejű szerkezetet használt (*nascitur*) a névtelen évkönyvíró.⁴³⁹ Mindenesetre az azonban körültekintésre ad okot, ahogyan arra Nagy Géza és Kristó Gyula is rávilágított, hogy a Hartvik győri püspök által valamikor a 12. század elején Szent István kisebb és nagyobb legendájának összeszerkesztésével és kiegészítésével írt harmadik legenda elemei kétség kívül utat találtak a lengyel évkönyvek szövegébe.⁴⁴⁰ Amennyiben azonban mégis hitelesnek fogadnánk el a Kamienicki évkönyv információit, mindenképpen óvatosságra int Adelheid szerepe a szövegben, hiszen feltűnő hasonlatosságokat mutat Doubravka alakjával, akiről az évkönyv maga is megemlékezik. Legvalószínűbbnek az tűnik, hogy Adelheid szerepe Géza fejedelem megtéréseben egy bibliai képen alapuló⁴⁴¹ politikai célzatú, a középkor folyamán széles körben használatos toposzra⁴⁴² vezethető vissza, így forrásértéke teljességgel megbízhatatlan. A szlovák történetírás egy vonulata az Adelheid frigy meglétét éppen a keresztény ara *mulier suadens* szerepével véli bizonyítottnak,⁴⁴³ a lengyel historiográfiában viszont egyre erősebben képviselteti magát az a nézet, amely Adelheid létezését is kétségbe vonja.⁴⁴⁴ Nézetünk szerint az Adelheid és Géza házassági kapcsolatának kétségességét jól megvilágítja az a számtalan hipotézis, amely során az egyes kutatók megpróbálták az Árpádok genealógiájába beilleszteni Géza feltételezett feleségét. A 19. század óta az „Adelheid párti” történészek minden lehetséges variációt számba vettek, hogy a felmerült akadályokat kiküszöböljék: Adelheid kizárólagossága mellett szóba került, hogy Géza esetlegesen kétszer nősült, Sarolt halála vagy eltaszítása okán, sőt olyan nézet is napvilágot látott, amely ágyasságot feltételez, azaz Adelheid és Sarolt egyidejűségével számol.⁴⁴⁵ A fentiek figyelembevételével úgy gondoljuk, hogy a fellelhető források alapján a nagyfejedelem és Mieszko nővérének a házassága nem

⁴³⁸ KARÁCSONYI, Szent-István anyjáról. 2.

⁴³⁹ KARÁCSONYI, Szent István anyja. 100.

⁴⁴⁰ NAGY, Szent István vérsége. 132, 139; KRISTÓ, Magyarok és lengyelek. 6–9.

⁴⁴¹ „*Et si qua mulier fidelis habet virum infidelem, et hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum: sanctificatus est enim vir infidelis per mulierem fidelem, et sanctificata est mulier infidelis per virum fidelem: alioquin filii vestri immundi essent, nunc autem sancti sunt.*” 1Kor 7,13–14.

⁴⁴² GERICS, Politikai viták. 80–90.

⁴⁴³ HOMZA, Mulieres suadentes. 169–210.

⁴⁴⁴ GRZESIK, Adelheid. 114–126.

⁴⁴⁵ Az elméletek részletes ismertetését és a vonatkozó szakirodalmat I. a melléklet Géza és Sarolt házasságáról szól részében. 248–250 és 260–261.

igazolható, sőt Adelheidnek a lengyel évkönyvekben ábrázolt alakja történetileg is kétségbe vonható.

A 10. századi dinasztikus házasságok kapcsán mindenképpen meg kell emlékeznünk Szent István és Gizella egybekeléséről, nemcsak azért mert a Kárpát-medence és a magyarság későbbi történetére döntő hatással volt ez az esemény, hanem azért is, mert a fentebb elősorolt példák szembeötlő párhuzamot mutatnak az Árpádok és a bajor hercegi ház között létesült kapcsolat körülményeivel. Ismert, hogy Szent István apjának, Géza fejedelemnek a politikai elképzelése szerint a nyugati szövetségi kapcsolat irányában kötelezte el magát, ez az orientáció a házasságában is kifejeződésre jutott, amelynek létrehozásában Sarolt, a szent király édesanyja oroszlánrészt vállalt.⁴⁴⁶ A frigy politikai indítékai a kutatás számára régtől fogva tisztázottak, hiszen mind Szent István, mind Gizella alakját történelmi jelentőségüknél fogva kitüntetett figyelem övezi a magyar historiográfia lapjain. Nem kétséges tehát, hogy a házasság mindenekelőtt Szent István önálló uralmának az elismerését és a magyarság keresztény népek körébe való beilleszkedését jelentette.

Hasonlatosan vélekedett I. Mieszko és Doubravka házasságának körülményeiről Kazimierz Tymieniecki 1928. évi írásában.⁴⁴⁷ Mind Szent Istvánnak, mind I. Mieszkónak a hatalmi legitimációjában központi szerepet kapott a kereszténység felvétele, hiszen az egyház tanítása szerint keresztény feleség kezét pogány szokásoknak és hitnek hódoló férj törvényes úton nem nyerhette el. Gallus Anonymus és Merseburgi Thietmar kiemelték az ara szerepét a férj megkeresztelkedésében, analóg módon azokhoz a jellemzően nyugaton keletkezett forrásokhoz, amelyek Gizella hercegnő alakját⁴⁴⁸ mint a magyarság megtérítőjét ábrázolták. A reichenai kolostor tudós szerzetese, Hermannus Contractus egykorú krónikája, a középkor folyamán népszerű, a genealógiai kapcsolatok és dicső ősök felvonultatásakor is széles körben alkalmazott etimologikus magyarázat⁴⁴⁹ használatával igyekezett bizonyítani, hogy Henrik bajor herceg hűgát a „hit túszaaként” adták István asszonyául.⁴⁵⁰ A szellemes észrevétel abból fakad, hogy a német nyelvben a Gizella név és a *Geisel* „túsz” jelentésű szó hangalakja igen hasonlatos. Gizella mint a „magyarok keresztanyja” a későbbben keletkezett

⁴⁴⁶ KRISTÓ, Géza fejedelem. 219.

⁴⁴⁷ TYMIENIECKI, *Spółeczeństwo*. 182.

⁴⁴⁸ Gizella királynéről legutóbb 2000-ben jelent meg olyan összeállítás, amely a tartalmazza mindazokat a külföldi és hazai szerzők tollából származó tanulmányokat, amelyek segítségével tisztább képet alkothatunk a bajor hercegnő genealógiájáról, életadatairól, magyarországi működéséről és az ezek rekonstrukciójában nélkülözhetetlen forrásokról. Gizella királyné. *passim*.

⁴⁴⁹ ALTHOFF, *Genealogische Fiktionen*. 28–51.

⁴⁵⁰ „*Heinricus dux Baiariae obiit, et filius eius ex Gisela, Cunradi regis Burgundiae filia, itidem Heinricus, imperator postea futurus, ducatum interim optinuit. Huius soror Gisela Stephano regi Ungariorum, cum se ad fidem Christi converteret, quasi vere iuxta nomen suum fidei obses 80 in coniugium data, elemosinis caeterisque bonis operibus inibi intenta consenuit.*” Herimannus Augiensis Chronicon. Ed. Pertz, G. H. MGH SS V. ad. a. 995. 117–118.

narratív kútfőkbe is továbbhagyományozódott: Wipo II. Konrád császárról írt művében⁴⁵¹ ugyanúgy megtalálható ez a motívum, mint Gembloux-i Sigbert⁴⁵² vagy Albericus⁴⁵³ krónikaiban. A 14. századi krónikakompozíció ugyanakkor már nem volt ilyen kegyes a bajor hercegnővel. A 10–11. század fordulójának eseményeinél közismerten később keletkezett 70. krónikafejezet nemcsak a genealógiai adatokat másította meg – Orseolo Pétert tette meg a királyné fivérének –, hanem egyúttal Gizella ármánykodásának tudta be Péter trónra kerülését és az ország sorsának rosszra fordulását is,⁴⁵⁴ noha a kortárs Nideraltaichi évkönyvből pontosan kiderül, hogy Pétert maga Szent István jelölte törvényes utódául.⁴⁵⁵ Erdélyi László illetve Kristó Gyula magyarázata szerint a krónikában ábrázolt Gizella alak mögött felsejlik Gertrudis, II. András király felesége, akivel szemben a krónikás ilyen módon tudott csak kritikát gyakorolni.⁴⁵⁶ Valószínűbbnek látszik azonban az elgondolás, amelynek többek közt Deér József, Váczy Péter, Györffy György és legutóbb Szovák Kornél is hangot adott, miszerint a krónikahely Vazul megvakításának ódiumát kívánta elhárítani a szent király feje fölé.⁴⁵⁷ A vizsgált térségben keletkezett források sem tudnak Gizella térítő szerepéről, Gallus Szent István munkásságának tartja a magyarok megtérítését,⁴⁵⁸ míg Cosmas Szent Adalbert püspök érdemeit méltatja ezügyben.⁴⁵⁹ Ugyancsak párhuzam fedezhető fel abban a tekintetben is, hogy mind Gizella, mind Oda

⁴⁵¹ „*Soror vero eiusdem [Brunonis] episcopi [Gisela] nupta Stephano regi Ungarorum causa fuit christianitatis primum in gente Pannonica.*” Wiponis Gesta Choutradi II. imperatoris. Ed. Bresslau, H. MGH SRG. LXI. c. 24. 43.

⁴⁵² „*Gens Ungarorum hactenus idolatriae dedita, hoc tempore ad fidem Christi convertitur per Gislam sororem imperatoris, quae nupta Ungarorum regi, ad hoc sua instantia regem adduxit, ut se et totam Ungarorum gentem baptizari expeteret.*” Sigberti Geblacensis chronica cum continuationibus. Ed. Bethmann, D. L. C. MGH SS VI. 354.

⁴⁵³ „*Gens Ungarorum hactenus ydolatrie dedita, hoc tempore ad fidem Christi convertitur per Gislam sororem imperatoris, quae nupta Ungarorum regi ad hoc sua instantia regem adduxit, ut se et totam Ungarorum gentem baptizari expeteret.*” Albrici monachi Triumfontium Chronicon. Ed. Scheffer-Boichorst, P. MGH SS XXIII. Ad a. 1010. 779.

⁴⁵⁴ „*At regina Keysla cum Buda satellite scelus, Petrum Alamanum vel potius Venetum, fratrem regine, regem preficere statuerunt, hoc intendentes, ut regina Keysla motus sue voluntatis pro libitu suo posset complere et regnum Hungarie amissa libertate Teutonicis subderetur et regina Keysla motus sue voluntatis in regno sine impedimento posset.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 70. 322.

⁴⁵⁵ „*Stephanus bonae memoriae rex, avunculus ipsius, cum filius eius patre superstite esset mortuus, quoniam alium non habuit filium, hunc fecit adoptivum ipsumque regni heredem locavit [...]*” Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1041. 24.

⁴⁵⁶ ERDÉLYI, Krónikáink. 15. Vö. KRISTÓ, I. István és családja. 221–226; Legújabbban I. CSAKÓ, Kegyes királyné. 543–590.

⁴⁵⁷ DEÉR, Pogány magyarság. 117; VÁCZY, Vazul-hagyomány. 315; IFJ. HORVÁTH, Árpád-kori latin. 311; GYÖRFFY, István király. 236; KK. 306. sz. jsz.

⁴⁵⁸ „*Eo namque tempore sanctus Stephanus Vngariam gubernabat, eamque tunc primum ad fidem minis et blanditiis convertebat [...]*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. Lib. 1. c. 18. 41.

⁴⁵⁹ „*Anno dominice incarnationis DCCCCLXXXVI. Postquam a insignis signifer Christi, presul Adalbertus retibus fidei cepit Pannoniam [...]*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. Lib. 1. c. 31. 56–57.

szigorú egyházi neveltetésben részesült, azonban Mieszko második házasságával ellentétben Gizella és István frigye nem váltotta ki az egyházi körök ellenszenvét, ebben bizonyára a bajor hercegi udvarban nagy befolyással rendelkező Szent Wolfgang püspöknek is szerepe lehetett.⁴⁶⁰ Wolfgang magyarországi ismeretei és tájékozottsága összefüggésben állhat azzal, hogy az egykori einsiedelni szerzetes Pannóniában kívánt téríteni. 972 folyamán el is jutott a magyar gyepűkig, noha jelentősebb missziós tevékenységet nem tudott kifejtetni, mivel Pilgrim passauai püspök megakadályozta ebben.⁴⁶¹ Ugyanakkor nem zárható ki Szent Adalbert közreműködése sem a házasság megszervezésében.⁴⁶²

Az egyházjognak a házasság felbonthatatlanságáról szóló tétele szintén alárendelődött a dinasztikus politikai céloknak. A korszak történetének kapcsán méltán sokat idézett merseburgi püspöknek a krónikája őrizte meg I. Bolesław valós házassági összeköttetések adatait,⁴⁶³ amely beszámol arról, hogy a lengyel uralkodó első két feleségét eltaszította. Az első házasság Rikdag meißeni örgróf lányával történt, azonban az főúr halálával és a politikai szituáció megváltozásával a frigy jelentőséget veszítette, Bolesław tehát elbocsátotta hitvesét.⁴⁶⁴ Második felesége Magyarországról származott, és a kútfő elmondása szerint ebből a frigyből született Bolesław Bezprym nevű fia. A magyar szakirodalom széleskörben magáévá tette azt a nézetet, amely szerint az ara Géza fejedelem legidősebb, Judit nevű leánya lehetett. Az elgondolás a magyar történelem szempontjából igencsak zavaros Kamieniecki Évkönyv és az eseményeket 1278. évig tárgyaló *Chronicon Polono-Silesiacum* bejegyzésein alapul. Az utóbbi kútfő értesülése szerint Bolesław, miután elnyerte a koronát, sok dicsőséges

⁴⁶⁰ GYÖRFFY, István király. 114–115.

⁴⁶¹ „*Erat quidam vir genere in genuis, virtute strenuus, natione Alamannus, nomine quidem Wolfgangus, cuius ipse interpretationem vocabuli in quodam loco Lupambulus iussit inscribi. Is primum inter canonicos sive clericos laudabilem et castam duxerat vitam, dein artioribus regulis implicari desiderans, in Suevia apud coenobitas, qui Solitarii vocantur, monachum professus est. Quem cum non solum fortiter vitiis resistere, sed etiam virtutibus assuefacere libere insistere, acius intendens aciem mentis in speculum geminae dilectionis, videbatur sibi cum simplo et abscondito talento quasi vacuus apparere in conspectu Domini, nisi eo exposito et duplicato aliorum quoque consuleret salutem. Cuius rei gratia monasterium et non b monachum deserens, immo secundum apostolum maiora aemulari carismata cupiens, per Alamanniam devenit exul in Noricum. Ad cuius Orientalem partem cum humili comitatu pertendens, predicandi gratia Pannoniae petiit confinia. E qua per Pilgrinum Pataviensem episcopum evocatus, pia, ut decuit, humanitatis ab eo suscipitur et fovetur officio. Apud quem etiam rogatus et iussus mansit aliquot diebus; hoc inter cetera prudenti secum tractans mente, quare pro hibitus sit ab adducenda ad Deum Pannoniorum gente.*” Ex Arnoldi libris de S. Emmerammo. Ed. Waitz, G. MGH SS IV. Lib. 2. c. 1. 556. Vö. ÁKÍF 174–176. Különösen 175. 550. jsz; Az Árpádok uralmi területén végbement korai missziós tevékenységhez I. KOSZTA, A korai magyar egyházszervezet. 32–34.

⁴⁶² BOGYAY, Stephanus Rex. 33–34; VESZPRÉMY, Gizella. In KMTL 236–237; SZÁNTÓ, Boldog Gizella. 31.

⁴⁶³ „*Duxit hic Rigdagi marchionis filiam, postmodum dimittens eam et tunc ab Ungaria sumpsit uxorem, de qua habuit filium, Besprim nomine, similiter expellens eam. Tercia fuit Emnildis, edita a venerabili seniore Dobremiro, quae Christo fidelis ad omnebonum instabilem coniugis sui mentem declinavit et immensa elemosinarum largitate et abstinentia utriusque maculas ablueret non desistit.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. Lib. 4. c. 58. 198.

⁴⁶⁴ KALHOUS, Duchy. 60–62.

tett után feleségül vette Magyarország hercegének a leányát.⁴⁶⁵ A forrásokkal kapcsolatban azonban több kifogás is emelhető. Az utóbb említett krónikában megőrzött történet azonban nyilvánvalóan fiktív elemekkel tarkított, hiszen Bolesław idejében biztosan nem állt még Kijevben az az Aranykapu, amelybe a forráshely szerint a lengyel király belevágott.⁴⁶⁶ A sziléziai Kamieniec ciszterci kolostorában íródott évkönyv pedig a rokonsági fokot tüntette fel rosszul, a Lengyel-Sziléziai Krónika viszont kronológiai tekintetben pontatlan. Jan Długosz kései, 15. századi munkájában az ara nevére is fényt derített: tudni vélte ugyanis, hogy a leányt Juditnak hívták, ami aztán továbbhagyományozódott a Długoszt követő történeti munkákba is.⁴⁶⁷ Ennek ellenére mind a magyar, mind a lengyel történetírásban sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a herceg felesége Géza fejedelem lánya volt.⁴⁶⁸ A legújabb kutatások fényében azonban nem igazolható ez a feltevés. Kristó Gyula 2000-ben publikált tanulmányában közzétett állásfoglalása szerint az ugyan nem zárható ki teljességgel, hogy a feleség valóban Géza fejedelem leánya volt, ám sokkal nagyobb annak a valószínűsége, hogy Bolesław olyan magyar törzsfővel létesített dinasztikus kapcsolatot, akitől Krakkó és környékének elfoglalásában segítséget remélhetett.⁴⁶⁹ Lengyel oldalról pedig Stanisław Sroka vonta kétségbe az elmélet helyességét.⁴⁷⁰ Akárhogyan is, mind az elmélet elvetői, mind a hipotézis elfogadói⁴⁷¹ a házasság felbontásának okát – hasonlóan a herceg első frigyéhez –, a politikai helyzet változásával magyarázták. Kristó szerint Krakkó elfoglalásával okafogyottá vált a szövetségi kapcsolat,⁴⁷² míg Makk Ferenc, aki egyébként

⁴⁶⁵ „Anno autem Domini 1001. Mesico, primus rex Polonorum cristianus obiit. huic successit filius eius, Boleslaus primus, qui dictus est Chabri, id est mirabilis. Iste post multa prelia, que contra Pannonios, Ruthenos, gethas, Letwanos, Pomeranos, Danos, boemos et Saxones commisit, ab imperatore Henrico primo, sancto, coronam suscepit, et filio suo Mesiconi secundo sororem Ottonis tercii in coniugium copulavit, iudatam nomine. Hic primus sedem ducalem Prage constituit et ecclesiam ibi in monte edificavit et Ruzciam usque Kiwe pervasit et ibi signum victorialis gladii in posta que dicitur aurea, dereliquit, deflorata prius fili regis Russie, quam ipsius coniugio negaverat. Deinde ducens filiam ducis Ungarie sedem regni in Cracovia constituit in medio terminorum obtentorum; antea fuit in Gnezna, postea in Poznan.” Chronicon Polono - Silesiacum. Ed. Arndt, Wilhelm MGH SS 19. 558.

⁴⁶⁶ Bolesław kijevi hadjáratának emléke Gallusnál is megjelent, hasonlóan fiktív elemekkel tarkítva. Vö. BAGI, Divisio Regni. 329–330. Vö. Gall Névtelen, 108. 99. jsz.

⁴⁶⁷ „Boleslaus filius Myeczslavi Polonie ducis diebus luctus materni e vita excessus, qui usque in annum sextum tondebatur, expletis, Myeczslawo patre iubente, coniugalibus sacris uiniciaturus et cum Pannoniis veterem innovaturus amicitiam, Judith virginem pulchritudine et forma insignem, amplissimam insuper dotem auri et argenti secum ferentem, filiam Yesse Hungarorum ducis ex prima uxore, desponsat, et nupcie apud Gneznensem civitatem sub presencía prelatorum et baronum, qui sub frequenti numero ex Polonis et Hungaris convenerant, in splendido apparatu et ludorum instauracione celebrantur.” Ioannis Dlugossi Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Ed. Dąbrowski, I. lib 2. 198.

⁴⁶⁸ WERTNER, Az Árpádok. 31–34; MAKK, Külpolitika. 38–39 ill. MAKK, Külpolitika DSc. 44; BALZER, Genealogia Piastów. 62–71.

⁴⁶⁹ KRISTÓ, Magyarok és lengyelek. 5–7.

⁴⁷⁰ SROKA, Lengyelország. 180.

⁴⁷¹ MAKK, Külpolitika. 39. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 44; FONT, Hoftag. 20–21.

⁴⁷² KRISTÓ, Magyarok és lengyelek. 7.

kiállt amellett, hogy Bolesław Géza fejedelem lányát vette feleségül, úgy érvelt, hogy a kirobbant cseh-lengyel konfliktusban Géza semleges maradt, ami Bolesław szemében a fennálló szövetségi viszony felrúgását jelentette.⁴⁷³

Hasonló esetről a későbbiekben Kálmán király kapcsán számol be a 14. századi krónikakompozíció. A 149. fejezet nemcsak arról tesz említést, hogy a király házasságtörésen érte a feleségét, akit azután el is taszított, hanem egyúttal elmondja, hogy ebből a törvénytelen frigyből származott az a Borisz, aki a későbbiekben Kálmán fiaként több alkalommal is megpróbálta magához ragadni a királyi hatalmat. Váczy Péter nevéhez fűződik az az elképzelés, amely szerint a nevezett krónikahely az Álmos-ági királyok érvelési stratégiáját képezte, Boriszt ugyanis méltatlan származásának okán zárták ki az öröklésből.⁴⁷⁴ Az a tény, hogy kizárólag a magyar krónikás hagyomány számol be Borisz törvénytelen származásáról, míg a korabeli hitelesnek tartott források mit sem tudnak erről, erősítheti Váczy elképzelését.⁴⁷⁵ Bagi Dániel ugyanakkor arra hívta fel a figyelmet, hogy Váczy tételének azon része, amely szerint Borisz azt vetette ellenfeleinek a szemére, hogy az I. Bélától származó királyok származása szintén kérdéses,⁴⁷⁶ az ellentmondások miatt nehezen tartható.⁴⁷⁷ A névtelen krónikaíró mindenestre érvelését azokkal a Máté és Márk evangéliumaiból származó helyekkel támasztotta alá, amelyekre a korabeli egyházjog is hivatkozott a házasság felbonthatatlanságának kapcsán.⁴⁷⁸ Ennek fényében nem meglepő, hogy Kálmán király házasságának érvénytelenítését a krónikahely jogszerűnek vélte, és úgy fogalmazott, hogy a királyt a feleségétől a törvény választotta el.

A fentiek arra engednek következtetni, hogy a 10. századtól a 12. század első harmadáig, azaz a dolgozat által célként kitűzött időszak során a kánoni és világi szabályozás házassági ügyeit érintő passzusaival alapvetően összhangban, de egyúttal a pogány hagyományokat némiképp megőrizve jöttek létre a házassági kapcsolatok. Megállapítható tehát, hogy a térség 10. századi dinasztikus házasságai elé az egyház nem gördített akadályokat. Doubravka ellenvetései a Mieszkóval kötendő friggyel szemben inkább személyes meggyőződésről tanúskodik, a források szükségviselése miatt azonban sajnos nem ismerjük az eset pontos körülményeit. Annyi bizonyos, hogy a frissen keresztény hitre tért dinasztikus uralmi területen az egyház mindenképpen a világi hatalom védelmére és támogatására szorult, így vélhetően komolyabb ellenállást nem is tudott kifejteni egyes házassági kapcsolatok megakadályozása érdekében. Géza és Sarolt alakjáról mind a nyugati kútfők, mind a magyar

⁴⁷³ MAKK, Külpolitika. 39. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 44.

⁴⁷⁴ VÁCZY, Vazul-hagyomány. 337.

⁴⁷⁵ FONT, Rurikida fejedelmek. 154–155.

⁴⁷⁶ VÁCZY, Vazul-hagyomány. 337.

⁴⁷⁷ BAGI, Divisio Regni. 332.

⁴⁷⁸ „Itaque jam non sunt duo, sed una caro. Quod ergo Deus conjunxit, homo non separet.” Mt 19,6; „Quod ergo Deus conjunxit, homo non separet.” Mk 10,9.

krónikás és hagiográfiai hagyomány negatív képet festett, tehát az eseményeket megörökítő szerzők tisztában voltak a fejdelem felszínes hitével, azonban mindez házassági akadályként egyáltalán nem merült fel. Magyarországon Koppánnal és a levirátus⁴⁷⁹ érvényre juttatásával szemben Szent István lépett fel erélyesen, a nyilvánvaló politikai okok mellett mindenképpen szerepet játszott ebben a neveltetéséből fakadó keresztény hite is. Ahogyan arról már szó esett, a kereszténység védelmezőjeként törvényeiben érvénytelenítette ezt a pogány hitvilághoz és a korábbi nemzetségi társadalmi rendhez kapcsolható szokást.

Az egyház részéről a 10. század során a leghevesebb rosszállást Oda és Mieszko fejedelem házassága váltotta ki. Merseburgi Thietmar írásából az is kiderül, hogy ez nemcsak a főpap különvéleménye volt. Hilliward, Halberstadt püspöke és az egész klérus szemében a mennyei házasság világra való cseréje nagy visszatetszést keltett. Ugyanakkor az egyház részéről nyilvánvaló és üdvös volt a házasság háttérében álló politikai akarat és az ezzel járó előnyök, melyet még az oly kritikus Thietmar püspök is kíváncsnak talált. A korszakra ugyancsak jellemző, hogy inkább az Európa nyugati felében keletkezett források szerzői foglalkoztak a dinasztikus kapcsolatok morális vetületével. A 10. és 11. század folyamán az egyház valójában inkább támogatta és elősegítette a dinasztiák közötti kapcsolatot, a keresztény misszió további kiszélesítésének érdekében, erre utalnak azok az elméletek is, amelyek Szent István és Gizella házasságára kapcsán Szent Wolfgang és Szent Adalbert közreműködését feltételezik. Mindezt tovább erősíti az a felismerés, miszerint a *matrimonium* a Birodalom területén a szász dinasztia idejében vált elsősorban a politikai kapcsolatok eszközévé. I. Henrik és I. Ottó figyelemreméltó hatékonysággal aknázták ki a dinasztikus házasságokban rejlő lehetőségeket, melynek során sikerült viszonylagos belső békét teremteniük. Ezeknek a szövetségi rendszereknek a katonai erejét aztán a közös ellenség ellenében lehetett felhasználni, így a Birodalomra nehezedő külső nyomást is sikerült enyhíteni. I. Henrik utódai és a Száli dinasztia tagjai pedig már kiterjedt kapcsolatokkal rendelkeztek azon népek körében is, amelyek korábban fenyegetést jelentettek a *Regnum Francorum orientalium* számára. A 10. és 13. század között nemcsak az uralkodók, hanem a birodalmi elit is bekerült mindhárom kelet-közép-európai dinasztia házassági horizontjába.⁴⁸⁰

A 12. századra valóban megfigyelhető az egyházjognak és az egyházi bíróságoknak a kiemelt szerepe a házassági ügyek terén. Szent István törvényeinek a házassági életet szabályozó artikulusai is visszavezethetők zsinati határozatokra, a kiteljesedés azonban Kálmán uralkodási idejére tehető, ami nem meglepő, köszönhetően Kálmán neveltetésének,

⁴⁷⁹ TRINGLI, Levirátus. In KMTL 408.

⁴⁸⁰ RÖCKELEIN, Heiraten. 107.

hiszen apja vagy nagybátyja egyházi pályára szánta őt.⁴⁸¹ Úgy véljük, hogy kezdetben, hasonlóan a Karoling időkhoz az egyházjogi előírások az uralkodói családok számára nem voltak kötelező érvényűek, akutálpolitikai megfontolások és a dinasztia fennmaradásának szükségszerűsége mindezt könnyedén felülírhatta. A későbbiekben is számolhatunk a kánoni szabályokkal ellentétes házassági kapcsolatokkal, azonban minden ilyen esetben sikerült egyházi diszpenzációt kieszközölni. A normatív szabályozás inkább argumentációs eszközként szolgált a dinasztia torzsalkodásainak során. Több olyan eset is ismert ugyanis, amelyben az egyik fél a másikat törvénytelen származásra való hivatkozással próbálta ellehetetleníteni. A 11–12. századra az egyház egyre inkább érvényesíteni tudta a házasság felbonthatatlanságának elvét, ám bizonyos kánoni előírások hangoztatásával lehetséges volt a házasság érvénytelenítése, ezt támasztja alá Kálmán és Eufémia esete is.

Úgy véljük, hogy a kor dinasztikus kapcsolataihoz inkább arra volt szükség, hogy az érintett felek hasonlóan gondolkodjanak a házasság jelentőségéről. A családi, gazdasági és politikai érdekek sokkal többet nyomtak a latban, mint a házassági kapcsolatokról szóló normatív szabályok. A házassági összeköttetések során a felek partnernek ismerték el egymást, ez a viszony ugyanakkor nem jelentette a rangbeli különbségek megszűnését, utóbbi felvetés különösen a Birodalom területéről származó feleségek esetében állja meg a helyét, hiszen a császári családtagok kezének elnyerése csak különös kegynek vagy körülmények volt betudható.

III.2.A dinasztiai házassági horizontja

A dinasztikus házasságra vonatkozó korabeli szabályozás áttekintése után már rátérhetünk az Árpádok, Piastok és Přemyslidák házassági horizontjának a tárgyalására. Házassági horizont alatt azokat a politikai és egyéb okokból megkötött házasságok összességét értjük egy adott generáció során, amelyeknek az irányultsága megadja azt a mozgásteret, amely egy-egy dinasztianak a rendelkezésre állt, hogy céljait a házasságokon keresztül elérje. Ennek részletes bemutatására a fejezet végén teszünk kísérletet, miután a rendelkezésre álló forrásadatok és a releváns szakirodalom alapján ismertettük a dinasztiai nemzedékeinek házassági adatait, és röviden az egyes generációk tárgyalása után összefoglaltuk azokat a szempontokat, amelyek fontosnak bizonyultak a házassági kapcsolatok létrejöttében. A vizsgálat során a három dinasztia tagjait genealógiai adatok alapján meghatározott

⁴⁸¹ „*Voluit enim Agriensem episcopum eum facere.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 140. 419; „*Iste Colommanus fuit episcopus Waradiensis, sed quia fratres, quos habebat, morte sunt preventi, ideo summo pontifice cum eo dispensate regnare compellitur.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 152. 432. Vö. KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 136–140; FONT, Koloman the Learned. 9–16.

kronológiai szempontok szerint soroltuk generációkba. Ahogyan azt a fentiekben már hangsúlyoztuk, az Árpádok leszármazása körüli bizonytalanságok miatt szükségesnek látszik a dinasztia genealógiai viszonyainak bemutatására, amelyet a munkánk mellékletében tárgyalunk, amelyben megtalálható a dolgozatban szereplő Árpád-házi személyek vonatkozó genealógiai irodalmának ismertetése és értelmezése. Hasonló kételyek merülnek fel a 10. és 11. századi Cseh- és Lengyelországban uralkodó dinasztiák esetében is. Mindezt elsősorban azzal magyarázhatjuk, hogy a feleségek csak férjeik „árnyékában” láthatók a forrásokban. Ebből következőleg a dinasztia tagjainak pontos házassági viszonyai és utódaik száma bizonyosan eltérő az általunk ismertett adatokkal. A dolgozat során azokat a családtagokat, akinek a léte csak hipotézisszerűen fogalmazható meg, és házassági kapcsolatáról sincsenek ismereteink figyelmen kívül hagytuk. A Piastok esetében elsősorban Oswald Balzer és Kazimierz Jasiński munkáira támaszkodtunk, a Přemyslidák összeköttetéseit pedig Dušan Třeštík, Josef Žemlička és Luboš Polanský írásai alapján igyekeztünk rekonstruálni. Emellett a Lexikon des Mittelalters, a Neue Deutsche Biographie és a Korai Magyar Történeti Lexikon szócikkeire is hagyatkoztunk. A házassági horizont meghatározásakor figyelembe vettük a házasságkötés lehetséges körülményeit és irányát. Utóbbit kategóriákba soroltuk be, amelyet minden nemzedék esetében az áttekinthetőség érdekében táblázatos formában foglaltunk össze.

III.2.1. Az első generáció

A vizsgált személyek körének első generációja tíz személyt tesz ki, ebből kettő az Árpád-házból, négy a Piast és négy a Přemysl dinasztiából. A számba vett személyek az Árpádok esetében Géza és Mihály; a Piastoknál I. Mieszko, Czcibor, egy-egy ismeretlen nevű fiú és leány;⁴⁸² a Přemyslidáknál pedig II. Boleslav, Doubravka, Mlada és Strachkvas.⁴⁸³ Az

⁴⁸² A lengyel genealógiai kutatás is csak feltételezi, hogy az említett ismeretlen nevű leány Mieszko testvére lehetett, a Balzer nevével jelzett korábbi kutatás inkább I. Bolesław leányaként tekintett rá. A Piastok és a pomeránok közötti rokoni kapcsolatokra Gallus is utalt, hiszen egy bizonyos Suatobor (Świątobor) nevű pomerán előkelőt III. Bolesław vérrokonának nevez: „[...] Suatobor, eius consanguineus [...]” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib 2. c. 29. 97. Ezt a rokoni kapcsolatot azonosították korábban I. Bolesław ismeretlen nevű leányának és egy pomerán előkelőnek a frigyével, ugyanakkor onomasztikai feltételezések szerint e házasság inkább Siemomysł leányára vonatkoztatható. A legújabb kutatás azonban azt sem zárja ki, hogy e névtelen hercegnő I. Mieszko gyermeke lehetett. JASIŃSKI, Rodowód. 72–78. Vö. BALZER, Genealogia Piastów. 113–116.

⁴⁸³ Feltételezhetően ennél több gyermekkel is számolhatunk, ahogyan az a cseh historiográfiában is tetten érhető, hiszen I. Boleslavnak vélhetőleg több házassága és gyermeke is lehetett, mint amennyi forrásokkal is igazolható. Az egyes munkák genealógiai táblázatában feltüntetett utódok – az általunk elősoroltakon kívül – leszármazása azonban csak hipotézisként fogalmazható meg, mint ahogyan azt a következő generáció torzsalkodásainál szerephez jutó Vladivoj esete is jól példázza. A lehetséges utódokra és kapcsolódó szakirodalomra I. POLANSKÝ, Přemyslovská dynastie. 549-550. ill. genealógiai táblázat. E helyütt kell továbbá Zbraslavról, Szent Vencel állítólagos fiáról szólnunk. I. Boleslav fivérének a legendái alapján a cseh kutatás egy vonulata nem tartja

Árpádok mindannyian Taksonytól származtak, a Piastok pedig annak a legendabeli Siemomysł⁴⁸⁴ fejedelemnek a gyermekei, akiről Gallus gesztáján kívül más forrás nem nyilatkozik. A Přemyslidák mindegyike I. Kegyetlen (*Ukrutny*) Boleslav⁴⁸⁵ herceg utóda.

E nemzedék anyai felmenőinek a meghatározása a szűkös forrásadottságok miatt már sokkal problémásabbnak bizonyul. Az Árpádok esetében csak annyit tudunk, hogy Taksonynak volt egy közelebbről ismeretlen, Anonymus híradása szerint kun származású felesége.⁴⁸⁶ A kutatás a névtelen szerző nyilvánvaló anakronizmusa helyett kazár, volgai bolgár, illetve besenyő származást feltételez.⁴⁸⁷ Azt azonban nem tudjuk, hogy Taksonynak valójában hány felesége volt, illetve azt sem, hogy Gézának és Mihálynak ki volt az édesanyja, egyáltalán közös anyától származtak-e. A genealógiai munkák és az összefoglaló írások Gézát és Mihályt mindenesetre testvérként tüntetik fel.⁴⁸⁸ A Piastok kapcsán semmiféle információval nem rendelkezünk arra nézve, hogy pontosan ki lehetett I. Mieszko és testvéreinek az édesanyja,⁴⁸⁹ ami nem meglepő, hiszen már apjuk személye is a dinasztia mitikus őseinek körét gyarapítja.⁴⁹⁰ Nem elképzelhetetlen, hogy Gallus pontosabb ismeretek hiányában Siemomysł személyében csak méltó őst kívánt kreálni a Piastoknak.⁴⁹¹ Az I.

elképzelhetetlennek, hogy Vencelt testvérei házasságra kényszerítették, és ebből a frigyből született Zbraslav. Mivel Zbraslavról a későbbiekben semmilyen információval nem rendelkezünk, történeti léte is pusztán felvetésen alapul mintsem minden kétséget kizáró forrásokon, ezért nem említjük az első generáció tagjai között. Vö. TRĚŠTÍK, Počátky Přemyslovců. 384–388. Hasonló kérdések fogalmazhatók meg Střezislavának, II. Boleslav feltételezett testvérének a kapcsán is. Az a tény, hogy Střezislavát Cosmas is megemlíti munkájában, még nem igazolja megcáfolhatatlanul, hogy Szent Adalbert anyja I. Boleslav leánya lett volna. Vö. „*Anno dominice incarnationis DCCCCXXXVII. Obiit Střezislava, sancti Adalberti mater venerabilis et Deo acceptabilis matrona, tante et tam sancte sobolis dici mater et esse digna.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 1. c. 28. 51. ill. TRĚŠTÍK, Počátky Přemyslovců. 419–426.

⁴⁸⁴ Nevének etimológiájára az ehhez kapcsolódó elméletre I. GpP 25. 5. jsz. Vö. JASIŃSKI, Rodowód. 51–53.

⁴⁸⁵ A genealógiai adatok rövid összefoglalására I. POLANSKÝ, Přemyslovská dynastie. 549–552. ill. genealógiai táblázat.

⁴⁸⁶ „*Et dum dux Zulta et sui milites ita radicati essent unque Hungarii, tunc dux Zulta duxit filio Tocsun uxorem de terra Cumanorum et ipso vivente accepit iuramenta suorum nobilium et filium suum Tocsun fecit ducem ac dominatorem super totum regnum Hungarie.*” P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. Ed. Aemelius Jakobovich SRH. I. c. 57. 114.

⁴⁸⁷ KORDÉ, Taksony. In KMTL 659; GYÖRFFY, István király. 50.

⁴⁸⁸ WERTNER, Az Árpádok. 21–22, 24–25; KRISTÓ, Magyarország története. 304.

⁴⁸⁹ Egyes nézetek szerint Siemomysł felesége egy bizonyos Władysław nevű törzsfő leánya lehetett. Forrásadatok hiányában azonban ez csak hipotézis marad. JASIŃSKI, Rodowód. 53. Vö. POWIERSKI, O pochodzeniu imienia Władysław. 43.

⁴⁹⁰ Gall Névtelen, 52. Vö. JASIŃSKI, Rodowód. 51–53.

⁴⁹¹ A Piastok őseiről és a Gallus-gesztában foglaltak jelentőségéről a dinasztikus hagyományban I. WISZEWSKI, Domus Boleslavi. 157–181; A kérdéssel kapcsolatosan önmagában óvatosságra int, hogy Siemomysł és a Piastok dinasztia korábbi ősei csak a Gallus-gesztá lapjain tűnnek fel. A lengyel genealógiai kutatás ugyanakkor Oswald Balzer óta a felmerült aggályok ellenére komolyan fontolóra veszi Siemomysł történeti létét. Kazimierz Jasiński szerint születése a 10. század elejére, míg halála a 950 körülre tehető. A dátumok források hiányában csak hozzávetőlegesek lehetnek, hiszen a szerző I. Mieszko szintén becslésen alapuló születési idejéből következtetett. JASIŃSKI, Rodowód. 52–53.

Boleslavlól leszármazó cseh hercegek édesanyja is a történelem kódéba vész, hiszen alakja csak azokról a dénárokról sejlik elő, amelyek körirata BIAGOTACONIIIX vagy BIAGOTACOVIIIX alakban őrizte meg a nevét.⁴⁹² Mivel írásos források nem állnak rendelkezésre, csak hipotézisszerűen fogalmazható meg, hogy az érméket Boleslav és Biagota házasságkötésekor verhettek, a felvetést ugyanakkor az gyengíti, hogy erre a gyakorlatra Csehországban a későbbi időszak során egyáltalán nem találunk példát.⁴⁹³ A házasság körüli bizonytalanságokat nemcsak az jelzi, hogy egyes szakirodalmi munkákban közölt genealógiai táblázatokban nevét csak hipotézisszerűen tüntetik fel,⁴⁹⁴ hanem a származása körüli elméletek eredményeinek az eltérése is. Egyes nézetek szerint Biagota Szászországból származhatott, ugyanakkor a filológiai és nyelvészeti alapú kutatások nem zárták ki a bolgárszláv eredetet lehetőségét sem.⁴⁹⁵ Források hiányában teljes bizonyossággal az sem jelenthető ki, hogy Biagota lett volna Boleslav négy ismert gyermekének az édesanyja. Mindhárom dinasztiában az első nemzedék felmenőinek házassági adatai olyannyira tisztázatlanok, hogy abból hosszabb távon valamiféle dinasztikus házassági politikát kitapintani lehetetlennek tűnő vállalkozás. Egyedül az Árpádok esetében nyújt olyan információt az az Anonymus által közvetített hagyomány, amely esetleg alkalmas lehet arra, hogy azt egy nagyobb tudatos politikai perspektívába illesszük, amire egyébként a magyar historiográfia Taksony fejedelemségének hagyományos értékelése során vállalkozott is. E nézet szerint a magyar nagyfejedelem keleti orientációja, a besenyőkkel való együttműködés, a volgai Bulgáriából származó kereskedők letelepítése, és nem utolsósorban házassági kapcsolata a nyugati irányban elszenvedett vereségek negatív hatásait kívánta ellensúlyozni.⁴⁹⁶

Az első generáció tagjainak családi összeköttetéseit illetően már valamivel pontosabbak az értesüléseink, annak ellenére, hogy bizonyos esetekben forrásadatok hiányában az egyes dinasztiatagok házassági kapcsolatának tisztázása aligha lehetséges, ennek következtében csak hipotetikusán fogalmazható meg bármiféle állítás. Az Árpádok kapcsán Géza fejedelemről ismert, hogy az erdélyi Gyula lányával, Sarolttal kötött házasságot. Gézával szokás kapcsolatba hozni a lengyel Adelheidet is, mint a fejedelem állítólagos feleségét, azonban a forrásadatok inkább arra engednek következtetni, hogy ez a családi összeköttetés

⁴⁹² Az érmék köriratának legvalószínűbb olvasata BIAGOTA CONIUNX lehet. Mivel az érmék I. Boleslav idejére datálhatók, ezért feltételezhető, hogy Boleslavlak lehetett a felesége. LUTOVSKÝ, Po stopách prvních Přemyslovců. 267; LUTOVSKÝ, Bratrovrah. 162; PETRÁŇ, První české mince. 106–107.

⁴⁹³ PETRÁŇ, První české mince. 107–108.

⁴⁹⁴ POLANSKÝ, Premyslovská dynastie. 549–550.

⁴⁹⁵ PETRÁŇ, První české mince. 107–108.

⁴⁹⁶ MAKK, Külpolitika. 19–22. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 19–23; GYÖRFFY, István király. 50–51; KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 24–26.

a genealógiai fikciók sorát bővíti.⁴⁹⁷ A nagyfejedelem és Sarolt frigyének körülményeit figyelembe véve ugyanakkor feltételezhető, hogy a Géza fejedelemmé választásához szükséges erdélyi Gyulák törzsének a támogatását ily módon lehetett megszerezni, ami egyben egymás uralmának kölcsönös elismerésével járt.⁴⁹⁸ Mihály házasságáról ellenben inkább csak hipotézisek fogalmazhatók meg, ugyanis azon felül, hogy a 14. századi krónikakompozíció jóvoltából ismerjük gyermekeit, házassági viszonyairól megbízható forrásadattal nem rendelkezünk.⁴⁹⁹

A Piastok esetében Thietmar és Gallus Anonymus írásai alapján tudott, hogy a lengyel I. Bolesław édesanyja I. Boleslav cseh fejedelem leánya, Doubravka volt.⁵⁰⁰ A merseburgi püspök munkája továbbá arról is beszámol, hogy Mieszko fejedelem többször nősült, másodjára Haldenslebeni Odát⁵⁰¹ vette el. Ez utóbbi házasságból született gyermekeiről szintén Thietmar,⁵⁰² illetve a *Dagome Iudex*⁵⁰³ néven fennmaradt oklevél regesztája ad felvilágosítást. Mieszko testvéreiről ugyancsak töredékes információk állnak csak rendelkezésre. Widukind beszámol az egyik ilyen, közelebbről nem ismert fivéről, aki a Wichmann szász gróf elleni harcok során vesztette életét.⁵⁰⁴ Szintúgy Thietmar krónikája

⁴⁹⁷ A 19. századi magyar genealógiai kutatás egy vonulata reálisnak tartotta a Géza-Adelheid házasság lehetőségét, a legújabb szakirodalmi vélekedések ugyanakkor inkább ez ellenében foglalnak állást. Hasonló a helyzet figyelhető meg a lengyel historiográfiában is. Részletesen l. a melléklet Géza és Sarolt házasságáról szóló részében. 248–250 és 260–261.

⁴⁹⁸ MAKK, A Szent Istváni államalapítás. 113.

⁴⁹⁹ „[...] Michael vero genuit Calvum Ladizlaum et Vazul [...]” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 63. 311. Vö. a melléklet Mihály házasságáról szóló részével. 268.

⁵⁰⁰ „*Adhuc tamen in tanto gentilitatis errore involvebatur, quod sua consuetudine VII uxoris abutebatur. Postremo unam christianissimam de Bohemia Dubroucam nomine in Matrimonium requisivit.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 5. 15; vö. „*De hac namque benedicta femina gloriosum Boleslaum generavit, qui post ipsius obitum regnum viriliter gubernavit et in tantam Deo favente virtutem et potentiam excrevit, quod, ut sic eloquar, sua probitate totam Poloniam deauravit.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 6. 16. Személyére l. TRAWKOWSKI, Dobrawa. In LexMa 3. 1149; JASIŃSKI, Rodowód. 61–64; LABUDA, Studia. I. 55–79.

⁵⁰¹ JASIŃSKI, Rodowód. 64.

⁵⁰² „*Sed cum mater eiusdem obiret, pater eius unam sanctimoniam de monasterio, quod Calva dicitur, Thiedrici marchionis filiam, absque canonica auctoritate duxit. Oda fuit nomen eius, et magna erat presumptio illius. Spreverat enim sponsum caelestem, preponens ei virum militem, quod cunctis ecclesiae rectoribus et maxime antistiti suimet venerabili Hilliwardo displicuit. Sed propter salutem patriae et corroboracionem pacis necessariae non venit hoc ad discidium, sed reconciliacionis continuae remedium salubre. Namque ab ea Christi servitus omnis augebatur, captivorum multitudo ad patriam reducitur, vincit catena solvitur, reisque carcer aperitur; et ut spero, ei magnitudo perpetrati facinoris a Deo remittitur, cum in ea tanta pietatis dilectio cognoscitur. Legimus autem, quod is frustra Dominum placare studeat, qui inceptae propositum nequiciae omnino prorsus non abiciat. Haec genuit viro suimet filios, Miseconem, Suentepulcum et i..., cum magno khonore ibi degens usque ad finem viri, accepta, cum quibus fuit, et proficua, de quibus venit.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 57. 196.

⁵⁰³ l. 248 jsz; Genealógiai vonatkozásairól l. WISZEWSKI, Domus Boleslai. 5–6.

⁵⁰⁴ „*Gero igitur comes non in memor iuramenti, cum Wichmannum accusari vidisset creumque cognovisset, barbaris, a quibus eum assumpsit, restituit. Ab eis libenter susceptus longius degentes barbaros crebris preliis contrivit. Misacum*

igazít el arról, hogy Mieszkónak volt még egy Czcibor (*Cidebur*) nevű testvére is, aki 972 júniusában Cedynia mellett csatát vívott Hodo lausitzi őrgróffal, amelyből győzedelmesen került ki.⁵⁰⁵ A fivérek családi viszonyairól sajnos semmit sem tudunk, a Piastok krónikás hagyománya meg sem emlékezik róluk. Mindenesetre érdekes, hogy az említett 972. évi ütközetkor, és nagy valószínűséggel azután is létezett a Piastoknak egy olyan ága, amelyről nem tudjuk, hogy milyen szerepet játszott a későbbi trónharcok során, illetve, hogy tagjai egyáltalán életben voltak-e Mieszko halálakor. Mindenesetre az I. Bolesław utódaiban továbbélő Piastok a király anyjának származása miatt ugyanúgy rendelkeztek Přemyslida gyökerekkel is.⁵⁰⁶

Hasonlóan nehéz helyzetben vagyunk a Přemysl-ház házassági kapcsolatainak megrajzolásakor. II. Boleslav herceg frigyéről biztosan csak annyi állítható, hogy több felesége is lehetett, az egyikük, talán a sorban a harmadik,⁵⁰⁷ Emma (*Hemma*) névre hallgatott. Prágai Cosmas beszámolója szerint e házasságból származott III. Boleslav és egy fiatalon meghalt Vencel névre hallgató fiú.⁵⁰⁸ Az itt közölt genealógia azonban hamisnak bizonyult,⁵⁰⁹ hiszen Emma férje halála után éppen III. Boleslavval és féltestvéreivel került összetűzésbe, aminek következtében ismeretlen gyermekével együtt menekülnie kellett.⁵¹⁰ Emma kiléte szintén a vitatott esetek közé tartozik a cseh történetírásban, annak ellenére, hogy alakja régtől fogva ismert, hiszen Emma és II. Boleslav házasságáról már Gelasius

regem, cuius potestatis erant Sclavi qui dicuntur Licicaviki, duabus vicibus superavit fratremque ipsius interfecit, predam magnam ab eo extorsit.” Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxonicarum libri tres. Ed. Waitz, G. - Kehr, K. A. MGH SRG. LX. lib. 3. c. 46. 141; A forráshely értelmezésére I. LABUDA, Studia. I. 418–427. Vö. JASIŃSKI, Rodowód. 70–71.

⁵⁰⁵ „*Interea Hodo, venerabilis marchio, Miseconem im peratori fidelem tributumque usque in Wurta fluvium solventem collecto exercitu petivit. Ad cuius auxilium pater meus comes Sigefridus, tunc iuvenis necdumque coniugali sociatus amoris, venit eum suis. In die igitur sancti Iohannis baptiste adversus eum pugnantes primoque vincentes a fratre eiusdem Cideburo, exceptis tantum comitibus prefatis, omnes optimi milites interfecti oppecerunt in loco, qui vocatur Cidini. Hac de fama miserabili inperator turbatus de Italia nuncios misit precipientes Hodoni a atque Miseconi, si gratiam suimet habere voluissent, usque dum ipse veniens causam discuteret, in pace permanerent.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. lib. 2. c. 29. 74–76. Vö.

⁵⁰⁶ A korai lengyel történelemmel kapcsolatosan ez leginkább a Krakkó hovatartozása körüli problémákban jelentkezett a historiográfiában. Bizonyos nézet szerint ugyanis I. Bolesław nagybátyjának, II. Boleslav cseh hercegnek az egyetértésével uralkodhatott a krakkói terület felett. ŁOWMIAŃSKI, Bolesław Chrobry w Krakowie. 357–366. Vö. KALHOUS, Duchy. 79–81.

⁵⁰⁷ POLANSKÝ, Premyslovská dynastie. 551.

⁵⁰⁸ „*Habuit hic gloriosissimus dux Hemmam sibi in matrimonio iunctam, que genere fuit ceteris nobilior, sed, quod magis laudandum est, nobilitate morum multo prestancior. Ex qua duos filios suscepit elegantissimae indolis, scilicet Wencezaum et Bolezlaum, sed Wencezlaus ab ineunte etate hanc fragilem vitam mutavit aeternitate.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 1. c. 32. 57. Cosmas mellett a II. Ottó császár megrendelésére készült, Gumpold mantovai püspök által szerkesztett Vencel legenda wolfenbütteli kódexként elhíresült változatának ajánlása is megemlékezik Emmáról. KLANICZAY, Az uralkodók szentsége. 101.

⁵⁰⁹ Cosmas hibás genealógiája abban áll, II. Boleslav további gyermekeit, Jaromírt és Oldřichot III. Boleslav fiaiként tünteti fel. BAGI, Divisio Regni. 326.

⁵¹⁰ POLANSKÝ, Fürstin Emma. 46–47.

Dobner a 18. század utolsó harmadában írt munkájában is beszámolt.⁵¹¹ Az Emmával kapcsolatos polémia nem Boleslav feleségének történeti léte körül forog, sokkal inkább a származásának a pontos meghatározása állítja kihívás elé a kutatást. Dobner szerint Emma Konrád burgundi király leánya lehetett.⁵¹² Alakjáról nemcsak írásos források számolnak be, hanem ismertek olyan 10. századi érmék is, amelyeket köriratai alapján⁵¹³ szokás Emmával összefüggésbe hozni. Mivel az előkerült veretek nagy hasonlóságot mutatnak a korabeli angolszász érmékkel, felmerült az a numizmatikai alapokon nyugvó hipotézis, hogy Emma esetleg Wessexből származhatott. Az angolszász elmélet mellett síkra szállók Aethelstan angolszász király testvérével azonosították Boleslav feleségét, aki – a hipotézis szerint – Edgith (Edit) nevű nővére és I. Ottó császár frigyének köszönhetően jutott el a Birodalomba, majd Csehországba.⁵¹⁴ A harmadik és egyben a legelfogadottabb elmélet szerint Emma Lothar nyugati-frank király feleségével azonosítható, akinek II. Boleslav herceg ennél fogva csak a második férje lehetett. Ez a hipotézis elutasítja a korábbi burgundiai és angolszász származáselméleteket, bár utóbbihoz hasonlatosan szintén numizmatikai érvekkel támasztható csak alá. A lotharingiai elmélet szerint ugyanis az Emma névvel díszített érmék feltűnő hasonlatosságokat mutatnak a Lothar által kiadott veretekkel.⁵¹⁵ Ez egyben megmagyarázná a fent említett érméken található *regina* címhasználatot is. Mivel a hipotézis egyéb adatok híján csak közvetett bizonyítékokra épül, a cseh történetírásban nem mindenki fogadta el létjogosultságát.⁵¹⁶ II. Boleslav testvéreiről azonban már jóval széleskörűbbek az ismereteink. Mladáról Cosmas mondja el, hogy művelt személy volt, aki életét Istennek szentelte.⁵¹⁷ A prágai krónikás egyebek mellett számos más

⁵¹¹ PETRÁŇ, První české mince. 108.

⁵¹² A Dobner-féle genealógia táblázatot I. PETRÁŇ, První české mince. 109. Vö. HAHN, BLAGOTA CONIUNX und EMMA REGINA. 65–80.

⁵¹³ Az érmék előlapján az ENMA REGINA, míg hátlapján a MELNIC CIVITAS felirat található. PETRÁŇ, První české mince. 110.

⁵¹⁴ Az elmélet Pavel Radoměský cseh régész és numizmatikus nevéhez köthető, hipotézisét azonban nem mindenki fogta el, egyfelől mert feltételezéseken alapul, másfelől pedig kronológiai ellenérvek hozhatók fel ellenében. RADOMĚSKÝ, Emma regina. 157–212. Vö. PETRÁŇ, První české mince. 111–112.

⁵¹⁵ PETRÁŇ, První české mince. 115.

⁵¹⁶ Az Emma személye körüli állaspontok ismertetéséhez és alakjához I. HLAWITSCHKA, Herzogin Hemma. 67–98; TŘEŠTIK, Ještě ke královně Emmě. 23–37; POLANSKÝ, Fürstin Emma. 43–78; PETRÁŇ, První české mince. 108–125; SUCHODOLSKÍ, Stemple monet českých. 34–56. A bizonytalanságokat jól jelzi továbbá, hogy szintén numizmatikai megfontolásból felmerült Adiva neve is, mint II. Boleslav lehetséges felesége. Radoměský Emmát és Adviát egy és ugyanazon személynek vélte. RADOMĚSKÝ, Emma regina. 157–122 vö. TŘEŠTIK, Počátky Přemyslovců. 474.

⁵¹⁷ „Erat autem iste princeps, secundus Bolezlaus, vir christianissimus, fide catholicus, pater a orphanorum, defensor viduarum, gementium consolator, clericorum et peregrinorum pius susceptor, ecclesiarum Dei precipuus fundator. Nam ut in privilegio ecclesie sancti Georgii legimus, XX ecclesias Christiane religioni credulus erexit eas omnibus utilitatibus, que pertinent ad ecclesiasticos usus, sufficienter ampliavit. Huius fuit germana soror nomine Mlada, virgo Deo devota, sacris litteris erudita, Christiane religioni dedita, humilitate predita, alloquio blanda, pauperibus et

keresztény erénnyel is felruházta Mladát, és kiemelt jelentőséget tulajdonított személyének a prágai püspökség létrejöttében. Feltételezhető, hogy püspökség alapítása érdekében Rómába indított cseh küldöttségben Mlada is részt vehetett, ám a kezdeményezés mindenképp I. Boleslav nevéhez fűződik, és az is világosan látszik, hogy a püspökség felállításához többre volt szükség egy pápai levélnél,⁵¹⁸ amelynek vitatott szövegét Cosmas közölte krónikájában. Mladához és római útjához szokás kapcsolni a prágai Szent György monostor alapítását, amelynek vezetését haláláig szintén Mlada látta el.⁵¹⁹ Röviden szólunk kell II. Boleslav fivéről Strachkvasról is, akivel kapcsolatban Cosmas krónikája és a Szent Vencelről, illetve Ludmilláról szóló hagiográfiai irodalom is megemlékezett. Cosmas szerint Strachkvas azon az estén született, amikor apja egy lakoma során Szent Vencelt megölte, ugyanis innen ered a gyermek neve, hiszen Strachkvas latinul *terribile convivium* hangzik.⁵²⁰ Valószínű, hogy a 10. század végén keletkezett *Legenda Christiani* szerzőjét tisztelhetjük a Cosmas által említett Strachkvasban, aki később a regensburgi Szent Emmerám kolostor szerzetese lett, ahol a Krisztián (Christian) nevet vette fel.⁵²¹ Úgy véljük,

orphanis faultrix larga ac omni morum honestate decorata.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 1. c. 22. 42.

⁵¹⁸ KALHOUS, Duchy. 151–154; TŘEŠTIK, Von Svatopluk zu Boleslaw Chobry. 130–133.

⁵¹⁹ „*Que dum causa orationis Romam veniret, benigne ab apostolico suscipitur; ubi tempore aliquanto degens monasticis sat disciplinis imbuatur, et ad ultimum dominus papa suorum cardinalium consilio, immo volens nove ecclesie benigno subvenire suffragio, consecrat eam abbatissam mutato nomine Mariam, dans ei sancti Benedicti regulam et abbacialem virgam. Post hec nova abbatissa novam et sanctam illatura Boemie terre monachicam regulam accepta licentia et benedictione apostolica equitat in dulcem patriam cum suo comitatu valde letificato. Ventum erat ad regiam urbem Pragam, et dux Bolezlaus diu desideratam honorifice recepit sororem amantissimam et inter se manibus consortis subeunt regalia tecta; ubi simul residentes diu mutuis alternatim sermonibus dum fruuntur, dum multa, que vidit Rome sive audivit relatione digna et admiratione, fratri suo refert, insuper literas ex parte apostolici sibi directas obtulit, quarum formula huiusmodi fuit: [...]*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 1. c. 22. 42–43.

⁵²⁰ „*Nam Bolezlaus, haud dignus dici sancti viri germanus, quam fraudulenter fratrem suum invitaverit ad convivium, quem potius machinabatur ob regni retinendi gubernacula necandum, aut qualiter coram hominibus, sed non apud Deum, dissimulaverit fratricidii reatum, sufficienter dictum puto in passionis eiusdem sancti viri tripudio. Cuius post vite bravium alter Cain Bolezlaus, heu, male adoptatum obtinuit duca tum. Hec autem inter convivia, que, ut supra retulimus, fraterna cede execrabilia, nascitur proles eximia ducis Bolezlai ex coniuge egregia, cui ex eventu rerum nomen est inditum Ztrahquaz, quod nomen sonat: terribile convivium. Quod enim terribilius potest esse convivium, quam in quo perpetratur fratricidium? Ergo dux Bolezlaus conscius sceleris patrati, timens penas Tartari, mente semper recolens sagaci, quoquo modo possit Deus super hoc crimine placari, votum vovit Domino dicens: 'Si iste meus filius', inquit, 'superstes fuerit, ex toto corde meo Deo eum voveo, clericus ut sit et serviat Christo omnibus diebus vite sue, pro meo peccato et huius terre pro populo'.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 1. c. 17. 36.

⁵²¹ TŘEŠTIK, Počátky Přemyslovců. 117–137. Létezik ugyanakkor olyan nézet is, amely a legenda szerzőjét nem Strachkvasban keresi, hanem Radím-Gaudentiusban, Szent Adalbert féltestvérében, Gniezno első érsekében. KERSKEN, Geschichtschreibung. 567. 5. jsz. Klaniczay Gábor ugyanakkor inkább egy későbbi, 14. századi keltezését tart elfogadhatónak, azaz vélekedése szerint a *Legenda Christiani* szerzője nem lehetett a 10. században született Strachkvas. KLANICZAY, Az uralkodók szentsége. 101. A historiográfiai vita összefoglalására l. KALHOUS, Duchy. 190–193.

hogy Mlada és Strachkvas egyházi fogadalmából fakadóan kizárható, hogy bármelyikük keresztény szempontból törvényes házasságot kötött volna.

1. táblázat: Az első generáció dinasztikus összeköttetései

Név	Év	Dinasztia	Császári család	Bírodalmi elit	Árpád	Piast	Přemysl	Egyéb
Géza fejedelem	968k.?	Árpád						Sarolt, Magyarország, Erdély
Mihály	?	Árpád						N. N. Magyarország?, Rusz?
	965?	Piast						Doubravka
I. Mieszko	985 v. 986	Piast		Oda, Nordmark				
II. Boleslav	987 v. 988	Přemysl		Emma, Lotharingia?				
Doubravka	965?	Přemysl					I. Mieszko	

A táblázat alapján elmondható, hogy amíg az Árpádok házassági horizontja a Kárpát-medencére koncentrált, addig a Piastok már a kereszténység felvétele után élénk kapcsolatokat tudtak kialakítani a birodalmi, különösen a szász előkelőkkel, amelynek következtében a kortársak szemében maguk is a birodalmi elit tagjává váltak. Nem véletlen tehát, hogy mind Thietmar,⁵²² mind Widukind⁵²³ elismerő szavakkal nyilatkozott I. Mieszkóról. Ez a fajta elismerés egyben az első lépés volt abban a folyamatban, amely során a Gniezno központú önálló lengyel egyház létrejött.⁵²⁴

A rendelkezésre álló források alapján csak az Árpádok és a Piastok kapcsán figyelhető meg valamiféle tudatos dinasztikus házassági politika körvonala. A korabeli csehországi adatok és az ebből származó hipotézisek sajnos nem elegendőek ahhoz, hogy megpróbáljuk rekonstruálni a Přemyslidák e generációjának házasságai mögött megbúvó szándékokat.

⁵²² „Huc etiam Bolizlavus et Miseco cum suis conveniunt omnibusque rite peractis muneribus locupletati discesserunt. In diebus illis Miseco semet ipsum regi dedit et cum muneribus aliis camelum ei presentavit et duas expeditiones cum eo fecit.” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 9. 140.

⁵²³ „Audiens autem Wichmannus urbem captam sociosque afflictos ad orientem versus iterum se paganis inmersit, egitque cum Sclavis qui dicuntur Vuloini, quo modo Misacam amicum imperatoris bello lascesserent; quod eum minime latuit.” Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres. Ed. Waitz, G. - Kehr, K. A. MGH SRG. LX. lib. 3. c. 69. 143–144.

⁵²⁴ KISS, Magdeburg/Poznań és Gniezno. 35–45.

A magyar historiográfia meggyőzően tisztázta, hogy a fejedelmi hatalom erodálódásával az Árpádok uralmi területe a Dunántúlra és a Duna-Tisza közének egy részére szorult vissza.⁵²⁵ A Géza fejedelem és Sarolt között létrejött frigyet értelmezhetjük dinasztikus kapcsolatként, hiszen a házasság vélhetőleg még Taksony fejedelemségének az idejében kötött, másrésről, ahogyan arról már szó is esett, a kutatók zöme a Gyulák és az Árpádok egymás hatalmának az elismerését látja az aktusban. Komolyabb ellenvéleményt Kristó Gyula fogalmazott meg, aki nem tartotta kizártnak, hogy Taksony halálának és Géza fejedelem hatalomra jutásának a hagyományosan elfogadott dátumát, majd tíz évvel korábban is tehetjük.⁵²⁶ Kristó ezen megállapításához egy rövid megjegyzést érdemes tenni, mivel a professzor e kijelentése némileg szembemegy azzal az elmélettel, amely egyébként szintén Kristó Gyula nevéhez fűzhető. Az utóbbi tézis ugyanis azt állítja Géza fejedelmről, hogy források fényében *„úgy tűnik, hogy egyetlen házasság létesítése sem kapcsolható teljes bizonyossággal a nevéhez.”*⁵²⁷ Azonban ha Taksony már valamikor 960 után nem sokkal elhunyt – ahogyan azt Kristó előbbi elmélete feltételezi –, akkor a Sarolttal kötött frigyben Géza fejedelem akaratát kell látnunk, a házasság koncepciózus, dinasztikus jellege pedig tagadhatatlan. Véleményünk szerint itt sokkal inkább arról lehet szó, hogy Géza fejedelem zökkenőmentes hatalomátvételének egyik előfeltétele a Gyulák támogatásának megszerzése lehetett, amelynek zálogává e házasság vált. Ez pedig arra enged következtetni, hogy mindez Taksony fejedelem akaratának és politikai szándékának mentén történt. Sajnos megfelelő források hiányában nem tudjuk, hogy Mihály családi kapcsolatai miként alakultak, és egyáltalán milyen módon illeszkedett a Taksonynak tulajdonított házassági politikába. Györffy György ugyan megpróbálta onomasztikai módszerrel felderíteni Mihály családi kapcsolatait, amely során arra jutott, hogy az Árpád-házi herceget eredetileg Bélának hívták, feleségét pedig egy közelebről ismeretlen bolgár hercegnőben kell keresnünk.⁵²⁸ Azonban ahogyan azt már Györffy is megfogalmazta ezzel a módszerrel az *„ingatag feltevések mezejére lépünk.”*⁵²⁹ Az mindenesetre jól látszik, hogy Géza fejedelem házassági kapcsolata – ahogyan egyébként ez az Árpádok következő nemzedékének az összeköttetéseire is jellemző lesz – leginkább a Kárpát medencére koncentrált és régió feletti hatalom megszerzésének ügyét szolgálta.

A három vizsgált dinasztia közötti első forrásokkal is igazolható kapcsolatfelvételt szintén e generáció során került sor I. Mieszko és Doubravka házassága révén. A dinasztikus házasságok jogi hátterének vizsgálata során röviden említettük, hogy a lengyel

⁵²⁵ SZEKFÜ, A magyar állam. 39. Vö. KRISTÓ, A magyar állam. 320–322.

⁵²⁶ KRISTÓ, Mikor lett fejedelem Géza? 199–211.

⁵²⁷ KRISTÓ, Géza fejedelem és István király. 29.

⁵²⁸ GYÖRFFY, István király. 98–99.

⁵²⁹ GYÖRFFY, István király. 98.

történetírásban ismert egy olyan felfogás, amely a Piastok és Přemyslidák közötti első frigyet I. Mieszko uralomszervező politikájának tudja be.⁵³⁰ A korabeli források tükrében ugyanis Mieszko képe egy olyan szilárd alapokon nyugvó uralmi struktúra uralkodójának tetszik, aki északi irányban sikeresen bonyolódott határ menti csatározásokba, illetve nyugati és déli irányban, az Odera, Szilézia és Kis-Lengyelország felé expanzív törekvésekkel lépett fel.⁵³¹ Azonban, ahogyan erről a későbbiekben részleteiben is szó lesz, a helyzet korántsem volt ilyen egyszerű. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a kereszténység felvételével, amely Gallus szerint az előfeltétele volt a Doubravkával kötött frigynek, Mieszko részese lett a *christiana respublicának*. A lengyel történetírás mindenképpen sikernek értékelte a házasság következményeit, a cseh katonai segítségnek jelentős szerepet tulajdonítva a szászok, luzitánok és pomeránok ellenei harcokban.⁵³² Boleslav hercegnek pedig hódításai megtartása és a kezdetben közös ellenségnek minősülő szászok elleni segítség biztosítása állhatott az érdekében. II. Ottó halála után még mindig kitapintható valamiféle egység a két dinasztia között, hiszen II. Boleslav cseh herceg és sógora, Mieszko egyaránt Civakodó Henrik bajor herceg összeesküvése mellett sorakoztak fel.⁵³³ Ez a szövetség azonban ekkor már igencsak felszínesnek és illékonynak bizonyult. Gallus nem tesz említést arról, hogy Mieszko több alkalommal is megnősült, ez azonban annak tudható be, hogy a névtelen krónikás inkább Mieszko pogány múltját⁵³⁴ és keresztény házasságát állította szembe, hogy bemutassa a Piastok felemelkedését, és hogy a vélekedése szerint a mindebben kiemelkedő szerepet játszó Doubravka alakját kidomborítsa. Az sem mellékes, hogy Gallus gesztájában a példaképként ábrázolt I. Bolesław ebből, a szerző által törvényesnek és kívánatosnak tartott frigyből született.⁵³⁵ Thietmartól viszont tudjuk, hogy Mieszko másodjára is megnősült, ezúttal

⁵³⁰ TYMIENIECKI, Społeczeństwo. 182.

⁵³¹ A lengyel historiográfiában hagyományosan Ibrahim ibn Jakubnak a 10. századi második feléből töredékes formában fennmaradt útleírását szokás Mieszko országának, mint önálló hatalmi entitásnak a bemutatásakor idézni. A vonatkozó lengyel szakirodalom felsorolására l. WISZEWSKI, Domus Bolezlai. 9–10. 24. jsz.

⁵³² LABUDA, Studia. 104–127.

⁵³³ ALTHOFF, Otto III. 44; SCHMID, Heinrich II. "der Zänker". In LexMa 4. 2063–2064. Vö. "*Eodem anno Henricus dux Bawariorum et Abraam episcopus inierunt consilium cum Bolizlavone et Misigone, quomodo imperatori suum regnum disperderent; et hoc quidem tam infaelicer fuit disputatum, ut, si divina miseratio non provideret et insuper ingenium Berahtoldi non disperderet, pene tota Europa destituta atque deleta esset.*" Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 974. 11.

⁵³⁴ A Névtelen Gall gesztájában Mieszko hét pogány feleségével állítja szembe a keresztény Doubravkával kötött házasságot. Egyes vélekedések szerint a hetes szám arra utal, hogy ez krónikás fikciója, azonban nem zárható ki, hogy Mieszkónak ágyasai is lehettek. JASIŃSKI, Rodowód. 61. A hét feleség szimbolikája Magyarországon Ajtony pogányságának a kiemelése kapcsán Szent Gellért nagyobb legendájában is megjelenik. Vö. „*In diebus illis erat quidam princeps in urbe Morisena, nomine Achum, potens valde, qui secundum ritum Grecorum in civitate Budin fuerat baptizatus. Qui nimium gloriabatur in virtute et in potentia sua. Habebat autem septem uxores, pro eo, quod in religione Christiana perfectus non erat.*” Legenda Sancti Gerardi episcopi. Ed. Emericus Madzar SRH. II. c. 8. 489.

⁵³⁵ Mieszko és Doubravka házasságáról Thietmar is megemlékezett, ő azonban Gallusszal ellentétben Bolesławot sokkal sötétebb színekkel festette meg. WISZEWSKI, Domus Bolezlai. 31–32.

Odát, Dietrich szász nordmarki örgróf lányát vette feleségül.⁵³⁶ Ezt követően, 990 körül szűnt meg a baráti viszony a Piastok és Přemyslidák között, sőt, a két dinasztia közötti rivalizálás Szilézia és Kis-Lengyelország tekintetében a következő generációk során is folyamatosan kiújult.⁵³⁷ A házasság tehát nem hozott tartós megbékélést a felek között, mindez csak arra a rövid időszakra volt igaz, amíg Doubravka élt. I. Bolesław lengyel király a rokoni kapcsolatokat a továbbiakban inkább ürügyként használta fel arra, hogy beleavatkozzon a Přemyslidák belső viszályaiba.

Ahogy azt már elmondtuk, szinte lehetetlen bármiféle dinasztikus házassági politikának a meghatározása, akár csak körvonalak szintjén is a Přemyslidák esetében. A legtöbb információval a Mieszko és Doubravka között létesült kapcsolatáról rendelkezünk, erről azonban a fentiek során már szót ejtettünk. II. Boleslav herceg házasságai kapcsán biztosan csak annyi állítható, hogy az egyik, valószínűleg a harmadik felesége, Emma (*Hemma*) névre hallgatott. Szintén említettük, hogy származásának körülményei egyelőre tisztázatlanok, a numizmatikai kutatás egy vonulata úgy véli, hogy II. Boleslav felesége, Emma, Lotharnak a nyugati-frank uralkodónak az özvegye lehetett, aki első férjének halálát követően létesített házassági kapcsolatot Boleslaval.⁵³⁸ Azonban a hipotézis elfogadása esetén sem nem tudunk pontos választ adni azokra a kérdésekre, hogy Boleslavnak korábban pontosan hány felesége volt, illetve, hogy gyermekei kitől származtak. Talán annyi megállapítható, hogy az általunk is röviden vázolt származáselméletek esetén mindenképpen számolnunk kell a Birodalom közvetítő szerepével a házasság létrejöttékor. Jó lenne tudni, hogy Přemyslidák házasságai miképpen függtek össze a korabeli viszonyokkal, illetve a cseh társadalomban a hatalmi elsőség kapcsán kialakult politikai feszültségekkel. Boleslav regnálása ugyanis nem volt mentes a hatalmi harcoktól, hiszen éppen ő volt az, aki uralkodása alatt leszámolt a Slavníkidák nemzetségével,⁵³⁹ akik vélhetően rokonságban álltak a cseh hercegi családdal, és éppen ennek a rokonságnak köszönhatték birtokaikat,

⁵³⁶ „*Sed cum mater eiusdem obiret, pater eius unam sanctimonialem de monasterio, quod Calva dicitur, Thiedrici marchionis filiam, absque canonica auctoritate duxit. Oda fuit nomen eius, et magna erat presumptio illius.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 57. 196. A Thietmárnál lejegyzet történet értelmezéséhez l. WISZEWSKI, Domus Bolezlai. 35–39; A genealógiai adatokhoz l. JASIŃSKI, Rodowód. 64–65.

⁵³⁷ A Piastok és Přemyslidák 10. század végi konfliktusaihoz l. KALHOUS, Duchy. 53–81.

⁵³⁸ POLANSKÝ, Fürstin Emma. 43–78; HILSCH, Emma Regina. 81–90.

⁵³⁹ „*Et quia tunc temporis dux non erat sue potestatis, sed comitum, comites versi in Dei odium, patrum iniquorum pessimi filii, valde malum operabantur facinus et iniquum. Nam sub quadam festiva die furtim irrumpunt urbem Lubic, in qua fratres sancti Adalberti et milites urbis universi velut oves innocentes assistebant sacris missarum sollempniis festa celebrantes. At illi ceu lupi inmanes urbis menia irrumpentes, masculum et feminam usque ad unum interficientes, quatuor fratribus sancti Adalberti cum omni prole ante ipsum altare decollatis urbem comburunt, plateas sanguine perfundunt et cruentis spoliis ac crudeli preda onerati hylares ad proprios redeunt lares.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 1. c. 29. 53; A konfliktusnak a korai magyar egyházszervezetet érintő vonatkozásaihoz l. THOROCZKAY, Magyarországi érsekek. 9–21.

vagyonukat és politikai jelentőségüket is.⁵⁴⁰ Cosmas Boleslavnak az ügyben tanúsított szerepéről óvatosan nyilatkozik csak, hiszen a krónikájában II. Boleslav uralkodása és személye pozitív megvilágításba került,⁵⁴¹ szemben apjával, aki meggyilkoltatta testvérét, Szent Vencelt. A prágai krónikás I. Boleslavot egész egyszerűen nem tekintette legitim uralkodónak, fiának tudta be egyházalapításait is.⁵⁴² Továbbá, hogy hőst az erőszakos cselekedetek alól felmentse, Cosmas a főemberek tettének állította be a Slavnίκok kiirtását.⁵⁴³

A generációban a dinasztikon belüli viszályokról forrásszinten nincsen tudomásunk, egyedüli kivételnek talán az előbb említett Slavinikidák számíthatnak. A régebbi történetírás ugyan egy a Přemyslidákkal szembenálló törzsként kezelte a Slavinikidákat, ám az újabb kutatás arra hívta fel a figyelmet, hogy igen problematikus annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy valóban önálló törzsekről kell-e beszelnünk vagy esetleg egy törzsön belüli nemzetségekről.⁵⁴⁴ Ahogyan azt a fentiekben is elmondtuk, vélhetően a Slavnίκok és a Přemyslidák kapcsolatát rokoni szálak is meghatározták, így talán nem túlzás, ha belviszályként értékeljük a két nemzetség párharcait. A konfliktus kirobbanásának pontos körülményeiről és lezárásáról azonban szinte semmilyen információval nem rendelkezünk,⁵⁴⁵ annak ellenére, hogy a Slavnίκokkal rokonságban álló Szent Adalbert életírások nyilvánvaló módon megemlékeznek a nemzetségről. A probléma pedig éppen abban áll, hogy a szoros rokoni kapcsolat okán ezek a források elfogultan nyilatkoznak az eseményekről. Annyi azonban bizonyos, hogy a Přemyslidák mellett a Slavnίκok is vertek pénzt,⁵⁴⁶ amelyből arra következtethetünk, hogy a Cseh-medencén belül jelentős befolyással rendelkeztek. Mindez a prágai püspök életírásának passzusaival is alátámasztható.⁵⁴⁷ Amennyiben ehhez

⁵⁴⁰ TŘEŠTIK, Počátky Přemyslovců. 420–426.

⁵⁴¹ „*Rexit autem iste excellentissimus princeps Boleslaus post patris obitum XXXII annis ducatum, quia, que iusticie, que catholice fidei, que Christiane religionis sunt, erat ardentissimus executor, apud quem nullus ecclesiasticam, nullus mundanam dignitatem obtinuit per pecuniam.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. I. 1. c. 32. 57.

⁵⁴² SLÁMA, Boleslav II. 16.

⁵⁴³ „*Et quia tunc temporis dux on erat sue potestatis, sed comitum, comites versi in Dei odium, patrum iniquorum pessimi filii, valde malum operabantur facinus et iniquum.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 1. c. 29. 53.

⁵⁴⁴ FONT, Dinasztia. 90.

⁵⁴⁵ Egyes nézetek szerint a Přemyslidák és Slavinikidák közt kirobbant konfliktus éppen a csehek és a lengyelek közötti összeütközést követő krízis egy hozadékanak tekinthető. TŘEŠTIK, Von Svatopluk zu Boleslaw Chobry. 139. Vö. ŽEMLIČKA, Das „Reich” des böhmischen Boleslavs. 267–278.

⁵⁴⁶ PETRÁŇ, Co vypovídají mince o Slavníkovcích. 107–121.

⁵⁴⁷ „*[...] erat uir Zlaunic nomine, potens in honore et diuitiis amore iustitiae ac operibus misericordiae perrarus ciuis; uir magnus inter cunctos eius terre habitatores [...]* Hic accepit uxorem dignam generis sui et ipsam honestis moribus plenam [...] Itaque cum de tam prenobili coniugio sancta proles merito foret nascitura, inter magnanimos iuuenes, quos procreauerant, natus est illis puer speciosior cunctis; cui post in sacri baptismalis lauacro datum est nomen *Woietech*.” Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita prior. Ed. Karwasińska, Jadwiga MPH NS IV/1. c. 1–2. 3–4.

hozzá vesszük, hogy az előző generáció során lezajlott, és a Szent Vencel életébe kerülő konfliktus szintén Přemyslidák belviszályának tekinthető, úgy elmondhatjuk a legkorábbi dokumentált (belső) dinasztikus konfliktus Csehországhoz köthető.⁵⁴⁸

Egyéb rokonok közötti ellenségeskedés ebben a nemzedékben a Piastok és a Přemyslidák között robbant még ki, azonban ezek a harcok nem függetleníthetők a Birodalomban történetektől, különösképpen II. Ottó halálát követő eseményektől. Mindenekelőtt érdemes leszögezni, hogy I. Mieszko és apósa, I. Boleslav alakja szorosan összefonódott a 19. és 20. század eleji cseh-, és lengyelországi nemzeti romantikus történetfelfogásokkal – éppen a konfliktus kapcsán –, hiszen mindkét országban az uralkodók neve elválaszthatatlanul egybeforrt azzal elképzeléssel, miszerint mindketten regnálásuk során vetették meg a mai modern Cseh-, illetve Lengyelország alapjait. Ez a fajta felfogás tehát a kettejük között zajló konfliktus kapcsán valamiféle Piast és Přemyslida „birodalmat” vizionált. Csehország esetében ráadásul a Nagymoráviáról kialakult nézetekre és különféle kontinuitáselméletekre⁵⁴⁹ nagy hatást gyakorolt a pánszlávizmus eszméje.

A lengyel historiográfiában régtől fogva elméletek sokasága látott napvilágot a középkori Lengyelország kialakulásával kapcsolatosan. A különböző 19. századi történetírói iskolák, bár sok kérdésben nem értettek egyet, abban azonban mégis konszenzusra jutottak, hogy az ország történeti kezdetei valahol Nagy-Lengyelországban a Warta és az Odera folyása mentén keresendők. További régi felismerése a lengyel történettudománynak, hogy a polánok törzse, amelyből elméletileg az ország latin névalakja, a *Polonia* is származtatható,⁵⁵⁰ csak viszonylag későn, a 10. század végén jelenik meg a forrásokban. A 9. században keletkezett Bajor Geográfus munkája ugyanis – amelyre a kezdő szavai után a *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii* címmel hivatkozik a kutatás – mit sem tud a polánokról. Az említett munkában viszont szerepelnek többek közt a lędzianok, a wiślanok és a goplánok. Gerard Labuda, a 20. századi lengyel medievisztika meghatározó személyisége elsősorban régészeti adatokra támaszkodva az ellentmondást azzal oldotta fel, hogy a goplánok törzsét tette meg a polánoknak. Ezzel szemben Kazimierz Tymieniecki úgy

⁵⁴⁸ Bagi Dániel olvasatában a testvérgyilkosság, azaz Boleslav és Szent Vencel között lezajlott dinasztikus konfliktus mozgatója a hatalommegosztásban keresendő. BAGI, *Divisio Regni*. 90–91.

⁵⁴⁹ Itt elsősorban a modern cseh történetírás nagy alakjának František Palackýnak a munkáira és az ő eredményeire építő historiográfusoknak a műveire gondolunk. A teljesség igénye nélkül: František Palacký: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě I–V*. Praha 1836–1867; Václav Chaloupecký: *Prameny X. století legendy Kristiánovy o Svätém Václavu a Sväté Ludmile*. Praha, 1939; Dušan Třeštík: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 - 935)* Praha, 2008. A korai Csehországgal kapcsolatos elméletek részletes ismertetésre l. KALHOUS, Duchy. 11–45. ill. BAGI, *Divisio Regni*. 47–52.

⁵⁵⁰ A szláv törzsek esetében óvatosságra int az a körülmény, hogy nevüket lakóhelyükről vagy azok ismertetőjegyeiről kapták, azaz a folyónevek (morva-Morava) és a földrajzi környezet (polan/poljan-síkvidék, drevljan-erdőlakó) mutatható ki az elnevezésben. Ennélfogva a korai törzsi szerveződés mikéntjéről messzemenő következtetések nem vonhatók le. FONT, *Nagyhatalmak*. 135–136.

érvelt, hogy Nagy-Lengyelország a Widukindnál szereplő licicaviki⁵⁵¹ törzs uralma alatt állt, melynek a vezetője Mieszko fejedelem volt.⁵⁵² A legmarkánsabb álláspontot Johannes Fried képviselte a kérdésben, aki egyértelműen elvetette a polánok törzsének létezését, ugyanis vélekedése szerint a *Polonia* elnevezés III. Ottó császártól származik, aki így akarta kifejezni, hogy dinasztia megkeresztelkedésével a keresztény Európa szerves részévé vált.⁵⁵³

A források hiányából adódó különböző elméletek sokasága miatt az idevágó szakirodalmi vélekedéseket bemutatni lehetetlen, és a téma szempontjából felesleges is volna, ám e rövid ismertető azonban szükségesnek tűnt, annak érzékeltetésére, hogy a Piastok 10. század végi Lengyelországa korántsem volt egységes uralmi terület, sokkal inkább az egymással rivalizáló pogány törzsi-nemzetségi hatalmi csoportosulások jellemezték a térséget. A törzsek és az élükön álló előkelők hatalmi versengéséből az egyik lehetséges felemelkedési út az olyan házassági kapcsolatok létesítése volt, amely a megszerezhető politikai, és esetlegesen katonai segítségével túl új, mások által is elismert hatalmi legitimációt is jelentett. A krisztianizációval járó elismertség a forrásokból is kitapintható: a házasságot követő második évben, a Wolin városánál történt fegyveres összetűzés kapcsán Widukind szász krónikája *amicus imperatoris*ként⁵⁵⁴ hivatkozott Mieszkóra. Ezzel a titulussal olyan illusztris előkelők társaságába emelte a krónikás Mieszkót, mint Arnulf bajor herceg.⁵⁵⁵ Widukind egész munkája során mind a Piast fejedelmet, mind sógorát, II. Boleslav cseh herceget oly színben tüntette fel, amely igen hasonlatos ahhoz, amely a birodalmi elit tagjait jellemezte. Azon

⁵⁵¹ „Gero igitur comes non in memor iuramenti, cum Wichmannum accusari vidisset reumque cognovisset, barbaris, a quibus eum assumpsit, restituit. Ab eis libenter susceptus longius degentes barbaros crebris preliis contrivit. Misacam regem, cuius potestatis erant Sclavi qui dicuntur Licicaviki, duabus vicibus superavit fratremque ipsius interfecit, predam magnam ab eo extorsit.” Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres. Ed. Waitz, G. - Kehr, K. A. MGH SRG. LX. lib. 3. c. 64. 141.

⁵⁵² A munkák és elméletek sokasága miatt teljes irodalmi áttekintést adni helyhiány miatt lehetetlen, annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy a probléma olyannyira nem új keletű, hogy a 19. század egyik kiemelkedő irodalmára és történésze, a varsói könyvtár egyik alapítója, Alexander Tyszyński 1848. évi tanulmánya is rávilágít a Polonia és polánok között fennálló ellentmondásra. A probléma historiográfiai ismertetésére I. BAGI, Mitológia és filológia. 188–190.

⁵⁵³ FRIED, Otto III. und Boleslaw Chrobry. 78–81.

⁵⁵⁴ „Audiens autem Wichmannus urbem captam sociosque afflictos ad orientem versus iterum se paganis inmersit, egitque cum Sclavis qui dicuntur Vuloini, quo modo Misacam amicum imperatoris bello lacerarent; quod eum minime latuit.” Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres. Ed. Waitz, G. - Kehr, K. A. MGH SRG. LX. lib. 3. c. 69. 143–144. A forrás értelmezéséhez I. PLESZCZYŃSKI, The Birth of a Stereotype. 51–64.

⁵⁵⁵ „Eo ordine rex factus Heinricus perrexit cum omni comitatu suo ad pugnandum contra Burchardum ducem Alamanniae. Hic cum esset bellator intolerabilis, sentiebat tamen, quia valde prudens erat, congressionem regis sustinere a non posse, tradidit semet ipsum ei cum universis urbibus et populo suo. Et rebus prospere gestis transiit inde in Baiariam, cui presidebat Arnulfus dux. Quo com pecto in presidio urbis quae dicitur Reginesburg obsedit eum. Videns autem Arnulfus, quia resistere regi non sufficeret, apertis portis egressus est ad regem, tradito semet ipso cum omni regno suo. Qui honorifice ab eo susceptus amicus regis appellatus est.” Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres. Ed. Waitz, G. - Kehr, K. A. MGH SRG. LX. lib. 1. c. 27. 39–40.

felül, hogy mindkettőjükre a *rex*⁵⁵⁶ titulust használta, a Piastokra és Přemyslidákra értelmezett *amicitia*, *fidelitas* és *utilitas* kifejezések⁵⁵⁷ azt mutatják, hogy a császár környezete a legmagasabb rangú előkelők között tartotta őket számon. Mindez sokkal jobban érthető, ha a híradásokat összevetjük a szerző magyarokról írt jellemrajzával, amely teljességgel nélkülözi a pozitív elemeket.⁵⁵⁸ Arra nézve pedig, hogy a birodalmi elithez tartozás nemcsak Widukind írói eszköztárának kelléke volt, hanem a gyakorlatban is érvényesült, az alábbi történet szolgálhat bizonyosággal. 973 húsvétján az idős I. Ottó császár a Quedlinburgban megtartott birodalmi gyűlés elé idézte Mieszkót és a Szászország keleti végeit magáénak tudó Hodo grófot, hogy véget vessen annak a konfliktusnak, amely egy évvel korábban, az említett felek között a Cedynia melletti ütközethez vezetett. Erről az Altaichi Évkönyv is megemlékezik, a forráshely szerint Mieszko a fiát küldte megszámlálhatatlan ajándékkal egyetemben, hogy túszként a békét megerősítse.⁵⁵⁹ Ez az eljárás nem volt szokatlan az Ottók birodalmában, hiszen ismert, hogy az egymással versengő előkelők, akik a kiobbant

⁵⁵⁶ „*Illo tempore rex proficiscitur in militiam contra Bolizlavum a regem Boemiorum; et cum capienda esset urbs quae nuncupabatur Nova, in qua clausus obsidebatur Bolizlavi filius, prudenti rex consilio diremit prelium, ne miles in rapiendis hostium spoliis aliquod periculum incideret. Considerata itaque virtute regis ac innumera multitudo exercitus, Bolizlav urbe egressus maluit tantae maiestati subici quam ultimam perniciem pati. Sub signisque stans et regem audiens responsaque reddens, veniam tandem promeruit. Inde plena victoria gloriosus factus, rex Saxoniam regreditur.*” Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres. Ed. Waitz, G. - Kehr, K. A. MGH SRG. LX. lib. 3. c. 8. 108–109; ill. I. 551. jsz.

⁵⁵⁷ „*Post haec Pragae adiit cum omni exercitu, Boemiorum urbem, regemque eius in deditionem accepit; de quo quaedam mirabilia predicantur, quae quia non probamus, silentio tegi iudicamus. Frater tamen erat Bolizlavi qui quamdiu vixit imperatori fidelis et utilis mansit. Igitur rex Boemias d. tributarias faciens reversus est in Saxoniam.*” Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres. Ed. Waitz, G. - Kehr, K. A. MGH SRG. LX. lib. 1. c. 35. 50–51. Vö. KALHOUS, Duchy. 179.

⁵⁵⁸ „*Avares autem, ut quidam putant, reliquiae erant Hunorum. Huni egressi sunt de Gothis, Gothi autem de insula, ut Iordanis narrat, nomine Sulza egressi sunt. A proprio autem duce nomine Gotha Gothi appellati sunt. Coram quo cum quaedam mulieres in exercitu suo rerum veneficarum arguerentur, requisitae sunt et inventae culpabiles. Quarum cum esset multitudo, a merita quidem poena abstinuit, ab exercitu tamen omnes eiecit. Eiectae autem silvam proximam petierunt. Quae cum mari cingeretur et Meoticis paludibus, inde exeundi aditus non patebat. Pregnantes autem iam quaedam ex illis ibidem partum ediderunt. A quibuscum alii atque alii nascerentur, facta est gens valida; ferarumque more viventes, inculti et indomiti, facti sunt venatores acerrimi. Post multa vero saecula, cum aliam mundi partem illic commorantes penitus ignorarent, contigit cervam venatu inveniri eamque persequi, donec ipsa precedente omnibus retro mortalibus intransmeabilem hactenus viam per Meoticas paludes transmearent; ibique urbes et oppida et invisum antea genus hominum videntes, eadem via reversi sunt, sociis talia referentes. Illi autem curiositatis causa cum multitudo perrexerunt audita probare. Finitimae autem urbes et oppida cum ignotam multitudinem et corpora cultu habituque horrenda vidissent, daemonia esse credentes fugiebant. Illi vero ad novas rerum facies stupentes admirati, primum quidem a caede atque rapina abstinuerunt, sed nemine resistente humana tacti cupidine, multa caede hominum facta, nulli rei proinde parcebant. Et capta preda magna ad sedes suas reversi sunt. Videntes autem, quia res eis secus cederent, cum uxoribus ac filiis et omni agresti suppellectili iterum venientes et finitimas gentes circumquaque vastantes, Pannoniam postremo inhabitare coeperunt.*” Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres. Ed. Waitz, G. - Kehr, K. A. MGH SRG. LX. lib. 1. c. 8. 28–29. Widukind által lejegyzett történet forrásértékéről I. BACSATYAI, A kalandozó hadjáratok. 163.

⁵⁵⁹ „*Boneszlavo [dux Slavienus] regis eum innumerabiliter donans illuc venit muneribus. Miszeo etiam dux Slavienus, terror ecompulsus, filium mittit obsidem.*” Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 973. 11.

konfliktusaik során az erőszaktól sem riadtak vissza, több esetben a császár színe előtt békéltek meg egymással az uralkodó kifejezett utasítására.⁵⁶⁰

Áttérve a 10. század végi cseh viszonyokra, elmondható, hogy II. Boleslav ekkor már apja jóvoltából egy, a középkori Csehországnál jóval nagyobb terület felett rendelkezhetett. Thietmar krónikája a 990. esztendő történései között tartja számon azt az eseményt, amelynek során I. Mieszko elfoglalta a II. Boleslav fennhatósága alatt álló terület egy részét. A merseburgi püspök erre a területre *regnum*ként hivatkozott.⁵⁶¹ A territórium pontos beazonosítására több elmélet is napvilágot látott. Labuda Krakkóval és környékével azonosította a *regnum ablatumot*, mindezt azzal magyarázva, hogy a Thietmarnál olvasható 990. évi hadjárat csakis Krakkóra vonatkoztatható, hiszen a Přemyslidák már ez idő előtt elvesztették I. Boleslav korábbi hódításait.⁵⁶² Ezzel ellentétben voltak, akik inkább Sziléziában keresték ezt a területet.⁵⁶³ Igazán mértékadóvá Labuda nézetei váltak, már csak megfogalmazójának nemzetközi tekintélye miatt is.⁵⁶⁴ A Piast vagy a Přemysl dinasztia által uralt területet rekonstruálni tehát nem egyszerű feladat, még akkor sem, ha elméletileg

⁵⁶⁰ A császárok a későbbiekben a környező dinasztiai konfliktusaiba is hasonló módon avatkoztak be. BAGI, *Divisio Regni*. 211–213.

⁵⁶¹ „*Eo tempore Miseco et Bolizlavus inter se disso nantes multum sibi invicem nocuerunt Bolizlavus Liuticios suis a parentibus et sibi semper fideles in auxilium sui invitat; Miseco autem predictae imperatricis adiutorium postulat. Quae cum tunc in Magadaburg fuisset, Gisillerum eiusdem archiepiscopum comitesque hos: Ekkihardum, Esiconem, Binizonem, cum patre meo et eius equivoco, Brunone ac Udone caeterisque compluribus eo misit. Qui vix cum IIII proficiscentes legionibus ad pagum Selpuli dictum venerunt ac iuxta unam paludem, supra quam pons longus porrigitur, consederunt. Et ecce, in noctis silentio unus ex sociis Willonis, qui pridie ad perspicendum suimet predium precedens a Boemiis captus est, evadens periculum imminens Binizoni primo indixit comiti. Tunc nostri eius ammonitione celeriter surgentes se preparant et in ipso iam venientis aurorae crepusculo missam audiunt, quidam stando et alii super equos sedendo; et in ortu solis exeunt castris solliciti de eventu futuri certaminis. Tunc Bolizlavus cum suis venit turmatim III. Id. Iulii, et utrimque nuncii mittuntur. Et ex parte Bolizlavi quidam miles, Slopan nomine, ad perspicendum agmen nostrorum accessit et reversus inde interrogatur a domino, qualis esset exercitus hic, si cum eodem potuisset pugnare an non. Ortabantur enim hunc satellites sui, ut nullum de nostris vivum sineret abire. A quo sic ei re dictum est: 'Exercitus hic quantitate parvus, qualitate sua optimus et omnis est ferreus. Pugnare cum eo tibi potis est; sed si tibi hodie victoria evenit, sic prosterneris, ut fugiendo Miseenem inimicum te continuo persequentem vix aut nequaquam evadas et Saxones tibi hostem in perpetuum acquiras. Si autem victus fueris, finis est de temet ipso et de omni regno ad te pertinenti. Non enim remanet spes ulla resistendi, inimico te undiquesecus vallanti.' Talibus alloquiis furor illius se datur, et pace facta principes nostros alloquitur, ut, qui contra eum huc venirent, cum eo ad Miseenem pergere et in restituendis suimet rebus se apud Miseenem adjuvare c. voluis sent. Hoc laudabant nostri, et Gisilerus archipresul cum Ekkihardo, Esicone ac Binizone comitibus proficiscebatur cum eo, caeteris omnibus domum cum pace revertentibus. Ad vespertascente iam die hiis omnibus arma sumuntur et mox cum iuramento firmatis redduntur. Venit Bolizlavus cum nostris ad Oderam; ad Miseenem nuncius mittitur, qui diceret, se in potestate sua auxiliares suos habere. Si regnum sibi ablatum redderet, hos incolomes abire permetteret; sin autem, omnes perderet. Sed Miseco huic talibus respondit: si voluisset rex suos acquirere salvos aut ulcisci perditos, faceret; et si hoc non fieret, quod propter eos nil omnino perdere voluisset. Hoc Bolizlavus ut accepit, salvis omnibus nostris, quaecumque potuit, ex locis circumiacentibus predatur ac incendit.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 9–10. 144–148.

⁵⁶² LABUDA, Bolesław Chrobry w Krakowie. 264–293.

⁵⁶³ ŁOWMIAŃSKI, Bolesław Chrobry w Krakowie. 357–366; BULÍN, Polský stát Měška I. a Čechy. 151–155.

⁵⁶⁴ VÖ. TŘEŠTÍK, Sv. Vojtěch. 89.

rendelkezésünkre áll egy olyan forrás, amely nagyjából megadja I. Mieszko domíniumának határait. Ez a forrás, a *Dagome iudex*, azonban nem mentes a különböző problémáktól, ugyanis egyfelől keltezése, másfelől kivonatos mivolta némiképp aláássa hitelét. A dokumentumban megadott határleírás legnagyobb kérdése az, hogy a Krakkóra vonatkozó passzus⁵⁶⁵ Mieszko országának részét képezte-e vagy sem. Részletekbe menően e helyütt nem érdemes belemélyedni a lengyel és a cseh szakirodalomban lefolytatott vitába, a konfliktus szempontjából jelen esetben az számít irányadónak, hogy Mieszko és Boleslav közötti viszály egyértelműen territoriális jellegűnek minősül. A korábbi szívélyes megegyezés a két dinasztia kapcsán tehát már II. Ottó uralkodása során elmérgesedett. A források ugyan arról számolnak be, hogy Boleslav és Mieszko is hűséget fogadtak Civakodó Henriknek és királyként ismerték el a bajor herceget,⁵⁶⁶ amely arra is engedhetne következtetni, hogy a két dinasztia között olyan érdekazonosság állt fenn, amely II. Ottó halála után egy táborba terelte Henriket, Mieszkót és Boleslavot.

A Meißen körüli események azonban már inkább azt mutatják, hogy a cseh-lengyel kapcsolatok korántsem voltak ennyire surlódásmentesek.⁵⁶⁷ Mieszko cseh feleségének halála után egészen más irányban tapogatózott. A 980. évben ugyanis a lengyel fejedelem házassági kapcsolata már a szász Nordmark irányába mutat, ami egyes vélekedések szerint egyben azt is jelzi, hogy az akkor regnáló császár, II. Ottó is támogatta a cseh fennhatóság alatt álló területek elleni lengyel expanziót.⁵⁶⁸ A Piastok dinasztikus házassági politikájának céljait egyébként jól körülírják Mieszko fiának, I. Bolesławnak azon házasságai is, amelyeket még apja regnálása alatt kötött. A 984. esztendő során a herceg annak Rikdagnak a lányával lépett frigyre, akinek a hatalma a vitatott térségben megkerülhetetlen volt.⁵⁶⁹ Thietmar elmondása szerint Rikdagot, aki a szláv fejedelmekkel szemben III. Ottó mellett foglalt állást, Boleslav cseh herceg emberének, Wagiónak a mesterkedése következtében meggyilkolták.⁵⁷⁰ Az

⁵⁶⁵ „[...] usque in Craccoa et ab ipsa Craccoa usque ad flumen Oddere [...]” A *Dagome iudex* és Krakkó problémájára I. KALHOUS, Duchy. 79–81.

⁵⁶⁶ „Inde egressus Henricus proximum pascha Quidilingaburg festiuis peregit gaudiis. Quo magnus regni primatus colligitur, quibusdam autem illo venire nolentibus ad omnia diligenter inquirenda nuncius mittitur. In hac festiuitate idem a suis publice rex appellatur laudibusque diuinis attollitur. Huc Miseco et Mistui et Bolizlou duces cum ceteris ineffabilibus confluebant, auxilium sibi deinceps ut regi et domno cum iuramentis affirmantes.” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 2. 133.

⁵⁶⁷ Gerard Labuda vélekedése szerint a konfliktus egyik oka éppen a Civakodó Henrik lázadásában való részvétel körül forgott: Boleslav egészen a 990. esztendőig ellenzékben maradt, amely során elvesztette apja hódításainak nagy részét, míg Mieszko gyorsan II. Ottó császár mellé állt. LABUDA, Studia. 343–351.

⁵⁶⁸ MYŚLIŃSKI, Polska wobec Słowian połabskich. 48.

⁵⁶⁹ KALHOUS, Duchy. 61.

⁵⁷⁰ “Wagio vero miles Bolizlavi, ducis Boemiorum, qui Heinricum cum exercitu comitatur, cum ad Misni redeundo perveniret, cum habitatoribus eiusdem locutus Frithericum, Rigdagi marchionis tunc in Merseburg commorantis amicum et satellitem, ad aeccliam extra urbem positam venire et cum eo loqui per internuntium postulat. Hic ut egreditur, porta post eum clauditur, et Ricdagus, eiusdem civitatis custos et inclitus miles, iuxta fluvium, qui Tribisa dicitur, ab hiis dolose occiditur. Urbs autem predicta Bolizlavi mox presidio munita eundem cito dominum et

örgrófság élére Rikdag halála után Ekkehard került, nem véletlen tehát, hogy ezt követően a Piastok rövid úton megszabadultak a politikailag előnytelen házasságtól.⁵⁷¹ A német évkönyvek a következő, 985. év kapcsán arról számolnak be, hogy Mieszko már III. Ottót segítette a szlávok elleni hadjáratában.⁵⁷² Az sem mellékes, hogy ezt az ellenségeskedést volt hivatott lezárni a 986. év húsvétján, Quedlinburgban tartott birodalmi gyűlés, amelyen a császári család és szláv hercegek elviekben megbékéltek.⁵⁷³ A fentiekben már ismertetett – akár Krakkóról, akár Sziléziáról legyen szó – 990. évi események⁵⁷⁴ nem csak azt mutatják, hogy a két dinasztia viszonyát végül nem sikerült a quedinburgi birodalmi gyűlésen rendezni, hanem azt is, hogy a házassági összeköttetés és az ebből fakadó rokoni kapcsolatok nem feltétlenül jelentettek garanciát a békés egymás mellett élésre.

Mint az látható, a fenti események és a Piastok házassági összeköttetései nem függetleníthetők egymástól, ennek fényében igen sajnálatos, hogy II. Boleslav családi kapcsolatairól csak töredékes információval rendelkezünk. Ha Boleslav egyetlen ismert, és a szakirodalom egy része által is elfogadott feleségének, Emmának a lotharingiai származását elfogadjuk, akkor a házasság idejét az a levél jelöli ki, amely egyben az utolsó ismert életjel Emmáról, ezt általában a 988. esztendőre szokás datálni.⁵⁷⁵ Ekkorra viszont már Civakodó Henrik lázadása elbukott és a quedinburgi húsvéti birodalmi gyűlés is lezárult. Nyitott kérdés marad, hogy a házasság mennyire hozható összefüggésbe a Birodalom keleti határainál történt eseményekkel. Emma – amennyiben személye ténylegesen megegyezik Lothar első feleségével – igen előkelő család sarja, hiszen I. Ottó császár feleségének, Adelheidnek az első

habitatorem suscepit. Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 5. 136. KALHOUS, Duchy. 60.

⁵⁷¹ „*Duxit hic Rigdagi a marchionis filiam, postmodum dimittens eam, et tunc ab Ungaria sumpsit uxorem, de qua habuit filium, Besprim nomine, similiter expellens eam.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 58. 198. A házasság körüli genealógiai problémákra I. JASIŃSKI, Rodowód. 83–85.

⁵⁷² “*Saxones Sclaviam invaserunt, quibus ad supplementum Misacho cum magno exercitu venit [...]*” Annales Quedlinburgenses. Ed. Pertz, G. H. MGH SS III. ad a. 985. 473; “*Et eodem anno Saxones Sclaviam invaserunt, quibus ad supplementum Misaco cum magno exercitu venit.*” Annales Hildesheimenses. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. ad a. 985. 24; “*Saxones Sclaviam vastant.*” Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 985. 15. Vö. ALTHOFF, Otto III. 64.

⁵⁷³ “*Celebrata est proxima paschalis solemnitas in Quidelingenburg a rege, ubi quattuor ministrabat duces, Henricus ad mensam, Conrad ad cameram, Hecil ad cellarium, Bernhardus equis prefuit. Huc etiam Bolizlavus et Miseco cum omnibus suis conveniunt omnibusque rite peractis muneribus locupletati discesserunt. In diebus illis Miseco semet ipsum regi dedit et cum muneribus aliis camelum ei presentavit et duas expeditiones cum eo fecit.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 9. 140. A Thietmar által közölt történet forrásértékét leginkább a lengyel szakirodalom vitatta, javarészt a Birodalom területén keletkezett évkönyvekre alapozva. Labuda véleménye szerint a szláv hercegek megbékélése nem történhetett Quedlinburgban, hanem minderre inkább a szláv fennhatóság alatt álló területek egyikén kerülhetett sor. A szakirodalmi vélekedések részletes bemutatására és kritikájára I. KALHOUS, Duchy. 55–58.

⁵⁷⁴ Az események legújabb értelmezésére és rekonstruálására I. KALHOUS, Duchy. 59–66.

⁵⁷⁵ HILSCH, Emma Regina. 81–89. Vö. HLAWITSCHKA, Herzogin Hemma. 67–98.

házasságából származott. Ez a házasság nyilvánvalóan magas presztízsértékkel bírhatott, és talán éppen ez gyengítheti a lotharingiai származásméleket, hiszen semmi jele nem mutatkozik annak, hogy a szász császári dinasztia kifejezetten Boleslav mellett lépett volna fel cseh-lengyel konfliktusban.

III.2.2. A második generáció

A következő generációt tizennégy személy alkotja, akik közül hat fő az Árpád-ház, öt a Piast- és három a Přemysl-dinasztia sarja. Árpád-ház esetében három ismeretlen nevű leány és Szent István, Vazul, Szár László; a Piastoknál I. Bolesław, Mieszko, Świętopełk, Lambert és Świętosława, végül a Přemysl dinasztia tagjai közül⁵⁷⁶ III. Boleslav, Oldřich és Jaromír számítható ehhez a nemzedékhez. Az Árpádok közül négyen Géza fejedelem gyermekei (Szent István és leánytestvérei), ketten Mihálytól (Vazul és Szár László) származnak, a Piastok mindannyian I. Mieszko fejedelem gyermekei, a Přemyslidák pedig II. Boleslav herceg utódai.

Az előző generáció házassági összeköttetések fényében nem meglepő, hogy e nemzedék tagjainál az anyák személyének meghatározása csak részben lehetséges. Amíg Árpádok köréből csak Géza fejedelem gyermekeinek esetében tudunk bizonyosat mondani erről a kérdésről, addig a Piastok esetében Thietmar és Gallus Anonymus írásai alapján ismeretes, hogy I. Bolesław édesanyja a cseh Doubravka volt.⁵⁷⁷ A fejedelem második feleségétől, Odától

⁵⁷⁶ Cosmas krónikájából ismeretes egy Vencel nevű, fiatalon meghalt gyermek is. Mivel a prágai krónikás II. és III. Boleslav esetében is hamis genealógiát közöl, elképzelhető, hogy Vencel Cosmas kitalációja. Vö. BAGI, *Divisio Regni*. 286–287. ill. POLANSKÝ, *Přemyslovská dynastie*. 552–553; Ugyancsak kihagytuk a felsorolásból azt a névtelen fiút, akit Szent Ulrichnak, Augsburg püspökének az életírása alapján szokták a Přemyslidák e generációjához sorolni. Az említett *vita* alapján létezik olyan nézet is, amely szerint a forráshely Oldřichről szól, mindez azonban kronológiailag nehezen tartható: „*In regione Sclavorum filius Volislavi ducis validitudinem incidit, et in tantam infirmitatem deductus est, ut pater eius et mater caeterique praesentes amici praesentem vitam eum ulterius habere posse desperarent. Cumque pater in his angustiiis versaretur, ammonitus est de matre pueri et de aliis quibus notum fuit, quam multipliciter multi per merita sancti Oudalrici de diversis angustiiis liberati essent. Continuo votum vovit, si filius eius ad vitam rediret, ut missis legatis sepulchrum sancti Oudalrici cum oblationibus visitaret. Eodem vero die filius ducis conversus ad vitam, consolationem patri non minimam obtulit. Qui cognoscens misericordiam Dei in filio, nuntios statim mittere et votum eius implere studuit. Qui venientes ad sepulchrum, obtulerunt 5 libras argenti et aureos quam plurimos et de cerae quantum unus fortis soumarius portare potuit; mater etiam pueri seorsum denariorum aureorum bonam partem pro filio misit. Legati etiam altare sanctae Mariae cum auro et aliis oblationibus, sicut eis praeceptum est, devote visitaverunt, similiter et altare sanctae Aerae; et narraverunt pro qua re missi sunt, dicentes, ante quam ipsi exirent de sua provincia, ut filium domini sui ambulantiem et sanum dimitterent.*” Gerhardi *Vita sancti Oudalrici episcopi*. Ed. Waitz, Georg MGH SS 4. c. 21. 422–423. Vö. POLANSKÝ, *Přemyslovská dynastie*. 553.

⁵⁷⁷ „*Adhuc tamen in tanto gentilitatis errore involvebatur, quod sua consuetudine VII uxoribus abutebatur. Postremo unam christianissimam de Bohemia Dubroucam nomine in Matrimonium requisivit.*” Galli Anonymi *chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 5. 15; I. Bolesławval kapcsolatban vö.: „*De hac namque benedicta femina gloriosum Boleslaum generavit, qui post ipsius obitum regnum*

született gyermekeiről szintén a merseburgi püspök⁵⁷⁸ és a *Dagome Iudex*⁵⁷⁹ tudósít. II. Boleslav házassági kapcsolatainak meghatározásakor röviden már felvázoltuk a legfontosabb problémákat, ennek ismeretében a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján nem lehet minden kétséget kizáróan meghatározni, hogy az utódok pontosan melyik feleségétől származnak.

Az Árpádok közül szintén Géza fejedelem gyermekeinek családi összeköttetéseikről rendelkezünk csak pontosabb ismeretekkel. Köztudomású, hogy Szent István a bajor hercegi házból származó Gizellát vette feleségül, akinek a bátyja III. Ottó halála után II. Henrik néven előbb német királyként, illetve az 1014. évtől császárként uralkodott. Géza fejedelem lányait a magyar történetírásban széles körben elfogadott nézet szerint Gavril Radomir bolgár trónörökös, Orseolo Ottó velencei dózse és Aba Sámuel feleségeiként szokás számon tartani.⁵⁸⁰ Vér szerint ugyan a férjek nem minősülnek az Árpádok leszármazottainak, azonban István leánytestvérével kötött frigyük értelmében közeli kapcsolatba kerültek a dinasztiaiával, ez a tény pedig a következő generáció családi konfliktusaiban kulcsfontosságúvá vált. A Bulgáriával kötött dinasztikus kapcsolat nem bizonyult tartósnak, Orseolo Ottó pedig száműzetése és korai halála okán szintén nem játszott szerepet a dinasztia hatalmi harcaiban. Ugyanez nem mondható el Aba Sámuelről és Ottó fiáról, Péterről; azonban ők csak a következő nemzedék torzsalkodásainál válnak főszereplővé. E helyütt érdemes megjegyezni, hogy Aba és Géza fejedelem lányának a házasságát nem minden kutató fogadta el, hiszen a krónika által Aba Sámuelre alkalmazott *sororius* latin kifejezés értelmezése,⁵⁸¹ sőt magának Aba Sámuelnek a történeti értékelése kapcsán⁵⁸² is élénk polémia folyt a magyar medievisztika nagyjai között. Ami pedig Mihály gyermekeit illeti, Vazul esetében a magyar krónikás hagyomány azt jegyezte fel, hogy egy Tátony-nembeli lányt vett feleségül.⁵⁸³ Személyét közelebből nem sikerült beazonosítani, a témában nyilatkozó Györffy György

viriliter gubernavit [...] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 6. 16; JASIŃSKI, Rodowód. 80.

⁵⁷⁸ „Haec genuit viro suimet tres filios, Miseconem, Suentepulcum et [...], cum magno honore ibi degens usque ad finem viri, accepta, cum quibus fuit, et proficua, de quibus venit.” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 57. 196.

⁵⁷⁹ I. 248 jsz; Genealógiai vonatkozásairól I. WISZEWSKI, Domus Boleslai. 5–6.

⁵⁸⁰ Részletesen I. a melléklet Aba Sámuel és Orseolo Péter házasságáról szóló részében. 350–352 és 341–343.

⁵⁸¹ GYÖRFFY, István király. 286. Vö. KRISTÓ, Koppány felnégyeléséről. 91–92.

⁵⁸² Elsősorban a Gerics József és Kristó Gyula között lefolyt Péter-Gellért-Aba Sámuel viszonyairól szóló vitára gondolok. I. GERICS, Az 1040-es évek. 186–197. és 299–312; KRISTÓ, Források kritikája és kritikus források. 159–175. és 285–298; GERICS, Pseudo-Isidorus-gyűjtemény. 159–170; KRISTÓ, Gellért püspök, valamint Péter és Aba Sámuel. 170–180.

⁵⁸³ „Tradunt quidam istos tres fratres filios fuisse Vazul ducis ex quadam puella de genere Tatun et non de vero thoro ortos esse, et ob hanc conjunctionem illos de Tatun nobilitatem accepisse. Falsum pro certo est et pessime enarratum.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 87. 344. Vö. FONT, I. András és Bölcs Jaroszláv. 608.

bolgár eredetet feltételezett.⁵⁸⁴ Györffyvel együtt Váczy Péter⁵⁸⁵ és Gerics József⁵⁸⁶ is magévátette Hóman Bálint azon elméletét, amely szerint a házasság pogány módra kötött.⁵⁸⁷ Szár Lászlóról szintén a krónika ugyanezen passzusa mondja el, hogy *Ruthen*ából származó felesége volt.⁵⁸⁸ Mivel a krónikában a Szár László utódairól szóló genealógiai értesülés hibás,⁵⁸⁹ és maga a krónika szövege is óvatosságra int a *dicitur* igealak alkalmazásával, így ezt az adatot más forrásokból származó megerősítés nélkül nem fogadhatjuk el minden kétséget kizáróan, egyúttal viszont éppen a források hiánya miatt elvetni sem tudjuk.⁵⁹⁰

A lengyelországi Piastok esetében ebben a generációban csupán egy személynek a házassági kapcsolatairól rendelkezünk részletesebb adatokkal. Mint ahogyan arról már szó esett, I. Bolesławnak, a fentebb említett I. Mieszko fejedelem fiának házasságai apjának nyugati irányú politikájába illeszkedtek, amelyben a Meißeni Őrgrófság kiemelt jelentőséget kapott. Szintén megemlítettük, hogy ezek a dinasztikus érdekek keltették életre Rikdag Őrgróf lányának – akinek a nevét közelebbről nem ismerjük – és Vitéz Bolesławnak a frigyét.⁵⁹¹ Az ara eltaszítása után egy pontosabban szintén nem ismert magyar származású feleségről számolnak be a korabeli források. Itt csak röviden szükséges megjegyezni, hogy régóta él az a nézet, hogy e magyar feleségben Géza fejedelem lányát kell keresnünk.⁵⁹² Véleményünk szerint e helyütt sokkal inkább a kérdésben szintén nyilatkozó Kristó Gyulának lehet igaza, aki Géza fejedelem helyett egy olyan ismeretlen törzsfőben véli felfedezni Bolesław apósát, akinek a fennhatósága földrajzilag közelebb feküdt a Piastok uralmi területéhez.⁵⁹³ A források alapján tudjuk, hogy ez a házasság is eltaszítással ért véget, amelyet azután Bolesław és Dobromir szláv előkelő lányának, Emnildának az egybekelése követett.⁵⁹⁴ Dobromirról is korlátozottak az ismereteink, neve azonban arra enged

⁵⁸⁴ GYÖRFFY, Egy krónikahely magyarázatához. 34.

⁵⁸⁵ VÁCZY, Vazul-hagyomány. 310.

⁵⁸⁶ GERICS, A Tátony nemzetségről. 8.

⁵⁸⁷ HÓMAN, Gesta Ungarorum. 91.

⁵⁸⁸ „*Absque hoc namque sunt nobiles, quia isti filii sunt Calvi Ladizlai, qui uxorem de Ruthenia dicitur accepisse, ex qua tres isti fratres generantur.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 87. 344.

⁵⁸⁹ VÁCZY, Vazul-hagyomány. 304–338.

⁵⁹⁰ Részletesen I. a genealógiai melléklet Szár László házasságáról szóló részében. 311–313.

⁵⁹¹ „*Duxit hic Rigdagi marchionis filiam, postmodum dimittens eam et tunc ab Ungaria sumpsit uxorem, de qua habuit filium, Besprim nomine, similiter expellens eam. Tercia fuit Emnildis, edita a venerabili seniore Dobremiro, quae Christo fidelis ad omne bonum instabilem coniugis sui mentem declinavit et immensa elemosinarum largitate et abstinentia utriusque maculas ablueri non desistit.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 58. 198. Forrásértékére I. WISZEWSKI, Domus Boleslai. 39–41.

⁵⁹² VAJAY, Géza nagyfejedelem. 85–86; WERTNER, Az Árpádok. 31–36. Ezt a nézetet egyébként a lengyel kutatás nem minden esetben osztja. Vö. JASIŃSKI, Rodowód. 85.

⁵⁹³ KRISTÓ, Magyarok és lengyelek. 7.

⁵⁹⁴ „*Duxit hic Rigdagi a marchionis filiam, postmodum dimittens eam, et tunc ab Ungaria sumpsit uxorem, de qua habuit filium, Besprim nomine, similiter expellens eam. Tercia fuit Emnildis, edita a venerabili seniore Dobremiro, quae Christo fidelis ad omne bonum instabilem coniugis sui mentem declinavit et immensa elemosinarum largitate et*

következtetni, hogy talán heveller előkelő lehetett, a korszakban a Piastok házasságpolitikájának az irányultsága alapján pedig feltételezhető, hogy Lausitzban vagy Meißenben rendelkezhetett befolyással.⁵⁹⁵ Ugyancsak a Meißeni Őrgrófság felé mutat az Ekkehardok és a lengyel fejedelmi ház közötti 1018 februárjában kötött dinasztikus kapcsolat, ugyanis Emnilda halála után Bolesław negyedszerre is megnősült, ezúttal Odát, Ekkehard Őrgróf leányát vette el.⁵⁹⁶ Mieszko többi gyermekéről, Mieszkóról,⁵⁹⁷ Świętopelkről⁵⁹⁸ és Lambertről viszont csak annyit tudunk, hogy Bolesław I. Mieszko halála után anyjukkal együtt elűzte őket.⁵⁹⁹ Lamberttel kapcsolatosan nyitott a kérdés, hogy egyházi pályára lépett-e,⁶⁰⁰ és ez esetben elkerülhette az elűzetést, sorsa azonban adatok hiányában ismeretlen. A Hildesheimi Évkönyv megemlékezik egy bizonyos Dytrykról is, aki Mieszko *patrueli* volt,⁶⁰¹ ebből kifolyólag a genealógiai kutatás azt feltételezi, hogy apja Bolesław féltestvéreinek valamelyike: Mieszko vagy esetleg az előzőleg említett Lambert lehetett.⁶⁰²

Elsődleges forrásokból származó információk hiánya miatt ugyancsak problémás a cseh II. Boleslav herceg gyermekeinek a házassági összeköttetéseit pontosan meghatározni. Feltételezhetően III. Boleslav volt a legidősebb, őt követte Jaromír és Olřich,⁶⁰³ akik apjuk

abstinentia utriusque maculas ablueri non desistit. Peperit haec duos filios, Miseenem et alium, quem dilecti senioris sui nomine pater vocavit, filias quoque tres, quarum una est abbatissa, II^a nupsit Hirimanno comiti, tertia filio regis Wlodemiri, sicut dicturus sum.” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 58. 198; JASIŃSKI, Rodowód. 86–87.

⁵⁹⁵ LUDAT, Dobromir. In LexMa 3. 1150–1151.

⁵⁹⁶ JASIŃSKI, Rodowód. 89.

⁵⁹⁷ Mieszko vélhetőleg apjának Odával kötött házasságából származott és talán ő lehetett a leidősebb. Születése valamikor 980 környékére tehető. Házassági kapcsolatáról nincsenek értesüléseink, noha létezik olyan elmélet, amely szerint Dytryk – a források szerint I. Bolesław *patrueli* – apja ő lehetett. JASIŃSKI, Rodowód. 100–101.

⁵⁹⁸ Świętopelkről (Svatopluk) szintén kevés információval rendelkezünk. Annyi bizonyosnak tűnik, hogy apja és Oda házasságából nem ő született a legkorábban. Mivel neve hiányzik a *Dagome Iudex* néven ismert dokumentumból, feltételezhető, hogy 992 májusában már nem volt az élők sorában. JASIŃSKI, Rodowód. 101–103. A névadással kapcsolatban felmerült az a nézet is, hogy Mieszkónak azért eshetett a választása e névre, mert a nagymorva Svatopluk leánya Lesztekkel, a Gallus által is említett Piast össel kelt egybe. BAGI, Divisio Regni. 272.

⁵⁹⁹ „Sed anno dominicae incarnationis DCCCCXCII^o, regni autem tercii Ottonis X^o et VIII. Kal. Iunii prefatus dux iam senex et febricitans ab exilio hoc ad patriam transit, relinquens regnum suum plurimis dividendum, quod postea filius eiusdem Bolizlavus, noverca et fratribus expulsa excecatisque familiaribus suis Odilieno atque Pribuvoio, vulpina calliditate contraxit in unum.” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 58. 196–198; vö. BAGI, Divisio Regni. 271–273.

⁶⁰⁰ JASIŃSKI, Rodowód. 104–105; BAGI, Divisio Regni. 199.

⁶⁰¹ „Quem imperator clementius, quam ipse opinaretur, suscepit ei que et eius patrueli, cuidam Thiedrico, regnum, quod ipse solus ante possederat, divisit; quod ipse tamen postea solus iterum sibi usurpavit.” Annales Hildesheimenses. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. ad a. 1032. 37.

⁶⁰² JASIŃSKI, Rodowód. 126–127.

⁶⁰³ „Interim Boemiorum dux Bolizlaus, quia potestas consortis et successoris est semper valida, Iaremirus fratrem eunuchizans iuniorumque Otelricum in terminis suffocare cupiens, una cum matre eosdem patria expulit solusque vice basilisci noxii regnans populum ineffabiliter constrinxit.” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed.

különböző házasságaiból származtak.⁶⁰⁴ A féltestvérek feleségeiről Cosmas nem sokat árul el,⁶⁰⁵ annyit tudunk csak, hogy Olřichnak felesége terméketlensége következtében nem voltak törvényes utódai, ezért Boženával,⁶⁰⁶ egy rangon aluli ágyasával nemzette fiát, a későbbi I. Břetislavot.⁶⁰⁷

Holzmann, R. MGH SRG NS IX. lib. 5. c. 23. 247. Cosmas ettől eltérő genealógiát közöl, Oldřichot és Jaromír III. Boleslav gyermekeinek vélte, azonban a forráskritikai vizsgálatok kiderítették, hogy féltestvérekről van szó. KALHOUS, Duchy. 64–65.

⁶⁰⁴ POLANSKÝ, Fürstin Emma. 46–47.

⁶⁰⁵ III. Boleslavval kapcsolatosan meg szokás említeni egy ismeretlen nevű leányt is, aki talán a Vršovec nemzetségbe házasodhatott be, minderre azonban csak közvetett bizonyítékokkal rendelkezünk. Azonban ha el is fogadjuk III. Boleslav leányának történeti létét – hiszen ez egyben azt is jelentheti, hogy a herceg megházasodott vagy ágyasokat tartott – akkor sem jutunk közelebb az anya meghatározásához, mivel erre nézve hallgatnak a források. POLANSKÝ, Premyslovská dynastie. 553–554.

⁶⁰⁶ Történeti létére I. BAGI, Divisio Regni. 331–332.

⁶⁰⁷ „Huic ex legitimo matrimonio non est nata soboles propter infecun ditatem coniugis; sed ex quadam femina nomine Bozena, que fuit Krezine, filium prestantissime forme suscepit, quem Bracizlau appellari fecit. Nam quadam die de venatu cum rediret per villam rusticanam, hanc, quam prediximus, feminam ad puteum lavantem pannos vidit et intuitus eam a vertice usque ad talos hausit pectore ignes amoris non modicos. Erat enim corporis eius habitudo insignis, nive candidior, mollior cigno, nitidior ebore antiquo, pulchrior saphiro. Hanc continuo mittens dux tulit in sua nec tamen antiqua solvit conubia, quia tunc temporis, prout cuique placuit, binas vel ternas coniuges habere licuit; nec nefas fuit viro rapere alterius uxorem et uxori alterius nubere marito. Et quod nunc asscribitur pudori, hoc tunc fuit magno dedecori, si vir una coniuge aut coniunx uno viro contenti viverent; vivebant enim quasi bruta animalia conubia habentes communia.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 1. c. 36. 65.

2. táblázat: A második generáció dinasztikus összeköttetései

Név	Év	Dinasztia	Császári család	Birodalmi elit	Árpád	Piast	Přemysl	Egyéb
Szent István	996k.	Árpád	Gizella					
N.N. (leány)	1009k.	Árpád						Orseolo Ottó, <i>Velence</i>
N.N. (leány)	995 – 1000k.	Árpád						Gavril Radomir, <i>Bulgária</i>
N.N. (leány)	1005 – 1010k.	Árpád						Aba Sámuel, <i>Magyarország</i>
Vazul	?	Árpád						N. N., <i>Magyarország?</i>
Szár László	?	Árpád						N. N., <i>Rusz?</i>
I. Bolesław	984	Piast		N. N., <i>Meißen</i>				
	985 v. 986	Piast						N. N., <i>Magyarország</i>
	987 v. 988	Piast		Emnilda, <i>Lausitz?</i>				
	1018	Piast		Oda, <i>Meißen</i>				
Świętosław a / Slgrld ?	980 – 984	Piast						Győztes Erik, <i>Dánia</i>
	996k.	Piast						Villásszakállú Svend, <i>Svédország</i>
Oldřich	?	Přemysl						Božena, <i>Csehország</i>

Noha adatok hiányában a dinasztikák egy-egy tagjainak a házasságairól tudunk csak többé-kevésbé részletekbe menően nyilatkozni, szembeűnő, hogy a Piast fejedelmek házassági horizontja ismételten Meißen környékére koncentrált, az Árpádoknak pedig az előző nemzedéknél jóval szélesebb házassági horizontot sikerült kialakítani. A kereszténység felvétele és birodalmi elitbe való beházasodás – hiszen Szent István és Gizella egybekelésekor a későbbi II. Henrik császár még csak a bajor hercegséget bírta – hasonlóan az előző generációban megismert Piastokhoz, kitágította az Árpádok politikai látókörét. Érdekes ugyanakkor némi distinkciót tenni az Árpádok nemzetségén belül, hiszen Szent Istvánnak a koronázás olyan legitimációt jelentett, amelynek birtokában a családtagjainak kiházasításakor kezdeményező félként is felléphetett. Ugyanez aligha mondható el

unokatestvéiről, Mihály fiáról. A táblázat alapján jól látható, hogy az Árpádoknál a házasságok megszervezése és a dinasztikus politikai szolgálatba állítása nem Géza fejedelemhez köthető. Ennek következtében, mint ahogyan arra röviden utaltunk is, Kristó Gyula egyenesen kétségbe vonta Géza tudatos és sikeres házassági politikáját.⁶⁰⁸ Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy Géza fejedelem helyett ki állhat e kétségtelenül átgondolt házassági politika mögött. Általában Saroltra, a fejedelem energikus feleségére esik a választás, akinek a személyiségét a korabeli források is megörökítették.⁶⁰⁹ Gizella és István házassága kapcsán pedig a bajor hercegi udvarral jó kapcsolatokat ápoló egyháziak közvetítő szerepét szokás hangsúlyozni.⁶¹⁰ Ugyanakkor Szent István belső, országegyesítő politikáját figyelembe véve, egyenesen következik, hogy Géza fejedelem lányainak, tehát István testvéreinek kiházásítása az első keresztény magyar király nevéhez köthető. Egyedüli kivételnek az az ismeretlen nevű lánygyermek frigye számít, akivel Gavril Radomir 995 körül⁶¹¹ lépett házasságra. Az is ismert, hogy Géza élete végén Sarolt „*az egész országot egy férfi kezével tartotta hatalmában*”,⁶¹² azaz nem zárható ki teljességgel, hogy a fejedelem felesége tevékenyen részt vállalt férje utolsó éveiben gyermekeinek kiházásításában. Az előbb említett firgy ilyenformán akár Sarolt családjának, az erdélyi Gyulák nemzetségének feltételezett bolgárbarát politikájának a sorába is illeszkedhet, ám politikai jelentősége bizonyosan nem volt tartós, hiszen néhány évvel később az említett Radomir elűzte a feleségét, és újra megházasodott.⁶¹³ Az Árpádok házassági politikája leginkább a Kárpát-medencére és annak közvetlen szomszédai felé irányult, és amennyiben az előző generáció Piast házassági politikáját sikeresnek értékeltük, úgy mindezt a második generáció esetén az Árpádok kapcsán szintén elmondhatjuk. Szent István ugyanis uralma során sikeresen egyesítette a Kárpát-medencét saját fennhatósága alatt, amelyhez mindenképpen hozzájárultak az Árpádok dinasztikus összeköttetései is.

Csehország esetében ismert, hogy II. Boleslav halála után a testvérek között hosszan tartó rivalizálás és belharc alakult ki, amelyek során a források megállapítása szerint a Přemyslidák

⁶⁰⁸ KRISTÓ, Géza fejedelem és István király. 29.

⁶⁰⁹ „*Uxor autem eius Beleknegini, id est pulchra domina Sclavonice dicta, supra modum bibebat et in equo more militis iter agens quendam virum iracundiae a nimio fervore occidit. Manus haec polluta fustum melius tangeret et mentem vesanam patientia refrenaret.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 8. c. 4. 498; „*Miserat his diebus ad Ungorum seniore magnum, inmo ad uxorem eius, quae totum regnum manu tenuit, virum et quae erant viri ipsa regebat, qua duce erat christianitas coepta, set inmiscbatur cum paganismo polluta religio, et coepit deterior esse barbarismo languidus et trepidus christianismus.*” S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera. Ed. Jadwiga, Karwasińska MPH NS IV/2. c. 23. (red. longior 19, red. brevior 61).

⁶¹⁰ Részletesen I. a genealógiai melléklet Gizella házasságáról szóló részében. 291–296.

⁶¹¹ A szakirodalmi vélekedések nem egységesek a házasság időpontjával kapcsolatban. Részletesen I. a melléklet Géza és Sarolt gyermekeiről szóló részében. 250–252.

⁶¹² Thoroczkay Gábor fordítása. ÁKÍF 83.

⁶¹³ Részletesen I. a melléklet Géza és Sarolt gyermekeiről szóló részében. 291–296.

uralma összeomlott és viszonylag kis területre, Vyšehrad környékére korlátozódott.⁶¹⁴ A Přemyslidák e generációjának házasságait források hiányában nem tudjuk feltérképezni. Az egyetlen ismert gyermek, I. Břetislav apjának törvénytelen házasságából született, e helyütt nyilvánvaló módon nem beszélhetünk politikai házasságról, Oldřich a dinasztia továbbélését tartotta szem előtt. A cseh herceg törvényes feleségének nevét nem ismerjük, Cosmas annyit árul el, hogy gyermektelen maradt a házasság. Analógiák arra engednek csak következtetni, hogy a prágai krónikás szemében a feleség terméketlensége egyfajta büntetés lehetett, mivel Oldřich megvakíttatta és elűzte testvérét.⁶¹⁵

A Piastok ezzel szemben ügyesen állították szolgálatukba a dinasztikus összeköttetéseket, sikeres expanzív politikájuk azonban nemcsak a házassági kapcsolatokból fakadt, hanem nagyban hozzájárultak mindehhez a III. Ottó váratlan halálával beköszöntő zavaros birodalmi állapotok,⁶¹⁶ illetve a cseh hercegi családon belüli viszályok is. I. Bolesław utolsó házasságának kivételével, minden családi összeköttetése még apjának a regnálása alatt létesült, hasonlóan Świątosławához, akinek az északi királyságok irányába mutató dinasztikus összeköttetését a pomeránok elleni harcokkal szokás magyarázni. Fel kell hívnunk azonban a figyelmet arra, hogy Świątosława személyének pontos beazonosítása jelen állás szerint több mint problémás. A pomeránok elleni hadjáratok során megszerzett területek megóvása érdekében kötött megállapodás az első svéd királlyal persze indokolhatná ezt a házasságot, amennyiben a lengyelek hódításai és a svéd uralkodó dinasztiával létesült frigy elsődleges forrásokból származó adatokkal igazolható lenne. Az elméletet tovább gyengíti, hogy Eriknek, a svédek legendás első királyának az alakja hasonló a kelet-közép-európai dinasztiák mitikus őseihez, akiket olyan tettekkel ruháztak fel, amelyekre hivatkozva bizonyosságot nyert az egyes dinasztiák kiválasztottsága, ezáltal valós történelmi alakja elhalványodik az őt körbevevő mítoszok ködétől.⁶¹⁷ A Piastok azonban csak rövid ideig

⁶¹⁴ „Tunc Iarimirus iussu regis cum optimis militibus ex nostris ac cum incolis sibi adherentibus ad capiendum seu occidendum serpentem venenosum Pragam premittitur. Quem preoccupantes nuncii prescriptorum rem ordine pandunt Bolizlavo de tali periculo prius securo. Hic legatione tali commonitus clam se preparavit et, subsequenti nocte iam mediante, audiens in urbe proxima, quae Wissegrodi dicitur, campanas cives ad bellum sonitu hortantes, cum prima legione exivit et patriam fugiendo revisit.” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 6. c. 12. 288. Vö. BAGI, Divisio Regni. 91–93.

⁶¹⁵ BAGI, Divisio Regni. 330–331.

⁶¹⁶ részletesen I. Hlawitschka, Merkst du nicht. 281–311; Hlawitschka, Thronkandidaturen. 54–62.

⁶¹⁷ Świątosława alakja mind Merseburgi Thietmar, mind Brémai Ádám történelmi művében felbukkan, ezért általában nem szokás megkérdőjelezni a történelmi létét. Az említett szerzők munkáiban azonban nem találjuk a hercegnő nevét, sőt I. Mieszko és Świątosława között eltérő rokonsági kapcsolatokat tüntetnek fel a források. A Birodalom területén keletkezett kútfőket a lengyel genealógiai kutatás meghatározó része úgy értelmezi, hogy Mieszko feltételezett leánya Erik svéd, illetve Svend dán király felesége lehetett. Ilyenformán a nevét izlandi sagákból ismerhetjük, azonban ott Sigiridként szerepel az említett skandináv uralkodók felesége. A winchesteri New Minster, a későbbiekben pedig Hyde néven ismeretes bencés monostor *Liber Vitae* c. kéziratában szereplő „Santslaue soror Cnuti regis nostri” bejegyzés megőrizte Nagy Knut – az említett nézet szerint Świątosława fia – testvérének a nevét. A „Santslaue” vélhetőleg tényleg szláv nevet takar, azonban ez a latin szöveg szerint Knut

élvezhették Mieszko ügyes házassági politikájának az előnyeit, ugyanis fia, I. Bolesław folyamatos konfliktusokba keveredett II. Henrikkel, az új német uralkodóval.⁶¹⁸

A három dinasztia közül a legrangosabb házasságot az Árpádoknak sikerült kötniük, hiszen István sógora, Henrik bajor herceg a későbbiekben megszerezte a császári méltóságot. A Piastok kapcsolatai leginkább nyugati irányba mutatnak, míg az Árpádok ebben a generációban házasságaik révén inkább a Kárpát-medencei befolyásukat kívánták növelni, dinasztikus kapcsolataik irányultsága arra enged következtetni, hogy a régió közvetlen szomszédaival viszonylagos baráti vagy legalábbis semleges kapcsolatokat alakítsanak ki. Ahogyan arra már a magyar historiográfia régóta felfigyelt, az Aba Sámuel és Árpádok közötti dinasztikus összeköttetés is ilyen módon értékelhető, hiszen a frigy a Kárpát-medencén belüli hatalmi viszonyok rendezéséhez békés módon járult hozzá.⁶¹⁹

Ellentétben az első generációval, a belső dinasztikus konfliktusok e nemzedék során rövid időeltéréssel ugyan, de mindhárom dinasztia uralmi területén felszínre törtek. Az Árpádok esetében talán a legismertebb ilyen összetűzés, amely a magyar történeti gondolkodásban is mélyen rögzült, Szent István és Koppány összecsapása. Koppány, aki a krónikakompozíció elmondása szerint Tar Szerénd fia volt,⁶²⁰ feltehetőleg Tarkacsutól, Árpád egyik fiától származott,⁶²¹ így az Árpádok egyik oldalágának tagja volt. Az oldalágak pontos genealógiai feltárása adatok hiányában azonban egyelőre megoldhatatlan feladatott támasztott a történetírás felé.⁶²² Hasonlatosan az előző nemzedék Piast és a Přemyslida hatalmi

király leánytestvérére vonatkoztatható, ennél fogva csak hipotézis, hogy anyját hozzá hasonlóan eredetileg Świętosławának hívták. Vö. JASIŃSKI, Rodowód. 94–100. ill. Liber Vitae: Register and Martyrology of New Minster and Hyde Abbey, Winchester. Ed. De Gray Birch, Walter. 58; Egészen más nézetet fogalmazott meg Rafał T. Prinke. Vélekedése szerint Mieszko anyját hívhatták Świętosławának, míg Villásszakállú Svend dán király feleségét – aki egyébként I. Mieszko és Oda frigyéből született – Gunhildnek nevezték. E házasságból született Nagy Knut király, illetve testvére aki szintén a Świętosława nevet kapta. Gunhildet e hipotézis szerint Svend király eltaszította és csak ezután vette feleségül a sagákban szereplő Büszke Sigridet. PRINKE, Świętosława, Sygryda, Gunhilda. 81–110.

⁶¹⁸ Makk Ferenc vélekedése szerint a lengyel-német ellenségeskedésbe Magyarország is bekapcsolódott a Birodalom oldalán, egy nagyvű Bolesław ellenes koalíció részeként. A lengyel-magyar ellenségeskedést végül az a bautzeni béke zárta, amely egyben a Piastok és a Birodalom viszonyát is rendezte. MAKK, Külpolitika. 58–59. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 78–80. Hasonlóan vélekedett a történetekről Kristó Gyula is. A dinasztikus konfliktusok szempontjából külön érdekes, hogy Bolesławnál talált menedékre Gyula, (Prokui) Szent István nagybátyja. KRISTÓ, Magyarok és lengyelek. 9–10; I. Bolesław széleskörű baráti és rokoni kapcsolatokat épített ki Birodalom keleti végein, amelybe olyan előkelő családok is beletartoztak mint a Billungok és az Ekkehardok nemzetsége. II. Henrik és a Piastok között már az 1002. év során kiéleződtek az ellentétek, a folyamatosan megújuló háborúskodásokat végül csak harmadik békekötéssel sikerült lezárni. WEINFURTER, Heinrich II. 206–220.

⁶¹⁹ KOSZTA, A korai magyar egyházszervezet. 44–45; KRISTÓ, Magyarország története. 100; THOROCZKAY, Egyházszervezés. 82–83; KOSZTA, A váci püspökség. 370.

⁶²⁰ „*Sanctus autem rex Stephanus iam pridem in adolescentia sua contra Cupan ducem fortem et potentem gessit bellum gloriosum. Erat autem Cupan filius Calvi Zyrind, qui etiam vivente Geycha duce, patre Sancti Stephani regis ducatum tenebat.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 64. 312–313.

⁶²¹ KRISTÓ, Árpád fejedelemutódai. 19–20.

⁶²² SZABADOS, Magyar államalapítások. 251–252.

torzszalkodásaihoz, az Árpádoknál is a regnáló fejedelem halála robbant ki a konfliktust. A krónikakompozíció ugyan Koppány és István háborújának az okát abban láttatja, hogy Koppány a pogány levirátus intézményét kívánta érvényre juttatni,⁶²³ a kutatás azonban hitelt ad az interpolált pannonthalmi alapítólevél azon közlésének, mely szerint a somogyi nagyúr István atyai székét kívánta megszerezni, azaz Istvánt a Géza által neki juttatott hatalomból akarta elűzni.⁶²⁴ Mindezt megerősíti a Szent István kisebb legendájának a szövege is, amely alapján feltételezhető, hogy a végső összecsapásra a felek között Veszprém városa körül kerülhetett sor.⁶²⁵ A hatalom öröklésének szabályozatlansága, illetve az érdekelt felek és országnagyok konszenzusának hiánya tapintható ki ezekben a konfliktusokban. A harcból végül Szent István került ki győztesen, forrásaink pedig egyöntetűen a német származású lovagok és kíséret szerepét emelik ki a harcok során, akiket a még Géza idejében, illetve Szent István házassági összeköttetésének hozadékaként betelepült egyes *advena* nemzetségek őseivel szokás azonosítani.⁶²⁶

Fentebb szintén említettük I. Bolesław lengyel fejedelemnek és féltestvéreinek az ellentétét, amely az ifjabb fivérek elűzéséhez vezetett. A későbbiekben sem tudunk semmit a hatalomból elűzött fiakról, viszont annak fényében, hogy Bolesław rövidesen külhoni katonai vállalkozásokba kezdett, megállapítható, hogy a konfliktus rövid úton véget ért. Bolesław ugyanis a 995. év során már Ottó császár oldalán kapcsolódott be a szláv törzsek elleni hadjáratokba, majd öt évvel később maga a császár látogatott el Gnieznóba, ahol Gallus elmondása szerint Bolesław koronázására is sor került.⁶²⁷ Mindennek azonban

⁶²³ „*Mortuo autem Geycha duce Cupan voluit matrem Sancti Stephani regis sibi per incestuosum copulare connubium et Sanctum Stephanum occidere ducatumque eius sue subdere potestati.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 64. 313.

⁶²⁴ „[...] *paterna me sede repellere [...]*” DHA I. Nr. 5/II. 39. Vö. ÉRSZEGI, Pannonthalmi oklevél. 73–88; A kutatástörténet összefoglalójára I. THOROCZKAY, Pannonthalmi oklevél. 90–109; A korábbi kutatás során felmerült, hogy Koppány a *senioratus* jogán kívánta érvényesíteni uralmát Szent István ellenében. GYÖRFFY, István király. 110–121. kritikájára I. BAGI, *Divisio Regni.* 269–271.

⁶²⁵ “*Illis forte diebus urbem, que vulgo Bresprem vocatur obsederant.*” *Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta.* Ed. Emma Bartoniek SRH. II. c. 3. 395.

⁶²⁶ KRISTÓ, Gizella kísérete. 233–240.

⁶²⁷ *Illud quoque memorie commendandum estimamus, quod tempore ipsius Otto Rufus imperator ad sanctum Adalbertum orationis ac reconciliationis gratia simulque gloriosi Boleszlai cognoscendi famam introivit, sicut in libro de passione martiris potest propensius inveniri. Quem Bolizlauus sic honorifice et magnifice suscepit, ut regem, imperatorem Romanum ac tantum hospitem suscipere decens fuit. [...] Cuius gloriam et potentiam et divitias imperator Romanus considerans, admirando dixit: Per coronam imperii mei, maiora sunt que video, quam fama percepit. Suorumque consultu magnatum coram omnibus adiecit: Non est dignum tantum ac virum talem sicut unum de principibus ducem aut comitem nominari, sed in regale solium glorianter redimitum diademate sublimari. Et accipiens diadema capitis sui, capiti Boleszlai in amicitie fedus inposuit et pro vexillo triumphali clavum ei de cruce domini cum lancea sancti Mauricii dono dedit, pro quibus illi Bolizlauus sancti Adalberti brachium redonavit. Et tanta sunt illa die dilectione cuncti, quod imperator eum fratrem et cooperatorem imperii constituit, et populi Romani amicum et socium appellavit.* Galli Anonymi *chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum.* Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 6. 17–18.

ellentmond Thietmar krónikája, aki a császár útját Szent Adalbert sírjához való zarándoklatként értelmezte, a koronázást a püspök egyébként meg sem említi.⁶²⁸ Az is bizonyosnak látszik, hogy ekkor még nem kerülhetett korona Bolesław fejére, ugyanis a Birodalom területén keletkezett évkönyvek értesülései szintén ellentétesek a Gallusnál megőrzött hagyománnyal.⁶²⁹

Sokkal bonyolultabb és hosszabb lefolyású konfliktus bontakozott ki a Přemyslidák által uralt Csehországban, amelynek rövid összefoglalása sem egyszerű feladat. Cosmas elmondása szerint II. Boleslav halála után fia, III. Vörös (*Ryšavý*) Boleslav követte őt atyai székében.⁶³⁰ Kérdéses ugyanakkor, hogy e Boleslav vajon tényleg törvényes eszközökkel került e hatalomra. Cosmas közlését a cseh historiográfusok nagy része elfogadta és a *senioratusi* jogokra hivatkozva törvényes uralkodóként tartja számon.⁶³¹ Ismeretesek ugyanakkor azok a nézetek is, amelyek Boleslav uralmát nem tartják legitimnek, leginkább a znojmoi rotunda 12. századi freskói alapján, amely a cseh uralkodó hercegeknek állít emléket. A megörökített uralkodók között ugyanis nem találjuk III. Boleslavot, ezért feltételezhető, hogy Boleslav testvérének, Jaromírnak a letaszításával kerülhetett csak hatalomra.⁶³² Továbbá Thietmar közléséből azt is tudjuk, hogy Boleslav anyjukkal együtt elűzte testvéreit, sőt Jaromírt előzőleg még kasztráltatta is.⁶³³

⁶²⁸ „*Videns autem a longe urbem desideratam, nudis pedibus suppliciter advenit et ab episcopo eiusdem Ungero venerabiliter susceptus ecclesiam introducit, et ad Christi gratiam sibi impetrandam martyris Christi intercessio profusis lacrimis invitatur.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 45. 184.

⁶²⁹ „*Iuxta morem parentum suorum imperatorum, omnia sua divina regi ac meliorari exoptans clementia humili devotione in Sclaviam sanctum Adalbertum nuper pro Christo laueratum adiit.*” Die Annales Quedlinburgenses. Ed. Giese, Martina MGH SRG. LXXII. 511; „*Imperator Otto III. causa orationis ad sanctum Adalbertum episcopum et martirum [...] Sclaviam intravit; ibique coadunata synodo episcopia septem disposuit.*” Annales Hildesheimenses. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. 28; „*Imperator causa orationis ad sanctum Adalbertum episcopum et martyrem Sclaviam intravit, ibi synodo habita septem episcopia disposuit et Gaudentium, fratrem beati Adalberti, monachum archiepiscopum ordinari iussit.*” Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. 16; I. Bolesław koronázásáról a források ellentmondásossága okán számos nézet alakult ki a lengyel történetírásban, amely egyben már a 19. század óta a lengyel medievisztikai egyik alapkérdése is. A szakirodalmi álláspontok ismertetésére és a forrásokkal kapcsolatos kérdésekre I. BAGI, Reményi a királyságra. 349–380.

⁶³⁰ „*Hic gloriosissimus dux secundus Boleslaus, vere et hodie haud [satis], plangendus cuius memoria in benedictione est, in quantum ampliando dilataverit ferro sui terminos ducatus, apostolica testatur auctoritas in privilegio eiusdem Pragensis episcopatus. Post cuius obitum filius eius, tercius Boleslaus, ut supra relatum est, successit in ducatum; sed non eisdem rerum successibus nec paternis auspiciis terminos acquisitos obtinuit.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 1. c. 34. 60; III. Boleslav uralkodásának értékelésére I. KALHOUS, Boleslav III. 221–229.

⁶³¹ ŽEMLIČKA, Přemysliden. 86.

⁶³² Vö. KRZEMIENSKA, Rotunde. 17.

⁶³³ „*Interim Boemiorum dux Bolizlavus, quia potestas consortis et successoris et semper pavida, larem fratrem eunuchizans, iuniorumque Otelricum in termis suffocare cupiens, una cum matre eosdem patria expulit [...].*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 5. c. 23. 247; A testvérek Bajorországba mentek, ami egyáltalán nem meglepő, tekintve Regensburg és Prága szívélyes kapcsolatait.

A helyzet tovább bonyolódott, hiszen Boleslav elnyomó és erőszakos hatalmát – ugyancsak Thietmar szerint – a csehek nem tűrték tovább, és egy bizonyos, közelebről nem ismert Vladivoj⁶³⁴ emelte maguk fölé hercegnek, aki a lengyel fegyverek támogatását is élvezte.⁶³⁵ Vladivoj azonban nem sokkal ezután tisztázatlan körülmények között meghalt, a csehek pedig hiába hívták vissza az elűzött testvéreket, Jaromírt és Oldřichot, I. Bolesław lengyel király fegyverrel segítette ismét trónra III. Boleslavot.⁶³⁶ Cosmas elmondása szerint viszont Boleslav a Vřšovec klánnal szembeni erőszakos fellépése⁶³⁷ miatt nem tudott a hatalomban sokáig megmaradni. Pártfogója, I. Bolesław lengyel uralkodó ekkor Krakkóba rendelte, ahol megvakíttatta, haláláig fogságban tartotta és Prágában saját maga kezdett uralkodni. Ezzel egyidőben Oldřich II. Henrik regensburgi udvarában keresett menedéket, aki azonban fogságba vetette őt. A német király felajánlotta Bolesławnak: kész elfogadni Csehország hercegeként, amennyiben a lengyel fejedelem beleegyezik, hogy hűbérként fogja bírni azt. Bolesławnak azonban egészen más tervei voltak, sokkal inkább egyenrangú félnek tartotta magát a német királlyal szemben, mintsem alárendeltnek. I. Bolesławnak végül távoznia kellett Prágából, mivel ott Henrik segedelmével és hűbéri fennhatósága mellett Jaromír foglalhatta el a hercegi trónt.⁶³⁸ Thietmartól értesülünk továbbá arról is, hogy 1012

Korábban ugyanis Civakodó Henrik talált menedékre Prágában, illetve Emma lotharingiai származásmélete szerint rokonságban állt a bajor hercegi családdal. WEINFURTER, Heinrich II. 212.

⁶³⁴ Barbara Krzemińska vélekedése szerint egy Piast-Přemyslida házasságból származó, tehát mindkét dinasztiahoz felmenőiben kapcsolható személyről van szó. KRZEMIŃSKA, Břetislav I. 28–29. Ez az elmélet a korábbi lengyel genealógiai kutatásban is felbukkant. Már Oswald Balzer is megvizsgálta, majd elvette annak a lehetőségét, hogy Vladivoj I. Bolesław lengyel király testvére lett volna. I. BALZER, Genealogia Piastów. 109–110; A cseh genealógia ugyanakkor úgy véli, hogy esetleg a Přemyslidák egy ismeretlen ágának a szülötte lehet Vladivoj, esetleg I. Boleslav Biagotától született fia, aki idősebb lehetett, mint Oldřich és Jaromír, azonban fiatalabb, mint III. Boleslav. POLANSKÝ, Premyslovská dynastie. 552. Vö. ŽEMLIČKA, Přemysliden. 87–88.

⁶³⁵ „*Qui pondus illati facinoris diucius ferre non valens, Wlodoweium, qui potestas exercitus interpretatur, a Polonia clam vocans, aspidem venenatam absque omni legis pietate suos tractantem, hunc in sedem basilisci illius, idest Bolizlai, delecto eo, consanguinitatis linea et pietatis affectu unanimiter electum, collocavit.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 5. c. 23. 247.

⁶³⁶ A lengyel beavatkozás a cseh belviszályba összhangban állt I. Bolesław nyugati irányú politikájával és általa vezetett szövetségi rendszerrel, amelyet a legszemléletesebben a személye körül kialakult, részben rokonsági alapokon, részben érdekközösségen alapuló kapcsolati háló jellemez. Elképzelhető, hogy III. Boleslav felismerte ennek a Birodalom keleti végein formálódó összefogásnak a jelentőségét és ezért menekült rokonához, a lengyel uralkodóhoz. WEINFURTER, Heinrich II. 210–212.

⁶³⁷ „*Anno Dominice incarnationis MIII. Hic interfecti sunt Vřissovici.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 1. c. 37. 68.

⁶³⁸ „*Interea Iaremirus, de quo predixi, regis gratiam suppliciter petens pro misericordia et restitutione exilium ac custodiam Ethelbodi presulis Ansfridi successoris episcopi, suscepit; qui in immensa cede Bawariorum ad Bolizlavum sine regis ac sui licencia cum muneribus iter agencium et trucidacione sibi commissorum et non aliqua regis infidelitate talem promeruit ulcionem. Nostri hoc audientes inimici irriserunt; nostri autem concives id ut sibi profuturum timuerunt. Et hiis liceat in semet ipsis hoc factum cognoscere, qui id consilium regi nostro umquam dedere. Post haec Othelricus frater eius ad Merseburg a rege vocatus venit et regnum, quod sibi iniuste prius usurpavit, gratuito munere suscepit.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 6. c. 83. 372–374; WEINFURTER, Heinrich II. 212–214.

során végül Oldřichnak sikerült megdöntenie bátyja uralmát, és egészen az 1033. esztendőig birtokolta a főhatalmat. A császár, II. Konrád végül megelégtette a cseh hercegek torzsalkodásait és a német évkönyvek tanúsága szerint 1034 körül felosztotta közöttük az országot.⁶³⁹ Oldřich azonban – a Hildesheimi Évkönyv beszámolója alapján – nem sokkal a megbékélést követően esküszegést követett el, mivel megvakíttatta Járomírt és saját fiát is elűzte.⁶⁴⁰ A viszálynak csak az vetett véget, hogy Jaromír, Oldřich rövidesen bekövetkezett halála után kegyesen lemondott annak fia, az elűzött I. Břetislav javára.⁶⁴¹

A második generáció belső dinasztikus konfliktusai során mind a lengyelországi, mind a csehországi eseményekben a legközelebbi rokonok torzsalkodtak a hatalomért. Magyarországon nem tudjuk pontosan meghatározni Szent István és Koppány rokonsági fokát, ám bizonyos, hogy Koppány is az Árpádok dinasztiájához tartozott. A Karoling-korral ellentétben azonban e helyütt nem apák és fiúk viszályáról van szó, hanem éppen az elhalt apák után hatalmi szerepek tisztázása körül robbantak ki a konfliktusok. A csehországi torzsalkodásokba I. Bolesław lengyel fejedelem mint rokon kapcsolódott be, hiszen anyja révén unokatestvéri viszonyban állt II. Boleslav herceg fiaival. Sajnos közelebbről nem tudjuk meghatározni a rokonsági fokot, amely a lengyel segítséggel hatalomra került Vladivojt⁶⁴² és a konfliktusokban résztvevő többi felet összefűzte. A viszályokban minden élő férfi családtag érintett volt, kivételt talán csak az a Lambert képezhet, akiről a régebbi lengyel kutatás feltételezte, hogy azonos lehet az 1030 körül meghalt krakkói püspökkel.⁶⁴³ Ahogyan azonban arról már szó volt, a Lambert személye körüli problémák tisztázása jelen

⁶³⁹ Annales Hildesheimenses. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. ad a. 1034 38.: „*In pascali vero festiuitate Odalricus Boemiorum dux optentu imperatricis et principum in gratia de exilio domum redire promeruit et ducatus sui medietatem, suo fratre Germiro medietatem retinente, suscepit.*” Annales Hildesheimenses. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. ad a. 1034; „*Ibi Odalricus Boemiorum dux obtentu reginae nec non et procerum de exilio rediit, et ducatus sui medietatem, fratre suo Germiro alteram partem retinente, suscepit.*” Annales Magdeburgenses. Ed. Pertz, G. H. MGH SS XVI. ad a. 1034. 170.

⁶⁴⁰ „*Praedictus quoque Odalricus Boemicus dux post reversionem, fratre caecato, filio fugato, item sacramenta refringens, infidelitati institit, et tandem in cena residens, cibo potuque suffocatus extabuit.*” Annales Hildesheimenses. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. ad a. 1034. 38.

⁶⁴¹ „*Post expletis rite funebriis exequiis accipit Bracizlaum fratrualem et ducit eum ad sedem principalem; et sicut semper in electione ducis faciunt, per superioris aule cancellos decem milia nummorum aut plus per populum spargunt, ne ducem in solio comprimant, sed potius sparsos nummos rapiant. Mox duce locato in solio et facto silentio tenens dextram sui fratruelis Iaromir dixit ad populum: 'Ecce dux vester!' At illi succlamant ter: 'Krllessu,' quod est Kyrieleison. Et iterum Iaromir ad populum: 'Accedant,' inquit, 'de gente Muncia! accedant de gente Tepca!' et vocat eos nominatim, quos norat armis potentiores, fide meliores, milicia fortiores et divitiis eminentiores. Quos ut sensit adesse, dixit: 'Quoniam me mea fata non sinunt, ut sim vester dux, hunc assignamus vobis in ducem et collaudamus, quo ei obediatis, ut dignum est duci, et debitam fidelitatem exhibeatis, ut par est suo principi.'” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 1. c. 42. 78–79; Az események összefoglalására I. BAGI, Divisio Regni. 91–93; HOENSCH, Geschichte Böhmens. 50–52; A Přemyslidák belviszályának és II. Henrik keleti politikájának összefüggéseiről I. WEINFURTER, Heinrich II. 206–220.*

⁶⁴² I. 634. jsz.

⁶⁴³ MODZELEWSKI, Organizacja. 297 és 320.

állás szerint minden kétséget kizáró módon nem lehetséges. Jól jelzi ezt, hogy Lambertet nemcsak az egyházi hivatallal hozták összefüggésbe, hanem az előzőleg már említett Dytryknek, II. Mieszko *patrueli*sének az apját is keresték benne. Az anyák közül csak Emma sorsa ismert valamelyest, tudjuk, hogy III. Boleslav fellépése miatt menekülnie kellett, illetve ismertek még vert érméi is,⁶⁴⁴ melyeken saját magát *regin*ának címezte. A veretek alapján feltételezhető, hogy Emma férje halála után talán mint régens támogathatta fiának a trónigényét. Mindezt megerősítheti egy másik hasonló eset is. I. Ottó olomouci fejedelem halála után az özvegy Eufémia, Svatopluk és Ottó nevű fiainak kiskorúsága idején maga látta el a régensi teendőket és nem mellékesen Eufémiáról is tudjuk, hogy pénzt veretett.⁶⁴⁵ Sajnálatos módon azonban forrásadatok hiányában csak ez az analógia áll rendelkezésre az elmélet alátámasztására.

III.2.3. A harmadik generáció

A harmadik generáció összesen tizenöt személyt alkot, ebből hat fő az Árpádok sarja, nyolc a Piast és egy a Přemysl dinasztia leszármazottaiból kerül ki. Az Árpádok közül Szent Imre és Ottó,⁶⁴⁶ illetve I. András, I. Béla, Levente, és Domoszló; a Piastok közül II. Mieszko, Bezprym,⁶⁴⁷ Ottó, Dytryk,⁶⁴⁸ Regelinda, Matilda és két ismeretlen leány;⁶⁴⁹ a Přemyslidák közül pedig I. Břetislav számítható ehhez a generációhoz.⁶⁵⁰ Az Árpádok Szent István (Szent Imre, Ottó), Vazul (András, Béla, Levente) és Szár László (Domoszló) gyermekei, az ismert Piastok, Dytryk kivételével mindannyian I. Bolesław házasságából származnak, az egyetlen

⁶⁴⁴ CACH, České mince. I. č. 144–145; PETRÁŇ, První české mince. 108–125.

⁶⁴⁵ CACH, České mince. II. č. 379–380.

⁶⁴⁶ Mindenképp érdemes megjegyezni, hogy Ottó személye vitákra adhat okot. Létezésére csak közvetett bizonyítékokkal rendelkezünk, a források jellege és kései keletkezése miatt személyét nem mindenki fogadja el hitelesnek. I. 651. jsz. Vö. a melléklet Szent István és Gizella gyermekeiről szóló részével. 296–298.

⁶⁴⁷ Sokáig tartotta magát az a nézet – éppen Bezprym magyar anyai felmenőinek kapcsán –, hogy Bolesław fia a névadója a veszprémi várispánsági szervezetnek. Legutóbbi kutatások azonban kimutatták, hogy a névadásnak nincsen köze Veszprémhez. GYULA, A magyarok és lengyelek kapcsolatai a 10–12. században. 6; A névadáshoz I. HERTEL, Imiennictwo. 106–109. és JASIŃSKI, Rodowód. 106–107; Szent Romuald életírása alapján felmerült, hogy esetleg egyházi pályára léphetett, egyéb forrásadatok hiányában e kérdés azonban nyitott marad. JASIŃSKI, Rodowód. 106. Vö. BAGI, Divisio Regni. 200.

⁶⁴⁸ Dytryk egy alig ismert alakja a Piastok genealógiájának. Nagy valószínűséggel I. Mieszko Odával kötött házasságából származó valamelyik fiú gyermeke lehetett, azaz unokatestvére II. Mieszkónak. Erre utalhat a névadás is, hiszen anyai nagyapját szintén Dietrichnek hívták. Pontos életadatairól, családi viszonyairól csak becslések állnak rendelkezésre. JASIŃSKI, Rodowód. 126–127.

⁶⁴⁹ Mindketten Bolesław harmadik házasságából születtek, egyikük talán a legidősebb gyermeke volt Emnildának. Nevéről és sorsáról szinte semmit sem tudunk, egyetlen említése Thietmar krónikájából való, ami alapján feltételezhető, hogy apáca lehetett. JASIŃSKI, Rodowód. 108–109; A másik, szintén ismeretlen nevű és fiatalabb leány Svajtopolk Vlagyimirovicshoz ment feleségül. JASIŃSKI, Rodowód. 120–122.

⁶⁵⁰ Fentebb már említettük, hogy elképzelhető, hogy III. Boleslavnak lehetett egy leánya, akin keresztül a Přemyslidák és a Vřšovec nemzetség rokoni kapcsolatban állhattak. I. 605. jsz.

számba vett Přemyslida sarj pedig Oldřich herceg ágyaskapcsolatából született fia, I. Břetislav. Egyedül a Piastoknál van adatunk arra nézve, hogy a harmadik generációt alkotó személyek apjuk több házasságából származnak. Bezprym I. Bolesław eltaszított magyar származású anyjától született, Regelinda és két ismeretlen nevű leánytestvére, továbbá II. Mieszko és Ottó a király Emnildával kötött házasságából származott, míg Matilda Bolesław negyedik feleségétől, Odától született.

Az Árpádok házassági viszonyai kapcsán inkább a Magyarországnak a továbbiakban királyokat adó Vazul-ágról rendelkezünk részletesebb adatokkal. Ami Szent István király gyermekeit illeti, ismert, hogy a kutatás egy része egy fiatalon meghalt Ottó nevű fiúval is számol,⁶⁵¹ aki zsenge kora miatt nem házasodhatott. Szent Imre, az első magyar király trónörökösének házasságát tekintve alapvetően három hipotézis fogalmazódott meg. A későközépkori *Annales Sanctae Crucis Polonici* híradásaira⁶⁵² támaszkodó elmélet, amely Szent Imre és Mieszko fejedelem leánya között létesült friggyel számol, forráskritikai szempontok miatt teljességgel kizárható.⁶⁵³ Wertner Mór Szent Imre feleségét inkább egy horvát hercegnőben,⁶⁵⁴ III. Krešimir leányában kereste, Moravcsik Gyula pedig egy közelebbről ismeretlen, magas rangú, a császári családdal is rokoni kapcsolatban álló bizánci nőben⁶⁵⁵ határozta meg. Mindazonáltal érdemes megjegyezni, hogy egyik elmélet sem áll biztos alapokon, azonban akár a horvát hercegnőt, akár egy magas rangú, közelebbről nem ismert bizánci származású nőt tesszük meg Imre feleségének, mindenképpen déli irányú, feltehetőleg Bizánc felé irányuló dinasztikus törekvéssel számolhatunk. Ami pedig a Vazul fiakat illeti, Leventéről a 14. századi krónikakompozíció azt állítja, hogy bálványimádó pogányságban tobzódott, vélhetőleg tehát pogány módra is házasodott.⁶⁵⁶ Felesége személyéről semmilyen forrásadattal sem rendelkezünk. I. András király hitveséről szintén a magyar krónikás hagyomány igazít el. András feleségének a nevét a krónika ugyan nem közli, csak annyit árul el, hogy „a rutén fejedelem lányát vette feleségül,”⁶⁵⁷ azonban egy

⁶⁵¹ Az elmélet Laskai Osvát ferences szerzetes 15. századi sermójára, illetve a bajor Jakob Unrest krónikájára alapoz. MIKÓ, Ottó herceg. 17.

⁶⁵² „Iste vero Stephanus rex genuit filium dictum Emrich et post decem annos contraxit amicitias cum Meszkone rege Polonie, ita quod Emrichus duxit filiam Meszkonis quasi compulsus vi per patrem et per nobiles terre, qui veniens in Gneznam et Poznaniam mansit cum uxore virgine, virgo mansit usque ad mortem.” *Annales Sanctae Crucis Polonici*. Ed. Röppel, R. - Arndt, W. MGH SS XIX. ad a 996. 678;

⁶⁵³ KRISTÓ, Magyarok és lengyelek. 11.

⁶⁵⁴ WERTNER, Az Árpádok. 60–61.

⁶⁵⁵ MORAVCSIK, Görögnyelvű monostorok. 411–418.

⁶⁵⁶ „Leuente vero in eisdem diebus mortuus est, qui si diutius vixisset et regni potestatem obtinuisset, sine dubio totam Hungariam paganisma ydolatria corrumpisset. Et quia ipse Leuente catholice non vixit, ideo circa villam Toxun ultra Danubium est sepultus, ubi iacere dicitur Toxun avus eius suus more paganismo.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 86. 344. Vö. VÁCZY, Vazul-hagyomány. 310.

⁶⁵⁷ Bollók János fordítása. KK. 59.

későbbi forrás Anasztáziának nevezi.⁶⁵⁸ Az ara apját a kutatás Bölcs Jaroszlav kijevi nagyfejedelemben határozta meg, ebből következőleg a házasság megkötését András kijevi tartózkodásának az idejére szokás datálni.⁶⁵⁹ I. Béla frigyéről ugyancsak a krónika híradásaira alapozva ismert, hogy feleségének a kezét azért nyerhette el, mert párviadalban legyőzte a lengyelektől az adót megtagadó pomerán vezér vitézét,⁶⁶⁰ és fiait is Lengyelországban nemzette.⁶⁶¹ Nemcsak a krónikaszerkesztmény, hanem Kézai is megjegyezte, hogy ezt a bizonyos lengyel fejedelmet *Miscának* hívták.⁶⁶² A krónika híradását a magyar és a lengyel szakirodalom is alaposabb elemzésnek vetette alá, melynek során megállapítást nyert, hogy a forráshely adatai pontatlanok, ugyanis II. Mieszko nem viselt hadat a pomeránok ellen.⁶⁶³ Béla feleségét a korábbi és későbbi lengyel genealógiai irodalom ismeretlen nevű leányként tartja számon, de vannak olyan lengyel történészek is, akik szerint Adelheidnek hívták a hercegnőt.⁶⁶⁴ A király feleségének neve körüli probléma abból fakad, hogy igazából nincsen semmilyen erre vonatkozó információ a rendelkezésre álló forrásokban. Leginkább a régebbi kutatás nevezte Richezának a hercegnőt, mindez abból ered, hogy a kronológiai szempontok szerint ő lehetett a legidősebb leánygyermek, és mivel édesanyját Richezának hívták, ezért őt is erre a névre keresztelheték. Ez az elmélet a mai napig érezteti a hatását, hiszen számos

⁶⁵⁸ FONT, Rurikida fejedelmek. 92.

⁶⁵⁹ FONT, Rurikida fejedelmek. 129–130. A házasság körüli problémák bemutatására I. FONT, I. András és Bölcs Jaroszláv. 607–624.

⁶⁶⁰ „*Tunc vero Pomorani annuas pensiones duci Polonorum cui tenebantur, reddere recusarunt. Dux vero censum sibi debitum a Pomoranisq armata manu cepit exigere. Pomomnis itaque paganis et Polonis Christianis comunitur placuit, ut duces eorum duello confligerent et si caderet devictus Pomoranus, consuetam persolveret pensionem; si vero Polonus, tantummodo dampna fleret. Cum igitur tam Miscia dux et filii eius horrerent duellum assumere inpositum, Bela seipsum per verbum interpretis in medium introducens sic dicebat: 'Si vobis Polonis et domino duci placet, quamvis sim nobilior, quam paganus ille, tamen pugnabo pro regni vestri comodo et honore domini ducis.'* Placuit itaque tam Pomorano quam Polonis. Cumque armati cum lancea se vinxissent tam viriliter Pomoranum fertur Belam de suo dextrario detrusisse, ut de loco suo se movere non potuit, et gladius perfossum prostravit. Confessusque est ipse dux Pomoranus se culpabilem. Quo viso Pomoram duci Polonie humiliter subditi solitum tributum sine contradictione persolverunt. Dux vero inde revertens cum victoria per Belam adquisita, audaciam et potentiam valoris in Bela duce collaudans cum toto censu Pomoranico ei tradidit filiam suam in uxorem et universa que sibi necessaria fuerant sufficienter et copiose ministrari precepit, et eum in omnibus honoratum in ducatu suo tenuit ac bona quantitate de terra eundem non omisit.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 79. 334–335. Értelmezéséhez I. BAGI, Béla és a pomerán. 295–306.

⁶⁶¹ „*Porro dux Bela in Polonia genuit liberos Geysam et Ladizlaum, in Hungaria autem genuit Lampertum et filias.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 345; KRISTÓ, Magyarok és lengyelek. 12.

⁶⁶² „*Interea Endre, Bela et Levente, qui fugerant in Bohemiam, inde propter paupertatis inopiam transierunt in Poloniam et a Miscan duce Polonie benigne sunt suscepti et honorati.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 78. 334; „*Dum autem ista ita fierent, Andreas, Bela et Luenta de Boemia in Poloniam transeuntes a Miscan Polonorum duce amabiliter sunt recepti; ubi Bela Pomoraniae ducem duello devincens, filia Miskae sibi datur in uxorem.*” *Simonis de Keza Gesta Hungarorum.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 52. 177.

⁶⁶³ JASIŃSKI, Rodowód. 113–120.

⁶⁶⁴ DOWIAT, Bela I węgierski. 1–23. Vö. WASILEWSKI, Pochodzenie Emnildy. 29–47.

magyar és lengyel nyelvű feldolgozás is e néven hivatkozik I. Béla feleségére, ám mindennek alátámasztására semmilyen forrásadat nem áll rendelkezésre.⁶⁶⁵ Szár László fiáról, Domoszlóról, a Zágrábi és a Várad Krónika rövid bejegyzésén⁶⁶⁶ kívül egyebet sajnos nem tudunk, így házassági viszonyai is feltárhatatlanok.

A Piastoknál a legújabb lengyel genealógiai kutatás négy házasságot tart számon az említett személyek kapcsán: Regelindának és Herman meißeni őrgrófnak az egybekelését,⁶⁶⁷ II. Miszekónak és a már említett Richezának, Ezzo lotharingiai palotagróf lányának a frigyét,⁶⁶⁸ illetve Matilda és Schweinfurtti Ottó tervezett házasságát, amelyet nem sokkal az eljegyzést követően felbontottak,⁶⁶⁹ továbbá I. Bolesław ismeretlen nevű leányának és Szvjatopolk Vlagyimirovicsnak az esküvőjét.

I. Brětislav családi viszonyairól Cosmas tudósít, akinek az elmondása szerint a herceg jövődöbeli feleségét egész egyszerűen egy apácázárdából rabolta el.⁶⁷⁰ Cosmas ismét csak rossz genealógiát közöl, ugyanis a prágai krónikásnál Ottó mint Judit apja szerepel, ám ismeretes, hogy az ifjú ara atyja Schweinfurtti Henrik volt, a bajorországi Nordgau

⁶⁶⁵ WERTNER, Az Árpádok. 142–144. Vö. BALING, András, Béla és Eufémia. 156.

⁶⁶⁶ „*Dux autem Ladizlaus, de quo supra, habuit filium, qui vocatus est Bonuzlo.*” Chronicon Zagrabiense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. c. 1. 206.

⁶⁶⁷ Regelinda nevét korabeli források nem őrizték meg, erre csak későbbi nekrológiumok alapján következtethetünk. A házasság valamikor 1002, ill. 1003 környékén jött létre. JASIŃSKI, Rodowód. 109–113; Vélhetőleg 1002 júliusában, amikor Merseburgban II. Henrik fogadta I. Bolesław hódolatát, kerülhetett sor a szász őrgrófságok újraelosztására is, amely során a lengyel uralkodó megtarthatta Meißent és az ún. Minzer Landot. Őrgrófságok újraelosztására is. Bolesławon kívül a szász előkelők sem voltak megelégedve a rendezéssel. A házasságot ennél fogva tehát egy II. Henrik elleni összefogás megerősítéseként értékelhetjük. WEINFURTER, Heinrich II. 116 és 211.

⁶⁶⁸ Mieszko a Lambert nevet is viselte, ami nem újdonság a dinasztiaiban, hiszen nagyapja, a szintén Mieszko névre hallgató Piast uralkodó egyik fiát is így hívták. I. Bolesław fiának neve a dinasztia körében népszerű Szent Lambert kultusznak tudható be. Feleségével kapcsolatosan felmerült, hogy nem az Ezzóktól származik, hanem a sváb Konradiner nemzetségből. Legújabb kutatások azonban az előbbi, lotharingiai leszármazást igazolják. JASIŃSKI, Rodowód. 113–120. Létezik olyan nézet is, amely szerint a házasságban már az 1000. év során megállapodott III. Ottó és I. Bolesław, azonban a császár hirtelen halála miatt meghíúsult a terv. A frigyre 1013 pünkösdjén került sor, amikor egy időre sikerült rendezni a Birodalom és a Piastok nézeteltéréseit. WEINFURTER, Heinrich II. 198 és 218.

⁶⁶⁹ Matilda nagy valószínűség szerint Bolesław utolsó, Odával kötött házasságából született. A tervezett házasság az 1035. évre datálható, egyes vélekedések szerint a későbbiekben nem az eljegyzést bontották fel, hanem a tényleges házasságot bontották fel politikai okokból. Utóbbira az enged következtetni, hogy Ottó a frigy annulálása után szinte azonnal megházasodott. JASIŃSKI, Rodowód. 124–126.

⁶⁷⁰ „*Forte fortuna affuit dies festa, et ecce mille votis optata cum suis coevulis de clastro exit virgo luditha, sicut puella solebant tenelle ad vespas pulsare campanas in medio ecclesie. Quam ut vidit audacissimus raptor sui pre gaudio factus inmemor, ceu lupus, qui ex occulto irruit et rapit agnam et conscius facti fugit submittens caudam, petens ulteriorem late bram, sic et ille rapta virgine fugit; et ut venit ad portam, invenit eam catena molendinari fune grossiori prestrictam et viam exeundi preclusam. Mox exempto gladio ut festucam precidit acuto, que usque hodie cernitur sectio fortissimi ictus pro testimonio. Ceteris autem sociis id minime scientibus et adhuc in papilionibus manentibus ab irruentibus inimicis comprehensis aliorum erutis oculis et naribus abscisis, aliorum manibus et pedibus truncatis dux cum paucis et virgine rapta per noctis vix evasit opaca. Rapta est autem virgo luditha a anno dominice incarnationis MXXI.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib 1. c. 40.

örgrófja.⁶⁷¹ A házasság olyannyira termékenynek bizonyult, hogy a kihalás szélén álló dinasztia Judit utódaiban több ágra szakadt. Az utódok sokasága is hozzájárult ahhoz, hogy Břetislav rendeletet adott ki az dinasztia belüli öröklés mikéntjéről.⁶⁷²

3. táblázat: A harmadik generáció dinasztikus összeköttetései

Név	Év	Dinasztia	Császári család	Bírodalmi elit	Árpád	Piast	Přemysl	Egyéb
Szent Imre	1020u.	Árpád						N. N., Bizánc?, Horvátország?
I. András	1037k.	Árpád						Anasztázia, Rusz
I. Béla	1040k.	Árpád				Richeza?		
Levente	?	Árpád						N. N., Magyarország?
Regelinda	1002 v. 1003	Piast		Herman, Meißen				
II. Mieszko	1013	Piast		Richeza, Lotharingia				
N. N. (leány)	1005 – 1012 k.	Piast						Szvjatopolk, Rusz
Matilda	1035	Piast		Schweinfurthi Ottó, Bajorország, Nordgau (tervezett)				
I. Břetislav	1021k.	Přemysl		Judit, Bajorország, Nordgau				

Az összefoglaló táblázat soraiból kitűnik, hogy az Árpádok a harmadik generáció során kerültek először dinasztikus összeköttetésbe a lengyel fejedelmi családdal, I. Béla és II. Mieszko leányának házassága révén.⁶⁷³ Az Árpádok esetében feltételelesen Szent Imre herceg, illetőleg az előző generációból megismert leányok esetében beszélhetünk koncepciós dinasztikus házassági politikáról. A Vazul-fiak mindannyian száműzetésük idején házasodtak, nem követtek apjuk avagy a dinasztia által előre meghatározott, konkrétan

⁶⁷¹ Személyére I. SCHMID, Heinrich von Schweinfurt. In LexMa 4. 2078–2079; Juditot Cosmas híradása alapján kapcsolatba szokták hozni Orseolo Péter magyar királlyal is, ugyanis a prágai krónikás úgy tudta, hogy az özveg Juditot fia, Svyatopluk elűzte Csehországból, aki Magyarországon lelt menedékre, ahol Péter királyhoz ment férjhez. Mindez vélhetően azonban hamis genealógiai kapcsolatot takar. Vö. Cosmas of Prague: The Chronicle of the Czechs. Translated with an introduction and notes by Lisa Wolverton. 135. 121. jsz.

⁶⁷² ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 73.

⁶⁷³ JASIŃSKI, Rodowód. 147–151 vö. a melléklet I. Béla házasságáról szóló részével. 378–382.

megfogalmazható célok mentén létesített házassági politikát. A források szűkössége miatt nem dönthető el, hogy Andrást és Bélát mennyire motiválta a hazatérés lehetősége, azaz mennyire rendelték alá e szándékot házassági kapcsolataik megkötésekor. Szent Imre esetében is olyan töredékesek az információink, hogy a politikai célok megállapítása csak homályosan lehetséges. A komolyabb megfontolás alá eső horvát házasság és a horvátországi bizánci befolyás, illetve a másik, a szakirodalom egy része által támogatott bizánci előkelő nővel kötöttetett frigy mind abba az irányba mutat, hogy Szent István déli irányultságú házassági politikával kívánta Magyarország helyzetét megszilárdítani. E feltevést tovább erősíti a király 1018. évi Bizánc szövetségében a bolgárok ellen vezetett hadjárata. Mindezt a fentiek fényében nyilván csak hipotézisként lehet megfogalmazni. Házassági kapcsolata lévén ehhez a generációhoz számíthatjuk továbbá Péter és Aba Sámuel magyar királyokat is, már csak azért is, mert a magyarországi történetírásban krízisidőszakként értékelt trónharcok korának kulcsfiguráivá váltak.

A Piastok ebben az időszakban leginkább a nyugati irányú házassági kapcsolatok kialakítására törekedtek, és I. Bolesław politikai céljainak mentén létesültek, kivételt csak Matilda és Schweinfurth Ottó eljegyzése képez, mivel a frigy már Bolesław fiának, II. Mieszkónak az uralkodási idejére esik, a házasság azonban megghiúsult, hiszen egy évvel később az eljegyzést felbontották.⁶⁷⁴ Vitéz Bolesław házassági politikája az apja által kitaposott nyomvonalat követi, a regnálása alatt kötött dinasztikus kapcsolatok kétharmada nyugati irányultságú. Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy annak ellenére, hogy Vitéz Bolesław és a Birodalom közötti fegyveres konfliktusok egészen az 1018. évig sorozatosan kiújultak, Bolesław III. Ottó császár kegyéből a birodalom barátja volt,⁶⁷⁵ azaz a császárság magasabb köreihez tartozott. Ennek is köszönhető, hogy fiát igen magas rangú menyasszonnyal, Richezával sikerült összeházásítani, hiszen az ara anyja II. Ottó császár és Theophanu császárné házasságából született, tehát Richeza császári unokának számított.⁶⁷⁶ Annak fényében, hogy a szakirodalom a Birodalom és Bolesław harcát egy tágabb koalícióban értelmezte, amelyben a Piastok ellenfeleként tűntek fel a Rurikok,⁶⁷⁷ talán nem túlzás azt állítani, hogy a lengyel fejedelem ismeretlen nevű leányának és Szvjatopolk Vlagyimirovicznak az egybekelése a lengyel udvar és Szvjatopolk érdekezésszerűségén alapult. A Rurikok belviszályába való beavatkozás, és ennél fogva a konfliktus elmélyítése gyengítette azt a szövetséget, amely Bolesław politikája ellen lépett fel. Ismert ugyanis, hogy Szvjatopolk

⁶⁷⁴ „*Ibidem etiam predictus Otto cogente sinodo Mahthildem sibi desponsatam iuramento a se abaligenavit.*” Annales Hildesheimenses. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. ad a. 1036. 40.

⁶⁷⁵ „*Et tanta sunt illa die dilectione cuncti, quod imperator eum fratrem et cooperatorem imperii constituit, et populi Romani amicum et socium appellavit.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 6. 18.

⁶⁷⁶ LÜBKE, Richeza. In LexMa 7. 832. Vö. WEINFURTER, Heinrich II. 198.

⁶⁷⁷ I. 618 j. sz.

Bölcs Jaroszlav ellenében – aki az említett koalíciót erősítette – lengyel segítséget kért és kapott a Rurikidák közti torzsalkodások során.⁶⁷⁸

I. Břetislavval kapcsolatosan szó esett már arról, hogy Cosmas híradása alapján úgy tudjuk, jövőendőbeli feleségét elrabolta. Ezt a hírt egyébként a 12. századi *Annalista Saxo* krónikája is megerősíti.⁶⁷⁹ Felmerülhet a kérdés, hogy vajon a nőrablás ténye alapvetően megkérdőjelezi-e a két család között fennálló, érdekegyezésen alapuló dinasztikus házasságot. Barbara Krzemieńska szerint a történet mögött mindenképpen felsejlik a dinasztikus házasságpolitika, hiszen Judit rokoni kapcsolatban állt a Babenbergekkal, az ifjú ara kiterjedt és befolyásos famíliája okán ideális jelölt volt a cseh herceg számára. Břetislav választása valószínűleg azért is eshetett Juditra, mert családjának uralmi területe közel feküdt Cseh- és Morvaországhoz.⁶⁸⁰

A harmadik generációban ellentétben az előző nemzedékkel, nem a regnáló uralkodó halálához köthető a konfliktusok kirobbanása. Csehország abból a szempontból is kivételt képez, hogy a rendelkezésre álló forrásadatok alapján nem tudunk olyan személyről, aki legitim igénytel lépett volna fel I. Břetislav ellenében. Ismert viszont, hogy Břetislav összetűzésbe került apjával. Fentebb ugyanis már szó esett arról, hogy a német évkönyvek szerint Břetislavot apja elűzte, azonban nincsenek forrásaink arra nézve, hogy mindez pontosan milyen körülmények között történt. Annyit tudunk bizonyosan, hogy Oldřich nem sokkal később, még 1034 során meghalt. A Přemyslidák korábbi nemzedékének egyetlen leszármazója, I. Břetislav a hatalmat tehát úgy tudta átvenni, hogy nem kellett tartania közvetlen családtagjainak jogigényétől.⁶⁸¹

Az Árpádok esetében tudjuk, hogy Szent István utolsó éveiben igyekezett rendezni a trónutódlás kérdését. Magyarországon könyvtárnyi irodalom szól Szent István

⁶⁷⁸ FONT, Oroszország, Ukrajna, Rusz. 42–43.

⁶⁷⁹ „*Bracilaus, Boemie ducis Odolrici filius, ludhitam, sororem Ottonis de Suinorde, filiam sepepredicti marchionis Heinrichi, de monasterio, ubi erudiebatur, rapuit sociisque id ignorantibus et ab irruentibus comprehensis aliorum erutis oculis et naribus abscisis, aliorum manibus et pedibus truncatis ipse cum paucis et virgine per noctem vix evasit.*” Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. ad a. 1021. 358.

⁶⁸⁰ KRZEMIENSKA, Břetislav I. 121. A házassághoz és a Cosmasnál megőrzött nőrablás toposzához I. Uo. 88–129.

⁶⁸¹ Břetislav apja 1034. évben bekövetkezett halála után lépett a lépett. Nagybátyjai közül III. Boleslav lengyel fogságban volt, Jaromír pedig Cosmas szerint lemondott jogigényéről Břetislav javára: „*Post expletis rite funebriis exequiis accipit Bracizlaum fratruelem et ducit eum ad sedem principalem; et sicut semper in electione ducis faciunt, per superioris aule cancellos decem milia nummorum aut plus per populum spargunt, ne ducem in solio comprimant, sed potius sparsos nummos rapiant. Mox duce locato in solio et facto silentio tenens dextram sui fratruelis Jaromir dixit ad populum: 'Ecce dux vester!' At illi succclamant ter: 'Krllessu,' quod est Kyrieleison. Et iterum Jaromir ad populum: 'Accedant,' inquit, 'de gente Muncia! accedant de gente Tepca!' et vocat eos nominatim, quos norat armis potentiores, fide meliores, milicia fortiores et divitiis eminentiores. Quos ut sensit adesse, dixit: 'Quoniam me mea fata non sinunt, ut sim vester dux, hunc assignamus vobis in ducem et collaudamus, quo ei obediat, ut dignum est duci, et debitam fidelitatem exhibeat, ut par est a suo principi.'*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 1. c. 47. 78–79. Az események összefoglalására I. BAGI, Divisio Regni. 91–93. Uralkodására I. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 55–75.

uralkodásának az értékeléséről, beleértve a trónörökléssel kapcsolatos intézkedéseit is. Az események helyes értelmezéshez a kulcs a 14. századi krónikakompozíció, Szent István kisebb legendája és az Altaichi Évkönyv szövegében rejlik. A legenda számol be arról, hogy István ellen merényletet követtek el, amelyet karlevágással és megvakítással toroltak meg. A király kisebbik legendájának ezt a mozzanatát egyébként Szent István második törvénykönyvének a király és királyság elleni összeesküvésről szóló passzusával szokás összefüggésbe hozni.⁶⁸² A krónika ugyanakkor fenntartotta Vazul megvakításának történetét,⁶⁸³ azonban tudjuk, hogy az események elbeszélése biztosan nem a valóságot tükrözi, hanem vélhetőleg a későbbiekben trónra került Vazul-ági királyok azon törekvését kell látnunk benne, amellyel vér szerinti ősüket, Vazult, illetve a szellemi elődnek tartott Szent Istvánt kívánta bűneik alól felmenteni.⁶⁸⁴ Vazul megvakítását a magyar források mellett az Altaichi Évkönyv is megörökítette.⁶⁸⁵ A szent király kisebbik legendájában feltüntetett büntetés, és a német évkönyv azon híradása alapján, amely szerint Vazul nem értett egyet Péter jelölésével, arra szokás következtetni, hogy a merényletet Vazul és köre követhette el.⁶⁸⁶ Ez a nézet általánosan elfogadottá vált a magyar historiográfiában,⁶⁸⁷ ellenvéleményének egyedül Váczy Péter adott hangot, amikor a történeteket allegorikusan a magyarság pogányságra való hajlama mentén értelmezve.⁶⁸⁸ Vazul fiainak elűzése azonban csak időlegesen oldhatta meg a hatalom öröklésének problémáját, a külhoni száműzetésébe bele volt kódolva az Árpádok belviszálya. Mint az ismeretes, Péter Szent István halálakor különösebb probléma nélkül tudta elfoglalni a trónt. Bukásának körülményeit a magyar historiográfia a rendelkezésre álló források alapján már feltárta.⁶⁸⁹ A Péterrel szemben felléptetett Aba Sámuelről a krónikakompozíció mondja el, hogy azért kerülhetett rá a

⁶⁸² „*Ut autem reliquis essent in exemplum et discerent dominos summo honore venerari, visu privavit, manus noxias abscidit et qui iniustitia sua insidias iusto sanguini paraverant, iudicio iustitie in malum vite sue devenerunt.*” *Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta.* Ed. Emma Bartoniek SRH. II. c. 7. 399. Vö. *Sancti Stephani decretorum liber secundus.* c. 17: „*De conspiracione regis et regni. Si quis in regem aut in regnum conspiraverit, refugium nullum habeat ad ecclesiam. Et si quis circa regis salutem aut dignitatem quolibet modo aliquid conspiraverit aut conspirare aliquid temptaverit, seu temptanti sciens consenserit, anatematizetur et omnium fidelium communione privetur. Et si quis huiusmodi aliquem noverit et probare valens non edicaverit, predictae subiaceat dampnacioni. Item, si servus seniore, si miles suum comitem interfecerit.*” ZÁVODSZKY, *Törvények.* 155–156.

⁶⁸³ „*Sebus itaque preveniens nuncium regis effodit oculos Vazul et concavitates aurium eius plumbo obturavit et recessit in Bohemiam*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 69. 320.

⁶⁸⁴ KRISTÓ, I. István és családja. 217–220.

⁶⁸⁵ „*Filium fratris sui digniorem in regno, quia hoc non consensit, cecavit et parvulos eiusdem exilio relegavit.*” *Annales Altahenses maiores.* Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1041. 24.

⁶⁸⁶ HÓMAN, Szent István. 293–297.

⁶⁸⁷ Vazul megvakításához I. MT. I/1. 832–834. Vö. VÁCZY, Vazul-hagyomány. 311–312; GYÖRFFY, István király. 375–378; Legújabbán BAGI, *Divisio Regni.* 273–275; A megvakításhoz mint büntetéshez I. BAGI, *Divisio Regni.* 204. 907. jsz. Vö. DALEWSKI, *Ritual and Politics.* 145–156.

⁶⁸⁸ VÁCZY, Vazul-hagyomány. 311–312.

⁶⁸⁹ GERICS, *Az 1040-es évek.* 186–197 és 299–312.

választás, mert nem találtak senkit Szent István nemzetségéből, aki alkalmas lett volna e feladatra.⁶⁹⁰ Nézetünk szerint e helyütt nyilvánvalóan arról van szó, hogy az Árpádokkal való házassági kapcsolata révén eshetett rá az országnagyok választása.

Érdemes röviden kitérni a Kristó Gyula által képviselt állaspontra is, hiszen nézete szerint Aba megválasztása nem a vérségi kapcsolatnak köszönhető, ugyanis az őt királyi címhez segítő *principes et milites* maguk közül valónak tartotta, erre utalhat Aba *comes* címe. Kristó ezt az elméletet továbbá azzal is igyekezett alátámasztani, hogy Aba megválasztása nem egyedülálló: a későbbiekben Szent László is ilyen módon nyerte el a királyi méltóságot, illetve II. István ellenében Bors ispánt léptették fel az előkelők.⁶⁹¹ Érdemes azonban felhívni a figyelmet arra, hogy a neves szegedi professzor által analógiaként feltüntetett *rex electus*ok közül Szent László nyilvánvalóan az Árpádok dinasztiájának tagja volt, Bors ispánt pedig éppen Kristó próbálta meg Borisszal, Kálmán király törvénytelen fiával azonosítani,⁶⁹² azaz valamiféleképpen összefüggésbe hozni az Árpádokkal. Ezen felül az sem mellékes, hogy a magyar történetírás azóta már megállapította, hogy a hatalomra jutásnak első és talán legfontosabb eleme a dinasztiához való tartozás volt.⁶⁹³

Aba Sámuel és Péter király konfliktusának talán az a legérdekesebb jelene, amelyet Altaichi Évkönyv beszél el, és amely egyben a magyar történetírást máig próba elé állítja. A forráshely elmondása szerint Péter király a császárnál keresett segítséget, hogy trónját visszaszerezze, III. Henrik pedig megindította hadait Magyarország ellenében, kilenc várat sikerült is elfoglalnia, és az erősségekbe a császár Szent István *fratueli*-t ültette.⁶⁹⁴ A híradás szűkszavúsága miatt nem sikerült megnyugtatóan tisztázni e titokzatos rokon kilétét. A magyar historiográfia a Vazul-fiakat hozta fel a probléma lehetséges megoldásként.⁶⁹⁵ A későbbiek során részletesen is szólni kell a kérdésről, e ponton azonban elegendőnek látszik megjegyezni, hogy nemcsak e rejtélyes rokon kilétét nem sikerült azonosítani, hanem az adatok hiányában sajnos azt sem tudjuk, hogy István *fratueli*-e milyen módon vett részt Aba és Péter konfliktusában. Aba és Péter hatalmi torzskodása végül a harmadik fél, András uralmával zárult. Az új uralkodó, hogy hatalmát megerősítse, maga mellé vette testvérét, Béla herceget. A folyamatos császári támadásoknak a visszaverésében mindez döntőnek

⁶⁹⁰ „Anno igitur regni Petri tertio principes Hungarorum et milites consilio episcoporum convenerunt adversus Petrum regem et sollicite querebant, si aliquem de regali progenio in regno tunc invenire possent, qui ad regni gubernandum esset idoneus et eos a tyrannide Petri liberaret. Cumque neminem talem in regno invenire potuissent, elegerunt de semet ipsis quemdam comitem nomine Abam, sororium sancti regis Stephani et eum super se regem constituerunt.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 72. 324–325.

⁶⁹¹ KÁDÁR, Saul herceg, Bors ispán és Iván. 799–807; KRISTÓ, Aba Sámuel. 26. különösen 12. jsz.

⁶⁹² MT. I/2. 1184–11185.

⁶⁹³ ZSOLDOS, Az Árpádok. 53. Vö. DEÉR, Pogány magyarság. 126.

⁶⁹⁴ „Novem ibi civitates rex deditione cepit, quas rogatu Bratislavi et consensu incolarum fratueli Stephani regis, qui cum eadem duce advenerat, dedit.” *Annales Altahenses maiores.* Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1042. 32.

⁶⁹⁵ PAULER, A magyar nemzet. I. 82–83. Vö. MT. I/1. 839–840.

bizonyult. Magyarország és a Birodalom helyzetét csak az új császár, IV. Henrik trónra lépésével, illetve Salamon és Judit házasságával sikerült helyreállítani, ami egyben megbontotta az András és Béla közti harmóniát is. Ez új konfliktushelyzet és a családi összeköttetés aztán ismételten alkalmat szolgáltatott a császárnak, hogy sógora érdekében beavatkozzon az Árpádok dinasztikus viszályába. E generációjának torzsalkodásai a Vazul-ági királyok a következő két generációja során ismételten kiújultak.⁶⁹⁶

Más képet mutat a Piastok Lengyelországa. Ahogyan az várható volna – hiszen a dinasztiaik előző generációinak a példája is erre enged következtetni – I. Bolesław 1025. évi halála után a féltestvéreknek, Bezprymnek, Mieszkónak és Ottónak⁶⁹⁷ az összecsapásairól kellene hírt adniuk a forrásoknak. Ezzel szemben a Quedlinburgi Évkönyv arról számol be, hogy Mieszko apja halála után minden probléma és konfliktus nélkül el tudta foglalni atyja trónját.⁶⁹⁸ Lengyel historiográfiai vélekedések szerint Mieszkót apja tudatosan készítette fel az uralkodásra, utódjának jelölte és halála előtt fel is kenette fiát.⁶⁹⁹ Az is bizonyos, hogy Mieszko megörökölte apja címét is, tehát királyként uralkodott annak halála után.⁷⁰⁰ A Piastok dinasztikus hagyományait fenntartó Gallus azonban elég ellentmondásosan nyilatkozott Mieszkóról. Erényeit, hadi jártasságát elismerte ugyan, ám megjegyezte, hogy minden kiválósága ellenére apja politikájának következtében szomszédai meggyűlöltek, illetve a csehek fogságába esett, akik III. Boleslav herceg megvakítását megbosszulandó, szíjjakkal szorították el Mieszko nemzőszervét.⁷⁰¹ Ennek némileg ellentmond Wipo, akitől tudjuk, hogy a viszály feltehetően Mieszko és Ottó között mérgesedhetett el, mivel atyja

⁶⁹⁶ András és Béla konfliktusa a magyar medievisztikai kutatások egyik kedvelt témája, az események összefoglalására I. PAULER, A magyar nemzet. I. 96–112, HÓMAN, Magyar Történet. I. 258–268, MAKK, Külpolitika. 81–94. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 113–131, MAKK, Megjegyzések I. András történetéhez. 127–142, KRISTÓ, Hercegség. passim, KRISTÓ, Magyarország története. 119–123, ZSOLDOS, Az Árpádok. 37–38. Legújabban, részletes szakirodalmi ismertetéssel: BAGI, Divisio Regni. passim.

⁶⁹⁷ Ottó Bolesław harmadik házasságából származott, tehát Bezprymnek féltestvére, II. Mieszkónak pedig a vér szerinti fivére volt. A korábbi kutatás során felmerült, hogy Ottó és Bezprym egy és ugyanazon személy, azonban e nézet mára már meghaladottá vált. Születési évét 1000 körülre teszi a kutatás, és egyben ezzel magyarázza a névadást, ami talán III. Ottóra és a gnieźnói találkozóra utalhat. JASIŃSKI, Rodowód. 122–124.

⁶⁹⁸ „Post hunc filius eius Misuka, maior natu, haut dissimili superbia tumens, virus arrogantiae longe lateque diffundit.” Die Annales Quedlinburgenses. Ed. Giese, Martina MGH SRG. LXXII. ad a. 1025. 579.

⁶⁹⁹ LABUDA, Mieszko II król Polski. 58.

⁷⁰⁰ DALEWSKI, Koronacja. 126–127; LABUDA, Mieszko II król Polski. 50.

⁷⁰¹ „Postquam ergo Magnus Boleslaus de mundo decessit, secundus Mescho, filius eius in regnum successit, qui iam vivente patre sororem tertii Ottonis imperatoris uxorem acceperat, de qua Kazimirum, id est Karolum, restauratorem Polonie procrearet. Hic vero Mescho miles probus fuit, multaque gesta militaria, que longum est dicere, perpetravit. Hic etiam propter patris invidiam vicinis omnibus extitit odiosus, nec sicut pater eius vita vel moribus, vel divitiis copiosus. Dicitur etiam a Bohemicis in colloquio per traditionem captus et genitalia ne gignere posset, corrigiis astrictus, quia rex Boleslaus, pater eius, similem eis iniuriam fecerat, quoniam eorum ducem suumque avunculum excecaverat. Qui de captione quidem exivit, sed uxorem ulterius non cognovit. Sed de Meschone sileamus et ad Kazimirum restauratorem Polonie descendamus.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 17. 40; LABUDA, Mieszko II król Polski. 62–77.

halála után Mieszko elűzte öccsét a Kijevi Rusz területére.⁷⁰² Minden valószínűség szerint az előzőleg említett forrásokban szereplő békés hatalomátvételt ez az incidens előzhette meg, amely Bolesław két fia között robbant ki. Az utódok közül a legidősebbnek számító Bezprym viszont csak 1030 körül bukkan fel a családi torzalkodások történetében, amikor is öccsével, a száműzött Ottóval együtt kijevi és császári beavatkozás mellett menekülésre készítették II. Mieszkót. A viszály Bezprym győzelmét hozta, aki azonban 1032. évi hatalomátvétele után röviddel merénylet áldozata lett. A kérdést végül a császári akarat döntötte el, hasonlóan az előző generáció Csehországhoz: miután II. Mieszko Bezprym halála után hazatért, 1033 júliusában a merseburgi birodalmi gyűlésen kénytelen volt Konrád császárral megbékélni, királyi jelvényeitől megválni, illetve elfogadni azt a császári döntést, amelynek értelmében öccsét, Ottót és *patruelisként* megjelölt rokonát,⁷⁰³ Dytryket is részesítenie kellett a hatalomból.⁷⁰⁴ Ottó nemsokkal később szintén erőszakos halált halt, így aztán 1034 során Mieszkónak sikerült újra egyeduradalomra jutnia, ám apjának minden nyugati és keleti hódítását fel kellett adnia.⁷⁰⁵

Az előző nemzedékhez képest az Árpádok és a Piastok esetében azt látjuk – amennyiben hinni lehet az ezt hirdető feldolgozásoknak –, hogy az uralkodó halála előtt kijelölte az utódját. Szent István esetében mindez a Vazullal való konfliktushoz vezetett, ám a királynak sikerült következetesen keresztülvinnie akaratát. A kijelölés, azaz a *designatio* már a Karoling-korban is az uralkodói jogok közé tartozott, erre enged következtetni a Karoling reneszánsz

⁷⁰² „*Filius autem eius Misico, similiter rebellis, fratrem suum Ottonem, quoniam regis partibus favebat, in Ruzziam provinciam pepulit.*” Wiponis Gesta Chounradi II. imperatoris. Ed. Bresslau, H. MGH SRG. LXI. c. 9. 31–32.

⁷⁰³ „*Ind. 15, 1032. Chuonradus imperator natale Domini Gosleri, pascha vero Seliganstad celebravit. Hoc anno Bezbriem ob inmanissimam tyrannidis suae sevitiā a suis, et etiam non sine fratrum suorum machinatione, interfectus est. Sed Miesko statim domum rediit: qui cognoscens, sibi propter inmoderatam sui insolentiam, quam prioribus annis exercuit, omnia quae perpeusus est merito evenisse, legatos suos ad imperatorem destinavit tempusque semet presentandi con digneque satisfaciendi postulavit. Et postmodum imperatore consentiente Mersburg venit et semet Non. Iuli in imperatoriam potestatem, coronae scilicet ac tocius raegalis ornamenti oblitus, humiliter dedit. Quem imperator clementius, quam ipse opinaretur, suscepit eique et eius patrueli, cuidam Thiedrico, regnum, quod ipse solus ante possederat, divisit; quod ipse tamen postea solus iterum sibi usurpavit.*” Annales Hildesheimenses. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. ad a. 1032. 37.

⁷⁰⁴ „*Supra dictus Bolizlaus dux Bolanorum mortuus reliquit duos filios, Misiconem et Ottonem. Misico dum fratrem suum Ottonem persequeretur, expulerat eum in Ruzziam. Dum ibi ali quantum tempus miserabiliter viveret, coepit rogare gratiam imperatoris Chuonradi, ut ipso impetrante d et iuvante restitueretur patriae suae. Quod dum imperator facere vellet, decrevit, ut ipse cum copiis ex una parte, ex altera frater Otto Misiconem aggredierentur. Hunc impetum Misico ferre non valens fugit in Boemiam ad Uodalricum ducem, cui tunc temporis imperator iratus fuerat. Sed ille, ut sic placaret imperatorem, voluit sibi reddere Misiconem; quod pactum sceleratum renuit caesar, dicens se nolle inimicum emere ab inimico. Otto restitutus patriae et dux factus a caesare, dum post aliquod tempus minus caute ageret, a quodam familiari suo clam interfectus est. Tunc Misico omnibus modis quaerebat gratiam imperatricis Giselaē et reliquorum principum, ut mereretur redire ad gratiam imperatoris. Caesar misericordia motus dedit sibi veniam et divisa provincia Bolanorum in tres partes Misiconem fecit tetrarcham, reliquas duas duobus aliis commendavit; sic imminuta potestate minor facta est temeritas.*” Wiponis Gesta Chounradi II. imperatoris. Ed. Bresslau, H. MGH SRG. LXI. c. 29. 48–49.

⁷⁰⁵ A Piastok e generációjának dinasztikus konfliktusaihoz I. LABUDA, Mieszko II król Polski. 93–110.

kiemelkedő alakjának, Hrabanus Maurusnak az utókorra maradt levele is.⁷⁰⁶ Orseolo Péter kijelölésével kapcsolatosan nem lehetnek kétségeink, még akkor sem, ha a 14. századi krónikaszerkesztmény minderről másként ad számot, és Péter hatalomra jutását Gizella mesterkedéseinek tudja be. Az Altaichi Évkönyv alapján azonban ismert, hogy Pétert Szent István nemcsak utódjának jelölte, de adoptálta is.⁷⁰⁷ Csehországban talán első pillantásra úgy tűnhet, hogy a hercegek nem éltek a *designatio* lehetőségével, hiszen Cosmas krónikájából ismeretes, hogy I. Břetislav herceg trónra lépését megelőzte egy választás, amely során a nép akarata fejeződött ki. Azonban azt is tudjuk, hogy Jaromír utolsó intézkedéseként maga jelölte utódaul unokaöcsét.⁷⁰⁸ A nép általi választást az indokolhatta, hogy Břetislav nem törvényes házasságból született, így utódlását Cosmas minden lehetséges érveléssel igyekezett megtámogatni.⁷⁰⁹ Bizonyos, hogy a nép, azaz az országnagyok beleegyezése a választásba legitimációs tényezőként értelmezhető. A Přemyslidák esetében a Cosmasnál lejegyzett történet Thietmar krónikájával összevetve nyer teljes értelmet: a merseburgi püspök elmondása szerint ugyanis III. Boleslavot a *populus* tette le és hívta be az országba Vladivojt.⁷¹⁰

A Piast monarchia esetében vélhetően I. Vitéz Bolesław különböző anyától született gyermekei közötti vita háttérében is a hatalomból való részesedés állhat, ahogyan Magyarországon is. A torzsalkodások a Magyar Királyságban e generációban azonban nem vérrokonok között törtek ki, hanem sógorok harcoltak a hatalomért. Péter és Aba összetűzésének értelmezése kapcsán a magyar historiográfiában Kristó Gyula és Gerics József nézetei váltak mérvadóvá. Kristó szerint Péter túlzott és erőltetett „feudalizációs” politikája miatt került szembe az országnagyokkal,⁷¹¹ míg Gerics vélekedése szerint Péter megszegte

⁷⁰⁶ „*Sic et ceteri reges semper post patris obitum successisse in regno patribus suis descripti sunt, licet aliqui eorum filios suos sortes regni praelegerint; sicut Constantinus imperator tres filios suos, Constantinum videlicet, Constantium et Constantem, in diversis orbis partibus caesares constituit, et Theodosius Arcadium et Honorium participes regni sui esse voluit.*” Hrabanus (Mauri) abbas Fuldensis et archiepiscopi Moguntiacensis epistolae. Ed. Dümmler, E. MGH EP. III. Nr. 15. 409.

⁷⁰⁷ „*Stephanus bonae memoriae rex, avunculus ipsius, cum filius eius patre superstite esset mortuus, quoniam alium non habuit filium, hunc fecit adoptivum ipsumque regni heredem locavit; filium fratris sui digniorem in regno, quia hoc non consensit, cecavit et parvulos eiusdem exilio relegavit.*” Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1041. 24.

⁷⁰⁸ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 1. c. 42. 78–79.: „*Quoniam me mea fata non sinunt, ut sim vester dux, hunc assignamus vobis in ducem et collaudamus, quo ei obediat, ut dignum est duci, et debitam fidelitatem exhibeat, ut par est a suo principi.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 1. c. 42. 78–79.

⁷⁰⁹ A csehországi designációk és a legitimitás kérdésére I. BAGI, Divisio Regni. 294–295.

⁷¹⁰ „*Qui pondus illati facinoris diucius ferre non valens, Wlodoweium, qui potestas exercitus interpretatur, a Polonia clam vocans, aspidem venenatam absque omni legis pietate suos tractantem, hunc in sedem basilisci illius, idest Bolizlai, deiecit eo, consanguinitatis linea et pietatis affectu unanimiter electum, collocavit.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. lib. 5. c. 23. 247.

⁷¹¹ KRISTÓ, Pogányházadások. 43–45.

uralkodói esküjét, hiszen a Gizella királynét megillető jogokat önkényesen megnyirbálta.⁷¹² Péter elűzése és Aba megválasztása azt sugallja, hogy hasonlóan a csehországi esethez, Magyarországon is szükség volt a törvényes uralkodáshoz az elit konszenzusára.

E helyütt kell megemlítenünk még egy párhuzamot, amely Magyarországot és Lengyelországot érinti. A dinasztia tagjainak vitái e nemzedék során pogánylázadásokkal párosultak. Péter magyarországi hatalmát végleg a pogánylázadás és András behívása söpörte el, Lengyelországban pedig I. Bolesław fiainak küzdelmei és a pogány reakció a Piastok uralmának összeomlásához vezetett. A pogánylázadások mindenképp válságidőszakokat jelentettek mindkét dinasztia uralmi területén, amelyet a hatalomért folyó küzdelmek egyik következményeként értékelhetünk. Mind Magyarországon, mind Lengyelországban – ahogyan arról már szót ejtettünk – a válság a keresztény egyházszervezetet kiépítő, annak kiváltságokat biztosító uralkodó regnálását követő időszakban jelentkezett. A Péter kijelölése és a Vazul-féle lázadás eseményeinek az értékelésre létezik olyan nézet is, amely szerint a *designatio* csupán ürügy volt arra, hogy Szent Istvánnal szembeforduljon Vazul és köre. A pártütés mélyebb okai abban gyökerezhetnek, hogy itt egy olyan nemzetségi-törzsi előkelő réteg ragadta meg a kedvező alkalmat, amely elkerülte a Szent István országegyesítő harcaiban elbukott vezérek sorsát, azonban csak látszólag hódolt meg a király és az új vallás előtt.⁷¹³ A sporadikus forrásadottságok mellett természetesen nehéz pontosan megmondani, hogy Vazul pogánysághoz való ragaszkodása milyen mértékű lehetett, és egyáltalán mennyit nyomot a latban, amikor elszánta magát, hogy érvényesítse vélt vagy valós jogait. Annyi mindenesetre elmondható, hogy mindhárom dinasztia uralmi területén számolni kell a pogány szokások továbbélésével.⁷¹⁴

Christian Lübke mutatott rá arra, hogy az ezredforduló utáni események vizsgálata során a kutatás számára a latin kereszténységbe való beilleszkedés jelentette a fő csapásirányt. Ennek legfőbb okát leginkább abban kell látnunk, hogy a mai modern kelet-közép-európai államok a középkorig vezetik vissza történelmüket, amit tehát Lengyelországnak a gniezniói találkozó, azt Magyarországnak Szent István koronázása jelenti.⁷¹⁵ A korábban ismertetett Lübkei Köztes-Európa tézis értelmében a szerző a pogányság továbbélésének a vizsgálatába nemcsak a cseh, lengyel és magyar dinasztiák uralmi területeit vonta be, hanem

⁷¹² GERICS, Az 1040-es évek. 191–194.

⁷¹³ KRISTÓ, Pogánylázadások. 20–21. Annak ellenére, hogy a kislegenda négy előkelőnek tudja be a Szent István elleni merénylet kitervelését, vélhetőleg azonban egy szélesebb társadalmi csoportnak állt érdekében a király személye elleni támadás. Vö. „*Videntes autem quatuor nobilissimi palatinorum diu graviterque laborantem, nam ipsi adhuc in perfidia cordis errabant, consilium iniquitatis duxerunt occasumque eius in mortem conati sunt tractare.*” *Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta.* Ed. Emma Bartoniek SRH. II. c. 7. 399.

⁷¹⁴ LÜBKE, Das "junge Europa". 475–496.

⁷¹⁵ LÜBKE, Das "junge Europa". 475–478.

a Kijevi Ruszt és ún. *Germanica Slavica* területét is. A tanulmányból kiderül: a pogány-törzsi vallások és szokások továbbélése a cseh és lengyel történetírás által felvázolt rendszerszintű krízis – amely a „fiatal Európa”⁷¹⁶ uralkodóinak országában egyaránt jelentkezett – szükséges következménynek tekinthető. A legutóbb Josef Žemlička vetette fel, hogy az ezredforduló során felbukkanó válsághelyzetnek az oka abban áll, hogy az Árpádok, Piastok és Přemyslidák dinasztikus expanziója egyaránt kifulladásra jutott, ami a zsákmányszerzés és új adók kivetésének a megszűnésével járt, amely mindenképpen szükséges volt ahhoz, hogy az uralkodók jelentős katonai kíséretet tudjanak fenntartani.⁷¹⁷ Nézetünk szerint e leginkább gazdasági indokokkal megtámogatott okfejtés néhány ponton támadható. Az Árpádok esetében tudjuk, hogy a dinasztikus expanzió nem feltétlenül csak fegyveres úton volt kikényszeríthető, ahogyan azt Aba Sámuel esete is példázza. Nyilvánvaló módon a fegyverek ereje és a korábbi sikeres katonai akciók nélkül lehetetlen lett volna Aba törzsi területének az erőszakmentes betagozása a Magyar Királyságba, azonban nem szabad elfelednünk, hogy István számos alkalommal inkább defenzív háborúra kényszerült, mint katonai expanzióra.⁷¹⁸ A Piastok és Přemyslidák 11. század eleji uralmának összeomlását pedig megelőzték azok a dinasztikus viszályok, amelyek a hatalomért való részesedés okán törtek felszínre. Az elit, a kíséret, de leginkább az a réteg, amely kiszorult a hatalomgyakorlás új, keresztény ideológiával is legitimált gyakorlatából, korábban a saját jogán uralkodott a nemzetségi, törzsi területek felett. A dinasztia belüli torzskodások pedig megfelelő alkalmat szolgáltatottak arra, hogy az ezredforduló társadalmi és politikai alakulásának hátrányait elszenvedő elemek valamelyest visszajára fordítsák e folyamatot, amelyhez a pogányság mint ősi szokás kiváló hívószónak bizonyult. Más szóval: a kíséret tagjai és a hatalomból kiszorult előkelők és szabadok érdekelték voltak a dinasztikus konfliktusok elmélyítésében. Ráadásul mindhárom dinasztia esetében a harmadik generáció dinasztikus viszályát követően további expanzióval, nem pedig annak kifulladásával számolhatunk: a Přemyslidáknak Morvaországban sikerült kiépíteni uralmukat,⁷¹⁹ az Árpádok *Sclavonia*⁷²⁰

⁷¹⁶ Lübke a „fiatal Európa” terminust Jerzy Kloczowskitól kölcsönözte, aki munkájában Lengyel-, Cseh-, Magyarország mellett Horvátországot és Boszniát is e kategóriába sorolta. Lübke ugyanakkor tanulmányában a „fiatal Európa” alatt a Piastok, Přemyslidák, Árpádok és Rurikok által uralt területeket érti. LÜBKE, Das "junge Europa". 477. 6. jsz.

⁷¹⁷ ŽEMLIČKA, Das „Reich” des böhmischen Boleslavs. 267–278.

⁷¹⁸ KRISTÓ, Pogánylázadások. 21. különösen 119. jsz.

⁷¹⁹ Legújabbán Martin Wihoda adott hangot annak a nézetnek, hogy a csehországi Přemyslidák együttműködésben a helyi elittel vetették meg a dinasztia hatalmát Morvaországban. A szerző szerint uralkodó hatalom nélkül is továbbéltek a nagymorva hatalmi struktúrák, amelyre a Přemyslidák a 11. században rátelepedtek és ezáltal egy megegyezésen alapuló hatalomgyakorlás vette kezdetét. WIHODA, Morava. 113–170.

⁷²⁰ „[...] *vicinis enim iam agere poteris, quia Sclavoniam iam fere totam acquisivi.*” DHA I. Nr. 91. 272. Vö. ÍFMT 144.

irányába tudtak terjeszkedni,⁷²¹ Lengyelországban Kázmér pedig visszaállította a Piastok uralmát. A pogány szokások továbbélése természetesen vitán felül áll, amelyre számos forrásokkal is igazolható eset hozható fel bizonyítékként.⁷²² Csehországról Thietmar püspök számol be bálványimádásról III. Boleslav idejében,⁷²³ Magyarország esetében elegendő az 1046.⁷²⁴ és az 1060–1061. évi fehérvári eseményekre⁷²⁵ gondolni, illetve az első esztergomi zsinat határozatára utalni, amelynek a tanúsága szerint még a 12. század elején is fel kellett lépni a pogány szokások követői ellen.⁷²⁶ A lengyelországi események, amelyek püspökségek megszűnésével is jártak, már a kortársak szemében is nagy visszahangot keltettek: nemcsak a Piastok dinasztikus történetírása, hanem a birodalmi évkönyvek, Cosmas és a PVL⁷²⁷ is megemlékezett az 11. századi pogánylázadásokról.⁷²⁸ A pogány mozgalmakat egyébként a dinasztiai tagja is kihasználták katonai erejük, hatalmi pozícióik megerősítésére.⁷²⁹ Nézetünk szerint a pogánylázadások, amelyeket egyaránt fűtöttek vallási és társadalmi feszültségek nem okozói, hanem következményei voltak a dinasztikus torzalkodásoknak.

Az a felismerés, hogy dinasztiaikon belüli viszálykodások egyik legfőbb oka a családtagoknak a hatalomból való részesedése körül forgott, olyannyira nem új, hogy ezt már a korban is így látták, ennek megfelelően Csehországban és Lengyelországban – ahogyan arról a források bemutatása során már korábban is szó esett – olyan szabályozásról is tudomásunk van, amely elviekben a hatalom öröklésének kapcsán kitört viszályok elkerülésének érdekében jött létre. E generáció konfliktusainak kútfőjéhez tartozik tehát I. Břetislav végrendelete is, amelynek forrásértékével kapcsolatosan több szempont is óvatosságra int. Mint az ismert, a végrendelezésről egyedül Cosmas krónikájából

⁷²¹ Az Árpádok horvátországi expanziójához: KÖRMENDI, Szent László horvátországi háborújáról. 443–477; KÖRMENDI, Szlavónia korai hovatartozása. 369–388; KÖRMENDI, A zágrábi püspökség. 329–341.

⁷²² További példákra I. LÜBKE, Das "junge Europa". 481–491.

⁷²³ „[...] *Bolislauus Boemensis cerneret populum suum execrando ritui deditum, in maxima securitate constitutum* [...]” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 5. c. 29. 255.

⁷²⁴ „*Endre vero et Leuente timentes palliatas insidias clamculo miserunt nuncios in Hungariam. Cum autem venissent ad Novum Castrum, quod rex Aba construxerat, ecce universa multitudo Hungarorum catervatim confluit ad ipsos et instinctu dyabolico inflammati pervicaciter petierunt ab Endre et Leuente, quod permetterent universum populum ritu paganorum vivere, episcopos et clericos occidere, ecclesias destruere, Christianam fidem abicere et ydola colere.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 82. 337.

⁷²⁵ KRISTÓ, Pogánylázadások. 49–54.

⁷²⁶ ÍFMT 220.

⁷²⁷ Magyarul: Régmúlt idők elbeszélése. A szakirodalomban a munka az eredeti szöveg kezdőszavainak a rövidítése (Poveszty vremennih let) nyomán PVL néven ismeretes. Vö. FONT, A Poveszty vremennih let. 249–278.

⁷²⁸ A források felsorolására I. LÜBKE, Das "junge Europa". 484. A szerző külön kiemeli, hogy a *Germania Slavica* területén élő pogány szlávok tovább erősítették a lengyel törzsi-nemzetségi vallások (Gentilreligion) továbbélését. Mindezt azokkal a régészeti eredményekkel támasztja alá, amelyek szerint egy, a korábban szálláshelynek vélt épület minden bizonnyal pogány templom lehetett. Uo. 478–480.

⁷²⁹ E jelenség azonban nem a dinasztikus konfliktusok sajátja. A Birodalom keleti és Lengyelország nyugati határai mentén élő pogány szlávokról Querfurti Brúnó is beszámolt, amikor levelében II. Henrik császárt óva inti attól, hogy szövetségre lépjen velük a keresztény I. Bolesław ellenében. WEINFURTER, Heinrich II. 206–208.

értésülünk, amely majdnem száz évvel az események után íródott, illetve az sem mellékes, hogy a prágai krónikás I. Břetislav herceg alakját eszményi uralkodóként ábrázolta. A testamentum értelmében a főhatalom Břetislav halála után a legidősebb fiút illette, a többi testvért pedig Prága alá rendelte.⁷³⁰ A végrendelet körüli problémák értelmezésének komplexitását jól jelzi, hogy az a cseh jogtörténeti kutatások egyik fő csapásvonalát képezi már a 19. század óta. Egyesek Břetislav rendeletében az ősi szláv szokásjognak, azaz a *senioratus*-nak az írásba foglalását látták,⁷³¹ mások a *senioratus*-szláv voltát megkérdőjelezték, és inkább valamiféle új, normatív szabályozást láttak a végrendelezésben.⁷³² Ezzel szemben Cosmas munkájának kritikai kiadását jegyző Bertold Bretholz a választás intézmények elsőbbségét hangsúlyozta a *senioratus*-sal szemben.⁷³³ A végrendeletben bizonyosan csak annyi látszik, hogy a herceg Csehország felosztását az utódai számára megtiltotta, és a későbbi gyakorlat is azt igazolta, hogy főhatalomból kiszorult testvérek Morvaországban szerezhettek kárpótlást maguknak. Ezzel áll összefüggésben, hogy II. Vratislav cseh herceggént Morvaországot kettéosztotta, hogy testvéreit birtokhoz juttassa.⁷³⁴ A későbbiekben pedig a znojmoi hercegség kialakításával a morvaországi brnói részek továbbosztása is megtörtént. I. Břetislav maga is apja, illetve nagybátyja uralma során Morvaországban birtokolt, erre utalhat az is, hogy fia, Svyatopluk ott született.⁷³⁵

Magyarországon hasonlóan Csehországhoz ebben az időszakban került sor a dukátus kialakítására,⁷³⁶ mint András és Béla közötti hatalom megosztásának intézményére, azonban a magyarországi dukátus további aprózódásáról nincsenek forrásadataink. András és Béla megegyezésének értelmében a dukátus urának ezentúl a dinasztiahoz tartozás okán a magánbirtokokon felül kijárt az ország harmada feletti uralom is.⁷³⁷

Ugyancsak e nemzedék során került sor arra, hogy a császár döntőbíróként, és az egyik fél patrónusaként lépett fel az Árpádok dinasztikus konfliktusaiban. Péter döntően III.

⁷³⁰ „Qua de re rogo vos per Dominum et obtestor fidei vestre per sacramentum, quatinus inter meos natos sive nepotes semper maior natu summum ius et solium obtineat in principatu omnesque fratres sui sive, qui sunt orti herili de tribu, sint sub eius dominatu.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 13. 102.

⁷³¹ KOUTNÝ, Thronkämpfe. 8–12.

⁷³² PALACKY, Dějiny národu českého. I. 311–312.

⁷³³ BRETHOLZ, Geschichte Böhmens. 142–144.

⁷³⁴ „Post cuius obitum frater eius a Wratislaus omnibus Boemiis faventibus sublimatur in solium, qui confestim Moravie regnum inter fratres suos dividit per medium, dans Ottoni orientalem plagam, quam ipse prius obtinuerat, que fuit aptior venatibus et abundantior piscibus, occidentalem vero, que est versus Teutonicos, dat Conrado, qui et ipse sciebat Teutonicam linguam. Regio autem illa est planior et campestris atque fertilior frugibus.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 18. 110.

⁷³⁵ KRZEMIŃSKA, Rotunde. 19. 51. jsz.

⁷³⁶ Részletesen I. BAGI, Divisio Regni. 56–96.

⁷³⁷ ZSOLDOS, Az Árpádok. 80. A dukátus területi különállásához és az ahhoz kapcsolható hatalmi funkciókhoz I. BAGI, Divisio Regni. 96–166.

Henrik közbeavatkozásának köszönhetően jutott másodjára is hatalomra, hűségesküje Szent István életművének teljes megtagadásával ért fel. Magyarországon ellentétben II. Konrád lengyelországi és csehországi akcióival, nem került sor országmegosztásra a viszálykodó felek között.⁷³⁸ A Birodalom Péter hatalomra segítésével ilyenformán már nemcsak Csehország és Lengyelország esetében próbálta meg befolyását érvényesíteni, és döntőbíróként fellépni a dinasztikus torzalkodások során, hanem Magyarországra is ilyen, a saját befolyása alá tartozó területként gondolt, amely aztán Péter király hűbéri fogadalmában csúcsosodott ki.

III.2.4. A negyedik generáció

A dolgozat által vizsgált dinasztiák negyedik nemzedékét tizenhét fő alkotja, ebből kilenc személy tartozik az Árpádok dinasztiájához, három⁷³⁹ a Piastokhoz és öt a Přemyslidákhoz. Az Árpádok köréből Adelheid, Salamon, Dávid, I. Géza, Szent László, Lampert, Zsófia, Eufémia, Ilona; a Piastok közül I. Kázmér, Gertrúd és – nézetünk szerint helytelenül⁷⁴⁰ – a magyar historiográfiában Richeza néven ismert leány; végül a Přemyslidák nemzetségéből II. Svyatopluk, II. Vratislav, I. Konrád, Jaromír, Ottó kerültek a negyedik generáció tagjai közé. Az Árpádok András (Adelheid, Salamon, Dávid) és Béla (Géza, László, Lampert, Zsófia, Eufémia,⁷⁴¹ Ilona) gyermekei, a Piastok mindannyian II. Mieszkótól származtak, ahogyan Csehországban a Přemyslida dinasztia tagjainak az apja I. Břetislav herceg volt. E nemzedékbe tartozó testvérek mindannyian közös anyától származtak, azaz Adelheid, Salamon és Dávid hercegek Anasztáziától, Géza, László és leánytestvéreik Béla lengyel feleségétől, Kázmér és testvérei pedig II. Mieszko Richeza nevű nejétől.

András király gyermekeinek házassági összeköttetései csak Salamon esetében tisztázottak. Reichenauai Bertholdtól, Hermannus Contractus krónikájának a folytatójától tudjuk – aki

⁷³⁸ II. Konrád az 1030. esztendő során Magyarország ellenében is felvonult hadseregével. Egyes nézetek szerint ennek lehetett dinasztikus oka is, amely abban állt, hogy Imre herceg Cívis Hercegségét, Luxemburgi Henrik 1026. évi halála után magának követelte a Bajor Hercegséget. Az elméletet ugyanakkor gyengíti, hogy Anventinus kései híradásán kívül nem támasztható alá forrással. Ugyanakkor az is kérdéses, hogy a magyar trónörökös miért várt Luxemburgi Henrik haláláig, miért nem jelentette be igényét a bajor hercegi címre közvetlenül nagybátyja, II. Henrik császár halála után. Nézetünk szerint a támadásban inkább II. Konrádnak a császári hatalomról alkotott határozott elképzelése érhető tetten. Vö. GYÖRFFY, István király. 310–311. A német támadáshoz illetve Imre herceg jogigényéhez l. WOLFRAM, Conrad II. 230–235.

⁷³⁹ A lengyel szakirodalomban ismert II. Mieszkónak egy másik fia is. A historiográfiában csak Elfeledett (*Zapomniany*) néven ismert Bolesławról Gallus ugyan nem emlékezett meg, ám a 13. század során keletkezett Nagy-Lengyel Krónika szerint Mieszkónak két fia volt, köztük az idősebb Bolesław. Gallus azon megjegyzése, hogy Kázmér előzőleg felvette a szerzetet megengedné, hogy hitelt adjunk Bolesław történeti létének. Az a tény azonban, hogy a Lengyelországon kívül keletkezett korabeli források nem ismerik Elfeledett Bolesławot némileg megkérdőjelezi ezt a hipotézist. Vö. JASIŃSKI, Rodowód. 128; LABUDA, Mieszko II król Polski. 147–155.

⁷⁴⁰ A névadás körüli problémákhoz l. BALING, András, Béla és Eufémia. 156.

⁷⁴¹ A hercegnő Bélától való leszármazását több kutató is kétségbe vonta. Az álláspontok ismertetésére l. BALING, András, Béla és Eufémia. 155–161.

mindezt az 1059. év kapcsán jegyezte le –, hogy IV. Henrik császár a nővérét, Juditot, András király még gyermek fiához, Salamonhoz adta feleségül.⁷⁴² A frigről a magyar krónikás hagyomány is megemlékezett, igaz, a névtelen krónikás Zsófia néven ismerte a császári feleséget.⁷⁴³ A házasság tényét további források is igazolják,⁷⁴⁴ a kutatás azonban a Berthold-féle évkönyvben megadott 1059. évi dátum helyett az egy évvel korábbi, 1058. esztendei keltezését tartja helyesnek.⁷⁴⁵ András királynak Salamon hercegen kívül két fiáról van még tudomásunk. Dávid, Salamon öccse röviddel bátyja után születhetett, családi viszonyairól nincsenek ismereteink. Vélhetőleg megnősült, ugyanis a krónika külön fejezetet szentelt annak bemutatására, hogy sem Salamonnak, sem Dávidnak nem voltak gyermekei. Mindezt azzal magyarázta a névtelen krónikás, hogy Szent Gellért és társainak halála apjuk, András király bűne volt.⁷⁴⁶ Dávid herceg történeti létét 11. századi oklevelek is megerősítik,⁷⁴⁷ ellenben a király György nevű fiával, akinek a leszármazásáról szóló rövid

⁷⁴² „*Andreas Pannoniae rex, cum prius pacem pactumque per legatos cum Heinricho rege confirmasset, etiam sororem eius minorem Iuditham filio suo Salomoni adhuc puero sponsam obtinuit.*” Bertholdi Annales. Ed. Pertz, G. H. MGH SS V. ad a. 1059. 271.

⁷⁴³ „*Postquam autem cesar Herricus cum tanto dedecore fugit in terram suam de Vngaria, rex Andreas mittens ad eum legatos petivit ab eo, ut Sophiam filiam suam Salomoni filio suo matrimonio copulandam, ut promiserat, concederet.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 91. 351. A Zsófia névalak a 14. századi krónikakompozícióban tévedés lehet, a krónikás vélhetőleg II. Béla király Zsófia nevű leányával keverte össze Juditot, Salamon király feleségét. Ennek alátámasztására a forrás 126. fejezetét szokás idézni, amely elmondja, hogy Salamon anyját és feleségét az admonti monostorban hagyta, amelyet a mogyoródi csata évében, 1074-ben szenteltek fel. Apácakolostora viszont csak 1128-tól adatolható. II. Béla Zsófia nevű leánya ugyanakkor admonti apácaként halt meg, amelyről az említett monostor halottaskönyve is beszámol. A feltevést tovább erősíti, hogy a krónikakompozíciónak Salamon és Judit egybekeléséről szóló első híradása kronológiailag is hibás, hiszen az az 1051. évi események között kerül említésre, ekkor azonban Salamon még meg sem született. KK. 198. 412. jsz. ill. 206. 541. jsz.

⁷⁴⁴ „*Dum enim Heinrichus esset iuxta Danubium habens sororis sue maritum ab Ungarie regno similiter expulsum, quia temporibus illis vigeat depositio regum, genero suo redituro in patriam, in cuius extremitate paucas urbes vix retinebat, episcopum commisit et, ne in Teutonicis finibus amplius videretur, oravit, quod et ille promisit.*” Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. ad a. 1076. 444; „*Ita rex Heinrichus Ungariam cum exercitu ingressus, Salomonem in solium patris restituit, iuncta ei in coniugium sorore sua; ablatisque omnibus, quae regi scrupulum movere vel regni statum labefactare poterant, in pace remeavit ad Gallias.*” Lamberti Hersfeldensis annales. Ed. Hesse, C. L. F. MGH SS V. ad a. 1063. 166.

⁷⁴⁵ MT. I/1. 863; Ugyanígy a német historiográfiában is: WEINFURTER, Salier. 116–117. Vö. WERTNER, Az Árpádok. 131.

⁷⁴⁶ „*Rex autem Salomon et David frater eius liberos nunquam habuerunt et in ipsis semen regis Andree defecit. Quod ideo divinitus factum esse credimus, quia quando Andreas primo in Hungariam reversus est cum Leuente fratre suo, propter hoc, quod ipse regnum posset optinere, permisit Vatam prophanum et alios pessimos sanctum Gerardum et multos Christianos interficere.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 100. 364–365.

⁷⁴⁷ „*Praeter hec venerabilis David dux, frater meus, prefato conobio in remissione suorum delictorum et parentum suorum tradidit totam terram Posega, ducatu suo cedentem de vonsensu meo [...]*” DHA I. Nr. 94. 284; „*Dator istius precepti: rex Ladisclaus. Testes, qui cum eo fuerunt: dux Lambertus frater eius, dux David consobriunus eius [...]*” DHA I. Nr. 88. 268.

krónikabejegyzésen⁷⁴⁸ kívül semmilyen más megerősítő forrásadattal nem rendelkezünk. Vélhetőleg ennek okát abban kell keresnünk, hogy a kútfő szerint György ágyaskapcsolatból született. A királyi család Adelheid nevű lányáról, aki II. Vratislav cseh herceghez ment feleségül, a magyar krónikaszerkesztmény csak annyit tud, hogy a herceg és András rokonságban álltak,⁷⁴⁹ Cosmas azonban a magyar király lányának a nevét és házasságkötés körülményeinek a részleteit is megadja.⁷⁵⁰ A szász annalista is ismeri a házasság tényét, igaz, Adelheidnek a nevét ő sem említette meg munkájában.⁷⁵¹ Salamon frigyének a körülményeiről is ezek a források adnak felvilágosítást, ugyanis mindegyikük egybehangzóan azt állítja, hogy a házasság Magyarország és a Birodalom közötti háborúskodást lezáró béke érdekében kötött. A frigy nyilvánvalóan András uralmának a megszilárdulásával járt, és a császári családdal való szoros kapcsolat egyben olyan előnyökkel is kecsegtetett, amelyeket korábban Szent István már sikeresen tudott a maga javára fordítani.⁷⁵² Adelheidnek, András lányának házasságára az 1058. évnél valamivel korábban kerülhetett sor. Vratislavról, a hercegnő férjéről Cosmas elmondása alapján tudjuk, hogy II. Sptyihněv menekülésre kényszerítette, Vratislav pedig Magyarországon keresett menedéket, ahol végül feleségül vette András leányát, amelynek következtében magyar csapatok segítségére is számíthatott, amikor visszatért Morvaországba.⁷⁵³

I. Béla király gyermekinek házassági viszonyai szintén számos kérdést vetnek fel. Béla és feleségének frigyéből három fiúgyermek látta meg a napvilágot. A 14. századi krónikakompozíció jóvoltából tudjuk, hogy Géza és László még Lengyelországban, Lampert pedig Magyarországon született.⁷⁵⁴ I. Géza esetében két házassággal számol a kutatás, ám

⁷⁴⁸ „*De concubina autem, quam habuit de villa Moroth, genuit Georgium.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 345.

⁷⁴⁹ „*Ducem quoque Bohemorum, qui consanguineitate eidem attinebat, mercede conduxit et confidebat in multitudine conductorum.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 93. 356.

⁷⁵⁰ „*Forte fuit huic regi unica gnata, nomine Adleyta, iam thoro maritali tempestiva, valde formosa et multis procis nimium spes invidiosa. Hanc hospes ut vidit misere adamavit, quod rex bonus non recusavit, atque post dies matrimonio sibi eam copulavit.*” *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum.* Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 16. 107. Vö. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 82.

⁷⁵¹ „*Dux autem Uratizlaus genuit ex filia Andree regis Ungarie Iudhitam et Ludmilam filias et Brazilaum iuniorem et Uuratizlaum, qui in primo flore iuventutis occidit, et illa defuncta accepit uxorem Zuatauam, Kazimer ducis Polanorum filiam, Bolizlai vero et Uuladzilai germanam, ex qua habuit III^{or} liberos Bolezlaum, Boriuoi, Uuladzilaum et Sobezlaum.*” *Die Reichschronik des Annalista Saxo.* Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. ad a. 1061. 404.

⁷⁵² A házasság értékeléséhez I. MAKK, Külpolitika. 92. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 127–128; MAKK, Megjegyzések I. András történetéhez. 139–140; FONT, Dinasztia. 37.

⁷⁵³ „*Quod cum audisset dux Zpitigneu sagaci ingenio precavens, ne forte invaderet frater suus totam cum Ungaris Moraviam, mittens nuncios revocat eum de Ungaria et reddidit sibi civitates, quas ei ante pater suus dederat in Moravia.*” *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum.* Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 16. 107. Vö. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 82.

⁷⁵⁴ „*Porro dux Bela in Polonia genuit liberos Geysam et Ladizlaum, in Hungaria autem genuit Lampertum et filias.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 345.

mind az első, mind a második frigy körül több kérdés is nyitott. Géza első házasságát I. Béla 1063 során a Birodalomba menesztett békekövetségével szokás összefüggésbe hozni.⁷⁵⁵ Szakirodalmi vélekedések szerint ebben a herceg is részt vett, mivel apja a béke érdekében Gézát ajánlotta fel túszként.⁷⁵⁶ A 12. századi Soissons-i Szent Arnulf életírása ugyanakkor felfedi Géza lehetséges feleségének a kilétét: a forráshely ugyanis Zsófiát, Emmónak, Looz grófjának leányát Magyarország hercegnéjének nevezi.⁷⁵⁷ Géza és Zsófia házasságának elméletét a magyar történelem szempontjából nem feltétlenül elsődleges forrásnak minősülő hagiográfiák és kronológiai megfontolások keltették életre, ennél fogva nem minden kutató fogadta el azt hitelesnek.⁷⁵⁸ Valamivel többet tudunk I. Géza második házasságáról, amelyet leginkább Ióannész Skylitzes művének folytatásából ismert.⁷⁵⁹ Második feleségének, Synadenének⁷⁶⁰ történeti létét igazolják az apjáról szóló biztos értesülések is, hiszen alakjájáról Anna Komnéné Alexiádja emlékezett meg.⁷⁶¹

Szent László királynak név szerint csak a második felesége ismert. A királyné személyéről az 1082. évi veszprémi Szent Mihály egyház javainak összeírásakor keletkezett oklevél emlékezik meg,⁷⁶² amely ugyan hamis,⁷⁶³ viszont azokkal a passzusokkal kapcsolatosan, amelyek a király családi viszonyait érintik nem merült fel komolyabb, a hitelességet megkérdőjelező kritikai észrevétel. Az eredeti okirat ugyan nem nevezi meg László feleségét, azonban, ahogyan arra már Wertner Mór is rámutatott, a diplomának több, kései átirata is

⁷⁵⁵ A követség és Géza házasságára I. KERBL, Byzantinische Prinzessinnen. 8. Vö. VAJAY, Byzantinische Prinzessinnen. 16–17 és Rajmund Kerbl: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn. Ism.: Makk Ferenc. 224–226. Részletesen I. a genealógiai melléklet I. Géza házasságáról szóló részében. 422–428.

⁷⁵⁶ MT. I/1. 870. Vö. KRISTÓ, Magyarország története. 123.

⁷⁵⁷ „Emmo genuit Arnulfum comitem de Ló et Sophiam ducissam de Hungaria. Ista Sophia genuit regem de Hungaria et ducissam de Hui.” Ex Vita Arnulfi episcopi Suessionensis auct. Hariulfo abbate Aldenburgensi. Ed. Holder-Egger, O. MGH SS XV/2. 879; Az Averbode-i monostorban készült Szent András legenda szintén fenntartotta ezt a genealógiai hagyományt. Annak ellenére, hogy az életírásnak korszakunkra nézve ugyan semmilyen forrásértéke sincsen, hiszen vélhetőleg hamisítvány, szemléletes példája annak, hogy a vélt vagy valós illusztris ősök és a presztízsértékkel bíró házasságok emlékét egy-egy nemzetség nyilvántartotta és az utókor számára is megőrizte azt. Nem véletlen egyébként hogy ebbe a kései keletkezésű életírásba bekerült a magyar királyi házzal való rokonság, hiszen a monostor alapítójában II. Arnold loozi gróftól tisztelhetjük. Vö. „Sophia de Los, Hungariae regina, comitis Arnoldi Lossensis soror [...]” Vita B. Andreae primi abbatis Averbodiensis monasterii. Ed. Wolters, M. J. Notice historique sur l’ancienne abbaye d’Averboden. 147. A legújabb genealógiai eredményekhez és Loozi grófokhoz I. BIJSTERVELD - SOUVEREYNS, De graven van Loon. 111–152.

⁷⁵⁸ Vannak olyan vélekedések is, amelyek éppen a források kérdéses volta miatt nem látják igazoltnak e házasságot. Vö. WERTNER, Az Árpádok. 592. Az újabb kutatás a házasság tényét ugyanakkor nem tartja kizártnak. KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 109; FONT, Koloman the Learned. 12–13.

⁷⁵⁹ „A császár unokahúgát, Synadenét, Theodulos Synadenos leányát feleségül adta Magyarországi királyához, akinek halála után Synadenede ismét visszatért Bizáncba.” ÁMTBF 96. Moravcsik Gyula fordítása.

⁷⁶⁰ A házasság datálásához I. Rajmund Kerbl: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn. Ism.: Makk Ferenc. 224–226; KAPITÁNFY, Hungaro-Byzantina. 58.

⁷⁶¹ Anna Comnena: The Alexiad. Translated by Elizabeth A. S. Dawes. 32.

⁷⁶² „In praedio Merena, quod uxor nostra concessit ecclesia Sancti Mykaelis de nostra voluntate [...]” DHA I. Nr. 81.

⁷⁶³ KARÁCSONYI, Hamis oklevelek. nr. 41. 6–7.

létezik, amelyekben az említett királyi feleség *Adulheyt* néven ismeretes.⁷⁶⁴ Ezt az adatot támasztja alá az a 11. század végére keltezhető adománylevél is, amely a Fekete-erdő déli részén fekvő Sankt Blasien bencés kolostor részére került kiállításra. Az oklevél ugyanis Magyarországi királynéjaként nevezi Adelheidet, akinek ilyenformán a származása is ismert: Rheinfeldeni Rudolf sváb hercegnek, majd német ellenkirálynak és a szintén Adelheid nevet viselő második feleségének a leánya.⁷⁶⁵ A házasság megkötésének hagyományosan 1078 körüli datálásának fényében vélelmezhető, hogy László esetében számolni kell egy, az Adelheiddel kötött frigyet megelőző házassági kapcsolattal is, hiszen nem valószínű, hogy Szent László a harmincas éveiben nősült volna először. A király első házasságáról azonban semmilyen forrásadat nem áll rendelkezésre, Szent László első frigjét egyedül az előbb említett kronológiai megfontolás teszi elképzelhetővé.⁷⁶⁶

Lampertnek, Béla király harmadik fiának házassági viszonyairól semmit sem tudni, a források a herceg életéről nevén, genealógiáján és néhány kronológiai adaton kívül szinte semmit sem őriztek meg, kivéve talán azt, hogy a titeli társaskáptalan alapítása a herceg személyéhez fűzhető.⁷⁶⁷ Neve abban az 1091. évi oklevél tanúnévsorában bukkan fel újra, amely somogyvári Szent Egyed monostor alapításának⁷⁶⁸ a tényét rögzíti.⁷⁶⁹ A Pozsonyi Évkönyv ismeri ugyan Lampert halálának az évszámát is,⁷⁷⁰ azonban sem ez a forrás, sem fentebb említett kútfők egyike sem közöl semmiféle adatot a herceg családi állapotával kapcsolatban.

Béla leányairól a 14. századi krónikakompozíció megemlékezik, azonban sem a nevüket, sem pedig a gyermekek számát nem közli.⁷⁷¹ A legidősebb leány kapcsán a 19. században több hipotézis is napvilágot látott. Tartották többek közt I. Géza leányának is, mára azonban sikerült tisztázni kilétét, és házassági kapcsolatait.⁷⁷² Béla Zsófia névre hallgató gyermekét apja eredendően Vilmos weimari grófhhoz szánta, azonban annak 1062. évi halála után a hercegnő Ulrik karantán örgrófhhoz ment feleségül, aki az elhunyt Vilmos unokaöcse volt.

⁷⁶⁴ WERTNER, Az Árpádok. 194.

⁷⁶⁵ „*Filia eorum Adilheida regina que nupsit regi Ungariorum [...] progenitoribus Rodolfo [...] rege et Adelheida [...] regina matertera Heinrici quarti imperatoris [...]*” Urkundenbuch des Klosters Sankt Blasien im Schwarzwald. Von den Anfängen bis zum Jahr 1299. Ed. Braun, J. W. (Bd. 1: Edition. Bd. 2: Einführung, Verzeichnisse, Register). Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg. A/23. 47.

⁷⁶⁶ KARÁCSONYI, Szent László király. 74; KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 129. Vö. FONT, Rurikida fejedelmek. 134–135.

⁷⁶⁷ DL 87 218; GYÖRFFY, ÁMTF I. 240. Vö. KISS, Királyi egyházak. 86.

⁷⁶⁸ Az alapítás hátteréről részletesen I. KISS, A somogyvári apátság. 43–60.

⁷⁶⁹ „*Testes, qui cum eo fuerunt: dux Lambertus frater eius [...]*” DHA I. nr. 88. 268.

⁷⁷⁰ „*1097. Ladizlaus rex obiit et frater Lampertus dux, quibus Colomannus et frater Almus succedunt in regnum.*” ad a. 1097. Annales Posonienses. Ed. Emericus Madzar SRH. I. 126.

⁷⁷¹ „*Porro dux Bela in Polonia genuit liberos Geysam et Ladizlaum, in Hungaria autem genuit Lampertum et filias.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 345.

⁷⁷² WERTNER, Az Árpádok a régibb külföldi genealogiában. 108–109. Vö. WERTNER, Az Árpádok. 147–156.

Zsófia Ulrik halála után ismételten férjhez ment, ezúttal Magnus szász herceghez.⁷⁷³ Házassági kapcsolatáról egyfelől az Annalista Saxo,⁷⁷⁴ másfelől a lüneburgi apátság krónikájának egyik bejegyzése⁷⁷⁵ ad felvilágosítást. Forrásokkal igazolható továbbá Eufémiának és Szép Ottó olomouci hercegnek a házassága,⁷⁷⁶ illetve az Ilona és Zvojnimir horvát király között létesült dinasztikus kapcsolat.⁷⁷⁷ A bozóki apátság javait összeíró 1135. évi, II. Béla által kiadott oklevélből tudjuk, hogy a monostor alapítója, Lampert *comes* nőül vette Szent László király testvérét.⁷⁷⁸ Az alapításkor a László király meg nem nevezett testvére már nem élt, Lampert feleségét a monostor alapításának idejében az oklevél szerint Zsófiának hívták, ő azonban bizonyosan nem lehet azonos Szent László király előbb említett testvérével.⁷⁷⁹

A Piastok és az Árpádok közötti házassági kapcsolatokról I. Béla király frigyének okán röviden már szó esett, II. Mieszkónak ezen felül Kázmér nevű⁷⁸⁰ fiával és Gertrúd nevű lányával kell számolnunk. Kázmér házasságáról Gallus annyit közöl csupán, hogy felesége a Ruszból származott, akivel négy fiút és egy lányt nemzett.⁷⁸¹ Nevéről több forrás is

⁷⁷³ Részletesen I. a melléklét Zsófia házasságáról szóló részében. 453–456.

⁷⁷⁴ „*Odalricus marchio Carentinorum obiit, cuius viduam Sophiam, sororem Ladizlai regis Ungarie, Magnus, Ordulfus Saxonici ducis filius, accepit uxorem genuitque ex ea duas filias Uuishildem et Ellicam.*” Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. ad a. 1070. 416.

⁷⁷⁵ „*Eodem tempore mortuus est Magnus dux sine filiis, habuitque duas filias, unam Ellicam nomine et alteram Wlfhildem, quas genuit ei domna Sophia, filia regis Ungarorum Wadreslai, femina valde religiosa.*” Chronicon S. Michaelis Luneburgensis. Ed. Abel, O. - Weiland, L. MGH SS XXIII. 396; A genealógia ugyan itt helytelenül van feltüntetve, hiszen Zsófia Béla lánya volt és nem Lászlóé, azonban a forrás megerősíti a többi közel egykorú kútfőkben található információkat Zsófia hercegné házassági kapcsolatáról.

⁷⁷⁶ „*Interea dux Bracizlaus dispositis presidiiis per civitates, quas sibi tradiderant, et eas fratri suo Borivoy committens reversus est in Boemiam; Ottonis autem filii Zuatopluk et Ottik cum matre sua Eufemia multum obedientes duci erant et fideles.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 9. 170.

⁷⁷⁷ CDCDS I. nr. 126. 163, nr. 127. 164–165, nr. 139. 180–181, 140. 181–182. Vö. „*Misit itaque rex Zolomerus Dalmacie, qui sororius Geysae erat, nuncios ad regem Salomonem et ducem Geysam et rogavit eos, ut propria persona eorum contra adversarios suos, scilicet Carantanos ipsum adiuverent, qui tunc marchiam Dalmacie occupaverat.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 99. 363–364. ill. „*Cum enim rex Zolomerus sine liberis decessisset, uxor eius, soror regis Ladizlai ab inimicis viri sui multis iniuriis pregravata auxilium fratris sui, regis Ladizlai in nomine Iesu Christi imploravit.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 132. 406.

⁷⁷⁸ „*Nonum vero Paztuh, vbi erat regalis Curia, dedit Rex Ladislaus Comiti Lamperto cum sorore sua, quam dederat ei in vxore in cum omnibus appendiciis predii.*” CD II. 84–85.

⁷⁷⁹ MAKK, Lampert. In KMTL 393; WERTNER, Az Árpádok. 171–173.

⁷⁸⁰ Kázmér a Károly nevet is viselte, ami egyébként nem szokatlan a Piastoknál: apja a Mieszko mellett a Lambert néven is ismert, Kázmér fiát pedig Władysław Hermannak hívták. A Károly név egyes vélekedések szerint Nagy Károlyra, anyai felmenőjére utalhat. Vö. JASIŃSKI, Rodowód. 128–130.

⁷⁸¹ „*Postea vero de Rusia nobilem cum magnis divitiis uxorem accepit de qua filios III^{or} unamque filiam, regi Bohemie desponsandam generavit. Nomina autem filiorum eius hec sunt: Bolezlaus, Wadislauus, Mescho et Otto.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 20. 44.

különbözőképpen nyilatkozik,⁷⁸² a Dobroniega, Dobrava és a Mária alakok közül a lengyel genealógiai irodalom az első és az utolsó variánst is használja,⁷⁸³ mivel a különböző lengyelországi évkönyvek Mária és Dobroniega néven is ismerik.⁷⁸⁴ Sokkal nagyobb fejtörést okozott a történészek körében a Gallus és az Annalista Saxo⁷⁸⁵ által is említett ruszbeli feleség pontos családi viszonyainak a felderítése. A különböző elméletek megalkotói szerint a hercegnő édesapja Szent Vlagyimir vagy Bölcs Jaroszlav lehetett.⁷⁸⁶ A legújabb lengyel genealógiai kutatás viszont a kérdésben akként foglalt állást, hogy Dobroniegát Szent Vlagyimir leányának kell tekintenünk.⁷⁸⁷

Gertrúdnak, II. Mieszko lányának családi összeköttetéseiről leginkább ruszbeli források nyújtanak felvilágosítást, ezek alapján tudható, hogy a házassága valamikor 1043 és 1044 között kötöttetett,⁷⁸⁸ férje pedig az az Izjaszlav Jaroszlavics volt, aki megszakításokkal 1054 és 1078 között viselte a kijevi nagyfejedelmi címet. Ezzel a házassággal kettős Piast-Rurik dinasztikus kapcsolat jött létre, ugyanis Dobroniega Izjaszlav nagynénje volt.⁷⁸⁹

Sokkal szerteágazóbbak a Přemyslidák házassági kapcsolatai e nemzedék tekintetében. II. Spytihněv feleségének, az előkelő családból származó Idának (Hidda) az életadatairól a 13. századi *Genealogia Wettinensis*-ből tájékozódhatunk.⁷⁹⁰ Ida ugyanis a Wettinek nemzetségéhez tartozott, apja, Dietrich jelentős birtokokkal rendelkezett a Birodalom keleti végein.⁷⁹¹ Korábbi keletkezésű, a történeti kutatás szempontjából elsődleges forrásnak minősülő kútfők nem nyújtanak semmilyen fogódzkodót Spytihněv feleségével kapcsolatosan, a genealógiai kutatás kénytelen tehát a Wettinek leszármazásának majdnem

⁷⁸² BALZER, *Genealogia Piastów*. 160–161.

⁷⁸³ JASIŃSKI, *Rodowód*. 131–139.

⁷⁸⁴ „1025. Boleslaus Magnus obiit et post eum filius eius Mysko regnum suscepit, et hic duxit in coniugem germanam Ottonis imperatoris, ex qua genuit Kazimirum. Qui duxit ex Russia uxorem nomine Mariam, ex qua produxit quatuor filios, Boleslaum, Wlatislaum, Miskonem et Odonem.” *Annales Polonorum*. Ed. Röppel, R. - Arndt, W. MGH SS XIX. ad a. 1025. 618; „1087. Dobronega uxor Kazimiri obiit.” *Annales capituli Cracoviensis*. Ed. Röppel, R. - Arndt, W. MGH SS XIX. ad a. 1087. 588.

⁷⁸⁵ „His temporibus Kazimer filius Miseconis ducis Polanorum reversus in patriam a Polanis libenter suscipitur duxitque uxorem regis Ruscie filiam procreavitque duos filios Uladzislaum et Bolizlaum.” *Die Reichschronik des Annalista Saxo*. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. ad a. 1039. 379.

⁷⁸⁶ JASIŃSKI, *Rodowód*. 131–133.

⁷⁸⁷ JASIŃSKI, *Rodowód*. 131–133. Vö. BALZER, *Genealogia Piastów*. 160–164.

⁷⁸⁸ JASIŃSKI, *Rodowód*. 145.

⁷⁸⁹ Dobroniega életadatairól, Kázmérral kötött házasságáról I. JASIŃSKI, *Rodowód*. 131–139.

⁷⁹⁰ „Genuit itaque Tidericus comes hos filios: Fridericum, Dedonem, Thiemonem, Geronem, Conradum, Riddagum et filiam Hiddam. [...] Hidda nupsit duci Boemico et genuit Guntherum patriarcham et matrem Wichmanni de Cella.” *Genealogia Wettinensis*. Ed. Ehrenfeuchter, E. MGH SS XXIII. 227–228. Vö. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*. 81.

⁷⁹¹ A Wettinekre nézve összefoglalóan I. BLASCHKE, *Wettinen*. In *LexMa* 9. 50–52. Vö. POSSE, *Meissen und das Haus Wettin*. 231–232. A Wettinek genealógiájához: Uo. 305.

az események után 200 évvel keletkezett, vélhetőleg a petersbergi apátság egyik kanonokjának tollából származó írásra hagyatkozni.⁷⁹²

Öccsének, Csehország első királyának a házassági összeköttetéseiről I. András magyar király Adelheid nevű lánya kapcsán már esett szó. Itt is érdemes megemlíteni, hogy vélhetőleg Vratislav már ezt megelőzően is házas volt, hiszen amikor bátyja, Spytihněv átvette a hatalmat és elűzte őt olomouci birtokairól, várandós asszonyát Olomoucban hagyta. A feleség nevét nem ismerjük, az azonban bizonyos, hogy Cosmas krónikája e helyütt nem a magyar Adelheidről beszél. További sorsát szintén a prágai krónikás jóvoltából ismerjük: Spytihněv Lštění várában tartotta fogva egy bizonyos Mztis comes⁷⁹³ felügyelete alatt, aki minden éjjel összeláncoltatta az asszony lábát a sajátjával.⁷⁹⁴ Severus prágai püspök és az országnagyok közbenjárására Spytihněv szabadon engedte ugyan sógornőjét, ám az állapotos asszony magzata a nagy sietségben megsérült, ennek következtében három napon belül az anya is meghalt.⁷⁹⁵ Ugyancsak Cosmas⁷⁹⁶ és az Annalista Saxo⁷⁹⁷ írásaiból tudható, hogy Vratislav Adelheid halála után ismét megnősült, I. Kázmérnak a lányát, Świętosławát vette nőül.⁷⁹⁸

Konrád feleségéről szintén Cosmas tudósít⁷⁹⁹ ilyenformán a kutatás *Wirpirk* néven ismeri. Mivel származásáról a krónikás nem szól, ezért születési helye, családi viszonyai körül

⁷⁹² RUNDNAGEL, Verfassersfrage. 546–548.

⁷⁹³ II. Vratislav és Mztis kapcsolatához I. KALHOUS, Duchy. 129–131.

⁷⁹⁴ „*Nurum autem suam comprehensam misit in quoddam castrum munitissimum nomine Lescen committens eam ad custodiendum comiti nomine Mztis, quam ille non, ut decuit talem domnam, custodivit, nam omni nocte eius pedem suo cum pede munivit compede. Quod vir eius audiens egre tulit, et quid mercedis comiti pro tam temeri facto postea reddiderit, in sequentibus patebit.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 15. 106.

⁷⁹⁵ „*Post unum vero mensem evolutum interventu Severi episcopi et comitum nurum suam dans ei conductum fecit eam redire ad suum maritum. Que quoniam vicina partui erat, dum ire properat, matricem viciat et infra spacium trium dierum spiritum exalat pulcherrima mulierum, quia non potuit uteri exponere pondus in maturum.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 16. 106. Vö. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 82.

⁷⁹⁶ „*Anno dominice incarnationis MLXII. VI. kal. Februarii obiit ductrix Adleyth, mater Iudithe et Ludmile, similiter et Bracizlai iunioris et Wratislai, qui in primo flore iuventutis occidit XIII. kal. Decembris 2. Evoluta autem fere unius anni spacio post obitum ductricis Adleythe Wratislaus dux accepit uxorem nomine Zuatavam, Kazimir Poloniorum ducis natam, Bolezlai vero et Wladizlai germanam, ex qua habuit quatuor liberos, bone indolis viros, Bolezlaum, Borivoy, Wladizlaum, Zobezlaum, de quibus in suis locis, uti Deus dabit, satis copiose tractabitur.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 20. 112.

⁷⁹⁷ „*Dux autem Uratislaus genuit ex filia Andree regis Ungarie Iudhitam et Ludmilam filias et Brazilaum iuniorem et Uuratislaum, qui in primo flore iuventutis occidit, et illa defuncta accepit uxorem Zuatauam, Kazimer ducis Polanorum filiam, Bolizlai vero et Uuladizlai germanam, ex qua habuit III^{or} liberos Bolezlaum, Boriuoi, Uuladizlaum et Sobezlaum.*” Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. ad a. 1061. 404.

⁷⁹⁸ JASIŃSKI, Rodowód. 177–178.

⁷⁹⁹ „*Interea coniunx Cunradi nomine Wirpirk, una mulierum de numero prudentum, inscio marito suo venit in castra regis.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 45. 151.

több kérdés is felmerült, ezért nem meglepő, hogy több származáselmélet is egyaránt szóba jöhet lehetséges megoldásként.⁸⁰⁰

I. Ottó házassági kapcsolatai is Magyarországra vezetnek. Cosmas alapján tudjuk, hogy feleségét – aki egyben fiainak, Ottónak és Svatopluknak az édesanyja – Eufémiának hívták.⁸⁰¹ A magyar krónika Salamon és a Béla fiak konfliktusával összefüggésben ismerteti I. Ottó herceg és Géza, valamint László genealógiai kapcsolatát, amely szerint Ottó sógora volt az említett Árpád-házi hercegeknek.⁸⁰²

Jaromír ezzel szemben atyja akaratának megfelelően egyházi pályára lépett, feleségéről, esetleges családjáról nem tudunk semmit.⁸⁰³

4. táblázat: A negyedik generáció dinasztikus összeköttetései

Név	Év	Dinasztia	Császári család	Birodalmi elit	Árpád	Piast	Přemysl	Egyéb
Adelheid	1057k.	Árpád					II. Vratislav	
Salamon	1058	Árpád	Judit					
I. Géza	1063k.	Árpád		Zsófia, Loaz				
	1074							
	v. 1075	Árpád						Synadéné, Bizánc
Szent László	1078	Árpád		Adelheid, Sváb hercegség				
Zsófia	1062	Árpád		Ulrik, Karintia				

⁸⁰⁰ POLANSKÝ, Premyslovská dynastie. 554.

⁸⁰¹ „Interea dux Bracizlaus dispositis presidis per civitates, quas sibi tradiderant, et eas fratri suo Borivoy committens reversus est in Boemiam; Ottonis autem filii Zuatopluk et Ottik cum matre sua Eufemia multum obedientes duci erant et fideles.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 9. 170.

⁸⁰² „Cumque Geysa equitasset usque Vaciam, obviavit fratri suo Ladizlao et Otthoni duci, sororio eorum, cum auxilio valido venientibus.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 117. 385. A mogyoródi csata és a nevezett dinasztiák genealógiai kapcsolatának összefüggéseiről I. KOSZTA, A hradištei bencés monostor. 403–426.

⁸⁰³ „Jaromir autem adhuc deditus studiis inter scolares versabatur alas.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 15. 105; „Moxque intrante Martio mense prima sabbati die quando celebrantur sacri ordines, quamvis invitum et coactum atque nimis renitentem totondit eum, et in presentia ipsius ducis ordinatus est usque ad diaconatus officium legitque publice evangelium et pontifici missam celebranti iuxta morem ministravit.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 18. 110; „Interim Conradus et Otto veniunt de Moravia fratrem suum Jaromir secum offerentes et subnixi ducem pro eo postulantes, quo sit memor germanitatis, memor paterne institutionis, memor sacramentorum, quibus pater suus obligarat fidem comitum, quod post Severi presulis obitum Jaromir sibi eligerent in episcopum.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 22. 114. Jaromír életadataihoz I. KALHOUS, Jaromír-Gebhard. 27–45.

	1070	Árpád	Magnus, <i>Szászország</i>	
Eufémia	1066k.	Árpád		I. Ottó
Ilona	1063k.	Árpád		Zvonimir, <i>Horvátország</i>
N.N.	?	Árpád		Lampert comes, <i>Magyarország</i>
N.N. (Richeza?)	1040k.	Piast		I. Béla
I. Kázmér	1041k.	Piast		Dobroniega, <i>Rusz</i>
Gertrúd	1043 v. 1044	Piast		Izjaszlav, <i>Rusz</i>
II. Spytihněv	1055k.	Přemysl	Hidda, <i>Lausitz</i>	
II. Vratislav	1057 k.	Přemysl		Adelheid
	1062k.	Přemysl		Świętosława
I. Konrád	1054k.	Přemysl	Wirpirka, <i>Bajorország?, Karintia?</i>	
I. Ottó	1073e.	Přemysl		Eufémia

E nemzedék dinasztikus összeköttetései a Piast-ház esetében mutatnak szembetűnő változást az előző generáció házassági politikájával szemben. A Lengyel Fejedelemség történetében olyan alapvető változások történtek, amelyek jól láthatóan beszűkítették az eredetileg I. Mieszko és I. Bolesław elképzeléseinek mentén nyugati irányban egyre táguló házassági horizontot. Gallus híradása szerint, amíg Kázmér gyermekkorú volt, az ország ügyeinek intézése anyjára, Richezára maradt, akit azonban az árulók elűztek, a gyermek Kázmért pedig maguknál tartották.⁸⁰⁴ Mivel Gallus gesztája Kázmér fiatalkoráról többet sajnos nem árul el, feltehetjük a kérdést: vajon e passzus nem a fiatal, uralkodásra még képtelen Kázmér gyámsági jogai körül lezajlott belviszályt örököltette-e meg?⁸⁰⁵ Gallus a

⁸⁰⁴ „Mortuo igitur Meschone, qui post obitum regis Boleslavi parum vixit, Kazimirus cum matre imperial puer parvulus remansit. Que cum libere filium educaret et pro modo femineo regnum honorifice gubernaret, traditores eam de regno propter invidiam elecerunt, puerumque suum secum in regno quasi deceptionis obumbraculum tenuerunt.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 18. 41.

⁸⁰⁵ Gallus híradásának értelmezése szerint ugyanis felesége, Richeza látta el a régensi teendőket. BAGI, Divisio Regni. 296.

továbbiakban elmondja azt is, hogy Kázmért – miután elérte a felnőttkort – ellenfelei száműzték.⁸⁰⁶ Talán ehhez kapcsolható a Mazóviában feltűnő bizonyos Miecław is, akiről tudjuk, hogy előzőleg II. Mieszko pohárnoka volt, majd a Piast-monarchia összeomlása után magát tette meg Mazóvia urává.⁸⁰⁷ Kázmér végül Magyarországon keresztül jutott el a Birodalom területére, ahol bizonyára édesanyja befolyása, rokoni kapcsolatai is nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy 1039 során III. Henrik 500 lovassal támogatta visszatérését.⁸⁰⁸ Kázmér ezt követően megnősült, illetve testvéreit is kiházasította. A Rurikokkal kötött kétszeres dinasztikus kapcsolat a mazóviai és pomerániai politikai célok eléréséhez szolgált biztosítékként.⁸⁰⁹ Gallus nyomán⁸¹⁰ az utókor méltán adta Kázmérnak a Megújító melléknevet, hiszen a következő generáció során fia sikeresen tudott fegyveresen beavatkozni mind az Árpádok, mind a Rurikidák dinasztiáinak belviszályaiba.

Az ehhez a nemzedékhez tartozó Árpádok házassági összeköttetésinek mozgatóit a magyar történetírás már feltárta. A Piastokkal ellentétben az Árpádoknál a házasságok legnagyobbrészt az apák politikai érdekei mentén kötöttek. Salamon és Judit házasságáról tudjuk, hogy a Birodalommal szembeni ellenséges viszonyokat volt hivatott rendezni, amely egyben a generáció legrangosabb házasságának minősült. I. Béla gyermekeinek a családi összeköttetéseit alapvetően meghatározta Salamon magas rangú házassága.⁸¹¹ Ez a megállapítás igaz mind azokra a frigyekre, amelyeket a gyermekek még apjuk életben kötöttek, mind azokra, amelyek akár Géza, akár László regnálása idején létesültek. A nyugati irányú házasságok magas száma arra enged következtetni, hogy Béla igyekezett kihasználni a Birodalmon belüli ellentéteket és házassági politikája során arra törekedett, hogy a

⁸⁰⁶ „*Qui cum esset aduultus etate et reguare cepisset, maliciosi veriti, ne matris iniuriam vindicaret, in eum insurrexerunt eumque in Vngariam secedere coegerunt.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 18. 41

⁸⁰⁷ „*Erat namque quidam Meczlauus nomine, pincerna patris sui Meschonis et minister, post mortem ipsius Meschonis gentis sua presumptione princeps existerat et signifer. [...] Unde Meczlauus in audacia sue milicie confisus, ymmo ambitione perniciose cupiditatis excecatus, nisus est obtinere per presumptionis audaciam, quod sibi non cedebat per ius aliquod vel naturam.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 20. 45. Janusz Bieniak értékelése szerint Miecław II. Mieszko halála után kialakuló káoszt kihasználta hozta létre saját domíniumát és néhány évig sikeres expanzív politikát folytatott. BIENIAK, Państwo Miecława. passim.

⁸⁰⁸ A Gallus geszta értelmezéséhez Kázmér visszatérése kapcsán I. WISZEWSKI, Domus Bolezlai. 222–225.

⁸⁰⁹ Bölcs Jaroszlav házasságpolitikájában élénk a Rusz nyugati irányú politikai érdeklődés figyelhető meg. FONT, I. András és Bölcs Jaroszláv. 614–615.

⁸¹⁰ „*Postquam ergo magnus Bolezlauus de mundo decessit, secundus Mescho, filius eius in regnum successit, qui iam vivente patre sororem tertii Ottonis imperatoris uxorem acceperat, de qua Kazimirum, id est Karolum, restauratorum Polonie, procrearat.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 17. 40.

⁸¹¹ Makk Ferenc vélekedése szerint Béla leányainak a kiházasítása Salamon és a hercegek közös uralkodása alatt kötöttek, mindkét fél beleegyezésével és támogatásával. MAKK, Külpolitika. 98–99. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 140–141. Ezzel szemben Koszta László inkább Géza herceg tudatos politikájának az egyik eredményét látja testvéreinek a kiházasításában. KOSZTA, A hradištei bencés monostor. 410–411.

Magyarországgal határos területek mentén ellensúlyozza az uralmára nehezedő nyomást. Katonai segítséget bátyjával szemben Lengyelországból, felesége unokaöcsétől kapott,⁸¹² gyermekeinek házassága inkább a császári családdal való kiegyezést szolgálhatta. Béla halálát követően a hercegek 1064. évi megbékélése után került csak sor Eufémia és I. Ottó olomouci herceg frigyére. Szakirodalmi vélekedések szerint a magyar krónikában is megőrzött cseh-magyar ellenségeskedés záróakkordja volt ez a frigy, amely Salamon és a Béla-fiak együttes közreműködésével jött létre.⁸¹³ A rendelkezésre álló források alapján úgy tűnik, hogy Ilona és a horvát Zvonimir bán házasságára is csak Béla halálát követően kerülhetett sor.⁸¹⁴ A magyar krónika 99. fejezete szerint Zvonimir Salamon király és Géza herceg segítségét kérte a karantánok ellenében.⁸¹⁵ A krónikahely valóságtartalmával szemben több kifogás is felmerült. Egyfelől Zvonimir csak 1075. évi koronázása után számított ténylegesen királynak, másfelől Géza herceg és a karantán őrgróf sógorsági viszonyban álltak egészen Ulrik 1070. évi haláláig. Györffy György az ellentmondásokat úgy próbálta feloldani, hogy a Kálmán korára datált krónikafejezet írója már nem rendelkezett pontos információkkal a történetekről, így maga is alakított rajta. Györffy úgy okoskodott, hogy a karantánok említése elírás lehet, mégpedig a Contarini család nevének rossz alakja rögzült ily módon, ugyanis Domenico Contarini velencei dózse éppen ekkor intézett támadást Zára ellen, a krónika által használt *contra Carantanos* kifejezés pedig erre az eseményre utalhat.⁸¹⁶ Sajnos a forrásadatok csak ehhez hasonló hipotézisek megalkotásához elegendőek,⁸¹⁷ ám mindenképpen fontos kiemelni, hogy a házasság az Árpádok szempontjából hozzájárult ahhoz, hogy déli irányban Horvátország felé sikeres expanzív politikát folytassanak,⁸¹⁸ amely egészen a 20. századig meghatározta Horvátország és Magyarország viszonyát.

A forrásadottságok miatt a Přemyslidák esetében nehezebb egy átfogó dinasztikus kapcsolati politikát felvázolni. II. Spytihněv feleségéről csak a házasság után jóval később készült genealógiai forrásból értesülünk. Mint azt már említettük, Hidda apja, Dietrich Lausitzban az első Wettin őrgróf volt. Halála után ugyan ismét az Ekkehardok kerültek

⁸¹² MAKK, Külpolitika. 94. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 131.

⁸¹³ MT. I/1. 875–876; MAKK, Külpolitika. 99. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 141; KOSZTA, A hradištei bencés monostor. 410.

⁸¹⁴ A kutatás általában az 1065 körülre teszi a házasság idejét. Vö. KÖRMENDI, Szent László és Horvátország. 83.

⁸¹⁵ „*Misit itaque rex Zolomerus Dalmacie, qui sororius Geyse erat, nuncios ad regem Salomonem et ducem Geysam et rogavit eos, ut propria persona eorum contra adversarios suos, scilicet Carantanos ipsum adiuverent, qui tunc marchiam Dalmacie occupaverat.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 99. 363–364.

⁸¹⁶ MT. I/1. 875.

⁸¹⁷ KÖRMENDI, Szlavónia korai hovatarozása. 373–374.

⁸¹⁸ Az Árpádok horvátországi hódítása Szent László király 1091. évi hadjáratával vette kezdetét. Az események rekonstruálására és az erről beszámoló források vizsgálatára l. KÖRMENDI, Szent László horvátországi háborújáról. 443–477. és KÖRMENDI, A zágrábi püspökség. 340–341.

uralomra a térségben, ám az 1046. évtől újra a Wettinek kezében összpontosult a Lausitz felletti hatalom, mivel Dietrich fia, Dedo került az örgrófság élére.⁸¹⁹ Talán ez adhat magyarázatot a politikai indítékra is, hiszen az előző generációban a Piastok igen aktívak voltak Meißen és Lausitz területén, ám Kázmér elüldözése után ez a befolyás elenyészett, amelyet a cseh hercegek igyekeztek a saját hasznukra fordítani. A Piastok uralmának megroppanása, I. Břetislav fejedelem 1038. évi és az azt követő lengyelországi hadjáratai kiélezték az amúgy is kényes cseh-lengyel kapcsolatot.⁸²⁰ A házasságra csak valamikor 1055 környékén kerülhetett sor, amelyet megelőzött I. Kázmér sziléziai hadjárata, illetve a császár 1054. évi quedlinburgi határozata, amely adó ellenében Kázmér uralma alá rendelte a területet.⁸²¹ Nem alaptalan tehát feltételezni, hogy a területi szomszédság okán II. Svyatopolk szövetségesét Dietrich fiában, Dedo örgrófban találta meg, amivel ellensúlyozhatta a visszatérő Kázmér befolyását a terület felett. II. Vratislav első névtelen feleségéről és Adelheiddel, I. András király lányával kötött házasságáról fentebb már szóltunk, e helyütt annyit érdemes elmondani, hogy a frigy Vratislav magyarországi száműzetése során kötöttetett. A házasság a magyar uralkodóházzal számottevően hozzájárult ahhoz, hogy Svyatopolk visszafogadja öccsét, ahogyan erről Cosmas is beszámolt.⁸²² Vratislav harmadik házassága Kázmér lengyel fejedelem lányával a cseh-lengyel megbékélést szolgálta volna, ám a Birodalomnak illetve a Csehországnak fizetendő adó kapcsán újfent kiújultak az ellentétek a dinasztiák között.⁸²³ Olyan esettel állunk szemben tehát, amit már az első generáció során is megfigyelhettünk: a Přemyslidák és a Piastok a mindkét országgal szomszédos terület feletti befolyás okán kerültek szembe egymással, amely fegyveres konfliktusba torkollott. A helyzet rendezésére a császári beavatkozás mellett házassági kapcsolattal is megpróbálkoztak a felek, azonban, mint az a forrásokból is kiderül, a dinasztiák közötti családi összeköttetés újfent nem számított a békés megegyezés zálogának. Konrád brnói herceg feleségének, Wirpirkának a származásáról Cosmas nem árul el semmi közelebbit, alakját krónikájában azzal tette nevezetessé, hogy általa mondott ítéletet a testvérharcokról.⁸²⁴ II. Vratislav az Olomouc feletti uralom okán került összetűzésbe Konráddal, aki testvérének, I. Szép

⁸¹⁹ POSSE, Meissen und das Haus Wettin. 231–234. A korszakunkban a Wettinek történetéhez: 211–288.

⁸²⁰ Egyes vélekedések szerint Břetislav lengyelországi hadjárata, Gniezno feldúlása és Szent Adalbert ereklyéinek Prágába vitele összefüggésben állhat azzal, hogy a Přemyslidák új érsekséget szerettek volna felállítani Prágában. BAGI, Divisio Regni. 125–126. Cosmas ugyan beszámol arról is, hogy a csehek Krakkót is elfoglalták, az újabb kutatások szerint azonban viszonylag rövid idő alatt lehetetlen lett volna egy hadsereggel Krakkó és Gniezno ellen vonulni. KALHOUS, Duchy. 65–66.

⁸²¹ ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 67; HOENSCH, Geschichte Böhmens. 54.

⁸²² „Quod cum audisset dux Zpitiigneu sagaci ingenio precavens, ne forte invaderet frater suus totam cum Ungaris Moraviam, mittens nuncios revocat eum de Ungaria et reddidit sibi civitates, quas ei ante pater suus dederat in Moravia.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 16. 107.

⁸²³ ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 100; HOENSCH, Geschichte Böhmens. 64.

⁸²⁴ vö. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 112.

Ottónak halála után kiskorú unokaöcseit támogatta azzal a Boleslavval szemben, akit atyja, II. Vratislav király helyezett Olomouc élére.⁸²⁵ A konfliktus Boleslav halála után is folytatódott, végül Wirpirka a férje tudta nélkül járult II. Vratislav elébe és figyelmeztette a királyt, hogy a testvérharc nem szerez dicsőséget a nevének. Cosmas az események megörökítésekor nyilvánvalóan saját felfogását tükröztette Wirpirka beszédében, ahogyan erre a krónika egy korábbi, I. Břetislav és III. Henrik között lezajlott párbeszéde is utal.⁸²⁶ Elképzelhető, hogy Wirpirka apja az a Sieghard volt, akiről a salzburgi Szent Rupert egyház nekrológiuma elmondja, hogy Péter király idejében esett el Magyarországon.⁸²⁷ Ugyanakkor létezik olyan elmélet is, amely szerint Ulrik karantán őrgróf és I. Béla Zsófia nevű leányától származik.⁸²⁸ Az előbbi hipotézis kronológiailag jobban alátámasztható és talán az is mellette szól, hogy Zsófia házasságából nem ismerünk ilyen nevű gyermeket, hacsak Wulfhilde nevű leányát nem tartjuk annak.⁸²⁹ Mivel azonban mindezt csak kronológiai érvekkel lehet alátámasztani, biztos forrásadatokkal nem, így messzemenő következtetést sem vonhatunk le a házasság politikai céljait illetően. Ami I. Břetislav további fiait illeti, Jaromír apja akaratának megfelelően egyházi karriert futott be, IV. Henrik kancellárjaként és Prága püspökeként halt meg az 1084. esztendőben.⁸³⁰ I. Szép Ottó és Eufémia házasságáról a fentiekben pedig már ejtettünk szót.

III.2.5. Az ötödik generáció

Az ötödik generáció huszonnégy tagot számlál, ebből az Árpádok négy, a Piastok öt, a Přemyslidák pedig tizenöt főt képviselnek. Az dolgozat időhatárait figyelembe véve utolsónak mondható generációt Magyarországon Kálmán, Álmos, Piroska és egy ismeretlen

⁸²⁵ „Eodem anno rex Wratislaus valde iratus est contra fratrem suum Cunradum, quia his non in memor mutue dilectionis favebat parti filiorum fratris sui Ottonis, Zuatopluk videlicet et Ottik, quibus expulsis de paterna hereditate filio suo Boleslao rex urbem Olomuc et alias civitates tradiderat, ubi non longo post tempore in predicta urbe in matura preventus est morte III. id. Augusti.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 43. 148–149. Vö. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 111–112.

⁸²⁶ „Quod videns dux Bracizlaus nescit quid faciat, mentem dolor undique turbat. Iam penitet eum olim pugnasse contra cesarem, iam penitet eum sprevisse monita ducis Occardi, iam mavult precibus pugnare et eum precibus superare, quem olim pugnando superarat; atque his verbis temptat diram deflectere cesaris iram: 'Bella geris, cesar, nullos habitura triumphos. Nostra terra tua est camera, nosque tui sumus et esse tui cupimus. Nam qui suos in subiectos sevit, hoste crudeli crudelior noscitur esse; si spectas ad robur tui exercitus, nos tibi nec momenta rerum sumus. Cur ostendis potentiam tuam quasi contra folium, quod a vento rapitur? Nam ventus deficit, ubi nihil sibi officit. Quod vis ut sis, iam victor es, iam tua, iam cinge victricia tympora lauro.’” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 12. 99–100. Wirpirka beszédéhez l. WIHODA, Morava. 116.

⁸²⁷ „A. 1043 Henricus imperator filius Choonradi imperatoris Ungarios expugnavit regemque ipsorum effugavit et regnum Romano imperio subiugavit. In eo bello occubuerunt Eberhart subdiac., Sizo com., Arnolt aliique Teutonum complures.” Necrologia S. Rudberti Salisburgensis. Ed. Herzberg-Fränkel, S. MGH Necr. II. 148.

⁸²⁸ POLANSKÝ, Premyslovská dynastie. 554.

⁸²⁹ Részletesen l. a melléklet Zsófia gyermekeiről szóló részében. 456–458.

⁸³⁰ KALHOUS, Jaromír-Gebhard. 27–45.

leány;⁸³¹ Lengyelországban II. Bolesław, Władysław Herman, Mieszko, Świętosława és Ottó; Csehországban Svatobor-Frigyes,⁸³² II. Břetislav, Vratislav, Judit, Ludmilla, Boleslav, II. Bořivoj, I. Vladislav, I. Soběslav és Judit,⁸³³ illetve Oldřich, Lutold továbbá Bohuslava, Svatopluk és II. Ottó⁸³⁴ alkotják. Az Árpádok I. Géza (Kálmán, Álmos) és I. László (Piroska és ismeretlen leánytestvére) királyok leszármazói, a Piastok mindannyian I. Kázmér utódai, míg a Přemyslidák II. Spythiněvtől (Svatobor-Frigyes), II. Vratislav (Břetislav, Vratislav, Judit, Ludmilla, Boleslav, Bořivoj, Vladislav, Soběslav) különböző házasságaiból, illetve Konrád (Oldřich, Lutold) brnói hercegtől és I. Szép Ottótól (Svatopluk, Ottó) származtak. Az Árpádok, Piastok dinasztiájának és a Přemyslidák morvaországi ágának tagjai e generációban édestestvérek voltak. II. Vratislav utódait viszont – mivel a király több alkalommal is megnősült – féltestvéreként tartja számon a kutatás. Břetislav, Judit, Vratislav és Ludmilla édesanyjában Adelheidet, I. András király lányát tisztelhetjük, míg a többi gyermek édesanyja a lengyel Świętosława volt.⁸³⁵

Az Árpádoknál Álmos herceg házasságáról a Rusz területén keletkezett PVL tájékoztat, amely szerint a herceg felesége Szvjatopolk kijevi nagyfejedelem lánya, Predszlava volt.⁸³⁶ Valamivel problémásabb Kálmán első házassági kapcsolatának meghatározása. Az Árpádok családi történetében Wertner Mór a király feleségét I. Roger szicíliai gróf Buzilla nevű lányával azonosította.⁸³⁷ A 11. századi normann krónikás, Gaufredus Malaterra, aki közelebbi kapcsolatban állt Roger gróffal, és aki a házasságról munkájában is megemlékezett, nem említi Kálmán feleségének a nevét.⁸³⁸ Felmerült, hogy az arát esetleg Feliciának hívták,

⁸³¹ Részletesen I. a melléklet Szent László gyermekeiről szóló részében. 438–441.

⁸³² A genealógiai kutatás II. Spythiněv gyermekei között feltételeken számon tart Svatobor mellett egy ismeretlen nevű leányt. A leányra egy utalás hozható a forrásokból, a Spythiněv uralkodásához képest csak jóval később keletkezett Genealogia Wettinensisből: „[...] *Hidda nupsit duci Boemico et genuit Guntherum patriarcham et matrem Wichmanni de Cella.*” Genealogia Wettinensis. Ed. Ehrenfeuchter, E. MGH SS XXIII. 228. Sajnos nem ismerjük a kútfőben említett gyermek további életadatait és az említett Wichmannról sincsenek pontos információink, ezért kihagytuk a vizsgálatból. POLANSKY, Premyslovská dynastie. 555.

⁸³³ II. Vratislavnak két Judit nevű leánya is ismert. Az első a király és I. András leányának, Adelheidnek a frigyéből született, míg a fiatalabb gyermek édesanyja a lengyel Świętosława volt. Vö. a melléklet Adelheid gyermekeiről szóló részével. 413–415. ill. JASIŃSKI, Rodowód. 176–178.

⁸³⁴ Eufémiának a hradištei bencés monostor számára kiállított, 1087. évre keltezett, ám későbbi 13. századi átiratban megmaradt adománylevele szerint Ottónak és a hercegnőnek született egy Břetislav (*Brachizlau*) nevű gyermeke is. „[...] *meorumque puerorum Svatopluk, Ottik et Brachizlau [...]*” CDM I. 176. Mivel a gyermekről semmi mást nem tudunk, elképzelhető, hogy fiatalon meghalt. BÁLING, András, Béla és Eufémia. 160 és 161.

⁸³⁵ ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 111; JASIŃSKI, Rodowód. 177.

⁸³⁶ „6612. (1104.) Ugyanabban az évben, augusztus 21-én adták férjhez Predszlavát (*Peredslava*), Szvjatopolk leányát Magyarországra a királyfihoz.” Ferincz István fordítása. Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ed. Balogh László - Kovács Szilvia. Ford. Ferincz István Magyar Östörténeti Könyvtár 30. 208; FONT, Rurikida fejedelmek. 137.

⁸³⁷ WERTNER, Az Árpádok. 167.

⁸³⁸ „*Colomanus autem, rex Ungarorum, audiens famam Siculorum gloriosi comitis Rogerii, legatos dirigens, filiam suam in matrimonium concedi expostulat.*” Gaufredus Malaterra: De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae

ám minderre semmiféle elsődleges forrás nem hozható fel bizonyítékként.⁸³⁹ A Felícia névalakot elfogadó kutatók a Vajay Szabolcs által megfogalmazott hipotézisre támaszkodnak.⁸⁴⁰ Álmos házasságát Kálmán király dinasztikus politikájaként értelmezte Makk Ferenc, mivel vélekedése szerint a frigy összefüggésben állhat a király 1099. évi hadjáratával, amelyet a Kijevtől függetlenedni akaró, Magyarországgal is szomszédos peremysli és tyerebovli fejedelmek ellen vezetett.⁸⁴¹ Álmos e házasság révén a Piastokkal is rokonságba került, hiszen Szvjatopolk Izjaszlavics Szbiszlava nevű lánya egy évvel korábban ment hozzá Władysław Herman fiához, a később III. Bolesław néven uralkodó fejedelemhez.⁸⁴² Kálmán házasságának politikai értékelésében a király monográfusai és a korszak szintéziseit közlő kutatók között egyetértés honol, mindannyian a IV. Henrik és VII. Gergely küzdelmeinek, illetve Kálmán Horvátország és Dalmácia irányába folytatott expanziójának kontextusában értékelték azt.⁸⁴³ Kálmán első feleségének a halála után másodjára is megnősült, a magyar krónika elmondása szerint Álmoshoz hasonlóan felesége *Rusciából* származott,⁸⁴⁴ akinek a nevét szintén a PVL őrizte meg.⁸⁴⁵ A házasság politikai értékelésénél a magyar szakirodalom szembehelyezkedett az orosz történetírás azon állításával, miszerint a frigy alapvetően az Álmos és Szvajtoszlav között létesült szövetség ellen irányult, arra hivatkozva, hogy Álmos Kálmánnal szemben a Ruszból nem kért katonai segítséget.⁸⁴⁶

Az Árpádok ötödik generációjának kapcsán Szent László lányairól kell még szót ejtenünk. A kutatás számára két gyermek ismeretes, közülük leginkább Piroskáról rendelkezünk

comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius. Ed. Garducci, G. - Fiorini, V. RIS. Serie II. V/1. lib. 4. c. 25. 102.

⁸³⁹ A szicíliai hercegnő névadásához I. BÁRÁNY, *La Hongrie et les Normands*. 28–30; FARKAS, *Magyar kövevek Sziciliában*. 35–37.

⁸⁴⁰ VAJAY, *Byzantinische Prinzessinnen*. 21; VAJAY, *Uralmi szimbolika*. 351. 48. jsz; VAJAY, *Roland-ének*. 334. különösen 14. jsz.

⁸⁴¹ MAKK, *Külpolitika*. 151. ill. MAKK, *Külpolitika DSc*. 223. Font Márta is a Rurikok dinasztikus konfliktusaiban értelmezte a házasságot, hiszen Álmos és Kálmán feleségei a Rurikidák két egymással viszályban álló ágához tartoztak. Vélekedése szerint továbbá nem állja meg a helyét Andrew Urbansky azon tétele, miszerint Álmos frigye a herceg Kálmán ellenes fellépésének a jele. FONT, *Rurikida fejedelmek*. 137. különösen 86. jsz.

⁸⁴² JASIŃSKI, *Rodowód*. 188–190.

⁸⁴³ KAPITÁNYFY, *Hungaro-Byzantina*. 75; BÁRÁNY, *La Hongrie et les Normands*. 30–31; Kapitánffyval ellentétben, aki a nem érezte indokoltnak a frigy Bizánc ellenes élet, Makk Ferenc szerint a magyar király dalmáciai tervei is szerepet játszhattak a házasságban. MAKK, *Külpolitika*. 145–148. ill. MAKK, *Külpolitika DSc*. 217–220; FONT, *Koloman the Learned*. 81–82.

⁸⁴⁴ „Anno Domini M-o C-o XII-o N. filius regis Colomani mortuus est, et rex secundam duxit uxorem de Ruscia, quam in adulterio deprehensam peccantem, nec violenta temeritate dimisit.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 149. 429.

⁸⁴⁵ „6620. (1112.) évben. [...] Ugyanabban az évben vitték Magyarországra Vlagyimir leányát Jefimiat (Ofimija) a királyhoz (feleségül).” Ferincz István fordítása. Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ed. Balogh László - Kovács Szilvia. Ford. Ferincz István *Magyar Őstörténeti Könyvtár* 30. 220.

⁸⁴⁶ MAKK, *Külpolitika*. 160. ill. MAKK, *Külpolitika DSc*. 233; FONT, *Rurikida fejedelmek*. 137. 86. jsz.

megbízható adatokkal, hiszen a bizánci források egybehangzóan nyilatkoznak arról, hogy II. Ióánnész császár vette feleségül. Ióánnész Komnénosz I. Alexiosz halálát követően lépett trónra, így lett a Bizáncban Iréné néven ismert Árpád-házi hercegnő a Bizánci Birodalom császárnéja. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a házasság nem II. Ióánnésznek, hanem apjának, Alexiosz császárnak az érdekei mentén kötött. Magyar részről viszont a frigy mögött Kálmán királyt és politikai elgondolásait kell keresnünk, hiszen a házasság megkötésekor Szent László – Piroska apja – már nem élt.⁸⁴⁷ A bizánci-magyar viszony a horvátországi és dalmáciai terjeszkedés következtében mérgesedett el.⁸⁴⁸ A normann fenyegetés fényében azonban jogosan feltételezhető, hogy Alexiosz a Magyarországgal való megbékélésre törekedhetett, amelyet talán jelez a Piroskának az új neve, Iréné, amely a Komnénoszok idejében igen kedvelt volt, és vélhetőleg a „békét” jelképezte.⁸⁴⁹ A másik leánygyermeknek a nevét sajnos nem ismerjük, férjének kilétéről azonban az 1091. évi somogyvári alapítást rögzítő okirat ad tájékoztatást. Az oklevél ugyanis megemlíti egy bizonyos *Gerasclaus filius regis Ruthenorum* nevű személyt a tanúk névsorában, akit az okirat egyben a magyar király sógorának is nevez.⁸⁵⁰ *Gerasclaus* személyét a kutatás Jaroszlav Szvjatopolcsicssal azonosította, aki a későbbiekben többször is járt Magyarországon, hogy a Rurikidák belviszályaiban a családja számára segítséget kérjen.⁸⁵¹

A Piastoknál I. Kázmér és Dobroniega frigyéből született II. Bolesław házassági kapcsolatát homály övezi. Bizonyos, hogy megnősült, azonban a házasságról szóló későbbi híradások, így Długosz munkája is félrevezető, ezt már a régebbi lengyel genealógiai kutatás is igazolta.⁸⁵² Az újabb kutatások sem tudták minden kétséget kizárón feleségének a kilétét felfedni, az előző generáció intenzív keleti, főleg ruszbeli kapcsolatának fényében feltehető, hogy Bolesław felesége is talán onnan származott, viszont a lengyel historiográfia nem zárja ki annak a lehetőségét sem, hogy az ara a Birodalom területéről érkezett Lengyelországba.⁸⁵³ Bizonyos, hogy túlélte férjét, hiszen Gallus arról számol be, hogy részt vett fiának, Mieszkónak a temetésén,⁸⁵⁴ aki szintén túlélte apját.⁸⁵⁵ A házasság 1068 körülre tehető,

⁸⁴⁷ KAPITÁNYFY, Hungaro-Byzantina. 76–77; Piroska éleadataihoz I. MORAVCSIK, Szent László leánya. 7–12.

⁸⁴⁸ A horvátországi hadjáratához I. KAPITÁNYFY, Hungaro-Byzantina. 61–68. Vö. KÖRMENDI, Szent László és Horvátország. 81–100. ill. KÖRMENDI, Szent László horvátországi háborújáról. 443–477.

⁸⁴⁹ MACRIDES, Dinasztikus házasságok. 375–376.

⁸⁵⁰ „*Dator istius precepti: rrex Latisclaus. Testes, qui cum eo fuerunt: dux Lambertus frater eius, dux David consobrinus eius, Gerasclaus filius regis Ruthenorum gener ipsius [...]*” DHA I. 268.

⁸⁵¹ FONT, Rurikida fejedelmek. 135; FONT, A Kijevi Rusz és a Magyar Királyság. 311.

⁸⁵² BALZER, Genealogia Piastów. 179–180.

⁸⁵³ JASIŃSKI, Rodowód. 155–156.

⁸⁵⁴ „*Ad extremum misera mater, cum in urna puer plorandus conderetur, una hora quasi mortua sine vitali spiritu tenebatur, vixque post exequias ab episcopis ventilabris et aqua frigida suscitatur.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. 56.

⁸⁵⁵ Bolesław halálának az ideje sem határozhat meg teljes pontossággal, azonban bizonyosnak látszik, hogy Mieszko fia túlélte őt. JASIŃSKI, Rodowód. 154–155.

mivel Bolesław fia, Mieszko az 1069. év során született. Későbbi sorsáról semmit sem tudunk. Nem rendelkezünk több információval Władysław Herman első házasságáról sem. Annyi bizonyos, hogy ebből a házasságból született Zbigniew, ám vélhetően itt nem dinasztikus házassággal van dolgunk, sokkal inkább ágyaskapcsolatról lehet szó.⁸⁵⁶ A fejedelem törvényes házassága több forrásból is ismert, az Annalista Saxo, Cosmas és Gallus is megerősíti, hogy felesége II. Vratislav cseh király leánya, Judit volt, e frigyből született III. Bolesław lengyel fejedelem.⁸⁵⁷ Władysław Herman cseh feleségének halála után ismét megnősült, a szintén Judit névre hallgató feleségéről esett már szó, hiszen III. Henrik császár lánya előzőleg Salamonnal, Magyarország királyával kelt egybe, minderről részletesen Gallus gesztája ad felvilágosítást.⁸⁵⁸ A Piastok e nemzedékének utolsó olyan tagja, akinek házassági összeköttetéséről források alapján információkkal rendelkezünk, Świętosława, I. Kázmér leánya. Dinasztikus összeköttetéséről az előző generáció kapcsán már szóltunk, hiszen forrásadatokkal bizonyítható, hogy Świętosława II. Vratislav cseh királyhoz ment feleségül.

A generáció legnépesebb dinasztíája kétségkívül a Přemyslidáké, hiszen a nemzedékhez tartozó tizenöt fő meghaladja az Árpádok és Piastok együttes lélekszámát. II. Spythiněv fia, Svatobor-Frigyes kései forrás szerint egyházi pályára lépett, vélhetőleg a Frigyes nevet felszentelésekor kaphatta. 1085 során elnyerte az aquileiai pátriárkai hivatalt, ám egy évvel később zavargások során életét vesztette.⁸⁵⁹ Svatobor csehországi politikai szerepvállalása nem lehetett jelentős,⁸⁶⁰ apja halála után a prágai trónt nagybátyja, Vratislav örökölte. Házasságáról családjáról nincsen tudomásunk, felmerülhet ugyanakkor a gyanú, hogy Spythiněvnek több fia is lehetett, hiszen az egyházi pálya nem feltétlenül a legidősebb gyermekek osztályrészének számított a középkor folyamán.⁸⁶¹ II. Vratislav és a magyar Adelheid házasságából négy gyermek született. Közülük a legidősebb II. Břetislav volt, akinek a házasságáról Prágai Cosmas krónikája számol be. Cosmas szerint Břetislav egy bizonyos bajor előkelő hölgyet vett feleségül, Albert gróf testvérét, akit Liutgradnak

⁸⁵⁶ Elképzelhető, hogy a Piastok dinasztijában ismeretlen Zbigniew név is erre utal. JASIŃSKI, Rodowód. 182. Ugyanakkor vélhetőleg Zbigniew anyjának a státusza nem hasonlítható I. Mieszko ágyasaihoz, még az sem kizárt, hogy egyházi jóváhagyás mellett házasodott, azonban bizonyos, hogy alacsony sorból származott, ami meghatározta azt is, hogy elsőszülöttként miért nem Zbigniew örökölte apja hatalmát. Uo. 163.

⁸⁵⁷ JASIŃSKI, Rodowód. 163–168.

⁸⁵⁸ „*Illa mortua Wladislauus dux, quia homo gravis egerque pedibus erat, et etate parvulum habebat, sororem imperatoris tertii Henrici, uxorem prius Salemonis Vngarie regis in matrimonium desponsavit de qua nullum filium, sed tres filias procreavit.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 2. c. 1. 63. Vö. JASIŃSKI, Rodowód. 168–170.

⁸⁵⁹ „*Nam patriarcha Aquileiensis genere Sclavus a suis aliisque profanis occisus est, cui Oudalricus, abbas huius loci, successit. Factum est autem hoc anno 1086, transacto decimo abbatis sue anno.*” Casuum Sancti Galli Continuatio II. Ed. Georg Heinrich Pertz MGH SS 2. 159. Vö. POLANSKÝ, Přemyslovská dynastie. 555.

⁸⁶⁰ ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 89.

⁸⁶¹ BAGI, Divisio Regni. 198.

hívtak.⁸⁶² Albert bogeni grófról tudjuk, hogy birtokai a cseh-bajor határon feküdtek Passautól északnyugatra, ez bizonyosan szerepet játszott Liutgard és Břetislav egybekelésében.⁸⁶³ Juditról, aki Władysław Herman lengyel fejedelemhez ment feleségül, a fentiekben már esett szó. Húga, Ludmilla nem házasodott, Cosmas szerint életét Istennek szentelte, vélhetőleg apácaként halt meg.⁸⁶⁴ Az apja nevét viselő negyedik gyermek ifjú korában elhalálozott, erről szintén Cosmas tudósít.⁸⁶⁵ Vratislav harmadik felesége, Świętosława öt gyermeknek adott életet.⁸⁶⁶ Közülük Boleslavról ismeretes, hogy apja Olomouc élére nevezte ki I. Ottó halála után.⁸⁶⁷ Személyéről Cosmas két esetben emlékezett meg, először, amikor Vratislav házasságairól számolt be, illetve az előbb említett olomouci eset kapcsán, melynek során Boleslav hirtelen haláláról is hírt adott a prágai krónikás.⁸⁶⁸ Feleségéről, házassági viszonyairól nincsen adatunk. Öccséről, II. Bořivojról tudjuk, hogy az osztrák őrgróf, II. Liutpold Gerberga (Gerbirg) nevű lányának kezét nyerte el.⁸⁶⁹ A klosterneuburgi monostor évkönyvének első folytatása, amely az 1075 és 1139 közötti eseményeket örökítette meg, arról számol be, hogy Lipótnak, II. Lipót fiának három leánytestvére volt, közülük pedig a harmadik ment feleségül Bořivojhoz.⁸⁷⁰ Cosmas az esküvő idejét is megadja, beszámolója szerint Gerberga és Bořivoj *XV. kal. Novembris*, azaz

⁸⁶² „Eodem anno dux Bracizlaus in mense Septembri quandam matronam de Bawaria nomine Lukardam, Alberti comitis sororem, duxit in uxorem.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. 3. 163. Vö. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 121.

⁸⁶³ Cosmas of Prague: The Chronicle of the Czechs. Translated with an introduction and notes by Lisa Wolverton. 185. 16. jsz.

⁸⁶⁴ „Ubi soror eius Ludmila, Deo devota famula, supra testudines construxit arcuatam in honore sancti Thome apostoli capellam et constituit, ut cotidie ibi celebraretur missa pro defunctis.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 13. 175.

⁸⁶⁵ „Anno dominice incarnationis MLXII. VI. kal. Februarii obiit ductrix Adleyth, mater Iudithe et Ludmle, similiter et Bracizlai iunioris et Wratislai, qui in primo flore iuventutis occidit XIII. kal. Decembris 2.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 20. 112.

⁸⁶⁶ JASIŃSKI, Rodowód. 177.

⁸⁶⁷ ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 111; WIHODA, Morava. 161.

⁸⁶⁸ „Evoluto autem fere unius anni spacio post obitum ductricis Adleythe Wratislaus dux accepit uxorem nomine Zuatavam, Kazimir Poloniorum ducis natam, Bolezlai vero et Wladizlai germanam, ex qua habuit quatuor liberos, bone indolis viros, Bolezlaum, Borivoy, Wladizlaum, Zobezlaum, de quibus in suis locis, uti Deus dabit, satis copiose tractabitur.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 20. 112; „Eodem anno rex Wratislaus valde iratus est contra fratrem suum Cunradum, quia his non inmemor mutue dilectionis favebat parti filiorum fratris sui Ottonis, Zuatopluk videlicet et Ottik, quibus ex pulsus de paterna hereditate filio suo Bolezlao rex urbem Olomuc et alias civitates tradiderat, ubi non longo post tempore in predicta urbe inmatura preventus est morte III. id. Augusti.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 43. 148–149.

⁸⁶⁹ LECHNER, Babenberger 119; HOENSCH, Geschichte Böhmens. 65.

⁸⁷⁰ „Habuit etiam idem pius Liupoldus tres sorores, quarum unam accepit Otakorus marchio Styriae, secundam comes Liutoldus de Znoym, tertiam dux Boemiae Pozwaius nomine, quem nequaquam putare debes patrem fuisse Lazlau ducis Boemiae, qui filiam marchionis Liupoldi, ut paulo superius memoravi, duxit uxorem.” Continuatio Claustroneoburgensis prima. Ed. Wattenbach, W. MGH SS IX. 612.

október 18-án keltek egybe.⁸⁷¹ Bořivoj öccse, I. Vladislav herceg a Bertholdnak, Zwiefalten apátjának a krónikája szerint a sváb Henriknek, Berg grófjának Richeza nevű lányát vette feleségül.⁸⁷² I. Soběslavról, a cseh királyi pár legfiatalabb ismert fiáról a források annyit árulnak el, hogy Álmos hercegnek Adelheid nevű lányát vette el. Cosmas is csak annyit közöl, hogy II. István szívesen fogadta Soběslav felségét, azaz Álmos lányát, hiszen rokona volt.⁸⁷³ A prágai krónikás munkájának a vyšehradi egyházban készült folytatása szintén beszámol Adelheid magyarországi útjáról. A forrás szerint a hercegnő azért utazott szülőhazájába, hogy méltó módon megülje Szent István ünnepét.⁸⁷⁴ A legfiatalabb gyermeknek, Juditnak házasságáról is több forrás is tájékoztat. A szászországi Pegau bencés kolostorának évkönyve arról számol be, hogy Judit, Vratislav cseh király lánya egy bizonyos *Wicpertus* felesége volt.⁸⁷⁵ *Wiprecht* szerepéről a későbbiekben részletesen is szólni kell, e rövid genealógiai ismertetésnél azonban elegendő annyit megjegyezni, hogy Cosmas is megemlékezett *Wiprechtről*,⁸⁷⁶ aki minden befolyását latba vetve támogatta apósának, II. Vratislavnak a királyi cím megszerzésére irányuló törekvéseit.

A Přemyslidák morvaországi ágainak, azaz Konrád és Ottó családjainak leszármazása maradt csak ki a felsorolásból. Az Annalista jóvoltából ismert, hogy Konrádnak két fia

⁸⁷¹ „*Item eiusdem anni XV. kal. Novembris Borivoy, frater ducis Bracizlai, in urbe Znogem faciens permagnificum convivium duxit uxorem nomine Helbirk, orientalis marchionis Lupoldi sororem.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 12. 172.

⁸⁷² „*Vlatizlaus igitur, qui et Lauzlan, dux Boemiae, cum uxore sua Richinza, filia Heinrici comitis a Monte, viginti pallia ex serico facta dedit, diversis temporibus diversa dona in pretio triginta et eo amplius marcas habentia huic loco transmisit; insuper scutellam argenteam septem marcas appendentem abbati Ouda.*” Bertholdi liber de constructione monasterii Zwivildensis. Ed. Abel, O. MGH SS X. c. 13. 103. Vö. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 138.

⁸⁷³ „*Deinde mense Novembri transiit in Poloniam; quem dux Boleslaus honeste in sua recepit, coniugem autem eius, Almuse ducis gnatam, Stephanus rex Pannonicus grante recepit recognoscens cognatam a suam.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 51. 224–225. Vö. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 227.

⁸⁷⁴ „*Egregia ductrix Adleyta ardentem cupiens festo beati Stephani regis et confessoris adesse, Pannoniam petiit, sed ibi diutius a fratre retenta est, donec patrem suum Almus sepelivit. Hic enim Almus a fratre suo Colmanno coecatus, in partibus Graeciae exulando vitam finivit, sicque intumulatum funus eius per decennium mansit, donec rex Bela filius suus, ab eodem praedicto tyranno luminibus orbatus, in regnum suum illud asportavit. Sepulto autem patre i Adleyt ductrix, quia ad festum sancti martyris Wenceslai repatriare nequivit, in praefato castro Olomucz eius festum egit.*” Canonici Wissegradensis continuatio. Ed. Köpke, R. MGH SS IX. ad a. 1137. 143.

⁸⁷⁵ „*Igitur Wicpertus ex coniuge nobilissima nomine Luditha, Vratizlai regis Boemorum filia, duos suscepit filios, Wicpertum iuniorem et Heinricum fratrem eius, et filiam nomine Bertam, semperque de die in diem felicioribus ibat succrescens successibus, ita ut non solum Saxoniae principibus, sed etiam ipsi imperatori Heinricho videretur esse formidabilis.*” Annales Pegavienses et Bosovienses. Ed. Pertz, G. H. MGH SS XVI. ad a. 1090. 242. Vö. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 104–105.

⁸⁷⁶ „*Hisdem diebus moritur gener Vratizlai regis Wigbertus, de quo supra satis meminimus. Videns autem Zobeizlau, quia fortuna et regis census magis iuvat fratrem suum maiorem natu, vertit iter ad Wigberti natum, quo consolaretur de obitu sui patris suum per sororem cognatum, et exinde misit ad Polonie principem Stephanum comitem; per hunc enim sua omnia disponebat consilia.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 56. 229–230.

született: Oldřich és Lutold.⁸⁷⁷ Oldřichról feltételezhető, hogy megnősült, hiszen forrásadatokkal igazolható, hogy házasságából egy Vratislav nevű fiú született. Feleségének a kilétét azonban nem sikerült minden kétséget kizárólag felderíteni. A *Historia Welforum* ugyan elmondja, hogy Zsófia és Magnus szász herceg harmadik leányát Morvaország hercegéhez adták a szülei,⁸⁷⁸ azonban kronológiai okok miatt ennek lehetőségét kizárhatjuk.⁸⁷⁹ Testvérének, Lutoldnak a családi kapcsolatairól szintén másodlagos forrás tudósít. A fentebb már említett Klosterneuburgi Évkönyv elmondása szerint Babenberg Ida (Itha), II. Liutpold őrgróf leánya kelt egybe a znojmoi herceggel.⁸⁸⁰ Ugyancsak problémás a Přemyslidák olomouci ágának a dinasztikus kapcsolatait pontosan meghatározni. Ottónak voltak gyermekei, erről Cosmas és a névtelen szász krónikás is beszámolnak. A források alapján ismert, hogy a gyermekeket Svatopluknak és Ottónak hívták. A fiúgyermekek mellett Ottónak és Eufémiának egy Bohuslava nevű leánya is született, akinek a nevét a hradištei monostor adománylevele is fenntartotta.⁸⁸¹ A hercegi pár leányának házasságáról nem rendelkezünk forrásadatokkal.⁸⁸² Svatopluk feleségéről sem ismert olyan információ, amely segítségével feltárható lenne a herceg házassági kapcsolata. Cosmas krónikájának folytatásából csak annyi derül ki, hogy Svatopluknak volt egy Vencel nevű fia.⁸⁸³ Ottó

⁸⁷⁷ „Conradi autem filii erant Odalricus et Lutoldus, Ottonis autem Svatopluk et Otto.” Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. ad a. 1100. 501. Vö. WIHODA, Morava. 382–383.

⁸⁷⁸ „Ipsa autem Sophia ex duce Maginone quatuor filias habuit: Wulfildem nostram, Ailicgam matrem Adelberti marchionis de Saxonia, terciam quam duxit dux Maravie, quartam quam Egehardus comes de Scîrin a quodam monasterio sanctimonialium in Ratispona abstulit, ac sibi matrimonio copulavit, Ottonemque palatinum ex ea progeniuit.” Historia Welforum Weingartensis. Ed. Weiland, L. MGH SS XXI. 463.

⁸⁷⁹ vö. POLANSKÝ, Premyslovská dynastie. 556.

⁸⁸⁰ „Habuit etiam idem pius Liupoldus tres sorores, quarum unam accepit Otakorus marchio Styriae, secundam comes Liutoldus de Znoym, tertiam dux Boemiae Pozwaius nomine, quem nequaquam putare debes patrem fuisse Lazlau ducis Boemiae, qui filiam marchionis Liupoldi, ut paulo superius memoravi, duxit uxorem.” Continuatio Claustro-neoburgensis prima. Ed. Wattenbach, W. MGH SS IX. 612. Vö. LECHNER, Babenberger. 119.

⁸⁸¹ „[...] Quod vero remanet in potestate uxoris mee Eufemie in omni substantia vel suppellectili et ex sua dote, sic vult dividere: si fuerit ei filius cum ista filia, que nunc est, Bohuslava nomine, post mortem eius mediam partem dividant inter se, altera vero pars fiat sancto Stephano pro remedio anime sue; si autem filius deerit, et Bohuslava viro tradita fuerit, cum armentis et ovibus et ceteris animalibus eorumque pastoribus et cum vinitoribus et aratoribus et reliquis variis opibus habeat totum sanctus Stephanus. [...]” CDRB I. 85.

⁸⁸² Bohuslava házassági kapcsolatát illetően a kutatás adatok híján csak feltételezésekbe bocsátkozhat. Bizonyos vélekedések szerint David Szvajatoszlavics felesége lehetett. A szakirodalmi ismertetéshez l. POLANSKÝ, Premyslovská dynastie. 557.

⁸⁸³ „Eodem anno Wencezlau filius Svatopluk missus est in Ungariam a duce Sobezlao in auxilium regi Stephano contra Graecos, sicque cum pace rediit; sed vivens per quatuor menses quartanis febribus excocus pridie Kalendas Martii expiravit.” Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae. Ed. Emler, J. FRB. II. ad a. 1129. 207. Vö. WIHODA, Morava. 381. (Genealógiai tábla)

házastársáról ellenben a fentebb már említett Berthold krónikája számol be, amelyből kiderül, hogy Henrik bergi gróf fiatalabb lányát, Zsófiát vette feleségül.⁸⁸⁴

5. táblázat: Az ötödik generáció dinasztikus összeköttetései

Név	Év	Dinasztia	Császári család	Birodalmi elit	Árpád	Piast	Přemysl	Egyéb
Álmos	1104	Árpád						Predszlava, Rusz
Kálmán	1097	Árpád						N. N., Szicília
	1112	Árpád						Eufémia, Rusz
Piroska	1105k.	Árpád						II. Ióánnész, Bizánc
N. N.	?	Árpád						Jaroslav, Rusz
II. Bolesław	1069e.	Piast		N. N. ?				N. N., Rusz?
Władysław Herman	1070u.	Piast						N. N., Lengyelország?
	1080	Piast					Judit	
	1088k.	Piast	Judit					
Świętosław a	1062	Piast					II. Vratislav	
II. Břetislav	1094	Přemysl		Liutgarda, Bajorország				
Judit	1080	Přemysl				Władysław Herman		
II. Bořivoj	1100	Přemysl		Gerberga, Ausztria				
I. Vladislav	1110k.	Přemysl		Richeza, Berg				
I. Soběslav	1123	Přemysl			Adelheid			
Judit	1085k.	Přemysl		Wiprecht, Groitzsch				
Lutold	1102	Přemysl		Ida, Ausztria				

⁸⁸⁴ „Sophia ductrix Moraviae, soror Richinzae, uxor Ottonis ducis, dedit unum vexillum, dalmaticam albam, duodecim pallia, sex marcas argenti aliaque perplura, capsam eburneam.” Bertholdi liber de constructione monasterii Zwivildensis. Ed. Abel, O. MGH SS X. c. 13. 103. Vö. WIHODA, Morava. 381. (Genealógiai tábla)

A táblázat alapján jól látszik, hogy az ötödik nemzedék dinasztiai közül a leginkább szerteágazó dinasztikus kapcsolatokat – a nyilvánvaló biológiai okok miatt is – a Přemyslidáknak sikerült kialakítani. A házassági összeköttetéseknek nagy hányada a Birodalom területére irányult, de a meglevő Piast és Árpád rokonságot is tovább erősítette ez a generáció. Ahogyan az előző nemzedék házassági kapcsolatainál, e generáció dinasztikus összeköttetéseinél sem lehet figyelmen kívül hagyni a császárság és a pápaság küzdelmeit. II. Břetislav és II. Bořivoj feleségeik révén rokoni kapcsolatban álltak a Babenbergekkal, akikkel a házasságokat megelőzően nem áptak túlságosan baráti kapcsolatokat, hiszen az invazítorok során az ellenkező oldalra sodródtak, amely végül Mailberg melletti fegyveres összetűzéshez vezetett.⁸⁸⁵ A konszolidációra csak jóval később, 1110 körül, II. Vratislav halála után kerülhetett sor, amikor a Babenbergeket és Přemyslidák házasságra léptek. Mindenképpen figyelemreméltó ugyanakkor, hogy a Přemyslidák ismert házassági kapcsolataiból csak a leányok dinasztikus összeköttetései datálhatók II. Vratislav uralkodási idejére. A Piastokkal és a Wiprecht gróffal történt házasságok közül az utóbbi bírt tartósabb jelentőséggel. Wiprecht e friggyel elkötelezte magát Vratislav és IV. Henrik mellett, melynek következtében számos birtokadományban részesült.⁸⁸⁶ A főúr és családja II. Vratislav halála után is aktív szerepet játszott a Přemyslidák trónharcaiban. Wiprecht, az előbb említett idősebb Wiprecht hasonnevű fia, 1110 során nagybátyját, II. Bořivojt segítette abban, hogy újra el tudja foglalni a hercegi trónt. Ez azzal az eredménnyel zárult, hogy mind az idősebb, mind a fiatalabb Wiprecht kegyvesztett lett, sőt utóbbinak osztoznia kellett Bořivoj sorsában, ugyanis császári rendeletre őt és nagybátyját Hammerstein várába zárták.⁸⁸⁷ A Přemyslidák ötödik generációs viszállyainak mélységét és brutalitását jól jelzi, hogy Svatopluk és II. Břetislav is erőszakos halált halt, testvérük, Bořivoj pedig hátralevő éveit magyarországi száműzetésben volt kénytelen leélni. A sorozatos üldöztetések, birtokelkobzások szinte a generáció minden tagját érintették,⁸⁸⁸ ilyen helyzetben érthető, hogy nem sikerült egységes dinasztikus házassági politikát kialakítani. A Přemyslidák ötödik generációjának családi kapcsolatait inkább a sorozatos konfliktusok határozták meg, hiszen a viszállyok résztvevői olyan uralkodói és nemesi családokkal igyekeztek kapcsolatokat

⁸⁸⁵ ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 105.

⁸⁸⁶ Többek között: Dornburg, Mulde és további területek az Elba felső folyásánál és Felső-Lausitzban. I. HELBIG, Groitzsch, Wiprecht Graf von. In NDB 121–122. Wiprecht IV. Henrik melletti elköteleződését jól jelzi, hogy számos hadjáratában részt vett, többek közt Rómába is elkísérte. PATZE, Die Pegauer Annalen. 18–21.

⁸⁸⁷ HOENSCH, Geschichte Böhmens. 65; PATZE, Die Pegauer Annalen. 21. 59. jsz.

⁸⁸⁸ A Přemyslidák 12. század eleji trónharcaira I. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 128–140; HOENSCH, Geschichte Böhmens. 65–68.

kialakítani, amelyek a földrajzi közelség okán potenciális szövetségesként jöhettek számba. A nemzedék férfi tagjainál kimagasló a Birodalom irányába irányuló házasságok száma, ami elsősorban annak köszönhető, hogy a II. Vratislav és IV. Henrik érdekkapcsolata olyan szorosra főzte a Birodalom és Csehország viszonyát, amely során a császár a cseh herceget azon *principes regni* között tartotta számon, akiknek a tanácsa nélkül a Birodalom sorsáról nem lehetett dönteni.⁸⁸⁹ I. Vladislav V. Henrik császár 1114. évi házasságkötésekor mint pohárnok szerepelt,⁸⁹⁰ amelynek presztízsértéke tagadhatatlan, hiszen a császári udvartartás legfőbb tisztségviselői többek között a szász, bajor és sváb hercegek közül kerültek ki. Mindez arra enged következtetni, hogy a cseh hercegi és a császári dinasztia közötti szoros kapcsolat II. Vratislav halála után sem szakadt meg. Az Árpádokkal kötött házasságot inkább a magyar királyi család tudta kiaknázni,⁸⁹¹ azonban a Piastokkal kialakított dinasztikus kötelék újfent nem hozott megbékélést a két ország között, hiszen a Přemyslidák többször kerültek fegyveres összetűzésbe Lengyelországgal.⁸⁹²

Az Árpádok ötödik generációs kapcsolatainak forrásadataiból egészen más kép rajzolódik ki. Kálmán első házassága és Szent László leányának bizánci frigye egy egységes dinasztikus politikát feltételez, amely nyilvánvalóan az Árpádok déli irányú expanziójának a biztosítását szolgálta.⁸⁹³ Kálmán és a Přemyslidák között létesült olyan megállapodás is, amelyet dinasztikus kapcsolat nem követett. Jól látszik tehát, hogy a békés viszonyok záloga nem feltétlenül köthető a házassági kapcsolatokhoz. Az 1099. évi egyezség II. Břetislavval ugyanis szavatolta a békés cseh-magyar viszonyokat, amely csak 1108 során változott meg, amikor Svatopluk és V. Henrik Álmost próbálta a hatalomba segíteni. Az összetűzések a két fél között következő generáció során is folytatódtak, Cosmas egyenesen azt írta az Olsava mellett lezajlott cseh-magyar ütközetről, hogy oly sok magyar veszett oda, amely a Lech mezei csata veszteségeit is felülmúlta.⁸⁹⁴ Az I. Soběslav és Álmos lánya közötti házasság már

⁸⁸⁹ „Oporteret enim nos habere, si vobis placeret, saltem tales indutias, infra quas possemus convocare et precibus invitare, ad hanc eandem causam ut sint nobiscum, Mogontinum, Treverensem, Bremensem archiepiscopos, Frisingensem, Augustensem, Cureensem, Basiliensem episcopos, ducem Magnum cum duce Theoderico, et ducem Boemicum et comitem Flandrensem cum comite Burgundie Willelmo, et alios qui ad prefatum negotium, ut bene scitis, valde sunt necessarii.” Heinrici IV. Constitutiones. Ed. Weiland, L. MGH Const. I. nr. 79. 131.

⁸⁹⁰ FRITZE, Corona regni Bohemiae. 225–226.

⁸⁹¹ MAKK, Külpolitika. 169–170, 172, 176. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 243–244, 246, 250.

⁸⁹² ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 227; HOENSCH, Geschichte Böhmens. 68–69.

⁸⁹³ MAKK, Külpolitika. 152–153. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 224–227; Egészen más véleményen volt Kapitánffy János. Vélekedése szerint Bizánc és Magyarország viszonya I. Géza óta békésnek és lojálisnak volt mondható. A horvátországi magyar terjeszkedés egyáltalán nem sértette Bizánc érdekeit, sőt a zavaros horvát helyzet azzal fenyegetett, hogy valamelyik jelentős tengeri haderővel rendelkező rivális hatalom veti meg a lábát. Kapitánffy szerint Bizánc számára optimális volt, hogy a „kontinentális” Magyarország gyakorol hatalmat a továbbiakban a terület felett. KAPITÁNYFY, Hungaro-Byzantina. 158–161.

⁸⁹⁴ „Certe tot nobiles et ignobiles ibi interierunt Pannonas, quot nec tempore sancti Odalrici iuxta fluvium Leh interisse referuntur. Ille autem, quas prediximus hospitum legiones, que etiam contra nostrum ducem bello prevaluerant, revertentes a cede, ut viderunt suos profugatos, alios coacervatim prostratos et hostes in castris tripudiantes, turpem

II. István magyar király uralkodási idejére tehető, vélhetően a megromlott kapcsolatok konszolidálására István akaratából kerülhetett sor, hiszen az ekkor már majd 10 éve megvakított Álmos dömösi száműzetésében nem szólhatott bele a dinasztikus házassági politika alakításába. Álmos ruszbeli házassága és Kálmán második, kijevei feleségéről a fentiekben már volt szó, fontos azonban rámutatni arra, hogy mind Álmos, mind Kálmán házasságát megelőzte a magyar király beavatkozási kísérlete a Rurikok családi konfliktusaiba.⁸⁹⁵ Álmos és Prdeszlava frigye még a Szent László korában kialakított magyar politikai irányvonal továbbéléseként értelmezhető, ugyanakkor a ruszbeli viszonyok megváltozásával Kálmán király érdekeinek sokkal inkább megfelelt a Vlagyimir Monomahhoz való közeledés, amelyet a szakirodalom a steppei népek „féken tartásával” hozott összefüggésbe.⁸⁹⁶ Álmos a házassággal nemcsak a Rurikidákkal került sógorsági kapcsolatba, hanem a Piastokkal is, akiknek a segítségét 1106 során igyekezett megszerezni. A lengyelországi támogatás elnyerése azonban nem hozta meg Álmos számára a várt eredményt, hiszen a magyar krónikában is megörökített abaújtári események ennek ellenkezőjéről számolnak be.⁸⁹⁷ Mint ismeretes Kálmán és III. Bolesław végül Álmos ellenében megegyezésre jutottak, azonban kérdéses, hogy mindezt pusztán csak azért kerülhetett csak sor, mert a rokonsági kapcsolatok ilyen sokat nyomnak a latban? Véleményünk szerint itt inkább egy olyan érdekkapcsolatról beszélhetünk, amelyet a korabeli latin nyelv az *amicitia* szóval írt le. A barátságról, mint politikai érdekkapcsolatokról a későbbiekben részletesen is szólni kell, annyit azonban e helyütt érdemes elmondani, hogy nemcsak Kálmán és III. Bolesław kapcsolatában fedezhető fel az *amicitia* jelenség, hanem Álmos és IV. Henrik viszonyában is, akik szintén nem álltak szoros családi kapcsolatban.⁸⁹⁸

Az ötödik nemzedék Piastjainál tudatos dinasztikus házassági politikát kizárólag Csehország irányában lehetséges rekonstruálni. II. Bolesław családi viszonyairól csak

inierunt fugam. Quos ut a longe aspexere in castris regis – iam enim ultra pontem Belin posita erant castra in campis, – estimantes hostiles acies adhuc se insequi, multo plures submersi sunt in flumine Wag pre timore fugientes. Nostrates autem potiti victoria in castris eorum nocte illa figunt tentoria, diripiunt milites Ungaricas gazas, scilicet ambiciosam in vasis aureis et argenteis habundantiam, Inque suos vulgus bona cetera distrahit usus.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 42. 216–217.

⁸⁹⁵ FONT, Rurikida fejedelmek. 143–147; FONT, A Kijevei Rusz és a Magyar Királyság. 312–315.

⁸⁹⁶ FONT, Rurikida fejedelmek. 136–137.

⁸⁹⁷ „Anno Domini M-o C-o V I-o reversus est dux Almus de Patauia, qui propter regis timorem illuc fugierat. Quem rex suscepit ad pacem. Deinde fugit in Poloniam et accersito Polonorum et Hungarorum consilio et auxilio reversus est in Hungariam et cepit Nouum Castrum et intravit illud. Rex autem hoc audito obsedit castrum. Cumque in crastinum pugnare vellet, ecoe dux subito equum ascendens portas castris exiens citissime equitavit solus ad castrum regis. Et cum ad tentorium regis venisset, statim de equo descendens et ad pedes regis venisset et in ore omnium se culpabilem proclamavit. Rex autem nichil tale scientibus duci indulsit. Nam et indignationem suam ab Hungaris, qui in castro erant, per intercessionem ducis amovit.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 147. 426–427. Az események újszerű értelmezésére l. BAGI, Barátság. 381–409.

⁸⁹⁸ A császár és Álmos közötti barátság legjobban Henrink 1096. évi episztolájában érhető tetten. DHA I. 322–323 vö. BAGI, Divisio Regni. 178.

feltételezésekbe bocsátkozhatunk, Władysław Herman és Judit, illetve II. Vratislav cseh király és Świętosława kettős házassága nyilvánvalóan a generációk óta tartó cseh-lengyel ellentétek tompítását próbálta meg elősegíteni. II. Bolesław és II. Vratislav konfliktusában hiába próbált meg IV. Henrik császár békítőleg fellépni, a cseh és lengyel határ mentén kiújultak az ellentétek a sógorságban álló felek között. A helyzet Władysław Herman és II. Břetislav herceg között sem változott, a sziléziai adó okán Břetislav sikeres hadjáratot vezetett Lengyelországba,⁸⁹⁹ illetve Cosmas leírása szerint unokaöcsét, III. Bolesławot kardhordozójává tette,⁹⁰⁰ és egyben Władysław szavát is vette, hogy az említett adót ezentúl évente pontosan meg fogja kapni.⁹⁰¹

III.2.6. Összegzés

A vizsgált öt generáció házassági kapcsolatairól az alábbi adatok állnak rendelkezésre: a dinasztiák öt generációjából nagyjából nyolcvan főt ismerünk a források jóvoltából, ebből huszonhét az Árpádok, huszonöt a Piastok és huszonnyolc a Přemyslidák nemzetségéből kerül ki. Ezek az adatok természetesen csak megközelítőek, hiszen a forrásokkal igazolható esetek nem feltétlenül fedik a valóságot, sőt bizonyos, hogy számos családtag a kútfők szűkössége miatt kimaradt a vizsgálatból. A Piastok első generációjánál szó esett már arról, hogy I. Mieszkónak bizonyos hogy voltak olyan testvérei, akiknek a házassági kapcsolatáról és gyermekeiről mit sem tudunk, azaz a 10. század végén, illetve a 11. század elején a Piastoknak több olyan ága is létezett, amelyről szinte semmi információval nem rendelkezünk. Hasonló helyzet figyelhető meg az Árpádok körében is, hiszen az Árpád-ház tagjai közül Koppánnak és a Szent István rokonának tartott Erdőelvi Zoltánnak a családi

⁸⁹⁹ „*Erat enim princeps spectabilis, dux in castris acceptabilis, miles in armis inexpugnabilis. Hic quocienscumque Poloniam invasit, semper cum magno triumpho remeavit. Quam utique anno dominice incarnationis MXCIII, sui vero ducatus primo, ita crebris incursionibus demolitus est, ut ex ista parte fluminis Odre a castro Recen usque ad urbem Glogov a preter solum Nemci oppidum nullus habitaret hominum. Nec tamen cessavit ab eius vastatione, donec princeps Polonie Wladizlaus cum magna supplicatione preteriti et presentis anni tributum usque ad unum solveret obulum; cuius census hec summa fuit: mille marce argenti et LX auri. Qui etiam dux idcirco civitates, que pertinent ad provinciam Kladzko nomine dictam, tradens filio suo Boleslao committit eum per manus traditionem et fidei sponsonem duci Bracizlao, quatenus obsequendo suo avunculo a patre sibi creditam cum pace possideret provinciam. Ipse autem dux Wladizlaus dat sacramentum, quod tributum olim duce Bracizlao constitutum, D marcas argenti et XXX auri annuatim sibi pro concessa pace solveret determinato tempore.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 1. 161–162.

⁹⁰⁰ A kardhordozó szimbolikájához I. BAGI, *Divisio Regni*. 221–222.

⁹⁰¹ „*Item eodem anno dux Bracizlaus in nativitate Domini Boleslao per sororem sibi propinquum invitat ad convivium, quod erat in urbe Sate dispositum, ubi in ipso festo consentientibus omnibus comitibus Boemie factus est Boleslaus ensifer avunculi sui. Quem post festum dux remittens ad propria dono dat sibi et constituit, quatenus ensifere dignitatis pro ministerio ex tributo, quod pater suus Wladizlaus solvebat, annuatim semper C marcas argenti et X auri talenta habeat.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 9. 170. Vö. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*. 124–126.

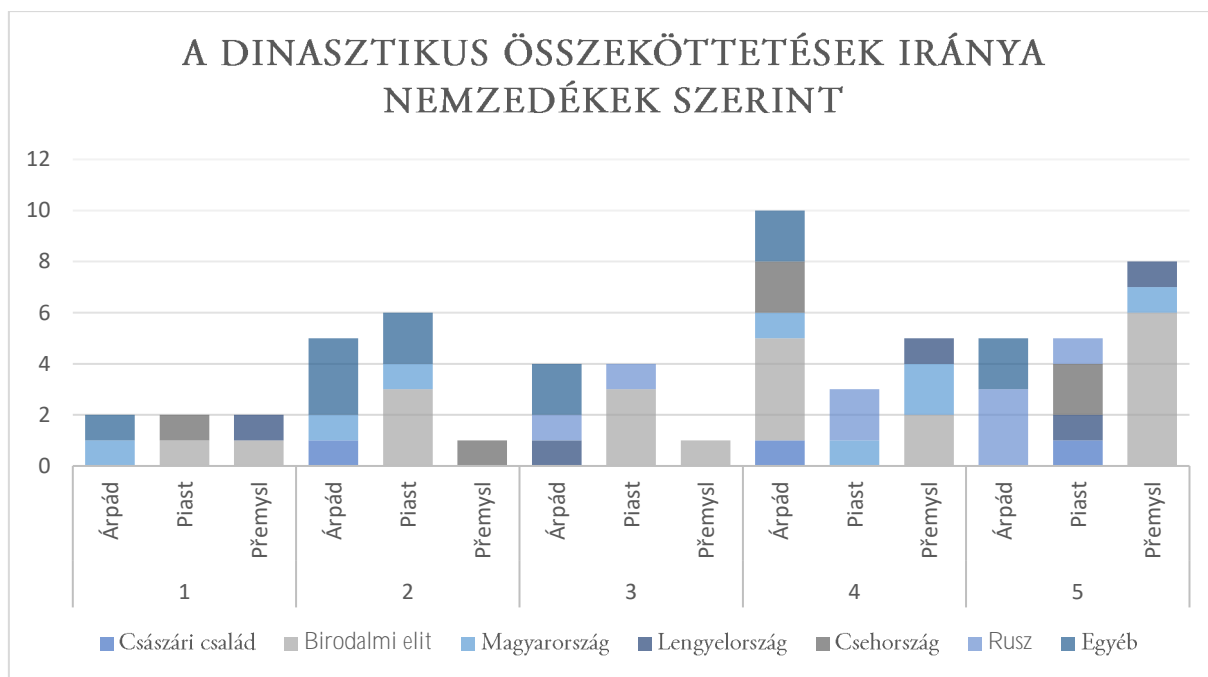
kapcsolatai is tisztázatlanok. A Přemyslidákról szintén tudjuk, hogy a forrásadatokkal is igazolható személyeknél jóval kiterjedtebb rokonsággal rendelkeztek – elegendő csak a fentebb már említett Slavníkidákra gondolni –, azonban ezek a családi kapcsolatok a másik két dinasztiahoz hasonlatosan eltűntek az írott forrásokból. A nemzedékek adatai ennél fogva a következő táblázatban foglalhatók össze:

<i>Gen.</i>	<i>Árpádó k</i>	<i>Frigye k</i>	<i>%</i>	<i>Plato k</i>	<i>Frigye k</i>	<i>%</i>	<i>Přemyslidá k</i>	<i>Frigye k</i>	<i>%</i>	<i>Összesen</i>
1	2	2	100%	4	2	25%	4	1	50%	10
2	6	5	80%	5	6	40%	3	1	33%	14
3	6	4	50%	8	4	50%	1	1	100%	15
4	9	10	89%	3	3	100%	5	5	80%	17
5	4	5	100%	5	3	60%	15	8	53%	24
Szum	27	26	84%	25	18	55%	28	16	63%	80

Amint az látszik, a dinasztiaik nagyjából ugyanannyi fővel képviseltették magukat az öt generáció során, ugyanakkor bizonyos nemzedékeken belül előfordulhat, hogy egy-egy család létszáma jelentősen eltér a többiekétől. Mindez érdekes módon nem vezethető le pusztán biológiai sajátosságokkal, azaz az előző generáció tagjainak magas számával vagy azzal, hogy az előző nemzedék tagjai hányszor házasodtak. Az összefüggés sokkal inkább abban mutatkozik meg, hogy egy adott generáció tagjai között milyen mélységű konfliktusokról számolnak be a források. Ennek egészen egyszerűen az az oka, hogy a torzsalkodásoktól terhes időszakokról sokkal több információ áll rendelkezésre a forrásokban. Az egyes dinasztikus házasságok mennyisége természetesen összefüggésben áll a történetírás számára ismert családtagok számával. Mivel majdnem minden nemzedék során előfordult, hogy egy-egy személy többször is házasodott, ezért a dinasztiatagok és az ismert házasságok arányát is megadtuk. Ebből az derül ki, hogy Árpádok esetében rendelkezünk a legtöbb adattal az egyes családtagok házassági kapcsolatait illetően. Ennek okait nemcsak a forrásadottságokban kell keresnünk, hiszen a Přemyslidákról ismert, hogy a dinasztia tagjai között többen is az egyházi pályát választották, aminek következtében nem házasodtak. Ez utóbbi a személyek – kevés kivétellel – nem játszottak fontos szerepet a dinasztikus torzsalkodások során.⁹⁰² Ugyancsak érdemes megvizsgálni a dinasztikus házasságok irányát, illetőleg az irányultságban esetlegesen beállt változásokat. Mindezt az

⁹⁰² A vizsgált dinasztiaik tagjainak egyházi karrierjére l. BAGI, Divisio Regni. 197–200.

alábbi grafikonnal szeretnénk szemléltetni, amelyen nemcsak az irányultság figyelhető meg, hanem a dinasztikus frigyek számának nemzedékek szerinti megoszlása és változása is.

Az adatok nyilvánvalóan itt is csak hozzávetőlegesek lehetnek, hiszen szinte minden egyes generáció során találunk olyan személyeket, akinek a dinasztikus összeköttetéseit nem feltétlenül tudjuk forrásokkal igazolni. Véleményünk szerint azonban az ismert esetek alkalmasak arra, hogy bizonyos tendenciákra rávilágítsanak. A fentiekben a genealógiai adatok összesítésénél számba vett házasságokat nem minden esetben ábrázoltuk a grafikonon, hiszen bizonyos személyeknél a házasságok iránya csak hipotézisszerűen állapítható meg. Ilyennek számít például Mihály, Vazul, Levente és Oldřich brnói herceg házassága. A vizsgált adatsorból azonban így is jól kivehető, hogy minden dinasztia esetében nemzedékről nemzedékre jelentős változások mentek végbe a házasságok irányát illetően. Az Árpádok házassági orientációjában mindig is jelentős helyen álltak a környező, olyan országokkal létesített kapcsolatok, amelyek nem a Birodalom, illetve a másik két dinasztia felé létesültek. E szomszédos területek között megtaláljuk a Kijevi Ruszt, a Bizánci Császárságot, Velencét, Horvátországot és Szicíliát is. Szent István halála utáni zavaros idők nem kedveztek a Birodalom felé irányuló kapcsolatoknak, erre csak Salamon és Judit frigye után kerülhetett sor. A negyedik generáció, azaz Salamon és unokatestvéreinek idejében viszont megugranak a Birodalom felé mutató dinasztikus kapcsolatok. Ehhez nyilvánvalóan hozzájárult Salamon és Judit házassága, amely ugyan csak rövid időre, de rendezte a magyar-német viszonyt is.⁹⁰³ Ez a rangos frigy és a Birodalom belső viszonyai irányították a Béla fiak

⁹⁰³ MAKK, Külpolitika. 91–92. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 126–128.

figyelmét a Császárság és Csehország felé. A következő generáció nemcsak a horvátországi expanzió szolgálatába állította dinasztikus kapcsolatait, hanem a Kijevi Rusz felé is orientálódott. A Přemyslidák és Piastok generációk során tartó területi vitájának központjában álló Szilézia, Meißen, Lausitz, azaz az Elbától keletre eső területek, és az a tény, hogy a Csehország a vizsgált időszakban a Birodalom részét képezte, elve kijelölte a dinasztikus kötelékek irányát. A Přemyslidák minden generáció során dinasztikus kapcsolatokat létesítettek a birodalmi elittel, míg a Piastoknál inkább egy lassú keletre, Kijev felé fordulás a jellemző.

Mindemellett az is megfigyelhető, hogy a dinasztiák bizonyos helyzetben saját uralmi területükről vagy olyan helyről házasodtak, amelyet a későbbiekben aztán tartósan a fennhatóságuk alá tudtak vonni. Ilyen esetek leginkább az Árpádoknál ismeretesek, az első, második és negyedik generáció során, a Piastoknál az ötödik generáció tagjainál, a Přemyslidáknál pedig a második nemzedék alkalmával. Az Árpádoknál Géza és Sarolt házassága nyitja ezt a sort, amelyet Aba Sámuel és Géza leányának a házassága folytat, és végül Lampert comes és egy névtelen Árpád-házi hercegnő frigye zár. Lengyelországban Władysław Herman és egy ismeretlen nevű lengyel nő, míg Csehországban Oldřich és Božena kapcsolata sorolható még ide. A prágai krónikás ugyan több érvet is felhozott, hogy Božena a cseh hercegekhez méltatlan származását elfedje, azonban tény, hogy a Přemyslidák következő nemzedékei ebből az ágyaskapcsolatból származtak. Cosmas nemcsak a fiatal nő szépségét emelte ki, hanem mintegy történeti indokként felhozta, hogy abban az időben senkinek sem vált dicsőségévé, ha valaki egy feleséggel beérte.⁹⁰⁴ Azok az időszakok, amikor egy-egy dinasztia tagjai a saját uralmi területnek tekintett helyről vettek maguknak házastársat, belviszályokra és politikai feszültségekre utalnak. Gézáról és Saroltról tudjuk, hogy a frigy abban az időszakban kötött, amikor az Árpádok hozzákezdtek egész Magyarország feletti uralmuk restaurálásához. Erre utalhat Szent István nagyobbik legendájának az a bibliai ihletésű passzusa, amely szerint Géza kezét vér szennyezte be.⁹⁰⁵

⁹⁰⁴ „Huic ex legitimo matrimonio non est nata soboles propter infecunditatem coniugis; sed ex quadam femina nomine Bozena, que fuit Krezine, filium prestantissime forme suscepit, quem Bracizlau appellari fecit. Nam quadam die de venatu cum rediret per villam rusticanam, hanc, quam prediximus, feminam ad puteum lavantem pannos vidit et intuitus eam a vertice usque ad talos hausit pectore ignes amoris non modicos. Erat enim corporis eius habitudo insignis, nive candidior, mollior cigno, nitidior ebore antiquo, pulchrior saphiro. Hanc continuo mittens dux tulit in sua nec tamen antiqua solvit conubia, quia tunc temporis, prout cuique placuit, binas vel ternas coniuges habere licuit; nec nefas fuit viro rapere alterius uxorem et uxori alterius nubere marito. Et quod nunc ascribitur pudori, hoc tunc fuit magno dedecori, si vir una coniuge aut coniunx uno viro contenti viverent; vivebant enim quasi bruta animalia conubia habentes communia.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 1. c. 36. 65; A korabeli analógiák alapján elképzelhető, hogy Cosmas Oldřich terméketlen házasságát egyfajta büntetésként értelmezte, amit Jaromírral szemben tanúsított viselkedése miatt vont a fejére. BAGI, Divisio Regni. 330.

⁹⁰⁵ A Szent István nagyobbik legendájában megörökített bibliai passzust általában Géza térítőpolitikájával szokás összefüggésbe hozni, ugyanakkor a krisztianizáció és a Kárpát-medence feletti uralom megszerzése véleményünk szerint nem választható el egymástól. Vö. ÁKÍF 273; KRISTÓ, Géza fejedelem és István király. 28.

Könnyen párhuzamba állítható Aba Sámuel és Géza lányának a frigye, amely már Szent István országegyesítő harcainak a korát jelzi. Érdekesebb Božena és Olřich kapcsolata, amely nem járt kifejezett politikai előnyökkel, ám a dinasztia továbbélését szolgálta. Ennek fényében igen érdekes az a krónikarész, amely Vazul és egy Tátyony nembeli nő házasságáról⁹⁰⁶ szól, és amely Cosmas írásához hasonlatosan jóval az frigy után igyekezett megteremteni a Vazul fiak legitimációját.

A korban kétségtelenül legrangosabbnak tartott házassági kapcsolatot a császári családba való beházasodás jelentette. Az Árpádok két esetben is büszkélkedhettek ilyen dinasztikus kötelékkel, egyfelől Gizella és Szent István, másfelől Judit és Salamon révén. Az első házassági kapcsolathoz azonban annyit mindenképpen hozzá kell tennünk, hogy a frigy megkötésekor az Árpádok a bajor hercegi házba házasodtak be, akiket közeli rokoni kapcsolatok fűzték az Ottókhöz, ekkor azonban még korántsem volt bizonyos, hogy Henrikből valaha császár lehet. Minden jel arra utalt, hogy erre nem is kerülhet sor: Civakodó Henrik sorozatos lázadásai rossz fényt vetettek a család bajor ágára⁹⁰⁷ és III. Ottó is még igen fiatal volt, minden számítás szerint akár hosszú uralkodási idő is megadathatott volna neki. Mint tudjuk az ifjú császár hirtelen halálával nyílt meg az út Szent István sógora előtt, aki 1002 során Sváb Hermann és Meißeni Ekkehard ellenében került a német trónra.⁹⁰⁸ Szent István és Gizella házassága tehát elsősorban a bajor birodalmi elitet érintette és a politikai szándékok is erre engednek következtetni, szomszédos területről lévén szó.

Hasonló házasságra nyilvánvalóan a Přemyslidák és Piastok is törekedtek, ám mindegyike csak akkor kerülhetett sor, amikor a császári feleség megözvegyült. Csehországban Emma és II. Boleslav esetében beszélhetünk ilyen dinasztikus kapcsolatokról, amennyiben elfogadjuk azt a főleg régészeti és numizmatikai alapokra épített elméletet, hogy Emma Adelheidnek, I. Ottó császár feleségének első házasságából született. A Piastoknál Władysław Herman és Judit, III. Henrik leányának kapcsolata említhető, ám ismeretes, hogy az ara előzőleg Salamon magyar királynak a felesége volt. A házasságkötésre is jóval a császár halála után került csak sor. Gallus szerint Judit ugyan jelentős hatalommal bírt Lengyelországban, ám a császári rokonság befolyása közel sem nem volt olyan mértékű, mint Magyarországon. Salamon és Judit házasságát a szakirodalom klasszikus módon értékelte, azaz az András és Henrik közötti béke egyik zálogaként tartotta számon.⁹⁰⁹ Ismeretes, hogy az eljegyzést megelőzte Salamon koronázása, amely ellentmond annak a politikának, amely Béla herceg hazahívásával vette kezdetét. Tudjuk, hogy akkor, amikor Béla Magyarországra érkezett,

⁹⁰⁶ vö. GERICS, A Tátyony nemzetségről. 1–23.

⁹⁰⁷ Civakodó Henrik lázadásaihoz I. ALTHOFF, Otto III. 37–54.

⁹⁰⁸ II. Henrik megválasztásáról I. BAGI, Divisio Regni. 248–254; WEINFURTER, Heinrich II. 36–58.

⁹⁰⁹ PAULER, A magyar nemzet. I. 105; HÓMAN, Magyar Történet. I. 264; MAKK, Külpolitika. 91–92. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 126–127; MT. I/1. 863–864.

Andrásnak még nem születtek meg a fiai, a koronázást értékelhetnénk ennek fényében is, azonban véleményünk szerint e helyütt inkább arról lehet szó, amit már Makk Ferenc is megfogalmazott, hogy a német fél ragaszkodott Salamon trónörökös kijelöléséhez.⁹¹⁰ A császári családdal való kapcsolatoknak ez lehetett az egyik ára, amelyet a magyar félnek meg kellett fizetnie. A dinasztikus házasságok tehát nem pusztán arra voltak hivatottak, hogy a békét szimbolikusan megpecsételjék, hanem egyúttal komoly befolyást is lehetett szerezni a másik fél udvarában. Ez a megállapítás különösen igaz azokra a házasságokra, amelyek a **dinasztiák női tagjait érintették, hiszen a nők leginkább olyan, jellemzően szomszédos területekre házasodtak, amelyekben az egyes dinasztiák a politikai befolyásukat érvényesíteni kívánták.** A kifejezetten békekötéskor létrejött vagy azzal szorosan összefüggésbe vonható házasságok száma igen csekély az öt generáció hatvanhárom grafikonon ábrázolt dinasztikus kapcsolatahoz képest. A fentiekben már említettük Salamon és Judit házasságát, amelyhez hozzá szokás számítani I. András Adelheid nevű lányának és II. Vratislavnak a frigyét. Az Ekkehardok nemzetségéből származó Oda és I. Bolesław későbbi lengyel király házassága is ide sorolható, hiszen német szakirodalmi vélekedések szerint a bautzeni béke egyik feltétele volt a sokat vitatott meißeni mark uraival kötött új dinasztikus kapcsolat.⁹¹¹ I. Géza király első házassága is többé-kevésbé a jövőbeli béke érdekében kötött. 1062 során, amikor Géza túszként a császári udvarba érkezett még nőtlen volt, ám nemsokára a császári családdal is rokonsági kapcsolatokat ápoló limburgi herceg lányát, Zsófiát vette feleségül.⁹¹² Ilyen békét hozó kapcsolatnak szánhatták Świętosława és II. Vratislav király frigyét is. Mint az ismeretes, ezek a dinasztikus kapcsolatok végül nem hozták meg a tartós békés viszonyt a felek között. Salamon és a Béla fiak kapcsolata egyúttal I. Géza trónra lépésének következtében megrontotta a Birodalom és Magyarország viszonyát is. Szent Lászlóval ellentétben Salamonnak nem sikerült kiaknáznia a Přemyslidákhoz fűződő rokoni kapcsolatait, hiszen ismert, hogy Mogyoródnál I. Ottó morva herceg az előbbi segítségére sietett.⁹¹³ Továbbá az is köztudott, hogy Csehország és Lengyelország közötti feszültséget sem enyhítette a II. Vratislav és II. Bolesław közötti sógorsági viszony.

III.3.A dinasztikus család

A medievisztikai kutatás régtől fogva kiemelt figyelmet szentelt a középkori családmódel társadalomtörténeti vonatkozásainak a feltárására. A 20. század hetvenes éveiben Franciaországban a családi struktúrák vizsgálata indította el azt a folyamatot, amelynek

⁹¹⁰ MAKK, Külpolitika. 92. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 127.

⁹¹¹ WEINFURTER, Heinrich II. 210.

⁹¹² KERBL, Byzantinische Prinzessinnen. 8. Vö. VAJAY, Byzantinische Prinzessinnen. 16.

⁹¹³ BALING, András, Béla és Eufémia. 158–159.

során a témában jelentősnek számító monográfiák és tanulmánykötetek láttak napvilágot, olyan jelentős történészek tollából, mint Georges Duby, Philippe Ariès és Jaques Heers.⁹¹⁴ Olaszországban⁹¹⁵ és Németországban is hasonló jelenség figyelhető meg ebben az időszakban, noha a német nyelvterületen a középkori családi modellek és struktúrák tanulmányozása inkább a nemességkutatás keretein belül valósult meg.⁹¹⁶

A középkori *familia* fogalma, amelybe nyilvánvaló módon a dinasztikus család is beletartozik, olyan komplex viszonyrendszereket takar, amelynek összetettségét a korabeli források nem minden esetben tükrözik vissza.⁹¹⁷ A narratív kútfők olvasóközönsége számára azonban a fogalom jelentéstartalma egyértelműnek számított, amely nem igényelt különösebb magyarázatot. A *familia* fogalmának tisztázásakor csakúgy mint számos más, a medievisztikában általánosan használt *terminus technicus* esetében, számolnunk kell az antikvitásból továbbhagyományozott jelentéstartalommal. A római korban a család alatt nemcsak azon személyek közösségét (*personae*) értették, akik a *pater familias* hatalma alatt álltak, hanem egyben dologi, vagyoni (*res*) vonatkozásban is használatos volt.⁹¹⁸ Ezt a felfogást tovább erősítette a római jog „újrafelfedezése” a 12. század folyamán.⁹¹⁹ A fogalom sokrétűségét továbbá jól jelzi, hogy a középkori kútfők a *familia* kifejezést a társadalmi érintkezés és a politikum minden szegmensére általánosan alkalmazták. A rokoni kapcsolatok leírására használt fogalmak nem feltétlenül jelentettek tényleges vérségi köteléket. Az egyház által széleskörűen alkalmazott *pater*, *frater* kifejezések is jól érzékeltetik a középkori társadalomban a család jelentésének kiszélesedését.⁹²⁰ A jelenség nem kizárólag Európa nyugati felének sajátossága: a Bizánci Birodalom bonyolult szertartásrendjének részét képezte a királyok famíliájának intézménye, amelyben az egyes fejedelmek, királyok, uralkodók rangsora különféle vérségi-, családi kapcsolatokkal került ábrázolásra, ahol a család feje természetesen maga a bazileosz volt.⁹²¹

Ilyen értelemben tehát meg kell különböztetnünk az ún. kis és nagycsaládot, amely alatt az előbbi értelemben azokat a hozzátartozókat értjük, akiket vérségi vagy fiktív rokoni kapcsolat (*adoptatio*) fűzött egybe, utóbbi pedig mindazoknak a közösségét takarja, akik a

⁹¹⁴ DUBY, Structures familiales. passim; ARIÈS, L'Enfant et la vie familiale. passim; ARIÈS, Gyermekek, család, halál. passim; HEERS, Le clan familial. passim.

⁹¹⁵ Il matrimonio. passim.

⁹¹⁶ SCHMID, Familie, Sippe und Geschlecht. 1–62.

⁹¹⁷ GOETZ, Familie. In LexMa 4. 257.

⁹¹⁸ „*Familiae* appellatio qualiter accipiatur, videamus. Et quidem varie accepta est: nam et in res et in personas deducitur. In res, ut puta in lege duodecim tabularum his verbis 'adgnatus proximus familiam habeto'. Ad personas autem refertur familiae significatio ita, cum de patrono et liberto loquitur lex: 'ex ea familia', inquit, 'in eam familiam': et hic de singularibus personis legem loqui constat.” ULPIANUS, Digesta. 50.16.195.

⁹¹⁹ HERLIHY, Family. 12.

⁹²⁰ SPIEB, Einführung. 12–13.

⁹²¹ DÖLGER, Familie. 397–420.

familia fejének az uralma alatt éltek, beleértve azokat a nem szabad elemeket is, akik valamilyen függő viszonyban álltak a szűkebb család tagjaival szemben.

A család tagjainak kapcsolatát a jog és a teológia által értelmezhető előírások és kötelmek szabályozták, amelyre nyilvánvaló befolyással bírt a keresztény erkölcs és értékrend, illetve annak védelmezője, az egyház. Ezek a rendszabályok három aspektus szerint csoportosíthatók: a család tagjainak kapcsolatrendszerét a normatív, ember alkotta jogi előírások és az íratlan szokásjogi intézmények ugyanúgy meghatározták, mint az isteni és a természeti törvények. Brigitte Kasten érdeme, hogy kimutatta, a Karolingok idején a királyi ház fiait, tehát a potenciális örököseket is e szabályok szerint ítélték meg, a hűségnek tekintett gyermekek mellett létezett a kevésbé hűségesek, illetve a lázadók kategóriája.⁹²² Kasten továbbá arra is felhívta a figyelmet, hogy az elsősorban uralkodói kezdeményezésre megalkotott normatív szabályzás, amely a fiúk és az apák között viszonyrendszert szabályozta, Jámbor Lajos korától kezdve lényegi változáson ment keresztül.⁹²³ Ismeretes, hogy Lajos különböző házasságból született fiai több ízben fordultak akár fegyveres úton is apjuk, illetve egymás ellen. Az egyik ilyen trónviszály során Lothar, aki a császár első feleségétől, Ermengardétól született, sikeresen szállt szembe apjával és a császári hatalomról való lemondásra kényszerítette Lajost. Az érvek között, amely alapján a császárt letették, és amelyre a későbbiekben részletesen is ki kell térni, szerepelt a hanyagság bűne is, amely több ízben zűrzavarhoz vezetett, azaz a korabeli felfogás szerint a fennálló világrend elemi törvényei sérültek. Lajos bűnössé nyilvánításával tehát az apa-fiú viszony kétoldalú szabályozás tárgya lett, amely nem függetleníthető az aktuális erőviszonyok alakulásától és a konfliktusok kimenetétől.

Mindez leginkább a magyarországi viszonyok megértésében adhat fogódzkodót, hiszen ismert tény, hogy az Intelmek nyolcadik fejezete részletesen ismerteti a dinasztián belül az isteni törvényeknek és a helyi szokásjognak is megfelelő apa-fiú kapcsolatot.⁹²⁴ Szűcs Jenő értelmezése szerint a szövegben szereplő *ante regnantium extiteris regum* kifejezés bibliai

⁹²² KASTEN, Königssöhne. 203.

⁹²³ KASTEN, Königssöhne. 204.

⁹²⁴ „*Executio maiorum in regali dignitate octavum possidet locum. Regale ornamentum scio esse maximum antecessores sequi reges et honestos imitari parentes. Qui enim antecessorum decreta spernit patrum, nec divinas procurat leges. Patres enim idcirco sunt patres, ut nutriant filios, ideoque filii sunt, ut obediant parentibus. Qui patri suo resistit, inimicus dei consistit. Omnes enim inobedientes deo sunt resistentes. Spiritus quidem inobedientie dispergit flores corone. Inobedientia enim totius est regni pestilentia. Propterea fili karissime, edicta patris tui, scilicet mei semper tibi sint promptuosa, ut prosperitas tua ubique regalibus dirigatur habenis. Mores quidem meos, quos regali vides convenire dignitati, sine vinculo totius ambiguitatis sequere. Grave enim tibi est huius climatis tenere regnum, nisi imitator consuetudinis ante regnantium extiteris regum. Quis Grecus regeret Latinos Grecis moribus, aut quis Latinus regeret Grecos Latinis moribus? Nullus. Idcirco consuetudines sequere meas, ut inter tuos habearis precipuus et inter alienos laudabilis.*” Libellus de institutione morum. Ed. Iosephus Balogh SRH. II. c. 8. 626.

előképet takar, nevezetesen Dávid és Salamon királyokra vonatkozik.⁹²⁵ Ezzel szemben Kapitánffy István tisztázta, hogy a 8. fejezetben a fentebb idézett latin kifejezés inkább a helyi szokásjogra vonatkoztatható. Mindez azonban nem érintette a magyarországi *consuetudines* teljességét, hanem csak azt a részét, „*amely összefért a keresztény uralkodó ideáljával.*”⁹²⁶ A 11. század első harmadában Magyarországon tehát az uralkodói családmódelben nyomát sem találjuk a fiúk lehetséges engedetlenségét apáikkal szemben. Ennek fényében talán nem véletlen, hogy a dolgozat által felölelt időszakban az Árpád-házon belül nem ismert olyan konfliktus, amelynek kirobbanása apa-fiú nézeteltérésre vezethető vissza. Ez utóbbi megállapítás már csak azért is érdekes, mivel az Intelmek a Karoling-kori királytűkrök műfaji jegyeit viseli, azonban a fentebb említett, szintén a Karoling idősakra jellemző Jámbor Lajos és Lothar példájával érzékeltetett gyakorlat ellentétes volt a korai Árpád-kor szokásaival. Ezzel szemben egészen máshogy alakult a Piastok és Přemyslidák története. Az eltérés nemcsak abban mutatkozik, hogy az említett dinasztiák tagjai között találunk többé-kevésbé jól dokumentált és forrásokkal is igazolható példákat arra nézve, hogy a hatalomból való részesedés okán a fiúk szembefordultak apjukkal, hanem a normatív szabályzás hiánya is tetten érhető, ahogyan arra a forrásokról szóló részben is utaltunk már. Ilyennek minősül a Gallus Anonymus jóvoltából részleteiben is ismert Władysław Hermann és fiainak hatalmi harca, illetve az Oldřich és I. Břetislav között az 1030-as években kirobbant konfliktus, amelyről azonban már jóval szűkösebbek az ismereteink.

A következőkben tehát a dinasztikus család – szűkebb vagy tágabb értelemben vett – kapcsolatait és kötelezettségeit igyekszünk megvizsgálni, annak reményében, hogy árnyaltabb képet kapjunk a 11. és kora 12. századi konfliktusokban résztvevő felek közötti viszonyrendszerről.

III.3.1. A vérségi jog a hatalom öröklésének fényében

A rokonok és oldalági hozzátartozók jogait és kötelezettségeit elviekben a vérségi jog szabályozta. A magyarországi medievisztika a vérségi jog legalapvetőbb megnyilvánulását a hatalom öröklésének kérdésében látta, ennél fogva érdemes egy rövid kutatástörténeti kitérőt tenni. A trónöröklés körüli problémákat a honi történetírás leginkább a *senioratus* és a *primogenitura* jogtörténeti fogalmak mentén értékelte. Mindez a jelen dolgozat szempontjából azért döntő fontosságú, mert a dinasztia egyes tagjai közötti kapcsolatrendszer, a források hiánya miatt valóban csak a trón öröklése körüli konfliktusokon keresztül vizsgálható.

⁹²⁵ SZÜCS, Szent István Intelmei. 273–274.

⁹²⁶ KAPITÁNYFY, Hungaro-Byzantina. 28. Szűcs Jenő értelmezésének kritikájára I. Uo. 23–29.

Pauler Gyula mellett érvelt, hogy a magyar fővaidai tisztség az Árpádok dinasztiáján belül a legöregebbet vagy a legrátermettebbet illette, ugyanakkor nem zárta ki a kijelölés lehetőségét sem.⁹²⁷ Paulernek ez a megállapítása a későbbiekben fellelhető mind a jogtörténeti munkák lapjain,⁹²⁸ mind a témát kutató történészek írásaiban is.⁹²⁹ Bartoniek Emma, akinek több munkája is a királykoronázások és öröklési jog körüli problémákat tárja az olvasó elé, úgy érvelt, hogy annak ellenére, hogy Szent István Imre herceg, majd a későbbiekben pedig Péter kijelölésével a *primogenitura* intézményét kívánta bevezetni, egészen Kálmán koráig az Árpád-házon belül a *senioratus* maradt az uralkodó öröklési rend.⁹³⁰ Györffy György pedig akként vélekedett a kérdésben, hogy a magyar törzsszövetség által elfogadott öröklési rendről van szó, amely a steppei nomád társadalmak sajátja, ennélfogva a honfoglaló magyarok vezető rétege is beletartozott e rendszerbe, így a legidősebb családtag öröklése egy régi vérségi-jogi intézmény továbbélésének minősül, melyre ékes példa Koppány és Vazul fentebb már említett esete.⁹³¹ A magyarországi *senioratus* jogintézményével kapcsolatosan a hazai kutatók mellett külhoni történészek is állást foglaltak. A lipcsei egyetem Kelet-Európa történeti kutatásait vezető Christian Lübke nézetei szerint a jelenség nem korlátozódott Magyarországra, hiszen egész Kelet-Európa sajátosságának tekinthető a középkor korai századaiban a *senioratus* szerinti öröklési rend, ideértve Lengyel- és Csehország mellett a Kijevi Ruszt is.⁹³² A Rusz történetének, valamint magyar kapcsolódásainak elismert kutatója, Font Márta részben egyetértett ezzel a megállapítással, azzal a kikötéssel, hogy a kereszténység felvételével szinte azonnal megjelent a *primogeniturára* törekvés is, amely aztán Magyarországon a 12. századtól alapvetően érvényesült.⁹³³ Ellenvéleményként a korábbi szakirodalomból Rugonfalvi Kiss István nézete hozható fel. A szerző a *successio gradualis* elméletének értelmében úgy foglalt állást, hogy a „család azon tagját illeti meg az uralom, aki a családalapító őshöz a származás rendjén életkorára való tekintet nélkül a legközelebb áll. Lehet e tag néha a család legidősebb, de akár a legfiatalabb tagja is, lehet a király testvére, vagy fia a genealógia állása szerint.”⁹³⁴ Rugonfalvi tétele nem aratott osztatlan sikert, már Domanovszky Sándor is kritikával illette, aki kifejtette, hogy a *senioratus* a trón betöltésének kérdésében I. András és Béla herceg előtt semmifajta jelentőséggel nem bírt, annál is inkább, hiszen ez az elv a lengyel monarchiára volt jellemző

⁹²⁷ PAULER, A magyar nemzet. I. 21.

⁹²⁸ TIMON, Jogtörténet. 103. Vö. ECKHART, Jogtörténet. 80–82.

⁹²⁹ BARTONIEK, Királykoronázások. 9.

⁹³⁰ BARTONIEK, Trónöröklési jog. 801–807; BARTONIEK, A magyar királyválasztási jog. 359–361. ill. 359. 1. jsz.; BARTONIEK, Királykoronázások. 8–11.

⁹³¹ GYÖRFFY, István király. 33. különösen 110–111.

⁹³² LÜBKE, Das östliche Europa. 290–322.

⁹³³ FONT, Nagyhatalmak. 156–157.

⁹³⁴ RUGONFALVI KISS, Trónbetöltés. 737.

a korban, melyet Béla honosított meg Magyarországon, köszönhetően hosszabb lengyelországi tartózkodásának.⁹³⁵ Deér József úgy vélte, hogy a dinasztia tagjai „magántulajdonként” kezelték az országot, a hatalom öröklésére pedig nem egy kiválasztott, rangsorban a többi családtag fölé emelkedő személy volt jogosult, hanem a dinasztia maga. Ez az elv magában hordozta azt a veszélyt, hogy következetesen semmiféle öröklési rendet sem lehetett érvényesíteni.⁹³⁶ Zsoldos Attila nevéhez fűződik az a megállapítás, amely szerint az egyetlen szabályszerűség a trón betöltésével kapcsolatban az, hogy a királyi hatalomra csak Árpádok dinasztíája jogosult, mind a *senioratus*, mind a *primogenitura*, mind a választás legfeljebb jogigényként volt felhasználható, az esetleges hatalmi konfliktusokban azonban nem ezek a jogelvek, hanem a tényleges hatalmi egyensúly döntött.⁹³⁷

Amennyiben elfogadjuk azt a nézetet, amely szerint az Árpádok 11. és korai 12. századi monarchiájában a hatalom öröklésében a *senioratus*-nak bizonyos szempontok (életkori vagy a pauleri értelemben vett rátermettségi elv) szerinti érvényesülése döntő szerepet játszott, akkor elmondható, hogy a dinasztia tagjai között, az oldalági leszármazókat is ideértve, nem létezett rangsor. A *senioratus* intézményének értelmében ugyanis elviekben minden családtag, tehát az oldalágiak is potenciális jelöltnek számítottak az öröklés szempontjából, melyet egyedül a biológiai korlátok írhattak felül. A szóba jöhető jelöltek közül – elviekben – csak az életkori elsőség biztosíthatott többletjogokat. Azonban ha közelebbről is megvizsgáljuk a tényleges, forrásokkal is igazolható eseteket, elsősorban Szent István és Imre herceg, illetve Orseolo Péter, a későbbiekben pedig András és Salamon példáját, feltűnik, hogy a *designatio*, azaz az uralkodó által az utód személyének a kijelölése szintén felülírta a *senioratusi* öröklési elvet. A fentebb említett Pauler Gyula által megfogalmazott tétel elviekben ez esetben nem sérül, hiszen a kijelölés akár jelenthetné a legrátermettebb jogának az érvényesülését is. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az a tendencia, amely alapján elmondhatjuk, hogy a *designatio* általában a közvetlen leszármazóknak a jogait próbálta érvényesíteni, a sokszor az idősebb, tehát a *senioratus* szerinti jogos örökös ellenében. Ellenpéldaként Szent László esete hozható fel, aki testvérének, I. Gézának a fiát, Álmost jelölte ki utódjául a 14. századi krónikakompozíció tanúsága szerint,⁹³⁸ ám

⁹³⁵ DOMANOVSKY, Trónöröklési jog. 51–52.

⁹³⁶ DEÉR, Pogány magyarság. 126–127.

⁹³⁷ ZSOLDOS, Az Árpádok. 54; Martyn Rady a 15. és 16. századi magyarországi trónöröklést vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy korábban bizonyosan nem létezett normatív szabályzás a királyi hatalom öröklésének szabályozására. A későközépkorban is csak bizonyos elvek érvényesültek, amelynek hierarchiája csak lassan alakult ki, a szerző meghatározása szerint tehát a középkor végén Magyarországon egyfajta elegye érhető tetten a *primogenitúrának*, a választásnak és a Szent Koronával való koronázásnak. RADY, The royal succession. 61–69.

⁹³⁸ „*Beatus autem Ladizlaus sic ordinavit, ut post ipsum Almus regnaret. Qui sincera simplicitate ductus honoravit fratrem suum Colomanum, preferendo sibi coronam regni, tamquam cui iure primogeniture videbatur competere.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 140. 419–420.

semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy Lászlónak nem volt fiúgyermeke.

Az említett szakirodalmi áttekintés fényében úgy véljük, hogy a vizsgált időszakban a dinasztiaikon belüli családtagok között fennálló viszonyokat inkább az egyenlőség jellemezte. A fentiek figyelembevételével nehezen igazolható ugyanis az a megállapítás, hogy bizonyos családtagok a *senioratus* intézményéből, tehát az életkori viszonyokból kifolyólag többletjogokkal rendelkeznek. Tringli Istvánnak a Korai Magyar Történeti Lexikonban megjelent definíciója szerint, a *senioratus* olyan „öröklési rend, amely szerint a patriarchális nagycsaládban a legidősebb, még vezetésre alkalmas férfi örökölte a hatalmat, rendszerint a báty v. az öcs v. unokaöcs.”⁹³⁹ Az uralkodó hatalmának öröklése kapcsán kétség kívül sok esetben igaz, hogy az elhalt királyt vagy fejedelmet öcse esetleg unokaöcse váltotta a hatalomban, ám véleményünk szerint mindez korántsem annak a következménye, hogy a fentiekben leírt jogelvet a dinasztia tagjai konzekvensen érvényesítették volna. Az utódok kiválasztásánál a legfontosabb szempontnak mindenképpen az uralkodói akaratnyilvánítást, azaz a *designatió*t tartjuk. A kiválasztott utódok nagyon sok esetben érthető emberi okokból az aktuális uralkodó közvetlen leszármazóiból kerültek ki, ám ez nem feltétlenül jelenti a másik, általánosan a *senioratus*szerű ellentétességet vélte öröklési gyakorlat, a *primogenitura* meglétét. A biológiai korlátok és az uralkodói *designatio* mellett ugyanakkor, csatlakozva Gerics József megállapításához⁹⁴⁰ elengedhetetlen volt az országnagyok és a rokonok konszenzusa a megfelelő hatalmi egyensúly vagy erőfölény elnyerése érdekében. Mindebből nézetünk szerint az következik, hogy a dinasztia tagjai között inkább az egyenlőségen alapuló mellérendelő viszony érhető tetten, amely a régió uralkodóeszményére nagy hatással bíró Karoling-kor társadalmi viszonyaiból is visszatükrözik, hiszen a Karolingok és későbbiekben az Ottók alatt is a dinasztia tagjainak a kapcsolatai a rokonok és nem rokonok, tehát az országnagyok egyenlőségén alapult, amelyet kölcsönös esküvel erősítettek meg.⁹⁴¹ Ez a mellérendelő viszonyrendszer azonban mindenképpen magában hordozta a további konfliktusok lehetőségét, amellyel már a kortársak is tisztában voltak.

Alább arra szeretnénk rávilágítani, hogy a családtagokat megillető viszonylagos jogegyenlőség nem vezethető le a *senioratus* jogelvből, illetve ez a mellérendelő viszonyrendszer arra sem lehet bizonyító erejű, hogy a kelet-közép-európai dinasztiaik a *senioratus*ból fakadó hatalomöröklési gyakorlatot követték.

Vélekedésünk szerint két olyan tényezővel kell számolnunk, amelyek az ebből jogelvből fakadó öröklési gyakorlatot cáfolja. Az egyik Aba Sámuel esete, akinek a megválasztásáról a

⁹³⁹ TRINGLI, *Senioratus*. In KMTL 599.

⁹⁴⁰ GERICS, Királykoronázás. 122–123.

⁹⁴¹ ALTHOFF, Verwante. 89–91.

krónikakompozíció,⁹⁴² illetve az Altaichi Évkönyv⁹⁴³ adnak felvilágosítást. A források elmondásából ismert, hogy az országnagyok hiába kutattak olyasvalaki után, aki a királyi nemzetségből származik és alkalmas az ország kormányzására, ezért végül „*kiválasztottak maguk közül egy bizonyos Aba nevű ispánt, Szent István sógorát, és őt tették meg királlyá maguk fölött.*”⁹⁴⁴ Aba megítéléséről hosszabb vita zajlott le a honi medievisztika két kiválósága, Kristó Gyula és Gerics József között. Kristó úgy vélekedett, hogy Aba a régi törzsi-nemzetségi arisztokrácia tagjaként, nyíltan pártfogásba vette a pogány értékeket,⁹⁴⁵ Péter gyors ütemű nyugatos politikájának ellenlábasaként lépett fel, ezáltal jelentős támogatást tudott maga mögött.⁹⁴⁶ Gerics szerint⁹⁴⁷ ugyanakkor Aba megválasztásában inkább az játszott szerepet, hogy Péter megszegte uralkodói esküjét, hiszen Gizella királynéval szemben jogsértések sorozatait követte el, majd Magyarországot elhagyva Bajorországba távozott.⁹⁴⁸

⁹⁴² „*Anno igitur regni Petri tertio principes Hungarorum et milites consilio episcoporum convenerunt adversus Petrum regem et sollicitate querebant, si aliquem de regali progenie in regno tunc invenire possent, qui ad gubernandum regnum esset idoneus et eos a tyrannide Petri liberaret. Cumque neminem talem in regno invenire potuissent, elegerunt de semet ipsis quemdam comitem nomine Abam, sororium sancti regis Stephani et eum super se regem constituerunt.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 72. 324–325.

⁹⁴³ „*Ungri autem, ut aufugisse cognoverunt, alium sibi regem statuerunt, qui Obo vocitatus regio more mox est consecratus.*” *Annales Altahenses maiores.* Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1041. 25–26.

⁹⁴⁴ Bollók János fordítása. KK 47–48.

⁹⁴⁵ Szegeő László kutatásai szerint a 14. századi krónikakompozíció passzusai arra utalnak, hogy Aba bogumil eretnek lehetett, és támogatta a herezist. Ternovác Bálint írásának fényében azonban Abának a bogumil tanok melletti kiállása nem tűnik megalapozottnak. Részletesen I. TERNOVÁCZ, A bogumil eretnekség. 518–521. Vö. SZEGEŐ, A bogumil eretnekség. 47., 50–51.

⁹⁴⁶ KRISTÓ, Pogánylázadások. 43–45.

⁹⁴⁷ GERICS, Az 1040-es évek. 191–194. ill. GERICS, Társadalmi ideológia. 93–94.

⁹⁴⁸ „*Hoc anno Petrus rex Ungorum regno est privatus, coniurantibus adversum se suis primatibus. Unde hoc ortum sit, audiat qui velit. Stephanus bonae memoriae rex, avunculus ipsius, cum filius eius patre superstite esset mortuus, quoniam alium non habuit filium, hunc fecit adoptivum ipsumque regni heredem locavit; filium fratris sui digniorem in regno, quia hoc non consensit, cecavit et parvulos eiusdem exilio relegavit. Hic igitur ipso vivente in regno solidatus iuravit, ut praeceperat avunculus, se dominam suam reginam semper honoraturum nec quicquam eorum, quae rex dederat ei, ablaturum, si post mortem ipsius vitam illi donaret Dominus. Quod ut firmius fieret, addidit iuramento se contra omnes, qui eam vellent calumniare, pro posse et nosse semet subsidio fore, et in eadem verba omnes iuraverunt, qui principes regionis fuerunt. Stephano demum vita decedente et Petro eius gratia in regno succedente, fides ipsius patuit, quae prius quasi bona latuit. Nam unius anni tempore tractavit eam honorifice, quo peracto spatio destituit illam omni bono. Primum quidem praedia, quae a marito vivente susceperat, et pecuniam, quam seorsum habuerat, ipse vi abstulit, eamque iurare compulit, ut de residuo nihil daret cuiquam praeter suam licentiam. In quadam etiam urbe eam locavit talique custodiae mancipavit, ut nec ipsi potestas esset usquam progrediendi nec cuiquam advenientium eam conveniendi. Cum hoc toto triennio passa fuisset, et ipse nihil de iniuria minuisset, ipsa principes regni convocavit et facti sibi iuramenti eos commonuit. Qui, moti misericordia, regi suasere ab hac quiescere iniuria, ne omnes a simul cum illo in miseranda inciderent periuria. Set cum sepius esset amonitus, mala mens et malus animus in pertinacia perduravit finetenus. Postremo indicaverunt semet nolle esse periuros et, nisi matronae sua cedat, illum deserturos. Quod cum parvipenderet et nihil eorum, quae dicebantur, intenderet, tempus advenit Dei gratia, quo eius terminaretur nequitia, ut scribit quidam sapientissimus: Ante ruinam exaltatum est cor eius, quia nullo modo voluit consentire nec e super hac re ullum ultra verbum dignabatur audire. Quo perspecto principes illius regionis unanimiter inierunt consilium, ut interficerent quendam illi fidelem, nomine Budonem, horum omnium malorum auctorem, cuius omnia fecerat consilio, quoniam ipse illius congruebat animo. Venientes igitur ad regem, ad paenam mortis constanter*

Akármelyik elméletet tesszük is magunkévá, egy dolog világosan látszik: ahhoz, hogy Aba trónra léphessen elengedhetetlenül szükséges volt a világi és természetesen az egyházi elit konszenzusa. Valószínűnek látszik továbbá, hogy Péter esetében az a konszenzus bomlott meg, amely Szent István halála előtt éppen őt segítette a trónra. Ennek fényében mi magunk inkább Gerics Józseffel értünk egyet, hiszen az a politikaformáló elit, amely Abát a hatalomba emelte, nagyrészt az első magyar királynak köszönhette felemelkedését, azaz az uralkodóhoz és annak családjához olyan hűségen alapuló kötelék fűzte, amely garantálta és egyben legitimálta e réteg gazdasági és politikai hatalmát. Nem véletlen, hogy a krónikaszerkesztmény Abát rokoni kapcsolatba hozta Szent Istvánnal, amelyre a *sororius* latin kifejezés utal. Györffy György vetette fel, hogy a hagyományosan 'sógor' értelemben fordított latin kifejezés valójában más minőségű genealógiai kapcsolatot takar, azaz Aba személyében Szent István unokaöcsét kell látnunk.⁹⁴⁹ A 14. századi krónikaszerkesztmény 72. fejezetében foglaltakról viszont elmondható, hogy az hamis genealógiai adatok közül, amikor arról számol be, hogy a szent király nemzetségéből nem találtak senkit, és ezért választották meg Aba Sámuel az előkelők maguk közül, aki a *sororius* kifejezés általános értelmében nem minősült vérrokonnak. A forrás maga nyilvánvalóan az eseményeket követően íródott és szervesen illeszkedik a honi keletkezésű kútfők sorába azzal, hogy igen kedvezőtlen módon ítélte meg a királyt. A krónikaszerkesztmény mellett ugyanis a Szent Gellért legenda is hasonló módon nyilatkozik Abáról. Gerics József mutatta ki, hogy a legenda szövege igyekezett eltávolítani szent életű püspököt Aba Sámuelről és azokról az egyháziaktól, akik a III. Henrik fegyveres beavatkozását megelőző pápai *anathema* ellenére is kitartottak választott királyuk mellett.⁹⁵⁰ A választás tehát vélhetőleg azért eshetett Aba Sámuelre, mert rokonságban állott Szent Istvánnal, még akkor is, ha e kapcsolat nem minősült vérrokonságnak. Abát és családját ugyanis olyan kötelék fűzte Szent Istvánhoz, ami alapján nem tartozott az öröklésből kizárt Vazul-ághoz, ezáltal az első magyar király végakarátát biztosító konszenzus többé-kevésbé helyreállhatott. Erre utal az Altaichi

expetierunt eundem, quasi omnium illorum hostem communem, qui terrae suae et comprovincialium tractaverit perniciem. Rex vero videns semet ipsum in malo positum neque illi posse conferre praesidium, fertur respondisse: 'Quandoquidem illum liberare nequeo, neque morti tradere volo, neque vobis eum abnego'. Quod ut audierunt, mox eum comprehendentes, interfecerunt ipsum in frustra concidentes et duobus parvulis eius oculos eripientes. Unde rex vehementer extimuit, et eadem nocte in terram Baiouariorum perfugit cum paucis, quamvis eos merito sibi infestos sciret, eo quod sine causa inimicos eorum adiuvisset. Nam quoniam omnes bonos studuit impugnare et consilium impiorum semper adiuuare, Boemico etiam duci, suo seniori, id est nostro regi repugnantí, maximo fuerat subsidio prioris anni, ut diximus, autumno. Et hoc divino factum est iudicio, ut quem ille lacessirit inmerito, huius indigeret pietate in suae dignae depositionis egestate, a quo et nulla prius acceperat nisi bona, set ille velut malus pro bonis reddiderat mala. Rex tamen noster excepit eum cum omni gratia et plurima illi impendit beneficia, condolens eius miseriae et suae propter Deum oblitis iniuriae.' Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1041. 24–25.

⁹⁴⁹ GYÖRFFY, István király. 286. Vö. MT. I/1. 838–839.

⁹⁵⁰ GERICS, Az 1040-es évek. 190–197.

Évkönyv azon passzusa is, amely arról emlékezik meg, hogy Aba az előkelők és püspökök együttes elhatározásával megsemmisítette a Péter által önkényes módon bevezetett törvényeket, és két erőszakkal letett püspök ügyét pedig a Szentszék elé utalta.⁹⁵¹ Aba Sámuel megválasztásakor úgy látszik sem az egyházi, sem pedig a világi előkelők nem számoltak azzal a lehetőséggel, hogy a tényleges vérrokonai kapcsolattal rendelkező Vazul fiakat állítsák az ország élére.

A korszakban a Vazul-ágból származó, az öröklésből kizárt unokaöcsök egyike éppen az országnagyok konszenzusa ellenére, a császári hatalom által az ország egy részének élére oktrojálva kerülhetett csak hatalomra. Az Altaichi Évkönyv híradására támaszkodva többen is felvetették – ahogyan erről már röviden szóltunk –, hogy III. Henrik Aba Sámuel elleni hadjárata során az általa elfoglalt kilenc magyarországi vár élére a szent király valamely *fratuelis*-et helyezte.⁹⁵² Pauler Gyula és Szabó Károly István *fratuelis*-ében Andrást vélték felfedezni,⁹⁵³ velük szemben Györffy György és Varga Gábor Béla személyét látták,⁹⁵⁴ ezt az elméletet aztán feltételesen Szabados György is magévá tette.⁹⁵⁵ A kérdés megválaszolására nemcsak a magyar szakirodalom vállalkozott. Ján Steinhübel a nyitrai dukátusról írott terjedelmes munkájában a III. Henrik által kijelölt személy nem a Vazul fiak közül került ki, mivel nézete szerint Géza hatalomra jutásával a nyitrai részek Szár Lászlónak és utódainak a kezére jutottak, akik közül Domoszló herceg tehető az első Árpád dinasztiaiból származó nyitrai hercegnek.⁹⁵⁶ Steinhübel monumentális írásának kritikája már csak terjedelmi okokból sem képezheti jelen dolgozat témáját, azonban arra mindenképpen szükséges felhíni a figyelmet, hogy az Árpád-kor kapcsán a szerző leginkább Anonymus *Gesta Hungarorum*-ában foglaltakra épít, és az Anonymusszal kapcsolatban a magyar kutatásban felmerült forráskritikai kifogásokat pedig azzal hárítja el, hogy III. Béla névtelen krónikása bizonyosan ismerte a korábbi, 11–12. századi szerzők munkáit. A nyitrai hercegség Árpád-kori történelmének mérlegét a szerző úgy vonja meg, hogy a dukátus területe lényegében a mai Szlovákia területével lehetett azonos,⁹⁵⁷ ahol már ekkor kialakult egy nyitrai, a magyartól eltérő öntudat, amely a későbbiekben a szlovák identitás alapját képezte.⁹⁵⁸ Véleményünk

⁹⁵¹ „Igitur rex idem, habito sinodico concilio, cum communi episcoporum et principum consilio omnia decreta rescindi statuit, quae Petrus iniuste secundum libitum suum disposuit, et episcopis duobus pontificiavi sublata reddere voluit, sed quia alii ordinati erant, hoc Romani praesulis iudicio reservandum censuit.” Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1041. 26.

⁹⁵² „Novem ibi civitates rex deditione cepit, quas rogatu Bratislavi et consensu incolarum fratueli Stephani regis, qui cum eadem duce advenerat, dedit.” Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1042. 32.

⁹⁵³ PAULER, A magyar nemzet. I. 417. 168. jsz; SZABÓ, Péter és Aba. 20.

⁹⁵⁴ MT. I/1. 839–840.; VARGA, Ungarn und das Reich. 106.

⁹⁵⁵ SZABADOS, Magyar államalapítások. 296.

⁹⁵⁶ STEINHÜBEL, Nitrianske kniežatstvo. 258–259.

⁹⁵⁷ STEINHÜBEL, Nitrianske kniežatstvo. 227.

⁹⁵⁸ STEINHÜBEL, Nitrianske kniežatstvo. 333.

szerint Steinhübel kutatásai inkább a régebbi szlovák történetírás hagyományait követve egy középkori szláv, kimondatlanul: szlovák államalakulat igazolására irányulnak, a magyar forráskritikai eredmények figyelmen kívül hagyásával. A lengyel medievisztikában ugyanakkor Kazimierz Jasiński, a Piastok genealógiájáról szóló monográfiájában úgy foglalt állást, hogy András lehet az a közelebbről meg nem nevezett személy, akit Henrik császár az általa elfoglalt területek élére nevezett ki.⁹⁵⁹ Véleményünk szerint sajnálatos módon a forrásadatok hiánya miatt a pontosan meg nem nevezhető személy uralma – főleg, ha ez a személy ténylegesen a Vazul fiak közül is került ki –, nem számíthatott a magyarországi elit támogatására, amit mi sem jelez jobban, hogy a császári hadak elvonulta után fennhatóságát gyorsan elsöpörte Aba Sámuel ellentámadása. Amennyiben azonban mégis megpróbálnánk e rejtélyes *fratuelis* kilétét meghatározni, a következő körülményeket érdemes fontolóra venni: a szó jelentéstartalma nem képezte vita tárgyát a történeti kutatásban, széles körben elfogadott, hogy a kifejezés a szent király unokaöcsére vonatkozik, a szó értelmezését a különböző lexikonok szócikkei is megerősítik.⁹⁶⁰ Szent István ismert unokaöcsei közül Péter és Aba – utóbbi természetesen csak akkor, ha elfogadjuk Györffy György vonatkozó tételét – nyilvánvalóan kiesnek, név szerint rajtuk kívül csak András, Béla illetve Levente marad. Leventét a krónikaszerkesztmény 86. passzusa alapján,⁹⁶¹ amely leírja, hogy a herceg nem élt és viselkedett keresztény módon, szintén kizárhatjuk. Marad tehát András és Béla személye, ami nyilvánvalóan nem számít újdonságnak, azonban érdemes megfontolni, hogy Péter király második uralma után, amikor Gellért püspök vezetésével az előkelők egy csoportja hazahívta András herceget,⁹⁶² vajon olyan személyre esett-e a választásuk, aki a császári hatalomnak egyszer már alávetette magát? Különösen annak fényében, hogy Péterrel szemben a krónikaszerző a következő kritikát fogalmazta meg: a „*német király hatalma miatt kevélyllyé válva, már nem is uralkodott, hanem inkább a sárba tiporva, zsarnoki kegyetlenséggel*

⁹⁵⁹ JASIŃSKI, Rodowód. 148.

⁹⁶⁰ Lexicon latinitatis medii aevi Hungariae. A magyarországi középkori latinság szótára. IV. 146; DU FRESNE, Glossarium. III. col. 601a.

⁹⁶¹ „*Leuente vero in eisdem diebus mortuus est, qui si diutius vixisset et regni potestatem obtinuisset, sine dubio totam Hungariam paganisma ydolatria corrumpisset. Et quia ipse Leuente catholice non vixit, ideo circa villam Toxun ultra Danubium est sepultus, ubi iacere dicitur Toxun avus suus more paganismo.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 86. 344.

⁹⁶² „*Tunc nobiles Hungarie videntes mala gentis suae in Chanad in unum convenerunt, consilioque habito totius Hungarie nuncios miserunt sollempnes in Rusciam ad Andream et Leuentam dicentes eis, quod tota Hungaria eos fideliter expectaret et universum regnum eis, sicut regali semini libenter obsequeretur, tantummodo ipsi in Hungariam descenderent et eos a furore Teutonicorum defenderent. Hoc etiam eis iuramento firmaverunt, quod statim ut ipsi in Ungariam introirent, omnes Hungari unanimiter ad ipsos confluerent et eorum dominio se subderent.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 81. 337.

*korbácsolta Magyarországot.*⁹⁶³ A forrás továbbá azt is megjegyzi, hogy a Magyarországról indult ünnepélyes követség, amely a hercegeket meghívta a trónra, kifejezetten András és Levente elé járult. Béla neve a forrás szerint Visca, Bua, Buhna és rokonaik körében merült csak fel.⁹⁶⁴ Tovább erősítheti a hipotézist az a tény, hogy Bélát a későbbiekben András hívta be az országba és nem az elit, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a királyság javain közösen osztozkodjanak.⁹⁶⁵ A további eseményekről tudjuk, hogy Andrásnak – a krónika szerint idős kora⁹⁶⁶ ellenére – fiúgyermek született, és a Béla herceg érkezésével Várkonyban létrejött megegyezést fia érdekében felbontotta, ami aztán fegyveres konfliktushoz vezetett. A döntő ütközött előtt szintén a krónikakompozíció beszámolója alapján azt is tudjuk, hogy András a fiát külföldre, apósához menekítette, akit sok főember követett, azaz Béla korántsem élvezte az országnagyok teljes konszenzusát, amelyről a forráshely burkoltan is beszámol, annak ellenére, hogy a krónika 91. fejezete a konfliktus kirobbanásában Andrást teszi felelőssé.⁹⁶⁷ Mindez természetesen erősen hipotetikus, hiszen a rendelkezésre álló források sajnos azt sem teszik lehetővé, hogy Szent István testvéreinek és családjainak genealógiai viszonyait megnyugtató módon tisztázzuk,⁹⁶⁸ ennél fogva az sem elképzelhetetlen, hogy egy olyan személlyel van dolgunk, akit a kutatás közelebbről nem ismer.

⁹⁶³ Bollók János fordítása KK 54–55; „*Petrus vero rex per potestatem regis Teutonicorum elatus non iam regnabat, sed potius tyrannidis sue crudelitate Hungariam deprimendo flagellabat.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 81. 336.

⁹⁶⁴ „*Quibusdam autem perfidis, Buda scilicet et Deuecher suggerentibus audivit Petrus, quod predicti nobiles Hungarie, scilicet Visca, Bua et Buhna et eorum cognati cogitabant, qualiter regnum regio semini possent restituere et Andream, Belam atque Leuentam contra Petrum regem in regnum reducere.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 81. 336.

⁹⁶⁵ „*Rex autem hic Andreas fratre orbatus misit in Poloniam ad alterum fratrem suum Belam cum magna dilectione vocans eum et dicens: 'Nos qui quondam penurie participes fuimus et laborum, rogo te dilectissime frater, ut ad me non tardes venire, quatenus consortes simus gaudiorum et bonis regni corporali presentia gaudentes communicemus. Neque enim heredem habeo, nec germanum preter te. Tu sis michi heres, tu in regnum succedas'. Hiis itaque verbis Bela adlinitus, cum omni familia sua venit ad regem. Quem rex videns gavisus est gaudio magno valde, quia fraterno fulcitus est robore. Post hec autem rex et frater eius Bela habito consilio dividerunt regnum in tres partes, quarum due in proprietatem regie maiestatis seu potestatis manserunt, tertia vero pars in proprietatem ducis est collata.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 344–345.

⁹⁶⁶ Nem elképzelhetetlen, hogy András idős kora toposzként szerepel a forrásban. Amennyiben figyelembe vesszük, hogy András 1015 körül születhetett, és fia, Salamon az 1053. évben látta meg a napvilágot, akkor az is látszik, hogy a korban a 25–32 évnyi várható élettartamot jóval túlélte. Hóman Bálint ugyanakkor nem tartotta idősnek Andrást. HÓMAN, Magyar Történet. I. 264; A középkori várható élettartamhoz I. GOETZ, Leben im Mittelalter. 28.

⁹⁶⁷ „*Quia vero carnalis amor et consanguineitatis affectio solent impedire veritatem, vicit amor filialis in Andrea rege iustitiam et rupto federe sue promissionis, quod in regibus esse non deberet, filium suum Salomonem infantulum adhuc quinque annorum super totam Hungariam anno imperii sui duodecimo confectus senio in regem fecit inungi et coronarii. Simulabat enim, quod pro perditione regni hoc faceret, quia imperator filiam suam filio suo Salomoni non dedisset, si non eum coronaret.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 91. 352.

⁹⁶⁸ WERTNER, Az Árpádok. 24–27; KRISTÓ, Szent István. 36–37; GYÖRFFY, István király. 61–64.

A továbbiakban érdemes áttekinteni Salamon, Géza és Szent László trónbetöltései körüli eseményeket. Legelőször a krónikakompozíció 97. fejezetét kell vizsgálat alá vonnunk, amely arról ad hírt, hogy Béla halála után Salamon császári sógorával, IV. Henrikkel együtt Magyarországra érkezett, majd a fehérvári koronázás után Henrik Salamont atyja trónszékére ültette. Miután azonban a császár hazatért, Salamon kénytelen volt Moson várába visszavonulni, hiszen attól tartott, hogy unokabátyja, Géza herceg lengyel segítséggel rátör. Az unokatestvérek között a krónika elmondása szerint Dezső püspök vezetésével az egyháznagyok megpróbálták közvetíteni, és Géza herceget arra rábírták, hogy a királyságot hagyja meg Salamonnak, ő maga pedig elégedjen meg a hercegséggel.⁹⁶⁹ A forráshely beszámolója szerint Salamon és hívei reális veszélynek tartották Géza herceg fegyveres beavatkozását a trón megszerzésének érdekében, ám arról pontosan nem esik szó, hogy milyen jogcímen tartott igényt Géza a főhatalomra. A névtelen krónikairó Dezső püspöknek tulajdonított békítő beszéde azonban világosan fogalmaz: a béke érdekében a hercegnek át kell engednie a királyságot (*regnum*) Salamonnak, annak ellenére, hogy az fiatalabb (*quamvis iuniori*) Gézánál. Nem elképzelhetetlen tehát, hogy Géza nem a *senioratusi* jogok értelmében lépett fel Salamon ellenében, hanem annak kiskorúsága miatt, esetlegesen a gyermek király feletti gyámság megszerzése is megfelelő indok lehetett. Érdemes felidézni a krónikakompozíció 91. fejezetét, amely Béla herceg abbéli sértődöttségéről számol be, amely Salamon koronázási szertartás során érte, amikor tolmács segítségével értesült az *ordo* során használt egyházi ének tartalmáról.⁹⁷⁰ Mint az köztudott, a szöveg itt sem problémamentes. A következő, 92. fejezet ugyanis teljesen ellentmondva az általunk citált krónikahelynek arról számol be, hogy a koronázást megelőzően egyetértés alakult ki mind Béla herceg, mind a fiai és az országnagyok között, a tekintetben, hogy a trón Salamont illeti.⁹⁷¹ Az 11. század közepe során használatos királykoronázási szertartásról írott munkájában Gerics József mutatta ki, hogy a krónika utóbb idézett, 92. fejezete előbb keletkezett, valószínűleg Salamon uralkodásának idején, míg a 91. fejezet későbbi interpoláció eredményeképpen jött

⁹⁶⁹ „Maxime autem Desiderius episcopus delinitivis ammonitionibus et dulcibus allocutionibus suis mitigavit animam Geysen ducis, ut Salomoni quamvis iuniori regnum cum pace redderet et ipse ducatum, quem pater eius prius habuerat, pacifice teneret. Cuius salubribus persuasionibus Geysa deposito rancore paruit. In festo autem Sanctorum Fabiani et Sebastiani martirum rex Salomon et Geysa dux coram Hungaria in Geur pacem iuramento firmaverunt.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 97. 362.

⁹⁷⁰ „Cum autem in coronatione Salomonis canerent 'esto dominus fratrum tuorum', et hoc per interpretem Belea duci innotuisset, quod Salomon infantulus sibi dominus constitueretur, graviter est indignatus.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 91. 352–353.

⁹⁷¹ „Dicunt alii, quod Bela dux et filiis eius, Geycha scilicet et Ladizlao cunctisque regni optimatibus consentientibus Salomon unctus esset in regem postmodum seminitorium discordie instigantibus ortum est inter eos.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 92. 353.

létre.⁹⁷² A neves középkorász Tóth Zoltán korábbi vélekedésére építve,⁹⁷³ illetve a koronázás alatt énekelt, a fentebb már említett és Bélának tolmács útján előadott egyházi ének *esto dominus fratrum tuorum* fordulata alapján bebizonyította, hogy a Dustan-Egbert-ordo volt használatos Salamon koronázásakor.⁹⁷⁴ Mi magunk is egyetértünk a Gerics József által leírtakkal, azonban véleményünk szerint érdemes fontolóra venni, hogy a 92. fejezet konszenzusa vajon magába foglalhatta-e a gyám személyének a kijelölését is. A 91. caput későbbi betoldása arra is utalhat, hogy a beteg és szélütés miatt télen-nyáron hordszékre kényszerült András helyett, aki nem feltétlenül volt alkalmas a tényleges uralkodásra, Béla herceg lássa el az ifjú Salamon feletti gyámsági teendőket. A magyar medievisztika közvélekedése szerint autentikusnak tartott, várkonyi jelenetként elhíresült krónikahely sem tagadja el, hogy András ekkor már megtört, beteges öregember volt,⁹⁷⁵ aki tudatában volt annak, hogy a herceg nélkül a fia nem uralkodhat.⁹⁷⁶ Elképzelhető tehát, hogy a testvérek közötti ellenségeskedés egyik oka az lehetett, hogy a gyámsági jogok kapcsán született megállapodást az András párti előkelők nyomására – akik kapcsán érdemes röviden visszautalni, hogy Péter második uralma alatt egyedül Andrást hívták meg az ország trónjára –, és a királyné ellenvéleménye következtében András felrúgta. Mindez csak hipotézisként fogalmazható meg, hiszen forrásokkal sajnos lehetetlen bizonyítani, ám bizonyos analógiák mutatkoznak a korabeli elit, illetve a királyné magatartására nézve az uralkodó kiskorúsága vagy egyéb korlátozó tényező esetén.

A sort érdemes mindjárt Salamon sógorával, IV. Henrik császárral kezdeni, akinek gyámságát édesanyja, Poitou-i Ágnes látta el. III. Henrik még halála előtt kiskorú gyermekét II. Viktor pápa oltalmába ajánlotta, aki a kölni birodalmi gyűlésen eleget téve az elhunyt császár akaratának, megkoronázta az ifjú IV. Henriket, majd politikai éleslátásáról tanúbizonyságot téve elérte, hogy az elégedetlenkedő elit megbékéljen és elismerje a gyermeket királynak. Ezek után visszatért Itáliába és a régensi feladatokat a továbbiakban Ágnes, IV. Henrik anyja látta el.⁹⁷⁷ A régensi hatalom átvétele olyannyira zökkenőmentes volt, hogy az országnagyok elismerték Ágnes jogát arra nézve is, hogy kiskorú fia esetleges korai halála esetén kijelölhesse annak utódját, azaz az egyik legfontosabb uralkodói jogot is gyakorolhatta.⁹⁷⁸ A későbbiekben viszont a legjelentősebb családok tagjai megpróbálták

⁹⁷² GERICS, Királykoronázás. 127–128.

⁹⁷³ TÓTH, Attila's Schwert. 130–131; TÓTH, Gladius divinitus ornatus. 485–487.

⁹⁷⁴ GERICS, Királykoronázás. 121–133.

⁹⁷⁵ I. 966 jsz.

⁹⁷⁶ „Ab alia vero parte duci Bele persuadebant, quod tempus oportunitas esset regnum acquirere, dum Salomon puerulus esset et pater eius senio confectus ac valitudinarius.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 92. 353.

⁹⁷⁷ BOSHOF, Königtum und Königsherrschaft. 41.

⁹⁷⁸ BOSHOF, Königtum und Königsherrschaft. 41; BOSHOF, Die Salier. 167–168. Vö. OFFERGELD, Reges pueri. 788–789.

kihasználni a helyzetet és a maguk számára megszerezni a legfontosabb méltóságokat, sokszor törvényesnek éppen nem nevezhető cselekedetek által. Rheinfeldeni Rudolfról ismert, hogy elrabolta IV. Henrik nővérét, az akkor 12 éves Matildát,⁹⁷⁹ hogy nyomást gyakoroljon Ágnesre. Rudolf terve bevált, Ágnes neki adományozta a sváb hercegséget, majd a későbbiekben ahhoz is hozzájárult, hogy Matilda Rudolf hitvese legyen, és ezáltal rokoni kapcsolat létesüljön a családok között.⁹⁸⁰ Berthold, a Zähringen család feje ugyanakkor tiltakozását fejezte ki, hiszen elmondása szerint az elhunyt császár a sváb hercegséget neki ígérte, így Ágnes kénytelen volt a későbbiekben a főurat Karintiával kárpótolni. A császári család hatalma alatt álló utolsó és talán a legjelentősebb bajor hercegség élére Northeimi Ottó került, aki kulcsszerepet játszott a Magyarország és a Birodalom közötti hosszantartó ellenségeskedés lezárásában.⁹⁸¹ A gyámsággal kapcsolatos régensi jogkörök gyakorlásának megszerzése vagy a régentől kicsikart kedvezmények a továbbiakban is fenyegették a Birodalom belső egységét. Hersfeldi Lamprecht elmondásából ismeretes, hogy Anno kölni érsek egész egyszerűen magát a kiskorú királyt tartotta fogva és ezzel zsarolta Ágnest.⁹⁸²

A német királyok, illetve császárok példája tovább bővíthető III. Ottó esetével, aki szintén kiskorúsága miatt szorult gyámsági felügyeletre. Folcmar, Utrecht püspöke, aki a császári család bajor ágának fejét, a II. Ottó ellen 974 után többször is lázadó II. Henrik herceget tartotta őrizet alatt, a császár halával véget vetett a herceg fogságának. Tettének hivatkozási alapja abban a középkori jogfelfogásban keresendő, amely szerint a két fél között szerződések – Gerd Althoff megfogalmazása szerint – *inter vivos* voltak érvényesek.⁹⁸³ Henrik azonnal Kölnbe sietett, ahol a Warin érsek felügyeletére bízott III. Ottó tartózkodott. Henrik arra

⁹⁷⁹ „Sed quia predictus Ruodolfus mox post imperatoris obitum filium eius, Rumoldo Constantiensi episcopo commendatam – utrum consilio raptam an dolo nescitur – uxorem duxit, recepto iam in gratiam eundem ducatum illi causa filiae imperatrix dedit; quod animum Berhtoldi non parum commovit.” Ekkehardi chronicon universale. Ed. Waitz, D. G. MGH SS VI. ad a. 1057. 198.

⁹⁸⁰ BOSHOFF, Königtum und Königsherrschaft. 42.

⁹⁸¹ BOSHOFF, Das Reich und Ungarn. 185.

⁹⁸² „Ad ultimum Coloniensis episcopus, communicatis a cum Ecberto comite et cum Ottone duce Bawariorum consiliis navigio per Renum ad locum qui dicitur Sancti Suitberti insula venit. Ibi tum rex erat. Qui dum quadam die post solemnes epulas factus fuisset hilarior, hortari eum episcopus cepit, ut navim quandam suam, quam ad hoc ipsum miro opere instruxerat, spectatum procederet. Facile hoc persuasit puero simplici et nihil minus quam insidias suspicanti. Cumque navim ingressus fuisset, stipantibus eum his, quos episcopus factionis suae socios ac ministros paraverat, repente remiges insurgunt, remis incumbunt, navim dicto cicius in medium fluminis impellunt. Rex nova rerum facie confusus incertusque animi, nec aliud quam vim et necem sibi paratam arbitratus, in flumen se precipitem dedit; ciciusque eum aqua violentior suffocasset, nisi Ecbertus comes dato post eum saltu periclitantem, ipse quoque non minimum periclitatus, vix et aegre morti eriperet et navi restitueret. Exin blanditiis quibus poterant delinitum Coloniā perducunt. Caetera multitudo per terram subsequitur, criminantibus plurimis, quod regia maiestas violata suique impos facta foret. Episcopus, ut invidiam facti mitigaret, ne videlicet privatae gloriae potius quam communis commodi ratione haec, admisisse videretur, statuit, ut episcopus quilibet, in cuius diocesi rex dum temporis moraretur, ne quid detrimenti res publica pateretur, provideret et causis, quae ad regem delatae fuissent, potissimum responderet.” Lamperti Annales. Ed. Holder-Egger, O. MGH SRG. XXXVIII. ad a. 1062. 80.

⁹⁸³ ALTHOFF, Otto III. 39.

hivatkozva, hogy ő a gyermek legközelebbi férfi rokona,⁹⁸⁴ ellenállás nélkül vette át az érsektől az Ottó feletti felügyeletet. A gyermek legközelebbi hozzátartozói, anyja és nagynagyja ekkor Itáliában időztek.⁹⁸⁵ Henrik azonnal politikai akciókba kezdett: megegyezésre szeretett volna jutni a nyugati frank uralkodóval, Lotharral. Követei útján találkozót is szervezett Breisachba, ahol kész volt Lotaringiát átengedni a nyugati-frank uralkodónak, annak fejében, hogy a fennálló helyzetet Lothar elismerje. A találkozóra azonban mégsem került sor, mert Lothar a *ius propinquitatis* értelmében szintén bejelentette igényét a gyámságra, hiszen ugyanolyan fokú rokonság fűzte III. Ottóhoz, mint Henriket. A civakodó herceg Thietmar leírása szerint inkább Szászország felé vette az irányt, és nem rejtette véka alá a szándékait: Virágvasárnapon Magdebugban, Húsvétkor pedig Quedlinburgban jelent meg teljes királyi díszben.⁹⁸⁶ A kezdeti sikerek ellenére Henriknek fel kellett adnia ambíciót, amely leginkább az előkelők ellenállásán bukott meg, és a 984. évi, a thüringiai Rohrbán tartott birodalmi gyűlésen ünnepélyes keretek között Henrik átadta Ottót a császári család női tagjainak. Henrik azonban büntetlenül távozhatott a helyszínről, sőt azt is sikerült elérnie, hogy birtokaiba visszahelyezzék.⁹⁸⁷ Theophanu régensi jogainak érvényesítése körüli történések arra is rávilágítanak, hogy a hivatallal járó komplex feladatkört egyedül képtelenség volt ellátni. Ahogyan az uralkodók, úgy a régens is mások szolgálataira, tanácsaira és tapasztalatára szorult. Hildebald, Worms püspöke kancellárként, Willigis mainzi érsek pedig a királyi kápolna vezetőjeként bizonyosan nagy befolyással voltak az események alakulására. Ugyanakkor Gerd Althoff arra is felhívta a figyelmet, hogy majd minden főúr bizonyos ügyek mentén részt vett a Birodalom kormányzásában. A régensi időszak tehát nagyobb mértékű konszenzust kívánt meg az országnagyok és a régens között, mint amely a középkori királyságok idejében általában szokásosnak számított.⁹⁸⁸

A fentebb említett eseteket analógiaként felhasználva valószínűsíthető, hogy a Magyarországon Salamon kiskorúsága idején Béla herceg és fiainak érdekeit nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A hatalomból való osztozkodás során – amely feltételezhetően érinthette a régensi, gyámsági jogokat is – robbant ki a konfliktus a testvérek között, amely a későbbiekben András családjának külföldre menekítéséhez és fegyveres összecsapáshoz vezetett.

⁹⁸⁴ „Henricus quondam dux de exilio regressus, cum sibi faventibus Agrippinam civitatem intravit; simulans se primo ob ius propinquitatis partibus regis infantis fidelissime patrocinaturum, regem tenuit.” Die Annales Quedlinburgenses. Ed. Giese, Martina MGH SRG. LXXII. ad a. 984. 470–471.

⁹⁸⁵ ALTHOFF, Otto III. 40. 12. jsz.

⁹⁸⁶ „Inde egressus Henricus proximum pascha Quidilingeburg festis peregit gaudiis. Quo magnus regni primatus colligitur, a quibusdam autem venire illo nolentibus ad omnia diligenter inquirenda nuntius mittitur. Hac in festivitate idem a suis publice rex appellatur laudibusque divinis attollitur.” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 2. 132.

⁹⁸⁷ ALTHOFF, Otto III. 47–50.

⁹⁸⁸ ALTHOFF, Otto III. 56.

Az eset korántsem számít egyedülállónak a vizsgált régió történetében. Gallus Anonymus adott hírt arról, hogy a II. Mieszko 1034. évi halála után felesége, Richeza kormányozta az országot, gyermekük, a még kiskorú Kázmér nevében.⁹⁸⁹ A névtelen krónikás elmondása szerint bár Richeza becsülettel intézte az ország dolgait, az irigyek mégis elűzték őt, és fiát maguknál tartották. Annak ellenére, hogy az utókorra maradt lakonikus forrásadatnál több információval nem rendelkezünk Richeza régensi működésével kapcsolatosa, mégsem nehéz észrevenni a párhuzamot III. Ottó és Kázmér esete között. Gallus elmondása szerint az „irigyek” a csalás leplezése miatt – ami nyilvánvalóan az anya elűzésére utal – tartották a gyermek Kázmért az országban. II. Civakodó Henrik bajor herceg pontosan ugyanígy járt el a kiskorú III. Ottóval, amikor maga mellett tartotta, miközben a gyermek zsenge korára hivatkozva gyakorolta annak uralkodói jogait, ahogy erről fentebb már szó esett. Csehország esetében Prágai Cosmas tudósításából ismeretes, hogy I. Szép Ottó olomouci fejdelem halála után II. Vratislav fejdelem Olomoucba saját fiát, Boleslavot helyezte, elűzve Ottó fiait atyai örökségükből.⁹⁹⁰ Mivel Svatopluk és Ottó ekkor még kiskorúak voltak, vélelmezhető, hogy anyjuk, Eufémia, I. Béla magyar király leánya próbálta kézben tartani a részfejedelemség ügyeit. Sajnálatos módon Cosmas nem közli a gyermekek elűzésének pontos körülményeit, és Eufémia is csak később, a harmadik könyv kilencedik caputjában bukkan fel újra, az 1099. év eseményei kapcsán. A krónikás elmondása szerint ekkor már a két fiú és édesanyjuk engedelmesnek és hűségesnek mutatkozott az apja után a prágai főhatalmat megöröklő II. Břetislavhoz.⁹⁹¹ Azt azonban nyugodt szívvel állíthatjuk, hogy Prága és Svatopluk, Ottó valamint édesanyjuk kapcsolata az elűzés következtében nem feltétlenül az *obedientia* és a *fides* szavakkal volt jellemezhető.

A fentiekben elmondottak sajnálatos módon, a régió forrásadottságainak következtében pontosabb adatokkal nem támaszthatók alá, azonban mind a magyar, mind a lengyel és cseh szakirodalom foglalkozott a kérdéssel. Magyarországon Bagi Dániel fejtette ki hasonló véleményét András és Béla, illetve fiaik, Salamon és Géza konfliktusa kapcsán a 2017 során

⁹⁸⁹ „*Mortuo igitur Meschone, qui post obitum regis Boleslavi parum vixit, Kazimirus cum matre imperial puer parvulus remansit. Que cum libere filium educaret et pro modo femineo regnum honorifice gubernaret, traditores eam de regno propter invidiam elecerunt, puerumque suum secum in regno quasi deceptionis obumbraculum tenuerunt.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 18. 41.

⁹⁹⁰ „*Eodem anno rex Wratislaus valde iratus est contra fratrem suum Cunradum, quia his non in memor mutue dilectionis favebat parti filiorum fratris sui Ottonis, Zuatopluk videlicet et Ottik, quibus expulsis de paterna hereditate filio suo Boleslao rex urbem Olomuc et alias civitates tradiderat, ubi non longo post tempore in predicta urbe in matura preventus est morte III. id. Augusti.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 43. 148–149.

⁹⁹¹ „*Interea dux Bracizlaus dispositis presidii per civitates, quas sibi tradiderant, et eas fratri suo Borivoy committens reversus est in Boemiam; Ottonis autem filii Zuatopluk et Ottik cum matre sua Eufemia multum obedientes duci erant et fideles.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 9. 170.

nyomtatásban is megjelent akadémiai doktori disszertációjában.⁹⁹² A Přemyslidákhoz köthető események kapcsán Barbara Krzemieńska is Eufémia régensi működését feltételezi,⁹⁹³ igaz azzal a genealógiai kitéttel, hogy Eufémia apja Krzemieńska szerint I. András lehetett. A szerző mindezt arra alapozta, hogy Eufémia neve szláv felmenőkre utal, András felesége pedig a Rurikidák nemzetségéből származott.⁹⁹⁴ Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy az idézett kutatók munkáiban foglaltak szintén hipotézisszerűen kerültek megfogalmazásra, azonban véleményünk szerint mindenképpen érdemes ezeket az eredményeket fontolóra venni, hiszen ezáltal a forrásadatokban hiányos 11. századi események új megvilágítást nyerhetnek.

Visszatérve a dinasztiák tagjai között fennálló rangsor kérdésére, amely az esetlegesen a *senioratusi* jogelv érvényesítése alapján állhatott fenn, a magyarországi példák számbavétele után ajánlatos megvizsgálni a lengyel- és csehországi példákat is.⁹⁹⁵

A lengyel historiográfiában Oswald Balzer 19. századi jogtörténeti ihletésű írása szerint a Piastok monarchiájában már az első uralkodók hatalomra kerülésével a családon belüli öröklést a *senioratusi* jogintézmény szabályozta.⁹⁹⁶ A munkával szemben, amely kétségtől a mai napig érezteti hatását, legutóbb Stanisław Rosik élt ellenvéleménnyel. A worclawi egyetem kutatója, a III. Ferdeszájú (*Krzywousty*) Bolesław életét feldolgozó monográfiájában úgy fogalmazott, hogy a gyakorlat meglepte a korai Lengyelországban nem igazolható, minden ilyen kísérlet a 12–13. századi állapotok visszavetítéséből fakad.⁹⁹⁷ A lengyelországi *senioratusi* jogelv problémájának a bemutatására a legszemléletesebb példának I. Mieszko fejedelem halála utáni, a trónbetöltés körüli eseménysorozat kínálkozik. A kutatás általában más, pontosabb és részletesebb forrás híján kénytelen Merseburgi Thietmar azon állítására alapozni, amely szerint I. Vitéz Bolesław atyja halála után elűzte féltestvéreit és mostoháját, majd egyesítette az országot és egyedül uralkodott.⁹⁹⁸ A lengyel történetírás egy jelentős része e krónikahely alapján úgy vélekedett, hogy Bolesław fellépésének háttérében a *senioratus*-ból fakadó jogigény érvényesítése állt.⁹⁹⁹ Első pillantásra ez az értékelés akár meg is állhatja a

⁹⁹² BAGI, Divisio Regni. 283–284. Legújabbban: BAGI, Szeniorátusi trónöröklés. 24–36.

⁹⁹³ KRZEMIEŃSKA, Rotunde. 30.

⁹⁹⁴ KRZEMIEŃSKA, Polska wyprawa na Hradec. 111.

⁹⁹⁵ Érdekes analógiának mutatkozik Hitvalló Edward korának angolszász királysága is, ahol éppen a trónöröklés szabályozatlansága vezetett el végül a normann hódításhoz. Vö. CARPENTER, The Struggle for Mastery. 61–62.

⁹⁹⁶ BALZER, O następstwie. 290–306.

⁹⁹⁷ ROSIK, Bolesław Krzywousty. 90.

⁹⁹⁸ „Sed anno dominicae incarnationis DCCCCXCII^o, regni autem tercii Ottonis X^o et VIII. Kal. Iunii prefatus dux iam senex et febricitans ab exilio hoc ad patriam transit, relinquens regnum suum plurimis dividendum, quod postea filius eiusdem Bolizlavus, noverca et fratribus expulsa excecatisque familiaribus suis Odilieno atque Pribuvoio, vulpina calliditate contraxit in unum.” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 58. 196–198.

⁹⁹⁹ ADAMUS, Testament. 77; OSIŃSKI, Statut. 46.

helyét, hiszen Mieszko első törvényes házasságából, amelyet a cseh Doubravkával kötött, Bolesław az egyetlen olyan fiúgyermek, akit ismerünk, ennél fogva szükségszerűen idősebb volt atyja halálakor, mint azok a gyermekek, akik Mieszko és Haldenslebeni Oda, a nordmarki örgróf lányának a házasságából születtek. Azonban éppen Oswald Balzer – aki tehát a *senioratus* gondolatot megalapozta – vette fel, hogy Bolesław nem feltétlenül számított elsőszülöttnek. A Piastok genealógiai viszonyait feltáró munkájában az Altaichi Évkönyv azon passzusára hívta fel a figyelmet, amely arról számol be, hogy Mieszko a 973. évi quedlinburgi birodalmi gyűlésre túszként küldte a fiát. A szerző szerint azonban Bolesław ekkor még biztosan kiskorú volt, ezért erre a feladatra alkalmatlan lehetett, ennél fogva valószínűsíthető, hogy Mieszkónak volt egy korábbi, pogány házasságból született gyermeke is.¹⁰⁰⁰ Balzer vélekedése szerint a gyermek mindenképpen törvényesnek minősült, ha a fejedelem őt küldte kezesként a császárhoz. Ezt az állítást azonban lehetetlen bizonyítani, hiszen semmilyen forrás nem áll rendelkezésre arra nézve, hogy Mieszkónak ténylegesen volt-e ilyen fia. Azonban ha a gondolatot tovább fűzzük, az az érdekes helyzet állhat elő, hogy az apa halálakor nem Bolesław volt a legidősebb törvényes fiú, hanem a feltételezett báty, ami kizárja az életkori rangelsőségből fakadó öröklési elv alkalmazását. Mindemellett érdemes figyelembe venni azt is, hogy egyfelől Widukind szász krónikája és Thietmar is említést tesz Mieszko testvéreiről, akik közül név szerint csak Czcibor (*Cidebur*) ismert. Widukind elmondása szerint Mieszko ismeretlen nevű testvére a szász főúr, Wichmann elleni hadjárat során vesztette életét,¹⁰⁰¹ míg Czcibor a Cedynia melletti ütközetben győzelmet aratott I. Hodo, Lausitz örgrófja felett.¹⁰⁰² A két forrás a továbbiakban nem beszél a testvérekről, Gallus Anonymus pedig említést sem tesz róluk, ahogyan Mieszko Odával kötött házasságról is mélyen hallgat.¹⁰⁰³ Sajnos nem tudjuk, hogy a fivérek milyen családi kapcsolatokkal rendelkeztek, voltak-e fiaik Mieszko 992. évi halálakor, illetve, hogy ezek a Piast dinasztia oldalágához tartozó gyermekek felléptek-e Bolesław ellenében vagy akár mellette. Nézetünk szerint a helyzet tehát sokkal komplexebb annál, hogy egyszerűen ki lehessen jelenteni, hogy az első keresztény Piast uralkodó halálát követő események megfeleltek volna a *senioratus* lexikonszerű definíciójának.

¹⁰⁰⁰ BALZER, Genealogia Piastów. 74.

¹⁰⁰¹ „*Misacem regem, cuius potestatis erant Sclavi qui dicuntur Licicaviki, duabus vicibus superavit fratremque ipsius interfecit, predam magnam ab eo extorsit.*” Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres. Ed. Waitz, G. - Kehr, K. A. MGH SRG. LX. lib. 3. c. 46. 141.

¹⁰⁰² „*Interea Hodo, venerabilis marchio, Meseconem inperatori fidelem tributumque usque in Vurta fluvium solventem exercitu petivit collecto. Ad cuius auxilium pater meus comes Sigifridus, tunc iuvenis necdumque coniugali sociatus amori, venit solum cum suis et in die sancti Iohannis baptistae adversus eum pugnantes primoque vincentes a fratre eiusdem Cideburo, exceptis tantum comitibus prefatis, omnes optimi milites interfecti oppecerunt in loco, qui vocatur Cidini.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 2. c. 29. 74–76.

¹⁰⁰³ Részletesen I. III.1. fejezet

Nem kevesebb problémával szembesül a kutatás I. Bolesław fiainak kapcsán, akik apjuk halála után fegyverrel próbálták meg kicsikarni a hatalomhoz való jogot. A genealógiai kutatás Bolesław három fiúgyermekét tartja számon. A legidősebbnek Bezprym tekinthető, aki Bolesław magyar származású feleségétől született, az anyja Thietmar szerint a fejedelem második hitvese volt.¹⁰⁰⁴ A házasság a korban nem szokatlan módon eltaszítással ért véget, majd ezután Bolesław feleségül vette Emnildát, a lausitzi szláv fejedelem lányát.¹⁰⁰⁵ Ebből a házasságból született II. Mieszko, Bolesław örököse, illetve Otto nevű fia. Bezprymmel kapcsolatos érintettsége miatt a magyar historiográfia is állást foglalt a kérdésben, egyfelől a hercegi sarj édesanyjának a kilétét próbálta felderíteni,¹⁰⁰⁶ másfelől Bezprym lengyelországi fellépését értékelte. A magyar szakirodalom a lengyel historiográfiai munkákkal egybehangzóan Bezprym 1031. évi lengyelországi cselekedeteit azzal indokolta, hogy apja, I. Bolesław mellőzte az elsőszülött herceget, és helyette a harmadik házasságából származó II. Mieszkót jelölte a trónra.¹⁰⁰⁷ Gerard Labuda a *Codex Mathildis*¹⁰⁰⁸ néven széles körben ismertté vált kézirat passzusa alapján¹⁰⁰⁹ úgy vélte, hogy Mieszko jelöléséhez az országnagyok egyetértésére is szükség volt, ami egyben ahhoz is elegendő volt, hogy Mieszko törvényes uralkodóvá váljon.¹⁰¹⁰ A helyzet azonban korántsem volt ilyen egyszerű, hiszen Wipo elmondásából tudjuk, hogy Mieszko Ottó nevű öccsét a Rusz területére űzte el.¹⁰¹¹ Bezprymnek vélhetőleg anyjával együtt kellett elhagynia Lengyelországot valamikor 988 körül, még Bolesław Emnildával kötött házassága előtt. Kérdéses, hogy Bezprym miért nem kísérelte meg érvényesíteni feltételezett uralkodói jogait 1025 során, apja halála után. Egyfelől magyarázattal szolgálhat a Petrus Damianinak Szent Romualdról szóló írása, amely

¹⁰⁰⁴ „Duxit hic Rigdagi a marchionis filiam, postmodum dimittens eam, et tunc ab Ungaria sumpsit uxorem, de qua habuit filium, Besprim nomine, similiter expellens eam.” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. 58. 198.

¹⁰⁰⁵ „Tercia fuit Emnildis, edita a venerabili seniore Dobremiro, quae Christo fidelis ad omne bonum instabilem coniugis sui mentem declinavit et in mensa elemosinarum largitate et abstinentia utriusque maculas ablueri non desistit.” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 58. 198.

¹⁰⁰⁶ Főleg a régebbi történetírás szerint Bezprym anyja Géza fejedelem ismeretlen nevű leánya lehetett. Vö. a melléklet Géza és Sarolt gyermekeiről szóló részével. 250–252.

¹⁰⁰⁷ MT. I/1. 843. Vö. GRODECKI, Dzieje. 105–106. ill. TYMIENIECKI, Polska w sredniowieczu. 71.

¹⁰⁰⁸ KÜRBIS, Die Epistola Mathildis. 318–343.

¹⁰⁰⁹ „Quoniam tibi divina gratia regium nomen pariter et honorem concessit, arteque regnandi ad id necessaria honestissime divitavit felici inceptu, ut audivi, ipsi divinitati regni tui primitias devoto pectore consecrasti.” Codex Mathildis. Liber officiorum cum foliis dedictionis. Ed. Kürbis, B. MSP. I. 139; „Deus omnipotens cuius constitutione regali dieademate coronatus es, ipse tibi spacium vitae pomamque victoriae largiendo, cunctis efficiat hostibus fortiolem.” Codex Mathildis. Liber officiorum cum foliis dedictionis. Ed. Kürbis, B. MSP. I. 140.

¹⁰¹⁰ LABUDA, Mieszko II król Polski. 64–65.

¹⁰¹¹ „Filius autem eius Misico, similiter rebellis, fratrem suum Ottonem, quoniam regis partibus favebat, in Ruzziam provinciam pepulit.” Wiponis Gesta Chounradi II. imperatoris. Ed. Bresslau, H. MGH SRG. LXI. 31–32.

arról számol be, hogy I. Bolesław egyik fia szerzetes volt.¹⁰¹² A Piastok genealógiájának két nagy ismerője, Oswald Balzer és Kazimierz Jasiński különböző nézeteket fogalmazott meg az említett királyi sarj kilétét illetően. Balzer szerint a *vita* egy közelebbről ismeretlen, és a források hiányából kifolyólag azonosíthatatlan fiúról szól,¹⁰¹³ Jasiński ugyanakkor Bezprymet vélte felfedezni a forrásadatban.¹⁰¹⁴ A másik lehetséges ok abban keresendő, hogy csak 1031 környékén adódott lehetőség arra, hogy a testvérek II. Konrád és Jaroszlav kijevi nagyfejedelem összehangolt támadását követően fellépjenek jogaik védelmében.¹⁰¹⁵ Akárhogy is, az 1031. és 1032. év eseményeinek forrásai egybevágtatóan arról tanúskodnak, hogy a féltestvérek közösen léptek fel Mieszkó ellenében, akinek ennek következtében menekülnie kellett. Nem valószínű, hogy Bezprym a *senioratus*-ból fakadó jogcmét kívánta érvényesíteni. Nézetünk szerint a kulcs a kérdés tisztázásához Thietmar krónikájának egyik mozzanata lehet. A merseburgi püspök I. Bolesław kapcsán ugyanis megjegyezte, hogy a lengyel herceg magyar származású feleségét és testvéreit elűzte, illetve azok embereinek, nevezetesen Odilienusnak és Pribuvojnak kitolatta a szemét, és hogy egyedül uralkodhasson, a jogot és az isteni törvényt egyaránt *mellőzve*.¹⁰¹⁶ A krónikahely alapján joggal gondolhatunk tehát arra, hogy Bezprym és Ottó részt kívántak a hatalomból, mégpedig azon oknál fogva, hogy a Bolesław által jogtalanul megszerzett egyeduralkodó előtti állapotok szerint a dinasztia tagjainak kijárt a hatalomból való részesedés.

Lengyelországi példánál maradva, a legismertebb, és egyben a legjobban kutatott ilyen eset a Zbigniew és III. Bolesław között kirobbant konfliktus. Az események megismerésének legfontosabb forrása a sokat idézett Gall Névtelen gesztája. E helyütt ismét fontos felhívunk a figyelmet arra, hogy a mű egyértelműen III. Bolesław szemszögéből ítéli meg az történeteket, sokszor elhallgatva olyan részleteket, amelyet a kutatás más, jellemzően a birodalom területén keletkezett forrásokkal tisztázott. A féltestvérek összetűzésének egyik legfontosabb momentuma a hatalomból való részesedés jogalapjának kérdésében az a passzus, amelyben Gallus Zbigniew életkori elsőbbségéből fakadó esetleges jogait szembeállítja Bolesław legitim uralmával.¹⁰¹⁷ Elviekben tehát Gallus elmondása szerint

¹⁰¹² „Habebat autem equum satis egregium, quem sibi Busclavi Sclavonici regis filius dederat, factus ab eo monachus.” Ex Petri Damiani vita S. Romualdi. Ed. Waitz, G. MGH SS IV. c. 26. 850.

¹⁰¹³ BALZER, Genealogia Piastów. 116.

¹⁰¹⁴ JASIŃSKI, Rodowód. 106–107.

¹⁰¹⁵ HOENSCH, Geschichte Polens. 24.

¹⁰¹⁶ „Sed anno dominicae incarnationis DCCCCXCII^o, regni autem tercii Ottonis X^o et VIII. Kal. Iunii prefatus dux iam senex et febricitans ab exilio hoc ad patriam transit, relinquens regnum suimet plurimis dividendum, quod postea filius eiusdem Bolislavus, noverca et fratribus expulsa excecatisque familiaribus suis Odilieno atque Pribuvoio, vulpina calliditate contraxit in unum. Hic ut tantum solus dominaretur, ius ac omne fas postposuit.” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 58. 198.

¹⁰¹⁷ „Quoniam quidem frater, inquit, cum sis maior etate, parque beneficio regnique divisione, me solum iuniorem laborem totum subire permittis, nec te de bellis vel de regni consiliis intromittis, aut totam regni curam ac sollicitudinem

Zbigniew hatalomhoz való joga származhatott abból a biológiai tényből, hogy idősebb volt féltestvérénél, azaz az itt felvázolt helyzet illik a *senioratusi* öröklélmélet definíciójába. A lengyel historiográfia azonban ellentétesen értékelte az idézett krónikahelyet. Természetesen akadt olyan kutató, aki kifejezetten a *senioratus* megléte mellett foglalt állást,¹⁰¹⁸ azonban a Gallus geszta egyik legavatottabb szakértője, a kritikai kiadást is jegyző Karol Maleczyński úgy érvelt, hogy a testvérek egyenlő jogokkal bírtak, azaz az életkori elsőbbség nem jelentett semmiféle többletjogot a fiatalabbal szemben.¹⁰¹⁹

Áttérve a Přemyslidák által uralt Csehországra, rögtön szembetűnik III. Vörös (*Ryšavý*) Boleslav és testvéreinek esete. A genealógiai kutatásoknak sikerült tisztázniuk azokat a félreértéseket, amelyek abból fakadtak, hogy III. Boleslav Cosmas által megőrzött családi viszonyai hibásak.¹⁰²⁰ A prágai krónikás állításával szemben Thietmartól, a kor eseményeinek megbízható ismerőjétől tudjuk, hogy Jaromír és Oldřich nem Boleslav fiai, hanem fiatalabb féltestvérei voltak. Nézetünk szerint amennyiben létezett a *senioratusi* jogoknak általánosan elfogadott és alkalmazott gyakorlata, akkor Jaromírnak és testvérének az elűzetésére nem került volna sor, illetve a Boleslavot a trónon követő Jaromír a *senioratus* elmélete szerinti legitim hatalmának Oldřich csak törvénytelen eszközökkel vethetett véget. A cseh fejedelmekkel sok esetben kritikus Cosmas azonban semmi ilyesmit nem mond el Oldřich kapcsán, sőt Jaromír megvakításában is inkább a sokat szidott Vřšovec nemzetség felelősségét hangsúlyozta.¹⁰²¹ Tovább gyengítik a *senioratusi* jogelvből fakadó előjogok meglétét Barbara Krzemieńska munkájának megállapításai. A szerző alapos vizsgálatnak vetette alá a 12. századi znojmoi rotunda falfestményeit, amely a csehországi uralkodók listáját tartalmazza és arra a következtetésre jutott, hogy III. Boleslav nevének és alakjának a hiánya arra enged következtetni, hogy uralmát nem tekintették törvényesnek annak ellenére, hogy az elhunyt II. Boleslav halálakor ő volt a legidősebb fiú a dinasztián belül.¹⁰²²

Ugyancsak érdekes II. Vratislav és fiainak kapcsolata és a trón betöltése körüli konfliktusok a 11. század végén, illetve a 12. század elején. Vratislav halála után nem fia

sicut maior esse vis, obtineas, aut mihi legitimo, licet etate minori, onus terre sufferenti, totumque laborem patienti, si non prosis, saltem non noceas.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 2. c. 36. 105.

¹⁰¹⁸ GRODECKI, Zbigniew. 97.

¹⁰¹⁹ Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. 105. 1. sz. jász.

¹⁰²⁰ „Fuerunt autem duci Boleslao [scil. Tercio] ex coniuge nobili duo fratres fecundae matris gloria, nati scilicet Oldaricus et Jaromir.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 1. c. 34. 60–61.

¹⁰²¹ „Postera luce dux Odalricus intrat urbem Pragam et isdem familiaribus inimicis, de quibus supra retulimus, fraudulentem suggerentibus fratrem suum Jaromir tercia die privat lumine.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 1. c. 36. 65.

¹⁰²² KRZEMIEŃSKA, Rotunde. 17.

következett a trónon, hanem testvére, Konrád, aki a család legidősebb élő tagja volt ekkor. Minderről Cosmas igazít el bennünket, ám érdemes figyelembe venni azt a körülményt, amelyet Cosmas is kiemelt, hogy Konrád jelölésére azért került sort, mert Vratislav és fia, Břetislav között kibékíthetetlen ellentétek feszültek. A döntést az országnagyokkal is sikerült elfogadtatni, és ezután Vratislav nyíltan ármánykodni kezdett fia ellen, hogy bosszúvágyát beteljesítse.¹⁰²³ Břetislavnak végül sikerült elfoglalnia a trónt, nagybátyja 1092. évi halála után, és egészen a 1100. esztendőig uralkodott. Őt féltestvére, II. Bořivoj követte, aki II. Vratislav harmadik, egyben utolsó házasságából született. A *senioratus* elv értelmében ugyanakkor nagybátyainak, Konrádnak és a fentebb már említett I. Szép Ottó olomouci fejedelemnek a fiai idősebbek voltak nála, tehát őket illette volna meg a prágai trón. Mindez sokkal több kérdést vet fel a *senioratus* elv csehországi gyakorlatával kapcsolatban, ha figyelembe vesszük, hogy elveikben érvényben volt I. Břetislav 1055. évi végrendelete. A végrendelet szövege és tartalma persze szintén nem problémamentes – ahogy arra a fentebb utaltunk is – azonban a cseh történeti kutatás jelentős része a rendelkezésre álló adatok és források alapján úgy véli, hogy a testamentum értelmében a dinasztián belül az idősebbet többletjogok illették, amely a trón utódlásának kérdésében döntő fontossággal bírt.¹⁰²⁴

Nézetünk szerint a fentiekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a mellérendelő viszonyok tulajdonképpen megakadályozták a hatalom konfliktusmentes öröklését. Az uralkodók éppen ezért igyekeztek minden eszközt és lehetőséget megragadni, hogy a család tagjai között inkább egy alá- és fölérendelő mintát vezessenek be. Az uralkodói családmodell megváltozása önmagában nem egyedülálló eset, és alapvetően a hatalom öröklésével függött össze. Amíg ugyanis a Karolingok családszerkezete inkább horizontális síkon értelmezhető, addig az Ottóké viszont már egy szűkebb vertikális elgondolás szerint alakult.¹⁰²⁵ Mindez pedig nyilvánvalóan nem vonatkoztatható el attól a tényről, hogy a korábban alkalmazott *divisio regni* intézményével az Ottók felhagytak. Fentebb már esett szó arról, hogy a dolgozat által vizsgált időszakban leginkább a német társadalomtörténeti kutatásoknak köszönhetően kiderült, hogy a barátság, az *amicitia* legalább annyira fontos köteléknek számított, mint a rokoni, házassági kapcsolatok, azaz a vérségi jog mellett létezett egy olyan viszonyrendszer, amelynek keretein belül újra lehetett értelmezni a dinasztia tagjainak egymáshoz való kapcsolatát. Zbigniew Dalewski kutatásai pedig arra hívták fel a figyelmet, hogy ez a politikai, szociális és egyben érzelmi kapcsolatrendszer kitapintható az általunk vizsgált

¹⁰²³ „Videns autem rex, quod non posset, uti volebat, iram suam ulcisci in filio nec in eius sequacibus, advocat fratrem suum Cunradum et congregat terre maiores natu atque corroborat omnium sacramento comitum, quo post suum obitum frater eius Conradus obtineat solium ac Boemie ducatum. Tunc rex roboratus fratris sui, consilio simul et auxilio cepit aperte machinari, qualiter ulciscatur in filio.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 46. 153.

¹⁰²⁴ ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 111.

¹⁰²⁵ DALEWSKI, Dynastic Identity. 8.

régióban is.¹⁰²⁶ Véleményünk szerint az *amicitia* alkalmas volt arra, hogy a kelet-közép-európai dinasztiák a fennálló mellérendelő viszonyrendszert a dinasztikus család tagjai között egy hierarchikus kapcsolattá alakítsák.

III.3.2. Amicitia

A konfliktusokban résztvevők kapcsolatrendszerének vizsgálata során részletesebben is szólni kell az olyan kötelékekről is, amelyek egyrészt nem vezethetők le semmilyen korabeli vélt vagy valós normatív jogból, illetve nem képezte részét annak az általános középkori teológiai világszemléletnek, amely három funkcionális rend által írta le a társadalmat. Heinrich Fichtenau, a bécsi egyetem néhai professzorának kutatási eredményeit figyelembe véve kiderül, hogy a középkori narratív források tükrözték a korabeli írástudó elit politikai-teológiai világnézetét és szemléletét is.¹⁰²⁷ Ugyancsak társadalomtörténeti kutatások bizonyították, hogy a középkor embere, legalábbis a dolgozat által kijelölt időintervallumon belül mindenképp, elsődlegesen a szabadok és nem szabadok között tett különbséget. Bolla Ilona klasszikusnak számító monográfiájában tárta fel a magyarországi szabad jogállású elemek helyzetét és a *liber* fogalom változásait a középkor évszázadai során.¹⁰²⁸ Jánosi Monika alapos kutatásai az Árpád-kori törvénytövegek vizsgálatára terjedtek ki, melyek során felszínre kerültek a normatív jog és a korai Magyar Királyság társadalomtörténet között húzódó párhuzamok.¹⁰²⁹ A vizsgált időszakban a jog és a társadalom különböző elemeinek kapcsán ugyancsak meg kell említenünk Gerics József, Zsoldos Attila és Solymosi László munkáit, amelyek máig irányadónak számítanak.¹⁰³⁰ Azonban ahogyan az előbbieken röviden utaltunk rá, létezett a társadalom szabad elemein belül egy olyan viszonyrendszer is, amely nem vezethető le a korabeli normatív szabályokból.

Amennyiben közelebbről szemügyre vesszük az Ottók korának törvénykezései aktusait, rögtön szembetűnik, hogy 9–10. század során keletkezett törvények az országnagyok és az uralkodó között legfőképpen szóbeli megbeszélések alatt születtek, sok esetben az íratlan szokásjogra hivatkozott megállapodás emelkedett törvényi erőre az uralkodói akarat és a törvénykezésben résztvevők konszenzusa által.¹⁰³¹ Megállapítható tehát, hogy a normatív törvénykezés sem függetleníthető a pillanatnyi erőviszonyoktól, illetve azoktól az általános emberi kapcsolatoktól, amelyek egyidősek az emberiség történetével. A németországi

¹⁰²⁶ DALEWSKI, Ritual and Politics. passim.

¹⁰²⁷ FICHTEAU, Lebensordnungen. passim.

¹⁰²⁸ BOLLA, Jogilag egységes jobbágyság. passim.

¹⁰²⁹ JÁNOSI, Törvényalkotás. passim.

¹⁰³⁰ ZSOLDOS, A szent király szabadjai. passim; ZSOLDOS, Társadalom. 419–425; SOLYMOSSI, Társadalom. 55–65; GERICS, Társadalmi ideológia. 88–114; GERICS, Politikai és jogi gondolkodás. 144–164.

¹⁰³¹ ALTHOFF, Ottonen. 30.

medievisztika, amelynek eredményei és módszertana tagadhatatlanul erős hatást gyakorolt mind a magyar, mind a lengyel és cseh történetírásra, ezeket a kapcsolatokat a *Genossenschaft* névvel illeti, amely cél- vagy érdekkapcsolatoknak foghatók fel, hiszen a rokonok és nem rokonok között egyaránt azért kötöttek, hogy bizonyos politikai, gazdasági vagy kulturális célokat könnyebben érjenek el.¹⁰³² Az ilyen kapcsolatok a társadalmi érintkezéseknek olyan tág körét ölelik fel, amelybe az esküvel megerősített barátságtól kezdve egészen a városi céhekig, alapítványokig, azaz *coniuratio*kig terjedő csoportosulások is beletartoznak, melyeknek egyik közös pontja, hogy a politikai értelemben vett barátság (*amicitia*) a kapocs a csoport tagjai között. Ahogyan arra több, az *amicitia* tárgykörébe tartozó munka is rávilágított, a politikai barátság egy olyan társadalom- és politikatörténeti fogalom, amely az antikvitásban gyökerezik, amely aztán a középkor során is jelentős szerepet játszott az emberi és politikai érintkezések során.¹⁰³³ A barátság fogalma az antikvitás folyamán összefonódott olyan etikai elvekkel és magatartásformákkal, amelyeket a későbbiekben, a középkor folyamán a narratív források is üdvösnek és követendőnek tartottak. Elegendő csak azokra a görög hőrozsokra gondolni, akinek a történetét az antik szépirodalom remekei őrizték meg: Akhilleusz és Patroklosz, Thészeusz és Peirithoosz.¹⁰³⁴ A görögség számára ez a fajta baráti kapcsolat egyet jelentett az önfeláldozással, a barát melletti kiállással és elköteleződéssel. A társadalmi érintkezésekre azonban leginkább a római korban gyakorolt hatást a barátság fogalma. Érdemes felidézni Cicero *Laelius vagy a barátságról* című művét, amelyben a szerző a barátság platóni-arisztotelészi gondolatait is felhasználva arra a következtetésre jutott, hogy a baráti kapcsolatok előrébb valók a rokoni kötelékeknél: „Nekem ugyanis az a meggyőződése, hogy az emberek között természetüknél fogva van valami kapcsolat, amely annál erősebb, minél közelebb állnak egymáshoz. Így a polgártársak előbbre valók az idegeneknél: ezek között ugyanis maga a természet hozta létre a baráti kapcsolatot; ez azonban mégsem elég szilárd. Mert a barátság annyiban előrébb való a rokonságnál, hogy a rokonok között hiányozhat a jóakarát, a barátok között nem: mert a jóakarát hiányában a „barátság” elnevezés is megszűnik, a „rokonság” viszont megmarad.”¹⁰³⁵ A barátság-fogalom ugyanakkor nem korlátozódott az egyes személyek privát kapcsolatára, hiszen tudjuk, hogy a Római Birodalom és az azzal

¹⁰³² Lexikonszerű definícióját I. RÖSENER, *Genossenschaft*. In *LexMa* 4. 1234–1236.

¹⁰³³ A téma kapcsán rengeteg írás született, mindegyikük felsorolása meghaladná a dolgozat kereteit, így csak azokat említjük meg amelyek meghatározónak és egyben hivatkozási alapnak is minősülnek: ALTHOFF, *Amicitiae*. passim; ALTHOFF, *Verwandte*. passim; ALTHOFF, *Vom Konflikt*. 27–45; EPP, *Amicitia*. passim; EPP, *Rituale*. 11–24. Későközépkori kitekintéssel: GARNIER, *Amicus amicis*.

¹⁰³⁴ TAR, *A barátság*. 802.

¹⁰³⁵ „Sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos ut inter omnes esset societas quaedam, maior autem ut quisque proxime accederet. Itaque cives potiores quam peregrini, propinqui quam alieni; cum his enim amicitiam natura ipsa peperit; sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc praestat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest; sublata enim benevolentia amicitiae nomen tollitur, propinquitatis manet.” Maróti Egon fordítása. Cicero válogatott művei. 387.

szövetséges barbár királyságok, törzsek *foedus*ának a leírására is szolgált.¹⁰³⁶ Az antikvitásból a középkor világába átlépő *amicitia* fogalom azonban némileg megváltozott. A Merovingok idejétől kezdve kimutatható, hogy a barátsági fogadalmakat esküvel kellett megpecsételni¹⁰³⁷ és olyan rokonok és nem rokonok közti kapcsolatokat értettek alatta, amelyek kiterjedtek az ebben résztvevő személyek, családok, nemzetségek mindennapi életére. A barátság mint személyek és csoportok közötti összetartó kapocs tehát nem kizárólag a Római Birodalom idejében játszott fontos szerepet a nagypolitika színpadán.

Gerd Althoff érdeme, hogy részletesen feltárta azokat az eseményeket, amelyek során az *amicitia* olyan, sok esetben korábban szembenálló felek számára is elfogadható, a keresztény teológia szempontjából is megfelelő erkölcsös és etikai magatartást előíró szabályozóerőnek bizonyult, amely jelentősen befolyásolta a középkor politikai viszonyait.

Az eredmények publikálását egy hosszú, 10 éves kutatómunka előzte meg, alapját a Karl Schmid vezetésével működő münsteri kutatócsoport megfigyelései képzik, melynek a szerző is tevékeny tagja volt (*Gruppenbildung und Gruppenbewusstsein im Mittelalter*). Karl Schmid és kollégái már 1981 és 1982 során felfigyeltek a reichenai kolostor testvérületi könyveinek (*Verbrüderungsbücher*)¹⁰³⁸ tanulmányozása kapcsán azokra a terjedelmes bejegyzésekre, melyek 10. század folyamán keletkeztek és olyan névsorokat tartalmaznak, melyek messze túlmutatnak a rokonsági kapcsolatokon. Althoff abból indult ki, hogy a Karoling-kori Keleti Frank Királyság válságidőszakát követően a szász dinasztia uralkodói viszonylag gyorsan úrrá lettek a krízisen és sikeresen konszolidálták a kaotikus állapotokat.¹⁰³⁹ Corvei Widukind, Gandersheimi Hrotsvita, Cremonai Liutprand és Prümi Regino írásából pedig kiderül, hogy a krízishelyzet kialakulásának okai külső és belső tényezőkben egyaránt gyökereztek. A normann és magyar betörések, a széthúzás és az erőszak a főemberek között, akiknek hatalmuk kiterjedt famíliájukon nyugodott, mindmind eredője voltak a kialakult politikai szituációnak. A fent említett historiográfusok mindegyike egyetért abban, hogy I. Henrik uralkodása alatt merőben megváltoztak a politikai viszonyok és új tendenciák érvényesültek a hatalomgyakorlás struktúrájában. A krónikák elismerően szólnak Madarász Henrikről, legfőbb érdemét pedig a béke megteremtésében látják. Ezzel párhuzamosan megsaporodtak a szerzetesi, kolostori emlékkönyvekbe feljegyzett csoportok, amelyek férfi és női neveket, klerikusokat és laikusokat, élő és halott személyeket egyaránt tartalmaznak. Althoffnak a fentiekben ismert megállapításai szerint a szász dinasztia első uralkodója által folytatott konszolidációs politika

¹⁰³⁶ A későrómai foedus intézményéhez l. HEATHER, Foedera and foederati. 242–256.

¹⁰³⁷ FRITZE, Schwurfreundschaft 75–124.

¹⁰³⁸ L. 121. jsz.

¹⁰³⁹ ALTHOFF, Amicitiae. 3–7.

és a testvérületi könyvekben felbukkanó csoportok szoros összefüggésbe vonhatók.¹⁰⁴⁰ A beírások pontos, év szerinti keletkezési ideje nehezen meghatározható, az viszont bizonyos, hogy a 9. században még csak szórványosan megjelenő csoportok száma a 10. század első felében hirtelen megugrott. A kutatás során a szerző különböző kolostorokat vizsgált, és arra az eredményre jutott, hogy a folyamat egyszerre érhető tetten mindegyikben. Az ebben az időszakban feljegyzett névlisták politikai szövetségeket jelenítenek meg, létrejöttük számos okra vezethető vissza. A külső ellenség elhárítása, a halottak emlékének ápolása és egymás lelki üdvének megóvása lehettek a csoportok közös céljai. Ahogyan erre a bevezetőben már utaltunk, a latin források ezeket a csoportosulásokat a következő szavakkal adják vissza: *coniuratio, pax, amicitia, foedus, pactum, pactum foederis, foedus amicitiae*. Ezek a bejegyzések a 9. és 10. század fordulóján és azután élt egyházi vagy világi vezetők hozzátartozóinak neveit tartalmazzák, melyek külön-külön, a kézírás és más stiláris szempontok alapján egyértelműen más-más szerzőtől származnak.¹⁰⁴¹

A Meroving- és Karoling-kori eskübarátság (*Schwurfreundschaft*) és a céhek (*Gilden*) egyaránt a 10. századi baráti-politikai csoportosulásoknak az elődeinek minősülnek, így nem számítanak újdonságnak a vizsgált időszakban. A korábbi források a *fides* szót használták mindennek a leírására, és eleinte az erős királyi hatalom *missus*ok és kapitulárék segítségével próbálta szűkíteni a mozgásterét az effajta szövetségeknek.¹⁰⁴² Nagy Károly halála után bekövetkezett válságidőszak azonban véget vetett ennek a gyakorlatnak, sőt Jámbor Lajos maga is barátsági szerződések alkalmazásával próbálta fenntartani a békét. Lajos császár esetében a szerződő felek közt nemcsak a világi és az egyházi előkelőségeket találjuk meg, hanem a császár közvetlen rokonait, családtagjait is. A hatalomgyakorlásnak olyannyira elfogadott intézményévé vált a barátsági szerződés, hogy a 9. század második felétől kezdve nemcsak a császár, hanem a világi és az egyháznagyok is létesítettek bizonyos politikai célok elérésének érdekében egymás közt ilyenfajta szövetségeket.¹⁰⁴³ Természetesen egy barátsági szerződés vagy eskü nem volt garancia a béke megóvására és a feltétlen hűsége – ahogyan a házasság sem –, hiszen számos példát ismerünk, amikor szükség miatt, vagy egy kínálkozó alkalom adtán, a felek felrúgták a szerződésben foglalt feltételeket.¹⁰⁴⁴ Bár a források tanúsága szerint a résztvevők egyenlő félként esküdtek barátságot (*aequalitas amicorum*) – ahogyan arról Alcuin, korának egyik legmeghatározóbb és legműveltebb apátja is

¹⁰⁴⁰ ALTHOFF, *Amicitiae*. 97–103.

¹⁰⁴¹ Althoff harminc példán keresztül szemlélteti kutatásainak eredményét. I. ALTHOFF, *Amicitiae*. 107–382.

¹⁰⁴² ALTHOFF, *Amicitiae*. 16. különösen 32. jsz.

¹⁰⁴³ Korszakunkra nézve historiográfiai ismertetéssel I. GARNIER, *Amicus amicis*. 9–12. Vö. ALTHOFF, *Amicitiae*. 17. ill. ALTHOFF, *Verwandte*. 100.

¹⁰⁴⁴ A korszakunkban az esküszegés nem ment ritkaságszámba. Vö. DALEWSKI, *Aggression and Agreement*. 82–83.

nyilatkozott¹⁰⁴⁵ –, azonban sok esetben vitatható a felek tényleges egyenrangúsága. Legszemléletesebb példa a szerződő felek alá és fölrendeltségi viszonyára Kopasz Károly 843. évi coulaines-i szerződése, amelyben a nemesség és a klérus kötelezte a királyt, hogy hatalmát velük együtt gyakorolja.¹⁰⁴⁶ A politikai struktúrára olyannyira hatással voltak a barátsági eskük, hogy sok esetben hűbéri fogadalmat palástoltak vele, ahogyan azt Jámbor Lajos és Horik vagy akár I. Konrád és Henrik szász herceg közt létrejött barátsági szerződésekből is kiderül.¹⁰⁴⁷ Úgy tűnik, hogy egyenlő félként való szövetség vagy barátság csak akkor jöhetett létre, ha a feltételek erre adottak voltak.

A barátsági kötelékek egyik legjellegzetesebb velejárója a Merovingok óta az esküvés (*iuramentum*),¹⁰⁴⁸ amely a hűségeskü kategóriájába tartozik, és amelyre nyilvánvaló módon erősen érvényesült a kánonjogi felfogás. A kora középkori bűnbánati könyvek (*libri poenitentiales*) nemcsak az eskü megszegését büntették, hanem a hamisan esküvés deliktumára is különböző büntetési tételeket írtak elő.¹⁰⁴⁹ A korábbi, főként a német historiográfiában közzétett elmélet szerint a hűség és az eskü elsősorban a germán népek körében volt ismeretes, amelyre bizonyítékként Tacitus Germania című munkáját citálták az e nézetet vallók. Az újabb kutatások azonban bebizonyították, hogy a germán *Treue* és a középkor során alkalmazott *fides* között nincsen összefüggés, utóbbi esetében ugyanis az egyház által kidolgozott és jogi értelemben is kötelezettségeket előíró, szabadok közötti kapcsolatok minőségét szabályozó jelenség volt.¹⁰⁵⁰

Mint ahogyan az a fenti ismertetésből kiderül, a barátsági szerződések kezdetben egyenlő felek között kötöttek, jellemzően mindkét fél számára előnyös cél elérésének érdekében. Az kutatás azonban rávilágított, hogy az Ottók és későbbiekben a Száli uralkodók is már inkább az alá- és fölrendeltségi viszonyok mentén alkalmazták a barátsági szövetség kínálta lehetőségeket.¹⁰⁵¹

A Karoling-korból az egyház segítségével a középkor további századaiban továbbélő barátság fogalom¹⁰⁵² a Birodalom keleti határai mentén és azon túl is éreztette hatását. Nézetünk szerint az általunk vizsgált dinasztiák tagjainak torzsalkodásinál az Ottók uralma alatt a megváltozott *amicitia* fogalom mint a konfliktusok kezelésének és lezárásának egyik

¹⁰⁴⁵ „*Quid est amicitia? – A. Aequalitas amicorum.*” Alcuini Opera omnia. Operum pars septima – opera didascalica. Ed. Migne, J.-P. Patrologia cursus completus. Series Latina. CI. col. 978.

¹⁰⁴⁶ vö. CLASSEN, Verdun und Coulaines. 1–35.

¹⁰⁴⁷ ALTHOFF, Amicitiae. 18; ALTHOFF, Verwandte. 82–83. ill. 108.

¹⁰⁴⁸ Althoff vélekedése szerint az eskütétel egyaránt meghatározó volt a konfliktusok lezárásakor, a szövetségek és barátságok megkötésénél és a szóbeli megállapodások érvényesítésénél. ALTHOFF, Das Grundvokabular der Rituale. 153–154.

¹⁰⁴⁹ SCHILD, Meineid. In LexMa 6. 472–473.

¹⁰⁵⁰ GRAUS, Germanische Treue. 71–121. Vö. LANDAU, Eid. 382–391.

¹⁰⁵¹ ALTHOFF, Verwandte. 113–116.

¹⁰⁵² EPP, Amicitia. 89–91.

eszköze érhető tetten.¹⁰⁵³ Ezek az alapvetően szóbeli megállapodások ugyanolyan érvénnyel bírtak, mint a normatív szabályozás során keletkezett törvények. Mindennek bizonyításakor érdemes abból a megállapításból kiindulni, amely a magyar jogtörténet kiemelkedő alakjának, Bónis Györgynek a nevéhez fűződik. A kiváló jogtudós szerint a középkor folyamán nem érvényesült a jogszabályok hierarchiája, inkább a rendelkezések egymással való konkurálása figyelhető meg.¹⁰⁵⁴ Ebből következőleg elmondható, hogy az írott, normatív jogszabályok nem élveztek elsőbbséget, a személyes megállapodások során létrejött egyezmények és az ország íratlan jogszokása ellenében. Blazovich László ennél sarkosabban fogalmazott: a király törvényhozóként még I. Lajos regnálása során sem feltétlenül alkotta a törvényeket, hanem a szokásjogot nyilvánította annak.¹⁰⁵⁵

A jogrendet tehát nem az írott törvények garantálták, hanem a közfelfogás, amely szerint megfelelő garanciákat csak a személyes kapcsolatok adhatnak, amelyet esküvel erősítettek meg.¹⁰⁵⁶ E megállapítás alátámasztható azzal is, hogy Magyarországon, ahol a vizsgált országok közül egyedülként ismertek a normatív jogalkotás emlékei, csak a 14. századtól kezdve találkozunk olyan esettel, ahol a törvény szövegét írásban juttatták tudomására az illetékeseknek.¹⁰⁵⁷ Ahogyan a három dinasztia korai keresztény uralmának bölcsőjénél az egyházat találjuk, úgy véleményünk szerint a barátságon alapuló viszonyok és kapcsolatok elterjesztésében is megkerülhetetlen az egyház szerepe, vélhetőleg tanult, befolyásos egyháziak hatására terjedt el a nyugaton ekkor már évszázadok óta ismert és használatos társadalmi kapcsolatok szabályozásának ez a formája. A régió 11–12. századi történelemének legfontosabb forrásai, a helyi keletkezésű szintézisek, a 14. századi krónikakompozíció legkorábban keletkezett fejezetei, Gallus és Cosmas krónikája is a dinasztiaán belüli torzsalkodásokat, és az abban résztvevő feleket olyan fogalmak és szempontok szerint ítélik meg, amelyek nagyfokú hasonlóságot mutatnak a fentebb ismertetett *amicitia* jelenséghez.

III.3.3. Rokonok és barátok

A fentiekben elmondottak ellenére a helyi keletkezésű szintézisekben azonban nem túl gyakori az *amicitia* latin nyelvű kifejezés. Ebből kifolyólag a kelet-közép-európai

¹⁰⁵³ A vizsgált dinasztiaák konfliktuskezeléséhez I. ZUPKA, *Ritual and Symbolic Communication*. 70–116; DALEWSKI, *Ritual and Politics*. 41–84; BAGI, *Divisio Regni*. 167–246.

¹⁰⁵⁴ BÓNIS, *Középkori jogunk elemei*. 189.

¹⁰⁵⁵ BLAZOVICH, *A Tripartitum*. 1019–1020.

¹⁰⁵⁶ vö. ZUPKA, *Ritual and Symbolic Communication*. 29.

¹⁰⁵⁷ Ilyennek minősült például az 1351. évi dekrétum, amelyet már írásban adtak közre a megfelelő helyeken. VÖ. ÉRSZEGI, *Az Aranbulla*. 5–26.

historiográfia nem szentelt különösebb érdeklődést a jelenség vizsgálatának.¹⁰⁵⁸ Ennek ellenére úgy véljük, hogy a régió területén az pontosan abban az értelemben mutatható ki az *amicitia* jelenség, ahogyan azt a nyugat-európai példák kapcsán láthattuk. Később részletesen is ki kell térni arra, hogy a rokoni kapcsolatok megítélésénél a szerzők igenis a fentiekben ismertetett nézetek alapján mondtak ítéletet egy-egy személyről és úgy véljük, hogy a dinasztikák közötti érintkezés alapjául is az *amicitia* által kínált lehetőségek szolgáltak.

Cosmas leírásából ismertek az 1099 májusában, Pütkös környékén, lezajlott események, melynek során Břetislav Lučsko mezején találkozott Kálmán magyar királlyal.¹⁰⁵⁹ A találkozó persze nem függetleníthető a csehországi hatalmi harcoktól, amely ekkor a Přemyslidák különböző ágai között zajlott.¹⁰⁶⁰ Cosmas leírása viszont teljesen megegyezik azokkal a ritualizált cselekménysorozatokkal, amelyek során a Birodalom területén hasonló politikai-barátsági szerződések kötöttek. A nyilvánosan esküvel megpecsételt barátság, az egymásnak felajánlott ajándékok és a békére való hivatkozás mind a Karoling, mind az Ottók korának elengedhetetlen kelléke volt az egyenlő felek közötti egyezmények megkötése során.¹⁰⁶¹ Ahogyan erre már korábban is utaltunk, az eseményekről beszámoló Cosmas felszentelésére a találkozó után Esztergomban került sor, amelyet Seraphin érsek végzett.¹⁰⁶² A krónika egyik későbbi bejegyzéséből tudjuk, hogy II. István magyar király Kálmán halála után helyre kívánta állítani a csehek és magyarok közti régi barátságot és békét.¹⁰⁶³ A tárgyalások azonban végül fegyveres konfliktusba torkolltak ezért ez a politikai értelemben vett barátság végül nem jött létre.

¹⁰⁵⁸ Ez a trend az utóbbi időben változni látszik. Magyarországon Bagi Dániel figyelt fel az *amicitia* jelentőségére. Lengyelországban Zbigniew Dalewski munkái érdemelnek figyelmet, legutóbb pedig Dušan Zupka szentelt egy monográfiát az Árpádok udvarában zajló szimbolikus kommunikációnak. Vö. BAGI, Barátság. 381–409; BAGI, Divisio Regni. passim; DALEWSKI, Ritual and Politics. passim; ZUPKA, Ritual and Symbolic Communication. passim;

¹⁰⁵⁹ „Eodem anno idem dux Bracizlaus veniens cum exercitu in Moraviam reedificat castrum Podiuin et reddit eum, sicut antea fuerat, in potestatem Hermannii episcopi atque ibidem in villa Sliunica pentecosten celebravit. Deinde occurrens Pannonico regi Colomanno in campo, qui dicitur Luczko, multa sunt in invicem concionati placitantes ad placitum utrarumque partium. Ac inter se immensis mutuatim datis muneribus renovant antiqua amicicie et pacis federa et ea sacramentis confirmant.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 9. 169. Vö. ZUPKA, Ritual and Symbolic Communication. 60–61.

¹⁰⁶⁰ MAKK, Külpolitika. 149. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 220.

¹⁰⁶¹ vö. EPP, Rituale. 11–24. Hasonló jelenségek figyelhetők meg a középkori ünnepek alkalmával. A magyar királyi udvar ünnepeihez I. ZUPKA, Ritual and Symbolic Communication. 55–61.

¹⁰⁶² „Ibi dux Bracizlaus suum electum Hermannum diaconum committit Seraphim archiepiscopo ordinandum. Qui veniens ad sedem suam urbis Strigonie tempore, quo sacri ordines celebrantur, III. id. Iunii ordinat eum presbiterum et me, quamvis indignum, similiter ad eundem promovit gradum.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 9. 169. Vö. KOSZTA, Szerafin. 33; Kálmán magyar király és az európai uralkodók kapcsolatához I. ZUPKA, Ritual and Symbolic Communication. 97–106.

¹⁰⁶³ „Anno dominice incarnationis MCXVI. Ungara gens viribus ingens, opibus pollens, armis bellicis pre potens et cum quovis rege terrarum pugnare sufficiens, regis sui Colomanni post obitum principes eius mittunt ad ducem Wladizlaum,

Gallus Anonymus gesztájában is megtalálható a korabeli barátsági kapcsolatok bemutatása. A munka talán legvitatottabb része az a fejezet, amelyben a névtelen krónikás beszámol I. Bolesław koronázásáról. A leírás szerint a császár saját birodalmi diadémjával koronázta meg a lengyel fejedelmet, barátságuk és szövetségük jeléül.¹⁰⁶⁴ A geszta idézett fejezete bizonyosan téved, hiszen más, 11. századi, azaz kortárs források, mint Wipo munkája,¹⁰⁶⁵ a corveyi bencés kolostor évkönyve¹⁰⁶⁶ és a Magdeburgi Évkönyv¹⁰⁶⁷ is arról számolnak be, hogy a koronázásra 1024 körül került sor, több mint húsz évvel III. Ottó halála után, ellentétben Gallusszal, aki Ottót tette meg a koronázó császárnak. A megbízható értesüléseiről ismert Thietmar, Merseburg püspöke munkájában nem is említi a koronázást, a császár lengyelországi útját Szent Adalbert sírjánál való tiszteletadással magyarázta.¹⁰⁶⁸ Ahogyan arról már szó volt, a koronázás kapcsán több elmélet is napvilágot látott, hiszen a probléma már a 19. század óta állásfoglalásra készteti nemcsak a lengyel, hanem a nemzetközi historiográfiát is. A legrégebbi lengyel történetírás szerint tényleges és érvényes koronázásról számolt be a geszta,¹⁰⁶⁹ más elmélet szerint csak egy jövőbeli koronázás előkészítéséről van szó,¹⁰⁷⁰ legutóbb pedig egy új megközelítés szerint I. Bolesław koronázási jelenete Gallus számára egyfajta argumentációs érv volt, amely főhősének, a későbbi III. Bolesławnak a legitimitását vezette vissza egészen az ezredfordulóig.¹⁰⁷¹ Bármelyik elméletet

quatenus cum rege novello, nomine Stephane, renovaret et corroboraret antiquam pacem et amicitiam.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 42. 215.

¹⁰⁶⁴ „*Cuius gloriam et potentiam et divitias imperator Romanus considerans, admirando dixit: Per coronam imperii mei, maiora sunt que video, quam fama percepi. Suorumque consultu magnatum coram omnibus adiecit: Non est dignum tantum ac virum talem sicut unum de principibus ducem aut comitem nominari, sed in regale solium glorianter redimitum diademate sublimari. Et accipiens imperiale diadema capitis sui, capiti Boleszlau in amicitie fedus inposuit et pro vexillo triumphali clavum ei de cruce Domini cum lancea sancti Mauritij dono dedit, pro quibus illi Boleszlauus sancti Adalberti brachium redonavit.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 6. 19.

¹⁰⁶⁵ „*Eodem anno quem supra notavimus Bolizlaus Sclavigena, dux Bolanorum, insignia regalia et regium nomen in iniuriam regis Chuonradi sibi aptavit, cuius temeritatem cito a mors exinanivit.*” Wiponis Gesta Chounradi II. imperatoris. Ed. Bresslau, H. MGH SRG. LXI. c. 9. 31–32.

¹⁰⁶⁶ „*Eodem anno Bolizlaus Sclavus in regem unctus est; ac non multo post mortuus est.*” Annales Corbeienses. Ed. Pertz, G. H. MGH SS III. ad a. 1025. 5.

¹⁰⁶⁷ „*Bolizlavo dux Polonie, obitu Heinrici imperatoris comperto, elatus animo, superbiae veneno perfunditur, adeo ut uncto inponi sibi coronam temere sit usurpatus.*” Annales Magdeburgenses. Ed. Pertz, G. H. MGH SS XVI. ad a. 1025. 169.

¹⁰⁶⁸ „*Videns autem a longe urbem desideratam, nudis pedibus suppliciter advenit et ab episcopo eiusdem Ungero venerabiliter susceptus ecclesiam introducit, et ad Christi gratiam sibi impetrandam martyris Christi intercessio profusis lacrimis invitatur.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 45. 184.

¹⁰⁶⁹ NARUSZEWICZ, Historia. 89; DRAGAN, Koronacja. 35; Érdekes elképzeléssel állt elő Johannes Fried, aki jelentben egy jogérvényes, ugyanakkor pápai áldást nélkülöző aktust vélt felfedezni. I. FRIED, Otto III. und Boleslaw Chrobry. 122. ill. FRIED, Der Heilige Adalbert. 54.

¹⁰⁷⁰ WASILEWSKI, La couronne royale. 25–50.

¹⁰⁷¹ BAGI, Remény a királyságra. 266.

is fogadjuk el helyesnek, nagy a valószínűsége annak, ahogyan azt Johannes Fried is megállapította,¹⁰⁷² hogy Ottó Bolesławot a patríciusi címmel tüntette ki. Erre utalnak a geszta *cooperator imperii* és az *amicus imperatoris* kifejezései, amellyel a császár a lengyel fejedelmet illette.¹⁰⁷³ Mindehhez érdemes hozzávenni Corveyi Widukind szászokról írt történetét, amelyből világosan kiderül, hogy Bolesław apja, Mieszko is hasonló kitüntető címben részesült a császártól, amelyet a forráshely szintén az *amicus imperatoris* kifejezéssel ad vissza.¹⁰⁷⁴ III. Ottó ügyesen használta ki a politikai kapcsolatai során az *amicitia* kínálta lehetőségeket,¹⁰⁷⁵ a Widukind és Gallus által említett címek pedig azt sugallják, hogy a Birodalom keleti végein a barátsági szerződések fontos szerepet játszottak a különböző szláv fejedelmek és a császár viszonyában.

A fentiek alapján elmondható, hogy a barátság egyik záloga a béke megtartása volt, amelyet ilyenformán nemcsak házassági kapcsolatokkal lehetett elérni, hanem barátsági szerződésekkel, a *foedus amicitiae* intézményével. A 11. századi Magyar Királyság történelme kapcsán is sokat idézett passzus a Gallus-gezsza első könyvének 18. fejezete, amelyben a szerző leírja, hogy Szent István a csehekkel békét és barátságot tartott.¹⁰⁷⁶ Nem sokkal később Péter magyar királyt a szerző élesen szembeállította Szent Istvánnal, mivel Péter kevésre becsülte a csehek barátságát, így az elődöktől örökölt békét felrúgta.¹⁰⁷⁷ Újfént magyar vonatkozású az a jelenet, amelyet Gallus II. Bolesław és Szent László király találkozásakor örökített meg. Ismeretes, hogy Bolesławnak menekülnie kellett Lengyelországból Szaniszló krakkói püspök 1079. évi halála miatt.¹⁰⁷⁸ Gallus talányos

¹⁰⁷² FRIED, Otto III. und Boleslaw Chrobry. 84–87.

¹⁰⁷³ „*Et tanta sunt illa die dilectione cuncti quod, imperator eum fratrem et cooperatorem imperii constituit et populi Romani amicum et socium appellavit.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 6. 19–20.

¹⁰⁷⁴ „*Audiens autem Wichmannus urbem captam sociosque afflictos ad orientem versus iterum se paganis inmersit, egitque cum Sclavis qui dicuntur Vuloini, quo modo Misacam amicum imperatoris bello lascerent; quod eum minime latuit.*” Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres. Ed. Waitz, G. - Kehr, K. A. MGH SRG. LX. lib. 3. c. 69. 143–144.

¹⁰⁷⁵ vö. ALTHOFF, Verwandte. 114; ALTHOFF, Otto III. 143–147.

¹⁰⁷⁶ „*Eo namque tempore sanetus Stephanus Vngariam gubernabat, eamque tunc primum ad fidem minis et blanditiis convertebat, qui cum Bohemicism Polonorum infestissimis inimicis, pacem et amicitiam retinebat, nec eum liberum, quoadusque vixit, (eorum) gratia dimittebat.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 18. 41.

¹⁰⁷⁷ „*Hic Petrus etiam rogatus a Bohemicis, ne Kazimirum dimitteret, si cum eis amicitiam ab ntecessoribus receptam retinere vellet, voce regali respondisse fertur: Si lex antiqua diffinierit, quod Vngarorum rex Bohemicorum ducis carcerarius fuerit, faciam que rogatis. Et sic Bohemorum legationi eum indignacione respondens, eorumque amicitiam vel inimiciam parvipendens, datis Kazimiro C equis totidemque militibus, qui eum secuti fuerant, armis et vestibus preparatis eum honorifice dimisit, nec iter ei, quocumque vellet ire, denegavit.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 18. 42.

¹⁰⁷⁸ LABUDA, Święty Stanisław. 63–74.

módon fogalmaz, árulónak nevezi a püspököt,¹⁰⁷⁹ nyilván III. Bolesław udvarában, a mű keletkezésekor a történeteket így értékelték.¹⁰⁸⁰ Akárhogyan is, a lengyel uralkodónak a püspök halála miatt menekülnie kellett, Bolesław tehát Szent László királyhoz, Gallus elmondása szerint barátjához és fivéréhez ment. A névtelen krónikás arról is beszámolt, hogy Bolesław és László – ahogyan az elvárható lett volna – nem egyenlők módjára találkoztak, ugyanis a lengyel fejedelem gőgösségében nem adta meg a tiszteletet barátjának.¹⁰⁸¹ A geszta elmondása szerint László lenyelte a sértést, és a későbbiekben is barátként, fivérek módjára (*sicut fratres*) viselkedett a lengyel uralkodóval.¹⁰⁸² A forráshelyből tehát az is kiderült, hogy az *amicitia* egyfelől alkalmas volt a különböző dinasztiák közötti kapcsolatok szabályozására, amelyet akár meg is lehetett örökölni, ugyanakkor a testvérektől, közeli rokonoktól elvárt volt a barát módjára való viselkedés, ennek megszegését ugyanolyan bűnnek tartották, mint a testvérháborút. Ez utóbbi állításunk igazolására ismételten érdemes Gallus Anonymus gesztájához fordulnunk.

III. Bolesław és Zbigniew közötti konfliktus kiemelt szerepet játszik a Névtelen Gall munkájában. Bolesław többek között azért neheztelt meg a féltestvérére, mert Zbigniew a

¹⁰⁷⁹ „Qualiter autem rex Boleslauus de Polonia sit fiectus longum existit enarrare, sed hoc dicere licet, quia non debuit christus in christum peccatum quodlibet, corporaliter vindicare. Illud enim multum sibi nocuit, cum peccato peccatum adhibuit, cum pro traditione pontificem truncacioni membrorum adhibuit. Neque enim traditorem episcopum excusamus, neque regem vindicantem sic se turpiter commendamus, sed hoc in medio deseramus et ut in Vngaria receptus fuerit disseramus.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 27. 52–53.

¹⁰⁸⁰ Szaniszló püspök halála és II. Bolesławnak illetve fiának a balsorsa a lengyel köztudatban szorosan összefonódott, amely alapvetően Wincenty Kadłubek munkájára vezethető vissza. A krakkói püspök nevéhez köthető ugyanis az a lengyel történetírásban mélyen rögzült elképzelés, amely szerint a püspök meggyilkolásának az egyenes következménye II. Bolesław és fia, Mieszko tragikus halála: „Non vero post inaudito coreptus longore Boleslaus sibi mortem consciuit, set et unicus eius filius Mesco in primo puberitatis flore veneno emarcuit. Sic tota Boleslai domus sancto penas Stanislao exsolvit. Quia sicut nullum irremuneratum, sic nullum malum impunitum.” Magistri Vincentii dicti Kadlubek Chronica Polonorum. Ed. Plezia, Marian MPH NS XI. lib. 2. c. 20. 59. Vö. KERSKEN, God and the Saints. 178–182

¹⁰⁸¹ „Cum audisset Wladislauus Boleslauum advenire, partim gaudet ex amico, partim restat locus ire, partim ex recepto quidem fratre gaudet et amico sed de fratre Wladislao facto dolet inimico. Non eum recipit velud extraneum vel hospitem, vel par parem recipere quisque solet, sed quasi miles principem, vel dux regem, vel rex imperatorem recipere iure debet. Boleslauus Wladislauum suum regem appellabat, Wladislauus se per eum regem (factum) cognoscebat. In Boleslao tamen unum ascribendum est vanitati, quod eius pristina multum obfuit probitati. Nam cum regnum alienum fugitivus introiret, cumque nullus rusticorum fugitivo obediret, obviam ire Boleslao Wladislauus, ut vir humilis properabat, cumque propinquantem eminens equo descendens ob reverentiam expectabat. At contra Boleslauus humilitatem regis mansueti non respexit, sed in pestifera fastum superbie cor erexit. Hunc, inquit, alumpnum in Polonia educavi, hunc regem in Vngaria collocavi. Non decet eum me ut equalem venerari, sed equo sedentem ut quemlibet de principibus osculari.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 28. 53–54. Vö. BAGI, Szent István és Szent László. 296–297.

¹⁰⁸² „Quod intendens Wladislauus aliquantulum egre tulit et ab itinere declinavit, ei tamen servicium per totam terram fieri satis magnifice commendavit. Postea vero concorditer et amicabiliter inter se sicut fratres convenerunt, Vngari tamen illud altius et profundius in corde notaverunt.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 28. 54. A szöveg értelmezésre l. DALEWSKI, Ritual and Politics. 28–30; ZUPKA, Ritual and Symbolic Communication. 152–156.

kettejük viszonyát lábbal tiporva nem vele, a legközelebbi rokonával, hanem az ellenséggel tartott baráti kapcsolatokat.¹⁰⁸³ Az *amicitia* megsértése ilyenformán tehát főbenjáró bűnnek számított, még akkor is, ha tudjuk, hogy a geszta elsősorban Bolesław szemszögéből tudósít, és a későbbiekben Zbigniew megvakításának a bűne alól próbálja meg a fejedelmet feloldozni.¹⁰⁸⁴ Bolesław udvarában tehát úgy értékelték az eseményeket, hogy a barátság felrúgásával a testvéri, alapvetően az egyenlőségen alapuló jogviszonyt először Zbigniew sértette meg. A szöveg filológiai elemzése kimutatta, hogy Gallus az idézett forráshely lejegyzésekor felhasználta Sallustius Catilina és Jugurtha háborúja c. munkáját,¹⁰⁸⁵ amely a barátság kapcsán a szövetségi viszonyokra reflektál. Ez esetben tehát nem személyes és individuális kapcsolatokról esik szó, hanem a koraközépkori értelemben vett *amicitia* fogalomról. A geszta későbbi fejezetében a lengyel bölcsek egymás közt tanácskozva újfent felróták Zbigniewnek, hogy hamisan esküdött, nem tartotta a barátságot, sőt barátból ellenséggé lett.¹⁰⁸⁶ A forrás által használt *amicus amicis, inimicus inimicis* formula arra figyelmeztet, hogy itt egy olyan a normatív jog által ugyan nem szabályozott, ám a kor felfogása szerint a felekre egyértelmű kötelezettséget kirovó kapcsolatról van szó, amelynek megsértése a közbizalom megrendülésével járt. A formula a középkor egésze során pontosan ebben az értelemben volt használatos: már Kis Pippin és II. István viszonyának leírására is

¹⁰⁸³ „Cumque Boleslau assidue cum hostibus et Bohemis et Pomeranis dimicaret, sueque divisionis porcionem an b invasoribus viriliter expugnaret, Zbigneus fratri suo laboranti nec invitatus auxilium impendebat, insuper etiam cum hostibus fratris occulte fedus et amiciciam coniugebat et pecuniam illis pro militibus in subsidium transmittibat.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 2. c. 24. 91. Vö. „Praeterea regis Bocchi proximos magnis muneribus et maioribus promissis ad studium sui perducit, quis adiutoribus regem aggressus impellit, uti advorsus Romanos bellum incipiat. Id ea gratia facilius proniusque fuit, quod Bocchus initio huiusce belli legatos Romam miserat foedus et amicitiā petitem, quam rem opportunissimam incepto bello pauci impediverant caeci avaritia, quis omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat.” C. Sallusti Crispi Catilina, Iugurtha. Ed. Ahlberg, A. c. 80. 115.

¹⁰⁸⁴ Gall Névtelen, 55–58.

¹⁰⁸⁵ Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 28. 91. 4. jsz.

¹⁰⁸⁶ „Unde cuncti Polonie sapientes indignati ad odium Zbigneui ex amicicia sunt redacti, sic ad invicem inquietes, de tali consilium capientes: Usque modo patrie nostre discidium et detrimentum vel negligentes vel dissimulantes per nimium sustinuimus patienter, nunc vero hostes latentes manifestos et insidias occultas detectas cernimus evidenter. Scimus enim et certi sumus, quia frequenter Zbigneus Boleslauo nobis presentibus hoc iuravit, unde non semel, vel tercio, sed multotiens peieravit quoniam nec cum amicis fratris, amiciciam retinebat: nec cum inimicis inimiciam exercebat ymmo per contrarium hostium fratris amicus et amicorum inimicus exitebat. Et non solum ei sufficiebat fidem promissam violare, vel iuratum auxilium non prestare, verum etiam si fratrem ire super hostes sentiebat, ex altera parte Poloniam intrare hostes alios incitabat et sic eum a proposito revocabat. Qui satis puerilie consilium et nociturum audiebat, cum propter paucorum odium totam patriam offendeat, ac paternam hereditatem conculcandam hostibus exponebat. Et quoniam Zbigneus malo consilio suggerente, neque fidem fratri, neque iusiurandum observabat, nec honorem patrie nec paternam hereditatem defendebat, neque dampnum vel detrimentum imminens perpendebat, heu, cecidit inde gravior, unde voluit exaltari et unde non poterit amplius a suis malis consultoribus relevari.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 2. c. 35. 104–105.

alkalmazták,¹⁰⁸⁷ IV. Henrik és Álmos herceg barátsága kapcsán is felbukkan a *barátaid barátja, ellenségeid ellensége* kifejezés,¹⁰⁸⁸ sőt még a 13. század folyamán is használtban volt a *do ut des* alapú komplex szövetségi viszonyokkal kapcsolatosan.¹⁰⁸⁹

Véleményünk szerint más megítélés alá esnek azok a barátságon alapuló viszonyok, amelyek szűk családi körön belül kötöttek olyan személyek között, akik hasonló eséllyel pályáztak a hatalom megszerzésére, avagy a hatalomból való részesedésre. A dinasztiatagok között barátsági kapcsolatok vizsgálata előtt azonban fel kell hívnunk a figyelmet a német historiográfiának olyan alapvető megállapításaira, amelyek az *amicitia* jelenségének értelmezéséhez elengedhetetlen. Egyfelől a kutatási eredmények azt igazolják, hogy hagyományos értelemben vett barátság, azaz az egyenlő felek között létesített érdekkapcsolat a 11. századra nézve már más jelentéstartalommal bírt, mint a Karolingok idejében. A konfliktusok elkerülésére és lezárására nem volt már alkalmas, hiszen a dinasztikus torzsalkodások során az egyik fél szükségszerűen alulmaradt, tehát ebben az értelemben sem beszélhetünk egyenlő felekről. A források fényében ugyanakkor a barátság, és az esküvel kiegészített szóbeli megállapodások továbbra is fontos szerepet kaptak a társadalmi érintkezések és a konfliktuskezelés során. Ennek a látszólagos ellentmondásnak a feloldása a *deditio* jogintézményével függ össze. A Karoling-kor öröksége szerint a testvérek, unokatestvérek egyenlő felekként léphettek barátságra, ám a korábbi gyakorlat válságba került, és az Ottók már egy olyan változatát alkalmazták az *amicitia* intézményének, amely során az egyik fél a másikat alávetette.

Korábban említettük már, hogy a hatalom körüli viszályoknak az egyik oka a dinasztiatagok egyenlőségében rejlett, amire már a kortársak is felfigyeltek. A Gall Névtelen így írt minderről: „*óvakodjék mindenki a jövőben, vagy ma élő: ne legyen egy országban két, egymással szembenálló egyenlő.*”¹⁰⁹⁰ A *deditio*val együtt járó kényszeres barátság azonban már jóval kötöttebb formáját jelentette a kapcsolatoknak, hiszen alapvetően alá- és fölérendeltségi viszonyokról beszélhetünk. Az alávetés rituáléja – a későbbiekben részletesen is szót ejtünk minderről – alkalmas volt ugyanis, hogy ezeket a dinasztikus torzsalkodásokat le lehessen zárni, azaz helyre lehessen állítani a barátságot a szemben álló felek között. Ennek egyik oka az, hogy alávetés nem járt a legyőzött fél teljes megsemmisítésével, sőt az alávető fél számára is számos kötelezettséget írt elő. A 11. század végére ez a megoldás is válsághelyzetbe került, a téma szakavatott ismerője, Gerd Althoff véleménye szerint a 12.

¹⁰⁸⁷ GARNIER, Amicus amicis. 3. 1. jsz.

¹⁰⁸⁸ „*Nam nos simili modo sicut tuos amicos ampleximur, ita inimicis tuis erimus infestissimi inimici [...]*” DHA I. nr. 112. 323.

¹⁰⁸⁹ GARNIER, Amicus amicis. 297–308.

¹⁰⁹⁰ Bagi Dániel fordítása. Gall Névtelen, 202; „*Unde posteri sibi caveant vel presentes, ne sint in regno pares socii dissidentes.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 2. c. 35. 105.

században egyetlen olyan eset sem ismert, amely az alávetéssel végérvényesen lezártnak tekinthető lenne.¹⁰⁹¹ Ennek következtében a *deditio* már nem garantálta az alávetett fél szabadságát és büntetlenségét, hiszen számos olyan eset ismert a 12. századból, amely során az alávetett fél börtönbe került, illetve elkobozták birtokait.¹⁰⁹² A későbbiekben a *deditio* jogintézményének bemutatásakor minderről részletesen is szó lesz, e helyütt inkább arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy az *amicitia* intézménye a házasságok mellett egy olyan lehetőséget kínált a dinasztia tagjainak, amely alkalmas volt arra, hogy megfelelő indokként szolgáljon más dinasztiai torzsalkodásaiba való beavatkozásra. Sok esetben ez oly módon történt, hogy nem is a fennálló rokoni kapcsolatokra, hanem a barátság megsértésére hivatkozott az egyik fél. Ennek ékes példája Cosmas történeti munkájában olvasható. I. Vladislavról ismert, hogy unokatestvéreivel és testvéreivel szemben többször is fellépett, amelynek hátterében nemcsak a prágai trón megszerzése állt, hanem a herceg által kinyilvánított politikai program is. Vladislav ugyanis Cosmas elmondása szerint kijelentette, hogy Morvaország ezentúl mindig a cseh fejedelmek alá fog tartozni, jó emlékü nagyapjának, I. Břetislavnak az akarata szerint.¹⁰⁹³ A herceg az 1109. esztendő során került első ízben hatalomra, a prágai krónikás szerint a principátus jogán.¹⁰⁹⁴ Ezt megelőzően unokatestvére, Svatopluk uralkodott, aki a hatalmát annak köszönhette, hogy Vladislavval összefogva elűzték az 1100 és 1107 között uralkodó II. Bořivojt, II. Břetislav utódát a prágai trónon. Cosmas az unokatestvérek összeesküvése kapcsán megjegyezte, hogy Vladislav a hitét és testvérét megtagadva megszegte a közte és Bořivoj között fennálló barátság elemi szabályait.¹⁰⁹⁵ A krónikás fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy az *amicitia* megbomlását,

¹⁰⁹¹ ALTHOFF, Die Macht der Rituale. 82–83.

¹⁰⁹² ALTHOFF, Vom Konflikt. 32.

¹⁰⁹³ „*Ego autem nolo cum fratre meo perpetuas inire discordias, sed volo castigare eum, ut castigatus resipiscat et cognoscat atque sui posteri discant, quod terra Moravia et eius dominatores semper Boemorum principis sint sub potestate, sicut avus noster pie memorie Bracizlaus ordinavit, qui eam primus dominio suo subiugavit.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 34. 205.

¹⁰⁹⁴ „*Hos inter tantos populi motus Hermannus presul et Fabianus comes, qui habuit in urbe Wissegrad prefecturam – hii quia ceteros sicut dignitate, ita et sapientia preminebant – consilio prevaluerunt et toto annisu effecerunt, ut et sacramenta fierent inviolata et Wladizlaus iura principatus iure adoptata omnibus assentientibus obtineret; elevatus est autem in solium sole morante in nona parte Libre.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 28. 197.

¹⁰⁹⁵ „*Talibus artibus atque insidiis vir bonus et simplex dux Borivoy deceptus et multum mendaciis credulus ramos robustos, quibus et ipse innixus sedit et honor suus pependit, incaute precipit et ab alto culmine cecidit. Nam amicos suos fideles Bosey et Mutinam sepe capere et ut hostes rei publice punire voluit, sed quia consiliarios suos Grabissam et Protien plenos rimarum habuit, velle suum predictos comites non latuit. Qui statim transferunt se ad fratrem eius Wladizlaum et iam frementi et sevientis addunt stimulos, ut magis se viat contra germanum suum Borivoy, cui iam abrenunciarat fidelitatem et fraternitatem suam et amiciciam, et palam miserat pro Zuatoplik in Moraviam Willehalmi fratrem, nomine Pulonem. Quem advenientem Wladizlaus et ceteri comites, heu insensati et quasi suimet hostes et patrie inimici, ad suam perniciem trahunt rabidum lupum in ovile ovium, qui non solum oves, verum etiam ipsos dilaniaret oppilliones. Ergo Borivoy mitis ut agnus regno privatur, et Zuatoplik seior tigris, ferocior leone*

hiszen – nézetünk szerint – a barátság megtagadását ugyanolyan bűnnek vélte, mint a testvérharcot. Svatopluk azonban nem uralkodhatott soká, ugyanis – ezt is Cosmas elmondásából tudjuk – 1109. szeptember 21-én Jánosnak, a Vřšovec klán tagjának megbízásából, egy orgyilkos leszúrta a herceget.¹⁰⁹⁶ A merénylet hátterében az állhat, hogy az említett nemzetség Bořivoj támogatójának számított, aminek következtében Svatopluk hatalomátvétele után rövid időn belül lemészároltatta a klán nagy részét és elkobozta birtokaikat.

Az orgyilkosság azonban nem járt Bořivoj újbóli hatalomra kerülésével, mivel az elit egy része Ottót, a Vladislav előtt uralkodó Svatopluk fejedelem öccsét kívánta a prágai trónra helyezni. Ezekről a főurakról csak annyit tudunk, amennyit Cosmas elárul: egy bizonyos Wacek nevű előkelő a császárnál próbált közbenjárni, és sírva kérte, hogy Ottó kövesse bátyját a hatalomba.¹⁰⁹⁷ A többség azonban Vladislav mellé állt, így Ottó trónigényét nem követte a hatalomba való beiktatás, sőt 1113 során Vladislav jobbnak látta lefogatni unokatestvérét. Tanácsadói azt javasolták, hogy vakíttassa is meg, ám Vladislav ezt elutasította.¹⁰⁹⁸ Közben Bořivoj is megpróbálkozott azzal, hogy Vladislav hatalmát megdöntse, e végett Prágába sietett, végül azonban Bořivojnak kellett száműzetésbe vonulni, hasonlóan a legfiatalabb öccséhez, Soběslavhoz, aki ekkor Lengyelországban tartózkodott. III. Bolesław lengyel fejedelem több esetben is megpróbálta kieszközölni a testvérek visszatérését Csehországba. Gallus elmondása szerint a lengyel fejedelem Vladislav ellenében indított 1110. évi hadjárata azért került sor, hogy Bořivoj elfoglalhassa atyai örökrészét.¹⁰⁹⁹ Bolesław 1115. évi levele pedig már Soběslav jogainak a védelmében íródott, ugyanis ebben

intronizatur anno dominice incarnationis MCVII. pridie id. Maii.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 19. 184–185.

¹⁰⁹⁶ „Affuit interim in castris quidam miles audacissimis audacior et, ut post a referentibus audivimus, missus a Iohanne filio Csta de gente Wrissovici, qui in utrumque paratus aut partam magnis ausis acquirere famam aut cum morte ducis simul hanc amittere vitam stetit sub patula fago juxta viam, qua itur ad regalem curiam, observans reditum ducis, dum rediret de curte regis. Quem ut vidit primo iam noctis in crepusculo stipatum ingenti catetva militum obsequentium, insiluit equum et paulisper se inmiscuit agmen in medium et toto annisu virium inter scapulas ducis librans iaculum intima fatifero rupit precordia ferro. Qui cicius quam tangeret humum, exalavit spiritum, scilicet undenis Octobri mense kalendis.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 27. 196.

¹⁰⁹⁷ „Tunc Wacko sicut erat lugubris rogat abortis lacrimis, ut fratrem interfecti principis Ottonem decernat eis ducem.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 27. 196–197.

¹⁰⁹⁸ „Nequaquam, inquit, assimilabor duci Poloniensi Bolezlao, qui fratrem suum Izbigneu sub fidei sacramentis advocavit dolis et eum tercia die privavit oculis.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 34. 205.

¹⁰⁹⁹ „Sed quia fides Bohemica volubilis est sicut rota, qualiter prius Boriuoy expellendo traditorie deceperunt, taliterque eum iterum decepturi traditorie receperunt. Nam brei tempore non solum honore, caruit a fratre medio supplantatus verum etiam acquirendi facultatem arnisit, ab imperatore captivatus. Tertium quoque fratrem habebat, etate quidem minorem, probitate vero non inferiorem, quem dux Bolezlau in fidelitate fratris persistentem in Polonia retinebat, eique calumpniandi maioris fratris honorem et consilium et auxilium impendebat.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 3. c. 20. 145.

ismételten felszólította Vladislavot, hogy fogadja vissza másik öccsét is. III. Bolesław egyébként maga is rokonságban állt a Přemyslidákkal, Vladislavnak és testvéreinek az unokaöcse volt, mivel anyja, Judit, idősebb féltestvére volt az említett cseh hercegeknek. A Cosmas jóvoltából ismert levél érdekessége a dolgozat szempontjából abban áll, hogy a lengyel fejedelem nem a felek számára is nyilván ismert rokoni kapcsolatokra hivatkozik, hanem kifejti, hogy a béke megerősítése és barátságuk szorosabbra fűzésének érdekében bocsásson meg Vladislav a fivérének, ahogyan ezt a Szentírás is megkívánja.¹¹⁰⁰ A krónika szerint ettől aztán Vladislav megenyhült és visszafogadta Soběslavot, majd júliusban testvéreivel együtt magával Bolesławval is találkozott. A felek ezután békét kötöttek, megajándékozták egymást, majd mindezt esküvel is megerősítették.

Az *amicitia* jelenséggel kapcsolatban ugyanakkor az is el kell mondanunk, hogy természetesen nem ez volt az egyetlen módja a családtagok, rokonok vagy szomszédos országok dinasztiaiainak tagjai közötti kapcsolatok kiépítésének. A házassági összeköttetések kulturális hozadéka sokkal intenzívebben éreztette hatását, ugyanakkor az egyre erősödő egyházi szabályzás miatt – a válás, eltaszítás tilalma – merevebb és nem feltétlenül azonos érdekek mentén szerveződő kötelékek jöttek létre. Fontos továbbá azt is megjegyeznünk, hogy a középkori forrásokban fellelhető *amicus*, *amicitia* kifejezések sem minden esetben vonatkoznak a fentebb tárgyalt társadalmi kapcsolatokra, sok esetben ténylegesen személyes, és mai, modern értelemben vett baráti összeköttetéseket takarnak, amelyre jó példával szolgál III. Ottó császár, aki bensőséges, baráti kapcsolatokat alakított ki vezető egyházi személyiségekkel.¹¹⁰¹ A fenti esetek azonban nem függetleníthetők az egyes dinasztiákon belüli és közötti hatalmi harcoktól, hiszen ilyen esetben mindig esküvel pecsételték meg a barátságot.

III.3.4. A *deditio*

Mind az Árpádokkal, mind a Piastokkal és Přemyslidákkal kapcsolatosan számos olyan történet került lejegyzésre a narratív forrásokban, amelyek arról tanúskodnak, hogy az előzőleg ismertetett, többé-kevésbe mellérendelő viszonyrendszer szerkezetében alakult át a

¹¹⁰⁰ „Anno dominice incarnationis MCXV. Mense Ianuario dux Poloniorum Boleslaus avunculo suo Wladizlao precarias mittit litteras scriptas in hec verba: 'Si valuerint penes te preces mee et obtinuerint fratri tuo germano Zobeislaui locum indulgentie, credo, quod firmum sit et stabile nostre pacis vinculum et amicitie. Nam si pro inimicis te exorarem, certe deberes facere, quanto non a magis nunc liceat mihi intercedere, ut sis concordes, quos mater sub uno corde portavit ventre? Et quidem sancto Petro sciscitanti, utrum fratri dimittat sepcies in die peccanti, dictum est a Domino: 'Non usque sepcies, sed usque septuagies sepcies.' Ergo hoc exemplo imbuimur, ut fratribus nostris tociens indulgeamus, quot illi in nos non possint peccare vicibus." Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 41. 213–214.

¹¹⁰¹ ALTHOFF, Otto III. 199–207.

dinasztián belüli alá- és fölérendeltségi jogviszonnyá. A *deditio*, azaz az alávetés intézménye a felek számára a megfelelő ceremoniális, jogi és kommunikációs háttérrel biztosította mindehhez.¹¹⁰²

Az alávetés hagyománya szintén számos előképpel és tradícióval rendelkezik, hasonlatosan a középkori politikai életben használatos rituális magatartásformákhoz. A legyőzött ellenség nyilvános bemutatása a római *triumphus* elengedhetetlen kellékének számított, amely tükröződött a Bizánci Császárság középkori hagyományaiban is.¹¹⁰³ A legyőzött és alávetett ellenfél képe megengedné a feltételezést, hogy az ünnepélyes keretek között végrehajtott, erősen ritualizált és szabályszerű római *triumphus* lenne a középkori *deditio* egyik előképe, ám ha közelebbről szemügyre vesszük a két jelenséget, szembetűnik egy hatalmas különbség: a középkori alávetés során nem feltétlenül volt cél a legyőzött ellenfél teljes megalázása és fizikai megsemmisítése. A győztes római hadvezérnek kijáró diadalmenet és a középkori alávetés közti analógia kimerül tehát a legyőzött ellenfél nyilvános bemutatásában, azonban mindez nem egyedül a római kultúra sajátja.¹¹⁰⁴ Akkor járunk el helyesen, ha a párhuzamokat a keresztény vallás szertartásrendjében és a Karoling-kor konfliktuskezelési mechanizmusában keressük.

A középkori császári hatalom megteremtője, Nagy Károly, a hosszan tartó szász háborúk után III. Tassiló bajor hercegségét is integrálni kívánta birodalmába. A herceg, aki anyja, Hiltrude révén a Karolingokkal is rokonságban állt¹¹⁰⁵ nagykorúságakor, a 757. év során Compiègne-ben fogadott hűséget Pippinnek, Károly apjának, és ígéretet tett arra, hogy a királyt hadjárataiban katonai segítséggel is támogatja.¹¹⁰⁶ Ennek ellenére Tassiló a katonai segítségnyújtási kötelezettségét többször is megszegve, 760 után már önálló, a Frank Királyságtól független politikát folytatott, melynek során a 768 folyamán feleségül vette a longobárd Desiderius Liutberga nevű lányát, és ezáltal a frankokkal szembehelyezkedő itáliai Longobárd Királyság érdekeinek egyik támogatójává vált. Miután Pippin után a trónt elfoglaló Károlynak ismételten megtagadta a katonai hozzájárulást a frank uralkodó

¹¹⁰² A *deditio* intézményéhez I. ALTHOFF, *Das Privileg der dedition*. 27–52; ALTHOFF, *Genugtuung*. 247–265; DALEWSKI, *Ritual and Politics*. 41–84; ZUPKA, *Ritual and Symbolic Communication*. 72–116; BAGI, *Divisio Regni*. 206–214.

¹¹⁰³ ALFÖLDI, *Monarchische Repräsentation*. 93–98 és 143–160; MCCORMICK, *Eternal Victory*. 131–133; A példákra I. Uo. 134–184.

¹¹⁰⁴ DALEWSKI, *Ritual and Politics*. 45.

¹¹⁰⁵ FRIED, *Karl der Grosse*. 185.

¹¹⁰⁶ „*Illuc et Tassilo dux Baiuvariorum cum primoribus gentis suae venit et more Francico in manus regis in vassaticum manibus suis semetipsum commendavit fidelitatemque tam ipso regi Pippino quam filiis eius Karlo et Carlomanno manno, sicut vassus recta mente et firma devotione per iustitiam, sicut vassus dominos suos esse deberet. Sic confirmavit supradictus Tassilo supra corpus sancti Dionisii, Rustici et Eleutherii necnon et sancti Germani seu sancti Martini, ut omnibus diebus vitae eius sic conservaret, sicut sacramentis promiserat; sic et eius homines maiores natu, qui erant cum eo, firmaverunt, sicut dictum est, in locis superius nominatis quam et in aliis multis.*” *Annales regni Francorum*. Ed. Pertz, G. H. - Kurze, F. MGH SRG. VI. ad a. 757. 15–16.

hispaniai hadjáratához, a királyi és pápai követek nyomására Tasziló kénytelen volt 781 során Wormsba utazni, hogy hűségesküjét felelevenítse. Károly ekkor tizenkét túszt kért Taszilótól, hogy a továbbiakban megakadályozza a bajor herceg esküszegését. Egy évvel később, a kiújult szász háborúk következtében Taszilónak újfent alkalmá nyílt arra, hogy esküjét semmibe vegye, és nyíltan a frankokkal ellenséges beneventói herceget támogatta. Károly az engedetlen bajor herceget a 787. évi wormsi birodalmi gyűlés elé idézte. Tasziló azonban megtagadta a megjelenést, a frank király tehát elrendelte a hadjárat megindítását a bajor herceg ellen. Károly kíséretének több tagja ugyanakkor Tasziló cselekedeteiben Liutbergának, az „istentől elrugaskodott nőnek”¹¹⁰⁷ a mesterkedését és befolyását vélte felfedezni. Akárhogyan is, a frank seregek megindultak Bajorország irányába, a túlerő láttán azonban a herceg feladta a további küzdelmet és 787. október 3-án Károly Lech mezei táborába ment, hogy nyilvánosan is bocsánatot kérjen. Tasziló elismerte bűneit, magát alávetette Károlynak, és a Pippintől elnyert hercegséget is visszaadta, és ezúttal fiát illetve tizenkét főemberét kínálta fel túsznak. Az eseményeket követően esküjével mit sem törődve újra a frankok ellen szervezkedett. Miután ez kitudódott, Károly Ingelheimbe hívta a herceget, ahol hűtlenségi perbe fogta. A frank király a lázadó bajor főurat előbb halálra ítélte, majd kegyelemből a büntetést fogságra változtatta és Taszilót a jumièges-i kolostorba záratta.¹¹⁰⁸

Mint ahogyan az a történetből is kiderül, Károly teljesen más stratégiát választott a bajor kérdés megoldásakor, mint a szászok esetében. Mindezt hagyományosan azzal szokás magyarázni, hogy a keresztény bajorok ellen az egyház által hirdetett erkölcsi normák értelmében nem lehetett azokhoz az eszközökhöz nyúlni, ami a pogány szászok ellenében megengedett volt. Mindezt alátámasztani látszik az is, hogy Taszilót a pápai követek is felszólították, hogy tegyen esküt Károlynak. Nézetünk szerint azonban különös figyelmet érdemel az a tény, hogy a herceg közeli rokonságban állt Károllyal, ugyanis anyja, Martell Károly leánya révén nagybátyja volt Károlynak. Az ilyen konfliktusok megoldásában természetesen a keresztény moralitás is szerepet játszott, amelyben a rokonok fizikai megsemmisítése bűnös cselekedetnek számított. A Károly által alkalmazott megoldásnak van azonban még egy, szintén az egyházhoz köthető aspektusa. A korai egyházszervezetben a különösen kirívó deliktumok esetében az Istennel való megbékélés a nyilvános gyónás és az elkövetett bűnök szintén publikus megbánásán keresztül volt lehetséges. A bűnös vezeklőruhában a közösség előtt megvallotta az elkövetett véttségeket, majd magát megalázva alázatosan elfogadta a rá kirótt büntetést. Mindezek után a püspök kezét a bűnösre téve

¹¹⁰⁷ PAPP, Nagy Károly és kora. 40. Vö. „*Et ista omnia supradictus dux Tassilo seu malivola uxor eius, Liutberga Deo odibilis, per fraudem consiliaverunt, Quarta pugna fuit commissa ab Avaris, qui voluerunt vindictam peragere contra Baiuarios.*” *Annales regni Francorum*. Ed. Pertz, G. H. - Kurze, F. MGH SRG. VI. ad a. 788. 82.

¹¹⁰⁸ összefoglalva I. EPPERLEIN, Nagy Károly. 54–60. Vö. FRIED, Karl der Grosse. 185–190.

imádkozott, ezáltal visszafogadta a megtévelyedetett a közösségbe. Minderre azonban csak egyszer nyílt alkalma a vétkesnek egész élete során.¹¹⁰⁹ A későbbiekben ez a gyakorlat – köszönhetően az ír monasztikus közösségeknek – megváltozott és egyre inkább elterjedt a nyilvános bűnbánat helyébe lépő magángyónás intézménye, továbbá a bűnbánás szentségét akár többször is meg lehetett ismételni, az elkövetett vétség súlyának függvényében.¹¹¹⁰ A Karoling-korral beköszöntő európai reneszánsz törekvései között viszont ott találjuk a *poenitentia publica* szokásának újbóli bevezetését, melyet a frank királyok is felkaroltak. A nyilvános bűnbánás ugyanis az uralkodók körében fontos politikai eszközzé vált: a belső béke megtartása érdekében a *poenitentia publica* során rendre lehetett utasítani a lázongó alattvalókat, miközben a király megmutathatta uralkodói erényeit, melyeken keresztül kifejeződött hatalma és nagysága. A Karoling-kori közfelfogás értelmében az uralkodó alkalmassági erényei közé tartozott többek közt a *iustitia*, a *largitas*, a *sapientia* és a *clementia* is,¹¹¹¹ melyek gyakorlására kiváló alkalmat adott a *deditio* intézménye.

A nyilvános megalázkodás és bűnbánat ugyanakkor nem kizárólag keresztény gyökerekből táplálkozott a frank királyok idejében. Zbigniew Dalewski mutatott rá, hogy a kapitulárék szövegében több esetben is felbukkan a *harmiscara* kifejezés, amely a közrendet megsértőkkel szemben alkalmazott nyilvános büntetési forma volt, és nem nélkülözte a rituális elemeket sem.¹¹¹² Példaként Német Lajos regnálása alatt kiadott 866. évi kapituláré szövege hozható fel, amely szerint a vétkesnek nyeret kellett a vállára vennie megalázkodásképpen.¹¹¹³ További források szerint a nyakra akasztott kötél, a nyereg helyett egy kutya cipelése, avagy a fej felett tartott kard olyan szimbólumok voltak, amelyek a megalázkodás kifejezésére szolgáltak.¹¹¹⁴ A lengyel professzor kutatásai arra is rávilágítottak, hogy bár a *harmiscara* nem a keresztény *poenitentia publica* hagyományaiból gyökerezik, mégis mindkét jelenségnél olyan rituális cselekvéssorral kísért gesztusokat figyelhetünk meg, mely során az egyénnek a nyilvános megalázás által lehetősége nyílt a büntetés elkerülésére, és a társadalmon belül elfoglalt helyzetének megtartására.¹¹¹⁵ A források alapján úgy tűnik, hogy a *harmiscara* elsősorban a Karoling-kor előkelőinek megregulázására szolgált, olyan

¹¹⁰⁹ DALEWSKI, Ritual and Politics. 46. Vö. POSCHMANN, Kirchenbuße. 128–132.

¹¹¹⁰ DALEWSKI, Ritual and Politics. 46.

¹¹¹¹ BAGI, Divisio Regni. 318.

¹¹¹² DALEWSKI, Ritual and Politics. 47.

¹¹¹³ „Quicumque caballum, bovem, friskingas, vestes, arma vel alia mobilia tollere ausus fuerit, triplici lege componat: et liber cum armiscara, id est sella ad suum dorsum, ante nos a suis senioribus dirigatur, et usque ad nostram indulgentiam sustineat; servi vero flagellentur et tundantur, et illorum domini, quae ipsi tulerunt, restituant. Quodsi clamor ad seniores venerit et ipsi talia non emenda verint, tunc horum seniores ipsam compositionem faciant et eadem armiscara, quamdiu nobis placuerit, sufficere compellantur.” Capitularia regni Francorum. Ed. Boretius, A. - Krause, V. MGH Capit. I-II. Capitularia Hludowici II. nr. 218. 96.

¹¹¹⁴ Taxatív felsorolására l. DALEWSKI, Ritual and Politics. 51–52.

¹¹¹⁵ DALEWSKI, Ritual and Politics. 48.

deliktumok büntetési tételeit lehet elkerülni ezáltal, melyek igazán súlyosnak számítottak: gyilkosság, lázadás, tolvajlás, hatalmaskodás és egyházi tulajdon elorzása.¹¹¹⁶ A *deditio* előzményei között tehát megtaláljuk a keresztény egyház gyónási és bűnbánási ceremóniáit, illetve a tradicionális germán *harmiscara* jogintézményét.

Mindezek fényében – visszatérve Tasziló és Károly esetére – a bajor hercegnek, vagy legalábbis a művelt egyházi tanácsadóinak tudniuk kellett, hogy a Lech mezején, Károly színe előtt lezajlott nyilvános bűnbánat, és az azt követő uralkodói megbocsájtás az utolsó lehetőség volt arra, hogy a jövőben megtarthassa hercegi hatalmát, amely jelentős csorbulást szenvedett ugyan, hiszen Károly nem tűrte tovább az esküszegést és az önálló frankellenes külpolitikát, ám a hercegi címmel járó társadalmi előjogok még így is megillették Taszilót. Ezt az utolsó esélyt játszotta el a bajor herceg, amikor a bíróság által büntetésként kirótt fővesztést Károly királyi kegyből, a *clementia* erényének gyakorlásával örök fogságra változtatta. Tasziló a későbbiekben még egyszer felbukkan a forrásokban, mivel Károly 794 során megújította vele bocsánatkérését és lemondását a hercegi hatalomról, melyet a frankfurti zsinat írásban is lefektetett. Taszilót halála után a Karolingoknak megfelelő temetésben részesítette Nagy Károly, a lorschei kolostorban helyezték örök nyugalomra, ahova később Német Lajos, Károly unokája is temetkezett.¹¹¹⁷

A *poenitentia publica* értelmében Taszilónak Károly és egész kísérete előtt kellett bűnbánatot gyakorolnia. A történet másik fontos aspektusa a nyilvános megalázkodásban kereshető. A korabeli egyház liturgikus gyakorlata szerint az önmagát megalázó egyén jó eséllyel számíthat Isten bocsánatára, ilyen értelemben tehát a feljebbvalója előtt megalázkodónak a keresztény értékrend szerint egyszer mindenképpen kijárt a megbocsájtás. A *humiliatio* a kor felfogása alapján nem feltétlenül kapcsolódott össze negatív értékítélettel. Sok esetben maguk az uralkodók éltek ezzel a lehetőséggel, mégpedig oly módon, amely szintén nem nélkülözte a látványos és teátrális elemeket.¹¹¹⁸ Az uralkodó nyilvános megalázkodása során, ellentétes módon, éppen annak hatalma került kifejezésre, mely egyben politikai eszközként is szolgált, hiszen az ilyenformán előadott kéréseket illet teljesíteni. Ezen felül az alázatos uralkodó képe megfelelt a kor erénykatalógusaiban leírtaknak. Mint az ismeretes, II. Henrik különös szeretettel tekintett Bamberg városára, ahol uralkodásának első éveiben püspökséget is kívánt alapítani. A pápai engedély megszerzése után 1007. november 1-jén zsinatra hívta a birodalom vezető egyháznagyjait a Rajna menti Frankfurtba, hogy az alapítást véglegesítse. Mindez a würzburgi püspök tiltakozását vonta maga után, hiszen az újonnan felállítandó püspöki szék határai részben a

¹¹¹⁶ POSCHMANN, Kirchenbuße. 128–132.

¹¹¹⁷ EPPERLEIN, Nagy Károly. 54–60.

¹¹¹⁸ GARNIER, Bitte. 88–123.

würzburgi, részben az eichstätti püspökségek területéből kerültek kihasításra. A zsinaton megjelentek előtt Henrik térdre borult, akit Willigis mainzi érsek felemelt, majd a király ismertette a szándékát.¹¹¹⁹ Nyilvánvaló, hogy a bambergi püspökség alapításáról szőtt tervek nem a zsinaton kerültek nyilvánosságra, hiszen a würzburgi püspök tiltakozásképp a távol maradt a zsinattól és csak követei útján képviselte magát.¹¹²⁰ A kérést természetesen az egybegyűlt prelátusok jóváhagyták. II. Henrik megalázkodása a zsinati atyák előtt arra szolgált, hogy kérésének elutasítását megnehezítse, illetve ellehetetlenítse, mely kétségkívül előre megbeszélt forgatókönyv szerint zajlott a beavatottak, többek között Willigis érsek hathatós közreműködésével.¹¹²¹

A nyilvános alázat nem csak az uralkodói akarat kinyilvánításakor figyelhető meg. A 14. századi krónikakompozíció őrizte meg azt a jelenetet, amelyben III. Henrik Péter király segítségére sietve csatát vállalt Ménfőnél, majd az ütközet után táborában „*az üdvösséget hozó szent kereszt fája előtt alázatosan és áhítatosan leborult, mezítláb, testére vezeklő övet öltve, egész népével együtt magasztalta az Isten irgalmasságát, mivel aznap kiszabadította őt a magyarok kezéből.*”¹¹²² A köszönetnyilvánítás Isten felé nyilvánvalóan abból a teológiai világfelfogásból ered, amely keresztény liturgikus cselekedeteket követelt meg a hadviselő felektől, melyek közé az Isten felé történő köszönetmondás is beletartozott.¹¹²³ Gerics József jóvoltából régtől fogva ismert, hogy a ménfői csatát III. Henrik és VII. Gergely pápa istenítéletként értelmezték.¹¹²⁴ Az ilyen ütközeteknek nyilvánvalóan elengedhetetlen részét képezte a

¹¹¹⁹ „*Consedentibus igitur hoc concilio per ordinem archiepiscopis cum suis suffraganeis rex Heinricus humillimus a humotenus prosternitur et a Willigiso archiepiscopo, in cuius diocesi synodus habebatur, elevatus cunctis presentibus talia fatur: ' Domni et patres gloriosi, a mea parvitate huc asciti hodie convenistis et, quamobrem vos asciverim, vestris auribus aperiám precorque omnium vestrum clemenciam, ut in hiis, que, spero, michi divina gracia inspiravit, amore Christi inflammanti faveatis. Quia in sobole acquirenda nulla michi spes remanet, ob recompensationem futuram Christum heredem elegi et, quod precipuum habui, meipsum cum omnibus acquisitis seu acquirendis rebus Patri omnipotenti iam dudum secreto mentis in sacri iam dudum secreto mentis optuli. Episcopatum in Bavanberge cum licencia antistitis mei facere hactenus concupivi et hodie iustum hoc perficere volo desiderium. Ob hoc serenissimam vestrimet interpello pietatem, ne absencia eius, qui apud me voluit obtinere, quod mihi non licuit huic concedere, pro positum voluntatis mee queat impedire, cum in baculo eius mutuae confirmationis signo clarescat, hunc non propter Deum, sed ob dignitatis nullatenus adipiscendae dolorem fugisse. Moveat omnium corda presentium, quod per ambitionem suam sanctae matris aeclesiae augmentum anullare cumnuigerula legatione presumit. Ad haec firmiter constituenda contectalis meae presentis et unici fratris et coheredis mei larga benignitas aspirat, et sibi placita adimplecione hiis me eadem restituere uterque pro certo sciat. Si quando autem episcopus venire et promissa dignatur suscipere, paratum me ad omne, quod vobis bonum videtur, procul dubio inveniet.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 6. c. 31. 311–312.

¹¹²⁰ WEINFURTER, Heinrich II. 258.

¹¹²¹ a szöveg értelmezésére: ALTHOFF, Die Macht der Rituale. 123–124.

¹¹²² Bollók János fordítása. KK 51; „*Cesar autem reversus ad castra ante sacrosanctum lignum salutifere crucis se humiliter ac devote prostravit, discalciatus pedes, cilicio ad carnem indutus, una cum omni populo suo misericordiam Dei glorificavit, quod ipsam illo die liberavit de manibus Hungarorum.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 76. 332.

¹¹²³ A korabeli hadviselés liturgikus elemeire I. BACHRACH, Conduct of War. 64–107.

¹¹²⁴ GERICS, Judicium Dei. 111–134.

fentebb már említett köszönetnyilvánítás is. Nézetünk szerint ugyanakkor – nem vitatva, inkább kiegészítve Gerics megállapításait –, létezik egy olyan olvasata is a jelenetnek, amely szerint a császár szakrális hatalmának értelmében csak Istennek felel, és nem mellékesen mindezzel azt is kifejezte, hogy az uralkodó milyen viselkedést vár el alattvalóitól, akik hozzá fordultak segítségért. Péter király tisztában volt a helyzettel, hiszen még korábban, amikor elűzték Magyarországról, Henrik udvarába sietett, ahol a császár lábai elé borult, megbocsátást kérve az előzőleg elkövetett tetteiért.¹¹²⁵ Arra nézve, hogy az ilyen demonstratív viselkedés nem volt idegen a császári udvartól, Thietmarnak, Merseburg püspökének a krónikája ad eligazítást. A forráshely szerint az 1015. évben kért audienciát II. Henrik császárnál I. Bolesław lengyel fejedelem követe, egy bizonyos Stoignew nevű előkelő. A kihallgatás során a császár azonban előbb luxemburgi sógorait fogadta, akik mezítláb jelentek meg, és Henrik bocsánataért esedeztek. A császár visszafogadta őket a kegyeibe, és csak ezután foglalkozott a lengyel fejedelem követével.¹¹²⁶ A Thietmar püspök által megörökített jelenetet értékelő német historiográfiai vélekedések szerint az üzenet nyilvánvaló volt: amennyiben Bolesław békét szeretne, akkor hasonló módon kell eljárnia, mint a császár sógorainak, azaz Henrik felkínálta a lengyel fejedelemnek a *deditio* lehetőségét. Bolesław azonban elzárkózott a nyilvános megalázkodástól, nem volt hajlandó személyesen találkozni a császárral és alávetni magát, ami a továbbiakban ahhoz vezetett, hogy a Henrik fegyveres megoldással próbált a végére járni a viszálynak.¹¹²⁷

¹¹²⁵ „Ipso anno Ungarii perfidi Ovonem quendam regem sibi constituentes, Petrum regem suum occidere moliantur. Qui vix fuga lapsus, primo ad marchionem nostrum Adalbertum, sororis suae maritum, profugus venit, indeque ad regem Heinricum veniens, pedibusque eius provolutus, veniam et gratiam imploravit et impetravit.” Herimannus Augiensis Chronicon. Ed. Pertz, G. H. MGH SS V. ad a. 1041. 123; „Unde rex vehementer extimuit, et eadem nocte in terram Baiuvariorum perfugit cum paucis, quamvis eos merito sibi infestos sciret eo, quod sine causa inimicos eorum adiuvisset. Nam quoniam omnes bonos studuit impugnare et consilium impiorum semper adiuvere, Boemico etiam duci, suo seniori, nostro regi repugnantī, maximo fuerat subsidio prioris anni, ut diximus, autumno. Et hoc divino factum est iudicio, ut quem ille laceessivit inmerito, huius indigeret pietate in suae dignae depositionis egestate, a quo et nulla prius acceperat nisi bona, set ille velut malus pro bonis reddiderat mala. Rex tamen noster excepit eum cum omni gratia et plurima illi impendit beneficia, condolens eius miseriae et suae propter Deum oblitus iniuriae.” Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1041. 793–794.

¹¹²⁶ „Interea Hirimannus marchio pascha duxit cum socero et inde vix solutus ad imperatorem cum nuntio eiusdem Stoignewo diu expectatus venit. Idem legatus mentiri semper solitus ad cesarem in occidentali parte, plus ad perturbandum quam, ut simulaverat, ad pacificandum, ab instabili seniore suo missus est. Quem cum consociis suimet inperator suis familiaribus committens, generos suos gratiam eiusdem nudis pedibus querentes misericorditer suscepit et tunc demum, nuigerulus ut haec cerneret, presentari iussit et publice domino eius respondit. Hic cum alia, quam cesar preceperit, domi retulisset, cum prefato comite s pacem firmare cupienti iussu ducis infausti remittitur et in conspectu inperatoris et principum eius fallax et in invicem disturbans esse convincitur. Tunc iterum Bolizlavus se ad excusandum vel inobedientiam ad emendandum a cesare vocatus in presentiam eius venire noluit, sed coram principibus suis haec fieri postulavit.” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. lib. 7. c. 9. 408.

¹¹²⁷ WEINFURTER, Heinrich II. 219 vö. ALTHOFF, Die Macht der Rituale. 74.

Az alázat és a bűnbánat nyilvános kifejezése tehát az egyházi liturgia világából könnyen utat talált a politikai szférába, melynek alkalmazásával az eredeti békés állapotokat lehetett helyreállítani. Gerd Althoff vélekedése szerint a térdre borulás, megalázkodás rituáléja során mindkét fél kötelezettségeket vállalt a jövőre nézve, még abban az esetben is, ha mindez nem őszinte megbánásból történt. Erre világít rá a szerző által citált példa, amely Hunfried ravennai érsek és IX. Leó pápa között zajlott 1051 során.¹¹²⁸ A két fél közötti összetűzés a pápa életírása szerint az érsek mérhetetlen gőgje, kíséretének irigykedése és a pápai javak elbitorlása miatt pattant ki, amely végül odáig fajult, hogy Leó kiközösítette az érseket. Hunfriednak Augsburg városába kellett mennie, hogy nyilvánosan bocsánatot kérjen, amit meg is tett, mégpedig a szabályoknak megfelelően a pápa lábaihoz vetve magát. Leó végül megbocsátott neki, annak ellenére, hogy tudta, Hunfried mindezt csak kényszerűségből, álnok módra teszi, visszaélve az alávetés által kínált megbékélési rítussal. A közelben állóknak halkan meg is jegyezte, hogy az érsek az aktust csak röviddel fogja túlélni, ugyanis a közeljövőben betegség ragadja majd el.¹¹²⁹

A fontosabb példák között szokás még számon tartani Jámbor Lajos és a fiai között kirobbant konfliktus egyik epizódját, amelynek során Lajosnak Reimsben le kellett mondania a császári hatalomról, miután fiai a „hazugság mezején” elfogták.¹¹³⁰ A császár fia, Lothar azonban nem tudta hatalmát megszilárdítani, mert a birodalom előkelői Német

¹¹²⁸ ALTHOFF, Die Macht der Rituale. 122.

¹¹²⁹ „*Erat autem illi non modica concertatio contra pervasores rerum sancte Romane sedis maximeque contra episcopum Ravennatem spiritu repletum contumacie et rebellionis, cui nonnulli favebant palatini glorie domni invidentes apostolici. Quorum caput in fomento discordie erat Nizo episcopus Frisingie, super quem divina virtus huiusmodi horrendam ultionem dignatus est ostendere. Nam pro responsis imperialibus in Italiam directus Ravennam devenit et in favorem Ravennatis de tractoria verba contra hunc beatum proferre cepit, inter que ducto sub gutture digito ad hec blasphema prorupit: 'Hoc guttur gladio abscidatur, nisi eum deponi fecero ab honore apostolatus.'* Quo dicto eodem momento ipsum intolerabilis dolor gutturi invasit et inpenitens die tertio vitam obiit. Archiepiscopus autem Ravennatium ob incorrigibilem presumptionem est a sancto papa anathematizatus. Ideoque imperiali iussu Ausburgiam vocatus cum iusticia redditus, que iniuste pervaserat, absolutionem est petere coactus. Qui cum licet corde contumaci ante sancti pedes stratus iaceret cunctusque cetus presentium pontificum ei absolutionem peteret, ait vir beatus: 'Secundum eius devotionem tribuat illi omnipotens dominus cunctorum scelerum absolutionem.' Ille vero surgens cum sub sannatorie subrideret adhuc superbia tumidus, venerandus pater in lacrimas resolutus inquit secreto circumstantibus: 'Heu, mortuus est miser iste!' Nec mora ille languore corripitur et vix in patriam revectus vita et honore, quo tumebat, celeriter privatur.” Die Toulser Vita Leos IX. Ed. Krause, H. G. MGH SRG. LXX. lib. 2. c. 15. 206–209.

¹¹³⁰ „*Fractus robusti olim brachii vires ego Chludowicus caesar imperator augustus, Dei dispensante gratia orbi Romano imperans, cum late in populos iuris habenas immoderatus relaxavissem, indulgentia nostra quidam dissoluti, impugnando pietatem, in infidelitatis prorupere crudelitatem. Quod malum eo usque incanduit, ut ipsos quoque praedulces natos meos in me saevire compulerint et secum de nece sui genitoris tractare fecerint. Ad locum sic forte venit, qui ex eventu ruptae fidei, pacis et sacramentorum Mentitus-campus extuncappellatur. Hic me omnis pene meorum militum manus deserens eo, ut retuli; perduellio filios meos horrendum facinus involvit et praefices sceleris esse delegit, insonti mihi multa morti obnoxia imputantes. A nunquam laesis multipliciter laesus et delusus, nefandorum actuum meorum non inmemor, aequissimo Dei iudicio haec me digne perpeti comminiscens, casus aequanimiter ferebam.*” Ex translatione S. Sebastiani actore Odilone. Ed. Holder-Egger, O. MGH SS XV/1. c. 44. 388.

Lajos és Pippin vezetésével szembefordultak vele, így kerülhetett sor 834. március 1-jén, arra az aktusra, melynek során Lajost visszafogadták az egyház kebelére, majd ünnepélyes keretek között fegyverrel és koronával felékesítve császári méltóságába is visszahelyezték. Lothar 834 őszén kénytelen volt apja táborában, Blois-ban alávetnie magát. A jelenet most sem nélkülözte a színpadias elemeket. A császár a sátrában ült, amelyet egy magaslaton állítottak fel, hogy őt az egész hadsereg láthassa. Lothar megérkezése után apja lábai elé vetette magát Hugóval, az apósával együtt, akiket aztán többen is követtek. Ezt követően a herceget felsegítették a földről, aki elismerte, hogy súlyos bűnöket követett el, majd hűséget esküdött Lajosnak, és megígérte, hogy apja akaratának megfelelően Itáliába megy és ott is marad. A császár elfogadta a bocsánatkérést azzal a feltétellel, hogy a bűnösök esküjüket nem szeghetik meg, cserében mindenki megtarthatta az örökölt javait és egyéb vagyonát, kivéve azokat, amelyeket a császár adományozott nekik.¹¹³¹

Lajos és Lothar ellentéte régebbre nyúlik vissza, mint a Colmar közelében fekvő Rotfelden lezajlott korábbi események, ugyanis Lotharnak már 831 során meg kellett jelennie abban a nimwegeni kastélyban, ahol apja és kísérete tartózkodott, hogy helyreállítsák a békét a dinasztiaán belül. A minderről tudósító egykorú forrás szerint Lajos kifejezetten kérte, hogy Lothar úgy menjen hozzá, mint fiú az apjához, aki ennek eleget is tett.¹¹³² Lajos gyengéden bánt fiával, atyai feddésben részesítette, majd esküjét vette, hogy többé nem adja lázadásra a fejét.¹¹³³ Egy évvel később Lotharnak az Alpokon átkelve kellett apja elé sietnie, hogy tisztázza magát azon vádak alól, miszerint öccsének, Lajosnak a lázadását támogatta.¹¹³⁴ Lothar mindannyiszor nyilvánosan alávetette magát Lajosnak, aki ezt a *deditio* szabályainak megfelelően elégtételként fogadta el, így nyílt lehetőség tehát a megbékélésre. A sorozatosan elkövetett lázadások ellenére Lotharnak atyja minden esetben megbocsátott, a Blois-i események után visszahelyezte Itália élére, ám ezúttal olyan

¹¹³¹ „Post eos venit Hlutharius, ubi erat imperator pater eius sedens in papillione suo, quod erat extensum in altum valde in campo magno, ubi eum omnis exercitus contemplari potuit, et filii eius fideles steterunt iuxta eum. Tunc veniens Hlutharius cecidit ad pedes patris, et post eum socer eius Hug timidus, tunc Matfridus et ceteri omnes, qui primi erant in facinore illo. Postquam surrexerunt de terra, confessi sunt se valde deliquisse. Post hec iuravit Hlutharius patri suo fidelitatem, et ut omnibus imperiis suis obedire voluisset, et ut iret in Italiam et ibi maneret et inde non exiret nisi per iussionem patris. Tunc iuraverunt et ceteri. Post hec piissimus princeps indulgentiam dedit eis, si hoc iuramentum conservarent. Dimisit eos habere patrimonia et omnia, que habebant, praeter quod ipse manu propria tradidit eis. Diviserunt se ibi et Hlutharius perrexit in Italiam cum consentaneis suis pessimis, et statim Matfridus, qui erat maximus incentor omnium illorum malorum, mortuus est, et ceteri t nonnulli. Hi vero qui remanserant, febre correpti sunt.” Theganus Gesta Hludowici imperatoris. Ed. Tremp, E. MGH SRG. LXIV. c. 55. 250.

¹¹³² „In qua deliberatione cum totam expendissent noctem, mane imperator filio mandat, ne inimicis communibus credat, sed ad se tamquam ad patrem filius veniat. Quibus ille auditis, licet dehortantibus qui circa illum erant, ad patrem venit; a quo non est aspera increpatione invecus, sed modesta lenitate correctus.” Astronomus Vita Hludowwici imperatoris. Ed. Tremp, E. MGH SRG. LXIV. c. 45. 462.

¹¹³³ „Et Hlutharius filius eius cum iuramento fidelitatem promisit, ut post hoc umquam talia committere debuisset.” Theganus Gesta Hludowici imperatoris. Ed. Tremp, E. MGH SRG. LXIV. c. 37. 224.

¹¹³⁴ Lajos és Lothar kapcsolatára JARNUT, Ludwig der Fromme. 349–362.

jogállásban, mint amilyennek Pippin királysága minősült Nagy Károly idejében.¹¹³⁵ Itáliában tehát csak a helyi ügyekben dönthetett, hadsereget kizárólag apja utasítására hívhatott egybe, és a császár engedélye nélkül nem kelhetett át az Alpokon.¹¹³⁶

A fenti példák alapján elmondható, hogy az alávetés intézménye minden esetben egyfajta szabályszerűséget mutat. A megadás és az alávetés (*submitio, deditio*) nyilvános kifejezésével, azaz a megalázkodással (*humiliatio*) lehetőség nyílt a megbékélésre (*reconciliatio*), melyet az alávetett fél részéről esetlegesen eskü (*iuramentum*) pecsételt meg. Ez a viselkedési norma egyben a konfliktusok egyik lehetséges megoldásának minősült, amely a 9. század végén már általánosan elfogadott és alkalmazott volt.¹¹³⁷ A szász császárok idejében a *deditio* viszont már nemcsak elfogadottnak, hanem a legfontosabb politikai eszköznek számított a konfliktusok lezárásában. Hasonló példák sora hozható fel a Nyugati-Frank, illetve Francia Királyság területéről is,¹¹³⁸ ami a jelenség széles elterjedésére enged következtetni, ám érdekes módon, a Birodalomtól nyugatra eső területeken az alávetés intézménye a 10. század során általában nem vezetett a konfliktusok befejezéséhez. Mindez azt jelzi, hogy a rituális megalázkodás során a kikényszerített békét csak az erős császári hatalom volt képes erővel betartatni, illetve nyugaton a királyi hatalom erodálása nem tette lehetővé, hogy újfajta konfliktuskezelési mechanizmusok verjenek gyökeret. A közép-kelet-európai dinasztiák, melynek keresztény uralkodói a 10. század végén emelkedtek ki a pogány a törzsi társadalomból, szinte készen kapták azt a konfliktuskezelési stratégiát, amely a nyugati szomszédban már régtől fogva ismert és használatos volt, azaz a kereszténység felvételével minden lehetőség adott volt arra nézve, hogy az Ottók által sikeresen alkalmazott intézményt adaptálják. A térségben a *deditio* elterjedésére, és alkalmazására, mint a dinasztiákon belüli és közötti torzsalkodások megoldásának egyik lehetséges módjára az alábbi példákon keresztül szeretnénk rávilágítani.

A Piastok Lengyelországa kapcsán szó esett már II. Henrik és I. Bolesław összetűzéséről, amelynek 1015. évi epizódjában a lengyel fejedelem nem volt hajlandó magát alávetni a

¹¹³⁵ „Tunc domnus imperator, solita clementia motus, misit ad illum, ut pacifice ad se veniret, quia universa quae contra illum dicta habuerat ei suisque omnibus concederet; et Hlothario quidem Italiam, sicut tempore domni Karoli Pippinus, germanus domni imperatoris, habuerat, concessit, caeteris vero vitam, membra, hereditatem et multis beneficia perdonavit. Quem pater ad se cum suis venientem fortiter iuramento constrinxit, ne talia facere aut alicui sentire in postmodum tam ipse quam sui deberent. Quibus confirmatis, eum in Italiam regredi fecit cum his qui eum sequi maluerunt.” Annales Bertiniani. Ed. Waitz, G. MGH SRG. V. ad a. 834. 9–10.

¹¹³⁶ „Sed Franci, eo quod imperatorem bis reliquerant, poenitudine correpti et, ut deinde tale quid committerent, turpe iudicantes ad defectionem impelli de dignati sunt; quam ob rem cum nec fuge nec proelii locum videret, ea pactione novissime praelium diremit, ut infra dies statutos Alpibus excederet ac deinceps sine patris iussione fines Franciae ingredi non praesumeret et extra patris voluntatem in eius imperio deinceps nihil moliri temptaret. Quod et ita se et suos servaturos tam is quam et sui sacramento firmaverunt.” Nitihardi Historiarum libri IIII. Ed. Müller, E. MGH SRG. XLIV. lib. I. c. 5. 8.

¹¹³⁷ ALTHOFF, Die Macht der Rituale. 70.

¹¹³⁸ KOZIOL, Begging Pardon and Favor. passim; DALEWSKI, Ritual and Politics. 51–52.

császári hatalomnak. Fiának és örökösének, II. Mieszkónak azonban nem volt más lehetősége, hiszen idősebb féltestvére, Bezprym, aki Thietmar szerint Bolesław második házasságából, magyar anyától született, elűzte őt. A köztük kirobbant konfliktus okait már említettük, e helyütt elegendő röviden megjegyezni, hogy Mieszko, akit apja még életében utódjának jelölt, és az országnagyok beleegyezésével felkent,¹¹³⁹ testvéreinek nem volt hajlandó részt kínálni a fejedelmi hatalomból. Bezprym tragikus halála után Mieszko végül visszatérhetett Lengyelországba. A Hildesheimi Évkönyv tanúsága szerint azonban 1032 során kénytelen volt Merseburgban ismételtelen megjelenni a császár előtt, ahol koronáját és királyi ékszerait Konrád kezébe tette,¹¹⁴⁰ aki ezután visszahelyezte Mieszkót a hatalomba, ám azt meg kellett osztania testvérével, Ottóval és rokonával, Dytrykkel.¹¹⁴¹

II. Konrád Csehország esetében is hasonló módon járt el. A tragikus sorsú Jaromír és öccse közötti feszültség egészen 1012. esztendőig vezethető vissza, amikor Jaromír hatalmát Oldřich megdöntötte. 1033 során a császár Járomírt helyezte vissza a prágai trónra, ám 1034 húsvétján Oldřichot II. Konrád ismét kegyeibe fogadta, és a fivérek közti konfliktust úgy próbálta megoldani, hogy Csehországot felosztotta közöttük.¹¹⁴² Ahogyan Jaromír hatalomra kerülése II. Henrik császárnak volt köszönhető, úgy Oldřiché II. Konrádnak, aki bizonyosan hasonló módon járt el, mint Mieszko és testvéreinek az esetében, mindehhez pedig kiváló alkalmat szolgáltatott a húsvéti ünnepségek. Magyarország esetében a császári alávetés Orseolo Péter uralkodása során figyelhető meg. Az Altaichi Évkönyv arról számol be, hogy Péter király csak III. Henrik lábainál nyerhetett megbocsátást. A *deditio* intézményén keresztül tehát a császári hatalom a keleti határain fekvő országok dinasztikus konfliktusaiba is hatékonyan tudott beavatkozni.

¹¹³⁹ „*Deus omnipotens cuius constitutione regali diademate coronatus es, ipse tibi spacium vitae pomamque victoriae largiendo, cunctis efficiat hostibus fortiozem.*” Codex Mathildis. Liber officiorum cum foliis dedictionis. Ed. Kürbis, B. MSP. I. 140. Vö. KÜRBIS, Die Epistola Mathildis. 318–348. ill. LABUDA, Mieszko II król Polski. 64–65.

¹¹⁴⁰ „*Hoc anno Bezprym ob inmanissimam tyrannidis suae sevitiā a suis, et etiam non sine fratrum suorum machinatione, interfectus est. Sed Mieszko statim domum rediit; qui cognoscens, sibi propter inmoderatam sui insolentiam, quam prioribus annis exercuit, omnia quae perpeusus est merito evenisse, legatos suos ad imperatorem destinavit tempusque semet presentandi con digneque satisfaciendi postulavit. Et postmodum imperatore consentiente Mersburg venit et semet Non. Iuli in imperatoriam potestatem, coronae scilicet ac totius raegalis ornamentis oblitus, humiliter dedit. Quem imperator clementius, quam ipse opinaretur, suscepit eique et eius patrueli, cuidam Thiedrico, regnum, quod ipse solus ante possederat, divisit; quod ipse tamen postea solus iterum sibi usurpavit.*” Annales Hildesheimenses. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. ad a. 1032. 37. Vö. LABUDA, Mieszko II król Polski. 88.

¹¹⁴¹ „*Caesar divisa provincia Bolanorum in tres partes Misiconem fecit tetrarcham, reliquas duas duobus aliis commendavit.*” Wiponis Gesta Chounradi II. imperatoris. Ed. Bresslau, H. MGH SRG. LXI. c. 29. 48–49.

¹¹⁴² „*In pascali vero festivitate Odalricus Boemiorum dux optentu imperatricis et principum in gratia de exilio domum redire promeruit et ducatus sui medietatem, suo fratre Germiro medietatem retinente, suscepit.*” Annales Hildesheimenses. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. ad a. 1034. 38; „*Ibi Odalricus Boemiorum dux obtentu reginae nec non et procerum de exilio rediit, et ducatus sui medietatem, fratre suo Germiro alteram partem retinente, suscepit.*” Annales Magdeburgenses. Ed. Pertz, G. H. MGH SS XVI. ad a. 1034. 170.

A fenti néhány példából világosan kiderül, hogy a Birodalom érdekeinek mentén alkalmazta az alávetés intézményét mindhárom dinasztiával szemben. Ennek következményeképpen maga a jogintézmény és az abban résztvevők kötelezettségei ismertek voltak mind az Árpádok, mind a Piastok és Přemyslidák udvarában. Arra nézve azonban, hogy az említett dinasztiák maguk is alkalmazták volna a *deditio* által kínált konfliktuskezelési lehetőségeket, még adósak maradtunk. Nézetünk szerint, az alábbi, nem teljeskörű¹¹⁴³ esetek bemutatásával sikerül megválaszolnunk a kérdést.

Többször is szó esett már III. Ferdeszájú Bolesław és féltestvére, Zbigniew között kirobbant konfliktusról, amely már apjuknak Władysław Hermannak a halálával vette kezdetét. Gallus Anonymus, aki gesztájának középpontjába a féltestvérek közötti végleges és helyrehozhatatlan összeveszéshez vezető utat állította, így nyilatkozott: „*Meghalt tehát a hajlott korú és a hosszú betegségével törődő Ulászló fejedelem, akinek gyászszertartását öt napon át tartotta Márton érsek a káplánokkal Płock városában, nem merészelve őt eltemetni, ameddig a fiaira várakoztak. Mikor pedig megérkezett mindkét fivér, apjukat még el sem temették, mikor csaknem nagy szakadás támadt közöttük a kincstár és az ország felosztása miatt.*”¹¹⁴⁴ A kezdeti nézeteltéréseket a püspök közbenjárására még sikerült elsimítani, azonban a későbbiekben Zbigniew árulása miatt, Bolesław katonai erővel foglalta el bátyja erősségeit. Bolesław magyar és ruszbeli csapatokkal megerősített seregének túlerejét látva Zbigniew Balduin krakkói püspök és Jaroszlav volhíniai fejedelem¹¹⁴⁵ közvetítésére öccse elé járult, elismerte, hogy alatta áll, hűséget és engedelmisséget fogadott neki. Bolesław ily módon Zbigniew önálló uralmi területét is felszámolta Lengyelországban, Mazóvia kivételével, amit nem úrként, hanem *milesként* bírt ezután. Volt már róla szó, hogy Gallus, aki nyilvánvalóan nem elfogulatlanul írta meg az események krónikáját, kifejezetten nehezményezte, hogy Zbigniew a testvéri viszonyt felrúgva az ellenséggel szövetséget kötött. A Łęczycza közelében lezajlott alávetésről Gallus csak röviden tudósított, azonban rendelkezésünkre áll Wincenty Kadłubek 13. század második évtizedében keletkezett krónikája, amely szintén beszámol az alávetésről. A leírás szerint, Zbigniew az országnagyok közvetítésére Bolesław elé járult, majd annak lába elé borult, és ezután nyerte el bátyja kegyelmét.¹¹⁴⁶ Annak ellenére, hogy

¹¹⁴³ Tételes felsorolására I. DALEWSKI, *Ritual and Politics*. 41–84.

¹¹⁴⁴ Bagi Dániel fordítása. Gall Névtelen, *cum capellanis celebrando, Martinus archiepiscopus expectando filios sepelire non est ausus. Advenientes autem ambo fratres, adhuc insepulto patre magnum inter se pene de divisione thesaurorum regni discidium habuerunt, sed divina gratia inspirante et archiepiscopo sene fideli mediante, preceptum viventis in presencia mortui tenuerunt.* Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 2. c. 21. 88.

¹¹⁴⁵ Gallus tévedett, amikor a Rusz fejedelemének tette meg Jaroszlavot, vélhetően a sógorára gondolt, aki ekkor Volhínia ura volt. I. FONT, *Rurikida fejedelmek*. 247.

¹¹⁴⁶ “*Quem Boleslaus omnibus eius municipiis interceptis urgentissime insectatur, donec humillime prouolutus uix optimum tandem inpetrat interuentu, ut miles saltem fratris non regni coheres estimetur.*” Magistri Vincentii dicti Kadlubek *Chronica Polonorum*. Ed. Plezia, Marian MPH NS XI. lib. 3. c. 28. 75.

Kadłubek a történetek után jó 120 évvel később nemigen találhatott élő szemtanút, jól ismerte a *deditio* során alkalmazott forgatókönyvet, nem véletlen tehát, hogy a lábhoz borulással fejezte ki Zbigniew alávetett helyzetét.

Csakhogy Zbigniew – Gallus elmondása szerint – esküjét nem tartotta meg, ezért bátyja elűzte őt az országból. A száműzetésben élő féltestvérének Bolesław ismételtén megbocsájtott, azzal a feltétellel, hogy alázasatosan és engedelmesen fog viselkedni, azaz tartja magát a *deditio* szabályaihoz, amire esküt is tett. Azonban mindezt semmibe véve Zbigniew úr módjára, zeneszó kíséretében érkezett vissza Lengyelországba, amely végül ahhoz vezetett, hogy Bolesław végleg megorrolt rá, lefogatta, majd megvakíttatta.¹¹⁴⁷

Az 1106. évi események arra világítanak rá, hogy Bolesław a *deditio* intézményén keresztül kívánt olyan politikai helyzetet teremteni, amelyben Zbigniew elkerülheti a teljes katonai vereséget, és az ország békéjét is megőrizheti azzal, hogy testvérét részesíti a hatalomból, hiszen Zbigniew megtarthatta Mazóviát. Arra nézve, hogy mindez nem számított egyedülálló esetnek, érdemes felidézni az 1096. évi kruszwicai csata után történeteket. A Sieciech vajda elleni lázadás során Zbigniew sereget gyűjtött, majd csatát vállalt apjával és a vajdával szemben az említett helyen. Az ütközet végül a herceg vereségével végződött, aki – hogy elkerülje a halált vagy a megcsonkítást – apja elé járult. Władysław Herman ugyan megkegyelmezett neki, de bebörtönözte, ám egy évvel később a gnieźnói egyház felszentelésekor, 1097. május 1-jén újra kegyeibe fogadta.¹¹⁴⁸ Zbigniew Dalewski értelmezésben a Gallus által leírtak a *deditio* alkalmazására engednek következtetni. Annyi mindenképpen bizonyos, hogy a székesegyház felszentelése nyilvánvalóan olyan ünnepélyes körülményeket biztosított, amely során színpadias elemeken keresztül lehetséges volt a dinasztia belüli nézeteltérés rendezése, illetve az apa és fia között fennálló alá és fölérendeltségi viszony nyilvános bemutatására.¹¹⁴⁹

Csehországban szintén az alávetés alkalmazásával nyílt lehetőség arra, hogy I. Vladislav és idősebb féltestvére, Bořivoj között kirobbant hatalmi konfliktus békés úton rendeződjék. 1117 során Vladislav, aki korábban legyőzte és száműzte Bořivojt, hazahívta bátyját, békét

¹¹⁴⁷ „At Zbigneus stultorum consiliis acquiescens promisse subiectionis et humilitatis minime recordatus, ad Boleslauum non humiliter sed arroganter est ingressus, nec sicut homo longo tam exilio eastigatus, tantisque laboribus et miseriis fatigatus, ymmo sicut dominus cum ense precedente, cum simphonia musicorum tympanis et cytharis modulantium precinente, non se servituum sed regnaturum designabat, non se sub fratre militaturum, sed super fratrem imperaturum pretendebat.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 3. c. 25. 155; Zbigniew Dalewski érvelése szerint Zbigniew az *adventus regis* szabályai szerint érkezett meg, amely sértette Bolesław érdekeit. DALEWSKI, Ritual and Politics. 1, 12–13, 35–36. Vö. BAGI, Divisio Regni. 220–221.

¹¹⁴⁸ „Postea vero consecratione Gneznensis ecclesie intetventu episcoporum eum principum advocavit, eorumque precibus gratiam, quam perdiderat, acquisivit.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 2. c. 5. 73.

¹¹⁴⁹ DALEWSKI, Ritual and Politics. 78–79.

kötött vele, majd Bořivojra ruházta a hercegi hatalmat. Cosmas leírásából tudjuk, hogy Vladislav alávetette magát testvérének, elégtételt adva neki a korábbi sérelmekért. A *deditio* szabályainak értelmében bátyja az elégtételt elfogadta és megígérte, hogy a hercegséget megosztja vele, és a jövőben hallgatni fog Vladislav tanácsaira.¹¹⁵⁰

Prága és Morvaország ellenségeskedéseinek egy fejezetét is a már ismert módszer szerint zárták le a felek. II. Vladislav, aki a későbbiekben II. Barbarossa Frigyes jóvoltából a királyi címet is elnyerte, 1142 során széleskörű morva felkeléssel nézett szembe, amelynek élén II. Konrád znojmoi, II. Vratislav brnói és III. Ottó olomouci hercegek álltak. Vladislav csak a császári csapatok segítségével tudott úrrá lenni a helyzeten. A következő évben megtorlásképpen hadat vezetett Morvaországba. Prágai Vincének a 12. század utolsó harmadában keletkezett munkája, amely egy közelebbről ismeretlen vyšehradi kanonok által lejegyzett krónika folytatása, az esemény kapcsán megjegyezte, hogy a lázadók megvallották bűnös cselekedetüket és nyakukra helyezett karddal megadták magukat.¹¹⁵¹ A cseh herceg megbocsájtott mindannyiuknak és megengedte, hogy birtokaikat és jogaikat megtarthassák.

Az Árpádok dinasztiáján belül is megfigyelhető hasonló eset. A krónikakompozíció 147. fejezete arról számol be, hogy 1106 körül Álmos herceg, aki a királytól való félelmében előzőleg Passauba menekült, hazatért. Ám nem sokat időzött Magyarországon, hanem Lengyelországba sietett a sógorához, III. Bolesławhoz, majd serege élén bevonult Abaújvárba. Kálmán király, akinek mindez tudomására jutott, ostrom alá vette a várat, azonban mielőtt a döntő ütközetre sor került volna „a herceg hirtelen lóra szállt, a városkapun kívülre távozott, és egyedül nagy sebesen a király táborához lovagolt. S mihelyt a király sátrához ért, lováról leszállva nyomban a király lába elé borult, és mindenki színe előtt nyíltan bűnösnek vallotta magát.”¹¹⁵² Kálmán elfogadta öccse megalázkodását és meg is bocsájtott neki, aki

¹¹⁵⁰ „Similiter eodem anno et semper regnante domino nostro Iesu Christo, cuius in manu corda sunt regum, quo etiam clementer inspirante dux Wladizlaus recordatus est fratris sui Borivoy, cuius humilitatem iam Dominus prospectans arcis de throno etherie, misertus erat afflictionis eius et miserie, et quia, cui Deus miseretur, homo non potest non misereri, statim predictus dux iam nutu instinctus divino et Hermannii episcopi faciens omnia consilio mittit et revocat mense Decembri fratrem suum Borivoy de exilio, et satisfaciens sibi ac semetipsum eius submittens dominio, iterum collocat eum in principali solio.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 43. 217–218. Vö. DALEWSKI, Ritual and Politics. 70. ill. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 137.

¹¹⁵¹ „Anno dominice incarnationis 1144. princeps Otto una cum fratre suo a Wratizlao sese contra dominum suum ducem inique egisse recognoscentes, relicta temeritate Conradi fratris sui, per interventum domni Heinrici Moraviensis episcopi gratiam ducis Wladizlai, colla sua eburnea gladio suo submittentes acquirunt, et provincias suas licet devastatas habere permittuntur. Eodem anno Velizlao comes, Troianum filium habens unicum optime indolis, a duce Wladizlao Wissegrado donatur castris, quod usque ad finem vite sue obtinuit.” Vincenti Pragensis Annales. Ed. Wattenbach, W. MGH SS XVII. ad a. 1144. 661. Vö. DALEWSKI, Ritual and Politics. 70–71, ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 231–232.

¹¹⁵² Bollók János fordítása. KK 96; „Anno Domini M-o C-o VI-o reversus est dux Almus de Patauia, qui propter regis timorem illuc fugerat. Quem rex suscepit ad pacem. Deinde fugit in Poloniam et accersito Polonorum et Hungarorum consilio et auxilio reversus est in Hungariam et cepit Nouum Castrum et intravit illud. Rex autem hoc audito obsedit castrum. Cumque in crastinum pugnare vellet, ecce dux subito equum ascendens portas castris exiens citissime equitavit

ezután Jeruzsálembe zárandokolt. A krónikahely által megőrzött esemény nem ismeretlen a magyar historiográfia számára, hiszen az 1106. évi események fényében a Kálmán király uralmával foglalkozó kutatók kiemelték, hogy Álmos jeruzsálemi zárandokújtára csak büntetésképp vállalkozott, távollétében a király pedig megfosztotta őt birtokaitól és felszámolta a magyarországi dukátus intézményét.¹¹⁵³ Legutóbb Bagi Dániel világított rá arra, hogy a jelenet a *deditio* szabályainak megfelelően zajlott le. Mivel a krónika az eseményeket a Kálmán-ági királyok szemszögéből beszéli el, a fejezet lejegyzésének a keletkezési idejét II. István korára helyezte a Pécsi Tudományegyetem kutatója.¹¹⁵⁴

Nézetünk szerint a meglátás a fenti példák fényében mindenképp helytálló, a lábhoz borulás, a bűnök mindenki előtt történő, nyílt megvallása valóban a *deditio* által megkövetelt íratlan szabályokhoz igazodik. Kálmán elfogadta ugyan a herceg bocsánatkérését, ám a *statisfactio* részeként kikötötte, hogy Álmos zárandokoljon el Jeruzsálembe.

Összegzésképpen tehát elmondható, hogy a dolgozat által tárgyalt korszakban a *deditio* intézménye olyan megoldást kínált a felek részére konfliktusok esetén, amelynek során békés úton lehetett rendezni a nézeteltéréseket, és az alávetett fél nem vesztette el a társadalmon belül elfoglalt helyét és presztízsét. Ez a fajta egyezség egyben kötelezettségeket is rótt a felekre, akik a legtöbb esetben, mint ahogyan azt a fenti példák is bizonyítják közeli rokoni kapcsolatban álltak, melyet esküvel pecsételtek meg. A hatalomért folytatott családi torzskodásokban egészen a 12. század végéig megfigyelhető a térségben az alávetés alkalmazása.¹¹⁵⁵ A *deditio* láthatólag túlélte az Ottók korát, ám a példák sokasága során világossá vált, hogy azok az íratlan szabályok és kötelezettségek, amelyek a 9–10. század során használatosak voltak, a 11–12. századra némiképp megváltoztak. Számos olyan eset ismert ugyanis, amelyben a megalázkodó fél kérését a másik oldal nem teljesítette, sőt, a birtokok elkobzása, jogfosztottság és akár fogság is lehetett a *deditio*-t vállaló egyén sorsa.¹¹⁵⁶ Ilyen esetet örökített meg Thietmar, amikor, leírta, hogy 1012 során a testvére által elűzött Jaromír II. Henrik lábához vetette magát, és annak kegyelmét kérte. A könyörület helyett azonban fogság jutott neki osztályrészül, II. Henrik Ethelboldnak, Utrecht püspökének a

solus ad castrum regis. Et cum ad tentorium regis venisset, statim de equo descendens et ad pedes regis venisset et in ore omnium se culpabilem proclamavit. Rex autem nichil tale scientibus duci indulsit. Nam et indignationem suam ab Hungaris, qui in castro erant, per intercessionem ducis amovit.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 147. 426–427. A szöveg értelmezésére l. ZUPKA, Ritual and Symbolic Communication. 94–96.

¹¹⁵³ MARCZALI, Magyarország története. 245; MT. I/2. 949; ZSOLDOS, Az Árpádok. 85; KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 135–152. legújabb értelmezésére l. BAGI, Barátság. 381–409.

¹¹⁵⁴ BAGI, Barátság. 381–409.

¹¹⁵⁵ Az esetek taxatív felsorolására l. DALEWSKI, Ritual and Politics. 72–85.

¹¹⁵⁶ ALTHOFF, Vom Konflikt. 32.

kezére adta, hogy a büntetést végrehajtsa.¹¹⁵⁷ Mindhárom dinasztia konfliktuskezelési eszköztárában ott szerepelt a *deditio* jogintézménye, melyet a dinasztia tagjai között kirobbant konfliktusok esetében olyan gyakorlatot követve alkalmaztak, amely során az alávetett félnek tudomásul kellett vennie, jogai bizonyos mértékű csorbulást fognak szenvedni, cserébe azonban nem kell szembenézni a fizikai megsemmisítéssel, csonkítással, elűzéssel vagy fogsággal. A *deditio*, mivel íratlan szokásjogról lévén szó, tág értelmezési keretet hagyott mindekét fél számára, ezért volt lehetséges, hogy Álmos herceg az 1106. évi alávetést követően V. Henrikhez sietett, és elpanaszolta, hogy jogai csorbultak és javait is elvesztette.¹¹⁵⁸ Kálmán értelmezésben vélhetően pusztán annyi történt, hogy az életére és hatalmára törő herceg az alávetéssel lemondott további jogairól és adományos birtokiról, cserében megtarthatta életét és olyan ellátásban részesülhetett, amely kijárt a dinasztia tagjainak. Nézetünk szerint Kelet-Közép-Európa dinasztiai a *deditio* kínálta lehetőségeket nem pusztán olyan politikai eszköznek tekintették, amelynek során egy-egy konfliktust meg lehetett oldani, hanem az eredeti, Karoling-kori mellérendeltségi viszonyokat visszaállító jogszokás egy módosult, saját igényekre formált változatát vették át, ugyanis az alávetett fél – itt mindenképpen fontos hangsúlyoznunk, hogy a dinasztia belüli családtagokról van szó – a továbbiakban már nem számított egyenlőnek. Másképp megfogalmazva, az alávetés intézménye a győztes fél szempontjából lehetőséget kínált arra, hogy a családtagok eredendően mellérendő státuszát alárendelt szerepkörre korlátozza.

III.3.5. *Consilium et auxilium*

A továbbiakban érdemes röviden áttekinteni, hogy a dinasztikus házasságok milyen más előnyökkel kecsegtettek. Elsősorban minden házasság magában hordozta annak a lehetőségét, hogy a felek konfliktusok esetén számíthattak egymás fegyveres segítségére. Talán a másik fél megsegítésének ez a módja igényli a legkevesebb magyarázatot, hiszen mindennek az érzékeltetésére példák sokasága áll rendelkezésünkre a forrásokban. Régóta ismert, hogy Szent Istvánt sógorának, II. Henriknek a lovagjai segítették, akik Gizella

¹¹⁵⁷ „*Dux Iarimirus inter hec, de quo predixi, regis gratiam suppliciter petens pro misericordia et restitutione exilium et ac custodiam Ethelbodi presulis, Ansfridi successoris episcopi, suscepit; qui in inmensa cede Bawariorum ad Bolizlavum sine regis ac sui licencia cum muneribus iter agencium et trucidacione sibi commissorum et non aliqua regis infidelitate talem promeruit ulcionem.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 6. c. 83. 373–374.

¹¹⁵⁸ „*Eo tempore orta simultate inter Colomannum regem Pannoniae germanumque eius vocabulo Almus, eo quod uterque sibi potius regiam competere dignitatem iure gentis illius contenderet, spoliatus tam rebus quam ducatu, quo inter Ungros clarus et ut decuit fratrem regis a rege secundus claruit, Almus regem Heinricum adiit, et in auribus totius senatus haut secus quam ille quondam (Hiemsalis germanus) Atherbal miseras suas deplorans, Romani imperii magnilicentiam in compassionem et defensionem sui flectere curavit.*” Ekkehardi chronicon universale. Ed. Waitz, D. G. MGH SS VI. 242. Vö. ÍFMT 268–276.

kíséretében érkeztek Magyarországra.¹¹⁵⁹ András és Béla konfliktusában, amely a következő generációt is érintette, mindkét fél a házassági kapcsolatai révén jutott fegyveres segítségéhez. Az ilyen segítségnyújtás természetesen ugyanígy megtalálható a Piastoknál és a Přemyslidáknál is. I. Szép Ottó herceg gyermekeinek az érdekében nagybátyjuk, Szent László indított hadjáratot 1095 során,¹¹⁶⁰ I. Kázmér pedig lengyelországi visszatértekor számíthatott sógorának, Bölcs Jaroszlavnak a seregeire.¹¹⁶¹ A fegyveres segítségnyújtás megfigyelhető testvérek és féltestvérek között is, azaz nemcsak a házassági kapcsolatokat lehetett ilyenformán kiaknázni. Ilyen természetűnek látszik II. Mieszko és Ottó hatalmi küzdelme, amelybe Bezprym is bekapcsolódott, mégpedig féltestvére, Ottó oldalán.¹¹⁶² A Piastoknál maradva e helyütt érdemes felidézni a Władysław Herman és fiainak konfliktusát, akik Gallus szerint Sieciech vajda ténykedése miatt fordultak apjuk ellen.¹¹⁶³ Az Árpádok esetében Géza és László hercegek együttes katonai fellépésének következtében sikerült Salamon uralmát megdönteni.¹¹⁶⁴

A fegyveres segítségen kívül hasonló jelentőséggel bírt a rokonok befogadása, biztonságuk szavatolása otthoni ellenfeleikkel szemben. Többször is előfordult, hogy a menedéket kereső személy a száműzetése során kötött dinasztikus házasságot az őt befogadó uralkodócsaláddal. A magyar krónikás hagyomány ugyan Béla és II. Mieszko leányának egybekelését a pomerán vitéz párviadalban való legyőzésével magyarázta, erről azonban a legújabb kutatás kimutatta, hogy mindez csupán a Béla-ág történeti-legitimációs eszköztárának egy kelléke volt.¹¹⁶⁵ Annyi mindenesetre az esetből kiderül, hogy Béla lengyelországi tartózkodása során vette el a Piast hercegnőt, ahogyan ez II. Vratislav esetében is megfigyelhető, aki szintén Csehországból való elűzetése után kötött házasságot Adelheiddel, I. András magyar király lányával.¹¹⁶⁶

¹¹⁵⁹ KRISTÓ, Gizella kísérete. 233–240.

¹¹⁶⁰ BAGI, Szent László csehországi hadjárata. 162–170.

¹¹⁶¹ FONT, I. András és Bölcs Jaroszláv. 614.

¹¹⁶² BAGI, Divisio regni. 275–277.

¹¹⁶³ „Interea namque Zetheus multas, ut ferunt, ipsis pueris insidias pretendebat, ac paterum animum ab affectu filiorum multis machinationibus avertebat. In castellis etiam puerorum partibus deputatis aut sui generis, aut inferioris, quibus dominarentur, comites vel pristaldos preponebat, eosque pueris inobientes existere versuta calliditate commovebat. Ambobus siquidem fratribus infestus insidiator existerat, sed magis tamen Bolezlauum, legitimum et acrem animo, post patrem regnatum suo infortunio metuebat. Ipsi vero fratres iureiurando se coniunxerant et inter se signum fecerant, quod si Zetheus eorum alteri machinaretur insidias, alter alteri subvenire cum totis viribus nullius more pateretur inducias.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 2. c. 16. 79–80. Vö. BAGI, Divisio regni. 215–216.

¹¹⁶⁴ A mogyoródi ütközet értékeléshez I. Geric, Judcium Dei. 111–134.

¹¹⁶⁵ BAGI, Béla és a pomerán. 305–306.

¹¹⁶⁶ „Forte fuit huic regi unica gnata, nomine Adleyta, iam thoro maritali tempestiva, valde formosa et multis procis nimium spes invidiosa. Hanc hospes ut vidit misere adamavit, quod rex bonus non recusavit, atque post dies matrimonio sibi eam copulavit.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 16. 107.

A középkori társadalomtörténet vizsgálata során a különböző forrásokban meglehetősen gyakorisággal bukkan fel a címben említett két fogalom, ennél fogva a modern történetírás joggal állapította meg, hogy a szóbeli tanácsadás és a segítségnyújtás központi szerepet töltött be a középkori ember életben. Mind a lexikonok, mind a kézikönyvek szócikkeiben megtalálhatók ezek a fogalmak, amelyeket ilyenformán leginkább a vazallitás hűségkötelezettségei között tart számon a kutatás.¹¹⁶⁷ Ehhez nyilvánvalóan hozzájárult az is, hogy Fulbert, Chartres püspöke és korának egyik legbefolyásosabb egyházi személyisége Aquitániai Vilmos kérésére levelében kifejtette és felsorolta az ilyen kapcsolatokban résztvevő felek kötelezettségeit, ugyanis Vilmos vitába keveredett vazallusával, Lusignani Hugóval. A püspök visszanyúlva az antik szövegekhez, kiemelte a tanács és a segítségnyújtás fontosságát.¹¹⁶⁸ Kétségtelen, hogy Fulbert írása alapján a leginkább Nyugat-Európában elterjedt alá- és fölérendelő társadalmi és hűbéri viszonyok egy bizonyos szegmensének leírására is alkalmas a *consilium* és *auxilium* fogalompáros, ám ahogyan erre a német historiográfia is felhívta a figyelmet, ennél azért sokkal összetettebb jelenséggel állunk szemben.¹¹⁶⁹

A *consilium* intézménye ugyanis a középkori politikai élet szinte minden részére kiterjedt. Megtaláljuk uralkodók és országnagyok viszonyában, amelynek legbeszédesebb példáját az Imperium területén megtartott birodalmi gyűlések szolgáltatják.¹¹⁷⁰ Az ilyen gyűlések arra is rávilágítanak, hogy a *consilium* sok esetben meghatározott formában, bizonyos szabályok szerint zajlott.¹¹⁷¹ A szóbeli tanácsadás és tanácskozás ugyanakkor nem csak és kizárólag alá- és fölérendeltségi viszonylatban érhető tetten a korszakban. Hiszen inkább mellérendelő viszonylatban beszélhetünk azokról a politikai érdekszövetségekről, amelyek a már említett

¹¹⁶⁷ Klasszikus értelmezésére Nyugat-Európát tekintve I. BLOCH, A feudális társadalom. 239–246.

¹¹⁶⁸ „*Gloriosissimo Duci Aquitanorum Willelmo, Fulbertus Episcopus orationis suffragium. De forma fidelitatis aliquid scribere monitus, haec vobis quae sequuntur breviter ex Librorum auctoritate notavi. Qui domino suo fidelitatem jurat, ista sex in memoria semper habere debet: incolume, tutum, honestum, utile, facile, possibile. Incolume, videlicet ne sit domino in damnum de corpore suo. Tutum, ne sit ei in damnum de secreto suo, vel de munitionibus per quas tutus esse potest. Honestum, ne sit ei in damnum de sua justitia, vel de aliis causis, quae ad honestatem ejus pertinere videntur. Utile, ne sit ei in damnum de suis possessionibus. Facile vel possibile, ne id bonum, quod dominus suus leviter facere poterat, faciat ei difficile; neve id quod possibile erat, reddat ei impossibile. Ut autem fidelis haec nocumenta caveat, justum est; sed non ideo casamentum meretur: non enim sufficit abstinere a malo, nisi fiat quod bonum est. Restat ergo ut in eisdem sex supradictis consilium et auxilium domino suo fideliter praestet, si beneficio dignus videri velit, et salvus esse de fidelitate, quam juravit. Dominus quoque fideli suo in his omnibus vicem reddere debet. Quo si non fecerit, merito censebitur malefidus: sicut ille, si in egrum praevaricatione vel faciendo vel consentiendo deprehensus fuerit, perfidus et perjurus. Scripsossem vobis latius, si occupatus non essem cum aliis multis, tum etiam restauratione civitatis et Ecclesiae nostrae, quae tota nuper horrendo incendio conflagravit: quo damno etsi aliquantis per non moveri non possumus, spe taamen divini atque vestri solatii respiramus.*” Fulberti Episcopi Carnotensis Epistolae. Ed. Delisle, Léopold Recueil des historiens des Gaules et de la France. X. 463.

¹¹⁶⁹ ALTHOFF, Colloquium familiare. 157.

¹¹⁷⁰ A dolgozat által vizsgált időszak birodalmi gyűléseihez I. FONT, Hoftag. 11–33.

¹¹⁷¹ ALTHOFF, Verwandte. 186–187.

coniuratio valamilyen formáját alkották, legyenek azok politikai csoportosulások avagy eredetileg olyan római jogi intézmények, amelyek személyi és vagyoni közösséget alkottak. Az egyház keretein belül ugyanígy megtalálható volt ez az intézmény, amely leginkább a zsinatok során tapintható ki, és amely egyben összekapcsolható az ítélethozattal (*iudicium*) is.¹¹⁷² E helyütt szokás továbbá a Benedek-féle Regulát idézni, amely külön előírásokat tartalmazott a tanácskozásokkal kapcsolatban.¹¹⁷³ Talán ebből a rövid felsorolásból is látható, hogy a tanácsadás nem pusztán hűbéri ügyekre szorítkozott, hanem ténylegesen központi funkciót töltött be a középkori ember életében, ennél fogva a dinasztikus családban is igen nagy jelentőséggel bírt.

Gerd Althoff egyenesen arról írt, hogy a tanácsadás és a segítségnyújtás olyannyira fontos tényezőnek bizonyult a korabeli hatalomgyakorlás során, hogy a Karolingok idején már szabályszerű rituálék mentén zajlott. Althoff ennek megfelelően elkülönítette a bizalmas és nyilvános tanácsadásokat.¹¹⁷⁴ Természetesen az a megállapítás, amely szerint az alapvetően orális társadalmakban – amilyenek egyébként a 11. és korai 12. századi Árpádok, Piastok és Přemyslidák uralmi területe is minősült – a nyilvános rituális magatartásformák elválaszthatatlanul összefonódtak a hatalom gyakorlásának mechanizmusaival olyannyira általános érvényű, hogy részletesebb indoklást nem is igényel.¹¹⁷⁵ Annál is inkább, hiszen a rang és társadalmi állás, illetve a személyek közötti kapcsolatok fokmérője nemcsak és kizárólag szóbeli megállapodás tárgyát képezte, hanem mindez tükröződött a külsőségekben, az íratlan szabályok szerinti viselkedési normákban és gesztusokban is.¹¹⁷⁶ Úgy véljük azonban, hogy a régió történetéről szóló források fényében nem biztos, hogy Kelet-Közép-Európa viszonylatában Althoff értékelése teljes mértékben megállja a helyét. Ugyanis ahogyan azt a későbbiekben látni fogjuk, az uralkodók és dinasztiatagok tanácsadói köre minden szabályszerűséget nélkülözve folyamatosan változott. Mint ahogyan azt fentebb már említettük a rituális kommunikáció elemeit ki lehet mutatni a régióban is, azonban azt nehezen lehetne bizonyítani, hogy ez a tanácsadás során is minden esetben egyfajta

¹¹⁷² ALTHOFF, Verwante. 158–159.

¹¹⁷³ „*Quotiens aliqua praecipua sunt in monasterio, convocet abbas omnem congregationem et dicat ipse unde agitur. Et audiens consilium fratrum tractet apud se et quod utilius iudicaverit faciat. Ideo autem omnes ad consilium vocari diximus, quia saepe iuniori Dominus revelat quod melius est. Sic autem dent fratres consilium cum omni humilitatis subiectione, et non praesumant procaciter defendere quod eis visum fuerit; et magis in abbatis pendat arbitrio, ut quod salubrius esse iudicaverit, ei cuncti oboediant. Sed sicut discipulos convenit oboedire magistro, ita et ipsum provide et iuste condecet cuncta disponere.*” Regula Sancti Patris Benedicti. Ed. Schmidt, Edmund. c. 3. 12.

¹¹⁷⁴ ALTHOFF, Verwante. 191–192.

¹¹⁷⁵ A rituálék és a szimbolikus kommunikáció legújabb irodalmi összefoglalójára, a problémák és álláspontok ismertetésére I. ZUPKA, Ritual and Symbolic Communication. 15–34.

¹¹⁷⁶ ALTHOFF, Verwante. 182–186.

szabályszerű protokollt követett volna.¹¹⁷⁷ Véleményünk szerint bizonyosan csak annyi állítható, hogy a tanácsadók a világi és egyházi elit tagjaiból kerültek ki, illetve, hogy a dinasztia tagjait nem lehetett mellőzni, hiszen ellenkező esetben fegyveres konfliktus kirobbanására is számítani lehetett.

Bizonyos, hogy a középkori politikai gondolkodásban a bölcs tanácsra való hallgatás, és a konszenzusra törekvés egybeforrt a helyes kormányzás eszményével. Annak érzékeltetésére, hogy erre a következtésre nem a modern történetírás jutott, hanem minderről már a 11. század szellemi elitje is így gondolkodott, Ademar Cabannensis és Prágai Cosmas történeti műveire hagyatkozhatunk. Ademar elmondása szerint végzetes hibának minősült, ha valaki nem jelölt ki maga mellé tanácsadókat, azaz nem kérte ki az arra érdemesek vagy jogosultak véleményét, ekkor ugyanis az is megtörténhetett, hogy a saját rokonai fordultak az uralkodó ellen, és elűzték őt, hiszen a hatalomgyakorlás ilyen formája zsarnoki uralomnak minősült.¹¹⁷⁸ Hasonló módon nyilatkozott Prágai Cosmas is, amikor I. Boleslav herceg jellemét igyekezett nem minden elfogultságtól mentesen megrajzolni. A krónikás Heródeshez, Neróhoz, Diocletianushoz és Deciushoz hasonlította I. Boleslavot, megannyi bűne mellett azt is felróta neki, hogy a tanácsadókat mellőzve, saját akarata és kedve szerint uralkodott.¹¹⁷⁹ E két példa cseppet sem számít kiragadottnak vagy különlegesnek, hiszen számos más korabeli auktor úgy nyilatkozott, hogy az igazságos uralkodó egyik ismérve, hogy bölcs tanácsadókat tart.¹¹⁸⁰ Reimsi Hinkmar – akiről a dinasztikus házasságok jogi

¹¹⁷⁷ Részletes, az udvari élet minden területére kitérő szertartásrend a korban csak Bizánc területéről ismert. Bíborbanszületett Konstantin császárnak szokás tulajdonítani a *De ceremoniis aulae Byzantinae* c. munkát, amely az egyházi ceremóniák mellett az uralkodó hadijáratok és diadalmenetek esetén előírt protokollt és az idegen követek fogadásának előírásait is tartalmazza. Munka azonban nem mentes a problémáktól, hiszen a teljes munka nem származhat Konstantin császártól, ugyanis az utókorra hagyományozódott kézirat későbbi kompiláció terméke. ÁMTBF 30–31.

¹¹⁷⁸ „*Petrus abbas, singularem principatum optinens, habebat sibi fidelissimum profundissimi consilii Ainardum praepositum ex monasterio Sancti Petri Scotoriensis. Qui Ainardus habuit fratres Abbonem et Raimundum, strenuissimos duces, corpore robustos, animo bellicosos, quorum trium sororem Aldeardem accepit in matrimonium Raimundus Cabannensis, abnepos jam superscripti Turpionis episcopi, frater Adalberti decani incliti et prepositi ex monasterio sancti Marcialis, genuit que ex ea filium Ademarum Engolismensem monachum, qui haec scripsit. Vivente enim supradicto Ainardo, abbas Petrus rem publicam optime administravit, et invidos suae gloriae compressit. Nam eo Romae mortuo, et Raimundo fratre ejus Jhierosolime defuncto, et Abbone infirmitate gravato, inclitus Petrus, neminem fidelem consiliarium habens, dum ad suum temere facit arbitrium omnia, et inter suos terribilis ut leo videtur, castrum proprium Mortemarense concremat, contradicente consilio suorum, et hujus rei occasione propinquis ejus et principibus marchionibus cum Bernardo comite et Willelmo duce, quasi tyrannidem praesumeret, in eum insurgentibus, paulatim ex potestate marchionum ejectus est.*” Ademari Cabannensis Chronicon. Ed. Bourgain, Pascale - Landes, Richard - Pon, Georges Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis. CXXIX. lib. 3. c. 45. 164–165.

¹¹⁷⁹ „*Fuit enim iste dux Boleslaus – si dicendus est dux, qui fuit impius atque tyrannus, seior Herode, truculentior Nerone, Decium superans scelerum inmanitate, Dioclecianum crudelitate, unde sibi agnomen ascivit 'sevus Boleslaus' ut diceretur – tante enim fuit severitatis, ut nihil consilio, nihil ratione reget, sed omnia pro sua voluntate atque impetu animi ageret.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 1. c. 19. 38. Vö. ANTONÍN, The Ideal Ruler. 145–146.

¹¹⁸⁰ Részletesen irodalmi hivatkozással I. ALTHOFF, Colloquium familiare. 163. 17. jsz.

háttéréről szóló fejezetben már röviden elmondtuk, hogy II. Lothar ellenében Theutberga jogait képviselte és a házasság felbonthatatlanságának igyekezett érvényt szerezni – II. Karlmann 882. évi trónra lépésének alkalmával egy egész értekezést szentelt a bölcs uralkodó kötelezettségeinek és a kíváncs palotaszervezetnek. Hinkmar külön fejezetben részletezte a tanácsadás fontosságát és a tanácsadók helyes kiválasztásának gyakorlatát. A dolog érdekessége, hogy az érsek kifejezetten veszélyesnek tartotta, ha a tanácsadók között rokonok is szerepelnek.¹¹⁸¹ Mindemellett azt is szükségesnek tartjuk kiemelni, hogy a *consilium* intézménye igen gyakran összeforrt a békés állapotok fenntartásának gyakorlatával.¹¹⁸²

Mielőtt rátérnénk a vizsgált régió dinasztikus családjainak konkrét, példákkal is illusztrált elemzésére, érdemes felhívunk a figyelmet a kutatás egyik lehetséges buktatójára. A legfőbb probléma abban áll ugyanis, hogy a források tanúsága szerint a *consilium* alatt legtöbbször szóbeli tanácskozásokat, megbeszéléseket illetve tárgyalásokat kell értenünk, amelyeknek a vizsgálata csak az utókorra maradt írásos kútfőkön keresztül történhet, azonban e kútfők nem feltétlenül a történeti hűség igényével számolnak be az eseményekről.¹¹⁸³ Ez alapján inkább csak annak áll fenn a lehetősége, hogy a szóbeli tanácsadásnak, illetve a *consilium* elmaradásának a hatalomgyakorlásra történő hatásait vizsgáljuk. Emellett fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy a klasszikus értelmezéssel szemben – amely elsősorban kötelezettségként írta elő a szóbeli tanáccsal való szolgálatot – értelmezhető-e jelenség olyan jogként, amely megillette a szűkebb és tágabb értelemben vett *familia* bizonyos tagjait.

A vizsgált dinasztiák uralmi területén egyedül Magyarország esetében találkozhatunk egy olyan a korabeli politikai gondolkodás műfajába tartozó munkával, amely nagyfokú

¹¹⁸¹ „*Consiliarii autem, quantum possibile erat, tam clerici quam laici tales eligebantur, qui primo secundum suam quisque qualitatem vel ministerium Dominum timerent, deinde talem fidem haberent, ut excepta vita aeterna nihil regi et regno praeponerent: non amicos, non inimicos, non parentes, non munera dantes, non blandientes, non exasperantes, non sophistice vel versute aut secundum sapientiam solummodo huius saeculi, quae inimica est Deo, sapientes, sed illam sapientiam et intelligentiam scientes, qua illos, qui in supradicta humana astutia fiduciam suam habuissent, pleniter per iustam et rectam sapientiam non solum reprimere, sed funditus opprimere potuissent. Electi autem consiliarii una cum rege hoc inter se principaliter constitutum habebant, ut, quicquid inter se familiariter locuti fuissent, tam de statu regni quamque et de speciali cuiuslibet persona, nullus sine consensu ipsorum cuiuslibet domestico suo vel cuiusque alteri prodere debuisset secundum hoc, quod res eadem sive die sive duobus sive amplius seu annum vel etiam in perpetuum celari vel sub silentio manere necesse fuisset. Quia saepe in tali tractatu de qualibet persona talis interdum propter communem utilitatem agenda vel cavenda sermo procedit, qui ab eo cognitus aut valde turbat eum aut, quod magis est, in desperationem trahit vel, quod gravissimum est, in infidelitatem convertit et ab omni profectu, quem fortasse multipliciter exercere potuit, inutilem reddit, cum tamen nihil obesset, si eundem sermonem minime sciret. Quale de homine uno, tale de duobus, tale de centum, tale de maiori numero vel etiam de progenie una vel tota qualibet simul provincia, si magna cautela non fuerit, fieri poterit.*” Hinkmar von Reims, *De ordine palatii*. Ed. Thomas Gross - Rudolf Schieffer MGH *Fontes iuris*. 3. c. 6 (31.) 86–89.

¹¹⁸² ALTHOFF, Verwandte. 13–17 ill. 186–195. A szerző részletesen ismerteti azokat a példákat, amelyek a fenti állítást igazolják: a birodalmi gyűlések során az oda érkezők császári védelem alatt utaztak, a gyűlések során a tüzök kérdése minden esetben kiemelt fontossággal bírt, illetve az egyes törzsek származási mítoszaiban is a béke megtartásával fonódott össze a *consilium* intézménye.

¹¹⁸³ A problémáról és szakirodalmi vonatkozásairól l. ALTHOFF, *Colloquium familiare*. 159. 8. jsz.

hasonlóságot mutat Hinkmar fentebb idézett művével. A Szent István névvel egybeforrt Intelmek 7. fejezete analóg módon nyilatkozik a reimsi érsek által írt *De ordine palatii*ban foglaltakkal.¹¹⁸⁴ A magyar történetírás már a 19. század során¹¹⁸⁵ felhívta a figyelmet arra, hogy a műben szereplő *concilium* kiemelt szerepet érdemel, hiszen szerzője a mű prologusában is leszögezte, hogy „a királyi tanács szerepe mindjárt a világi dolgokat szabályzó isteni és világi törvények normatív ereje után következik.”¹¹⁸⁶ Mindkét forráshely különös körültekintéssel jár el akkor, amikor a megfelelő tanácsadók kiválasztásához ad útmutatót. Különösen a Hinkmarnál használt *clerici* és *laici* kifejezések és az Intelmekben általános értelemben vett *maioribus et melioribus* szókapcsolat arra enged következtetni, hogy mindkét műben a tanácsadók között a királyi *familia* tágabban értelmezett tagjait lássuk. Ez a fajta tanácskozási forma leginkább törvénykezési aktusok alkalmával figyelhető meg, résztvevőit tekintve a világi és egyházi elit tagjaiból állt, és ekkor még erősen függött a királyi akarattól, ahogyan arról Albericus,¹¹⁸⁷ Kálmán I. törvénykönyvének megfogalmazója is utalt, amikor leírta, hogy a király „[...] az ország előkelőit egybegyűjtván az egész szenátussal megtanácskozván áttekintette az említett szent emlékeztű István törvényeit [...]”¹¹⁸⁸ Albericus elmondásából következőleg a szélesebb királyi familia tagjainak, tehát a tőle függő világi előkelőtől kezdve a főpapokig valóban előírhatta az uralkodó, hogy megjelenjenek a tanácsban, és bölcs javaslataikkal, ismereteikkel segítsék a hatalomgyakorlásban, ennél fogva arra következtetésre juthatnánk, hogy mindez valóban kötelezettség volt. Nézetünk szerint a fentebb idézet 19. századi megállapítás csakis ilyen, Albericus által is lejegyzett törvénykezési aktusokra vonatkoztatható, azonban más, leginkább a hatalom öröklését érintő kérdésekben a családtagok véleményét, ha úgy tetszik tanácsát az uralkodó egész egyszerűen nem hagyhatta figyelmen kívül.

¹¹⁸⁴ „In tribunalibus regum consilium sibi septimum locum vindicat. Consilio quidem constituuntur reges, determinantur regna, defenditur patria, componuntur prelia, sumitur victoria, propelluntur inimici, appellantur amici, civitates construuntur, et castra adversariorum destruuntur. Quando vero consiliis inest utilitas, iam a stultis et arrogantibus ac mediocribus, ut michi videtur, non valent componi viris, sed a maioribus et melioribus, sapientioribus et honestissimis senioribus exprimi debent et poliri. Idcirco fili mi cum iuvenibus et minus sapientibus noli consiliari, aut de illis consilium querere, sed a senatoribus, quibus illud negotium propter etatem et sapientiam sit aptum. Nam consilia regum in pectoribus sapientium debent claudí, non ventositate stultorum propagari. Si enim gradieris cum sapientibus, sapiens efficeris, si versaris eum stultis, sociaberis illis fatente spiritu sancto per Salomonem: Qui cum sapientibus graditur sapientum erit amicus, nec stultorum erit similis.” Libellus de institutione morum. Ed. Iosephus Balogh SRH. II. 625.

¹¹⁸⁵ PAULER, Szent-István és alkotmánya. 121.

¹¹⁸⁶ SZÜCS, Szent István Intelmei. 280. Vö. „[...] regna, consulatus, ducatus [...] ceterasque dignitates, partim divinis preceptis [...] partim civilibus ac nobiliorum etateque provectorum consiliis suasionibus regi, defendi, dividi, coadunari videam [...]” Libellus de institutione morum. Ed. Iosephus Balogh SRH. II. 619.

¹¹⁸⁷ JÁNOSI, Albericus. In KMTL 35.

¹¹⁸⁸ Körmendi Tamás fordítása. ÍFMT 171; „[...] regni principibus congregatis, totius senatus consultu prefati regis sancte memorie Stephani legalem textum recensuit, [...]” Colomani regis decretum liber primus. ZÁVODSZKY, Törvények. 183.

A jelenség értelmezésével kapcsolatban pedig érdemes röviden kitérni a Querfurti Brúnó által írt Szent Adalbert életrajzban foglaltakra, amely szerint II. Ottó bizánci feleségének, Theophanunak „gyermeki tanácsaira” hagyatkozott, az országnagyok javaslatait mellőzve.¹¹⁸⁹ Ezeknek az országnagyoknak a felháborodása csak abban az esetben érthető, amennyiben a *consilium* intézményét nem csupán kötelezettséggént, hanem jogként értelmezzük. A társadalom bizonyos köreit tehát, rokonság okán, vagy az adott országban betöltött kormányzati, hatalmi szerepüknél fogva illette meg az a jog, hogy az uralkodó meghallgassa véleményüket adott ügyek mentén.¹¹⁹⁰

A 14. századi krónikakompozíció alapján olyan kép rajzolódik ki előttünk, amely szerint a tanácsadói gyakorlatában legfőképpen magas rangú egyháziak – jellemzően püspökök – és világi előkelők voltak megtalálhatók. A vizsgálat alá vett időszakban először Buda neve merül fel, aki a bebörtönzött Vazul ügyében Gizella királyné kezdeményezésére tanácsot adott.¹¹⁹¹ Buda személye azért érdekes, mert alakja szinte megfoghatatlan, hiszen lehetetlen elválasztani a krónika Gizellát befeketítő passzusaitól, könnyen elképzelhető, hogy fikcióval van dolgunk.¹¹⁹² Az epizódban tehát nyilvánvalóan nem a történeti hűséget kell keresnünk, hanem a *consilium* fontosságát kell kiemelni. Budát, amennyiben ténylegesen történeti személyként kezeljük, a királyi család belső köreihez tartozónak mondhatjuk, hiszen a királynéval való tanácskozást megelőzően maga Szent István bízta meg azzal a feladattal, hogy Vazult kiengedje a börtönéből. Sokkal megfoghatóbb Dezső kalocsai érsek személye, akinek történeti létében már nem kételkedhetünk.¹¹⁹³ Dezső, akit ugyan a krónika püspöknek tüntetett fel, tanácsaival elérte, hogy Salamon és Géza megbékéljenek.¹¹⁹⁴ Hasonló, tanácsokkal urát szolgáló szerepben tűnik fel a krónika lapjain Frank püspök, Radvány nádor, Gutkeled nb. Vid bácsi ispán, illetve Ilia is.¹¹⁹⁵ Noha az utóbbi személyek

¹¹⁸⁹ „[...] tandem pudet quia mulierem audivit, tandem sero poenitet quia infantilia consilia secutus sententias maiorum proiecit.” S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera. Ed. Jadwiga, Karwasińska MPH NS IV/2. c. 10. (red. longior 9.)

¹¹⁹⁰ A tanácsadói a jog a „klasszikus” hűbériség egyik kötelmi elemeként szerepelt. BLOCH, A feudális társadalom. 243.

¹¹⁹¹ „Audiens autem hoc Keisla regina iniit consilium cum Buda viro nephando et festinantissime misit nuncium nomine Sebus filium ipsius Buda ad carcerem, in quo Vazul detinebatur.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 69. 320.

¹¹⁹² Buda és Sebös comesek történeti létét ugyanakkor igazolni látszik, hogy az Altaichi Évkönyv is megemlékezett róluk. Szerepükről Vazul megvakításában l. VÁCZY, Vazul-hagyomány. 314–315.

¹¹⁹³ ZSOLDOS, Archontológia. 83.

¹¹⁹⁴ „Maxime autem Desiderius episcopus delinitivis ammonitionibus et dulcibus allocutionibus suis mitigavit animam Geysen ducis, ut Salomoni quamvis iuniori regnum cum pace redderet et ipse ducatum, quem pater eius prius habuerat, pacifice teneret. Cuius salubribus persuasionibus Geysa deposito rancore paruit. In festo autem Sanctorum Fabiani et Sebastiani martirum rex Salomon et Geysa dux coram Hungaria in Geur pacem iuramento firmaverunt.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 97. 362.

¹¹⁹⁵ „Sed cum thesaurum dividerent, rex cum consilio Vyd et Frank episcopi et Radoan filii Bugar et Ilia, generis Vyd, in quatuor partes divisit, et quartam partem duci (sic), de tribus partibus unam haberet, ut (sic) omnibus militibus,

szerepét és pontos tisztségeit illetőleg nem minden esetben látunk tisztán, történeti létükhöz – hasonlatosan Dezső érsek alakjához – nem férhet kétség.¹¹⁹⁶ Mint ahogyan az e rövid felsorolásból is látható, az uralkodót és a királyi családot körülvevő tanácsadók az ispánok, püspökök, palotaispánok, azaz az országos tisztségviselők közül kerültek ki, akik nemcsak szolgáltak, hanem a *consilium* intézményén keresztül véleményüknek is hangot adhattak, és befolyásukat gyakorolhatták ahogyan arra a krónikában lejegyzett esetekből is következtetni lehet. Ugyanez a jelenség figyelhető meg a Lengyel- és Csehország tekintetében is. Gallus elmondásából tudjuk, hogy a lengyel fejedelmek és királyok szolgálatában is püspökök, *comes*ek, országnagyok (*convocata comitum aliorumque suorum principum concione*), barátok (*amicos consiliarios*), előkelők (*consilis procerum*) és bölcsek (*sapientes*) álltak, többek között Franco püspök,¹¹⁹⁷ Márton érsek,¹¹⁹⁸ Mihály kancellár¹¹⁹⁹ és Topor nb. Siechiech vajda.¹²⁰⁰ Cosmas beszámolója alapján Csehországról is ugyanez mondható el, hiszen a hercegek tanácsadói barátaik, *comes*ek és a főpapok közül kerültek ki, mint például Vratislav király sógora, Wiprecht comes,¹²⁰¹ vagy Hermann püspök.¹²⁰² A cseh uralkodók körében azonban az is előfordulhatott, hogy birodalmi előkelőkhöz fordultak tanácsért. Az dinasztikus házasságok horizontjait vizsgáló fejezetben tett megállapításunkat, amely szerint a cseh uralkodóház egyre inkább betagozódott a birodalmi elit körébe, Vratislav mellett I. Soběslav esete is jól példázza. Cosmas elmondásából ismert ugyanis, hogy 1124 során, azaz egy évvel azelőtt, hogy elnyerte volna a prágai főhatalmat, az ekkor uralkodó testvére, I. Vladislav

secundam autem Vyd, tertiam autem Illia.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 109. 375.

¹¹⁹⁶ KK 202. 476. jsz.

¹¹⁹⁷ „*Hec incessanter illis agentibus, accessit ad eos Franco Poloniensis episcopus consilium salutare donans, eis sic inquiring: Si que dixerō vobis devotissime compeatis, vestrum desiderium procul dubio fiet vobis.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib 1. c. 30. 57. Személyére I. BAGI, Szent István és Szent László. 307–309.

¹¹⁹⁸ „*Item alio tempore pueri principes et exercitum asciverunt et contra Plocensem urbem ex altera parte Wysle fluminis castra militie posuerunt; ubi etiam Martinus archiepiscopus, senex fidelis, magno labore magnaue cautela iram et discordiam inter patrem et filio mitigavit.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 2. c. 16. 83.

¹¹⁹⁹ „*Mitibus itaque revocatis ac suburbio spoliato, recessit inde Bolezlauus magni Michaelis consilio extra muros, omni prius edificio concremato.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 2. c. 28. 96.

¹²⁰⁰ Gall Névtelen, 158. 256. jsz.

¹²⁰¹ „*Omnia, fili, fac cum consilio, advocat Wigbertum, suum per sororem generum, virum sapientem et in talibus negociis eruditum valde et perspicacem, cui et ait: [...]*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 7. 167.

¹²⁰² „*Hos inter tantos populi motus Hermannus presul et Fabianus comes, qui habuit in urbe Wissegrad prefecturam – hii quia ceteros sicut dignitate, ita et sapientia preminebant – consilio prevaluerunt et toto annisu effecerunt, ut et sacramenta fierent inviolata et Wladizlaus iura principatus iure adoptata omnibus assentientibus obtineret; elevatus est autem in solium sole morante in nona parte Libre.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 28. 197.

herceg elől Szászországba menekült, abban a reményben, hogy elnyerheti Lothar herceg tanácsát és segítségét.¹²⁰³

Azok az előkelők, akik kifejthették nézeteiket, az uralkodó és családja körében maguk között is tartottak tanácskozásokat. Ezek a tanácskozások a legtöbb esetben nem voltak nyilvánosak, ennél fogva a német kutatás a fentebb említett *coniuratio* körébe sorolja őket, és az előbbi példákkal ellentétben a *secretum colloquium* névvel illeti.¹²⁰⁴ A dolgozat által tárgyalt régió országaiban a narratív kútfők szerint rendre megtalálhatók az ilyen csoportosulások, amelyek tagjai valóban abból a világi és egyházi elit köréből kerültek ki, akiknek jogában állt hallatni a hangjukat.

Előzőleg részletesebben is szóltunk Aba Sámuel megválasztásainak körülményeiről, amelyre a forrás szerint a püspökök tanácsára (*consilium episcoporum*) került sor. Fentebb szintén esett már róla szó, hogy a magyar historiográfiában Gerics József nevéhez fűződik az az elmélet, amely szerint az uralkodókreálás elengedhetetlen kelléke volt az egyetértés elnyerése.¹²⁰⁵ A dinasztikus család tagjainak kapcsolatát szabályzó vérségi jog kapcsán pedig azt is megjegyeztük, hogy Gerics megállapításai a források fényében helytállóak, e helyütt tehát inkább azt tartjuk szükségesnek kiemelni, hogy ez a tétel nemcsak az uralkodók megválasztásakor, hanem a hatalom gyakorlásakor is tetten érhető. Az országnagyok esetében mindegyre két lehetőség kínálkozott: a *consilium* intézménye illetve a *mediator* szerep. Az előbbi a hatalomgyakorlás minden szegmensében kitapintható: egyházi és világi kormányzati, hadászati és törvénykezési ügyekre egyaránt számos példát kínálnak a források, amelyet e helyütt talán egy példával is elegendő szemléltetni. A konszenzus hiánya akár a királyi akarat meghátrálását is elérhette, ahogyan erről a magyar krónikaszerkesztmény is beszámol Álmos herceg és Kálmán király konfliktusa kapcsán. A Tisza-menti Várkony környékén ugyanis a főemberek megtagadták, hogy életüket kockáztassák a dinasztia tagjainak viszályában.¹²⁰⁶ A közvetítő szerepre pedig a fentebb említett Dezső kalocsai érsek személye hozható fel példának. Ezek az esetek természetesen nem számítanak kifejezetten magyar sajátosságnak. Gallus gesztája őrizte meg azt a történetet, amely elbeszéli Władysław Herman fejedelemnek és fiainak, III. Bolesławnak és Zbigniewnek a konfliktusát, amelyet a Névtelen Gall Sieciech vajda mesterkedésének tudott be. Mielőtt azonban fegyveres

¹²⁰³ „Interea Zobeclau, nostri ducis frater, linquens Poloniam tenuit cum suis omnibus viam ad ducem Saxonie Luteram, sperans tanti viri consilio simul et auxilio potiri.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 56. 229. Vö. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 221–223.

¹²⁰⁴ ALTHOFF, Colloquium familiare. 175.

¹²⁰⁵ GERICS, Királykoronázás. 122–123.

¹²⁰⁶ „Fideles autem Hungari treugas ab ipsis petierunt, et ut colloquium haberent, dixerunt: 'Quid est, quod nos pugnamus? Isti nos obpugnant, moriemur; et cum ipsi evaserint, fugient: sicut nudius tertius patres nostri vel fratres cum patribus eorum vel fratribus pugnaverunt, et ipsi mortui sunt. Nec nos, videmus causam pugne. Sed eis si pugna placet, ipsi duo pugnent, et quis eorum prevaluerit, ipsum pro domino habeamus.' Quo statuto consilio principes reversi sunt.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 144. 423.

összetűzésre sor kerülhetett volna, Márton érsek közbenjárására az apa és gyermekei megbékéltek egymással.¹²⁰⁷

A szóbeli tanácsadásban résztvevő országnagyok egyébként is érdekelték voltak abban, hogy a dinasztia tagjai között kialakult *discordia* során, amely nyilvánvalóan anyagi és politikai érdekekért tört ki, a maguk számára is ilyen előnyöket csikarjanak ki.¹²⁰⁸ Kristó Gyula egyik korai írásában már kifejtette, hogy Magyarországon az országmegosztások során a dinasztia tagjainak számolniuk kellett a partikularizmusban érdekelt országnagyokkal is.¹²⁰⁹ E helyütt szeretnénk visszautalni arra a megállapításunkra, hogy az uralkodó igen sokat kockáztatott, ha nem vette figyelembe családtagjai véleményét, ugyanis a sértett fél könnyen találhatott magának a fent említett országnagyok személyében olyan pártfogókat, akik már veszélyeztethették az éppen regnáló családfő uralmát. A *consilium* intézménye alkalmas volt tehát arra is, hogy a dinasztia tagjainak kíséretét alkotó elit befolyást nyerjen, amelyre a legkiválóbb példa a fentebb már említett Vid bácsi ispán esete. A krónikaszerkesztmény Vid ispán alakját szinte minden alkalommal a rossz és gonosz tanácsadó szerepében ábrázolta, akinek „*mérgezett szavai telibe találtak.*”¹²¹⁰ A bevezető során volt már róla szó, hogy a korabeli politikai-társadalmi viszonyok kapcsán nem hagyható figyelmen kívül az *imitatio imperii* fogalma, ahogyan arra már Deér József is felhívta a figyelmet.¹²¹¹ Ez a fejedelmi, uralkodói funkciók másolása az uralkodó dinasztia tagjainak környezetében feltűnő, birtokadományokkal és országos hivatalokkal és tanácsadó minőségben megjelenő előkelők körében a 11. századtól is tetten érhető. Ez a jelenség nemcsak Magyarországon figyelhető meg, hanem Lengyel-¹²¹² és Csehországban¹²¹³ is, habár az Árpádok területén kétségtől szélesebb körű bizonyítékok állnak rendelkezésre mindennek az alátámasztására, elég csak azokra a magánadományokra és egyházalapításokra

¹²⁰⁷ „*Item alio tempore pueri principes et exercitum asciverunt et contra Plocensem urbem ex altera parte Wysle fluminis castra militie posuerunt; ubi etiam Martinus archiepiscopus, senex fidelis, magno labore magnaue cautela iram et discordiam inter patrem et filio mitigavit.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 2. c. 16. 83.

¹²⁰⁸ BECHER, Dynastie. 184.

¹²⁰⁹ KRISTÓ, Hercegség. 47.

¹²¹⁰ Bollók János fordítása. KK 74.

¹²¹¹ DEÉR, Pogány magyarság. 103.

¹²¹² SKWIERCZYŃSKI, Koronacja. 173–174.

¹²¹³ „*Ea tempestate Mztis comes urbis Beline, filius Boris, vir magne audacie, maioris eloquentie nec minoris prudentie, quamvis non inmemor, quod suspectum ducem habuerit, quia eius coniugem sibi quandoque domino suo commissam in custodia tenuerit tamen audacter palatium ducis ingressus rogaturus eum his verbis suppliciter est aggressus: 'Fratris tui', inquit, 'per gratiam in honore sancti Petri apostoli edificavi ecclesiam, cuius ad dedicationis sollempnitatem quo dignemini adventare simul et urbem adventu tuo letificare, supplices meas ne despice preces.' Ille quamvis non inmemor accepte iniurie, quam olim sibi fecerat in coniuge, tamen propter novitatem suam dissimulans in corde quam habuit iram, dixit: 'Ego veniam, civitatem letificabo meam et, quod res et iusticia postulat, faciam.' Hoc verbum, quod locutus est princeps, non intellexit comes et magnas duci agens grates letus abiit et parat, que sunt necessaria ad magna convivia.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib II. c. 19. 111.

gondolnunk, amelyek Radó¹²¹⁴ és Ottó (Atha) nádor,¹²¹⁵ Péter comes¹²¹⁶ nevéhez fűzhetők. A kortársak és a későbbi krónikások ugyanakkor nem nézték jó szemmel azokat az idegennek tartott előkelőket, akik nem az tartoztak az uralkodó dinasztiahoz, mégis maguknak követelték a hatalmat. Magyarországon Vid ispán, Lengyelországban Sieciech vajda és Miećław, Csehországban pedig a Vrišovec-nemzetség esett ilyen megítélés alá. A hatalom megszerzéséhez vezető út első állomását a dinasztia tagjainak körében betöltött hivatal vagy tanácsadói státusz jelentette, amely olyan előnyökkel kecsegtetett, hogy nem csodálkozhatunk azon, hogy bizonyos körök a szóbeli tanácsadás intézményét társadalmi állásukhoz tartozó előjogként értelmezték. A korszak történetét tárgyaló narratív források bizonyos személyekről lejegyezték, hogy jó és bölcs tanácsadó hírében állottak, amely egyben a megbecsülés jele is volt. Ilyen személynek ábrázolta például Cosmas Slavníkot¹²¹⁷ és Wiprecht¹²¹⁸ grófot is. Nyilvánvaló, hogy a Slavníkról szóló jellemrajz elsősorban Szent Adalbert püspök miatt pozitív hangú, hiszen Adalbert Slavník fia volt, ennek ellenére így is látszik, hogy a jó tanácsadói hírnév a korban közmegebecsülésnek örvendett.

Cosmas és Gallus fentebb idézett sorai alapján ismert, hogy az uralkodók környezetében felbukkanó tanácsadók körében barátokat is találhatunk. Ez a fajta barátság nem függetleníthető az előzőekben ismertetett *amicitia* fogalomtól. Ennek igazolására érdemes ismételtelen Cosmasnak a csehek történetéről írt munkájához fordulnunk. A prágai krónikás az 1098. év eseményeinél jegyezte fel, hogy a szintén Cosmas névre hallgató prágai püspök megtért Krisztushoz.¹²¹⁹ A továbbiakban a forráshely arról számol be, hogy Břetislav aggódva kereste, hogy ki lehet méltó a püspöki szék elfoglalására az ország klerikusai közül. Tanácsért Wiprechthez, Meißen örgrófjához fordult, aki a cseh herceg apjának az udvarában jelentős befolyással bírt, és nem mellesleg II. Vratislav második feleségétől született lányát, Juditot vette feleségül,¹²²⁰ tehát Břetislav sógora is volt egyben. Wiprecht, aki már Břetislav apját is

¹²¹⁴ DHA I. nr. 46. 161–162.

¹²¹⁵ DHA I. nr. 50/II. 170–174.

¹²¹⁶ DHA I. nr. 58. 182–185.

¹²¹⁷ „Obiit Zlaunic, pater sancti Adalberti, cuius de moribus et vita licet plurima eniteant memorie digna, ex quibus tamen ut referamus pauca, cepta intermittimus nostra. Erat enim vir letissimus ad omnes facie, in consiliis serenissimus mente, alloquiis blandissimus, locuples divitiis quam secularibus tam spiritualibus. In domo illius honestas fulgebat et sincera dilectio, iudiciorum rectitudo et procerum multitudo. In operibus eius erat legum cognitio, pauperum refectio, merentium consolatio, peregrinorum receptio, viduarum et orphanorum defensio.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 1. c. 27. 49.

¹²¹⁸ „Omnia, fili, fac cum consilio, advocat Wigbertum, suum per sororem generum, virum sapientem et in talibus negociis eruditum valde et perspicacem, cui et ait: [...]” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 7. 167.

¹²¹⁹ „Eodem anno III. id. Decembris Cosmas episcopus migravit ad Christum.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 6. 166–167.

¹²²⁰ „Cuius filius magis quam pater voluntatis eius conscius, clam patrem suum evocat, et ut ei filiam iam adultam iungeret consuluit, multo sibi commodius fore ad suae defensionem regionis asserens, quam si Ruscenorum vel Ungariorum regi eam sociaret. Assensit ille hilaris, ornatamque auro textis induviis et variis ornamentorum insignibus

hűen szolgálta tanácsaival, azt javasolta, hogy Vratislavnak egy bizonyos Hermann nevű klerikusa a legalkalmasabb a feladatra. Továbbá azt is elmondta, hogy egy ilyen szent ügyben, mint a leendő püspök személyének kiválasztása, fontos, hogy a jelölt mentes legyen a haragtól és gyűlölelettől, és nem utolsósorban senkihez se fűzze barátság.¹²²¹ A Cosmas által Wiprecht szájába adott mondatokból kiderül, hogy a barátság olyan kapcsolatrendszerrel jelent, amely egyben kötelezettségekkel járt, és az ilyen viszonyokat is pontosan e kötelezettségek mentén értékelték. Wiprecht elmondása szerint őt és a néhai Vratislav királyt barátság fűzte egybe, és éppen e miatt nyerhette el a király lányának kezét, amelyet bölcs tanácsokkal és fegyveres segítséggel is megszolgált, emellett pedig támogatta apósának a királyi méltóság elnyerésére irányuló törekvéseit.¹²²²

Dolgozatunk szempontjából sokkal érdekesebb azonban a dinasztiai tagjai közti, azaz a vér- és házassági rokonok körében kialakult szóbeli tanácsadás gyakorlata. Nyilvánvaló módon, ha a világi és egyházi elit tagjai jogként tekintettek a *consilium* intézményére, ez hatványozottabban igaz a dinasztia tagjaira. Az uralkodócsaládon belüli viszonyrendszerrel a vérségi jog kapcsán már ejtettünk szót, azonban e helyütt is szükségesnek tűnik röviden hangsúlyozni, hogy a családtagok között fennálló viszonylagos mellérendeltségi viszony éppen a dolgozat által felölelt időszakban változott meg. Ennélfogva a dinasztiai tagjai a *consilium* intézményén keresztül juthattak olyan konszenzusra, amely elengedhetetlen volt a békés hatalomgyakorláshoz. Jó példája ennek a krónikakompozíció 88. fejezete, amely tulajdonképpen a magyarországi dukátus felállításainak körülményeiről számol be. A forráshely szerint András király és öccse, Béla herceg tanácsot tartottak, majd megegyeztek, hogy az országot három részre osztják fel, amelyből a király egyharmad részt a hercegnek

fecit procedere elegantem facie, luditam nomine. Wicpertum igitur evocans, illam eius fidei tradidit. Annales Pegavienses et Bosovienses. Ed. Pertz, G. H. MGH SS XVI. ad a. 1078. 241.

¹²²¹ „*Post cuius obitum dux Bracizlaus habens curam animarum et perpendens collatam sibi a Deo potestatem eligendi ecclesie sponsum cepit sollicitus et pervigil se cum tacita mente suorum inspicere mores clericorum, vitam et conversationem discutere singulorum, quem ex eis potissimum proveheret ad summum sacerdotii gradum. Et quamvis ipse nosset, inter suos quid esset in quoquam clerico, tamen recolens illud Salomonis dictum: Omnia, fili d, fac cum consilio e, advocat Wigbertum, suum per sororem generum, virum sapientem et in talibus negociis eruditum valde et perspicacem, cui et ait: 'Tu tempore patris mei regis Wratizlai semper in curia primus inter amicos fuisti, tu mores et vitam Boemorum perspexisti, tu non solum laicos, verum etiam clericos omnes intus et in cute nosti, tuo consilio nunc episcopum eligere volo.' Ad hec heros in propria verba non inproprie respondit, 'Olim', inquit, 'dum rex pater tuus vixit, meum consilium valuit; nunc horum vivunt homines morum, qui semetipsos putant aliquid esse, cum nihil sint, et quibus nullius nisi quod ipsi sapiunt placet consilium. Sed vos melius scitis, quod in tam sancto negocio, qui consulunt sancte ecclesie utilitati, vacuos decet esse ab ira et odio, a misericordia et amicitia, nam ubi ista officiunt animo, humana in fal litur opinio; me autem nec alicuius amicitia obligat, nec misericordia supplantat, nec odium exagitat, nec ira inflamat, quo minus coram vobis eloquar, iusticie quod postulat ordo. Est patris tui et nunc tuus capellanus, quem vos melius nostis, nomine Hermannus.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 7. 167–168. Vö. ANTONÍN, The Ideal Ruler. 147.

¹²²² SCHRAMM, Böhmen und das Regnum. 353.

juttat. A krónikás a *habito consilio* kifejezést használta, amikor az eseményeket lejegyzete.¹²²³ A 88. fejezetben olvasható történet egyben arról is tájékoztat, hogy a tanácskozás során, amelyet egyértelműen I. András király kezdeményezett, nemcsak arról egyeztek meg a fivérek, hogy a hatalom gyakorlását miképpen osztják meg egymás között, hanem a trónöröklés kérdéséről is. Ez a megegyezés, azaz a konszenzusos hatalomgyakorlás az Árpádok körében a későbbiekben is kitapintható, amit jól jelez az a tény, hogy a következő generációk tagjai rendre hasonló megállapodásokat kötöttek. A *consilium*on alapuló, egymás érdekeit figyelembe vevő konszenzusos hatalomgyakorlás tehát központi szerepet játszott a Magyar Királyság középkori történetében.

Hasonló esetet rögzített mind Gallus, mind Cosmas történeti műve is. Lengyelországban az 1097. évben történt ilyen egyezkedés Władysław Herman és fiai között, illetve a Přemyslidák körében az 1055 utáni státútumok is hasonló szempontok szerint értékelhetők. Ugyancsak a testvérek közötti megállapodásnak minősül II. Vratislav cseh király és öccse, Konrád egyezsége, amely kimondta, hogy a király halála után Konrád örökölje a hatalmat. Cosmas azt is leírta, hogy Vratislav elhatározását Konrád tanácsa és segítsége erősítette meg.¹²²⁴ Véleményünk szerint ez megállapítás még akkor is megállja a helyét, ha tudjuk, hogy ez a fajta konszenzus nem minden esetben járult hozzá a tartós békés viszonyokhoz a családtagok között. Jürgen Hannig nagyhatású munkája nyomán ismert, hogy maga a *consilium*, amely során az érintett felek kifejthették nézeteiket, nem volt, és nem is lehetett garancia arra nézve, hogy a várt konszenzus létrejőjön, illetve nem feltétlenül biztosította az ügyekbe való beleszólás jogát.¹²²⁵

Hanning megállapításait azzal érdemes kiegészíteni, hogy mindez igaz lehet a vizsgált régióban a világi és egyházi elitekre, de a dinasztia tagjaitól nem lehetett eltagadni az ország ügyeibe való beavatkozás lehetőségét. András király és Béla herceg példájánál maradva, a sokat idézett várkonyi jelenetben éppen Béla herceg véleménynyilvánításának jogát vont a meg bátyja azzal, hogy kész tények elé állította. Ennélfogva – ahogyan erre Bagi Dániel is felhívta a figyelmet – a jelenet nem a Salamon megkoronázáshoz szükséges konszenzust meséli el, hanem éppen arról számol be, ahogyan a korábban, az 1048 körül létrejött

¹²²³ „Post hec autem rex et frater eius Bela habito consilio dividerunt regnum in tres partes, quarum due in proprietatem regie maiestatis seu potestatis manserunt, tertia vero pars in proprietatem ducis est collata.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 345. A krónikafejezet értelmezéséhez és a dukátus létrejöttének idejéhez I. BAGI, *Divisio Regni.* 63–96.

¹²²⁴ „Quotquot enim secuti eum fuerant, nullus ausus est proprios revisere lares, quia regem, quem offenderant, valde metuebant, ne captos aut in vincula mitteret aut capitali sententia dampnaret. Videns autem rex, quod non posset, uti volebat, iram suam ulcisci in filio nec in eius sequacibus, advocat fratrem suum Cunradum et congregat terre maiores natu atque corroborat omnium sacramento comitum, quo post suum obitum frater eius Conradus obtineat solum ac Boemie ducatum. Tunc rex roboratus fratris sui consilio simul et auxilio cepit aperte machinari, qualiter ulciscatur in filio.” *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum.* Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 46. 153.

¹²²⁵ HANNIG, *Consensus fidelium.* passim.

egyetértés megbomlik.¹²²⁶ Ugyanakkor a krónikában számos olyan példa is található ahol a rokonok közötti békés viszonyokat az egymás kölcsönös segítése, tanácsának kikérése és a konszenzusra való törekvés garantálta, ahogyan azt Géza és László hercegek esete is mutatja. Nyilvánvaló módon a hatalomgyakorlás során kötött megegyezések csak olyan közeli rokonok között jöhettek létre, akik a dinasztia tagjaiból kerültek ki. A jellemzően testvérek és unokatestvérek közül ugyan csak egyetlen személy örökölhette a főhatalmat, azonban a család többi tagjainak érdekeit nem lehetett figyelmen kívül hagyni, hiszen ellenkező esetben a források minden alkalommal viszályokról számolnak be. A *consilium* ebben az esetben alkalmas volt arra, hogy a családtagok olyan módon fejezzék ki véleményüket és egyben politikai szándékaikat, hogy az ne minősüljön nyílt szembehelyezkedésnek az uralkodói akaratával szemben. Ugyanakkor teljesen más megítélés alá esnek azok az esetek, amelyek már eleve konfliktushelyzetben realizálódtak.

A dinasztiai tagjai háborús- és konfliktushelyzetben érthető módon a családi kapcsolataikat kiaknázva illetve kíséretük tagjaitól várták el, hogy tanáccsal segítsék céljaik elérésében. Az ilyen alkalmak során a *consilium* szinte elválaszthatatlan az *auxilium*tól, azaz a segítségnyújtásról. Alább részletesen is szó esik majd arról, hogy az *auxilium* alatt nem feltétlenül és kizárólag katonai segítséget kell értenünk. Kétségtelen tény azonban, hogy a legtöbb esetben erről volt szó. Salamon is ilyen módon keresett ügyének támogatást sógoránál, IV. Henrik császárnál. A dolog érdekessége, hogy a krónika leírása szerint ebben a szituációban éppen Salamon volt az, aki azt tanácsolta a császárnak, hogy törjön be Magyarországra.¹²²⁷ Ugyancsak hasonló módon járt el Álmos herceg is, aki az 1106. évi abaújívári eseményeket megelőzőleg III. Bolesław herceghez Lengyelországba menekült, „s miután ott megszerezte magának a magyarok és lengyelek tanácsát és segítségét”¹²²⁸ visszatért Magyarországra. Bolesław és Álmos szintén rokonágban álltak, hiszen Szbiszlava és Predszlava, azaz Bolesław és Álmos feleségei testvérek voltak.¹²²⁹ Álmosnak végül lengyel katonai segítséggel sikerült elfoglalni Abaújvárt.¹²³⁰

¹²²⁶ BAGI, Divisio Regni. 224.

¹²²⁷ „Rex autem Salomon conquerebatur cesari de amissione regni dicens, quod de regno suo violenter esset expulsus et non tantum sibi, sed magis imperio cesaris hec iniuria esset illata. Et dicebat in tanto: 'Tua quippe Hungaria, tuum regnum, in quo me regem constituisti me regnante optima regni illius tue maiestati gratanter offerebantur annuo censu et secundum mandatum tuum tibi serviebatur. Nunc autem hec omnia tibi denegantur ab hiis, qui imperio tuo detrimenta machinantur. Quapropter venias in Hungariam et tuam ulciscaris iniuriam super hostes tuos et regnum tibi vendices.'” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 126. 398.

¹²²⁸ Bollók János fordítása. KK 96.

¹²²⁹ FONT, Rurikida fejedelmek. 136 és 148.

¹²³⁰ „Anno Domini M-o C-o V I-o reversus est dux Almus de Patauia, qui propter regis timorem illuc fugierat. Quem rex suscepit ad pacem. Deinde fugit in Poloniam et accersito Polonorum et Hungarorum consilio et auxilio reversus est in Hungariam et cepit Nouum Castrum et intravit illud.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 147. 426–427.

Ahogy az fentiekből látszik a *consilium* sokkal komplexebb jelenség volt a vizsgált időszakban, mint amelyet kézikönyvek definíciói kínálnak. Kétségtelen, hogy az erősen hierarchizált 11. századi és 12. századi társadalomban megfigyelhető, hogy azok a személyek, akik tanácsal szolgáltak általában véve valóban a társadalmi ranglétra alsóbb fokán álltak, mint azok, akik a tanácsot fogadták. Viszont azokra a társadalmi kapcsolatokra, amelyek csak a világi és egyházi elitet érintették – dinasztia tagjainak bevonása nélkül –, a tanácsnak igen fontos szerepe volt, így ezekre a kapcsolatokra ez a megállapítás nem állja meg a helyét. Számos ilyen eset ismert, mint például a fentebb többször is részletezett epizód, amelynek során az országnagyok Aba Sámuelet maguk közül megválasztották (*elegerunt de semet ipsi*).

Ugyancsak kérdéses a fentiek fényében, hogy valóban kötelezettségként kell-e tekintenünk a tanácsadás intézményére. A forrásokban az sem minden alkalommal egyértelmű, hogy a latin *consilium* szó milyen magyar kifejezéssel adható vissza. Nézetünk szerint a fenti példák alapján a *consilium* egyaránt jelenthet *határozatot, döntéshozatalt, tanácskozást, tervek és stratégiák felvázolását és véleménynyilvánítást* is egyben. A jelenség jóval túlmutat tehát a leegyszerűsített lexikonszerű úr és vazallus kapcsolaton, sokkal inkább szolgálta a kapcsolatépítést és az érdekérvényesítést, amely során anyagi előnyökre és társadalmi megbecsülésre egyaránt szert lehetett tenni. A konfliktushelyzetek esetében az is megfigyelhető, hogy a tanácsadók egy sokkal szélesebb rokoni körből kerültek ki, mint a békés viszonyok során, amely leginkább a legközelebbi vérrokonok megegyezéseként érhető tetten. A szélesebb rokoni kör alatt már nem testvérek és unokatestvérek megegyezéséről van szó, hanem leginkább sógorok, apósok és vők, azaz a házasság által létesült rokoni kapcsolatok dominálnak, ami nem meglepő, hiszen a sértett fél általában külhonban keresett fegyveres segítséget vélt vagy valós jogainak érvényesítésére, mivel ezt legközelebbi hozzátartozóitól már nem remélhette. Társadalomtörténeti szempontból tehát egy-egy uralkodó, dinasztiatag, világi vagy egyházi előkelő szociális hálójának megrajzolásakor érdemes kiemelt figyelemmel kísérni azokat a személyeket, amelyek tanácsadói státuszban tűnnek fel környezetükben, ugyanis az ilyen pozíció általában bizalmas kapcsolatot jelentett. Nem véletlen, hogy a császár 1074. évi hadjáratakor I. Géza Sieghard aquileiai pátriárkát és körét környékezte meg, hogy az egyháznagy távozásra bírja IV. Henriket, mivel a pátriárkáról köztudott volt, hogy a császár az ő tanácsára hallgat a leginkább.¹²³¹

A *consilium* intézménye tehát az általunk vizsgált régióban nem volt, és nem is lehetett a hűbérjog egyik kötelve, hiszen a klasszikus értelemben vett hűbériség nem létezett sem

¹²³¹ „Rex autem Geysa audiens imperatorem pervenisse Vaciam prudenti usus consilio iussit attemptare et demulcere patriarcham Aquilegiensem, cuius consiliis imperator plurimum ascultabat, simul etiam omnes duces Theutonicorum, promittens eis multam pecuniam, si imperatorem reverti facerent. Patriarcha igitur et duces muneribus illecti et auri amore capti, satagebant variis figmentis inducere imperatorem, ut reverteretur.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 128. 399.

Magyarországon,¹²³² sem Lengyelországban, sem pedig a Birodalomhoz szorosabban kötődő Csehországban.¹²³³ Az Árpádok, Piastok és Přemyslidák dinasztiájában a *consilium* sokkal inkább a hatalomgyakorlás elengedhetetlen kellékének, illetőleg a dinasztikus konfliktusok során pedig a szövetségesek meggyőzésének, és az érdekérvényesítésnek az eszköze volt. Ugyanakkor a tanácsadás folyamatában való részvétel az elit számára is kiemelkedő jelentőséggel bírt, amelyre a dinasztia tagjai mellett e kör tagjai is egyre inkább egyfajta előjogként tekintettek. Az ilyen alkalmak során ugyanis a hatalomgyakorlásba bevont országnagyok és egyháziak számára a *consilium* intézménye jelentette az érdekérvényesítés egyik legfontosabb csatornáját.

III.3.5.1 Az auxilium

A *consilium* mellett az *auxilium* a másik olyan fogalom, amelyet a klasszikus hűbériség jogtörténeti kategóriája mentén szokás értékelni. Az általánosan elfogadott nézet szerint a segítségnyújtás fegyveres szolgálatot jelentett, amelyet a vazallus hadjáratok idején, illetve urának kíséretében teljesíthetett.¹²³⁴ Tény, hogy a dinasztia tagjainak, akik valamilyen módon részesültek a hatalomból, katonai feladataik is voltak, és ennél fogva rendelkeztek önálló haderővel. Erről a 14. századi krónikakompozíció is számos alkalommal megemlékezett, e helyütt talán elegendő Salamon uralkodási idejéből két epizódot citálni. A krónika 105. fejezete Nándorfehérvár ostromának a kezdeti eseményeit írja le, amelyben megemlékezett arról is, hogy a király és a hercegek saját hadtesttel rendelkeztek.¹²³⁵ A 121. caput, amely a mogyoródi ütközet részletes beszámolója, szintén azt mondja el, hogy Géza és László külön seregetestek felett rendelkeztek.¹²³⁶ Anélkül, hogy e ponton mélyebben elemeznénk a magyarországi dukátus létrejöttének és funkcióinak koránt sem problémamentes kérdését – hiszen mindez nem tárgya e dolgozatnak – annyit mindenképp szükséges leszögezni, hogy e tárgykörben mérvadó nézetek abban mind megegyeznek, hogy a dukátus intézményéhez katonai funkciót kapcsolnak.¹²³⁷ Hasonló következtetést vonhatunk le Cosmas és Gallus munkáiból is. A prágai krónikás a csehek II. Liutpold osztrák örgróf elleni hadjárata során számolt be arról, hogy II. Vratislav herceg és testvérei,

¹²³² BÓNIS, Hűbériség és rendiség. 87–89.

¹²³³ FONT, Dinasztia. 464–468.

¹²³⁴ KRIEGER, Consilium et auxilium. In LexMa 3. 162; BLOCH, A feudális társadalom. 242.

¹²³⁵ „Rex autem et dux secunda feria transierunt Zauam et mane facto ordinauerunt acies suas et plenius manipulis suis universaliter per turmas suas insertis umbonibus obsederunt civitatem.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 105. 370.

¹²³⁶ „Vyd autem dicebat: ‘Statim ut exercitum nostrum viderint, fugient.’ Sed et duces summo mane suas acies ordinauerunt.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 121. 389.

¹²³⁷ A kérdésről részletesen I. BAGI, Divisio Regni. 140–141.

Konrád és Ottó saját emberei élén vonultak hadba.¹²³⁸ Csehországgal kapcsolatosan a dolgozat során már utaltunk arra – amelyről egyébként a magyar krónika is beszámol –, hogy Ottó morva herceg a mogyoródi csatában saját hadseregével képviseltette magát.¹²³⁹ Gallus Anonymus pedig arról ad hírt, hogy Władysław Herman fiai, Bolesław és Zbigniew sem nélkülözték az önálló haderőt.¹²⁴⁰

A nyilvánvaló katonai funkciók fényében azt gondolhatnánk, hogy az *auxilium* katonai értelemben érvényesült, azaz a saját hadsereggel rendelkező *dux*ok seregeiket az uralkodói érdekek szolgálatába állították. Két fontos jelenségre kell azonban felhívni a figyelmet. Egyfelől, ahogyan azt már a münsteri történeti iskola is megállapította: a politikai gyakorlat során a vérrokonok közötti családi kapcsolat nem minden esetben esett egybe a társadalmi alá- és fölérendelő viszonyokból fakadó szokásjoggal.¹²⁴¹ Ennek ékes példája I. András és Béla herceg kapcsolata. Többször is idéztük már a krónikának azt a jelenetét, amely arról számol be, hogy András testvéri szeretettől vezérelve hazahívta öccsét és megosztotta vele az uralmat. Béla mint a dukátus ura, nyilvánvaló módon a korabeli társadalmi rend szerint alárendeltje volt Andrásnak, aki a királyi hatalmat birtokolta. Ennek megfelelően a krónikaszerkesztményben azt olvashatjuk, hogy III. Henrik 1052. évi támadása során a király és a *dux* együtt vonult hadba, hogy az országot megvédelmezzék. Béla tehát a saját parancsnoksága alatt álló csapatokkal segítette Andrást.¹²⁴² E helyzet szerint tehát az *auxilium* klasszikus példája valósult meg, ugyanakkor nem mellékes, hogy a fivérek kapcsolata a fenti krónikafejezet alapján szívélyesnek volt mondható. Ebből következőleg vélelmezhető, hogy a herceg önszántából segítette a királyt, hiszen mindkettőjük érdekében állt az ország szuverenitását fenyegető veszély elhárítása. Salamon születésével azonban teljesen megváltozott a helyzet, hiszen amint azt láttuk András király és köre megvonta Béla jogait és a saját családi kapcsolatait helyezte előtérbe, amelyet a krónikás sem hagyott szó nélkül.¹²⁴³ A hercegnek azonban a szokások alapján el kellett volna fogadnia az újonnan

¹²³⁸ „Venerat dux Wratislaus cum Boemiis simul et Teutonicis, qui erant presulis Ratisponensis; ast alia de parte Otto et Conradus adiungunt se cum suis omnibus qui sunt in tota Moravia militibus.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. 35. 132.

¹²³⁹ „Et in medio siquidem Bihoriensi agmine, Ladizlaum locato ex sinistra parte, Otthonem vero ex dextera constituerunt. Geysam vero in Nitriensi agmine in medio collocaverunt.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 121. 389.

¹²⁴⁰ „Cumque Boleslauus assidue cum hostibus et Bohemis et Pomoranis dimicaret, sueque divisionis porcionem ab invasoribus viriliter expugnaret, Zbigneus fratri suo laboranti nec invitatus auxilium impendebat, insuper etiam cum hostibus fratris occulte fedus et amicitiam coniungebat et pecuniam illis pro militibus in subsidium trans mittebat.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 2. c. 24. 91.

¹²⁴¹ ALTHOFF, Verwandte. 180–181.

¹²⁴² A dinasztikus családtagok katonai kíséretére nézve a régióban I. BAGI, Divisio Regni. 140–143.

¹²⁴³ „Quia plerumque vero carnalis amor et consanguineitatis affectio solent impedire veritatem, vicit amor filialis in Andrea rege iustitiam et rupto federe sue promissionis, quo in regibus esse non deberet, filium suum Salomonem

kialakult helyzetet, viszont a források alapján ismert, hogy Béla lengyelországi rokonai segítségével megdöntötte András uralmát. Ez az eset nézetünk szerint arra világít rá, hogy nem létezett egy általánosan elfogadott szabályrendszer, mindig egyedi szempontok döntöttek arról, hogy a felek kinek és milyen módon nyújtottak segítséget. Szabályszerűség talán csak annyiban figyelhető meg, hogy az esetek legnagyobb részében inkább a családi, baráti, szövetségi kapcsolatok javára döntöttek a résztvevők a társadalmi alá- és fölérendeltségből fakadó vélt vagy valós kötelemmel szemben. A dinasztikus család egyébként is folyamatos szakítópróbának volt kitéve, hiszen ebben a korban a kötelezettségek csak általánosan voltak definiálva.¹²⁴⁴ E megállapításnak legszemléletesebb példája hatalom öröklésének szabályozatlansága, amelyről fentebb már részletesebben is szóltunk.

A másik fontos jelenség, amelyre ki kell térnünk, az elit és a dinasztia viszonya. Ez ugyanis a segítségnyújtási kötelezettség szempontjából teljesen más megítélés alá esik. Ahogyan arról szó volt, a korban a régió területén nem beszélhetünk klasszikus hűbéri viszonyokról, így azt a világi vagy egyházi elitet, amelynek a kezében valamiféle katonai funkció összpontosult, erős személyi függés kötötte a hatalomból részesített dinasztiatagokhoz és az uralkodóhoz. A magyarországi ispánok, a lengyel *castellanusok* és a cseh *comesek*, amelyek ilyen világi előkelőknek minősültek, a rájuk bízott területi, közigazgatási egységek felett hatalmat gyakorló dinasztiatagok mellett vonultak hadba.¹²⁴⁵ Kemejnél Petrud és Bikás ispánok Géza herceg seregében vezették a várispánsági csapatokat,¹²⁴⁶ Ernyei és Vid pedig Salamon csapatainak voltak a vezérei. Ennélfogva Magyarországon az arisztokrácia és uralkodóház kapcsolatának a minősége a korszakban jelentősen eltért a Birodalom területén tapasztalható jelenségtől. A vizsgált időszakban ugyan epizódszerűen feltűnnek olyan személyek, akik nem az uralkodócsalád tagjaiból kerültek ki, és akik a leginkább a dukátushoz hasonló területi, hatalmi struktúrákat próbáltak meg kialakítani, azonban e törekvések ebben az időszakban rendre elbuktak. A fentebb említett Vid ispán vagy „Lengyelország Vidje”, Siechech vajda uralma és befolyása csak rövid ideig állt fenn.

III.3.5.2 Az *auxilium* formái

infantulum adhuc quinque annorum super totam Hungariam anno imperii sui duodecimo confectus senio in regem fecit inungi.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 91.

¹²⁴⁴ ALTHOFF, Verwandte. 11–13.

¹²⁴⁵ A megye és a hadszervezet kérdéséhez I. KRISTÓ, Vármegyéek. passim; ZSOLDOS, A megyeservezés kezdetei. 299–318.

¹²⁴⁶ „*Principes autem Geyse, Petrud et Bykas in ipso prelio cum tribus agminibus castrorum verterunt se ad Salomonem, sicut sibi promiserant.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 117. 384.

A dinasztian belül a segítségnyújtás legmegfoghatóbb és legelterjedtebb módjának nyilvánvaló módon a katonai segítségnyújtás minősült. Mindhárom narratív forrás, amely a régió dinasztiainak történetét meséli el, bővelkedik azoknak az eseményeknek a leírásában, amelyben a családon belüli torzskodások során a felek családtagjaiktól várták a katonai segítséget. Elmondtuk már, hogy Salamon sógoránál, IV. Henriknél keresett segítséget, László herceg a Rusz területére¹²⁴⁷ illetve Csehországba utazott hasonló indokkal a mogyoródi csatát megelőzően, ahogyan ezt Álmossal kapcsolatban is megemlítettük az abaújházi események ismertetésénél. A korszakban a Přemyslidák nevéhez fűzhető a legtöbb családtag részvételével zajlott belső konfliktus. Ahogyan az Árpádok, úgy a cseh uralkodó dinasztia tagjai is rokonaiktól várták el, hogy ügyüket megsegítsék. III. Boleslavról tudjuk, hogy Jaromír és Oldřich nevű féltestvéreivel vívott küzdelem során a lengyelek segítségével kerülhetett elűzése után ismét hatalomra.¹²⁴⁸ A lengyel uralkodót, I. Vitéz Bolesławot rokoni kapcsolatok fűzték a Přemyslidákhoz, hiszen édesanyja, Doubravka III. Vörös Boleslav nagynénje volt. Lengyelországban pedig III. Bolesław üzte el féltestvérét ruszbeli és magyar csapatok segítségével.¹²⁴⁹ A katonai segítségnyújtás képéhez hozzátartozik továbbá – főleg Csehország esetében –, hogy a rokoni kapcsolatok kiaknázása mellett a dinasztia tagjai a császári udvarban és birodalmi előkelők között is több alkalommal megfordultak. Ebben bizonyosan közrejátszott az is, hogy a cseh hercegi család a birodalmi elit részét képezte, illetve az, hogy a császárok a 11. század folyamán maguk is előszeretettel léptek fel döntőbíróként a szomszédos népek belviszályaiban. II. Konrád helyezte vissza Lengyelországban Ottót, II. Mieszko elűzött testvérét,¹²⁵⁰ illetve Csehországban Oldřichot.¹²⁵¹ Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a császári segítség a források tanúsága

¹²⁴⁷ A segítségkérés körülményeiről I. FONT, Rurikida fejedelmek. 133–136.

¹²⁴⁸ „*Quos Bolizlaus, Poleniorum rector, collecto undique exercitu petens, iterum expulit equivocumque suum exulem pristinis honoribus prefecit seque domum, latentibus insidiis suis alta mentis intencione, recepit. Sciebat enim nepotem suum se nimis vindicaturum in fautoribus sue expulsionis, sperans se tunc meliori occasione forsan intro ducendum. Quod et ita accidit. Enimvero cum Bolislaus Boemensis cerneret populum suum execrando ritui deditum, in maxima securitate constitutum, impietatem suam ad confringenda federa pacis, quam sacramentis firmaverat, in tantum armavit, ut, collectis in unam domum coram se cunctis optimatibus, primo generum suum gladio in caput eius merso ipse occideret ceterosque inermes in ipsa sancta quadragesima, vir sanguinum et dolosus nec sibi concessos umquam dignus dimidiare dies, cum sue malicie fautoribus interficeret.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. lib. 5. c. 29. 253–255.

¹²⁴⁹ „*Tum primum Ruthenorum auxilium et Vngarorum commeavit, cum quibus iter arripiens, Wyslam fluvium transmeavit. Tum vero Zbigneus in desperationem est redactus, ac Yaroslauo duce Rutheno simulque Balduino Cracouiensi episcopo mediantibus, ante fratrem satisfactorius et obediturus est adductus.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 2. c. 38. 108.

¹²⁵⁰ „*Caesar divisa provincia Bolanorum in tres partes Misiconem fecit tetrarcham, reliquas duas duobus aliis commendavit.*” Wiponis Gesta Chounradi II. imperatoris. Ed. Bresslau, H. MGH SRG. LXI. 31–32.

¹²⁵¹ „*In pascali vero festivitate Odalricus Boemiorum dux optentu imperatricis et principum in gratia de exilio domum redire promeruit et ducatus sui medietatem, suo fratre Germiro medietatem retinente, suscepit.*” Annales Hildesheimenses. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. 38.

szerint kevés kivételtől eltekintve, nem esik a kölcsönös segítségnyújtáson alapuló rokoni kapcsolatok körébe. Az egyik ilyen kivétel Salamon esete, aki III. Henrik halála után a kiskorú IV. Henrik mellett a régensi feladatokat ellátó, Poitou-i Ágnes és Nordheimi Ottó akaratának megfelelően eljegyezte a szintén fiatalos Juditot, III. Henrik leányát. Mint tudjuk Salamon 1063 során császári segítséggel szerezte vissza a trónját. A magyar krónika ugyan mindezt IV. Henrik érdemének tudja be,¹²⁵² ami nem meglepő, hiszen Salamon és Henrik immáron sógorok voltak, azonban tagadhatatlan Ottó herceg befolyása, amelyet Hersfeldi Lampert története is indokoltta tesz, ugyanis a forráshely szerint Anasztázia, Salamon anyja a hercegnek ajándékozta az Attilának tulajdonított kardot.¹²⁵³ Salamon tehát élvezhette sógorának és gyámjainak a segítségét unokatestvéreivel szemben, amit elegendő volt ajándékokkal meghálálni. Teljesen más megítélés alá esik Péter esete, aki nem kerülhetett el a hűbér vállalását miután alávetette magát a császárnak és elfogadta annak döntőbírói szerepét.¹²⁵⁴ A rokoni kapcsolatok a császári házzal ugyanakkor nem jelentették a biztos sikert, hiszen – ahogyan ezt már hangoztattuk – az egyedi szempontok sokkal többet nyomtak a latban mint a házassággal szerzett rokoni kapcsolatok. A mogyoródi ütközet leírásából az is kiderül, hogy a császár másodjára már nem avatkozott be személyesen, a németek vezére a krónika szerint Markward karintiai herceg volt.¹²⁵⁵ Henrik ugyan a későbbiekben ismét elhatározta, hogy megsegíti sógorát, a krónika leírásából azonban kikövetkeztethető, hogy mindez inkább látszatintézkedés volt, amelyet komolyabb összecsapás nem követett, mivel a forrás szerint elegendő volt megvesztegetni a császár bizalmas embereit.¹²⁵⁶ Az esetre a krónikaszerkesztmény kissé naiv történetével szemben,

¹²⁵² „*Rex itaque Salomon cum imperatore sine difficultate intravit in Hungariam rege orbatam et securus venit in civitatem regiam Albam, ibique ab omni clero et populo totius Hungarie honorificentissimè susceptus est. Concionatus est autem imperator ad universum ceterum Hungarorum pro genere suo rege Salamone pacemque inter eos reformatam iurandum (sic) religione interposita confirmavit. Regem autem Salomonem in paterno solio glorie coronatum cum assensu et clamore totius Hungarie sedere fecit. Ipse vero imperator divite gaza Hungarie a rege Salomone largissime remuneratus prospere rediit ad propria.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 97. 361–362.

¹²⁵³ „*Notatum autem est hunc gladium fuisse, quo famosissimus quondam rex Hunorum Attila in necem christianorum atque in excidium Galliarum hostiliter debachatus fuerat. Hunc siquidem regina Ungariorum mater Salomonis regis, duci Baioariorum Ottoni dono dederat, cum eo suggerente atque annitente rex filium eius in regnum paternum restituisset.*” *Lamperti Annales.* Ed. Holder-Egger, O. MGH SRG. XXXVIII. ad. a. 1071. 130

¹²⁵⁴ „*Sequenti vero anno reversus est cesar in Hungariam, cui Petrus rex in ipsa sancta sollempnitate regnum Hungarie deaurata lancea tradidit coram Hungaris simul et Teutonicis. Multis etiam insuper et magnificis muneribus cesar honorificatus a rege ad propria rediit cum gloria.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 78. 334.

¹²⁵⁵ „*Marchart vero dux Teutonicorum et Sentepolug dux Bohemorum capti sunt, militibus suis interfectis et ipsis graviter vulneratis.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 122. 391.

¹²⁵⁶ „*Patriarcha ergo et duces pecunia corrupti modis omnibus consuluerunt ei, ut reverteretur. Cesar autem ingenis deceptus simulans se Salomoni in posterum auxiliaturum, destructis navibus in Theutoniam est reversus.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 128. 400.

Reichenauai Bertold feljegyzése talán jobban rávilágít. A forráshely szerint a császár az 1074. esztendő során semmit sem ért el Magyarországon, ezért a testvérét, Juditot maga mellé vette és Wormsba távozott. Hadi eseményekről Bertoldnál nem is esik szó.¹²⁵⁷ Véleményünk szerint Judit távozása lehet a kulcs, hiszen a későbbiekben Henrik meg sem próbálkozott azzal, hogy Salamon szorongatott helyzetén valamelyest enyhítsen. A következő évben – ugyancsak Berthold szerint¹²⁵⁸ – a Magyarország ellen szervezett sereggel Henrik inkább Szászország felé vette az irányt.¹²⁵⁹ Judit távozása és a Rudolf ellenkirály felléptetésével kialakult helyzet inkább azt diktálta Henriknek, hogy Salamon veszettnek tűnő ügyét a továbbiakban már ne támogassa.

Mint az látható, a házassági kapcsolatokból fakadó katonai segítségnyújtás nem volt magától érthető a dinasztiai tagjainak körében, még akkor sem, ha a császári családról volt szó. Elviekben természetesen a segítség minden rokont megilletett, azonban ez a korban a házassági rokonok között is túlságosan általánosan értelmezett jelenség volt, amely nyilvánvalóan a keresztény kultúrkörből táplálkozott. Annál is inkább mivel a segítségnyújtás nem csak katonai síkon volt elképzelhető.

III.3.5.3 Az *asylum*

Az *asylum* a kor felfogása szerint a családtagok, rokonok és barátok közötti segítségnyújtás egyik legfontosabb elemének tekinthető. E helyütt szükséges kiemelnünk, hogy *asylum* alatt nem azt az egyházi menedékjogot értjük, amelyet a somogyvári alapítólevélen kívül Szent László és Kálmán királyok törvényei is érintettek,¹²⁶⁰ hanem a dinasztiai tagjainak általában külhoni, jellemzően házassági kapcsolat okán rokonságban álló családok udvarába való befogadását és ellátását. A menedékjog jelentőségére már a korábbi kutatás is felfigyelt és rávilágított arra, hogy a családi konfliktusban résztvevő felek menekülési útvonalai jó eséllyel házassági összeköttetésekre utalnak.¹²⁶¹ Nem véletlen ez a megállapítás, hiszen az *asylum* sokkal kiszámíthatóbb és ezáltal sikeresebben alkalmazott intézménynek bizonyult, mint a

¹²⁵⁷ A kérdéshez I. MAKK, Külpolitika. 105–107. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 163–167.

¹²⁵⁸ „*Ea estate rex expeditionem in Ungariam movit pro adiuvando rege Salamone, qui etiam ob flagitiorum suorum insolentiam et turpitudinem a patruo suo et ceteris regni melioribus depulsus est dinitate sua, parvipendens et ipse consilia illorum. Sed rex ibi nihil ad votum suum efficax, scilicet ad restituendum Salomonem, efficere prevalens, recepta demum sorore sua regina Iuditha, uxore Salomonis, non bono omnie quo egressus est, domum Wormatiam revertitur.*” Bertholdi Chronicon. Ed. Robinson, I. S. MGH SRG NS XIV. ad a. 1074. 220.

¹²⁵⁹ „*Heinricus rex pascha apud Wormatiam celebravit. Et post pntecostem exercitum numero non modicum, in Pannonias pala antea preparatum, tunc in Saxoniam de repente promovit.*” Bertholdi Chronicon. Ed. Robinson, I. S. MGH SRG NS XIV. ad a. 1075. 225.

¹²⁶⁰ Az egyházi menedékjoghoz I. BÓNIS, Egyházi menedékjog. 75–97. A Szent László kori *asylum*-jog kérdéshez pedig I. THOROCZKAY, Szent László és az egyház. 52.

¹²⁶¹ FONT, Rurikida fejedelmek. 127.

katonai segítségnyújtás. A példák sorát érdemes mindjárt Orseolo Péter esetével nyitni. A magyar krónika szerint Péter, miután Abát az előkelők megválasztották királynak, Bajorországba menekült, hogy Henrik királynál segítségért esedezzen.¹²⁶² Péter azonban a forráshely állításával ellentétben biztosan nem Bajorországba indult először. Erre két dologból is következtethetünk. Egyrészt a 14. századi krónikakompozíció a későbbi, 1044. évi események kapcsán elárulja, hogy a király az országból való második menekülése során Moson felé indult, hogy onnan az Osztrák Örgrófság irányába meneküljön.¹²⁶³ Vélhetőleg Péter így járt el első alkalommal is, amely feltételezést Hermannus Contractus¹²⁶⁴ és Freisingi Ottó¹²⁶⁵ munkái is megerősítik. A szerzők ugyanis világosan utalnak arra, hogy Adalbert örgróf Péter sógora volt, mivel Frowilát, a király testvérét vette feleségül.¹²⁶⁶ Nagyon is valószínű tehát, hogy Péter már az első alkalommal is Adalbert segítségére szorult, annak ellenére, hogy korábban nem ápolt túlságosan jó viszonyt a sógorával. II. Konrád halála után ugyanis Adalbert III. Henrik hűséges alattvalójának bizonyult a csehekkel és a velük szövetségben harcoló magyarok csapataival szemben.¹²⁶⁷ Péter vélhetőleg testvére közbenjárására lelt menedékre sógoránál, aki kijárta neki, hogy az akkor még csak a német királyi címet viselő Henrik fogadja. Az *asylum* tehát nem pusztán csak befogadást és a társadalmi rangnak megfelelő ellátást jelentett, hanem ily módon a befogadó személy kapcsolatait is ki lehetett aknázni. Adalbert közbenjárhatott Henriknél, aki vállalta, hogy döntőbíróként lépjen fel az ügyben, erre engednek utalni a magyar krónika azon fejezetei, amelyek Aba Sámuel követeiről, ajándékairól és felajánlásairól szólnak. III. Henrik végül fegyveres úton avatkozott be, döntőbírói fellépésének – mint ahogyan azt már Henrik apja, II. Konrád esetében is láttuk – ára volt, Péter tehát végül kénytelen volt magát alávetni és vállalni a függést. A befogadásnak azonban a másik fél kapcsolati hálójának kiaknázásán kívül egyéb előnyei is ismertek.

¹²⁶² „*Petrus autem videns se Hungarorum auxilio destitutum, vehementer expavescens transfugit in Bauariam Herrici regis Teutonicorum adiutorium imploraturus.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 72. 325.

¹²⁶³ „*Petrus autem rex videns Hungaros unanimiter adhesisse ducibus Endre et Leuente, ipse cum suis Teutonicis fugam iniit versus Musun, ut abinde in Austriam pertransiret, sed evadere non potuit.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 85. 342.

¹²⁶⁴ „*Ipso anno Ungarii perfidi Ovone[m] quendam regem sibi constituentes, Petrum regem suum occidere moliuntur. Qui vix fuga lapsus, primo ad marchionem nostrum Adalbertum, sororis suae maritum, profugus venit, indeque ad regem Heinricum veniens, pedibusque eius provolutus, veniam et gratiam imploravit et impetravit.*” *Herimannus Augiensis Chronicon.* Ed. Pertz, G. H. MGH SS V. ad a. 1041. 123.

¹²⁶⁵ „*Ungaros quoque variis ac diversis praeliis premens, Petrum regem eorum ab Ovone regno fraudolenter pulsum intercessione Alberti marchionis, cuius levir erat, exulem suscepit, ac cum exercitu Pannonias ingressus, congressu habito, cum paucis incredibilem multitudinem Ungarorum fudit, Petrumque regno restituit.*” *Otto Frisingensis episcopus Chronica.* Ed. Hofmeister, A. MGH SRG. XLV. lib. 6. c. 32. 298.

¹²⁶⁶ Részletesen I. a mellélet Péter király származásáról szóló részében. 337–339.

¹²⁶⁷ MAKK, Külpolitika. 70–71. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 95–97.

Gallus Anonymus jegyezte le azt a történetet, amelynek az egyik főszereplője szintén Péter magyar király. A névtelen gesztáíró elbeszélése szerint a cseh herceg, azaz I. Břetislav arra kérte a magyar uralkodót, hogy tartsa fogságban Kázmért, aki udvarában keresett menedéket. Mindezt Péter a történet szerint gőgösen elutasította.¹²⁶⁸ A forráshely által megörökített párbeszéd bizonyosan a geszta fiktív történeteinek a számát gyarapítja, amelynek a datálása sem egyszerű feladat. Az eseménynek több magyarázata is létezik,¹²⁶⁹ az *asylum* szempontjából azonban az a lényeges pont, hogy itt sem csak egyszerű befogadásról van szó. Emellett Helmut Beumann tétele alapján ismert, hogy a narratív források fiktív történetei leginkább arra alkalmasak, hogy ha csak szűken is, de betekintést engedjenek a kor és a szerző világnézetébe, mivel minden esetben egy idealizált képet tárnak elénk.¹²⁷⁰ Gallus mindenesetre nem talált kivétlnivalót abban, hogy a magyar uralkodó, nem egyszerűen befogadta Kázmért, hanem rangjának megfelelő ellátást biztosított számára illetve kíséretet is adott mellé, hogy biztonságos útját a továbbiakban garantálja. Ezt annak fényében kell szemlélnünk, hogy Gallus igen kritikusan ítélte meg a későbbiekben II. Bolesław Magyarországra való megérkezését, ugyanis nem felejtette el megjegyezni, hogy a lengyel király gőgösségében megsértette a vendégjogot.¹²⁷¹

Az *asylum* azonban nemcsak a születési és házassági rokonok között fennálló kapcsolatok során érhető tetten. Ugyanúgy fontos eleme az érdekkapcsolatok alakulásának, amelyeket a korban az *amicitia* fogalma mentén értelmeztek, ahogy erről már szóltunk.¹²⁷² Ha közelebbről is megvizsgáljuk a forrásokban fennmaradt eseteket, kitűnik, hogy közel annyi

¹²⁶⁸ „Hic Petrus etiam rogatus a Bohemicis, ne Kazimirum dimitteret, si cum eis amicitiam ab antecessoribus receptam retinere vellet, voce regali respondisse fertur: Si lex antiqua diffinierit, quod Vngarorum rex Bohemicorum ducis carcerarius fuerit, faciam que rogatis. Et sic Bohemorum legationi eum indignacione respondens, eorumque amicitiani vel inimiciam parvipendens, datis Kazimiro C equis totidemque militibus, qui eum secuti fuerant, armis et vestibus preparatis eum honorifice dimisit, nec iter ei, quocumque vellet ire, denegavit.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib 1. c. 18. 42.

¹²⁶⁹ Makk Ferenc vélekedése szerint a Vazul-fiak menekülése miatt próbálta meg szorosabbra fűzni a magyar – lengyel viszonyt. MAKK, Külpolitika. 69–71. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 94–97; Hasonlóan vélekedett Györffy György is. I. MT. I/1. 837.

¹²⁷⁰ I. 89. jsz.

¹²⁷¹ „Cum audisset Wladislaus Bolezlauum advenire, partim gaudet ex amico, partim restat locus ire, partim ex recepto quidem fratre gaudet et amico sed de fratre Wladislauo facto dolet inimico. Non eum recipit velud extraneum vel hospitem, vel par parem recipere quisque solet, sed quasi miles principem, vel dux regem, vel rex imperatorem recipere iure debet. Bolezlauus Wladislaus suum regem appellabat, Wladislaus se per eum regem (factum) cognoscebat. In Bolezlauo tamen unum ascribendum est vanitati, quod eius pristina multum obfuit probitati. Nam cum regnum alienum fugitivus introiret, cumque nullus rusticorum fugitivo obediret, obviam ire Bolezlauo Wladislaus, ut vir humilis properabat, cumque propinquantem eminus equo descendens ob reverentiam expectabat. At contra Bolezlauus humilitatem regis mansueti non respexit, sed in pestifere fastum superbie cor erexit. Hunc, inquit, alumpnum in Polonia educavi, hunc regem in Vngaria collocavi. Non decet eum me ut equalem venerari, sed equo sedentem ut quemlibet de principibus osculari.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 28. 53–54.

¹²⁷² vö. III.3.2 fejezet

eset hozható fel példaként, mint a rokoni kapcsolatok esetében. A Gyulát befogadó, és számára megfelelő ellátást biztosító I. Bolesław lengyel király, az Andrást, Bélát és Leventét *asylum*-ban részesítő Oldřich herceg, illetve II. Mieszko és Bölcs Jaroszlav, az apja elől menekülő II. Břetislavot oltalmába vevő Szent László mind olyan mozzanatok a források lapjain, amelyek inkább az érdekkapcsolatok, mintsem a rokoni viszonyokból fakadó esetek sorát bővítik. VII. Gergely pápa 1079. évi Szent László királyhoz írt levelében a magyar uralkodó gondjára bízta támogatóit, Ekbert és Udalrik grófokat valamint utóbbinak a fiát, Konrádot.¹²⁷³ Az *asylum* tehát kiterjedhetett egymás támogatóinak a megsegítésére is.

Még egy érdekes részletre érdemes felhívni a figyelmet, az *asylum* intézményével kapcsolatosan. Nemcsak fentebb, de a rokoni kapcsolatok és az *amicitia* tárgyalása során is szóltunk már arról az esetről, amelyet Gallus tollából ismerünk. A geszta 28. fejezete II. Bolesław magyarországi fogadtatásáról szól, amelynek egyetlen célja lehet csupán: III. Bolesław számára intő példaként szolgált, hogy bemutassa miként illik egy uralkodónak viselkednie.¹²⁷⁴ Ennélfogva tehát egymás befogadásának – mint minden, a korban alkalmazott nyilvános társas érintkezésnek – megvoltak az íratlan szabályai. Gallus nem is felejtette el megjegyezni, hogy a lengyel uralkodó gögös viselkedése *nagy irigységet keltett ezért a magyaroknál, és – ahogy mondják – ezzel siettetett halálát.*¹²⁷⁵

IV. Eredmények

Dolgozatunk végén mindenképpen szükséges megvonni a kutatás mérlegét, és bemutatni az eredményeket. Munkánk első részében a dinasztiai tagjainak házassági gyakorlatát és horizontját elemeztük. Megállapítható, hogy a házasságot érintő hosszas egyházi szabályozás rendelkezései nem jelentettek semmilyen nehézséget a régió dinasztikus házasságaira nézve. A Meroving és Karoling időkben az uralkodócsaládok egészen egyszerűen nem vettek tudomást azokról az akadályokról, amelyeket az egyház a törvénytelennek vélt házasságok elé igyekezett gördíteni. Mindebben számos alkalommal célszerűségi okokból maga az egyház is segédkezett. Ez az általunk vizsgált időszakban csak annyiban módosult, hogy az ilyen frigyek megkötéséhez a dinasztiai már kikérték az egyház hozzájárulását, ahogyan azt III. Bolesław és Szbiszlava házassági kapcsolatánál is láthattuk. A 11. század során azonban az egyház kifejezett tiltása ellenére sem volt ritka az ágyasok tartása a dinasztia tagjainak körében. Mindez ahhoz vezetett, hogy az egyházi tilalom alá eső kapcsolatokat a dinasztia

¹²⁷³ DHA I. 223. különösen 3. jsz.

¹²⁷⁴ DALEWSKI, Ritual and Politics. 29–30.

¹²⁷⁵ Bagi Dániel fordítása. Gall Névtelen, 146.

tagjai inkább legitimációs argumentumként használták fel. Erre utal, hogy a belviszályok során egyre inkább megjelent a kifogásolható származás mint érv a nemkívánatos családtagok félreállításához. Lengyelországban Zbigniew és III. Bolesław szembenállásánál, Magyarországon Kálmán fiának, Borisznak a jogigényével szemben hangoztak el ilyen indokok, amelyet aztán a dinasztikus történetírás is kiemelt fontossággal kezelt. Ennek ellenére, amikor azt a dinasztia érdekei megkívánták, az ágyaskapcsolatból származó utód is örökölhetett, amelyre I. Břetislav esete szolgál kiváló példával. A vizsgált időszakban az egyházi szabályozásnak leghatározottabban a házasságok felbonthatatlanságának érvényesítését sikerült keresztülvinnie. Amíg a 10. század végén és a 11. század elején számos olyan frigyet ismerünk, amely eltaszítással ért véget – I. Bolesław esetében mindjárt kettő is –, addig a 12. században, amikor Kálmán feleségét visszaküldte a családjához, a magyar krónika már a kánoni törvényekre hivatkozott. A dinasztiák uralmi területén született történeti szintézisek viszont kifejezetten legitimációs érvként használták fel azokat a házasságokat, amelyeket a 10–11. során kelet-közép-európai dinasztiák tagjai keresztény nőkkel kötöttek. Gallus inkább hallgatott I. Mieszko második keresztény házasságáról, hogy élesebben szembe tudja állítani a dinasztia pogány múltját a kereszténység felvétele utáni időszakkal, I. Bolesław kiválasztottságának és legitimációjának minél nagyobb hangsúlyt adva. Összeségében elmondható, hogy a dinasztikus házasságok létrejöttében sokkal inkább domináltak a politikai, gazdasági és családi érdekek, amelyek minden esetben felülírták az egyház normatív szabályozását.

A régió uralkodócsaládainak nemzedékek szerinti vizsgálata során megállapítottuk, hogy az egyes generációkban született gyermekek száma nem vezethető le pusztán biológiai sajátosságokból, illetve az előző nemzedék házassági kapcsolatainak számából – noha természetesen ezeket az ismérveket nem lehet figyelmen kívül hagyni –, ugyanis mindez inkább az előző generációban lezajlott konfliktusok mélységével mutat szorosabb összefüggést. Ennek egyik okaként szokás felhozni, hogy a források a békés, dinasztikus torzskodásoktól mentes időszakokról jóval kevesebb információt hagyományoztak az utókorra. A házasságok irányultsága viszont rendszerint az aktuálpolitikai helyzet szerint alakult, amely leginkább a dinasztiák által uralt terület mentén elhelyezkedő országokat, tartományokat és népeket érintette. Azok a frigyek, amelyek saját uralmi terület felé mutatnak, rendszerint belviszályokra utalnak. Ezeket a házassági kapcsolatokat szinte minden esetben a politikai erőviszonyokból fakadó szükségszerűség keltette életre. Sajnálatos módon a rendelkezésre álló források nem teszik lehetővé, hogy pontosabban felderítsük az ilyen kapcsolatok hátterét és részletes indokait, hiszen Magyarország esetében is csak egy-egy utalásból van tudomásunk róluk. A Birodalom területén történt események és a német szakirodalmi vélekedések azonban analógiaként szolgálhatnak a fenti megállapítás alátámasztásához. Az egyes dinasztiák esetében a házasságok kezdeti

irányultságokhoz képest a 12. századra lassú elfordulás figyelhető meg. A Přemyslidák házaskapcsolatai egyre inkább a Birodalomba való betagozódás mellett foglalnak állást, amelyek a korai időszakban leginkább a Piastokkal folytatott konfliktusoknak volt alárendelve. Hasonló megállapítás tehető Lengyelország esetében is, ahol kezdetben inkább a nyugati kapcsolatok voltak jellemzők, a belső viszályok következtében azonban egyre inkább a keleti, Kijev és a Rurikidák felé létesült házassági kapcsolatok domináltak. Ennek okát a Lengyelországra nehezedő nyugati irányú nyomásban kereshetjük. I. Bolesław halála után a lengyel fejedelmek már nem tudtak olyan aktív és sikeres nyugati irányú politikát folytatni, mint korábban. Egyfelől a császár, másfelől az országgal határos örgrófságok élén álló dinasztiák próbálták kiterjeszteni a fennhatóságukat keleti irányban. Emellett a cseh hercegek a Piastokkal fennálló dinasztikus kapcsolataikat és rokoni viszonyaikat a Szilézia feletti uralom megszerzésének rendelték alá. Mindez legjellemzőbben a Kázmér elűzése utáni idősakra igaz, amikor a Piastok középkori monarchiája egy időre össze is omlott. A Rurikidák által uralt területek hasonló hatalmi széttagozódást mutatnak a korban. A dinasztia különböző ágai és a Piastok természetes szövetségesre leltek egymásban, amelyet rokoni kapcsolatokkal is megerősítettek. Ezeket a dinasztikus kötelékeket a lengyel fejedelmeknek több alkalommal is sikerült kiaknázniuk: Mazóvia visszaszerzésében I. Kázmér számíthatott Bölcs Jaroszlav seregeire, ahogyan II. Bolesław sem nélkülözte a ruszbeli segítséget céljai eléréséhez.¹²⁷⁶ A dinasztiák közül a legszélesebb spektrumot az Árpádok házassági horizontja mutatja. A sokszínűség mellett azonban elmondható az is, hogy az Árpádok a Piastokhoz hasonlóan a Rurikidákban találták meg a legbiztosabb házassági partnert. Ennek okait nézetünk szerint a dinasztikus konfliktusokban kereshetjük. Az Árpádok torzsalkodásai során a nyugati irányultságú kapcsolatok ellensúlyozására alkalmasnak látszott a Kijevben székelő Rurikokkal való dinasztikus összeköttetések létesítése. Ugyanakkor a 12. századtól kezdve a Rurikidák és az Árpádok dinasztiája már nem kizárólag Kijeven keresztül kapcsolódott egybe, hiszen ekkor vette kezdetét az önálló Halics megszervezése. A 12. század húszas éveitől kimutatható, hogy a halicsi politika a Kijevtől való elszakadás érdekében nyugati szomszédaira is támaszkodott, amelyet dinasztikus házasságokkal is igyekeztek megerősíteni. Ez a politika azonban csak ideig-óráig működött, hiszen a 12. század végétől éppen a korszakunkban kötött frigyek és rokonsági kapcsolatok következtében a magyar és lengyel részről egyaránt felmerült a keleti expanzió gondolata.¹²⁷⁷

¹²⁷⁶ A dolgozat alapvetően a Piastok szemszögéből értékeli az eseményeket, azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a segítségnyújtásra ez esetben is – legyen az katonai beavatkozás vagy menedék és ellátás biztosítása – többé-kevésbé kölcsönösségi alapon került sor. I. FONT, A Kijevi Rusz és nyugati szomszédai. 166–169.

¹²⁷⁷ Részletesen I. FONT, Rurikida fejedelmek. 143–187.

A korban nyilvánvaló módon a császári családba való beházasodás számított a legrangosabbnak, hiszen nemcsak presztízssértéssel, de konkrét anyagi, katonai előnyökkel is járhatott. A kelet-közép-európai dinasztiák a 11. és korai 12. század során csak kivételes alkalmakkor tudtak ilyen magas tekintélynek örvendő frigyre lépni. A Přemyslidáknak és a Piastoknak csak közvetett módon sikerült rokoni kapcsolatba kerülni a császári családdal. II. Boleslav és Emma esetében ráadásul csak hipotézisek állnak rendelkezésre arra nézve, hogy a cseh herceg felesége milyen rokoni kapcsolatban is állhatott a császári családdal. Lengyelországban Richeza II. Ottó utóda volt, a Piastok tehát a korban kizárólag csak távoli császári rokonnal tudtak frigyre lépni. Az Árpádok is csak az események számukra szerencsés egybeesésének köszönheték a közvetlen rokoni kapcsolatokat a császárral Gizella és Szent István házassági kapcsolata által. Salamon és Judit házassága azonban már más esetben minősül, nemcsak a házasságkötés körülményei miatt, hanem azért is, mert a magyar király felesége az akkor regnáló IV. Henrik testvére volt.

Salamon és Judit frigye kapcsán fontos kiemelni továbbá azt is, hogy noha ez a házasság a dinasztikus kapcsolatok klasszikus értelmezése szerint a béke érdekében kötött, kevés hasonló indokkal létrejött frigyről számolnak be a források. Mindez azért érdekes, mivel a szakirodalom általában a békekötésekkel hozta kapcsolatba a dinasztikus házasságokat. A helyzet azonban úgy áll, hogy a békekötés alkalmával létesült kapcsolatok száma jóval alatta marad azoknak a házasságokénak, amelyek nem hasonló körülmények során létesültek. Arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy azok a frigyek, amelyeket hasonlatosan Salamon házasságához, hagyományos módon, azaz a béke zálogaként értékelhetünk, nem tudták biztosítani a tartósan a kívánt viszonyokat. A kelet-közép-európai dinasztiák esetében is igaz tehát Hedwig Röckelein megállapítása, amely szerint egy-egy házasság politikai kifutása legfeljebb csak addig éreztette a hatását, amíg a mindkét fél életben volt.

Végezetül szólnunk kell a dinasztia tagjai között fennálló kapcsolatrendszeréről is. Vizsgálódásaink során arra a következtetésre jutottunk, hogy a 10. század végén, a 11. század elején egy viszonylagos mellérendelő viszony fedezhető fel a családtagok között, hiszen potenciálisan minden közeli vérrokon szóba jöhetett mint lehetséges örökös. Mindez azonban nem vezethető le sem a *senioratus*, sem pedig a *primogenitura* tankönyvszerű definícióiból, sőt e jogtörténeti fogalmak „vegytisztán” a gyakorlatban ilyenformán vélekedésünk szerint egyetlen uralmi területen sem mutathatók ki. A vizsgált időszakban az uralkodói családmodell változásának lehetünk tanúi, amely sokkal inkább egy szűkebb vertikális keresztmetszetű, alá- és felrendelő viszony irányába tolódott el. Mindez természetesen a hatalomból kizárt és kirekesztett családtagok kárára történhetett csak, ennél fogva nem csoda, ha források minden egyes generáció esetében családi torzsalakodásokról számolnak be. Nézetünk szerint az antikvitásból örökölt, de a korabeli

viszonyokra adaptált *amicitia* jelenség játszotta az egyik meghatározó szerepet. E megállapításunkhoz a münsteri iskola és a hasonló metodológia szerint eljáró kutatók az eredményeit használtuk fel, amelyek azt mutatták ki, hogy a 11–12. századra már a barátság fogalom is jelentős változáson ment keresztül, többek közt szorosan összekapcsolódott a *deditio* rituáléjával. A régióban a forrásszinten is kimutatható barátsági szerződések és az alávetés rituáléi inkább az Ottók által is használt konfliktusoknak a lezárásával mutatnak hasonlóságot. Az *amicitia* 11. és 12. század során olyan komplex jelenségnek bizonyult, amely nemcsak a dinasztiatagok, azaz rokonok, hanem a dinasztia és az elit, illetve az országnagyok egymás közötti viszonyaiban is felfedezhető. A barátsági kötelek ugyanakkor nem értelmezhetők pusztán emocionális kapcsolatként, hiszen az abban résztvevő feleknek – akár önszántukból, akár kényszer hatására léptek ilyen kapcsolatra – egyaránt biztosított jogokat és rótt ki kötelezettségeket. A tanács és segítségnyújtás ilyen jognak és kötelezettségnek minősült. Az általános vélekedéssel szemben a segítségnyújtás nem korlátozódott a fegyveres és katonai segítségre, hiszen számos formája létezett a korban. A befogadás és egymás gazdasági alapú megsegítése, illetve pozícióba juttatása ugyanolyan fontos tényezőnek bizonyult, mint a fegyveres segítségnyújtás.

Az eredmények bemutatása előtt gondolatmenetünket II. Bolesław és Szent László magyar király találkozásával zártuk, amelyet az *asylum* tárgykörébe soroltuk. Az esemény kapcsán ugyanakkor e helyütt is fontos felhívunk a figyelmet arra, hogy a bemutatott példák között bizony szép számmal található olyanok, amelyek a korban szokásos normától eltérőnek mutatkoznak. A narratív forrásokban az ilyen események is természetesen a megszokott rituális toposzokon keresztül kerülnek bemutatásra, sok esetben rávilágítva a jogszokással való visszaélésekre. A dolgozat során többször is idéztük már Gallus munkájának azt a passzusát, amely ezt a jelenetet örökítette meg, e helyütt elegendő tehát csak arra utalnunk, hogy a névtelen szerző is felróta Bolesławnak, hogy gőgösségében nem tisztelte sem Lászlót, sem a szokást. Hasonló eset kapcsolható III. Bolesław lengyel fejedelem, Álmos herceg és Kálmán magyar király személyéhez, amelyet a magyar krónikaszerkesztmény 147. fejezete és Gallus Anonymus gesztája egyaránt lejegyzett. Ez utóbbi eset is az *asylum* régióbeli példáinak számát gyarapítja, ahogyan azt korábban már a Névtelen Gall munkájára alapozva megállapítottuk. Kristó Gyula vélekedése szerint Álmos lengyelországi befogadása után Bolesław és Kálmán találkozására és egyezségére valamikor 1106 során kerülhetett sor,¹²⁷⁸ ami arra enged következtetni, hogy Álmos és a lengyelek szövetsége nem tartott sokáig. Bolesław vélhetőleg ugyanis az Abaújháznál történt események után felismerte, hogy országa számára a másik rokonság – azaz Kálmán –, sokkal előnyösebb. Ezek után a lengyel fejedelem megvonta Álmostól a támogatását, amelyet a Kálmán királlyal

¹²⁷⁸ KRISTÓ, Magyarok és lengyelek. 14–15.

közösen vezetett, összehangolt katonai vállalkozásai bizonyítanak.¹²⁷⁹ Elmondható tehát, hogy a kapcsolatokat szabályzó szokásjoggal nemcsak visszaéltek a korban, hanem a politikai színpadon beállott változás esetén akár egy érdekkapcsolat is felülírhatta a rokonsági kötelékeket. A régióban az általunk vizsgált időszakban keletkezett narratív forrásokban – amennyiben az a sértett fél szempontjait tartotta szem előtt – a jogsértés argumentációként jelent meg, ahogyan erre éppen az abaújházi események során Bagi Dániel is rávilágított.¹²⁸⁰

A középkori társadalmi érintkezéseket kísérő *consilium* sem merült ki pusztán egyszerű szóbeli tanácsadásban, hiszen a dinasztiai tagjainak és az országnagyoknak kifejezett joguk volt, hogy ilyenformán adjanak hangot véleményüknek, és nem mellékesen befolyásuk növelésére is sikeresen használták. A tanácsadáson keresztül lehetőség nyílt arra is, hogy konszenzus jöjjön létre, akár a dinasztia belüli torzsalkodásról legyen szó, akár az elit és az uralkodó kapcsolatáról. Nézetünk szerint az ilyen konszenzusok a dinasztikus országok kormányzati gyakorlatában kiemelkedő fontossággal bírtak, és biztosították az adott uralmi terület feletti folyamatos fennhatóságot. A dinasztia tagjai és az elit között létesült személyes kapcsolatok tehát jelentős befolyással bírtak a hatalomgyakorlásra. A dinasztia tagjaival politikai barátságra lépett személyek befolyása ugyanúgy éreztette a hatását, mint a dinasztia hatalmi területén élő és a tőle függő elité. Ennélfogva a korszak egészére elmondható, hogy az uralkodók – mai szóval élve – „hivatalosnak” minősülő és személyes kapcsolati hálója szétválaszthatatlanul egybemosódott.

¹²⁷⁹ BAGI, *Divisio Regni*. 372–373.

¹²⁸⁰ BAGI, *Divisio Regni*. 213–214.

v. Genealógiai melléklet

az

Az Árpád-ház hatalmi kapcsolatrendszerei

Rokonok, barátok és dinasztikus konfliktus Kelet-Közép-Európában a 11. és korai 12. században

c. disszertációhoz

Bevezetés

Ahogy arra már korábban is utaltunk, a munka során nyilvánvalóvá vált, hogy a dolgozat során szükséges egy genealógiai melléklet elkészítése, amelyben az Árpád-ház tagjainak családtörténeti adatait igyekszünk bemutatni. A mellékletben – anélkül, hogy megtörnénk a disszertáció gondolatmenetét – részletesen is lehetőség adódik az Árpádok olykor kusza és számos hipotézistől terhes genealógiai adatainak tárgyalására.

A melléklet elkészítését továbbá az is indokoltá teszi, hogy a témában az utolsó olyan nagy összefoglaló munka, amely jegyzetapparátussal is rendelkezik több mint 125 éves múltat tekint vissza. A Wertner Mór nevével fémjelzett *Az Árpádok családi története* címmel Nagybecskerekén kiadott munka ugyanis 1892 során jelent meg először, amely azóta változatlan, reprint kiadásban is közlésre került. Jelentőségét a magyar történetírás nem minden esetben ismerte fel, azonban a mű súlyát és értékét jól jelzi, hogy a mai napig idézni szokás az Árpádok genealógiáját érintő írásokban.¹²⁸¹ Minden nagyszerűsége mellett ugyanakkor a munka ma már számos ponton kiegészítésre szorul.

A melléklet elkészítésekor kifejezetten a disszertációban kijelölt időintervallumot igyekeztünk szem előtt tartani, ennél fogva Géza fejedelemtől kezdve egészen Kálmán királyig tárgyaljuk az Árpádok dinasztiájának családtörténetét. A munka során az egyes személyeket – némileg igazodva Wertner Mór írásához – hat szempont mentén igyekszünk bemutatni: névalak, származás, születési idő, házasság, gyermekek és az egyes személyek halálának körülményei. E hat aspektus során kerül sor a szakirodalmi tájékoztatóra, amelyet minden esetben egy rövid összegzés követ, amelyben e sorok írójának az állásfoglalása is helyet kapott. Az Árpád-házzal kapcsolatos dinasztiák genealógiai adatainak tárgyalásakor leginkább összefoglaló művekre, lexikonok szócikkeire és családtörténeti monográfiák megállapításaira támaszkodtunk.¹²⁸² A szakirodalmi vélekedések mellett természetesen a lehető legszélesebb körben a források bemutatására is törekedtünk. Az adattárba felvett személyek genealógiai adatai nem minden esetben kerülnek külön fejezetben tárgyalásra, ugyanis bizonyos dinasztiatagról igen szűkösek az ismereteink. Ilyen esetben azt a gyakorlatot követtük, hogy a szülők gyermekeit bemutató részbe illesztettük be az összes fellelhető információt, ahogyan az Géza fejedelem ismeretlen nevű leányainak az esetében is

¹²⁸¹ Wertner munkájának a bemutatása és értékelése nem feladata a dolgozatnak, e helyütt érdemes azonban felhíni a figyelmet Bertényi Iván írására, aki méltó módon állított emléket Wertner korszakos művének. BERTÉNYI, Wertner Mór és az Árpádok. 37–42.

¹²⁸² A Piast dinasztia kapcsán Oswald Balzer és Kazimierz Jasiński munkáit tekintettük mérvadónak, a Přemyslidák esetében Luboš Polanský, Barbara Krzemińska, Josef Žemlička és Martin Wihoda írásaiból tájékozódunk. A birodalmi elit és a császári család kapcsán a Lexikon des Mittelalters, a Neue Deutsche Biographie szócikkeire, Gerd Althoff, Eduard Hlawitschka és Stefan Weinfurter munkáira hagyatkoztunk. A Babenbergeek családtörténetét bemutató adatokat Karl Lechner monográfiájából idézzük. A Rurikidák esetében Font Márta, Bizánc és Itália kapcsán Moravcsik Gyula, Kapitánffy István írásaira, és a Dizionario Biografico degli Italiani cikkeire hagyatkoztunk.

megfigyelhető. Végezetül részletes genealógiai táblát is melléeltünk munkánk végére, amely nemcsak az Árpád-ház, hanem a Piastok és Přemyslidák családi összeköttetéseit is bemutatja.

Géza fejedelem

Névalak

A 10. századi magyar történelem alakjairól – így Géza fejedelemről is – csak hiányos ismeretekkel rendelkezünk. Amint azt már Kristó Gyula is megjegyezte „*Gézáról hiteles forrásokból keveset lehet megtudni, s ez a kevés éppen azzal van kapcsolatban, hogy mennyi mindent nem cselekedett.*”¹²⁸³ Mint az közismert, nevének mai alakja rossz olvasat következtében rögzült a köztudatban,¹²⁸⁴ ebből kifolyólag a név helyes ejtése kapcsán már a 19. században, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság folyóiratának, a Turulnak hasábjain vita bontakozott ki Karácsonyi János és Nagy Géza között.¹²⁸⁵ A későbbiekben Czegléd Károly,¹²⁸⁶ Györffy György¹²⁸⁷ és Róna-Tas András¹²⁸⁸ is kifejtette álláspontját a témával kapcsolatban. A legáltalánosabban elfogadott nézet szerint a fejedelem neve török eredetű méltóságjelölőből származik. A középkori forrásokban fellelhető utalások, melyek Géza fejedelemre vonatkoznak, közel húszféle névalakot hagyományoztak az utókorra. Amennyiben ehhez hozzávesszük a források szövegfiliációiban megtalálható variánsokat, és esetlegesen a későbbiekben I. Géza vagy II. Géza király által kiadott oklevelekben megőrzött névváltozatokat, akkor ez a szám jócskán 20 fölé emelkedik. Ademar Cabannensis jóvoltából az is ismert, hogy Géza fejedelem a keresztségben az István nevet kapta, hasonlatosan fiához.¹²⁸⁹ A keresztyénység első vértanúja nevének kiválasztása nemcsak szimbolikus jelentőséggel bírt, hanem a passauai egyház szerepét is jelzi az Árpádok megtérésében.¹²⁹⁰ A nagyfejedelem további genealógiai adatait tekintve a problémák egyre sűrűsödnek, hiszen Géza életadataival kapcsolatban csak következtetések alapján juthatunk eredményre, amelyek természetesen csak megközelítőleg adhatják vissza a valóságot.

¹²⁸³ KRISTÓ, Géza fejedelem. 222.

¹²⁸⁴ RÓNA-TAS, A honfoglaló magyar nép. 213.

¹²⁸⁵ Nagy Géza a Gyejcsa névalakot tartotta helyesnek, az Anonymusnál megjelenő neveket az emlékezet részének tekintette, vélekedése szerint ugyanakkor a megfelelő kritikai szemléletmód és az etimológia segíthet a régi magyar nevek megfejtésében. A Merseburgi Thietmárnál megőrzött Deviux névalak kapcsán pedig úgy foglalt állást, hogy Thietmar sorai bizonyosan Géza fejedelemre vonatkoznak, ezzel szemben Karácsonyi János érvelése szerint Deviux nem lehet más, mint I. Mieszko lengyel fejedelem apja, Siemomysł. NAGY, Gyejcsa és Gyecse. 42–48. Vö. KARÁCSONYI, A Geisa név kiejtése. 38–42; KARÁCSONYI, A Geythsa név kiejtéséről. 20–23. Az előzmények összefoglalását I. SZABÓ, Magyar vezérek. 339. 1. sz. jegyzet.

¹²⁸⁶ CZEGLÉDY, Géza nevünk eredete. 325–333.

¹²⁸⁷ GYÖRFFY, István király. 59.

¹²⁸⁸ RÓNA-TAS, A honfoglaló magyar nép. 179, 210, 213.

¹²⁸⁹ „*Sanctus autem Brunus convertit ad fidem Ungriam provinciam, aliam, que vocatur Russia. Regem Ungrie baptizavit, qui vocabatur Gouz, et mutato nomine in baptismo Stephanum vocavit, quem Oto imperator in natali protomartiris Stephani a baptismo excepit, et regnum ei liberrime habere permisit, dans ei licentiam ferre lanceam sacram ubique, sicut ipsi imperatori mos est, et reliquias ex clavis Domini et lancea sancti Mauricii ei concessit in propria lancea. Rex quoque supra dictus filium suum baptizare iussit sancto Bruno, imponens ei nomen sicut sibi Stephanum.*” Ademari historiarum libri III. Ed. Waitz, D. G. MGH SS IV. lib. 3. c. 31. 129–130.

¹²⁹⁰ KOSZTA, A korai magyar egyházszerkezet. 355.

Ismertebb névalakok

Guoz,¹²⁹¹ Geuce,¹²⁹² Yesse,¹²⁹³ Iesse,¹²⁹⁴ Geysa,¹²⁹⁵ Geizo,¹²⁹⁶ Geiso,¹²⁹⁷ Geisa,¹²⁹⁸ Geycha,¹²⁹⁹ Gonzalco,¹³⁰⁰ Geyza,¹³⁰¹ Gyesse,¹³⁰² Geizza,¹³⁰³ Geicha,¹³⁰⁴ Devix / Deuvix / Dewix,¹³⁰⁵ Geiza¹³⁰⁶

Kereszttségben elnyert név

Stephanus¹³⁰⁷

Származás

A 14. századi krónikakompozíció őrizte meg Géza fejedelem rövid genealógiáját: „*Taksony nemzette Gézát és Mihályt.*”¹³⁰⁸ Ez a származástörténet aztán rögzült a magyar

¹²⁹¹ Ademari historiarum libri III. Ed. Waitz, D. G. MGH SS IV. 129.

¹²⁹² Andreas Dandolus Venetorum dux: Chronicon Venetum a pontificatu sancti Marci ad annum usque 1339. Ed. N. Zanichelli RIS. Serie II. XII. 203.

¹²⁹³ Annales cisterciensium in Heinrichow. Ed. Pertz, G. H. MGH SS XIX. 504; Annales Silesiaci compilati. Ed. Pertz, G. H. MGH SS XIX. 537; Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 305; Excerpta Ioannis Dlugossi e fontibus incertis. Ed. Wojcieh Kętrzyński MPH. IV. 10; Rocznik Krasieńskich. Ed. August Bielowski MPH. III. 128.

¹²⁹⁴ Annales cisterciensium in Heinrichow. Ed. Pertz, G. H. MGH SS XIX. 504; Annales Kamenzenses. Ed. Röppel, R. - Arndt, W. MGH SS XIX. 580; Catalogi episcoporum Cracoviensium. MPH. III. 332; Catalogus archiepiscoporum Gnesensium. MPH. III. 392; Chronica principum Poloniae. MPH. III. 438.

¹²⁹⁵ P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. Ed. Aemelius Jakubovich SRH. I. 116; Genealogia ducum et regum Hungariae triplex. CFH. II. 984.

¹²⁹⁶ Iohanni Aventini Annalium Boiorum Libri VII. 500.

¹²⁹⁷ Iohanni Aventini Annalium Boiorum Libri VII. 500.

¹²⁹⁸ Catalogus archiepiscoporum Gnesensium. MPH. III. 392.

¹²⁹⁹ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 295; Chronicon Zagrabienense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 206.

¹³⁰⁰ Ex Gaufridi de Bruil prioris Vosiensis Chronica. Ed. O. Holder-Egger MGH SS XXVI. 202.

¹³⁰¹ Genealogia ducum et regum Hungariae triplex. CFH. II. 988; Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium. Ed. Damir Karbić - Mirjana Matijević Sokol - James Ross Sweeney Central European Medieval Texts 4. 64.

¹³⁰² Matthiae Miechovi Chronica Polonorum. PHC. II. 25.

¹³⁰³ Ortilo de Lilienfeld Notulae. Ed. Gombos, A. CFH. III. 1754.

¹³⁰⁴ Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 172.

¹³⁰⁵ Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. 497.

¹³⁰⁶ Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 378.

¹³⁰⁷ Ademari historiarum libri III. Ed. Waitz, D. G. MGH SS IV. 129; Ex Gaufridi de Bruil prioris Vosiensis Chronica. Ed. O. Holder-Egger MGH SS XXVI. 202.

¹³⁰⁸ „[...] *Toxun genuit Geycham et Michaellem* [...]” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 63. 311.

krónikás hagyományban, a későbbiekben Anonymusnál¹³⁰⁹ és a Zágrábi Krónika¹³¹⁰ szövegében is fennmaradt. Anonymus az egyetlen olyan kútfő, amely információval szolgál Géza anyjának lehetséges kilétével kapcsolatban.¹³¹¹ A névtelen jegyző híradása szerint Taksony felesége *de terra Cumanorum* származott, mivel a földrajzi fogalom Taksony fejedelem uralkodásának idejét tekintve anakronizmusnak minősül, az értelmezése igen problémás, következésképp kazár, besenyő esetleg dunai bolgár előkelő családot feltételez a szakirodalom.¹³¹²

Születési idő

A fejedelem éleadatainak első pontos összefoglalását Pauler Gyula végezte el.¹³¹³ Számításai szerint Géza apja halála után, a 972. évben örökölte meg a főhatalmat, életkorát tekintve pedig „20–22 éves fiatal ember lehetett, mikor a nemzet élére került.”¹³¹⁴ Pauler okfejtése szerint tehát Géza születési ideje 950 körülre tehető, ez azonban ellentmondani látszik a Zágrábi Krónika azon tudósításának, amely szerint Géza 963 során hajtotta a fejét a keresztvíz alá. Kristó Gyula hívta fel a figyelmet arra, hogy a krónika eleddig tévesnek hitt bejegyzésének hitelét komolyabb megfontolás alá kell vetnünk.¹³¹⁵ Vélekedése szerint Géza nagyfejedelemi címének eléréséhez éppen a krónika adja a kezünkbe a kulcsot: 963 esetleg 962 lehetett az az időszak, amikor megkezdődtek azok a változások, amelyek aztán 970 után már forrásszinten is kitapinthatók, hiszen ekkor nőtt meg hirtelen a magyarokról szóló híradások száma a nyugati kútfőkben. Az ekkor meginduló nyugati orientációnak a folyamata Kristó interpretációjában már a 960. évtől kezdve kimutatható, ugyanis a nagyfejedelem ekkor, nem sokkal hatalomra kerülése után kezdte meg az óvatos nyitást a keresztény nyugat felé, amely ebben az időben még nem hozott jelentősebb eredményt és változást a magyarság életében. A vonatkozó szakirodalmi szerzők döntő többsége azonban éppen a 10. század utolsó harmadának eseményeiből kiindulva, pontosabban a 973. évi quedlinburgi birodalmi gyűlés kapcsán vonta meg a határvonalat Taksony és Géza regnálása között.¹³¹⁶ A forrásokat tekintve Géza fejedelem hatalomra jutásáról egy olyan beszámoló is

¹³⁰⁹ „Dux vero Thocsun genuit filium nomine Geysam, quintum ducem Hungariae.” P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. Ed. Aemilius Jakubovich SRH. I. c. 57. 116.

¹³¹⁰ „Dux Geycha filius Thoxon [...]” Chronicon Zagrabiense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. c. 2. 207.

¹³¹¹ „[...] dux Zulta duxit filio Tocsun uxorem de terra Cumanorum [...]” P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. Ed. Aemilius Jakubovich SRH. I. c. 57. 114.

¹³¹² Géza. in KMTL 235.

¹³¹³ PAULER, A magyar nemzet. I. 17–23.

¹³¹⁴ Pauler elmondása szerint számításai során Szabó Károly munkájára támaszkodott. SZABÓ, Magyar vezérek. 339–340. Vö. PAULER, A magyar nemzet. I. 381. 31 és 32. jsz.

¹³¹⁵ KRISTÓ, Mikor lett fejedelem Géza? 11–22.

¹³¹⁶ Wertner Mór a 972. évre tette Géza hatalomra kerülését, különösebb indoklás nélkül. I. WERTNER, Az Árpádok. 24; Hóman Bálint feltételezen a 970. esztendőhöz kapcsolta Géza uralmának kezdetét. I. HÓMAN,

ismert, amely évszámmal együtt is megjelölte ezt az eseményt. Ez a forráshely az Ortilo de Lilienfeld által fenntartott Aloldus hagyomány szövegében található,¹³¹⁷ amely a 972. évre teszi Géza fejedelemmé választását.¹³¹⁸ A forráshely hitelességét azonban már a 19. század folyamán is megkérdőjelezték, a magyar historiográfia egyöntetűen elutasítja autentikusságát. Komolyabb érvek tehát amellett sorakoztathatók fel, hogy Géza valamikor a 960-as évek végén, illetve a 970-es évek elején válthatta apját a hatalomban.

Géza fejedelem születési évét hagyományosan a fejedelmi szék elfoglalásának évszámából szokás visszakövetkeztetni. Mivel ennek az eseménynek a pontos idejét is igen körülményes meghatározni, ezért a születési dátum körüli is véleménykülönbségek alakultak ki. A kutatás általában a 940 és a 950 körüli időpontot tartja elfogadhatónak. A korai datálás ellen Szabó Károly azt hozta fel érvként,¹³¹⁹ hogy 946 körül, amikor Termacsu Bizáncban járt, nem tett említést Gézáról, viszont apjáról Taksonyról megjegyezte, hogy még életben van.¹³²⁰ Természetesen ez még önmagában nem zárja ki, hogy a fejedelem születési idejét 940-es évekre helyezzük, ahogyan azt Vajay Szabolcs¹³²¹ és Kristó Gyula¹³²² is tette. Némileg későbbi keltezéssel számolt Wertner Mór¹³²³ és Pauler Gyula is.¹³²⁴

Házassági kapcsolat

Magyar Történet. I. 166; Vajay Szabolcs a 971 és a 972 évszámokat fogadta el helyesnek. I. VAJAY, Géza nagyfejedelem. 64; Györffy György is 971 körüli éveket tartotta elfogadhatónak. I. MT. I/1. 725; Kristó Gyula ugyanakkor később, 2007 során közreadott szintézisében Géza fejedelem hatalomra kerülését a 970-es évek elejére tette, fenntartva, hogy „*más nézet szerint a 960-as évek első felében*” is sor kerülhetett erre. A kötet végén található genealógiai és kronológiai táblázatban azonban csak a 970-es évek elejét szerepeltette. I. KRISTÓ, Magyarország története. 85, 304, 310; Makk Ferenc mindezt 971–972 fordulójára helyezte. I. MAKK, Magyar–bolgár kapcsolatok Géza nagyfejedelem és Szent István korában. 118.

¹³¹⁷ Ortilo de Lilienfeld Notulae. Ed. Gombos, A. CFH. III. 1753–1757.

¹³¹⁸ „A. 972 Urso mortu Ungari elegerunt Geizzam [...]” Ortilo de Lilienfeld Notulae. Ed. Gombos, A. CFH. III. 1754.

¹³¹⁹ SZABÓ, Magyar vezérek. 340.

¹³²⁰ „Tudni való, hogy Árpád, Turkia nagyfejedelem négy fiát nemzett: elsőnek Tarkaesut, másodikkak Jeleget, harmadikkak Jutocstit, negyedikkak Zoltánt. Tudni való, hogy Árpád első fia, Tarkacsu nemzette fiát, Tevelit, a második fiú, Jeleg nemzette fiát, Ezeleget, a harmadik fiú, Jutocsa nemzette fiát, Falicsit, a mostani fejedelmet, a negyedik fiú, Zoltán nemzette fiát, Taksonyt. Tudni való, hogy Árpád fiai mind meghaltak, de unokái, Fali, Tasi és unokatestvérük, Taksony életben vannak. Tudni való, hogy Teveli meghalt, és az ő fia barátunk, Termacsu, aki a minap jött fel Bulcsúval, Turkia harmadik fejedelmével és karchájával. Tudni való, hogy Bulcsú, a karcha, Kalinak, a karchának a fia, és hogy a Kali tulajdonnév, a karcha meg méltóság, valamint a jila is, amely nagyobb a karchánál.” ÁMTBF 49. Moravcsik Gyula fordítása.

¹³²¹ Vajay szerint Géza legkésőbb 940–945 körül született, Termacsu pedig azért nem említette Gézát, mert még túl fiatal volt. I. VAJAY, Géza nagyfejedelem. 64.

¹³²² Kristó 940 tájára tette a fejedelem születési idejét. Termacsuval kapcsolatban Vajay Szabolcs álláspontját osztotta, azaz Géza neve azért nem került említésre, mert ekkor még kiskorú volt. I. KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 27.

¹³²³ Wertner a 948. illetve a 949. évben állapította meg a dátumot. I. WERTNER, Az Árpádok. 24.

¹³²⁴ PAULER, A magyar nemzet. I. 17. Vö. Uo. 381. 31. jsz.

Géza házassági kapcsolatát tekintve hasonló, viszonylagos konszenzusról már nem beszélhetünk. Mindez abból fakad, hogy a magyar kútfők egységesen az erdélyi Gyula lányát, Saroltot nevezik meg a fejedelem feleségeként, míg egyes lengyel források szerint Géza felesége I. Mieszko fejedelem testvére, Adelheid volt. A magyar történetírás szinte minden lehetséges variációt számba vett: voltak, akik Sarolt vagy Adelheid kizárólagossága mellett törtek lándzsát, akadtak, akik amellett érveltek, hogy Géza két alkalommal is megnősült, sőt olyan feltevés is napvilágot látott, amely ágyasokat feltételez, azaz Sarolt és Adelheid egyidejűségével számol.

Forrásaink általában Géza fejedelem feleségét illetőleg egybehangzóan nyilatkoznak: a 14. századi krónikakompozíció¹³²⁵ Saroltot ismeri egyedül, csakúgy mint Anonymus¹³²⁶ és Kézai.¹³²⁷ A kútfőkben fenntartott információval szemben kritika fogalmazható meg – ahogyan erre az Adelheid mellett kardoskodók minden alaklommal felhívják a figyelmet –, hiszen mind Anonymus, mind Kézai a saját koruknál évszázadokkal korábban történt eseményekről adnak hírt, a krónikahely pontos keletkezésének meghatározása pedig aligha lehetséges. Azonban a Hildesheimi Évkönyv, amelyet a korai magyar történelem kapcsán a kutatás egyöntetűen hitelesnek fogad el, megerősíti a magyar krónikás hagyományban fenntartott információk helyességét.¹³²⁸ További adatokat őrzött meg Géza feleségéről Querfurti Brúnó¹³²⁹ és Merseburgi Thietmar is.¹³³⁰ Utóbbi szerzők nincsenek jó véleménnyel a fejedelmi feleségről, a keresztény erkölcs hiánya miatt emeltek szót személyével kapcsolatban, ugyanakkor Thietmar egy újabb névalakot őrzött meg Géza hitvese kapcsán: Beleknegini.¹³³¹ A lengyel évkönyvek és krónikák alapvetően az *Annales Kamenzenses* szövegét hasznosították,¹³³² melyben nem csak az áll, hogy Géza kizárólag

¹³²⁵ „[...] *Geycha [...] genuit Sanctum Stephanum regem ex Sarolth filia Gyula.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 63. 312.

¹³²⁶ „[...] *Geula genuit duas filias, quarum una vocabatur Caroldu et altera Saroltu et Sarolt fuit mater sancti regis Stephani.*” P. magistri, qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum*. Ed. Aemilius Jakubovich SRH. I. c. 27. 69.

¹³²⁷ „[...] *Iula avunculo suo cum uxore [...]*” Simonis de Keza *Gesta Hungarorum*. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 43. 172.

¹³²⁸ „*Stephanus rex Ungaricus super avunculum suum regem Iulum cum exercitu venit [...]*” *Annales Hildesheimenses*. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. ad a. 1003. 29.

¹³²⁹ „*Miserat his diebus ad Ungorum seniore magnum, inmo ad uxorem eius, quae totum regnum manu tenuit, virum et quae erant viri ipsa regebat, qua duce erat christianitas coepta, set inmiscbatur cum paganismo polluta religio, et coepit deterior esse barbarismo languidus et trepidus christianismus.*” S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera. Ed. Jadwiga, Karwasińska MPH NS IV/2. c. 23. (red. longior 19, red. brevior 61).

¹³³⁰ „*Uxor autem eius Beleknegini, id est pulchra domina Sclavonice dicta, supra modum bibebat et in equo more militis iter agens quendam virum iracundiae a nimio fervore occidit. Manus haec polluta fustum melius tangeret et mentem vesanam patientia refrenaret.*” Thietmari episcopi Merseburgensis *Chronicon*. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. lib. 8. c. 4. 498.

¹³³¹ „*Uxor autem eius Beleknegini, id est pulchra domina Sclavonice dicta [...]*” Thietmari episcopi Merseburgensis *Chronicon*. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. lib. 8. c. 4. 498.

¹³³² KRISTÓ, Magyarok és lengyelek. 8.

Adelheiddal kelt egybe, de az is, hogy a fejedelem lengyel feleségének a hatására keresztelkedett meg.¹³³³

Géza fejedelem házasságával kapcsolatos polémia olyannyira nem új keletű, hogy már Pray György is az Adelheiddal való házassági kapcsolat mellett érvelt.¹³³⁴ Wertner Mór, az Árpádok genealógiájáról szóló munkájában amellettt törtélandzsát, hogy a fejedelemnek két felesége volt, az első Sarolt, aki egyben Szent István édesanyjának tekinthető, és aki fiának születése után nem sokkal, 970 körül elhunyt. Adelheid tehát Wertnernél mint második feleség jött számításba.¹³³⁵ Vajay Szabolcs is amellettt kardoskodott, hogy lehetséges a Wertner által említett kettős házasság, de csak olyanformán, hogy Géza Saroltot eltaszította. Vajay szerint erre azért kerülhetett sor, hogy a Birodalom ellenében egy erős magyar-lengyel koalíciót jölessen létre.¹³³⁶ Ezt az elméletet fogadta el feltételesen Bogyay Tamás is, hiszen ebben a korban nem volt szokatlan, hogy egy uralkodó politikai okokból elüldözte a feleségét.¹³³⁷ Karácsonyi János Adelheid kizárólagossága mellett foglalt állást, kifejtette, hogy a magyar krónikás hagyományban fellelhető információk hamisnak tekinthetők, mivel egymásnak ellentmondanak, ezzel szemben a lengyel évkönyvek adatai 10–11. századi feljegyzésekből származnak és a magyar kútfőkkel szemben pártatlanok.¹³³⁸ Pauler Gyula,¹³³⁹ Hóman Bálint,¹³⁴⁰ Döry Ferenc,¹³⁴¹ Szegfű László,¹³⁴² Györffy György¹³⁴³ és Kristó Gyula¹³⁴⁴ is Sarolt mellett érveltek, nézőpontjuk szerint a hiteles források nem igazolják az Adelheiddal kötött házassági kapcsolat meglétét. Halmágyi Miklós ugyanakkor nem zárta ki, hogy a fejedelemnek lehetett egy Adelheid nevű felesége is.¹³⁴⁵ Legutóbb pedig Marton Szabolcs vetette fel, hogy a Sarolt-Adelheid probléma egyik lehetséges megoldása a többnejűség pogány szokásában keresendő, azaz Gézának, hasonlóan a 10–11. századi magyar törzsfőkhöz – például Ajtonyhoz –, egészen a kereszténység felvételéig több felesége is lehetett.¹³⁴⁶ Lengyel oldalról Ryszard Grzesyk érvelt amellettt, hogy a Magyar-Lengyel

¹³³³ „Iste Mesco habuit sororem nomine Atleydem, quam Iesse rex Ungarie accepit in uxorem. Que cum esset christiana, virum suum Iesse convertit ad fidem Christi. Ista post visionem per beatum Stephanum prothomartyrem sibi revelatam concepit et genuit Stephanum regem Ungarie.” Annales Kamenzenses. Ed. Röppel, R. - Arndt, W. MGH SS XIX. 581.

¹³³⁴ PRAY, Annales veteres Hunnorum. 372–373.

¹³³⁵ WERTNER, Az Árpádok. 24–31.

¹³³⁶ VAJAY, Géza nagyfejedelem. 63–81.

¹³³⁷ BOGYAY, Stephanus Rex. 20–21.

¹³³⁸ KARÁCSONYI, Szent István anyja. 97–104.

¹³³⁹ PAULER, A magyar nemzet. I. 381–382. 33. jsz.

¹³⁴⁰ HÓMAN, Gesta Ungarorum. 90–91.

¹³⁴¹ DÖRY, Szent István családi története 556–562.

¹³⁴² SZEGFÜ, Sarolta. 240–251.

¹³⁴³ GYÖRFFY, István király. 60–64.

¹³⁴⁴ KRISTÓ, Magyarok és lengyelek. 1–11.

¹³⁴⁵ HALMÁGYI, Beleknegini. 24.

¹³⁴⁶ MARTON, Géza és Adelheid. 118.

Krónika kompilátora¹³⁴⁷ egész egyszerűen I. Mieszko feleségének Doubravkának az alakjáról mintázta Adelheidet, akinek a történeti léte nem igazolható.¹³⁴⁸ Újabban a szlovák történetírás is igyekezett a Géza és Adelheid közti frigy valóságát bizonyítani, kiemelve Adelheid *mulier suadens* szerepét.¹³⁴⁹ Bagi Dániel azonban arra hívta fel a figyelmet, hogy ez utóbbi hipotézis a források szűkszavúsága okán megalapozatlannak tűnik, és nem mellékesen a magyar királyi intézményt ért korai szláv hatások ellen szól az is, hogy az Árpád-ház későbbi uralkodói nem Szent Istvántól, hanem Vazultól származtak.¹³⁵⁰

Gyermekek

Géza gyermekeiről szintén hiányosak az ismereteink, annyi bizonyos, hogy fia, Szent István, Géza fejedelem halála után megörökölte annak hatalmát. Hagyományosan a magyar történetírás Szent Istvánon kívül még négy leánygyermek születését tartja számon, akik – a magyar historiográfiában a legszélesebb körben elfogadott nézet szerint – szintén Géza fejedelem házasságából születtek, és mindannyian politikai okokból létesítettek dinasztikus kapcsolatokat.¹³⁵¹ Az első keresztény magyar király nővérei még a fejedelem regnálása alatt mentek férjhez,¹³⁵² húgai kiházását azonban már Szent Istvánnak tulajdonítja a kutatás.

A magyar historiográfiában általánosan elfogadott az a nézet, hogy Géza fejedelem egyik lányának kezét I. Bolesław lengyel király kapta.¹³⁵³ Jan Długosz történeti műve szerint a nevezett leányt Juditnak hívták,¹³⁵⁴ ám valószínűleg Władysław Herman feleségét cserélte

¹³⁴⁷ „*Hec [Adelheid] cepit virum suum ad christum convertere et fidem Catholicam teere et a cultura ydolorum recedere.*” *Chronica hungaro-polonica*. Ed. Karácsonyi, Béla *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historica*. 21. 7; Simonis de Keza *Gesta Hungarorum*. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 3. 305.

¹³⁴⁸ GRZESIK, Adelheid. 114–126.

¹³⁴⁹ HOMZA, *Mulieres suadentes*. 169–210.

¹³⁵⁰ BAGI, *Genealogische Beziehungen*. 147–148.

¹³⁵¹ Hóman Bálint a 987. esztendővel számol I. Bolesław és Géza fejedelem lánya között létesült házasság kapcsán, és a 980-as évekre helyezte Gavril Radomir frigyét. Munkájában szó esik természetesen Aba Sámuel és Géza fejedelem ismeretlen nevű lányának házassági kapcsolatáról, illetve Orseolo Ottó velencei dózse és Szent István testvérének frigyéről is. HÓMAN, *Magyar Történet*. I. 170; Vajay Szabolcs hat leánnyal számol, születési idejüket 969 és 995 közé teszi. Az általánosan elfogadott négy leányon felül Géza gyermekeként tartja számon Sizzo thüringiai gróf feleségét és egy Skolasztika nevű apácát. VAJAY, *Géza nagyfejedelem*. 70–71.

¹³⁵² Kristó Gyula kétségbe vonta Géza fejedelem „*nagyszabású és tudatos házassági politikáját*,” ugyanis vélekedése szerint forrásszinten mindez nem igazolható. KRISTÓ, *Géza fejedelem*. 219.

¹³⁵³ WERTNER, *Az Árpádok*. 31–34; VAJAY, *Géza nagyfejedelem*. 69–70; MAKK, *Külpolitika*. 38–39. ill. MAKK, *Külpolitika DSc*. 44.

¹³⁵⁴ „*Boleslaus filius Myeczslai Poloniae Ducis, diebus luctus materni e vita excessus qui usque in annum sextum tendebatur expletis, Myeczslao patre iubente. coniugalibus sacris initiaturus et cum Pannoniis veterem innovaturus amicitiam, Iudith virginem pulchritudine et forma insignem. amplissimam insuper dotem auri et argenti secum ferentem, filiam Yesse Hungarorum Ducis ex prima uxore, desponsat et nuptiae apud Gnesensem civitatem in praesentia Praelatorum et baronum qui sub frequenti numero ex Polonis et Hungaris convenerant in splendido apparatu et ludorum instauratione celebrantur.*” *Johannis Dlugossii seu Longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae libri XII*. Ed. Pauli, I. Z. - Przewdziecki, A. I. lib. 2. ad a. 984. 136.

fel az Géza ismeretlen nevű leányával.¹³⁵⁵ A lengyel történetírásban is kétségek merültek fel afelől, hogy a Thietmárnál¹³⁵⁶ megőrzött híradás valóban a magyar fejedelem leányára vonatkoztatható-e.¹³⁵⁷

Géza másik, szintén ismeretlen nevű lánya a bolgár trónörökösrel, Gavril Radomirral lépett frigyre. Erről egy Bizáncban keletkezett kútfő, Michael archimandritának a Skylitzes-féle szövegbe szúrt egyik pótlása őrzött meg egy rövid híradást: „*Radomir Magyarország királyának leányát bírta feleségül; nem tudom, mi okból kifolyólag, meggyűlölte őt, s miután már tőle teherbe esett, elűzte, és feleségül vette a Larissában foglyul ejtett csodaszép Eirenét.*”¹³⁵⁸ A házasság megkötésének idejével kapcsolatban több évszám is felmerült: 995 és 999 illetve 1001.¹³⁵⁹ Természetesen pontos kormegjelölésről egyik esetben sem beszélhetünk, inkább csak közelítő értéként fogadható el egyik vagy másik elmélet.

Aba Sámuel nyerte el Géza fejedelem harmadik, szintén ismeretlen nevű leányának kezét. Forrásszinten a házasság csak közvetett módon igazolható, a krónikakompozíció 72. fejezete számol be arról, hogy a „*magyarok főemberei és vitézei a püspökök tanácsára egybegyűltek Péter király ellen, és izgatottan kutatták, hogy az idő tájt találhatnak-e az országban királyi nemzetségből származó olyan valakit, aki alkalmas volna az ország kormányzására és megszabadíthatná őket Péter zsarnokságától. S miután az országban senki ilyet nem találhattak, kiválasztottak maguk közül egy bizonyos Aba nevű ispánt, Szent István király sógorát, és őt tették meg királlyá maguk fölött.*”¹³⁶⁰ A szakirodalom a frigy megkötését Szent Istvánnak a Magyar Királyság megszervezése körüli konfliktusaival hozta párhuzamba, ugyanis az egri püspökség

¹³⁵⁵ KRISTÓ, Magyarok és lengyelek. 6.

¹³⁵⁶ Bolesław magyar származású feleségéről Thietmar püspök is megemlékezett krónikájában: „*Duxit hic Rigdagi a marchionis filiam, postmodum dimittens eam, et tunc ab Ungaria sumpsit uxorem, de qua habuit filium, Besprim nomine, similiter expellens eam.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. lib. 4. c. 58. 198.

¹³⁵⁷ Magyar részről Györffy György és Kristó Gyula is úgy vélte, hogy egyértelműen nem azonosítható a Thietmárnál szereplő nő Géza fejedelem lányával. Kristó később a már idézett szintézisében azonban a genealógiai táblázatban Géza fejedelem leánya és I. Bolesław közötti házasságot feltüntette. I. GYÖRFFY, István király. 88; KRISTÓ, Magyarok és lengyelek. 6. Vö. KRISTÓ, Magyarország története. 304; Lengyel oldalról Stanisław A. Sroka mutatott rá arra, hogy a Bolesław magyar származású feleségének a családi viszonyai nem ismertek. I. SROKA, Lengyelország. 180. A lengyel történetírás a vonatkozó forrásrészt úgy értelmezi, hogy egy ismeretlen magyar törzsfő lányáról van szó. I. ZAKRZEWSKI, Bolesław Chrobry Wielki. 374; JASIŃSKI, Rodowód. 147–151; LUDAT, Bolesław I. Chrobry. in LexMa 2. 1981–1983; LABUDA, Ze stosunków polsko-węgierskich. 81.

¹³⁵⁸ ÁMTBF 97. Moravcsik Gyula fordítása.

¹³⁵⁹ RÉVÉSZ, Delján Péter herceg. 362. Vö. MAKK, Magyar–bolgár kapcsolatok Géza nagyfejedelem és Szent István korában. 120–121.

¹³⁶⁰ Bollók János fordítása. KK 47–48; „[...] *principes Hungarorum et milites consilio episcoporum convenerunt adversus Petrum regem et sollicitè querebant, si aliquem de regali progenie in regno tunc invenire possent, qui ad gubernandum regnum esset idoneus et eos a tyrannide Petri liberalet. Cumque nemidem talem in regno invenire potuissent, elegerunt de semet ipsis quemdam comitem Abam, sororium sancti regis Stephani et eum super se regem constituerunt.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 72. 324–325.

felállítása és az Abák uralmi területén megszerveződő vármegyék egységesen ebbe az irányba mutatnak.¹³⁶¹ Ily módon tehát Aba Sámuel és kabarok pacifikálása békés eszközökkel történhetett.

Szent István leánytestvéreinek egyike – akinek ugyancsak nem ismerjük a nevét – Orseolo Ottóval, a velencei dózséval kelt egybe.¹³⁶² A 14. századi krónikakompozíció Péter király származása kapcsán megemlíti, hogy anyja Szent István *sororiusa*, ám a krónikahely azon állítása, hogy Péter apja burgundiai Szent Zsigmond testvére, Vilmos lenne, minden alapot nélkülöz.¹³⁶³ Ezt a tévedést Wertner Mór már meggyőzően tisztázta.¹³⁶⁴ Wipo II. Konrád császár tetteiről írt munkája is megerősíti az Árpádok és az Orseolók közötti genealógiai kapcsolatot.¹³⁶⁵ E híradásnak a forrásértékét az is növeli, a császár káplánja a frigyről mint kortárs eseményekről tudósított. A házasság megkötésének a pontos időpontját nem ismerjük, egyedül a jóval később Andrea Dandolo tollából származó 14. századi krónikakompozíció által fenntartott információk alapján határozható be némiképp a frigy időpontja.¹³⁶⁶ Az ismeretlen hercegnővel kapcsolatban a korábbi magyar történetírásban felmerült, hogy Gizellának esetleg Máriának hívták, ám ezen feltevések egyike sem bizonyítható.¹³⁶⁷ Kristó Gyula vélekedése szerint a házasság az Árpádok és Bizánc közötti feszültségek enyhülésével járt, „*Velence ugyanis Bizánc hűbéresének számított.*”¹³⁶⁸

Halála

Géza fejedelem halála a magyar historiográfiában mérvadónak számító munkák lapjain minden esetben a 997. év eseményei között kap helyet.¹³⁶⁹ A források is ezt a datálást erősítik

¹³⁶¹ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 47–48. Vö. KOSZTA, A korai magyar egyházszervezet. 44–45; THOROCZKAY, Egyházszervezés. 82–83; KOSZTA, A váci püspökség. 370.

¹³⁶² Részletes kifejtését I. a munka Orseolo Péter származását tárgyaló részében. 327–339.

¹³⁶³ „*Villelmus autem pater Petri regis fuit frater Sigismundi regis Burgundiorum, sed post interemptionem Sancti Sigismundi venerat ad imperatorem, quem imperator collocavit Venetiis et dederat ei sororem suam nomine Gertrud in uxorem, de qua genuit Keyslam reginam. Mortua autem Gertrud, Uillelmus duxit in uxorem sororem sancti regis Stephani, de qua genuit Petrum regem.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 70. 323.

¹³⁶⁴ WERTNER, Az Árpádok. 63–75.

¹³⁶⁵ „*Eodem anno Stephanus rex Ungarorum obiit, relinquens regnum Petro, filio sororis suae.*” Wiponis Gesta Chounradi II. imperatoris. Ed. Bresslau, H. MGH SRG. LXI. c. 38. 58.

¹³⁶⁶ „*Octho Ursoyolo dux, defuncto patre preesse cepit anno Domini nostri Iesu Christi millesimo VIII. [...] Erat quippe dux annorum ferre XVIII-o, quo tempore filiam Geuce regis Ungarorum et sororem Stephani successoris transduxit uxorem, mulierem utique generositate serenam, facie facundam, et honestate preclaram.*” Andreas Dandolus Venetorum dux: *Chronicon Venetum a pontificatu sancti Marci ad annum usque 1339.* Ed. N. Zanichelli RIS. Serie II. XII. 203.

¹³⁶⁷ WERTNER, Az Árpádok. 62.

¹³⁶⁸ Kristó a házasság idejét az 1009. évre teszi. KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 48.

¹³⁶⁹ WERTNER, Az Árpádok. 25; PAULER, A magyar nemzet. I. 1; HÖMAN, Magyar Történet. 175; VAJAY, Géza nagyfejedelem. 64; KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 33; GYÖRFFY, István király. 117.

meg, annak ellenére, hogy a Pozsonyi Évkönyvben egy évvel későbbi időpont szerepel.¹³⁷⁰ Ugyanakkor Szent István nagyobb legendája alapján a kutatók többsége úgy véli, hogy a fejedelem halálának időpontja inkább a 997. évre tehető.¹³⁷¹ Nyughelyével kapcsolatban egyetlen forrásból tájékozódhatunk csak, nevezetesen a már említett Jan Długosz történeti munkájából.¹³⁷² A híradás a fejedelem sírját érintő adata is meglehetősen problémás és számos kérdést vet fel. Egyfelől Długosz a koránál közel 450 évvel korábbi eseményről tudósít, másrészt a szerző Adelheidről mint Géza fejedelem feleségéről is megemlékezik. Mivel az Adelheid hagyomány élenkebben élt Lengyelországban mint Magyarországon, nem zárható ki, hogy Długosz mindezt lengyel forrásokból vette. Géza fejedelem fehérvári sírjával kapcsolatosan tehát konkrét, mindent kizáró bizonyítékokkal nem rendelkezünk.¹³⁷³

Összegzés

Mint ahogy az a fentiekből is kiderül, a történetírás Géza fejedelem életadatainak feltárására a források hiányából, illetve a fellelhető kútfők szűkszávaságából és kétes hiteléből adódóan a legtöbb esetben csak hipotézisszerűen vállalkozhat. A fejedelem születési idejét meghatározni csak közvetve lehetséges. A 940-es, illetve a 950-es évek mellett felsorakoztatott érvek alapján egyik időpontot sem lehet minden kétséget kizáróan elvetni. Mi magunk inkább a 950-es éveket tartjuk valószínűbbnek, ezzel együtt pedig a 970-es évek elejére tesszük Géza regnálásának a kezdetét. Véleményünk szerint semmi nem zárja ki, hogy Géza apja, Taksony éppen a katonai vereségek hatására kezdhetette meg azt az óvatos tapogatózást nyugat felé – még pontosabban a pápaság irányába –, amelynek az első forrásokban történő említése Zacheus püspök személyéhez kapcsolható. Hasonlóan vélekedett legutóbb Koszta László is, amikor a következőket írta: „*XII. János pápa élt a kínálkozó lehetőséggel és a Metódra visszamenő pápai joghatóságból kiindulva missziós püspököt küldött Magyarországra.*”¹³⁷⁴ A magyar fejedelmi udvarból indított követség a pápai kúriába

¹³⁷⁰ „998. Geyza princeps Ungarorum obiit.” Annales Posonienses. Ed. Emericus Madzsar SRH. I. 125.

¹³⁷¹ „Post hec plenus dierum anno dominice incarnationis dccc xc vii seculi nequam erumpnas celesti mutavit gaudio, et eodem anno beatus Adalpertus episcopus causa predicandi verbum dei Pruziam ingressus est, et ibidem cum palma martyrii coronatus est.” Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. c. 5. 381.

¹³⁷² „In hunc modum coronatione perfecta Wladislaus Rex novus Ungariae, iuxta ritum gentis illius, in omnibus regalibus apparamentis, ad Ecclesiam SS. Petri et Pauli in foro sitam, in qua sepultus fuisse Geyssa pater B. Stephani cum Adleida uxore sua et Ducis Poloniae Miecislai filia, matre B. Stephani memoratur, processit [...]” Johannis Długossii seu Longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae libri XII. Ed. Pauli, I. Z. - Przedziecki, A. XII. lib. 12. ad a. 1440. 645.

¹³⁷³ Géza fejedelem temetkezési helyéről és Długosz művében megőrzött adatok kritikájához I. ZSOLDOS – THOROCZKAY – KISS, Székesfehérvár. 29–32.

¹³⁷⁴ Zacheus püspök működéséhez és Cremonai Liutprand munkájának kritikájához I. KOSZTA, A korai magyar egyházszervezet. 10–26.

Cremonai Liutprand munkájából ismeretes.¹³⁷⁵ Györffy György érvelése¹³⁷⁶ alapján úgy gondoljuk, hogy már Taksony idejében egy olyan folyamat kezdete tapintható ki, amelynek mozgatórugói a fejedelmi udvaron belül mintául szolgálhatott a későbbiekben Géza számára.

A fejedelem házassága kapcsán arra az álláspontra helyezkedünk, amelyet a legújabb kori szakirodalom is alátámaszt, azaz nem látjuk igazoltnak a források tükrében az Adelheiddal kötött házasság meglétét. Wertner Mór azon állítását, amely szerint Sarolt Szent István születése után nem sokkal meghalt sem forrással, sem szakirodalmi hivatkozással nem támasztotta alá,¹³⁷⁷ felvetését bizonyítékok híján pusztán feltevésnek tartjuk, amelynek Querfurti Brúnó korabeli beszámolója egyébként is ellentmond. Vajay Szabolcs gondolatmenetét Sarolt eltaszításáról, és a nagyszabású lengyel-magyar koalíció érdekében a Géza és Adelheid között létesült frigyről mindenképpen szellemesnek tartjuk, ám véleményünk szerint mindez nem több pusztá feltételezésnél, amely forráskritikai szempontok miatt szintén nem tartható. Géza fejedelem két feleségére következtetni a vélt vagy valós gyermekek születése között eltelt viszonylag nagy korkülönbség okán – ahol a kormeghatározás önmagában is hipotetikus –, már csak azért is vitatható, mert számos olyan gyermek születésével is számolhatunk, akikről nem őriztek meg semmiféle híradást a források.¹³⁷⁸ Marton Szabolcs azon elmélete, amely szerint Adelheid és Sarolt egy időben lett volna Géza felesége, azon a feltevésen alapul, hogy Géza felületes keresztény lévén – amit egyébként a források is igazolnak – pogány szokásoknak hódolt, és többek közt a többnejűséget sem hagyta el. A források azonban csak azt rótták fel Gézának, hogy több istent is tisztel¹³⁷⁹ és vér tapad a kezéhez,¹³⁸⁰ azaz kemény kézzel terjeszti a hitet és fogja az övéit, de azt már nem, hogy több feleséget is tartott volna. A hunok többnejűségének párhuzamba állítása a 10. századi magyar viszonyokkal véleményünk szerint anakronizmus.¹³⁸¹ A feltevés ugyanakkor nem minden alap nélkül való, hiszen a későbbiekben forrásszinten is igazolható Magyarországon a 10–11. előkelők körében az

¹³⁷⁵ „*Quibuscum etiam Saleccum, natione Bulgarium, educatione Ungarium, domni papae familiarissimum, et Zacheum, virum reprobatum, divinarum atque humanarum inscium litterarum, a domno papa episcopum noviter consecratum et Ungariis ad praedicandum, ut super nos irruant, destinatum, eodem captos esse audivimus.*” Liutprandi Atapodosis. Ed. Becker, J. MGH SRG. XLI. c. 6. 163.

¹³⁷⁶ Györffy szerint Zacheus felszentelése azt bizonyítja, hogy a magyar fejedelmi udvar már 950–960 táján késznek mutatkozott a kereszténység felvételére. GYÖRFFY, István király. 51.

¹³⁷⁷ WERTNER, Az Árpádok. 27.

¹³⁷⁸ vö. VAJAY, Géza nagyfejedelem. 71.

¹³⁷⁹ „*Hic Deo vero variisque deorum vanitatibus inserviens, cum ab antistite suo ob hoc argueretur, inquit: 'Divicie michi habundant, et ad hec agenda libera facultas et ampla potestas est.'*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. lib. 8. c. 4. 497.

¹³⁸⁰ „[...] *manus pollutas humano sanguine gestas.*” Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. c. 3. 379.

¹³⁸¹ vö. MARTON, Géza és Adelheid. 114.

ágyasok tartása és a többnejűség.¹³⁸² Azonban Adelheid alakja a lengyel évkönyvekben mindenképpen gyanúra ad okot. Amennyiben elfogadjuk Marton érvelését – amelyet egyébként korábban már Karácsonyi János is felvetett –, hogy a lengyel évkönyvek hitele biztosabb lábakon áll, mint a magyar krónikás hagyomány értesülései, akkor csakis arra következtetésre juthatunk, hogy Adelheid volt a fejedelem keresztény felesége, hiszen az említett évkönyvek éppen erről számolnak be. E megállapítás szerint tehát Sarolt volt Géza pogány ágyasa, ami nemcsak a magyar kútfőknek mond teljességgel ellent, hanem a fontosabb szakirodalmi vélekedéseknek is. Marton maga is hivatkozott Nagy Géza és Kristó Gyula munkáira,¹³⁸³ amelyek igazolják, hogy az évkönyvek szövegét a Hartvik legenda fényében kell szemlélnünk. Elgondolásunk szerint ez mindenképpen gyengíti a lengyel évkönyvek megbízhatóságát. Az is kétséges, hogy a keresztény Adelheid, aki az évkönyvek szerint Gézát keresztény hitre térítette,¹³⁸⁴ elfogadta volna, hogy egy, vagy akár több pogány ágyassal osztozzon.¹³⁸⁵ Éppen I. Mieszko lengyel fejedelem – Adelheid vélelmezett testvére – házassága kapcsán ismert, hogy keresztény feleségével csak úgy léphetett frigyre, hogy pogány ágyasait eltaszította.¹³⁸⁶ Ezzel bizonyára Adelheid is tisztában volt, ilyenformán véleményünk szerint Géza fejedelem Sarolttal és Adelheiddal összefüggésbe hozott többnejűsége kizárható. Mindezekon felül Géza állítólagos lengyel feleségével kapcsolatban a névadás szintén gyanúra adhat okot. Amennyiben valóban I. Mieszko fejedelem testvéréről van szó, felmerül a kérdés, hogy miért éppen a Birodalom területén honos keresztény néven ismert. Természetesen elviekben elképzelhető, hogy csak a keresztségben elnyert neve maradt az utókorra, hiszen számos ilyen esetet ismerünk, ám azért az mégiscsak furcsa, hogy

¹³⁸² „In diebus illis erat quidam princeps in urbe Morisena, nomine Acthum, potens valde, qui secundum ritum Grecorum in civitate Budin fuerat baptizatus. Qui nimium gloriabatur in virtute et in potentia sua. Habebat autem septem uxores, pro eo, quod in religione Christiana perfectus non erat. Regi autem Stephano honorem minime impendebat, confidens in multitudine militum et nobilium, super quos dominium exercebat.” *Legenda Sancti Gerardi episcopi*. Ed. Emericus Madzar SRH. II. c. 8. 489. Vö. ÁKÍF 411.

¹³⁸³ MARTON, Géza és Adelheid. 118. Vö. NAGY, Szent István vérsége. 132–139. ill. KRISTÓ, Magyarok és lengyelek. 8–9.

¹³⁸⁴ A keresztény térítés szorgalmazása a korban széles körben ismert toposz volt, melyet politikai célok elérése érdekében is alkalmaztak. I. GERICS, Politikai viták. 80–90; Ez az irodalmi kép pedig egy jól ismert bibliai helyre vezethető vissza: „[...] sanctificatus est enim vir infidelis per mulierem fidelem, et sanctificata est mulier infidelis per virum fidelem: alioquin filii vestri immundi essent, nunc autem sancti sunt.” 1Kor 7, 14.

¹³⁸⁵ Amennyiben megfordítjuk az elméletet és azt feltételezzük, hogy Sarolt volt Géza törvényes keresztény felesége, illetve Adelheid a pogány ágyasa, akkor viszont ismét bajban vagyunk, hiszen a fentiekben már idézett Thietmárnál és Querfurti Brúnónál megőrzött Sarolt jellemrajz kizárja a többnejűséget.

¹³⁸⁶ „Postremo unam christianissimam de Bohemia Dubroucam nomine in matrimonium requisivit. At illa, ni pravam consuetudinem illam dimittat, seseque fieri christianum promittat, sibi nubere recusavit. Eo igitur collaudante se usum illius paganismi dimissurum et fidei christiane sacramenta suscepturum illa domina cum magno seculari et ecclesiastico religionis apparatu Poloniam introivit, necdum tamen thoro sese maritali federavit, donec ille paulatim consuetudinem christianitatis et religionem ecclesiastici ordinis diligenter contemplans, errorem gentilium abnegavit, seque gremio matris ecclesie cōiunxit.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 5. 15.

a 999 során elhunyt császári feleség¹³⁸⁷ nevét kaphatta a keresztségben, akinek a kultusza a lengyel Adelheid életében még csak kialakulóban lehetett.¹³⁸⁸ Véleményünk szerint nemcsak a lengyel évkönyvek hitele áll gyenge lábakon, de Adelheid, mint I. Mieszko fejedelem testvérének a történeti léte is kétséges.

A fejedelem gyermekeinek kiházásítása kapcsán több esetben felmerült a gyanú, hogy ez a dinasztikus politika nem feltétlenül csak Géza nevéhez fűződik, hanem Sarolt és Szent István is részt vállalt belőle.¹³⁸⁹ Nézetünk szerint Géza fejedelem házasságából csak három ismeretlen nevű leány és Szent István családi összeköttetései igazolhatók a források alapján. Az I. Bolesław és Géza ismeretlen nevű lánya közötti frigyet hiteles kútfők nem támasztják alá, mint ahogy a Boldog Günther thüringiai gróf apja és a fejedelem lánya közti házassági kapcsolatot sem.¹³⁹⁰ Vélhetőleg Bolesław inkább olyan magyar törzsfővel kereste a szorosabb kapcsolatokat, akinek az uralmi területe közelebb esett Krakkóhoz, amelynek megszerzésében a lengyel fejedelem érdekelt volt.¹³⁹¹ A lengyel szakirodalom is kétségbe vonta az Árpádok és Piastok közti korai dinasztikus kapcsolatot.¹³⁹² Forrásadatok hiányában azonban nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy a Thietmar által megőrzött információ nem Géza fejedelem leányáról szól, e kérdésben a magyar historiográfia is megosztott.¹³⁹³

Végezetül pedig, ami a nagyfejedelem halálának időpontját illeti, úgy véljük, hogy a Szent István nagyobbik legendájában fellelhető időpont – Kristó Gyula érvelését elfogadva – hitelesnek mondható.¹³⁹⁴ Géza sírhelyével kapcsolatosan osztjuk Szócs Tibor véleményét: a fejedelem Fehérvári temetkezése elvi síkon lehetséges, de „*azt le kell szögezni, hogy a Géza-sírral kapcsolatban konkrét bizonyítékokkal nem rendelkezünk.*”¹³⁹⁵

¹³⁸⁷ Életrajzi adatait I. ZIELINSKI - BINDING, Adelheid (hl.), Ksn. in LexMa 1. 145–146.

¹³⁸⁸ Adelheid szentségének első említése Odilo clunyi apát 1002. évi Epitaphiumában található. KLANICZAY, Az uralkodók szentsége. 112–113.

¹³⁸⁹ KRISTÓ, Géza fejedelem. 219.

¹³⁹⁰ VAJAY, Géza nagyfejedelem. 67–68.

¹³⁹¹ KRISTÓ, Magyarok és lengyelek. 5–7.

¹³⁹² SROKA, Lengyelország. 180.

¹³⁹³ A Bolesław és Géza fejedelem lánya közti frigyet elfogadhatónak tartó nézetekre I. MAKK, Külpolitika. 39. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 44; FONT, Hoftag. 20–21.

¹³⁹⁴ Kristó vélekedése szerint a legendában szereplő időpont több szempont alapján is vitán felül áll. A legenda ugyanis azzal hitelesíti az adatát, hogy Géza halála mellett megemlékezett Szent Adalbert mártíromságáról a 997. év kapcsán. Másfelől a pannonthalmi kiváltságlevél és a krónikakompozíció is hírt ad azokról a Birodalomból érkezett személyekről, akik Koppány lázadásakor már István közvetlen környezetéhez tartoztak. Emellett a 997. esztendő során a nyugati forrásokban különös érdeklődés fedezhető fel a magyarországi ügyek kapcsán. KRISTÓ, Géza fejedelem és István király. 31.

¹³⁹⁵ SZÓCS, Nagyfejedelmek temetkezési helyei. 30. Vö. KADAR, Az Árpád-házi uralkodók. 63.

Sarolt

Névalak

A „csodaszép Sarolt”¹³⁹⁶ nevének bolgár-török eredetű¹³⁹⁷ alakját (*Saroltu*) Anonymus és a 14. századi krónikakompozíció, míg szláv nyelvű változatát (*Beleknegini*) Merseburgi Thietmar püspök krónikája őrizte meg az utókor számára.¹³⁹⁸

Melich János értelmezésében a török eredetű *Sar-aldy* szókapcsolat jelentése ’fehér, vad menyét’,¹³⁹⁹ a szláv névalak pedig az orosz ’mókus’ szavát hordozza magában,¹⁴⁰⁰ azaz a két névváltozat jelentéstartalma megegyezik. Ugyanakkor nem tartotta lehetetlennek, hogy a merseburgi püspök idejében létezhetett egy olyan szorb nyelvjárás, amelyben a névalak *bele* szótagjának jelentése a magyar ’szép’ szóval adható vissza,¹⁴⁰¹ ugyanis Thietmar püspök is így fordította a szláv alakot latinra.¹⁴⁰² Karácsonyi János a szónak ez utóbbi, ’szépasszony’ jelentésű értelmezését fogadta el, igaz, ő többek közt ebben látta a lengyel évkönyvek által fenntartott Géza-Adelheid frigy kizárólagosságának igazolását.¹⁴⁰³ Hóman Bálint,¹⁴⁰⁴ Szegfű László¹⁴⁰⁵ és Györffy György is elfogadták Melich érvelését a név török eredetéről, amelyet Györffy egészített ki azzal, hogy a *Sarold*, *Sarud*, *Sarród* települések nevében a néhai fejedelmi feleség szállásának emléke él tovább.¹⁴⁰⁶ Benkő Lóránd kétségbe vonta a Thietmar által lejegyzett *Beleknegini* névalak korabeli autentikusságát,¹⁴⁰⁷ amelyre Kristó Gyula adott éles hangvétellű elutasító kritikát.¹⁴⁰⁸ Szegfű László a *pulchra domina* alakból kiindulva etnográfiai ihletésű elméletében érvelt a *Beleknegini-fehér menyét* alakok tartalmi jelentésének azonossága mellett.¹⁴⁰⁹ Halmágyi Miklós tanulmányában viszont arra hívta fel

¹³⁹⁶ „Habeatque filiam nomine Sarolt pulcherrimam, de cuius pulchritudine provinciales duces diutius loquebatur, quam Geysa dux consilio et auxilio Beliud, qui terra Kulan possiderat, traduxit in uxorem legitimum.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 30. 291.

¹³⁹⁷ MELICH, Sarolt. 110–115.

¹³⁹⁸ „Uxor autem eius Belekneginī, id est pulchra domina Sclavonice dicta [...]” Thietmari episcopi Merseburgensis *Chronicon*. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. lib. 8. c. 4. 498.

¹³⁹⁹ MELICH, A honfoglaláskori. 45–50.

¹⁴⁰⁰ vö. СРЕЗНЕВСКИЙ, *Словарям древне-русского языка*. I. 217. és I. 1397.

¹⁴⁰¹ MELICH, Belekneginī. 493.

¹⁴⁰² I. 1398 jsz.

¹⁴⁰³ KARÁCSONYI, Szent István anyja. 100–101.

¹⁴⁰⁴ HÓMAN, Szent István. 96.

¹⁴⁰⁵ SZEGFÜ, Sarolt. in KMTL 594.

¹⁴⁰⁶ GYÖRFFY, István király. 60. Korábban már említettük, hogy a helységnevek és a történeti személyek kapcsolatát igazoló Györffy által széles körben használt elmélet helyességét a kutatás egy vonulata megkérdőjelezi. I. 1463 jsz.

¹⁴⁰⁷ BENKŐ, Zalán vezér. 402–411.

¹⁴⁰⁸ KRISTÓ, Karold. 50–56.

¹⁴⁰⁹ SZEGFÜ, Sarolta. 239–251.

a figyelmet, hogy Thietmar keresztény erkölcsi szempontok szerint ítélte, így nem valószínű, hogy valamiféle bűbájos, mitikus asszonyalakra utal a 'szépasszony' kifejezés.¹⁴¹⁰

A forrásokban megjelenő nevek kapcsán a legérdekesebb eredményre Vajay Szabolcs jutott. Elfogadta Melich János tételét, amelyből azt a következtetést vonta le, hogy a török eredetű név pogányságra utal, tehát Thietmar híradása nem szólhat Saroltról. Vajay a merseburgi krónikásnál előforduló szláv alakot *biela knígi* azaz fehér hercegnő értelemben használta. Ebből az alapvetésből kiindulva vélte igazoltnak, hogy Saroltot Géza fejedelem eltaszította, majd feleségül vette a lengyel Adelheidet, aki előzőleg, Mihálynak, Géza testvérének a hitvese volt. Vélekedése szerint Mihálynak és Adelheidnek a Gézával kötött házasságakor, azaz valamikor 986 körül már voltak gyermekeik, ennél fogva I. Andrásnak – aki Vajay szerint ebből az első házasságból származott –, *albus*¹⁴¹¹ ragadványneve nagyanyjának, Adelheidnek a külleméből adódik.¹⁴¹²

Ismertebb névalakok

Saroltu,¹⁴¹³ Sarolth, Sarolt¹⁴¹⁴

Származás

Sarolt származásáról ugyancsak a magyar kútfők adnak felvilágosítást. Mind a krónikakompozíció,¹⁴¹⁵ mind III. Béla névtelen krónikása¹⁴¹⁶ egybehangzón állítják, hogy Sarolt az erdélyi Gyula nemzetségéből származott. A források sajnálatos módon igen kevés információt őriztek meg Sarolt szüleiéről, így anyjának nevét nem ismerjük, apja személyét Anonymus híradása alapján pedig Györffy György¹⁴¹⁷ és Makkai László Zomborral azonosította.¹⁴¹⁸ Kristó Gyula ezzel szemben arra következtetésre jutott, hogy Anonymus a középkor folyamán a váci egyházmegye területén birtokos Gyula-Zombor nemzetséget

¹⁴¹⁰ HALMÁGYI, Beleknegini. 21–36.

¹⁴¹¹ „*Iste quidem rex Albus Andreas et Catholicus est vocatus.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 344.

¹⁴¹² VAJAY, Géza nagyfejedelem. 77–79.

¹⁴¹³ P. magistri, qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum.* Ed. Aemelius Jakubovich SRH. I. 69.

¹⁴¹⁴ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 312.

¹⁴¹⁵ „*Porro Toxun genuit Geycham et Michaellem, Michael vero genuit Calvum Ladizlaum et Vazul, Geycha vero divino premonitus oraculo anno Dominice incarnationis nngentesimo sexagesimo nono, quemadmodum in legenda Beati Stephani regis scriptum est, genuit Sanctum Stephanum regem ex Sarolth filia Gyula.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 63. 311–312.

¹⁴¹⁶ „*Tuhutum vero genuit Horcam, Horca genuit Geulam et Zubor (sic), Geula genuit duas filias, quarum una vocabatur Caroldu et altera Saroltu et Sarolt fuit mater sancti regis Stephani.*” P. magistri, qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum.* Ed. Aemelius Jakubovich SRH. I. c. 27. 68–69.

¹⁴¹⁷ GYÖRFFY, István király. 60–61.

¹⁴¹⁸ MAKKAI, Erdély története. 269–270.

beolvastotta az erdélyi gyulák családfájába, ezáltal újabb bizonyosságát adva annak, hogy a névtelen gesztairó munkája a 10. századi erdélyi viszonyokra kétséges értékű forrás.¹⁴¹⁹

A kortárs információkat megőrző merseburgi krónikás mit sem tud a fejedelmi feleség származásáról, viszont értékes adalékokat hagyományozott az utókorra Sarolt személyiségével kapcsolatban. Leírása¹⁴²⁰ szerint mértéktelen, hirtelen haragú és indulatos asszony volt, sötét színekkel megfestett jellemrajzából kitűnik, hogy Saroltról a püspök lesújtó véleményt alakított ki.¹⁴²¹ Querfurti Brúnó híradásából pedig ismeretes,¹⁴²² hogy erőskezű, határozott asszony volt, ez a tájékoztatás vélhetőleg Géza utolsó éveiről adhat valamelyest benyomást.¹⁴²³ Bogyay Tamás vélekedése szerint a fejedelmi feleséget jellemző „életteltjes leírások nagymértékben összhangban vannak azzal, amit a lovas nomád társadalmak előkelő asszonyainak helyzetéről és szerepéről tudunk.”¹⁴²⁴

Testvéréről Karoldról, egyedül Anonymus gesztája emlékezik meg. Nevének az utókorra hagyományozott alakja (*Caroldu*) bolgár-török eredetű, Melich János kutatásai igazolták, hogy nevének jelentése a *Kar-aldys* szókapcsolat alapján ’fekete, vad menyét.’¹⁴²⁵ Bóna István vitatta a névtelen szerző történetének valóságalapját, úgy vélte, Karold „*Anonymus találmánya, pontosabban félreolvasásainak egyike*”.¹⁴²⁶ Ehhez a nézethez csatlakozott Fehértói Katalin¹⁴²⁷ is, melyet Kristó Gyula a fentebb már idézett tanulmányában utasított el.¹⁴²⁸

Másik testvéréről, akit apjához hasonlatosan Gyulaként tart számon a kutatás, valamivel szélesebb körű ismeretekkel rendelkezünk. Anonymus „ifjabb” vagy „kisebb” Gyulaként¹⁴²⁹ nevezi meg, Thietmarnál *Procu*¹⁴³⁰ névvel szerepel, a Hildesheimi Évkönyv pedig *rex*

¹⁴¹⁹ KRISTÓ, A 10. századi Erdély. 17–21.

¹⁴²⁰ „[...] *supra modum bibebat et in equo more militis iter agens quendam virum iracundiae a nimio fervore occidit. Manus haec polluta fusum melius tangeret et mentem vesanam patientia refrenaret.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 8. c. 4. 498.

¹⁴²¹ A krónika nőalakjainak ábrázolására l. HALMÁGYI, Beleknegini. 29–32.

¹⁴²² „*Miserat his diebus ad Ungorum seniore magnum, inmo ad uxorem eius, quae totum regnum manu tenuit, virum et quae erant viri ipsa regebat, qua duce erat christianitas coepta, set inmiscabatur cum paganismo polluta religio, et coepit deterior esse barbarismo languidus et trepidus christianismus.*” S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera. Ed. Jadwiga, Karwasińska MPH NS IV/2. c. 23. (red. longior 19, red. brevior 61).

¹⁴²³ KRISTÓ, Szent István király. 35–36.

¹⁴²⁴ BOGYAY, Stephanus Rex. 19.

¹⁴²⁵ MELICH, Sarolt. 110–115.

¹⁴²⁶ BARTA - BÓNA - MAKKAJ - KÖPECZI, Erdély rövid története. 113–114.

¹⁴²⁷ FEHÉRTÓI, Csanád apja Doboka. 18.

¹⁴²⁸ KRISTÓ, Karold. 50–56.

¹⁴²⁹ „*Zubor vero genuit minorem Geulam patrem Bue et Bucne [...]*” P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. Ed. Aemilius Jakubovich SRH. I. c. 27. 69.

¹⁴³⁰ „*Habuit hic quendam urbem in confinio regni suimet et Ungariorum sitam, cuius erat custos Procu senior, avinculus regis Pannonici, a suis sedibus ab eodem, ut modo, antea expulsus.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 8. c. 4. 496.

*lulusként*¹⁴³¹ hivatkozik a személyére. Wertner Mór szintén Anonymus alapján Zombortól eredeztette az ifjabb Gyulát,¹⁴³² ám mind Thietmar, mind a Hildesheimi Évkönyv híradása hitelesebbnek tekinthető, így a magyar történetírás meghaladottnak tekinti a Wertner által közölt genealógiát.¹⁴³³

Születési idő

Sarolt születési idejével kapcsolatosan sajnos a források cserbenhagyják a kutatást. Pontos keltezés egyik kútfő sem tartalmaz, így hasonlatosan a 10. századi magyar történelem ismert személyiségeihez, Sarolt főbb életadatainak megállapításánál is csak becslésekre hagyatkozhatunk. Wertner Mór Géza és Sarolt közti házasságkötésének idejét 968 körülre tette, véleménye szerint Szent István születése után nem sokkal, a 970. év során Sarolt elhalálozott.¹⁴³⁴ Wertner könyvének bevezetőjében, mintegy genealógiai irányelvként felvetette, hogy az első gyermek születésekor általánosságban az anya 16 éves korával számolhatunk,¹⁴³⁵ ennél fogva Sarolt születési ideje 950 körülre helyezte. Véggkövetkeztetése nagyjából helytálló, hiszen a későbbi magyar medievisztika is a 950-es évekkel kalkulál: Vajay Szabolcs a nagyfejedelmi családjáról írt tanulmányában Sarolt születési idejét a 954. esztendő körüli időszakban határozta meg.¹⁴³⁶ Kristó Gyula abból kiindulva, hogy Sarolt a 990-es évek elején még gyermekeknek adott életet, születési idejét a 950-es évek második felére helyezte.¹⁴³⁷ Györffy György is hasonló eredményre jutott, következtetése szerint a 997. évben Sarolt a harmincas éveit taposta, azaz valamikor az augsburgi csata után születhetett.¹⁴³⁸

Házassági kapcsolat

Sarolt házassági kapcsolatáról a magyarországi narratív krónikás hagyomány teljes egyetértésben állítja, hogy férje Géza, a magyarok fejedelme volt. Ezt a Hildesheimi Évkönyv kortárs híradása is megerősíti, hiszen a forráshely szerint Szent István anyai nagybátyja ellen viselt hadat.¹⁴³⁹ A nagyfejedelem házassági kapcsolata már korántsem ilyen problémamentes, mivel az eseményeknél jóval későbbi keletkezésű, leginkább lengyel évkönyvi

¹⁴³¹ „*Stephanus rex Ungaricus super avunculum suum regem lulum cum exercitu venit [...]*” *Annales Hildesheimenses*. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. ad a. 1003. 29.

¹⁴³² WERTNER, Az Árpádok. 25.

¹⁴³³ SZEGFÜ, Gyula. in KMTL 245.

¹⁴³⁴ WERTNER, Az Árpádok. 27.

¹⁴³⁵ WERTNER, Az Árpádok. 5.

¹⁴³⁶ VAJAY, Géza nagyfejedeleme. 72.

¹⁴³⁷ KRISTÓ, Szent István király. 36.

¹⁴³⁸ GYÖRFFY, István király. 64.

¹⁴³⁹ I. 1431. jsz.

hagyományokra alapozva tartja magát az a nézet, hogy Gézának több felesége is lehetett, így került szóba Sarolt mellett a lengyel Adelheid is.¹⁴⁴⁰ Általánosan elfogadott az a vélekedés, hogy a Géza és Sarolt frigyére Sankt Galleni Brúnó 972. évi magyarországi útja előtt már sor került.¹⁴⁴¹ A 14. századi krónikakompozíció 30. fejezete megemlékezik egy bizonyos *Beliud*-ról is, akinek a tanácsára és közvetítésével lépett Géza fejedelem frigyre Sarolttal.¹⁴⁴² A krónika lakonikus megjegyzésénél részletesebb információval nem rendelkezünk a házasságkötésben betöltött szerepéről, mi több, történetírásunk megoszlik abban a tekintetben, hogy valós személynek kell-e elfogadnunk Beliudot vagy sem.¹⁴⁴³

Gyermekek

Sarolt és Géza gyermekeiről csak hézagosa az ismereteink. A Géza fejedelem és Adelheid között fennálló hipotetikus házassági kapcsolat a fejedelem gyermekei kapcsán és élénk vitát generált, ám a kutatók – Karácsonyi János kivételével¹⁴⁴⁴ – egybehangzóan amellett foglalnak állást, hogy Szent István Sarolt és Géza frigyéből származott. A magyar történetírás általában még négy leány születését feltételezi e házassági kapcsolatból, nem kizárva annak a lehetőségét, hogy frigyből származhattak a felnőttkort meg nem élt, forrásszinten nem igazolható további gyermekek is, erre az ismert utódok születési ideje közt eltelt idő enged következtetni.¹⁴⁴⁵

Halála

Sarolt haláláról szintén kevés adat áll rendelkezésünkre, születési idejéhez hasonlatosan e ponton is kénytelen a kutatás feltételezésekre hagyatkozni. Wertner Mór fentebb említett álláspontja szerint a halál ideje a 970. évre tehető, ám mindez az szerző abbéli meggyőződéséből fakad, hogy Géza Sarolt után a lengyel Adelheidet vette feleségül. Sarolt elhunytával kapcsolatosan az adhat támpontot, hogy 997 során, amikor Szent István megörökölte a fejedelmi széket, „*Koppány vérfertőző házassággal magához akarta kapcsolni*

¹⁴⁴⁰ Géza és Sarolt házasságának részletes ismertetéséhez és az Adelheid vitához I. Géza fejedelem házasságai adatait. 248–250.

¹⁴⁴¹ MAKK, A Szent Istváni államalapítás. 112; Wertnernél a házasságkötés idejét meghatározó 968. évi datálás abból a törekvésből fakad, hogy neves genealógus csak így tudta összeegyeztetni Szent István születését, Sarolt állítólagos korai halálát és Géza Adelheid-dal kötött második házasságát anélkül, hogy ellentmondásba keveredne. WERTNER, Az Árpádok. 27; Vajay Szabolcs tanulmányában a 967. esztendő körüli keltezés mellett foglalt állást. VAJAY, Géza nagyfejedelem. 71.

¹⁴⁴² I. 1396. jsz.

¹⁴⁴³ A 30. fejezetben Beliud mellett szereplő Kujan és Keán kilétéről és a magyar történetírásban kialakult vitáról részletesen I. THOROCZKAY, Erdély államalapítás-kori története. 463–482.

¹⁴⁴⁴ KARÁCSONYI, Szent István anyja. 97–104.

¹⁴⁴⁵ Géza és Sarolt házasságából született gyermekek részletes tárgyalását I. Géza fejedelem gyermekinél. 250–252.

Szent István király anyját”,¹⁴⁴⁶ aki ekkor tehát még életben volt. A *terminus ante quem* keletkezést pedig Querfurti Brúnó 1007 vagy 1008 tájára tehető második magyarországi útja teszi lehetővé, amely során olyan információkat szerzett, amelyeket Szent Adalbertől írott életrajzának rövidebb szerkesztésénél használt fel. Ebben a műben emlékezett meg Saroltról is, aki valószínűsíthetően ekkor már nem volt az élők sorában. Szegfű László,¹⁴⁴⁷ Kristó Gyula¹⁴⁴⁸ és Zsoldos Attila¹⁴⁴⁹ is az 1008 körüli éveket fogadták el Sarolt halálának lehetséges időpontjaként. Temetkezési helye ismeretlen.

Összegzés

A Géza fejedelem életadatainak feltárása kapcsán tett megállapításunk, amely szerint a források hiányának következtében csak feltételezésszerűen vállalkozhatunk a fejedelem legfontosabb életadatainak meghatározására, Sarolt esetében hatványozottan igaz.

Igazoltnak véljük Melich János észrevételeit a névalakkal kapcsolatban, és a fentebb ismertetett irodalom alapján, amely elfogadja a két névalak tartalmi egyezését azt gondoljuk, hogy a Thietmárnál megőrzött Beleknegini kifejezés Saroltra vonatkozik. Mivel Sarolt és I. András között nem állt fenn rokon kapcsolat, ezért Vajay Szabolcs felvetését ilyenformán tehát elutasítjuk, és úgy véljük, hogy az hipotézisek láncolatára alapszik, melyet forrásadatokkal nem lehet megokolni. Az András királlyal kapcsolatos *albus cognomen* pedig inkább arra szolgált, hogy az uralkodó keresztény erényeit és erkölceit öregbítse, így a krónikás aligha használta a király fiziognómiájának megörökítése céljából.¹⁴⁵⁰

Sarolt születésének és elhalálzásának pontos idejét megállapítani jelen állás szerint aligha lehetséges. Az ismert adatok és a szakirodalmi elméletek fényében nincsen okunk felülvizsgálni az ott leírtakat, így elfogadhatjuk, hogy Sarolt valamikor a 950-es évek közepe táján láthatta meg a napvilágot, halának időpontja pedig minden valószínűség szerint az 1008. év környékére tehető.

A rendelkezésre álló hallgatag kútfők csak arról nyilatkoznak minden kétséget kizárólag, hogy Sarolt Géza fejedelemmel lépett házasságra, és ő volt Szent István édesanyja. Szüleinek a neve ismeretlen, a gyula megjelölés minden bizonnyal annak a méltóságnak a nevét jelöli, melyet atyja immáron örökletesen viselt. Édesanyja feltehetően szintén előkelő származású lehetett, de konkrét adatok hiányában ez csak feltételezés, mindenesetre annyi bizonyos,

¹⁴⁴⁶ Bollók János fordítása. KK 41; „[...] *Cupan voluit matrem Sancti Stephani regis sibi per incestuosum copulare connubium [...]*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 64. 313.

¹⁴⁴⁷ SZEGFÜ, Sarolt. in KMTL 594.

¹⁴⁴⁸ KRISTÓ, Magyarország története. 304. (genealógiai tábla)

¹⁴⁴⁹ ZSOLDOS, Az Árpádok. 253. (genealógiai tábla)

¹⁴⁵⁰ Tóth Sándor László már korábban, 1983 során felvette, hogy a krónikás az I. Andrára alkalmazott *albus et catholicus* jelzőkkel a király keresztény voltát kívánta szembeállítani kortársai pogányságával. TÓTH, A fehér és fekete magyarok. 8.

hogy Sarolt apja megkeresztelkedett.¹⁴⁵¹ Ennek következtében Sarolt is keresztény környezetben nőtt fel, valószínűsíthetően a bizánci rítus szerint részesült a szentségben,¹⁴⁵² bár a szokásoknak megfelelően az ekkor elnyert nevét sajnos nem ismerjük.

Véleményünk szerint a források adatainak fényében Sarolt házasságáról nem tartható az egyik olyan elmélet sem, amelyik valamilyen módon a lengyel Adelheidet szerepelteti Géza fejedelem hitveseként. Meggyőződésünk szerint a vonatkozó kútfők tükrében kizárólag a Géza-Sarolt frigy igazolható. A házasságkötés pontos idejének meghatározása adatok hiányában nem lehetséges, vélhetően erre Sankt Galleni Brúnó 972. évi útja előtt már sor került. Amennyiben elfogadjuk, hogy Sarolt valamikor a 950-es évek közepe táján született, akkor a házasságkötés ideje nagyjából 970 környékére tehető, azaz Sarolt ekkor 15–16 éves lehetett. A frigy kapcsán a 970. évi datálás talán megengedi azt a feltételezést, amely szerint Géza és Gyula, az egyik leghatalmasabb erdélyi törzsfő között egyfajta szövetség jött létre, amely aztán a későbbiekben Szent István központosító törekvései következtében bomlott fel. Hangsúlyoznunk kell ugyanakkor, hogy ezt a hipotézist forrásszinten nem tudjuk adatokkal alátámasztani, mindenesetre úgy véljük, hogy a feltevés könnyen beilleszthető Taksony és Géza fejedelem politikai törekvései közé. A házasság létrejöttében a fentebb említett Beliud szerepéről és személyéről a szűkszavú krónikahely közlésin kívül semmit sem tudunk, a magyar történetírás inkább Taksony fejedelem szerepét hangsúlyozza a házasság létrejöttében.¹⁴⁵³

Testvérei közül Anonymus gesztájának híradása alapján név szerint Karold és Procuja-Gyula ismertek. Karold személyéről szintén csak korlátozott ismeretekkel rendelkezünk. Annak ellenére, hogy személyéről egyedül Anonymus gesztája számol be – amely a 10. századi történelmi személyiségek kapcsán kétes hírű kútfő –, Melich János nyelvészeti eredményeit figyelembe véve úgy gondoljuk, hogy Karold alakjának autentikusságához nem

¹⁴⁵¹ Minderről Ióannész Skylitzes történeti műve ad tájékoztatást: „*Nem sokkal utóbb Gyula is, aki szintén a türkök fejedelme volt, a császári városba jön, megkeresztelkedik, s ő is ugyanazon jótéteményekben és megtiszteltetésekben részesül. Ő magával vitt egy jámborságáról híres, Hierotheos nevű szerzetest, akit Theophylaktos Turkia püspökévé szentelt, s aki odaérkezvén, a barbár tévelygésből sokakat kivezetett a kereszténységhez. Gyula pedig megmaradt hitében, ő maga nem intézett soha betörést a rómaiak területére, és az elfogott keresztényekről sem feledkezett meg, hanem kiváltotta azokat, gondja volt rájuk és szabaddá tette őket.*” ÁMTBF 85–86. Moravcsik Gyula fordítása; Egy kései, 15. században összeállított írás (Povest’ o latiněch, Elbeszélés a latinokról), amelynek görög eredetije talán a 12. században keletkezhetett, megemlíti egy „*Stefán nevű, igaz keresztény hitben legott elhunyt*” fejedelmet, akit Gyulával szokás azonosítani. E szerint tehát Gyula a kereszténységben szintén az István nevet kapta. HKÍF 177–178. Különösen 553. jsz.

¹⁴⁵² SZEGFÜ, Sarolt. in KMTL 594.

¹⁴⁵³ A Géza-Sarolt frigy kapcsán hasonlóan gondolkodott Makk Ferenc is, ugyanis vélekedése szerint a házassági kapcsolattal az Árpádok egyenrangú félnek ismerték el a Gyulák nemzetségét. MAKK, A Szent Istváni államalapítás. 112. Szakirodalmi vonatkozásaira I. Uo. 34. jsz.

férhet kétség.¹⁴⁵⁴ A személye körüli viták kapcsán Kristó Gyulával értünk egyet Bóna Istvánnal és Fehértói Katalinnal szemben, ugyanis ahogyan arra Kristó is rámutatott, a *Charold* írásképe ismeretlen a forrásokban, csakúgy, mint a *Sarold* alak, amelyből Anonymus állítólagosan átírással kreálta volna Karold személyét. A rendelkezésre álló adatok alapján nem tudjuk megállapítani, hogy a névtelen jegyző Karold alakját egy mára elveszett ismeretlen forrásból, avagy a szóbeli hagyomány alapján örököltette meg az utókor számára. Karold születési adatainak meghatározása felettébb problémás, hiszen jószerivel semmit sem tudunk életéről. Karold születésének *terminus post quem* meghatározása Sarolt születési ideje elé tehető, azaz Karold legkésőbb valamikor a 950-es évek közepe előtt születhetett. Házassági kapcsolatáról nem rendelkezünk adatokkal, noha Wertner Mór Dobokát tünteti fel férjeként,¹⁴⁵⁵ azonban ez az állítás a későbbiekben nem vált hivatkozási alappá, nyilvánvalóan a forrásadatok hiánya miatt. Doboka¹⁴⁵⁶ személye egyébiránt szintén csak Anonymus híradásából ismeretes, a geszta 11. fejezete mondja el, hogy a Szent Istvánnal szembeforduló Ajtonyt Doboka fia Csanád, a király unokatestvére ölte meg,¹⁴⁵⁷ viszont a Karolddal létesült házasságáról nem tesz említést.

Sarolt fivére, Gyula pedig azzal a törzsfővel azonos, aki ellen Szent István 1003 folyamán hadat viselt, majd udvarába vitetett,¹⁴⁵⁸ ahonnan vélhetőleg I. Vitéz Bolesław lengyel királyhoz menekült. Gyula gyermekei közül Boja (Baja, Bolyha, Bua) és Bonyha (Buhna)¹⁴⁵⁹

¹⁴⁵⁴ A gyulák családjába tartozó személyek nevének egy része nemcsak Anonymusnál lelhető fel, hanem a 14. századi krónikakompozíció is megőrizte azokat. Kétségtelen, hogy Karold neve kivételt jelent, hiszen, ahogyan arról fentebb is szóltunk, egyedül a névtelen jegyző munkájában található meg. Ugyanakkor nem lehetetlen, hogy Anonymus híradásait egy mára már ismeretlen, korai krónikaszövegből szerezte. Vö. KRISTÓ, A 10. századi Erdély. 19.

¹⁴⁵⁵ WERTNER, Az Árpádok. 25.

¹⁴⁵⁶ KOSZTA, Doboka. in KMTL 169.

¹⁴⁵⁷ „*Terram vero, que est a fluvio Mors usque ad castrum Vrschia preoccupavissent quidam dux nomine Glad de Bundyn castro egressus adiutorio Cumanorum, ex cuius progenie Ohtum fuit natus, quem postea longo post tempore sancti regis Stephani Sunad filius Dobuca nepos regis in castro suo iuxta Morisium interfecit eo, quod predicto regi rebellis fuit in omnibus.*” P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. Ed. Aemelius Jakubovich SRH. I. c. 11. 49–50.

¹⁴⁵⁸ „*Tandem cum Gyula Hungaris in Pannonia habitantibus infestus esset et multipliciter agravatus, per Sanctum Stephanum regem in Pannoniam est deductus. Non tamen iste Gyula capitaneus, sed ab illo tertius.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 30. 291.

¹⁴⁵⁹ „*Erant autem isti magnates Visca, Bua et Buhna et alii eorundem cognati, qui semper cum suspiriis et gemitibus expectabant opportunum tempus, quando Andream, Belam et Leuentam possent reducere in Hungariam, et regnum generi Sancti Stephani regis, qui eos dilexerat et exaltaverat, omnibus viribus suis restituere laborabant.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 81. 336. Vö. „*Zumbor vero genuit minorem Geulam patrem Bue et Bucne, tempore cuius sanctus rex Stephanus subiugavit sibi terram Ultrasiluanam et ipsum Geulam vinctum in Hungariam duxit et per omnes dies vite sue carceratum tenuit eo, quod in fide esset vanus et noluit esse Christianus et multa contraria faciebat sancto regi Stephano, quamvis fuisset ex cognatione matris sue.*” P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. Ed. Aemelius Jakubovich SRH. I. c. 27. 69. Vö. GYÖRFFY, István király. 59–61. Mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy Györffy elfogadta Anonymus híradását Gyula származásáról, ezáltal Zombor utódának vélte Boját és Bonyhát is.

ismert a kutatás számára. A krónikakompozíció szerint Péter király ellen összeesküvést szőttek, melynek során életüket veszítették.¹⁴⁶⁰

Ahogy az korábban már Géza fejedelem kapcsán is kifejtettük, Szent Istvánon kívül Saroltnak csak három ismeretlen nevű leánygyermekét véljük forrásokkal is igazolhatónak.

¹⁴⁶⁰ „*Quibusdam autem perfidis, Buda scilicet et Deuecher suggerentibus audivit Petrus, quod predicti nobiles Hungariae, scilicet Visca, Bua et Buhna et eorum cognati cogitabant, qualiter regnum regio semini possent restituere et Andream, Belam atque Leuentam contra Petrum regem in regnum reducere. Petrus vero rex vehementi furore succensus fecit eos comprehendi et in eculeo suspensos interfici, quosdam autem effosis oculis tormentari.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 81. 336–337.

Mihály

Névalak

Mihályról, Taksony fejedelem fiáról hitelt érdemlő források csak töredékes információkat örökítettek az utókorra. Ránk maradt névalakja megengedi azt a feltételezést, hogy Géza fejedelemhez hasonlatosan Mihály is felvette a keresztséget, hiszen a magyar források a fejedelem testvérét csak keresztény néven ismerik.

Nagy Géza a Turul hasábjain kifejtett álláspontja szerint Mihály pogány neve talán Béla lehetett, mivel Mihály néven későbbiekben egyetlen gyermek sem ismert a dinasztia tagjai között, ellentétben a Béla névvel, amely igen népszerű volt az Árpád-házi királyok körében.¹⁴⁶¹ Mindezt azonban forrásokkal igazolni lehetetlen, vélhetőleg származását és névalakjait egy ideig számon tartották – hiszen az Árpádok nemzetségéhez tartozott –, személyét azonban Szent István alakja elhomályosította. Györffy György vélekedése szerint bátyjának, Gézának a keresztségben elnyert neve királyokra, míg a keresztény ikonográfiában a karddal ábrázolt Mihály neve a *dux*okra jellemző.¹⁴⁶² Györffy a továbbiakban Nagy Gézához hasonlatosan úgy vélte, hogy Mihály pogány neve Béla lehetett. Nagy érvelését Györffy azzal egészítette ki, hogy Mihály szálláshelye bővelkedik a Béla névre utaló településekben, amely *bojla* méltóságnévből eredeztethető.¹⁴⁶³ Azonban ahogyan arra maga a szerző is utalt, Mihály pogány nevének meghatározása az „*ingatag feltevések mezejére*” vezet.¹⁴⁶⁴

Ismertebb névalakok

Michael,¹⁴⁶⁵ Miha¹⁴⁶⁶

Származás

Származását bátyjával együtt a 14. századi krónikakompozíció tartotta fenn.¹⁴⁶⁷ A névtelen krónikás szerint Géza és Mihály Taksony fejedelem fiai voltak, aki feleségét a

¹⁴⁶¹ NAGY, Szent István király családi összeköttetései. 62–63.

¹⁴⁶² GYÖRFFY, István király. 70.

¹⁴⁶³ GYÖRFFY, István király. 98–99. A Györffy által képviselt, leginkább helységneveken alapuló történetírói módszertan következtetéseinek helyességét illetően a kutatás megosztott. A metodika kritikájára l. KRISTÓ, A magyar állam. 255–275.

¹⁴⁶⁴ GYÖRFFY, István király. 98.

¹⁴⁶⁵ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 311; *Chronicon Zagradiense.* Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 206; *Chronicon Posoniense.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 35.

¹⁴⁶⁶ *Simonis de Keza Gesta Hungarorum.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 172.

¹⁴⁶⁷ „[...] *Toxun genuit Geycham et Michaellem* [...]” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 63. 311.

„kunok földjéről” vette.¹⁴⁶⁸ Taksonyról azonban nem tudjuk, hogy a pogány szokások szerint több feleséget is tartott-e, így Anonymus híradása nem feltétlenül utal Mihály anyjára. Személye körül a 19. század végén és 20. század elején élénk érdeklődés alakult ki, hiszen a későbbi Vazul-ági királyok Mihálytól származnak, valós genealógiájukat az Árpádok Szent István kultuszát megteremtő nemzedéke megmásította.¹⁴⁶⁹

Személyét Nagy Géza először Erdőelvi Zoltánnal azonosította, mivel a krónikaszerkesztmény Zoltán és Szent István közötti rokoni kapcsolatot a *proavunculus* kifejezéssel írta le. E nézetétől ugyan a későbbiekben elállt, és csatlakozott Karácsonyi János szintén a Turulban megjelent, korábbi írásában kifejtett véleményéhez, aki az erdélyi Gyulával vélte azonosnak.¹⁴⁷⁰ A magyar történetírás azóta mindkét elméletet cáfolta, Mihály személye nem azonos sem Erdőelvi Zoltánnal, sem pedig Gyulával.

Születési idő

Mihály születési idejének pontos meghatározása szinte lehetetlennek tűnő vállalkozás, a magyar krónikás hagyomány által megőrzött információk alapján is csak megközelítőleg állapítható meg. Annyi bizonyosnak látszik, hogy Mihály születése Géza fejedelemnek a 950 körül meghatározott születési événél későbbre tehető. Györffy úgy érvelt, hogy II. Istvánnak a biztosan ismert 1101. évi születési idejéből kiindulva generációként átlagosan 28 évvel számolva¹⁴⁷¹ a 961. esztendőre esik Mihály születési ideje, amelyet az is megerősít, hogy a Vazul-fiak külföldre menekülésükkor még kiskorúak (*parvuli*) voltak.¹⁴⁷² Az érvelés által kínált időpont azonban csak fenntartásokkal fogadható el. E logika mentén ugyanis abból is kiindulhatunk, hogy Lampert, I. Béla legkisebb fia a krónikakompozíció szerint már Magyarországon látta meg a napvilágot.¹⁴⁷³ Minderre legkorábban 1048 után kerülhetett sor, miután András öccsét, Bélát Lengyelországból hazahívta. Amennyiben a Györffy által megadott 28 éves nemzedékekkel számolunk, úgy a 965 körüli évek jöhetnek számításba. Ez a mindössze néhány év szinte elhanyagolható, viszont ha ehhez hozzávesszük, hogy Györffy Szent István születési idejét a 975 körüli évekre tette,¹⁴⁷⁴ akkor az a furcsaság áll elő,

¹⁴⁶⁸ „[...] *dux Zulta duxit filio Tocsun uxorem de terra Cumanorum* [...]” P. magistri, qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum*. Ed. Aemilius Jakubovich SRH. I. c. 57. 114.

¹⁴⁶⁹ vö. Gerics Tátony 5.

¹⁴⁷⁰ KARÁCSONYI, Az Árpádház. 49–54.

¹⁴⁷¹ GYÖRFFY, István király. 63.

¹⁴⁷² GYÖRFFY, István király. 97.

¹⁴⁷³ „*Porro dux Bela in Polonia genuit liberos Geysam et Ladizlaum, in Hungaria autem genuit Lampertum et filias.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 345.

¹⁴⁷⁴ GYÖRFFY, István király. 112.

hogy Mihály Szent István születésekor mindössze 10–14 éves lehetett. Ezzel szemben Wertner Mór Mihály születését inkább a 950–955 körüli időszakban határozta meg.¹⁴⁷⁵

Vajay Szabolcs Géza fejedelem családi kapcsolatait taglaló genealógiai írásában úgy vélekedett, hogy Mihály 970 körül nősülhetett,¹⁴⁷⁶ azonban a Györffy által megállapított 961. évi születési idő szerint ekkor még csak 9 éves volt, ami teljességgel kizárható, azaz valamelyik feltevés biztosan nem állja meg a helyét. A Vajay által ismertetett tézis inkább Wertner Mór elméletéhez áll közelebb, hiszen ha Mihály tényleg 970 táján házasodott, akkor a 950–955 körüli születési tűnik elfogadhatónak. Mindebből jól látszik, hogy adatok hiányában a kutatás csak különböző hipotézisek megalkotására vállalkozhat.

Házassági kapcsolat

Géza fejedelem öccsének házassági kapcsolatáról hallgatnak a kútfők. Forrásszinten nem igazolható sem a feleségének kiléte, sem pedig az, hogy mikor köttetett ez a frigy, illetve, hogy tartott-e a herceg ágyasokat. Ebből kifolyólag gyermekeinek az édesanyja ismeretlen. Annyi azonban bizonyos, hogy megnősült, hiszen a krónikából biztosan ismert két fia, Vazul és Szár László.¹⁴⁷⁷

Györffy szerint a házasságra a 980. évben került sor, és azt is tudni vélte, hogy Mihály felesége bolgár származású volt, a házasság pedig bátyja akaratának megfelelően jött létre.¹⁴⁷⁸ Az datálás azonban ebben az esetben is csak hozzávetőleges lehet, hiszen a herceg születési idejének meghatározása nem mentes a problémáktól, emellett semmilyen hiteles forrással sem rendelkezünk mindezek alátámasztására. Vajay Szabolcs ellenben úgy vélte, hogy Mihály első felesége az a lengyel Adelheid volt, akit a későbbiekben bátyja, Géza fejedelem vett feleségül, miután első feleségét, Saroltot eltaszította.¹⁴⁷⁹ Minderre bizonyítékként azt hozta fel, hogy a Mihálytól származó Árpádok közül András az *Albus*, azaz fehér nevet viselte, ami egybevág Thietmar azon állításával, amely szerint Adelheidet *Beleknegini*nek, azaz fehér úrnőnek hívták.¹⁴⁸⁰ Ezzel szemben Hóman Bálint Mihály herceg fiainak a neve

¹⁴⁷⁵ WERTNER, Az Árpádok. 21.

¹⁴⁷⁶ VAJAY, Géza nagyfejedelem. 79.

¹⁴⁷⁷ „[...] *Michael vero genuit Calvum Ladizlaum et Vazul* [...]” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 63. 311; „[...] *Dux iste Michael habuit duos filios. Primus fuit dux [Wazul, secundus fuit dux Ladizlaus Calvus].*” *Chronicon Zagrabiense.* Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. c. 1. 206; „*Mihal vero, frater Geichae genuit Wazul et Zar Ladislaum.*” *Simonis de Keza Gesta Hungarorum.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 43. 172; „[...] *Michael vero genuit Calvum Ladislaum et Wazul.*” *Chronicon Poseniense.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. II.c. 44. 35.

¹⁴⁷⁸ GYÖRFFY, István király. 99.

¹⁴⁷⁹ VAJAY, Géza nagyfejedelem. 79–81.

¹⁴⁸⁰ „*Uxor autem eius Beleknegini, id est pulchra domina Sclavonice dicta* [...]” *Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon.* Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. lib. 8. c. 4. 498.

alapján azt valószínűsítette, hogy a feleség valamelyik szomszédos szláv törzsfő leánya lehetett.¹⁴⁸¹

Gyermekek

A magyar krónikák egybehangzó állításai alapján Mihálynak két fia ismert: Vazul és Szár László.¹⁴⁸² Azt azonban nem tudjuk, hogy Mihálynak voltak e más gyermekei, azaz létezhetett-e az Árpádoknak a 10. század végén a mai kutatás számára ismeretlen ága.

A PVL-ből ismert az a történet, amely Szvjatoszlav Vlagyimirovics Magyarország felé menekült az apja halála utáni kaotikus időszakban.¹⁴⁸³ Wertner Mór feltételezte, hogy Szvjatoszlav azért választotta ezt az útvonalat, mert felesége magyar volt, mégpedig Mihály ismeretlen nevű lánya. Minderre kronológiai megfontolások vezették, illetve a krónikakompozíció 87. fejezete, amely Mihály fiának, Szár Lászlónak ruszbeli feleségéről számol be.¹⁴⁸⁴ Legújabb kutatások szerint a házasság ténye nem mutatható ki, ugyanakkor bizonyos összefüggések adódhatnak a választott menekülési útvonalak és a dinasztikus kapcsolatok között.¹⁴⁸⁵ Mindez ugyan nem perdöntő Mihály leányának történeti létét illetően, azonban teljességgel nem is utasíthatjuk el a feltevést.

Halála

Mihály haláláról sem rendelkezünk több információval, mint születéséről. A kutatásban egyetértés csak abban mutatkozik, hogy valószínűleg Mihály herceget fiatal korában érthette a halál. Györffy szerint ennek bizonyítéka abban rejlik, hogy Mihály a 990-es évek során nem lépett fel sem Koppánnal, sem Szent Istvánnal szemben.¹⁴⁸⁶ Vajay Szabolcs azzal érvelt, hogy 986 körül került sor a lengyel Adelheid második házasságára, amely csak Mihály elhunytá után jöhetett létre.¹⁴⁸⁷ Utóbbi okfejtés azonban nem függetleníthető Vajay Szabolcs sajtósági genealógiai elméletétől, amelyről Géza fejedelem házassági kapcsolatának ismertetése során már szoltunk.¹⁴⁸⁸

Összegzés

¹⁴⁸¹ HÓMAN, Magyar Történet. I. 170.

¹⁴⁸² I. 1477. jsz.

¹⁴⁸³ Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ed. Balogh László - Kovács Szilvia. Ford. Ferincz István Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. 108.

¹⁴⁸⁴ „*Absque hoc namque sunt nobiles, quia isti filii sunt Calvi Ladizlai, qui uxorem de Ruthenia dicitur accepisse, ex qua tres isti fratres generantur.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 87. 344.

¹⁴⁸⁵ FONT, Rurikida fejedelmek. 127.

¹⁴⁸⁶ GYÖRFFY, István király. 99.

¹⁴⁸⁷ VAJAY, Géza nagyfejedelem. 79–80.

¹⁴⁸⁸ Részletes ismertetését I. a melléklet Géza fejedelem házasságáról szóló részében. 248–250.

Nagyon nehéz helyzetben van az a kutató, aki arra vállalkozik, hogy a források tükrében érdemben nyilatkozzon Mihály életadatairól. Alapvetően a magyar krónikák rövid genealógiai híradásaira támaszkodhatunk, amelyek meggyőzően állítják, hogy Mihály és bátyja, Géza fejedelem Taksonytól származtak, illetve Mihály fiait Vazulnak és Szár Lászlónak hívták. Magyarország és az Árpádok vonatkozásában a Mihály név a külföldi forrásokban is fellelhető ugyan, ám ezek a híradások igen zavarosak, sok esetben szolgai átvétel útján keletkeztek. Ilyen esetet őrzött meg a *Chronicon Polono-Silesiacum*, amely Mihályról, mint királyról emlékezik meg, ez pedig nagy valószínűséggel az *Annales Kamenzenses* szövegtörzseiből származó információ.¹⁴⁸⁹ Géza fejedelem testvérének eredeti, a kereszténység felvétele előtti nevének a Béla névalakkal való megfeleltetése nem bizonyított, erősen hipotetikus, hitelében joggal kételkedhetünk.

Mihály születési idejének pontos meghatározása újabb források felbukkanásáig lehetetlen. A kutatás egyöntetűen vallja, hogy Mihály Taksony fejedelem fiatalabbik gyermeke volt, tehát mindenképpen Géza fejedelem után született. Vélhetőleg erre valamikor a 950-es évek második felében kerülhetett sor.

Feleségének a kilétére szintén lehetetlenség fényt deríteni. A fentebb ismertetett hipotézisek egymással ellentmondásban vannak, egyetlen közös pontjuk az, hogy forrásadatokkal nem igazolhatók. Nézetünk szerint Vajay Szabolcs elmélete Mihály és a lengyel Adelheid frigyéről a Géza fejedelem házassága kapcsán elősorolt indokok miatt nem tartható. Továbbá a Vajay okfejtésének egyik sarokpontját jelentő, a Thietmar által megőrzött *Beleknegini* névalakot a kutatás általában nem Adelheidre, hanem az erdélyi Gyula leányára, Saroltra vonatkoztatja.¹⁴⁹⁰

Gyermekei közül Vazul és Szár László ismertek, azonban nem lehetetlen, hogy ennél több utóda is lehetett, akikről a kútfők már nem emlékeztek meg. Ismeretes, hogy Mihály fiának nevében rögzült *Calvus* jelző arra utal, hogy László nem volt a kereszténység elkötelezett híve, Vazul pedig minden valószínűség szerint pogány módra házasodott,¹⁴⁹¹ így feltételezhető, hogy Mihály, keresztsége ellenére megmaradt a pogányságban, esetleg a keresztény hite mellett pogány isteneknek is hódolt, ahogyan azt testvére, Géza fejedelem is tette.¹⁴⁹²

¹⁴⁸⁹ „Huic Boleslao, cum in regem coronari deberet, angelus coronam de capite illius rapuit ac regi Ungarie Michaeli inposuit.” *Chronicon Polono - Silesiacum*. Ed. Arndt, Wilhelm MGH SS 19. 561.

¹⁴⁹⁰ Részletes ismertetését l. a melléklet Sarolt névalakjáról szóló részében. 257–258.

¹⁴⁹¹ VÁCZY, Vazul-hagyomány. 335.

¹⁴⁹² „Hic Deo vero variisque deorum vanitatibus inserviens, cum ab antistite suo ob hoc argueretur, inquit: 'Divicie michi abundant, et ad hec agenda libera facultas et ampla potestas est.' Thietmari episcopi Merseburgensis *Chronicon*. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 8. c. 4. 497.

Vélhetőleg Géza fejedelemnél korábban hunyt el, ahogyan erre már Györffy György is rámutatott, mivel a Géza halála utáni időszakban Mihály személye nem merült fel mint potenciális jelölt a fejedelmi tisztségre.¹⁴⁹³

¹⁴⁹³ GYÖRFFY, István király. 99.

Szent István

Névalak

Szent István neve a középkori forrásokban leginkább a latin Stephanus alakban bukkan fel, ám a kortárs Merseburgi Thietmar krónikája megőrizte eredeti, születési nevét is, amelyet *Waic* formában jegyzett le.¹⁴⁹⁴ A krónikahelyet nemcsak Szent István névével kapcsolatosan szokás idézni, hanem az első magyar király koronázása kapcsán is, ugyanis a püspök arról ad hírt, hogy „*Az említett császár kegyéből és biztatására pedig a bajorok hercegének, Henriknek a sógora, a saját országában püspöki székeket létesítő Vajk, koronát és áldást nyert.*”¹⁴⁹⁵ A magyar nyelvben Vajkként rögzült alakot Szent István pogány nevének tekinthetjük, ezt a nevet viselte tehát keresztsége előtt. Korai történetírásunk idegen szónak tartotta, ám Vámbéry Ármin nyomán mára már elfogadottá vált, hogy a Vajk név az ótörök *bay / baj* törzsszóból származik melynek jelentése ’gazdag, hatalmas, dicső, hős, vezér’, ehhez kapcsolódik a *-k* képző, amely becéző jelleget kölcsönöz a névnek.¹⁴⁹⁶ Noha a Vajk névről a magyar krónikás hagyomány nem őrzött meg információkat, a forrásokban Szent István kapcsán sem lelhető fel a név, azonban egy 1245. évi oklevélben szereplő *Martinus banus filius Waic*¹⁴⁹⁷ megnevezés azt bizonyítja, hogy a névalak nem merült feledésbe a középkor során. Wertner Mór mellett érvelt, hogy a merseburgi püspök krónikájának fentebb idézett passzusa nem Szent Istvánra vonatkozik, mivel ekkor – azaz a krónika lejegyzésekor –, Szent István már megkeresztelkedett, tehát nem valószínű, hogy Thietmar pogány néven hivatkozott volna Istvánra.¹⁴⁹⁸ Pauler Gyula felvetette, hogy a *Waic* névalak inkább Gézára utalhat, hiszen mind a Thietmar által is ismert, a nagyfejedelemeire vonatkoztatható *Dewix*¹⁴⁹⁹ névalak, mind a 12. század végére keltezhető, a Mainz közelében fekvő Disibodenberg bencés kolostorában szerkesztett évkönyv II. Géza kapcsán lejegyzett *Wardiz*¹⁵⁰⁰ név erősen hasonlít a *Wairā*.¹⁵⁰¹ Pauler maga is elismerte, hogy ez pusztán hipotézis, amikor mindezt papírra vetette, a későbbiekben pedig a magyar medievisztikai

¹⁴⁹⁴ „*Inperatoris autem predicti gratia et hortatu gener Heinrici, ducis Bawariorum, Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. Lib. IV. c. 59. 198.

¹⁴⁹⁵ Thoroczkay Gábor fordítása. ÁKÍF 110.

¹⁴⁹⁶ VÁMBÉRY, A magyarok eredete. 183; NAGY, Árpádkori személyneveink. 112. és 129; KRISTÓ, Szent István. 37.

¹⁴⁹⁷ CD IV/1 386.

¹⁴⁹⁸ WERTNER, Az Árpádok. 36.

¹⁴⁹⁹ „*Huius pater Dewix nomine, homo crudelis multos subito furore occidens.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. Lib. VIII. c. 4. 497.

¹⁵⁰⁰ „*Cuonradus rex Ungariam intrat, ac ducem eorum Wardiz nomine bello petit, igne praedaque vastat universa, et rebellem ducem obsides dare sibique iureiurando fidelitatem confirmare coartat.*” Annales Sancti Disibodi. Ed. Waitz, G. MGH SS XVII. ad a. 1147. 27.

¹⁵⁰¹ PAULER, A magyar nemzet. I. 383–384. 36. jsz.

kutatásnak sikerült tisztázni, hogy a Thietmar által közölt híradás bizonyosan Szent Istvánra értendő.¹⁵⁰²

A latin *Stephanus*, azaz István nevet minden bizonnyal a keresztségben nyerte el, hasonlatosan apjához, Géza fejedelemhez, aki szintén ezt nevet kapta miután keresztség alá hajtotta a fejét.¹⁵⁰³ A névválasztás csodálatos körülményeiről Hartvik püspök számolt be Szent Istvánról szóló legendájában. A *vita* 3. fejezete arról tudósít, hogy a szent király édesanyjának, aki már igen közel járt a szüléshez, megjelent Szent István protomártír és megjövendölte neki, hogy fiút fog szülni, akinek a magyarok közül először fog megadatni a korona és a királyság, majd meghagyta, hogy a fiút Istvánnak nevezzék.¹⁵⁰⁴ A politikai felhangtól egyáltalán nem mentes látomásos történet¹⁵⁰⁵ azonban nem előzmények nélkül való, hiszen a Szent István nagyobbik legendája szerint Géza fejedelem szintén látomásból tudta meg, hogy fia fog születni. Horváth János az álomban megjelenő víziót párhuzamba állította a pogány eredetű Emese-álommal,¹⁵⁰⁶ amely ugyancsak szerepel a krónikában, ám Hartvik esetében joggal gondolhatjuk, hogy a püspök sokkal inkább bibliai példákat vett alapul.¹⁵⁰⁷ Többek között Györffy György is felhívta a figyelmet arra, hogy a passauai püspökség Szent István vértanú patrocíniuma és az innen kiinduló magyarországi térítés komoly befolyással bírhatott mind Géza, mind Vajk keresztény nevének megválasztására.¹⁵⁰⁸ Pauler szerint az István név inkább Stefannak hangzott, amiből a 'Csépán, Ystefan' variánsok eredeztethetők, ennek igazolására középkori települések nevét hozta fel bizonyossággal.¹⁵⁰⁹

¹⁵⁰² KARÁCSONYI, Szent István király. 7; HÓMAN, Szent István. 95; GYÖRFFY, István király. 112 ill. 140; Bogyay is úgy vélte, hogy a Vajk névalak Szent Istvánra vonatkozik, azonban elképzelhetőnek tartotta, hogy méltóságjelölőként volt használatos. BOGYAY, Stephanus Rex. 15; KRISTÓ, Szent István. 37; KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 34; Ez a felfogás tükröződik továbbá KMTL hasábjain is. I. KRISTÓ, I. (Szent) István. in KMTL 291.

¹⁵⁰³ Géza fejedelem keresztségben elnyert nevét Ademar Cabannensis történetéből ismerjük. I. 1289. jsz.

¹⁵⁰⁴ „*Nec hoc silentio pretereundum est, quod ut omnis ambiguitas tolleretur de medio, ne forte predictae visionis solius viri parum videretur inesse fidei, uxorem eius iam propinquantem partui tali voluit visione divini (sic) gratia consolari. Apparuit namque illi beatus levita et prothomartyr Stephanus, levitici habitus ornatus insignibus, qui eam alloqui taliter cepit: 'Confide in domino mulier, et cetera esto, quia filium paries, cui primo in hac gente corona debetur et regnum, meumque nome illi inponas'. Cui cum admirans mulier responderet: 'Quis es domine, vel quo nomine nuncuparis?' 'Ego sum' inquit 'Stephanus prothomartyr, qui primus pro Christi nomine martyrium pertuli.' Quo dicto disparuit.*” Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. Legenda S. Stephani regis ab Hartvico conscripta. c. 3. 406.

¹⁵⁰⁵ Az idézett legendafejezet koronáról és királyságról szóló passzusa rendre előbukkant a Szent László és Kálmán királyok uralkodása kapcsán lefolytatott vitában, melyet a szakirodalom legitimitas-idoneitas polémiaként ismer. GERICS, Geszta-szerkesztéseink. 100–115; GERICS, Koronafogalom. 131–140; KRISTÓ, Legitimitas. 585–619; SZOVÁK, Szent László. 116–118; VESZPRÉMY, Királykép. 37–52; BOLLÓK, Szent Imre. 61–75.

¹⁵⁰⁶ IFJ. HORVÁTH, Árpád-kori latin. 28.

¹⁵⁰⁷ VESZPRÉMY, Ransanus krónikája. 104. 22. jsz.

¹⁵⁰⁸ GYÖRFFY, István király. 74.

¹⁵⁰⁹ PAULER, A magyar nemzet. I. 383–384. 36. jsz.

A Hartvik-féle legenda egyben a király nevének értelmezését is megadja, amikor elmondja, hogy az István név görög jelentése a latin *corona* szóval adható vissza, azaz Hartvik püspök értelmezésében első magyar keresztény király nevének a jelentése a 'megkoronázott, megkoszorúzott' értelemmel bír.¹⁵¹⁰

Ismertebb névalakok

Stephanus,¹⁵¹¹ Sthephanus,¹⁵¹² Stefanus,¹⁵¹³ Stephan,¹⁵¹⁴ Sthapan,¹⁵¹⁵ Stepphan,¹⁵¹⁶
Steffan,¹⁵¹⁷ Waic¹⁵¹⁸

¹⁵¹⁰ „*Nomen inpositum est sibi Stephanus quod alienum a consilio dei fuisse non credimus. Stephanus quippe Grece, corona sonat latine. Ipsum quidem et in hoc seculo coronare deus voluit ad regni potentiam, et in futuro corona beatitudinis semper manentis redimere decrevit ad percipiendam vite iugis indeficientem gloriam.*” Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. Legenda S. Stephani regis ab Hartvico conscripta. c. 4. 406–407.

¹⁵¹¹ P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. Ed. Aemilius Jakubovich SRH. I. 50, 65, 68–69, 116–117; Annales Posenienses. Ed. Emericus Madzsar SRH. I. 125–126; Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 171–174, 180, 185, 188, 193–194; Chronicon Zagrabienense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 203, 206–207; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 290–291, 295–297, 303, 311–323, 333, 336, 344, 351, 360, 408, 455, 501, 504; Chronicon Poseniense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 34, 36–37, 51; Nomina regum Hungariae. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 57; Chronicon Monacense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 62–63, 66–68, 70, 78; Chronicon rhythmicum Henrici de Mügelin. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 248, 250, 255–259, 262; Chronicon Hungarico-Polonicum. Ed. Iosephus Deér SRH. II. 306–311, 315–317, 319; Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 328–330; Legenda sanctorum Zoerardi et Benedicti. Ed. Emericus Madzsar SRH. II. 357; Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 377, 381, 384, 393–394, 400–401, 406–407, 413–414, 440; Legenda Sancti Emerici ducis. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 449, 451–453, 456, 458–460; Legenda Sancti Gerardi episcopi. Ed. Emericus Madzsar SRH. II. 472–476, 487, 489, 492, 496–497, 500–501, 503; Legenda Sancti Ladislai regis. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 515, 520; Chronicon rhythmicum Sitticense. Ed. Iosephus Deér SRH. II. 606–608; Libellus de institutione morum. Ed. Iosephus Balogh SRH. II. 619; ZAVODSZKY, Törvények. 141, 155; DHA I. 52, 58, 104, 110, 112, 195; Ademari historiarum libri III. Ed. Waitz, D. G. MGH SS IV. 145; Wiponis Gesta Chounradi II. imperatoris. Ed. Bresslau, H. MGH SRG. LXI. 44, 58; Rodulphi Glaberi Francorum historiae libri V. CFH. III. 264; Annales Hildesheimenses. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. 29, 36; Herimannus Augiensis Chronicon. Ed. Pertz, G. H. MGH SS V. 121, 123; Fundatio ecclesiae S. Albani Namucensis. Ed. Holder-Egger, O. MGH SS XV/2. 964; Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. 23–24; Bonizonis episcopi Sutrii liber ad amicum. Ed. Dümmler, E. MGH Libel. I. 583.

¹⁵¹² Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 314.

¹⁵¹³ Annales Posenienses. Ed. Emericus Madzsar SRH. I. 125; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 297, 312; DHA I. 39, 41.

¹⁵¹⁴ Chronicon Henrici de Mügelin germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travník SRH. II. 132, 135–136, 138, 145–152, 154, 160, 162, 168, 174, 190, 222.

¹⁵¹⁵ Chronicon Henrici de Mügelin germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travník SRH. II. 148.

¹⁵¹⁶ Chronicon Henrici de Mügelin germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travník SRH. II. 148.

¹⁵¹⁷ Chronicon Henrici de Mügelin germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travník SRH. II. 136–137, 148–149; Chronicon, quod conservatur in Monte S. Georgii. Ed. Béla Pukánszky SRH. II. 279–280, 286.

¹⁵¹⁸ Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. 198.

Származás

Szent István származását illetően egybehangzóan nyilatkoznak a magyar források, rövid genealógiáját a 14. századi krónikakompozíció így őrizte meg: „*Géza pedig isteni kinyilatkoztatástól intve, az Úr megtestesülésének 969. évében, mint ahogy Szent István király legendájában írva van, nemzette Sarolttól, Gyula lányától Szent Istvánt.*”¹⁵¹⁹ Az idézett krónikahely tehát Szent István legendájából merített, noha a három életírás egyikében sem lelhető fel sem Sarolt neve, sem pedig a szent király születésének dátuma. Géza fejedelem házasságának kapcsán, lengyel évkönyvek tudósításaira alapozva felmerült, hogy a nagyfejedelem Sarolt mellett a lengyel I. Mieszko Adelheid nevű testvérével is egybekelt.¹⁵²⁰ Ebből a feltételezésből kiindulva Karácsonyi János a Adelheid hercegnőt tette meg Szent István anyjának.¹⁵²¹ A korábbi lengyel történetírás hajlott arra, hogy Adelheidet Géza feleségének tekintse, ám Szent Istvánnal kapcsolatban óvatosan fogalmazott,¹⁵²² a legújabb munkák azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy mindez csak kétes **hitelű forrásokkal** támogatható meg, így az Adelheid-Géza kapcsolatot fiktívnek kell tekintenünk.¹⁵²³ A magyar történetírás Karácsonyi véleményével ellentétben Géza és Sarolt gyermekének tartja Szent Istvánt, mindezt olyan szerzők is elismerik, akik egyébként az Adelheiddal való kapcsolatot nem vitatták.¹⁵²⁴

Kristó Gyula a 10. századi magyar politikai viszonyokról úgy vélekedett, hogy a bomló „nomádállamot” több „törzsi állam” követte, amelyek közül a források szűkszavúsága miatt jószerivel csak néhány határozható meg pontosabban. Kristó szerint ilyennek minősült Sarolt családjának, az erdélyi Gyulák nemzetségének a törzsi szerveződése is.¹⁵²⁵ Arról, hogy a magyarok nem álltak egységes vezetés alatt a kérdéses időpontban, több forrás is tájékoztat, el kell fogadnunk tehát Kristó érvelését azzal kapcsolatosan, hogy az egyes politikailag is szervezett törzsek vagy nemzetségek önállóan, a névleges fejedelmi akarattól függetlenül gyakorolták szállásterületük felett a hatalmat.¹⁵²⁶ Géza és a Sarolt közötti házasság ilyenformán tehát dinasztikus kapcsolatnak tekinthető, hiszen a friggyel a Dunántúlon

¹⁵¹⁹ Bollók János fordítása. KK. 40; „*Geycha vero divino premonitus oraculo anno Dominice incarnationis nongentesimo sexagesimo nono, quemadmodum in legenda Beati Stephani regis scriptum est, genuit Sanctum Stephanum regem ex Sarolth filia Gyula.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 63. 311–312.

¹⁵²⁰ A kérdés részletes tárgyalását I. a melléklet Géza és Sarolt házasságáról szóló részeiben. 248–250. ill. 260–261.

¹⁵²¹ KARÁCSONYI, Szent István anyja. 97–104.

¹⁵²² BALZER, *Genealogia Piastów*. 62–71.

¹⁵²³ JASIŃSKI, *Rodowód*. 72; GRZESIK, *Kronika węgiersko - polska*. 133–135.

¹⁵²⁴ WERTNER, *Az Árpádok*. 24–31; VAJAY, *Géza nagyfejedelem*. 63–81; BOGYAY, *Stephanus Rex*. 20–21.

¹⁵²⁵ Az elmélettel kapcsolatosan I. KRISTÓ, *Levedi*. 443–452; 458; 470–471. ill. KRISTÓ, *A magyar állam*.

¹⁵²⁶ KRISTÓ, *A magyar állam*. 306–316.

regnáló fejedelem mintegy elismerte a Gyulák önálló hatalmát, amelyet a későbbiekben Szent István számolt fel országegyesítő munkája során.

Szent István nagyszüleiben apai oldalról Taksony fejedelmet és egy besenyő, kazár vagy dunai bolgár asszonyt tisztelhetjük.¹⁵²⁷ Anyai nagyszülei a „nagyobb” Gyula és felesége voltak, utóbbiról adatok hiányában semmilyen információval nem rendelkezünk.

Arra nézve, hogy Istvánnak több testvére is volt, közvetett módon szerzett forrásadatok állnak rendelkezésre. Bizonyos, hogy nővérei politikai haszonnal kecsegtető házasságokat kötöttek, azonban ezek a dinasztikus frigyek nem minden esetben érték el a kitűzött célokat. A frigyek megszervezésében nemcsak Géza fejedelemnek jutott szerep, hanem vélhetően Saroltnak is, ugyanakkor Szent István fiatalabb húgának kiházásításában bátyjuk tevékeny közreműködése sem tagadható el.¹⁵²⁸

Születési idő

Szent István születési idejére nézve ellentmondásos forrásadatok állnak csak rendelkezésre. A 14. századi krónikakompozíció 63. fejezete – amelynek keletkezési ideje pontosabban nem meghatározható – a 969.¹⁵²⁹ évben, míg két 13. századi forrás, Kézai Simon munkája és a Kamienieci Évkönyv a 967. évben,¹⁵³⁰ illetve a 975. esztendőben¹⁵³¹ jelölték meg az első magyar keresztény király születési idejét. Az ellentmondást a magyar historiográfia többféle elmélet megalkotásával igyekezett tisztázni. Döry Ferenc úgy vélekedett, hogy Kézai adata bizonyosan nem lehet mértékadó, hiszen a szerző a krónikakompozíció 13. századi változatát kivonatolta, és a rossz olvasat, avagy a téves másolás eredményeképpen módosult a szerkesztményben található 969. év Kézainál a 967. esztendőre.¹⁵³² Ezt az elméletet Mályusz Elemér is magévá tette, aki Döryhez hasonlóan éles kritikában részesítette azon szerzők műveit, amelyek a források elhagyása nélkül, Szent István ugyancsak becsült házasságkötésének illetve gyermekeinek szintűgy becslésen alapuló születési idejének figyelembevételével próbálták meg kikövetkeztetni keresett dátumot.¹⁵³³ A kérdés megoldásának a kulcsát Mályusz a 7. században működő *Isidorus Hispalensis*nek, Sevilla érsekének a középkorán során széles körben elismert és nagy népszerűségnek örvendő

¹⁵²⁷ Részletes tárgyalását l. a melléklet Géza fejedelem származását tárgyaló részében. 245–246.

¹⁵²⁸ Részletes tárgyalását l. a melléklet Géza és Sarolt gyermekeiről szóló részében. 250–252.

¹⁵²⁹ l. 1519. jsz.

¹⁵³⁰ „Anno vero dominicae incarnationis nongentesimo sexagesimo septimo Geicha dux divino praemonitus oraculo genuit sanctum regem Stephanum.” Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 43. 172.

¹⁵³¹ „Anno 975. Stephanus rex Ungarie nascitur.” Annales Kamenzenses. Ed. Röppel, R. - Arndt, W. MGH SS XIX. ad a. 975. 581.

¹⁵³² DÖRY, Szent István családi története 563.

¹⁵³³ MÁLYUSZ, I. István születési éve. 199–204.

*Etymologiae*c. munkájában látta. Az emberi élet szakaszainak izidori meghatározásai alapján – *infantia, pueritia, adolescentia, iuventus* és *senior aetas* – Mályusz arra a következtetésre jutott, hogy a krónikaszerkesztmény 969. évszáma tekinthető helyesnek, hiszen 997 folyamán, amikor Szent István apjától átvette a főhatalmat *puer*nek minősült, amely értelmezhető az első három életszakasz összességének is, ami alatt pontosan 28 év értendő.¹⁵³⁴ Veszprémy László Szent István felövezéséről szóló tanulmányában emellett foglalt állást, hogy a *puer*, mint epochális jelző nem konkrét életkort jelent, hanem ótestamentumi, azaz bibliai előképre vezethető vissza, és egyébként sem nem mentes a politikai felhangoktól, hiszen a krónika 91. fejezete Salamon királyt nem véletlenül nevezi *infantulusnak, adhunc puerulusnak*. A Kálmán király idejében keletkezhett bejegyzés – véli a szerző – idoneista felfogása küzdött a puer-szemlélet ellen és igyekezett azt a krónikából kitörölni, nehogy valamiféle párhuzam alakulhasson ki Szent István és Salamon között.¹⁵³⁵ Tíz évvel később Kristó Gyula is bekapcsolódott a vitába, és az *Acta Historica* hasábjain egy teljes tanulmányt szentelt a kérdésnek. Vélekedése annyiban hasonlatos Veszprémy Lászlóéhoz, hogy ő is bibliai felfogás szerint értelmezte az életszakaszok megjelölésére használt középkori fogalmakat, azzal a megjegyzéssel, hogy a forrásokban felbukkanó *puer* és *adolescens* fogalmak egyaránt érvényesek lehetnek arra 15–16 éves ifjú életkorának leírására, aki a 997. évben elfoglalta apja fejedelmi székét.¹⁵³⁶ Kristó tehát a forrásokban nem szereplő 980 körüli évszámot fogadta el hitelesnek. Legutóbb Tóth Sándor László hívta fel a figyelmet arra, hogy a jelenleg rendelkezésre álló források alapján Szent István pontos születési ideje meghatározhatatlan. Véleménye szerint a krónikában megőrzött 969. év is helytálló lehet, csakúgy, mint a 970-es évek második fele.¹⁵³⁷

A fentieknek megfelelően az összefoglaló szakirodalmi munkákban sincsen konszenzus, az első magyar király születési idejével kapcsolatosan. Pauler Gyula a 977. és 979. esztendő körüli keltezt,¹⁵³⁸ Hóman Bálint¹⁵³⁹ és Wertner Mór¹⁵⁴⁰ a krónikában fellelhető 969. évet fogadta el hitelesnek. Bogay Tamás szintén a magyar narratív hagyományra és a Mályusz-

¹⁵³⁴ „*DE AETATIBVS HOMINVM. Gradus aetatis sex sunt: infantia, pueritia, adolescentia, iuventus, gravitas atque senectus. Prima aetas infantia est pueri nascentis ad lucem, quae porrigitur in septem annis. Secunda aetas pueritia, id est pura et necdum ad generandum apta, tendens usque ad quartumdecimum annum. Tertia adolescentia ad gignendum adulta, quae porrigitur usque ad viginti octo annos. Quarta iuventus firmissima aetatum omnium, finiens in quinquagesimo anno. Quinta aetas senioris, id est gravitas, quae est declinatio a iuventute in senectutem; nondum senectus sed iam nondum iuventus, quia senioris aetas est, quam Graeci πρεσβύτην vocant. [...]*” Isidori Hispalensis episcopi etymologiarum sive originum libri XX. Ed. Lindsay, W. M. lib 11. c. 2. 1–6.

¹⁵³⁵ VESZPRÉMY, Szent István felövezéséről. 10–11; Mályusz cáfolatára I. Uo. 10. 53. jsz.

¹⁵³⁶ KRISTÓ, Szent István születési ideje 8–9.

¹⁵³⁷ TÓTH, Vajk-István. 17–18.

¹⁵³⁸ PAULER, A magyar nemzet. I. 384. 37. jsz.

¹⁵³⁹ HÓMAN, Magyar Történet. I. 167.

¹⁵⁴⁰ WERTNER, Az Árpádok. 36.

féle vizsgálatra támaszkodva érvelt a 969. esztendő mellett.¹⁵⁴¹ Györffy György monográfiájában úgy vélte, hogy a szent király kisebbik legendájának a híradása, amely arról számol be, hogy István Esztergomban született, hitelt érdemlő, ezáltal a születési időpont csakis Esztergom alapítása után történhetett, tehát valamikor 972 után.¹⁵⁴² Vajay Szabolcs is a krónika kormegjelölő *adolescentia*¹⁵⁴³ kifejezéséből indult ki, a továbbiakban pedig úgy érvelt, hogy mivel Géza szintén az István nevet nyerte a keresztségben, ezért fiának is ő választhatta ezt a nevet, a szent király születésére tehát minden valószínűség szerint a 975. évben került sor.¹⁵⁴⁴

A már korábban is említett Szent István kisebbik legendája alapján lehetséges a király születési helyét Esztergommal azonosítani.¹⁵⁴⁵ Ezt az adatot a későbbiekben az 1397. évi az esztergomi káptalani *canonica visitatio* során tett tanúvallomásokkal is összhangba szokás állítani, amely nyilvánvalóan nem bizonyító erejű, inkább arra utal, hogy a hagyomány több mint 400 évvel István születése után is élt Esztergomban.¹⁵⁴⁶

Szent István gyermekkoráról, neveltetéséről sem rendelkezünk bővebb forrásadatokkal. Többek között az első magyar király keresztsége is vitákra adott okot a kutatás során. A fellelhető szakirodalmi feldolgozások szerint Szent Adalbertet keresztelte Istvánt, melyet a krónikakompozíció 38., a Tata nemzetségről szóló fejezete is megerősít.¹⁵⁴⁷ Wertner Mór mindennek alátámasztására egy 1263. évi keltezésű oklevelet is felmutatott,¹⁵⁴⁸ melyben IV. Béla király megerősíti a tatai Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére szentelt monostor adományait, amelyet még Szent István idejében, Deodatusnak, az alapítónak a kegyéből nyert el a bencés közösség.¹⁵⁴⁹ Deodatusról, aki a krónika 13. századi betoldása szerint

¹⁵⁴¹ BOGYAY, Stephanus Rex. 13.

¹⁵⁴² GYÖRFFY, István király. 112.

¹⁵⁴³ „*Sanctus autem rex Stephanus iam pridem in adolescentia sua contra Cupan ducem fortem et potentem gessit bellum gloriosum.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 64. 312–313.

¹⁵⁴⁴ VAJAY, Géza nagyfejedelem. 68–69.

¹⁵⁴⁵ „*Nam quasi lumen de tenebris, beatissimum regem Stephanum suscitavit, quem iuxta catholice fidei veritatem eruditum ad preparandum sibi populum acceptabilem disposuit. Hic Strigoniensi oppido nativitatis exordium habuit, et puer adhuc scintilla grammaticae artis ad plene imbutus est.*” *Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta.* Ed. Emma Bartoniek SRH. II. *Legenda minor.* c. 2. 394.

¹⁵⁴⁶ „*XXII. Item utrum omnia et singula altaria dicte ecclesie, que cum uno — existente in sacristia — et alio existente in capella, in qua natus fuit beatus rex Stephanus, sunt numero sex et omnia vasa et paramenta dicte ecclesie ad cultum divinum deputata sint consecrata et benedicta?*” PÖR, Szent István prépostság története. 104; Szent István születési helyének meghatározásához I. LEPOLD, Szent István születéshelye. 487–524.

¹⁵⁴⁷ „*Introivit ergo primo Deodatus de comitibus Sancti Seuerini de Apulia, qui fundator extitit monasterii de Tata et parator. Iste etiam cum Sancto Adalberto Pragensi episcopo sanctum regem Stephanum baptizavit, cuius quidem monasterii nomen pro eo Tata appellatur, quia cum beatus rex Stephanus ipsius nomen ob reverentiam non exprimet, sed eum Tata appellaret, abolitum est nomen Deodati, sed Tata extitit vocatus unde etiam ipsius monasterium taliter est vocatum.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 38. 295.

¹⁵⁴⁸ WERTNER, Az Árpádok. 36.

¹⁵⁴⁹ „*[...] Geyza Dux, et Sanctus Stephanus, filius eius, primus rex Hungariae, plantatores et amatores primitivi, gratia Spiritus Sancti, novellae fidei christianae per partes Vngariae, ob gratiam et merita Comitum Deodati, qui erat vnus ex*

bensőséges viszonyt ápolt Szent Istvánnal, Mályusz Elemér minden kétséget kizáróan bebizonyította, hogy fiktív személy,¹⁵⁵⁰ ám Györffy György nem zárta ki annak lehetőségét, hogy a király környezetében tevékenykedett egy Tata nevű főúr, aki monostort alapított, ennek bizonyítékát az Esztergom megyei Kis-Tata falu templomának Szent Móríc patrocíniumában látta.¹⁵⁵¹ Az említett Szent Péter és Pál monostor ugyan 1093 óta bizonyíthatóan fellelhető a forrásokban, ami nem zárja ki a korai alapítást, azonban a Wertner által idézett oklevél kései hamisítvány.¹⁵⁵² A Szent István-kori Tata személyéről egyebet nem tudunk, léte és a hasonló nevű település, illetve a monostoralapítás közötti összefüggés erősen hipotetikus, közreműködését Szent István megkeresztelésében kizárhatjuk.

Szent Adalbert személye a keresztség kapcsán azonban komolyabban is felmerült, bár nem mindenki fogadta el hitelesnek a krónikában és a nagyobbik legendában,¹⁵⁵³ továbbá a Hartviknál¹⁵⁵⁴ is megőrzött információt. Pauler Gyula úgy vélte, hogy mivel sem a kisebbik legenda, sem Adalbert Querfurti Brúnó által szerkesztett legendája nem tud a prágai püspök általi keresztségről, ezért a fenti helyeken megőrzött információ nem lehet autentikus. Hartvik nyomán került be a köztudatba az Adalbert általi keresztelés, amely külföldi kútfőkből, így a szász annalista művébe¹⁵⁵⁵ is átszivárgott.¹⁵⁵⁶ Hóman Bálint a nagyobbik legendában olvasható *baptisma crismale* kifejezés alapján Adalbertben Szent István bérmlőjét látta. Érvelése szerint a kisebbik legenda világosan fogalmaz arra nézve, hogy István gyermekkorában már keresztény volt, a keresztelést valószínűleg Pilgrim társai végezték, erre utal a névválasztás is.¹⁵⁵⁷ Bogyay Tamás is úgy vélekedett, hogy Adalbert

principalibus tunc regni Hungariae, qui quidem Comes adiutor conuertendi gentes incredulas et rebelles fidei veritatis ac legis diuinae propugnator et propagator vna cum Duce Gevza supradicto, et ceteris Nobilibus terrigenis et aduenis et Episcopis extitit gloriosus, qui etiam Sanctum regem Stephanum praenominatum, cum Sancto Adalberto Episcopo, de fonte Baptismatis subleuauit, magnam partem regni Vngariae eidem Comiti Deodato hereditarie tradiderunt, et contulerunt [...] CD IV/3 104.

¹⁵⁵⁰ MÁLYUSZ, Az V. István-kori gesta. 32–33. 20. jsz.

¹⁵⁵¹ GYÖRFFY, István király. 132;

¹⁵⁵² GYÖRFFY, ÁMTF III. 458–459. Vö. GERICS, Krónikáink szerepe. 12.

¹⁵⁵³ „*Hunc deo dilectus, Adalbertus episcopus crismali baptisate secundum credulitatis sue veritatem intinxit et susceptor eius fuit.*” Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. Legenda maior. c. 5. 380.

¹⁵⁵⁴ „*Hunc deo dilectus, Adalbertus episcopus crismali baptisate secundum credulitatis sue veritatem intinxit. Nomen inpositum est sibi Stephanus, quod alienum a consilio dei fuisse non credimus.*” Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. Legenda S. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta. c. 4. 406.

¹⁵⁵⁵ „*Stephanus religiosus Ungariorum rex obiit, qui cum omni gente sua ad fidem Christi conversus fuerat. Hunc sanctus Adalbertus episcopus et martir baptizavit, et mater ipsius, Gisla nomine, Heinrici inperatoris Babenbergensis a soror fuit.*” Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. ad a. 1038. 377.

¹⁵⁵⁶ PAULER, A magyar nemzet. I. 384–385. 39. jsz.

¹⁵⁵⁷ HÓMAN, Magyar Történet. I. 641–642.

legfeljebb bérálhatta, de nem keresztelte Szent Istvánt.¹⁵⁵⁸ Györffy György ezzel szemben Sankt Galleni Brúnó mellett érvelt,¹⁵⁵⁹ míg Kristó Gyula elviekben lehetségesnek tartotta a Szent Adalbert általi keresztelést, olyan kitétellel, hogy erre valamikor a mártír püspök halála előtt kerülhetett sor, azaz István hosszú ideig pogány maradt.¹⁵⁶⁰ Wertner Mór genealógiai munkájában is Adalbert mellett szállt síkra, Pray György nyomán, aki felvette, hogy a Vajk névalak igazából Adalbert Vojtech nevének módosult változata, a kereszttségben tehát Szent István két nevet is kapott.¹⁵⁶¹ Legutóbb Veszprémy László foglalta össze a kérdés historiográfiai háttérét, majd rövid összegzésében igen szkeptikusan fogalmazott Szent Adalbert magyarországi működése kapcsán.¹⁵⁶²

Szent István gyermekkorával kapcsolatosan szintén csak a legendák adhatnak némi fogódzkodót. A *legenda minor* arról számol be, hogy István „már kisgyermekként teljességgel belemerítkezett a grammatika tudományának tanulmányozásába,”¹⁵⁶³ míg a *legenda maior* királyi ifjúhoz illő neveltetésről beszél.¹⁵⁶⁴ E két rövid beszámolón kívül egyéb forrásadattal sajnos nem rendelkezünk, azok a szakirodalmi szerzők, akik elfogadták Szent István korai keresztységét kiálltak a kisebbik legenda hitele mellett, és feltételezték, hogy a Géza idején meginduló latin térítésben résztvevő egyháziak okították az ifjút a latin nyelvre. Ez egyébiránt nem példa nélkül való, hiszen III. Ottó császár is gyermekként ismerkedett meg a grammatika tudományával.¹⁵⁶⁵ Kristó, aki elvetette annak a lehetőségét, hogy Szent Istvánt gyermekként megkeresztelték, nyilvánvalóan kétségbe vonta az ifjú herceg egyházi nevelését, véleménye szerint a nagyobbik legenda tudósítását kell elfogadnunk, mivel Géza fejedelem udvarában inkább a nomád világra emlékeztető miliőben telt István gyermekora.¹⁵⁶⁶

Házassági kapcsolat

Szent István házassági kapcsolatáról egybehangzóan nyilatkoznak mind a magyar, mind a külhoni kortárs és kései források. A szent király kisebbik legendája szerint felesége, a bajor Gizella „a római császárok kiterjedt nemzetségéből származó igen előkelő”¹⁵⁶⁷ asszony volt. A

¹⁵⁵⁸ BOGYAY, Stephanus Rex. 31.

¹⁵⁵⁹ GYÖRFFY, István király. 132.

¹⁵⁶⁰ KRISTÓ, Szent István. 39–40.

¹⁵⁶¹ WERTNER, Az Árpádok. 36–37.

¹⁵⁶² VESZPRÉMY, Szent Adalbert. 321–337.

¹⁵⁶³ Kisdí Klára fordítása. ÁKÍF 303; vö. 1545. jsz.

¹⁵⁶⁴ „Crevit infans regali nutritus educatu, qui transvadata pueritia, postquam primum gradum adolescentie transcendit, convocatis pater suus Ungarie primatibus cum ordine sequenti, per communis consilium colloqui filium suum Stephanum post se sacramentum exegit.” *Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta*. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. *Legenda maior*. c. 5. 381.

¹⁵⁶⁵ GYÖRFFY, István király. 132.

¹⁵⁶⁶ KRISTÓ, Szent István. 38; KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 34–35.

¹⁵⁶⁷ Kisdí Klára fordítása. ÁKÍF 303.

frigy körülményeiről, időpontjáról, forrásairól és az ismert szakirodalmi feldolgozásokról Gizella királyné kapcsán részletesen is szólunk.¹⁵⁶⁸ A házasság politikai hozadékai között szokás számon tartani azt a tartós békés időszakot, amely Gizella apjának (II.) Civakodó Henrik bajor hercegnek a halálától egészen a száli dinasztia első uralkodójának, II. Konrádnak a trónra kerüléséig tartott. Mindemellett természetesen a dinasztia fennmaradása, a trónörökös megszületése is alapvető érdeke volt a királyi párnak.

Gizella és a kíséretében érkező egyháziak és világiak véglegesen Szent István javára billentették a mérleg nyelvét az országegyesítéssel kapcsolatos konfliktusok során.¹⁵⁶⁹ A frigy során szokás Szent Adalbert közreműködését hangsúlyozni, ám joggal gyanakodhatunk arra, hogy az előkészítésben Wolfgang passauai püspöknek is jelentős szerepe volt.¹⁵⁷⁰

Gizella alakja a későbbiekben összekapcsolódott a veszprémi egyházzal, a mindenkori püspök a magyar királynék megkoronázásának a jogát Szent István feleségének az adományai alapján vindikálta magának.¹⁵⁷¹

Gyermekek

Szent István és Gizella királyné frigyéből bizonyos, hogy több gyermek is született, mindezt hiteles forrásadatok is igazolják. A legismertebb az a Szent Imre herceg, aki egyedülként érthette meg a felnőttkort és akit István az utódjának jelölt. Bizonyos, kései források ugyanakkor azt sugallják, hogy nem Imre volt az egyetlen fiú, aki e házasságból származott. A királyi pár frigyéből származó gyermekekről részletesen a melléklet Gizella királyné életadatait tárgyaló passzusában számolunk be.

Halála

Szent István öregkoráról – hasonlóan a király ifjúi éveéhez – igen kevés információt őriztek meg a források. A hagiográfiai munkák, melyek mind a király halála után készültek, a legendaírás előírásait követték, azaz teátrális jelenetként mutatták be a király utolsó szavait, Istenhez való fohászát és könyörgését az Ég Királynője felé, akitől István országának megoltalmazását várta. Minderről Györffy György szellemesen így nyilatkozott: „*a halál e beállításban elveszti fullánkját, és beteljesüléssé válik.*”¹⁵⁷² Az uralkodó halálának időpontját az Altaichi Évkönyv¹⁵⁷³ tartotta meg az utókornak, amelyet egyúttal a 14. századi

¹⁵⁶⁸ Részletes tárgyalását I. a melléklet Gizella házasságát tárgyaló részében. 291–296.

¹⁵⁶⁹ vö. KRISTÓ, Gizella kísérete. 233–240.

¹⁵⁷⁰ ADRIÁNYI, Der heilige Adalbert. 13; GYÖRFFY, István király. 114–115.

¹⁵⁷¹ A királynékoronázás kialakulására, gyakorlatára és a veszprémi egyház és Gizella kapcsolatára I. ZSOLDOS, Árpádok és asszonyaik. 18–20.

¹⁵⁷² GYÖRFFY, István király. 383.

¹⁵⁷³ „*Stephanus Ungorum rex in die assumptionis sanctae Mariae terminum fecit carnalis vitae.*” Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV.ad. a. 1038. 23.

krónikakompozíció is megőrzött:¹⁵⁷⁴ 1038. augusztus 15. Testét Székesfehérvárott az általa alapított prépostság templomában, az egyház közepén díszes fehérmárvány szarkofágban helyezték örök nyugalomra.¹⁵⁷⁵

Összegzés

Szent István nevének kapcsán a magyar historiográfia meggyőzően tisztázta, hogy a merseburgi püspök krónikájában megőrzött *Waic* névalak az első magyar királyra vonatkozik. A keresztésben elnyert *Stephanus* név minden bizonnyal tudatos névválasztás következménye, hiszen apját is e névre keresztelték. A passauai egyházmegye hatása a névválasztásra ugyanakkor annak ellenére sem vonható kétségbe, hogy erre közvetlen bizonyítékokkal nem rendelkezünk.¹⁵⁷⁶ Szent István megkeresztelkedése a magyar historiográfiában szintén vitákra adott okot, hiszen nincsen a birtokunkban olyan forrásadat, amely minden kétséget kizárólag tisztázná annak a személynek a kilétét, aki a keresztelési szertartást celebrálta.

Az első keresztény magyar király születési idejével kapcsolatban máig nem alakult ki olyan elképzelés, amelyet minden kutató elfogad. A forrásokban feltűnő 967., 969. és 975. évi datálások közül egyik sem bizonyult mindent kétséget kizáróan helyesnek, és az Isidorus Hispalensis munkásságát felhasználó kutatások sem jutottak megnyugtató eredményekre. Vélhetőleg Szent István születésének az ideje egy olyan kérdés, amelyet a jelen forrásadottságok mellett nem lehet pontosan megválaszolni. A kutatás kénytelen tehát az eseményt a legvalószínűbb időpontok közé szorítani. A fentebb ismertetett szakirodalmi munkák fényében úgy véljük, hogy komolyabban az 970-es évek második fele jöhet szóba, ennél pontosabb meghatározást adni szinte lehetetlen.

Bizonyos, hogy Szent István világi és vallásos neveltetésben is részesült, erre utalhat a forrásokban feltűnő ájtatossága, egyházszerzői munkássága, illetve előbbire pedig a kardal való felövezésről szóló forráshely. Ebből következően véleményünk szerint nem tartható Kristó Gyula azon megállapítása, amely szerint István gyermekkorában pogány szokások között élt és megkeresztelkedésére is valamikor később került csak sor. Ugyanis egy félig pogány örökshöz valószínűleg csak bajosan lehetett volna hozzáadni a keresztény Gizellát,

¹⁵⁷⁴ „*Beatus autem rex Stephanus sanctitate et gratia plenus XL-o VI-o anno regni sui, i festo Assumptionis Beatissime Marie semper virginis a 'presenti seculo nequam eripitur' et sanctorum angelorum consortio adiungitur. Sepultus est autem in basilica Albensi, quam ipse in honore sanctissime genitricis Dei semper virginis Marie construxerat, ubi multa signa et miracula fiunt intervenientibus meritis eiusdem sanctissimi regis Stephani ad laudem et gloriam Domini nostri Iesu Christi, qui est benedictus in secula seculorum. Amen.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 70. 321–322.

¹⁵⁷⁵ GYÖRFFY, István király. 384–385; ENGEL, Temetkezések. 616–617; THOROCZKAY, Székesfehérvári prépostság. 9.

¹⁵⁷⁶ vö. KOSZTA, A korai magyar egyházszervezet. 355.

emellett Szent István közreműködése az Intelmekhez inkább a kisebbik legendában foglaltak hitelét erősíti.

Az első keresztény magyar uralkodó házassági kapcsolatáról már sokkal pontosabb értesülésekkel rendelkezünk, amelyek alapján ismert, hogy felesége II. Círiakodó Henrik bajor herceg leánya, Gizella hercegnő volt. A genealógiai összefoglalás kereteit szétfeszítené a frigy hozadékainak teljes körű ismertetése, ezért e helyütt csak a házasság pusztán családtörténeti aspektusait ismertetjük. A magyar historiográfia már régóta azzal az elmélettel számol, amely szerint a kézfogóra csak Gizella apjának, Henrik hercegnek a halála után kerülhetett sor. Ennélfogva a 996. és 997. esztendő is számításba jöhetnek, mivel a frigy pontos datálása szintén problémás.¹⁵⁷⁷ A házasságot követte a pár koronázása, amely kapcsán szintén két dátum, az 1000. esztendő karácsonya, illetve az 1001. év első napja vehető komolyan fontolóra. Ugyanakkor az sem kizárt, hogy ez a két adat egyetlen dátumra utalhat, ahogyan arra Font Márta is rámutatott.¹⁵⁷⁸ Szent István és Gizella házasságából bizonyos, hogy több gyermek is született, erről egyfelől azok a szórványos forrásadatok tanúskodnak, amelyek az utódokra latin nyelven többes számban hivatkoznak, másfelől erről más, kései keletkezésű kútfők is beszámolnak. A kutatás leginkább a királyi pár Imre nevű fiáról tud adatokkal szolgálni, azonban nem lehetetlen, hogy Gizellának és Istvánnak született egy fiatalon meghalt Ottó nevű gyermeke is. A korábbi, jellemzően 18. századi kutatás által felvetett Ágota, Hedvig és Bernát nevű gyermekek bizonyosan nem számíthatók a királyi pár utódai közé.¹⁵⁷⁹

Szent István hosszú uralkodás után, 1038. augusztus 15-én hunyt el, földi maradványait Székesfehérváron helyezték örök nyugalomra. Később, az 1083. évi szentté avatások során testét felemelték és mumifikálódott jobb kezét azóta is ereklyeként tisztelik.

¹⁵⁷⁷ A házasság körülményeinek tárgyalását l. a melléklet Gizella házasságáról szóló részében. 291–296.

¹⁵⁷⁸ FONT, Államalapítás 970-1038. 37.

¹⁵⁷⁹ Részletesen l. a melléklet Gizella gyermekeiről szóló részében. 296–298.

Gizella

Névalak

A középkori kútfők Gizelláról, mint II. Henrik császár testvéréről emlékeznek meg, aki a későbbiekben Szent István király feleségeként tevékeny részt vállalt a magyarországi kereszténység terjesztésében. Névalakjainak száma a korabeli forrásoktól kezdve a későközépkori német nyelvemlékekig, az esetleges kézirati különbségeket figyelmen kívül hagyva is közel harmincra rúg. Nevét feltehetőleg édesanyja után kapta, aki szintén a Gizella nevet viselte.¹⁵⁸⁰

Herimannus Contractus, reichenai kolostor tudós szerzetese Gizella nevének etimológiájával próbálta bizonyítani, hogy Gizella a „hit túsza” került Magyarországra, személye tehát garancia volt arra nézve, hogy Magyarországon a keresztény hit véglegesen felülkerekedik a pogány valláson.¹⁵⁸¹ Mindez abból fakad, hogy a német nyelvben jelentős hangalaki egyezés figyelhető meg a *Geisel*, ’túsza, kezes’ jelentésű szó és a forrásokban szereplő *Gisela* névalak között. Herimannus a középkor folyamán jól ismert és széles körben alkalmazott etimológiai magyarázat alapján mutatta be Gizella alakját, aki isteni rendeltetésre honosította meg a pogány magyarok között a keresztény hitet. Mára tisztázott, hogy Szent István feleségeként valóban előmozdította a kereszténység ügyét, ám a magyarok megtérítése elsősorban Géza fejedelem alatt meginduló missziós tevékenységgel és Szent István egyházszervező munkájával hozható szorosabb összefüggésbe. Mindenesetre nevének korabeli magyarázata és az ezzel összekapcsolt térítő tevékenysége utat talált a nyugati kútfőkbe is, hiszen számos forrás átvette a Gizelláról szóló híradást és alakja a magyarság megtérítőjeként köszön vissza a kútfők lapjairól.¹⁵⁸²

¹⁵⁸⁰ Régóta ismert a kutatás számára az a tény, hogy mind az uralkodói, mind a főúri dinasztiák tagjai között a névadás bizonyos szabályszerűséget mutat, az ősök által viselt nevek a későbbi generációk során rendre újra felbukkannak. Vö. FICHTENAU, Lebensordnungen. 128–130.

¹⁵⁸¹ „*Heinricus dux Baiariae obiit, et filius eius ex Gisela, Counradi regis Burgundiae filia, itidem Heinricus, imperator postea futurus, ducatum interim optinuit. Huius soror Gisela Stephano regi Ungariorum, cum se ad fidem Christi converteret, quasi vere iuxta nomen suum fidei obses 80 in coniugium data, elemosinis caeterisque bonis operibus inibi intenta consenuit.*” Herimannus Augiensis Chronicon. Ed. Pertz, G. H. MGH SS V. ad. a. 995. 117–118.

¹⁵⁸² „*Anno sequenti imperator in Baioaria Ratisponae pascha celebravit. Ibi Bruno episcopus Augustensis defunctus est, cuius corpus imperatrix prosecuta cum filio Heinricho rege ad Augustam sedem suam honorifice sepeliri fecerunt. Nobilis enim valde fuit ipse episcopus Bruno. Nam dum esset frater Heinrichi imperatoris, filius erat materterae Gisela imperatricis. Soror vero eiusdem episcopi nupta Stephano regi Ungarorum causa fuit christianitatis primum in gente Pannonica.*” Wiponis Gesta Chounradi II. imperatoris. Ed. Bresslau, H. MGH SRG. LXI.c. 24. 43; „*Gens Ungarorum hactenus idolatriae dedita, hoc tempore ad fidem Christi convertitur per Gislam sororem imperatoris, quae nupta Ungarorum regi, ad hoc sua instantia regem adduxit, ut se et totam Ungarorum gentem baptizari expeteret. Qui in baptismo Stephanus est vocatus; cuius merita per Ungariam multa miracolorum gloria commendat.*” Sigberti Geblacensis chronica cum continuationibus. Ed. Bethmann, D. L. C. MGH SS VI. ad a. 1010. 354; „*Gens Ungarorum hactenus ydolatrie dedita, hoc tempore ad fidem Christi convertitur per Gislam sororem imperatoris, quae nupta Ungarorum regi ad hoc sua instantia regem adduxit, ut se et totam Ungarorum gentem baptizari expeteret. Qui in baptismo Stephanus est vocatus, cuius merita per Ungariam multa miraculorum gloria commendat. Tamen dicunt*

Ismertebb névalakok¹⁵⁸³

Gisla,¹⁵⁸⁴ Gala,¹⁵⁸⁵ Gilla,¹⁵⁸⁶ Gisila,¹⁵⁸⁷ Czeysla,¹⁵⁸⁸ Czesla,¹⁵⁸⁹ Gysla,¹⁵⁹⁰ Gisala,¹⁵⁹¹
 Gislen,¹⁵⁹² Gila,¹⁵⁹³ Gisela,¹⁵⁹⁴ Gisella,¹⁵⁹⁵ Galla,¹⁵⁹⁶ Gula,¹⁵⁹⁷ Ghisella,¹⁵⁹⁸ Kysla,¹⁵⁹⁹

Ungari, quod sanctus Adalbertus Pragensis episcopus regem Stephanum ad fidem convertit et baptizavit, et ipse rex sua predicatione Ungaros convertit et maiorem ecclesiam Strigonii in honorem sancti Adalberti instituit; sed illa Gisla regina, ut dicunt, multas malitias in terra illa fecit et ad i extremum post mortem sancti regis meritis exigentibus interfecta fuit.” Albrici monachi Triumfontium Chronicon. Ed. Scheffer-Boichorst, P. MGH SS XXIII. ad a. 1010. 779. Vö. GYÖRFFY, István király. 80; BRADÁCS, Gisela von Bayern. 315–330.

¹⁵⁸³ A Gizella név alakjaihoz későközépkori irodalmi kitekintéssel I. UZSOKI, Gizella sírja. 129.

¹⁵⁸⁴ Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 415; Albrici monachi Triumfontium Chronicon. Ed. Scheffer-Boichorst, P. MGH SS XXIII. 779; Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. 798; Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. 377; Annales Sancti Rudberti Salisburgenses. Ed. Pertz, G. H. MGH SS IX. 772; Sigberti Geblacensis chronica cum continuationibus. Ed. Bethmann, D. L. C. MGH SS VI. 354.

¹⁵⁸⁵ Jakob Unrests Bruchstück einer deutschen Chronik von Ungarn. Ed. Franz von Krones Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. 1. 365.

¹⁵⁸⁶ Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 384; Andreas Dandolus Venetorum dux: Chronicon Venetum a pontificatu sancti Marci ad annum usque 1339. Ed. N. Zanichelli RIS. Serie II. XII. 202.

¹⁵⁸⁷ Annales Admontenses. Ed. Wattenbach, W. MGH SS IX. 574; Annales Sancti Trudperti. Ed. Pertz, G. H. MGH SS XVII. 289; Chounradi Schirensis Chronicon, Catalogi, Annales. MGH SS XVII. 620; Historia foundationis monasterii Mellicensis. Ed. Hieronymus Pez SRA. I. 296; Necrologium monasterii inferioris Ratisponensis. Ed. Franz Ludwig Baumann MGH Necr. III. 281; Otto Frisingensis episcopus Chronica. Ed. Hofmeister, A. MGH SRG. XLV. 290.

¹⁵⁸⁸ Annales Sanctae Crucis Polonici. Ed. Röppel, R. - Arndt, W. MGH SS XIX. 678.

¹⁵⁸⁹ Annales Sanctae Crucis Polonici. Ed. Röppel, R. - Arndt, W. MGH SS XIX. 678.

¹⁵⁹⁰ Anonymi Leobensis Chronicon. Ed. Hieronymus Pez SRA. I. 761.

¹⁵⁹¹ Iohanni Aventini Annalium Boiorum Libri VII. 500.

¹⁵⁹² Braunschweigische Reimchronik. Ed. Weiland, L. MGH DCH. II. 476.

¹⁵⁹³ Gesta abbatum Trudonensium. Ed. Köpke, R. MGH SS X. 382.

¹⁵⁹⁴ Ekkehardi Uraugiensis Chronica. Ed. Waitz, G. MGH SS VI. 192; Genealogia ex stripe Sancti Arnulfi descendentium Mettensis. Ed. Heller, I. MGH SS XXV. 384; Herimannus Augiensis Chronicon. Ed. Pertz, G. H. MGH SS V. 117; Adalberti Vita Heinrici II. imperatoris. Ed. Waitz, D. G. MGH SS IV. 810; Wiponis Gesta Chounradi II. imperatoris. Ed. Bresslau, H. MGH SRG. LXI. 34.

¹⁵⁹⁵ Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 368.

¹⁵⁹⁶ Corpus chronicorum Bononiensium. Ed. Albano Sorbelli RIS Ser. II. XVII/1. 451; Ricobaldi Ferrariensis Historia imperatorum romano-germanicorum a Carolo Magno. Ed. L. A. Muratori RIS. Serie I. IX. 119.

¹⁵⁹⁷ Anonymi Saxonis Historia Imperatorum. Ed. I. B. Menckenius SRG Sax. III. 84.

¹⁵⁹⁸ Martini Fuldensis Chronicon. Ed. Johann Georg Eckhart Corpus Historicum Medii Aevi. II. 1679.

¹⁵⁹⁹ Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 173; Chronicon Posoniense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 35; Necrologica monasterii s. Petri Salisburgensis. Ed. Herzberg-Fränkell, S. MGH Necr. II. 46.

Keisla,¹⁶⁰⁰ Keysla,¹⁶⁰¹ Keysia,¹⁶⁰² Kisla,¹⁶⁰³ Kesla,¹⁶⁰⁴ Keszla,¹⁶⁰⁵ Keysle,¹⁶⁰⁶ Geiselen,¹⁶⁰⁷ Gisle,¹⁶⁰⁸ Gisilla,¹⁶⁰⁹ Gesle,¹⁶¹⁰ Resla¹⁶¹¹

Származás

Gizella a bajor hercegi család gyermekeként látta meg a napvilágot, édesapja II. (Civakodó) Henrik bajor herceg, édesanyja Gizella, Konrád burgundi király leánya. Édesanyja révén az előkelő Welf dinasztiaával állt rokonságban,¹⁶¹² apja a thüringiai eredetű Liudolf család sarja, tehát a szász császári családhoz is rokoni szálak fűzték, ugyanis II. Henrik édesapja I. Ottó császár öccse, I. Henrik bajor herceg volt.¹⁶¹³

A magyar szakirodalomban felmerült, hogy a hercegnőnek és ezáltal az egész hercegi családnak magyar felmenői is lehettek. A hipotézis szerint ugyanis I. Henrik annak az Arnulfnak a leányát, Juditot vette feleségül, aki többször is összetűzésbe keveredett a német királyi hatalommal,¹⁶¹⁴ aminek következtében nagybátyjaival, Erchangerrel és Bertolddal együtt kénytelenek voltak Magyarországra menekülni. Hóman Bálint a Magyar Történet lapjain azt jegyezte meg, hogy a „*Későbbi német írók – a XIII. századi Konrád krónikája nyomán – Arnulf magyar házasságáról is beszélnek.*”¹⁶¹⁵ Szántó Konrád Gizella királyné életéről írt monográfiában Hómanra hivatkozva már teljes bizonyossággal állította, hogy I. Henrik felesége, Judit magyar anyától származott, akit Arnulf herceg magyarországi

¹⁶⁰⁰ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 300, 316, 317, 320; Chronicon Monacense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 67.

¹⁶⁰¹ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 322, 323; Chronicon Monacense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 63, 68;

¹⁶⁰² Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 323.

¹⁶⁰³ Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 190.

¹⁶⁰⁴ Chronicon Posoniense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 37; Chronicon Henrici de Mügelin germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 138, 150–151, 153–154; Chronicon rhythmicum Henrici de Mügelin. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 257–259.

¹⁶⁰⁵ Chronicon Henrici de Mügelin germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 152.

¹⁶⁰⁶ Chronicon, quod conservatur in Monte S. Georgii. Ed. Béla Pukánszky SRH. II. 279.

¹⁶⁰⁷ Österreichische Chronik. Ed. Joseph Seemüller MGH DCH VI. 87.

¹⁶⁰⁸ Sächsische Weltchronik. Ed. Ludwig Weiland MGH DCH. II. 167.

¹⁶⁰⁹ Udalrici Onorg Chronicon Bavariae. Ed. Andreas Felix Oefele Rerum Boicarum Scriptores. I. 359.

¹⁶¹⁰ Chronicon Zagrabiense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 207.

¹⁶¹¹ Chronicon Zagrabiense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 207.

¹⁶¹² SCHIEFFER, Rudolfinger. in NDB 22. 198–200; WEINFURTER, Heinrich II. 18.

¹⁶¹³ SCHMID, Heinrich II. "der Zänker". in LexMa 4. 2063–2064. A bajor Henrikek dinasztiajának származáshoz I. WEINFURTER, Heinrich II. 14–35. Magyar fordításban: WEINFURTER, A "Henrikek dinasztiaja". 7–16. (Görbe Tamás fordítása); REINDEL, Heinrich II. in NDB 8. 341. Magyar fordításban: REINDEL, Civakodó Henrik herceg. 19–20. (Gaál Zsuzsa fordítása)

¹⁶¹⁴ Arnulffal és a német királyválasztással kapcsolatosan I. DEUTINGER, Königswahl und Herzogserhebung. 17–68.

¹⁶¹⁵ HÓMAN, Magyar Történet. I. 135.

tartózkodása alatt vett feleségül.¹⁶¹⁶ A Hóman által említett 13. századi Konrád **vélhetőleg** azonos Konrad von Luppburggal, a freisingi egyházmegyében található scheyerni monostor apátjával. A scheyerni forráscsoport beható vizsgálatát legutóbb Veszprémy László végezte el, aki arra is rámutatott, hogy a nevezett Konrád apát működése alatt egy hasonló nevű szerzetes is tevékenykedett, így az apátban nem a kéziratok másolóját, hanem azok megrendelőjét kell tisztelnünk.¹⁶¹⁷ A scheyerni közösséghez kapcsolható történeti hagyomány még a 13. század során is bővült, amelyet jól jelez, hogy Konrád apát 1225. évi távozása után is kiegészítették azt.¹⁶¹⁸ A forráscsoport két részre bontható: a Scheyerni Krónika és a Scheyerni Táblák alkotják azt, amelyek közül az előbbi tekinthető korábbi keletkezésűnek. A kézirat filológiai vizsgálatainak megállapítása szerint a latin nyelvű krónikát két kéz másolta le, amelyben eredetileg nem szerepelt az a Magyarországgal kapcsolatos 16. fejezet, amely Gizella és Szent István egybekelését is érinti. A forrás a scheyerni grófokkal – akiket a kutatás a 12. század első harmadától új családi fészük után Wittelsbach dinasztia néven ismer – ellentmondásosan bánik. Kezdetben a család pozitív képen tűnik fel, viszont miután Wittelsbach Ottó 1208-ban Bambergben merényletet követett el Sváb Fülöp német király ellen, a krónika hangvétele is megváltozott.¹⁶¹⁹ Az 1220-as évek végére azonban a család presztízse megemelkedett, I. Lajos a bajor a hercegi cím mellett a rajnai palotagrófságot is megszerezte, majd birodalmi kormányzóságra is jelölték. Mivel a dinasztia csak későn került külföldi, rangosabb családokkal házassági kapcsolatba, szükségesnek látszott, hogy a scheyerni grófok és Wittelsbach hercegek történeti legitimációt kapjanak, amelynek egyik eszköze volt a legendaszerű történek beemelése a család történetébe. Mivel a scheyerni monostor egyben a hercegi család temetkezési helyéül szolgált, kézenfekvő volt, hogy az itt készült szövegeken keresztül mutatható be a dinasztia ősisége, Karolingtól való származásának hangoztatása.¹⁶²⁰ A scheyerni táblák eredetileg egy a 14. század utolsó harmadában megrendelt, a dinasztia jeles alakjait ábrázoló freskósorozathoz készült rövid genealógiai feljegyzéseket tartalmazó szövegcsoporthoz. A képek eredeti formában nem maradtak fenn, jelenlegi formájuk 17. századi állapotot tükröznek. A szövegeknek csak kézirati hagyománya van, amelyek átiratokban és másolatokban maradtak az utókorra, mivel az eredeti táblára írt textus megsemmisült.¹⁶²¹ A táblák szövegében többször is felbukkannak a magyarok, e ponton számunkra az Arnulf császár korszakáról szóló részek az érdekesek. A táblák 6. fejezete és a krónikába később beemelt 16. fejezet szól

¹⁶¹⁶ SZANTÓ, Boldog Gizella. 39.

¹⁶¹⁷ VESZPRÉMY, A scheyerni forráscsoport. 992–993.

¹⁶¹⁸ VESZPRÉMY, A scheyerni forráscsoport. 994.

¹⁶¹⁹ VESZPRÉMY, A scheyerni forráscsoport. 997.

¹⁶²⁰ VESZPRÉMY, A scheyerni forráscsoport. 998.

¹⁶²¹ VESZPRÉMY, A scheyerni forráscsoport. 999.

először Szent István és Gizella házasságáról. A kútfők szerint Arnulf két fia, a szintén Arnulf névre hallgató herceg és testvére Werner (Warnherus) Magyarországról vettek maguknak feleséget, mégpedig a magyar király leányait, Ágnes és Beatrixet, akik hasonlatosan a korabeli magyarsághoz még pogányságban tengődtek, ezért aztán Szent Ulrik megkeresztelte őket. A krónika ezután arról számol be, hogy Arnulf leánya, Adelheid, Henriknek, Szászország hercegének a felesége lett, akitől két fia – Brúnó, az augsburgi püspök és Henrik császár – illetve Gizella nevű leánya született, aki a későbbiekben Szent István királyt a keresztény hitre térítette.¹⁶²² Talán nem igényel különösebb magyarázatot annak belátása, hogy a szövegben foglaltak nem állják ki a forráskritika próbáját. A kútfőben nemcsak a genealógiai viszonyok hibásak, hanem a kormegjelölés is. E színes, anekdotákkal tarkított történet – ahogyan az Veszprémy László is megjegyezte – a hercegi család ősiségét, nemes őseiktől való származását volt hivatott bizonyítani. Nézetünk szerint ez egyúttal alighanem az általuk temetkezési helyül szolgáló monostor hírnevét is öregbítette, és a keresztény misszióban való részvételét támasztotta alá.

Gizella hercegnőnek forrásokkal is igazolhatóan két bátyja és egy húga ismert. Mint az köztudott, idősebb bátyja az a Henrik herceg,¹⁶²³ aki a későbbiekben a császári koronát is elnyerte. Gizella bátyjának a születési ideje pontosan nem határozható meg, ugyanis Thietmar és II. Henrik epitáfiumának a 12. századból származó leírása egymásnak ellentmondó adatokat hagyományoztak az utókorra. A kutatás jelen állása szerint erre minden valószínűség szerint 973 május 6-án, került sor, ám a forrásadatok kettőssége miatt az évszám egészen a 975. esztendőig kitolható.¹⁶²⁴ Nála valamivel fiatalabb lehetett

¹⁶²² A szöveget a tegernseei 15. századi kézirat alapján közöljük, amelyet 1490-ben másoltak le és amely az MGH kritikai kiadás alapjául szolgált: „*Qualiter autem huius montis structura primitus initium habuerit, breviter hic annotatur. Anno Domini nongentesimo, temporibus Formosi pape quidam dux Noricorum Arnolfus nomine, filius e Karolomanni, in imperium Teutonicis electus est et ab Formoso papa, quia consanguineus ipsius erat, consecratus, imperialem accepit benedictionem. Hic, inquam, primus montem Schyrensem castro firmo munivit. Huic matrimonio copulata fuerat filia regis Grecie Agnes nomine, per quam duos filios habuit, Arnolfum ducem Noricorum, filium perdicionis, et Warnherum comitem et ducem Noricorum post Arnolfum. Hic autem imperator filio suo Arnolfo in beneficio contulit et successoribus suis, sicut hodie cernitur, civitatem Hallensem. His duobus fratribus coniuncte erant in matrimonio filie regis Ungarie, Agnes videlicet et Beatrix sorores, nondum baptismo ablute, sicut et omnes Ungari; sed a sancto Oudalrico baptizate. Predictus autem imperator, mortua matre eorum, aliam duxit, unde Ludowicum, qui sibi in regnum successit, habuit. Arnolfi ducis Noricorum filiam Aleiheidem nomine quidam magnus comes et dux Saxonie Henricus duxit uxorem, unde habuit duos filios. Brunonem episcopum Augustensem et Henricum imperatorem, et filiam unam Gisilam nomine. Hic, inquam, Henricus Bambergensem episcopatum fundavit et Ungaros per sororem suam Gisilam, quam matrimonio copulavit Stephano regi Ungarorum ad Christum convertit, et gratiam baptismi perceperunt. Hec de prima huius castri constructione sufficiant. Nunc ad propositum redeamus.*” Chounradi Schirensis Chronicon, Catalogi, Annales. MGH SS XVII.c. 16. 620. Magyar fordítása VESZPRÉMY, A scheyerni forráscsoport. 1005–1006.

¹⁶²³ Rövid életrajzára I. APPELT, Heinrich II. in NDB 8. 310–313. Magyar fordításban: APPELT, II. Henrik császár. 20–22 (Gaál Zsuzsa fordítása); WENDEHORST, Heinrich II. in LexMa 4. 2037–2039.

¹⁶²⁴ WEINFURTER, Heinrich II. 22. Weinfurter az apa életadatai és a politikai események miatt a 973. évet tartja valószínűnek.

Brúnó,¹⁶²⁵ Augsburg püspöke, aki talán 974 körül született, ha elfogadjuk a Stefan Weinfurter által kínált genealógiát. A szerző szerint nem mellékes az sem, hogy Brúnó az 1006. évben került az augsburgi egyházmegye élére, ugyanis a püspökök felszenteléséhez szükséges volt, hogy a jelölt betöltse a 30. életévét.¹⁶²⁶ Szent Wolfgang püspök legendája alapján feltételezhető, hogy Gizellának született egy Brigida nevű húga is,¹⁶²⁷ akit maga a szent püspök keresztelt meg és a későbbiekben Regensburgban apátnő lett. Az 1004. július 1-jén, II. Henrik császár, azaz Gizella bátyja által Andlau kolostora számára kiadott oklevélben is szerepel egy bizonyos Brigida apátnő, akinek az okirat szerinti megnevezése *sorori nostri Brigidae*.¹⁶²⁸ Az oklevél és az említett legenda alapján a német historiográfia feltételezi, hogy az andlaui kolostor apátnője azonos lehet II. Henrik császár testvérével, azaz Gizella húgával.¹⁶²⁹

Amennyiben hihetünk a 16. századi Aventinus bajor évkönyvében foglaltaknak, úgy Gizellának egy másik, Gerberga nevű húgával is számolnunk kell, azonban mindez, hasonlatosan Aventinusnak a magyar történelemre vonatkozó egyéb más híradásához, forrásokkal nem igazolható.¹⁶³⁰ Felmerült továbbá, hogy Gerberga, azaz Gizellának fiatalabb húga egyben a bajor Frauenchiemsee kolostorának apátnője lehetett. Minderre egy regensburgi kelthelyű, IV. Henrik által az 1077. évben kiadott oklevél alapján szokás következtetni.¹⁶³¹ Az okirat azonban eredetiben nem maradt fent, legkorábbi átirata a 14. századra datálható, emellett az oklevél hitelességét továbbá az is rontja, hogy az alapítóként feltüntetett III. Tasziló bajor herceg kapcsán az oklevél a *dux* címzés helyett a *rex* titulust használja. Mindezen felül a Gerberga név egyébként is gyakranak számít a Liudolf

¹⁶²⁵ Rövid életrajzára I. ZOEPFL, Brun. in NDB 2. 649. Magyar fordításban: ZOEPFL, Brunó. 22. (Gaál Zsuzsa fordítása); ZOTZ, Brun. in LexMa 2. 753.

¹⁶²⁶ Brúnó testvére, Henrik királyként újította meg ezt a kánoni szabályozást. WEINFURTER, Heinrich II. 23. Vö. KOSZTA, A korai magyar egyházszervezet. 402. 79. jsz. ill. FONT, Könyves Kálmán. 11.

¹⁶²⁷ „*Sed neque hoc silemus, quia aliquando per prophetiae spiritum ea quae ventura erant quasi praesentia vidit. Quod maxime in profectionibus liberorum praecipui ducis Heinrici patescit. Cum enim ad eum, sicut saepe solebat, causa benedictionis duceretur speciosissima illius proles, Heinricum, qui postea Dei nutu rex est effectus, praenominavit regem; fratrem vero eius Brunonem appellavit antistitem; sororem eorum maiorem reginam, alteram autem, quam baptizavit et de sacro fonte suscepit, abbatissam nuncupavit.*” Othloni vita Sancti Wolkangi episcopi. Ed. Georg Waitz MGH SS IV. 538. Vö. Uo. 534.

¹⁶²⁸ Diplomata regum et imperatorum Germaniae. Ed. Bresslau, H. - Bloch, H. MGH DD H II. 99–100.

¹⁶²⁹ WEINFURTER, Heinrich II. 27.

¹⁶³⁰ „*Uxorem duxit Hainricus secundus Gisalam filiam Conradi regis Burgundiae, nepetem ex fratre D. Adelheidiis Augustae. Ex ea suscepit D. Hainricum tertium Boiorum regulum, Romanum Imperatorem secundum, Brunonem episcopum Augustanum, Gisalam reginam Vggorum, Gerpyrgam Chimensium virginum maximam.*” Iohanni Aventini Annalium Boiorum Libri VII. lib. V. 500.

¹⁶³¹ „*In hac libertate ad Karulum usque regem successorem suum pervenit, a Karulo usque ad Ludwicum regem, qui ob eiusdem ecclesie amorem, quam sibi pre ceteris habuit specialem, filiam suam Irngardam ibidem prefecit abbatissam, a Ludwico autem ad Ludwicum et ad Hainricum, qui quoque suam sororem Gerwurgam constituit abbatissam ob loci nobilitatem et religionem.*” Diplomata regum et imperatorum Germaniae. Ed. von Gladiss, D. - Gawlik, A. MGH DD H IV 2. Nr. 302. 397.

dinasztián belül, Gizella apjának, Henrik hercegnek is ismert egy Gerberga nevű testvére, tehát koránt sem biztos, hogy II. Henriknek és feleségének valóban született egy ilyen nevű leánya. E kétes hitelű okleveles híradáson kívül semmilyen más forrással nem támasztható alá Gerbergának a történeti léte.¹⁶³²

Ugyancsak kérdéses Arnoldnak, Ravenna érsekének a hercegi családdal való rokonsága. A híradások első pillantásra ugyan meggyőzőek lehetnek, hiszen a kor történelméről hiteles információkat közlő merseburgi Thietmar krónikája¹⁶³³ és a Quedlinburgi Évkönyv 994 és 1025 közötti időszak eseményeiről készült folytatása¹⁶³⁴ tájékoztatják az utókort. A korábbi német kutatás feltételezte, hogy Arnold Civakodó Henrik házasságon kívüli kapcsolatából származik,¹⁶³⁵ ám nézetünk szerint a források mindezt nem igazolják. A fent említett kútfők híradásait ugyanis két alapvető megfigyelés teszi kérdésessé. Egyfelől II. Henrik és Gizella rokonairól a legbiztosabb fogódzkodót nyújtó Szent Wolfgang életrajz mit sem tud a ravennai érsekről, másrésről maga az Arnold név előfordulása leginkább a Luitpold dinasztián belül számít gyakorinak, míg a hercegi család körében sokkal inkább a Liudolf dinasztia névadási gyakorlata érvényesült.¹⁶³⁶

Születési idő

A magyar historiográfia Gizella születési idejének a 985 körüli hagyományos keltezését fogadja el hitelesnek.¹⁶³⁷ Mindez abból adódik, hogy Gizella Henrik nevű bátyja vélhetőleg a 973. évben, Brúnó nevű testvére pedig 974 tavaszán született. Továbbá apja, Civakodó Henrik a császári hatalom elleni sorozatos lázadásai miatt végül 976 folyamán Utrechtbe kényszerült száműzetésbe, Folkmar püspök felügyelete alá, ahonnan csak 983 során szabadult. Családtagjai ez idő alatt Ábrahám freisingi püspöknél találtak menedékre.¹⁶³⁸ Mivel nevét édesanyja után kapta, a kutatás úgy tartja, hogy a hercegi családban Gizella hercegnő volt a legidősebb életben maradt leánygyermek, erre bizonyosságul a már említett

¹⁶³² Gerbergára vonatkozóan I. GLOCKER, *Die Verwandten der Ottonen*. 306.

¹⁶³³ „*Arnulfum fratrem suum, quem Ravennati antea prefecit aeclesiae, cesar denuo inthronizatum ab apostolico ibidem consecrati precepit.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. lib. 7. c. 2. 398.

¹⁶³⁴ „*Rex Ravenna properans, habita sinodo Arnoldum fratrem suum, episcopali dignitate prius donatum et quorundam vi redire coactum, auctoritate papae ac cuncti senatus consilio revocat, archipraesulem digno honore stabilivit, aliisque ibidem rite ordinatis discedens, Romam pervenit.*” Annales Quedlinburgenses. Ed. Pertz, G. H. MGH SS III. ad. a. 1014. 82.

¹⁶³⁵ Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmänn, R. MGH SRG NS IX. 399. 4. jsz.

¹⁶³⁶ Thietmar híradását hitelesnek fogadta el Stefan Weinfurter, aki szerint Arnold-Arnulf Civakodó Henrik törvénytelen gyermeke volt. WEINFURTER, Heinrich II. 318. 44. jsz.

¹⁶³⁷ KRISTÓ - MAKK, *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok*. 37; Wertner 973 utánra helyezte a bajor hercegnő születési idejét. I. WERTNER, *Az Árpádok*. 38; Stefan Weinfurter inkább a 984. esztendő fogadta el. WEINFURTER, Heinrich II. 402–403. ill. WEINFURTER, Heinrich II. 24. Genealógiai tábla.

¹⁶³⁸ SCHMID, Heinrich II. „der Zänker”. in *LexMa* 4. 2063–2064.

Szent Wolfgang életrajzot szokás felhozni.¹⁶³⁹ Házasságának széles körben elfogadott 996–997 körüli datálása sem engedi meg, hogy ennél korábbi évszámot feltételezzünk a hercegnő születési idejét illetően.

Születési helye minden valószínűség szerint Regensburg, azonban Szántó Konrád a város közelében fekvő Abbachot sem zárta ki¹⁶⁴⁰ Aventinus azon híradására alapozva, amely szerint a hercegi család gyakran tartózkodott ott.¹⁶⁴¹ Gizella vélhetőleg egyházi nevelésben részesült, ebben a mélyen vallásos anyjának a szerepe domborodik ki. Regensburgban több apácazárda is szóba jöhet, ám az a tény, hogy Gizella édesanyja a későbbiekben Niedermünster kolostorának lett az apátnője, illetve, hogy I. Henrik herceg és felesége, Judit, azaz Gizella nagyszülei is ide temetkeztek, arra enged következtetni, hogy a hercegnő Niedermünster falai között nevelkedett.¹⁶⁴²

Neveltetésére bizonyosan nagy hatással voltak azok az egyháznagyok, akik a bajor hercegi családdal szívélyes viszonyt ápoltak. Így jöhet szóba Szent Wolfgang püspök, akinek a legendája szerint már első találkozásukkor tudta, hogy Gizellából egykor királyné lesz.¹⁶⁴³ Mind Wertner Mór, mind Szántó Konrád fontosnak tartotta megemlíteni, hogy Gizella neveltetése kapcsán a régebbi szakirodalom tudni vélte, hogy a püspök tanácsára az ifjú hercegnőt a gandersheimi apácakolostor apátnőjére, Gerbergára bízták.¹⁶⁴⁴ Gerberga rokoni kapcsolatban állt Gizellával, ugyanis – ahogy azt már a fentiekben megjegyeztük – Cívakodó Henrik bajor herceg és Gerberga testvérek voltak, azaz az apátnő Gizella hercegnő nagynénje volt. Ahogy azonban azt Szántó Konrád is megjegyezte, Gizella szinte még gyermekként lett Szent István jegyese, és mivel a szászországi Gandersheim messze feküdt a bajor hercegi székhelytől, valószínűbb, hogy Gizella nevelésére és oktatására Regensburgban került sor.¹⁶⁴⁵

Házassági kapcsolat

Gizella és Szent István házassági kapcsolata közismert tény a történettudomány berkein belül, azonban a házasságkötés idejét meghatározni csak következtetések alapján lehetséges, annak ellenére, hogy források sora áll rendelkezésünkre. Azonban ezek a kútfők később keletkeztek mint a tényleges esemény, ebből fakadóan egymásnak ellentmondó adatokat tartalmaznak. A 14. századi leobeni névtelen szerzetes krónikája a 991. esztendőre tette a

¹⁶³⁹ SZÁNTÓ, Boldog Gizella. 42.

¹⁶⁴⁰ SZÁNTÓ, Boldog Gizella. 43.

¹⁶⁴¹ „*Frequens habitasse dicitur Abudiaci, proxime Reginoburgium.*” Iohanni Aventini Annalivm Boiorvm Libri VII. lib. 5. 500.

¹⁶⁴² SZÁNTÓ, Boldog Gizella. 43.

¹⁶⁴³ SZÁNTÓ, Boldog Gizella. 42; JAKLI, Szent Wolfgang. 26.

¹⁶⁴⁴ WERTNER, Az Árpádok. 39; SZÁNTÓ, Boldog Gizella. 44–45.

¹⁶⁴⁵ SZÁNTÓ, Boldog Gizella. 44.

házasságkötés idejét,¹⁶⁴⁶ a Salzburgi Évkönyvben, amelynek törzsszövege az 1286. évvel záródik, az 1009. esztendő van feltüntetve.¹⁶⁴⁷ A házasságkötés idejéhez az előbbi kútfőkhöz képest korábban, a 12. század elején készült Gembloux-i Sigebert munkája egy évvel későbbre, azaz az 1010. évre helyezte a házasságkötés időpontját.¹⁶⁴⁸ Valamivel közelebb jár a magyar történetírásban elfogadott nézethez Herimannus Contractusnak a korabeli krónikája, amely arról ad hírt, hogy Civakodó Henrik 995. évi halála után kötött a frigy Gizella és Szent István között.¹⁶⁴⁹ Amint e rövid ismertetőből is kitűnik, a késői keletkezésű kútfők híradásainak nem sok hitelt adhatunk, leszámítva természetesen a Gizella és Szent István között létesült házassági kapcsolat tényét rögzítő sorokat. Jóval megbízhatóbbak Thietmarnak, Merseburg püspökének a sokat idézett sorai, amelyek Szent István koronázásáról szólnak: „Az említett császár kegyéből és biztatására pedig a bajorok hercegének, Henriknek a sógora, a saját országában püspöki székeket létesítő Vajk, koronát és áldást nyert.”¹⁶⁵⁰ A forráshely tehát arról tudósít, hogy Szent István már akkor sógora volt Henriknek, mielőtt megkoronázták volna. Mivel tudjuk, hogy Henrik apja, a Civakodó

¹⁶⁴⁶ „CMXCI De S. Stephano Rege. Hoc tempore S. Hainrics adhuc non Imperator, sed tantum Dux adhuc Babariae existens, dedit Regi Ungariae Beato Stephano sororem suam, nomine Gyslam, in uxorem, et tam ipsum quam totum regnum suum ad fidem Christi convertit et roboravit.” Anonymi Leobensis Chronicon. Ed. Hieronymus Pez SRA. I. lib. 1. ad a. 991. 761.

¹⁶⁴⁷ „1009. Heinricus rex Gislam sororem suam Stephano regi Ungarie dedit, et ipsum cum gente convertit.” Annales Sancti Rudberti Salisburgenses. Ed. Pertz, G. H. MGH SS IX. 772.

¹⁶⁴⁸ „Gens Ungarorum hactenus idolatriae dedita, hoc tempore ad fidem Christi convertitur per Gislam sororem imperatoris, qae nupta Ugarorum regi, ad hoc sua instantia regem adduxit, ut se et totam Ungarorum gentem baptizari expeteret.” Sigberti Geblacensis chronica cum continuationibus. Ed. Bethmann, D. L. C. MGH SS VI. ad a 1010. 354.

¹⁶⁴⁹ I. 1581. jsz.

¹⁶⁵⁰ Thoroczkay Gábor fordítása. ÁKÍF 110; „Inperatoris autem predicti gratia et hortatu gener Heinrici, ducis Bawariorum, Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit.” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. Lib. 4. c. 59. 198.

melléknéven ismert herceg¹⁶⁵¹ 995. augusztus 28-án Gandersheimben elhunyt,¹⁶⁵² és Istvánt még III. Ottó életében megkoronázták, így a 995 és 1000 vagy 1001 közötti időintervallum jöhet számításba. Mindezt Chabannes-i Adémárnak a kortárs krónikája is alátámasztja.¹⁶⁵³ A magyar historiográfián belül viszonylagos konszenzus övezi a házasságkötés időpontjának meghatározását, amely során a 996. és a 997. év egyaránt komolyan fontolóra vehető.¹⁶⁵⁴

A házasságkötés keltezéshez hozzájárul továbbá az a tény is, amelyet már a fentebb idézett Herimannus krónikája is megemlített, és a vonatkozó szakirodalom is minden esetben hangsúlyosnak vél: Civalkodó Henrik halálával új politikai kurzus vette kezdetét a bajor hercegi házban. Az irányváltás nemcsak fiának, a későbbi császárnak köszönhető, aki atyját követte a bajor hercegi méltóságban, hanem Szent Adalbertnek is, aki e vélekedés szerint tevékenyen hozzájárult a frigy létrejöttéhez. Wertner Mór az Árpádok családtörténetéről írt monográfiájában közölte a bécsi székhelyű Adler genealógiai társaság 1886. évi évkönyvében Josef Teige cseh uralkodóházról szóló cikkének a genealógiai tábláját, amely szerint Gizella és Szent Adalbert másodunokatestvérek voltak. Mindez azonban a cikk szerzője szerint is hipotetikus.¹⁶⁵⁵ A rokonság Wertner szerint abból fakad, hogy Arnulf bajor herceg lányai,

¹⁶⁵¹ Thietmar szerint előre tudni lehetett, hogy a bajor Henrikek életét végigköveti majd a „civalkodás átka”, ugyanis Gizella nagypja magának az ördögnek a cselszövése következtében fogant: „*Sed quia homo unusquisque proclivior est ad labendum, quam natura sua muniatur ad standum, quam miserabiliter iste semel deliquerit, ad terrorem et ad devitandum piis non taceam. In cena Domini nimis inebriatus, in sequenti nocte uxori sue multum repugnanti diabolico instinctu illicite coniunctus est. Hoc factum auctor tanti sceleris et humane salutis irretitor Sathanas cuidam matrone venerande sic prodidit: 'Mathildis regina, nuper hortatu meo maritali consensuens voluptati, concepit filium sine omni dubio meum; et tu vide, ut tantum optime celes commissum.' Illa multum ob hoc clam tristis effecta, predictae hoc celeriter annuntiavit regine, admonens, ut semper episcopos aut presbiteros secum haberet et in ipsa pueri nativitate eum sacri baptismatis unda ablueret, quicquid dilectum in eo sibi accidisse demon infaustus iactaret. Et sic Deo gracias egit. Videns autem demon, id est omnia sciens, se prorsus esse delusum, domnam increpavit supramemoratam, talia subnectens: 'Et si mea nunc sit voluntas tuis frustrata blasphemii, tamen in hoc profeci, ex eo et ex omnibus de lumbis eius umquam progredientibus numquam deerit mea comes discordia, nec proveniet eis pax firma.' Mendax ille et veritatis inimicus hec pro voluntate sua dixit et, ut spero, non pro adimplectione. Multi autem affirmant, ut in sequenti dictatu apparet, quod sub eius et filii sui temporibus crebra fieret commocio et quietis parva certitudo. In diebus vero hiis, quibus regnare cepit tercius in numero ducum Henricus et in ordine sceptriferorum secundus, tunc illa filix iniquitatis exaruit et pacis bone flos virens enituit; et si quid prioribus huic simile in aliquo nunc accidit, hoc non culpa sui, sed instigatoris fuit impii.*” Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. Holzmann, R. MGH SRG NS IX. lib. 1. c. 24. 31 és 33. Vö. WEINFURTER, Heinrich II. 16.

¹⁶⁵² SCHMID, Heinrich II. "der Zänker". in LexMa 4. 2063–2064; WEINFURTER, Heinrich II. 34.

¹⁶⁵³ „*Et ipsi filio eius Stephano Oto imperator sororem Eenrici, postea imperatoris, in coniugio dedit.*” Ademari historiarum libri III. Ed. Waitz, D. G. MGH SS IV. Lib. 3. c. 31. 130.

¹⁶⁵⁴ A 996. esztendő fogadta el Pauler Gyula PAULER, A magyar nemzet. I. 384–385. 39. jsz; Hóman Bálint HÓMAN, Szent István. 112; és Györffy György GYÖRFFY, István király. 115; A 996. és 997. éveket egyaránt elfogadhatónak tartja Kristó Gyula KRISTÓ, Szent István. 39–40; KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 35–37. Ennek némileg ellentmond Wertner Mór véleménye, aki Herimannus Contractus híradása alapján a 995. évet tartotta hitelesnek WERTNER, Az Árpádok. 40; A 995. évet Bogyay Tamás sem zárta ki. BOGYAY, Stephanus Rex. 33. ill. BOGYAY, Gisela. in LexMa 4. 1465–1466; Stefan Weinfurter a 997. évben jelölte meg a házasságkötés idejét. WEINFURTER, Heinrich II. 90.

¹⁶⁵⁵ WERTNER, Az Árpádok. 39. Vö. TEIGE, Blätter aus der altböhmischen Genealogie. 99–100.

tehát Gizella és Szent Adalbert nagyanyja testvérek voltak. Hóman Bálint ugyanakkor a Wertnernél fellelhető genealógiával szemben I. Henrik német király lányát tette meg Adalbert nagyanyjának.¹⁶⁵⁶ Gerard Labuda feltételezése szerint Adalbert apja, Slavník herceg közelebből ismeretlen módon sógorsági kapcsolatban állt a szász uralkodói házzal.¹⁶⁵⁷ Amint az látható, Adalbert családjának és a Liudolf dinasztiának a genealógiai összeköttetései a rendelkezésre álló kútfők szűkössége miatt bizonytalan lábakon állnak, annyi azonban bizonyos és forrásokkal is alátámasztható, hogy a szent életű püspök és a szász uralkodóház tagjai bensőséges viszonyt ápoltak.¹⁶⁵⁸ Adalbert tehát jól ismerte a császári családot és rokonságát, így vélelmezhető, hogy a házasság megszervezésében valóban tevékeny részt vállalt. Kristó Gyula adott hangot annak a nézetnek, hogy Adalbert volt az, aki Szent István királyt megkeresztelte, tehát az Árpádok dinasztiájával is szoros kapcsolatban állt, amit az is jelez, hogy 994 után hosszabban időzött Magyarországon.¹⁶⁵⁹ Kristó mellett, aki Szent Istvánról szóló tanulmányában elfogadta a Wertner által közölt genealógiai tábla alapján feltételezett másodunokatestvéri rokonságot Adalbert és Gizella között,¹⁶⁶⁰ Wertner Mór,¹⁶⁶¹ Hóman Bálint,¹⁶⁶² Bogyay Tamás¹⁶⁶³ és Szántó Konrád¹⁶⁶⁴ is hitelesnek vélik Adalbert közbenjárását, ugyanakkor Györffy György inkább Szent Wolfgang és III. Ottó császár szerepét hangsúlyozta a házasság létrejöttében.¹⁶⁶⁵

E helyütt kell újra szólni kell a bajor hercegnő származása kapcsán már említett Scheyern kolostora által megőrzött hagyományról, amely szerint Gizellát és Szent Istvánt a scheyerni vár kápolnájában eskették össze. E középkori gyökerekkel rendelkező tradíció a 17. században is nagy tiszteletnek örvendett, hiszen ekkor készültek azok a táblaképek, amelyek Gizella és István eljegyzésének és házasságkötésének az epizódjait mutatják be és mind a mai napig díszítik a bencés apátság hercegi kápolnáját. A képeket Frigyes bajor herceg rendelte meg 1377 és 1393 között, mai formájukat 1624–1625 között nyerték el.¹⁶⁶⁶ Az eredeti képekhez készült szöveg ötödik fejezete részletesen is beszámol a házasságkötésről, azonban forrásértéke a benne foglalt kronológiai és genealógiai hibák miatt a magyar történelemre

¹⁶⁵⁶ HÓMAN, Magyar Történet. I. 176. (A szász és bajor uralkodóházak összeköttetései a magyarokkal c. genealógiai tábla)

¹⁶⁵⁷ LABUDA, Vojtech. in LexMa 1. 101–102.

¹⁶⁵⁸ ALTHOFF, Otto III. 199–207.

¹⁶⁵⁹ KRISTÓ, Szent István. 39.

¹⁶⁶⁰ KRISTÓ, Szent István. 40.

¹⁶⁶¹ WERTNER, Az Árpádok. 39.

¹⁶⁶² HÓMAN, Szent István. 111–112.

¹⁶⁶³ BOGYAY, Stephanus Rex. 33–34.

¹⁶⁶⁴ SZÁNTÓ, Boldog Gizella. 51.

¹⁶⁶⁵ GYÖRFFY, István király. 114–115.

¹⁶⁶⁶ SZÁNTÓ, Boldog Gizella. I–II. tábla. Vö. VESZPRÉMY, A scheyerni forráscsoport. 994.

nézve kétséges.¹⁶⁶⁷ Hasonlóan a scheyerni történethez, Gandersheim kapcsán is felmerült, hogy a leánykérés az eljegyzés ott történt. Tényleges forrásadatokkal egyik tradíció sem támasztható alá, a történetek leginkább a 17–18. századi historiográfusok munkáiban szerepelnek.¹⁶⁶⁸ Ezek a vélekedések azonban újra és újra felbukkannak a szakirodalom lapjain, Kristó Gyula fentebb már idézet Szent Istvánról szóló tanulmányában maga is megjegyezte, hogy: „Amikor Scheyernből Esztergomba tartott az ifjú pár, velük bajor papok és lovagok sokasága tartott.”¹⁶⁶⁹ Valószínűbbnek tűnik azonban, hogy esküvőre Esztergomban került sor. Vélhetőleg a leánykérés követek útján történt, talán ebben segédkezett Szent Adalbert püspök. Mindez természetesen fenntartásokkal kezelendő, hiszen pontos és megbízható forrás sem az eljegyzés, sem az esküvő lefolyásáról, illetve színhelyéről nem áll rendelkezésre.

Györffy György munkájában felvetette, hogy az ifjú pár Nyitrában tartotta az udvartartását az esküvő után. Vélekedése szerint az elméletet az támasztja alá, hogy a Bajorországban tisztelt Szent Hippolit kultusza ekkor jelenhetett meg a Nyitra melletti Zoborban.¹⁶⁷⁰ Szántó Konrád ezt az elgondolást magáévá tette és kiegészítette azzal, hogy a régészeti ásatások során Nyitrán felszínre került kápolna maradványai arról tesznek tanúbizonyságot, hogy az épületet valamikor az Árpád-kor során emelték. A várkápolna Szent Emmerám patrocíniuma pedig a regensburgi püspökség befolyására utal.¹⁶⁷¹ Mindkét szerző úgy véli, hogy Szent István és Gizella csak a 997. évben, Géza fejedelem halála után tette át székhelyét Esztergomba. Véleményünk szerint ez vélekedés Györffy dukátus-elméletéből fakad, hiszen a neves történész Nyitrát tette meg a hercegség egyik központjának, így kézenfekvőnek tűnt, Géza fejedelem életében fiának és örökösének a

¹⁶⁶⁷ Mivel a teljes szövegnek nincsen kritikai kiadása, ezért az ötödik fejezetet Veszprémy László fordításában hivatkozunk: „[...] Meg kell jegyeznünk, hogy Henrik császár testvérét Gizellát a magyarok királyához, Istvánhoz adta nőül, és az esküvőt a scheyerni várban Werner grófnál ülték meg, ott, ahol István királyt is megkeresztelték. Itt volt Henrik császár és sok hatalmasság, grófok, szabad lovagok és csatlósok. Ezután küldte Henrik császár a scheyerni grófokat, Szent Ulrikot Gizella asszonnyal együtt Magyarországra, ahol mindenkit megtérítették a kereszténységre. Az említett Gizella felmenője volt hesseni Szent Erzsébetnek, s ez utóbbi jámbor természetének java részét nemes bajor nemzetségének köszönheti. Henrik császár Szent Kunigundát vette nőül, akivel azonban nem halt és utód nélkül halálozott el. Utána a sváb Konrád lett a király. Miután Henrik király utódok nélkül halt meg, Werner, Scheyern grófja követelte tőle hercegségét, mint jogos örökségét. A király azonban azzal érvelt, hogy ő a hercegséget a birodalom részeként kapta, s így is akarja megtartani. Így Konrád király a bajor hercegséget testvérének Henriknek adta. Werner gróf emiatt panaszkodott a magyar királynak, mire együtt gyakran hadba szálltak Konrád ellen és pusztították mindenfelé országát. Végül Werner Augsburg alá vonult, ahol azonban vereséget szenvedett, a magyarokat foglyul ejtették, és vezéreik közül hetet Ottó császár felakasztatott, Werner maga pedig megmenekült. Sokat lehetne arról mesélni, hogy mennyit szenvedett Werner a bajor hercegségért; halálakor a hadviselést fiára, Ekhart grófra hagyta, aki azt igen derekasán folytatta.” VESZPRÉMY, A scheyerni forráscsoport. 1008.

¹⁶⁶⁸ részletesen I. WERTNER, Az Árpádok. 39; SZÁNTÓ, Boldog Gizella. 51–53.

¹⁶⁶⁹ KRISTÓ, Szent István. 40.

¹⁶⁷⁰ GYÖRFFY, István király. 115.

¹⁶⁷¹ SZÁNTÓ, Boldog Gizella. 57–59.

dukátusba helyezése. A korai Árpád-kori hercegség történetének bemutatására e helyütt nincsen lehetőség, azonban mindenképpen meg kell említeni, hogy Györffyvel ellentétben a kutatás úgy véli, hogy a hercegség megszervezésére csak I. András uralkodása alatt került sor.¹⁶⁷² Koszta László is úgy vélekedett, hogy Nyitra és környéke a 11. század elején a Gizella királyné kíséretében érkező idegen származású előkelők befolyása alá került.¹⁶⁷³

A házasság következményeinek értékelésére, mind a magyar, mind a német historiográfia több alkalommal is vállalkozott, a teljes szakirodalmi bemutató szétfeszítené a dolgozat kereteit. Annyi azonban elmondható, hogy tudományos cikkek, tanulmányok és monográfiák minden esetben kiemelik, hogy Gizella hercegnő kíséretében érkező egyháziak, írástudók, lovagok minőségileg járultak hozzá a magyarországi egyházszervezet, törvénykezés, írásbeliség, hadszervezet és a területi alapon szerveződő közigazgatás kiépüléséhez.¹⁶⁷⁴

Gyermekek

Gizella és Szent István házassági kapcsolatából a források tanúbizonysága szerint több gyermek is született,¹⁶⁷⁵ azonban pontos számukat és nevüket illetően a kutatás ismételten csak hipotézisek megfogalmazására vállalkozhat. Mint az közismert, kizárólag az egyetlen nagykorúságot is megélt fiúgyermek, Imre herceg történeti létéről rendelkezünk hiteles forrásadatokkal. A magyar historiográfia azonban már régóta több gyermek születésével számol, noha a nagyobbik legenda alapján a később keletkezett Szent Imre legendában és ennek hatására a történeti köztudatban is az rögzült, hogy a házasságból csak egyetlen gyermek, Szent Imre származott.¹⁶⁷⁶

¹⁶⁷² Az elméletek és a szakirodalom összefoglalására I. BAGI, *Divisio Regni*. 63–96.

¹⁶⁷³ KOSZTA, A korai magyar egyházszervezet. 209. A nyitrai Szent Emmerám és Szent Hippolit kultuszára I. Uo. 207–209.

¹⁶⁷⁴ KRISTÓ, Gizella kísérete. 233–240; BOSHOF, Bajor-magyar kapcsolatok. 37–42; MAKK, Külpolitika. 45–46. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 54–57; GYÖRFFY, István király. *passim*. A részletesebb szakirodalmi tájékoztatót I. a disszertáció I.1. részében. 7–8.

¹⁶⁷⁵ Minderről Szent István nagyobb legendája és a 14. századi krónikakompozíció is beszámol is beszámol: „*Postquam inde propitiationis dei medicamine convaluit, iterum eterni per secreti (sic) consilii quandam examinationem in filiorum suorum obitu sensit imminere verba quod in ipsis infantie gradibus insontes, qui dedit, abstulit. De quorum morte mestitiam genitor propter amorem filii superstitis sancte indolis viri Heinrichi solatio compescuit.*” *Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta*. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. *Legenda maior*. c. 15. 390–391; „*At rex Stephanus plures quidem genuit filios, sed inter alios habuit unum filium nomine Emericum Deo amabilem et hominibus honorabilem, cuius memoria in benedictione est.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 63. 312.

¹⁶⁷⁶ KRISTÓ, Szent István király. 119–120.

A 15. század során Laskai Osvát ferences szerzetes *sermője*¹⁶⁷⁷ és a bajor származású Jakob Unrest német nyelvű krónikája¹⁶⁷⁸ is arról ad hírt, hogy Gizella egy Ottó nevű gyermeknek is életet adott. Laskai Osvát prédikációja a magyar történetírás számára régtől fogva ismert, hiszen már Pray György is utalt rá Szent Imre herceg életéről szóló értekezésében.¹⁶⁷⁹ E két, későközépkori keletkezésű írás forrásértékével és a szerzőik által felhasznált kútfőkkel kapcsolatban élénk polémia alakult ki neves kutatók részvételével.¹⁶⁸⁰ Ottó herceg neve kapcsán Tóth Zoltán vette fel, hogy mindez egy ősi István életrajzból származik, amely egészen a 15. századig fennmaradhatott.¹⁶⁸¹ Legutóbb Mikó Gábor bukkant egy szintén a 15. századból származó rövid krónikarészletre, melyben szintén szerepel Ottó herceg neve. Mikó megállapítása szerint „*e töredékek – természetesen az Ottó névvel együtt – valamely, mára fenn nem maradt bővebb krónikavariánsból szivárogtak be több 14–15. századi szövegbe.*”¹⁶⁸² Noha a 15. századi szövegek nem adhatnak megnyugtató választ Ottó történeti létével kapcsolatban, számos történész elfogadta létezését, ebből többen arra a következtetésre jutottak, hogy Ottó születése megelőzte Imre hercegét.¹⁶⁸³ Vajay Szabolcs a korabeli névadási gyakorlat kapcsán úgy vélekedett, hogy Ottó születését megelőzően egy István nevű gyermek születése sem zárható ki. Mivel Szent Imre herceg születési éve az 1007. évre tehető, Vajay 1000 és 1007 között három gyermek születésével számol, köztük az előbb említett állítólagos István herceggel is. Ugyanakkor azt is kifejtette, hogy Ottó születése 1010 körülre tehető, tehát Vajay a kutatás jelen álláspontjával ellentétben Imre herceget tette meg idősebb fivérnek.¹⁶⁸⁴

18. századi történeti munkák tudni vélték, hogy Imre hercegen és Ottón kívül Gizella és Szent István frigyből további gyermekek is születtek, név szerint Bernát (Bernhard), Ágota (Agatha), Hedvig (Hedvig) és egy ismeretlen nevű leány.¹⁶⁸⁵ Wertner Mór az Árpádok

¹⁶⁷⁷ „*Filii sui paruuli, videlicet Otto et alii quorum nomina tacentur, diu ante mortem regis decesserunt, solus beatus dux Emerieus remanserat, quem credebatur post se regnaturum, erga quem diuina sepe sepius conspexerat misteria; spiritu quoque prophetie eundem plenum cognouerat, propterea multum afficiebatur ad eum.*” Ex sermonibus de S. Stephano rege. Ed. Matthias Florianus *Historiae Hungaricae fontes domestici*. I–IV. I. c. 9. 85.

¹⁶⁷⁸ „*Der heylig kunig Steffan, Gyeysla sun, was erst kristenlich kunig zu Vnnngern, der von wegn des kristenlichs gelaubns von got begabt wart mit der heyligh engelischn kron, damit wart er gekront, da man zalit nach Christi gepurt tausnt vnd ein jar. Dem gab der heilig sannd kaiser Hainreich sein leibliche swester, genant Gala, zw ainer hausfrawn; damit geperdt er Emericum vnd Ottonem vnd ander sun mer, die hye nicht genant sind, vnd sind all sein sun vngekront vnd an erbn vergangen.*” Jakob Unrests Bruchstück einer deutschen Chronik von Ungarn. Ed. Franz von Krones *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. I. 365.

¹⁶⁷⁹ PRAY, De sanctis Salomone rege et Emerico duce Hungariae. 42.

¹⁶⁸⁰ A vita rövid bemutatása és szakirodalmi ismertetése, továbbá Laskai és Unrest szövegéről I. MIKÓ, Ottó herceg. 1–22.

¹⁶⁸¹ TÓTH, István király legrégebbi életirata nyomán. 64–67; 76–77;

¹⁶⁸² MIKÓ, Ottó herceg. 17.

¹⁶⁸³ KRISTÓ, Szent István király. 120; GYÖRFFY, István király. 374.

¹⁶⁸⁴ VAJAY, Géza nagyfejedelem. 88–89.

¹⁶⁸⁵ CORNIDES, *Regum Hungariae*. 231–241.

genealógiájáról írt munkájában azonban tisztázta, hogy a leginkább Cornides által felvetett állítólagos gyermekek létezése forrásokkal nem igazolható.¹⁶⁸⁶ Ehhez a nézethez csatlakozott később Vajay Szabolcs is, aki Ágota és Hedvig kapcsán részletesen is kifejtette álláspontját.¹⁶⁸⁷

Halála

Gizella magyar királyné életéről férjének a haláláig a szent király legendái és a 14. századi krónikakompozíció adnak fogódzkodót. A krónika 66.¹⁶⁸⁸ és 67.¹⁶⁸⁹ fejezetében megőrzött hitelesnek tekinthető Gizella portré, amely mélyen vallásosnak és szent férjének méltó párjaként mutatta be a királynét, a nagylegenda¹⁶⁹⁰ lapjairól is visszaköszön. Mindezek alapján Kristó Gyula a krónikában fellelhető pozitív szemléletű Gizella ábrázolást tartotta eredetinek, amely valamikor a 11. század végén keletkezhetett.¹⁶⁹¹ A szakirodalom e forrásokra hivatkozva mutatta be Gizellát mint Szent István hű társát, akire a férje minden estben támaszkodhatott. Szent István halála után a királyné sorsa alapvetően megváltozott, hiszen Péter király ellenségesen bánt vele. Erről az Altaichi Évkönyv híradásai tesznek hitelt érdemlően bizonyosságot.¹⁶⁹² A bajorországi Niederaltaich kolostorában lejegyzett történet

¹⁶⁸⁶ WERTNER, Az Árpádok. 45–59.

¹⁶⁸⁷ VAJAY, Géza nagyfejedelem. 88–89. VAJAY, Skóciai Szent Margitról. 115–128; VAJAY, Agatha. 71–87; VAJAY, Mathilde, reine de France inconnue. 241–260.

¹⁶⁸⁸ „*Regina vero Keisla, uxor sancti regis, dictam ecclesiam aureis crucibus, fusoriis, tabulis, calicibus, gemmis et ornamentis ultra modum ditavit.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 66. 316.

¹⁶⁸⁹ „*Qu experto regina Keisla, dum ad aliquas ecclesias in Hungaria devenisset, omnes apparatus in domo Domini existentes sibi presentari faciebat et renovanda tam in sinode quam in bysso omni anno renovabat.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 67. 317.

¹⁶⁹⁰ „*Ad consortium vero regni, precipue causa sobolis propagande, sororem Romane dignitatis augusti, videlicet Heinrichi, qui ob mansuetudinem morum pius est appellatus, Gillam nomine sibi in matrimonio sociavit, quam unctione crismali perunctam gestamine corone sociam esse notificavit. Que qualis erga dei cultum ornandum extitit, quam frequens et benefica circa deo servientium congregationes apparuit, multarum ecclesiarum cruces et vasa velparamenta opere mirificio facta vel contexta usque hodie testantur.*” *Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta.* Ed. Emma Bartoniek SRH. II. *Legenda maior.* c. 9. 384–385.

¹⁶⁹¹ KRISTÓ, I. István és családja. 200–201.

¹⁶⁹² „*Hoc anno Petrus rex Ungrorum regno est privatus, coniurantibus adversum se suis primatibus. Unde hoc ortum sit, audiat qui velit. Stephanus bonae memoriae rex, avunculus ipsius, cum filius eius patre superstite esset mortuus, quoniam alium non habuit filium, hunc fecit adoptivum ipsumque regni heredem locavit; filium fratris sui digniorem in regno, quia hoc non consensit, cecavit et parvulos eiusdem exilio relegavit. Hic igitur ipso vivente in regno solidatus iuravit, ut praeceperat avunculus, se dominam suam reginam semper honoraturum nec quicquam eorum, quae rex dederat ei, ablaturum, si post mortem ipsius vitam illi donaret Dominus. Quod ut firmius fieret, addidit iuramento se contra omnes, qui eam vellent calumniare, pro posse et nosse semet subsidio fore, et in eadem verba omnes iuraverunt, qui principes regionis fuerunt. Stephano demum vita decedente et Petro eius gratia in regno succedente, fides ipsius patuit, quae prius quasi bona latuit. Nam unius anni tempore tractavit eam honorifice, quo peracto spatio destituit illam omni bono. Primum quidem praedia, quae a marito vivente susceperat, et pecuniam, quam seorsum habuerat, ipse vi abstulit, eamque iurare compulit, ut de residuo nihil daret cuiquam praeter suam licentiam. In quadam etiam urbe eam locavit talique custodiae mancipavit, ut nec ipsi potestas esset usquam progrediendi nec cuiquam*

szerint Péter még Szent István életében esküt tett, hogy a királyné javait megőrzi, személyét tisztelni fogja és azokat, akik ellene ármánykodnak, megbünteti. A szent király halála után egy évig Péter meg is tartotta ígéretét, azonban ezután birtokaitól, pénzétől és a szabadságától is erőszakkal megfosztotta az özvegy királynét, aki mindezt három évig tűrte, ezután összehívta az ország főembereit és emlékeztette őket arra, hogy ők is hasonló esküt tettek, mint Péter. Az országnagyok nem akartak esküszegésben maradni, így elhatározták, hogy megölik a király Budo nevű hívét, akinek a tanácsára Péter cselekedett. A király a pedig a rettenetes gyilkosság hírére Bajorországba menekült. Az évkönyv szerzője szerint erre 1041 során, Gizella idős korában került sor. Hasonló történet található továbbá Mügelin Henriknek a 14. században német nyelven írt krónikájában is,¹⁶⁹³ aki azonban bizonyosan nem használhatta fel forrásként az Altaichi Évkönyv szövegét. Mindebből a kutatás azt feltételezi, hogy Mügelin III. István esetleg III. Béla korabeli forrást használt, azaz a 12. században még nem alakulhatott ki az a negatív kép,¹⁶⁹⁴ amely Vazul megvakítása kapcsán került lejegyzésre a krónikaszerkesztmény 69. fejezetében.¹⁶⁹⁵

Gizella további sorsát bizonytalanságok övezik, a kutatás egy vonulata szerint a királyné Magyarországon hunyt el, mások szerint ugyanakkor erre a Birodalomban került sor, mivel már Aventinus történeti művében is az áll, hogy Gizella Henrik császárral az 1045. esztendő

advenientium eam conveniendi. Cum hoc toto triennio passa fuisset, et ipse nihil de iniuria minuisset, ipsa principes regni convocavit et facti sibi iuramenti eos commonuit. Qui, moti misericordia, regi suasere ab hac quiescere iniuria, ne omnes a simul cum illo in miseranda inciderent periuria. Sed cum sepius esset amonitus, mala mens et malus animus in pertinacia perduravit finetenus. Postremo indicaverunt semet nolle esse periuros et, nisi matronae sua cedat, illum deserturos. Quod cum parvipenderet et nihil eorum, quae dicebantur, intenderet, tempus advenit Dei gratia, quo eius terminaretur nequitia, ut scribit quidam sapientissimus: Ante ruinam exaltatum est cor eius, quia nullo modo voluit consentire nec e super hac re ullum ultra verbum dignabatur audire. Quo perspecto principes illius regionis unanimiter inierunt consilium, ut interficerent quendam illi fidelem, nomine Budonem, horum omnium malorum auctorem, cuius omnia fecerat consilio, quoniam ipse illius congruebat animo. Venientes igitur ad regem, ad paenam mortis constanter expetierunt eundem, quasi omnium illorum hostem communem, qui terrae suae et comprovincialium tractaverit perniciem. Rex vero videns semet ipsum in malo positum neque illi posse conferre praesidium, fertur respondisse: 'Quandoquidem illum liberare nequeo, neque morti tradere volo, neque vobis eum abnego'. Quod ut audierunt, mox eum comprehendentes, interfecerunt ipsum in frustra concidentes et duobus parvulis eius oculos eripientes. Unde rex vehementer extimuit, et eadem nocte in terram Baiouariorum per fugit cum paucis, quamvis eos merito sibi infestos sciret, eo quod sine causa inimicos eorum adiuvisset. Nam quoniam omnes bonos studuit impugnare et consilium impiorum semper adiuvere, Boemico etiam duci, suo seniori, id est nostro regi repugnant, maximo fuerat subsidio prioris anni, ut diximus, autumno. Et hoc divino factum est iudicio, ut quem ille lacessirit inmerito, huius indigeret pietate in suae dignae depositionis egestate, a quo et nulla prius acceperat nisi bona, set ille velut malus pro bonis reddiderat mala. Rex tamen noster excepit eum cum omni gratia et plurima illi impendit beneficia, condolens eius miseriae et suae propter Deum oblitus iniuriae.' Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1041. 24–25.

¹⁶⁹³ „Do nu Petrus, der vor genant ist, kunig wart und gewaldig, da nam er dy kunigin Kesla all ir irde und gewalt, die sie in dem reich hett, und entsaczt sie von aller ir wirdikeit.” Chronicon Henrici de Mügelin germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travnik SRH. II. c. 22. 153.

¹⁶⁹⁴ A negatív Gizella kép kialakulása a legújabb kutatások szerint valamikor 13. század első felére tehető. Részletesen I. CSAKÓ, Kegyes királyné. 543–590.

¹⁶⁹⁵ A Mügelin-krónika lehetséges forrásairól, szakirodalmi ismertetővel I. KRISTÓ, I. István és családja. 212–215. A krónikáról, a szerzőjének életrajzáról legújabbban I. BAGI, Az oroszlán, a sas, a szamár. 591–622.

során visszatért a szülőföldre, sírja pedig Passauban található.¹⁶⁹⁶ A magyar historiográfiában Pray György és Katona István művei alapján sokáig tartotta magát az a vélekedés, hogy Gizellát Veszprémben helyezték örök nyugalomra.¹⁶⁹⁷ Minderre Antonio Bonfini azon híradására alapján következtettek, amely szerint Adelheid és Gizella királynék csontjait ott lelték meg.¹⁶⁹⁸ Mindkét elmélet hívei tárgyi bizonyítékokat is felsorakoztattak tételük bizonyítására: amíg az egyik oldal az ún. makranci emlékkövet, addig a másik oldal hívei a passai Niedernburg kolostorában fellelhető Gizella-sír feliratát tekintik perdöntőnek a kérdésben. Gizella nyughelyének a problémája viták sorozatát váltotta ki a hazai történetírásban.¹⁶⁹⁹

Halálának pontos dátuma közelebbről meghatározhatatlan, a passai sírfeliraton *NONIS MAII* van feltüntetve,¹⁷⁰⁰ ebből következőleg azok, aki a passai temetkezés tényét fogadják el valóságosnak, Gizella elhunytát május 7-re datálják. Az évszám pontos megállapítása a sírfelirat és az azt magában foglaló, későbbiekben a 15. század első harmadában emelt gótikus síremlék alapján nem lehetséges.¹⁷⁰¹ Minderre leginkább a sírban talált maradványok antropológiai vizsgálata, és korban használatos ólomtáblás temetkezés alapján lehetséges következtetni, ezek alapján legkomolyabban az 1055–1060 körüli évek jöhetnek számításba.¹⁷⁰²

Összegzés

Gizellának, az első keresztény magyar királynénak az életéről csak hézagos információkkal rendelkezünk. Főbb életadatainak meghatározásánál a kutatás kénytelen feltételezésekre és becslésekre hagyatkozni, ugyanakkor a forrásokból kihüvelyezhető útmutatások alapján a következtetések viszonylagos pontossággal végezhetők el.

¹⁶⁹⁶ „*Caesar ex Vngaria reuersus (ut ad narrationem redeam) secum Gisalam reginam uxorem D. Stephani abducit, Bathauiae, ubi in sacrasanctum faeminarum eius Mausoleum ostenditur, ab Vgris uenerabundis aditur, collocauit.*” Iohanni Aventini Annalium Boiorum Libri VII. lib. 5. 531.

¹⁶⁹⁷ Gutheil Jenő az Árpád-kori Veszprémről írt monográfiájában is amellett érvel, hogy Gizellát Veszprémben helyezték örök nyugalomra. GUTHEIL, Az Árpád-kori Veszprém. 86–100; Ezzel szemben Zsoldos Attila, Uzsoki András munkájára hivatkozva a passai temetkezés mellett foglalt állást. ZSOLDOS, Árpádok és asszonyaik. 183. Vö. UZSOKI, Gizella sírja. 125–168.

¹⁶⁹⁸ „*Sine liberis aliqui decessisse ferunt, neque anne uxorem duxerit, satis constat, nisi quod ex epitaphio quodam sepulturae inscriptio ad Vespriensem basilicam, in quam antistes quidam Gesla et Olhait reginarum ossa congeffit, Epigramma tale est: Ladislai santissimorum Pannoniae regum consortum hic ossa quiescunt.*” Antonii Bonfinii rerum Ungaricarum decades. Decadis II. lib. 4. 232.

¹⁶⁹⁹ AMBRÓCZY, Gizella királynénk sírja. 629–630; FORSTER, Gizella királynénk sírja. 792–803; UZSOKI, Gizella sírja. 125–168; UZSOKI, Gizella sír. 18–27; SZÁNTÓ, Boldog Gizella. 157–165. Vö. KÁDAR, Az Árpád-házi uralkodók. 70–71.

¹⁷⁰⁰ UZSOKI, Gizella sírja. 154.

¹⁷⁰¹ A sír fölő a későbbiekben épített kenotáfium feliratán ugyan fel van tüntetve a halál pontos ideje évszámmal, ám bizonyos, hogy az 1095. esztendő nem felel meg a valóságnak. I. UZSOKI, Gizella sírja. 160.

¹⁷⁰² SCHMID, Gizella királyné sírja. 45–76.

Gizella a bajor hercegi család legidősebb leányaként látta meg a napvilágot valamikor a 980-as évek közepe táján. Pontos forrásadatok nem állnak rendelkezésre a születési idővel kapcsolatosan, ám helyes az a vélekedés, amely szerint apja kényszerű utrechti száműzetése után kerülhetett sor a hercegnő születésére. Arra, hogy a családban Gizella lehetett a legidősebb életben marad leány, a Birodalom területén a nemesi és uralkodói dinasztián belüli névadási gyakorlat alapján következtethetünk. Házasságkötésének általánosan elfogadott, 996 körüli keltezése is megerősíti a 985 körüli születési időpontot. Születési helyét pontosan meghatározni szintén problémás, kézenfekvőnek tűnik Regensburg, bár Aventinus híradásai kapcsán felmerült Abbach is.

A hercegnő neveltetéséről annyi bizonyosnak látszik, hogy mélyen vallásos anyja hatására egyházi oktatásban részesült. A regensburgi és a gandersheimi kolostor neve egyaránt felmerült a kutatás során, ám az a tény, hogy Gizella nagyszülei a niedermünsteri zárdába temetkeztek, és a hercegi család jelentős donátora volt a klastromnak, arra utalhat, hogy Gizella Niedermünster falai között tölthette gyermekkorát. Tovább erősíti gyanúnk, hogy Szent Wolfgang, Regensburg püspöke tevékeny részt vállalt a hercegi család nevelésében.¹⁷⁰³

Gizella édesapja II. Henrik bajor herceg, akit az utókor a királyi hatalom elleni sorozatos lázadásai miatt, és Thietmar története alapján¹⁷⁰⁴ a Civakodó melléknévvel illetett, szoros rokonságban állt a szász császári dinasztiával. Édesanyjában Konrádnak, Burgundia királyának Gizella nevű leányát tisztelhetjük. Minderre pontos és megbízható forrásadatok szolgálnak bizonyáságul, köszönhetően annak is, hogy bátyja II. Henrik néven elnyerte a császári koronát. A magyar kutatásban – Hóman Bálint nyomán¹⁷⁰⁵ – többször is felmerült, hogy a hercegi családnak, Gizella dédapja, Arnulf bajor herceg kapcsán magyar felmenői is lehettek. Véleményünk szerint ez a hipotézis nem tartható, Konrádnak, a scheyerni bencés monostor apátjának a krónikája – amely a magyar rokonságot részletesen is tárgyalta – igen zavaros genealógiát közöl, más, hiteles források szerint ugyanis több ponton is bizonyíthatóan hibás adatokat találhatok a műben. A kérdéses 16. fejezet, amely az ún. scheyerni hagyomány egyik sarokpontja, bizonyosan később került a kéziratba, ami tovább rontja a kútfő hitelét a házassággal kapcsolatban. A kor forrásadottságának köszönhetően nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy a hercegnőnek több olyan, a kútfőkben fel nem jegyzett, valószínűleg korán elhalt testvére lehetett, akiket a kutatás jelen időpontban nem ismer. Teljes bizonyossággal Gizellának három testvére ismert, a már említett és az 1146. évben szentté avatott II. Henrik császár, Brúnó augsburgi püspök és Brigida (Brigitta), aki a német szakirodalmi vonatkozások szerint is csak feltételelesen fogadható el a bajor hercegi

¹⁷⁰³ HAARLÄNDER, Wolfgang. in LexMa 9. 306–308; JÁKLI, Szent Wolfgang.

¹⁷⁰⁴ I. 1651. jsz.

¹⁷⁰⁵ HÓMAN, Magyar Történet. I. 176. (A szász es bajor uralkodóházak összeköttetése a magyarokkal c. genealógiai tábla)

család gyermekeként. Egy kétes hitelű, IV. Henrik császár nevéhez köthető oklevélben további utalások találhatók egy bizonyos Gerberga nevű apátnőre, aki a diploma szerint II. Henrik császár *sororíusa* volt. Ezt az információt Aventinus 16. században kiadott történeti munkája ugyan megerősíti, ám mindenfajta forrásmegjelölés nélkül.¹⁷⁰⁶ Szent Wolfgang püspök életírása, amely a hercegi család rokonsági kapcsolatainak a legfontosabb forrása, nem említi Gerbergát. Hasonlóan problémás Arnoldnak, Ravenna érsekének a bajor hercegi házzal való rokonsága, annak ellenére, hogy két olyan forrás is utal a személyére, amelyet hagyományosan hitelesnek tekintünk. Véleményünk szerint, amíg újabb, minden kétséget kizáró forrásadatok nem bukkannak fel, sem Gerbergát, sem Arnoldot nem tekinthetjük Gizella hercegnő testvérének.

A bajor hercegnő és Szent István házasságának idejéről viszonylagos pontossággal állíthatjuk, hogy az valamikor 996 és 997 között történt, mindenképpen Gizella apjának II. Henrik hercegnek a halála után. A szertartás helyének meghatározásakor több elmélet is napvilágot látott, egyfelől a scheyerni bencés kolostorban őrzött hagyomány, másrésről a korabeli házasságkötési szokások ismeretéből fakadóan. Mivel a leánykérés és a házasság körülményeiről pontos, megbízható és egykorú forrásadat nem áll rendelkezésre, ismét csak hipotézis megalkotására vállalkozhatunk. Véleményünk szerint a scheyerni bencés kolostor hagyományai korántsem bizonyító erejűek. Sokkal hihetőbb az a feltevés miszerint a kézfogóra Regensburgban került sor, ahol Szent István személyesen vagy követek útján is képviselhette magát. Az sem kizárható, hogy a későbbiekben – abban az esetben, ha a követek útján való leánykérésről beszélünk – a magyar fejedelmi központban, Esztergomban tartották a ceremóniát. Ezt a feltevést az a megfigyelés támasztja alá, amely szerint a középkor folyamán minden esetben a feleség hagyta el családját és költözött férjéhez.¹⁷⁰⁷

Mind a korai, mind a későbbi források tükrében elmondható, hogy a kutatásnak több gyermek születésével is számolnia kell. A fentebb bemutatott kései, 15. században keletkezett szövegek alapján arra következtethetünk – sajnos nem minden kétséget kizáróan –, hogy Imre hercegen kívül egy Ottó nevű gyermeke is születhetett a királyi párnak. Ebben az esetben a kor névadási szokásait figyelembe véve Ottó születése megelőzhette Imréét, hiszen vélhetőleg a korábban született gyermek neve III. Ottó császárra utalhat, míg a fiatalabb herceg Gizella bátyja után a Henrik nevet nyerte el, amely csak a későbbi időkben alakult át a magyar Imre névalakká. A továbbiakban azt feltételezni, hogy e két fiú születését megelőzte egy István nevű gyermek, olyan hipotézis, amelyhez még annyi fogódzkodónk sincsen, amennyi Ottó esetében, ez utóbbi egyébként is csak erősen vitatható módon áll a rendelkezésünkre. Ami pedig a korábbi historiográfiában, főleg Cornides Dániel

¹⁷⁰⁶ I. 1630. jsz.

¹⁷⁰⁷ A középkori házasságok és házasságpolitika összefoglalására I. FICHTENAU, Lebensordnungen. 125–133.

munkájában fellelhető, Ágota, Hedvig és Bernát nevű gyermekeket, illetve egy ismeretlen leányt érinti, nézetünk szerint Wertner Mórnak és Vajay Szabolcsnak a kutatási meggyőzően tisztázták, hogy történeti létük nem igazolható.

Gizella és a vele érkező kíséret az első magyar keresztény király legszilárdabb támaszának bizonyult abban a szívós és hosszan tartó munkában, amely során Szent István a középkori Magyar Királyság alapjait lefektette. Mind a király életéről szóló legendák, mind a krónikaszerkesztményben megőrzött, és legkorábban keletkezett Gizella portrék arra utalnak, hogy a királyi pár kapcsolata harmonikus lehetett. Gizella királyné alakjához adalékként szolgálhat bőkezűsége, amelynek emlékei közé számítanak a Metzben megsemmisült, eredetileg János pápának küldött miseruha és a székesfehérvári káptalannak adományozott kazula, amelyet az utókor magyar koronázási palástként ismer.¹⁷⁰⁸ Szent István az Altaichi Évkönyv híradása alapján halála előtt még gondoskodott feleségéről, biztosítékul erre kijelölt utódjának, Péternek és a főuraknak az esküjét vette. Az idős királyné sorsa azonban Péter király uralkodása alatt rosszra fordult, anyagi javaiból kiforgatták, szabadságától megfosztották.

Halálával és nyughelyével kapcsolatosan élénk vita bontakozott a magyar történetírás berkein belül, ám a 20. század elején feltárt passaui síremlék tudományos vizsgálata során elért eredmények mindenesetre nyomós érveket szolgáltatnak arra nézve, hogy Gizella valamikor az 1040-es években visszatért Bajorországba, és a későbbiekben ott is hunyt el. Az a szokás, hogy a királynék férjük halála után visszatérnek szülőhazájukba széles körben ismert a középkor kutatói számára.¹⁷⁰⁹ Halálának időpontját a sír feltárását végző Wolfgang Maria Schmid eredményei alapján 1055–1060 közé tehetjük, a sírfelirat pedig arról tanúskodik, hogy a Gizella május 7-én lelt örök nyugalomra.

¹⁷⁰⁸ KRISTÓ, Szent István király. 119; GYÖRFFY, István király. 353–355; TÓTH, István és Gizella miseruhája. 164–175.

¹⁷⁰⁹ RÖCKELEIN, Heiraten. 104–106; ZSOLDOS, Árpádok és asszonyaik. 12–14.

Vazul

Névalak

Vazul nevének alakja kortársaihoz hasonlóan szintén vitákra adott okot a 19. századi magyar történetírásban. Karácsonyi János amellett kardoskodott, hogy Vazul neve nem származhatott a Basilius név görög alakjából, mivel ehhez az alakváltozáshoz vélekedése szerint igen jelentős időnek kell eltelnie. Karácsonyi úgy vélte, hogy inkább a Vászoly névalak áll közelebb az eredeti ejtismódhoz, amelyet a Veszprém melletti Vászoly falu neve is őriz.¹⁷¹⁰ Pauler Gyula is kiállt e nézet mellett, bár ő inkább a német *Wacilo* név egyik alakjának tekintette azt.¹⁷¹¹ Wertner Mór ezzel szemben a görög *Bazil* névből való eredet mellett száll síkra.¹⁷¹² Györffy György úgy vélte, hogy a görög egyházban divatos *Vaszili* név változatának kell tartanunk, amely Szent Vazul kultusza nyomán terjedt el.¹⁷¹³ Hasonló nézeten volt Kristó Gyula is, szerinte a görög *Baszileiosz* név alakját őrzi Vazul neve, ami talán görögkeleti kereszténységére is utalhat.¹⁷¹⁴ A kutatás ma már inkább úgy tartja, hogy Vazul herceg e nevet a keresztségben nyerte el.¹⁷¹⁵ A Karácsonyi János által javasolt Vászoly név ugyanakkor több történeti munkában is rendre felbukkan, a kutatásban közmegegyezés uralkodik e tekintetben, mind a Vazul, ugyanis mind a Vászoly név elfogadott a magyar historiográfiában.¹⁷¹⁶

Ismertebb névalakok

Vazul,¹⁷¹⁷ Wazul,¹⁷¹⁸ Waczul,¹⁷¹⁹ Waczaul¹⁷²⁰ Wanczille,¹⁷²¹ Wanczul¹⁷²²

Származás

¹⁷¹⁰ KARÁCSONYI, Az Árpádház. 50.

¹⁷¹¹ PAULER, A magyar nemzet. I. 75.

¹⁷¹² WERTNER, Az Árpádok. 22.

¹⁷¹³ GYÖRFFY, István király. 91.

¹⁷¹⁴ KRISTÓ, Magyarország története. 113. Vö. VESZPRÉMY, Vazul. in KMTL 721.

¹⁷¹⁵ VÁCZY, Vazul-hagyomány. 310.

¹⁷¹⁶ HÖMAN, Magyar Történet. I. 170; MAKK, Külpolitika. 66. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 89.

¹⁷¹⁷ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 311, 320, 325, 344; *Chronicon Monacense.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 67.

¹⁷¹⁸ *Chronicon Zagrabense.* Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 206, 208; *Simonis de Keza Gesta Hungarorum.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 172, 173, 174, 178; *Chronicon Posoniense.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 35, 37; *Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta.* Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 329; *Legenda Sancti Gerardi episcopi.* Ed. Emericus Madzsar SRH. II. 501.

¹⁷¹⁹ *Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum.* Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 152.

¹⁷²⁰ *Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum.* Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 152, 168.

¹⁷²¹ *Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum.* Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 151.

¹⁷²² *Chronicon rhythmicum Henrici de Mügeln.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 258, 259.

Vazul a magyar narratív források egybehangzó állítása szerint Mihálynak és ismeretlen nevű feleségének a házasságából származott.¹⁷²³ Györffy György éppen Vazul névalakjából következtette ki, hogy Vazul és Szár László anyja bolgár származású lehetett, amely egy esetleges magyar-bolgár szövetség létrejöttére utalhat.¹⁷²⁴ Vélhetőleg Vazul volt Mihály legidősebb életben maradt fia, hiszen a krónikakompozíció beszámolója szerint Szent István Imre herceg halála után Vazult akarta megtenni utódjának.¹⁷²⁵ A kutatás ugyan kimutatta, hogy a krónikafejezet nem az események tényleges menetét adja elő, hiszen ezzel szemben a hitelesnek tartott, kortárs Altaichi Évkönyv híradásai arról szólnak, hogy Szent István Pétert tette meg utódjának. Azonban az évkönyvből az is kiderül, hogy Vazul e jelölést nem fogadta el.¹⁷²⁶ Ezen felül a magyar krónikás hagyomány az Árpádok genealógiájának ismertetésekor Vazul nevét Szár László előtt közli, illetve a Zágrábi Krónika pontosan meg is adja, hogy Mihály első fia Vazul volt.¹⁷²⁷ Egyes régebbi történetíróink, akik szerint e felsorolás hibás, inkább Szár Lászlót teszik meg idősebb fivérnek, ám Váczy Péter kimutatta, hogy mindez annak a genealógiai hamisításnak a része, amely Andrást, Bélát és Leventét eltávolította tényleges apjuktól, Vazultól.¹⁷²⁸

Születési idő

Vazul születési idejét a rendelkezésre álló források alapján nem tudjuk meghatározni. Támpontot adhatna az Altaichi Évkönyv azon passzusa, amely elmondja, hogy fiai menekülésükkor még kiskorúak (*parvulos*) voltak,¹⁷²⁹ ám nem tudjuk, hogy Vazulnak voltak e más gyermekei. Vélhetőleg Vazul 997 körül már nagykorúnak számított.

Házassági kapcsolat

¹⁷²³ „[...] Michael vero genuit Calvum Ladizlaum et Vazul [...]” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 63. 311; „Mihal vero, frater Geichae genuit Wazul et Zar Ladislaum.” Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 43. 172.

¹⁷²⁴ GYÖRFFY, István király. 99.

¹⁷²⁵ „Interim vero viribus corporis cepit destitui et langore gravissimo se gravatum sentiens misit festinanter nuncium, scilicet Budam filium Egiruthd, qui Vazule patruelis sui filium, quem recluserat rex propter iuvenilem lasciviam et stultitiam, ut corrigeretur, de carcere Nitrie educeret et ad se duceret, ut eum antequam moreretur, regem constitueret.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 69. 320.

¹⁷²⁶ A forrás értelmezésére I. BAGI, Divisio Regni. 273–275.

¹⁷²⁷ „Dux iste Michael habuit duos filios. Primus fuit dux Wazul, secundus fuit Ladizlaus Calvus.” Chronicon Zagrabienense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. c. 1. 206.

¹⁷²⁸ VÁCZY, Vazul-hagyomány. 313.

¹⁷²⁹ „Stephanus bonae memoriae rex, avunculus ipsius, cum filius eius patre superstite esset mortuus, quoniam alium non habuit filium, hunc fecit adoptivum ipsumque regni heredem locavit; filium fratris sui digniorem in regno, quia hoc non consensit, cecavit et parvulos eiusdem exilio relegavit.” Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad. a. 1041. 24.

Vazul házassági kapcsolata és gyermekei középkori történetírásunk egyik vitás kérdésének számított egészen addig, amíg Váczy Péter nem jelentkezett nagy jelentőségű tanulmányával, amelyben sikerült tisztázni Vazul családi összeköttetéseit. A probléma abban gyökerezett, hogy a magyar források ellentmondásosan szóltak fiai származásáról. Ez annak a genealógiai hamisításnak tudható be, amely Vazult Szent István akaratával szembeni ellenállása miatt kívánta eltávolítani fiait biológiai apjuktól. A krónika többször is úgy fogalmaz, hogy a hazahívott András Szent István nemzetségéből származott,¹⁷³⁰ azaz legitimációját a szent királytól eredeztette. Ez azonban nem állt összhangban Vazul cselekedeteivel, vélhető pogányságával és törvénytelen házasságával egy bizonyos Tátony nembeli nővel.¹⁷³¹ A 12. század során a krónikás hagyomány a regnáló Árpádok felkérésére tehát módosította az addig ismert genealógiát és Szár Lászlót tette meg a hercegek apjának és egyúttal a 12. századi Árpád-házi királyok ősné is.¹⁷³²

A 14. századi krónikakompozíció és Kézai Simon is fenntartotta, hogy Vazulnak egy Tátony nembeli asszonya volt, akivel nem törvényes módon élt együtt.¹⁷³³ Györffy György szerint a *Tatun* alak a *Catun* téves írásmódjára utal, amely nomád népeknél a kagán feleségének a címét jelentette.¹⁷³⁴ Gerics József ezzel szemben nem tartotta elfogadhatatlannak a Tátonyok létezését.¹⁷³⁵ Gerics érdeme továbbá az is, hogy az ágyaskapcsolatoknak a korban használatos értelmezését bemutatta.¹⁷³⁶ Ebből kiderül, hogy még a 11. század során sem számított szokatlannak az a gyakorlat, amely során az uralkodók és családtagjaik ágyasokat tartottak.¹⁷³⁷ A törvénytelen jelző tehát arra utal, hogy a történet lejegyzésekor már alapvetően megváltozott ez a nézet, és csak a keresztény házasság számított törvényesnek,¹⁷³⁸ azaz az ilyen ágyaskapcsolatból született gyermekek ekkor már nem tarthattak igényt az örökségre. Ebből következőleg mind Váczy, mind Gerics megkísérelték meghatározni a krónikahely keletkezési idejét. Váczy Péter II. Géza kori betoldásnak

¹⁷³⁰ „[...] *Endre, Bele et Leuente, qui de genere Sancti Stephani regis progeniti erant [...]*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 81. 336.

¹⁷³¹ „*Tradunt quidam istos tres fratres filios fuisse Vazul ducis ex quadam puella de genere Tatun et non de vero thoro ortos esse, et ob hanc coniunctionem illos de Tatun nobilitatem accepisse.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 87. 344.

¹⁷³² VÁCZY, Vazul-hagyomány. 304–338.

¹⁷³³ I. 1731. jsz; „*Quidam autem istos fratres ex duce Wazule progenitos asseverant ex quadam virgine de genere Tatun, non de vero thoro oriundos, et pro tali missitalia illos de Tatun nobilitatem invenisse.*” *Simonis de Keza Gesta Hungarorum.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 55. 178.

¹⁷³⁴ GYÖRFFY, Török női méltóságnév. 109.

¹⁷³⁵ GERICS, A Tátony nemzetségről. 3.

¹⁷³⁶ GERICS, A Tátony nemzetségről. 1–23.

¹⁷³⁷ GERICS, A Tátony nemzetségről. 10.

¹⁷³⁸ HÓMAN, *Gesta Ungarorum.* 91. Vö. GERICS, A Tátony nemzetségről. 10.

vélte,¹⁷³⁹ míg Gerics József szerint a fejezet legkésőbb a 12. század első felére datálható.¹⁷⁴⁰ Annyi bizonyos, hogy Vazul ágyaskapcsolata a 12. századra vált terhessé a dinasztíának, így testvérét, Lászlót tették meg ősüknek, aki nem keveredett összetűzésbe Szent Istvánnal.

Gyermekek

Vazul házassága kapcsán már esett szó arról, hogy gyermekeinek származásáról több nézet is tartotta magát. Pauler Gyula és Wertner Mór azt vallották, hogy András, Béla és Levente Szár László fiai. A forrásokban szóló ellentmondást azzal igyekeztek eloszlatni, hogy mind Anonymus, mind Kézai, akik minderről beszámoltak, királyi jegyzők lévén biztosan ismerték az igazságot.¹⁷⁴¹ Karácsonyi János és Hóman Bálint tartották magukat ahhoz a nézethez, amelyet a Gellért legenda¹⁷⁴² és a Zágrábi Krónika¹⁷⁴³ is alátámaszt, hogy a hercegek apja Vazul volt. Többször is utaltunk már rá, hogy az utóbbi elmélet bizonyítása és a kétségek eloszlatása a Vazul-fiak származását illetőleg Váczy Péter érdeme. Pauler és Wertner ugyanakkor kénytelenek voltak másokat megtenni Vazul gyermekeinek, hiszen a hercegeket Szár Lászlótól származtatták. Pauler szerint a Zágrábi Krónikában említett Domoszló, nem lehetett Szár László fia, így megtette Vazul gyermekének, mégpedig oly módon, hogy Domoszló névalakot vélte Vazul pogány nevének, gyermekét pedig apja után Vazulnak gondolta.¹⁷⁴⁴ Wertner Domoszló herceget vélte Vazul fiának.¹⁷⁴⁵ A források által fenntartott információk és a magyar szakirodalmi vélekedések fényében igencsak meglepő, hogy még az utóbbi időben is olyan munka megjelenéséről értesülhetünk, amely Szár László fiainak tüntetik fel Vazul gyermeket.¹⁷⁴⁶

Halála

Vazul haláláról a megbízható források hallgatnak. A krónikakompozíció arról számol be, hogy Vazult Szent Imre herceg halála után megvakították és fülébe forró ólmot öntöttek.¹⁷⁴⁷ Korábban már szoltunk e krónikahely problémás mivoltáról, hiszen a forrás az eseményeket

¹⁷³⁹ VÁCZY, Vazul-hagyomány. 337.

¹⁷⁴⁰ GERICS, A Tátony nemzetségről. 5.

¹⁷⁴¹ PAULER, A magyar nemzet. I. 413. 154. jsz.

¹⁷⁴² „Cum ergo maxima discordia orta fuisset inter Petrum regem et Ungaros, Ungari miserunt sollempnes nuntios post filios Wazul: Endre, Bela et Leventhe, qui erant de genere sancti regis Stephani, petentes eos, ut de Polonia ad Ungariam venirent.” Legenda Sancti Gerardi episcopi. Ed. Emericus Madzsar SRH. II. c. 15. 501.

¹⁷⁴³ „Iste dux Wazul habuit tres [filios. Primus fuit dux Andreas, postea] factus rex. Secundus fuit dux Bela, [...] infra apparebunt. Tertius fuit dux L[euente.]” Chronicon Zagrabiense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. c. 1. 206.

¹⁷⁴⁴ PAULER, A magyar nemzet. I. 413. 154. jsz.

¹⁷⁴⁵ WERTNER, Az Árpádok. 591.

¹⁷⁴⁶ RAFFENSPERGER, Reimagining Europe. 98.

¹⁷⁴⁷ „Sebus itaque preveniens nuncium regis effodit oculos Vazul et concavitates aurium eius plumbo obturavit et recessit in Bohemiam.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 69. 320.

Gizella királyné mesterkedésének tudta be. A vakítás tényét ugyanakkor az Altaichi Évkönyv is megerősíti.¹⁷⁴⁸ A büntetés mértékéből kiindulva a kutatás több elméletet is kidolgozott. Hóman Bálint szerint a Szent István kisebb legendájának az uralkodó elleni merényletről szóló részlete¹⁷⁴⁹ Vazulnak vagy híveinek a tetteit beszéli el, amiért a hercegnek bűnhődni kellett.¹⁷⁵⁰ Az összefüggés a legendaszövegben említett merénylet és a niederaltaichi kolostor évkönyvében is megtalálható vakítás között nem zárható ugyan ki, de egyes vélekedések szerint nem is bizonyítható.¹⁷⁵¹ Mivel Szent István halálakor, 1038 augusztusában már nem hallunk sem felőle, sem esetleges híveiről, arra következtethetünk, hogy Vazul ekkor már nem volt az élők sorában.¹⁷⁵²

Összegzés

Vazul életadatainak meghatározásakor – ez egyébként az Árpádok dinasztiáját alkotó 10–11. századi személyekről általánosságban is elmondható – feltételezésekre hagyatkozhatunk csupán. Érdeemes abból kiindulni, hogy unokatestvére Szent István valamikor a 970-es évek környékén születhetett, a nemzedékrendet figyelembe véve tehát Vazul valamikor a 970-es évek második felében vagy nem sokkal ezután születhetett. Noha minden valószínűség szerint megkeresztelték, pogány szokásai felől nem sok kétségünk lehet, mert egyfelől fia, Levente is nyíltan pogány módra élt, másrészt pedig a krónika arról ad hírt, hogy István „*vérrokonai közül senki nem látszott alkalmasnak arra, hogy halála után az országot keresztény hitében megőrizze.*”¹⁷⁵³ Bizonyára ágyasokat is tartott, egyikük származását a történeti hagyomány megőrizte és a Tatónyok nemzetségével azonosította. A Györffy György által

¹⁷⁴⁸ „*Stephanus bonae memoriae rex, avunculus ipsius, cum filius eius patre superstite esset mortuus, quoniam alium non habuit filium, hunc fecit adoptivum ipsumque regni heredem locavit; filium fratris sui digniorem in regno, quia hoc non consensit, cecavit et parvulos eiusdem exilio relegavit.*” *Annales Altahenses maiores*. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1041. 24.

¹⁷⁴⁹ „*Post non multum temporis egrotationem incurrit, qua postmodum corpore excessit, longaue langoris molestia ingravescere in pedibus stare nequibat. Videntes autem quatuor nobilissimi palatinorum diu graviterque laborantem, nam ipsi adhuc in perfidia cordis errabant, consilium iniquitatis duxerunt occasumque eius in mortem conati sunt tractare. Iam die advesperascere, antequam in domo lucerna accenderetur, unus eorum audact[er] sub obscuro ingressus est et ad iugulum ense nudatum sub clamide tegebat. Dum pedem inhiaret, is ubi rex quiescebat, revera celesti impulsu gladius corruit, percussusque in terram tinnitum reddidit. Statim expectatus causam requisivit, et tamen quid fuisset, presciverat. Vir ille anxius obruit, consilium furoris sui recognovit, doluit, accessit, procubuit, vestigia regis amplexatus est, se deliquisse fatebatur, sibi indulgere precabatur. Veniam querentem non avertit, facinus facile dimisit, idemque iussus traditionis conscios aperuit. Postera die precepto regis homicide illi inventi adducuntur, et adversus eos iudicia locutus est. Ut autem reliquis essent in exemplum et discerent dominos summo honore venerari, visu privavit, manus noxias abscidit et qui iniustitia sua insidias iusto sanguini paraverant, iudicio iustitiae in malum vite suae devenerunt.*” *Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta*. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. *Legenda minor*. c. 7. SRH II. 399.

¹⁷⁵⁰ HÓMAN, Szent István. 293–297.

¹⁷⁵¹ VÁCZY, Vazul-hagyomány. 311–312.

¹⁷⁵² vö. KÁDÁR, Az Árpád-házi uralkodók. 65.

¹⁷⁵³ Bollók János fordítása. KK 45.

felvetett bolgár feleség nem bizonyítható, pusztán névalakokra épített hipotézis, amely egyben tudatos dinasztikus politikát is feltételez. Mindez persze adatok hiányában nem is cáfolható. Mára már tisztázott, hogy fiai, András, Béla és Levente, akik közül ketten is elnyerték a királyi címet, apjuk megvakítása után Csehországba menekültek. Vazulnak a vesztét pogány szokásai, Szent Istvánhoz közeli rokonsága és az első keresztény magyar uralkodó akaratával való szembeszegülése okozta, utóbbi következtében szemét kitolták. Vélhetően a vakítással járó büntetés vezetett Vazul halálához is.

Szár László

Névalak

Szár László¹⁷⁵⁴ személyéről a magyar krónikás hagyományból értesülünk csupán. Nevét a forráshely minden esetben párosította a 'szár' azaz kopasz, latin nyelven *calvus* jelzővel. Wertner Mór a melléknévből még nem következtetett arra,¹⁷⁵⁵ hogy ez minden bizonnyal annak a jele, hogy László a fejét pogány módra leborotváltatta. A pogány hajviselet egyébként nem minősült ismeretlen szokásnak a 10–11. századi Magyarországon, ugyanis Koppány apjára, Szeréandre is a 'tar' melléknévvvel hivatkoznak a források,¹⁷⁵⁶ illetve Vatáról a krónikaszerkesztmény szintén azt mondja el, hogy pogány módra leborotválta a fejét.¹⁷⁵⁷

Ismertebb névalakok

Ladislaus Calvus,¹⁷⁵⁸ Zar Ladislaus,¹⁷⁵⁹ Zaar Ladislaus,¹⁷⁶⁰ Zarladislaus¹⁷⁶¹

Származás

Szár László Mihálynak és ismeretlen nevű feleségének a házasságából származott.¹⁷⁶² Györffy György úgy vélte, hogy mivel testvérének, Vazulnak a görögkeleti egyházban használatos Vaszili névalakja, és László nevének Vladislav variánsa egyaránt megtalálható Sámuel bolgár cár családjában, megengedhető az a feltételezés, hogy László és testvére bolgár anyától született.¹⁷⁶³ Egyes vélekedések szerint László lehetett az idősebb fivér, hiszen a krónikakompozícióban Vazul előtt említik a nevét.¹⁷⁶⁴ Váczy Péter azonban kimutatta, hogy Szár László személye a magyar történeti hagyomány számára azért válhatott fontossá, mert a Szent István kultuszát megteremtő és ápoló Árpádok azon igyekeztek, hogy magukat biológiai apjuktól, Vazultól eltávolítsák. Ennek egyik lenyomataként a magyar krónikás

¹⁷⁵⁴ A László névalak jelentéséről részletesen l. a melléklet Szent László nevééről szóló részét. 432–433.

¹⁷⁵⁵ WERTNER, Az Árpádok. 111.

¹⁷⁵⁶ „*Erat autem Cupan filius Calvi Zyrind, qui etiam vivente Geycha duce, patre Sancti Stephani regis ducatum tenebat.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 64. 313.

¹⁷⁵⁷ „*Primus autem inter Hungaros nomine Vatha de castro Selus dedicavit se demoniis radens caput suum et cincinnos dimittens sibi per tres partes ritu paganorum.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 82. 337–338.

¹⁷⁵⁸ *Chronicon Zagrabiense.* Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 206, 311.

¹⁷⁵⁹ *Simonis de Keza Gesta Hungarorum.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 172.

¹⁷⁶⁰ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 290, 298.

¹⁷⁶¹ *Simonis de Keza Gesta Hungarorum.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 173, 177, 178.

¹⁷⁶² „*[...] Toxun genuit Geycham et Michaelem [...]*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 63. 311.

¹⁷⁶³ GYÖRFFY, István király. 99.

¹⁷⁶⁴ l. 1762. jsz.

hagyományban az Árpádok genealógiájának bemutatásakor László került tehát a felsorolás élére.¹⁷⁶⁵

Születési idő

László születési idejéről semmilyen pontos adattal nem rendelkezünk, a kutatás a családjával kapcsolatos információtöredékekre kénytelen hagyatkozni. A magyar krónikák hallgatnak Szár László sorsáról, ez a némaság talán arra enged következtetni, hogy Szent Imre halála után – amikor Vazul megvakítására sor került –, László már nem élt, hiszen neve fel sem merült az öröklés kapcsán. A krónikakompozíció is csupán arról ad hírt, hogy Csehországban egyedül Vazul fiai kerestek menedéket.¹⁷⁶⁶ Születésének datálásával kapcsolatban megközelítő adatokkal szolgálhat unokatestvéreinek, Géza gyermekeinek a szintén csak becslés útján meghatározott születési ideje.

Házassági kapcsolat

László házassági kapcsolatára egyetlen utalás található a forrásokban. A 14. századi krónikakompozíció 87. fejezete arról számol be, hogy László *uxorem de Ruthenia dicitur accepisse*. A híradás azonban több szempontból is problémás. Mind a 86. mind a 87. fejezet kifejezetten arra szolgált, hogy Vazul fiait – akikben az Árpádok dinasztiája a későbbiekben továbbélt – Szár László gyermekeinek láttassa. Felmerülhet a kérdés, hogy a ruszbeli feleség valós adat-e, avagy része annak a genealógiai hamisításnak, amely Andrást, Bélát és Leventét eltávolította tényleges szüleitől. Kézai Simon a 13. század során azonban már nem tartotta szükségesnek lejegyezni a *de Ruthenia* történő házasságot, a testvérek és Szár László nemességét a Szkítiából való származással bizonyította.¹⁷⁶⁷ Anonymus szintén nem említi László ruszbeli asszonyát, ám András király feleségének éppen a származását emeli ki.¹⁷⁶⁸ Hóman Bálint szerint Szár László „*rutén*” felesége – mivel maga is az uralkodóház tagja volt

¹⁷⁶⁵ VÁCZY, Vazul-hagyomány. 313.

¹⁷⁶⁶ „*Convocatis itaque filiis Calvi Ladislai patruis sui, scilicet Andrea, Beela et Leuentaea, consuluit eis, ut quanto citius possent, fugerent, ut sic sibi salutem et corporum suorum servarent integritatem. Illi igitur salubri consilio sancti regis acquiescentes a facie malorum et dolorum in Bohemiam fugerunt.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 69. 321.

¹⁷⁶⁷ „*Absque hoc namque nobiles sunt et de Scitia oriundi, quia isti sunt filii Zarladislai.*” *Simonis de Keza Gesta Hungarorum.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 55. 178.

¹⁷⁶⁸ „*Ubi etiam longo post tempore ipse Ketel et filius suus Tulma more paganismo sepulti sunt, sed terram illam, que nunc Ketelpotaca vocatur, posteritas eius usque ad tempora Andree regis filii calvi Ladizlay habuit. Attamen rex Andreas de posteris Ketel canbium illum locum duabus de causis, unum quia utilis regibus erat ad venationes, secundum quia diligebat partes illas habitare uxor sua eo, quod propius ad natale solum esset, quia erat filia ducis Ruthenorum et timebat adventum imperatoris Theotonicorum, ut ne ulterius sanguinem Petri regis Hungariam intraret, ut in sequentibus dicitur.*” *P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum.* Ed. Aemilius Jakubovich SRH. I. c. 15. 56.

–, sokkal inkább megfelelt a 12. században regnáló Árpád-házi királyok igényeinek.¹⁷⁶⁹ A fentiekből következően úgy véljük, hogy a krónikaszerkesztmény által megőrzött *uxor de Ruthenia* is annak a genealógiai hamisításnak a része, amely éppen a krónikáinkban a Vazulnál szereplő *non de vero thoro*¹⁷⁷⁰ kitétel ellenpontjaként került a krónikaszerkesztménybe. Több indok is ez a felvetés mellett szól. Egyfelől maga a krónika is óvatosságra int a *dicitur* ige használatával,¹⁷⁷¹ másrésről nem tűnik lehetetlennek, hogy Vazul-fiaknak az uralkodó megbízásából új genealógiát szerkesztő névtelen kompilátor a széles körben ismert tényt, miszerint András hazahívásakor *in Rusciam* tartózkodott,¹⁷⁷² egybekapcsolta az apjuknak vélt Lászlónak a házassági összeköttetésével. András király maga is Rurik hercegnőt vett feleségül, így semmi kivetnivaló nem volt abban, hogy László felesége is a Ruszban uralkodó dinasztiából származzon. A krónika egyébként sem említi, hogy András és Levente valamelyik rokonukhoz indultak volna Lengyelországból, hanem általánosan az *in Rusciam* kifejezést használja.¹⁷⁷³ Mindemellett nehéz lenne elképzelni, hogy Szár László, akinek a pogány szokásokhoz való ragaszkodása nagyon is valószínű, ne élt volna a *non de vero thoro* kapcsolatok adta lehetőséggel, hiszen a fiának megtett ’fehér’ és ’katolikus’ jelzőkkel említett Andrásról¹⁷⁷⁴ szintén krónika mondja el, hogy ágyasától fia született.¹⁷⁷⁵ Mivel az új genealógiai hagyomány Lászlót tette meg a Szent István után regnáló Árpád-házi királyok ősapjának – akiknek ezáltal az estleges „törvénytelen” származása szóba se jöhetett – találni kellett egy törvényes és vitán felül álló házasságot, amely megfelelő ellenérvként szolgálhatott. A házasság hitelének az igazolására Szár László fiának, Domoszlónak kétségkívül szláv eredetű nevét szokás felhozni, amiből nézetünk szerint csak az következik, hogy Lászlónak lehetett egy vagy akár több szláv felesége vagy ágyasa, az azonban nem, hogy Domoszló anyja a Ruszból származott volna.

Makk Ferenc ugyanakkor a krónikakompozíció e híradására alapozva úgy vélte, hogy Vlagyimir nagyfejedelem uralkodása alatt, egy pápai-cseh-magyar küldöttség érkezése során jött létre Szár László és egy „*oros*” hercegnő frigye.¹⁷⁷⁶ H. Tóth Imre az ÁKÍF-ban közölt

¹⁷⁶⁹ HÓMAN, *Gesta Ungarorum*. 90–91.

¹⁷⁷⁰ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 87. 344.

¹⁷⁷¹ „[...] *Calvi Ladizlai, qui uxorem de Ruthenia dicitur accepisse, ex qua tres isti fratres generantur.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 87. 344.

¹⁷⁷² „*Tunc nobiles Hungarie videntes mala gentis sue in Chanad in unum convenerunt, consilioque habito totius Hungarie nuncios misserunt sollemnes in Ruscia ad Andream et Leuentam.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 81. 337.

¹⁷⁷³ „*Abhinc postea in Rusciam sunt profecti.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 80. 336.

¹⁷⁷⁴ „*Iste quidem rex Albus Andreas et Catholicus est vocatus.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 344.

¹⁷⁷⁵ „*De concubina autem, quam habuit de villa Moroth, genuit Georgium.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 345.

¹⁷⁷⁶ MAKK, *Külpolitika*. 55–56. ill. MAKK, *Külpolitika DSc*. 64.

Orosz Évkönyvekhez írt jegyzetekben a hercegnőt Premiszlava néven említi.¹⁷⁷⁷ A Makk Ferenc által említett követjárás tényét a legújabb kutatás nem tartja hitelesnek,¹⁷⁷⁸ így nézetünk szerint a házasság és a Premiszlava név továbbra is kérdéses marad. Ugyanakkor a fent idézett magyar szakirodalmi munkák mellett az ukrán történetírás álláspontja szerint sem szabad végérvényesen megkérdőjeleznünk a házasság történeti létének hitelét.¹⁷⁷⁹

Gyermekek

Szár László gyermekeiről szóló híradások a forrásokban ellentmondásosak, és ahogyan azt Váczy Péter találóan megjegyezte: „*Ott ahol a források egymást cáfolják, a történetírók se lehetnek egy véleményen.*”¹⁷⁸⁰ Wertner Mór és Pauler Gyula elfogadták,¹⁷⁸¹ hogy a krónikakompozícióban és a Kézainál leírtak igazak, azaz a három testvér Szár László fia. Váczy azonban nagy hatású tanulmányában tisztázta András, Béla és Levente származását a Zágrábi krónika, Szent Gellért nagyobb legendája és az Altaichi Évkönyv híradásainak felhasználásával, és arra is rámutatott, hogy a három Árpádfi Vazul gyermeke volt.¹⁷⁸²

Közmegegyezés honol arra nézve, hogy Szár László fiának tekinthető az a Domoszló (Damaslaus), akiről a magyar narratív források közül csak a *Chronicon Zagrabiense* emlékezik meg,¹⁷⁸³ történeti létét azonban diplomatikai kútfők is megerősítik. II. Géza nevében az 1158 során került kiadásra az az oklevél, amely nemcsak az 1015. évi Szent István által a pécsváradi monostor számára adott levelének az átírását tartalmazza, hanem Szent László és II. Béla királyok donációi mellett megemlékezik egy bizonyos *Damaslaus dux* által tett felajánlásról is.¹⁷⁸⁴ Ismeretes ugyanakkor, hogy az okiratba interpoláció következtében kerültek az említett adományok, a levél formuláns részei pedig a pannonhalmi és pécsi oklevelekből származnak.¹⁷⁸⁵ Az okiratban szereplő Árpád-házi személyeknek a történeti létezésében azonban nem kételkedhetünk, így bizonyos, hogy a 12. század derekán még ismertek Magyarországon egy Damaslaus nevű herceget, aki nemcsak adományt tett a pécsváradi monostor számára, hanem az okirat szerint ide is temetkezett.¹⁷⁸⁶ Wertner és

¹⁷⁷⁷ ÁKÍF 346. 1193. jsz.

¹⁷⁷⁸ FONT, A Kijevi Rusz és a Magyar Királyság. 306. különösen 19. jsz.

¹⁷⁷⁹ VOLOSHCHUK, Ruthenian-Hungarian Matrimonial Connections. 11. Az Árpádok és Rurikok közti genealógiai kapcsolatának rövid historiográfiai ismertetését I. Uo. 8–10.

¹⁷⁸⁰ VÁCZY, Vazul-hagyomány. 305.

¹⁷⁸¹ WERTNER, Az Árpádok. 113; PAULER, A magyar nemzet. I. 154. jsz. 413–414.

¹⁷⁸² VÁCZY, Vazul-hagyomány. 304–338.

¹⁷⁸³ „*Dux autem Ladizlaus, de quo supra habuit filium, qui vocatus est Bonuzlo.*” *Chronicon Zagrabiense*. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. c. 1. 206.

¹⁷⁸⁴ DHA I. nr. 12. 63–80.

¹⁷⁸⁵ SZENTPÉTERY, Pécsváradi és pécsi alapítólevél. 583–640. Vö. KRISTÓ, Szent István okleveléről. 307–321.

¹⁷⁸⁶ „*Dux quoue Damazlaus exceptis prescriptis idem decoravit atque ditavit monasterium: scilicet tabula argentea ante altare Sancti Benedicti et altari argento ad viam et ecclesia in honore Omnium Sanctorum dedicata, in qua persoluto mortis debito sub altare corpus eius honestissime est sepultum.*” DHA I. nr. 12. 77.

Pauler, akik meg voltak győződve arról, hogy Szár László fiainak András, Béla és Levente tekinthető, természetesen nem fogadták el ezt a genealógiai összeköttetést. Wertner Domoszlót ezért Vazul fiának vélte,¹⁷⁸⁷ míg Pauler azzal az érdekes érveléssel állt elő, hogy a Zágrábi Krónikában szereplő Domoszló és a magvakított Vazul egy és ugyanazon személy, akinek volt egy szintén Vazul névre hallgató fia. Az oklevélben említett Domoszló Pauler szerint viszont inkább Aba Sámuel fia lehetett, erre engednek ugyanis következtetni az Abák uradalmi mellett elterülő birtokok eladományozása a pécsváradi monostor javára, illetve a Domoszló testének kiemelésekor tapasztalt csodálatos jelenet, amely igen hasonlatos Aba Sámuel sírjának felnyitásakor leírt eseményekkel.¹⁷⁸⁸

Werner ugyanakkor tisztázta, hogy a régebbi genealógiai irodalomban a Pray György által is Szár László gyermekének tulajdonított Adelheid valójában I. András leánya,¹⁷⁸⁹ akiről Prágai Cosmas is megemlékezett.¹⁷⁹⁰

Halála

László halálával kapcsolatosan az egyetlen kiindulópont Vazul fiainak fentebb már említett csehországi menekülése. A magyar történetírás általában elfogadja azt a Wertnernél is közölt adatot,¹⁷⁹¹ amely szerint Szár László ekkor már nem élt, azaz halála valamikor az 1031 előtti évekre tehető.

Összegzés

A Szár Lászlóval kapcsolatosan megőrzött rövid híradások nem alkalmasak arra, hogy személyének pontos genealógiai adatait meghatározzuk. Születésére bizonyosan 997 előtt kerülhetett sor, hiszen apja vélhetően Szent István hatalomátvételekor már nem volt életben. A nevéhez kapcsolt 'szár' jelező alapján feltehető, hogy hasonlóan a 11. századi Magyarország számos előkelőjéhez, pogány módon élt. Lászlót a 12. század során a hazai kútfők az Árpádok őseinek tették meg, azonban e genealógiai hamisításnak a körülményeit a magyar történetírás megnyugtató módon tisztázta. Nézetünk szerint ruszbeli felesége szintén e genealógiai hamisítás következtében keletkezett fikció, ugyanakkor mindenképp szükséges elmondani, hogy e hipotézis nem áll olyan biztos alapon, hogy kizárjuk annak lehetőségét, hogy László valóban egy Rurikida hercegnőt vehetett feleségül. Ez utóbbi nézet

¹⁷⁸⁷ WERTNER, Az Árpádok. 590.

¹⁷⁸⁸ PAULER, A magyar nemzet. I. 413–414. 154. jsz. Ezt az okfejtést későbbiekben Vajay Szabolcs is magáévá tette. VAJAY, Géza nagyfejedelem. 93. 111. jsz. Vö. a melléklet Aba Sámuelről szóló részével.

¹⁷⁸⁹ WERTNER, Az Árpádok. 113.

¹⁷⁹⁰ „*Forte fuit huic regi unica gnata, nomine Adleyta, iam thoro maritali tempestiva, valde formosa et multis procis nimium spes invidiosa.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 16. 107. Vö. a melléklet Adelheid nevééről és származásáról szóló részével. 409–411.

¹⁷⁹¹ WERTNER, Az Árpádok. 112.

mellett nemcsak fiának, Domoszlónak szláv eredetű neve szól, hanem Anonymus Taksony feleségéről szóló passzusának¹⁷⁹² analógiája is, hiszen ezt rövid híradást is hitelesnek fogadja el a kutatás. Nem elképzelhetetlen azonban, hogy László pogány életmódjának megfelelően akár több feleséget vagy ágyasokat is tartott. Egyetlen gyermekéről van csak tudomásunk, akit a pécsváradi alapítólevél és a Zágrábi Krónika is Domoszlónak nevez. László vélhetőleg még 1031 előtt hunyt el.

¹⁷⁹² „[...] *dux Zulta duxit filio Tocsun uxorem de terra Cumanorum [...]*” P. magistri, qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum*. Ed. Aemelius Jakubovich SRH. I. c. 57. 114.

Szent Imre

Névalak

Szent István és Gizella fiának a neve nagybátyjának, II. Henrik császárnak a névalakjára vezethető vissza. Ez a megállapítás nem újdonság a magyar történetírásban, hiszen már Pray György is felvetette, hogy az Imre névalak a *Henricus* név magyar változata.¹⁷⁹³ Wertner Mór arra hivatkozva, hogy Imrét a külhoni kútfők Henriknek – latinul *Henricus*nak – nevezik szintén elfogadta e nézetet.¹⁷⁹⁴ E névadási gyakorlat nem számít kirívó esetnek, hiszen Laskai Osvát és Jakob Unrest kései munkái alapján feltételezzük,¹⁷⁹⁵ hogy a királyi párnak született egy Ottó nevű gyermeke is, aki fiatalon hunyt el. Ottó herceg névadásában is nyilvánvaló az utalás III. Ottó császárra, akivel Gizella apja révén rokonságban állt.¹⁷⁹⁶ A magyar Imre névalak valamivel később, a *Henricus*-*Emericus*-Imreh átvétel útján alakult ki.¹⁷⁹⁷

Ismertebb névalakok

Emericus,¹⁷⁹⁸ *Emiricus*,¹⁷⁹⁹ *Emricus*,¹⁸⁰⁰ *Emiricus*,¹⁸⁰¹ *Emereich*,¹⁸⁰² *Henricus*,¹⁸⁰³
Hemericus,¹⁸⁰⁴ *Heinricus*¹⁸⁰⁵

¹⁷⁹³ PRAY, De sanctis Salomone rege et Emerico duce Hungariae. 41.

¹⁷⁹⁴ WERTNER, Az Árpádok. 58.

¹⁷⁹⁵ vö. a melléklet Gizella királyné gyermekeiről szóló részével. 296–298.

¹⁷⁹⁶ Részletesen I. a melléklet Gizella származásáról szóló részében. 286–290.

¹⁷⁹⁷ VESZPRÉMY, Szent Imre. in KMTL 281.

¹⁷⁹⁸ Chronicon Zagrabiense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 207; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 312, 316, 317, 318, 319, 408; Chronicon Monacense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 66, 67, 78; Chronicon rythmicum Henrici de Mügel. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 255, 257, 258; Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 329; Legenda Sancti Emerici ducis. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 449, 454, 456; Rogerii Carmen Miserabile. Ed. Ladislaus Juhász SRH. II. 552; Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 427.

¹⁷⁹⁹ Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 185.

¹⁸⁰⁰ Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 172.

¹⁸⁰¹ Chronicon Poseniense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 36, 37.

¹⁸⁰² Chronicon Henrici de Mügel. germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 145, 150, 151, 190.

¹⁸⁰³ Annales Posenienses. Ed. Emericus Madzar SRH. I. 125, 126; Chronicon Hungarico-Polonicum. Ed. Iosephus Deér SRH. II. 314, 315; Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 427; Legenda Sancti Emerici ducis. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 449, 450, 452, 453, 454, 456, 458, 459, 460.

¹⁸⁰⁴ Legenda Sancti Emerici ducis. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 449, 450; Legenda Sancti Gerardi episcopi. Ed. Emericus Madzar SRH. II. 488; Legenda Sancti Ladislai regis. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 520; Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 427.

¹⁸⁰⁵ Legenda Sancti Ladislai regis. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 391; Legenda Sancti Emerici ducis. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 453; Annales Hildesheimenses. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. 36; Annales Althahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. 19.

Származás

Szent Imre herceg Magyarország első királyának, Szent Istvánnak és feleségének, a bajor Gizellának a gyermeke. Származásáról mind a magyar, mind a külföldi források egybehangzóan nyilatkoznak.¹⁸⁰⁶ A magyar krónikakompozíció nemcsak Szent Imre származását örökítette az utókorra, hanem röviden szólt Imre testvéreiről is, akik vélhetően fiatalon haltak meg.¹⁸⁰⁷ Atyai nagyszülei Géza fejedelem és Sarolt, míg anyai részről II. Henrik bajor herceg és Gizella, Konrád burgundi király leánya. Anyja előkelő rokonsága révén nemcsak a szász császári dinasztiahoz, a burgund királyi házhoz, hanem a birodalmi elithez tartozó főúri családokhoz, így Welfekhez is rokoni szálak fűzték.¹⁸⁰⁸ Apja révén az Árpádok egyenesági sarja volt.

Születési idő

Annak ellenére, hogy Imre születési idejét több forrás is fenntartotta, mégsem tudjuk teljes pontossággal meghatározni. A kései, 16. századi keletkezésű Érdy kódex Imre születése kapcsán az 1000. évet hagyományozta az utókorra.¹⁸⁰⁹ A Katona István és Pray György munkásságán alapuló breviáriumi hagyományok szerint a herceg 24 éves korában halt meg, azaz az 1007. esztendőben született.¹⁸¹⁰ Ifjúi éveiről sajnos nem tudunk sokat. A Szent Gellért legenda híradása szerint apja a szent életű püspököt jelölte ki nevelőjének.¹⁸¹¹ Erre utalhat talán Kézai is, mivel lejegyezte, hogy apjához hasonlatosan a herceg is művelt és okos személy volt.¹⁸¹² Bizonyos azonban, hogy Imre nemcsak egyházi nevelésben részesült, hiszen

¹⁸⁰⁶ „*Sanctus rex de Ungaria Stephanus primus christianus leche filius et a primo duce Almo septimus, filium habuit unicum virum sanctum nomine Hemericum, qui vivente patre decessit Unde rex iste Petrus, de quo hic agitur, frater dicitur fuisse illius regine Gisle, de qua superius diximus.*” Albrici monachi Triumfontium Chronicon. Ed. Scheffer-Boichorst, P. MGH SS XXIII. ad a. 1041. 786; „*Et Heinricus, Stephani regis filius, dux Ruizorum, in venatione ab apro discissus, periit flebiliter mortuus.*” Annales Hildesheimenses. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. ad a. 1031. 36; „*Beatissimus igitur primus Hungarie rex Stephanus ducatum Hun[garie], antequam nomen regis acciperet, optinuit annis octo, regnavit au[tem] post hec annis triginta tribus, mensibus septem, diebus quatuordecim, habuitque filium Sanctum Emericum, qui eo vi ventet transivit de hoc mundo, virgo existens, plenus sanctitate.*” Chronicon Zagradiense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. c. 3. 207.

¹⁸⁰⁷ „*At rex Stephanus plures quidem genuit filios, sed inter alios habuit unum filium nomine Emericum Deo amabilem et hominibus honorabilem, cuius memoria in benedictione est.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 63. 312.

¹⁸⁰⁸ Részletesen I. a melléklet Gizella származásáról szóló részében. 286–290.

¹⁸⁰⁹ GYÖRFFY, István király. 374.

¹⁸¹⁰ TÖRÖK, Szent Imre. 51.

¹⁸¹¹ „*Fecitque eum filii sui Hemerici duci magistrum diebus multis.*” Legenda Sancti Gerardi episcopi. Ed. Emericus Madzsar SRH. II. c. 5. 488.

¹⁸¹² „*Erat enim beatus Rex Stephanus literatus, naturali quoque ingenio caelitus eruditus; similiter et Emericus.*” Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 44. 172.

ismert, hogy apja őt jelölte ki örökösének,¹⁸¹³ a trón várományosai a korabeli szokások szerint leginkább udvari nevelést kaptak. Erre nemcsak egykorú analógiák alapján következtethetünk, hanem abból is, hogy a Hildesheimi Évkönyv szerint Imre a *dux Ruizorum* címet viselte.¹⁸¹⁴ A latin titulus értelmezésével kapcsolatban több elmélet is napvilágot látott a kutatás során. Az egyik elképzelés szerint, amelyet Györffy György képvisel, a cím arra utal, hogy Imre a király testőrparancsnokságnak volt a feje. Györffy erre abból következtetett, hogy a 16. században az orosz szó nemcsak népjelölő értelemben volt használatos, hanem 'ajtónálló, testőr' jelentése is ismert volt. Emellett a cím újra felbukkan Imre halála után, amikor Szent István Pétert jelölte utódának. Mindebből Györffy szerint az következik, hogy Imre és Péter a királyi testőrség parancsnokaként viselte e címet.¹⁸¹⁵ Alapvetően más magyarázatot adott Kristó Gyula, aki szerint a nyugati határvidéken egy tömbben letelepített határvédő katonai segédnépek feletti uralommal magyarázta az „*oroszok hercege*” titulust.¹⁸¹⁶ Font Márta ugyanakkor úgy vélte, hogy a *dux Ruizorum* cím olyan rusz, azaz skandináv-varég harcosok vezérére utal, kiknek kettős szerepe lehetett: egyfelől a nyugati határvédelemben, másfelől a testőrségben is megtaláljuk őket. Utóbbi funkciójuk azonban csak Kálmán király idejétől adatolható.¹⁸¹⁷ Az elméletekben közös pont, hogy a titulus bizonyosan hadakozással, katonai ismeretekkel kapcsolatos, azaz Imrének el kellett sajátítania ezeket a jártasságokat, ami egyben a herceg világi neveltetésére is utal. Az Imre haláláról szóló híradás, amelyet szintén a fentebb említett Hildesheimi Évkönyvből ismerünk,¹⁸¹⁸ elmondja, hogy a herceget vadászbaleset érte, testét vadkan hasította fel, ami szintén igazolja azt, hogy a herceg jártas volt a hadi ismeretekben.

Házassági kapcsolat

Imre herceg házassági kapcsolatát illetően a kutatásban csak abban a tekintetben honol konszenzus, hogy a témával foglalkozó történészek rendre egyetértenek abban, hogy Szent Imre bizonyosan házas volt. Arra nézve ugyanis, hogy a herceg illő feleséget vett magának a

¹⁸¹³ „Cum itaque sanctissimus pater sanctissimo filio curam adminiis strationis et gubernandi regni sollicitudinem intenderet committere, beatus dux Emericus propria morte preventus est.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 69. 319.

¹⁸¹⁴ „Ind. 14, 1031. Cuonradus imperator natalem Domini 1814 Patherbrunnen et pascha Nuvimago feriavit. Eodem anno imperatoris filius Heinrichus rex, et ipse dux Baioariae, et Stephanus rex Ungaricus cum iuramento invicem firmaverunt pacem. Et Heinrichus, Stephani regis filius, dux Ruizorum, in venatione ab apro discissus, periit flebiliter mortuus.” *Annales Hildesheimenses.* Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. ad a. 1031. 36.

¹⁸¹⁵ GYÖRFFY, Nemzetség. 574–580.

¹⁸¹⁶ KRISTÓ, Oroszok. 197–207. Vö. FONT, Rurikida fejedelmek. 128.

¹⁸¹⁷ FONT, Rurikida fejedelmek. 93–94.

¹⁸¹⁸ L. 1814. jsz.

Szent Imre legenda tanúskodik.¹⁸¹⁹ Teljes biztonsággal röviden csak ennyit állíthatunk Imre herceg feleségéről, mivel a legenda a továbbiakban a papi nőtlenség eszményét népszerűsíti a herceg alakján keresztül, ezért sajnos a *vita* forrásértéke a 11. századra nézve csekély. Imre feleségének a pontos meghatározása szintén nem újkeletű probléma, hiszen már Wertner Mór is olyan „curiosumról” tudott beszámolni, amely Szent István fiát a kasztíliai Alfonz király leányával házásította egybe.¹⁸²⁰ Ez a rokoni kapcsolat a magyar és a kasztíliai uralkodóházak között – ahogyan arra Wertner is felhívta a figyelmet – nem állja meg a helyét, ugyanakkor a magyar historiográfián belül három olyan hipotézis is felmerült, amelyet komolyan érdemes fontolóra venni.

Az egyik feltevés szerint, amelyet egyébként Wertner is magáénak vallott, Imre herceg III. Krešimir leányával kelt egybe. Ez az értesülés alapvetően János gercsei főesperes krónikájára megy vissza, amelynek forrásértékét már 19. század során is sokan elvitatták.¹⁸²¹ A krónika, amely csak másolatban és töredékes formában maradt az utókorra, nemcsak azt beszéli el, hogy Imre és Krešimir leánya jegyben jártak, de Imrének tulajdonítja a *dux Sclavoniae* címet is.¹⁸²² A kútfő meglehetősen érdekes adatai egyetlen magyar forrással sem igazolhatók, Šufflay Milán mindezt azzal magyarázta, hogy krónika egy mára már elveszett, Pécssett összeállított írásra vezethető vissza.¹⁸²³ A mű Szent Imre házasságát érintő forrásértékéről röviden csak annyit érdemes megjegyezni, hogy a krónikahely a jegyesség idejét a herceg halála előtti évre datálta, illetve megjegyezte, hogy a frigy éppen azért nem jöhetett létre, mert Imre a következő év során elhunyt. Nehezen elképzelhető azonban, hogy Szent István egyetlen életben maradt fiát és örökösét csak a húszas évei közepe felé házásította volna ki. Más hiteles források elmondása szerint ugyanakkor bizonyosra vehetjük, hogy a nagy gonddal nevelt és óvott Imre herceget Szent István a krónika által megszabott időpontnál korábban kiházásította, hogy a királyi hatalom a dinasztia Géza-ágán

¹⁸¹⁹ „Intrea, cum ex paterna disponsata esset et adducta, et ex utraque regali linea regia potestas succederet in posterum, ipse carnalem generationem, que corruptibilis est, spiritali proposito virginitatis postponens, ieiuniis corpus maceravit, animam autem pane verbi dei saturavit, ne qua ei carnis titillatio dominaretur, et intacte sue coniugis incorruptam servavit virginitatem.” Legenda Sancti Emerici ducis. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. c. 5. 454.

¹⁸²⁰ WERTNER, Az Árpádok. 59–60. Vö. G., Portugál uralkodók magyar ősei. 135–139. ill. BAN, Szent István kultusza. 9–10.

¹⁸²¹ MARCZALI, Kútfők. 132–133; PAULER, A magyar nemzet. I. 411. 145. jsz. Vö. ŠUFFLAY, Gercsei főesperes. 511–536.

¹⁸²² „Haec amicitia cessioque ne civiles faciat sancto Stephano motus, filia Cresimiri futura uxor uxor sive sponsa Emerici ducis Sclavoniae declaratur. Mors Emerici, sequente anno secuta, evertit connubium. Petrus pro Emerico titulum Sclavoniae ducis obtinuit, qui recuperare volebat Sclavoniam, dotis titulo datam, ut dicebatur, sponsae Emerici. Verum sanctus rex, quietis pacisque amans, iniquum censuit, sponsam iure suo privare. Quare Petrus, ut magis pio regi complaceat, cathedralem sancti Petri Quinque ecclesiis absolvit. Anno MXXXV altero, quem nostri Zeanum vocant, in regno Croatiae succedente et Stephani regis terras molestante volebant Hungari, ut cessas partes Sclavoniae recipiat. Rex non convenire, respondit, praecipue dum bellum apertum non inferrent.” Documenta Historiae Chroaticae Periodum Antiquam. Ed. Rački, F. MHS. vol. VII. nr. 230. 472.

¹⁸²³ ŠUFFLAY, Gercsei főesperes. 519–522.

öröklődjön tovább. Nézetünk szerint mindez a király utódkijelölésében is tetten érhető, hiszen Imre halála után István nem vérrokonai közül választott, hanem a velenceinek tartott Pétert adoptálta és nevezte meg örökösének.¹⁸²⁴ Wertner Mór nem vitatta a munka forrásértékét, hiszen nem a gercsei főesperes krónikájára hivatkozva szállt síkra a horvát hercegnő mellet, hanem annak adott hangot, hogy az Orseolo családon keresztül rokoni szálak fűzték Szent Istvánt a horvát királyi nemzetséghez.¹⁸²⁵ A Wertner által közölt genealógiát részben a horvát történeti kutatás is magévá tette.¹⁸²⁶ Ugyancsak a horvát házasság elméletének helyességét fogadta el Erdélyi László¹⁸²⁷ és Hóman Bálint is. Hóman Imréről rajzolt képe szinte megegyezik a legendában leírtakkal, a frigyről pedig Wertnerhez hasonlatosan a dinasztiák közötti rokoni szálakat emelte ki, mint házasság lehetséges okát.¹⁸²⁸

Szent Imre házastársának kilétét felfedő hipotézisek második vonulata a herceget a lengyel I. Mieszko ismeretlen nevű leányával házásította össze. Ez a feltevés az *Annales Sanctae Crucis Polonici* egyik híradásán alapszik,¹⁸²⁹ amellyel kapcsolatosan azonban több probléma is felmerült. Egyfelől a kútfő az eseményt a 996. esztendőre datálja, ami nyilvánvalóan téves, mindez bizonyára abból fakad, hogy a forrás viszonylag kései keletkezésű, és a korai időszakra nézve a korábbi lengyel évkönyvek redakcióinak adatait használja, sok esetben átdolgozva azt.¹⁸³⁰ Az évkönyvnek a korai középkori magyar történelemre vonatkozó információi amúgy is zavarosak és megbízhatatlanok, semmiféle kontrollforrással sem igazolhatók. Karácsonyi János, aki védelmébe vette az évkönyv hitelét, azzal érvelt, hogy tollhibáról lehet szó, ugyanis a névtelen kompilátor összekeverte I. Mieszkót II. Mieszkóval, ezért tette az eseményt a 996. évre.¹⁸³¹ Karácsonyi érvelése szerint politikai és katonai szövetség létesítésének a terve vezette Szent Istvánt, amikor a lengyel udvarban keresett feleséget fiának. Karácsonyi – majd a későbbiekben Hóman Bálint is – megpróbálta igazolni a Szent Imre legendájában szereplő szüzességi fogadalmat, mégpedig oly módon, hogy az állítólagos feleséget kiskorúnak, 13–14 évesnek tartotta. Mindemellett kitért arra is, hogy az

¹⁸²⁴ „Stephanus Ungariae rex, avunculus Petri regis, quoniam caruit filiis, hunc adoptavit.” *Annales Altahenses maiores*. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad. a. 1038. 775.

¹⁸²⁵ WERTNER, Az Árpádok. 61.

¹⁸²⁶ Részletesen I. a melléklet Orseolo Péter származásáról szóló részét. 327–339.

¹⁸²⁷ Erdélyi ugyanakkor nem utasította el annak a lehetőségét, hogy Imre herceg esetleg a lengyel Mieszko leányával kelt egybe. Munkájában nem a házasság ténye és körülményei hangsúlyosak, hanem Szent Imre állítólagos szüzességi fogadalma. ERDÉLYI, Szent Imre és kora. 18.

¹⁸²⁸ HÓMAN, Szent István. 287–289.

¹⁸²⁹ „Iste vero Stephanus rex genuit filium dictum Emrich et post decem annos contraxit amicitias cum Meszkone rege Polonie, ita quod Emrichus duxit filiam Meszkonis quasi compulsus vi per patrem et per nobiles terre, qui veniens in Gneznam et Poznaniam mansit cum uxore virgine, virgo mansit usque ad mortem.” *Annales Sanctae Crucis Polonici*. Ed. Röppel, R. - Arndt, W. MGH SS XIX. 678.

¹⁸³⁰ CSAKÓ, Szent László uralkodása. 113.

¹⁸³¹ KARÁCSONYI, Vélemény. 107.

évkönyvben szereplő híres Lysa Góra-i vadászjelenetet¹⁸³² egyben a kulcs arra nézve, hogy e kései forrást autentikusnak kell elfogadni, ugyanis az epizódon keresztül a történetben említett kereszt erekle hiteles sorsát kívánta az évkönyvíró megjeleníteni. Ezt az elgondolást Nagy Géza a Turul hasábjain igyekezett cáfolni, aki szerint Karácsonyi a forráskritika terén elnéző a külhoni kútfőkkel és elfelejti, hogy II. Mieszko lányát nem Szent Imre, hanem I. Béla király vette feleségül.¹⁸³³ Lengyelországban pedig már az Oswald Balzer nevével fémjelzett régebbi lengyel genealógiai kutatás sem fogadta el ezt a nézetet.¹⁸³⁴

A harmadik és egyben utolsó elmélet Imre házastársát Szent Margit legendájának információi alapján bizánci származásúnak véli.¹⁸³⁵ Az idézett szöveg csak Ráskay Lea 1510. évi másolatában maradt ránk, amely a 13. századból származó eredeti alapján készült.¹⁸³⁶ Az előbbi két elméletet magukénak valló kutatók több problémára is felhívják a figyelmet a forrással kapcsolatban. Egyfelől ahogyan azt már Karácsonyi János is kifejtette, a szöveg e része hiányzik az 1276. évi tanúvallomásokból és más Margit legendákból is.¹⁸³⁷ Másrészről pedig a szentté avatás kapcsán felvett tanúvallomások 1276 folyamán kerültek lejegyzésre, azaz maga a szöveg sem készülhetett előbb, ennél fogva azok jó 250 évvel Imre feltételezett házassága után íródtak. Az elméletet Magyarországon Moravcsik Gyula vette védelmébe. Írásában pontosította Karácsonyi állítását és kifejtette, hogy Johannes Vercellensis, akinek a munkája tekinthető a Margit legenda fő forrásának, 1254 és 1255 között, illetve 1273 során Pesten járt, azaz a legenda megalkotásánál felhasználta az első szentté avatási bizottság által készített jegyzőkönyveket és személyes tapasztalatait egyaránt. A szöveget Moravcsik Jörg Valder német nyelvű fordításában is közölte, mivel az eredeti Vercellensis-féle latin kézirat nem maradt az utókorra. Ez alapján arra az eredményre jutott, hogy az Imre jegyesének a származására való utalás már az eredeti latin szövegben is megtalálható volt.¹⁸³⁸ Moravcsik arra is felhívta a figyelmet, hogy a herceg alakja valamiféle oknál fogva erősen foglalkoztatta a görögöket, erre szolgál bizonyítékul a Szent Imre legenda szerzőjének konstantinápolyi

¹⁸³² „Tandem eundo de Polonia e converso Ungariam cum Meszkone venerunt in Ciliciam causa venacionis cerworum, qui crastina die in stinctu Spiritus sancti et visione angelica veniens personaliter ad Calvum - montem, donavit sanctam crucem, quam in pectore deferebat, ipsam ecclesie et fratribus beati Benedicti.” Annales Sanctae Crucis Polonici. Ed. Röppel, R. - Arndt, W. MGH SS XIX. 678.

¹⁸³³ NAGY, Szent István vérsége. 25–30. Vö. DÖRY, Szent István családi története 571–573.

¹⁸³⁴ BALZER, Genealogia Piastów. 136–140.

¹⁸³⁵ „Es meg gondolya vala zent jmreh [er]herchegnek es ev eletyt. es ev zentseges [t]zvesseget, kynek mykoron volna nemesseges jegese. gevrek chazarnak leyanya istentvl neky meg jelentek. es az ev jegeseuel zepplevtelen meg tartak az tyztasagnak zuzesseget. ev eleteknek mynden napiban. mykeppen az ev jegese. zent jmrehnek alala vtan meg byzonetha.” Szent Margit élete. Ed. Budenz, J. - Szarvas, G. - Szilády, Á. MTA Nyelvelméltár. 8. 16.

¹⁸³⁶ A Ráskay Lea fordításában az utókorra maradt szöveg az ún. *legenda vetusta* megy vissza. A legenda szöveghagyományaihoz I. KLANICZAY, Szent Margit legendái. 38–50.

¹⁸³⁷ KARÁCSONYI, Vélemény. 105–106.

¹⁸³⁸ MORAVCSIK, Görögnyelvű monostorok. 413.

tartózkodása során történt beszélgetés a caesareai kanonokkal.¹⁸³⁹ Moravcsik az eljegyzést legkorábban az 1015. évre tette – igaz ő még Imrének az Érdy-kódex szerinti 1000. esztendei születési idejével számolt – és összefüggésbe hozta Szent István és II. Basileios császár Bulgária elleni összehangolt politikáját.¹⁸⁴⁰ Emellett pedig arra is rámutatott, hogy komolyan kell venni Horvát Istvánnak azt a felvetését, amely szerint a veszprémvölgyi kolostort a Magyarországra érkező bizánci hercegnő számára alapították.¹⁸⁴¹ Ezt az okfejtést a későbbiekben Vajay Szabolcs¹⁸⁴² és Makk Ferenc¹⁸⁴³ is elfogadta, utóbbi szerint a házasságra valamikor 1023 körül kerülhetett sor. Vajay Szabolcs megkísérelte felfedni a herceg feleségének a pontos kilétét is. Vélekedése szerint Imre házastársa annak Romanos *domestikos*nak a leánya lehetett, aki 1028 folyamán császári parancsra elvette Zoé prophyrogennétát és ezáltal társcsászári rangra emelkedett. Romanos Argyra nevű leánya – akit Vajay Szent Imre feleségeként azonosított – nem ebből, hanem a *domestikos* egy korábbi házasságából született.¹⁸⁴⁴ Azonban már Vajay is elismerte, hogy az elmélet nem erősíthető meg forrásokkal, a hipotézis egyetlen támasztékának a Romanos és az Orseolo család között fennálló rokoni kapcsolat számít. Ez az érvelés egyébként nagyon hasonlatos a Wertner Mór által a horvát házasság megokolására felhozott indokokkal.

Jelen állás szerint a magyar historiográfia úgy tartja, hogy Szent Imre házastársának a pontos kiléte a fentiekben ismertetett töredékes adatok alapján nem állapítható meg. A Korai Magyar Történeti Lexikonban Veszprémy László jegyzi a Szent Imréről szóló szócikket, amelyben röviden ismerteti mindhárom elméletet, azonban érthető okokból nem foglal állást a kérdésben.¹⁸⁴⁵ Hasonlóan vélekedett a kérdésről Kristó Gyula is a Szent Imre legenda magyar fordításához írt jegyzetapparátusban.¹⁸⁴⁶

¹⁸³⁹ „*Nec hoc pretereundum esse puto, quod aliquando Constantinopoli cum domino Alme duce commoranti, quidam religiosus canonicus Cesariensis ecclesie ad Grecorum imperatorem missus narravit, se in gestis Sancti Eusebii legisse, quia eadem hora, qua beatus Heinricus dissolutus est, Sanctus Eusebius Cesaree Palestine metropolitani, cum in processione una cum clero pupulo incederet, sonum angelice dulcedinis audivit in excelso apertisque oculis cordis, animam beati Henrici, filii Sancti Stephani primi Pannonie sursum transferri prospexit. Aderat autem et demonum multitudo, tamquam si quid in illo deprehenderet, unde offendicuum tanto confessori intenderet. Cumque Sanctus Eusebius in hac visione obstupesceret, desursum audivit eadem hora hanc ipsam animam beati Henrici in iubilo ad supernam sedem transferri. Eadem quoque viso et melodie dulcedo cuidam archidiacono per orationem Sancti Eusebii revelata est. Et quodiam necessaria sunt miracula, ubi humana inbecillitas add credendum est tarda, tantisque virtutum signis dies obitus sui tricesima coruscavit, ut omnibus in regia urbe ubi sanctum corpus eius humatum est, commorantibus non dies meroris, sed gaudii esset, cum nec ipsum patrem meror ob mortem filii angeret, sed eum ob coronam vite eterne filio indubitanter collatam letitia plena perfunderet.*” Legenda Sancti Emerici ducis. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. c. 6. 456.

¹⁸⁴⁰ MORAVCSIK, Görögnyelvű monostorok. 415.

¹⁸⁴¹ MORAVCSIK, Görögnyelvű monostorok. 415–418.

¹⁸⁴² VAJAY, Géza nagyfejedelem. 89–91.

¹⁸⁴³ MAKK, Külpolitika. 59–60 és 63. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 80–81. és 84.

¹⁸⁴⁴ VAJAY, Géza nagyfejedelem. 91. 106. jsz. ill. 92.

¹⁸⁴⁵ VESZPRÉMY, Szent Imre. in KMTL 281–282.

¹⁸⁴⁶ ÁKÍF 353. 1217. jsz.

Gyermekek

Mivel Imre hercegnek nem születtek utódai, ezért legendája alakját elválaszthatatlanul összekapcsolta a szűzies életmóddal, ami közvetett módon a papi cölibátus eszményének a propagálását szolgálta.¹⁸⁴⁷

Halála

Szent Imre herceg halálával kapcsolatosan élénk vita zajlott le historiográfiánkban Szegfű László és Bollók János között. Szegfű László képviselte azt a nézetet, amely szerint a Hildesheimi Évkönyvben szereplő híradás, amely elmondja, hogy az ifjú herceg vadkanvadászat során olyan sérülést szerzett, amelynek következtében elhunyt, nem feltétlenül vonatkozik ténylegesen vadkanra, hanem létezhet a történetnek átvitt értelmezése is. Szegfű érvelése kettős alapra helyezkedik: egyfelől Janus Pannonius *De corona regni ad Fridericum caesarem* c. költeményére, amelyben a felsorolt személyek, köztük Szent Imre is – Szegfű szerint –, mind erőszakos halállal vagy gyanús körülmények közt haltak meg, másrészt pedig arra, hogy az Anonymusnál megjelent Thonuzoba besenyő nemzetségfő török eredetű nevének magyar megfelelője ’disznó-apa, vadkan’.¹⁸⁴⁸ A szerző továbbá kifejtette, hogy Vazul és Thonuzoba együttesen léptek fel Szent István döntése ellen, előbbi merénylete ugyan nem sikerült, a besenyők azonban halálos sebet ejtettek Imre hercegen, aki később belehalt sérüléseibe. Ezért került sor Vazulnak illetve Thonuzobának és feleségének a kegyetlen büntetésére.¹⁸⁴⁹ Szegfű László nézetét Bollók János részesítette hosszabb kritikában, amely során főleg nyelvészeti eszközökkel mutatott rá arra, hogy az említett Janus Pannonius versben foglaltak alapján nem következik az, hogy Imre herceg gyilkosság áldozata lett volna.¹⁸⁵⁰ Bollók továbbá elvitatta Thonuzoba nevének vadkan jelentésű fordítását is.¹⁸⁵¹ Szegfű nézetei a magyar kutatásban nem találtak követőkre, jelen állás szerint, egyéb forrás híján a Hildesheimi Évkönyv híradása tekinthető mérvadónak, azaz Szent Imre herceg egy vadászbaleset során olyan sérüléseket szerzett, amelyek végzetesnek bizonyultak.

Halálának időpontja 1031. szeptember 2., amely egyfelől a sokat idézett Hildesheimi Évkönyv és a Hartvik-féle Szent István legenda, másrészt a Pray kódex értesülései alapján következtethető ki.¹⁸⁵² A niederaltaichi kolostor évkönyvének szerzője viszont tévesen az

¹⁸⁴⁷ BOLLÓK, Szent Imre. 61.

¹⁸⁴⁸ SZEGFÜ, Thonuzoba 1063–1064.

¹⁸⁴⁹ SZEGFÜ, Thonuzoba. 1073–1074.

¹⁸⁵⁰ BOLLÓK, Még egyszer Thonuzobáról. 1078–1081.

¹⁸⁵¹ BOLLÓK, Még egyszer Thonuzobáról. 1081–1084.

¹⁸⁵² PAULER, A magyar nemzet. I. 412. 152. jsz.

1033. esztendőre datálta a herceg elhunytát.¹⁸⁵³ A vadászbaleset pontos helye közelebből meghatározhatatlan, szóba került az Igfon erdő és Hegyközszentimre,¹⁸⁵⁴ a bihari erdősség, illetve a porvai pálos monostor patrocíniuma alapján a Bakony is.¹⁸⁵⁵ Testét Fehérváron helyezték örök nyugalomra. A későbbiekben, 1344 során nyughelyét új sírkövel díszítették és a tiszteletére kápolna is épült.¹⁸⁵⁶

Összegzés

Szent Imre arcélének megrajzolását nagyban megnehezíti az körülmény, hogy legendája alapján alakja a vallásos köztudatban a szűzies élet példaképévé vált. A források egybehangzó állítása szerint Szent István és Gizella házasságából származott, vélhetően nem Imre volt az elsőszülött, ám ő volt az egyetlen fiú, aki megérte a felnőttkort. Születési idejét ennél fogva a szóba jöhető évszámok közül az 1007. esztendőre tehetjük. Ifjú korában vallásos és udvari nevelésben egyaránt részesült, hiszen atyja Gellért püspököt jelölte ki nevelőjeként, illetve a források elmondása szerint a hadi tudományokban is jártas volt. Szent István különös gondot fordított a trónörökös oktatására és nevelésére, erről tanúskodik az az erkölcsstanító könyvecske, amely a magyar köztudatban csak Intelmek néven ismeretes.

A herceg legendájában foglaltak alapján a kutatás úgy véli, hogy Imre megnősült, azonban feleségének a kiléte nem ismert, noha a magyar historiográfia több elméletet is kidolgozott a vélt menyasszony személyének felderítésére. Legkomolyabban a horvát és a bizánci származású ara jöhet számításba, azonban a forrásokat övező problémák miatt minden kétséget kizáróan a kérdés nem eldönthető. Amennyiben azonban a két elmélet közül bármelyiket is tesszük magunkévá, látható, hogy Szent István fia házasságán keresztül a déli, feltehetően Bizánc felé irányuló politikai szándékai tükröződnek. A horvátok királysága első ízben éppen Bizánctól kapott koronát és elismerést, továbbá ismert, hogy a dalmát városok és szigetek felett egészen a 12. századig számolni kellett a Bizánci befolyással.¹⁸⁵⁷

Imre hercegnek nem voltak gyermekei, alakja ezáltal vált alkalmassá arra, hogy a 12. században egyre erősödő papi cölibátus eszményét szentsége által hirdesse. Bollók János kutatásaiból tudjuk, hogy a szüzesség és önmegtartóztatás (*continentia*) mellé többek között olyan erények párosultak, mint az igazságosság (*iustitia*), okosság (*prudentia*), bölcsesség (*sapientia*), szelídség (*mansuetudo*), jóság (*benignitas*) és alázatosság (*humilitas*).¹⁸⁵⁸ Bollók azt is kimutatta, hogy a legendában leírtak nem tekinthetők hiteles ábrázolásnak, illetve a

¹⁸⁵³ „*Filius autem Stephani regis Ungarorum post non multum temporis obiit, qui dictus fuerat Heinricus et est canonizatus.*” Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1033. 19.

¹⁸⁵⁴ GYÖRFFY, István király. 375.

¹⁸⁵⁵ MEZEY, Szent Imre történetisége. 786.

¹⁸⁵⁶ VESZPRÉMY, Szent Imre. in KMTL 282. Vö. KÁDÁR, Az Árpád-házi uralkodók. 64.

¹⁸⁵⁷ FONT, Dinasztia. 24–25. Vö. OBOLENSKY, Nemzetközösség. 130–131.

¹⁸⁵⁸ BOLLÓK, Szent Imre. 67.

arra is rámutatott, hogy a krónikakompozíció 63. és 69. fejezetében fellelhető Szent Imre jellemrajz valójában Szent László alakjában nyeri el végső értelmét, kiemelve az *idoneus* uralkodó képét.¹⁸⁵⁹

Szent Imre halálának körülményeiről az egyetlen rendelkezésre álló forrás, a Hildesheimi Évkönyv alapján úgy nyilatkozhatunk, hogy 1031. szeptember 2-án hunyt el vadászbaleset következtében. Nincsen azonban olyan kútfő, amely pontosan beszámolna arról, hogy hol történt a végzetes vadászat. Györffy György szerint az Igfon-erdőben, Mezey László pedig a Bakonyban jelölte meg a helyet. Mindkét esetben egy közelben fekvő Szent Imre patrocíniummal rendelkező egyház alapján következtettek a kutatók. Testét Székesfehérváron, az apja által alapított templomban helyezték örök nyugalomra. Halála után valamivel több mint ötven évvel, apjával, Szent Istvánnal és nevelőjével, Szent Gellért püspökkel együtt nevét a szentek közé iktatták. A Szent László idejében történt kanonizációs folyamat ugyan nem függetleníthető a magyar trónviszályoktól, hiszen a 11. században nem volt jelentős az Árpád-házi herceg kultusza,¹⁸⁶⁰ azonban a későbbiekben, a 12. század során már számos templom és oltár estében mutatható ki a Szent Imre patrocínium, sőt tisztelete Lengyelországban is kitapintható. Az alakjával összekapcsolt liliom ábrázolás, amely egyértelműen a szüzességre utaló jelkép, viszont jóval későbbi hatást mutat, képi megjelenítése csak a 14. századtól kezdődően érhető tetten.¹⁸⁶¹

¹⁸⁵⁹ BOLLÓK, Szent Imre. 70–72. A krónikakompozícióban és a Szent László legendában elősorolt erények összehasonlításához I. GERICS, Krónikáink és a Szent László-legenda. 118–121.

¹⁸⁶⁰ KLANICZAY, Szentté avatások. 15–32.

¹⁸⁶¹ VESZPRÉMY, Szent Imre. in KMTL 282.

Orseolo Péter

Névalak

Péter király nevét minden forrás egyöntetűen a latin *Petrus* névalakban közli. Az Orseolo családban ugyanis, amelynek Péter is sarja volt, ez a név igen gyakran számított. János diakónusnak, II. Péter (Pietro) káplánjának krónikája szerint a családból I. Péter volt az első, aki elnyerte Velencében a legmagasabb világi hivatalt.¹⁸⁶² Az első Orseolo dózse fiát, aki Péter király nagyapja volt, szintén e néven keresztelték meg, ahogyan Péter apja is ezt a nevet viselte, bár a források Ottóként is ismerik, ez utóbbi nevét azonban gyermekkorában, évekkal a születése után kapta.¹⁸⁶³ Mint az ismert, a név bibliai eredetű, Máté evangéliumára vezethető vissza és a latin *petra* 'szikla, kőszikla' szóból származik.¹⁸⁶⁴

Ismertebb névalakok

Petrus,¹⁸⁶⁵ Peter,¹⁸⁶⁶ Pete,¹⁸⁶⁷ Petrus Alamanus,¹⁸⁶⁸ Petrus Almanus,¹⁸⁶⁹ Petrus Alemanus,¹⁸⁷⁰ Petrus Alamannus,¹⁸⁷¹

¹⁸⁶² „*Patrato vero hoc nequissimo scelere, in sancti Petri ecclesiam convenerunt, ibique communi voto quendam virum, Petrum videlicet Ursoylum cognomine, preclarum generositate et moribus in ducatus honorem sublimare decreverunt.*” Iohannis diaconi chronicon Venetum et Gradense. Ed. Waitz, G. MGH SS VII. 26.

¹⁸⁶³ I. 1920. jsz.

¹⁸⁶⁴ „*Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam, et portae inferi non praevallebunt adversus eam.*” Mát 16.18.

¹⁸⁶⁵ P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. Ed. Aemelius Jakubovich SRH. I. 56; Annales Posonienses. Ed. Emericus Madzsar SRH. I. 125; Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 173–178, 180, 189; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 298, 322–326, 328, 331, 333–334, 336, 338–339, 342–343, 346; Chronicon Posoniense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 38; Chronicon Monacense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 57. 68–72; Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travník SRH. II. 153; Chronicon rythmicum Henrici de Mügeln. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 259–266; Chronicon, quod conservatur in Monte S. Georgii. Ed. Béla Pukánszky SRH. II. 279; Chronicon Hungarico-Polonicum. Ed. Iosephus Deér SRH. II. 315; Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 330–331. Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 392; Legenda Sancti Gerardi episcopi. Ed. Emericus Madzsar SRH. II. 476, 500–501; DHA I. 130, 133, 134; Gesta Chuonradi imperatoris. Ed. Bresslau, H. MGH SRG. LXI. 58; Annales Hildesheimenses. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. 45–46; Herimannus Augiensis Chronicon. Ed. Pertz, G. H. MGH SS V. 123; Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. 24–25; Manegoldi ad Gebehardum liber. Ed. Francke, K. MGH Libel. I. 364; Annales Augustani. Ed. Pertz, G. H. MGH SS III. 126; Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. 108; Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. 41.

¹⁸⁶⁶ Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travník SRH. II. 138, 153

¹⁸⁶⁷ Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travník SRH. II. 153–156, 158–160, 163–164, 167, 169.

¹⁸⁶⁸ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 322.

¹⁸⁶⁹ Chronicon Posoniense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 37.

¹⁸⁷⁰ Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 330.

¹⁸⁷¹ Chronicon Monacense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 68.

Származás

Péter király származása a régebbi genealógiai irodalomban hosszas viták tárgya volt, mivel a magyar krónikaszerkesztményben található adatsor hibás voltának kiigazítására számos elmélet született.¹⁸⁷⁶ A krónika az állítja ugyanis, hogy Péter Gizella királyné fivére volt, leszármazásáról pedig az alábbiakat közli: „*Egyébként Vilmos, Péter király apja, Zsigmondnak, a burgundiai királynak a fivére volt, de Szent Zsigmond megölése után a császárhoz ment. A császár Velencébe helyezte, és feleségül adta hozzá Gertrúd nevű nővérét, akivel Gizella királynét nemzette. Gertrúd halála után pedig Vilmos Szent István király nővérét vette feleségül, akivel Péter királyt nemzette.*”¹⁸⁷⁷ A forráshely zavaros genealógiai viszonyai nem teljesen légből kapottak, Péter király anyai felmenőit ugyanis helyesen adja meg. Annak ellenére, hogy Géza fejedelemnek a szövegben említett leányáról szinte semmit sem tudunk, mégsem meglepő, hogy a névtelen kompilátor ismerte Péter anyai felmenőit, hiszen ehhez felhasználhatta a rendelkezésre álló forrásokat. Mivel a krónikahely pontos keletkezési ideje nem ismert, nehéz megállapítani, hogy a szerző honnan merítette az értesüléseit. Amennyiben abból a megállapításból indulunk ki, hogy a hazai krónikás irodalom legkorábban talán Kálmán király idejében indulhatott meg,¹⁸⁷⁸ úgy a források között számon tarthatjuk az Altaichi

¹⁸⁷² Chronicon Zagrabienne. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 207; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 352; Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 331.

¹⁸⁷³ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 352; Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 330.

¹⁸⁷⁴ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 352.

¹⁸⁷⁵ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 322, 352; Chronicon Monacense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 68.

¹⁸⁷⁶ WERTNER, Az Árpádok. 63–64.

¹⁸⁷⁷ Bollók János fordítása. KK 46. Vö. „*Villemus autem pater Petri regis fuit frater Sigismundi regis Burgundiorum, sed post interemptionem Sancti Sigismundi venerat ad imperatorem, quem imperator collocavit Venetiis et dederat ei sororem suam nomine Gertrud in uxorem, de qua genuit Keyslam reginam. Mortua autem Gertud Uillelmus duxit in uxorem sororem sancti regis Stephani, de qua genuit Petrum regem.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 70. 323.

¹⁸⁷⁸ GERICS, Geszta-szerkesztéseink. passim; KRISTÓ, A történeti irodalom. 8–22.; SZOVÁK - VESZPRÉMY, Krónikák, Legendák, Intelmek. 750–761.; SZOVÁK, Utószó. 239–254.; THOROCZKAY, Krónikairódalom. 23–31.

Évkönyvet¹⁸⁷⁹ esetleg Wipo¹⁸⁸⁰ és Herimannus Contractus¹⁸⁸¹ munkáit. A niederaltaichi kolostor évkönyvéről tudjuk, hogy a magyar ősgeszta biztosan hasznosította a szövegeit.¹⁸⁸² Azonban nemcsak az évkönyv, hanem az előbb említett források is fenntartották, hogy Péter király Szent István unokaöcse volt. A reichenauai kolostoriskolában tevékenykedő Herimannus krónikájából az is kiolvasható, hogy Péter Velencéből származott. A krónikafejezet összeállítója vélhetőleg tehát rendelkezett némi ismerettel Péter származásáról, amelyekbe belekeverte Gizella burgundi felmenőit,¹⁸⁸³ amit a Szent Zsigmond királyról tudottakkal vegyített össze. A 6. században élt Szent Zsigmond (†524) említése természetesen minden alapot nélkülöző anakronizmus, a genealógia hiteltelenségét Wertner Mórnak részleteiben is sikerült bizonyítania.¹⁸⁸⁴ Itáliai származása azonban olyannyira ismert volt, hogy Gallus Anonymus gesztája is Velencei Péternek nevezte.¹⁸⁸⁵

Mára világossá vált, hogy Péter annak az Orseolo dinasztiának a sarja, amely több dózsét is adott Velence városának. Az Orseolo család írásos forrásokkal is igazolható első tagjainak az Dominicus (Domenico) és Petrus Urseolo tekinthető, akiknek nevei egy 971. évben kiadott velencei oklevélen szerepelnek, amely a szaracénokkal való kereskedelmi gyakorlat beszüntetéséről rendelkezik.¹⁸⁸⁶ A 13. század eleji *Annales Venetici Breves* szerint Dominicus és Petrus testvérek voltak,¹⁸⁸⁷ János diakónus krónikájából pedig ismeretes, hogy Petrus 976 folyamán került a város élére, miután az előző dózse, Pietro Candiano uralmát felkelés söpörte el.¹⁸⁸⁸ A krónikából azt is megtudhatjuk, hogy nős volt, feleségét Feliciának

¹⁸⁷⁹ „Hoc anno Petrus rex Ungrorum regno est privatus, coniurantibus adversum se suis primatibus. Unde hoc ortum sit, audiat qui velit. Stephanus bonae memoriae rex, avunculus ipsius, cum filius eius patre superstite esset mortuus, quoniam alium non habuit filium, hunc fecit adoptivum ipsumque regni heredem locavit; filium fratris sui digniorem in regno, quia hoc non consensit, cecavit et parvulos eiusdem exilio relegavit.” *Annales Altahenses maiores*. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1041. 24.

¹⁸⁸⁰ „Eodem anno Stephanus rex Ungarorum obiit, relinquens regnum Petro, filio sororis suae.” *Gesta Chuonradi imperatoris*. Ed. Bresslau, H. MGH SRG. LXI. c. 38. 58.

¹⁸⁸¹ „Ipso anno Stephanus Ungariorum rex, cum ante plurimos annos se cum tota gente sua ad Christi fidem convertisset ecclesiasque et episcopatus construxisset, et in regnum suum probis multissimus operam impendisset, Petrum, sororis suae filium, de Venetia natum, pro se regem constituens, obiit.” *Herimannus Augiensis Chronicon*. Ed. Pertz, G. H. MGH SS V. ad a. 1038. 123.

¹⁸⁸² ÁKÍF 237.

¹⁸⁸³ I. a melléklet Gizella királyné származásáról szóló részét

¹⁸⁸⁴ Wertner részletesen taglalja a régebbi történeti irodalomban felbukkant nézeteket, amelyek a krónikában leírtak alapján igyekeztek felderíteni Péter burgundiai származását. WERTNER, Az Árpádok. 64–72.

¹⁸⁸⁵ „[...] Petrus Ueneticus Vngarie regnum recepit, qui ecclesiam sancti Petri de Bazoario inchoavit, quam nullus rex ad modum inchoationis usque hodie consumavit.” *Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 18. 41–42.

¹⁸⁸⁶ FRA XII. nr. 14. 28; Péter neve egyébként egy 960. és egy 977. évi oklevélben is felbukkan, ekkor már a *dux* címet viselte. FRA XII. nr. 13. 23 ill. nr. 15. 31.

¹⁸⁸⁷ „[...] Petrus Ursiulus [...] et Dominicus Ursiulus frater eius [...]” *Annales Venetici breves*. Ed. Simonsfeld, H. MGH SS XIV. 70.

¹⁸⁸⁸ „Octavo decimo quidem sui honoris anno, una cum filio parvulo quem de predicta Hwalderada habuit, tali ordine interfectus est. Dum illo longo tempore Venetici ob austeritatem sui exosum haberent facultatemque per dendi sedule

hívták,¹⁸⁸⁹ akitől gyermekei is születtek. I. Orseolo Péter uralma alatt a korábbi felkelésben megrongálódott épületeket felújíttatta és a velenceikre adót vetett ki, hogy Waldradának, Pietro Candiano dózse feleségének a hozományát megtérítse,¹⁸⁹⁰ azonban nem sokkal később egy titokzatos Guarinus hatására – akit az említett krónika a cuxai Szent Mihály bencés monostor apátjának mond – visszavonult a világi élettől és 978 szeptemberében az éj leple alatt az említett kolostorba vonult.¹⁸⁹¹ Házasságából három gyermekről van tudomásunk. Az egyetlen fiú apja nevét örökölte, két leányáról semmi közelebbit nem tudunk, történeti létükről János diakónus krónikájából értesülünk, nevüket azonban a forrás

machinarent, quadam die facta conspiratione in illum insurgere adorsi sunt. Palatium tamen, quia bellicosus, licet paucis, militibus illum stipatum noverant, nulla ratione ausi sunt penetrare. Tandem nequam consilium invenientes, propinquas domos, quae econtra palatium citra rivolum consistebant, igne mixto picino fomento accendere studuerunt, quatinus flamarum flexibilia culmina vicinum palatium attingere et concremare possent. Unde factum est, quod non modo palatium, verum etiam sancti Marci sanctique Theodori, nec non sanctae Mariae de Iubianico ecclesiae et plus quam trecente mansiones eo die urerentur. Is autem dux cum ignis calorem fumique suffocationem diu inter palatium ferre nequiret, per sancti Marci atrii ianuas evadere cum paucis conatus est; ubi nonnullos Veneticorum maiores una cum generis afinitate suum expectantes periculum repperit; quos ut cernens taliter allocutus est: 'Et vos, fratres, ad exicii mei cumulum venire voluistis? Si aliquid in verbis vel in rebus publicis deliqui, meae insperate a vitae spacium rogo, et omnia ad vestrum velle satisfacere promitto.' Tunc ipsi sceleratissimum et morte dignum eum affirmantes, diris vocibus clamaverunt, quod nulla evadendi in illo possibilitas foret Et instanter mucronum ictibus undique illum crudeliter vulnerantes, diva anima corporeo relicto ergastulo, superum petiit solita. Filium siquidem, quem nutrix ab incendii poena liberavit, a quodam nequissimo cuspe transverberatus est, pariterque milites qui illi favere nitebantur, occisi sunt Gelida namque corpora quorum, idem genitoris et sobolis, ob ignominiam primitus exigua navi ad macelli forum, deinde quodam sanctissimo viro Iohanne Gradonico nomine interpellante, ad sancti Yllari monasterium detulerunt Patrato vero hoc nequissimo scelere, in sancti Petri ecclesiam convenerunt, ibique communi voto quendam virum, Petrum videlicet Ursoylum cognomine, preclarum gene rositate et moribus in ducatus honorem sublimare decreverunt." Iohannis diaconi chronicon Venetum et Gradense. Ed. Waitz, G. MGH SS VII. 25–26.

¹⁸⁸⁹ „Erat siquidem sibi coniux, Felicia nomine et merito, unius nati tantu modo mater, qui patris equivocus nomine non dissimilis extitit opere." Iohannis diaconi chronicon Venetum et Gradense. Ed. Waitz, G. MGH SS VII. 26.

¹⁸⁹⁰ NORWICH, Venice. 45.

¹⁸⁹¹ „Eodem quoque tempore domnus Hwarinus venerabilis abbas sancti Michahelis monasterii, quod in Equitanie partibus in loco qui vocatur Cussanus scitum manere decernitur, Romam ad apostolorum limina pro peravit. In redeundo quidem Dei fultus timore beatique Marci, Veneciam intravit, ibi que aliquantis diebus orationis studio et domni Petri ducis precibus constrictus commoratus est. Quem dum domnus dux digna veneratione coleret et sedulae divina colloquia simul agerent, expertus est abbas ducem prorsus terrena parvipendere habitamque dignitatem non ambitionis studio sed subditorum solatio obtinere; iniunxit tamen sibi dicens: 'Si vis perfectus esse, relinque mundum huiusque dignitatis apicem, et in monasterio Deo servire festina.' Cui dux: 'Egregie, inquit, pater et meae animae lucrator, suma aviditate tuis monitis obtemperare gestio. Sed aliquanti temporis spacium rogo, interim meam facultatem disponere queam. Postea vero in monasterio tuique regiminis vinculo summissus, Deo militare cupio.' His quidem determinatis, certam diem decreverunt, qua abbas Veneciam ad eundem suscipiendum reciprocaret. Tunc accepta licencia, ad suum monasterium repedavit. Antedictus vero dux ceptam patriae salutem sollerti studio procurare non desiit, licet aliquanti, quorum consilio, ut diximus, patriarcha imperatorem adiit, sue ditioni perversos repugnantes efficerentur, adeo ut suam vitam crudeli funere per dere molirentur. Tamen tante bonitatis et divinae virtutis gratia vigeat, ut quicquid ipsi de se clanculo iniqua machinatione determinarent, nemine indagante cognosceret, nullique resistenti aliquod nephas recompensare voluit, sed equo animo Dei timore omnia tollerando sustinebat. Inter hec statuta die prelibatus abbas ad Venetiam rever sus est, ea occasione quo Hierosolimam ire vellet. Quem Petrus dux libenter suscepit, et prima nocte diei Kalendarum Septembriarum ipse una cum Iohanne Gradonico nec non Iohanne Maureceni, suo videlicet genero, nesciente uxore et filio omnibusque fide libus, occulte de Venetia exierunt." Iohannis diaconi chronicon Venetum et Gradense. Ed. Waitz, G. MGH SS VII. 26.

nem közli, csak arról számol be, hogy az említett Péternek két vejét Iohannis Maureceninek (Giovanni Morosino) és Iohannis Gradoniconak (Giovanni Gradenigo) hívták.¹⁸⁹² Péter ebben a monostorban halt meg, Andrea Dandolo szerint erre 19 évvel Velencéből való távozása után került sor.¹⁸⁹³ A szakirodalmi vélekedések fényében ugyanakkor inkább a 987. esztendő környékére eső időszak vehető komolyabban fontolóra.¹⁸⁹⁴ 1731 során a katolikus egyház a szentek közé iktatta,¹⁸⁹⁵ jelen állás szerint tehát Orseolo Péter magyar király apai és anyai felmenői között is találhatunk szenteket.

II. Péter, a fent említett Péter dózse fia, a 991. évben vette át a város vezetését, János krónikája szerint 30 éves korában.¹⁸⁹⁶ Ebből kiindulva Wertner II. Péter születési idejét a 961. esztendőben határozta meg.¹⁸⁹⁷ Péter éltéről és viselt dolgairól valamivel több forrás is tájékoztat, ugyanis III. Ottó idejéből három olyan oklevél is ismert, amely szerint a császár engedélyezte Velence számára a kereskedelmi lerakatok létesítését a Piave és Sile folyók partjai mentén, illetve Ottó adómentességet is ígért Velence számára a Birodalom területén.¹⁸⁹⁸ II. Péter Bizánccal is jó kapcsolatokat ápolt. 997 során, amikor Sámuel bolgár cár egészen Záraig hatolt, II. Basileios császár Velencéhez fordult és egy évvel később Velencét bízta meg azzal, hogy Dalmáciában a bizánci érdekek védelmezője legyen. Ekkor nyerte el II. Péter a *dux Dalmatianorum* és *proconsul* címet, amelyet aztán a hivatalos titulátúrájában is szerepeltetett.¹⁸⁹⁹ 1002. november 16-án II. Henrik német király is megerősítette II. Pétert és fiát, Jánost az elődei által adományozott kiváltságokban.¹⁹⁰⁰ Péter genealógiai adatainak feltárásakor ismét János diakónus krónikájához kell fordulnunk, ez az írás tekinthető ugyanis a 10. század végi és 11. századi velencei történelem legfontosabb hiteles kútfőjének. A krónika elmondása alapján II. Péternek és a közelebbről ismeretlen

¹⁸⁹² I. 1888. jsz.

¹⁸⁹³ „Interea supradictus Petrus dux, XVIII° sui monachatus anno, apud monasterium sancti Michaelis de Cusano, in confessione catholice fidei, die XI° ianuarii feliciter ad celestem gloriam convolvit, cuius laudabilis vita, et obitus, ac miracola suis meritis demonstrata, ecciam' clarius et serius conprobantur per antiquatam legendam, que apud fratres dicti monasterii ad eorum exemplum continuo recensetur, et relacionem multorum conprovincialium, et exterorum, qui devocionis causa visitare non desinunt sepulcrum, in quo eius venerabile corpus, digno honore, requiescit et colitur.” DANDOLUS, *Chronicon Venetum a pontificatu sancti Martini ad annum usque 1339*. 184.

¹⁸⁹⁴ TOLRA DE BORDAS, *Saint Pierre Orséolo*. 234; de Bordas munkája alapján szokás születési idejét a 928. évre helyezni. I. TOLRA DE BORDAS, *Saint Pierre Orséolo*. 14.

¹⁸⁹⁵ Már az 1027. évből is rendelkezünk olyan adatokkal, amely szerint ekkor már boldoggá avatták. TOLRA DE BORDAS, *Saint Pierre Orséolo*. 283.

¹⁸⁹⁶ „Anno vero dominicae incarnationis noningentesimo nonagesimo primo Petrum, antedicti domni Petri Ursiuli ducis sobolem, trigesimo suae aetatis anno Veneticorum populi ad paternam dignitatem promoverunt.” Iohannis diaconi *chronicon Venetum et Gradense*. Ed. Waitz, G. MGH SS VII. 29.

¹⁸⁹⁷ WERTNER, *Az Árpádok*. 76.

¹⁸⁹⁸ Ottonis II. et III. diplomata. Ed. Sickel, T. MGH DD O II - III. nr. 100. 511; nr. 165, 577, nr. 192. 600.

¹⁸⁹⁹ FINE, *Early Medieval Balkans*. 275.

¹⁹⁰⁰ Heinrici II. et Arduini diplomata. Ed. Bresslau, H. - Bloch, H. MGH DD H II et A. nr. 24. 26–27.

Mária nevű feleségének¹⁹⁰¹ számos gyermeke született. Péter 1009, más vélekedések szerint 1008 folyamán hunyt el, testét a Szent Zakariás egyházban temették el.

II. Péter és Mária házasságából a legidősebb gyermeknek az a János (Giovanni) tekinthető, aki II. Henrik már említett oklevelében is felbukkant. János diakónus elmondása szerint Giovanni az 1004. évtől kezdődően megosztott apjával a hatalomban, ugyanakkor a fentebb idézett Henrik király által kiadott oklevél arra enged következtetni, hogy a narratív forrásban szereplő dátum helytelen, hiszen a diploma *Iohannis similiter ducis* címe szerint erre már az 1002. évben sor került.¹⁹⁰² Születési idejét tehát a Wertnernél megadott 985. évhez képest módosítanunk kell, hiszen János diakónus szerint 18 évesen került apja mellé társnak, így a fentebb említett oklevél alapján inkább a 983. esztendő környéke jöhet szóba. Vélhetőleg Romanos *eparchos*nak, a későbbi III. Romanosnak Mária nevű testvérét vette feleségül. A Mária kiléte körüli bizonytalanságokra az adhat okot, hogy János diakónus császári unokahúgnak tartotta¹⁹⁰³ – ez alapján Wertner is – azonban Ióannész Skylitzes nyomán a Romanossal való közeli rokonságát fogadja el a legújabb kutatás.¹⁹⁰⁴ Vajay Szabolcs éppen e házasságot hozta fel érvként arra nézve, hogy Szent Imre hercegnek bizánci

¹⁹⁰¹ „*Preterea Petrus dux omnibus suis liberis paternum munus impertiri voluit, ita ut testamentario iure quisque suas acciperet porciones. Nomina quorum ut rite recorder, exprimere libet. Illorum primus herile sortitus est nomen, qui forma et viribus bene respondebat satis natalibus. Secundus nominatur Ursus: iste sic officium gerens clericatus, quo haud immerito queat dici clericorum decus. Tercius est ordine Otho, predictus puerulus, patris qui constat dignitate equivocus. Quartus nominatur Vitalis: hic ingenii strenuitate ecclesiasticam adeptus est sortem. Quintus estat vocabulo Heinricus, species cuius puerilis ceu iubar micat solis. Quatuor quoque filiae eidem opimo manebat patri, quarum prima Hicelam nomine Stefano Sclavorum regis filio, de quo antea predixi, in coniugio honorifice sociavit; reliquas vero tres in monasterio Deo omnipotenti mancipavit. His itaque bene compositis, Mariae generosae suae uxoris thorum sequestratum habere deinceps decrevit, ea videlicet ratione, quo nullum divorcium foret in familiaritatis conversatione.*” Iohannis diaconi chronicon Venetum et Gradense. Ed. Waitz, G. MGH SS VII. 37; Létezik olyan nézet is, amely szerint Mária Pietro Candiano dózse unokahúga volt. Ez azonban óvatosan kezelendő, hiszen a szerző nem ismeri a pár összes gyermekét, és Ottó dózse magyar feleségének a nevét Grimelda alakban adja meg, Géza fejedelem nevét viszont a Dandolónál is megtalálható Geizo variánsban közli. A munka emellett nem rendelkezik jegyzetapparátussal, így nem tudható, hogy a szerző mi alapján jutott erre az eredményre. I. STALEY, *Dogaressas of Venice*. 49–50, 53.

¹⁹⁰² „*Anno quidem incarnationis Redemptoris nostri millesimo quarto, ducatus vero domni Petri Veneticorum ac Dalmaticorum ducis decimo, Iohannes, eiusdem ducis egregia proles, genitoris effectus est consors dignitate. Quem dum tertia etas octavo decimo anno ephebum foveret, nimirum paterno ingenio et probitate vigeat; qui pii parentis adeo obtemperare studeat moribus, ut sub gemino regimine omnis patria uno maneret foedere.*” Iohannis diaconi chronicon Venetum et Gradense. Ed. Waitz, G. MGH SS VII. 35. Vö. Heinrich II. et Arduini diplomata. Ed. Bresslau, H. - Bloch, H. MGH DD H II et A. nr. 24. 26–27.

¹⁹⁰³ „*Hoc quoque tempore Petrus famosus dux, sedula petitione a Vassyllo et Constantino imperatoribus coactus, Iohannem ducem, suam dilectam prolem, ad regiam urbem causa coniugii delegavit. Quem imperatores dum benigne susciperent, cuiusdam nobilissimi patricii filiam Argiropoli nomine, imperiali editam stirpe, illi desponsare decreverunt. Et ut tantae femine, imperatorum videlicet neptis, copulationis dies acceleraret, prefatus dux una cum puella imperiali decreto in quadam capella convenire permissi sunt ibique ab eiusdem urbis pastore sacre benedictionis munus, ab imperatoribus aureas diademas suis capitibus, perceperunt.*” Iohannis diaconi chronicon Venetum et Gradense. Ed. Waitz, G. MGH SS VII. 36.

¹⁹⁰⁴ John Skylitzes, *A Synopsis of Bizantine History 811-1057*. Translated by John Wortley. 325.

házasságát igazolja, mivel vélekedése szerint az Orseolok a császári családhoz közeli kapcsolatai segíthették Szent Istvánt abban, hogy fiának a megfelelő feleséget kiválassza.¹⁹⁰⁵ Wertner a házasságot az 1004. évre tette,¹⁹⁰⁶ Vajaynál a 989. esztendő szerepel¹⁹⁰⁷ azonban sokkal valószínűbb, hogy a frigyre csak valamikor 1005 és 1006 között kerülhetett sor.¹⁹⁰⁸ A krónika elmondásából tudjuk, hogy a házasságból egy Basileios nevű fiú született.¹⁹⁰⁹ A források beszámolnak a család szomorú sorsáról is, ez alapján ismert, hogy 1007 környékén, járvány következtében a család összes tagja Velencében elhunyt.¹⁹¹⁰

János diakónus elmondása szerint II. Péter másodszülött fia az az Orso, aki 988 körül született,¹⁹¹¹ majd egyházi pályára lépett.¹⁹¹² Ez a híradás kiegészíthető Andrea Dandolo krónikájával, amelyben az áll, hogy az 1008. évben Torcello püspökévé szentelték,¹⁹¹³ tíz évvel később pedig már a gradói pátriárkai széket foglalhatta el.¹⁹¹⁴ Püspöki hivatalában öccse, Vitale – aki János diakónus szerint II. Péter negyedik fia volt – követte. Dandolo dózse krónikája arról is beszámol, hogy Velence belső konfliktusainak következtében Orso és másik testvére, Ottó dózse – Péter magyar király apja – Isztriában keresett menedéket.

¹⁹⁰⁵ VAJAY, Géza nagyfejedelem. 91. 106. jsz. és 92. Vö. a melléklet Szent Imre házasságáról szóló részével. 318–322.

¹⁹⁰⁶ WERTNER, Az Árpádok. 78.

¹⁹⁰⁷ VAJAY, Géza nagyfejedelem. 92.

¹⁹⁰⁸ John Skylitzes, A Synopsis of Byzantine History 811-1057. Translated by John Wortley. 325. 135. jsz.

¹⁹⁰⁹ „*Domna vero Maria, Greca ductrix, non post plures dies puerum Constantinopolim genitum Venetiae protulit natum, quem Petrus eximius dux de sacro baptismatis lavacro suscipiens, Vassilium ob avunculi sui imperatoris nomen imposuit.*” Iohannis diaconi chronicon Venetum et Gradense. Ed. Waitz, G. MGH SS VII. 36.

¹⁹¹⁰ „*Eodem itaque tempore stella cometis, cuius indicium humanum semper pronunciat flagicium, in meridiano climate apparens, quam maxima per omnes Italiae seu Veneciae fines pestilentia subsecuta est. In qua utriusque sexus humanae conditionis nonnulli inopinata morte ceciderunt. Inter quos domna Maria, Greca ductrix, nec non Iohannes, egregius vir suus, sedecim dierum numero in sancti Zacharie monasterio pro dolor! uno clauduntur mausoleo.*” Iohannis diaconi chronicon Venetum et Gradense. Ed. Waitz, G. MGH SS VII. 36; Wertner az 1006. évre tette a családi tragédiát, azonban mind János krónikájának kritikai szövegkiadása, mind a családról írt legújabb szakirodalmi vélekedés szerint erre 1007 során került sor. I. WERTNER, Az Árpádok. 78. Vö. John Skylitzes, A Synopsis of Byzantine History 811-1057. Translated by John Wortley. 325. 135. jsz.

¹⁹¹¹ GULLINO, Orseolo, Pietro II. in DBI 79. 588–590. online elérés: [http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-ii-orseolo_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-ii-orseolo_(Dizionario-Biografico)) (letöltés ideje: 2018. szept. 4.)

¹⁹¹² „*Secundus nominatur Ursus: iste sic officium gerens clericatus, quo haud immerito queat dici clericorum decus.*” Iohannis diaconi chronicon Venetum et Gradense. Ed. Waitz, G. MGH SS VII. 37.

¹⁹¹³ „*XVII° ducis anno, Ursus eius filius, defuncto Valerio episcopo torcelano, laudante clero et populo, in eadem ecclesia subrogatus est. Hic, cum favore paterno, ecclesiam suam kathedralem, iam vetustate coruentem, cum episcopio renovare fecit; filia quoque ducis, Felicia nomine, sancti Iohanis evangeliste de Torcelo similiter abbatisa ordinata est.*” Andreas Dandolus Venetorum dux: Chronicon Venetum a pontificatu sancti Marci ad annum usque 1339. Ed. N. Zanichelli RIS. Serie II. XII. 203.

¹⁹¹⁴ „*Ursus patriarcha, nacione venetus, ex patre Petro Ursoyolo duce, sedit annis XVII, mense Iº, diebus XV. Hic, existens episcopus torcelanus, ex colaudacione cleri et populi, nunc patriarcha factus est, Vitalia quoque, frater eius, vacantis ecclesie ordinatus episcopus. Hic, pro statu et iuribus ecclesie sue conservandis, instantissime laboravit.*” Andreas Dandolus Venetorum dux: Chronicon Venetum a pontificatu sancti Marci ad annum usque 1339. Ed. N. Zanichelli RIS. Serie II. XII. 204.

Közben az aquileiai pátriárka, Poppo megtámadta Grado városát, hogy azt joghatósága alá vonja.¹⁹¹⁵ Az Aquileia és Grado közti közötti juriszdikciós vita elmérgesedését tovább erősítették XIX. János pápa döntései.¹⁹¹⁶ Ottó végül Konstantinápolyban talált menedéket, Dandolo szerint 1031 során, amikor a velenceiek küldöttséget menesztettek a császárvárosba az elűzött Ottó visszahívására, Orso vette át a hatalmat öccse nevében, azonban mihelyt értesült testvére haláláról, lemondott, és egyházi hivatalának szentelte életét.¹⁹¹⁷ Halála az 1049 körüli évekre tehető.¹⁹¹⁸

Péter király apja az az Ottó volt, akiről a fent említett János diakónus krónikája elmondja, hogy *Petrus dux* harmadik fiaként az *Otho* nevet viselte.¹⁹¹⁹ A forrás a továbbiakban arról is nyilatkozik, hogy az eredeti neve nem ez volt, hiszen korábban Péternek hívták, azonban a 996. évi bérmlásakor, amelyen III. Ottó császár is részt vett, mint az ifjú patrónusa, a császár iránti tiszteletből az Ottó nevet kapta.¹⁹²⁰ A névadás nemcsak ebből a szempontból érdekes, hiszen a fentiek fényében csak a harmadik fiú viselte atyja nevét. Az elsőszülött fiú neve igen népszerűnek számított Velencében, a Pétert megelőző időszakból több Giovanni nevű dózse is ismert, a második gyermek, Orso pedig Péter dózse felmenőjének a nevét viseli. Wertner Mór II. Péter harmadik fiának a születését a 991. évre tette, azonban erre nézve nincsenek pontosok értesüléseink, Wertner is Andrea Dandolo kései, 14. századi krónikájára alapozta mindezt, mivel ebben az 1009. esztendő

¹⁹¹⁵ „Eodem anno, cum inter Venetos gravis orta discordia usque adheo perducta esset, ut dux, et frater eius patriarcha, relictis propriis sedibus, apud Ystriam exulare coacti forent, Popo patriarcha aquileiensis Gradum adiit, petens recepti adiuctorem fratris sui patriarche, et amici sui ducis, cui cum nollent acquiescere, per XVIII° suorum sacramenta firmavit, quod ad salvam faciendam illis civitatem intraret; ubi, postquam intratum est, ecclesias et monasteria diruit, sanctimoniales violavit, thesauros abstulit, et civitatem, licet destitutam, munitam suis reliquit.” Andreas Dandolus Venetorum dux: *Chronicon Venetum a pontificatu sancti Marci ad annum usque 1339*. Ed. N. Zanichelli RIS. Serie II. XII. 205–206.

¹⁹¹⁶ GULLINO, Orseolo, Orso. in DBI 79. online elérés: [http://www.treccani.it/enciclopedia/orso-orseolo_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/orso-orseolo_(Dizionario-Biografico)) (letöltés ideje: 2018. szept. 4.)

¹⁹¹⁷ „Ursus Ursiolo patriarcha ducatum tenuit anno Domini millesimo XXX°. Nam, ex absencia Octonis ducis, hunc presulem eius fratrem, virtute et generositate perspicuum, vices eius fungere laudant, et pro Octone Vitalem torcelanum episcopum cum pluribus Constantinopolim mitunt: Dominicus igitur Flabianico, cum ceteris qui exilii Octonis culpabiles fuerant, formidantes, abierunt. Hic urbem gradensem et ecclesias reparat, et monetam parvam sub eius nomine, ut vidimus, cudi fecit. Legati, Octone invento mortuo, redeunt, et casum indicant; tunc hic, qui vices eius tenebat, finito anno uno, mensibus duobus, relicta ducali sede, ad suam reciit ecclesiam; qui, licet dux non fuerit, attamen, quia iuste rexit, antiqui Veneti in chatalogo ducum illum posuerunt.” Andreas Dandolus Venetorum dux: *Chronicon Venetum a pontificatu sancti Marci ad annum usque 1339*. Ed. N. Zanichelli RIS. Serie II. XII. 207–208.

¹⁹¹⁸ GULLINO, Orseolo, Orso. in DBI 79. online elérés: [http://www.treccani.it/enciclopedia/orso-orseolo_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/orso-orseolo_(Dizionario-Biografico)) (letöltés ideje: 2018. szept. 4.)

¹⁹¹⁹ „Tercius est ordine Otho, predictus puerulus, patris qui constat dignitate equivocus.” Iohannis diaconi chronicon Venetum et Gradense. Ed. Waitz, G. MGH SS VII. 37.

¹⁹²⁰ „Puerio quidem Verona pervento officiose a rege susceptus est, quem chrismatis unctione propriis amplexibus coarctatum fecit munire, et amisso paterno nomine, Otto, id est suus aequivocus, nuncupatus est.” Iohannis diaconi chronicon Venetum et Gradense. Ed. Waitz, G. MGH SS VII. 30.

mellet az áll, hogy ekkor vette feleségül Géza fejedelem leányát, körülbelül 18 éves korában.¹⁹²¹ A forráshely szerint ekkor választották meg Velence élére, apja elhunyt után,¹⁹²² aki mellett bátyjának, Giovanninak a tragikus halálát követően az 1007. évtől már társként tűnt fel.¹⁹²³ Uralma alatt folytatódott az apja idején fellángoló horvát-velencei ellentét, amelyre az adott okot, hogy Bizánc a bolgár kérdés következtében nagyobb teret hagyott II. Péter dózse idején a velencei érdekek kibontakozásának, amely ütközött a horvátok Dalmácia feletti joghatósági igényével. Ez 1019 során, Ottó dózse uralmának idején vett fordulatot, amikor II. Basileios és III. Krešimir közeledésének következtében a velenceiek dalmáciai uralma a térség északi városaira szorult vissza.¹⁹²⁴ A fentebb már említett velencei felkelés során, amelyre valamikor 1023–1024 körül került sor, Ottó előbb Isztriába menekült, majd Konstantinápolyban talált menedéket. Helyét Pietro Barbolano vette át,¹⁹²⁵ akit azonban nem sokkal később szintén elűztek, ekkor került a város élére ideiglenesen Orso – ahogy arról már szó esett – aki többek közt öccsét, Vitalét küldte Konstantinápolyba, hogy száműzött testvérüket hazahívja, Ottó azonban 1032 során elhunyt.

A János diakónus által II. Péter negyedik fiaként számon tartott Vitaléről a fentiekben röviden elmondtuk, hogy bátya gradói pátriárkai kinevezése után 1018 folyamán elnyerte annak torcellói püspöki székét és részt vett abban a küldöttségben, amely Konstantinápolyba indult, hogy bátyját, Ottót visszahívja Velence élére. Éleadatai nem ismertek, Wertner szerint az Orso által 1040 során összehívott helyi zsinaton még részt vett.¹⁹²⁶

II. Péter és Mária ötödik fiáról pusztán annyit tudunk, hogy amikor II. Henrik Veronában járt, az ifjú bérmaszüljője lett, és ebből kifolyólag a család a tisztelete jeléül – hasonlatosan a fiú Ottó nevű bátyjához – II. Henrik után az Enrico nevet adta a gyermeknek.

¹⁹²¹ I. 1366. jsz. Ettől némileg eltérő, 993. évi datálással számol az olasz történetírás. I. GULLINO, Orseolo, Ottone. in DBI 79. online elérés: [http://www.treccani.it/enciclopedia/ottone-orseolo_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/ottone-orseolo_(Dizionario-Biografico)) (letöltés ideje: 2018. szept. 4.)

¹⁹²² „*Octho Ursoyolo dux, defuncto patre, preesse cepit anno Domini nostri Iesu Christi millesimo XVIII.*” Andreas Dandolus Venetorum dux: *Chronicon Venetum a pontificatu sancti Marci ad annum usque 1339.* Ed. N. Zanichelli RIS. Serie II. XII. 203.

¹⁹²³ Szegfű László némileg eltérő évszámokkal számolt, Ottó apjával közösen folytatott társuralmát az 1006., míg dózsei hivatalviselésének a kezdetét az 1008. évre tette. I. SZEGFÜ, Péter. in KMTL 544.

¹⁹²⁴ FINE, Early Medieval Balkans. 277–278.

¹⁹²⁵ „*Petrus Barbolano, sive Centranico, dux decernitur anno Domini millesimo XXVII. Hic, expulso pre[de]cessore, preficitur; quod, cum plurimis non placeret, scisma in populo crebo exoritur; et Popo aquilegiensis patriarcha, imperiali confissus auxilio, Venetorum confinia lacerabat. Imperator etiam, illius inductione, non solum Venetorum fedus aprobare renuit, sed ut sibi emulos illos persecutus est.*” Andreas Dandolus Venetorum dux: *Chronicon Venetum a pontificatu sancti Marci ad annum usque 1339.* Ed. N. Zanichelli RIS. Serie II. XII. 207.

¹⁹²⁶ WERTNER, Az Árpádok. 79.

A dózse hatodik és vélhetőleg legfiatalabb fiáról egy oklevélből és a sokat idézett Andrea Dandolo krónikájából van tudomásunk. Az 1015. évre keltezett diploma egyben a Domenicónak hívott fiú családjáról is tájékoztat. Az okirat ugyanis arról nyilatkozik, hogy Domenico egy bizonyos Immiliával, Ugonak, Padova és Vicenza grófjának a leányával kelt egybe.¹⁹²⁷ Gyermekükéről, Ugóról, Pietróról, Feliciáról és Entesemáról ugyancsak oklevelekből van tudomásunk,¹⁹²⁸ azonban azon kívül, hogy Entesema 1061 decemberében még élt, és egy bizonyos, közelebbről ismeretlen Domenico Rosso volt a férje,¹⁹²⁹ egyebet nem tudunk. Andrea Dandolo szerint Orseolo Domenico miután hírül vette, hogy Ottó bátyja meghalt, egy napig magához ragadta a hatalmat, majd Ravennába menekült, ahol nem sokkal később elhunyt.¹⁹³⁰

II. Péter frigyből leányok is születtek, a források azonban csak röviden szólnak róluk. Wertner öt leánygyermeket feltételez,¹⁹³¹ azonban ez biztosan több, mint amit forrásokkal is igazolni tudunk. János diakónusnak négy leányról van tudomása, egyiküknek a nevét is megemlíti: Hicela. Róla tudjuk, hogy 1000 környékén Svetoslav horvát király fiához, Stjepanhoz ment férjhez.¹⁹³² Svetoslav a horvát belviszályok miatt meggyengült pozícióját megerősítendő fordult korábbi ellenfeléhez, Velencéhez és küldte fiát a kereskedővárosba.¹⁹³³ További sorsáról szinte semmilyen adattal nem rendelkezünk.

¹⁹²⁷ „*Heinricus gratia Dei imperator augustus Deo propicio hic in Italia anno undecime imperii eius primo, octavo Kalendas februarias. Indictione terciadecima. Tibi Inmilda honesta filia mea et curaius Dominici filius quondam Petroni duci de finibus Veneciarum dilecta filia mea ego Inmilia erelita quondam Ugoni comitis et Ubertus comitis et Mainfridus filius quondam Ugo item comitis germanis filiis et mundoaldis meis qui professum sumus nos oranes qui supra mater et filius ex nacio meam lege vivere longobardorum ienitris et iermanis donatrix et donatrix stue propterea disi — quamprotrep dono a presenti die dilectionis stue et in tuo iure et potestatem per hanc cartulam donacionis propriethario nomine in te habendum confirmamus [...]*” Codice Diplomatico Padovano. Ed. Gloria, A. Monumenta Storici Publicati Dalla Deputazione Veneta II. nr. 100. 134.

¹⁹²⁸ Andreas Dandolus Venetorum dux: *Chronicon Venetum a pontificatu sancti Marci ad annum usque 1339.* Ed. N. Zanichelli RIS. Serie II. XII. 208. 1. jsz. Vö. Codice Diplomatico Padovano. Ed. Gloria, A. Monumenta Storici Publicati Dalla Deputazione Veneta II. nr. 209. 237.

¹⁹²⁹ „*In nomine domini Dei et salvatoris. nostri Jhesu Christi. Anno incarnationis eiusdem redemptoris millesimo sexagesimo primo, mense decembris indictione quartadecima Rivoalto. Magnus donacionis est titulus hubi casus largietatis nullus repperitur, sed ad firmamentum muneris sufficit animus largientis. Quapropter ego quedam Entesema filia Dominici Ursoyoli, uxor Dominici Roso, consentiente mihi eodem viro meo cum meis heredibus nullo penitus cogente aut suadente nec vira inferente, sed optima et spontanea mea bona voluntate et pro tuo condigno merito quod mihi factum habes [...]*” Codice Diplomatico Padovano. Ed. Gloria, A. Monumenta Storici Publicati Dalla Deputazione Veneta II. nr. 184. 214.

¹⁹³⁰ „*Dominicus Ursiolo dux sedem invasit, anno Domini millesimo XXXII°. Hic, de stirpe Octonis, modica parte populi consenciente, ducatum usurpat: ceteri, innatam libertatem et non tyrampnidem cupientes, in eum insurgunt: ille perorescens, dum prefuisset uno die, fugam arripiens Ravenam ivit, ubi denique moritur et sepelitur.*” Andreas Dandolus Venetorum dux: *Chronicon Venetum a pontificatu sancti Marci ad annum usque 1339.* Ed. N. Zanichelli RIS. Serie II. XII. 208.

¹⁹³¹ WERTNER, Az Árpádok. 77.

¹⁹³² KLAIC, Povijest Hrvata. 96.

¹⁹³³ FINE, Early Medieval Balkans. 276.

Léteznek ugyan elméletek arra nézve, hogy az Orseolo család bukása után Hicela és Stjepan elhagyták Velencét, majd Szent István udvarában kerestek menedéket, aki a későbbi Szlavónia egy részét adományozta nekik.¹⁹³⁴ Mindez azonban csak hipotézis marad, hiszen forrásokkal nem támasztható alá, az elmélet egyébként is inkább a régebbi horvát történetírás azon megállapítására építkezik, miszerint Zvonimir, aki feltételezhetően ebből a házasságból született, Szlavóniában rendelkezett hatalommal. Az újabb kutatások fényben azonban Zvonimir a likai bánságot uralta, elképzelhető tehát, hogy Stjepan is e terület felett gyakorolt hatalmat.¹⁹³⁵ Wertner Mór ezt a házassági összeköttetést használta fel érvként arra nézve, hogy Szent István miért éppen Horvátországban keresett feleséget fiának, Imre hercegnek.¹⁹³⁶ Ez az okfejtés egyébként hasonlatos ahhoz, amit Vajay Szabolcs fejtett ki Imre állítólagos bizánci házassága kapcsán.¹⁹³⁷

II. Péter további leánygyermekait János diakónus nem nevezi meg, azonban Andrea Dandolo-nál felbukkan egy Felícia nevű apátnő, aki a torcellói Szent János monostor élén állt.¹⁹³⁸ Nézetünk szerint Felícia egyike lehetett azon három névtelen testvérnek, akik János diakónus szerint Istennek szentelték életüket,¹⁹³⁹ így a Wertnernél található öt leánygyermeket négyre kell módosítanunk.

Ahogy arról már szó esett, Péter magyar király apjának a források fényében II. Péter fia, Ottó dőzse tekinthető, aki Andrea Dandolo krónikája szerint 1009 körül házasodott meg. Péter király anyjáról sokkal kevesebb tudással rendelkezünk, mint apjáról és annak családjáról. Születési idejét nem ismerjük, az 1009 körüli házasságból következtetünk arra, hogy Géza fejedelem leánya volt, aki biztosan később született, mint Szent István. Wertnernél megtalálhatók a nevének felfedésére történt kísérletek eredményei, amelyek szerint a Gizella, Ilona és Mária nevek jöhetnek szóba. Az igazság azonban az, hogy semmilyen olyan forrás nem áll rendelkezésre, amely akár az egyik névvariáns történeti hitelét megerősítené. Wertner szerint az ismeretlen nevű leány Géza második feleségétől, a lengyel Adelheidtől született.¹⁹⁴⁰ Nézetünk szerint Adelheid nem tekinthető Géza feleségének, sőt történeti léte is kérdéses, ennél fogva Péter király ismeretlen nevű édesanyját Sarolt gyermekének kell tartanunk.¹⁹⁴¹ Születési ideje ismeretlen, abból a kiindulva, hogy

¹⁹³⁴ FINE, *Early Medieval Balkans*. 278.

¹⁹³⁵ SZEBERÉNYI, *Balkán*. 296. 111. jsz.

¹⁹³⁶ WERTNER, *Az Árpádok*. 61.

¹⁹³⁷ Részletesen I. a melléklet Szent Imre házasságáról szóló részében. 318–322.

¹⁹³⁸ I. 1913. jsz.

¹⁹³⁹ „*Quatuor quoque filiae eidem opimo manebat patri, quarum prima Hicelam nomine Stefano Sclavorum regis filio, de quo antea predixi, in coniugio honorifice sociavit; reliquas vero tres in monasterio Deo omnipotenti mancipavit.*” Iohannis diaconi chronicon Venetum et Gradense. Ed. Waitz, G. MGH SS VII. 37.

¹⁹⁴⁰ WERTNER, *Az Árpádok*. 88.

¹⁹⁴¹ Részletesen I. a melléklet Géza fejedelem és Sarolt házasságáról szóló részében. 248–250.

Dandolo fiatalnak nevezi Ottót a házasságkötéskor, mind Wertner, mind Vajay¹⁹⁴² a 991–992 körüli évekre tette születési idejét, Wertner azonban azt sem zárta ki, hogy Géza fejedelem utolsó éveiben születhetett.¹⁹⁴³ A házassága utáni életéről szinte semmit sem tudunk, Wertner Mór azonban azt feltételezte, hogy férje halála után visszatért Magyarországra.¹⁹⁴⁴ A Troisfontaines-i ciszterci kolostor szerzetesének, Albericusnak a világkrónikája ugyan tartalmaz egy adatot Péter anyjának a haláláról, azonban Albericus Gizellát Péter király testvérének tartotta, és a haláláról szóló részt az 1010. esztendő eseményeinek sorába iktatta,¹⁹⁴⁵ ennél fogva ez az értesülés nem vehető komolyan.¹⁹⁴⁶

Ottó és Géza fejedelem házasságából nemcsak Péter született, hiszen forrásadatokkal is alátámasztható, hogy Péter testvére Babenberg Adalbertnek a felesége volt. Herimannus Contractus¹⁹⁴⁷ és Freisingi Ottó püspök¹⁹⁴⁸ munkáit szokás e helyütt idézni, hiszen mindkét kútfő arról számol be, hogy Péter Magyarországról való elűzetése után sógoránál, Adalbertnél keresett először menedéket. Nevének kapcsán Wertner helyesen jegyezte meg, hogy az Aloldusnál fellelhető Adelheid névalak bizonyosan téves,¹⁹⁴⁹ ugyanis több olyan hiteles oklevél is a rendelkezésünkre áll, amelyben a Froiza és Frowila variánsok fordulnak elő.¹⁹⁵⁰ A név értelmezésére Pray György tett kísérletet, vélekedése szerint a Fronwe, 'asszony, úrnő' jelentéstartalommal bír, azonban okfejtését gyengíti, hogy Péter király testvérét az említett Adelheiddal tartotta azonosnak, emiatt eleve a német nyelvből indult ki.¹⁹⁵¹ Pontos születési ideje ismeretlen, azonban bizonyos, hogy 1041 során, amikor Péter

¹⁹⁴² VAJAY, Géza nagyfejedelem. genealógiai tábla

¹⁹⁴³ WERTNER, Az Árpádok. 80.

¹⁹⁴⁴ WERTNER, Az Árpádok. 90.

¹⁹⁴⁵ „[...] *Gisla regina, ut dicunt, multas malitias in terra illa fecit et ad extremum post mortem sancti regis meritis exigentibus interfecta fuit.*” Albrici monachi Triumfontium Chronicon. Ed. Scheffer-Boichorst, P. MGH SS XXIII. ad a. 1010. 779.

¹⁹⁴⁶ „*Unde rex iste Petrus, de quo hic agitur, frater dicitur fuisse illius regine Gisle, de qua superius diximus.*” Albrici monachi Triumfontium Chronicon. Ed. Scheffer-Boichorst, P. MGH SS XXIII. ad a. 1041. 786.

¹⁹⁴⁷ „*Ipso anno Ungarii perfidi Ovonem quendam regem sibi constituentes, Petrum regem suum occidere moliantur. Qui vix fuga lapsus, primo ad marchionem nostrum Adalbertum, sororis suae maritum, profugus venit, indeque ad regem Heinricum veniens, pedibusque eius provolutus, veniam et gratiam imploravit et impetravit.*” Herimannus Augiensis Chronicon. Ed. Pertz, G. H. MGH SS V. ad a. 1041. 123.

¹⁹⁴⁸ „*Ungaros quoque variis ac diversis praeliis premens, Petrum regem eorum ab Ovone regno fraudolenter pulsum intercessionem Alberti marchionis, cuius levir erat, exulem suscepit, ac cum exercitu Pannonias ingressus, congressu habito, cum paucis incredibilem multitudinem Ungarorum fudit, Petrumque regno restituit.*” Otto Frisingensis episcopus Chronica. Ed. Hofmeister, A. MGH SRG. XLV. lib. 6. c. 32. 298.

¹⁹⁴⁹ WERTNER, Az Árpádok. 91.

¹⁹⁵⁰ A névalakok III. Henrik 1048. április 21-én ill. 1051. november 12-én kelt oklevelében illetve IV. Henrik 1058. évi diplomájában bukkannak fel. I. Heinrici III. diplomata. Ed. Bresslau, H. - Kehr, P. MGH DD H III. nr. 215. 287–288. ill. nr. 278. 379. és nr. Heinrici IV. diplomata. Ed. von Gladiss, D. - Gawlik, A. MGH DD H IV. 40. 49–50.

¹⁹⁵¹ PRAY, Historia regum Hungariae. 25–26. ill. 26. 'a' jelű jegyzet. Hasonló okokból szokás bizonyos genealógiai táblázatokban *Dominica* néven feltüntetni. Vö. LECHNER, Babenberger. 327. 95. jsz.

Adalberthez menekült, már nős volt, azaz legalább 15–16 éves. A hercegnő születésének *post quem* datálásakor szülei házasságának az 1009. évben meghatározott évszáma jöhet szóba, sajnos forrásadatok hiányában szűkebb határok közé nem tudjuk szorítani az eseményt. Wertner Mór felvette, hogy Adalbert két alkalommal is nősült, nézetei szerint Frowila csak mint második feleség jöhet szóba.¹⁹⁵² Ezt a nézetet Vajay Szabolcs is elfogadta,¹⁹⁵³ továbbá a német nyelvű tudományos munkákban is hasonló elméletek lelhetők fel, még akkor is, ha Adalbert első feleségének a kiléte körül egyáltalán nem honol konszenzus a kutatásban.¹⁹⁵⁴ Wertner szerint Adalbert két ismert fia, Liutpold és Ernst bizonyosan az őrgróf első házasságának gyermekei, az elmélet a német nyelvű szakirodalomban is tetten érhető.¹⁹⁵⁵ Nézetünk szerint Wertner helyesen állapítja meg, hogy az Altaichi Évkönyvben 1042 folyamán feltűnő Liutpold¹⁹⁵⁶ kronológiai okok miatt bizonyosan nem lehetett Frowila gyermeke.¹⁹⁵⁷ Wertner azonban abban téved, hogy a kronológiai indokok azt sem engedik meg, hogy Adalbert fiatalabb fia, Ernst Péter testvérétől származzon. Arra nézve sem mutatkozik konszenzus a szakirodalomban, hogy a nevezett Ernst pontosan mikor született, vélhetőleg legkomolyabban az 1025–1028-as esztendőkre jöhetnek számításba.¹⁹⁵⁸ Eszerint, ha Frowila születését az 1010. évre tesszük, akkor Ernst születésekor Péter király testvére 17–18 éves lehetett, ami korántsem akkora képtelenség, ahogyan azt Wertner állította. Mivel azonban nincsen adatunk arra nézve, hogy mikor született Frowila, könnyen más eredményre juthatunk, ahogyan Vajay Szabolcs is, aki 1015 környékére tette Frowila születési idejét, abból kiindulva, hogy számításai szerint Péter az 1011. esztendőben látta meg a napvilágot.¹⁹⁵⁹ Forrásadatok hiányában sajnos annyit tudunk csak elmondani, hogy kronológiai megfontolások alapján nem zárhatjuk ki, hogy Ernst vér szerinti unokaöcse lehetett Péter magyar királynak, azonban erre nézve semmiféle bizonyítékkal nem rendelkezünk.¹⁹⁶⁰ Frowila más gyermekeiről nincsen tudomásunk, ahogyan további sorsáról

¹⁹⁵² WERTNER, Az Árpádok. 91–92.

¹⁹⁵³ VAJAY, Géza nagyfejedelem. 97.

¹⁹⁵⁴ LECHNER, Babenberger. 72. és 479. (genealógiai tábla)

¹⁹⁵⁵ Karl Lechner szerint Gismold, Meinwerk paderborni püspök testvére lehetett Adalbert első felesége, akitől fiai születtek. LECHNER, Babenberger. 79.

¹⁹⁵⁶ „*Qui dum ex praecepto regis eadem die et simili fraude septentrionalem Danubii terram deberet vastare, quia similiter imparatos offendit, magnam quidem captivitatem congessit, sed eam Dei gratia citissime remisit. Aderat ibi tum marchio Adalbertus et Liupoldus, filius eius, cum parvissima manu militum et servitorum, quippe nec triginta habentes scutatorum.*” Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1042. 30.

¹⁹⁵⁷ WERTNER, Az Árpádok. 91–92.

¹⁹⁵⁸ SCHEIBELREITER, Ernst. in LexMa 3. 2177.

¹⁹⁵⁹ VAJAY, Géza nagyfejedelem. 97.

¹⁹⁶⁰ Úgy véljük, hogy nem bizonyító erejű az a vélekedés, amely szerint IV. Henrik azért adományozott birtokot az özvegy Frowilának, mert mostohafia, Ernst nem gondoskodott róla megfelelően. Vö. WERTNER, Az Árpádok. 96–97. A császári adományhoz I. LECHNER, Babenberger. 84–85; Karl Lechner noha a genealógiai táblázatban Ernst édesanyjaként Adalbert első feleségét jelölte meg, munkájának szövegében Frowila fiaként hivatkozik rá. LECHNER, Babenberger. 83. Vö. Uo. 479. (genealógiai tábla)

sem, halálának napját azonban a melki monostor nekrológiuma feljegyezte: *XIII. kal. Februarius*, azaz január 20.¹⁹⁶¹ A hónappal és nappal ellentétben az évszám pontos meghatározása már nem problémamentes, ugyanis az említett halottaskönyv ezt nem tartotta fenn. Vitus Arnspeckius krónikája viszont az 1071. évre teszi Adalbert nejének, egy bizonyos Adelheidnek a halálát, ami kronológiai okok miatt nem tartható, ennél fogva tollhibának szokás tartani, azaz vélhetőleg a szerző elvétette a nevet, tehát a krónikahely talán Frowila halálának idejét örökíthette meg.¹⁹⁶²

Röviden szólunk kell Péter állítólagos másik leánytestvéréről, Baldáról is. Említése Joseph Justus Scaliger nevéhez fűzhető, aki a saját családjának genealógiai történetét írta meg, és amelynek több kiadása is létezik. Wertner az 1627., Vajay az 1614. évi leideni kiadást használta. Létezik ennél azonban régebbi, 1594. évi változat is, amelyben szintén az áll, hogy egy bizonyos Balda Péter magyar király testvére volt, akinek a házasságából számos gyermek született.¹⁹⁶³ Az állítólagos Balda születése után több mint 500 évvel megjelent munkát, amelynek már címadása is arról árulkodik, hogy szerzője családjának illusztris múltját kívánta hirdetni, és amely egyedülként tájékoztat Balda történeti létéről, nézetünk szerint semmiképpen sem szabad a hiteles források körébe sorolni. Scaligerről, munkájának idevágó részének történeti hiteléről igen találó és máig helytálló módon Wertner Mór 1892 során a következőképpen nyilatkozott: „[...] ez a különben minden tekintetben elismerést érdemlő férfiú azon volt, hogy családját dicsőítse s e czélból családjának hitelt nem érdemlő leszármaztatását és császárok-, királyok- és egyéb uralkodó hercegekkel való rokonságát ő maga gondolta ki.”¹⁹⁶⁴ Wertner kritikai megjegyzését nem mindenki fogadta el: az egyébként alapos felkészültségéről és széles forrásbázison nyugvó munkásságáról ismert Vajay Szabolcs valamilyen okból kifolyólag mégis szerepeltette – igaz, csak feltételesen – Baldát Péter király családfáján.¹⁹⁶⁵ Balda nézetünk szerint viszont kitalált személy, akit végérvényesen kihúzhatunk az Orseolo család leszármazói és a magyar királyok rokonai közül.

A fentiekből az olvasható ki, hogy Péter igen előkelő felmenőkkel büszkélkedhetett, családja tagjai közt nemcsak dózsékat, püspököket tarthatunk számon, hanem rokonságban álltak a velencei, horvát, magyar, osztrák és bizánci elittel is.

Születési idő

¹⁹⁶¹ „XIII. kal. [Frouza marchionissa ob.]” *Necrologium Mellicense antiquissimum*. Ed. Fuchs, A. F. MGH Nocr. V. 552.

¹⁹⁶² VAJAY, Géza nagyfejedelem. 97. 128. jsz. Vö. KÁDÁR, Az Árpád-házi uralkodók. 69.

¹⁹⁶³ „Trebellius Emeri filius ex Balda Petri Hungariae regis sorore nati sunt: Trebellij filius Casimirus ez Zolomeri Falmatiae regis, Wilelmue Grossus abuus meus ex Elizabetha imperatoris Ludouici filia.” SCALIGER, Epistola. 26.

¹⁹⁶⁴ WERTNER, Az Árpádok. 98.

¹⁹⁶⁵ VAJAY, Géza nagyfejedelem. 97. különösen 129. jsz.

Sajnos Péter születési idejét sem tudjuk minden kétséget kizáró pontossággal meghatározni. Wertner az időpontot az 1011. évre tette,¹⁹⁶⁶ ezt az adatsort aztán Vajay Szabolcs is átvette.¹⁹⁶⁷ Szakirodalmi munkák Orseolo Ottó és Szent István húgának az általánosan elfogadott 1009. évi házasságkötésének a dátumából kiindulva szokták Péter születési idejét 1010 és 1011 közé tenni. Mivel semmi nem zárja ki, hogy testvére is ekkor született, teljes biztonsággal nem eldönthető, hogy melyikük volt az idősebb. Amennyiben elfogadjuk, hogy Frowila lehetett Ernst örgróf édesanyja, úgy talán őt tekinthetjük szülei első gyermekének, azonban mindez erősen hipotetikus. Szegfű László szerint 1023 folyamán, az Ottó dózse elleni velencei szervezkedés és lázadás alkalmával mindketten Magyarországon kerestek menedéket, ennek értelmében tehát Péter Szent István udvarában nevelkedett.¹⁹⁶⁸ Kristó Gyula szerint Péter 1010–1011 során, testvére pedig az 1015. évben látta meg a napvilágot, ami alapvetően Vajay Szabolcs kutatásaival mutat egyezést.¹⁹⁶⁹ Ahogyan arra Kristó is felhívta a figyelmet, nyitott kérdés marad hogy a család miért nem tartott Ottóval Konstantinápolyba. Talán a gyermekek zsenge kora adhatott erre okot, avagy Magyarország földrajzi közelsége, esetleg a közelebbi rokoni kapcsolatok a magyar uralkodóházzal? Források hiányában mindez eldönthetetlen. Ismert, hogy Szent István Imre herceg tragikus halála után Pétert szemelte ki utódául, erre enged következtetni az is, hogy őt tette meg a hadserege parancsnokának.¹⁹⁷⁰ E kérdésben perdöntő az Altaichi Évkönyv híradása, amely elmondja, hogy Szent István adoptálta Pétert, akitől azonban megkövetelte, hogy feleségét, Gizellát tartsa meg jogaiban.¹⁹⁷¹ Péter ifjúi éveiről, Szent István halálát megelőzően egyéb értesülésekkel nem rendelkezünk.

¹⁹⁶⁶ WERTNER, Az Árpádok. 81.

¹⁹⁶⁷ VAJAY, Géza nagyfejedelem. genealógiai táblázat.

¹⁹⁶⁸ SZEGFÜ, Péter. in KMTL 544.

¹⁹⁶⁹ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 58.

¹⁹⁷⁰ *Legenda Sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta.* SRH II. c. 16. 392.: „Tandem per misericordiam dei dignus centuplicate retributionis bravio, tactus febre, cum sibi transit[um] imminere non ambigeret, accersitis episcopis et primis palatii de Christi nomine gloriantibus, primum cum eis tractavit de substituendo pro se rege, Petro videlicet sororis sue filio, quem in Venetia genitum ad se vocatum iam dudum exercitui suo prefecerat ducem [...]” *Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta.* Ed. Emma Bartoniek SRH. II. *Legenda maior.* c. 16. 392. Vö. GYÖRFFY, Nemzetség. 574.

¹⁹⁷¹ „Hoc anno Petrus rex Ungrorum regno est privatus, coniurantibus adversum se suis primatibus. Unde hoc ortum sit, audiat qui velit. Stephanus bonae memoriae rex, avunculus ipsius, cum filius eius patre superstite esset mortuus, quoniam alium non habuit filium, hunc fecit adoptivum ipsumque regni heredem locavit; filium fratris sui digniorem in regno, quia hoc non consensit, cecavit et parvulos eiusdem exilio relegavit. Hic igitur ipso vivente in regno solidatus iuravit, ut praeceperat avunculus, se dominam suam reginam semper honoraturum nec quicquam eorum, quae rex dederat ei, ablaturum, si post mortem ipsius vitam illi donaret Dominus. Quod ut firmitus fieret, addidit iuramento se contra omnes, qui eam vellent calumniare, pro posse et nosse semet subsidio fore, et in eadem verba omnes iuraverunt, qui principes regionis fuerunt. Stephano demum vita decedente et Petro eius gratia in regno succedente, fides ipsius patuit, quae prius quasi bona latuit. Nam unius anni tempore tractavit eam honorifice, quo peracto spatio destituit illam omni bono. Primum quidem praedia, quae a marito vivente susceperat, et pecuniam, quam seorsum habuerat, ipse vi abstulit, eamque iurare compulit, ut de residuo nihil daret cuiquam praeter suam licentiam. In quadam etiam

Házassági kapcsolat

Árpád-kori genealógiai irodalmunk egyik legproblémásabb fejezetét Péter király házassági kapcsolatának meghatározása képezi. Vajay Szabolcs a Géza fejedelem családi viszonyairól írt tanulmányában alapvetően a Wertner Mór által is említett, a formbachi és neuburgi grófok nemzedékéből származó Tuta nevű asszonyt tartotta Péter feleségének. A *Tuta regina* probléma olyannyira nem számít újdonságnak, hogy Wertner éppen Cornides munkája alapján foglalkozott a személyét övező kérdésekkel, azonban nemzedékrendjében – véleményünk szerint helyesen eljárva – sem az Árpádok, sem az Orseolók leszármazói között nem tüntette fel.¹⁹⁷² Az elmélet két olyan forráson nyugszik, amelyek közül nézetünk szerint egyik sem sorolható a megbízható kútfők közé. Az első Angelus Rumplernek, Formbach apátjának¹⁹⁷³ 16. századi írása, amely az általa irányított monostor történetét dolgozza fel. Az írás a következőképpen kezdődik: „*Himeltrudis itaquae filia Regis Hungariae, quoniam esset caeca, ad Capellam Gloriosae Virginis Maria (de qua jam pridem scripsimus) peregrinationem suscepit.*” A történet szerint Himeltrudis csodálatos módon mindkét szemének világát visszanyerte egy forrás mellett, ezután pedig megalapította a formbachi monostort, amelyben testvére, Tuta is segítségére volt.¹⁹⁷⁴ A csodás gyógyulás nyilvánvalóan elengedhetetlen kelléke az ilyen történeteknek, amely egyben magyarázatul is szolgál Formbach nevére, hiszen a német *Bach* szó magyarul patakot, csermelyt jelent. Nem tudni, hogy Rumpler milyen forrásból dolgozott, azonban a fenti történet jelentős egyezést mutat a középkortól kezdődően egészen a koraújkorig általánosan használt olyan fikciókhoz, amelyek egy-egy család, település vagy intézmény ősiségét és nagyívű történeti múltját volt hivatott bemutatni.¹⁹⁷⁵ A másik forrás pedig, amelyet Wertner is idéz és szintén kései keletkezésű, az *Anonymi monachi Bavari compilatio chronologica*, amely az eseményeket egészen az 1388. évig követi. Ebben az 1109. évnél az áll, hogy Eckbert grófot abban monostorban temették el, amelyet Himeltrudis, Magyarország királynője alapított.¹⁹⁷⁶ Ez a két narratív kútfő áll rendelkezésünkre arra nézve, hogy Himeltrudis, esetleg testvére Tuta valamilyen formában az Árpádokkal rokonságban állt. Óvatosságra int azonban az, hogy a

urbe eam locavit talique custodiae mancipavit, ut nec ipsi potestas esset usquam progrediendi nec cuiquam advenientium eam conveniendi. Cum hoc toto triennio passa fuisset, et ipse nihil de iniuria minuisset, ipsa principes regni convocavit et facti sibi iuramenti eos commonuit.” Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1041. 24.

¹⁹⁷² WERTNER, Az Árpádok. 586–589.

¹⁹⁷³ SCHMID, Rumpler. in ADB 29. 671–672.

¹⁹⁷⁴ Angeli Rumpleri Historiae monasterii Formbacensis. Ed. Pez, B. Thesaurus anecdotorum novissimus. I. pars III. lib. 1. col. 425.

¹⁹⁷⁵ Számos példával és későközépkori kitekintéssel I. ALTHOFF, Genealogische Fiktionen. 28–51.

¹⁹⁷⁶ Anonymi monachi Bavari compilatio chronologica. Ed. Oefele, A. F. SRB. II. 332.

források kései keletkezésűek és ellentétesen szólnak a rokoni kapcsolat mibenlétéről, ugyanis Rumpler Himeltrudist egy közelebbről meg nem nevezett magyar király leányának tartja, a névtelen szerzetes által összeszerkesztett krónika pedig egyenesen királynénak mondja. Erre az alapra és szakirodalmi vélekedésekre építve Vajay úgy vélte, hogy a forrásokban szereplő Himeltrudis és Tuta testvérpár, egyben Formbach és Suben monostorainak alapítói, testvérek ugyan, de nem köthetők a Magyar Királysághoz, mivel mindketten a neuburgi grófoknak és regensburgi várgrófoknak az utódai. Ennek a Himeltrudisnek, akiről egyébként Rumpler is megemlékezett – hiszen őt tartotta a monostor alapítójának –, két leánya született, akiket szintén Himeltrudisnek és Tutának hívtak. Ezt az első hallásra is komplikált genealógiát tovább bonyolítja, hogy Vajay ez utóbbi Tutát azzal a Judittal azonosítja – mivel a Tuta név Vajay szerint a Judit egyik alakjának tekinthető –, akiről a regensburgi nekrológium *Iudita regina* bejegyzése szól.¹⁹⁷⁷ Nézetünk szerint Himeltrudist és Tutát akár a formbach-i grófok nemzedékrendjében helyezzük el, ahogyan Wertner tette, akár a neuburgi grófok genealógiájához illesztjük be, ahogyan erről Vajay vélekedett, a magyar királyokkal, így Péterrel való kapcsolatát mégis csak a fentebb említett két gyanús hitelű és egymásnak ellentmondó forrással lehet kizárólag igazolni, teljesen függetlenül attól, hogy milyen nemzedékrendbe soroljuk őket. Úgy véljük, hogy amíg nem kerülnek elő olyan kútfők – és ennek viszonylag csekély az eshetősége –, amelyek megerősítik a nővérek állítólagos rokonságát vagy házasságát a magyar királyokkal, egészen egyszerűen azon oknál fogva, hogy nem állják ki a forráskritika alapvető próbáját sem, nem tekinthetjük sem Himeltrudist, sem Tutát az Árpádok, illetve Péter király rokonainak vagy házastársainak.

Arra nézve azonban, hogy Péter király nő volt, hiteles forrásadattal rendelkezünk. Reichenau-i Herimannus az eseményekkel nagyjából egykorú krónikája elmondja, hogy 1046 őszén Péter felesége még életben volt és férjével együtt, akit megfosztottak szeme világától fogságba vetették.¹⁹⁷⁸ A forráshely alapján sajnos nem tudjuk beazonosítani a királyné személyének a kilétét, hiszen sem származását, sem nevét nem közli a kútfő.

E helyütt szokás továbbá megemlíteni azt a Prágai Cosmastól származó értesülést, amely szerint Péter király Břetislav herceg feleségét, Juditot vette el, mégpedig az ekkor ifjúnak éppen már nem mondható ara kezdeményezésére, mivel Judit más módot nem talált arra, hogy bosszút álljon fián, II. Sptyihnēven, aki elűzte őt Csehországból.¹⁹⁷⁹ Cosmas

¹⁹⁷⁷ VAJAY, Géza nagyfejedelem. 96–98.

¹⁹⁷⁸ „Subsecuto autumno Ungarii, pristinae perfidiae suae memores, Andream quendam regem sibi statuunt, Petrum regem, multis advenarum, qui pro eo pugnaverant, occisis, variis cum coniuge sua iniuriis affectum, postremo oculis privant, et in quendam locum cum eadem coniuge sua alendum deputant; multis etiam per idem tempus peregrinis inibi exspoliatis, exulatis atque necatis.” Herimannus Augiensis Chronicon. Ed. Pertz, G. H. MGH SS V. ad a. 1046. 126.

¹⁹⁷⁹ „Anno dominice incarnationis MLVIII. IV. non. Augusti Iuditha a coniunx Bracizlai, ductrix Boemorum, obiit, quam quia filius suus Zpitigneu eiecerat de regno suo, cum non posset aliter ulcisci iniuriam suam in filio, ad

krónikájának e fejezete már régóta állásfoglalásra készíti az Árpádok genealógiájával foglalkozó kutatókat. Pray Györgyön keresztül Wertner Mórig a historikusok jelentős hányada elutasította ezt a házasságot, legutóbb pedig Liza Wolverton, Cosmas munkájának angol fordítója azzal magyarázta a prágai krónikás tévedését, hogy a szerző félreértelmezhetette forrásait.¹⁹⁸⁰ Ezzel szemben Cornides és Vajay elfogadták a házasság tényét, Cosmas írását hitelesnek tartva.¹⁹⁸¹ Kristó Gyula sem zárta ki annak a lehetőségét, hogy Péter egybekelhetett Judittal.¹⁹⁸² Amennyiben a kérdéses forráshelyet autentikusnak tartjuk, azzal nemcsak Péter második házasságát igazoljuk, hanem a magyar krónikaszerkesztmény Péter haláláról szóló részét is hiteltelennek minősítjük, hiszen abban az áll, hogy a király megvakítása után nem sokkal életét vesztette.¹⁹⁸³ Judit ugyanis legkorábban csak 1055 során kezdeményezhette a házasságot, mivel ekkor hunyt el férje, Břetislav. A problémát a szakirodalom sok esetben úgy kezeli, hogy nem foglal állást a kérdésben, hanem mindkét megoldást felkínálja.¹⁹⁸⁴ Péter halálának a datálása tehát a Cosmasnál fenntartott második házassága körül forog. Nézetünk szerint a krónikahelyben szereplő 1058. év, amely mellett Judit és Péter egybekelésének története felelhető, gyanúsán egybeesik Salamon és IV. Henrik leánya, a szintén Juditnak hívott hercegnő eljegyzésével. Ebből kiindulva Wertner Mórnak adhatunk igazat, azaz Schweinfurti Judit, Břetislav herceg özvegye nem tekinthető Péter feleségének, alakja vélhetően Cosmas rossz értesülései miatt került összefüggésbe a magyar királlyal.

Gyermekek

Péter esetleges gyermekeiről semmilyen forrásadattal nem rendelkezünk és a kutatásban is egyetértés mutatkozik arra nézve, hogy házassága gyermektelen maradt. Wertner Mór méltán sokat idézett munkájában számba vett és logikus érveléssel sikeresen megcáfolt egy sor olyan korábbi elméletet, amelyek valamilyen formában Péter gyermekeiként igyekeznek feltüntetni bizonyos személyeket.¹⁹⁸⁵

contumeliam eius et omnium Boemorum nupserat Petro regi Ungarorum.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 17.

¹⁹⁸⁰ Cosmas of Prague: The Chronicle of the Czechs. Translated with an introduction and notes by Lisa Wolverton. 135. 121. jsz.

¹⁹⁸¹ VAJAY, Géza nagyfejedelem. Genealógiai melléklet.

¹⁹⁸² KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 65.

¹⁹⁸³ „*Petrus autem prenoscens hoc collegit se in quandam curiam et per triduum viriliter dimicando semetipsum defendebat. Tandem milites eius omnes a sagittariis sunt interempti, ipse vero vivus captus est et obcecatus Albamque ductus pre nimio dolore vitam in brevi finivit. Sepultusque est Quinqueecclesiis.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 85. 343.

¹⁹⁸⁴ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 64–65; SZEGFÜ, Péter. in KMTL 544.

¹⁹⁸⁵ WERTNER, Az Árpádok. 98–102.

Halála

Péter haláláról a fentiekben már röviden szoltunk és állást is foglaltunk. Érdemes elmondani azonban, hogy a király halálának körülményeiről részletesen kizárólag a magyar krónikaszerkesztmény tájékoztat. A történet szerint Péter András és Levente megérkezésének hírére az Osztrák Őrgrófság felé próbált menekülni, azonban az ország kapuit az ellene lázadók eltorlaszolták. Ekkor érkezett András követe a királyhoz, hogy visszahívja és tárgyalásokat kezdeményezzen Péter jövőbeli ellátásával és pozíciójával kapcsolatban. Mindez azonban cselvetésnek bizonyult, ugyanis a követ Zámolyban megpróbálta fogságba ejteni Pétert. A király ezt megsejtve egy udvarházba vetette be magát, ahol vitézül küzdött, ám emberei halála után végül fogságba esett, majd megvakították és Fehérvárra hurcolták, ahol belehalt a sérüléseibe.¹⁹⁸⁶ Egy másik, már szintén idézett szerző, Reichenau Herimannus a vakítás ténye mellett azt is megerősíti, hogy ezután Pétert elhurcolták. Herimannus ugyanakkor nem ismeri a helyet, ahol a királyt és családját fogva tartották.¹⁹⁸⁷ A két forrás között nem feszül ellentmondás, inkább kiegészítik egymást, ugyanis Herimannustól tudjuk, hogy Péter feleségével együtt menekült, amely nyilván egy olyan kísérettel is kiegészült, akik a zámolyi harcok során a királyi családot védelmezte. A krónikában elmondottakhoz érdemes figyelembe venni Vazul megvakításának körülményeit is. Mint az ismert, Vazul megvakítására éppen azért kerülhetett sor, mert Szent István Pétert jelölte utódául. A későbbiekben a Péterre mért büntetés egyfajta bosszúként is értelmezhető, amelyet András emberi követek el, akik alkalmasint korábban Vazul környezetében is megfordulhattak és András Magyarországra érkezésével a herceg első fegyveres támogatói is közülük kerülhettek ki. Pétert ugyanazzal a módszerrel tették alkalmatlanná az uralkodásra, mint Vazult, András herceg megkoronázásával pedig az Árpádok dinasztiájának folytonossága is helyreállt a Magyar Királyság élén. Nézetünk szerint ez inkább a magyar krónika hitele mellé billenti a mérleg nyelvét Cosmas híradásával szemben, amelyet előzőleg már ismertettünk. Ez alapján Péter halála 1046 őszére tehető, a 14. századi krónikakompozíció szerint Pécsen temették el, az által nagy becsben tartott Szent Péter egyházban, amelynek felszentelése az uralkodása alatt történt.¹⁹⁸⁸

Összegzés

Orseolo Péter király genealógiájáról a magyar nyelvű szakirodalom csak szűkszavúan nyilatkozik, ezért szükségesnek éreztük, hogy Péter életadatainak ismertetésénél érdemes egy hosszabb történeti részt beiktatni, amelyben részletesen is feltárulkoznak az Orseolók

¹⁹⁸⁶ I. 1983. jsz.

¹⁹⁸⁷ I. 1978. jsz.

¹⁹⁸⁸ KOSZTA, A korai magyar egyházszervezet. 65–67. Vö. KADÁR, Az Árpád-házi uralkodók. 69.

családi viszonyai. Nehéz helyzetben van ugyanakkor az a kutató, aki Péter hiteles portréját kívánja megrajzolni, hiszen a magyar források szinte minden szempontból elmarasztalják, sok esetben erényeit is eltagadják tőle. Péter származása mára már megfelelő módon tisztázott és nyilvánvalóvá vált, hogy a krónikában fellelhető genealógia nem más, mint fikció, ugyanakkor az is jól látszik, hogy a névtelen kompilátor rendelkezett némi ismerettel Péter és Gizella származásáról, amelyeket aztán egybegyűrt. Gizella szerepeltetésére vélhetőleg azért került sor a gyűlöletesnek tartott király genealógiájában, hogy Szent Istvántól, akit a Vazul-ági királyok is ősöknek, királyi hatalmuk jogforrásának tekintettek, elhárítsák Péter jelölésének ódiumát. A krónika ugyanis Péter hatalomra kerülését Gizella mesterkedésének tudta be.¹⁹⁸⁹ Péter nem a burgund uralkodóház, hanem a velencei Orseolo család sarja volt. Apja az az Ottó, aki Giovanni bátyja halála után apja mellett gyakorolta a Velence feletti főhatalmat, majd annak halála után egyedül vezette a várost. Péter nagybátyjai fontos és magas egyházi hivatalokat töltöttek be, a Velencéhez több szállal is kapcsolódó Torcello püspöki székből és a gradói pátriárkai hivatalban egyaránt ők ültek. Apja testvérei révén a Velencéhez közeli országok uralkodóházaival is rokoni kapcsolatokat ápolt.

Születési idejét források hiányában nem tudjuk pontosan meghatározni, ahogy testvérét, Frowilát sem. Apja és Géza fejedelem leányának vélelmezett 1009. évi házassági ideje azonban azt valószínűsíti, hogy Péter és Frowila valamikor 1010 és 1015 között születhettek. Általánosan elfogadott nézet szerint Péter lehetett az idősebb, azonban azt sem zárhatjuk ki, hogy esetleg Frowila született előbb. Péter és családja az 1023 körül, az Orseolók uralma elleni szervezkedés idején arra kényszerült, hogy elhagyják Velencét, talán ők is Gradóban, Orso nagybátyjuknál húzták meg magukat, eleddig tisztázatlan okok miatt azonban nem követték apjukat 1026. évi konstantinápolyi száműzetésébe. Péter Szent István udvarában nevelkedett, minden valószínűség szerint édesanyjuk mellett, erre Péter későbbi sorsa enged következtetni. Péter életének menete Szent Imre herceg halálával fordult nagyot, hiszen Szent István fiává fogadta, megtette örökösének és esküjét vette, hogy Gizellát meghagyja jogaiban. Péter miután megkoronázták, a krónika sokat idézett passzusa szerint „*a vadállatok vadságával ordító németekkel és a fecskék szószátyárságával csivitelő olaszaival*”¹⁹⁹⁰ vette körül magát és – ugyancsak a krónika szerint – egy sor más gaztettel a magyarok haragját vonta a fejére. A névtelen kompilátor által megfestett Péter portré azonban túlonúl sötét, ennek okairól Kristó Gyula találóan úgy nyilatkozott, hogy mivel Péter „*nem törekedett*

¹⁹⁸⁹ „*At regina Keysla cum Buda satellite scelerum, Petrum Alamanum vel potius Venetum, fratrem regine, regem preficere statuerunt, hoc intendentes, ut regina Keysla motus sue voluntatis pro libitu suo posset complere et regnum Hungarie amissa libertate Teutonicis subderetur et regina Keysia motus sue voluntatis in regno sine impedimento posset explere.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 70. 322–323.

¹⁹⁹⁰ Bollók János fordítása. KK 47.

együttműködésre a sokarcú István-féle udvar előkelőivel, könnyen rásütötték a bélyeget: Magyarország elveszejtésén munkálkodik.”¹⁹⁹¹ A magyar historiográfia mára már tisztázta, hogy Péter Szent István művének folytatója volt, nevéhez törvénykezés fűzhető¹⁹⁹² illetve a váci püspökség és az óbudai társasegyház alapítása körül is Péter keze nyomát lehet felfedezni.¹⁹⁹³ Péter valós alakját nemcsak a magyar, hanem a külhoni források is eltorzították, az Altaichi Évkönyv egyik passzusa egyenesen gonosz elméjűnek és lelkűnek nevezte.¹⁹⁹⁴

Érdeemes röviden szót ejteni Péter esküjéről, amelynek tartalmát az Altaichi Évkönyv hagyományozta az utókorra. Gerics József vette fel, hogy Gizella jogainak megvonása miatt fordultak az országnagyok Péter ellen és választották meg maguk közül Abát, tehát a király balsorsának az oka az esküszegésben keresendő.¹⁹⁹⁵ Az Aba megválasztása után történt események sem segítettek Péter jó hírének öregbítésére, hiszen ismert, hogy amikor III. Henrik segítségével ismét hatalomra került, immáron teljesen szembefordulva Szent István életművével elvállalta a birodalmi hűbért.¹⁹⁹⁶ Uralmát az András és testvérei visszahívására irányuló szervezkedés, és az ezzel párhuzamosan kitörő pogánylázadások söpörték el. Halála a fentebb elmondottak alapján az 1046. évre tehető, testét Pécssett temették el.

Bizonyos, hogy Péter és testvére, Frowila is megházasodtak, míg utóbbiról ismert, hogy Adalbert osztrák örgrófhhoz ment férjhez, addig Péter feleségének a kilétére nem sikerült fényt deríteni, annak ellenére sem, hogy történetírásunkban régtől fogva ismertek a királyné személyének meghatározására irányuló törekvések. A kétes forrásadatokon nyugvó elméletek azonban nem lehetnek bizonyító erejűek, így sem Tutát, sem Juditot nem tekinthetjük Péter feleségének.

¹⁹⁹¹ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 61.

¹⁹⁹² JÁNOSI, Törvényalkotás. 119.

¹⁹⁹³ KOSZTA, A váci püspökség. 363–375.

¹⁹⁹⁴ „*Set cum sepius esset amonitus, mala mens et malus animus in pertinacia perduravit finetenus.*” Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1041. 25.

¹⁹⁹⁵ GERICS, Az 1040-es évek. 187–199. és 299–313.; GERICS, Társadalmi ideológia. 93–94.

¹⁹⁹⁶ „*Sequenti vero anno reversus est cesar in Hungáriám, cui Petrus rex in ipsa sancta sollempnitate regnum Hungarie eum deaurata lancea tradidit coram Hungaris simul et Teutonicis. Multis etiam insuper et magnificis muneribus cesar bonorificatus a rege ad propria rediit cum gloria.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 78. 334.

Aba Sámuel

Névalak

Aba Sámuel nevének kettős alakját Anonymus gesztája őrizte meg az utókor számára.¹⁹⁹⁷ A 14. századi krónikaszerkesztményben csak az Aba név található meg, ahogyan a személyéről nyilatkozó külföldi források is ily módon hivatkoztak rá az Ovo, Obo, Oba, Abbo névalakok használatával. Anonymus magyarázatot is fűzött az Aba névhez, szerinte a király kegyessége miatt kapta, azaz valamiféle *cognomen*ként kezelte. Veszprémy László a névtelen jegyző művének magyar kiadásában megjegyezte, hogy Anonymus esetleg azért vélekedhetett így, mert az Aba név nagyban hasonlít a latin *abbas*, apát szóra.¹⁹⁹⁸ Nyelvészeti megfontolások azonban arra engednek következtetni, hogy az Oba és Aba olyan török eredetű személynevek, amelyeknek jelentése az apa szóval adható vissza. Ez a jelentéstartalom egyben érvként szolgál azon a feltevésük igazolására, amely szerint Aba Sámuel a honfoglalókhöz csatlakozott, majd a későbbiekben egy törzsbe szervezett kabar népelemek fejének, „apjának” tekinthető. Anonymusnak a király Sámuel utónevére vonatkozó híradását igazolják a pénzletei, amelyen a REX SAMVHEL körirat szerepel.¹⁹⁹⁹ A jellegzetes biblikus névalak illetve a kazár elitek judaizmusa alapján,²⁰⁰⁰ arra szokás következtetni, hogy a kabarok és ezáltal Sámuel felmenői szintén a zsidó vallást gyakorolták. Szegfű László ugyanakkor azt vetette fel, hogy Aba esetleg bogumil eretnek lehetett és nyíltan pártfogásába vette a heretikus tanokat.²⁰⁰¹ A legújabb kutatási eredmények fényében ez az elképzelés azonban nem tartható.²⁰⁰²

Ismertebb névalakok

Aba,²⁰⁰³

¹⁹⁹⁷ „Tunc dux Arpad in silva Matra dedit terram magnam Edunec et Edumenec ubi postea Pota, nepos eorum castrum construxit, ex quorum etiam progenie longo post tempore rex Samuel descendit, qui pro sua pietate Oba vocabatur.” P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. Ed. Aemilius Jakubovich SRH. I. c. 32. 73.

¹⁹⁹⁸ ANON 62. 187. jsz.

¹⁹⁹⁹ CNH I. 12, 41. 1. tábla. nr. 10.

²⁰⁰⁰ TÓTH, Kavarok. 318–320.

²⁰⁰¹ SZEGFÜ, A bogumil eretnkség. 47, 50–51.

²⁰⁰² TERNOVÁČZ, A bogumil eretnkség. 518–521.

²⁰⁰³ Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 174, 175, 176, 180; Chronicon Zagradiense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 208; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 324–326, 328–330, 337, 352; Chronicon Posoniense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 37; Chronicon Monacense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 57, 68–70; Chronicon Henrici de Mügelin germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travník SRH. II. 154–159, 163; Chronicon rythmicum Henrici de Mügelin. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 259–261; Chronicon, quod conservatur in Monte S. Georgii. Ed. Béla Pukánszky SRH. II. SRH II. 279; Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 330.

Származás

Aba Sámuel származásáról Anonymus, Kézai és a krónikaszerkesztmény is ad némi felvilágosítást, ám Béla király névtelen jegyzőjének munkája – amely a legrészletesebb genealógiát közli – megfelelő kritikával kezelendő. Anonymus Edet, es Edement jelölte meg Sámuel ősének, akikről korábban elmondta, hogy a kun vezérek voltak, és midőn látták Álmos fejedelem kegyességét, rögvést csatlakoztak hozzá, és uralkodójuknak fogadták el.²⁰¹² Valamivel később, a fentebb már idézet fejezetben pedig arról értesülhetünk, hogy a nevezett vezérek utóda, Pata, várat emelt a Mátra erdejében, ahol Árpád vezér Ednek és Edemennek nagy kiterjedésű földet adományozott. Anonymus mesés elemekkel előadott története azonban ebben az esetben sem állja ki a történeti kritika próbáját, még akkor sem, ha a magyar krónika is megemlékezett a vezérek alakjáról. A krónikaszerkesztmény sokkal illusztrisabb ősökkel ruházta fel Edet és Edement, ezáltal Abát is, hiszen a forráshely szerint apjuk Attila fia, a legendás Csaba királyfi volt.²⁰¹³ Kézai gesztája aztán szintén ez utóbbi

²⁰⁰⁴ Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I.; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 329; Annales Posonienses. Ed. Emericus Madzsar SRH. I. 125.

²⁰⁰⁵ Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 174; Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 330–331; Chronicon Hungarico-Polonicum. Ed. Iosephus Deér SRH. II. 315–319; Legenda Sancti Gerardi episcopi. Ed. Emericus Madzsar SRH. II. 500.

²⁰⁰⁶ Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 330.

²⁰⁰⁷ P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. Ed. Aemelius Jakubovich SRH. I. 73.

²⁰⁰⁸ P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. Ed. Aemelius Jakubovich SRH. I. 73.

²⁰⁰⁹ Berno abbas epistolae. DHA I. 132; Annales Hildesheimenses. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. 46; Herimannus Augiensis Chronicon. Ed. Pertz, G. H. MGH SS V. 124.

²⁰¹⁰ Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. 23.

²⁰¹¹ Rodulfi Glabri Historiarum libri quinque. Ed. and translated by John France Oxford Medieval Texts. XXIV. 246.

²⁰¹² „Tunc prenominati duces Cumanorum, scilicet Ed, Edumen, Etu, Bunger pater Borsu, Ousad pater Vrsuuru, Boyta, a quo genus Brucsa descendit, Ketel pater Oluptulma cum vidissent pietatem Almi ducis, quam fecit circa Ruthenos, pedibus eius provoluti se sua sponte duci Almo subiugaverunt dicentes: Ex hodierna die nobis te dominum ac preceptorem usque ad ultimam generationem eligimus et quo te fortuna tua duxerit, illuc te sequemur.” P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. Ed. Aemelius Jakubovich SRH. I. c. 10. 46.

²⁰¹³ „Devictus itaque Chaba et germani sui, filii Atile regis, qui ei assisterant ex adverso, numero sexaginta, cum quindecim milibus Hunorum ad Honorium avunculum suum fugite perhibetur. Et quamvis Honorius imperator Grecorum incolam Grece eum facere voluisset, illo rennuente remanere, paternam sedem, videlicet Scythiam moraturus repetivit. Manserat namque Chaba in Grecia cum Honorio annis XIII., sed rediit in Scythiam anno uno propter viarum discrimina et difficultatem paseigiorum. Hic autem in Scythiam, paternam scilicet sedem adiundo uxorem de Scytia non accepit, sed traduxit de Corosraenia de consilio Bendekuz avi sui, quem sanum sed nimis decrepitum dicitur invenisse. Ex ista quidem uxore sua genuit Edemen et Ed. Hic igitur Chaba suo amonitu redire fecit Sciticosc iterum in Pannoniam.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 20. 278.

genealógiát tartotta fenn.²⁰¹⁴ Igen valószínűtlen, hogy Abának valóban Attila, Csaba, Ed, Edemen vagy akár Pata lettek volna az ősei, ahogyan Ed és Edemen sem lehetett kun származású, hiszen a kunok jelenléte csak a 11. század második felétől igazolható forrásokkal az Anonymus által megjelölt kijevei térségben.²⁰¹⁵ Anonymus persze nem tévedett nagyot, amikor az Abák szálláshelyét és az említett Pata által épített várat a Mátra környékére helyezte, hiszen éppen a 13. században, Anonymus munkájának keletkezése idején a nemzetség azon a területen birtokolt, illetve a krónika által említett nemzetségi monostor, Abasár²⁰¹⁶ sem esik messze ettől a területtől.²⁰¹⁷ Patáról pedig régészeti feltárások²⁰¹⁸ és írásos emlékek is tanúsítják, hogy helyi jelentőségű központ volt a középkor során. Espereseinek a neve a 1245. esztendőől ismeretes.²⁰¹⁹ Egy hamis oklevél, amely az 1275. évre keltezhető, megemlékezett egy bizonyos Aba nembeli Patháról és fiáról, Demeterről és Patháról,²⁰²⁰ ennél fogva feltételezhető, hogy Pata nem őse, hanem utóda volt Aba Sámuelnek. A fentiekből a magyar historiográfia azt a következtetést vont le, hogy Anonymus ugyan vélhetőleg egy saját maga által fabrikált történetet adott elő, a 13. századi Magyarország viszonyainak visszavetítésével, azonban abban nem tévedett, hogy Aba Sámuel őseit keleti irányban kell keresnünk. Az egyetlen olyan népelem pedig, amely tömegesen csatlakozott a honfoglalást megelőzően a magyarsághoz a kabar volt,²⁰²¹ ennél fogva Sámuel őseit is bennük kell látnunk. Aba kabar származásához még egy adalékot szokás felidézni, mégpedig házassági kapcsolatát az Árpádok nemzetségével. Általánosan elfogadott, hogy István ismeretlen nevű hűgát adta férjhez Aba Sámuelhez, ami elképzelhetetlen lett volna, ha Aba nem rendelkezett volna a 11. századi Magyarországon jelentős hatalommal és befolyással. Aba Sámuel tehát a 10. és 11. század fordulóján minden valószínűséggel a későbbi Heves

²⁰¹⁴ „Iste igitur Chaba filius Ethelae est legitimus ex filia Honorii imperatoris Graecorum genitus, cui Edemen et Ed filii sui sunt vocati. Edemen autem, cum Hungari in Pannoniam secundario sunt reversi, cum maxima familia patris sui et matris introiit, nam mater eius de Corosminis orta erat. Eed vero in Scitia remansit apud patrem. Ex isto enim Chaba generatio Abae est egressa.” Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 22. 163.

²⁰¹⁵ FONT, Oroszország, Ukrajna, Rusz. 103–104.

²⁰¹⁶ GYÖRFFY, ÁMTF III. 130. Abasár a régészeti feltárások szerint a korai 11. század során központi szerepet tölthetett be. Erre utalhat annak az udvarháznak a maradványa, amelyből vélhetőleg a későbbi monostor került kialakításra. Vö. TÓTH, Abasár. 20–27. ill. BUZÁS, Középkori udvarház. 10–19.

²⁰¹⁷ „Aba vero rex devictus fugit versus Tysciam et villa quadam in scoobe veteri ab Hungaris, quibus regnans nocuerat, crudeliter iugulatur. Cuius quidem corpus est sepultum in ecclesia, que fuerat prope ipsam villam. Post aliquos autem annos, cum esset effossum de sepulchro, sudarium et ipsius vestimenta invenerunt incorrupta et loca vulnerum resanata. Tandem sepelierunt corpus eius in proprio monasterio in Sarus.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 76. 332.

²⁰¹⁸ KOVÁCS, Gyöngyöspatai vár. 235–243.

²⁰¹⁹ GYÖRFFY, ÁMTF III. 123.

²⁰²⁰ HO VI. 211–212.

²⁰²¹ KRISTÓ - MAK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 67–68.

vármegyén megtelepült kabar népelem feje volt, tényleges szüleiről és felmenőiről azonban semmit sem tudunk.

Születési idő

Nemcsak Aba Sámuel felmenőiről, hanem születési évéről sincsen semmiféle pozitív adatunk. Tulajdonképpen születését becslések alapján tudjuk csak nagyjából behatárolni, amihez a már említett házassági összeköttetése és az egri püspökségnek az 1009. esztendőre datált megalapítása jelent némi kiindulópontot. Kristó Gyula úgy vélte, hogy Aba már 1005–1010 körül biztosan a kabarok népek vezetője volt, hiszen az egri püspökség felállítása egyben azt is jelentette, hogy Aba Sámuel megtért, tevékenyen részt vett a krisztianizációs folyamatban, amelyhez szorosan kapcsolódik a fent említett Abasár monostorának megalapítása.²⁰²² Amennyiben azt vesszük alapul, hogy a házasságkötéskor a férj felnőtt korban volt, úgy azzal számolhatunk, hogy Aba legkésőbb 994–995 táján születhetett. Figyelembe véve továbbá Kristó Gyula azon megállapítását, amely szerint 1005 és 1010 között már a kabar törzs feje volt, úgy ezt az időpontot valamivel korábbra, 990 környékére is kitolhatjuk. Ez a becslés a források szűkössége miatt azonban olyannyira bizonytalan, hogy Wertner Mór nem is vállalkozott Aba születésének meghatározására. Vajay Szabolcs a Géza fejedelem családjáról írt sokat idézett tanulmányában ugyan indokait részletesen nem fejtette ki, de a genealógiai táblázatban szintén az 990. évet tüntette fel Aba születési idejeként.²⁰²³ Györffy György ezzel szemben az 1000 és 1010 közötti esztendőket jelölte meg olyan lehetséges intervallumként, amely komolyabban szóba jöhet mint születési időpont. Györffy úgy érvelt, hogy a krónikakompozíció *sororius* kifejezése, amely a Szent István és Aba közti rokoni kapcsolat leírására szolgált, 'nővér fia' értelemben fordítandó magyarra, tehát Aba nem Szent Istvánnak, hanem Orseolo Péternek a kortársa lehetett.²⁰²⁴

Házassági kapcsolat

Több forrás is megerősíti,²⁰²⁵ hogy Aba Sámuel házas volt, azonban feleségének kilétével kapcsolatosan a magyar krónika szűkszavú információira vagyunk kénytelenek hagyatkozni.

²⁰²² KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 68–69. Az egri püspökség felállítása illetve Aba Sámuel és Géza leánya közt létesült frigy kapcsolatához I. KOSZTA, A korai magyar egyházszervezet. 44–45; KRISTÓ, Magyarország története. 100; THOROCZKAY, Egyházszervezés 82–83.

²⁰²³ VAJAY, Géza nagyfejedelem. Genealógiai táblázat.

²⁰²⁴ GYÖRFFY, István király. 286; Legutóbb Font Márta vetette fel, hogy az a személy, aki Szent István idejében viselte a *comes pallacii* címet nem lehet azonos a későbbi királlyal, ugyanis valóban van egy generációnyi eltérés Szent István és Aba Sámuel között. A *sororius* kifejezés tehát ebben az értelmezésben csak a rokoni kifejezésére használatos, generációs viszonyt nem takar. FONT, A középkori Magyar Királyság. 50–51.

²⁰²⁵ „*Anno igitur regni Petri tertio principes Hungarorum et milites consilio episcoporum convenerunt adversus Petrum regem et sollicite querebant, si aliquem de regali progenie in regno tunc invenire possent, qui ad gubernandum regnum esset idoneus et eos a tyrannide Petrid liberaret. Cumque neminem talem in regno invenire potuissent, elegerunt de*

Az 1041 folyamán az országot elhagyó Péter helyére a magyar főemberek és vitézek a püspökök tanácsára megválasztották királyuknak Abát, Szent István sógorát, írja a krónika. A tudósítás szerint tehát Aba Sámuel felesége Géza fejedelem leánya, Szent István király húga volt. Ahogyan arról fentebb már szó esett, Kristó Gyula a házasságkötés idejét összefüggésbe hozta az egri püspökség felállításával ennél fogva a frigy megkötését 1009 és 1010 közé helyezte.²⁰²⁶ Feleségének a nevét nem ismerjük, bár a 18. század folyamán Timon Sámuel és Cornides Dániel Saroltának nevezték, azonban ezt a feltevést már Wertner Mór is elutasította.²⁰²⁷ Györffy György nevéhez fűződik egy az előzőtől eltérő elmélet, amelyet fentebb röviden már vázoltunk. Györffy abból indult ki, hogy a *sororius* kifejezésnek, amelyet a krónika használ az Aba Sámuel és Szent István közötti rokonsági fok leírására, létezik egy 'nővér fia' jelentése is.²⁰²⁸ Ez az értelmezésmód nem új keletű, már Wertner is számos olyan szerzőt sorol fel, akik hasonlóan fordították magyarra ezt a latin kifejezést.²⁰²⁹ Györffy tehát ebből kiindulva Aba Sámuel genealógiailag egy nemzedékrenddel későbbre helyezte, azaz Szent István unokaöcsének és nem sógorának tartotta.²⁰³⁰ Ebből fakad az is, hogy mindenki másnál későbbre tette a király születésének idejét. A *sororius* szónak jelentésváltozásán alapuló elmélet nem talált utat a magyar historiográfiába, legélesebb bírálója Kristó Gyula volt.²⁰³¹ Vajay Szabolcs egyenesen tagadta, hogy a latin kifejezés alkalmas lehet ilyen értelmezésre, ezt a nézetet szintén Kristónak sikerült megcáfolnia.²⁰³²

Aba Sámuel feleségéről szinte semmilyen ismerettel nem rendelkezünk, annak ellenére, hogy történeti létét számos kútfő igazolja, azonban az ara életadatairól ezek a forráshelyek nem adnak semmilyen felvilágosítást. Születési idejének meghatározásakor csak becslésekre hagyatkozhatunk, annyi talán bizonyossággal állítható, hogy Szent István királynál később született. Vajay 995 tájékára helyezte ezt az időpontot, elmélete szerint Géza leánya 1009 körül, amikor a frigre sor kerülhetett 14–16 éves lehetett, ami egyáltalán nem elképzelhetetlen. A forrásokból az is kiolvasható, hogy a házasság nem volt terméketlen,

semet ipsi quemdam comitem nomine Abam, sororium sancti regis Stephani et eum super se regem constituerunt.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 72. 324–325; „[...] Cumque in regno talem invenire potuissent ullo modo, ex semetipsis quendam comitem nomine Aba, sororium sancti regis Stephani super se regem praefecerunt.” Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 47. 174; „Heinricus rex tercio Pannonias iratus ingrediens, Dei favente clementia, et beato Odalrico episcopo impetrante, victor factus, Ovonem cum uxore et filiis cognatisque, quibus locus evadendi erat, effugabat.” Annales Hildesheimenses. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. ad a. 1045. 46.

²⁰²⁶ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 68.

²⁰²⁷ WERTNER, Az Árpádok. 107.

²⁰²⁸ GYÖRFFY, István király. 286.

²⁰²⁹ WERTNER, Az Árpádok. 103. 2. jsz.

²⁰³⁰ GYÖRFFY, István király. 100, 286.

²⁰³¹ KRISTÓ, Aba Sámuel. 25–27.

²⁰³² VAJAY, Géza nagyfejedelem. 70. 29. jsz. Vö. KRISTÓ, Aba Sámuel. 25.

Abának és Géza fejedelem leányának bizonyos, hogy több gyermeke is született, akiknek köszönhetően az Aba nemzetség a középkori Magyarország egyik legjelentősebb főúri családjává vált.²⁰³³ Sámuel feleségének további sorsáról is csak hézagosan számolnak be a korabeli írásos források. A Hildesheimi Évkönyv adata szerint az 1044. július 5-én lezajlott ménfői ütközet után gyermekeivel elmenekült,²⁰³⁴ ez egyben az utolsó híradás is, amellyel a királynéról rendelkezünk. Már Wertner Mór is felhívta a figyelmet arra, hogy teljességgel hiteltelen és forrásokkal sem támasztható alá az a 19. századi feleletés, amely szerint a Bethlen család ősei Aba Sámuel feleségétől származnának.²⁰³⁵

Gyermekek

Ahogy azt fentebb is elmondtuk, kortárs híradások szólnak arról, hogy a királyi párnak bizonyosan voltak gyermekei. A Hildesheimi Évkönyv alapján ismert, hogy III. Henrik császár Aba feleségét, fiait és rokonait elűzte, mivel nekik lehetőségük volt a menekülésre.²⁰³⁶ Ennél többet sajnos nem tudunk elmondani Aba Sámuel közvetlen leszármazóiról. Felmerült, hogy esetleg Aba fiának tekinthetjük azt a Péter *comes*-t, aki a százdi monostor alapítójaként tűnik fel az alapítást rögzítő 1067. évi interpolált oklevélben.²⁰³⁷ Györffy alapján Vajay is úgy gondolta, hogy a krónika 118. fejezetében szereplő Péter *miles*,²⁰³⁸ akit Bátor Opos legyőzött párviadalban, azonos lehet az oklevélben szereplő Péter *comes*-szel. Vajay szerint továbbá a nevezett *miles* fia lehetett az személy, akinek az udvarházában a kemeji csata után Salamon király megszállt.²⁰³⁹ A krónika által említett Thoroyd nevű

²⁰³³ KARÁCSONYI, A magyar nemzetségek. 33.; KRISTÓ, Nemzetségek. 965.

²⁰³⁴ „*Heinricus rex tercio Pannonias iratus ingrediens, Dei favente clementia, et beato Odalrico episcopo impetrante, victor factus, Ovonem cum uxore et filiis cognatisque, quibus locus evadendi erat, effugabat.*” Annales Hildesheimenses. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. ad. a. 1045. 46.

²⁰³⁵ Mindez a Taschenbuch für die vaterländische Geschichte c., a 19. században népszerű sorozat 4. könyvében jelent meg (Wien, 1823. 458–459). Az írás szerint Aba Sámuel nejét később egy bizonyos Franciaországból Magyarországra vándorolt Vilmos vette feleségül, és ebből a frigyből származott a Bethlen család három ága. Nagy Iván a magyarországi nemesi családokról írt genealógiai munkája is átvette ezt a híradást, amely azonban minden alapot nélkülöz. Vö. NAGY, Magyarország családai. I. 48.

²⁰³⁶ „*Ind. 13, 1045. Heinricus rex tercio Pannonias iratus ingrediens, Dei favente clementia, et beato Odalrico episcopo impetrante, victor factus, Ovonem cum uxore et filiis cognatisque, quibus locus evadendi erat, effugabat. Petrum in regnum restituit; subditoque sibi Ungariorum regno, summo cum honore revertitur.*” Annales Hildesheimenses. Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. a ad. 1045. 46.

²⁰³⁷ DHA I. 182–185.

²⁰³⁸ „*In hoc autem bello Opus filius Martini de genere Vecellini miles gloriosus, militem ducis nomine Petrum audacissimum super equum submirteum ceterosque precendentem, radiante lorica et deaurata galea perspicuum atque ad conflictum milites provocantem, singulari certamine superavit.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 118. 385–386.

²⁰³⁹ GYÖRFFY, Nemzetség. 50; VAJAY, Géza nagyfejedelem. 100. 136. jsz. Vö. „*Rex, victoria potitus transivit Tysciam congelatam in Thoroyd et descendit in curia filii Petri ibique audivit Geysam obviasse Ladizlao et Otthoni ducibus cum valida multitudine pugnatorum ad se venientium.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 199. 386.

átkelőhely azonban koránt sem biztos, hogy megengedi, hogy azt a tiszai, Tokaj melletti gázlóval azonosítsuk – ahogyan egyébként az a krónika magyar fordításában is szerepel –,²⁰⁴⁰ ahol a forrás szerint Péter fiának udvarháza állt. Pauler Gyula a kúriát inkább a Pest megyei Péterire helyezte, ezt az elméletet aztán a későbbiekben Domanovszky Sándor, Mályusz Elemér, Szűcs Jenő és Kristó Gyula is elfogadta. Utóbbi álláspontja szerint ennél fogva a krónika által említett Péter a 13. századi Péteriek őse lehetett, ugyanis a százdi oklevél nem tesz említést Péter fiáról, ami felettébb furcsa, hiszen leányáról és egyéb rokonairól megemlékezett.²⁰⁴¹ Zsoldos Attila ezek alapján úgy vélte, hogy a 118. és 119. fejezetben szereplő Péter nem lehet azonos a százdi oklevél Péterével, sokkal inkább azonosítható azzal a Gurkával, aki 1079 során nyerte el az esztergomi ispáni címet.²⁰⁴²

Ez az okfejtés természetesen nem zárja ki, hogy a százdi alapító rokonságban állott Aba Sámuellel, hiszen az említett oklevelet 1267 folyamán Aba nb. Artolphus fia *Pued comes* mutatta be IV. Bélának, hogy arról hiteles másolatot készítsenek.²⁰⁴³ Kronológiai szempontok megengedik ugyan, hogy Péter ispánt Aba fiának tartsuk, mivel azonban Aba Sámuel közelebbi rokonságáról nincsenek ismereteink, ugyanezen az alapon akár unokaöcsének is vélhetjük. Az is kérdéses, hogy miért nem foglalták az oklevélbe, hogy Péter Aba király fia, annak fényében viszont, hogy a király megítélése a középkor során sem volt mentes a problémáktól, elképzelhető, hogy mindez nem a véletlen műve.²⁰⁴⁴

Vajay Szabolcs Pauler Gyula alapján²⁰⁴⁵ úgy vélte, hogy a Zágrábi Krónikában és az 1158. évi, II. Géza idején kiállított oklevélben szereplő *Damaslaus dux*²⁰⁴⁶ Aba Sámuel fiának tekinthető. Vajay úgy érvelt, hogy az említett diplomában a pécsváradi monostor számára tett felajánlás a herceg vezekléseként értelmezhető, ugyanis az I. Andrással Magyarországra visszatérő Aba utód tevékenyen részt vállalt Péter király megvakításában, hogy az apján történt sérelmeket megtorolja.²⁰⁴⁷ E feltevés azonban források hiányában csak logikai alapon képzelhető el és a kutatás sem tette széles körűen magáévá ezt az elméletet.

Halála

²⁰⁴⁰ Bollók János fordítása. KK 78.

²⁰⁴¹ Összefoglalóan I. ZSOLDOS, Péter és Gurka. 345–349.

²⁰⁴² ZSOLDOS, Péter és Gurka. 349–351.

²⁰⁴³ DHA I. 182.

²⁰⁴⁴ Minderről I. a Kristó Gyula és Gerics József között lefolytatott vitát Aba Sámuel személyéről. GERICS, AZ 1040-es évek. 186–197. és 299–312; KRISTÓ, Források kritikája és kritikus források. 159–175. és 285–298; GERICS, Pseudo-Isidorus-gyűjtemény. 159–170; KRISTÓ, Gellért püspök, valamint Péter és Aba Sámuel. 170–180.

²⁰⁴⁵ PAULER, A magyar nemzet. I. 413. 154. jsz.

²⁰⁴⁶ Részletesen I. a melléklet Szár László gyermekeiről szóló részében. 313–314.

²⁰⁴⁷ VAJAY, Géza nagyfejedelem. 93. 111. jsz.

Aba Sámuel 1044 során, regnálásának harmadik évében vesztette életét a számára vesztes kimenetelű ménfői ütközet után. Azokban a forrásokban, amelyek halála körülményeiről valamilyen információt hagyományoztak az utókorra, nagyjából egyedül ez a közös pont, bár ismerünk olyan kútfőt is, amely szerint a király elhagyta az országot a csatát követően. A magyar krónika elmondása szerint a Tisza felé menekülve egy meg nem nevezett faluban, egy régi veremben gyilkolták meg azok a magyarok, akiknek életében ártott.²⁰⁴⁸ Szabó Károly székfoglaló értekezésében Füzesabonyban kereste azt a falut, ahol Aba életét vesztette,²⁰⁴⁹ Kandra Kabos Aba Sámuelről írt romantikus hangvételű monográfiájában viszont Abádszalókra gondolt.²⁰⁵⁰ Felmerült az is, hogy a krónika által használt *scrobis* gödör, árok szó utalás lehet Debrőre, amelynek szláv neve hasonló jelentéstartalommal bír.²⁰⁵¹ Ez utóbbi az Aba nemzetség birtokán feküdt, monostorának építését Györffy Aba Sámuellel hozta kapcsolatba.²⁰⁵²

Hasonló, de nem teljesen megegyező történet található a király haláláról az Altaichi Évkönyvben. A forrás szerint Aba a vesztes csata után menekülőre fogta, végül egy faluba ért, ahol az a ház, amelyben meghúzta magát villámcsapás következtében kigyulladt, csaknem a király halálát okozva. Miután innen nagy nehezen kijutott, szökés közben elfogták, magyarok és németek együttesen törvényt ültek felette, majd halálra ítélték.²⁰⁵³

A Hildesheimi Évkönyv a magyar krónika és az Altaichi Évkönyv némileg hasonló elbeszéléséhez képest egy egészen más történetet ad elő: a kútfő szerint ugyanis Aba, felesége, fiai és rokonsága elmenekültek az országból.²⁰⁵⁴ Ez utóbbi értesülés azonban egybevetve a többi kútfővel vélhetőleg csekély forrásértékkel bír.

Ezekből az adatokból teljes biztonsággal nem tudjuk megállapítani, hogy Aba Sámuel hol és milyen körülmények között halt meg, annyi azonban talán kijelenthető, hogy a csatát követő események során erőszakos halált halt. Ezt állítja egyébként a Pozsonyi Évkönyv lakonikus bejegyzése is a király haláláról.²⁰⁵⁵ A magyar krónika elmondása szerint végül az

²⁰⁴⁸ „*Aba vero rex devictus fugit versus Tysciam et villa quadam in scoobe veteri ab Hungaris, quibus regnans nocuerat, crudeliter iugulatur. Cuius quidem corpus est sepultum in ecclesia, que fuerat prope ipsam villam. Post aliquos autem annos, cum esset effossum de sepulchro, sudarium et ipsius vestimenta invenerunt incorrupta et loca vulnerum resanata. Tandem sepelierunt corpus eius in proprio monasterio in Sarus.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 76. 332.

²⁰⁴⁹ SZABÓ, Péter és Aba. 34–35.

²⁰⁵⁰ KANDRA, Aba Samu király. 134–139.

²⁰⁵¹ KK 194. 349. jsz.

²⁰⁵² GYÖRFFY, ÁMTF III. 77–78.

²⁰⁵³ „*Caeterum Obo fugiens in quendam vicum pervenit, villaque fulmine succensa ipse pene interiit, et vix elapsus fugitando latitabat, usque dum comprehensus communi iudicio nostrorum et suorum capitalem subit penam.*” *Annales Altaenses maiores.* Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad. a. 1044. 37.

²⁰⁵⁴ *Annales Hildesheimenses.* Ed. Waitz, G. MGH SRG. VIII. a ad. 1045. 46.

²⁰⁵⁵ „*1044. Abba rex interficitur et Petrus rex in pristinum restituitur.*” *Annales Posonienses.* Ed. Emericus Madzar SRH. I. 125.

által alapított abasári monostorban temették el.²⁰⁵⁶ Azt sem lehet igazolni, hogy előzőleg a feldebrői egyházban temették volna el, ahonnan testét végül csodás körülmények közepette emelték ki és csak ezután szállították át Abasárra. Az Aba Sámuel nevének bemutatásánál idézett Anonymus-féle névmagyarázat, mely szerint az Aba megnevezés a király kegyességére utal, talán inkább azt fejezi ki, hogy a 13. században, amikor Anonymus élt és alkotott, még bizonyára akadtak olyanok, akik számon tartották Aba újratemetésének körülményeit, és akik kegyes uralkodónak vélték. A hagyomány fenntartóit bizonyára az Aba nemzetség tagjaiban kell keresnünk, akik éppen a 13. század során jelennek meg a forrásokban **jelentős** tisztségek viselőiként.²⁰⁵⁷

Összegzés

Aba Sámuel genealógiája a korai Árpád-kor szűkös forrásadottságának következtében nem tárható fel teljes pontossággal. A kutatásnak ebből kifolyólag meg kell elégednie azzal, hogy a leginkább valószínűsíthető keretek közé szorítsa azokat az elméleteket, amelyek valamelyest megoldást kínálnak a problémákra. A király közvetlen családjáról szinte semmit sem tudunk, ám a magyar forrásokban fellelhető szórványadatok – Ed és Edemen kun származása, Csaba királyfi Khorezmből származó felesége, a Pata által épített mátrai vár – arra utalnak, hogy Aba a honfoglalókhoz csatlakozott kabar népelem 11. századi feje volt. Ezt a megfontolást tovább erősíti a király nevének török eredetű jelentése is. Ennél többet sajnos nem tudunk megállapítani, szüleinek és nagyszüleinek, akik Géza és Taksony fejedelmek nemzedékrendjébe tartoztak kiléte ismeretlen.

Aba Sámuel születési ideje a Kristó Gyula által felvázolt elméletet követve a 990-es évek elejére tehető. Ahogyan arról a fentiekben már szó esett, mindez 1105 és 1010 közötti hatalomra jutásának és a vélhetőleg az 1009 körüli évekre datálható házasságkötésének éveiből valószínűsíthető. Ifjú kora, neveltetése szintén rejtve marad a kutatás előtt, vélhetőleg azonban a kornak és környezetének megfelelően elsősorban világi és a fizikai tulajdonságokat előtérbe helyező, hadakozásra felkészítő nevelésben részesült.

Az 1010 körül felállított egri püspökség arra enged következtetni, hogy Aba ekkortájt, talán valamivel ezt megelőzően vette el Szent István húgát. Az ara nevét és pontos életadatait nem ismerjük, származására is csak a krónika által megőrzött, a magyar historiográfiában többféleképpen is értelmezett *sororius* szó utal. A 'sógor', illetve a 'nővér fia' jelentésváltozat

²⁰⁵⁶ „*Aba vero rex devictus fugit versus Tysciam et villa quadam in scoobe veteri ab Hungaris, quibus regnans nocuerat, crudeliter iugulatur. Cuius quidem corpus est sepultum in ecclesia, que fuerat prope ipsam villam. Post aliquos autem annos, cum esset effossum de sepulchro, sudarium et ipsius vestimenta invenerunt incorrupta et loca vulnerum resanata. Tandem sepelierunt corpus eius in proprio monasterio in Sarus.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 76. 332. Vö. KÁDÁR, Az Árpád-házi uralkodók. 66–67.

²⁰⁵⁷ Vö. KARÁCSONYI, A magyar nemzetségek. I. 19–27.

mellett érvelők is egyetértenek abban, hogy a frigy politikai okokból kötöttett, Szent István vérontás nélkül pacifikálta ezáltal a kabar népek szállásterületet és kapcsolta be őket a meginduló krisztianizációba. Aba vállalta, hogy megtér, a biblikus Sámuel utónév talán arra enged következtetni, hogy a kazár előkelőkön hasonlóan a judaizmust gyakorolta, de az sem zárható ki, hogy a keresztségben elnyert névvel van dolgunk. Az új vallás felvételének egyenes következménye lett az egri egyházmegye megszervezése és talán a abasári, illetve a debrői monostorok alapítása, bár utóbbi írásos forrásokkal nem igazolható. Aba Sámuel ezzel Szent István főúri elitjébe emelkedett, a Szent Gellért nagyobbik legendája szerint a későbbi nádori hivatalnak megfelelő *comes pallacii* méltóságot is elnyerte.²⁰⁵⁸

A későbbiekben éppen ennek a házasságnak a következtében választották meg Abát a zsarnoknak tartott Péter ellenében királlyá. Uralmát a császárnál menedéket kereső Péter és Aba belső, magyarországi ellenzéke döntötte meg, a király sorsát az 1044. évi ménfői csata pecsételte meg. A forrásokból nehezen hámozható ki, hogy az ütközetet követően mi történt Abával és családjával. Legvalószínűbb az, hogy a csatát túlélte, vélhetően hű emberei körében kelet felé menekült, azonban menekülés közben elhunyt. Nézetünk szerint leginkább a 14. századi krónikaszerkesztményben előadottaknak tulajdoníthatunk hitelt, azaz vélhetően az uralmával elégedetlenek ölheték meg. A krónika híradása szerint földi maradványait Abasáron helyezték örök nyugalomra, azonban a Kézai előtti krónikaváltozatokban, így a Zágrábi és Váradi krónikák szövegtörzsében csak annyi szerepel, hogy saját monostorában temették el,²⁰⁵⁹ ennél fogva hipotézisszerűen más monostor, elsősorban Debrő is szóba jöhet. A krónika leírása alapján feltételezhető, hogy alakjához a középkor során valamiféle helyi tisztelet kapcsolódhatott, ami egyben jelzi mind az Árpád-kori, mind a modern történetírásban Aba ellentmondásos megítélését.

A király utódairól csak annyit tudunk, hogy bizonyosan több gyermeket is nemzett, akik vélhetőleg elmenekültek Péter bosszúja elől. Személyüket pontosabban eddig nem sikerült meghatározni, noha több kísérlet is történt erre. A legkomolyabban a százdi monostor alapítójaként számon tartott Péter *comes* jöhet szóba, azonban minden kétséget kizáróan nem állíthatjuk, hogy Péter Aba Sámuel fia lett volna. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy az a nézet, amely szerint Péter azonos lenne a krónika 118. és 119. fejezetében Salamon idejében feltűnt *mil*-szel nem tartható. Pauler Gyula és Vajay Szabolcs munkássága nyomán felmerült még Domoszló herceg neve is, ám ennek igazolására semmiféle írásos bizonyíték nem áll rendelkezésre. Az igazság az, hogy Aba gyermekeinek kilétéről, feleségének és fiainak

²⁰⁵⁸ „Post quem Petrus in regem coronatus est, cui cum omnes regni principes fidelitatem sub iureiurando spopondissent, Alba comes pallacii, deiectione Petro, regalem coronam et aulam regiam sibi usurpavit.” Legenda Sancti Gerardi episcopi. Ed. Emericus Madzsar SRH. II. c. 14. 500.

²⁰⁵⁹ „Et post ipsum Aba prefuit annis tribus et ultra, qui tumultus est in suo monasterio.” Chronicon Zagradiense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. c. 5. 208.

további sorsáról forrásadatok hiányában mit sem tudunk. Vélhetőleg azonban Aba Sámuel egyenes- vagy oldalági leszármazóinak tekinthetők az Aba nemzetség azon tagjai, akik a 14. század során a dinasztiának legalább huszonhét külön ágán tarthatók számon.²⁰⁶⁰

²⁰⁶⁰ VAJAY, Géza nagyfejedelem. 99. 132. jsz. Vö. KARÁCSONYI, A magyar nemzetségek. I. 3–71.

I. András

Névalak

Az András névalakban nagy valószínűség szerint az Árpád-házi király keresztségben elnyert nevét kell látnunk. Nevének két formája is rögzült a magyar nyelvben. A régebbi, jellemzően a 19. századi történetírás az Endre alakot, míg az újabb kutatás inkább az András nevet használja. Az utóbbi a latin *Andreas* magyar fordítása, míg az előbbi a szláv *Andrej* alakból vezethető le. H. Tóth Imre nyelvészeti megállapításai szerint a magyar nyelvben a névkezdő hangnak 'a-e' átalakulása és a szóvégi 'j' elmaradása figyelhető meg.²⁰⁶¹ A két alak kezdetben párhuzamosan létezett, a különböző nyelvi formák csak a későbbiekben váltak önálló személynévvé.²⁰⁶² András nevét Font Márta is vizsgálat alá vetette és megállapította, hogy a bizánci hatásra elterjedt Szent András kultusz, amelyet a PVL fiktív, Szent András kijevi térítéséről szóló passzusa is megerősít,²⁰⁶³ összefügg András király névválasztásával.²⁰⁶⁴ Ebből következően feltételezhető, hogy a keresztségre Kijevben kerülhetett sor. Nem tudjuk azonban, hogy Andrást gyermekkorában Magyarországon megkeresztelték-e, és ez az utóbbi kijevi keresztelő mennyiben köthető András és Bölcs Jaroszlav lányának házasságához, illetve ahhoz a szintén Bizáncból származó hagyományhoz, amely szerint a császári dinastiába való beházasodást keresztelő és új, görög név felvétele követte. Egyes vélekedések szerint ez utóbbira azért volt szükség, hogy az idegenből származó családtagok nevét is be lehessen illeszteni a liturgikus naptárba, hogy aztán azt megfelelő módon megünnepeljék.²⁰⁶⁵ Kristó Gyula megállapítása szerint is elképzelhető, hogy Vazul gyermekei apjuk megvakításakor még pogányok voltak.²⁰⁶⁶

András királyt a krónikakompozíció a *catholicus* és *albus* melléknévvel illette.²⁰⁶⁷ A katolikus jelzőre a szakirodalom egységesen azt a választ adta, hogy András mindezt azért érdemelte ki, mert a pogánylázadással szemben megvédte a keresztény hitet és tovább folytatta a Szent István által megkezdett politikát. A magyar historiográfia ugyanakkor az *albus*, azaz fehér melléknév kapcsán többféle elmélettel is jelentkezett. Hóman Bálint szerint Andrásnak pogány neve bújhat meg az *albus* jelző mögött,²⁰⁶⁸ az elmélet a Mályusz Elemér

²⁰⁶¹ H. TÓTH, Adalékok. 64.

²⁰⁶² FONT, A Kijevi Rusz és a Magyar Királyság. 308.

²⁰⁶³ Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ed. Balogh László - Kovács Szilvia. Ford. Ferincz István Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. 21. 52. jsz.

²⁰⁶⁴ FONT, A Kijevi Rusz és a Magyar Királyság. 308.

²⁰⁶⁵ SCHMALZBAUER, Herrscheronomastik. 219–220.

²⁰⁶⁶ KRISTÓ - MAK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 75.

²⁰⁶⁷ „Iste quidem rex Albus Andreas et Catholicus est vocatus.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 344; „Iste rex Albus Andreas et Catholicus est vocatus et tribus annis Polonos, Bohemos et Australes Hungaris fecit censuales.” Chronicon Monacense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. c. 39. 72.

²⁰⁶⁸ HÓMAN, Gesta Ungarorum. 90.

és Kristó Gyula közös szerkesztésében kiadott Thuróczy-krónika kommentárjaiban is felbukkan, mint a király régi (*vetus*) neve.²⁰⁶⁹ Egészen más elképzeléssel állt elő Vajay Szabolcs, aki úgy vélte, hogy Mihály feleségének, a lengyel Adelheidnek a testi tulajdonságai, nevezetesen a hajának a színe adhatott okot arra, hogy a névtelen krónikás fehérnek nevezze Andrást, Mihály unokáját. A Vajay Szabolcs által kínált elmélet mindenképpen leleményes, ám több ponton is támadható. Egyfelől, ahogyan azt Géza fejedelem tárgyalása során kifejtettük, a lengyel Adelheidnek, Mieszko fejedelem állítólagos testvérének a létezése bizonytalan, még problémásabb viszont a Mihállyal való házassága, amelyhez ha hozzávesszük, hogy Vajay szerint Mihály halála után Géza eltaszította Saroltot majd feleségül vette Adelheidet, egy igencsak zavaros történetet kapunk.²⁰⁷⁰ Horváth János úgy vélte, hogy a fehér, azaz szavárd magyarokhoz tartozhattak Vazul leszármazottai.²⁰⁷¹ Tóth Sándor szinonimának tartotta a katolikus és fehér jelzőket, amely valóban utalhat a forrásokban szereplő fehér és fekete Magyarországra, azzal a kitételrel, hogy Szent István, akinek vallásosságához nem férhet kétség a fehér jelzésű országrész uralkodója volt.²⁰⁷²

Ismertebb névalakok

Andreas,²⁰⁷³ Andirs,²⁰⁷⁴ Andre,²⁰⁷⁵ Endre,²⁰⁷⁶ Endres²⁰⁷⁷

Származás

A magyar forrásokban uralkodó ellentmondások ellenére, amelyről Vazul és Szár László genealógiájának ismertetésekor már szó esett, a magyar medievisztika bebizonyította, hogy a Gellért legenda és a Zágrábi Krónika, illetve az Altaichi Évkönyv híradásai tekinthetők mérvadónak a kérdésben, azaz András és testvérei Vazultól származtak. A kutatás szintén feltételezi, hogy a fivérek Vazul Tátony nembeli feleségétől születtek, azonban ezt a híradást

²⁰⁶⁹ Commentarii. 324.

²⁰⁷⁰ VAJAY, Géza nagyfejedelem. 77–81.

²⁰⁷¹ IFJ. HORVÁTH, Székesfehérvár. 102–105, 108.

²⁰⁷² TÓTH, A fehér és fekete magyarok. 8.

²⁰⁷³ András király neve a középkorban a bibliai Andreas alakra vezethető vissza, ennek megfelelően szinte minden forrás e névalakot használja. A teljesség igénye nélkül: Herimannus Augiensis Chronicon. Ed. Pertz, G. H. MGH SS V. 127; Fundatio ecclesiae S. Albani Namucensis. Ed. Holder-Egger, O. MGH SS XV/2. 964; Chronicon Posoniense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 125; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 344; DHA I. 149; DHA I. 174; Lamperti Annales. Ed. Holder-Egger, O. MGH SRG. XXXVIII. 77; Bertholdi Annales. Ed. Pertz, G. H. MGH SS V. 271; Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. 106.

²⁰⁷⁴ Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travník SRH. II. 171.

²⁰⁷⁵ Chronicon Monacense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 70.

²⁰⁷⁶ Legenda Sancti Gerardi episcopi. Ed. Emericus Madzsar SRH. II. 501; Chronicon Monacense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 70.

²⁰⁷⁷ Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travník SRH. II. 171.

csak azok a források tartották fenn, amelyek tudatosan vagy átvétel útján a Vazulidák hamis származását közlik.²⁰⁷⁸ Az előzőleg említett és az ügyben hitelesnek tekintett kútfők nem szólnak András és testvéreinek anyjáról. Gerics József ugyanakkor nem vonta kétségbe a Tátyon nembeli asszony létezését.²⁰⁷⁹ Teljes bizonyossággal azonban nem állapítható meg András anyjának kiléte, azonban újabb források felbukkanásáig – amelyre nem sok esélyt lát a kutatás – közmegegyezéssel elfogadható, hogy a testvérek egy anyától származtak, akit a krónikakompozícióban megörökített Tátyon nembeli nővel azonosíthatunk.

Vélhetőleg András tekinthető a legidősebb testvérnek, hiszen szinte az összes olyan forrás, amelyik mind a három testvér nevét közli, meghatározott sorrendben teszi ezt: András, Béla és Levente. Természetesen mindez nem tekinthető perdöntő bizonyítéknak, a magyar historiográfiában rendre előbukkannak ettől eltérő vélemények is, amelyek más életkori sorrendet határoznak meg. Abban azonban egyetértés honol, hogy András idősebb volt Bélánál. Pauler Gyula, Marczali Henrik és Karácsonyi János Leventét tartották a legfiatalabbnak.²⁰⁸⁰ Mások a krónikakompozíció várkonyi jelenetként elhíresült fejezetére²⁰⁸¹ alapozva azt hangoztatták, hogy Levente volt a legidősebb testvér, mivel a krónika említett fejezete Andrásról a következőket beszéli el: „*Azt hitte ugyanis, hogy ugyanolyan együgyűségből adta neki a koronát, ahogyan Levente adta öneki.*”²⁰⁸² Hóman Bálint²⁰⁸³ és Bartoniek Emma²⁰⁸⁴ úgy vélték, hogy ez a bejegyzés egyértelmű utalás a hercegek életkori viszonyaira, hiszen e rövid passzus Leventének a *senioratus*i rendben betöltött helyére utal. Györffy György,²⁰⁸⁵ Kristó Gyula²⁰⁸⁶ és Font Márta²⁰⁸⁷ is Leventét tartotta az idősebbnek. Tóth Sándor kifejezetten e problémának szentelt tanulmányában rámutatott arra, hogy a párhuzam mutatkozik Álmos koronáról való lemondása és várkonyi jelenet fentebb idézet sora között.²⁰⁸⁸ Álmos pedig – mint az köztudott – fiatalabb volt Kálmánnál.

²⁰⁷⁸ „*Convocatis itaque filiis Calvi Ladislai patru sui, scilicet Andrea, Beela et Leuenta, consuluit eis, ut quanto citius possent, fugerent, ut sic sibi salutem et corporum suorum servarent integritatem.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 69. 321; „*Convocatis igitur ad se Andrea, Bela et Luenta, filiis Zarladislai consuluit eis, ut in Boemiam fugerent festinanter.*” *Simonis de Keza Gesta Hungarorum.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 44. 173.

²⁰⁷⁹ GERICS, A Tátyon nemzetségről. 3.

²⁰⁸⁰ PAULER, A magyar nemzet. I. 75; MARCZALI, Magyarország története. 41; KARÁCSONYI, A magyar nemzet áttérése. 104.

²⁰⁸¹ „*Putabat enim de eadem simplicitate dedisse coronam filio suo, sicut sibi Leuente dederat.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 92. 355.

²⁰⁸² Bollók János fordítása. KK 63.

²⁰⁸³ HÓMAN, *Gesta Ungarorum*. 71, 79.

²⁰⁸⁴ BARTONIEK, Trónöröklési jog. 802–803. 4. jsz., 832.

²⁰⁸⁵ MT. I/1. 847.

²⁰⁸⁶ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 74.

²⁰⁸⁷ FONT, Rurikida fejedelmek. 130.

²⁰⁸⁸ TÓTH, Levente és András. 34.

Nézetünk szerint a várkonyi jelenetben leírtak nem bizonyító erejűek. A krónika ugyan arról számol be, hogy a küldöttség Andráshoz és Leventéhez indult,²⁰⁸⁹ a *senioratusi* elv ebben az esetben azonban nem értelmezhető, hiszen András uralmának nem ez adott legitimációt, hanem az, hogy egyfelől a dinasztia tagja volt, másfelől pedig az őt behívó csoport – amelynek szellemi vezetője Gellért püspök lehetett – bizonyára nem a nyíltan pogány módra élő Leventét szemelte ki Magyarország uralkodójának. Tóth Sándor viszont úgy érvelt, hogy a hatalom kérdésében vélhetőleg annak a tömegmozgalomnak is szava lehetett, amely nyíltan pogányság eszményét tűzte zászlajára, és ebből kifolyólag nyilvánvalóan Leventét támogatta, viszont nem a szenior jogcím okán.²⁰⁹⁰ E helyütt szokás idézni a krónika Levente haláláról szóló 86. fejezetét, amelyben a névtelen krónikás leírja, hogy ha Levente tovább élt volna és rá szállt volna a főhatalom, Magyarországra csak a romlás és pusztulás várt volna.²⁰⁹¹ Ez leginkább csak annyit bizonyít, hogy Levente a dinasztiahoz tartozott, azaz joga volt a főhatalomhoz, de nem feltétlenül szenior jogállása okán. Miután az idézett krónikafejezetek a hatalom elnyerése kapcsán nem a *senioratusi* elv egyértelmű igazolására szolgáltak, nem marad más támpont, mint az, amely a hercegek neveinek felsorolásán alapul. A magyar források egyébként az Árpád-házi uralkodók genealógiájának felsorolásakor általában helyesen követik az életkori viszonyokat. Nem pusztán véletlen, hogy azok a források, amelyek a Vazulidák hamis leszármazását adják elő, Mihály fiainak felsorolásakor Szár Lászlót veszik Vazul elé.²⁰⁹² Ezt támasztja alá továbbá a Zágrábi Krónika bejegyzése is, amely Vazul fiainak helyes származását tartotta fenn. A forráshely hitelesnek tartott²⁰⁹³ adata szerint Béla király Vazul második fia volt.²⁰⁹⁴ Béla viszont csak abban az esetben lehet a másodszülött, ha nála vagy András, vagy Levente volt idősebb, nem pedig mindketten. Mivel András életkori elsősége Bélával szemben nem lehet kérdéses, ennél fogva legfiatalabb fivérként csak Levente jöhet számításba.

²⁰⁸⁹ „Tunc nobiles Hungarie videntes mala gentis sue in Chanad in unum convenerunt, consilioque habito totius Hungarie nuncios miserunt sollempnes in Rusciam ad Andream et Leuentam dicentes eis, quod tota Hungaria eos fideliter expectaret et universum regnum eis, sicut regali semini libenter obsequeretur, tantummodo ipsi in Hungariam descenderent et eos a furore Teutonicorum defenderent. Hoc etiam eis iuramento firmaverunt, quod statim ut ipsi in Ungariam introirent, omnes Hungari unanimiter ad ipsos confluerent et eorum dominio se subderent.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 81. 337.

²⁰⁹⁰ TÓTH, Levente és András. 34.

²⁰⁹¹ „Leuente vero in eisdem diebus mortuus est, qui si diutius vixisset etm regni potestatem obtinuisset, sine dubio totam Hungariam paganisma ydolatria corrumpisset. Et quia ipse Leuente catholice non vixit, ideo circa villam Toxun ultra Danubium est sepultus, ubi iacere dicitur Toxun avus suus more paganismo.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 86. 344.

²⁰⁹² VÁCZY, Vazul-hagyomány. 313.

²⁰⁹³ SZENTPÉTERY, A Zágrábi és Váradi Krónika. 422.

²⁰⁹⁴ „Post hec regnavit Bela dictus Begon, filius secundus Wazul, de quo supra.” *Chronicon Zagradiense.* Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. c. 7. 208.

Születési idő

András király születésének meghatározásakor az egyetlen támpontot az Altaichi Évkönyv megjegyzése szolgáltatja,²⁰⁹⁵ amely szerint Vazul megvakítása után fiai még kiskorúak voltak. Szent István születésének datálásával kapcsolatosan Mályusz Elemér azt vetette fel,²⁰⁹⁶ hogy komolyan fontolóra kell vennünk Isidorus Hispalensis *Etymologiae* c. munkájának azon passzusait, amelyek az emberi élet szakaszainak meghatározására vonatkoznak.²⁰⁹⁷ Mivel Isidorus szerint a *pueritia* 14 éves korig tart, ennél fogva legidősebb testvér születési ideje 1017 körülre tehető. Veszprémy László ugyan kritikával illette az isidorusi életszakaszokon alapuló kronológiai módszertant,²⁰⁹⁸ azonban András és testvérei esetében nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a hercegek fiatalságát olyan külhoni kútfő tartotta fel, amelynek bizonyosan nem állhatott érdekében – már csak kronológiai megfontolások miatt sem – a Kálmán király idejében honos idoneista felfogás tükröztetése és a valóság elkendőzése.

Pauler Gyula úgy gondolta, hogy a testvérek 14–16–18 évesek lehettek,²⁰⁹⁹ amikor elhagyták Magyarországot. Mivel Pauler Andrást tartotta a legidősebbnek, születési idejét ennek megfelelően 1013 környékére datálta. Wertner Mór nem vállalkozott az időpont pontos meghatározására,²¹⁰⁰ Kristó Gyula viszont 1015 tájára helyezte András születését, a datálásban azonban bizonyosan szerepet játszott az is, hogy Kristó Leventét tartotta a legidősebb fivérnek.

A hercegek születési idejének megállapítása tehát nemcsak a forrásadatok hiánya miatt nehéz feladat, hiszen a problémát tovább bonyolítja az életkori elsőség meghatározása körüli elméletekből fakadó bizonytalanság is. Nézetünk szerint András tekinthető a legidősebb testvérnek, és abból kiindulva, hogy Vazul megvakítására és a hercegek menekülésére valamikor 1031 körül kerülhetett sor, illetve, hogy a korban használatos *puer* kifejezés 14–16 éves ifjakra értelmezhető, az 1015 körüli születési dátum helyesnek tekinthető.

Házassági kapcsolat

András király házassági kapcsolatáról a magyar kútfők egybehangzóan azt nyilatkozzák, hogy felesége egy bizonyos ruszbeli herceg lánya volt.²¹⁰¹ Sem a magyar krónikák, sem a

²⁰⁹⁵ „*Stephanus bonae memoriae rex, avunculus ipsius, cum filius eius patre superstite esset mortuus, quoniam alium non habuit filium, hunc fecit adoptivum ipsumque regni heredem locavit; filium fratris sui digniorem in regno, quia hoc non consensit, cecavit et parvulos eiusdem exilio relegavit.*” *Annales Altahenses maiores*. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad. a. 1041. 24.

²⁰⁹⁶ MÁLYUSZ, I. István születési éve. 202–203.

²⁰⁹⁷ Isidori Hispalensis episcopi etymologiarum sive originum libri XX. Ed. Lindsay, W. M. lib. 11. c. 2.

²⁰⁹⁸ VESZPRÉMY, Szent István felövezéséről. 10–11; Mályusz cáfolatára I. Uo. 10. 53. jsz.

²⁰⁹⁹ PAULER, A magyar nemzet. I. 75.

²¹⁰⁰ WERTNER, Az Árpádok. 116.

²¹⁰¹ „*Duxit autem sibi uxorem filiam ducis Ruthenorum, de qua genuit Salomonem et David.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 345; vö. „*Ubi etiam longo post tempore ipse*

nyugati források nem adják meg feleségének a nevét, és pontos származását, annak ellenére, hogy alakja a későbbiekben többször is felbukkan e kútfők lapjain. Hersfeldi Lampert feljegyzéseiből tudjuk, hogy András, amikor hírért vette, hogy testvére hadsereggel betört az országba, feleségét és fiát a császárhoz menekítette,²¹⁰² amelyről a krónikakompozíció is beszámolt. Lampert továbbá azt is elmondja, hogy András felesége volt az, aki Ottó bajor hercegnek ajándékozta azt a kardot, amelyet a korban Attila fegyvereként tartottak számon.²¹⁰³ A következő adatot szintén a 14. századi krónikakompozíció szolgáltatja. A 123. fejezet elbeszéli, hogy Salamon, miután Mogyoródnál vereséget szenvedett, Mosonba vonult vissza, ahol anyja megdorgálta, akit Salamon haragjában arcul akart ütni, ám felesége visszatartotta a kezét.²¹⁰⁴ Ezt követően a krónika 126. fejezete arról számol be, hogy Salamon király Gézától és Lászlótól való félelmében Stíriába vonult, majd anyját és feleségét Admont kolostorában hátrahagyva visszatért Magyarországra.²¹⁰⁵ Utolsó hírünk a királyné haláláról szól, a krónikakompozíció szerint Salamon anyja és felesége Admontban nyugszanak.²¹⁰⁶

A királyné admonti tartózkodását és temetéséről szóló híradásokat már Wertner Mór is kritikával illette.²¹⁰⁷ A krónikafejezet szerzője vélhetőleg II. Béla király Zsófia nevű lányával

Ketel et filius suus Tulma more paganismo sepulti sunt, sed terram illam, que nunc Ketelpotaca vocatur, posteritas eius usque ad tempora Andree regis filii calvi Ladizlay habuit. Attamen rex Andreas de posteris Ketel cambium illum locum duabus de causis, unum quia utilis regibus erat ad venationes, secundum quia diligebat partes illas habitare uxor sua eo, quod propius ad natale solum esset, quia erat filia ducis Ruthenorum et timebat adventum imperatoris Theotonicorum, ut ne ulterius sanguinem Petri regis Hungariam intraret, ut in sequentibus dicitur.” P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. Ed. Aemelius Jakubovich SRH. I. c. 15. 56.

²¹⁰² „*Andreas rex Ungariorum videns Belem quendam propinquum suum regnum affectare et Ungarios a se paulatim ad eum deficere, uxorem suam et filium Salomonem, cui imperator filiam suam, parvulo parvulam, desponderat, cum multis opibus ad regem Heinricum transmisit, petens, ut et sibi misso exercitu subveniret et suos, donec rebus tranquillitas redderetur, servaret.*” Lamperti Annales. Ed. Holder-Egger, O. MGH SRG. XXXVIII. ad a. 1061. 77.

²¹⁰³ „*Notatum autem est hunc gladium fuisse, quo famosissimus quondam rex Hunorum Attila in necem christianorum atque in excidium Galliarum hostiliter debachatus fuerat. Hunc siquidem regina Ungariorum mater Salomonis regis, duci Baioariorum Ottoni dono dederat 4, cum eo suggerente atque i annitente rex filium eius in regnum paternum restituisset.*” Lamperti Annales. Ed. Holder-Egger, O. MGH SRG. XXXVIII. ad a. 1071. 130.

²¹⁰⁴ „*Cumque Salomon venisset ad Musun, videns mater eius, flevit super eum, sicut debet super unicum filium suum, quic tantis bonis a Deo privatus fuerat et increpabat dicens: 'Fili karissime, nunquam consilium meum audisti, nec consilium Erney, nec consilium aliorum fidelium tuorum, sed semper acquiescebas consilio Vyd et ecce destruxisti te et tuos! Nonne semper laudavi et dixi, quod sufficit tibi corona Hungarie et ut dares ducatum in pace fratribus tuis. Nunc autem Vyd dux esse non potuit, nec tu amplius coronaberis'. Quo audito rex iratus voluit matrem suam in faciem percutere, cuius manum uxor sua retinuit.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 123. 393.

²¹⁰⁵ „*Postea ipsius autem rex Salomon metuens Geysam regem et fratres cum rebus et familia Stiriam introivit et in claustrum Agmund matrem et uxorem derelictis in Musun est reversus volens collecto exercitu invadere fratres suos.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 126. 397.

²¹⁰⁶ „*Uxor autem eius et mater in Agmund requiescunt.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 136. 411.

²¹⁰⁷ WERTNER, Az Árpádok. 121, 303. Vö. KK. 198. 412. jsz.

keverhette össze Salamon anyját, ugyanis admonti nekrológium csak Zsófia halálának napját tartotta fenn.²¹⁰⁸

András király feleségének nevével kapcsolatosan már Wertner Mór is észrevette, hogy Brémai Ádámnak a hamburgi egyházzól szóló, 11. század során írt munkájának vélhetőleg Dániában készült B1^a jelzetű kézírata²¹⁰⁹ megemlékezett Jaroszlav lányainak házasságáról, és egyben azt is elmondja, hogy egyikük Andrásnak, a magyarok királyának a felesége volt.²¹¹⁰ Jan Długosz történeti szintézisében András feleségét Anasztázia néven említi,²¹¹¹ a munka azonban a 15. század végén íródott, ami önmagában is óvatosságra int, azonban egyéb forrásadat híján az Anasztázia név a szakirodalomban általánosan elfogadottá vált.²¹¹²

A házasságkötés idejét csak megközelítőleg lehetséges meghatározni. Az évszám meghatározásánál abból érdemes kiindulni, hogy a testvérek 1031 után elhagyták Magyarországot. A krónika elbeszélése szerint Csehországból Lengyelországba vezetett a fivérek útja, ahonnan András és Levente Kijevbe távoztak.²¹¹³ Vélhetőleg mindez az 1030-as évek közepén történt, a házasságra tehát valamikor ezután kerülhetett sor, amelyre talán az adhatott okot, hogy András Bölcs Jaroszlav számára fontos szolgálatokat tett. Font Márta mutatott rá arra, hogy az 1030-as évek közepe és András hazatérte, azaz 1046 között a Kijevi Rusz szempontjából két olyan jelentős esemény is történt, amely során András hercegnek alkalma nyílhatott hathatós segítséget nyújtani a nagyfejedelemnek. Az első az 1036. évi

²¹⁰⁸ „17. kal. Sept. Sophia regina” Necrologium Admuntense. Ed. Herzberg-Fränkell, S. MGH Necr. II. 303.

²¹⁰⁹ Magistri Adam Bremensis gesta Hamburgensis ecclesiae pontificum. Ed. Schmeidler, B. MGH SRG. II.. Einleitung. XVIII–XIX.

²¹¹⁰ „Haroldus a Grecia regressus filiam regis Ruziae Gerzlef uxorem accepit; alteram tulit Andreas, rex Ungroꝝ, de qua genitus est Salemon; terciam duxit rex Francorum Heinrichus, quae peperit ei Philippum.” Magistri Adam Bremensis gesta Hamburgensis ecclesiae pontificum. Ed. Schmeidler, B. MGH SRG. II. lib. 3. c. 13. 153.

²¹¹¹ „Accepit autem prefatus Andreas rex principis Russie filiam nomine Anastasiam, ex qua nati sunt ei duo filii, videlicet Salomon et David.” Ioannis Długossi Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Ed. Dąbrowski, I. lib. 3. 61.

²¹¹² VOLOSHCHUK, Ruthenian-Hungarian Matrimonial Connections. 11–12. Az idegen nyelvű szakirodalomra I. Uo. 13. jsz; Nem kizárt, hogy az Anasztázia nevet a keresztségben kapta, mégpedig a hasonló nevű 1. században élt szent után, szláv neve azonban ismeretlen. Vö. ZAJAC, Inter-Rite Marriages. 195–196. Korábban Bonfini nyomán terjedt el a nézet, hogy a királynét Agmundának hívták, ez azonban a forrásul szolgáló Thuróczy-krónika félreolvasatán alapul, amelyben a kérdéses passzus nem András feleségének a nevére, hanem az admonti monostorra vonatkozik. WERTNER, Az Árpádok. 122.

²¹¹³ „Interea Endre, Bela et Leuente, qui fugerant in Bohemiam, inde propter paupertatis inopiam transierunt in Poloniam et a Miscan duce Polonie benigne sunt suscepti et honorati.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 78. 334; „Displicuit autem Endre et Leuente, quod per Belam apud ducem Polonie quasi appendices degerent, dedignatique sunt occasione sui nominis in ducis curia permanere. Et accepta a duce licentia, Bela fratre suo ibidem relicto euntes iverunt ad regem Lodomerie, qui ipsos non recepit. Cumque non haberent, ubi caput suum reclinarant, abinde ad Cumanos perrexerunt. Videntes autem ipsos Cumani optime personatos, arbitrati sunt, ut eorum terram advenissent explorare, et nisi captivus Hungarus illos cognovisset, revera occidissent, et sic postmodum aliquo tempore ipsos tenuerunt. Abhinc postea in Rusciam sunt profecti.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 80. 336.

besenyő támadás, míg a második az 1043 során indított Bizánc elleni háború.²¹¹⁴ Ennek figyelembevételével a frigyét valamikor 1036 és 1043 közé keltezhetjük, ami egyébként nem mond ellent a magyar historiográfiában fellelhető nézeteknek. Font Márta az utóbbi 1043. évi datálást tartotta helyesnek.²¹¹⁵ Wertner Mór a házasságkötés idejét az 1037. vagy 1038. évre datálta,²¹¹⁶ Kristó Gyula az 1038. esztendőt tartotta helyesnek. A kutatók annak ellenére jutottak a fentebb ismertetett 1036 és 1043 közé eső időintervallum kezdetéhez közel álló megoldásra, hogy mindkettőjüket az előbbiektől teljesen eltérő indokok, nevezetesen András és Anasztázia Adelheid nevű lányának az életadatai vezették erre a következtetésre.²¹¹⁷ Felmerülhet a kérdés, hogy vajon tényleg szükség volt e valamilyen szolgálatra ahhoz, hogy András elnyerje Jaroszlav lányának a kezét, vagy elegendő lehetett mindehhez az, hogy András a magyar királyok előkelő dinasztiájához tartozott. Példaként II. Vratislavot említhetnénk, aki fivére elől I. András udvarában keresett menedéket, ahol aztán nemcsak a magyarok névleges támogatásával térhetett haza, hanem András lányának a kezét is elnyerte.²¹¹⁸ A kérdés a források jelen állása szerint eldönthetetlen. A házasság időpontjának meghatározásakor ugyanakkor érdemes Cosmas azon állításából kiindulni, amely elmondja, hogy András király lánya elég érett volt ahhoz, hogy férjhez menjen, azaz körülbelül 16–17 éves lehetett. Mivel Vratislav menekülése az 1056. évben történt, Adelheid születése 1039 és 1040 közé tehető, azaz András és Adelheid az 1038. évben már házas volt. Ebből kifolyólag, ha András tényleg szolgálataiért nyerte el Jaroszlav lányának a kezét, akkor talán az 1036 során bekövetkezett besenyők elleni hadjárat vehető komolyan fontolóra. A gondolat nem számít újdonságnak a magyar historiográfiában, hiszen ezt már Fessler Ignác is felvetette, amelyre Wertner Mór adott kritikát.²¹¹⁹ Wertner megállapítása szerint e házasságnak inkább genealógiai okai vannak, amely abból ered, hogy Szár László – akit egyébként Wertner András apjának vélt – Anasztázia nagynénjét, Premiszlavát vette

²¹¹⁴ FONT, A Kijevi Rusz és a Magyar Királyság. 309. Vö. Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ed. Balogh László - Kovács Szilvia. Ford. Ferincz István Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. 116, 118–119.

²¹¹⁵ FONT, I. András és Bölcs Jaroszláv. 615. és FONT, A Kijevi Rusz és nyugati szomszédai. 162.

²¹¹⁶ WERTNER, Az Árpádok. 116.

²¹¹⁷ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 75. Az 1038. évi házasságkötést az orosz és ukrán szakirodalom jelentős része is elfogadja. VOLOSHCHUK, Ruthenian-Hungarian Matrimonial Connections. 11. különösen 13. jsz.

²¹¹⁸ „*Forte fuit huic regi unica gnata, nomine Adleyta, iam thoro maritali tempestiva, valde formosa et multis procis nimium spes invidiosa. Hanc hospes ut vidit misere adamavit, quod rex bonus non recusavit, atque post dies matrimonio sibi eam copulavit. Quod cum audisset dux Zpitigneu sagaci ingenio precavens, ne forte invaderet frater suus totam cum Ungaris Moraviam, mittens nuncios revocat eum de Ungaria et reddidit sibi civitates, quas ei ante pater suus dederat in Moravia. Erat enim dux Zpitigneu vir prudens rerum in discrimine, sciens arcum suum tendere et laxare in oportuno tempore.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 16. 107.

²¹¹⁹ WERTNER, Az Árpádok. 118. 1. jsz.

feleségül.²¹²⁰ A magyar történeti kutatás azóta tisztázta, hogy András és testvérei nem Szár László leszármazottai, és a Premiszlavával kötött házasság ellenében is érvek sorakoztathatók fel,²¹²¹ így Wertner érvelését nem fogadhatjuk el.

András leányának a házassági ideje egyébként nagyjából Anasztázia születési idejét is meghatározza, hiszen a rendelkezésre álló források szerint Adelheid volt a királyi pár legidősebb gyermeke, ennek megfelelően a kijevi hercegnő valamikor 1020 környékén születhetett, azaz 5–6 évvel lehetett fiatalabb férjénél.

Anasztázia minden bizonnyal jelentős módon vett részt a politikai élet alakításában. Erre engednek következtetni a visegrádi, pentelei monostoralapítások és a tihanyi remeték támogatása is.²¹²² Font Márta vélekedése szerint Anasztázia befolyására fiainak névadása is rávilágít, hiszen az Árpádok között szokatlan a Salamon és a Dávid névalak. Ezzel szemben Kijevben a Dávid név gyakorinak számított, a különös névadás Salamon esetében pedig Ilarion metropolita köreinek és gondolatainak tudható be, amelyet a királyné bizonyára jól ismert.²¹²³ Ezzel szemben Bagi Dániel úgy érvelt, hogy névválasztás inkább András trónörökléssel kapcsolatos nézeteit tükrözi, amely a Karoling-Ottoniánus királyság modelljének az adaptációján alapul, ahol gyakran alkalmazták az éppen regnáló vagy elhunyt uralkodókra a Dávid-Salamon párhuzamot, amely egyben az apa-fiú öröklést is kifejezte. Erre enged következtetni a bibliai királyok széles körű elterjedése az európai uralkodói ikonográfiában.²¹²⁴ A különös névadási gyakorlat magyarázatánál ugyanakkor azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy Salamon és Dávid testvérek voltak, tehát jelen esetben nem beszélhetünk apa-fiú kapcsolatról.

Egészen más, újszerű elmélettel állt elő Vajay Szabolcs 1999 során. Rövid írásában – amelyet az újjáéledt Turul hasábjain publikált –, leginkább a mai Egyesült Királyság területén keletkezett forrásokra, illetve lengyel, cseh és német genealógiai kutatásokra hivatkozva mellett érvelt, hogy komolyan fontolóra kell vennünk egy olyan eshetőséget is, amely szerint András Anasztáziával való egybekelése előtt már törvényes házasságban élhetett.²¹²⁵ Vajay többek között megfigyelte, hogy András legidősebb leánya az Adelheid nevet viselte, amely nem illeszthető sem a ruszbeli, sem pedig a magyar névadási hagyományba.²¹²⁶ Mivel Adelheid neve kétségtelenül német eredetű, ezért Vajay úgy

²¹²⁰ WERTNER, Az Árpádok. 118.

²¹²¹ Mindenképp szükséges megjegyezni, hogy ezek az érvek csak hipotézisszerűen fogalmazhatók meg, tehát nem alkalmasak arra, hogy Szár László ruszbeli házasságát végérvényesen megcáfolják. Részletesen l. a melléklet Szár László házasságáról szóló részében. 311–313.

²¹²² TÖRÖK, A tizenegyedik század. 195–196.; FONT, Rurikida fejedelmek. 133.

²¹²³ FONT, A Kijevi Rusz és a Magyar Királyság. 309–310.

²¹²⁴ BAGI, Divisio Regni. 279–281.

²¹²⁵ VAJAY, Még egy királyné. 17–23.

²¹²⁶ VAJAY, Még egy királyné. 18.

gondolta, hogy a kijevi udvarban időző angol Edward herceg feleségének, Agátának – a szerző szerint vélhetőleg Adelheid névre hallgató – testvére lehetett András király első felesége. Kétségtelen, hogy ezzel szinkronba hozhatók azok az angolszász források, amelyek Agátáról mint a magyar királyné testvéréről emlékeznek meg.²¹²⁷ Amennyiben Vajay elméletének hitelt adunk, úgy újra kell gondolni a fentiekben foglaltakat, hiszen Vajay Szabolcs hipotézise szerint az 1039 környékén Kijevben András nem Jaroszlav lányát, hanem a feltételezett Adelheidet vette feleségül.²¹²⁸

A király családi kapcsolatainak tárgyalása során röviden szólunk kell a krónikakompozíció egy rövid megjegyzéséről is, amely elmondja, hogy András keresztény felesége mellett ágyast is tartott.²¹²⁹ Gerics József vélekedése szerint ez a kapcsolat mindenképpen az Anasztáziával megkötött frigy utánra datálható.²¹³⁰

Gyermekek

András és Anasztáza házasságból a forrásadatok fényében három gyermek születésével számolhatunk. A fentiekben már esett szó Adelheidről, aki a királyi pár első gyermekének tekinthető. Adelheid házasságáról Prágai Cosmas ad hírt,²¹³¹ amely alapján megbecsülhető születési ideje, hiszen a forrás szerint ekkor már „érett volt a hitvesi ágyhoz”, ennek értelmében születése körülbelül 1043–1044-re datálható.²¹³² Ez azonban számos egyéb kérdést is felvet, ugyanis András és családja csak 1046 során tért vissza Magyarországra, azaz Adelheid a Kijevi Rusz területén született. Ennek fényében igen érdekes a névválasztás, hiszen vélekedések szerint Anasztáziának nagy befolyása lehetett gyermekeinek a névadására.²¹³³ Némileg más dátumot vélt helyesnek Wertner Mór, aki a hercegnő születését 1038–1040 körüli időpontra tette.²¹³⁴

²¹²⁷ Ilyen kútfő pl. Malmesbury Vilmos világkrónikája ill. Wendoveri Roger munkája. Részletesen I. VAJAY, Még egy királyné. 19. különösen 33–37. jsz. ill. BÁRÁNY - LASZLOVSKY - PAPP, Angol-magyar kapcsolatok. I. 41–62.

²¹²⁸ Vajay elméletének ismertetésére és kritikájára I. BÁLING, András, Béla és Eufémia. 157. Vö. FONT, I. András és Bölcs Jaroszláv. 618.

²¹²⁹ „*De concubina autem, quam habuit de villa Moroth, genuit Georgium.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 345.

²¹³⁰ GERICS, A Tátony nemzetségről. 9.

²¹³¹ „*Forte fuit huic regi unica gnata, nomine Adleyta, iam thoro maritali tempestiva, valde formosa et multis procis nimium spes invidiosa. Hanc hospes ut vidit misere adamavit, quod rex bonus non recusavit, atque post dies matrimonio sibi eam copulavit.*” *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum.* Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 16. 107.

²¹³² ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 82.

²¹³³ FONT, A Kijevi Rusz és a Magyar Királyság. 309–310.

²¹³⁴ WERTNER, Az Árpádok. 123.

Az újabb genealógiai kutatások azt az Eufémiát, akit korábban a magyar historiográfia I. Béla leányának vélt, András király és Anasztázia királyné lányának tartják.²¹³⁵ Wertner Mór arra hivatkozva, hogy a krónikakompozíció 88. fejezete azt mondja el, hogy Béla fiai mellett lányokat is nemzett,²¹³⁶ a király leányának tartotta. A lengyel genealógiai kutatás azonban Włodzimierz Dworzaczek munkája nyomán²¹³⁷ úgy véli, hogy Eufémia András király lánya lehetett.²¹³⁸ Forrásokban sajnos nem bővelkedünk Eufémia életadataival kapcsolatban sem. Cosmas krónikájának az adataiból ismert, hogy Ottó morva herceggel kötött házasságot, amelyből Svatopluk és Ottó nevű gyermekei születtek,²¹³⁹ ám a krónika a hercegnő pontos származását nem közli. Kétségtelen, hogy az Eufémia név jobban illeszkedne András kijevei házasságkötéséhez, hiszen ilyen néven több Rurikida hercegnő is ismert, azonban ahogyan erről alább részletesen is szólunk, a névadás önmagában nem feltétlenül tekinthető perdöntő bizonyítéknak. Vajay Szabolcs Bohumil Ryba kutatásai alapján, amely Ottó egyik adománylevelében Eufémiát András leányának nevezi, elfogadta ugyan az András királytól való származást, azonban Eufémia anyjának egy ismeretlen, Adelheid nevű nőt tett meg, aki Anasztáziát megelőzően András felesége volt.²¹⁴⁰

András fiai közül Salamon az ismertebb, császári felesége miatt a Birodalom területén keletkezett kortárs kútfők egyik főszereplője. Öccséről, Dávid hercegről csak szűkösebb forrásbázis tájékoztat, a 14. századi krónikakompozíció²¹⁴¹ és Kézai gesztája.²¹⁴² Dávid hercegnek fennmaradt továbbá egy 1090 körül keletkezett oklevele,²¹⁴³ amely az apja által alapított tihanyi monostornak tett adományokat rögzíti.

A tihanyi alapítólevél egyébként röviden szól a királyi családról és elmondja, hogy Szent Ányos tiszteletére a király maga emelt monostort, felesége, fiai, leányai és valamennyi élő és elhunyt rokonai lelki üdvéért.²¹⁴⁴ Elképzelhető tehát, hogy a királyi párnak több leánya esetleg fia is lehetett, akik mivel fiatalon meghaltak ismeretlenek maradtak a kutatás

²¹³⁵ BÁLING, András, Béla és Eufémia. 115–161.

²¹³⁶ „Porro dux Bela in Polonia genuit liberos Geysam et Ladizlaum, in Hungaria autem genuit Lampertum et filias.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 345.

²¹³⁷ WŁODZIMIERZ, Genealogia. 84. tábla.

²¹³⁸ JASIŃSKI, Rodowód. 151. 21. jsz.

²¹³⁹ „Interea dux Bracizlaus dispositis presidiis per civitates, quas sibi tradiderant, et eas fratri suo Borivoy committens reversus est in Boemiam; Ottonis autem filii Zuatopluk et Ottik cum matre sua Eufemia multum obedientes duci erant et fideles.” *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum.* Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 9. 170.

²¹⁴⁰ VAJAY, Még egy királyné. 20.

²¹⁴¹ „Duxit autem sibi uxorem filiam ducis Ruthenorum, de qua genuit Salomonem et David.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 345.

²¹⁴² „Ipse autem; obiit anno regni sui decimo quinto et in Tyhon monasterio proprio cum David suo filio sepelitur.” *Simonis de Keza Gesta Hungarorum.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 58. 180.

²¹⁴³ DHA I. 265.

²¹⁴⁴ DHA I. 149–152.

sámára. Sajnos minderről az oklevél rövid utalásán kívül egyéb információval nem rendelkezünk.

Fentebb röviden szoltunk már arról, hogy a krónikakompozíció elmondása szerint a királynak a keresztény feleségén kívül ágyast is tartott. A forráshely szerint Andrásnak ez utóbbi kapcsolatból származó gyermekét Györgynek hívták.²¹⁴⁵ Wertner vélekedése szerint György valamikor 1050 körül láthatta meg a napvilágot, mivel András ekkortájt már nem remélhette, hogy törvényes feleségétől fia fog születni.²¹⁴⁶ György további sorsa teljesen ismeretlen, ugyanakkor a skót Drummond család genealógiája Yourick néven a felmenői közt tartja számon András király törvénytelen fiát. Wertner nem tartotta mindezt valószínűtlennek, pedig felfigyelt arra, hogy a Drummond családdal kapcsolatos információk ellentmondásosak Yourick származását illetően, noha azt is elismerte, hogy mindez semmilyen forrásadattal nem igazolható.²¹⁴⁷ Vajay Szabolcs úgy vélte, hogy a krónikában említett *de villa Moroth*²¹⁴⁸ – azaz András ágyasának a származási helye – talán egy morva előkelőre utalhat, akinek a lányával nemzette a király Györgyöt, akit Andrással együtt Kijevben kereszteltek meg. Vajay szerint erre utal a névválasztás is, hiszen a fejedelemség védőszentjében Szent Györgyöt tisztelhetjük.²¹⁴⁹

Halála

A krónika beszámolója alapján a király élete vége felé erősen beteges volt, fiát az öt éves Salamont „öregségtől megtörve” kenette Magyarország királyává.²¹⁵⁰ A magyar krónikás hagyomány szerint András a testvérével vívott összecsapás során Mosonnál fogságba esett, és nem sokkal ezután Zirc közelében meghalt.²¹⁵¹ Hersfeldi Lampert is megörökítette az eseményt, beszámolójában az olvasható, hogy a király a csatározások során leesett a lováról és a testén átgázoló hidasok pedig olyan súlyosan megsebesítették, hogy András néhány nap

²¹⁴⁵ I. 2129 jsz.

²¹⁴⁶ WERTNER, Az Árpádok. 136.

²¹⁴⁷ WERTNER, Az Árpádok. 618–619.

²¹⁴⁸ KK. SRH I. 72.

²¹⁴⁹ VAJAY, Még egy királyné. 18. Nézetünk szerint a névválasztás önmagában nem lehet perdöntő erejű, viszont kétségtelen, hogy a középkor során az uralkodó dinasztiák mindegyikében kimutatható valamiféle szabályszerűség e téren. György részletes genealógiai adataihoz és a Vajay-féle elmélet kritikájához l. a melléklet György származásáról szóló részét. 417–418.

²¹⁵⁰ Hóman Bálint nem tartotta öregnek a királyt, nem elképzelhetetlen tehát, hogy András idős kora toposzként szerepel a forrásban. Andrásnak az 1015 körüli esztendőkre helyezett, és fiának, Salamonnak az 1053. évi születése között eltelt idő ugyanakkor arra enged következtetni, hogy tényleg idős lehetett, hiszen a középkorban 25–32 évnél várható élettartamot jóval túlélte. HÓMAN, Magyar Történet. I. 264; A középkori várható élettartamhoz l. GOETZ, Leben im Mittelalter. 28.

²¹⁵¹ „Rex autem Andreas fugit versus Teutoniā, sed evadere non potuit, captus est enim ad portas Musun et negligenter detentus in silva Bocon ad crucem suam, que dicitur Scirc, mortuus est.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 93. 357.

elteltével belehalt a sérüléseibe.²¹⁵² Mivel a két híradás nem zárja ki egymást, Kristó Gyula úgy vélte, hogy Mosonnál egy újabb csatában a király lezuhant a lováról, és ezután Béla fogságába esett.²¹⁵³ Lampert mindezt az 1061. esztendő eseményeinek tudta be, azonban a történeti kutatás András halálának pontos idejének meghatározásakor inkább Mügelin Henrik krónikájának ad igazat, amely elmondja, hogy Béla koronázása 1060. december 6-án történt,²¹⁵⁴ amelyre csak András halála után kerülhetett sor. A királyt az általa alapított tihanyi Szent Ányos monostor altemplomában temették el.²¹⁵⁵

Összegzés

I. András királyt Mihálynak, Géza fejedelem öccsének az utódai közé sorolhatjuk. A korábbi, jellemzően 19. századi vélekedéssel ellentétben a kutatás ma már úgy tartja, hogy Andrásnak és testvéreinek az apja Mihálynak a legidősebb fia, Vazul tekinthető. A fivérek édesanyjának a kilétét illetően csak feltételezésbe bocsátkozhatunk, vélhetőleg azzal a Tátony nembeli nővel azonos, akiről a magyar krónikakompozíció is megemlékezik.

András és testvéreinek életkori elsősége szintén vitás pontot jelent a magyar történetírásban. Igen erősen tartja magát az a nézet, amely a krónikakompozíció Leventéről szóló passzusai alapján azt feltételezi, hogy András helyett a nevezett herceg lehetett a idősebb, hiszen a szeniorátusi elv szerint neki kellett volna örökölnie a főhatalmat, ám támogatottság hiányában kénytelen-kelletlen öccse javára lemondott az ország koronájáról. Nézetünk szerint a magyar krónikás hagyomány, amely sok esetben az Árpád-házi uralkodók genealógiájának egyetlen forrása, az életkori sorrendnek megfelelően őrizte meg a családi viszonyokat, ezáltal sokkal közvetlenebb bizonyítéknak tekinthető. Igazolásul éppen Szár László esete hozható fel, akit a nevezett források András, Béla és Levente apjának tettek meg, mégpedig úgy, hogy a felsorolásban is előre vették Lászlót. Emellett a Vazul-fiak helyes leszármazását fentartó Zágrábi Krónika rövid híradása is arra utalhat, hogy András lehetett a legidősebb, akit Béla követett a sorban.

András apjának a megvakítása után Csehországban keresett menedéket fivéreivel, ahonnan Lengyelországba távoztak, majd András és Levente valamikor az 1030-as évek derekán a Kijevi Rusz területére indultak. A herceg vélhetőleg itt keresztelkedett meg a görögkeleti rítus szerint, és ekkor kaphatta a Rusz területén népszerű András nevet is. Egyes vélekedések alapján mindebből az következik, hogy a Vazul fiak menekülésükkor még

²¹⁵² „Andreas equo forte excussus pugnantium pedibus est conculcatus, episcopus captus, marchio fame magis quam ferro expugnatus se dedit.” Lamberti Hersfeldensis annales. Ed. Hesse, C. L. F. MGH SS V. ad a. 1061. 78.

²¹⁵³ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 81.

²¹⁵⁴ „Do der herczog Bela gesigt, alz vor gesprochen ist, do zoh er gen Weyssenburg und liesz sich kronen an sant Niclos tag.” Chronicon Henrici de Mügelin germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travník SRH. II. c. 32. 172.

²¹⁵⁵ KADÁR, Az Árpád-házi uralkodók. 70.

pogányok voltak.²¹⁵⁶ A krónikák által említett katolikus jelzőt a király az utókortól azért érdemelte ki, mivel véget vetett a pogány reakciónak és nagyban hozzájárult Szent István művének továbbéléséhez. Az *albus* név kapcsán Tóth Sándor véleményét osztjuk, azaz vélhetően a fehér és a katolikus jelzők ugyanazzal a jelentéstartalommal rendelkeznek és a király vallásosságára és a keresztény hit melletti elköteleződésére utalhatnak.

A kijevei udvarból származott egyetlen ismert törvényes felesége, akiben minden valószínűség szerint Bölcs Jaroszláv nagyfejedelem legidősebb életben maradt lányát, Anasztáziát tisztelhetjük. Erre engednek következtetni a királyné húgának házasságkötései,²¹⁵⁷ illetve a kijevei Szent Szófia katedrálisában található, 11. században készült freskó, amely a nagyfejedelemi párt és lányait ábrázolja. A frigyre valamikor 1038 körül kerülhetett sor, amelyre lányuknak, Adelheidnak a házassági adataiból következtethetünk. Azt nem tudjuk, hogy a házasság okaiban milyen szerepet játszhatott a Jaroszláv által vezetett hadjáratokban való részvétel, de nem lehetetlen, ezekben András komoly segítségére volt a nagyfejedelemnek, ami elősegíthette a frigyét. Ez utóbbi nézet egyébiránt az András és Anasztázia házasságkötésének a datálását is megerősíti.

E helyütt kell kitérnünk arra az elméletre, amelyet Vajay Szabolcs fogalmazott meg András király családi kapcsolatait illetően. Ahogyan azt Vajay maga is hangsúlyozta, mindez pusztán hipotézis, amely leginkább „*négy angol krónikás kétféle állítását spontán egyeztető adalék.*”²¹⁵⁸ Legelőször talán érdemes azt a morva rokonságot megvizsgálni, akitől az elmélet szerint állítólag András György nevű fia származott. Marót falu latin neve (*Moroth*) nézetünk szerint nem keverhető össze Morvaországgal vagy a morvákkal. A *Moroth* helységnevet a Szentpétery-féle szövegkiadás is az Esztergom megyei Pilismaróttal azonosítja.²¹⁵⁹ Ezen felül Morvaország latin nevét a magyar források, hasonlóan a külhoni kútfőkhöz, a következő alakban említik: *Moravia*,²¹⁶⁰ *Morauia*.²¹⁶¹ Nehéz lenne mindezt a névtelen krónikás tollhibájának betudni. Amennyiben egy morvák által lakott faluról vagy a morvákról, mint a falu lakosairól szólna a bejegyzés, akkor vélehetőleg a *Moraviensis* latin kifejezést lelnénk fel a krónikában, ahogyan erre más kútfőkből bőven találunk példát. A morvaországi esetleges ágyas ugyan megmagyarázná, hogy a Vazul fiak miért Csehország felé menekültek, ám az a tény, hogy Vazul kapcsán a krónika Nyitrát említi²¹⁶² megengedi a feltételezést, hogy a morvaországi határ volt az a legközelbbi pont, ahol biztonságban kijuthattak Magyarországról. Nézetünk szerint csak annyi állítható, hogy a források

²¹⁵⁶ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 75.

²¹⁵⁷ WERTNER, Az Árpádok. 117.

²¹⁵⁸ VAJAY, Még egy királyné. 20.

²¹⁵⁹ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 345. 3. jsz.

²¹⁶⁰ *Simonis de Keza Gesta Hungarorum.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 34. 167, c. 93. 192.

²¹⁶¹ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 54. 304.

²¹⁶² I. 1725. jsz.

beszámolója szerint András a törvényes házasság mellett ágyast is tartott, akitől György született. Minderről többet állítani teljes bizonyossággal lehetetlen, ugyanakkor érdekes, hogy a krónikás semmiféle negatív megjegyzést nem az eset kapcsán.²¹⁶³

Ami pedig a fentebb már ismertetett és Vajay Szabolcs által feltételezett András első házasságát illeti, Vajay legfőbb érve azon a tényen alapul, hogy Adelheid neve német eredetű, és a középkori magyar uralkodói névadások sorába sehogy sem illik, hiszen apja magyar, édesanyja pedig ruszbeli hercegnő volt. Ez a vélekedés mindenképpen megalapozott. András lányáról leginkább két forrásból tájékozódhatunk, az egyik az Annalista Saxo krónikája,²¹⁶⁴ amely azonban nem közli a hercegnő nevét, a másik korabeli forrás Prágai Cosmasnak a munkája, amelynek kéziratai több névalakot is az utókorra hagyományoztak: Adleyta, Adlegta, Adletha, Adleyth, Adleytha.²¹⁶⁵ Ez kétségtelenül az Adelheid név különböző változatainak tekinthető, azonban az a tény, hogy minderről csak Cosmas krónikájából értesülünk és semmilyen kontrollforrás nem áll rendelkezésre, önmagában is óvatosságra int. Továbbá az sem mellékes, hogy Cosmas, aki kortársa volt I. Soběslav fejedelemnek, krónikájában egyáltalán nem említi meg a cseh hercegné nevét, hanem egész egyszerűen Álmos lányaként és II. István király rokonaként hivatkozik rá.²¹⁶⁶ Ez egészen furcsa, hiszen Cosmas biztosan ismerte a kortárs Přemysl dinasztia tagjait, mégsem jegyezte le Soběslav feleségének a nevét, ugyanakkor a több mint 60 évvel korábban élt hercegnét többször is Adelheid neven említette. Soběslav feleségét egyébként szintén Adelheidnak hívták, erről természetesen nem Cosmastól, hanem krónikájának Vyšehradban írt folytatásából értesülünk.²¹⁶⁷ Ezzel korántsem azt szeretnénk sugallni, hogy Cosmas nem ismerhette András lányának a nevét, inkább arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy azok a névalakok, amelyek csak egy forrásból ismertek, óvatossággal kezelendők és sok esetben használatuk

²¹⁶³ GERICS, A Tátony nemzetségről. 9–10.

²¹⁶⁴ „Dux autem Uratizlaus genuit ex filia Andree regis Ungarie Iudhitam et Ludmilam filias et Brazilaum iuniorum et Uuratizlaum, qui in primo flore iuventutis occidit, et illa defuncta accepit uxorem Zuatauam, Kazimer ducis Polanorum filiam, Bolizlai vero et Uuladizlai germanam, ex qua habuit III^{or} liberos Bolezlaum, Boriuoi, Uuladizlaum et Sobezaum.” Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. ad a. 1061. 404.

²¹⁶⁵ „Forte fuit huic regi unica gnata, nomine Adleyta, iam thoro maritali tempestiva, valde formosa et multis procis nimium spes invidiosa.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 16. 107, Uo. 'i' jelű jegyzet illetve „Anno dominice incarnationis MLXII. VI. kal. Februarii obiit ductrix Adleyth, mater Iudithe et Ludmile, similiter et Bracizlai iunioris et Wratizlai, qui in primo flore iuventutis occidit XIII. kal. Decembris.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 20. 112, Uo. 'b' jelű jegyzet.

²¹⁶⁶ „Deinde mense Novembri transiit in Poloniam; quem dux Bolezlaus honeste in sua recepit, coniugem autem eius, Almuse ducis gnatam, Stephanus rex Pannonicus gratanter recepit recognoscens cognatam suam.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 51. 225.

²¹⁶⁷ „Egregia Adleyta ardentem cupiens festo beati Stephani regis et confessoris adesse, Pannoniam petiit, sed ibi diutius a fratre retenta est, donec patrem suum Almum sepelivit.” Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae. Ed. Emler, J. FRB. II. 227.

inkább közmegegyezésen alapul, mint megrendíthetetlen forrásadatokon. Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a középkor során bizonyos személyek, jellemzően nők, egyik-másik forrásban több néven is szerepelnek, mint például Judit, IV. Henrik császár húga, aki Mária néven is ismert.²¹⁶⁸ Erre a jelenségre már Laszlovszky József is felhívta figyelmet, példák sokaságval igazolva mindezt.²¹⁶⁹ Juditra visszatérve, aligha hihető, hogy Európa egyik legbefolyásosabb családjának, a császári párnak a tagjait a korabeli birodalmi források ne ismerték volna pontosan. Véleményünk szerint András leányának lehetett akár több neve is, az a tény, hogy Csehországban Adelheidként tartották számon, még nem feltétlenül zárja ki annak a lehetőségét, hogy születésekor akár magyar, akár szláv nevet is kaphatott. Tisztában vagyunk azzal, hogy mindez nem feltétlenül perdöntő arra nézve, hogy Vajay Szabolcs elmélete elvethető lenne, azonban úgy véljük a hipotézis bizonyítottnak sem tekinthető.²¹⁷⁰ A Vajay által képviselt elgondolást Font Márta is alapos kritika alá vonta: írásában nemcsak a genealógiai megfontolások érvényesültek, hanem a szerző a hercegek menekülésének körülményeit, cseh- és lengyelországi, majd Ruszbeli tartózkodásukat, az őket ért kulturális hatásokat szintén vizsgálat alá vette, amelynek eredményeképpen a Font sem tartotta elfogadhatónak a Vajay-féle hipotézist.²¹⁷¹

A kutatás jelen állás szerint Adelheidot, Salamont és Dávidot tartja a királyi pár gyermekeinek, Eufémia származásával kapcsolatban megoszlanak a vélemények. A legidősebbnek Adelheid tekinthető, aki valamikor 1040 környékén, még a Rusz területén születhetett, és a későbbiekben, 1056 körül kelt egybe II. Vratislav cseh herceggel, akit több gyermekkel is megajándékozott. A lengyel és cseh genealógiai kutatás felvetette, hogy Eufémia is András és Anasztázia házasságából származott. Dworzaczek 1959 folyamán publikált genealógiai munkájának eredményei azonban a magyar kutatásba csak nehezen találtak utat. A középkori magyar történelmet feldolgozó szintézisek szinte kivétel nélkül Wertner Mór után Béla király lányának tartják Eufémiát, kivételt képez Zsoldos Attilának a magyar királynéi intézményt taglaló monográfiája, amely feltételesen ugyan, de Vajay Szabolcs 1999. évi hipotézisét közli.²¹⁷² Font Márta viszont nem Vajayra, hanem lengyel szakirodalomi vélekedésre támaszkodva tartotta András és Anasztázia gyermekének Eufémiát.²¹⁷³ Ahogyan arról fentebb már szó esett, Vajay Szabolcs is elfogadta az Andrástól

²¹⁶⁸ “II. id. Mart. Iudita [Maria] de Polonia, soror Heinrici imperatoris IV” Necrologium Weltenburgense. Ed. Baumann, F. L. MGH Necr. III. 372.

²¹⁶⁹ BARÁNY - LASZLOVSZKY - PAPP, Angol-magyar kapcsolatok. I. 74. Az idézett példák: Igegerd-Iréné, Piroska-Eiréné, Matilda-Edit, Géza-Magnus, Béla-Alexiosz.

²¹⁷⁰ Zsoldos Attila a magyar királynéi intézményről írt monográfiájában feltételesen elfogadta Adelheid királyné létezését. Vö. ZSOLDOS, Árpádok és asszonyaik. 184.

²¹⁷¹ FONT, I. András és Bölcs Jarosláv. 607–624.

²¹⁷² ZSOLDOS, Árpádok és asszonyaik. 184.

²¹⁷³ FONT, I. András és Bölcs Jarosláv. 618. különösen 100. jsz.

való származást, viszont érdekes módon nem Anasztáziát tartotta Eufémia édesanyjának, annak ellenére hogy Eufémia nevének szláv eredete inkább a kijevi hercegnétől való származást erősítené. Nézetünk szerint az elmélet egyik ellentmondása éppen ebben rejlik, ugyanis Vajay elgondolása arra épít, hogy az Adelheid német eredetű név, ezért András első felesége a Birodalom területéről származott. Ezzel szemben az Eufémia szláv névalak, így Vajay elméletében az a furcsaság állt elő, hogy András német származású felesége, ruszbeli nevet adott lányának. E logika mentén tehát Euféma nem is származhatna Adelheidtól.

Véleményünk szerint Eufémiát I. Béla leányaként kell számon tartanuk, azzal a kitételrel, hogy az erről alkotott nézetünket a melléklet Eufémiáról szóló részében részletesen is ismertetni kell. Az Árpád-ház nőtagjaihoz hasonlatosan sajnos Eufémia életéről nem rendelkezünk mélyreható ismeretekkel, a Cosmas által említett házasságkötésén kívül csak halálának idejét²¹⁷⁴ és gyermekinek a nevét ismerjük.

András törvényes fiai közül Salamon született elsőnek, a magyar krónikás hagyomány információi szernit ez 1053 körül történt. Salamon nagybátyja, I. Béla halála után nyerte csak el a királyi címet, amelyet azután unokatestvéreivel szemben folytatott sorozatos viszályok során elvesztett. Valamivel később, talán 1055 előtt születhetett Dávid, Salamon öccse, hiszen a tihanyi alapítólevél a király fiairól emlékezett meg. Az alapítólevél szövege alapján feltételezhető, hogy a párnak lehettek olyan gyermekei is, akiről a források nem szólnak, ennek következtében a kutatás mit sem tud róluk. András fentebb említett ágyaskapcsolatából születhetett az a György, akiről többet sajnos nem tudunk, így Wertner szavaival élve életfolyásáról „*kombinálni felette háládatan dolog volna.*”²¹⁷⁵ Az Árpádok és a skót Drummond család György személyen keresztüli rokoni kapcsolata nem tekinthető tudományosan megalapozott állításnak, hiszen forrásadatok hiányában mindez nem bizonyítható, noha a magyar történetírás általában György történeti létét nem tagadja.

András fiának, Salamonnak az örökösévé nyilvánításával elvesztette bátyja bizalmát, amely a Mosony közelében történt csatározásokhoz vezetett. A testvérharcot András nem élte túl, a magyar krónikás hagyomány szerint Zirc mellett, Béla herceg csapatainak a fogságban halt meg. Testét az általa alapított tihanyi apátságban helyezték örök nyugalomra. I. András az egyetlen olyan Árpád-házi uralkodónk akinek sírköve épségben maradt az utókorra.

²¹⁷⁴ „*Eufemia ductrix obiit.*” Annales Gradicensis. Ed. Wattenbach, W. MGH SS XVII. ad a. 1111. 649.

²¹⁷⁵ WERTNER, Az Árpádok. 136.

I. Béla

Névalak

A Béla személynév kapcsán régebbi magyar történeti irodalomban többféle nézet is napvilágot látott. Ahogyan arra már Wertner Mór is felhívta a figyelmet a legkorábbi vélekedések, amelyet Katona István is magáévá tett, jelesül, hogy a névalak a szláv 'fehér' (bel, biel) szóra vezethető vissza, nem tarthatók.²¹⁷⁶ Nagy Géza az Árpád-kori személynévekről írt több részes tanulmányában a török (kun) bil, azaz 'élesít' szóalakban vélte felfedezni a név eredetét, amelynek egyik változatát – vélekedése szerint – Bila alakban Anonymus gesztája is megőrzött.²¹⁷⁷ A 14. századi krónikakompozíció ugyanakkor két helyen is Benynnek²¹⁷⁸ nevezi a királyt.²¹⁷⁹ Albericus a Troisfontaines-i ciszterci kolostor krónikás szerzetese tudni vélte, hogy Bélát Pugilnak, azaz 'harcosnak, küzdőnek'²¹⁸⁰ hívták. Ebből kifolyólag a Béla nevet többször is harcos jelentésben értelmezték,²¹⁸¹ vitézségét egyes kutatók a 'bölény' szóval próbálták érzékeltetni.²¹⁸² Györffy György és Róna-Tas András véleménye szerint viszont névalak a kora középkor századaiban a steppén széles körben használt, török eredetű bojla méltóságnévből eredeztethető.²¹⁸³ Makk Ferenc sommásan így írt a Béla névvel kapcsolatos nézetekről: „*Nevének eredete bizonytalan. Származtatták a magyar bél közszóból, az ótestamentumi Béla névből, a szláv bjelij 'fehér' jelentésű szóból, s tekintették a szláv Bjeloszláv személynév kicsinyített alakjának is.*”²¹⁸⁴ A szegedi professzor végül a Róna-Tas és Györffy által ismertetett elméletét tartotta a legvalószínűbbnek.²¹⁸⁵

Wertner továbbá egy 1057. június 4-re keltezett oklevél szövege alapján,²¹⁸⁶ amelyben András király, testvérével megerősíti és engedélyezi Radó nádornak a pécsi egyház számára tett adományokat, úgy vélte, hogy Béla király keresztény neve az Adalbert lehetett.²¹⁸⁷ Való

²¹⁷⁶ WERTNER, Az Árpádok. 137.

²¹⁷⁷ NAGY, Árpád-kori személynéveink. 114.

²¹⁷⁸ „*De Bela duce Benyn dicto.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 80. 335; „*Dux igitur Bela vocatus Benyn victor cum triumpho venit in civitatem Albam, ibique regalid dyademate inungentibus eum episcopis feliciter est coronatus.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 94. 358.

²¹⁷⁹ Jerzy Dowiat ugyanakkor II. Mieszko udvarában megtalálható frankofon hatással magyarázta Béla Benin nevét, ugyanis a hagyomány szerint a 3. században élt Szent Benignus, Dijon védőszentje lehetett a név előképe. Vö. DOWIAT, Bela I węgierski. 7.

²¹⁸⁰ „*Anno 1061. In Ungaria regnavit Bela Pugil annis 4.*” *Albrici monachi Triumfontium Chronicon.* Ed. Scheffer-Boichorst, P. MGH SS XXIII. ad a. 1061. 793.

²¹⁸¹ MAKK, I. Béla. in KMTL 90.

²¹⁸² Györffy György szerint Béla éppen a bajnívásban elért sikerei miatt a „Bölény” nevet viselte. MT. I/1. 857. Vö. KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 86, ÁKÍF 392. 1415. jsz.

²¹⁸³ GYÖRFFY, István király. 98–99. Vö. RÓNA-TAS, A honfoglaló magyar nép. 189.

²¹⁸⁴ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 83.

²¹⁸⁵ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 83.

²¹⁸⁶ DHA I. nr. 46. 160–162.

²¹⁸⁷ WERTNER, Az Árpádok. 137.

igaz, hogy a diploma András király testvérét több helyen is Adalbertnek nevezi,²¹⁸⁸ azonban az oklevél szövege interpolált,²¹⁸⁹ ami önmagában is óvatosságra int. Wertner analógiaként Aba Sámuel példáját hozza fel, ez alapján úgy érvelt, hogy Béla lehetett a király „nemzet” neve, míg a kereszténységben elnyert név az Adalbert volt.²¹⁹⁰ Az oklevél hamis volta persze még nem zárja mindennek a lehetőségét, azonban az Aba Sámuellel vont párhuzam kissé sántít, hiszen Aba király Sámuel néven uralkodott, Béla pedig nem használta az Adalbert nevet. Ennélfogva talán Béla elsőszülött fia által viselt Géza-Magnus névpáron alapuló analógia találóbbr lehet. Összefüggés az Adalbert névvel annyiban lehetséges, hogy Bélának, amikor 1040 környékén Lengyelországban megházasodott, a törvényes frigyhez bizonyosan meg kellett keresztelkednie, Szent Adalbert tisztelete pedig mind Magyarországon, mind Lengyelországban igen nagy népszerűségnek örvendett. A széles körben elterjedt tisztelet ellenére a narratív források nem ismerik Bélának az Adalbert nevét, ellentétben fiával, Gézával, akiről nemcsak diplomatikai kútfők,²¹⁹¹ hanem a Birodalom területén keletkezett forrás is megemlítették, hogy a Magnus nevet is viselte.²¹⁹² Ennélfogva nézetünk szerint Bélának a kereszténységben elnyert Adalbert neve forrásokkal csak nehezen bizonyítható hipotézis csupán.²¹⁹³

Ismertebb névalakok

Béla,²¹⁹⁴

²¹⁸⁸ „[...] *ego Rado palatinus liccencia piissimi regis Andree eiusque fratris Adalberti invictissimi ducis* [...]” DHA I. 161; „*Ego autem Andreas rex et frater meus, dux Adalbertus dilectus* [...]”, DHA I. 162.

²¹⁸⁹ SZENTPÉTERY, Kritikai jegyzék. I. 7.

²¹⁹⁰ WERTNER, Az Árpádok. 137.

²¹⁹¹ „[...] *dux Magnus* [...]” DHA I. 183–185, „[...] *Ego Magnus, qui et Geisa, in primis Hungarorum dux, postea vero gracia Dei rex consecratus, Bele regis filius* [...]” DHA I. 206–218.

²¹⁹² „*Sic quoque gens eadem Salemonem multis fornicationibus et iniustitiis servientem deiecit eique Magnisonem cognomine Gieuso subrogavit.*” Manegoldi ad Gebehardum liber. Ed. Francke, K. MGH Libel. I. 364.

²¹⁹³ Hóman Bálint, Györffy György és Makk Ferenc is elfogadta, hogy Béla a kereszténységben az Adalbert nevet kapta. I. KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 84; HÓMAN, Magyar Történet. I. 252; MT. I/1. 857.

²¹⁹⁴ Annales Posonienses. Ed. Emericus Madzsar SRH. I. 125; Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 173, 177, 178, 180; Chronicon Zagrabiense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 208, 209; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 290, 298, 321, 334, 335, 336, 338, 345, 347, 349, 350, 353, 354, 356, 357, 358, 360; Nomina regum Hungariae. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 57; Chronicon Monacense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 67, 70–74; Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travník SRH. II. 132, 137, 152, 160–162, 168–174; Chronicon rhythmicum Henrici de Mügeln. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 257–258, 262–268; Chronicon, quod conservatur in Monte S. Georgii. Ed. Béla Pukánszky SRH. II. 280; Chronicon Hungarico-Polonicum. Ed. Iosephus Deér SRH. II. 315, 317, 319–320; Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 331–335; Legenda Sancti Gerardi episcopi. Ed. Emericus Madzsar SRH. II. 501; Legenda Sancti Ladislai regis. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 515; DHA I. 213, ZÁVODSZKY, Törvények. 174, Bertholdi Chronicon. Ed. Robinson, I. S. MGH SRG NS XIV. 190.

Bel,²¹⁹⁵ Beela,²¹⁹⁶ Benyn,²¹⁹⁷ Benin,²¹⁹⁸ Belen,²¹⁹⁹ Belyn,²²⁰⁰ Gelen,²²⁰¹ Welen,²²⁰²
Belin,²²⁰³ Belinj,²²⁰⁴ Belyn,²²⁰⁵ Belijn,²²⁰⁶ Pugil²²⁰⁷

Származás

Béla származása a magyar történelem egyik problémás kérdései közé tartozott egészen addig, amíg Váczy Péter nem jelentkezett nagy hatású tanulmányával,²²⁰⁸ amely megnyugtatóan rendezte András, Béla és Levente leszármazásának vitáját. Korábban az a nézet tartotta magát, hogy Béla és fivérei Szár László fiai voltak, Wertner Mór is ehhez az elmélethez csatlakozott. Mára azonban bebizonyosodott, hogy Béla és testvérei Vazultól és vélhetőleg egy Tátony nembeli nőtől származnak. A magyar historiográfiában inkább csak abban tapasztalható nézetletérés, hogy Béla vagy Levente volt-e Vazul legfiatalabb fia.²²⁰⁹ Nézetünk szerint, amelyet részletesebben András király és Levente származásának taglalása során már kifejtettünk, Béla az idősebbnek tekinthető András öccse volt, ezáltal Levente lehetett a legfiatalabb fivér.

A 14. századi krónikakompozíció egy érdekes részlettel szolgál Béla testi adottságaival kapcsolatban, amely szerint a király kopasz és barna bőrű volt, ezért nevezte el az általa alapított monostort Szekszárdnak.²²¹⁰ A krónika legutóbbi magyar nyelvű kiadása szerint a Szekszárd név a 'sötétbarna', 'sárgásbarna' szín korabeli megnevezésével lehet azonos.²²¹¹ Ez

²¹⁹⁵ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 361, 380, 403, 420; Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. 58, 62, 63; Lamperti Annales. Ed. Holder-Egger, O. MGH SRG. XXXVIII. 77–78, 88, 195; Annales Augustani. Ed. Pertz, G. H. MGH SS III. 127.

²¹⁹⁶ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 321, 358

²¹⁹⁷ Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 180; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 335, 358.

²¹⁹⁸ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 421.

²¹⁹⁹ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 421.

²²⁰⁰ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 421.

²²⁰¹ Nyilvánvalóan elírás következménye. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 421.

²²⁰² Chronicon Posoniense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 38.

²²⁰³ Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 329.

²²⁰⁴ Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 331.

²²⁰⁵ Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 331, 332.

²²⁰⁶ Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 331, 332.

²²⁰⁷ Albrici monachi Triumfontium Chronicon. Ed. Scheffer-Boichorst, P. MGH SS XXIII. 793.

²²⁰⁸ VÁCZY, Vazul-hagyomány. 304–338.

²²⁰⁹ Részletesen I. a melléklet András és Levente származásáról szóló részeiben. 359–361. és 393–393.

²²¹⁰ „*Hic enim Bela erat calvus et in colore brunus, propterea suum monasterium ad suam dispositionem Zugzard appellavit.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 96. 360. Vö. „*Hic enim calvus erat et colore brunus, propter quod suum monasterium diminutive, sicuti erat ipse corpore dispositus, sic vocari iussit.*” Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 59. 180.

²²¹¹ KK 199. 436. jsz.

alapján Vajay Szabolcs úgy vélte, hogy míg András *albus* mellékneve alapján az anyai ősök, addig a „szöghajú” Béla az atyai ősök karakterjegyeit örökölhette.²²¹²

Születési idő

Ahogy azt már Béla fivéreiről is elmondtuk, egyetlen utalás, amely alapján nagyjából meghatározható a testvérek születési ideje, az Altaichi Évkönyv azon passzusa, amely arról számol be, hogy apjuk megvakítása után, amikor a fivérek Csehországba indultak, kiskorúak voltak.²²¹³ Ez rövid híradás nyilvánvalóan nem alkalmas a pontos születési idő megállapítására, mindez tükröződik a különböző kutatói véleményekben is. Pauler Gyula²²¹⁴ az 1015. évben, Kristó Gyula²²¹⁵ és Makk Ferenc²²¹⁶ az 1015 és 1020 közé eső esztendőben jelölte meg Béla király születési idejét. Szintén András és Levente kapcsán szó esett már arról, hogy mindez természetesen nem választható el attól, hogy egyik-másik kutató milyen véleményre helyezkedett van arra nézve, hogy a testvérek közül ki tekinthető a legidősebbnek. Vélekedésünk szerint – mivel vélhetőleg Béla számít a középső fiúnak – a herceg születési ideje az 1017–1018 körüli évekre tehető.

Házassági kapcsolat

Béla házassági kapcsolatáról mind a magyar, mind a lengyel historiográfiában egyetértés honol arra nézve, hogy felesége II. Mieszko fejedeleme lánya volt. A házasság körülményeiről a 14. századi krónikakompozíció 78. és 79. fejezete ad felvilágosítást. Az előbbi forráshely András, Béla és Levente rövid csehországi tartózkodásuk utáni lengyelországi útját beszéli el. Az utóbbi pedig egy érdekes történettel gazdagította Béla herceg ottani tartózkodásának eseményeit. A forráshely szerint ugyanis amikor a pomeránok megtagadták a lengyel fejedelemnek fizetendő éves adó beszedését, a bátor Árpád-házi herceg párbajban győzte le a pogányok vitézét, akik ezek után kötelezték magukat az adó megfizetésére. A fejedelem látva Béla bátorságát és erejét, nemcsak a lánya kezét, hanem a pomeránoktól beszédett adót is neki ajándékozta.²²¹⁷ A fent idézett krónikafejezet, amely nem mentes a

²²¹² VAJAY, Géza nagyfejedelem. 79. 60. jsz.

²²¹³ „Stephanus bonae memoriae rex, avunculus ipsius, cum filius eius patre superstite esset mortuus, quoniam alium non habuit filium, hunc fecit adoptivum ipsumque regni heredem locavit; filium fratris sui digniorem in regno, quia hoc non consensit, cecavit et parvulos eiusdem exilio relegavit.” Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1041. 24.

²²¹³ MÁLYUSZ, I. István születési éve. 202–203.

²²¹⁴ PAULER, A magyar nemzet. I. 75.

²²¹⁵ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 73.

²²¹⁶ MAKK, I. Béla. in KMTL 90.

²²¹⁷ „Tunc vero Pomorani annuas pensiones duci Polonorum cui tenebantur, reddere recusarunt. Dux vero censum sibi debitum a Pomoranis armata manu cepit exigere. Pomomnis itaque paganis et Polonis Christianis comuniter placuit, ut duces eorum duello confligerent et si caderet devictus Pomoranus, consuetam persolveret pensionem; si vero Polonus,

legendás és csodás elemektől, vélhetőleg nem Béla korában, hanem később, a 12. század első felében keletkezett.²²¹⁸ A kútfő továbbá azt is elmondja, hogy Béla testvérei a történetek után Kijevben kerestek menedéket, mivel méltatlannak tartották, hogy Béla hírnevének árnyékában éljenek.²²¹⁹

Béla fivéreivel ellentétben Lengyelországban maradt, ahol megnősült, ám az események idejének a pontos meghatározása korántsem problémamentes. Kronológiai megfontolások azt indokolják, hogy Béla feleségét II. Mieszko lányában keressük. A magyar krónika azonban több ponton is téved, hiszen II. Mieszko nem fejedelem, hanem király volt, ezt még a vele ellenséges birodalmi kútfők sem tagadták el tőle.²²²⁰ Mieszko ugyanakkor a lengyel historiográfia megállapításai szerint nem harcolt a pomeránokkal.²²²¹ Amennyiben valóban II. Mieszko volt az, aki a lányát Béla herceghez adta, akkor erre valamikor csak 1034. május 10. előtt kerülhetett sor, hiszen ekkorra datálható a lengyel király halála. Hóman Bálint ezzel ellentétben úgy vélekedett, hogy Béla egészen az 1042. évig Csehországban tartózkodott, és ő lehet Szent István király rejtélyes *fratuelis*, akit az Altaichi Évkönyv szerint²²²² III. Henrik császár ültetett az általa elfoglalt kilenc észak-magyarországi vár élére.²²²³ E nézet értelmében tehát Béla I. Megújító Kázmér fejedelemsége alatt érkezett Lengyelországba, testvérei viszont már 1039 körül eljutottak a Kijevi Rusz területére. A legújabb magyar kutatások ezzel ellentétben azt feltételezik, hogy Béla és testvérei a Hóman által megállapított dátumhoz képest viszonylag korán, valamikor még II. Mieszko uralma

tantummodo dampna fleret. Cum igitur tam Misca dux quam filii eius horrerent duellum assumere inpositum, Bela seipsum per verbum interpretis in medium introducens sic dicebat: 'Si vobis Polonis et domino duci placet, quamvis sim nobilior, quam paganus ille, tamen pugnabo pro regni vestri comodo et honore domini ducis.' Placuit itaque tam Pomorano quam Polonis. Cumque armati cum lancea se vinxissent, tam viriliter Pomoranum fertur Bela de suo dextrario detrusisse, ut de loco suo se movere non potuit, et gladio perfossum prostravit. Confessusque est ipse dux Pomoranus se culpabilem. Quo viso Pomoram duci Polonie humiliter subditi solitum tributum sine contradictione persolverunt. Dux vero inde revertens cum victoria per Belam adquisita, audaciam et potentiam valoris in Bela duce collaudans cum toto censu Pomoranico ei tradidit filiam suam in uxorem et universa que sibi necessaria fuerant sufficienter et copiose ministrari precepit, et eum in omnibus honoratum in ducatu suo tenuit ac bona quantitate de terra eundem non omisit." Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 79. 334–335.

²²¹⁸ BAGI, Béla és a pomerán. 295–305.

²²¹⁹ „*Displicuit autem Endre et Leuente, quod per Belam apud ducem Polonie quasi appendices degerent, dedignatique sunt occasione sui nominis in ducis curiac permanere. Et accepta a duce licentia, Bela fratre suo ibidem relicto euntes iverunt ad regem Lodomerie, qui ipsos non recepit.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 80. 336.

²²²⁰ „*Eodem anno quem supra notavimus Bolizlaus Sclavigena, dux Bolanorum, insignia regalia et regium nomen in iniuriam regis Chuonradi sibi aptavit, cuius temeritatem cito a mors exinanivit.*” Wiponis Gesta Chounradi II. imperatoris. Ed. Bresslau, H. MGH SRG. LXI. c. 9. 31–32.

²²²¹ JASIŃSKI, Rodowód. 113–117.

²²²² „*Novem ibi civitates rex deditione cepit, quas rogatu Bratislavi et consensu incolarum fratueli Stephani regis, qui cum eadem duce advenerat, dedit.*” Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1042. 32.

²²²³ HÓMAN, Magyar Történet. I. 248.

alatt kerültek Lengyelországba,²²²⁴ amire a fentiek fényében csak az 1032 és 1034 közötti időszakban kerülhetett sor. Ez megegyezik a Wertner Mórnál leírtakkal²²²⁵ illetve a Kristó Gyula által megfogalmazottakkal.²²²⁶ A lengyel genealógiai irodalom ugyanakkor azt a nézetet vallja, hogy a fivérek csak Kázmér visszatérte, azaz 1041 után érkeztek lengyel földre. Az elmélet szerint András és Levente nyilván ezután hagyhatta el csupán az országot és távozott Kijevbe. Ennek a hipotézisnek az alapját az a gondolat adja, hogy András király kijevi házassága nem 1039 környékén történt, ahogyan azt a magyar historiográfia vallja, hanem jóval ezután, mivel a lengyel kutatói vélekedés úgy tartja, hogy Anasztázia, András második felesége volt.²²²⁷ A probléma abban áll, hogy Kázmérnak, hasonlóan apjához, menekülnie kellett Lengyelországból,²²²⁸ ezután pedig valamikor 1039–1040 környékén császári segítséggel tért haza.²²²⁹ Amennyiben tehát a Vazul-fiak még II. Mieszko alatt érkeztek Lengyelországba, úgy a történetírás adós marad az 1037 és 1041 közötti Bélára vonatkozó események feltárással. Mivel Mieszko halálakor Kázmér még kiskorú volt és Gallus munkájából ismert, hogy helyette anyja, Richeza kormányozta az országot,²²³⁰ a magyar történetírásban a korábbi lengyel kutatás eredményeire támaszkodva²²³¹ megjelent az a nézet, hogy esetleg Béla is részt vehetett a régensi feladatok ellátásában,²²³² ennek alátámasztására azonban semmilyen forrásadat nem áll rendelkezésre, és a lengyel

²²²⁴ FONT, I. András és Bölcs Jaroszláv. 608–609.

²²²⁵ WERTNER, Az Árpádok. 138.

²²²⁶ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 74.

²²²⁷ JASIŃSKI, Rodowód. 149. Vö. a melléklet András gyermekeiről ill. Eufémia származásáról szóló részeit. 367–369. és 460–463.

²²²⁸ Gallus Anonymus úgy vélte, hogy Kázmér először Magyarországon, Szent Istvánnál keresett menedéket, aki mivel a csehekkel békés viszonyt tartott fent nem engedte eltávozni, erre csak Péter uralma alatt kerülhetett sor. „*Mortuo igitur Meschone, qui post obitum regis Boleslavi parum vixit, Kazimirus cum matre imperial puer parvulus remansit. Que cum libere filium educaret et pro modo femineo regnum honorifice gubernaret, traditores eam de regno propter invidiam eiecerunt, puerumque suum secum in regno quasi deceptionis obumbraculum tenuerunt. Qui cum essent adulti etate et regnare cepisset maliciosi veriti, ne matris iniuriam vindicaret, in eum insurrexerunt, quique in Vngariam secedere coegerunt. Eo namque tempore sanctus Stephanus Vngariam gubernabat, eamque tunc primum ad fidem minis et blanditiis convertebat, qui cum Bohemicis, Polonorum infestissimis inimicis, pacem et amicitiam retinebat, nec eum liberum, quoadusque vixit, (eorum) gratia dimittebat. Quo de hac vita migrante, Petrus Ueneticus Vngarie regnum recepit, qui ecclesiam sancti Petri de Bazoario inchoavit, quam nullus rex ad modum inchoationis usque hodie consumavit. Hic Petrus etiam rogatus a Bohemicis, ne Kazimirum dimitteret, si cum eis amicitiam ab antecessoribus receptam retinere vellet, voce regali respondisse fertur: Si lex antiqua diffinierit, quod Vngarorum rex Bohemicorum ducis carcerarius fuerit, faciam que rogatis. Et sic Bohemorum legationi cum indignacione respondens, eorumque amicitiam vel inimiciam parvipendens, datis Kazimiro C equis totidemque militibus, qui eum secuti fuerant, armis et vestibus preparatis eum honore dimisit, nec iter ei, quocumque vellet ire, denegavit.*” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 18. 41–42.

²²²⁹ HOENSCH, Geschichte Polens. 25.

²²³⁰ I. 2228. jsz.

²²³¹ DOWIAT, Bela I węgierski. 1–23.

²²³² MAKK, I. Béla. in KMTL 90. Vö. KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 85.

történészek részéről is erős kritika érte a hipotézist.²²³³ Wertner Mór az úrt oly módon hidalta át, hogy szerint Béla ez idő alatt Krakkóban, Lampert püspöknél tartózkodott.²²³⁴ Vélhetőleg ahogyan e forráshiányos időszak pontos eseményeinek, úgy Béla cseh- és lengyelországi viselt dolgainak pontos és teljes feltárása lehetetlen.

Érdemes ugyanakkor abból kiindulni, amire Wertner Mór alapján²²³⁵ Makk Ferenc is felhívta a figyelmet,²²³⁶ jelesül arra, hogy a 14. századi krónikakompozíció Béla gyermekeiről azt tartja, hogy Géza és László Lengyelországban születtek illetve, hogy 1058 körül,²²³⁷ Salamon megkoronázásához a Béla-fiak beleegyezésére is szükség volt.²²³⁸ E körülmények megengedik azt a feltételezést, hogy ekkor mind Géza, mind László a kor szokásainak megfelelően nagykorúak voltak, azaz a fiatalabb fiú is legalább 14–15 éves lehetett. Ez alapján Géza születése 1040 körülre, Lászlóé valamivel későbbre, talán 1043 környékére tehető, azaz Béla és a Piast hercegnő házasságára valamikor 1040 környékén esetleg kissé előbb kerülhetett sor.²²³⁹ Ez nagyjából összecseng Kázmér hazatérésével, vélhetőleg tehát Béla a Kázmérnak nyújtott segítségével érdemelhette ki testvérének a kezét. Ez utóbbi állítás egybevág a lengyel historiográfiában leírtakkal is, azzal a különbséggel, hogy frigyét 1043 és 1045 közé helyezte a lengyelországi kutatás.²²⁴⁰

Kevés szó esett Béla feleségéről, a fentiekben nevét sem említettük, ami annak fényében meglepő lehet, hogy a magyar kutatás egyértelműen Richezának, Rixának²²⁴¹ esetleg Adelheidnek²²⁴² nevezi, azonban az igazság az, hogy a hercegnő nevét egyetlen hiteles forrás sem tartotta fenn. A Richeza elnevezés abból ered, hogy édesanyjáról tudjuk, hogy ugyanezt a nevet viselte, aki rokonságban állt az Ottókkal, hiszen a lengyel királyné anyja, Matilda, III. Ottó császár testvére volt.²²⁴³ Az igaz, hogy a középkorban nem ment ritkaságszámba, hogy a leányok anyjuk nevét örökölték, azonban mindez nem szükségszerű tény. Jerzy

²²³³ Legkorábban és leghevesebben talán Władysław Dzięwulski támadta Dowiat nézeteit, arra hivatkozva, hogy szerző forráskezelése igen felületes, ebből fakad az a következtetés, hogy Béla régensi szerepet töltött be Lengyelországban, ami Dzięwulski szerint a herceg szerepének felnagyítása és eltúlzása. DZIEWULSKI, W sprawie pobytu Beli I. 270–276. Vö. DOWIAT, W sprawie „Uwag krytycznych”. 447–452. és DZIEWULSKI, Odpowiedź na replikę. 372–377.

²²³⁴ WERTNER, Az Árpádok. 140.

²²³⁵ WERTNER, Az Árpádok. 177.

²²³⁶ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 106.

²²³⁷ „Bela vero dux ipse in Polonia duos genuit filios, quorum unus Geysa, alter autem Ladizlaus nomine avi sui est vocatus.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 80. 335.

²²³⁸ „Dicunt alii, quod Bela duce et filiis eius, Geycha scilicet et Ladizlao cunctisque regni optimatibus consentientibus Salomon unctus esset in regem postmodum seminitorium discordie instigantibus ortum est inter eos.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 92. 353.

²²³⁹ Zsoldos Attila az 1033. év környékére tette a házasság időpontját. I. ZSOLDOS, Árpádok és asszonyaik. 185.

²²⁴⁰ JASIŃSKI, Rodowód. 150.

²²⁴¹ WERTNER, Az Árpádok. 142.

²²⁴² KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 84; MAKK, I. Béla. in KMTL 90.

²²⁴³ LÜBKE, Richeza. in LexMa 7. 832.

Dowiat,²²⁴⁴ majd Tadeusz Wasilewski²²⁴⁵ úgy vélték, hogy a hercegnőt esetleg Adelheidnek hívták, ami egyben megmagyarázná a Magyar-Lengyel Krónika azon állítását, amely szerint Adelheid, Mieszko nővére a magyar uralkodóhoz ment férjhez.²²⁴⁶ Ez az elmélet azon alapszik, hogy Matildának a nővérét és anyját is Adelheidnek hívták,²²⁴⁷ azaz Richeza, II. Mieszko felesége elsőszülött lányát nagyanyja, esetleg nagynénje után nevezte el. Nézetünk szerint az elmélet több ponton is támadható, egyfelől a Magyar-Lengyel Krónika forrásértéke erősen kétséges, másrésről a hipotézis arra épít, hogy a krónika névtelen szerzője a Piastok genealógiáját többé-kevésbe jól ismerte, apróbb hibát csak akkor vétett, amikor a hercegnő apját felcserélte, ez viszont semmilyen más hiteles kontrollforrással nem támasztó alá.²²⁴⁸ Az említett forráshely különösen genealógiai vonatkozásban egyébként is megbízhatatlan. A régebbi²²⁴⁹ és a legújabb²²⁵⁰ lengyel genealógiai kutatás ismeretlen nevű leányként hivatkozik Béla király feleségére. A magyar történetírásban azonban rögzült a Richeza alak, ennek ellenére történetileg hitelesebb, ha elfogadjuk, hogy Béla király felesége sajnos azoknak a 11. századi személyeknek a sorát gyarapítja, akinek még a nevét sem ismerjük.

A királyné származásáról tágabb ismeretekkel rendelkezünk, mint életéről. Említettük, hogy szoros rokonságban állt a császári házzal, dédapja II. Ottó császár volt, tehát távoli rokoni kapcsolatok fűzték Szent István feleségéhez, a bajor Gizellához is. Születési ideje bizonytalan, testvérének, Kázmérnak a születési idejéhez tudjuk csak viszonyítani, aki 1016. július 25-én született.²²⁵¹ Béla felesége ennél fogva valamikor 1016 után látta meg a napvilágot, házasságukból számos gyermek született, a legfiatalabbnak tekinthető lányainak születési ideje azonban nem ismert, ennél fogva a királyné halálának megközelítő időpontját megbecsülni sem tudjuk. Oswald Balzer alapján a lengyel historiográfia halálát 1052 utánra tette,²²⁵² Wertner vélekedése szerint 1059 során visszatért Lengyelországba, azonban mindezt csak hipotézisszerűen fogalmazta meg, hiszen a nem tudta bizonyítani, hogy ekkor a királyné még valóban életben volt.²²⁵³

²²⁴⁴ DOWIAT, Bela I węgierski. 12.

²²⁴⁵ WASILEWSKI, Dwa utracone dawne roczniki. 33.

²²⁴⁶ „*Ibique uxor sua 'concepit et peperit filium' quem vocavit 'Yesse', cui accepit uxorem de regione Polonie de civitate Cracovia, sororem Meschonis ducis, nomine Athleitam.*” Chronicon Hungarico-Polonicum. Ed. Iosephus Deér SRH. II. c. 3. 304–305.

²²⁴⁷ STRUVE, Otto II. in LexMa 6. 1567–1568.

²²⁴⁸ Wasilewski szerint a névadás Adelheidre, II. Ottó császár leányára vezethető vissza, aki a gandersheimi monostor apátnőjeként volt ismert. l. 2245. jsz.

²²⁴⁹ BALZER, Genealogia Piastów. 165–168.

²²⁵⁰ JASIŃSKI, Rodowód. 147–150.

²²⁵¹ JASIŃSKI, Rodowód. 130.

²²⁵² BALZER, Genealogia Piastów. 168. Vö. JASIŃSKI, Rodowód. 150.

²²⁵³ WERTNER, Az Árpádok. 143.

Gyermekek

Béla házassága igen termékenynek bizonyult, a kutatás számos gyermek születésével számol. Fiairól a magyar krónikás hagyomány is megemlékezett, a lengyelországi tartózkodásáról szóló rész csak Gézát és Lászlót említi,²²⁵⁴ a későbbiekben azonban szól Lampert nevű fiáról és leányairól is, utóbbiakat azonban nem nevezi meg.²²⁵⁵

A királyi pár gyermekei közül Géza tekinthető az elsőszülöttnek, aki öccsével, Lászlóval együtt Lengyelországban született, a fentiekben említett megfontolások szerint Géza valamikor az 1040-es évek elején látta meg a napvilágot. Őt követte valamivel később, talán 1043 környékén Lászlónak a születése. Géza és László származásáról nemcsak a magyarországi kútfők adnak hírt, hanem többek között Gallus Anonymus²²⁵⁶ is tudósít. Béla legfiatalabb fiáról, Lamperttről, aki már Magyarországon született, nem számítva a kései keletkezésű lengyelországi kútfőket, csak hazai forrásokból értesülünk.²²⁵⁷ Életéről szinte semmit sem tudunk, vélhetőleg bátyjait támogatta a dinasztikus küzdelmek során, a későbbiekben pedig a dukátust vagy annak egy részét bírta. Nevéhez köthető a titeli társaskáptalan megalapítása és megadományozása.²²⁵⁸ Halála Szent László uralkodásának idejére, ezen belül talán az 1095. évre tehető.²²⁵⁹

Sokkal problémásabb a Béla leányai kilétét övező történeti homályban való tisztánlátás. Wertner Mór Zsófiával, Ilonával, Eufémiával és egy ismeretlen nevű lánygyermekkel számol,²²⁶⁰ amelyet a magyar történeti kutatás általában elfogad. Wertner munkájában Zsófiát, akit a források téves olvasata miatt a történetírás sokáig Jojada néven ismert, a királyi pár legidősebb leányaként tartotta számon. Személye körül a 19. század folyamán a korábbi történetírók munkáinak bevonásával hosszabb vita alakult ki,²²⁶¹ maga Wertner is arra kényszerült, hogy Zsófiával kapcsolatos korábbi állítását revideálja, hiszen előzőleg az

²²⁵⁴ „Bela vero dux ipse in Polonia duos genuit filiose, quorum unus Geysa, alter autem Ladizlaus nomine avi sui est vocatus.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 80. 335.

²²⁵⁵ „Porro dux Bela in Polonia genuit liberos Geysam et Ladizlaum, in Hungaria autem genuit Lampertum et filias.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 345.

²²⁵⁶ „Qui Wladislaus ab infancia nutritus in Polonia fuerat et quasi moribus et vita Polonus factus fuerat.” *Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum.* Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 27. 52.

²²⁵⁷ „Ladizlaus rex obiit et frater eius Lampertus dux, quibus Colomannus et frater eius Almus succedunt in regnum.” *Annales Posonienses.* Ed. Emericus Madzar SRH. I. ad a. 1097. 126. Vö. 2255. jsz.

²²⁵⁸ DHA I. 309.

²²⁵⁹ MAKK, Lampert. in KMTL 393; KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 133.

²²⁶⁰ WERTNER, Az Árpádok. 142.

²²⁶¹ A vitában idézett szerzőkre és műveikre l. WERTNER, Az Árpádok. 144–146.

említett hercegnőt I. Géza király leányának vélte.²²⁶² Wertner az Annalista Saxo²²⁶³ és Hersfeldi Lampert²²⁶⁴ munkáinak az addigi vélekedésekkel szembeni újszerű értelmezésével nemcsak azt bizonyította, hogy Zsófia Béla lánya volt, hanem bemutatta a házasságkötés körülményeit is.²²⁶⁵

Ami a királyi pár Ilona nevű leányát illeti, a magyar narratív források arról nyilatkoznak – a hercegnő nevének említése nélkül –, hogy Béla lánya a horvát Zvonimir királynak volt a felesége.²²⁶⁶ Bár nevét a narratív források mellett diplomatikai emlékek is fenntartották, ezek az oklevelek azonban nem mentesek a problémáktól. Zvonimir király 1078 szeptembere előtt kiadott diplomája, amelyben a cetinai egyházat rendeli Spalato joghatósága alá, csak kései átíratából ismert, és tartalmának autentikussága is kérdéses.²²⁶⁷ A királynét az oklevél a tanúk névsorában mindjárt az első helyen Heléna (Helene) néven említi.²²⁶⁸ Ugyanakkor több olyan, szintén kései átíratban megmaradt diploma is ismert, amely Zvonimir király feleségét Lepa királynénak nevezi.²²⁶⁹ Ezeket az okiratokat már a 18. századi kutatás is ismerte, és felvetette, hogy esetleg Helena és Lepa egy és ugyanazon személy, amelyet végleg Wertner Mór tisztázott. Úgy érvelt,²²⁷⁰ hogy Lepa a királyné horvát neve, a Helena pedig keresztény elnevezése lehet, ugyanis férje is két különböző néven ismert, hiszen egyaránt viselte a Zvonimir és a Demetrius (Dmitar) nevet is.²²⁷¹

²²⁶² WERTNER, Külföldi genealogia. 108–109. és 114. (genealógiai táblázat) vö. WERTNER, Az Árpádok. 147–156.

²²⁶³ „*Willelmus marchio reversus in Thuringiam dum redire in Ungariam et sponsam suam cum magna opum suarum ostentatione abducere pararet, inter eundum secunda mansione morbo correptus obiit. Sponsam eius Sophiam Odalricus marchio Carintinorum, cognatus eius, accepit. Marcum vero frater eius Otto de Orlagemunde optinuit. Horum scilicet Uuillhelmi et Ottonis marchionum frater fuit Popo, qui habuit filium Odalricum, qui sororem Ladizlai regis Ungarie Sophiam d duxit uxorem, que genuit ei iuniorem Odelricum, qui accepit filiam Lodouici comitis de Thuringia.*” Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. ad a. 1062. 405.

²²⁶⁴ „*MLXII. Willihelmus marchio reversus in Thuringiam, dum redire in Ungariam et sponsam suam cum magna opum suarum ostentatione adducere pararet, inter eundum secunda mansione morbo correptus obiit. Sponsam eius Odalricus marchio Carintinorum, cognatus eius, accepit; marcham Otto frater eius optinuit.*” Lamperti Annales. Ed. Holder-Egger, O. MGH SRG. XXXVIII. ad a. 1062. 79.

²²⁶⁵ Részletesen I. a melléklet Zsófiáról szóló részében. 451–452.

²²⁶⁶ „*Misit itaque rex Zolomerus Dalmacie, qui sororius Geyse erat, nuncios ad regem Salomonem et ducem Geysam et rogavit eos, utm propria persona eorum contra adversarios suos, scilicet Carantanos ipsum adiuvarent, qui tunc marchiam Dalmacie occupaverat.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 99. 363–364; „*Cum enim rex Zolomerus sine liberis decessisset, uxor eius, soror regis Ladizlai ab inimicis viri sui multis iniuriis pregravata auxilium fratris sui, regis Ladizlai in nomine Iesu Christi imploravit.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 132. 406.

²²⁶⁷ CDCDS I. nr. 126. 162–164.

²²⁶⁸ „*Hacta (!) sunt haec ante notitiam horum testium: in primis quidem Helene, glorisissimae regine.*” CDCDS I. nr. 126. 163.

²²⁶⁹ CDCDS I. nr. 127. 164–165; nr. 139. 180–181; nr. 140. 181–182.

²²⁷⁰ WERTNER, Az Árpádok. 161–162.

²²⁷¹ „*Ego Suinimir, qui et Demetrius, gratia diuinitus collata subministrante et sagacis uigore scientie uere coellitus attribute cooperante rex totius Chroatie simulque Dalmatiae [...]*” CDCDS I. nr. 126. 162.

Eufémia kapcsán András király életadatainak taglalása során már említettük, hogy a lengyel genealógiai kutatás úgy véli, hogy nem Béla királynak, hanem bátyának, I. Andrásnak a leánya lehetett. Ez a nézet a magyar historiográfiában nem vert mély gyökeret, hiszen csak sporadikusan fedezhető fel.²²⁷² Nézetünk szerint az eseménytörténeti adatok inkább arra engednek következtetni, hogy Eufémia szüleinek Béla király és felesége tekinthető.²²⁷³ Wertner Mór testvérei házasságának az idejéből arra következtetett, hogy Eufémia tekinthető a legfiatalabb leánynak.

A királyi párnak egy ismeretlen nevű lányáról a Hont vármegyei bozóki monostor alapítólevélből értesülhetünk. Az alapító, Hontpázmány nb. Lampert *comes* az 1135. évi, II. Béla király uralma alatt kiadott megerősítő oklevél²²⁷⁴ szerint felesége révén rokoni kapcsolatban állt az Árpádokkal. Az okirat csak átiratban ismert, szövege éppen e rokonság kapcsán volt viták forrása. A kutatás sokáig úgy gondolta – esetenként máig úgy véli –, hogy Lampert *comes* Zsófia nevű felesége I. Béla király lánya volt, hiszen az oklevél szövege utal egy bizonyos Zsófiára, illetve Lampert feleségét Szent László király testvérének mondja. Mivel az okirat tartalma hitelesnek mondható,²²⁷⁵ az ebben foglaltakat mindenképpen perdöntőnek kell tekintenünk arra nézve, hogy Lampert *comes* ténylegesen Béla király lányát vette feleségül. Wertner azonban úgy vélte, hogy a diplomában szereplő Zsófia nem Béla lánya, hanem Lampert második felesége lehetett. Érvelését az alábbi állításokkal igyekezett alátámasztani: az oklevél szövege szerint Lampert *comes*, feleségével, Zsófiával és fiával *pro remedio animarum suarum* Szent István király tiszteletére saját prédián, amelyet Bozónak neveznek monostort építtetett.²²⁷⁶ Az okirat a továbbiakban leírja, hogy Szent László király Lampertnek és feleségének, akit maga László adott Lamperthez feleségül (*cum sorore sua, quam dederat ei in vxorem*) Pásztót²²⁷⁷ és tartozékait ajándékozta, ahol egy királyi udvarház állt. A diploma azonban nem tesz említést Lampert *comes* feleségének, azaz László király testvérének a nevéről. Továbbá amikor az oklevél azt közli, hogy László a pásztói udvarházon felül még két szőlővel is megajándékozta Lampertet, szintén a *cum sorore sua dederat* kifejezéssel él, azaz újfent nem adja meg Béla leányának a nevét a szöveg. Mindezekből Wertner arra következtetett, hogy ha Zsófia tényleg László király testvére

²²⁷² Zsoldos Attila monográfiájában hipotézisként szerepelt a Eufémiának András királytól való leszármazása, Vajay Szabolcs kiállt az elmélet mellett, legutóbb pedig Font Márta fogadta el a lengyel kutatás eredményeit. I. ZSOLDOS, Árpádok és asszonyaik. 184, VAJAY, Még egy királyné. 20, FONT, I. András és Bölcs Jarosláv. 618.

²²⁷³ BÁLING, András, Béla és Eufémia. 155–161.

²²⁷⁴ CD II. 82–85.

²²⁷⁵ SZENTPÉTERY, Kritikai jegyzék. I. 21.

²²⁷⁶ „*Notum sit cunctis Christi fidelibus, tam modernis, quam posteris, qualiter Lampertus Comes, cum vxore sua Zophia, et filio suo Nicolao, spe superne remunerationis, et pro remedio animarum suarum, in honorem Sancti Regis Stephani, in predio suo, tiuod vocatur Bozouk, glorioso Slephano II. regnante, Feliciano vero, venerabili viro, ArchiEpiscopo Strigoniensi existente, coenobium construxerunt.*” CD II. 82–83.

²²⁷⁷ GYÖRFFY, ÁMTF III. 232.

lenne, akkor az oklevél szövege a *prefata* szóval hivatkozott volna rá, ahogyan Szent István második említésekor is megtalálható a textusban a *prefatus* kifejezés. Ezen felül, miután II. Béla megerősítette az okiratot, bizonyosan megemlítette volna, hogy Zsófia a rokona, az oklevélből azonban hiányzik a *cognata* megjelölés. Wertner a fenti diplomatikai érvelését azzal is kiegészítette, hogy az Árpád-ház történetében igen ritka, hogy két gyermek is ugyanazt a nevet kapja, egyetlen ismert estként IV. Béla Margit nevű leányai említhetők, ám a fiatalabbik testvér születésekor az idősebb Margit már nem élt.²²⁷⁸ Wertner érvelése logikus, kevés hozzáfűznivalónk lehet, hiszen e névtelen Árpád-házi hercegnőről egyedül a bozói oklevélből származnak szórványos ismereteink. A hercegnő férje, Hontpázmány nb. Lampert *comes*, szintén azoknak a személyeknek sorát gyarapítja, akikről alig tudunk valami biztosat. Vélhetőleg a 14. századi krónikakompozíció 161. fejezetében²²⁷⁹ említett Lampert ispán lehet Szent László király sógora.²²⁸⁰ Egy II. István korabeli, 1124. évi oklevélben,²²⁸¹ amelynek eredeti példánya ugyan nem ismert, ám tartalma hitelesnek mondható,²²⁸² szintén felbukkan egy bizonyos Lampert *comes*, aki talán azonosítható a bozói alapítóval. Karácsonyi János szerint ez bizonyíték arra nézve, hogy az 1123. évi dalmáciai küzdelmekben részt vett a király oldalán,²²⁸³ hiszen az említett oklevél Trau és Spalato Kálmántól kapott kiváltságait erősíti meg. Gyermekeiről szintén az oklevelek adnak felvilágosítást, ismertek Benyn²²⁸⁴ (Bodin, Bény) és Miklós²²⁸⁵ nevű gyermekei, Karácsonyi szerint továbbá Lampertnek egy bizonyos Syx²²⁸⁶ nevű fia is volt.²²⁸⁷ Noha a Benyn név alapján arra gondolhatnánk, hogy Lampert azonos nevű fia Béla király leányától született, mégis inkább az a valószínű, hogy az ispán gyermekei Zsófiától származtak, hiszen egyik oklevél sem említi, hogy a nevezett gyermekek rokonságban állnának a királyi házzal. Wertner ugyanakkor mindezt azzal magyarázta, hogy Lampert és Miklós nevű fia II. Bélával szemben vélhetőleg Borisz mellett foglaltak állást.²²⁸⁸ Lampert és fia szörnyű haláláról a krónikakompozíció már említett 161. fejezete számol be, amely elmondja, hogy

²²⁷⁸ WERTNER, Az Árpádok. 174. Vö. TÖRÖK, III. Béla és első hitvese. 335–340.

²²⁷⁹ „Orta est igitur seditio, et ibidem ceperunt Lampertum comitem, quem cum extraxissent a rege, frater eius germanus cum sedili [...] scidit per medium caput eius et cerebrum per scissum exivit. Nicolaum comitem filium eius ibidem decollaverunt, Moynolthd de genere Acuse et alios ibidem occiderunt.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 161. 448–449.

²²⁸⁰ MAKK, Lampert. in KMTL 393.

²²⁸¹ CD II. 80–81.

²²⁸² FEJÉRPATAKY, Oklevelek. 176–178.

²²⁸³ KARÁCSONYI, A magyar nemzetségek. II. 185.

²²⁸⁴ „[...] dedit pro anima filii sui Benyn [...]” CD II. 85.

²²⁸⁵ „[...] et filio suo Nicolao [...]” CD II. 81.

²²⁸⁶ „[...] Quarta autem pars illorum filio suo Syx remansit. [...]” CD VII/5. 105.

²²⁸⁷ WERTNER, Az Árpádok. 173. Vö. KARÁCSONYI, A magyar nemzetségek. II. 185.

²²⁸⁸ WERTNER, Az Árpádok. 173.

az ispánt saját testvére verte agyon egy széklábbal, fiát Miklós ispánt pedig ugyanazon a helyen lefejezték.

Halála

A király haláláról szóló részletes információk a 14. századi krónikakompozíció elmondásából ismertek. A 96. fejezet szerint Dömösön a királyi trónszék összeomlott és maga alá temette Bélát, aki olyan súlyos sérüléseket szenvedett, hogy nemsokára Dévény környékén a Kőris²²⁸⁹ patak mellett országlásának harmadik évében meghalt. Testét Szekszárdon az általa alapított monostorban helyezték örök nyugalomra.²²⁹⁰ Halálának pontos idejét a Zágrábi Krónika őrizte meg: 1063. szeptember 11.²²⁹¹

Összegzés

I. Béla király a korábbi vélekedésekkel ellentétben Vazulnak és feltehetően egy Tátony nembeli nőnek a kapcsolatából született. Születési idejének pontos meghatározása a rendelkezésre álló forrásadatok szerint nem lehetséges. Ahogyan arról testvérei kapcsán is szó esett, hitelesnek fogadhatjuk el az Altaichi Évkönyv azon bejegyzését, miszerint Béla és testvérei kiskorúak voltak az apjuk megvakítása utáni időszakban, amikor Csehországba menekültek. Mivel nézetünk szerint Béla volt Vazul második fia, ezért születési idejét 1018 körülre becsüljük. A Vazul-fiak cseh- és lengyelországi tartózkodásával kapcsolatosan számos elmélet látott napvilágot, a problémával nemcsak a magyar történetírás foglalkozott, hanem érintettségük okán nyilvánvalóan a lengyel és cseh historiográfia is bekapcsolódott a kutatásba. A forrásadottságok azonban olyannyira szegényesek – a kortárs eseményeket elbeszélő Prágai Cosmas és Gallus Anonymus sem szól Bélának és testvéreinek viselt dolgairól –, hogy lehetetlen bármi biztosat mondani erről az időszakról, ez egyébként a fent nevezet historiográfiákban feltűnő hipotézisek sokaságában is tükröződik. A fivérek kiskorúsága alapján talán arra lehet következtetni, hogy Vazul fiai apjuk megvakítása után azonnal eltávoztak Magyarországról Oldřich udvarába, akit 1033 során testvére, Jaromír császári segítséggel taszított le a trónról. Feltételezhető, hogy a fivérek II. Mieszkóval, aki szintén Csehországban időzött, Lengyelországba távoztak, további sorsuk azonban ismeretlen. A krónikakompozíció következő bejegyzése arról ad hírt, hogy Béla legyőzte a pomerán vitézt, ez az esemény pedig minden valószínűség szerint már I. Kázmér

²²⁸⁹ PAULER, A magyar nemzet. I. 431. 224. jsz.

²²⁹⁰ „Sepultus est autem in monasterio Sancti Salvatoris, quod ipse construxerat in loco, qui dicitur Zugzard.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 96. 360. Vö. KÁDÁR, Az Árpád-házi uralkodók. 71.

²²⁹¹ „Obiit autem anno Domini M^o LXIII°, tertio Idus Spetembris et sepultus est in monasterio suo Sexardiensi.” Chronicon Zagradiense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. c. 7. 208–209.

uralkodására esik. E hagyományos nézettel ellentétben Makk Ferenc azzal a hipotézissel állt elő, hogy a hercegek ennél valamivel hamarabb távoztak Lengyelországba, amikor pedig Kázmér, az 1034 folyamán elhunyt II. Mieszko fia Magyarországra érkezett, Péter király szövetséget kötött vele, aki megígérte a magyar uralkodónak, hogy nem támogatja Vazul fiait. Miután Kázmér visszanyerte az uralmat Lengyelország felett, tartotta magát a Péterrel kötött megállapodáshoz: Bélát Csehországba, Andrást és Leventét a Rusz területére száműzte.²²⁹² Az elmélet arra beszámolóra épít, amelyet egyedül Gallus krónikája őrzött meg, és amely arról ad hírt, hogy Kázmér elengedése miatt, az addigi békés cseh-magyar viszony megromlott.²²⁹³ Nem tudjuk azonban, hogy mennyire hiteles Gallus krónikájának az állítása, és az is bizonyos, hogy Béla Kázmértól nyerte el nővérének a kezét, ami Makk elméletének fényében igencsak furcsa lenne, hiszen a hipotézis szerint maga Kázmér űzte el Vazul fiait az országból. Az sem világos továbbá, hogy a későbbiekben hogyan kerülhetett sor ilyenformán Béla 1048 körüli Lengyelországból történő hazahívására, ha egyszer őt Kázmér már korábban száműzte. Véleményünk szerint a kérdést lehetetlen megnyugtatóan rendezni, hiszen mindenképpen marad egy olyan időszak, amelynek eseményeit nem tudjuk feltárni, akár azt fogadjuk el, hogy András, Béla és Levente II. Mieszkóval érkezett Lengyelországba, akár azt tesszük fel, hogy erre csak Kázmér uralkodása alatt, tehát legkorábban 1039–1040 körül került csak sor.

Béla házasságát az 1040-es évek környékére helyezhetjük – ez az adat szintén hipotetikus –, amely vélhetőleg összefüggésben állhatott azzal, hogy az Árpád-házi herceg hasznos katonai szolgálatokat tett a lengyel uralkodónak, talán erre utalhat a krónika híradása a Béla és a pomerán vitéz között zajlott párbajról. Ugyanakkor érdemes figyelni arra, hogy András, Béla és Kázmér házassága közel ugyanabban az időben kötött. Kázmér Dobroniegát, Bölcs Jaroszlav testvérét vette feleségül valamikor 1041 táján,²²⁹⁴ András házasságára pedig 1039 környékén kerülhetett sor. E három házasságkötés során Rurik-Piast-Árpád rokonsági kötelék jött létre, amelybe a későbbiekben az Árpádok megpróbálták bevonni a Přemyslidákat is, ám tartósabb együttműködésre, a cseh-lengyel területi viták miatt csak a dinasztia morvaországi ágával került sor. Béla feleségének a nevét pontosan nem ismerjük, a magyar kutatás édesanyja neve után Richezaként hivatkozik rá. Születési és halálozási ideje is bizonytalan, vélhetőleg Kázmér nővére volt, ebből következően a lengyel fejedelem 1016. évi születési ideje előtt láthatta meg a napvilágot, mindez azonban forrásokkal nem bizonyítható.

²²⁹² MAKK, Külpolitika. 70. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 94–95.

²²⁹³ I. 2228. jsz.

²²⁹⁴ JASIŃSKI, Rodowód. 134–139.

A királyi pár gyermekei kapcsán is csak részleges konszenzus fedezhető fel a kutatásban. Magyar források szerint Géza és László még Lengyelországban, a Lampert nevű fiú már Magyarországon született leánygyermekeikkel egyetemben. Külhoni források szerint Zsófia és Ilona bizonyosan Béla király gyermekei voltak, előbbinek két házasságáról, míg utóbbinak Zvonimir horvát királlyal kötött frigyről van tudomásunk. Béla Eufémia nevű lányának a származása a legvitatottabb, hiszen a magyar historiográfia és a lengyel kutatás egy vonulata András király lányának tartja, vélekedésünk szerint azonban a köztörténeti adatok arra utalnak, hogy ez az elmélet nem tartható. Béla és a Piast hercegnő frigyéből származhatott az ismeretlen hercegnő is, akinek alakja csak homályosan dereng fel a bozóki monostor alapítóleveléből. A latin szöveg értelmezése körüli viták és vélekedések vezettek oda, hogy Zsófiát, aki Ulrik isztriai őrgrof, majd Magnus szász hercegnek a felesége volt, azonosították az oklevélben szereplő Lampert *comes* nejével. Egyetértünk Wertner Mórral abban, hogy a bozóki oklevél egy közelebbiről ismeretlen leányának a történeti létét igazolja – nem pedig az előbb említett Zsófiát –, aki vélhetőleg legkorábban 1077 körül, Szent László engedélyével lépett frigyre²²⁹⁵ Hontpázmány nb. Lampert ispánnal. A házasság gyermektelen maradt, Béla ismeretlen nevű leánya pedig valószínűleg elhalálozott, ekkor kerülhetett sor Lampert újabb házasságára egy szintén Zsófia nevű nővel, aki nem tekinthető azonosnak Béla király hasonló nevű leányával. Lampert *comes* első házasságának körülményei tisztázatlanok, talán az adhatott erre okot, hogy az ispán, aki az egyik leggazdagabb és legbefolyásosabb előkelőnek számított²²⁹⁶ mindvégig a Béla fiainak pártját fogta az Árpádok belviszályában.

A király haláláról, noha a krónikakompozíció és a Zágrábi Krónika jóvoltából biztos értesüléseink vannak, a kutatásban csak a datálás kapcsán honol konszenzus. A trónszék összeomlásáról szóló krónikarész beszámolóját nem minden kutató fogadta el szó szerinti értelmezésben. Hóman Bálint szerint Bélára a királyi udvarház omlott rá,²²⁹⁷ míg Pauler Gyula vélekedése szerint a trón nem rászakadt a királyra, hanem alatta roskadt össze.²²⁹⁸ Az eset pontos körülményei nem rekonstruálhatók a krónika rövid közléséből, az Altaichi Évkönyv értesülései azonban megerősítik, hogy Béla a nyugati határszáron hunyt el.²²⁹⁹

²²⁹⁵ „[...] Rex Ladislaus Comiti Lamperto cum sorore sua, quam dederat ei in uxorem [...]” CD II. 84.

²²⁹⁶ MAKK, Lampert. in KMTL 393.

²²⁹⁷ HÓMAN, Magyar Történet. I. 267–268.

²²⁹⁸ PAULER, A magyar nemzet. I. 111.

²²⁹⁹ „Adveniente igitur tempore opportuno rex ad fines Ungariae venit cum exercitu magno, sed omnem ingrediendi aditum reperit sibi interclusum tam firmissimis munitiōibus operum, quam etiam sollicita custodia militum. Quapropter Ungri, qui cum Salomone ad se transfugerant, viam monstrantibus per quoddam harundinetum praemisit partem exercitus, praecipiens, eis ingressis, sibi renuntiare, si ipse cum reliquis posset subsequi. Ipsi autem ingressi propter nimiam difficultatem neminem remittunt, sed itinere duorum dierum urbem quandam, quae Miesiginburch dicitur, adeunt, hanc statuunt expugnare et illic regi ingrediendi viam aperire. Rex autem hoc eorum consilium ignorabat, sed tamen ipse, illis nescientibus, ad hanc eandem urbem interim veniebat, sicque ex improviso sibi invicem occurrentes

Nézetünk szerint a krónikában megörökített történetet nem feltétlenül szükséges szó szerint értelmezni. Analógiaként érdemes felidézni Williramnak, az ebersbergi monostor apátjának krónikáját, amely bővelkedik a középkori történetírás stílusára jellemző allegorikus elemekkel.²³⁰⁰ Úgy véljük, hogy a forrás egyik jelenete kiváló párhuzamot kínál a Béla királyra omló trónszék szimbolikájának értelmezéséhez. A krónika az 1045. évi események között tartja számon a kolostor történetének azt az epizódját, amikor Richlindis, az elhunyt ebersbergi gróf özvegye meghívta III. Henrik császárt persenbeugi házába, hogy rendezzék a család örökösödési ügyeit. Richlindisnek és férjének ugyanis nem voltak törvényes örökösei, és az özvegy Pernsbeuget az ebersbergi monostornak adományozta, a császár segítségét pedig abban kérte, hogy a kolostor élére helyezzék fivérének a fiát, Welfhardot (III. Welf). Amikor a császár az özvegy kérésbe beleegyezett, a megbeszélésnek otthont adó termet tartó gerendák egyike összeroppant, a csarnok pedig az összegyűltekre omlott, akik az épület alagsorában található fürdőhelyiségbe zuhantak. A történet szerint a császár kisebb zúzódásokkal megúsza ugyan a kalandot, azonban a kolostor vagyonának átjátszásán mesterkedő grófné, a kolostor apátja, Altmann és Brúnó würzburgi püspök az életét veszítette a romok alatt.²³⁰¹ A forrás egyébként bővelkedik a hasonló szimbolikus eseményekben, amely istenítéletként értelmezhető: minden esetben amikor a grófi nemzetség elhanyagolta vagy megsértette kötelezettségeit a monostorral szemben, akkor isteni eredetű szerencsétlenség sújtott le a családra. Mindez fordítva is igaz: a monostorral szembeni jótétemény áldást és jólétet hozott a familiának, amelyet természetesen az isteni

civitati utrimque appropinquabant. Nec mora, ingens tumultus exoritur, urbs quasi in momento capitur, apertisque portis rex cum omni exercitu salvo Ungariam ingreditur. Bel autem cum filio non longe aberat, sed ad bellandum promptus inmensam multitudinem collegerat. Sed mox, ut hos adversum se venientes cognovit, spiritum exhalavit, filius autem, ne caperetur, vix fugiens evasit. Sicque Dei providentia gens et tota illa terra sine sanguine per regem Henricum regi Salomoni est restituta. Salomon autem, non immemor factae in se pietatis, invitavit regem ad Wizinburg, quae est regni sui metropolis, celebratisque conviviis, muneribus regiae munificentiae dignis eum honoravit, nec quisquam principum decenter non donatus abivit.” Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1063. 63–64.

²³⁰⁰ ALTHOFF, Genealogische Fiktionen. 44–45.

²³⁰¹ „*In super comiciam in Porsenpeug cum omnibus suis adherenciis, quam Adalpero adhuc vivens de consilio sui fratris Eberhardi sancto Sebastiano legaverat, Richlind sua coniunx liberaliter et absolute ecclesie Eberspergensis resignavit. Abbas autem Altmannus, ut hanc comiciam susciperet, ivit cum Richlinde. Que, spreto consilio quondam Udalrici, invitat cesarem in castrum Porsenpeug, ut beneficia cum comicia Adalperonis conmitteret abbas Altmannus presente cesare Welfhardo duci, filio fratris sui. Quod ad explendum, consenciente cesare, in eodem castro, dum abbas ferulam, quam in manu gestabat et pro signo conferendi beneficia tunc tenebat, duci Welfhardo eandem comiciam cum omnibus attineneciis conferendo porrexisset, confestim tam abbas Altmannus quam Richlindis, nutu quasi divino flagellati, de loco in quo pariter consederant, quadam columna cadente in eodem ligneo cenaculo, ceciderunt desubter in locum hominum balnearem, ubi vulgares soliti fuerant balneari. Id ipsum balneum aqua ibidem effluens complevit pro necessitate hominum tempore sibi congruo et oportuno, quam etiam iumentis et populo quantum suppetebat super montem deducebant ad potandum. Ex qua ruina Richlindis deinceps et Altmannus graviter egrotantes, in brevi tempore ambo moriuntur.”* Ex Chronico Eberspergensis posteriore. Ed. Waitz, G. MGH SS XXV. c. 41. 872.

közbeavatkozásnak és gondoskodásnak tudott be a szerző.²³⁰² Ahogyan a fenti történet, úgy a Béla király összeomló trónusáról szóló passzus is olyan elemekkel tűzdelt, hogy azt csak bajosan lehetne szó szerint értelmezni. Véleményünk szerint e helyütt pusztán arról van szó, hogy mindkét forráshely szerzője ilyen módon juttatta kifejezésre nemtetszését, illetve állíthatott példát az utókor számára, istenítéletként beállítva az eseményeket. Bélának ugyanis azt lehetett felróni, hogy fegyvert fogott testvérével szemben. Közismert, hogy a magyar krónikaszerkesztményben kétféleképpen került megörökítésre András és Béla viszálya. Az egyik verzió szerint András király volt a gyűlölség okozója, hiszen ígéretét megszegve koronáztatta meg fiát, Salamont.²³⁰³ A másik hagyomány viszont Bélát és fiait tette felelőssé, ugyanis annak ellenére támadtak rokonaikra, hogy előzőleg belegyeztek Salamon megkoronázásba.²³⁰⁴ Ez utóbbi tradíció szerint tehát Béla családja követett el esküszegést. Nem kizárt tehát, hogy a trón összeomlásáról szóló rész egy eredetileg András király pártját fogó szöveghez tartozhatott.

Halála 1063. szeptember 11-re tehető, testét az általa alapított szekszárdi bencés monostorban temették el.

²³⁰² ALTHOFF, Genealogische Fiktionen. 45–46.

²³⁰³ „*Quia vero carnalis amor et consanguineitatis affectio solent impedire veritatem, vicit amor filialis in Andrea rege iustitiam et rupto federe sue promissionis, quod in regibus esse non deberet, filium suum Salomonem infantulum adhuc quinque annorum super totam Hungariam anno imperii sui duodecimo confectus senio in regem fecit inungi et coronari.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 91. 352.

²³⁰⁴ „*Dicunt alii, quod Bela duce et filiis eius, Geycha scilicet et Ladizlao cunctisque regni optimatibus consentientibus Salomon unctus esset in regem postmodum seminitorium discordie instigantibus ortum est inter eos.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 92. 353.

Levente

Névalak

Levente személye legelőször testvérei kapcsán bukkan fel a krónikakompozíció lapjain.²³⁰⁵ A névalak ugyanakkor már VII. Konsztantinosz császár *A birodalom kormányzásáról* írt munkájában is megjelent, a genealógiai kutatás a Liüntika,²³⁰⁶ Liuntin,²³⁰⁷ és Liuntines²³⁰⁸ variánsokat is használta. Wertner Mór Cornides Dániel nyomán vetette fel, hogy a név jelentése 'bátor, vitéz' kifejezésekkel adható vissza.²³⁰⁹ Tekintve, hogy a levente közszo is hasonló jelentéstartalommal bír és bizonyosan régebbi eredetű, mint maga a névalak, ez az elgondolás nem tűnik valószínűnek. Nyelvészeti vizsgálatok szerint a név finnugor eredetű.²³¹⁰ Levente tehát egy az Árpádok körében régtől fogva ismert nevet kapott szüleitől, ami önmagában nem lenne meglepő, ez ugyanakkor arra enged következtetni, hogy bizonyosan nem a keresztségben elnyert névről van szó. Ismeretes, hogy Levente testvére, András is csak Kijevben keresztelkedett és kapott új nevet, tehát feltételezhető, hogy amikor a testvérek Magyarországról elmenekültek, még pogányok voltak. Levente pogányságát nemcsak névalakja őrzi, ugyanis a névtelen magyar krónikaíró a haláláról szóló tudósítás során felröptte neki, hogy nem élt keresztényi életet.²³¹¹

Ismertebb névalakok

Leuente,²³¹² Levente,²³¹³ Leventhe,²³¹⁴

²³⁰⁵ „Convocatis itaque filiis Calvi Ladizlai patruis sui, scilicet Andrea, Beela et Leuentaeta, consuluit eis, ut quanto citius possent, fugerent, ut sic sibi salutem et corporum suorum servarent integritatem.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 69. 321.

²³⁰⁶ „Abban az időben Liüntika, Árpád fia volt a fejük.” ÁMTBF 47. Moravcsik Gyula fordítása.

²³⁰⁷ WERTNER, Az Árpádok. 19. Wertner tévesen VI. Bölcs Leó császárnak tulajdonította a művet.

²³⁰⁸ NAGY, Az Árpád-ház. 139.

²³⁰⁹ WERTNER, Az Árpádok. 113.

²³¹⁰ MAKK, Liüntika. in KMTL 413.

²³¹¹ „Leuente vero in eisdem diebus mortuus est, qui si diutius vixisset et regni potestatem obtinisset, sine dubio totam Hungariam paganisma ydolatria corrumpisset. Et quia ipse Leuente catholice non vixit, ideo circa villam Toxun ultra Danubium est sepultus, ubi iacere dicitur Toxun avus suus more paganismo.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 86. 344.

²³¹² *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 334, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 344, 355, 365; *Chronicon Monacense.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 70, 71, 72; *Chronicon rhythmicum Henrici de Mügeln.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 258, 263; *Chronicon, quod conservatur in Monte S. Georgii.* Ed. Béla Pukánszky SRH. II. 280.

²³¹³ *Simonis de Keza Gesta Hungarorum.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 177; *Chronicon Zagrabiense.* Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 206; *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 290, 321.

²³¹⁴ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 352; *Legenda Sancti Gerardi episcopi.* Ed. Emericus Madzar SRH. II. 501.

Leuentha,²³¹⁵ Luenta,²³¹⁶ Lewente,²³¹⁷ Lawente,²³¹⁸ Levvente,²³¹⁹ Leuenta,²³²⁰
Lewenta²³²¹

Származás

Levente és fivérei származása a magyar historiográfiában hosszú ideig tartó vitákat generált, amelyek Váczy Péter írásával²³²² jutottak nyugvópontra. Váczy tisztázta, hogy a krónikás hagyományban megőrzött Szár Lászlótól²³²³ illetve Vazultól²³²⁴ való leszármazás közül az utóbbi tekinthető hitelesnek.²³²⁵ Az Árpád-házi herceg apja tehát az a Vazul volt, akit uralkodása végén Szent István megvakíttatott. Levente édesanyjának a nevét ugyan a magyar narratív források nem őrizték meg, azonban származásáról egy rövid híradás található a krónikaszerkesztményben: a hagyomány szerint Vazul felesége egy Tátony nembeli nő lehetett. Annak ellenére, hogy a genusok Vazul idejénél csak később tűnnek fel a forrásokban, Gerics József szerint nem vonható kétségbe a korban a Tátonyok létezése.²³²⁶ A 14. századi krónikakompozícióban fenntartott híradások alapján több kutató is úgy vélte, hogy Vazul fiai közül Levente tekinthető a legidősebbnek, akit András, majd Béla követett. A különböző nézetekről András király származása kapcsán részletesen is szó esett, véleményünk szerint – ellentétben az említett álláspontokkal – a krónikakompozícióban megőrzött sorrend nem pusztán a Vazul-fiak neveinek elősorolása, hanem egyben születési idejük egymásutániságát is megadja.²³²⁷

²³¹⁵ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 321, 337.

²³¹⁶ *Simonis de Keza Gesta Hungarorum.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 173, 177.

²³¹⁷ *Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum.* Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 132, 152, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168; *Chronicon rythmicum Henrici de Mügeln.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 265.

²³¹⁸ *Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum.* Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 132.

²³¹⁹ *Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta.* Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 329.

²³²⁰ *Chronicon Monacense.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 67, 700.

²³²¹ *Chronicon Posoniense.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 38.

²³²² VÁCZY, Vazul-hagyomány. 304–338.

²³²³ „*Convocatis itaque filiis Calvi Ladizlai patruis sui, scilicet Andrea, Beela et Leuenta, consuluit eis, ut quanto citius possent, fugerent, ut sic sibi salutem et corporum suorum servarent integritatem.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 69. 321; „*Convocatis igitur ad se Andrea, Bela et Luenta, filiis Zarladislai consuluit eis, ut in Boemiam fugerent festinanter.*” *Simonis de Keza Gesta Hungarorum.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 44. 173.

²³²⁴ „*Iste dux Wazul habuit tres [filios. Primus fuit dux Andreas, postea] factus rex. Secundus fuit dux Bela, [...] infra apparebunt. Tertius fuit dux L[euente].*” *Chronicon Zagradiense.* Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. c. 1. 206; „*Cum ergo maxima discordia orta fuisset inter Petrum regem et Ungaros, Ungari miserunt sollempnes nuntios post filios Wazul: Endre, Bela et Leventhe, qui erant de genere sancti regis Stephani, petentes eos, ut de Polonia ad Ungariam venirent.*” *Legenda Sancti Gerardi episcopi.* Ed. Emericus Madzsar SRH. II. c. 15. 501.

²³²⁵ A vita során kifejtett álláspontokra és nézetekre l. a melléklet I. András király származásáról szóló részét.

²³²⁶ GERICS, A Tátony nemzetségről. 3.

²³²⁷ Részletesen l. a melléklet I. András király származásáról szóló részében. 359–361.

Születési idő

Levente pontos születési idejére vonatkozó adatok az utókorra maradt forrásokban nem találhatók. Ahogyan testvéreinél, Andrásnál és Bélánál is, pusztán az Altaichi Évkönyv azon bejegyzésére szorítkozhatunk, amely arról számol be, hogy Csehországba való távozásuk során még kiskorúak voltak.²³²⁸ A nehézségek ellenére többen is vállalkoztak a hercegek születési idejének meghatározására. Pauler úgy vélte, hogy Levente 14 éves lehetett, amikor menekülnie kellett, azaz születési ideje állítása alapján 1017 környékére tehető. Kristó Gyula, aki Leventét tartotta a legidősebb fivérnek 1010 és 1015 közé tette az időpontot.²³²⁹ Vélekedésünk szerint, amelyet András király születési ideje kapcsán részletesebben is kifejtettünk,²³³⁰ úgy gondoljuk, hogy Levente, aki a legfiatalabb testvérnek tekinthető, valamikor 1020 körül láthatta meg a napvilágot.

Házassági kapcsolat

Levente családi kapcsolatairól semmit sem tudunk. Wertner a fent említett krónikafejezet okán, amely Levente pogány szokásait taglalja, arra következtetett, hogy a herceg nem házasodott meg, ugyanis akkor a krónika nem a pogány életviteléről tudósított volna.²³³¹ Vélhetőleg ebből csak annyi következik, hogy keresztény módra nem vett feleségül senkit. Természetesen mindez pusztán hipotézis, hiszen e helyütt citálhatnánk Géza fejedelem példáját, aki ugyan keresztény módra házasodott, viszont pogány szokásaival sem hagyott fel.²³³² Azt sem tudjuk, hogy Levente pogány módra tartott-e ágyasokat, feleségeket. Fiatal kora ugyanakkor a nemleges választ valószínűsíti, annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy halálakor biológiaiailag érett már volt már a gyermeknemzésre.

Gyermekek

A herceg esetleges utódairól nincsenek ismereteink.

Halála

Levente haláláról a 14. századi krónikakompozíció ad részletes felvilágosítást. A forráshely szerint testét dédapja, Taksony sírja közelében, Taksonyfalván helyezték örök

²³²⁸ „Stephanus bonae memoriae rex, avunculus ipsius, cum filius eius patre superstite esset mortuus, quoniam alium non habuit filium, hunc fecit adoptivum ipsumque regni heredem locavit; filium fratris sui digniorem in regno, quia hoc non consensit, cecavit et parvulos eiusdem exilio relegavit.” Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad. a. 1041. 24.

²³²⁹ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 73.

²³³⁰ Részletesen I. a melléklet I. András király születési idejéről szóló részében. 362–362.

²³³¹ WERTNER, Az Árpádok. 114.

²³³² Részletesen I. a melléklet Géza fejedelem házassági kapcsolatáról szóló részében. 248–250.

nyugalomra.²³³³ A krónika a Taksony és Levente közötti rokoni fokot a latin *avus* szóval adta vissza, amely a magyar fordításban nagyapaként jelenik meg,²³³⁴ azonban tudjuk, hogy Taksony Levente dédapja volt, amit egyébként az *avus* szó tágabb értelmezése is megenged. A temetkezési hely megválasztását és a krónika azon kijelentését, amely szerint Levente *catholice non vixit*, a szakirodalom úgy értékelte, hogy a pogány törzsszövetségi restauráció Leventével együtt végleg sírba szállt.²³³⁵ Nyughelyét, azaz Taksonyfalvát a krónika által megőrzött rövid adatból pontosan lokalizálni ezidáig nem sikerült, legkomolyabban egy Pest és egy Pozsony megyei település került szóba, ám megnyugtató módon egyik mellett sem szólnak bizonyítékok.²³³⁶

Összegzés

Levente Vazul legfiatalabb fiaként született valamikor az 1020-as évek környékén. Apja megvakítása után testvéreivel a szomszédos Csehország felé menekült, ahonnan a fivérek Lengyelországba mentek, majd az 1030-as évek közepén András nevű bátyjával együtt a Kijevi Ruszban talált menedéket. A krónikában megőrzött névalak és a róla szóló híradások tükrében igen valószínűnek tűnik, hogy pogány módra élt. Magyarországra testvéreivel, Andrással érkezett vissza, az előkelők és főpapok hívására. Vélhetőleg a Vata nevével azonosított pogány felkelés Leventében látta céljai elérésének biztosítékát és legitimitását, azonban a herceg korai halálával ez a remény szertefoszlott. Halálának körülményeiről mit sem tudunk, a krónika által megnevezett temetkezési helye, a Taksonyról elnevezett falu sem lokalizálható.

²³³³ I. 2311. jsz.

²³³⁴ Bollók János fordítása. KK 58.

²³³⁵ TÓTH, Levente és András. 34–35.

²³³⁶ KRISTÓ, Korai helyneveink. 35. Vö. KÁDÁR, Az Árpád-házi uralkodók. 66–67.

Salamon

Névalak

Salamon magyar király névalakja a magyar historiográfia egybehangzó véleménye szerint a bibliai előképre utal. Ennek a nézetnek adott hangot Wertner Mór is, aki a Salamon-Dávid bibliai párhuzamra is rámutatott, ám ezt az Árpádok dinasztiájában szokatlan névadást a királyi pár ájtatos felajánlásának tudta be.²³³⁷ Font Márta mindezt azzal magyarázta, hogy András király felesége, Anasztázia nagy befolyással bírt gyermekei névadására, illetve a hercegek neve összefüggésbe vonható András ruszbeli tartózkodásával.²³³⁸ A professzorasszony arra világított rá, hogy a Kijevi Ruszt uraló Rurikidák között igen gyakorinak számított a Dávid név. Mivel a Salamon névalak nem örvendett hasonló népszerűségnek, ezért a magyar királyi pár névadásának hátterében az állhat, hogy Anasztázia királyné jól ismerte Illarion metropolita munkásságát, így a *Szlovo a zakone i blagodatyi* (A törvényről és kegyelemről) című bölcseleti munkát is, amely a Rusz fejedelmait a bibliai Salamon bölcsességével ruházta fel.²³³⁹ Legutóbb Bagi Dániel állt elő ettől eltérő magyarázattal. Nem vitatta az Andrást ért kulturális hatásokat, azonban vélekedése szerint a névválasztás üzenetértékkel bír a trónöröklés szempontjából. A szerző példák sokaságán keresztül rámutatott arra, hogy a Karoling- és Ottoniánus kori forrásokban is hasonló tisztelet övezte a bibliai királyokat, sőt a Karoling állammodell egyik legfontosabb alappillérenek Salamon és Dávid tisztelete számított.²³⁴⁰ Ugyanakkor, ahogyan arra András király gyermekeinek kapcsán már kitértünk, és amire Font Márta is felhívta a figyelmet, Salamon és Dávid testvérek voltak, azaz a névválasztás nem feltétlenül vonható összefüggésbe a hatalom öröklésének gyakorlatával.

Ismertebb névalakok

Salomon,²³⁴¹

²³³⁷ WERTNER, Az Árpádok. 128.

²³³⁸ FONT, Rurikida fejedelmek. 132–133. A salamoni bölcsességre, mint középkori uralkodói erényre I. KLANICZAY, A királyi bölcsesség. 25–41.

²³³⁹ MÜLLER, Ilarion. 49. Vö. FONT, Rurikida fejedelmek. 132.

²³⁴⁰ BAGI, Divisio Regni. 279–281.

²³⁴¹ Annales Posonienses. Ed. Emericus Madzar SRH. I. 125, 126; Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 179, 180; Chronicon Zagrabiense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 208; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 299, 345, 410, 411; Chronicon Posoniense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 35, 39; Chronicon Monacense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 57, 72–78; Chronicon Henrici de Mügelin germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 137–138, 169, 171, 174, 180, 181–192; Chronicon rhythmicum Henrici de Mügelin. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 251, 266, 268–271; Chronicon Hungarico-Polonicum. Ed. Iosephus Deér SRH. II. 320; Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 332; Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 434; Legenda Sancti Ladislai regis. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 515; Annales Altahenses

Salamon,²³⁴² Samson,²³⁴³ Salomo,²³⁴⁴ Salemon,²³⁴⁵ Salaman²³⁴⁶

Származás

Salamon származásáról minden kétséget kizáróan kijelenthetjük, hogy személyében I. András királynak és Anasztáziának, Bölcs Jaroszlav leányának az elsőszülött törvényes fiát tisztelhetjük.²³⁴⁷ Atyai felmenő között Vazulig tudjuk forrásokkal is igazolhatóan visszavezetni a genealógiáját, anyai részről a már említett Jaroszlav Vlagyimirowics és az ortodox egyház által szentként tisztelt Vlagyimir Szvjatoszlavics számítanak Salamon őseinek.²³⁴⁸

Születési idő

Salamon születési idejét a forrásadatok fényében évre pontosan meg tudjuk határozni, ami igen kivételesnek számít az Árpádok történetében. A krónikakompozíció ugyanis elmondja, hogy András uralkodásának 12. évében fiát, az öt éves gyermek Salamont megkoronáztatta.²³⁴⁹ Mivel erre 1058 során került sor, így Salamon születése a krónika

maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. 54, 63; Lamperti Annales. Ed. Holder-Egger, O. MGH SRG. XXXVIII. 78, 88, 130, 195, 230; Annales Ottenburani. Ed. Pertz, G. H. MGH SS V. 7; Bertholdi Annales. Ed. Pertz, G. H. MGH SS V. 271, 277; Bernoldi Chronicon. Ed. Robinson, I. S. MGH SRG NS XIV. 439, 446; Albrici monachi Triumfontium Chronicon. Ed. Scheffer-Boichorst, P. MGH SS XXIII. 798; Annales Mellicenses. Ed. Wattenbach, W. MGH SS IX. 499; Annales Sancti Rudberti Salisburgenses. Ed. Pertz, G. H. MGH SS IX. 773; Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. 444; DHA I. 194.

²³⁴² Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. SRH I. 390, 402; Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 188; Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 331–332.

²³⁴³ Annales Posenienses. Ed. Emericus Madzsar SRH. I. 125

²³⁴⁴ Chronicon, quod conservatur in Monte S. Georgii. Ed. Béla Pukánszky SRH. II. 276.

²³⁴⁵ Bernoldi Chronicon. Ed. Robinson, I. S. MGH SRG NS XIV. 428; Annales Admuntenses. Ed. Wattenbach, W. MGH SS IX. 575.

²³⁴⁶ Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. 478.

²³⁴⁷ „*Duxit autem sibi uxorem filiam ducis Ruthenorum, de qua genuit Salomonem et David.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 345.; „*Post hec adeptus est coronam Andreas dux, filius Wazul, de quo supra, et prefuit regno annis quindecim, qui sanus existens adhuc prefecit post se regnaturum Salomonem filium suum puerulum.*” Chronicon Zagradiense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. c. 5. 208; „*1053. Samson filius Andree regis nascitur.*” Annales Posenienses. Ed. Emericus Madzsar SRH. I. ad a. 1053. 125; „*Andreas rex Ungariorum videns Belem quendam propinquum suum regnum affectare et Ungarios a se paulatim ad eum deficere, uxorem suam et filium Salomonem, cui imperator filiam suam, parvulo parvulam, desponderat, cum multis opibus ad regem Heinricum transmisit, petens, ut et sibi misso exercitu subveniret et suos, donec rebus tranquillitas redderetur, servaret.*” Lamperti Annales. Ed. Holder-Egger, O. MGH SRG. XXXVIII. ad a. 1061. 77–78.

²³⁴⁸ FONT, Oroszország, Ukrajna, Rusz. 43, 200.

²³⁴⁹ „*Quia vero carnalis amor et consanguineitatis affectio solent impedire veritatem, vicit amor filialis in Andrea rege iustitiam et rupto federe sue promissionis, quod in regibus esse non deberet, filium suum Salomonem infantulum adhuc quinque annorum super totam Hungariam anno imperii sui duodecimo confectus senio in regem fecit inungi et coronari.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 91. 352.

szerint az 1053. évre tehető, amelyet a Pozsonyi Évkönyv adatai is megerősítenek.²³⁵⁰ Wertner Mór mindezek ellenére az 1052. évben határozta meg Salamon születését.²³⁵¹

Házassági kapcsolat

Salamon házassági kapcsolata kivételes módon nem tartozik az Árpádok genealógiájának problémás esetei közé. A magyar krónikás hagyomány nem pusztán arra szorítkozik – számos más dinasztikus összeköttetéssel ellentétben –, hogy megadja Salamon házastársának a nevét, hanem a frigy körülményeiről is beszámol. A krónikakompozíció 91. fejezete elmondja, hogy III. Henrik császár, miután katonai kudarcot vallott Magyarországon, leányát András király fiához, Salamonhoz adta feleségül. A névtelen krónikás azonban téves névalakot ad meg az említett krónikahelyen, hiszen Zsófiának nevezi a császári családból származó leányt,²³⁵² akiről ismert, hogy valójában Juditnak hívták. A forrás szerzője nagy valószínűséggel I. Béla lányával keverhette össze Salamon császári feleségét.²³⁵³ Ez a botlás ugyan megkérdőjelezhetné a forrás hitelességét, azonban számos más, a Birodalom területén keletkezett kútfő – Salamon feleségének Zsófia névalakját kivéve – megerősíti a krónika közlését. Többek között az Altaichi Évkönyv,²³⁵⁴ Hersfeldi Lampert,²³⁵⁵ Reichenauai Bertold krónikája,²³⁵⁶ és Gallus Anonymus²³⁵⁷ is alátámasztják a krónikakompozíció híradását. A forráshely által megőrzött Zsófia névalak ugyanakkor a régebbi magyar történetírásban széles körűen rögzült és elterjedt.²³⁵⁸

²³⁵⁰ „1053. Samson filius Andree regis nascitur.” Annales Posonienses. Ed. Emericus Madzar SRH. I. ad a. 1053. 125.

²³⁵¹ WERTNER, Az Árpádok. 128.

²³⁵² „Herricus cum tanto dedecore fugit in terram suam de Vngaria, rex Andreas mittens ad eum legatos petivit ab eo, ut Sophiam filiam suam Salomoni filio suo matrimonio copulandam, ut promiserat, concederet.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 91. 351.

²³⁵³ PAULER, A magyar nemzet. I. 429. 210. jsz.

²³⁵⁴ „His diebus legati Ungorum sepiissime veniebant pacemque fieri postulabant, et, ut haec verior firmiorque haberetur in posterum, regis sororem filio domini sui, nomine Salomoni, dari postulabant in coniugium.” Annales Altaenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1058. 54.

²³⁵⁵ „Andreas rex Ungariorum videns Belem quendam propinquum suum regnum affectare et Ungarios a se paulatim ad eum deficere, uxorem suam et filium Salomonem, cui imperator filiam suam, parvulo parvulam, desponderat, cum multis opibus ad regem Heinricum transmisit, petens, ut et sibi misso exercitu subveniret et suos, donec rebus tranquillitas redderetur, servaret.” Lamperti Annales. Ed. Holder-Egger, O. MGH SRG. XXXVIII. ad a. 1061. 77–78.

²³⁵⁶ „Andreas Pannoniae rex, cum prius pacem pactumque per legatos cum Heinrico rege confirmasset, etiam sororem eius minorem Iuditham filio suo Salomoni adhuc puero sponsam obtinuit.” Bertholdi Annales. Ed. Pertz, G. H. MGH SS V. ad. a. 1059. 271.

²³⁵⁷ „Ila mortua Vladislauus dux, quia homo gravis egerque pedibus erat, et etate parvulum habebat, sororem imperatoris tertii Henrici, uxorem prius Salemonis Vngarie regis in matrimonium desponsavit, de qua nullum filium, sed tres filias proceravit.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 3. c. 1. 63.

²³⁵⁸ WERTNER, Az Árpádok. 130.

Wertner Mór tisztázta, hogy a magyar krónika azon állítása, miszerint Judit Salamon előtt a francia királlyal jár jegyben, kronológiai okok miatt nem tartható.²³⁵⁹ Mind a magyar, mind a német historiográfia úgy vélekedik, hogy a házasságkötés a megbékélést szolgálta a Birodalom és Magyarország között. A krónikakompozíció híradása ugyanakkor abban is téved, hogy a frigy létrejöttét III. Henrik császár személyéhez köti. A házasságkötést megelőzően Judit apja, az említett Henrik, annak ellenére sem volt hajlandó megegyezni András királlyal és Béla herceggel, hogy 1051 és 1052 során sikertelen hadjáratokat vezetett Magyarországra. A császár 1056. évi halála pedig végleg megakadályozta a két ország viszonyainak rendezését, így ez a feladat fiára, IV. Henrikre maradt. A magyar krónika elmondása szerint András követei útján vette fel a kapcsolatot a császári udvarral és az ellenséges viszony megszüntetésének érdekében szorgalmazta a házasságot.²³⁶⁰ A kútfő ugyan azt írja, hogy Henrik maga adta a lányát Salamonhoz, ám mivel az eljegyzésre csak 1058 szeptemberében került sor,²³⁶¹ ehhez leginkább az elhunyt császár feleségének, Poitou Ágnesnek a beleegyezése kellett, aki a kiskorú IV. Henrik nevében régensként²³⁶² járt el.

Mivel Salamon koronázásakor még kiskorú volt, ezért a korabeli szokásoknak megfelelően csak kézfogóra kerülhetett sor. Wertner Mór nem közli a házasságkötés évét,²³⁶³ vélhetőleg erre mindaddig várni kellett, amíg mindkét el nem érte a felnőttkort, azaz legkorábban erre körülbelül az 1060-as évek első harmadában, talán éppen Salamon koronázását megelőzően kerülhetett csak sor.²³⁶⁴ Judit férjénél hat évvel korábban született, és bizonyos, hogy széleskörű politikai befolyással rendelkezett Magyarországon, erre utalnak azok a gazdasági intézkedések, amelyek a periodikus pénzmegújítás bevezetése irányultak. A királyi pénzek nemcsak az éremrajz változása figyelhető meg, ami mindenképpen a birodalmi minták követésére utal,²³⁶⁵ hanem egy sajátos jogforrás²³⁶⁶ okán az is feltételezhető, hogy a pénzverést a királyné a Rajna-vidéki zsidóknak adta bérbe.

Gyermekek

Salamonnak és Juditnak a házasságából nem születtek gyermekek. Ezt a magyar krónika azzal magyarázta, hogy András és Levente hazatérésükkor engedtek a pogány lázadók

²³⁵⁹ „*Filiam quoque suam Sophiam nomine Salomoni filio regis Andree daret in uxorem quam primitus filio regis Francie cum maximo dederat sacramento, propter perpetue pacis federa firmius roboranda.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 90. 349–350. Vö. WERTNER, Az Árpádok. 90.

²³⁶⁰ I. 2352. jsz.

²³⁶¹ MAKK, Salamon. in KMTL 591.

²³⁶² BOSHOF, Die Salier. 167–168.

²³⁶³ WERTNER, Az Árpádok. 130.

²³⁶⁴ MAKK, Salamon. in KMTL 591.

²³⁶⁵ HÖMAN, Pénztörténet. 194–195.

²³⁶⁶ ÍFMT 26–28.

követeléseinak, ezáltal kezükhöz keresztények vére tapadt, így Isten rendelése értelmében Salamonnal és Dáviddal fiágon magva szakadt András király vérvonalának.²³⁶⁷ Vélhetőleg azonban a forráshely által ismertetett magyarázattal szemben sokkal prózaibb okai lehetnek a pár gyermektelenségének: jegyeseknek ugyanis előbb várniuk kellett, míg mindkettőjük eléri a felnőttkort, azonban ezután nem sokkal Salamon elvesztette a trónját, felesége pedig ez idő alatt többször is testvérénél, IV. Henrik császárnál időzött.²³⁶⁸ A Béla-ág regnálása alatt sem javulhatott ez a helyzet, hiszen Salamont Szent László börtönbe vetette Visegrádon, mivel merényletet tervezett unokabátyja ellen.²³⁶⁹ Ez egyébként összecseng Konstanzi Bertold krónikájával, amely a királyi házasság mindennapjaiba enged bepillantást nyerni: „László, a magyarok királya, aki a katolikusok pártjához tartozónak vallotta magát, versenytársát, Salamont kiengedve a börtönből Regensburgba a feleségéhez engedte menni, jöllehet az hálátlan volt hozzá. Tudniillik, sem ő, sem a neje nem őrizték meg addig a házastársi köteleket, sőt az Apostol ellenére egymást kölcsönösen megcsalni nem féltek.”²³⁷⁰ A beszámoló alapján feltételezhetjük, hogy Judit és Salamon házassága a folyamatos sorcsapások és a távollét következtében boldognak semmiképpen sem volt mondható, és ez mindenképpen kihatott arra, hogy Salamonnak nem születtek utódai.

Halála

Salamon genealógiájának tárgyalásakor a legvitatottabb részt kétségkívül a király halála körüli események feltárása jelenti, ugyanis a király elhunytával kapcsolatban alapvetően két fő nézet kristályosodott ki a magyar szakirodalom lapjain. A szélesebb elfogadottságnak örvendő elmélet szerint Salamon király valamikor 1087 körül egy a besenyők által vezetett

²³⁶⁷ „Rex autem Salomon et David frater eius liberos nunquam habuerunt et in ipsis semen regis Andree defecit. Quod ideo divinitus factum esse credimus, quia quando Andreas primo in Hungariam reversus est cum Leuente fratre suo, propter hoc, quod ipse regnum posset optinere, permisit Vatum prophanum et alios pessimos sanctum Gerardum et multos Christianos interficere.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 100. 364–365.

²³⁶⁸ 1074–1076 között biztosan a Birodalom területén tartózkodott. I. MAKK, Salamon és I. Géza. 159–160. Vö. „Erat ipso tempore apud regem soror eius, uxor Salomonis regis Ungariorum, quam maritus regno expulsus, dum in armis et procinctu esset, nusquam tucius quam apud fratrem manere iudicaverat, donec recuperato, si fieri posset, regno in iocunditate perfrui coniugio liceret. Cumque post multum iam tempus ad maritum in finibus Ungariae commorantem redire pararet, rex oportunam eam arbitratus, quae crudelitatis huius munere fungeretur, rogavit eam, ut episcopum Halberstadensem secum abduceret atque in locum, ex quo nulla ei deinceps in regnum Teutonicum redeundi copia fieret, deportari faceret. Annuit illa petenti, et navi impositum cum hominibus suis premisit, ipsa paucis post diebus, cum protectioni suae necessaria ordinasset, insecutura precedentem.” *Lamperti Annales.* Ed. Holder-Egger, O. MGH SRG. XXXVIII. ad a. 1076. 265–266.

²³⁶⁹ „Salomonis autem cauteriatam conscientiam preconcepte iracundie amaritudo laniabat. Cepit itaque ferebundus estuanti animo machinari dolos in perniciem innoxii sanguinis Ladizlai. Sed 'incidit in foveam, quam fecit'. [...] Rex autem Ladizlaus deprehensus flagitio cepit Salomonem et in Vyssegrad retrusit in carcerem.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 133. 407.

²³⁷⁰ Rokay Péter fordítása. ÍFMT 205.

Bizánc elleni hadjáratban vesztette életét.²³⁷¹ A másik hipotézis szerint – amelyet leginkább Rokay Péter vajdasági történész képvisel, és amely a magyar krónika 136. fejezetén, illetve egy kései legenda szövegén alapul – Salamon élete végén az isztriai Póla városa körül élt remeteként, a város lakói szentként tisztelték és itt is temették el.²³⁷²

Salamon 1087. évi halálával kapcsolatosan több bizonyíték is felhozható. A magyar krónika azt írja, hogy eltűnése előtt átkelt a befagyott Dunán, hogy embereivel Bulgáriát és Görögország határat támadja,²³⁷³ vélhetőleg erre valahol az Al-Duna környékén kerülhetett sor. E tény megerősítésére szokás Anna Komnéné *Alexiad*c. munkájában foglaltakat idézni, amely szintén arról ad számot, hogy egy bizonyos *Solomon* nevű vezér szkíta seregei élén 1087 tavaszán átvonult a Dunán.²³⁷⁴ Anna Komnéné ugyan nem mondja, hogy a szövegben szereplő Solomon András király fiával lenne azonos, ám a névazonosság szembetűnő. A fentebb már idézett Konstanzi Bernold krónikája szintén arról számol be, hogy 1087 során Salamon, aki a görögök ellen vonult, csatában esett el.²³⁷⁵ Az 1088. év folyamán, tehát az fentebb idézett híradások után egy évvel, Gallus Anonymus elmondása szerint Judit újra megházasodott, ezúttal Władysław Herman lengyel fejedelemhez ment férjhez.²³⁷⁶ Kristó Gyula a kútfőkkel kapcsolatban arra mutatott rá, hogy e források, amelyek különböző helyeken és nyelveken keletkeztek nemcsak kiegészítik, hanem kölcsönösen meg is erősítik egymás adatait.²³⁷⁷

Ezzel ellentétben a Rokay Péter által kidolgozott másik elmélet Salamon kései, Póla melletti halálával számol. Rokay érvelése leginkább a 14. századi krónikakompozíció 136. fejezetének a bejegyzésein alapul, amely elmondja, hogy Kálmán király idejében Salamon rövid ideig újra felbukkant Magyarországon. A forráshely azt is elárulja, hogy a király a későbbiekben Póla városában hunyt el, ahol testét végső nyugalomra helyezték.²³⁷⁸ A

²³⁷¹ MAKK, Salamon. in KMTL 591.

²³⁷² ROKAY, Salamon és Póla. passim.

²³⁷³ „At rex Salomon cum latrunculis Cunorum invasit Bulgariam et confinia Grece, ubi ab exercitu imperatoris Grece miserabiliter sunt percussi, e quibus pauci valde evaserunt.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 134. 409.

²³⁷⁴ ÍFMT 326; Eltérő értelmezésére l. ROKAY, Salamon és Póla. 69–80.

²³⁷⁵ „Salomon quondam rex Ungarorum, scilicet a Latislao iam dudum regno privatus et in exilium expulsus, dum quiddam fortiter contra regem Grecorum molitur, post incredibilem hostium stragem et ipse viriliter occubuit.” Bernoldi Chronicon. Ed. Robinson, I. S. MGH SRG NS XIV. ad a. 1087. 465–466; A forráshely hitelességével kapcsolatban Rokay Péter élt kifogással. l. ROKAY, Salamon és Póla. 81–91.

²³⁷⁶ „Illa mortua Vladislauus dux, quia homo gravis egerque pedibus erat, et etate parvulum habebat, sororem imperatoris tertii Henrici, uxorem prius Salemonis Vngarie regis in matrimonium desponsavit, de qua nullum filium, sed tres filias proceravit.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 3. c. 1. 63. Vö. JASIŃSKI, Rodowód. 168–170; Rokay Péter szerint a házasság nem bizonyító erejű, hiszen Salamon és Judit akár el is válhattak. l. ROKAY, Salamon és Póla. 91–93.

²³⁷⁷ Rokay Péter: Salamon és Póla. lsm.: Kristó Gyula. 663.

²³⁷⁸ „Rex autem Salomon fugiens cum paucis vix evasit et facili cursu transivit Danubium, quia glaciatus erat. Cumque venisset ad quoddam nemus magnum dixit suis, ut pro recreandis equis paululum pausarent. Ipse vero deposito scuto

motívum Kézai Simonnál is megtalálható, vélhetőleg ez a Salamon pólai haláláról szóló legkorábbi magyarországi híradás, amelyet Kézai is egy korábbi forrásból merített.²³⁷⁹ Rokay Péter nézeteit támasztják alá azok az vizsgálatok is, amelyek Salamon királynak az 1851 során előkerült, vélelmezett sírkövén található *rex Pannoniae* feliratból arra az eredményre jutottak, hogy a sír a 12. század eleje körül keletkezhetett.²³⁸⁰ A sírkő abból a Póla melletti Szent Mihály monostorból származik, ahonnan a klastrom megszűnése után Salamon csontjai átkerültek a székesegyházba. Ez utóbbi híradás azonban csak egy kései, 17. századi keletkezésű forrásból származik, ugyanis ekkor találták meg azokat a ládákat, amelyben a pólai szentek földi maradványai feküdtek. Az egyik ilyen láda a leírás szerint tartalmazott egy okiratot is, amelyet Michele Orsini, Póla püspöke állított ki 1487 során. Az okmány alapján a láda Salamon magyar király földi maradványait rejtette, azonban az írás eredetiben nem maradt ránk, csak az 1658. évi Velencében készült átirata ismert.²³⁸¹

Rokay Péter írását a Századok lapjain Kristó Gyula részesítette kritikában.²³⁸² Kristó egyfelől méltatta a vajdasági történész széles forrásbázison alapuló munkáját, másfelől rámutatott a hipotézis hiányosságaira. Kristó úgy vélekedett, hogy a salamoni sírkő és az ún. Orsini-féle okmány akár hamisítvány is lehet, hiszen eredetük nincsen megfelelő mértékben tisztázva, sok a bizonytalanság keletkezésükkel kapcsolatosan. Póla városának 1431. évi statútuma pedig semmilyen olyan helyi ünnepet nem ismer, amely Salamon kultuszával lenne kapcsolatban, ennél fogva nem látszik bizonyítottnak a magyar király tiszteletének a kontinuitása, tehát csak a 17. század közepétől kezdődően állnak rendelkezésre erre nézve megerősítő adatok. A magyar krónika 136. fejezetének autentikusságát – amely a Salamon pólai halálát beszéli el – továbbá az is megkérdőjelezi, hogy Salamon anyjának és feleségének a nyughelyét Admontban határozza meg, ami bizonyosan téves, hiszen az admonti nekrológium Béla király Zsófia nevű lányára vonatkozik.²³⁸³

finxit se confestim reversurum et abiit in opacas partes silvarum; suis nichil tale opinantibus absentavit se ab illis, nec unquam ultra comparuit. Fractus quippe tot adversis visitatus a spiritu salutari, quia ex ipsis adversis non est effectus durior, nec contra matissimam Dei veritatem libero pugnans arbitrio, sed manum misericordissime corripientis Dei sentiente, in recordatione commissorum ingemuit, et quantum iuste humanitatis arbitratu pensari potest, cum cordis contritione et satisfactione de peccatis suis penituit. Vere felix necessitas, que conpellit ad meliora; nam revera necesse est, ut quem mundus odit, diligatur a Deo. En nobile corpus regis Salomonis, regalibus deliciis educatum iacet in pulvere et cinere fatigatum, et qui prius pugnabat pro temporalibus, nunc solum intendit celestibus. Totum enim tempus vite sue in peregrinatione et oratione, in ieiuniis et vigiliis, in laboribus et obsecrationibus consumavit. Visus est etiam semel in Hungaria tempore regis Colomanim, sed statim diluit, nec umquam amplius comparuit. Migravit autem ex hoc seculo ad Dominum et sepultus est Pole in civitate Istria.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 136. 410–411.

²³⁷⁹ A magyar narratív forrásokban megtalálható Salamon pólai haláláról és temetéséről szóló eseményekhez a fenti elmélet kapcsán I. ROKAY, Salamon és Póla. 19–44.

²³⁸⁰ ROKAY, Salamon és Póla. 133–145.

²³⁸¹ ROKAY, Salamon és Póla. 109–111.

²³⁸² Rokay Péter: Salamon és Póla. Ism.: Kristó Gyula. 661–663. Vö. ROKAY, Újabb adalékok. 47–53.

²³⁸³ Rokay Péter: Salamon és Póla. Ism.: Kristó Gyula. 662–663.

Összegzés

Makk Ferenc Salamon király rövid életrajzában úgy fogalmazott, hogy „*talán a legkalandosabb életű magyar uralkodó volt.*”²³⁸⁴ Valóban, Salamon életútja fordulatokban gazdag és tragédiákkal kísért történet. Születésével kapcsolatosan egybehangzóan nyilatkoznak a források, amelyet a szakirodalom is elfogad, nincs okunk tehát kételkedni abban, hogy a király 1053 folyamán látta meg a napvilágot András és Anasztázia gyermekeként. Salamon volt a pár elsőszülött fia, rajta kívül Andrásnak Adelheid és Dávid nevű törvényes gyermekei ismertek. A trónviszályok következtében a német-magyar feszültségekkel teli viszony rendezése miatt kerülhetett sor a Salamon és Judit közti eljegyzésre, amelyet a későbbiekben házasság is követett. A frigy azonban boldogtalan maradt, a párnak gyermekei sem születtek. A Birodalom és Magyarország közötti problémás kapcsolatokat sem sikerült hosszú távon e házassággal rendezni, hiszen először Salamon nagybátyja, Béla, majd 1063. évi halálát követően annak fiai, Géza és László is részt kívántak a hatalomból. Salamon a konfliktusok során természetesen megpróbálta az előkelő házasságából származó előnyöket kiaknázni, bármennyire is érdekében állt tehát a császári udvarnak 1058 során békét kötni Magyarországgal, az Árpádok belviszályaiból nem tudták kivonni magukat. Salamon uralkodásának a köztörténeti eseményeit a magyar historiográfia már kellőképpen feltárta, és egyben rámutatott arra, hogy a király koronázásától egészen az 1074. évi kemeji és mogyoródi csatákat megelőző időszakig egyetértés uralkodott közte és unokatestvérei között.²³⁸⁵ A nándorfehérvári zsákmányfelosztás után azonban a dinasztia belüli torzszalkodás ismét fegyveres összecsapásba torkollott, ezt követően pedig Salamon elvesztette a Magyarország feletti uralmat.²³⁸⁶ Koronáját ugyan többször is megpróbálta visszaszerezni, ám erőfeszítéseit nem kísérte siker, László király börtönbe is vetette. Miután Salamon a császári családtól nem várhatott több segítséget IV. Henrik és a pápa konfliktusa miatt, és mivel Magyarországon sem rendelkezett számottevő hívekkel, ezért a besenyőkhöz

²³⁸⁴ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 93.

²³⁸⁵ Az egyetértést röviden ugyan megzavarta a pécsi székesegyház leégése körüli *discordia*, ez azonban a krónikakompozíció értékelése szerint sem tekinthető Salamon és a hercegek közti viszály kezdetének. A névtelen krónikairó csupán annyit jegyzett meg az estről, hogy az egyház leégése előre jelezte, hogy a jövőben meg fog romlani a kapcsolat a felek között. Vö. „*Nocte autem secuta prognosticum future discordie et turbationis provenit. Totam enim ecclesiam illam et omnia pallacia ceteraque edificia ei appendentia repentina flamma corripuit et universa vastante incendio corrueverunt. Accepit autem omnes timor pre nimia concussione flammaram stridentium et terribili furore campanarum ex turribus ruentium; nec sciebat quisquam quo se diverteret. Rex et dux vehementi stupore attoniti et suspitione mali doli perterriti quantotius in diversa se transtulerunt. Mane autem facto per fideles nuncios et in veritate rerum cognoverunt, quia nichil mali ex utraque parte perniciose fraude fuerat excogitatum, sed forte inopinatum evenerat incendium. Rex et dux cum bona pace iterum conveniunt.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 98. 363.

²³⁸⁶ Az események részletes ismertetésére és legújabb értelmezésére I. BAGI, *Divisio Regni.* passim.

fordult ügyének érdekében. Vélhetőleg ez okozta vesztét is. Nézetünk szerint az al-dunai csatározások folyamán 1087 tavaszán hunyt el. Kristó Gyulával egyetértve úgy véljük, hogy a pólai remeteként tisztelt Salamonban nem az Árpád-házi magyar királyt kell keresnünk, hiszen a Rokay Péter által feltárt bizonyítékok nem igazolják a kultusz folytonosságát, így nem zárható ki a kései tudatos hamisítás verziója sem. Sírhelye ennek fényében ismeretlen, ám ahogyan azt Rokay Péter megjegyezte: „*Ibi ubi, requiescat in pace!*”²³⁸⁷

²³⁸⁷ ROKAY, Salamon és Póla. 167.

Dávid

Névalak

Dávid herceg névalakja olyannyira ritka az Árpádok körében, hogy ezen a néven egyedül András király kisebbik fia ismert. A bibliai párhuzam miatt a herceg neve elválaszthatatlan bátyjának, Salamonnak a névalakjától. Mivel András és Salamon kapcsán már ismertettük a szakirodalmi álláspontokat, e helyütt röviden csak arra érdemes kitérni, hogy a névadásban vélhetőleg Anasztázia királyné befolyása és az Andrást ért ruszbeli kulturális hatások ragadhatók meg. Ugyanakkor nem mellékes az sem, hogy Salamon és Dávid bibliai királyoknak a tisztelete nemcsak a Ruszra volt jellemző, a Karoling uralkodóktól kezdve kimutatható a latin kereszténységben is. A Salamon és Dávid név legújabb nézetek szerint egyben András trónörökléssel kapcsolatos politikai nézeteit is tükrözi.²³⁸⁸

Ismertebb névalakok

David,²³⁸⁹ Dauid²³⁹⁰

Származás

Dávid származásáról és alakjáról egyedül a Magyarországon keletkezett kútfők adnak tájékoztatást. A 14. századi krónikakompozíció világosan elmondja, hogy András királytól származott,²³⁹¹ a genealógiai kutatás Dávidot a királyi pár legfiatalabb gyermekének tartja, azaz Adelheid nevű nővére és Salamon nevű bátyja után született. Ez a híradás diplomatikai forrásokkal is megerősíthető. Egyfelől a tihanyi bencés monostor 1055. évi alapítólevele elmondja, hogy a királynak fiai voltak, másfelől ismert Dávid hercegnek egy oklevele, amelyben felajánlást tett az apja által alapított tihanyi Szent Ányos monostornak *in remissionem suorum delictorum et parentum suorum*.²³⁹² A 12. századi másolatban fennmaradt, eredetileg az 1091. esztendőre datált somogyvári alapítólevélben Dávid herceg a tanúk névsorában is szerepel, az okirat ezen felül a Dávid és Szent László király közti pontos

²³⁸⁸ Részletesen I. a melléklet Salamon király nevééről szóló részében. 396–396. A dolgozat által vizsgált időszakban Aba Sámuel is biblikus nevet viselt, azonban Aba és András gyermekeinek névválassztása között a bibliai eredeten kívül más párhuzam nem fedezhető fel. A Sámuel névhez I. a melléklet Aba névalakjáról szóló részét. 347.

²³⁸⁹ Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 180; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 345; DHA I. 265.

²³⁹⁰ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 364; Chronicon Posoniense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 38; Chronicon Monacense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 72, Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travník SRH. II. 169, 175; Chronicon rythmicum Henrici de Mügeln. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 266; Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 331; DHA I. 268, 284.

²³⁹¹ „Duxit autem sibi uxorem filiam ducis Ruthenorum, de qua genuit Salomonem et David.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88.

²³⁹² DHA I. 265.

rokonai fokot is megadja: *dux David consorbinus eius*,²³⁹³ azaz a herceg és a király unokatestvérek voltak, amely egybecseng a magyar krónikában leírtakkal. Apai és anyai felmenőiről Salamon király kapcsán már szó esett, e helyütt röviden utalnánk csak arra, hogy a herceg őseiben Vazult, Bölcs Jaroszlavot és az ortodox egyház által szentként tisztelt Vlagyimir Szvjatoszlavicsot tisztelhetjük.

Születési idő

A herceg születési ideje csak viszonylagos pontossággal határozható meg. Fentebb már esett szó arról, hogy a tihanyi alapítólevél a király fiairól beszél, azaz Dávid vélhetőleg ekkor, azaz 1055 során már életben volt. Bátyjának, Salamon királynak születési ideje az 1053. évre tehető, ezért Dávid herceg nagy valószínűséggel 1054 körül látta meg a napvilágot. Wertner Mór hasonló érvelés mentén 1053 és 1055 közé tette Dávid születési idejét.²³⁹⁴

Házassági kapcsolat

Dávid házasságáról semmiféle adat nem áll rendelkezésünkre. Egyetértünk Wertner Mór azon érvelésével, hogy a herceg vélhetőleg megnősült, mivel a krónika külön kitért Salamon és Dávid gyermektelenségére.²³⁹⁵ Amennyiben Dávid nőtlen lett volna, vélhetőleg ez utóbbi híradást hangsúlyozta volna a forráshely.²³⁹⁶ A krónikakompozíció istenítéletnek vélte András fiainak gyermektelenségét, amely csak akkor nyerhet értelmet, ha a király mindkét fia törvényes házasságban élt. Feleségének nemcsak a neve, hanem származása is ismeretlen.

Gyermekek

A krónikaszerkesztmény elmondása szerint sem Dávid hercegnek, sem bátyjának nem voltak utódai. Ez a fentebb említett, a herceg által a tihanyi monostornak tett felajánlásból is kiviláglik, hiszen legközelebbi rokonai közül egyedül szüleiről emlékezett meg.²³⁹⁷

Halála

Wertner Mór arra hívta fel a figyelmet, hogy Kézai Simon munkája alapján úgy vélhetnénk, hogy Dávid még apja életében meghalt. Erre a következtetésre a forráshely következő soraiból juthatunk: „*Ő maga [András király] meghalt királyságának tizenötödik*

²³⁹³ DHA I. 268.

²³⁹⁴ WERTNER, Az Árpádok. 134.

²³⁹⁵ I. 2367. jsz.

²³⁹⁶ WERTNER, Az Árpádok. 135.

²³⁹⁷ DHA I. 265.

évében, és fiával Dáviddal együtt monostorában, Tihanyban temették el.”²³⁹⁸ Ezt a híradást aztán a szerző rögtön meg is cáfolta, a fentebb idézett oklevelek alapján.²³⁹⁹ Annyi bizonyos, hogy az 1091. évre datált somogyvári alapítólevélben tanúként szerepelt, tehát ekkor még bizonyosan életben volt. Wertner a továbbiakban egy Szent László által kiadott oklevélre is hivatkozott,²⁴⁰⁰ amely a tihanyi monostort erősítette meg a birtokaiban. Ezt az oklevelet az Wertner Fejér György után az 1094. esztendőre datálta,²⁴⁰¹ annak ellenére, hogy az általa is meghivatkozott Wenzel-féle Árpádkori új okmánytár a diplomát az 1093. esztendőre keltezte.²⁴⁰² A herceg az oklevél szövegében mint *venerabilis David ducis* tűnik fel, amely alapján Wertner arra jutott, hogy Dávid bizonyára szerzetbe lépett, hiszen a *venerabilis* jelző papi rendre utal.²⁴⁰³ A szerző azonban nem vette figyelembe azt a tényt, hogy az oklevél hamis²⁴⁰⁴ és a keltezése sem megbízható. Fejér és Wertner az 1094., Wenzel és Szentpétery az 1093., Györffy György²⁴⁰⁵ pedig az 1092. évre keltezte. Wertnernek az oklevél hamis mivolta értelmében mindkét érve elesik, azaz Dávid nem lehetett sem pap, sem pedig az oklevél tanúja 1094. során. Az utolsó híradás a hercegről tehát az 1091. évi somogyvári alapítólevél, amely egyben nagyjából halálának az időpontját is meghatározza. Véltetőleg atyja mellé, Tihanyban temették el.

Összegzés

Dávid herceg valamikor 1054 körül András és Anasztázia második fiaként született. Ifjú korában vélhetőleg anyjával együtt többször is menekülnie kellett nagybátyja és annak fiai elől. Salamonnal ellentétben Dávid nem avatkozott a politikába – adományát is László beleegyezésével tette – bár az említett oklevelek szerint viselte a *dux* címet, és ha hihetünk egy 1092. évi hamis oklevélnek, a *terra Posega* nevű terület felett rendelkezett.²⁴⁰⁶ Magánbirtokai és Lászlóval való jó kapcsolata talán éppen arra vezethető vissza, hogy távol tartotta magát az Árpádok belső konfliktusaitól.²⁴⁰⁷ Családi viszonyairól semmit sem tudunk, vélhetően megházasodott, de erre közvetlen bizonyítékok nem állnak rendelkezésre.

²³⁹⁸ Bollók János fordítása. Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Fordította Bollók János. Az utószót és a jegyzeteket írta: Veszprémy László. 114. Vö. „*Ipse autem obiit anno regni sui decimo quinto et in Tyhon monasterio proprio cum David suo filio sepelitur.*” Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 58. 180.

²³⁹⁹ WERTNER, Az Árpádok. 135.

²⁴⁰⁰ DHA I. 278–285.

²⁴⁰¹ CD I. 487.

²⁴⁰² ÁÚO VI. 66.

²⁴⁰³ WERTNER, Az Árpádok. 135.

²⁴⁰⁴ SZENTPÉTERY, Kritikai jegyzék. I. 10.

²⁴⁰⁵ DHA I. 278.

²⁴⁰⁶ „*Praeter hec venerabilis David dux, frater meus, prefato conobio in remissione suorum delictorum et parentum suorum tradidit totam terram Posega, ducatu suo cedentem de consensu meo [...]*” DHA I. nr. 94. 284.

²⁴⁰⁷ Vö. BAGI, Divisio Regni. 191–192.

Wertner vélekedése szerint élete végén felvette a papi rendet, ám nézetünk szerint egy hamis oklevélben szereplő *venerabilis* kifejezés nem lehet perdöntő ebben az ügyben. Halálának dátuma valamikor 1091 utánra esik, hiszen ezután hiteles források nem adnak már hírt róla. Dávid herceg halálának pontos datálásához szolgáltathat adalékot a St. Gilles-i monostor halottaskönyve.²⁴⁰⁸ Ulrich Winzer 1988 során publikálta a nekrológiumot, amely a monostort a holtak emlékének ápolásán keresztül bemutató monográfiának a részét képezte. Az itt közölt adatsorban található egy *David dux* bejegyzés, amelyről a szerző úgy vélekedett, hogy az a beazonosíthatatlan személyek sorát bővíti.²⁴⁰⁹ A herceg halálának időpontja a halottas-könyvben június 22-re esik. Amennyiben a monostor nekrológiuma az Árpád-házi hercegre vonatkozik, úgy a kutatás előtt feltárulna Dávid herceg elhunytának hónapja és napja, ugyanis a nekrológium az évet nem tüntette fel. A halottaskönyvben szereplő *David dux* Salamon öccsével való azonosítása mellett a nyilvánvaló névazonosságon kívül továbbá az szól, hogy a somogyvári Szent Egyed monostor adománylevelén ugyancsak *David dux* alakban szerepel az Árpád-házi herceg neve a tanuk névsorában. Ezenfelül a nekrológium egyik bejegyzése Dávid mellett Szent László személyéről is megemlékezett. A somogyvári monostor szoros francia kapcsolatokkal rendelkezett,²⁴¹⁰ ami ugyancsak tovább erősíti a feltevés hitelét.²⁴¹¹

Kézai elmondása és a Pozsonyi Krónika²⁴¹² szerint is apja mellé, Tihanyban temették el.

²⁴⁰⁸ E helyütt szeretnék köszönetet mondani Kiss Gergelynek, aki a hivatkozott munkára felhívta a figyelmem és rámutatott arra, hogy a halottaskönyvben szereplő *David dux* Szent László király unokaöccsére, Dávid hercegre vonatkozik. Hasonló álláspontot képvisel Thorczkay Gábor is, aki a 2017. évi Szent László emlékévként megjelent tanulmánykötet hasábjain az említett adatot hitelesnek fogadta el és megjegyezte, hogy Kiss Gergely 2016. évi konferenciaelőadásán hangzott el először a herceg halálának időpontjára vonatkozó halottaskönyvi adat. I. THOROCZKAY, Szent László és az egyház. 51.

²⁴⁰⁹ WINZER, S. Gilles. 178, 377.

²⁴¹⁰ KISS, A somogyvári apátság. 43–60.

²⁴¹¹ WINZER, S. Gilles. 376.

²⁴¹² „Porro dux Andreas anno Domini M-o X L V II coronatus est, qui postea per Hungaros in porta Musun captus est et negligenter detentus, in silva Wukon mortuus est et sepultus in Tyhon iuxta lacum Valatun cum suo filio David.” Chronicon Posoniense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. c. 52. 38.

Adelheid

Névalak

Adelheid neve Cosmas és az Annalista Saxo²⁴¹³ történeti munkájából is ismert. A prágai kanonok több névalakot is közölt, amely kétségtelenül a német Adelheid latin nyelvű variánsainak feleltethető meg.²⁴¹⁴ A magyar történetírás már régóta felfigyelt arra, hogy az Adelheid név nem illeszkedik az Árpádok névadási gyakorlatába, hiszen ilyen nevű női felmenő nem ismert a magyar királyok genealógiájában. Ezzel a vélekedéssel ellentétes véleményen volt Vajay Szabolcs, aki Géza fejedelem családi összeköttetéseiről írt, máig idézett tanulmányában úgy foglalt állást, hogy I. Mieszko lengyel fejedelem testvérének, Adelheidnek az első férje Mihály volt, akinek a halála után az özvegyet Géza, Mihály bátyja vett feleségül.²⁴¹⁵ Adelheidnek, I. Mieszko állítólagos leányának a szerepeltetése az Árpádok genealógiájában nem új gondolat, a magyar történetírás számos meghatározó alakja elfogadta, az újabb kutatás azonban forráskritikai okokra hivatkozva azonban mindezt már nem osztja.²⁴¹⁶ Vajay elmélete mind Géza, mind Mihály ágán „bevezetné” az Adelheid nevet, azonban egyik utolsó, az Árpádok genealógiáját érintő cikkében ismételten kitért a névadás körüli problémákra, azt igen szokatlanul vélte,²⁴¹⁷ ugyanakkor korábbi írásában nem találta különösnek, hogy a lengyel fejedelmi családba mi módon kerülhetett a német eredetű név. Vajay I. András leányának a nevéből arra a következtetésre jutott, hogy vélhetőleg a királynak lehetett egy, szintén Adelheid nevű felesége, akit még a Bölcs Jaroszlav lányával kötött házasság előtt vett el, vélhetően valamikor 1038–1039 körül. Vajay szerint ennek köszönhető egyébként azt is, hogy I. András megkeresztelkedett.²⁴¹⁸ Az elméletet olyan, a mai Egyesült Királyság területén keletkezett forrásokkal is igyekezett alátámasztani, amelyek Agátát, a száműzött Vaszborodjü Edmund király Edward nevű fiának a feleségét a magyar királyné nővérének, illetve Henrik császár unokahúgának tartják.²⁴¹⁹ Kétségtelen, hogy mindez „helyre tenne”²⁴²⁰ az angol krónikák híradásait, de egyszersmind további kérdések sorát is felveti.

²⁴¹³ „Wratizlaus vero post mortem eius Adlectam filiam Andree regis adamavit, quod ille non recusans post dies matrimonio sibi eam copulavit.” Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. ad a. 1055. 397.

²⁴¹⁴ I. 2165. jsz.

²⁴¹⁵ VAJAY, Géza nagyfejedelem. 72–80.

²⁴¹⁶ A historiográfiai ismertetést I. a melléklet Géza fejedelem és Sarolt házassági kapcsolatáról szóló részében. 248–250. és 260–261.

²⁴¹⁷ VAJAY, Még egy királyné. 18.

²⁴¹⁸ VAJAY, Még egy királyné. 17–23.

²⁴¹⁹ I. 2127. jsz.

²⁴²⁰ VAJAY, Még egy királyné. 20.

Font Márta ugyanakkor rámutatott arra, hogy Vajaynál a Forssmantól átvett 1050. évi házasságkötés Długosz kései, 15. század végi adatán alapul,²⁴²¹ amely nem tekinthető hitelesnek, így esik Vajay legfőbb érve, amely szerint Adelheid 1040. esztendei születési idejéből kifolyólag nem Anasztáziától származott. Vajay továbbá azt feltételezte, hogy Agáta először Vlagyimirnak, Bölcs Jaroszlav elsőszülött fiának a felesége, esetleg jegyese lehetett.²⁴²² Ebből következőleg az Edwarddal történt házasság csak 1052 után történhetett, hiszen a PVL szerint Vlagyimir 1052 során halt meg.²⁴²³ Agáta és Edward házasságára e változat szerint már nem Kijevben, hanem Magyarországon került sor, legkorábban András uralkodásának a hatodik évében. Sajnos Edward életadatainak pontos meghatározása szinte lehetetlen, azonban bizonyos, hogy 1016 előtt született, hiszen ekkor űzték el Angliából.²⁴²⁴ Felmerül a kérdés, hogy herceg vajon közel 40 éves koráig várt, hogy házasságot kössön? Nem lehetetlen, de a középkori ember várható átlagos élettartamát alapul véve igencsak furcsa.²⁴²⁵ Nem tudjuk, hogy Vajay, aki behatóan foglalkozott Skóciai Szent Margit származásával is és korábbi írásában már kifejtette, hogy az Agáta-Edward frigyre valamikor 1043 körül kerülhetett sor,²⁴²⁶ miért változtatta meg ezt az álláspontját, és tette meg Agátát Vlagyimir feleségének, nem figyelve Vlagyimirnak az 1052. évben bekövetkezett halálára. Talán René Jetté elképzelése miatt kerülhetett sor erre, aki 1996 során jelentkezett Ágotáról szóló tanulmányával, amelynek gerincét a Vajaynál is fellelhető Malmesbury Vilmos krónikája adta.²⁴²⁷

Elvitathatatlanok azok az érdemek, amiket Vajay Szabolcs a hazai genealógiai kutatásban szerzett, többek között annak a bizonyításával, hogy Agáta nem kapcsolható Szent Istvánhoz, ám nézetünk szerint ez az újabb, 1999 során publikált Agáta elmélet meglehetősen hipotetikus. Továbbá az sem mellékes, hogy az angol hercegek története olyannyira zavaros, hogy az elméletek sokaságát és a szakirodalmi álláspontokat összefoglalni sem egyszerű. Mindezt Laszlovszky József már megtette²⁴²⁸ ám maga is úgy vélekedett, hogy a *„történet shakespeare-i fordulatokban bővelkedik, de akár modern kalandregény témája is lehetne”*.²⁴²⁹

²⁴²¹ FONT, I. András és Bölcs Jaroszláv. 618.

²⁴²² VAJAY, Még egy királyné. 19.

²⁴²³ Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ed. Balogh László - Kovács Szilvia. Ford. Ferincz István Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. 124. különösen 493. jsz.

²⁴²⁴ BÁRÁNY - LASZLOVSZKY - PAPP, Angol-magyar kapcsolatok. 44.

²⁴²⁵ A várható élettartamhoz I. GOETZ, Leben im Mittelalter. 28.

²⁴²⁶ VAJAY, Skóciai Szent Margitról. 126. genealógiai tábla.

²⁴²⁷ JETTÉ, Mystery of the Origin of Agatha. 417–432.

²⁴²⁸ BÁRÁNY - LASZLOVSZKY - PAPP, Angol-magyar kapcsolatok. 41–62.

²⁴²⁹ BÁRÁNY - LASZLOVSZKY - PAPP, Angol-magyar kapcsolatok. 42.

Nézetünket András király gyermekeinek tárgyalása során már **bővebben** is kifejtettük, e helyütt csak röviden érdemes utalni rá, hogy nem elképzelhetetlen, hogy Adelheid egész egyszerűen több néven is ismert volt, ahogyan azt egyébként már Font Márta is felvetette.²⁴³⁰

Ismertebb névalakok

Adleyta,²⁴³¹ Adlegta,²⁴³² Adletha,²⁴³³ Adleyth,²⁴³⁴ Adleytha,²⁴³⁵ Adlecta²⁴³⁶

Származás

Nézetünk szerint Adelheid Andrásnak és Anasztáziának az első forrásokkal is igazolható gyermeke. Nagyapja Bölcs Jaroszlav kijevi nagyfejedelem, nagyanyja Ingigerd, Olaf svéd királynak a leánya.²⁴³⁷ Jaroszlav széles horizontú házassági politikájának következtében Európa számos uralkodóházával rokoni kapcsolatban állt.²⁴³⁸ Apjának felmenői közül csak Vazul ismert, így Magyarországi nagyanyját nem tudjuk megnevezni. A korábbi magyar genealógiai irodalom ugyanakkor Cosmas híradását²⁴³⁹ úgy értelmezte, hogy Adelheid Andrásnak a nővére lehetett. Wertner Mór viszont felfigyelt arra is, hogy ez a következtetés már a 15–16. századi történeti munkákban fellelhető, és bizonyosan tévesnek tekinthető.²⁴⁴⁰

Születési idő

Adelheid születési ideje csak körülbelül határozható meg. A kutatás abból indul ki, hogy házasságkötésekor még fiatal volt, ennél fogva a cseh kutatás Adelheid születési idejét az 1043–1044 körüli évekre helyezte,²⁴⁴¹ Wertner Mór ugyanakkor valamikor korábbra, 1038 és 1040 közé tette ezt az időpontot.²⁴⁴² Cosmas Adelheidről ugyanakkor csak ennyit mond: *thoro maritali tempestiva, valde formosa*. Ez csupán arra való utalás, hogy a kor szokásainak

²⁴³⁰ FONT, I. András és Bölcs Jaroszláv. 618.

²⁴³¹ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. 107.

²⁴³² Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. 107.

²⁴³³ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. 107.

²⁴³⁴ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. 112.

²⁴³⁵ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. 112.

²⁴³⁶ Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. 397.

²⁴³⁷ FONT, Oroszország, Ukrajna, Rusz. 43. és FONT, I. András és Bölcs Jaroszláv. 612.

²⁴³⁸ Jaroszlav házassági politikájához I. FONT, I. András és Bölcs Jaroszláv. 614–615. és FONT, A Kijevi Rusz és nyugati szomszédai. 162–163.

²⁴³⁹ „Forte fuit huic regi unica gnata, nomine Adleyta, iam thoro maritali tempestiva, valde formosa et multis procis nimium spes invidiosa. Hanc hospes ut vidit misere adamavit, quod rex bonus non recusavit, atque post dies matrimonio sibi eam copulavit.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 16. 107.

²⁴⁴⁰ WERTNER, Az Árpádok. 124.

²⁴⁴¹ ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 82.

²⁴⁴² WERTNER, Az Árpádok. 117, 123.

megfelelően érett volt a házasságra, azaz nagyjából 14–16 éves lehetett. Nézetünk szerint talán Wertner adata állhat közelebb az igazsághoz, hiszen Cosmastól tudjuk, hogy Adelheid 1062 során halt meg, miután négy gyermekkel ajándékozta meg férjét.²⁴⁴³ Amennyiben a cseh kutatás által felvetett 1043. évi születéssel számolunk, úgy Adelheid 19–20 évesen már négy gyermeknek adott életet, azaz 15 éves korában már megszületett első gyermeke. A Wertner Mór által megadott születési idő szerint viszont a hercegnő életkora halálakor 20–22 évre módosulna. Nem tudjuk azonban, hogy Vratislavnak és Adelheidnek voltak-e más, fiatalon elhunyt gyermekei, ami nem lenne szokatlan a korban. Ez utóbbi feltételezést a cseh historiográfia által felállított időrend kizárná, a Wertner-féle kronológia azonban megengedné, ami nézetünk szerint a kor viszonyait figyelembe véve életszerűbbnek tűnik. A fentiek fényében tehát úgy véljük, hogy Adelheid születési ideje az 1040 körüli évekre tehető.

Házassági kapcsolat

Házasságáról az Annalista Saxo²⁴⁴⁴ és Cosmas is beszámolt,²⁴⁴⁵ előbbi Adlecta néven ismeri, Cosmas viszont teljes bizonyossággal állítja, hogy a király leányát Adelheidnek hívták. Férjében a későbbi cseh királyt, II. Vratislavot tisztelhetjük. Cosmas elbeszélése szerint Vratislav testvére, II. Spytihněv elől menekült Magyarországra, első feleségét azonban Csehországban hagyta, mivel az asszony állapotos volt. Vratislav felesége végül az üldöztetések és a korai szülés következtében meghalt, ezért magyarországi tartózkodása idején a herceg újra megnősült, és ekkor vette feleségül András király ifjú leányát. Cosmas krónikájában a történet az 1055. esztendő eseményeinek sorában szerepel, azonban vélhetőleg a házasságkötésre valamikor később, 1056–1057 körül kerülhetett sor. Cosmas arról is tájékoztat, hogy e frigy hatására Spytihněv hazahívta testvérét, mert attól tartott, hogy a magyarok segítségével Vratislav lerohanhatja Csehországot.²⁴⁴⁶ Vratislav ekkor még Morvaországban birtokolt, a cseh hercegi trónt csak bátyja 1061. évi elhunytja után foglalhatta el. Adelheid tehát innentől kezdve rövidesen bekövetkezett haláláig Csehország hercegnéje volt. A házasságból a források tanúsága szerint négy gyermek származott, róluk

²⁴⁴³ „Anno dominice incarnationis MLXII. VI. kal. Februarii obiit dux Adleyth, mater Iudithe et Ludmyle, similiter et Bracizlai iunioris et Wratizlai, qui in primo flore iuventutis occidit XIII. kal. Decembris.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 20. 112.

²⁴⁴⁴ „Wratizlaus vero post mortem eius Adlectam filiam Andree regis adamavit, quod ille non recusans post dies matrimonio sibi eam copulavit.” Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. ad a. 1055. 397.

²⁴⁴⁵ l. 2439. jsz.

²⁴⁴⁶ „Quod cum audisset dux Zpitigneu sagaci ingenio precavens, ne forte invaderet frater suus totam cum Ungaris Moraviam, mittens nuncios revocat eum de Ungaria et reddidit sibi civitates, quas ei ante pater suus dederat in Moravia.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 16. 107.

szintén az Annalista²⁴⁴⁷ és Cosmas²⁴⁴⁸ adnak felvilágosítást: Judit, Ludmilla, Břetislav és Vratislav. Mindkét forrás ebben a sorrendben közli gyermekeinek a nevét, születésük idejét azonban egyikük sem adja meg, ezért talán a névsor a gyermekek életkori sorrendiségére is utalhat.

Gyermekek

Judit, a legidősebb leánygyermek, a lengyel genealógiai kutatás szerint 1057–1060 körül született és valamikor 1080 körül Władysław Herman lengyel fejedelemhez ment feleségül.²⁴⁴⁹ A házasság tényét Cosmas is megerősíti, amikor Judit haláláról ad hírt. A prágai krónikás több érdekes részlettel is szolgál Judit további sorsáról. Elmondása szerint a hercegnő terméketlen volt, ezért sanyargatta magát, özvegyeket és árvákat támogatott, illetve a szentek közbenjárását kérte, hogy megadassék neki mindaz, amit a természet megtagadott tőle. Káplánját elküldte Szent Egyed sírjához, akiről köztudomású volt, hogy képes közbenjárni az uralkodók bűnbocsánatáért.²⁴⁵⁰ Ezután Judit csodálatos módon megfogant és egy fiúnak adott élet, akit atyai nagybátyja után Bolesławnak kereszteltek. A szülés utáni harmadik napon azonban Judit meghalt.²⁴⁵¹ A történetről Gallus is megemlékezett, ahogyan

²⁴⁴⁷ „Dux autem Uratizlaus genuit ex filia Andree regis Ungarie Iudhitam et Ludmilam filias et Brazilaum iuniorem et Uuratizlaum, qui in primo flore iuventutis occidit, et illa defuncta accepit uxorem Zuatauam, Kazimer ducis Polanorum filiam, Bolizlai vero et Uuladzilai germanam, ex qua habuit III^{or} liberos Bolezlaum, Boriui, Uuladzlaum et Sobezlaum.” Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. ad a. 1061. 404.

²⁴⁴⁸ l. 2443. jsz.

²⁴⁴⁹ JASIŃSKI, Rodowód. 164.

²⁴⁵⁰ Vita Sancti Aegidii auctore anonymo. Ed. Pien, J. et alii Acta Sanctorum. 299–304. Judit és férje vélhetőleg Franco püspök biztatására fordultak Szent Egyedhez és a monostorhoz. Franco személye körül ugyanakkor sok a bizonytalanság. 1071 és 1081 között ismert egy hasonló nevű veszprémi püspök, azonban Gallus gesztájában is felbukkan egy Franco püspök, akinek a neve mellett a *Poloniensis episcopus* kitétel szerepel. Ennélfogva bizonytalan, hogy összekapcsolható e két személy. Vö. WINZER, S. Gilles. 369; KISS, A somogyvári apátság. 54–55; Gall Névtelen. 150. 229. jsz.

²⁴⁵¹ „Anno dominice incarnationis MLXXXV. VIII. kal. Ian. obiit Iuditha coniunx Wladizlai ducis Poloniorum, que fuit filia Wratizlai ducis Boemorum. Hec cum esset sterilis, semetipsam semper mactabat, offerens vivam hostiam Deo cum lacrimis, vacans elemosinis, viduis subveniebat et orphanis, aurum et argentum nimis large disperciens per monasteria commendabat se orationibus sacerdotum, ut per suffragia sanctorum, quam a natura negaverat, ex divina gratia prolem obtineat. Preterea mittit capellanum suum nomine Petrum, qui et eius vota sancti Egidii ad sepulchrum et alia munuscula abbati et fratribus suis de ferat, quatenus per eorum intercessionem Deus exaudiat eius petitionem. Qui mox, ut domne sue implevit iussa, cum iam repatriare vellet, sic ei abbas quasi prophetico ore fertur dixisse: 'Vade cum Dei benedictione et die tue domne: „Spera in Deum et nihil in fide hesites, quia concipies et paries filium.”' Nullus est enim qui non obtinuit, quod sanctum Egidium fideliter petivit. Sed timeo, ne forte Deum offendamus, cum contra fata precibus eum fatigamus, licet ipse per merita huius nostri patroni nonnumquam petentibus annuat, quod natura vetat. 'Qui cum domne sue hec retulisset, tempore suo concepit et, postquam peperit filium, tertia die obiit in primo galli cantu supra prenotate diei. Filius autem eius post in baptismo nomine sui patris m Bolezlav est vocatus.' Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 36. 133–134.

a házasságról is.²⁴⁵² Halála az 1086. évre tehető – erről a fentebb említett forrásokon kívül az *Annales Capituli Cracoviensis* is hasonlóan nyilatkozik²⁴⁵³ – vélhetőleg Judit a szülés következtében vesztette életét.

A hercegi pár másik lánya Ludmilla, aki Cosmas elmondása szerint életét Istennek szentelte. Szent Tamás apostol tiszteletére kápolnát emeltetett, ahol az elhunytak emlékére minden nap misét tartottak.²⁴⁵⁴ Vélhetőleg apácaként fejezte be életét, családjáról nincsen tudomásunk.

Adelheid házasságából két fiúgyermek is született, közülük II. Břetislav számított idősebbnek. Břetislavot legelőször az 1087. évi események kapcsán említi a prágai krónikás. A forrás szerint Břetislav apja utasítására büntetőhadjáratot vezetett a szászok ellenében, ám azok rajtaütöttek a herceg megfogyatkozott seregén, ugyanis Břetislav az egyik csapatát elküldte előre a hadizsákmánnyal. Cosmas szerint a csatában nagy veszteségekkel ugyan, de a csehek kerültek ki győztesen.²⁴⁵⁵ 1087 során tehát Břetislav már olyan korban volt, hogy alkalmas lehetett egy sereg vezetésére. Nem sokkal később konfliktus tört ki II. Vratislav és Břetislav között, a fiú pedig apja elől Hradec Králové városába vonult vissza hadaival.²⁴⁵⁶ 1090 körül a vita olyannyira elmérgesedett közöttük, hogy Břetislávnak el kellett hagynia Csehországot, és Magyarországon keresett menedéket. Vratislav halála után rövid ideig Břetislav nagybátyja, I. Konrád került a prágai trónra, akinek 1092 során bekövetkezett halála után, Břetislav végre elfoglalhatta atyai örökrészét. Adelheid fia 1110. évi haláláig uralkodott Csehországban, regnálása azonban nem volt mentes a konfliktusoktól, ugyanis morvaországi rokonait elűzte, hogy helyükre féltestvérét Bořivojt ültesse. 1094 során Liutgardot, Bogeni Adalbert leányát vette feleségül,²⁴⁵⁷ akitől a szintén Břetislav névre

²⁴⁵² „Mortuo itaque rege Boleslauo aliisque fratribus defunctis Wladislauus dux solus regnavit, qui filiam Wratislaui Bohemici regis, nomine Juditham, uxorem accepit, que filium ei tercium Boleslauum peperit.” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 1. c. 30. 56.

²⁴⁵³ „1086. Mesko filius Boleslai secundi de Hungaria rediit et Boleslaus tercius natus est. Iudith mater sua obiit.” Annales capituli Cracoviensis. Ed. Röpell, R. - Arndt, W. MGH SS XIX. ad a. 1086. 588.

²⁴⁵⁴ „Ubi soror eius Ludmila, Deo devota famula, supra testudines construxit arcuatam in honore sancti Thome apostoli capellam et constituit, ut cotidie ibi celebraretur missa pro defunctis.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 13. 175.

²⁴⁵⁵ „Anno dominice incarnationis MLXXXVII. Rex Wratislaus collecto exercitu intrat Zribiam, quam olim imperator Heinricus in perpetuum sibi habendam tradiderat et, dum a quoddam castrum nomine Gvozdec prope urbem Misen reedificat, aliis insistentibus operi mittit duas scaras ex electis militibus cum filio suo Bracizlao ultum ire olim sibi illate iniurie. [...] Deo opem ferente Saxones versi sunt in fugam, nostrates habuere victoriam sed nimis cruentam.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 39. 141–143.

²⁴⁵⁶ „Post hec Bracizlaus intelligens suum patrem non ex corde sed pro necessitate fecisse pacem, cum omnibus, qui suam transierant in aciem, secessit in partes urbis Gradec et ibi morabatur frustra expectans incertam fortune vicissitudinem.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 46. 153.

²⁴⁵⁷ „Eodem anno dux Bracizlaus in mense Septembri quandam matronam de Bawaria nomine Lukardam, Alberti comitis sororem, duxit in uxorem.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 3. 163.

hallgató fia született. A fiúgyermek elhunytával²⁴⁵⁸ férfiágon kihalt Vratislav és Adelheid vérvonala. Adelheid fia erőszakos halált halt, Cosmas elmondása szerint vadászatról hazatérve merénylet végzett a herceggel, akit a Szent Vencel tiszteletére emelt templomban temettek el.²⁴⁵⁹

Břetislav öccséről, Vratislavról csak rövid félmondat található Cosmas krónikájában, amely szerint 1062. november 19-én az ifjú Vratislav is gyilkosság áldozata lett.²⁴⁶⁰ A merénylet körülményeiről, és a fiatal herceg életadatairól azonban semmi egyebet nem tudunk.

Halála

Adelheid haláláról ismételten Cosmas krónikája ad felvilágosítást. Elhunytának körülményeit, temetkezési helyét nem ismerjük, ugyanakkor a prágai kanonok megadja a hercegné halálának időpontját: *Anno dominice incarnationis MLXII. VI. kal. Februarii obiit ductrix Adleyth*, azaz Adelheid élete 1062. január 27-én ért véget.²⁴⁶¹

Összegzés

Adelheid András király legidősebb leányaként valamikor 1040 körül született, apjának kényszerű ruszbeli száműzetésének idején, vélhetőleg Kijevben. Ifjú koráról semmit sem tudunk, historiográfiai vélekedések szerint fiatalon ment férjhez, amelyre Cosmas idevágó krónikahelye szolgáltat alapot. A forráshely azon állítása, hogy elég érett volt ahhoz, hogy házasságra lépjen a kornak megfelelően 14–16 éves életkort jelenthet. A prágai krónikás nyomán ismert, hogy a házasságra Vratislav magyarországi száműzetése alatt került sor. Mivel a források azt is igazolják, hogy előző feleségét Olomoucban hagyta hátra, hiszen állapotos volt, feltételezhető, hogy Vratislav Morvaországban, Olomoucban uralkodott,

²⁴⁵⁸ Utolsó említése a százavai kolostor évkönyvében található, amely szerint nagybátyja I. Soběslav 1130 során megvakíttatta. „Eodem anno 11. Kal. Iulii Sobezlaus dux Boemorum insidiatores vitae suae quosdam decollavit in foro Pragensi publice, quosdam pedibus ac manibus ac linguis et visu privavit. Bracizlaus, filius Bracizlai ducis, privatus est oculis.” Monachi Sazavensis continuatio Cosmae. Ed. Köpke, R. MGH SS IX. ad a. 1130. 157.

²⁴⁵⁹ „Postera autem die, quia sancti Thome apostoli erat vigilia, mane audita missa it venatum, et cum in nocte iam rediret, occurrunt ei ante villam apparitores cum laternis et facibus. Moxque Lork, impius latro missus a diabolo, prosiluit ex latibulo precinctus gladio et, ut fortius valuit, inter ipsa ilia ducem percussit venabulo. Non aliter dux cadit in medio luto, ac si clarus Lucifer celo cecidisset ab alto. [...] Et ita insequenti nocte post gallicinium inter manus sacerdotum XI. kal. Ianuarii, velut bonus Dei athleta utramque hominis substantiam in sua divisit exordia, quem procul dubio credimus aut iam accepisse aut accepturum celestia consortia. [...] Sepultus est autem cum maximo planctu suorum in poliandro sancti Wencezlai ecclesie forinsecus ante portam a sinistris, uti ipse disposuerat.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 13. 173–175.

²⁴⁶⁰ „Anno dominice incarnationis MLXII. VI. kal. Februarii obiit ductrix Adleyth, mater Iudithe et Ludmile, similiter et Bracizlai iunioris et Wratizlai, qui in primo flore iuventutis occidit XIII. kal. Decembris.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 20. 112.

²⁴⁶¹ I. 2460. jsz. Vö. KÁDÁR, Az Árpád-házi uralkodók. 71.

birtokai ezáltal szomszédosak voltak Magyarországgal. Vratislav és Adelheid házassága egyben alkalmat is adott arra, hogy a korábban feszült magyar-cseh viszonyt a felek elsimítsák. I. Břetislav ugyanis ezt megelőzően, 1051 szeptemberében III. Henrik császári hadait segítette magyarországi hadjárata során. Amennyiben hihetünk Cosmas állításának, a frigy jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Vratislav újra elfoglalhassa atyai örökrészt Prágában. Adelheid és Vratislav házasságából négy gyermek született: Judit, Ludmilla, Břetislav és Vratislav. András király és Anasztázia leánya, az újdonsült cseh hercegné fiatalon, nagyjából 20–22 éves korában, 1062 januárjában hunyt el.

György

Névalak

Györgyről, I. András király törvénytelen fiáról egyedüli forrásként a 14. századi krónikakompozíció tudósít.²⁴⁶² Nevének latin Georgius alakját is innen ismerjük. A név szokatlan az Árpád-házi személyek sorában, ahogyan ez András több gyermekéről, Adelheidről, Salamonról és Dávidról is elmondható, azonban ez talán azzal magyarázható, hogy a krónikakompozíció állítása szerint György ágyaskapcsolatból született. Vélhetőleg a keresztségben elnyert névvel van dolgunk, azonban mivel Györgyről e rövid bejegyzésen kívül többet nem tudunk, e megállapítás is csak a hipotézisek sorát bővíti. Vajay Szabolcs ellenben úgy vélte, hogy György keresztény nevét 1039 körül nyerhette el, amikor apjával, Andrással együtt Kijevben megkeresztelkedtek. Vajay indokként azt hozta fel, hogy „*az apát a város, a fiút a fejedelemség védőszentje nevére*” keresztelték.²⁴⁶³ Az elmélet továbbá azt feltételezi, hogy György, Andrásnak Bölcs Jaroszlav leányával, Anasztáziával kötött törvényes házasságkötése előtt született, ezt azonban a hazai történetírás nem tartja valószínűnek.²⁴⁶⁴ András névválasztása szorosan összekapcsolható azzal a PVL-ben megőrzött fiktív hagyománnyal, amely szerint Szent András Kijev környékén térített. A névalak népszerűsége és a bizánci alapokon nyugvó Szent András hagyomány ugyanakkor inkább arra enged következtetni, hogy Szent András nem kifejezetten a városhoz, hanem a Rusz egész területéhez köthető.²⁴⁶⁵ Ennek fényében viszont Vajay névadási magyarázata és hipotézisének helyessége is megkérdőjelezhető.

Ismert névalak

Georgius²⁴⁶⁶

Származás

A magyar történetírás elfogadta a krónika állítását György származásáról, azaz apjában I. Andrást tisztelhetjük, anyja egy közelebbről nem ismert Marót falubeli nő.²⁴⁶⁷ A krónikakompozíció 1937. évi kritikai kiadásában Domanovszky Sándor az Esztergom megyei Pilismaróttal azonosította a települést. Egyedül Vajay Szabolcs utalt arra, hogy György esetlegesen egy morva előkelő és András pogány módon kötött házasságából

²⁴⁶² „*De concubina autem, quam habuit de villa Moroth, genuit Georgium.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 345.

²⁴⁶³ VAJAY, Még egy királyné. 18.

²⁴⁶⁴ WERTNER, Az Árpádok. 136; GERICS, A Tátony nemzetségről. 9–10.

²⁴⁶⁵ FONT, I. András és Bölcs Jaroszláv. 615–616.

²⁴⁶⁶ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 345.

²⁴⁶⁷ WERTNER, Az Árpádok. 136; GERICS, A Tátony nemzetségről. 9–10.

született, és csak a keresztény krónikaíró szemében tűnt ágyaskapcsolatnak a frigy. Több indok is felhozható a hipotézis ellenében. Egyfelől, ahogyan azt András király kapcsán már kifejtettük,²⁴⁶⁸ csak bajosan lehetne a krónikában szereplő *Moroth* falu nevét Morvaország latin *Moravia* alakjával azonosítani. Másfelől – ahogyan arra Gerics József rámutatott – a krónikás nem bélyegezte meg ezt a fajta együttélést, hiszen semmiféle becsmérlő megjegyzést nem tett Andrássra, ugyanis a 11. század során az uralkodók ágyaskapcsolata nem számított ritkaságnak.²⁴⁶⁹

Makk Ferenc abból kiindulva, hogy a György név különösen kedvelt volt Bizánc területén, úgy vélekedett, hogy György anyja esetleg Anasztázia király udvarhölgyei közé tartozott.²⁴⁷⁰ Ezzel az okfejtéssel kapcsolatosan több probléma is felmerülhet, egyfelől a névadásból egyéb megerősítő adatok híján mindez csak hipotézisszerűen fogalmazható meg, másfelől ez a feltevés egész egyszerűen figyelmen kívül hagyja az ágyas *de villa Moroth* származását, azaz a rendelkezésre álló forrásadat egy részére épít, a másik felét elhagyva, minden indoklás nélkül.

Születési idő

András törvénytelen fiának a születési évet a lakonikus krónikahely alapján lehetetlenség meghatározni. Mivel a királynak házasságkötéséhez mérten viszonylag későn születtek törvényes fiai, Wertner azt a következtetést vonta le, hogy György vélhetően valamikor Salamon előtt, 1050 körül látta meg a napvilágot.²⁴⁷¹ Gerics József vélekedése szerint András valamikor Anasztáziával való egybekelése után nemzette törvénytelen fiát.²⁴⁷²

Házassági kapcsolat

György további sorsa ismeretlen, így esetleges házassági kapcsolatáról sem tudunk.

Gyermekek

Nincsen adatunk arra nézve, hogy Györgynek gyermekei lettek volna, ugyanakkor a skóciai Drummond Yourick néven a család felmenői között említi András fiát.²⁴⁷³ E genealógiai adat azonban semmilyen tudományos módszerrel nem bizonyítható, hipotézisként is csak nehezen fogadható el. A dolog ugyanis a körül forog, hogy Vasbordájú

²⁴⁶⁸ Részletesen I. a melléklet András király gyermekeiről szóló részében. 367–369.

²⁴⁶⁹ GERICS, A *Tátony nemzetségről*. 9–10.

²⁴⁷⁰ KRISTÓ - MAKK, *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok*. 93.

²⁴⁷¹ WERTNER, *Az Árpádok*. 136.

²⁴⁷² GERICS, A *Tátony nemzetségről*. 9.

²⁴⁷³ WERTNER, *Az Árpádok*. 136; Vajaynál is mint lehetséges ős szerepel. Vö. VAJAY, *Skóciai Szent Margitról*. 123.

Edmund herceg fia Edward, aki vélhetőleg Kijevből András királlyal érkezett Magyarországra, és innen Hitvalló Edward hívására tért vissza szülőföldjére, magával vihette Györgyöt is, aki törvénytelen származása révén nem remélhetett fényes jövőt magának. Ez persze nem lehetetlen, viszont éppen a Kijevi Rusz területéről – ahol Andrást bizonyosan érték kulturális hatások²⁴⁷⁴ – számos példát lehetne citálni arra nézve, hogy a törvénytelen gyermekek igenis jó ellátásban részesültek és számos alkalommal örökölték is, ennél fogva az elmélet azon része, amely szerint Györgyre nem várt Magyarországon biztos jövő, nem állja meg a helyét.²⁴⁷⁵

Halála

György halálára nézve semmilyen forrással nem rendelkezünk.

Összegzés

Vélekedésünk szerint a hangzatos és bonyolult hipotézisek megalkotása helyett érdemes elfogadni azt a tényt, hogy Györgyről szinte semmit sem tudunk. Apja ágyaskapcsolatából született, amely nem volt szokatlan a 11. század során. Neve arra enged következtetni, hogy megkeresztelték, további sorsa azonban ismeretlen. A kijevi keresztelőről és a Drummond családról napvilágot látott elmélet nézetünk szerint semmiképpen sem lehet komoly megfontolás tárgya.

²⁴⁷⁴ FONT, I. András és Bölcs Jaroszláv. 615–617.

²⁴⁷⁵ Bölcs Jaroszlavnak hét fia ismert, az öröklés kérdésében nem a törvényes házasság, hanem sokkal inkább a születési sorrend számított. FONT, A Kijevi Rusz és nyugati szomszédai. 160–162.

I. Géza

Névalak

A király nevével kapcsolatosan Géza fejedelem életadatainak tárgyalása során már kifejtettük nézetünket.²⁴⁷⁶ Az ott elmondottakhoz annyit érdemes csupán hozzátenni, hogy Merseburgi Thietmar kizárólag a nagyfejedelemre használt Deviux névalakon kívül a két személyre alkalmazott névvariánsok érthető módon jelentős átfedésben vannak. I. Géza királynak két olyan névalakja is megtalálható a forrásokban, amely a nagyfejedelem kapcsán nem merült fel: Joas és Magnus. A Joas vélhetőleg torzult alak, amelynek téves genitivus alakját testvérére, Zsófia hercegnőre is értelmezték.²⁴⁷⁷ A Magnus nevet nemcsak a külföldi híradásokban lelhetjük fel, hiszen a király maga is használta: oklevele²⁴⁷⁸ és pénzérméi²⁴⁷⁹ is erről tanúskodnak. Makk Ferenc úgy vélte, hogy Géza a korban divatos Magnus nevét lengyel földön kapta, mivel a herceg ott született.²⁴⁸⁰ A Magnus név ugyanakkor mind az Árpádoknál, mind a Piastoknál szokatlanul mondható. A lengyel források I. Vitéz Bolesławra, azaz I. Géza dédapjára hivatkoztak *magnusként*,²⁴⁸¹ azonban ez bizonyosan nem a király nevére utal, hanem uralkodói kvalitásait ismerte el ilyenformán a krónikás. II. Mieszko feleségének, lotharingiai Richezának, azaz I. Géza nagyanyjának a felmenői között sem találunk Magnus nevű gyermeket.

Ismertebb névalakok

Magnus,²⁴⁸² Magnison,²⁴⁸³ Geysa,²⁴⁸⁴

²⁴⁷⁶ Részletesen I. a melléklet Géza fejedelem névalakjáról szóló részében. 244.

²⁴⁷⁷ Részletesen I. a melléklet Zsófia névalakjáról szóló részében. 451–452.

²⁴⁷⁸ DHA I. 58. 182–185, 73/II. 206–218.

²⁴⁷⁹ HÓMAN, Pénztörténet. 227.

²⁴⁸⁰ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 106.

²⁴⁸¹ „Anno 984. Boleslaus Magnus ducit uxorem.” Annales Kamenzenses. Ed. Röppel, R. - Arndt, W. MGH SS XIX. ad a. 984. 581; „1025. Boleslaus magnus obiit.” Annales cisterciensium in Heinrichow. Ed. Pertz, G. H. MGH SS XIX. 544; „Anno Domini 967. Boleslaus Magnus, qui Chabri dicitur, natus est.” Annales Polonorum. Ed. Röppel, R. - Arndt, W. MGH SS XIX. ad a. 967. 615.

²⁴⁸² DHA I. 185, 213; Chronicon Monacense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 77; Legenda Sancti Ladislai regis. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 515; Annales Posonienses. Ed. Emericus Madzsar SRH. I. 126; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 375, 400, 402–403.

²⁴⁸³ Manegoldi ad Gebhardum liber. Ed. Francke, K. MGH Libel. I. 364.

²⁴⁸⁴ Chronicon Zagrabienne. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 208–209; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 345, 361–363, 365–366, 368, 371, 374, 376–378, 380, 383–392, 394–395, 397, 399–400, 403, 419–420; Chronicon Monacense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 57, 70, 72, 75–77, 79; Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 138, 161, 169, 174–177, 179–189, 193; Chronicon rythmicum Henrici de Mügeln. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 266, 268–269, 271–272; Chronicon, quod conservatur in Monte S. Georgii. Ed. Béla Pukánszky SRH. II. 276, 280; Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 333. Legenda Sancti Ladislai regis. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 515.

Geisa,²⁴⁸⁵ Geyssa,²⁴⁸⁶ Geyza,²⁴⁸⁷ Geycha,²⁴⁸⁸ Geyca,²⁴⁸⁹ Geicha,²⁴⁹⁰ Geyse,²⁴⁹¹ Geise,²⁴⁹²
Geljsa,²⁴⁹³ Gaysa,²⁴⁹⁴ Gehice,²⁴⁹⁵ Geuse,²⁴⁹⁶ Gieuso,²⁴⁹⁷ Iesse,²⁴⁹⁸ Ioas²⁴⁹⁹

Származás

Géza származása a magyar krónikás hagyomány és az egykorú külhoni források együttes megnyilatkozásai alapján sohasem képezte vita tárgyát. Apja I. Béla magyar király, anyja egy ismeretlen nevű Piast hercegnő, II. Mieszko leánya, aki a magyar történetírásban Richezaként, esetleg Adelheidként ismert. Apai nagyapja Vazul, Mihálynak, Géza fejedelem testvérének a fia. Anyai oldalról felmenői egészen az első forrásokkal is igazolható Piast uralkodókig, I. Mieszkóig és I. Bolesławig bizonyosan visszavezethetők. Nagyanyja, Richeza által rokonságban állt az Ezzókkal,²⁵⁰⁰ a lotharingiai palotagrófokat adó előkelő birodalmi nemzetséggel.

Születési idő

I. Géza születési idejével kapcsolatban szintén csak becslésekre hagyatkozhatunk. Béla király gyermekei kapcsán többször is utaltunk rá, hogy a 14. századi krónikakompozíció arról számol be, hogy a király fiai, Géza és László Lengyelországban születtek.²⁵⁰¹ A születési időpont lehetséges datálásának a számbavételekor érdemes abból kiindulni, hogy Géza

²⁴⁸⁵ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 362, 376, 400; *Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum.* Ed. Eugenius Travník SRH. II. 180, 184; DHA I. 213.

²⁴⁸⁶ *Chronicon Zagrabiense.* Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 209.

²⁴⁸⁷ *Annales Posenienses.* Ed. Emericus Madzsar SRH. I. 126; *Chronicon Monacense.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 74; *Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta.* Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 331–333

²⁴⁸⁸ *Chronicon Zagrabiense.* Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 208–209; *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 299, 353; *Chronicon Poseniense.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 35, 38–40.

²⁴⁸⁹ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 394.

²⁴⁹⁰ *Simonis de Keza Gesta Hungarorum.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 180, 182, 193.

²⁴⁹¹ *Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum.* Ed. Eugenius Travník SRH. II. 181–182.

²⁴⁹² *Chronicon, quod conservatur in Monte S. Georgii.* Ed. Béla Pukánszky SRH. II. 280.

²⁴⁹³ *Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta.* Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 331–333.

²⁴⁹⁴ *Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum.* Ed. Eugenius Travník SRH. II. 182. *Legenda sanctorum Zoerardi et Benedicti.* Ed. Emericus Madzsar SRH. II. 360.

²⁴⁹⁵ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 376.

²⁴⁹⁶ DHA I. 191, 192, 200, 202.

²⁴⁹⁷ *Manegoldi ad Gebehardum liber.* Ed. Francke, K. MGH Libel. I. 364.

²⁴⁹⁸ *Chronicon Hungarico-Polonicum.* Ed. Iosephus Deér SRH. II. 320.

²⁴⁹⁹ *Lamperti Annales.* Ed. Holder-Egger, O. MGH SRG. XXXVIII. 88.

²⁵⁰⁰ UHLIRZ, Ezzonen. in NDB 4. 717; PARISSE, Ezzonen. in LexMa 4. 199–200.

²⁵⁰¹ I. 2237. jsz.

unokaöcse, Salamon 1058. évi koronázásához a beleegyezését adta,²⁵⁰² azaz vélhetőleg ekkor már a kor szokásai szerint elérte a felnőttkort. Kérdéses azonban, hogy I. Béla házasságára, azaz I. Géza legkorábban szóba jöhető születési idejére mikor került sor.²⁵⁰³ A magyar kutatás körülbelül az 1040. évre helyezi ezt az időpontot, ami nagyjából megfelel a régebbi lengyel genealógiai irodalomban fellelhető 1039 és 1042 közé eső intervallumnak,²⁵⁰⁴ viszont a legújabb Piast genealógiát tárgyaló munka szerzője, Kazimierz Jasiński szerint erre csak valamivel később, 1043 és 1045 között kerülhetett sor.²⁵⁰⁵ Vélekedésünk szerint, amelyet bővebben I. Béla király házassági kapcsolatánál ismertettünk, a frigy valamikor 1040 körül kötött. A fentiek figyelembevételével úgy gondoljuk, hogy Géza születése az 1040-es évek elejére tehető.

Házassági kapcsolat

I. Géza genealógiájának talán legvitatottabb kérdése házassági kapcsolatainak feltárása körül forog. A kutatás jelen állása szerint Géza kétszer is megnősült, elsőként Zsófiát, Looz grófjának leányát, másodjára pedig Synadénét vette el, aki Theodoulos Synandenos bizánci előkelőnek és III. Niképhorosz Botaneiatész császár leánytestvérének a házasságából született.

Wertner Mór nem hozta kapcsolatba a Zsófiáról szóló forráshelyeket Gézával, mivel megállapítása szerint „*állítólagos magyar férjéről és gyermekeiről a rendelkezésre álló kútfők nem adnak felvilágosítást.*”²⁵⁰⁶ Az Árpád-házi uralkodók rövid életrajzát közlő kötetben Makk Ferenc is óvatosan fogalmazott, szerinte Géza „*felesége bizonyos feltételezések szerint – Zsófia, egy külföldi hercegnő volt.*”²⁵⁰⁷ Makk ezt az álláspontot képviselte a későbbiekben is, a Korai Magyar Történeti Lexikon I. Gézáról szóló szócikke tulajdonképpen megegyezik az előbbiekben elmondottakkal.²⁵⁰⁸ Györffy összefoglaló munkájában csak Synadénét említi. Kristó Gyula egyetemi oktatásra szánt kötete pedig kizárólag a genealógiai táblázatban tünteti fel Zsófia nevét. Zsoldos Attila a magyar királynékról szóló monográfiájának rövid genealógiai összeállításában felvázolta az ismert elméleteket, azonban a hercegnő életadatait nem tüntette fel, mivel Zsófia a hipotézis szerint még Géza hatalomra jutása előtt meghalt,

²⁵⁰² „*Dicunt alii, quod Bela duce et filiis eius, Geycha scilicet et Ladizlao cunctisque regni optimatibus consentientibus Salomon unctus esset in regem postmodum seminarium discordie instigantibus ortum est inter eos.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 92. 353. Vö. KRISTÓ - MAKK, *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok.* 107. ill. WERTNER, *Az Árpádok.* 177.

²⁵⁰³ Részletesen I. a melléklet I. Béla házassági kapcsolatáról szóló részében. 378–382.

²⁵⁰⁴ BALZER, *Genealogia Piastów.* 167.

²⁵⁰⁵ JASIŃSKI, *Rodowód.* 150.

²⁵⁰⁶ WERTNER, *Az Árpádok.* 592.

²⁵⁰⁷ KRISTÓ - MAKK, *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok.* 109.

²⁵⁰⁸ MAKK, I. Géza. in KMTL 235–236. Vö. MAKK, Salamon és I. Géza történetéhez. 33.

azaz sosem volt Magyarország királynéja.²⁵⁰⁹ Font Márta elfogadta Zsófia létezését, és ebből a frigyból származtatta Kálmánt, Álmos herceget és más, közelebbről ismeretlen nevű gyermekeket is.²⁵¹⁰

A probléma óvatos megközelítésének háttérében az áll, hogy a rendelkezésre álló források Zsófia személyéről nagyon röviden emlékeznek csak meg. Az egyik ilyen forrás Szent Arnulfnak, Soissons püspökének életírása. Arnulf életírásának két változata ismert, az első és időben is korábbi az ún. *vita brevior* Lisiardnak, Soissons püspökének a munkája, a második variáns, a *vita longior*, Hariulfnak, az oudenbourgi Szent Péter monostor apátjának az írása. A *vita brevior* valamikor 1090 és 1095 között keletkezett, szerzője később 1108 során egy előszót és Raoulnak, Reims érsekének szóló ajánlást is szerkesztett a munkája elé. A *vita longior*, amely tulajdonképpen megemlékezik Zsófiáról, erre az írásra támaszkodott, keletkezése az 1114. évre tehető, melyet 1119 és 1120 körül kiegészítettek egy újabb könyvvel. Az előbbi kettő, utóbbi hat kéziratban maradt az utókorra és a 11–12. század flandriai és észak-franciaországi történelem fontos forrása.²⁵¹¹ A *vita longior* legkorábbi ismert kézírata a 12. századi saint-omeri kódexben található, amelyben a Zsófiáról szóló rövid közlés marginális jegyzetként található meg, ugyanazzal a kézírással, amely a forrás többi részét is lejegyezte.²⁵¹² A nevezett forráshely azt állítja, hogy Arnulfnak, Looz grófjának testvére, Zsófia, Magyarország hercegnéje (*ducissa*) és egyben Magyarország királyának, illetve Huy hercegnőjének az anyja volt.²⁵¹³

A problémát csak fokozza, hogy a loozi grófok genealógiájának megfejtése a francia, belga és holland történetírás kérdéses és vitás pontját képezi. A Wertner Mórnál megadott és ezáltal a magyar szakirodalomban meghonosodott nézet²⁵¹⁴ mára már meghaladottá vált. Wertnernél ugyanis az szerepel, hogy Raul grófnak Adalbert nevű fiától született Zsófia, aki később Magyarország hercegnéje lett. Wertner mindezt 18. század végi szakirodalmi munkára hivatkozva állította. A grófok genealógiájának megismeréséhez több forrás is a rendelkezésre áll, azonban ezek a kútfők egymásnak ellentmondanak. A kérdés a körül forog, hogy a fentebb említett *vita*-ban Liutgardot, I. Arnold namuri gróf lányát hova illeszti be a

²⁵⁰⁹ ZSOLDOS, Árpádok és asszonyaik. 185. 17. jsz.

²⁵¹⁰ FONT, Koloman the Learned. 12–13.

²⁵¹¹ A kézirati hagyományokhoz részletesen I. NIP, Arnulfus van Oudenburg. 42–75.

²⁵¹² Ex Vita Arnulfi episcopi Suessionensis auct. Hariulfo abbate Aldenburgensi. Ed. Holder-Egger, O. MGH SS XV/2. 874.

²⁵¹³ „Albertus comes Namurcensis habuit tres germanas sorores: Lugerdam, Godam, Ermengardam. Qui Albertus genuit Godefridum, patrem Godefridi Namurcensis. Ludgard genuit Emmonem et Ottonem, fratrem eius. Emmo genuit Arnulfum comitem de Lo et Sophiam ducissam de Hungaria. Ista Sophia genuit regem de Hungaria et ducissam de Hui. Otto, frater Emmonis, genuit Gislebertum de Duraz. Goda, soror Alberti comitis, genuit Meinsindam, matrem sancti Arnulfi episcopi Suessionicae civitatis in Frantia.” Ex Vita Arnulfi episcopi Suessionensis auct. Hariulfo abbate Aldenburgensi. Ed. Holder-Egger, O. MGH SS XV/2. c. 3. 879.

²⁵¹⁴ WERTNER, Az Árpádok. 592.

kutatás. Jean Baerten, aki részletesen is foglalkozott Looz grófságának kialakulásával és a grófi dinasztia genealógiájával,²⁵¹⁵ az első grófot a Giselberttel azonosította. Testvérét, Arnulfot szintén grófnak (*comes*) nevezi egy az 1015. évre datált okirat tanúlistája, amelyet Balderic püspök adott ki Hanret és Celles nevű birtokok ügyében. Balderic egyben azt is elmondja, ő maga testvére az említett Giselbertnek és Arnulfnak.²⁵¹⁶ A diploma vélhetőleg hamis, azonban Giselbert és Balderic testvéri kapcsolatát megőrizte egy 1031. évből származó hiteles oklevél is.²⁵¹⁷ Az okiratokban szereplő Giselbertet szokás a fentebb említett Liutgard férjével azonosítani. A mai Belgium Limburg tartományában fekvő Saint-Trond bencés monostor apátjainak történetét elbeszélő geszta harmadik *continuatio*jának alapján, amely elmondja, hogy Liutgrad egy bizonyos Ottónak a felesége volt,²⁵¹⁸ néhány kutató úgy tartja, hogy Liutgrad és Ottó viszonyából született Giselbert. A nevezett forráshely azonban bizonyosan később keletkezett, mint a *vita*, amelyben nem esik szó semmiféle Ottóról. Az 1164 körül megkezdett és jó száz évvel később befejezett *Genealogia ex stirpe sancti Arnulfi descendantium Mettensis*,²⁵¹⁹ úgy oldja fel a megelőző kútfők közötti ellentmondást, hogy Giselbert felesége helyére egy bizonyos Emmát illeszt, azonban Emmáról semmiféle más információval nem rendelkezünk, és a forrás kései keletkezése is óvatosságra int. A lüttichi Szent Lambert székesegyház nekrológiuma szerint Emmo, akiről a *vita* mint Liutgard fiáról, és Zsófia apjáról emlékezett meg, 1078 során hunyt el.²⁵²⁰ A fentiek Baerten tanulmányának eredményei, amelyekre számos forrás számbavételével, a korábbi szakirodalmi vélekedések bemutatásával, illetve a grófság kialakulásának körülményeinek és területi kiterjedésének a vizsgálata során jutott.²⁵²¹

Ettől némileg eltérő genealógiát közölt legutóbb Geert Souvereyns és Arnoud-Jan Bijsterveld, akik úgy vélekedtek, hogy mivel Emmo fiát szintén Arnulfnak hívták, ezért nem Giselbert fia volt Emmo, hanem testvérének, Arnulfnak. Szakirodalmi vélekedésre hagyatkozva Giselbert apjának a fent már említett Ottót tartják, szerintük Baerten azért nem

²⁵¹⁵ BAERTEN, Origines des comtes de Looz. 459–491.

²⁵¹⁶ „*Hujus igitur legitime traditionis testes sunt idonci viri illustres et ingenui qui tunc presentes affuerunt, quorum nomina hec sunt: Gislebertus et Arnulfus comites, fratres mei [...]*” Oeuvres de Jacques de Hemricourt. Tome II. Le Miroir des nobles de Hesbaye. Ed. de Borman, C. - Poncelet, E. Codex diplomaticus - Tableaux généalogiques. 123.

²⁵¹⁷ „*Tradidit ergo Baldericus episcopus allodium [...] ad altare ipsius apostoli per manus fratris sui Gisleberti, comitis de Lon [...]*” La collégiale Saint-Barthélemy à Liège. Inventaire analytique des chartes. Ed. Paquay, Jean. 91–93.

²⁵¹⁸ „*Anno Domini 1007 obiit Nothgerus Leodiensis episcopus, plurimas ecclesias et beneficia Leodii constituens, qui fuit natione Suevus. Huic successit Baldricus secundus, qui prefuit annis 11. Iste fuit filius Ottonis comitis de Los, ex Lutgarde, filia Hermegardis Namurcensis comitisse, Ottonis prefati ducis filie, progenitus. Huius Baldrici frater fuit Ghiselbertus, qui patri Ottoni post aliquot annos in comitatu successit.*” Gesta abbatum Trudonensium. Ed. Köpke, R. MGH SS X. ad a. 1007. 382.

²⁵¹⁹ Genealogia ex stripe Sancti Arnulfi descendantium Mettensis. Ed. Heller, I. MGH SS XXV. 381.

²⁵²⁰ A datálással kapcsolatosan I. MARCHANDISE, L'Obituaire. 10–11. 51. jsz.

²⁵²¹ BAERTEN, Origines des comtes de Looz. 459–465. Vö. NIP, Arnulfus van Oudenburg. 95–96.

szerepelteti genealógiájában Ottót,²⁵²² mert a grófság területiális kiterjedését a Karoling-korból próbálta levezetni. Ebből kifolyólag a grófok életadatainak Baertentől eltérő datálásával számolnak a kutatók, illetve szintén szakirodalmi álláspontra alapozva elfogadják, hogy Emmo felesége III. Dirk holland gróf leánya, Swanhilde (Suanhild) lehetett.²⁵²³

Mindkét munka megkerüli a Zsófia kérdést, személyét nem is említik a szerzők,²⁵²⁴ azonban az ismertetett eredmények kronológiai szempontjai és a *vita* közlése arra utal, hogy Zsófia apja Emmo gróf lehetett. Az időrendi megfontolásokon felül²⁵²⁵ Géza és Zsófia házassága mellett szól az is, hogy Géza második frigyének viszonylag kései dátuma²⁵²⁶ arra enged következtetni, hogy Géza gyermekei nem utóbbi házasságából születtek. Vélhetően tehát Géza ez utóbbi, kései házassága előtt is nős lehetett. Továbbá az sem mellékes, hogy az említett forráshely helyesen tünteti fel, hogy Zsófia nem Magyarország királynéja, hanem hercegnéje volt.

Amennyiben a fentiekben foglaltakat mérvadónak tekintjük, felmerül a kérdés, hogy Géza herceg és Zsófia hol és milyen körülmények között találkozhatott, illetve házasodhatott. Rajmund Kerbl 1979 során jelentkezett doktori disszertációjával – a munka eredményeiről és magyarországi fogadtatásáról a későbbiekben bővebben is szólni kell –, amely a magyar-bizánci viszonyokat tárgyalja 1050 és 1200 között. Kerbl szerint Géza 1062 folyamán érkezett a császári udvarba túszként, ahol lehetősége és alkalma nyílt arra, hogy megismerje Zsófiát, mivel Géza ekkor még nőtlen volt.²⁵²⁷ Ez az érvelés alapvetően az 1063. év történéseinek az Altaichi Évkönyvben fellelhető beszámolójára épít. A forráshely szerint a császár Mainzban gyűlést tartott, hogy megvitassa, miként tudná Salamon királyságát újra visszaszerezni. A gyűlésen megjelentek Béla követei, akik elmondták, hogy a király kész Salamont urának elismerni, ha megtarthatja a dukátust. Béla továbbá ígéretet tett arra is, hogy fiát túszként elküldi a császárhoz. A gyűlés cselt és ármányt sejtve nem fogadta el az ajánlatot, így a követek visszatértek. A magyar uralkodó erre küldöttei által ismét jelezte

²⁵²² Baerten vélekedése szerint Gisbert apja egy alsó-lotharingiai gróf, Rudolf lehetett. BAERTEN, *Origines des comtes de Looz*. 464.

²⁵²³ BIJSTERVELD - SOUVEREYNS, *De graven van Loon*. 115.

²⁵²⁴ Az említett szerzőkkel ellentétben Renée Nip Szent Arnulfról írt monográfiájában kitér Zsófia származására és házassági kapcsolatára, azonban álláspontja alapvetően a Detlev Schwennicke által szerkesztett *Europäische Stammtafeln* c. munkára vezethető vissza, amely szerint Zsófia Henrikkel, Schwalenberg grófjával kelt egybe. NIP, *Arnulfus van Oudenburg*. 97. különösen 317. jsz.

²⁵²⁵ A loozi grófok életadatainak meghatározásánál az nyújthat fogózkodót, hogy a fentebb említett Balderic 1008 és 1018 között viselte a püspöki hivatalt Lüttichben. BAERTEN, *Origines des comtes de Looz*. 462. Vö. „*Obiit Notgerus Laudovicensis episcopus, cui successit Baldricus moribus praeclarus.*” *Die Annales Quedlinburgenses*. Ed. Giese, Martina MGH SRG. LXXII. ad a. 1008. 526. ill. Uo. 1251. jsz.

²⁵²⁶ MAKK, *Külpolitika*. 104–105. ill. MAKK, *Külpolitika DSc*. 162; MT. I/1. 879; MAKK, *Salamon és I. Géza történetéhez*. 40.

²⁵²⁷ KERBL, *Byzantinische Prinzessinnen*. 8.

békés szándékait, amelyet ezúttal a császári udvar elfogadott, azonban a felek továbbra sem hagytak fel a háborúra való készüléssel.²⁵²⁸ Az évkönyvben foglaltak elviekben megengedik a feltételezést, hogy Géza, apjának második követküldése során valóban megjárta a császári udvart. Az elméletre Vajay Szabolcs rövid tanulmánnyal reagált, amelyben alapvetően elfogadta Kerbl megállapításait, azzal a kitételrel, hogy ez alapján Kálmánt Zsófia gyermekének kell tekintenünk.²⁵²⁹

Nézetünk szerint ugyanakkor létezhet egy másik kapcsolat is az Árpádok és Lüttich, illetve Lüttichen keresztül a loozi grófok között. Nem számít újdonságnak, hiszen már 1958 során Váczy Péter is felhívta a figyelmet arra, hogy a magyar-lotharingiai kapcsolatok mennyire szerteágazók voltak I. András uralkodása óta. Kulturális, társadalmi és gazdasági vetületük kimutatható,²⁵³⁰ a középkori Magyarország történetét taglaló szintézisekben rendre meg is jelenik a kutatás aktuális állásfoglalása a kérdésről. Magyarország és a lüttichi egyházmegye összeköttetései forrásszinten is igazolhatók, Looz pedig egy 1190. évi adat szerint püspöki hűbérnek számított. Szakirodalmi vélekedések szerint e joghatóság egészen 1040-ig vezethető vissza, ugyanis ekkor adományozta III. Henrik Lüttich püspökének azt a *comitatus Haspingát*, amelyből a loozi grófság is létrejött.²⁵³¹ Az újabb kutatás ezzel ugyan nem ért egyet, azonban hangsúlyozza, hogy Balderic püspökségétől kezdve szoros együttműködés mutatható ki a püspök és grófok között, melyet csak tovább erősített a lüttichi Szent Jakab monostor megalapítása.²⁵³² A lüttichi egyház feje minden bizonnyal jól ismerte tehát Looz grófjainak családi viszonyait, amelyek talán a Lüttich és Magyarország

²⁵²⁸ „Rex autem regnique principes nimis anxii erant, quoniam soror regis cum viro suo iam pridem expulsi erant de regno suo, et necdum contra haec quicquam erat gestum, quod regio honori duceretur dignum. Quapropter generale Colloquium apud Maguntiam habuit, ususque sapientum consilio, hac eadem aestate exercitum in Ungariam ducere disposuit. Sicque dimissi redeunt ad sua, et quoniam haec futura erat iuvenilis regis expeditio prima, unusquisque, prout potuit, se ad hanc summopere praeparare studuit. Bel autem, qui Salomonem de regno expulerat seseque iam regali unctione consecrari fecerat, cum audisset expeditionem hanc tali apparatu adornari, nimium cepit angustiar. Saepe etenim antea inter nostrates et Ungros bella gesta erant, ideoque illum non latebat nostrorum vel in consilio sapientia vel in bello audacia, et idcirco nimis cepit inquirere, qualiter expeditionem hanc posset praepedire. Tandem igitur excogitato consilio legatos mittit; primo omnium excusare se iussit, quoniam ipse regem Salomonem de regno non expulerit, sed cum ille sua sponte profugeret, nemine insequente, tunc sibi a tumultuante milite impositum diadema non licuisse recusare. Quapropter si rex vellet iam in regnum redire, ipse illum condigno honore, quem admodum regem dominum suum, paratus esset suscipere eique servire, ea tamen lege, si se permetteret ducatum illum retinere, quem habuerat sub eius patre. Et ut omnem tolleret nostratibus suspensionem, huius pacti filium suum obsidem promisit se transmissurum ad regem. At tamen dolus et fraus Ungarica iam pridem nostratibus rerum veritate sepius erat experta, et ideo verbis his nemo voluit fidem accommodare. Legati redeunt infecta pace, ipse autem, ingenita sibi calliditate pacem se cupere simulans, legatos subinde mittebat, sed nihilo minus interea angustias viarum vallabat, urbesque muniens ad bellandum se praeparabat. Eius autem ars arte deludebatur, quia spes pacis verbis ei dabatur, re autem vera bellum ingeri parabatur.” Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1063. 62–63.

²⁵²⁹ VAJAY, Byzantinische Prinzessinnen. 16–17.

²⁵³⁰ A korai magyar történet. 270–271.

²⁵³¹ BIJSTERVELD - SOUVEREYNS, De graven van Loon. 131.

²⁵³² BIJSTERVELD - SOUVEREYNS, De graven van Loon. 115.

közi leginkább egyházi kapcsolatoknak²⁵³³ köszönhetően ismertek lehettek I. Béla és Géza herceg előtt is.²⁵³⁴ A fentiek csak hipotetikusán fogalmazhatók meg, amelyek a jövőben mindenképpen további vizsgálat tárgyát képezhetik.

Géza második házassági kapcsolatáról viszonylagos konszenzus honol. Már Wertner Mór is hosszasan citálta a magyar és német genealógiai és történeti irodalomban lezajlott vita egyes állomásait, és maga is megállapította, hogy Skylitzes – valójában azonban Skylitzes folytatójának²⁵³⁵ – beszámolója alapján²⁵³⁶ **feltehető, hogy egy bizonyos Synadéné nevű, előkelő származású nő I. Géza királlyal kelt egybe.**²⁵³⁷ Erre az eredményre jutott Kerbl is, a korábban már említett munkája során. Vajay Szabolcs után Makk Ferenc is kifejtette véleményét Kerbl disszertációjának megállapításaival kapcsolatban.²⁵³⁸ Vajayhoz hasonlóan a szegedi professzor is egyetértett azzal, hogy az írás feltétlenül hasznos, azonban számos ponton korrekciókra szorul. A Géza házasságát érintő passzusokat mindkét magyar szerző elfogadta, de nem értettek egyet azzal az érveléssel, hogy a bizánci-magyar szorosabb együttműködés és a házasság létrejötte valamikor az 1064. évtől kezdődően mutatható ki, és amely az úz törzsek támadásának volt köszönhető.²⁵³⁹ Vajay elfogadta, hogy 1065 körül valóban megkötötték a frigyet, ám kizárta, hogy Synadéné lenne Kálmán anyja.²⁵⁴⁰ Makk Ferenc viszont úgy vélekedett, hogy a Kerbl által említett közeledés a két ország között legkorábban csak a krónikakompozícióban is lejegyzett 1071–1072. évi konfliktus után jöhetett létre. A szegedi professzor a Kerbl általi datálást sem tartotta helyesnek, hiszen a forrásban használt *krales* kifejezés egyértelműen arra utal, hogy a házasságot legkorábban csak 1074 során köthették meg a felek, mivel Géza csak ekkor nyerte el a királyi méltóságot.²⁵⁴¹ Kapitánffy István ezzel szemben az 1067 körüli évekre tette a házasságkötés idejét.²⁵⁴²

Synadénéről egyedül a fentebb már említett forrás, azaz Skylitzes folytatója tesz említést, azonban előkelő származású családjáról, Anna Komnéné is megemlékezett. Alexiosz császár leánya szerint Niképhorosz Botaneiatész császár, amikor már nem remélhette, hogy fia fog születni egy bizonyos Synadénosz nevű keleti származású, előkelő embert szemelt ki utódául, aki rokonságban állt vele. Synadénosznak ismert a keresztnéve is, tudjuk, hogy

²⁵³³ KISS, Magyar főpapok francia kapcsolatai. 341–350.

²⁵³⁴ ÍFMT 67. 356. jsz.

²⁵³⁵ ÁMTBF 95.

²⁵³⁶ „A császár unokahúgát, Synadenét, Theodulos Synadenos leányát feleségül adta Magyarország királyához, akinek halála után Synadene ismét visszatért Bizáncba.” ÁMTBF 96. Moravcsik Gyula fordítása.

²⁵³⁷ WERTNER, Az Árpádok. 185–188.

²⁵³⁸ Rajmund Kerbl: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn. Ism.: Makk Ferenc. 224–226.

²⁵³⁹ KERBL, Byzantinische Prinzessinnen. 18–24.

²⁵⁴⁰ VAJAY, Byzantinische Prinzessinnen. 16–17.

²⁵⁴¹ Rajmund Kerbl: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn. Ism.: Makk Ferenc. 225.

²⁵⁴² KAPITÁNYFY, Hungaro-Byzantina. 58.

Theodulosznak hívták és valóban rokonságban állt a császárral, hiszen a testvérét vette feleségül.²⁵⁴³ Wertner Mór helyesen mutatott rá arra, hogy Synadéné I. Géza király feleségének nem a keresztnéve, hanem családnév nyelvtani értelemben vett nőnemű variánsa.²⁵⁴⁴ Skylitzes munkájának a folytatása elárulja, hogy Synadéné férje halála után visszatért hazájába, ez alapján Wertner több hipotézist is felállított esetleges későbbi sorsáról, ám nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a genealógus szerint Géza gyermekei Synadénétől születtek. A helyzet tehát úgy áll, hogy Synadéné bizánci utóéletét forrásadatok híján sajnos nem ismerjük. A fentiekben foglaltak és a kronológiai szempontok nézetünk szerint arra engednek következtetni, hogy Géza gyermekei első házasságából születhettek.

Gyermekek

Kálmánt és Álmost a magyar források nyilatkozata szerint I. Géza gyermekeinek kell tartanunk, annak ellenére, hogy a régebbi történeti irodalom László fiainak vélte őket.²⁵⁴⁵ A 14. századi krónikakompozíció több helyen is arról emlékezik meg, hogy Géza király fiai voltak,²⁵⁴⁶ ehhez csatlakozik a Zágrábi Krónika is,²⁵⁴⁷ továbbá a Pozsonyi Évkönyv adata is megerősíti, hogy Kálmán és Álmos testvérek voltak.²⁵⁴⁸ A gyermekek anyjával kapcsolatosan azonban már korántsem honol egyetértés a modern szakirodalomban, hiszen a fentebb említett okokból kifolyólag személye megosztja a kutatást.²⁵⁴⁹ A 14. századi krónikakompozíció információi alapján nem zárhatjuk annak a lehetőségét, hogy Gézának Kálmánon és Álmoson kívül lehettek még gyermekei, ugyanis a 152. fejezet arról számol be, hogy Kálmán azért foglalhatta el a trónt, mert testvérei már korábban meghaltak.²⁵⁵⁰ Font Márta vélekedése szerint igen valószínű, hogy Gézának lányai is lehettek, ám róluk sajnos semmit sem tudunk.²⁵⁵¹

²⁵⁴³ Anna Comnena: The Alexiad. Translated by Elizabeth A. S. Dawes. lib. 2. c. 1. 33.

²⁵⁴⁴ WERTNER, Az Árpádok. 187.

²⁵⁴⁵ WERTNER, Az Árpádok. 215–216, 242.

²⁵⁴⁶ „Habeatque rex secum fratres suos, filios Geyse regis, Colomanum et Almus.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 140. 419; „Colomanus itaque filius regis Geyse de Polonia festinanter rediit et coronatus est et duci Almus ducatum plenarie concessit.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 142. 420–421.

²⁵⁴⁷ „Iste fuit rex Christianissimus et habuit duos filios; primus fuit dux Colomanus, potea rex, secundus fuit Almus, pater regis Bele secundi.” Chronicon Zagrabienne. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. c. 8. 209.

²⁵⁴⁸ „Colomanus rex coronatur et frater eius Almus diadema induitur.” Annales Posonienses. Ed. Emericus Madzsar SRH. I. ad a. 1098. 126.

²⁵⁴⁹ Részletesen I. a melléklet Kálmán és Álmos származásáról szóló részeiben. 480–481. és 506.

²⁵⁵⁰ „Iste Colomanus, fuit episcopus Waradiensis, sed quia fratres, quos habebat, morte sunt preventi, ideo summo pontifice cum eo dispensante regnare compellitur.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 152. 432.

²⁵⁵¹ FONT, Koloman the Learned. 12.

Halála

A Zágrábi Krónika szerint Géza három évi uralkodás után 1077. május kalendájának nyolcadán, azaz április 25-én hunyt el. Földi maradványait a váci egyházban helyezték örök nyugalomra.²⁵⁵² Mindez egybecseng a krónikakompozíció adatával, amely szerint a király három évig uralkodott és az általa alapított Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt váci egyházban temették el.²⁵⁵³ A Pozsonyi Évkönyv szövege ettől némileg eltérő adatot közöl,²⁵⁵⁴ mindez azonban az forrás tendenciózus kronológiai pontatlanságának tudható be.²⁵⁵⁵

Összegzés

I. Géza király származása pontosan meghatározható, apja I. Béla magyar király, anyja pedig II. Mieszko lengyel király leánya, akit a magyar historiográfia Richeza névvel illet. Ezzel szemben Géza születési idejét szinte lehetetlen teljes bizonyossággal megállapítani. Egyfelől nincs olyan forrás, amely a herceg születési évéről számolna be, másrésről szüleinek házassági ideje is csak hozzávetőlegesen határozható meg. Nézetünk szerint, amelyet bővebben I. Béla király házassági kapcsolatának taglalásakor már kifejtettünk, a legnagyobb valószínűség szerint Géza szülei valamikor 1040 körül kelhettek egybe. Egyéb adat híján Géza születési idejét hozzávetőlegesen szintén ez a dátum jelöli ki. A krónikás hagyomány alapján bizonyos, hogy Géza Lengyelországban született, csakúgy, mint testvére László.

A király házassági kapcsolatait illetően a kronológiai adatok, azaz Synadénével kötött házasságának vélhető ideje és Kálmán születésének feltételezett időpontja arra engednek következtetni, hogy Géza többször is megnősült. Nézetünk szerint a bizánci házasságra valamikor 1074 körül kerülhetett csak sor, azaz Kálmán és Álmos, illetve a krónika által említett korábban elhalt gyermekek nem származhattak Synadénétől. Sajnálatos módon ez egyben Géza király első házasságáról való ismereteink sommázata is. Zsófiával kapcsolatosan ugyan rendelkezünk némi információval, hiszen a sokszor említett Szent Arnulf életírás megemlékezik róla, és a legújabb kutatások fényében Zsófia genealógiájának ismertetése a *vita*-ban helyesnek tekinthető. Emellett ismeretes Andrásnak, Averbode első apátjának az életírása is, amelyben szintén szó esik Zsófiáról, Magyarország királynéjáról, aki levelet írt

²⁵⁵² „Post hec regnavit annis tribus Geycha, primogenitus Bele regis, de quo supra, qui obiit anno Domini M^oLXX^oVII^o, octavo calendas Maii, cuius corpus est humatum in ecclesia Waciensi, quam ipse construxit.” Chronicon Zagrabiense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. c. 8. 209. Vö. KADÁR, Az Árpád-házi uralkodók. 72.

²⁵⁵³ „Regnavit autem tribus annis et Vacie tumulatur in ecclesia Beate Virginis, quam ipse construxit.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 130.

²⁵⁵⁴ „1076. Magnus rex obiit et frater eius Ladizlaus in regem elevatur.” Annales Poseniensis. Ed. Emericus Madzsar SRH. I. 126.

²⁵⁵⁵ HÓMAN, Gesta Ungarorum. 77.

testvérének, mielőtt meghallotta, hogy Averbode-ban monostort kíván alapítani.²⁵⁵⁶ Ez azonban egy olyan információ, amely bizonyosan téves, hiszen az apátság alapítása a 12. század első harmadának végére tehető, azaz Zsófia bizonyosan nem írhatott levelet Andrásnak, és Magyarország királynéja sem volt soha. Zsófia és a monostor kapcsolata egyébként nem légből kapott, hiszen az alapító, II. Arnold gróf szintén a loozi grófok nemzetségéből került ki.²⁵⁵⁷ A kronológiai szempontok, amelyek egyben a legnyomósabb érvek arra nézve, hogy Zsófia és Géza között házassági kapcsolat jöhetett létre, szintén ellentmondanak ennek kései keletkezésű koholmánynak. A mérleg nyelvét ugyanakkor vélhetőleg Zsófia mellé billenti az a tény, hogy Kálmánnak ismert egy hasonló nevű lánya, akiről röviden a krónikakompozíció is megemlékezik.²⁵⁵⁸ A névadás önmagában azonban nem lehet perdöntő erejű, hiszen a Zsófia név Béla király leánya után ismert volt a dinasztiában. Ugyanakkor az sem mellékes, hogy erre az időszakra esik a magyar-lotharingiai kapcsolatok megélénkülése. Talán akkor járunk el a leghelyesebben, ha feltételelesen, újabb források felbukkanásáig, amelyek a házasságot akár megerősítik, akár cáfolják, elfogadjuk, hogy Zsófia lehetett Géza első felesége.

Géza gyermekei a fentiekben említett kronológiai megfontolások alapján valószínűen a Synadénével kötött frigy előtti házasságból születtek, ennél fogva vélhetőleg Zsófiától származnak. Kálmánon és Álmoson kívül név szerint mást nem ismerünk, ugyanakkor nem zárható ki, hogy a párnak több gyermeke is születhetett.

Géza a magyar krónikás hagyomány által megőrzött információk alapján 1077. április 25-én hunyt el, testét pedig Vácott temették el. Géza király váci temetkezésével megszakította azt a hagyományt, amelyet I. András és I. Béla indított el, akik saját alapítású monostorba temetkeztek, noha Gézának is megvolt erre a lehetősége, hiszen a garamszentbenedeki bencés monostor alapítása a személyéhez köthető. A szakirodalomban sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a király azért választotta Vácot, mivel a püspökséget szintén ő alapította. Az újabban kutatások fényében azonban az tűnik valószínűnek, hogy Géza a váci egyház donátora és befejezője lehetett, az alapítás sokkal inkább Péter király nevéhez kapcsolható.²⁵⁵⁹

²⁵⁵⁶ „*Sophia de Los, Hungariae regina, comitis Arnoldi Lossensis soror, audito quod frater suus abbatiam hanc Averbodiensem a tanto, tantaeque nobilitatis praesule gubernatam, fundaverat, anno 1132 benignissimam ad B. Andream direxit epistolam, in qua illum cognatum suum et affinem nominat, et pretiosissimis reliquiis, simul et aliis innumeris muneribus honorat per Reginaldum fratrem suum praepositum de Fosse, et dominam Beatricem de Los, comitissam de Aerschot; quae epistola una cum attestatione dicti praeaepositi ibidem requiescunt in cista, ut mihi integerime a reverendo Johanne de Lovanio fuerunt ostensae.*” Vita Beati Andrae primi abbatis Averbodiensis monasterii. Ed. Wouters, Mathias Joseph Notice historique sur l’ancienne abbaye d’Averboden. c. 12. 147–148.

²⁵⁵⁷ BIJSTERVELD - SOUVEREYNS, De graven van Loon. 121.

²⁵⁵⁸ „*Antequam vero rex Belam scivisset, coniuraverat regnum ut post regem filius sororis sue Sophie, nomine Saul regnaret.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 158. 444.

²⁵⁵⁹ KOSZTA, A váci püspökség. 363–375.

A narratív források egybehangzó vélekedése szerint a király igen vallásos volt, a krónikakompozíció így jellemezte a személyét: „*Erat enim fide catholicus, Deo devotissimus et princeps Christianissimus.*”²⁵⁶⁰

²⁵⁶⁰ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 130. 403.

Szent László

Névalak

Szent László nevének alakja nemcsak a modern kor történészeit foglalkoztatta, hanem azt a névtelen krónikaíró is, aki a Szent László koronázásáról szóló történet kapcsán a király nevének a középkorban oly népszerű etimologikus magyarázatát is lejegyezte. Okfejtése szerint a László név a görög *laosz* és *doszisz* szavak összetételéből származik, jelentését pedig az 'Istentől a népnek adott dicsőség' kifejezés adja vissza, hiszen nevének első szótagja kiegészíthető a *laus* vagyis dicsőség szóra.²⁵⁶¹ Bollók János, a krónika magyar fordítója úgy vélte, hogy az említett sorokat csak egy görög irodalomban jártas, vélhetőleg bizánci iskolázottsággal rendelkező szerző írhatta.²⁵⁶² A krónikahelyet természetesen nem lehet függetleníteni a szerző által képviselt *causa scribenditól*, azaz az írónak nyilvánvalóan megfelelő érveket kellett találnia László nagyságának a kidomborításához. Az igazság a krónikaíró pátozzsal teli magyarázatával szemben inkább apjának, I. Bélának lengyelországi tartózkodásában, illetve édesanyjának a Piastoktól való leszármazásában keresendő. Már Karácsonyi János is megjegyezte, hogy a László név a szláv Vladislav névalak magyarosított változata.²⁵⁶³ Karácsonyi szerint Béla feleségének nagy befolyása lehetett gyermekei névadására, hiszen Herman (Władysław Herman) nevű bátyjának a nevét adta másodszülött fiának, amelynek szláv megfelelője a Vladislav, ami az ó-szláv nyelvben 'úrfit', azaz a 'kormányzó fiát' jelentette.²⁵⁶⁴ E nézet mára már meghaladottá vált, hiszen ismert, hogy a név a 'dicsőséges' illetve a 'dicsőség birtokosa' jelentéstartalommal kapcsolható össze,²⁵⁶⁵ és a kutatás azt is tisztázta, hogy Béla feleségének nem volt ilyen nevű bátyja, ugyanis Władysław a királyné unokaöcse volt. Wertner Mór ezzel szemben úgy vélte, hogy László nevét nagyapja, Szár László után kapta.²⁵⁶⁶ Wertner munkájának megjelenése után a magyar történetírás tisztázta, hogy Bélának és testvéreinek az utódai nem Szár Lászlótól, hanem Vazultól származtak,²⁵⁶⁷ ennél fogva Wertner érvelése nem állja meg a helyét.

Nagy valószínűséggel azonban igaza van Karácsonyinak abban, hogy László anyjának és a Piast udvarnak a befolyása érezhető gyermek névadásában. Ismert, hogy I. (Megújító) Kázmér lengyel fejedelemnek – a szent király nagybátyjának – a Lászlóval körülbelül egy

²⁵⁶¹ „*Erat enim magnus, secundum nomen suum maximum. Nam si ethymologie nominis eius alludamus, Ladizlaus, quasi laus divinitus data populo dicitur. Laos enim populus interpretatur, dosis autem dans vel dativo sive datum. Prima enim sillaba nominis eius laus est per paragogen.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 131. 404. Vö. BRADÁCS, Szent László a német és cseh történetírásban. 126.

²⁵⁶² KK 207. 557. jsz.

²⁵⁶³ KARÁCSONYI, Szent László király. 13–14.

²⁵⁶⁴ KARÁCSONYI, Szent László király. 13.

²⁵⁶⁵ KK. 207. 557 jsz. Vö. KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 116.

²⁵⁶⁶ WERTNER, Az Árpádok. 189.

²⁵⁶⁷ VÁCZY, Vazul-hagyomány. 304–338.

időben született fiát szintén Vladislavnak keresztelték,²⁵⁶⁸ amely a mai lengyel helyesírás szerint Władysławnak írandó. A lengyel kutatás úgy tartja, hogy mivel a 'szláv, slav' végű nevek nagyon gyakoriak és népszerűek voltak a Kijevi Rusz területén, és mivel Kázmérnak Dobroniega személyében Rurik hercegnő volt a felesége, a név minden valószínűség szerint kijevi hatásokat tükröz.²⁵⁶⁹ Annyi bizonyos, hogy sem az Árpádoknál, sem a Piastoknál e név a család felmenői között nem fordult még elő. Egyedül Szár László képezhet kivételt, azonban ő minden valószínűség szerint magyar nevet is viselt, ahogyan kortársai is. Szár Lászlóval kapcsolatosan a krónika röviden megjegyezte, hogy *Ruscia* földjéről hozatott feleséget magának,²⁵⁷⁰ általánosságban ezzel szokás az Árpádoknál szokatlan nevét magyarázni. Vélekedésünk szerint nem kizárható azonban, hogy Szár László Kijevi Ruszból származó neje krónikánk későbbi betoldásának eredményeképpen rögzült a köztudatban, amely nem függetleníthető a magyar narratív hagyományban több ponton is felbukkanó genealógiai hamisítástól, amely a Vazul-fiak biológiai apjuktól való eltávolítását vonta maga után.²⁵⁷¹

Ismertebb névalakok

Ladislaus,²⁵⁷² Ladizlaus,²⁵⁷³

²⁵⁶⁸ JASIŃSKI, Rodowód. 158–162.

²⁵⁶⁹ JASIŃSKI, Rodowód. 159; A Rusz fejedelmeinek névadási gyakorlatához I. FONT, Névadási gyakorlat. 31–42.

²⁵⁷⁰ „[...] *Calvi Ladizlai, qui uxorem de Ruthenia dicitur accepisse, ex qua tres isti fratres generantur.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 87. 344.

²⁵⁷¹ Vö. a melléklet Szár László házassági kapcsolatáról szóló részével 311–313.

²⁵⁷² Simonis de Keza *Gesta Hungarorum*. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 180–182, 185; *Chronicon Zagrabiense*. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 204–205, 208–209; *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 299, 317, 335, 345, 353, 366, 368–369, 371, 377, 380–382, 385–392, 394, 401–404, 406–409, 413, 416, 419–421, 439; *Chronicon Poseniense*. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 35, 37, 40. *Chronicon Monacense*. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 57, 70, 72, 75–79; *Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum*. Ed. Eugenius Travník SRH. II. 138, 169, 177, 258, 266, 269–270; *Chronicon Hungarico-Polonicum*. Ed. Iosephus Deér SRH. II. 320; *Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta*. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 332–333; *Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta*. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 400, 433–434; *Legenda Sancti Emerici ducis*. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 459–460; *Legenda Sancti Gerardi episcopi*. Ed. Emericus Madzsar SRH. II. 479, 506; *Legenda Sancti Ladislai regis*. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 515–516, 519, 521–523, 525–527; *Rogerii Carmen Miserabile*. Ed. Ladislaus Juhász SRH. II. 552. ZÁVODSZKY, Törvények. 157.

²⁵⁷³ *Annales Posenienses*. Ed. Emericus Madzsar SRH. I. 126; Simonis de Keza *Gesta Hungarorum*. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 180; *Chronicon Zagrabiense*. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 203, 205, 208–209; *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 299, 317, 335, 345, 353, 366, 368–369, 371, 377, 380–382, 385–392, 394, 401–404, 406–409, 413, 416, 419–421, 439; *Chronicon Poseniense*. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 40; *Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta*. Ed. Emma Bartoniek SRH. II; *Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta*. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 433–434; *Legenda Sancti Ladislai regis*. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 515, 525; DHA I. 223, 265; Ekkehardi Uraugiensis *Chronica*. Ed. Waitz, G. MGH SS VI. 207.

Latislaus,²⁵⁷⁴ Latizlaus,²⁵⁷⁵ Ladislavus,²⁵⁷⁶ Ladislavus,²⁵⁷⁷ Latezlaus,²⁵⁷⁸ Latisclauus,²⁵⁷⁹
Ladislaus,²⁵⁸⁰ Wladizlaus,²⁵⁸¹ Wladislaus,²⁵⁸² Wladislauus,²⁵⁸³ Lasla,²⁵⁸⁴ Ladisla,²⁵⁸⁵
Laslaus,²⁵⁸⁶ Laslo,²⁵⁸⁷ Leslo²⁵⁸⁸

Származás

Szent László király származásával kapcsolatosan e helyen csak röviden érdemes arra utalni – hiszen testvérei családi viszonyainak ismertetésekor már sor került erre –, hogy nagyapja, akit a régebbi kutatás tévesen Szár Lászlóval azonosított, bizonyosan Vazul volt. László anyja révén rokonságban állt a Piastokkal és az Ezzókkal, a lotharingiai palotagrófok nemzetségével. A kutatás testvérei közt tarja számon bátyját, I. Géza királyt, öccsét, Lampert herceget és húgait, Zsófiát, Ilonát, Eufémiát és egy másik leányt, akinek a nevét nem ismerjük.²⁵⁸⁹ Eufémiával származásával kapcsolatban a lengyel genealógiai kutatás felvette, hogy esetleg I. András leánya lehetett, ezt a nézetet a magyarországi történetírás egy része is magáévá tette, nézetünk szerint azonban minden jel arra utal, hogy Eufémiát I. László húgának kell tartanunk.²⁵⁹⁰

Születési idő

Szent László születési idejének meghatározásakor – hasonlóan testvéreihez – csak becslésekre hagyatkozhatunk. Ahogyan azt már I. Géza kapcsán is kifejtettük, a kérdés a

²⁵⁷⁴ Chronicon Posoniense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 38–39; Bernoldi Chronicon. Ed. Robinson, I. S. MGH SRG NS XIV. 435;

²⁵⁷⁵ Chronicon Posoniense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 39–40, 45.

²⁵⁷⁶ Legenda Sancti Emerici ducis. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 460.

²⁵⁷⁷ Legenda Sancti Emerici ducis. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 459.

²⁵⁷⁸ Manegoldi ad Gebehardum liber. Ed. Francke, K. MGH Libel. I. 364.

²⁵⁷⁹ DHA I. 268.

²⁵⁸⁰ WINZER, S. Gilles. 184.

²⁵⁸¹ Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 435; Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. 146, 155.

²⁵⁸² Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. 52.

²⁵⁸³ Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. 53, 54, 55, 70, 71.

²⁵⁸⁴ Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 150, 176–177, 179, 181–185, 187–193; Chronicon, quod conservatur in Monte S. Georgii. Ed. Béla Pukánszky SRH. II. 280.

²⁵⁸⁵ Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 161, 177, 181–182.

²⁵⁸⁶ Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 182.

²⁵⁸⁷ Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 181.

²⁵⁸⁸ Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 150.

²⁵⁸⁹ Szent László leszármazásának rövid összefoglalására I. BRADÁCS, Szent László a német és cseh történetírásban. 125–126.

²⁵⁹⁰ BÁLING, András, Béla és Eufémia. 155–161.

körül forog, hogy I. Béla házassági idejét milyen dátumok közé helyezzük. Annyi bizonyos, hogy Béla Lengyelországban kelt egybe feleségével, II. Mieszko király leányával, akinek a neve Richeza és Adelheid alakban rögzült a magyar historiográfiában. Az igazság azonban az, hogy Szent László édesanyjának a nevét nem ismerjük.²⁵⁹¹ A 14. századi krónikakompozíció elmondja, hogy Géza és öccse, László Lengyelországban születtek, ellenben testvéreikkel, akik már Magyarországon jöttek világra.²⁵⁹² Mivel Béla és családja András király hívó szavára 1048 során tértek vissza a Magyar Királyságba, ezért a hercegek, tehát László is, csak ezt megelőzően előtt születhettek. Szintén a krónika tudósít arról, hogy Salamon 1058. évi koronázáshoz mind Géza, mind László beleegyezésére szükség volt, tehát vélhetőleg ekkor már mindketten elérték a nagykorúságot, esetleg közel álltak hozzá. Béla házasságkötésének az idejével kapcsolatosan nem beszélhetünk konszenzusról, a legújabb lengyelországi genealógiai kutatás 1043 és 1045 közé helyezi az eseményt,²⁵⁹³ a korábbi historiográfia az 1039. esztendő is komolyan fontolóra vette.²⁵⁹⁴ Kristó Gyula a Magyarország történetét felölelő ún. „tíz kötetes” szintézisben László születési idejét az 1046 körüli években jelölte meg,²⁵⁹⁵ amely egybecseng Karácsonyi János nézetével.²⁵⁹⁶ Makk Ferenc az eseményt valamivel korábbra, 1040 környékére helyezte.²⁵⁹⁷ Wertner Mór szerint László születésére legkésőbb az 1040. esztendő során kerülhetett sor.²⁵⁹⁸ A felsorolást lehetne még folytatni, azonban talán ennyi is elégedő annak érzékeltetésére, hogy rámutassunk arra, Szent László király pontos születési dátuma jelen forrásadottságok mellett nem határozható meg egyértelműen. A korábbi magyar történetírásban elterjedt, hogy születésének és későbbi szentté avatásának a napja egybeesik, ez azonban forrásokkal nem igazolható. Ezen felül ismert, hogy a Pray György által meghatározott február 2. helyett Lászlót 1192. június 27-én iktatták a szentek sorába.²⁵⁹⁹ I. Béla házasságkötése, illetve I. Géza világrajövetelének becsült dátuma alapján László király lengyelországi születése valamikor az 1040-es évek első harmadára tehető.

Házassági kapcsolat

²⁵⁹¹ BÁLING, András, Béla és Eufémia. 156.

²⁵⁹² „Porro dux Bela in Polonia genuit liberos Geysam et Ladizlaum, in Hungaria autem genuit Lampertum et filias.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 345.

²⁵⁹³ JASIŃSKI, Rodowód. 150.

²⁵⁹⁴ BALZER, Genealogia Piastów. 167.

²⁵⁹⁵ MT. I/2. 894.

²⁵⁹⁶ KARÁCSONYI, Szent László király. 13.

²⁵⁹⁷ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 116.

²⁵⁹⁸ WERTNER, Az Árpádok. 189.

²⁵⁹⁹ KLANICZAY, Az uralkodók szentsége. 159.

A magyar genealógiai kutatás mára már tisztázta, hogy László felesége Adelheid, Rheinfeldeni Rudolf sváb herceg és Savoyai Adelheid házasságából származott. A frigy körüli viták tisztázása, amelynek kezdetei még Pray György és Cornides Dániel koráig nyúlnak vissza, Wertner Mór nevéhez fűződik. A félreértések abból fakadtak, hogy egy sor forrás,²⁶⁰⁰ – többek között Konstanzi Bertold és a Hildesheimi Évkönyv is – arról számol be, hogy Adelheid és testvére Berthold 1090 során hunytak el. Ugyanakkor pontosan erre az évre esik Zähringeni Berthold hasonló nevű fiának a halála is, ennél fogva a korábbi kutatás úgy vélte, Szent László felesége a karintiai herceg leánya lehetett. Wertner Mórnak sikerült tisztáznia, hogy a források egy része Berthold sváb herceg elhunytára utalnak, azaz Adelheid a IV. Henrik ellenében megválasztott Rheinfeldeni Rudolf német ellenkirály leánya volt.²⁶⁰¹

László feleségéről több magyar és külföldi oklevél is tájékoztat. Az 1082. április 29-i keltezésű, a veszprémi Szent Mihály egyház birtokainak összeírásáról szóló hamis oklevél,²⁶⁰² arról emlékezett meg, hogy Szent László felesége a Zala megyei Merenye prédiumon terjedelmes földeket, jókora erdőséget, több szőlőt, nyolcvan hospes jobbágyot, tizenegy szántót, hat halászt, két erdőővőt és hét szolgálonőt adományozott a nevezett eklézsia számára.²⁶⁰³ Imre király 1203. évi hiteles oklevele²⁶⁰⁴ olyanformán erősítette meg az adományt, hogy a hamis, Szent László nevében kiállított oklevelet meg sem említette, azaz tartalma nem származhatott a fentebb citált 1082. évi diplomából.²⁶⁰⁵ Az oklevél nem árulja el a királyné nevét, azonban az 1203. évi megerősítés alapján ismert, hogy a Szent László feleségét *Adultheyt*nek hívták.²⁶⁰⁶ A fekete-erdei Sankt Blasien kolostor 1079 és 1086 közé keltezett donációs oklevelében is feltűnik a magyar királyné felesége, amely egyben megerősíti, hogy az Adelheid nevet viselte.²⁶⁰⁷

A házasságkötés idejét nagyjából behatárolják a Birodalomban, Magyarországon és a pápai udvarban zajló korabeli események.²⁶⁰⁸ Közismert, hogy Rudolfot 1077. március 15-

²⁶⁰⁰ WERTNER, Az Árpádok. 195.

²⁶⁰¹ A vitáról és Wertner állásfoglalásáról I. WERTNER, Az Árpádok. 194–205.

²⁶⁰² DHA I. nr. 81. 228–240.

²⁶⁰³ „*In predio Merena quod uxor nostra concessit ecclesia Sancti Mykaelis de nostra voluntate, habet ecclesia magnam terram, bonam silvam, plures vineas, metis certis circumdando, iobagiones hospites LXXX, (aratores XI, piscatores) VI, custodes silve duos et ancillas VII.*” DHA I. nr. 81. 238–239.

²⁶⁰⁴ SZENTPÉTERY, Kritikai jegyzék. 66. 205. sz.

²⁶⁰⁵ ZSOLDOS, Árpádok és asszonyaik. 33.

²⁶⁰⁶ „[...] *quod cum in predio Merena, quod gloriosa regina Adultheyt, vxor videlicet memorie regis Ladislai [...]*” CD IX/7. 640–641.

²⁶⁰⁷ „*Filia eorum Adilheida regina que nupsit regi Ungariorum.*” ill. “[...] *progenitoribus Rodolfo [...] rege et Adilheida [...] regina matertera Heinrichi quarti inperatoris [...]*” Urkundenbuch des Klosters Sankt Blasien im Schwarzwald. Ed. Braun, J. W. 47; St. Blasien és Adelheid kapcsolataira legutóbb: KOSZTA, Bencés szerzetesség. 273–274.

²⁶⁰⁸ A Szent László korabeli Európa viszonyaihoz I. OROSZ, Európa Szent László korában. 8–20.

én Forchheimban választották IV. Henrik ellenében királlyá.²⁶⁰⁹ Lászlónak, aki sógora, Magnus szász herceg révén már kapcsolatban állt Henrik ellenzékével, természetes szövetségesnek kínálkozott Rudolf, hiszen Magyarországon az a Salamon okozta a legtöbb gondot neki, aki Henrik sógora is volt egyben.²⁶¹⁰ 1078 pünkösdjén a Goslarban, Rudolf udvarában a francia uralkodó, a flandriai gróf és a magyar király követei is megjelentek,²⁶¹¹ ekkor kerülhetett sor a házasságkötésre is, amely egybecseng Wertner Mór megállapításaival.²⁶¹² Rudolf és László szövetsége a király házasságával hivatalos formát is nyert.²⁶¹³ Adelheid igen előkelő származással büszkélkedhetett, hiszen apja nemzetsége vélhetőleg a burgundi királyi ház egyik mellékágából származott.²⁶¹⁴ A rheinfeledeni grófok dinasztija ebben az időben a császári családdal is rokonságban állt, mivel Rudolf első felesége Matilda, III. Henrik és Poitou Ágnes frigyéből származott, azaz Rudolf IV. Henrik sógora volt.²⁶¹⁵ Adelheid azonban nem ebből, hanem Rudolf második házasságából származott, erre utal a névválasztás is, hiszen a magyar királyné anyját szintén Adelheidnek hívták, aki a torinói örgrófok nemzetségéhez tartozott. Anyai nagyapjának is ismerjük a nevét, Odelrichnak hívták, aki az Arduinok nemzetségéhez tartozott. Adelheid anyai felmenői a 10. század közepétől egészen a 11. század végéig későbbi Piemont nagy részét az tartották uralmuk alatt.²⁶¹⁶

László és Adelheid frigyének a datálása azonban felvet egy újabb problémát, ugyanis a házasság megkötésekor László körülbelül a harmincas éveinek a közepén járhatott, és a 11. században elég szokatlannak számított, ha egy uralkodó élete derekán nősül először, ugyanis az utódok nemzése volt a házasságok egyik legfőbb célja. Ez alapján arra szokás következtetni, hogy a király Adelheiddel való egybekelését megelőzően is nős lehetett, első felesége tehát valószínűleg valamikor 1078 előtt halhatott meg.²⁶¹⁷ Szent László király első, feltételezett feleségéről azonban semmit sem tudunk. A forrásokban ugyanis utalás sincsen a királynéra, ennél fogva nevének és származásának felderítése sem lehetséges.²⁶¹⁸ Wertner Mór ezt a hipotézist még nem tüntette fel munkájában, egyedül Adelheiddal számolt Szent

²⁶⁰⁹ STURVE, Rudolf von Rheinfelden. in LexMa 7. 1070–1071.

²⁶¹⁰ MAKK, Külpolitika. 114. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 176–177. és KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 128–129. Vö. KERBL, Byzantinische Prinzessinnen. 7.

²⁶¹¹ BARÁNY, Magyarország, Bizánc és a Nyugat. 194.

²⁶¹² WERTNER, Az Árpádok. 204. Genealógiai tábla.

²⁶¹³ Szent László külpolitikájához I. BRADÁCS, Szent László a német és cseh történetírásban. 130–142. Vö. MAKK, Külpolitika. 109–138. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 168–211.

²⁶¹⁴ STURVE, Rheinfeldener. In LexMa 7. 783–784.

²⁶¹⁵ STURVE, Rudolf von Rheinfelden. in LexMa 7. 1070–1071.

²⁶¹⁶ SERGI, Adelheid von Turin. in LexMa 1. 147.

²⁶¹⁷ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 129.

²⁶¹⁸ Karácsonyi János már felfigyelt erre, a problémát úgy oldotta meg, hogy egy közelebből ismeretlen magyar előkelő leányát tette meg László első feleségének, azonban mindennek igazolására semmilyen forrást nem tudott felhozni. I. KARÁCSONYI, Szent László király. 74.

László családi kapcsolatának tárgyalásakor. E korábbi házasság feltételezését tovább indokolja a király által alapított somogyvári Szent Egyed monostor alapításáról és megadományozásáról szóló 1091. évi oklevél is, amelynek tanúnévsorában szerepel egy bizonyos *Gerazclauus filius regis Rutenorum*, akit a diploma a király vejének tüntet fel.²⁶¹⁹ Szent László vejét ugyan a magyar kutatásnak sikerült Jaroszlav Szvjatopolcsiccsal, Izjaszlav Jaroszlavics kijevi nagyfejedelem unokájával azonosítani,²⁶²⁰ azonban a Rurikidák nemzetségéből származó herceg feleségének nevét nem ismerjük. Amennyiben 1091 során e házasság már megkötött, úgy nehezen képzelhető el, hogy László leánya attól az Adelheidtől származna, akit 1078 folyamán vett feleségül, hiszen ebben az esetben Jaroszlav neje az oklevél kiadásának az idején a leghelyesebb esetben is csak 12 éves lehetett volna.²⁶²¹

Sajnálatos módon nem tudunk sokkal többet elmondani László második feleségének, Adelheidnek a genealógiai adatairól sem. Mivel születési idejét a források nem őrizték meg, ezért csak becslésekre hagyatkozhatunk. Abból érdemes kiindulni, hogy 1078 során Adelheid már biztosan felnőttkorban volt, hiszen ekkor kelt egybe a magyar királlyal. Ennek alapján nézetünk szerint az 1060-as évek eleje jöhet számításba, talán az 1063 és 1065 közötti időszak. Ezt a hipotézist erősítik továbbá bizonyos szakirodalmi vélekedések is, amelyek Adelheid és Rudolf házasságát, azaz Szent László nejének szüleinek egybekelését az 1060-as évek kezdetére teszik.²⁶²² Az elképzelés a forrásadatoknak sem mond ellent, hiszen Reichenauai Berthold krónikája szerint Adelheid anyja, Rudolf második felesége 1079 során hunyt el.²⁶²³ Szent László feleségének további életadatai homályosak, haláláról a *Necrologium Seonense* tudósít, amely szerint 1090. május 3-án érte a halál.²⁶²⁴ Bizonyos szakirodalmi vélekedések szerint elképzelhető, hogy a veszprémi egyházban helyezték örök nyugalomra.²⁶²⁵

Gyermekek

Mivel Szent László házassági kapcsolatát hosszú ideig homály övezte, a 15. század végén alkotó Petrus Ransanus egyenesen úgy vélte, hogy László „*mivel cölibátusban élt, nem voltak*

²⁶¹⁹ „[...] *Gerazclauus filius regis Rutenorum gener ipsius* [...]” DHA I. nr. 88. 268.

²⁶²⁰ FONT, Rurikida fejedelmek. 134–135.

²⁶²¹ ZSOLDOS, Árpádok és asszonyaik. 186. 21. jsz.

²⁶²² Rheinfeldeni Rudolf családjának részletes genealógia adataihoz I. HLAWITSCHKA, Herkunft. 175–220.

²⁶²³ „*Uxoris vero regis Ruodolfi nomine Adelheit, filia Adelheide marchionisse, soror Berthe regine uxoris Heinrici, [...] moriens spiritum suum commendavit, et ad monasterium sancti Blasii cum omnifario exequiali debito officiose statis sepeliebatur.*” Bertholdi Chronicon. Ed. Robinson, I. S. MGH SRG NS XIV. ad a. 1079. 358.

²⁶²⁴ „*5. non. Mai. Adelheit regina Ungarorum.*” Necrologium Seonense. Ed. Herzberg-Fänkel MGH Necr. II. 224. Vö. „*Soror quoque praefati ducis, regina Ungarorum, eodem mense obiit.*” Bernoldi Chronicon. Ed. Robinson, I. S. MGH SRG NS XIV. ad a. 1090. 481.

²⁶²⁵ UZSOKI, Gizella sírja. 142–143.

gyermekét.”²⁶²⁶ Ransanus vélhetően eltért az általa használt forrástól, hiszen a krónikakompozíció világosan fogalmaz, amikor elmondja, hogy Piroska, a bizánci császárné László leánya volt.²⁶²⁷ Utóbbi híradást hitelesnek kell elfogadnunk, hiszen egyfelől Ióánnész Zónarasz bizánci jogtudós és teológus történeti munkája is megerősíti, hogy Ióánnész Komnénosz császár a magyar király leányával kelt egybe,²⁶²⁸ másfelől Anna Komnéné az említett császár nővére is beszámolt erről. *Alexiad* c. történeti művében. Anna elmondása szerint a dákok királya, a császár „nászura” volt. Közismert, hogy a forrásban a magyarokra sok esetben dákokként hivatkozik a szerző, így az említett idézet bizonyosan Piroska és II. Ióánnész császár frigyére utal.²⁶²⁹

Szent László házassági kapcsolataiból két leánygyermeknek a születése igazolható forrásadatokkal. Fiatalabbnak az a leány minősül, akiről a király házassági kapcsolatának bemutatása során már szóltunk. Nevét nem ismerjük, történeti létéről is csak a fentebb citált 1091. évi oklevél ad felvilágosítást. A fentiekben elmondottak alapján vélhetőleg e névtelen hercegnő László első, közelebbiről ismeretlen házassági összeköttetéséből született. A Jaroszlav és Szent László leánya közötti házasság beleillik abba a folyamatba, amely során az Árpádok Vazul-ága leginkább Lengyelország és Kijev felé létesített dinasztikus kapcsolatokat. László Jaroszlav nagyapjával, a Kijevi fejedelmi széket többször is elfoglaló Izjaszlav Jaroszlavics fejedelemmel szorosabb kapcsolatban állt, mivel a magyar uralkodó és Izjaszlav egyaránt rokonságban álltak a Piastokkal, ugyanis a kijevi fejedelem felesége, Gertrúd I. Béla feleségének a testvére, azaz László nagynénje volt.²⁶³⁰ Nem véletlen tehát, hogy a mogyoródi csata előestéjén László éppen *de Ruscia*²⁶³¹ próbált meg legelőször segítséget szerezni Salamon ellenében. Szvjatopolk, Jaroszlav apja végül 1093 során, nagybátyja országlása után lett Kijev nagyfejedelme, fiának, László vejének pedig átengedte Volhíniát.²⁶³² Szvjatopolk a későbbiekben a PVL szerint Jaroszlavot küldte a

²⁶²⁶ „Huic regni nulli (cum vitam egerit caelibem) liberi fuere, at Geisa eius frater duos reliquerat filios, Colimanum et Almum, eos moriens (parvuli nanque tum erant) Ladislai commiserat fidei.” Petrus Ransanus: Epithoma rerum Hungarorum. Curam gerebat: Petrus Kulcsár. Index XIII. 115; Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata. Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet. 131.

²⁶²⁷ „Interea imperatrix Constantinopolitana, filia regis Ladislai nomine Pyrisk nunciavit regi Stephano dicens regem Hungarie esse hominem suum.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 156. 439–440.

²⁶²⁸ „[...] jóval előbb feleségül vette a magyarok népe fejedelmének a leányát, és gyermekek atyja volt.” ÁMTBF 101. Moravcsik Gyula fordítása.

²⁶²⁹ „[...] a dákoktól a királynak, öfelsége nászurának részéről érkezett küldöttek, Peres ispán és Simon.” ÁMTBF 107. ill. Uo. 17. jsz. Moravcsik Gyula fordítása.

²⁶³⁰ JASIŃSKI, Rodowód. 144–146.

²⁶³¹ „Sed fratrem suum Ladizlauum misit in Bohemiam, quia iam tunc reversus erat de Ruscia sine subsidio, ut rogaret Otthonem ducem Bohemorum, ut ipsis in necessitate positus auxiliaretur.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 115. 381.

²⁶³² FONT, Rurikida fejedelmek. 134–135.

magyarokhoz,²⁶³³ hogy segítséget kérjen a Rurikidák családi torzsalkodásiban. Jaroszlav feleségéről azonban a PVL sem árul el semmit, sőt a későbbi krónikák már csak lengyel feleségét említik, vélhetően tehát Jaroszlav többször is megnősült, László király lánya talán az első felesége lehetett, az ebből a frigyből származó gyermekeiről nem rendelkezünk ismeretekkel.²⁶³⁴ A magyar krónikaszerkesztmény a továbbiakban egy érdekes adalékkal szolgál a Kálmán²⁶³⁵ és II. István királyok²⁶³⁶ uralkodási idején a Rusz területére irányuló magyar hadjáratokkal kapcsolatban. A kútfő elmondása szerint II. István nagy haddal vonult a Rusz területére, hogy egy bizonyos *Bezen dux* segítségére legyen, illetve apjának, Kálmánnak korábbi katonai kudarcát megbosszulja.²⁶³⁷ A forráshely Bezent ugyan a németekkel hozta kapcsolatba (*dux Teutonicorum*), vélhetően azonban az adat Jaroszlavra, László vejére vonatkozik, aki tehát II. István idején az Árpádokhoz fordult segítségért.

Valamivel könnyebb dolgunk van László fiatalabb leányának, Piroskának,²⁶³⁸ vagy ahogyan Bizáncban nevezték, Iréné portréjának megrajzolásakor. Volt már róla szó, hogy Piroska alakja nemcsak Ióannész Zónarasz és Anna Komnéné történeti munkáiban, hanem a krónikakompozíció lapjain is feltűnik. Ióannész Kinnamosz is beszámolt a király leányáról, történeti tárgyú munkájában így írt Piroskáról: „*Ióannész császár ugyanis László leányát, Eirenét vette feleségül, aki nagy szerénységgel tűnt ki, s a legnagyobb mértékben erényekkel ékes volt.*”²⁶³⁹ Annak ellenére, hogy Kinnamosz műve ugyan a házasságkötésnél csak jóval később, valamikor az 1180 és 1183 közti időszakban keletkezett,²⁶⁴⁰ illetve számos megbízhatatlan értesüléssel rendelkezik a magyar történelemre nézve, nincs okunk kételkedni e rövid híradás hitelében, amely egyben a magyar hercegnő görög nevét is megörökítette. Piroskát halála

²⁶³³ „*Szvjatopolk Vlagyimir trónjára a saját fiát, Msztyiszlavot ültette, aki egyik ágyasától született. Jaroszlávot pedig elküldte a magyarokhoz (v Ugyr), hogy segítségül hívja a magyarokat Volodar ellen.*” Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ed. Balogh László - Kovács Szilvia. Ford. Ferincz István Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. 201–202. Ferincz István fordítása.

²⁶³⁴ Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ed. Balogh László - Kovács Szilvia. Ford. Ferincz István Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. 203. 940 jsz. Vö. FONT, Rurikida fejedelmek. 135.

²⁶³⁵ „*Post hec autem rex invasit Rusciam, et ducissa Rutenorum nomine Lanea eiusdem regis, venit obviam regi, pedibus provoluta obsecrabat regem cum lacrimis, ne disperderet gentem illam.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 145. 423–424.

²⁶³⁶ „*Venit itaque dux Teutonicorum nomine Bezen ad regem et conquestus ei est, ut frater suus eum de ducatu eiecisset, rogans que regis clementiam, ut in propria persona sua ipsum adiuvaret. Rex autem Stephanus volens iniuriam patris sui, regis Colomani vindicare, promisit ducem adiuturum et collecto exercitu ivit in Rusciam.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 155. 438.

²⁶³⁷ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 437. 4. jsz. Vö. KK 213. 688 jsz. ill. FONT, Rurikida fejedelmek. 135.

²⁶³⁸ KK. c. 156. „*Interea imperatrix Constantinopolitana, filia regis Ladizlai nomine Pyrisk nunciavit regi Stephano dicens regem Hungarie esse hominem suum.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 156. 439–440.

²⁶³⁹ ÁMTBF 195. Moravcsik Gyula fordítása.

²⁶⁴⁰ *Deeds of John Manuel Comnenus by John Kinnamos.* Translated by Charles M. Brand. 4. ill. ÁMTBF 194.

után a görögkeleti egyház a szentjei sorába iktatta, így akár hagiográfiájából²⁶⁴¹ is meríthetett Kinnamosz, amikor Szent László leányának jellemét megrajzolta. Piroska frigyére László elhunytá után került sor, azaz Kálmán király idejére tehető az Árpádok és a Komnénoszok közti dinasztikus kapcsolat. A magyar historiográfia meggyőzően tisztázta, hogy a frigy összefüggésben áll a László idejében megindult, majd Kálmán uralkodása alatt befejeződött horvátországi és dalmáciai hódításokkal.²⁶⁴² Az 1118. esztendőől császárként uralkodó Ióannesz Komnénosz és Piroska frigyéből számos gyermek született, többek közt az a Manuél is, aki sikeresen avatkozott be rokonainak a 12. századi trónharcaiba.

Halála

Szent László király haláláról több forrás is tájékoztat. A Pozsonyi Évkönyv az 1097. évre helyezi a király halálát,²⁶⁴³ azonban a Zágrábi Krónika szerint Szent László, Béla király másodszülött fia, 1095. augusztus kalendájának negyedik napján²⁶⁴⁴ hunyt el.²⁶⁴⁵ Utóbbi forrás adatát a 14. századi krónikakompozíció szinte szóról-szóra megerősíti.²⁶⁴⁶ A király halálának ideje körül ennek következtében konszenzus honol a kutatásban, ugyanez azonban nem mondható el Szent László temetkezési helyével kapcsolatban. Mátyás Flórián felvetése szerint Lászlót először az általa alapított somogyvári monostorban temették el, holttestét csak a későbbiekben vitték át Váradra.²⁶⁴⁷ Mátyás annak ellenére jutott erre a következtetésre, hogy a mérvadó források, a 14. századi krónikaszerkesztmény, Kézai és a Várad Krónika mit sem tud a somogyvári temetésről. A Szent László legenda viszont leírja, hogy a király temetését csodás körülmények övezték, mivel a kocsi, amely László holttestét szállította, magától indult el Váradra.²⁶⁴⁸ Ez a jelenet a későbbiekben a köztudatot is

²⁶⁴¹ ÁMTBF 113–121.

²⁶⁴² KAPITÁNYFY, Hungaro-Byzantina. 77–78.

²⁶⁴³ „1097. Ladizlaus rex obiit et frater Lampertus dux, quibus Colomannus et frater Almus succedunt in regnum.” ad a. 1097. Annales Posonienses. Ed. Emericus Madzar SRH. I. 126.

²⁶⁴⁴ A Képes Krónika magyar fordításában Bollók János július 30-át jelölte meg, mint a szent király elhunytát, a történeti kutatás azonban július 29-re teszi László halálát. KK 93. Vö. WERTNER, Az Árpádok. 190, MAKK, I. (Szt.) László. in KMTL 394–395, KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 133.

²⁶⁴⁵ „Post hec regnavit beatus rex Ladizlaus, filius secundus regis Bele, de quo supra, annis decem et novem, mensibus tribus. Hic multis meritoriis operibus percatis, prout superius ponitur, migravit ad Dominum anno Domini M^o centesimo (sic) quinto, IIII. Kalendas Augusti.” Chronicon Zagrabiense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. c. 9. 209.

²⁶⁴⁶ „Regnavit autem XIX. annis et mensibus tribus ac diebus tribus. Migravit autem ad Dominum anno Domini millesimo XC-o V-o IIII-o Kalendas Augusti, feria prima.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 141. 420.

²⁶⁴⁷ MÁTYÁS, Szent László és Imre királyok. 13–16.

²⁶⁴⁸ „Dum vero de corpore eius Waradium transferendo, ubi scilicet sepeliri se mandavrat, ob ardorem dierum canicularium et longitudinem vie fidelium hesitaret arbitrium et in Albensem ecclesiam, que proprius erat, videretur esse declinandum, venerunt iterum ad diversorium, ubi pre labore ac tristitia fatigati dormierunt. Cumque sopore gravati essent, curru in quo positum erat corpus eius, sine subvectione cuiuslibet animalis, recto itinere Waradium ultro

jelentősen formálta, hiszen annak ellenére, hogy a krónika nem tartalmazza szövegszerűen az esemény leírását, az eredetileg Bécsben őrzött Képes Krónika névtelen illuminátora megfestette azt, (51^r) és a későközépkori Szent Lászlóról szóló szentbeszédnek nagy része is megemlékezett erről.²⁶⁴⁹ Mátyás Flórián továbbá II. Paszkál pápa 1106. november 2-án kelt bullájára²⁶⁵⁰ hivatkozott, amely Szent László adományát erősítette meg. A kérdés a körül forog, hogy a bullában szereplő többszörösen összetett mondat, amely egy bizonyos holttest nyughelyéről szól, mely személyekre, és milyen temetkezési helyre értelmezhető, ugyanis az említett mondatban Szent László mellett Odilo Saint-Gilles-i apát és maga Szent Egyed is felbukkan. Ennélfogva a temetkezési helyként megjelölt monostor egyaránt jelölheti Somogyvárt és Saint Gilles-t is.²⁶⁵¹ A vita részletes ismertetésre terjedelmi okokból nem vállalkozhatunk – annál is inkább mivel korábban Solymosi László ezt már megtette²⁶⁵² –, azonban érdemes megjegyezni, hogy a magyar medievisztika szinte minden jelentős alakja állást foglalt már a kérdésben, ugyanis a Mátyás-féle elmélet elfogadottá vált a magyar historiográfiában és a tanulmány 1900. évi publikálása óta megjelent Szent Lászlóval kapcsolatos írásokban rendre előkerül.²⁶⁵³ 1972 során Bakay Kornél régészeti ásatásai során az említett pápai bullára is hivatkozva úgy vélte, hogy megtalálta a király nyughelyét.²⁶⁵⁴ A magyar kutatásban erősek voltak ugyanakkor azok a hangok is, amelyek nem osztották vagy fel sem vetették ezt a nézetet. Pauler Gyula²⁶⁵⁵ nem írt a somogyvári temetésről, ahogyan

ferebatur. Vigilantes autem et currum non invenientes contristati valde, ceperunt per loca discurrere, inveneruntque currum versus Waradium ultro currentem, et sanctum corpus in eo positum. Videntes itaque miraculum, quod videlicet corpus beati confessoris ad locum, ubi seppulturam ipse sibimet elegerat, divinitus portaretur, ei 'qui mirabilis est sanctis suis' gratias agentes, iter suum sine omni hesitatione versus Waradinum reduxerunt.” *Legenda Sancti Ladislai regis.* Ed. Emma Bartoniek SRH. II. c. 8. 522.

²⁶⁴⁹ SOLYMOSI, Somogyvári sír. 127.

²⁶⁵⁰ DHA I. nr. 129. 352–353.

²⁶⁵¹ „*Latisclaus si quidem bone memorie Ungarorum rex ad honorem Dei et sanctorum apostolorum Petri et Pauli in memoriam sancti confessoris Aegydi Semichensem fundavit ecclesiam et eam per manum Odilonis felicitis memorie predecessoris vestri monasterio Beati Aegydi, cui auctore Deo presides, obtulit, ubi et eius corpus venerabile requiescit, hanc nimirum oblationem pro animarum salute perpetratam nos largiente Deo Apostolice Sedis auctoritate firmamus, cui vestrum Flauiane Vallis cenobium ab eodem sancto Aegidio in salarium datum agnoscitur.*” DHA I. nr. 129. 352.

²⁶⁵² Solymosi László professzor 2011. évi tanulmányában részletesen ismertette a vitában résztvevő felek álláspontját és az általuk citált bizonyítékokat. I. SOLYMOSI, Somogyvári sír. 125–135.

²⁶⁵³ KARÁCSONYI, Szent László király. 93–96; GYÖRFFY, A "lovagszent". 561; KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 133; MAKK, I. (Szt.) László. in KMTL 394–395; ÍFMT 356. 1580. jsz; Szent László és Somogyvár. 10. (Györffy György), 37. (Magyar Kálmán), 56–57. (Fügedi Erik), 108. (Barna Gábor), 170. (Magyar Kálmán), 226. (Tóth Melinda), 266–267. (Levárdy Ferenc), 289. (L. Szabó Tünde).

²⁶⁵⁴ BAKAY, Feltárul a múlt? 279–280; BAKAY, Előzetes jelentés. 345; BAKAY, Második jelentés. 205.

²⁶⁵⁵ Pauler szóba hozta ugyan a somogyvári monostoralapítást, de nem tett említést arról, hogy László a kolostorban jelölte volna ki végső nyughelyét. Somogyvár Paulernél a „gallo-római” szellem magyarországi kisugárzójaként szerepel, amely a szerző szerint nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Szent László elzarándokoljon a Szentföldre. Erre a következtetésre a krónikakompozíció 139. fejezete adhat okot, amely szerint Szent Lászlót kérték fel az első keresztes hadjárat vezetésére. A II. Orbán által meghirdetett mozgalmat már a király nem élhette

Erdélyi László²⁶⁵⁶ és Hóman Bálint²⁶⁵⁷ sem. Legutóbb Solymosi László érvelt amellett, hogy László temetésére nem kerülhetett sor Somogyváron. Solymosi nemcsak az említett pápai bulla filológiai igényű elemzésével, az egyéb forrásadatok hiányával, a Váradra való áthelyezés kronológiai pontatlanságaival és a szentté avatási eljárások elemzésével cáfolta Szent László király somogyvári temetését,²⁶⁵⁸ hanem arra is felhívta a figyelmet, hogy „*interdiszciplináris tévhitről van szó.*”²⁶⁵⁹ Koszta László ezzel szemben azt hangsúlyozta, hogy László tudatosan készült a somogyvári temetkezésre, hiszen az Árpád-ház számos tagja végső nyughelyét a saját alapítású monostorban jelölte ki. Koszta érvelése szerint az sem mellékes, hogy a somogyvári patrocínium a Szent Egyed személyének tulajdonított jelentős „*bűnbocsánati hatalommal*” hozható összefüggésbe, amely Szent Lászlónak Oderisius montecassinói apáthoz írott levelében²⁶⁶⁰ nyer igazán értelmet. A szerző szerint a temetkezés ténye nemcsak írásos forrásokkal, hanem a monostor templomának méretei miatt régészetileg is igazoltó.²⁶⁶¹

Összegzés

Szent László királyban az egyik legjelentősebb középkori uralkodónkat tisztelhetjük. Alakjáról nemcsak a magyar, hanem a külhoni források is elismerően nyilatkoztak.²⁶⁶² Személyéről, törvényeiről, egyházalapításairól az általa kezdeményezett szentté avatásokról és uralkodásának számos aspektusáról tudományos igényű munkák sokasága áll rendelkezésre.²⁶⁶³ E rövid genealógiai tárgyú összegzésnek nem lehet tárgya az elősorolt témakörök szakirodalmának ismertetése. Szent László király származása mára már tisztázott, teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy I. Béla magyar király és I. Kázmér leánytestvérének a frigyéből származott. A magyar historiográfiában László király édesanyjának neve Richeza esetleg Adelheid alakban lelhető fel, azonban ahogyan ezt I. Béla és I. Géza életadatainak a bemutatásakor már elmondtuk, a névalak helyességében egyáltalán nem lehetünk biztosak.

meg, a forráshely talán egy tervezett zárandokútra utalhat, ahogy azt Pauler is vélte. PAULER, A magyar nemzet. I. 172. Vö. ÍFMT 411. 1798. jsz.

²⁶⁵⁶ ERDÉLYI, Árpádkor. 132.

²⁶⁵⁷ HÓMAN, Magyar Történet. I. 346.

²⁶⁵⁸ SOLYMOSI, Somogyvári sír. 135–142.

²⁶⁵⁹ SOLYMOSI, Somogyvári sír. 126.

²⁶⁶⁰ DHA I. nr. 91. 271–272.

²⁶⁶¹ KOSZTA, A korai magyar egyházszervezet. 415–416.

²⁶⁶² Szent László alakjának a külföldi forrásokban való ábrázolásához I. CSÁKÓ, Szent László uralkodása. 71–117; BRADÁCS, Szent László a német és cseh történetírásban. 118–145; BAGI, Szent László Gallus Anonymus gesztájában. 146–158.

²⁶⁶³ 2017 folyamán a Szent László emlékéhez kapcsolódó MTA-DE Lendület kutatócsoport konferenciakötettel tiszteltette a szent király emlékének, amely számos aspektusból vizsgálta László király személyét, uralkodásának körülményeit, Magyarország korabeli helyzetét és a király alakjának külhoni forrásokban való megjelenését. I. Európa és Magyarország Szent László korában. Szerk. Bárány Attila – Pósn László. Debrecen, 2017. passim.

László felmenőit apai oldalról egészen Vazulig, rajta keresztül Taksony fejedelemig tudjuk biztosan visszavezetni. Anyai részről forrásokkal is igazolhatóan I. Mieszko lengyel fejedelemig, illetve a lotharingiai Ezzók nemzetségének legkorábbi ágáig lehetséges László genealógiájának a megrajzolása. A magyar narratív források elmondása szerint László Gézával együtt Lengyelországban látta meg a napvilágot, fiatalabb testvérei azonban már Magyarországon születtek. A király születési idejének pontos meghatározása szinte lehetetlen, hiszen apjának, Béla királynak a lengyelországi tartózkodása is számos kérdést vet fel. A Vazul-fiak menekülése utáni időszak bemutatására leginkább csak hipotézisek felvetésére vállalkozhat a szakirodalom. Nézetünk szerint – amelyet részletesebben már Béla király genealógiai adatainak tárgyalás során is kifejtettünk –, László születése valamikor az 1040-es évek első harmadára, talán 1041 és 1043 közötti időszakra tehető. Béla legidősebb fiai gyermekkoruk első felét Lengyelországban töltötték, a Piast udvar befolyása László esetében a szülők névválasztásában is tetten érhető. Nevének értelme a nyelvészeti kutatások eredményének tükrében a 'dicsőséges' szó jelentéstartalmával adható vissza. Mivel a Piastoknál nem lelhető fel hasonló nevű ős, az Árpádok körében pedig csak az a Szár László hozható fel példának, akinek a felesége talán a Rusz területéről származott, igazat adhatunk Kazimierz Jasiński kutatásainak, amely szerint a névadás a Piastokkal több szálon is kapcsolatot ápoló Rurikidák által közvetített kulturális hatásának tekinthető.

László és Géza apjuk halála után kiegyeztek unokaöcsükkel, Salamonnal, azonban 1074 során fegyveres konfliktusba torkolló nyílt szakítás következett be az Árpád-házi hercegek között. László életét végigkísérte a Salamonnal szemben folytatott küzdelem, amelynek szálai a császári udvartól kezdve a pápai kúriáig nyúltak. A magyar historiográfiában lezajlott híres *idoneitas* és *legitimitas* vita is e korszakhoz köthető. László dinasztikus kapcsolatait szintén meghatározta a Salamonnal folytatott küzdelem. Első házasságáról szinte semmit sem tudunk, pusztán feltételezzük, hogy az Adelheiddel kötött frigy előtt a király már korábban is megnősülhetett, erre kronológiai megfontolások engednek következtetni. Szent László második házasságának egyértelmű politikai hátterét a magyar történetírás már feltárta, a legfontosabb érv Adelheid mellett László számára az lehetett, hogy Rudolffhoz, Adelheid apjához, a német ellenkirályhoz való csatlakozása gyengítette IV. Henrik és ezáltal Salamon pozícióit. A dinasztikus kapcsolat létrejötté valamikor Rudolf megválasztása utáni időszakra tehető, valószínűleg 1078 környékére. A király házasságaiból ugyan nem született olyan fiúgyermek, aki apja után megörökölhette volna a trónt, azonban források alapján ismert, hogy László feleségei két leánygyermeknek adtak életet. Természetesen nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét sem – ez egyébként elmondható az Árpád-ház minden tagjáról –, hogy Lászlónak születhettek olyan gyermekei is, akik esetleg korán, gyermekkorukban hunytak el, ennél fogva a történeti hagyomány nem emlékezett meg róluk.

Az idősebb leányról csak hézagos ismeretekkel rendelkezünk: a források nevét sem tartották fenn, azonban férjének kilétét sikerült kideríteni. Jaroszlav és László leányának a frigye az Árpádok és Rurikidák hosszútávú kapcsolataira is kihatással volt, hiszen még II. István korából is nyoma van annak, hogy Jaroszlav, László veje segítségért fordult a magyar királyi udvarhoz. Fiatalabb leánya, Piroska, aki a bizánci udvarban az Eiréné, Iréné nevet kapta, Ióannész Komnénosz bizánci császárhoz ment feleségül. A házasságkötés ugyan nem kapcsolható szorosan László királyhoz, hiszen a frigyre csak Kálmán uralkodásának az idején került sor, azonban nyilvánvalóan összefüggés vonható a László idejében megindult horvátországi, és a már Kálmán nevéhez köthető dalmáciai magyar hódítás és a frigy között. A házasságból született gyermekek, azaz László unokái, jelentős befolyást gyakoroltak a 12. századi magyar eseményekre, elegendő csak I. Manuél császárra és az Árpádok dinasztikus torzsalkodásaira gondolnunk.

László 1095. július 29-én hunyt el, a krónika beszámolója szerint éppen sógorának, Ottó morva hercegnek a megsegítésére igyekezett – aki egyébként oroszlánrészt vállalt abban, hogy Béla fiai a mogyoródi ütközetben megfutamították Salamon seregeit –, amikor súlyos betegségbe esett és meghalt. A krónikahely azonban bizonyosan később került összeszerkesztésre és vélhetőleg Kálmán csehországi hadjáratát örököltette meg.²⁶⁶⁴ Temetkezési helyével kapcsolatban elterjedt az a nézet, hogy először Somogyváron az általa alapított bencés monostorban temették el, testét csak később, valamikor a 12. század első harmadának végén vitték Váradra. A kutatás ugyan nem egységes a kérdésben, nézetünk szerint azonban a források nem feltétlenül igazolják László első, somogyvári temetését. A király halálának az idejét a Saint-Gilles-i monostor nekrológiuma is megőrizte.²⁶⁶⁵

²⁶⁶⁴ BAGI, Szent László csehországi hadjárata. 162–170.

²⁶⁶⁵ WINZER, S. Gilles. 184.

Lampert

Névalak

Lampert neve a magyar narratív forrásokban Lambertus, Lamprecht variánsaiban fordul elő. Az Árpádok körében a név szokatlan, egyedül Béla király fia viselte a dinasztia tagjai közül. Magyarországon azonban nem volt ismeretlen e név, hiszen a herceg ismeretlen nevű leánytestvére Hont-Pázmány nb. Lambert comeshez ment férjhez.²⁶⁶⁶ A név minden valószínűség szerint idegen eredetű, ugyanis a Lampert-Lambert nevű személyek a korban az *advena* nemzetségekhez köthetők.²⁶⁶⁷ Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a kulturális hatást, amely lengyelországi tartózkodása során érte Béla királyt, a herceg apját. Ismeretes, hogy a Béla felesége II. Mieszko házasságából született, a lengyel uralkodó pedig Lampert néven is ismert volt a korban, amelyről korabeli, Lengyelországon kívül keletkezett források is tudósítanak. Egyes lengyel szakirodalmi vélekedések szerint a névválasztás arra utalhat, hogy II. Mieszko eredetileg egyházi pályára készült. Az újabb kutatások fényében ez nem igazolható, hiszen a névválasztás nem volt szokatlan a Piastok körében, ugyanis a lengyel király nagyapjának, I. Mieszkónak is ismert ilyen nevű gyermeke. Valószínűleg Szent Lambert tisztelete érhető tetten a névválasztásban.²⁶⁶⁸ A herceg névadása mögött vélhetőleg Béla feleségének a hatása érezhető, ami Lampert bátyja, Szent László király esetében is megfigyelhető.²⁶⁶⁹

Ismertebb névalakok

Lampertus,²⁶⁷⁰ Lambertus,²⁶⁷¹ Lamprecht,²⁶⁷² Lompeerth²⁶⁷³

Származás

²⁶⁶⁶ Részletesen I. a melléklet I. Béla király gyermekeiről szóló részében. 385–387.

²⁶⁶⁷ A Hont-Pázmány nemhez I. VESZPRÉMY, Hont-Pázmány nem. in KMTL 269; KRISTÓ, Gizella kísérete. 233–240; KARÁCSONYI, A magyar nemzetségek. II. 182–239.

²⁶⁶⁸ JASIŃSKI, Rodowód. 113. Szent Lambert kultuszához I. TÓTH, Hoholt - Hahót. 285. különösen 185. jsz.

²⁶⁶⁹ Részletesen I a melléklet Szent László nevéről szóló részében. 432–433. II. Mieszko és Lampert herceg névazonosságára már Pauler Gyula is felfigyelt. PAULER, A magyar nemzet. I. 431. 225. jsz. Bizonyos vélekedések szerint a névválasztásban nem a Piast udvari hagyomány, hanem Lampert édesanyjának lotharingiai származásának tudható be. KLANICZAY, Szentté avatások. 19.

²⁶⁷⁰ Annales Posonienses. Ed. Emericus Madzsar SRH. I. 126; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 345, 380, 385, 421, 446; Chronicon Monacense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 72; Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 331, 335; DHA I. 309.

²⁶⁷¹ DHA I. 268.

²⁶⁷² Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 169.

²⁶⁷³ Érdy kódex. I-II. Ed. Volf, György Nyelvelméltár 4-5. II. 84.

A magyar krónikás hagyomány alapján bizton állítható, hogy Lampert herceg I. Béla és lengyel feleségének a házasságából született,²⁶⁷⁴ a királyi pár legifjabb fiúgyermekéként. Lampert felmenőit forrásadatokkal igazolhatóan egészen Taksony fejedelemig tudjuk visszavezetni, anyai ágról pedig a Lengyelország felett uralkodó Piastokkal és a Birodalmi elittel állt rokoni kapcsolatban. A magyar krónikakompozíciónak a Budai Krónika családjához tartozó szövegvariációja viszont Lampertet tette meg Álmos herceg apjának,²⁶⁷⁵ azaz a Képes Krónika szövegfiliációjától teljesen eltérő genealógiát közöl. A forráshely bizonyosan későbbi interpoláció során keletkezett, forrásértéke genealógiai szempontból több mint kétes.²⁶⁷⁶

Születési idő

Lampert születési idejének meghatározása forrásadatok hiányában igen nehéz vállalkozásnak tűnik. Támpontot a 14. századi krónikakompozíciónak a fentebb már idézett 88. fejezete adhat, amely elmondja, hogy Lampert bátyjaival ellentétben már Magyarországon született. Erre leghamarabb Béla hazahívásakor, azaz 1048 táján kerülhetett sor. Újabb fogódzkodót jelenthet a krónikának a mogyoródi ütközetet megelőző eseményeket bemutató része, amely szerint Lampert Lengyelországba sietett, hogy segítséget hozzanak.²⁶⁷⁷ Feltételezhető tehát, hogy a herceg ekkor már elérte a nagykorúságot. Wertner Mór a királyi herceg születési idejét 1049–1050 környékére tette, genealógiai táblázatában a harmadik gyermekként tüntette fel.²⁶⁷⁸

Házassági kapcsolat

Lampert házassági kapcsolatáról nincsen tudomásunk, ugyanakkor feltételezhető, hogy testvéreihez hasonlóan megnősült. A személyéhez kapcsolható titeli társaskáptalan Szent Bölcsesség patrocíniuma talán arra utalhat, hogy felesége Bizáncból származott, ám ennek igazolására semmilyen forrásadattal nem rendelkezünk.²⁶⁷⁹

Gyermekek

²⁶⁷⁴ „Porro dux Bela in Polonia genuit liberos Geysam et Ladizlaum, in Hungaria autem genuit Lampertum et filias.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 345.

²⁶⁷⁵ „Ipse enim Belam filium Almus ducis, filii Lamperti ducis, filii Bele regis dicti Gelen [...]” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 142. 421.

²⁶⁷⁶ vö. KRISTÓ, *Legitimitas*. 599.

²⁶⁷⁷ „Post vespere vero in monasterio Vyd et alii consuluerunt regi dicentes: Domine noveris, quod Ladizlaus in Rusciam ivit et Lampertus in Poloniam, conducere exercitum fratri eorum, duci Geyse: sepe consuluimus tibi, et nunc, veniat super ducem, qui venatur in Igfan, noctis in silentio impetum faciamus super eum, capiamus eum et oculos eius eruamus.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 114. 380.

²⁶⁷⁸ WERTNER, *Az Árpádok*. 174. ill. genealógiai táblázat.

²⁶⁷⁹ THOROCZKAY, *A Szent Bölcsesség egyháza*. 333.

Lampert esetleges utódairól nincsenek ismereteink.

Halála

Lampert halálának idejéről a Pozsonyi Évkönyv rövid bejegyzéséből értesülünk. Az itt közölt adat ugyanakkor vélhetőleg hamis, ugyanis a forráshely szerint Szent László és testvére, Lampert 1097 során hunytak el, László halála viszont ennél az időpontnál bizonyosan korábbra tehető.²⁶⁸⁰ Az évkönyv kronológiája egyébként is számos esetben korrekcióra szorul.²⁶⁸¹

Wertner Mórnál található az a felvetés, amely szerint a herceg a Emicho leiningeni gróf-féle kereszties had és a magyarok Moson környéki csatározásai során vesztette életét.²⁶⁸² A Wertner által hivatkozott forrás Aacheni Albert 12. század elején keletkezett munkája.²⁶⁸³ A kérdéses kútfő azonban nem említi a herceg nevét, csak annyit mond el, hogy a király seregének a vezére és tanácsának tagja Meluni Vilmossal folytatott küzdelem során vesztette életét. A Pozsonyi Évkönyv Lampert haláláról szóló, vélhetőleg hamis adata az egyetlen olyan forráshely, amely alapján az Albertnél leírt 1096. esztendő eseményei kronológiai szempontból a hercegre vonatkoztathatók. Annak ellenére, hogy Albert krónikájának forrásértéke a 11. század végi magyar viszonyokra hitelt érdemlő,²⁶⁸⁴ már Pauler Gyula is felhívta a figyelmet arra, hogy a Wertner, illetve korábban már Szalay László²⁶⁸⁵ által is felvetett hipotézis nem állja meg a helyét.²⁶⁸⁶

Az 1526 körül összeszerkesztett Érdy-kódex feljegyzése szerint Lampert földi maradványait az általa alapított titeli egyházban helyezték örök nyugalomra.²⁶⁸⁷

Összegzés

Lampert herceg életadatai csak hézagosan ismertek. Nevének alakja mögött felsejlik Béla lengyelországi tartózkodása, a Piast udvar kulturális hatása. Ugyanakkor az sem lehetetlen,

²⁶⁸⁰ „1097. Ladizlaus rex obiit et frater eius Lampertus dux, quibus Colomannus et frater eius Almus succedunt in regnum.” Annales Posonienses. Ed. Emericus Madzsar SRH. I. 126.

²⁶⁸¹ HÖMAN, Gesta Ungarorum. 77.

²⁶⁸² WERTNER, Az Árpádok. 175–176. Vö. KADAR, Az Árpád-házi uralkodók. 74–75.

²⁶⁸³ „In hac conflictione Willelmus principem exercitus Vngarorum, et collateralem regis congressus, uirum illustrem et niuens crinibus renitem, decollauit. Ex hac uictoria uniuersae legiones totam noctem illum in leticia uigilem dixerunt, et multos Vngarorum capitulos habuerunt.” Albert of Aachen: Historia Ierosolimitana. History of the Journey to Jerusalem. Edited and translated by Susan B. Edgington. Oxford Medieval Texts. lib. 1. c. 28. 54.

²⁶⁸⁴ VESZPRÉMY, Magyarország és az első kereszties hadjárat. 503.

²⁶⁸⁵ SZALAY, Magyarország története. I. 209–210. különösen 210. 1. jsz.

²⁶⁸⁶ PAULER, A magyar nemzet. I. 458–460. 377. jsz.

²⁶⁸⁷ „Bela herczegnek kedeege valanak barom ffyay, kettey lett vala lengyel orzagban Geyfa es lazlo kyket ew ees newezet vala az ew reeghy ofynek newmkre. Harmad ffya leen ezen orzagban ky neweze lompeerthnak ky maftan az alffeldon Tyteeiben fekyk.” Érdy kódex. I-II. Ed. Volf, György Nyelvelmléktár 4-5. II. 84.

hogy a névválasztásban nem a lengyel uralkodói dinasztia Szent Lambert tisztelete fedezhető fel, hanem a herceg édesanyjának lotharingiai származása.

Születési ideje ismeretlen, a forrásadatok alapján vélhetőleg az 1048 utáni évek vehetők komolyabban fontolóra. Kronológiailag tehát nem emelhető kifogás a Wertner által meghatározott 1049–1050 közötti időszakkal.

A herceg további sorsa ismeretlen, alakját elhomályosították bátyjainak cselekedetei, Lamperttről a források csak Gézával és Lászlóval kapcsolatosan szólnak. A Salamon elleni csatározások során bizonyos, hogy testvéreit támogatta. A krónikakompozíció szerint Lampert Lengyelországba, László pedig a Rusz földjére indult, hogy katonai segítséget hozzon Géza hercegnek. Vélhetőleg Lampert testvéreihez hasonlóan a dukátus ura lehetett, azonban a 11. századi hercegség feletti hatalomgyakorlás kérdésében megoszlanak a vélemények. Koszta László a nyitrai püspökség létrejöttének körülményeit vizsgáló tanulmányában annak a nézetnek adott hangot, hogy Géza hercegségétől kezdve kettős uralom figyelhető meg a dukátusban: Géza Nyitrán alakított ki a királyéhoz hasonló udvartartást, Lászlónak pedig Bihar jutott.²⁶⁸⁸ Az elmélet nagyban hasonlít Györffy György felvetésére, aki szerint Géza halálával László került Nyitra, Lampert pedig Bihar élére.²⁶⁸⁹ Kristó Gyula a dukátusról írt munkájában viszont úgy vélte, hogy László királysága idején Lampert volt a hercegség egyedüli ura.²⁶⁹⁰ Jelen tudásunk szerint nehéz e kérdés megválaszolása, a dukátus megosztottsága mellett kiálló kutatók a hercegi pénzverés megszűnésével támasztják alá érvelésüket. A közép-kelet-európai dinasztiák pénzverési gyakorlatának fényében azonban úgy tűnik, hogy ez a felségjog nem a területi különkormányzatnak, hanem a *dux* személyének szólt, amit az uralkodó megoszthatott esetleg átadhatott.²⁶⁹¹

Minden bizonnyal Lampert és Szent László közösen alapították és adományozták meg a titeli Szent Bölcsesség prépostságot.²⁶⁹² Igen nagy valószínűséggel Lampert nevéhez köthető Lampertszásza (Beregszász) hospeseinek a betelepítése.²⁶⁹³

A herceg a kor szokásainak megfelelően megházasodott, esetleges családjáról azonban semmilyen forrás sem ad tájékoztatást, bizonyos elképzelések szerint a titeli társaskáptalan Szent Bölcsesség patrocíniuma talán a herceg feleségének bizánci származására utalhat. A felvetés ugyanakkor a kútfők támogatásának hiányában csak hipotézis marad, amit mi sem

²⁶⁸⁸ KOSZTA, A nyitrai püspökség. 282.

²⁶⁸⁹ MT. I/1. 886. ill. I/2. 894.

²⁶⁹⁰ KRISTÓ, Hercegség. 93.

²⁶⁹¹ A régió pénzverési gyakorlatára I. BAGI, Divisio Regni. 144–150.

²⁶⁹² THOROCZKAY, A Szent Bölcsesség egyháza. 332.

²⁶⁹³ GYÖRFFY, ÁMTF I. 532–533; KISS, Királyi egyházak 109–110.

jelez jobban, hogy az elmélet Szent László első, ismeretlen feleségére is igaz lehet, hiszen Lampert bátyával együtt alapította az egyházat.

Ugyancsak ismeretlen a kutatás számára Lampert herceg halálának a pontos időpontja és annak körülményei. A Pozsonyi Évkönyv bejegyzése alapján – amely ugyan pontatlan, viszont a herceg elhunytát Szent Lászlóéval együtt említi – a herceg elhunytát hagyományosan az 1095. évre szokás datálni. 1096. augusztusának Aacheni Albert krónikája által megörökített Moson – valójában inkább Óvár – környéki csatározásokról szóló történetét²⁶⁹⁴ nézetünk szerint csak bajosan lehet Lampert hercegre vonatkoztatni. Az az 1526–1527 környékén a lövöldi karthauzi rendházban összeszerkesztett legenda és homíliagyűjtemény – azaz az Érdy-kódex – által megőrzött adat, amely szerint Lampert herceget az általa alapított titeli egyházban temették el, viszont korabeli analógiákkal könnyen alátámasztható.

²⁶⁹⁴ A forráshely értelmezésére I. VESZPRÉMY, Magyarország és az első keresztes hadjárat. 509–510.

Zsófia

Névalak

A Zsófia név elsőre szokatlannak tűnhet az Árpádok dinasztiájában, azonban Béla király feleségének a felmenői között nem számított ismeretlennek e névadási gyakorlat. Béla feleségének a dédszülei – II. Ottó császár és Theophanu – ugyanis egyik leányuknak a Zsófia nevet adták,²⁶⁹⁵ aki később egészen az 1039. évi haláláig a Liudolfok családi monostorának tekintett gandersheimi zárda élén állt.²⁶⁹⁶ A császári család másik leányának, Matildának szintén született egy Zsófia nevű leánya,²⁶⁹⁷ aki a mainzi Altmünster kolostor apátnője volt. Matilda frigyéből született Richeza, Béla nejének az édesanyja is. A névadás vélhetőleg Theophanu császárné által közvetített görög hatásnak tudható be, hiszen a keleti egyházban a szent bölcsességnek a tisztelete antik hagyományokra visszamenő, széles körben elterjedt kultusznak számított. A görög hatást támaszthatja alá az is, hogy Ottó és Theophanu házasságát megelőzően a német császári család korábbi felmenői között sem találunk Zsófiát (Sophia).

Zsófia nevét ugyan a magyar kútfők nem ismerik, kortársnak vagy az eseményekkel közel egykorúnak tekinthető források közül egyedül az szász annalista munkájában található meg a Sophia névalak,²⁶⁹⁸ amely aztán a későközépkori latin és német nyelvű krónikákban is rendre felbukkan. Hersfeldi Lampert történeti művében ugyanakkor feltűnt egy bizonyos Ioada nevű személy is,²⁶⁹⁹ akit a korábbi kutatás Zsófiával azonosított. Már Anton Christian Wedekind is úgy vélte, hogy Ioada, illetve Jojada nem lehetett Béla leányának a neve. Wedekind abból a megfigyelésből indult ki, hogy a görög nyelvű kútfők gyakran nevezték II. Gézákat *Jatzának*. Vélekedése szerint a Ioada névalak a görögből átvett *Jatzas* név hibásan képzett latin birtokos alakját takarja.²⁷⁰⁰ Wertner Mór elfogadta az elmélet hitelét, sőt még a Wedekind által javasolt *Joadis*, *Joadae* alakokat, és az analógiaként felhozott Béla név téves ragozású *Beli*, *Belis* változatait is közölte.²⁷⁰¹ Hersfeldi Lampert kritikai kiadását jegyző

²⁶⁹⁵ ENGELS, Theophanu. in LexMa 8. 664.

²⁶⁹⁶ GOETTING, Gandersheim. in LexMa 4. 1102–1103.

²⁶⁹⁷ ALTHOFF, Mathilde. in LexMa 6. 392. Vö. PARISSE, Ezzonen. in LexMa 4. 199–200.

²⁶⁹⁸ „*Willelmus marchio reversus in Thuringiam dum redire in Ungariam et sponsam suam cum magna opum suarum ostentatione abducere pararet, inter eundem secunda mansione morbo correptus obiit. Sponsam eius Sophiam Odalricus marchio Carintiorum, cognatus eius, accepit. Marcum vero frater eius Otto de Orlagemunde optinuit. Horum scilicet Uuillelmi et Ottonis marchionum frater fuit Popo, qui habuit filium Odalricum, qui sororem Ladizlai regis Ungarie Sophiam duxit uxorem, que genuit ei iuniorem Odelricum, qui accepit filiam Lodouici comitis de Thuringia.*” Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. ad a. 1062. 405.

²⁶⁹⁹ „*Cuius virtus tantae admirationi apud barbaros fuit, ut Ioad filius Belis, pro illius tum gentis moribus haud desperatae indolis adolescens, ultro patrem exoraret, non modo ut eum iure belli intactum sineret, sed etiam ut affinitate sibi iungeret desponsata ei filia sua, sororem Ioiade.*” Lamperti Annales. Ed. Holder-Egger, O. MGH SRG. XXXVIII. ad a. 1061. 78.

²⁷⁰⁰ WEDEKIND, Noten. I. 188–195.

²⁷⁰¹ WERTNER, Az Árpádok. 153.

Oswald Holder-Egger szintén igazat adott Wedekindnek, azonban a loada névalakot a görög helyett inkább a héber nyelvből származtatta.²⁷⁰² Az azonban már kétségkívül Wertner Mór munkásságát dicséri, hogy cáfolta azt a korábbi magyar historiográfiában elterjedt nézetet, amely szerint Béla házasságából egy Jojada és egy Zsófia nevű leány is született.

Ismertebb névalakok

Sophia,²⁷⁰³ Sophya,²⁷⁰⁴ Ioiada²⁷⁰⁵

Származás

Zsófia apja révén az Árpádok sarja, mégpedig Géza fejedelem testvérének, Mihálynak az ágából, nagyapja tehát Vazul, Szár László testvére volt. Anyja révén igen előkelő származással büszkélkedhet. Nemcsak a Piastokkal állt ennél fogva rokonságban, hanem felmenői között tarthatta nyilván a szász császári dinasztiát és a lotharingiai palotagrófi családot is. Béla király házassága az ismert forrásadatok tükrében a vizsgált időszakban az Árpádok legtermékenyebb kapcsolatát eredményezte. Zsófiának a fivérei, Lampert kivételével elnyerték a magyar királyi címet, leánytestvérei pedig – egy közelebbről nem ismert húgát kivéve – a környező országok előkelőivel kötöttek házasságot.

Születési idő

Zsófia születési idejéről semmiféle forrásadattal nem rendelkezünk. Az Altaichi Évkönyv az 1061. esztendő eseményeinek tárgyalása során azt beszéli el, hogy Béla arra buzdította Vilmos őrgrófot, hogy vegye feleségül a lányát.²⁷⁰⁶ Az őrgróf a forráshely szerint mindezt meg is ígérte, ebből aztán Deér József arra következtetett, hogy 1061 során Vilmos és Zsófia eljegyezték egymást.²⁷⁰⁷ Érdemes tehát abból kiindulni, hogy 1061 körül Zsófia már eladósorban volt, tehát a korban egyáltalán nem szokatlan nagy korkülönbségű frigyről lehetett szó, hiszen Vilmosról ismert, hogy ekkor már nem volt fiatal.²⁷⁰⁸ Zsófia viszont

²⁷⁰² Lamperti Annales. Ed. Holder-Egger, O. MGH SRG. XXXVIII. 78. 6. jsz.

²⁷⁰³ Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. 405, 416, 528; Chronicon S. Michaelis Luneburgensis. Ed. Abel, O. - Weiland, L. MGH SS XXIII. 396; Historia Welforum Weingartensis. Ed. Weiland, L. MGH SS XXI. 463.

²⁷⁰⁴ Annales Rosenveldenses. Ed. Pertz, G. H. MGH SS XVI. 101.

²⁷⁰⁵ Elírás. Lamperti Annales. Ed. Holder-Egger, O. MGH SRG. XXXVIII. 78.

²⁷⁰⁶ „*Bel autem, qui caput et causa horum erat malorum, nimium gaudebat sperans, se a rege pacisci quae vellet, per eos, quos ceperat. Quod cum videret ad votum suum non pro venire, quia Teutonici reges non solent minis cuiuspiam terreri vel cedere a, episcopum ultro a captivitate relaxat, alios autem adhuc secum retinuit. Sed cum generositatem eorum iam didicisset vere, ipse marchionem cepit invitare, filiam suam in coningim accipere. Quod cum ille pro misisset se facturum, dimissus ad patriam rediit moxque diem extremum clausit.*” Annales Altahenses maiores. Ed. Oefele, E. MGH SRG. IV. ad a. 1061. 58.

²⁷⁰⁷ DEÉR, A magyar törzsszövetség. 67.

²⁷⁰⁸ WERTNER, Az Árpádok. 148.

ebben az időben talán 12–14 éves lehetett. A magyar krónikakompozíció 88. fejezete szerint Béla gyermekei Géza és László kivételével Magyarországon születtek.²⁷⁰⁹ Ennek ismeretében Zsófia születését valamikor az 1048 körüli évekre tehetjük, hiszen ekkor érkezett Béla testvérének, András királynak a hívására Magyarországra.

Házassági kapcsolat

Zsófia házassági viszonyait mára már megfelelő módon tisztázta a kutatás. Korábban már említettük, hogy személyét és egy vélelmezett Jojáda nevű hercegnőt külön gyermekként kezelte a korábbi magyar történetírás, ebből kifolyólag e munkák szerzőinek Zsófia házassági kapcsolatait sem sikerült pontosan feltárni. Az Altaichi Évkönyv fentebb idézett passzusa szerint Béla Vilmos őrgróffal jegyeztette el a hercegnőt. Az őrgróf személyét a magyar krónikás hagyomány is megőrizte, a krónikakompozíció Poth mellett a Salamon és András megsegítésére küldött császári csapatok vezérének nevezi. A Tisza-menti csatározások során András és szövetségesei alulmaradtak Béla csapataival szemben és a német vezérek is fogságba estek.²⁷¹⁰ Egy évvel később a magyar király, miután lányát eljegyezte Vilmossal szabadon engedte foglyait. Vilmos hazautazott Thüningiába, hogy megfelelő kísérettel térjen vissza és magával vigye hazájába fiatal jegyesét, útközben azonban megbetegedett és meghalt.²⁷¹¹ Ennek következtében Zsófiát Vilmos rokona, Ulrik vette nőül.²⁷¹² Mind Vilmos, mind Ulrik a weimari grófok dinasztiájának tagja volt, a közöttük álló rokonsági fokról szintén az Annalista tájékoztatásából értesülünk. Wertner Mór vélekedése alapján – amelyhez nézetünk szerint nem fér kétség –, Ulrik Vilmos unokaöcse volt.²⁷¹³ Nyilvánvalóan Bélának a bejegyzése is szükséges volt ahhoz, hogy Ulrik isztriai őrgróf feleségül vegye Zsófiát, az új férj kiválasztásában tehát nem valószínű, hogy csak a Vilmos és Ulrik között fennálló rokoni kapcsolat játszotta az elsődleges szempontot. Minderre Wertner is felhívta a figyelmet és úgy érvelt, hogy Ulrik birtokai révén kerülhetett a magyar király látóterébe, hiszen azok

²⁷⁰⁹ „Porro dux Bela in Polonia genuit liberos Geysam et Ladizlaum, in Hungaria autem genuit Lampertum et filias.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 88. 345.

²⁷¹⁰ „Villemus vero et Poth duces Theutonicorum furore concitati cum agminibus suis festinanter Tyscliam transierunt, et commisso prelio ab utraque parte fortiter est pugnatum. Sed adiuvante Deo dux Bela victoriam obtinuit, fere omnibus Teutonicis ibidem interfectis et ducibus eorum comprehensis.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 93. 357.

²⁷¹¹ „Willelmus marchio reversus in Thuringiam dum redire in Ungariam et sponsam suam cum magna opum suarum ostentatione abducere pararet, inter eundum secunda mansione morbo correptus obiit.” *Die Reichschronik des Annalista Saxo.* Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. ad a. 1062. 405. Vö. 2698. jsz.

²⁷¹² „Sponsam eius Sophiam Odalricus marchio Carentinorum, cognatus eius, accepit. Marcam vero frater eius Otto de Orlagemunde optinuit. Horum scilicet Uuillelmi et Ottonis marchio num frater fuit Popo, qui habuit filium Odalricum, qui sororem Ladizlai regis Ungarie Sophiam duxit uxorem, que genuit ei iuniorem Odelricum, qui accepit filiam Lodouici comitis de Thuringia.” *Die Reichschronik des Annalista Saxo.* Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. ad a. 1062. 405. Vö. 2698. jsz.

²⁷¹³ WERTNER, Az Árpádok. 148–150.

közvetlenül szomszédosak voltak Magyarországgal.²⁷¹⁴ A házasságra minden bizonnyal 1062 során került sor, azonban néhány évvel később 1070 folyamán az Annalista elmondása szerint Ulrik is elhunyt.²⁷¹⁵ Wertner vélekedése szerint Ulrik a házasságot megelőzően egyszer már megnősült, ennek igazolására egy bizonyos 1052. évi „*okirato*” citált.²⁷¹⁶ A kérdéses okirat nem más, mint az ebersbergi kolostor *Liber concambiorum*ába bejegyzett feljegyzés, amely beszámol III. Henrik halálos ágyán megfogalmazott utolsó kívánságáról. A császár úgy rendelkezett, hogy azok a birtokok, amelyeket korábban – III. Henrik közbenjárására – Richlindisnek, Adalbero gróf özvegyének az adományából Ulrik bírt, kerüljenek az ebersbergi Szent Sebestyén monostor tulajdonába.²⁷¹⁷ Wertner a latin *nubo* ígét Ulrikra vonatkoztatta, azaz úgy vélte, hogy a mondott prédiúmok bizonyosan a házasságkötése előtt kaphatta, és mivel a bejegyzés mellett az 1056. évi dátum szerepelt, úgy vélte, hogy Zsófia előtt már nős ember lehetett, azaz 1062 körül, amikor Zsófiával egybekelt özvegyembernek számított. Vélekedésünk szerint Ulriknak Zsófia volt az egyetlen forrásadatokkal is igazolható felesége, az említett kútfőben megőrzött történet hitelét pedig rontja, hogy túlságosan is *legendaszerű*. A latin szöveg nézetünk szerint akkor nyeri el értelmét, ha a fent említett ígét Richlindisre, Adalbero gróf özvegyére vonatkoztatjuk.²⁷¹⁸

Ulrik elhunytá után Zsófia ismételtén megházasodott, ezúttal Magnus szász herceghez ment feleségül, amelyről az Annalista Saxo,²⁷¹⁹ a *Historia Welforum*²⁷²⁰ és a 13. század során

²⁷¹⁴ WERTNER, Az Árpádok. 150–151.

²⁷¹⁵ „*Odalricus marchio Carentinorum obiit, cuius viduam Sophiam, sororem Ladizlai regis Ungarie, Magnus, Ordulfi Saxonici ducis filius, accepit uxorem genuitque ex ea duas filias Uuishildem et Eilicam.*” Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. ad a. 1070. 416.

²⁷¹⁶ WERTNER, Az Árpádok. 150.

²⁷¹⁷ „*Cum Ovdalricus marchio Chreinsensis, nepos Adalperonis comitis, per traditionem Rihlindis predia Peringin et Wizziuvelt possideret, antequam nubisset, ea tertio Heinricho cesari petenti tradidit. Que cum venerabilis Williramms abbas secundum ius ab eo reposceret, ipse in hora sui obitus imperatrici Agneti commisit ea reddere. Pro quibus redimendis ipsa Agnes per advocatum suum Ovdalricum s. Sebastiano dedit de eodem predio decem mansos nobiles in diversis locis circa nemus sitos, ac quinque vineas sitas in Ibisvivelde cum mancipiis et omnibus ad eos pertinentibus.*” Das Cartular des Klosters Ebersberg. Ed. Hundt, F. H. von Abhandlungen der k. bayer. Akademie der Wissenschaften, III. Classe. XIV/3. nr. 12. 158.

²⁷¹⁸ Az Ebersberg nemzetsége I. STÖRMER, Ebersberg. in LexMa 3. 1525–1526.

²⁷¹⁹ I. 2715. jsz.

²⁷²⁰ „*Heinricus frater eius ducatum et omnia que illius erant optinuit et potenter ditioni sue subiugavit. Qui uxorem iam dudum fratre vivente de Saxonia accepit, filiam Maginonis ducis et Sophiae sororis regis. Ungarie Colomanni, Wulfildem nomine. Erat tamen eadem Sophia antea cuidam de Carinthia copulata, ex quo genuit Poponem marchionem, qui duas filias suas unam Bertholfo comiti de Andehse, aliam Alberto comiti de Bogen copulavit. Porro soror huius Sophiae regi Grecorum nupsit. Aliam sororem eius quidam comes ex claustrum quodam sanctimonialium abstractam duxit, et ex ea Fridericum Ratisponensem advocatum genuit. Ipsa autem Sophia ex duce Maginone quatuor filias habuit: Wulfildem nostram, Ailicgam matrem Adelberti marchionis de Saxonia, terciam quam duxit dux Maravie, quartam quam Egehardus comes de Scirin a quodam monasterio sanctimonialium in Ratispona abstulit, ac sibi matrimonio copulavit, Ottonemque palatinum ex ea progeniuit.*” Historia Welforum Weingartensis. Ed. Weiland, L. MGH SS XXI. c. 15. 462–463.

összeállított lüneburgi Szent Mihály bencés apátságának a krónikája²⁷²¹ is tanúbizonyságot tesz. A *Historia Welforum* vélhetőleg 1170 körül íródott és a weingarteni bencés monostor névtelen szerzetesének tollából származik,²⁷²² tehát száz évvel a tényleges házasságkötés után közöl információkat. Önmagában ez a tény arra int, hogy a forrást kritikus szemmel vizsgálja a kutató, annál is inkább mivel Zsófiát, Magnus feleségét a kútfő Kálmán király testvérének tünteti fel. E tévedés aztán ahhoz vezetett, hogy a korábbi magyar genealógiai irodalom úgy vélte, hogy I. Géza királynak is volt egy Zsófia nevű leánya. Az Annalista híradásából ugyanakkor világos, hogy Ulrik özvegye és Magnus felesége egy és ugyanazon személy, egyébként pedig kronológiailag is lehetetlen, hogy I. Géza feltételezett lánya 1062 során kössön házasságot, hiszen Géza ekkor legfeljebb a húszas éveinek derekán járhatott.²⁷²³ A lüneburgi krónika is hibás genealógiai viszonyokat közöl, Szent László királyt teszi meg Zsófia apjának, azonban ez az állítás kronológiailag szintén nem tartható. Vélhetőleg a 13. század első harmadának végén, a krónika összeszerkesztésekor ismert volt, hogy az Árpád-házi hercegnő rokona volt a szent királynak, ám a pontos rokonsági fokra már nem emlékeztek. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy tudatos hamisítással lehet dolgunk, hiszen a Lászlótól való leszármazás – a király szentté avatásának következtében – nagyobb presztízsértékkel ruházta fel a frigyet. Magnus a Billung dinasztia tagja volt, Ordulf szász hercegnek és Wulfilhdának, II. (Szent) Olaf norvég király leányának a frigyéből született. Magnus pontos születési idejét nem ismerjük, a forrásokban először 1066 körül bukkan fel, amikor a brémai érsek, Adalbero erőszakkal űzte el az ifjú Magnust Brémából. A Billungok és a brémai érsekség viszálya éppen Adalbero pontifikátusa során mérgesedett el, amely végül fegyveres konfliktushoz is vezetett. Magnus a későbbiekben Northeimi Ottót támogatta IV. Henrik ellenében. 1071 során Ottónak és Magnusnak is alá kellett vetnie magát a császárnak, a bajor herceg azonban visszanyerte a szabadságát, Magnust viszont Henrik fogságba vetette. A következő év során újabb csapás érte Magnust: miközben fogságban sínylődött elhunyt édesapja. Henrik ekkor sem könyörült a hercegen, ugyanis csak abban az esetben volt hajlandó elengedni foglyát, ha lemond címéről és örökségéről. Magnus ezt nem vállalta, így végül csak az 1073. évi szász felkelés során sikerült börtönéből kiszabadulnia. A homburgi ütközet során ismét fogságba esett, viszont a következő évben, 1076 első felében a császár parancsára szabadon engedték. Kezdetben a Billungok Rheinfeldeni Rudolf ellenkirályságának a támogatói voltak, azonban egy 1087. évi, a császári kancellária által

²⁷²¹ „Eodem tempore mortuus est Magnus dux sine filiis, habuitque duas filias, unam Eilicam nomine et alteram Wifhildem, quas genuit ei domna Sophia, filia regis Ungarorum Wadreslai, femina valde religiosa.” Chronicon S. Michaelis Luneburgensis. Ed. Abel, O. - Weiland, L. MGH SS XXIII. 396. Vö. MICHAEL, Klosterkirche St. Michael. 300–303.

²⁷²² JOHANEK, *Historia Welforum*. in LexMa 5. 44–45.

²⁷²³ Vö. WERTNER, *Az Árpádok*. 154–155.

kiállított irat, amely Magnust a szászok hercegének nevezi, arra utalhat, hogy végül a Billungok kiegyeztek Henrikkel. Magnus 1106. évi halálával – mivel nem született törvényes fia és örököse – a Billungok nemzetsége fiágon kihalt. A herceg sírja a lüneburgi Szent Mihály székesegyházban található.²⁷²⁴

Wertner Mór úgy érvelt, hogy Zsófia és Magnus házasságára valamikor 1071. június 14. előtt került sor, ugyanis ezután Magnus egészen a szász felkelésig a császár foglya volt.²⁷²⁵ Mivel gyermekeinek a születési adatait sem ismerjük, ez a **hipotézis óvatosan kezelendő**, hiszen nincsen semmi elvi akadálya annak, hogy a házasság időpontját a herceg szabadulása utáni időszakra helyezzük.

Gyermekek

Zsófia gyermekeinek kilétére ugyancsak a szász Annalista és a *Historia Welforum* híradásai alapján tudjuk fényt deríteni. Az Ulrikkal kötött házasságából több gyermek is született. A legidősebb fiú vélhetőleg az a Poppo volt, aki apjának az örökébe lépett, II. Poppo néven.²⁷²⁶ II. Poppo családtörténete körül talán még nagyobb a bizonytalanság, mint szülei genealógiájának kapcsán. Egy viszonylag kései forrás a *Fundatio monasterii S. Pauli in Carintha*, azaz a karintiai Szent Pál monostorának alapításáról szóló történet – amely valamikor a 13. század során nyerte el végső formáját, ugyanis egy többször átdolgozott kompilációról van szó²⁷²⁷ –, megőrizte azt az oklevélszöveget, amelyet Engelbert gróf 1092 december 2-án adott ki. Ebben az oklevélben II. Poppo felesége a tanúk sorában az első helyen szerepel, igaz név nélkül.²⁷²⁸ Egy 1106 körül keletkezett oklevél szerint egy bizonyos Richgarda, megajándékozta az említett Szent Pál monostort, tanúként pedig testvérei szerepelnek,²⁷²⁹ akiknek nevét más források is igazolják.²⁷³⁰ Poppo feleségét tehát

²⁷²⁴ Magnus életrajzára l. SCHNEIDMÜLLER, Magnus. in LexMa 6. 100–101; FENSKE, Magnus Billung. in NDB 15. 666; ALTHOFF, Adels- und Königsfamilien. passim.

²⁷²⁵ WERTNER, Az Árpádok. 157.

²⁷²⁶ l. 2720. jsz.

²⁷²⁷ GRABMAYER, Date, et dabitur vobis. 69–82.

²⁷²⁸ „*Que res in omnium qui tunc ibi confluxere perlata noticiam cunctorum ipsius procerum et ascriptorum est testium corroborata presidio: Poppo gener comitis, Cholo sororis episcopi filius, Chuno Serot, Ludwich Ludwici filius, Arnolt, Adilman, Reintach, Perhtolt de Vochenburch, Manegolt, Otto, Brun et Raben cum compluribus aliis.*” *Fundatio monasterii S. pauli in Carintha*. Ed. Holder-Egger, O. MGH SS XV/2. c. 4. 1059.

²⁷²⁹ „*Isti sunt testes, quando Rihcart tradidit curtim suam Gurca sancto Paulo: Bernhart et Heinrih fratres eius [...]*” MHDC III. nr. 528. 212.

²⁷³⁰ „*Engelberte comite seniore vitam mortalem in eternitate beatificanda determinatione commutante, patris tam clarissimi filii eque illustrissimi, Engelbertus scilicet eius primogenitus, Sigfridus, Bernhardus et Hainricus, cum quibusdam a milicie eorum prepotentibus [...]*” *Fundatio monasterii S. pauli in Carintha*. Ed. Holder-Egger, O. MGH SS XV/2. c. 1. 1058.

Richgardának hívták, a párnak forrásokkal igazolhatóan Zsófia és Hedvig nevű leányát ismerjük, akik ennél fogva Zsófia unokái voltak.²⁷³¹

Zsófia és Ulrik második fiát szintén Ulriknak nevezték, aki Poppo nevű bátyja 1098. évi halála után, II. Ulrik néven foglalta el atyai örökségét.²⁷³² A *Chronica Reinhardsbrunensis* szerint Ulrik ága örökölte meg a család weimari birtokait is.²⁷³³ Az Annalista Saxo nemcsak az őrgróf nevét ismeri, hanem a házassági viszonyait is felfedi, amely szerint Ulrik Adelheidet, Lajosnak, Thuringia grófjának a lányát vette nőül. Ekkehard von Aura krónikája, amely megadja Ulrik 1112. évi halálának az idejét is, arról számol be, hogy Ulrik elvált a feleségétől.²⁷³⁴ Mivel Ulriknak nem voltak fiágon utódai, vele halt ki a weimari grófok idősebb ága. A császár, V. Henrik Ulrik elhunytá után sikertelenül ugyan, de megpróbálta megkaparintani az őrgróf birtokait.²⁷³⁵

Zsófiának leánygyermekai is születtek, azonban származásuk körül több probléma is felmerült. A *Historia Welforum* szerint Zsófia négy leánygyermeknek adott életet, azonban a forráshely mindegyikük apjának Magnust nevezi meg, ami eltér attól, amit az Annalista hagyományozott az utókorra. Hitelesség kérdésében a szász krónikás 1140 körül számos forrás felhasználásával készült munkája felülmúlja a Welfek történetét megörökítő kútfőt. Ennél fogva elképzelhető, hogy az utóbbi forrásban feltűnő, és az Annalistánál nem szereplő leánygyermek még Zsófia első házasságából születtek. Richgard és Adelheid²⁷³⁶ tehát minden valószínűség szerint Ulrik és Zsófia frigyéből származott. Előbbi Ekkehardnak, Scheyern grófjának volt a hitvесе, utóbbi kolostorba vonult, azonban a későbbiekben mégis megházasodott, amelyről az oberaltaichi monostornak tett adományáról szóló oklevél is

²⁷³¹ I. 2720. jsz. Vö. „*Sophia comitissa uxor Pertoldi comitis prescripti obiit 8. Idus Sptembris, sepulta in capitulo.*” De fundatoribus monasterii Diessensis. Ed. Jaffé, P. MGH SS XVII. 329. ill. „*Sancte matris ecclesie filiis notum sit, Adalbertum comitem, uxoremque eius Hadwicam de Windeberge in prosectione sua cum exercitu in Vrisiam provinciam tradisse ad altare S. Petri Althensis cenobii pro remedio anime sue mulierem quandam Engilrada nomine cum VI. liberis, scilicet Richero, Dietpolo, Engilpoldo, Engilpurga, Mergarda, Liutkarda, ut iure nobilium vivant et serviant ministrorum, prefatum monasterium tunc temporis regente Liutkero Abbate.*” Monumenta Oberaltacensia. Codex Traditionum. in MB XII. nr. 23. 31. Poppo felesége a Spanheim nemzetséghez tartozott, I. Engelbert és Hedvig házasságából született. I. ШТИН, Eastern Alps and the Northern Adriatic. 312–313.

²⁷³² Az Ulrikokhoz I. ШТИН, Eastern Alps and the Northern Adriatic. 257–261.

²⁷³³ „*Tercia sororum Adelheidis cuidam Udalrico comiti ingeuuo de Wyemar matrimonialiter coniuncta huius quoque genealogie propapigen honorabiliter explicuit.*” Cronica Reinhardsbrunnensis. Ed. Holder-Egger, O. MGH SS XXX/1. ad a. 1065. 523.

²⁷³⁴ „*Moritur his temporibus quidam de Saxoniae principibus nomine Oudalricus, Ludewici comitis dudum gener, sed iam propter eiusdem filiae repudium inuisus.*” Ekkehardi Uraugiensis Chronica. Ed. Waitz, G. MGH SS VI. ad a. 1112. 246.

²⁷³⁵ PARTENHEIMER, Albrecht der Bär. 23, 27, 210.

²⁷³⁶ I. 2720. jsz.

beszámol.²⁷³⁷ Férje Frigyes Andechsi gróf, gyermekeiről, Frigyesről, Hartvikról, Ulrichról és lányukról Tutáról szinten az oberaltaichi monostor okleveleiből van tudomásunk.²⁷³⁸

Zsófiának második házasságából két leánygyermek született, ahogyan arról már fentiekben is szó esett. Erről a névtelen szász krónikás²⁷³⁹ és a kései szerkesztésű lüneburgi bencés monostor krónikája is beszámol.²⁷⁴⁰ Vélhetőleg Wulfhilda született korábban, ennél fogva a másik leány, aki Eilika névre hallgatott, a hercegi pár ifjabb gyermeke volt. Wulfhilda (IV.) Welf bajor herceg és Flandriai Judit fiához, (IX.) Fekete Henrikhez ment feleségül, házasságuk igen termékenynek bizonyult, három fiú és négy lányuk született. Pontos családi viszonyairól, így gyermekeiről a *Historia Welforum* ad részletes felvilágosítást. Fiai közül (X.) Henrik apját követte a bajor hercegi székben, Konrád ciszterci szerzetbe lépett és megjárta Jeruzsálemet is, a legfiatalabb, Welf bátyja halála után lett a III. Konrád elleni bajor párt vezetője, végül azonban kénytelen volt meghódolni a császárnak és részt vett a II. keresztes hadjáratban, amelynek során 1147 októberében Dorylaeum mellett a keresztény sereg vereséget szenvedett a szeldzsukoktól. Konrád halála után a herceget Barbarossa Frigyes hívei között találjuk. Wulfhilda lányai – Zsófia, Judit, Matilda és az anyja nevét viselő Wulfhilda – előkelő házasságokat kötöttek a birodalmi elittel.²⁷⁴¹

Eilika először III. Lothar stadei gróf jegyese volt, a házasság azonban megghiúsult, ennek következtében Zsófia lánya Ballenstedti Ottóhoz ment feleségül, akitől Albrecht fia és Adelheid nevű leánya született. Albrecht a „medve” melléknevet kapta az utókortól, nagyapjának Magnusnak a szász hercegségét és a brandenburgi örgrófságot egyaránt megörökölte.²⁷⁴²

Halála

Zsófia hercegné halálának pontos időpontját az *Annalista*²⁷⁴³ tartotta fenn: 1095. június 18. A fentebb már idézett Szent Mihály monostornak a krónikája ugyanakkor arról is

²⁷³⁷ Monumenta Oberaltacensia. Codex Traditionum. in MB XII. nr. 2. 17–22.

²⁷³⁸ Monumenta Oberaltacensia. Codex Traditionum. in MB XII. nr. 1. 15–17.

²⁷³⁹ I. 2715. jsz.

²⁷⁴⁰ I. 2721. jsz.

²⁷⁴¹ REINDEL, Heinrich IX. in NDB 8. 343; SCHMID, Heinrich IX. der Schwarze. in LexMa 4. 2065.

²⁷⁴² LUDAT, Albrecht der Bär. in LexMa 1. 316–317.

²⁷⁴³ „*Sophia quoque ductrix obiit pie memorie XIII kal. Iunii.*” Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. ad a. 1095. 487. Ugyanez a bejegyzés a Magdeburgi és a Hersfeldi Évkönyvben is megtalálható. Vö. Annales Magdeburgenses. Ed. Pertz, G. H. MGH SS XVI. ad a. 1095. 178. ill. „*Sophya ducissa, uxor Magni ducis, obiit 14. Kal. Iulii.*” Annales Rosenveldenses. Ed. Pertz, G. H. MGH SS XVI. 101.

megemlékezett, hogy Magnus herceget, Zsófia második férjét neje mellé temették el a kolostortemplomban,²⁷⁴⁴ Zsófia nevét a lüneburgi nekrológiumába is bejegyezték.²⁷⁴⁵

Összegzés

Zsófiát a korábbi magyar genealógiai vélekedésekkel ellentétben minden kétséget kizárólag I. Béla leányának kell tekintenünk. Születési idejét nem ismerjük, csak becslésekre hagyatkozhatunk. Első házassága politikai okok mentén kötöttet, amelyben apjának az a törekvése nyilvánult meg, hogy enyhítse a Salamon elűzése miatt Magyarországra nehezedő birodalmi nyomást. Második frigye a szász Magnus herceggel szintén hasonló célok mentén értelmezhető, hiszen Magnus többször is nyíltan szembehelyezkedett IV. Henrikkal, Salamon sógorával, e házasság azonban már Zsófia bátyjának, I. Géza királynak az uralkodási idejére esik. Ebből kifolyólag több szerző is felvetette, hogy Ulrik özvegye és Magnus herceg felesége két különböző személy lehetett, mivel a szász herceg nejét I. Géza király leányának vélték. Nézetünk szerint Wertner Mór e vélekedéseket minden kétséget kizáróan megcáfolta, továbbá azt is bebizonyította, hogy a bozóki alapítólevélben szereplő Hontpázmány nb. Lampert *comes* felesége – aki szintén Zsófia névre hallgatott –, nem azonos I. Béla leányával.²⁷⁴⁶ Zsófia gyermekei és unokái a 11. és 12. század birodalmi eseményeinek kulcsszereplői voltak, többen is jelentős vagyonnal és politikai befolyással bírtak. Béla lányának életfolyásáról viszonylag keveset tudunk, leginkább genealógiai természetű adatokkal állnak a kutatás rendelkezésére. 1095 során második férjének szászországi birtokain hunyt el, és a hercegi pár által támogatott lüneburgi kolostorban helyezték örök nyugalomra, ahova később férjét, Magnus herceget is temették.

²⁷⁴⁴ „*Eodem tempore mortuus est Magnus dux sine filiis, habuitque duas filias, unam Eilicam nomine et alteram Wilhildem, quas genuit ei domna Sophia, filia regis Ungarorum Wadreslai, femina valde religiosa. Iste Magnus dux inter cetera bona, que contulit sancto Michaheli, ecclesiam sancti Cyriaci donavit et sepultus est iuxta patrem et matrem in medio monasterio cum uxore sua predicta Sophia.*” Chronicon S. Michaelis Luneburgensis. Ed. Abel, O. - Weiland, L. MGH SS XXIII. 396.

²⁷⁴⁵ Die Totenbücher von Merseburg, Magdeburg und Lüneburg. Ed. Althoff, G. - Wollasch, J. MGH Lib. Mem. NS II. 22. A nekrológiumba egyébként Ulrikot, Zsófia első férjét is bejegyezték. Vö. ALTHOFF, Adels- und Königsfamilien. 391.

²⁷⁴⁶ Részletesen l. a melléklet I. Béla gyermekeiről szóló részében. 385–387.

Eufémia

Névalak

Eufémiát Wertner Mór Ofka és Ludmilla néven is ismeri, vélekedése szerint előbbi a hercegnő cseh nyelvű névalakja, utóbbi pedig Pray Györgytől való átvétel.²⁷⁴⁷ Korabeli annalisztikus és más narratív források, így Cosmas krónikája²⁷⁴⁸ és az *Annales Gradicensis* rövid híradásai²⁷⁴⁹ Eufémia néven tartják számon. Fennmaradt továbbá férjének, Ottó hercegnek a hradištei Szent István bencés monostor részére kiadott alapító oklevele,²⁷⁵⁰ amely szintén *Eufemia* illetve *Euphemia* néven említi az Árpád-házi hercegnőt. A Béla királytól és feleségétől való leszármazást elutasító nézet egyik legfőbb érve éppen a hercegnő nevének alakja, ugyanis egyes vélekedések szerint mindez arra enged következtetni, hogy esetleg a Rusz földjéről származott, mivel ezen a néven több Rurikida hercegnő is ismert, többek között Béla unokájának, Kálmán királynak felesége.²⁷⁵¹

Ismertebb névalakok

Eufemia,²⁷⁵² Euphemia²⁷⁵³

Származás

A magyar és nemzetközi medievisztika Wertner Mór munkája nyomán úgy gondolta, hogy Eufémia I. Béla király és a lengyel Richeza hercegnő legfiatalabb lányaként látta meg a napvilágot.²⁷⁵⁴ Wertner a krónikakompozíció Béla gyermekeiről szóló passzusa alapján megállapította, hogy a hercegnő bátyaival ellentétben Magyarországon született. Születési idejét a 11. század közepére helyezte.²⁷⁵⁵ A 20. század közepétől a lengyel genealógiai kutatás új hipotézissel állt elő, amely szerint Eufémia nem Bélának, hanem testvérének, András királynak volt a leánya. Legelőször Włodzimierz Dworzaczek, a poznaí egyetem professzora által jegyzett 1959. évi *Genealogia* c. munka tartalmazta az új hipotézist,²⁷⁵⁶ amelyet Barbara

²⁷⁴⁷ WERTNER, Az Árpádok. 167.

²⁷⁴⁸ „[...] *Ottonis autem filii Zuatopluk et ottik cum matre sua Eufemia multum obedientes duci erant et fides.*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 9. 170.

²⁷⁴⁹ „*Pater patrie, Otto dux Moraviae cum coniuge grata, nomine Eufemia, hoc in tempore construxit monasterium prope urbem Olomuc, sancti Stephani in honore pro eterne retributionis munere contemptoribus a mundi, Deo ad serviendum, auro et argento et omnibus ornamentis bene ditatum.*” *Annales Gradicensis*. Ed. Wattenbach, W. MGH SS XVII. ad a. 1077. 648; „*Eufemia ductrix obiit.*” *Annales Gradicensis*. Ed. Wattenbach, W. MGH SS XVII. ad a. 1111. 649.

²⁷⁵⁰ CDRB I. nr. 79. 83, 85.

²⁷⁵¹ FONT, I. András és Bölcs Jarosláv. 618.

²⁷⁵² *Annales Gradicensis*. Ed. Wattenbach, W. MGH SS XVII. 648, 649.

²⁷⁵³ CDRB I. nr. 79. 83, 85.

²⁷⁵⁴ WERTNER, Az Árpádok. 167.

²⁷⁵⁵ WERTNER, Az Árpádok. 167.

²⁷⁵⁶ WŁODZIMIERZ, *Genealogia*. tabl. 81, 84.

Krzemieńska állásfoglalása követett.²⁷⁵⁷ Utóbbi vélekedése szerint András másik leánya, Adelheid és Eufémia féltestvérek lehettek. Ennek következtében a legújabb lengyel genealógiai kutatás, amelyet Kazimierz Jasiński képvisel, Dworzaczekre hivatkozva már tényként közli az Andrástól és Anasztáziától való leszármazást.²⁷⁵⁸ A magyar historiográfiába a kevés kivételtől eltekintve nem talált utat ez az elmélet, 1999 során Vajay Szabolcs a Szent Prokopp hagiográfiával kapcsolatos cseh kutatásra alapozva fogadta el az Andrástól való leszármazást.²⁷⁵⁹ Vajay után 2015 folyamán röviden Font Márta is kifejtette a témával kapcsolatos nézeteit. Véleménye szerint a lengyel kutatás eredményei alapján Eufémiát András király lányának kell tartanunk.²⁷⁶⁰

Mivel Eufémia életadatairól szinte semmit nem árulnak el a források, a magyar kutatás kénytelen a 14. századi krónikakompozíciónak a kemeji és a mogyoródi csaták előzményeit taglaló fejezetéből kiindulni, amely a következőket mondja el Géza hercegről: „*A testvérét Lászlót azonban elküldte Csehországba, mivel az akkor már visszatért Oroszországból – segítség nélkül –, kérje meg Ottót, a cseh herceget, hogy szorult helyzetükben segítsen nekik.*”²⁷⁶¹ Régi megfigyelése a történettudománynak, hogy a dinasztikus házasságok egyik legalapvetőbb hozadéka a családtagoknak akár fegyveres úton való megsegítése. Ugyancsak dinasztikus kapcsolatra utalhatnak a konfliktusok során használt menekülési útvonalak is.²⁷⁶² A krónikaszerkesztmény szerint László először a Rusz felé indult segítségért. Az esemény 1073 őszére datálható, és hátterében az állhat, hogy Izjaszlav Jaroszlavics lengyel feleségén²⁷⁶³ keresztül rokon kapcsolatban állt az Árpádokkal.²⁷⁶⁴ A krónikakompozíció 121. fejezete alapján ismert, hogy Ottó személyesen is részt vett a mogyoródi ütközetben.²⁷⁶⁵ A hadi segítséget dinasztikus kapcsolatokkal szokás magyarázni, amely egyben az egyik közvetett érvként hozható fel Eufémia Bélától való leszármazása mellett. E genealógiának a hitelét tovább erősíti Nyitra helyzete is. Koszta László vélekedése szerint Nyitra és környéke a 11. században a dukátus egyik központjának tekinthető, illetve az sem véletlen, hogy Salamon a vesztes mogyoródi ütközet után a császár segítségével Magyarországra visszatérve első katonai céljának Nyitrát tekintette. Koszta a továbbiakban azt is kifejtette, hogy Eufémia

²⁷⁵⁷ KRZEMIEŃSKA, Polska wyprawa na Hradec. 111.

²⁷⁵⁸ JASIŃSKI, Rodowód. 151. 21. jsz.

²⁷⁵⁹ VAJAY, Még egy királyné. 20.

²⁷⁶⁰ FONT, I. András és Bölcs Jaroszláv. 618.

²⁷⁶¹ Bollók János fordítása. KK 76.

²⁷⁶² FONT, Rurikida fejedelmek. 127.

²⁷⁶³ JASIŃSKI, Rodowód. 144–147.

²⁷⁶⁴ FONT, Rurikida fejedelmek. 134.

²⁷⁶⁵ „*Et in medio siquidem Bihoriensi agmine, Ladizlaum locato ex sinistra parte, Otthonem vero ex dextera constituerunt. Geysam vero in Nitriensi agmine in medio collocaverunt. Preterea ex utraque parte ter tria agmina quaternatim connectendo conservaverunt.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 121. 389.

olomouci házassága kifejezetten Géza herceg érdekében állt – hiszen ekkor a hercegnő édesapja, Béla király már nem élt –, ugyanis Ottó hercegsége és Géza Nyitra körüli dukátusa szomszédosak voltak.²⁷⁶⁶ Géza herceg kötődése a zabori remetékhez szintén erős olomouci kapcsolatokat feltételez.

Több neves szerző is megállapította, hogy a mogyoródi csatában Salamont cseh, Gézát és Lászlót morva segédcsapatok támogatták,²⁷⁶⁷ azaz csehek harcoltak morvák ellen Mogyoródnál. Nehezen lenne azonban elképzelhető, hogy egy olyan konfliktusban, amelyben mindkét fél egyértelműen a családi összeköttetéseitől várt segítséget, Ottó herceg személyesen Salamon – azaz a Vajay-féle hipotézis értelmében sógora –, ellen vonult volna fel. A krónikakompozíció forráshelye viszont nem mentes a problémáktól, hiszen a csata következményeit taglaló 122. fejezet leírja, hogy a csehek vezére, egy bizonyos *Sentepolug* is fogságba esett.²⁷⁶⁸ A krónikakompozíció kritikai kiadásának jegyzeteit készítő Domanovszky Sándor úgy vélekedett, hogy *Sentepolug* nem más, mint Svatopluk, I. Szép Ottó morva fejedelem fia. Ebben az esetben olyan furcsa helyzet állna elő, hogy apa és fia egymás ellen harcoltak az Árpádokért, ami felettébb valószínűtlen. Tovább gyengít a felvetést, hogy Eufémia és Ottó házasságára csak a cseh-magyar viszony rendezése után kerülhetett sor, azaz valamikor 1067–1068 folyamán,²⁷⁶⁹ ebből következőleg Svatopluk az 1074. márciusi mogyoródi ütközet idején bizonyosan kiskorú volt, ha egyáltalán ekkor már megszületett, ugyanis a fentebb említett *hradištei diploma*, amely 1078-ra datálható, Ottónak csak egy lányáról tesz említést.²⁷⁷⁰ Erre az ellentmondásra Hóman Bálint is felfigyelt, aki a krónika szövegében a *dux Bohemorum* helyett a *dux Russicorum* változtatást javasolta, ez aztán a magyar historiográfiában széleskörűen rögzült és amelynek értelmezése szerint a cseh kontingens helyett Salamont ruszbeli testőrsége segítette az ütközetben.²⁷⁷¹ A Hóman-féle hipotézis tehát úgy kalkulál, hogy Salamon oldalán nem vettek részt Vratislav segédcsapatai, amelyet továbbá az is indokol, hogy Adelheid, Salamon nővére már 1062 során meghalt.²⁷⁷² A dinasztikus házasságok ugyanis nem kötelezték a résztvevő feleket életük végig tartó

²⁷⁶⁶ KOSZTA, A hradištei bencés monostor. 410.

²⁷⁶⁷ MT. I/1. 881; MAKK, Külpolitika. 101. Makk Ferenc e ponton némileg módosíthatott álláspontján, ugyanis az 1990-ben írt MTA doktori disszertációja még nem tartalmazta azt a kitétel, amely arra utalna, hogy Salamont II. Vratislav csapatai segítették. MAKK, Külpolitika DSc. 154.

²⁷⁶⁸ „*Marchart vero dux Teutonicorum et Sentepolug dux Bohemorum capti sunt, militibus suis interfectis et ipsis graviter vulneratis.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 122. 391.

²⁷⁶⁹ KOSZTA, A hradištei bencés monostor. 411.

²⁷⁷⁰ CDRB I. 85.

²⁷⁷¹ Részletesen I. KOSZTA, A hradištei bencés monostor. 414–415. 65. jsz.

²⁷⁷² „*Anno dominice incarnationis MLXII. VI. kal. Februarii obiit duxtrix Adleyth, mater Iudithe et Ludmile, similiter et Bracizlai iunioris et Wratizlai, qui in primo flore iuventutis occidit XIII. kal. Decembris.*” *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum.* Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 20. 112.

hűségre, mindez legfeljebb addig tartott, amíg a házastársak életben voltak.²⁷⁷³ Ennek igazolására ismét érdemes a krónikakompozíció azon részét idézni, amely a csehek támadását mondja el Trencsén ellen.²⁷⁷⁴ Az esemény egyébként Salamon királyságára datálható, azaz II. Vratislav, aki 1061 óta a prágai hercegi trónt is elfoglalta kifejezetten rossz viszonyban állt a magyarokkal és korábbi sógorával.

Eufémianak ugyancsak Béla királytól való leszármazást erősíti az a megfigyelés, amelyre a magyar historiográfia többször is felhívta a figyelmet. Az Ottó által támogatott és gazdagon megjutalmazott hradištei bencés monostor felszentelésekor kiadott oklevél formuláns részei szó szerinti egyezést mutatnak a Péter *comes* által kiadott százdi monostor alapítólevelével.²⁷⁷⁵ Az 1067. évi, későbbi átiratban megmaradt százdi diploma felsorolja monostor számára tett birtokadományokat is, melyeknek jó része a Géza herceg uralma alá tartozó dukátus területén feküdt.²⁷⁷⁶

Születési idő

Eufémia születési ideje segíthetne megoldani származásának kérdését, azonban erre nézve sem rendelkezünk semmiféle forrással, így a pontos dátum meghatározása sajnos nem lehetséges. A magyar historiográfiában éppen ezért az egyes vélekedéseket alapvetően meghatározza az Eufémia származásáról szóló elméletek valamelyike melletti állásfoglalás. Az András király pártján álló nézet szerint a hercegnő a tihanyi apátság alapítólevelében foglaltak szerint 1055 előtt született, míg a Béla király mellett kardoskodók egészen az 1060-as évekig kitolhatják ezt az időintervallumot. Wertner érvelése szerint – aki Béla király lányának tartotta a hercegnőt –, mivel nővérei korábban házasodtak, Eufémia tekinthető a királyi pár legfiatalabb leányának. Ebből következően Wertner az 1050-es évek közepére tette a hercegnő születését.²⁷⁷⁷

Házassági kapcsolat

A források jóvoltából ugyanakkor sokkal több információval rendelkezünk Eufémia házassági kapcsolatáról, gyermekeiről és haláláról. A hercegnő frigyéről Cosmas tudósít,²⁷⁷⁸ híradását a fentebb említett hradištei bencés alapítólevél is megerősíti.²⁷⁷⁹ Férje az az I. Szép

²⁷⁷³ RÖCKELEIN, Heiraten. 114 és 134.

²⁷⁷⁴ „Interim autem Bohemi superbia inflati irruerunt versus urbem Trenchen et magnam predam hominum et ceterorum animalium rapientes abduxerunt.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 101. 365.

²⁷⁷⁵ KOSZTA, A hradištei bencés monostor. 404.

²⁷⁷⁶ KOSZTA, A hradištei bencés monostor. 419.

²⁷⁷⁷ WERTNER, Az Árpádok. 167.

²⁷⁷⁸ I. 2748. jsz.

²⁷⁷⁹ I. 2749. jsz.

Ottó olomouci herceg volt, aki I. Břetislav és Schweinfurti Judit legfiatalabb fiaként született.²⁷⁸⁰ Eufémia férjének halála után nem tért vissza szülőföldjére – ami egyébként nem volt szokatlan a kor viszonylatában –, hanem kiskorú gyermekei nevében vélhetőleg régensként igazgatta Ottó birtokait.²⁷⁸¹ Ennek egyik bizonyítéka önálló pénzverési gyakorlata lehet.²⁷⁸² Az egyetlen forrásunk erre nézve Cosmas, aki arról tudósít, hogy Ottó halála után Vratislav saját fiát, Boleslavot próbálta Olomoucba helyezni, aki azonban nem sokkal ezután elhunyt. Boleslav halála után Vratislav a maga részére foglalta le öccse birtokait.²⁷⁸³ Cosmas a későbbiekben azt is lejegyezte, hogy Eufémia és fia 1099 folyamán már nem állt ellen II. Břetislavnak, hűséges volt a herceghez.²⁷⁸⁴ Ahogyan arról már szó esett, Eufémia és Ottó regnálásának az idején került sor a hradištei bencés monostor alapítása is, amelyet a hercegi pár gazdagon megjutalmazott.²⁷⁸⁵ Ottó és Eufémia egyben a Přemyslidák olomouci ágának a megalapítói is.

Gyermekek

A morva hercegi párnak forrásszinten igazolhatóan két fia, Svatopluk és Ottó,²⁷⁸⁶ illetve egy lánya, Bohuslava ismert.²⁷⁸⁷ Egy 13. századi kódexben fennmaradt oklevél szövege szerint Eufémia ismételten birtokadományt tett a hradištei monostornak *pro remedio animae*. Az itt közölt diploma Svatopluk és Ottó mellett feltüntet egy bizonyos *Brachizlau* nevű fiút is mint Eufémia gyermekét.²⁷⁸⁸

²⁷⁸⁰ „Huic coniunx Iuditha nobilissima genere, secundissima prolis germine, genuit quinque iuvenes, corpore in signes et supereminentes, ceu Hematie montes, sapientia singulares, probitate nulli comparabiles, moribus acceptabiles, in delinquentes placabiles, in universa virtutum honestate laudabiles. Fuit autem primo genitus nomine Zpitigneu, secundus natus Wratislau, tercius stemmate Conradus, quartus genitura Iaromir, quintus et ultimus Otto pulcherrimus.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 1. 82; „Reliquit V filios Spitigneum, Wratislaum, Conradum, Iaromirum, qui et Geuehardus, et Ottoem.” Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. ad a. 1055 396–397.

²⁷⁸¹ KRZEMIEŃSKA, Rotunde. 30.

²⁷⁸² CACH, České mince. II. č. 379–380; ŠMERDA, Denáry české. 100–101, č. 336. ill. 344.

²⁷⁸³ „Eodem anno rex Wratislaus valde iratus est contra fratrem suum Cunradum, quia his non in memor mutue dilectionis favebat parti filiorum fratris sui Ottonis, Zuatopluk videlicet et Ottik, quibus expulsis de paterna hereditate filio suo Bolezlao rex urbem Olomuc et alias civitates tradiderat, ubi non longo post tempore in predicta urbe in matura preventus est morte III. id. Augusti.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 2. c. 43. 148–149.

²⁷⁸⁴ „[...] Ottonis autem filii Zuatopluk et ottik cum matre sua Eufemia multum obediens duci erant et fides.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 9. 170.

²⁷⁸⁵ A hradištei monostor magyar vonatkozásairól I. KOSZTA, A hradištei bencés monostor. 403–426.

²⁷⁸⁶ L. 2784. jsz; „Erant autem eo tempore trium fratrum, scilicet Wratislai, Conradi et Ottonis, complures filii. Wratislai quidem filii, fratres Brazizlai, de quo iam diximus, erant dux Boriuoy, Bolizlaus, Uuladzlaus, Sobezius. Conradi autem filii erant Odalricus et Lutoldus, Ottonis autem Svatopluk et Otto.” Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. ad a. 1100. 501. Vö. POLANSKÝ, Přemyslovská dynastie. 557.

²⁷⁸⁷ CDRB I. 85. Vö. WOLVERTON, Hastening Toward Prague. 21. 24. jsz; POLANSKÝ, Přemyslovská dynastie. 557.

²⁷⁸⁸ CDM 176.

Svatopluk, Ottó és Eufémia elsőszülött fia, 1087 során még nem érte el a nagykorúsághoz szükséges életkort, nevében anyja gyakorolhatta az uralkodói jogokat. Az 1078. évi, többször is említett hradištei monostor adományleve a párnak csak egyetlen lányát, Bohuslavát említi,²⁷⁸⁹ ennél fogva születése a diploma kiadása utáni időszakra tehető. 1107 során II. Bořivoj ellenében Svatozluknak sikerült elfoglalnia a prágai hercegi trónust,²⁷⁹⁰ azonban két évvel később merénylet áldozata lett.²⁷⁹¹ Családi összeköttetéseit nem ismerjük, egyetlen fiáról, Vencelről Cosmas krónikájának folytatása tudósít, amely szerint Soběslav herceg valamikor 1129 folyamán II. Istvánhoz küldte, hogy segítse a magyar királyt a görögök elleni háborújában, ám négy hónap ottlét után magas lázzal járó betegség végzett vele.²⁷⁹²

Ottó, aki apja halálakor még szintén kiskorú volt, csak 1091 során foglalhatta el atyai örökrészt Olomoucban. A Přemyslidák belharcai következtében V. Henrik császár túszként tartotta maga mellett, majd 1109-ben a cseh előkelők csoportja egy bizonyos Wacek vezetésével Ottót próbálta megtenni Csehország hercegének,²⁷⁹³ ám unokatestvére, I. Vladislav ellenében mindezt nem tudták kikényszeríteni. Vladislav három évig börtönbe záratta és csak az 1113-as szabadulása után tudta újra elfoglalni olomouci birtokait, amelyet 1126. évi haláláig meg is tartott. Vladislav elhunytá után ismét trónkövetelőként lépett fel, igényét III. Lothar császár is támogatta. Ottó a fegyverek erejével próbálta Vladislav testvérét, I. Soběslavot elkergetni, ám 1126. február 18-án Kulm mellett csatát veszített és belehalt sérüléseibe. 1113 körül feleségül vette I. Henrik bergi gróf lányát, Zsófiát, akitől Eufémia, Ottó és Svatozluk nevű gyermekei születtek.²⁷⁹⁴

Halála

²⁷⁸⁹ CDRB I. 85.

²⁷⁹⁰ „Anno 1107. Hic diabolus suadente expulsus est Borivoy de sede sua, et Zuatopluk intronizatus.” Annales Gradicensis. Ed. Wattenbach, W. MGH SS XVII. ad a. 1107. 648.

²⁷⁹¹ „Anno 1109. Zuatopluk mense Februario oculo perduto 11. Kal. Octobris interfectus est. Cui successit Wladizlaus.” Annales Gradicensis. Ed. Wattenbach, W. MGH SS XVII. ad a. 1109. 649; „Affuit interim in castris quidam miles audacissimis audacior et, ut post a referentibus audivimus, missus a Iohanne filio Csta de gente Wrissovici, qui in utrumque paratus. Aut partem magnis ausis acquirere famam. Aut cum morte ducis simul hanc amittere vitam stetit sub patula fago juxta viam, qua itur ad regalem curiam, observans reditum ducis, dum rediret de curte regis. Quem ut vidit primo iam noctis in crepusculo stipatum ingenti caterva militum obsequentium, insiluit equum et paulisper se inmiscuit agmen in medium et toto annisu virium inter scapulas ducis librans iaculum. Intima fatifero rupit precordia ferro. Qui cicius quam tangeret humum, exalavit spiritum, scilicet undenis Octobri mense kalendis.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 27. 196.

²⁷⁹² „Eodem anno Wencezlaus filius Suatopluk missus est in Ungariam a duce Sobezlao in auxilium regi Stephano contra Graecos, sicque cum pace rediit; sed vivens per quatuor menses quartanis febribus excoctus pridie Kalendas Martii expiravit.” Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae. Ed. Emler, J. FRB. II. ad a. 1129. 207. Vö. POLANSKY, Premyslovská dynastie. 557.

²⁷⁹³ „Tunc Wacko erat lugubris, rogat abortis lacrimis, ut fratrem interfecti principis Ottonem decernat eis ducem.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 27. 196–197.

²⁷⁹⁴ EBERL, Die Grafen von Berg. 36–37. Vö. POLANSKY, Premyslovská dynastie. 557.

A hercegi pár által alapított monostor évkönyve megőrizte mind Ottó,²⁷⁹⁵ mind Eufémia²⁷⁹⁶ halálának időpontját. A 12. század közepén íródott prágai *necrologium*²⁷⁹⁷ adatai alapján a hercegi pár elhunytának a pontos dátum is meghatározható.²⁷⁹⁸ Eufémia a források szerint 1111. április 2-án halt meg, földi maradványait férje mellett helyezték örök nyugalomra az általuk alapított hradištei Szent István monostorban. 1432 során a kolostor a husziták dúlásának esett áldozatul, földi maradványaikat az olomouci püspök rendelkezése szerint a városban, a székesegyház Szent Vencel oltára alá temették újra, majd az 1617. évben ugyanezen egyház mellékkápolnájába kerültek.²⁷⁹⁹

Összegzés

Eufémia hercegnő életéről hasonlatosan a koraközépkori magyar történelem nőalakjaihoz, nagyon szűkösen szólnak a források, nem véletlen tehát, hogy már származásával kapcsolatosan is két elmélet viaskodik egymással. A fentiek figyelembevételével véleményünk szerint a forrásadatok és a szakirodalmi vélekedések közvetett bizonyítéku szolgálnak arra nézve, hogy Eufémiában Béla király lányát kell tisztelnünk. A tihanyi oklevélben Andrásnak többes számban említett lányai, illetve Eufémia keleti szláv hangzású neve nem perdöntő, a középkori nevek egyébként is nagy óvatossággal kezelendők, ahogy erről már Adelheid kapcsán szót ejtettünk. Az eseménytörténetre vonatkozó adatok véleményünk szerint az esetleges újabb források felbukkanásáig András öccsének, Béla királynak az apasága mellett tanúskodnak.

A hercegnő születéséről semmilyen adat nem áll rendelkezésre, feltételesen elfogadhatjuk Wertner Mór 1055 környékére adott becslését.

Ahogy azt már Koszta László is megállapította, Eufémia vélhetőleg az 1060-as évek utolsó harmadában ment férjhez I. Szép Ottó olomouci herceghez, akinek a birtokai szomszédosak voltak a Géza herceg dukátusával. A hercegi párnak több gyermeke is született, a sorban vélhetően először Bohuslava, akit a hradištei monostor alapítólevele is megemlít. Őt követte Svatopluk, Ottó majd a feltehetőleg ifjú korában elhalt Břetislav, aki nagyapja után kaphatta a nevét. A pár fiainak története ismert, lányukról azonban nevén kívül szinte semmit sem tudunk. Eufémia alakjáról Prágai Cosmas történeti művében található a legtöbb információ, vélhetőleg mindez annak köszönhető, hogy Ottó halála után Eufémia kiskorú fiainak érdekében összetűzésbe keveredett a cseh uralkodóval, aki előbb fia,

²⁷⁹⁵ „Anno 1086 Obiit Otto dux Moravie.” Annales Gradicensis. Ed. Wattenbach, W. MGH SS XVII. ad a. 1086. 648.

²⁷⁹⁶ „Anno 1111 [...] Eufemia ductrix obiit.” Annales Gradicensis. Ed. Wattenbach, W. MGH SS XVII. ad a. 649.

²⁷⁹⁷ GRAUS, *Necrologium Bohemicum*. 789–810.

²⁷⁹⁸ Április 2: „Obiit Eufemia ductrix”; június 9: „Obiit Otto dux”, GRAUS, *Necrologium Bohemicum*. 804–806.

²⁷⁹⁹ WERTNER, *Az Árpádok*. 169.

majd saját maga számára próbálta meg kisajátítani Ottó herceg birtokait. Eufémia sógoránál, Konrád hercegnél keresett menedéket. Hátralevő életéről szintén Cosmastól származik az egyetlen adatunk, amely már arról számol be, hogy Eufémia és fiai, II. Břetislav irányában hűségesnek mutatkozott.

A hercegnét 1111 során érte a halál, a férje és általa alapított hradištei monostorban helyezték örök nyugalomra.

Ilona

Névalak

Béla király leányának, Ilonának a nevét a magyar krónikás hagyomány nem tartotta fenn. A 14. századi krónikakompozíció pusztán arról tesz említést, hogy Géza, illetve László testvére a horvát *rex Zolomerushoz* ment feleségül. Nevét csak diplomatikai források alapján ismerjük, azonban ezeknek az okleveleknek a tartalma kizárólag kései átiratokból ismert. Az egyik ilyen, 1078 szeptembere előtt keletkezett kétes hitelű okirat – amely a cetinai egyházat helyezte Spalato fősege alá – a tanúk névsorában szerepelteti a királynét, mégpedig Heléna (Helene) néven.²⁸⁰⁰ E névalak aztán rögzült a köztudatban is: a hercegnő Helenából – a magyar nyelvű átírás alapján – Ilonává lett. A kutatás számon tart továbbá néhány olyan, szintén kései tartalmi átiratból fennmaradt oklevelet, amelyek Zvonimir feleségét Lepa néven ismerik. Ilyennek minősül egy ugyancsak az 1078. évre keltezett, olasz átiratban fennmaradt adománylevél,²⁸⁰¹ illetve két 1083 során Zvonimir király által kiadott diploma, amelyek közül az egyik szintén olasz,²⁸⁰² a másik²⁸⁰³ pedig latin nyelvű átiratban ismert. E két névalak alapján a korábbi magyar genealógiai kutatás úgy vélte, hogy Helena és Lepa két különböző személy, azaz Zvonimir királynak két felesége is lehetett, akik közül a Lepa nevű tekinthető I. Béla leányának.²⁸⁰⁴ Wertner Mór mutatott rá arra, hogy Helena (Ilona) és Lepa egy és ugyanazon személy, az oklevelek ugyanis nevének két variánsát őrizték meg, amely alapján Wertner azt feltételezte, hogy az Árpád-házi hercegnő keresztnéve Ilona lehetett, a Lepa névalak pedig minden valószínűség szerint horvát nyelvű ragadványneve volt.²⁸⁰⁵ Mivel a horvát nyelvben a 'lijepa' szó hangalakja nagyon hasonlatos a Lepához, számos, főleg romantikus ihletésű irodalmi és művészeti alkotásban a királyné nevének szinte állandó jelzőjévé a 'szép, gyönyörű' melléknevek váltak, amely megegyezik a modern horvát nyelvben a 'lijepa' szó jelentéstartalmával. A források Ilona férjét, Zvonimir királyt is két különböző néven ismerik, mivel az oklevelekben csak a király koronázása után lelhető fel a Demetrius névalak, feltételezhető, hogy utóbbit trónra lépésekor kaphatta.

Ismertebb névalakok

Helena,²⁸⁰⁶ Lepa²⁸⁰⁷

²⁸⁰⁰ „*Haeta sunt haec ante notitiam horum testium: in primis quidem Helene, gloriosissimae regine.*” CDCDS I. nr. 126. 163.

²⁸⁰¹ CDCDS I. nr. 12. 7. 164–165

²⁸⁰² CDCDS I. nr. 139. 180–181

²⁸⁰³ CDCDS I. nr. 140. 181–182.

²⁸⁰⁴ A korábbi vélekedések összefoglalóját l. WERTNER, Az Árpádok. 161.

²⁸⁰⁵ WERTNER, Az Árpádok. 162.

²⁸⁰⁶ CDCr I. nr. 126. 163.

²⁸⁰⁷ CDCr I. nr. 127. 164–165; CDCr I. nr. 139. 180–181; CDCr I. nr. 140. 181–182.

Származás

Ilona származásáról a 14. századi krónikakompozíció tudósít, a forrás ugyanis azt árulja el, hogy Zvonimir király I. Géza magyar uralkodónak a *sororius* volt.²⁸⁰⁸ A krónika a későbbiekben a horvát király feleségére *soror regis Ladizlai*ként hivatkozik.²⁸⁰⁹ A Géza királyról szóló passzus keletkezése bizonyosan nem egykorú az eseményekkel – ez akár a forráshely autentikusságát is alááshatná –, hiszen bizonyos, hogy Zvonimir ekkor még nem viselhette a királyi címet.²⁸¹⁰ A krónikában megadott genealógiai viszonyokat azonban érdemes a korabeli események fényében vizsgálnunk. A Zvonimir halálának következtében a Horvát Királyság történetébe beköszöntő viszályoktól terhes időszak trónharcaiba előbb Szent László, majd a későbbiekben unokaöcse, Kálmán király is bekapcsolódott. A krónikaszerkesztmény adatainak hitelét tovább erősíti az a megfigyelés, amely szerint a hadjáratok és menekülési útvonalak iránya általában dinasztikus kapcsolatokra utal, vitás esetekben jelentősége akár perdöntő is lehet.²⁸¹¹

Születési idő

Ilona hercegnő születési idejét homály övezi. A 14. századi krónikakompozíció szövegének magyar nyelvű kiadása Géza nővérének nevezi,²⁸¹² amely nem feltétlenül jelent életkori elsőséget, hiszen a latin *soror* kifejezésnek ’nőtestvér’ jelentéstartalma is ismert. A krónika viszont korábban, Béla király családi viszonyai kapcsán elmondja, hogy Géza és László Lengyelországban, Lampert és a király lányai már Magyarországon születtek. Ebből kiindulva úgy véljük, hogy Ilona Géza és László húga lehetett. A krónikakompozíció továbbá azt is hírül adja, hogy Géza király a karantánok ellen nyújtott segítséget sógorának, mivel azok elfoglalták a dalmát partvidéket. Már Györffy György is rámutatott arra, hogy nem valószínű, hogy Géza egyik sógorát segítette volna a másik ellen, hiszen ismert, hogy Ulrik isztriai és karantán örgróf, Zsófiának, Géza másik testvérének volt a férje. Wertner Mór szerint a karantán hercegek és örgrófok sorrendjében nem található meg Ulrik, azonban az újabb német kutatás kifejezetten karantán és isztriai örgrófnak mondja.²⁸¹³ Wertner nem árulja el, hogy állítását mire alapozza, egyszerűen felsorolja az örgrófok nevét és megjegyzi,

²⁸⁰⁸ „*Misit itaque rex Zolomerus Dalmacie, qui sororius Geyse erat, nuncios ad regem Salomonem et ducem Geysam et rogavit eos, utm propria persona eorum contra adversarios suos, scilicet Carantanos ipsum adiuvent, qui tunc marchiam Dalmacie occupaverat.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 99. 363–364.

²⁸⁰⁹ „*Cum enim rex Zolomerus sine liberis decessisset, uxor eius, soror regis Ladizlai ab inimicis viri sui multis iniuriis pregravata auxilium fratris sui, regis Ladizlai in nomine Iesu Christi imploravit.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 132. 406.

²⁸¹⁰ Zvonimir koronázásáról I. SZEBERÉNYI, Balkán. 296.

²⁸¹¹ FONT, Rurikida fejedelmek. 127.

²⁸¹² KK. ford. Bollók János. 67.

²⁸¹³ LANGE, Grafschaft Weimar-Orlamünde. 183–198; HOLZFURTNER, Ebersberg, Dießen, Scheyern. 549–577.

hogy a források, az Annalista Saxo, a *Historia Welforum* és Hersfeldi Lambert is tévednek midőn Ulrikot karantán őrgrófnak nevezik.²⁸¹⁴ Wertner a kérdéses időszakban I. Zähringeni Bertoldot nevezi meg Krajna uraként. Bertold 1061 során valóban elnyerte a karantán hercegi címet, azonban mindez névleges volt, szakirodalmi vélekedések szerint az újonnan elnyert hercegségében az uralmát nem lehet kimutatni, sokkal inkább a Sváb hercegség területén volt aktív, hatalma és befolyása a Staufokéval és a Welfekével vetekedett.²⁸¹⁵ Vélhetőleg tehát ez időben Ulrik, Géza sógora tekinthető Krajna és Isztria tényleges urának, véleményünk szerint ennél fogva tehát nem valószínű, hogy a magyar krónika beszámolója helyes arra nézve, hogy Géza másik sógorának Zvonimirnak katonai segítséget nyújtott volna Ulrik ellenében. Ennek a lehetőségnek viszont az mond ellent, hogy Ulrik vélhetőleg tényleg vezetett hadjáratot a tengeremléki Horvátország ellen.²⁸¹⁶ Györffy a fentebb említett elméletében arra a következtetésre jutott, hogy a *contra Carantanos* kifejezés nem a karantánokra, hanem az 1071. esztendőig Velence élén álló Domenico Contarini családnévére utal. Domenico uralma alatt Velence valóban beavatkozott a dalmáciai ügyekbe, ám ennek pontos datálása szinte lehetetlen, minden jel szerint erre valamikor a 11. század 50-es vagy 60-as éveiben kerülhetett sor.²⁸¹⁷ Kristó Gyula úgy vélte, hogy a magyar intervencióra az adott okot, hogy 1062 során Velence elfoglalta Zárát, amelyet Salamon és Géza juttatott vissza a horvát király, Petar Krešimir kezére, a magyar-horvát viszonyt egyúttal pedig Géza leánytestvére és Zvonimir közötti házasság erősítette meg.²⁸¹⁸ A forrásokból kihüvelyezhető töredékadatok sajnos csak hasonló hipotézisek megfogalmazásához elegendők.²⁸¹⁹ Mivel a krónika említett fejezete kifejezetten Salamont nevezi meg királynak, a magyar hadjáratra legkorábban csak a Dezső püspök közvetítésével létrejött megegyezés²⁸²⁰ után kerülhetett sor, azaz valamikor 1064 körül. Amennyiben a házasság valóban ekkor létesült, úgy Ilonának ebben az időben eladósorban kellett lennie, azaz születési ideje, valamikor az 1050 körüli időszakra tehető.

²⁸¹⁴ WERTNER, Az Árpádok. 151.

²⁸¹⁵ TELLENBACH, Berthold I. in NDB 2. 159; AUER, Berthold I., Hrg. v. Kärnten. in LexMa 1. 2026; HLAWITSCHKA, Abstammung Richwaras. 1–20.

²⁸¹⁶ KÖRMENDI, Szlavónia korai hovatartozása. 37.

²⁸¹⁷ Györffy szerint a magyar hadjáratra 1064-ben került sor. MT. I/1. 875. Vö. POZZA, Contarini, Domenico. in DBI 28. online elérés: [http://www.treccani.it/enciclopedia/domenico-contarini_res-22b6ec86-87eb-11dc-8e9d-0016357eee51_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/domenico-contarini_res-22b6ec86-87eb-11dc-8e9d-0016357eee51_(Dizionario-Biografico)) (letöltés ideje: 2018. szept. 4.)

²⁸¹⁸ MT. I/2. 933.

²⁸¹⁹ KÖRMENDI, Szlavónia korai hovatartozása. 373–374.

²⁸²⁰ „Porro episcopi et alii viri religiosi instanter satagebant inter eos pacem componere. Maxime autem Desiderius episcopus delinitivis ammonitionibus et dulcibus allocutionibus suis mitigavit animam Geysae ducis, ut Salomoni quamvis iuniori regnum cum pace redderet et ipse ducatum, quem pater eius prius habuerat, pacifice teneret.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 97. 362.

Házassági kapcsolat

Ilona házassági kapcsolatának körülményeiről a fentiekben már szoltunk, mindezt azzal érdemes kiegészíteni, hogy a házasság megkötésekor, Zvonimirt még nem koronázták királlyá. 1074 előtt Zvonimir és Krešimir ugyanis együttesen adtak ki okleveleket, amelyekben Zvonimir mint bán szerepel.²⁸²¹ Egy évvel később, esetleg 1076 során VII. Gergely legátusa, Gebizo koronázta meg Zvonimirt a salonai Szent Péter bazilikában.²⁸²² A dinasztikus kapcsolat részletei sajnos nem ismertek, a Kristó-féle elmélet szerint a frigy megkötése Salamon uralkodási idejére esik, a krónikakompozíció ezzel szemben azt mondja, hogy a magyar hadjárat idején már fennállt a sógorsági viszony Géza és Zvonimir között, azaz a házasságkötés ilyenformán Béla uralkodásának az idejére is eshet. Ez utóbbi elméletet azonban gyengíti, hogy a nevezett krónikahely biztosan később keletkezett, mint a házasságkötés. A 19. századi horvát historiográfiában ugyanakkor létezett olyan nézet is, amely szerint a frigy megelőző eljegyzésre Salamon 1065. évi koronázásakor került sor.²⁸²³ Ennek alátámasztására semmiféle forrásadatunk sincsen, a magyar kutatás szerint Salamon pécsi koronázásra pedig már 1064 során megtörtént.

Férjének, Zvonimirnak a származásáról szinte semmit sem tudunk, talán IV. Krešimir király rokonságába tartozhatott.²⁸²⁴ Zvonimir feltehetően annak a Svetoslavnak volt az unokája, aki apját, Stjepan Držislavot (969–995) követte a trónon. Rövid uralmát öccsei, Krešimir és Gojslav döntötték meg, Svetoslav végül Velencébe menekült, ahol Stjepan nevű fia az Orseolo családba házasodott be.²⁸²⁵ Szakirodalmi vélekedések szerint Stjepan Hicelával, II. Péter dózse leányával kelt egybe²⁸²⁶ és ebből a házasságból született Zvonimir.

A horvát historiográfia feltételezi, hogy Zvonimir egyfajta különállással rendelkezhetett, Krešimir király 1070. évi oklevelében ugyanakkor társuralkodóként tűnik fel,²⁸²⁷ ami talán arra utalhat, hogy Zvonimir elfogadta a király névleges fennhatóságát.²⁸²⁸ Ivo Goldstein szerint a bán uralmi területe a Dráva és a Kulpa közötti részekről egészen a Szerémségig terjedt.²⁸²⁹ Újabb vélekedések szerint Zvonimir nem Szlavónia, hanem a likai bánság területét uralta,²⁸³⁰ 1062 során ugyanis IV. Krešimir bánja egy bizonyos Goico volt.²⁸³¹

²⁸²¹ FINE, *Early Medieval Balkans*. 279.

²⁸²² SZEKERÉNYI, *Balkán*. 296.

²⁸²³ MARGALITS, *Repertorium*. 404.

²⁸²⁴ BUDAK, *Prva stoljeća Hrvatske*. 111–113. Vö. GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*. 401.

²⁸²⁵ SZEKERÉNYI, *Balkán*. 295–296. különösen 111. jz.

²⁸²⁶ KLAČ, *Povijest Hrvata*. 96.

²⁸²⁷ CDCr I. nr. 84. 115.

²⁸²⁸ GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*. 390–391. Vö. FINE, *Early Medieval Balkans*. 279.

²⁸²⁹ GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*. 390.

²⁸³⁰ MARGETIĆ, *Bilješke*. 12–18.

²⁸³¹ CDCr I. nr. 69. 98.

Elképzelhető, hogy Zvonimir bánsága és végül a horvát trón öröklése egyfajta megegyezésére utalhat Krešimir és Zvonimir között.

Zvonimir királysága új irányvonalat jelentett Horvátország történelmében, a pápától hűbér ellenében elfogadott korona Szeberényi Gábor szavaival „*egyben a koraközépkori horvát regnum jogi és politikai fejlődésének a csúcspontját is jelentette.*”²⁸³²

A király haláláról csak töredékes információink vannak, elhunytának körülményei nem függetleníthetők attól a későbbi, 16. századi horvát irodalmi és történetírói munkáktól, amelyek Zvonimir köré egyfajta nemzeti legendát teremtettek, és sok esetben feleségének magyar származását is elvitatták, Bélát, Gézát és Lászlót horvát és illír felmenőkkel ruházva fel.²⁸³³ A legendás történet szerint Zvonimirt az ország előkelői gyilkolták meg egy tanácskozás során, a király pedig utolsó erejével megátkozta őket, hogy többé nem uralkodik Horvátország fölött „nemzeti” király. E történet vélhetőleg a 15. század során alakult ki,²⁸³⁴ gyökereit pedig Spalatói Tamás krónikája adta, aki utolsó királyként ábrázolta Zvonimirt.²⁸³⁵ Az igazság azonban az, hogy Zvonimirt „nemzeti” király, II. Stjepan követte a trónon, majd Álmos herceg rövid ideig tartó regnálása után ismét horvát származású uralkodó, Petar következett.²⁸³⁶ Korabeli források hiányában Zvonimir hálának a körülményei máig tisztázatlanok, a horvát historiográfia egy része feltételezi, hogy a király erőszakos halált halt, a másik vonulat viszont amellett érvel, hogy Zvonimir természetes módon hunyt el. Létezik ugyan egy 1089. szeptember 8-án kelt oklevél, amely megemlékezik *nuper rege defuncto Suinimiro* királyról, ez a diploma azonban hamisnak tekinthető.²⁸³⁷ A király halála mindenesetre megfelelő indoknak bizonyult ahhoz, hogy az Árpádok hódító szándékkal több hadjáratot is indítsanak Horvátország irányába. A krónikakompozíció interpolált 132. fejeztének összeszerkesztője mindenesetre úgy vélte, hogy Zvonimir országa az örökség jogán Szent Lászlót illette.²⁸³⁸

Gyermekek

Ilona gyermekeiről egyedül azok az oklevelek tanúskodnak, amelyek a királyné nevét is megőrizték. Az okiratok tanúsága szerint a királyi párnak egyetlen fiát Radovannak hívták.

²⁸³² SZEBERÉNYI, Balkán. 296.

²⁸³³ FINE, When Ethnicity. 146, 184–187.

²⁸³⁴ FINE, When Ethnicity. 191.

²⁸³⁵ „*Eo namque tempore rex Suinimirus mortis debitum solvit nullumque sue posteritatis heredem reliquit. Sic ergo tota regalis sanguinis deficiente prosapia, non fuit ulterius, qui in regno Chroatorum rite succedere debuisset.*” Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum - Archdeacon Thomas of Split: History of the Bishops of Salona and Split. Ed. Karbic, D. - Sokol, M. - Sweeney, J. R. 92.

²⁸³⁶ FINE, Early Medieval Balkans. 284.

²⁸³⁷ CDCr I. nr. 149. 188–189. A király halálával kapcsolatosan I. KOŠČAK, O smrti hrvatskog kralja. 223–228.

²⁸³⁸ A krónikahely forráskritikai szempontjaihoz I. KÖRMENDI, Szent László horvátországi háborújáról. 447–451.

Első említése az 1078. esztendőből való, amikor szülei kíséretében Péter kardinálissal, Lőrinc érsekkel együtt a fentebb már említett olasz nyelvű oklevél tanúnévsorában szerepel.²⁸³⁹ Egy 1083. évi apja által kiadott adománylevelében édesanyja mellett újfent a diplomát hitelesítő tanúk között szerepel.²⁸⁴⁰ Radovan neve ezt követően eltűnik a forrásokból, vélhetőleg 1083 során Zvonimir fia is meghalt.²⁸⁴¹

Ferdo Šišić feltételezte, hogy Zvonimirnak és Ilonának volt egy Klaudia nevű leánya is, aki az előkelő Lapčan nemzetségbe házasodott be.²⁸⁴² Mindezt egy kétes hitelű oklevél szövegére alapozta,²⁸⁴³ amely nézetünk szerint ebben az esetben nem perdöntő, azaz Klaudia történeti léte nem tekinthető bizonyítottnak. Hasonlóan problémás Winica esete is, akinek nevét I. Tvrtko bosnyák bán és király 1390. évi levele tartotta fenn, amelyből az derül ki, hogy férjének, egy bizonyos Mihálynak Zvonimir király birtokot adományozott.²⁸⁴⁴ Vélhetőleg mind Claudia, mind Wincia fiktív személy, alakjukat kései kompilációk tartották fenn, hogy bizonyos birtokokadományokat ősiségük okán hitelesítsenek.

Halála

Ilona halálának pontos ideje nem ismert, már Wertner Mór is rámutatott arra, hogy a narratív források közül egyedül Ransanusnak a kései munkája emlékezett meg a királyné haláláról.²⁸⁴⁵ A nevezett mű elbeszélése szerint Ilona az országot Lászlóra hagyta, mivel nem volt más közelebbi rokona. A 11. század eseményeinek kapcsán azonban Ransanusnak nem

²⁸³⁹ „Furono fatte queste cose alia presenza di Siommomiro rè, mio signore, di Lepa regina, di Radouano fig'liolo del rè, di Pietro prete e cardinale, legato della Romana chiesa, di Lorenzo arcivescovo, di Gregorio uescovo, di Giouanni abbate di san Bartolomeo, di Vrsone di san Moise, di Andrea capellano, di Nicolò capellano del rè.” CDCr I. nr. 127. 164–165.

²⁸⁴⁰ CDCr I. nr. 140. 180–181.

²⁸⁴¹ vö. KLAJČ, Povijest Hrvata. 486.

²⁸⁴² ŠIŠIĆ, Geschichte der Kroaten. I. 313.

²⁸⁴³ Az eredeti oklevél nem ismert, tartalmára egy 14. századi diploma hivatkozik, amelyet I. Lajos magyar király adott ki. „[...] quondam Zuanimerum; regem Croacie, cuidam Nobili de genere Lapuch - Vunvcha nomine, cum quadam filia sua, Clauda, perpetuo data extitisset, et collata, et demum eodem Vonycha, absque heredum solatio ab hac luce decesso, dicta terra N. iuri regio fuisset certo deuoluenda, sicque dictis Nobilibus in niliilo attineret; [...]” CD IX/3. 157. Vö. Documenta Historiae Chroaticae periodum Antiquam Illustrantia. Ed. Rački, F. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium VII. 146.

²⁸⁴⁴ Documenta Historiae Chroaticae periodum Antiquam Illustrantia. Ed. Rački, F. MHSL VII. 146.

²⁸⁴⁵ „Cum vitae autem maxima integritate non praetermisit, quin regni sui fines ampliaret. Rex erat ea tempestate Dalmatiae et Croatiae Zolomerius nomine. Is moriens (cum nullus illi esset heres) sua regna testamento reliquit uxori, quae erat beati Ladislai soror, cum autem nonnulli, qui fuerant viri sui hostes, arma parassent, quibus reginae regna illi relictas vellent adimere, suas et ipse rex sanctus coegit copias, tulitque sorori opem, qua fugatis adersariis, quae sua erant, illa postea tute tranquilleque possedit. Interiecto dein tempore moriens et illa eadem regna reliquit Ladislao fratri, quo nemo erat illi consanguinitate propinquior, at vero ipse ea regna Hungarorum regum iunxit imperio.” Petrus Ransanus: Epithoma rerum Hungarorum. Curam gerebat: Petrus Kulcsár. Index XII. 112; Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata. Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet. 127.

sok forrásértéket tulajdoníthatunk. A 14. századi krónikakompozíció arról számol be, hogy László Ilona számára visszaszerezte Dalmáciát és Horvátországot, amelyet a királyné csak ezután hagyott Lászlóra.²⁸⁴⁶ Vélhetőleg a királyné fia, Radovan ekkor már nem volt életben. Teljesen más történet bontakozik ki Spalatói Tamásnak a salonai és spalatói főpapok történetéről írt munkájában. Tamás ugyanis arról számolt be, hogy a Zvonimir király halálát követő anarchiában Szlavónia egyik mágnása nem tűrte tovább a sorozatos jogsértéseket, ezért László elé járult, a király aztán az előkelő tanácsára megindította hadait Horvátország irányába.²⁸⁴⁷

László Oderisiushoz, Monte Cassino apátjához 1091 során írt levelében elmondta, hogy Magyarország már szomszédos Itáliával, ugyanis László egész Szlavóniát megszerezte.²⁸⁴⁸ Wertner szerint Ilona ekkor László udvarába vonult, ám mindennek igazolására nem tudott forrást idézni.²⁸⁴⁹ Szent László király húga 1091 után teljesen eltűnik a kútfőkből, halálának évét pontosan nem is tudjuk meghatározni, annyit azonban feltételezhetünk, hogy 1090–1091 táján még életben volt.²⁸⁵⁰

²⁸⁴⁶ „*Ipsē prius Dalmāciam atque Croatiā suē monarchiē iure perpetuo subiugavit. Cum enim rex Zolomerus sine liberis decessisset, uxor eius, soror regis Ladizlai ab inimicis viri sui multis iniuriis pregravata auxilium fratris sui, regis Ladizlai in nomine Iesu Christi imploravit. Cuius iniurias rex graviter vindicavit et Croaciā atque Dalmāciam integraliter sibi restituit. Quam postea a predicta regina suo subdidit dominio. Quod tamen rex non fecit propter cupiditatem, sed quia secundum regalem iustitiam sibi competebat hereditas. Quoniam quidem rex Zolomerus in primo gradu affinitatis eidem attinebat et heredem non habuit.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 132. 406.

²⁸⁴⁷ „*Eo namque tempore rex Suinimirum mortis debitum solvit, nullumque suē posteritatis heredem reliquit. Sic ergo tota regalis sanguinis deficiente prosapia, non fuit ulterius, qui in regno Chroatorum rite succedere debuisset. Cepit itaque inter omnes regni proceres magna discordia suboriri. Et cum divisim modo hic, modo ille regnandi ambitione sibi terre dominium vendicaret, innumerabiles rapine, predationes, cedes et omnium facinorum seminaria emergerunt. Alter enim alterum insequi, invadere, trucidare cotidie non cessabat. Verum his temporibus extitit quidam ex magnatibus Sclavonie, qui cum a suis esset contribulibus multis laceratus iniuriis multisque dampnis attritus, non sperans se posse aliter tantis resistere malis in Hungariā profectus est. Tunc ad regem Vladislavum ingressus eum alloqui cepit persuadens ei, ut ad capiendum Chroatie regnum et suo dominatui subiugandum exiret, dans ei plenam fiduciam id facile posse complere, cum regnum illud vacuum et sine tutela regalis providentie remansisset. His ergo Vladislavus rex inductus consiliis absque mora coadunato exercitu copioso venit et occupavit totam terram a Dravo fluvio usque ad Alpes, que dicuntur Ferree, nullo obice resistente. Post hec transivit Alpes et cepit impugnare munitiones et castra multaque prelia committere cum gentibus Chroatie. Sed cum alter alteri non ferret auxilium, essentque divisi ab invicem, facilem victoriam rex potuit optinere. Nec tamen usque ad maritimas regiones pervenit, sed audiens, quod quedam gens sui regni fines intraverat, in Hungariā repediavit [...] Huius temporibus gens Scithica in multitudine gravi intra Hungarie fines irrumpens magnas hominum stragem fecerunt.*” *Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium.* Ed. Damir Karbić - Mirjana Matijević Sokol - James Ross Sweeney *Central European Medieval Texts* 4. c. 17. 92–94. Vö. KÖRMENDI, Szent László horvátországi háborújáról. 452–458.

²⁸⁴⁸ DHA I. 272. Vö. KÖRMENDI, Szent László horvátországi háborújáról. 444–445.

²⁸⁴⁹ WERTNER, Az Árpádok. 163.

²⁸⁵⁰ Szent László 1091. évi hadjáratának rekonstrukciójához I. KÖRMENDI, Szent László horvátországi háborújáról. 460–475.

Összegzés

Ilona Béla király és a Piast házból származó, a magyar historiográfiában tévesen Richezának nevezett hercegnő leányaként született. Névének kétféle alakját kései átírtos formában megőrzött oklevelek alapján ismerjük. Mivel a krónika elmondása szerint csak bátyjai születtek Lengyelországban, úgy véljük, hogy Ilona Gézának és Lászlónak már Magyarországon született húgának tekinthető. Köztörténeti események alapján vélelmezhető, hogy Ilona és Zvonimir frigyére csak Zsófia nevű testvérének az 1062. évre datálható házassága után került sor, ami arra enged következtetni, hogy Zsófia idősebb lehetett Ilonánál.

Ilona és Zvonimir házassága a Magyarország déli határai mentén elterülő Horvát királysággal való békés kapcsolatokat szolgálhatta. Az Árpádok és a horvát királyokat adó Trpimirović dinasztia közötti katonai együttműködésre a házasság megkötése előtt is sor kerülhetett, ahogyan erről Kristó Gyula is vélekedett.²⁸⁵¹ A frigyre talán éppen az a katonai segítségnyújtás adott alkalmat, amelyet a 14. századi krónikakompozíció 99. fejezete is megőrzött. Vélhetőleg a Kristó Gyula által említett, még I. András korában történt segítségnyújtás és a Salamon király uralkodásának elejére tehető magyar-horvát hadi vállalkozás is Velence egyre növekvő dalmáciai térnyerése ellen irányult. Talán megengedhető az a feltevés, amely szerint a magyar segítségnyújtás és a dinasztikus kapcsolat Zvonimir és az Árpádok között – Ilona férjnek a horvát uralkodóházzal való rokonsága mellett – valamiféle összefüggésben lehet azzal, hogy Zvonimir IV. Krešimirrel való megegyezés következtében társuralkodóként tűnt fel az 1070-es évek folyamán.

Ilonát vélhetőleg férjével együtt 1075 esetleg 1076 során koronázta meg Gebizo pápai legátus. Az Árpád-házi hercegnő egészen férje 1089. évi haláláig viselte a Horvátország királynéja címet. A királyi párnak forrásokkal igazolhatóan egy fia született, aki az oklevelek tanúsága szerint a Radovan nevet viselte. A kései utalásokban fennmaradt adatok, amelyek arra utalnak, hogy Ilonának leányai is születtek volna nem tekinthetők hitelesnek, a források hiánya azonban nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy Zvonimir és Ilona házasságából több gyermek is születhetett, erről azonban az utókor történetírása semmit sem tud.

Radovan halálának az időpontja kérdéses, egyes vélekedések szerint talán már 1083 során távozott az élők sorából. Mivel Zvonimirt IV. Krešimir korábban kolostorba vonult unokaöcse, II. Stjepan követte a trónon az sem kizárt, hogy Radovan csak valamivel később, 1089 környéként hunyt el.

A II. Stjepant követő időszakban Szent László király hódításainak következtében Álmos foglalhatta el a horvát trónt, az Árpádoknak azonban csak Kálmán idején sikerült véglegesen megszerezniük a Horvátország feletti uralmat. Ilonát személyét a 14. századi

²⁸⁵¹ MT. I/2. 932.

krónikakompozíció kizárólag Szent László hadjáratának kapcsán említi, életének 1091 utáni eseményei és elhunytának körülményei ismeretlenek.

Kálmán

Névalak

Kálmán nevének az alakját a latin nyelvű narratív források *Columannus*,²⁸⁵² *Kalomannus*²⁸⁵³ formában őrizték meg. A király és a pápai udvar között folyt levelezésben a kúria ugyanakkor *Columbanus* néven említi a magyar királyt.²⁸⁵⁴ Kálmán saját okleveleiben is többféle alakban bukkan fel a király neve. A magyar krónikaszerkesztmény Budai Krónika családjához tartozó szövegvariánsának 142. fejezete közli a király ragadványnevét is: *Colomanus dictus Cunues*, azaz Könyves Kálmán.²⁸⁵⁵ A ragadványnév aztán a későbbi fejezetek során a krónika egyéb szövegvariánsaiba is utat talált.²⁸⁵⁶ A 152. caput nemcsak a király Kálmán névalakját közli *Calman* variánsban, hanem elmondja, hogy „*A magyarok Könyves Kálmánnak nevezték, mivel könyvei voltak, amelyekből püspök módjára végezte a kánon előírta imádságokat.*”²⁸⁵⁷ A szövegben mind a király névalakja, mind a könyves jelző magyarul szerepel, latinizált formában. A krónikahelyről nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy Kálmán uralkodása után keletkezett, azonban ennél pontosabb datálás jelen állás szerint nem lehetséges. Annyi azonban bizonyos, hogy a 13. század utolsó harmadában már ismert volt a király ragadványneve, hiszen az 1282 és 1285 között keletkezett²⁸⁵⁸ *Gesta Hungarorum*ban is szerepel.²⁸⁵⁹ II. Orbán pápa Kálmánhoz írt 1096. évi levele ugyanakkor arra enged következtetni, hogy a királyt akár korábban, már a kortársai is nevezhetek ily módon, ugyanis a pápa előtt sem volt ismeretlen, hogy Kálmán a korabeli uralkodókhoz képest otthonosan mozog a tudományok világában. II. Orbán így fogalmazott: „*[...] Elhivatott Személyed a világi tevékenységen túl – amelyben kitűnsz – az egyházi írásokban is kiművelt, és ami a bírói hatalomhoz leginkább illik, a szent kánonok tudományában is teljesen otthonos.*”²⁸⁶⁰ Mindez nemcsak a pápai udvar, hanem Gallus Anonymus számára ismert volt,

²⁸⁵² *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 140. 420; *Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta.* Ed. Emma Bartoniek SRH. II. *Legenda S. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta.* c. 1. 401.

²⁸⁵³ *Simonis de Keza Gesta Hungarorum.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 64. 182; DHA I. nr. 110. 319.

²⁸⁵⁴ DHA I. nr. 109. 317–318.

²⁸⁵⁵ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 142. 420.

²⁸⁵⁶ „*Qui ab Hungaris Cunues Calman appellatur, eo quod libros habebat, in quibus horas canonicas ut episcopus persolvebat.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 152. 432.

²⁸⁵⁷ Bollók János fordítása. KK. 99.

²⁸⁵⁸ SZOVÁK - VESZPRÉMY, *Krónikák, Legendák, Intelmek.* 741.

²⁸⁵⁹ „*Qunwes enim Kalman est vocatus, quam libros habebat, in quibus ut episcopus legebat suos horas.*” *Simonis de Keza Gesta Hungarorum.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 64. 182.

²⁸⁶⁰ Thoroczkay Gábor fordítása. ÍFMT 163. Vö. DHA I. nr. 109. 317–318.

a névtelen krónikás ugyanis így jellemezte Kálmánt: „[...] *a korábban élő valamennyi királynál jobban képzett volt az írásos tudományban.*”²⁸⁶¹

A magyar Kálmán név a király pénzein is felbukkan *CALMAN*, *CALMA*, *CALAMA*, *CALMN* alakban. A veretek érdekessége, hogy hátlapjukon elődjének, Szent Lászlónak a neve található a köriraton, sokszor torzult alakban. A pápai levélben használatos *Columbanus* névalak is felbukkan az érméken *COLVMBAHVS* formában.²⁸⁶² A király nevéről pecsétjei is beszámolnak. A veszprémvölgyi oklevél a Kálmán 1109. évi ítéletlevelében maradt fenn, amelyre a király pecsétjét is rányomták, azonban ezt egy 13. század során hamisított másodpéldányára helyezték át.²⁸⁶³ A pecsét köriratán a következő szöveg olvasható: + *COLOMANNVS DEI GRATIA VNGARORVM REX* +²⁸⁶⁴ Ugyancsak Kálmán király pecsétjével volt ellátva a pannonthalmi oklevél is, amelyről szándékosan eltűntették ugyan a király nevét, viszont az összehasonlító vizsgálatok bebizonyították, hogy előbb említett veszprémvölgyi oklevelén található pecséttel nagyfokú egyezést mutat.²⁸⁶⁵

Az Árpádoknál szokatlan névadás talán összefüggésben állhat azzal, hogy apja egyházi pályára szánta.²⁸⁶⁶ A II. Orbán pápa által használt *Columbanus* névalak megegyezik Szent Kolumba latin nevével, akinek az életírása pedig úgy tartja, hogy ez egyben Jónás próféta neve is, amelynek jelentése 'galamb'.²⁸⁶⁷ Nyelvészeti vélekedés szerint ugyanakkor a Kálmán név egy török eredetű személynév változatának tekinthető, amelynek jelentése a 'maradék'

²⁸⁶¹ Bagi Dániel fordítása. Gall Névtelen; „[...] *cum rege Vngarorum Colomanno, super reges universos suo tempore degentes litterali scientia erudito* [...]” Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. lib. 2. c. 29. 98.

²⁸⁶² HÓMAN, Pénztörténet. 236.

²⁸⁶³ THOROCZKAY, Szent István okleveleiről. 1386. A kérdéses diplomákhoz I. DHA I. 81–85. Nr. 13. ill. 368–380. Nr. 136/II.

²⁸⁶⁴ DHA I. 368. Nr. 136/II. Vö. DL 11.

²⁸⁶⁵ SZENTPÉTERY, Szent István oklevelei. 147–150.

²⁸⁶⁶ „*Voluit enim Agriensem episcopum eum facere.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 140. 419; „*Iste Colommanus fuit episcopus Waradiensis, sed quia fratres, quos habebat, morte sunt preventi, ideo summo pontifice cum eo dispensante regnare compellitur.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 152. 432; vö. KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 137–141.; FONT, Koloman the Learned. 9–16.

²⁸⁶⁷ „*Vir erat vitae venerabilis et beatae memoriae, monasteriorum pater et fundator, cum lona propheta homonymum sortitus nomen; nam licet diverso trium diversarum sono linguarum, unam tamen eandemque rem significat hoc, quod Hebraice dicitur lona, Graecitas vero ΠΕΡΙΣΤΕΡΑ vocitat, et Latina lingua Columba nuncupatur. Tale tantumque vocabulum homini Dei non sine divina inditum providentia creditur. Nam et juxta Evangeliorum fidem Spiritus Sanctus super Unigenitum aeterni Patris descendisse monstratur in forma illius aviculae quae columba dicitur: unde plerumque in sacrosanctis libris columba mystice Spiritum Sanctum significare dignoscitur. Proinde et Salvator in evangelio suo praecepit discipulis ut columbarum in corde puro insertam simplicitatem continerent; columba etenim simplex et innocens est avis.*” Adamnan, Life of Saint Columba, founder of Hy. Ed. Reeves, W. 106. Vö. Uo. 1–2. ill. 248.

szóval adható vissza.²⁸⁶⁸ Más vélekedések szerint a király a nevét annak a Szent Kálmánnak köszönheti, akinek a kultusza Melkben már az 1014. esztendőől kimutatható.²⁸⁶⁹

Ismertebb névalakok

Colomannus,²⁸⁷⁰ Colomanus,²⁸⁷¹ Collomanus,²⁸⁷² Collomannus,²⁸⁷³ Colmannus,²⁸⁷⁴
Calamanus,²⁸⁷⁵ Calamannus,²⁸⁷⁶ Columannus,²⁸⁷⁷ Colummannus,²⁸⁷⁸ Kolomannus,²⁸⁷⁹

²⁸⁶⁸ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 135–136.

²⁸⁶⁹ SCHREIBER, Irland. 62.

²⁸⁷⁰ Annales Posenienses. Ed. Emericus Madzar SRH. I. 126; Chronicon Zagrabiense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 209; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 420, 433–434, 446, 448, 458; Chronicon Poseniense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 35, 40; Chronicon Monacense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 57, 63, 75, 79; Chronicon Henrici de Mügelin germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travník SRH. II. 175, 193, 194; Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 333; Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 401; Legenda Sancti Ladislai regis. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 524; Annales Gradicensis. Ed. Wattenbach, W. MGH SS XVII. 649; Albrici monachi Triumfontium Chronicon. Ed. Scheffer-Boichorst, P. MGH SS XXIII. 803; Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. 115, 122, 124; Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae. Ed. Emler, J. FRB. II. 214–215; Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. 98; ZAVODSZKY, Törvények. 195; Otto Frisingensis episcopus Chronica. Ed. Hofmeister, A. MGH SRG. XLV. 342; Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. 539.

²⁸⁷¹ Chronicon Zagrabiense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 209; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 299, 365, 411, 419–421, 429, 432–434, 437, 446, 448, 458; Chronicon Monacense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 79; Chronicon Henrici de Mügelin germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travník SRH. II. 193, 194; Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 333–334; Rogerii Carmen Miserabile. Ed. Ladislaus Juhász SRH. II. 552; Annales Admontenses. Ed. Wattenbach, W. MGH SS IX. 577; Ekkehardi Uraugiensis Chronica. Ed. Waitz, G. MGH SS VI. 208, 253; DHA I. 327; ZAVODSZKY, Törvények. 181; Gaufredus Malaterra: De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardis Ducis fratris eius. Ed. Garducci, G. - Fiorini, V. RIS. Serie II. V/1. 102; CDCr II. 391; DHA I. 357.

²⁸⁷² Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. 97.

²⁸⁷³ DHA I. 330.

²⁸⁷⁴ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. 193; Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. 116.

²⁸⁷⁵ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 429.

²⁸⁷⁶ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 429; Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 401.

²⁸⁷⁷ Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. 159.

²⁸⁷⁸ Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. 142.

²⁸⁷⁹ Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 193;

Kolomanus,²⁸⁸⁰ Kalomannus,²⁸⁸¹ Koloman,²⁸⁸² Cholomannus,²⁸⁸³ Coloman,²⁸⁸⁴
Colman,²⁸⁸⁵ Coolumbanus,²⁸⁸⁶ Cunues Calman,²⁸⁸⁷ Qunwes Kalman,²⁸⁸⁸ Cunues
Colomanus,²⁸⁸⁹ Kunues Calaman,²⁸⁹⁰ Onnes Kalman Kyraly²⁸⁹¹

Származás

Kálmán származásával kapcsolatosan a régebbi irodalomban felmerült, hogy esetleg Szent László gyermeke lehetett, hiszen erre utaltak pénzveretei és az a tény, hogy László után Kálmán foglalta el Magyarország trónját.²⁸⁹² Mára azonban tisztázódott, hogy apja I. Géza magyar király, László tehát Kálmán nagybátyja volt. Gézáról ismert, hogy az Árpádok Vazul-ágából származott, ennél fogva Kálmán apai felmenőinek a kilétét többé-kevésbé ismerjük. Anyai elődeinek a megállapítása sokkal nagyobb probléma elé állította a genealógiai kutatást. A nehézségek abból fakadnak, hogy I. Géza házassági kapcsolatainak pontos feltárása forrásadatok hiányában szinte lehetetlen vállalkozás. Ismert, hogy bizánci források alapján Géza feleségének azt a Synadénét tarthatjuk, aki Theodoulosz Synandénosz bizánci előkelőnek és III. Niképhorosz császár testvérének a házasságából született. A korábbi, 19. század végi, illetve 20. század eleji magyar történetírás sokáig ezzel az egyetlen házassággal számolt I. Géza király családi történetének megrajzolásakor.²⁸⁹³ Ma már úgy véli a kutatás, hogy a bizánci Synadénével kötött házasságra valamikor 1074 körül kerülhetett sor, azaz Géza – mivel gyermekei ekkor már megszülettek –, korábban is nős lehetett. Ez a nézet általánosan elfogadottá vált, vita inkább csak abban áll, hogy Géza első feleségének

²⁸⁸⁰ Chronicon, quod conservatur in Monte S. Georgii. Ed. Béla Pukánszky SRH. II. 280.

²⁸⁸¹ Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 182–183, 193–194; DHA I. 319; Albert of Aachen: Historia Ierosolimitana. History of the Journey to Jerusalem. Edited and translated by Susan B. Edgington. Oxford Medieval Texts. 9.

²⁸⁸² Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 193.

²⁸⁸³ Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 138; Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. 218.

²⁸⁸⁴ Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 193–194.

²⁸⁸⁵ Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 194.

²⁸⁸⁶ DHA I. 317.

²⁸⁸⁷ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 420, 432.

²⁸⁸⁸ Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 182.

²⁸⁸⁹ Chronicon Poseniense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 39.

²⁸⁹⁰ Chronicon Poseniense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 40.

²⁸⁹¹ Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 334.

²⁸⁹² WERTNER, Az Árpádok. 215–216.

²⁸⁹³ Részletesen I. a melléklet I. Géza házassági kapcsolatáról szóló részében. 422–428.

tekinthető-e az a Zsófia, aki Szent Arnulfnak, Soissons püspökének életírásában mint magyar hercegné szerepel.²⁸⁹⁴

Zsoldos Attila óvatosan foglalt állást a kérdésben a magyar királynéi intézményt bemutató monográfiájában,²⁸⁹⁵ Kristó Gyula az 1984 során megjelent Magyarország történetét tárgyaló „10 kötetes” szintézisben tulajdonképpen kiállt a Wertner Mór által is képviselt nézet mellett,²⁸⁹⁶ amely szerint Kálmán és Álmos anyja Synadéné volt. Kristó továbbá felvetette, hogy Synadéné az ifjú Álmost magával vitte Bizáncba.²⁸⁹⁷ 1993 során Font Márta Kálmán királyról szóló írásában – amely azután később angol fordításban is megjelent – kiállt a Zsófiától való származás mellett.²⁸⁹⁸ Kristó Gyula később megváltoztatta nézeteit, hiszen a Makk Ferencsel együtt jegyzett, az Árpád-ház tagjairól szóló munka, már szintén Géza korábbi házasságából származtatja Kálmánt és öccsét. Kristó egyetemi oktatásra szánt tankönyvének genealógiai táblázata szintén Loozi Zsófiát tüntette fel Géza gyermekeinek anyjaként.²⁸⁹⁹ A Korai Magyar Történeti Lexikon is Zsófiát nevezi meg Kálmán anyjának.²⁹⁰⁰ Jelen állás szerint tehát a korábbi szakirodalmi vélekedésekkel ellentétben a kutatók többsége úgy véli, hogy Kálmán és Álmos I. Géza király első házasságából születtek, amelyet apjuk nagy valószínűség szerint Zsófiával kötött.

Születési idő

Kálmán születési idejét csak megbecsülni tudjuk, hiszen pontos adatokkal nem rendelkezünk erre nézve. A szakirodalmi vélekedések is rendre abból indulnak ki, hogy a király és öccse, Álmos I. Géza és Synadéné házasságából származtak-e vagy sem. Wertner Mór az 1074. évre tette Kálmán születését,²⁹⁰¹ Pauler Gyula viszont úgy vélte, hogy Kálmán 1075 során nagyjából 5–7 éves lehetett, azaz születését nagyjából az 1070. esztendő környékére helyezte.²⁹⁰² A szerzők által vázolt elméletek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy Wertner Synadénét tartotta Kálmán anyjának, Pauler pedig szót sem ejtett Zsófiáról nagy hatású munkájában, azonban azt ő is fenntartotta, hogy Synadéné nem lehetett sem Kálmán, sem Álmos édesanyja.²⁹⁰³ Makk Ferenc elfogadta Kálmán születési idejének az

²⁸⁹⁴ „*Emmo genuit Arnulfum comitem de Lo et Sophiam ducissam de Hungaria. Ista Sophia genuit regem de Hungaria et ducissam de Hui.*” Ex Vita Arnulfi episcopi Suessionensis auct. Hariulfo abbate Aldenburgensi. Ed. Holder-Egger, O. MGH SS XVI/2. c. 3. 879.

²⁸⁹⁵ ZSOLDOS, Árpádok és asszonyaik. 185. 17. jsz.

²⁸⁹⁶ WERTNER, Az Árpádok. 216.

²⁸⁹⁷ MT. I/2. 894.

²⁸⁹⁸ FONT, Így élt Könyves Kálmán. 14. Vö. FONT, Koloman the Learned. 12.

²⁸⁹⁹ KRISTÓ, Magyarország története. 305.

²⁹⁰⁰ MAKK, I. Kálmán. in KMTL 314.

²⁹⁰¹ WERTNER, Az Árpádok. 216.

²⁹⁰² PAULER, A magyar nemzet. I. 174, ill. 438. 271. jsz.

²⁹⁰³ PAULER, A magyar nemzet. I. 438. 266. jsz.

1070. esztendő, mivel ő is a Zsófiától való származáselméletet valószínűsítette.²⁹⁰⁴ Font Márta is hasonló álláspontra helyezkedett, érvelése szerint, mivel mind Kálmán, mind Álmos már jelentős politikai szerepet töltek be az 1090-es években, ezért az 1070 körüli születési idő helyes lehet.²⁹⁰⁵ A professzorasszony legutóbbi írásában viszont némileg módosította álláspontját. Elgondolása szerint mivel a források arról számolnak be, hogy Kálmán uralkodása előtt püspöki hivatalt viselt,²⁹⁰⁶ és a felszenteléshez pedig a jelöltnek legalább 30 évesnek kell lennie, ezért inkább az 1060-as évek első fele jöhet legkomolyabban számításba Kálmán születési idejének meghatározásakor.²⁹⁰⁷

Kálmán és Álmos első említése a krónikaszerkesztmény lapjain az 1095. esztendő körüli időszakra tehető, a forráshely szerint ez időben Szent László maga mellett tartotta a fivéreket. A híradás bizonyosan később, legkorábban az Álmos-ági királyok regnálása, azaz II. Béla uralma alatt keletkezhetett, ugyanis Kálmánt igen rossz színben tüntette fel.²⁹⁰⁸ A 140. caputban leírtak azt sugallhatják, hogy Kálmán és Álmos ekkor még kiskorúak voltak, esetleg a felnőttkor küszöbén álltak. Mindez azonban bizonyosan téves, hiszen egy 1091. évi zárai oklevél szerint Szent László Horvátország élére királyként unokaöcsét, Álmost ültette.²⁹⁰⁹ Ennek fényében tehát bizonyos, hogy 1091 során nemcsak Kálmán, de Álmos is elérte a nagykorúságot. További támpontot Synadéné és I. Géza király házasságának datálása adhat, amely ugyan korántsem problémamentes, azonban az erről beszámoló görög forrás *kralesnek* nevezi Gézát, ami alapján legkorábban az 1074. év jöhet számításba.²⁹¹⁰ Wertner Mór Álmos születését az 1075. esztendőre tette,²⁹¹¹ a herceg tehát az elmélet szerint 1091 folyamán töltötte be a 16. életévét, amely ugyan nem lehetetlen, azonban feltételezhetjük, hogy Álmosnak előzőleg bizonyítania kellett alkalmasságát,²⁹¹² ami inkább egy 16 éves ifjúnál idősebb személyre lehet igaz. Ennél biztosabb fogódzkodót jelent Kálmán püspöki hivatalviselése. A felszenteléshez nélkülözhetetlen 30. életév betöltése²⁹¹³ alapján a

²⁹⁰⁴ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 135; MAKK, I. Kálmán. in KMTL 314.

²⁹⁰⁵ FONT, Koloman the Learned. 13.

²⁹⁰⁶ „*Voluit enim Agriensem episcopum eum facere.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 140. 419; „*Iste Colomanus, sicut quidam dicunt, fuit episcopus Waradiensis, sed quia fratres, quos habebat, morte sunt preventi, ideo summo pontifice cum eo dispensante regnare conpellitur.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 152. 432. Vö. FONT, Koloman the Learned. 9–16.

²⁹⁰⁷ FONT, Könyves Kálmán. 11.

²⁹⁰⁸ „*Habebatque rex secum fratres suos, filios Geyse regis, Colomanum et Almun. Pronosticatusque ita erat rex de Colomano, quia fusor sanguinis fieret.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 140. 419.

²⁹⁰⁹ DHA I. nr. 92. 273–274.

²⁹¹⁰ Részletesen I. a melléklet I. Géza házassági kapcsolatáról szóló részében. 422–428.

²⁹¹¹ WERTNER, Az Árpádok. 243.

²⁹¹² KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 139.

²⁹¹³ WEINFURTER, Heinrich II. 23. Vö. KOSZTA, A korai magyar egyházszervezet. 402. 79. jsz.

legbiztosabbnak az látszik, hogy a Font Márta által felvetett 1060-as évek első felére kell tennünk Kálmán születési idejét.

Házassági kapcsolat

Könyves Kálmán király házassági viszonyairól már a régebbi kutatás is megállapította, hogy többször is **megnősült**. Első házasságára bizonyosan csak megkoronázása után került sor. Gaufredus Malaterra – aki közelebbi kapcsolatban állt a normann Hauteville dinasztiával, ugyanis munkája abból a célból született, hogy a szicíliai Roger grófnak, valamint testvérének, Robert Giscardnak dicső tetteit megörökítse – Kálmán kortársaként a házasságkötés körülményeit is lejegyezte. Elmondása szerint Kálmán, a magyarok királya hírért vette a szicíliai Roger gróf dicsőségének, ezért követeket küldött hozzá, hogy leányát feleségül kérje.²⁹¹⁴ A kutatás természetesen nem érheti be ezzel a naiv magyarázattal, több szerző is rámutatott arra, hogy Kálmán helyzeténél fogva természetes szövetségesre talált a pápaság által is támogatott normann grófban.²⁹¹⁵ A király helyét a császár és a pápa között zajló hatalmi konfliktusban nemcsak az jelölte ki, hogy neveltetésénél fogva jó kapcsolatokat ápolt az egyházzal és ezáltal II. Orbánnal, hanem az is, hogy testvére, Álmos a császár pártfogását keresve próbálta magához ragadni a hatalmat. A király tehát e dinasztikus házassággal pecsételte meg szövetségét a Bizánccal és Velencével is szemben álló normannokkal.²⁹¹⁶ Ennek a szövetségnek a legfontosabb hozadékává Kálmán számára az 1105. évi hadjárat vált, amely során a király megszerezte a dalmát városok feletti uralmat. A normann inváziótól szorongatott Bizánc, amely szintén jogot formált a gazdag dalmáciai

²⁹¹⁴ „Colomanus autem, rex Ungarorum, audiens famam Siculorum gloriosi comitis Rogerii, legatos dirigens, filiam suam in matrimonium concedi exoptulat. Ille vero, quamvis honesti viri, qui ad hoc venerant, essent, tamen illos honeste a se dimittens, de suis etiam, ne fallatur, cum ipsis dirigens remandat, ut, si executum quod coeperat velit, alicuius auctoritatis gradus vel ordinis personas, quibus facilius credatur, ad id confirmandum mittat. Qui, anhelus exequi, Arduinum, Ioviensem episcopum, et Thomam comitem idem exoptulatum mittit. Comes autem eos honeste accipiens, secum detinuit, et, de suis honestos et callidos viros apud Pannoniam mittens, in eorum praesentia a potentioribus regionis illius exequenda postulabatur iuramento firmare exigit. Quod rex libenter annuens per suum ducem, nomine Alivum, et reliquos non minoris dignitatis viros, omnia, quaemandaverat exequenda iuramento firmavit. Sicque legatos comitis, ut pactum confirmatum renuncient, munificatos a se dimittit. Comes autem, relatione suorum accepta, haud longe secus et ipsos legatos regis a se dimittens, pluribus honoribus ampliavit: regi terminum quo sibi filiam suam mittat, statuit.” Gaufredus Malaterra: De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius. Ed. Garducci, G. - Fiorini, V. RIS. Serie II. V/1. lib. 4. c. 25. 102–103. A magyar király és a gróf között a házassággal okán több követváltás is történt. Az 1097. évi magyar küldöttséget két tekintélyes személy, Hartvik győri püspök és Tamás Fejér megyei ispán vezette. Vélhetőleg Roger számos feltételt szabott Kálmán király és leányának a frigyével kapcsolatban, többek azt is, hogy gyermekének elérje a királynéi cím biztosítását. A követjárás nagyban hozzájárulhatott Hartvik győri püspök Szent István legendájában foglalt egyházpolitikai elképzelésének kialakításában. A magyar és a normann küldöttséghez részletesen I. FARKAS, Magyar kövevek Szicíliában. 43–51.

²⁹¹⁵ PAULER, A magyar nemzet. I. 202–203; HÓMAN, Magyar Történet. I. 347–350.; KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 148; FONT, Koloman the Learned. 77–78.

²⁹¹⁶ MAKK, Külpolitika. 147–148 ill. MAKK, Külpolitika DSc. 218–219; FONT, Koloman the Learned. 63–70.

kereskedővárosokra kénytelen volt belenyugodni a hódításokba. Ehhez kapcsolódóan a bizánci-magyar kapcsolatok rendezéseként szokás értékelni Szent László leányának, Piroskának és II. Lóannész bizánci császárnak a házasságkötését.²⁹¹⁷ Ettől némileg eltérően nyilatkozott Kapitánffy István, aki nem látta bizonyítottnak a házasság Bizánc ellenes életét.²⁹¹⁸ Bárány Attila legutóbbi kutatási eredményei szerint ugyanakkor nem elképzelhetetlen, hogy Kálmán házasságának okán Magyarország és Szicília közti követjárás már Szent László uralkodásának utolsó éveiben megindulhatott.²⁹¹⁹ E hipotézis egyben azt is jelenti, hogy László nem Álmost jelölte a magyar trónra, hiszen ez esetben nem fáradozott volna azon, hogy Kálmánnak – aki ekkor már viselte a püspöki hivatalt –, feleséget keressen.

Roger gróf leánya, valamikor az 1097. év tavaszán érkezett Tengerfehérvárra, ahol Kálmán király emberei már várták jövődöbéli királynéjukat.²⁹²⁰ Gaufredus Malaterra a továbbiakban részletesen is elbeszélte a házasság megkötése körül zajló eseményeket, azonban Kálmán feleségének a nevét egyáltalán nem említette meg,²⁹²¹ hasonlatosan a magyar krónikaszerkesztményhez.²⁹²² Wertner Mór is megjegyezte, hogy a korabeli források nem tartották fenn Magyarország királynéjának a nevét, ő is csak Simon de Leontino 1358. évi későközépkori olasz fordításban napvilágot látott híradása²⁹²³ alapján feltételezte, hogy Roger gróf leánya a Buzilla névre hallgatott.²⁹²⁴ Pauler Gyula, Hóman Bálint²⁹²⁵ is e nézeten voltak, azonban mára már kiderült, hogy a Wertner által is citált fordításban a *buzilla* a

²⁹¹⁷ Részletesen I. a melléklet Piroška házasságáról szóló részében. 519–522.

²⁹¹⁸ KAPITÁNYFY, Hungaro-Byzantina. 75.

²⁹¹⁹ BÁRÁNY, Magyarország, Bizánc és a Nyugat. 212–221.

²⁹²⁰ „Anno itaque Domini incarnationis MXCVII, apparatis quae necessaria erant, mense maio, cum trecentis militibus usque Thermas conducere facit, Henricum, Leocastrensem episcopum, et quosdam de fidelibus suis, abinde maritimo cursu cum puella usque ad Panormum praecedere faciens, ubi, navibus apparatis, puellam cum multis sponsalibus intromittentes, velis vento commissis, prospera aura flante, per aequora feruntur, usque dum in portum Albae, qui iuris regis Ungarorum est, impune applicant. Hic Vincurius, comes Bellegratae, missus cum quinque millibus armatorum, obvius fuit, eamque cum his, qui cum ipsa advenerant, decenter excipiens, usque ad regem perduxit.” Gaufredus Malaterra: De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardis Ducis fratris eius. Ed. Garducci, G. - Fiorini, V. RIS. Serie II. V/1. lib. 4. c. 25. 103.

²⁹²¹ „Per totam Pannoniam nuptiae regis praeconizantur. Undique cum exeniis concurrunt. Et cum semper frequens et numerosa manus ex more cum rege fit, innumerabilem turbam plus solito rumor nuptiarum, et novae reginae videndae appetitus, conflavit. Die determinato, praesentibus archiepiscopis et episcopis et diversis ordinibus, dos puellae regali more in publico protestatur, rex et regina catholice pariter desponsantur, solemnesque nuptiae in tentoriis et ex virentibus ramis tabernaculis factis celebrantur. Nam nullae domus tantae multitudini sufficiebant. Nuptiis itaque regali more expletis, rex episcopum Leocastrensem, et qui cum ipso reversuri venerant, aliquantis per secum commorari faciens, ut videt de regressione festinos, regali munificatus a se dimisit. Illi ad portum venientes, maritimo cursu regredi accelerant.” Gaufredus Malaterra: De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardis Ducis fratris eius. Ed. Garducci, G. - Fiorini, V. RIS. Serie II. V/1. lib. 4. c. 25. 103.

²⁹²² „Rex autem de prima uxore sua genuit Ladizlaum, et Stephanum anno domini M-o CI-o.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 146. 426.

²⁹²³ ÁÚO XI. nr. 18. 34.

²⁹²⁴ WERTNER, Az Árpádok. 219.

²⁹²⁵ WERTNER, Az Árpádok. 261; HÓMAN, Magyar Történet. I. 348–349.

puella szó téves magyarázatát rejti magában²⁹²⁶ és nem a királyné nevét.²⁹²⁷ Az újabb szakirodalom felteszi, hogy a királyné neve Felícia lehetett.²⁹²⁸ Ez alapvetően Walther Holtzmann kutatásaira megy vissza, aki bebizonyította, hogy a Buzilla név biztosan téves. Ugyanakkor Holtzmann közölte a notoi monostor apátjának, Roccho Pirrónak 17. századi munkájából származó névalakokat is: *Busilla seu Elateria*.²⁹²⁹ Vajay Szabolcs úgy vélte, hogy az utóbbi a királyné nevének görög *Eleutheria* névalakját rejti, amelyet latinra Felíciaként kell fordítanunk. Vajay továbbá arra is felhívta a figyelmet, hogy a név nem szokatlan a szicíliai normannok dinasztájának rokonságában.²⁹³⁰ Nézetünk szerint azonban az elmélet több ponton is sántít. A legújabb kutatások fényében ugyanis a szicíliai Hauteville dinasztia és a navarrai uralkodócsalád közti rokoni kapcsolatok nem bizonyíthatók.²⁹³¹ Ennélfogva Vajaynak a dinasztia névadási gyakorlatán alapuló érve elesik. Érdemes megvizsgálni a Pirrónál található névalak forrásait is.²⁹³² A szerző által hivatkozott munkák közül csak Maurolycus (Francesco Maurolico) 1562. évi *Sicanicarum rerum compendium* c. műve ismeri a gróf leányának a nevét *Busilla* alakban.²⁹³³ Maurolico írásában a Kálmán feleségének utazásáról szóló passzusok meglehetősen zavarosak, emellett a szerző nemcsak a magyar király nevét nem ismeri, de a házasság évszámát is rosszul adja meg, tehát a munka forrásértéke igencsak kétes. Jelen esetben azonban a legfontosabb az, hogy a szerző a *Busilla* névalakon kívül mást nem említ, ennél fogva nem tudjuk, hogy Pirro művébe mi módon került az *Elateria* név, amely alapján Vajay a királyné nevét Felíciaként határozta meg. Vajay sem nevezi meg azt a „szicíliai forrást,” amelyre hivatkozik, csak Holtzman cikkét, vélhetőleg a kútfő tehát Vajaynál is Pirro írása. Az sem világos továbbá, hogy a görög *ἐλευθερία* szó miként lehet a latin *felix* melléknévből származtatott Felícia név görög alakja, hiszen ez a

²⁹²⁶ részleteiben I. HOLTZMANN, Maximilla regina. 156–159 vö. MÁLYUSZ, Maximilla ismertető. 253–254. ill. FARKAS, Magyar kövevek Szicíliában. 35–36.

²⁹²⁷ MT. I/2. 948. Vö. FONT, Koloman the Learned. 78. ill. ÍFMT 200. 926. jsz.

²⁹²⁸ Makk Ferenc 1996. évi munkájában még ismeretlennek nevezte Roger gróf leányát, későbbi írásában azonban már felvetette, hogy Kálmán feleségét esetleg Feliciának hívták. MAKK, Külpolitika. 145. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 217. Vö. KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 148. ill. FONT, Koloman the Learned. 78; Zsoldos Attila szerint ugyanakkor Kálmán feleségének a nevét nem ismerjük. ZSOLDOS, Árpádok és asszonyaik. 12. 65. jsz. ill. 186.

²⁹²⁹ HOLTZMANN, Maximilla regina. 159.

²⁹³⁰ Vajay szerint I. Roger gróf rokona, Félíce de Roucy navarrai királyné szintén Eleutheria néven szerepel a görög forrásokban. VAJAY, Uralmi szimbólika. 351. 48. sz.

²⁹³¹ A de Roucy család valóban normann felmenőktől származtatható, azonban birtokaik Pikárdia és Champagne területén feküdtek. BÁRÁNY, La Hongrie et les Normands. 29.

²⁹³² „*Busilla, seu Elateria filia a Comite Rogerio genitore de consilio Papae Urbani II. nuptu traditur an. 1093 Alemanno Vngaroru Regi.*” Ahogy az idézetből is látszik Pirro rosszul tüntette fel a magyar király nevét és a házasság idejét is. PIRRO, Chronologia. 18. A Pirro által hivatkozott munkák a 'd' jelzet alatt találhatók.

²⁹³³ „*Et anno sequenti Busillam filiam Ungariae Regi uxorem a Panormo per Herculeum fretum atque Britannicum Oceanum transmisit.*” MAUROLICI, Sicanicarum rerum compendium. 137.

görög szó latinra leginkább *libert*ként fordítható.²⁹³⁴ Legutóbb a Debreceni Egyetem kutatója, Bárány Attila vette vizsgálat alá a kérdést, aki szintén arra a következtetésre jutott, hogy Kálmán király feleségének a neve nem azonosító Felíciával.²⁹³⁵ Vajay hipotézise ugyanakkor utat talált a magyar historiográfiába, számos írás Felíciának nevezi a magyar királynét.²⁹³⁶

A szicíliai Hauteville dinasztia kiterjedt rokoni kapcsolatokkal rendelkezett, azonban Rogernek, Kálmán apósának a családi életéről keveset tudunk, az a kevés információ, amivel rendelkezünk szinten Gaufredus Malaterrának köszönhető. Roger háromszor nősült, kétszer normandiai, majd végül itáliai feleséget keresett magának. Első felesége Judit, Évreux grófjának a lánya volt, aki 1076 során elhunyt, másodszor Eremburge, Mortain grófjának a leánya következett, végül az 1089. évben Adelasia (Adelheid), a liguriai örgróf leánya lépett frigyre a Rogerral.²⁹³⁷ Sajnos Kálmán király feleségének születési adatai ismeretlenek, így nehezen állapítható meg, hogy apjának melyik házasságából született. Nővéreinek nevét és házassági összeköttetéseit a források fenntartották, így ezekből az adatokból következtetni tudunk a magyar királyné családi kapcsolataira. Matilda nevű nővére 1080 körül IV. Rajmundhoz, Toulouse grófjához ment feleségül,²⁹³⁸ Emmáról, másik nővéréről Malaterra azt állította, hogy Roger első házasságából származott.²⁹³⁹ Mivel Emma első házassága 1086–1087 körülre tehető,²⁹⁴⁰ vélhetőleg Matilda is Judittól született. Kálmán feleségének másik testvére, Maximilla (Konstancia)²⁹⁴¹ 1095 során Pisa városában ment feleségül Konrádhoz, IV. Henrik fiához,²⁹⁴² azonban Maximilla Kálmán feleségének a húga volt, és nem nővére,

²⁹³⁴ Novum Lexicon Manuale Graeco-Latinum et Latino-Graecum. I. 1057; Handwörterbuch der griechischen Sprache. 795.

²⁹³⁵ BÁRÁNY, La Hongrie et les Normands. 27–34.

²⁹³⁶ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 148; KRISTÓ, Magyarország története. 138. Kristó Gyula egyetemi oktatásra szánt tankönyvében ugyanakkor a genealógiai táblázatban már nem szerepel a Felícia név. FONT, Koloman the Learned. 77–78; FARKAS, Magyar kövevek Szicíliában. 36–37.

²⁹³⁷ FARKAS, Magyar kövevek Szicíliában. 37–43. HOLTZMANN, Maximilla regina. 155.

²⁹³⁸ „*Igitur anno Dominicae incarnationis MLXXX Raimundus, famosissimus comes Provinciarum, famem Rogerii, Siculorum comitis, audiens, propter strenuitatem, quae de ipso referabatur, legatos dignos, qui a tanto principe ad tantum mitterentur, dirigens, Matildem, filiam suam, quam de prima uxore admodum honestae faciei puellam habebat, sibi in matrimonium copulandam expostulat.*” Gaufredus Malaterra: De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius. Ed. Garducci, G. - Fiorini, V. RIS. Serie II. V/1. lib. 3. c. 22. 70. Matilda előzőleg is házas volt, első alkalommal Róberthez Eu grófjához ment férjhez, akinek a halála után került csak sor a Rajmunddal való frigyre. FARKAS, Magyar kövevek Szicíliában. 38.

²⁹³⁹ „*Hic legatos suos, apud Siciliam, ad comitem dirigens, filiam eius, nomine Emmam, quam de prima uxore Iudicta habebat, admodum speciosam puellam, sibi in matrimonium copulandam expetit.*” Gaufredus Malaterra: De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius. Ed. Garducci, G. - Fiorini, V. RIS. Serie II. V/1. lib. 4. c. 8. 90.

²⁹⁴⁰ WERTNER, Az Árpádok. 220.

²⁹⁴¹ nővéréről l. HOLTZMANN, Maximilla regina. 159–161.

²⁹⁴² HOLTZMANN, Maximilla regina. 161.

ahogyan Wertner gondolta.²⁹⁴³ Mivel Maximilla házasságkötése a források szerint előbb történt, mint a jövődöbéli magyar királynéé, többen azt feltételezték, hogy Maximilla volt az idősebb. Házasságkötésük idején azonban csak Kálmán jövődöbéli felesége volt felnőttkorban, vélhetőleg tehát az 1076 folyamán elhalálozott Judit,²⁹⁴⁴ apjuk első felesége, nem lehetett Maximilla és a magyar királyné anyja. Wertner Mór Roger második házasságából, Eremburgától származtatja Kálmán feleségét.²⁹⁴⁵ Holtzman Bernold krónikája alapján Adelasiát, Roger harmadik feleségét tette meg Maximilla anyjának.²⁹⁴⁶ Farkas Csaba tanulmányában bemutatott genealógiai táblázatában szintén Roger gróf második házasságából született gyermekei körében tünteti fel Felícia néven Kálmán feleségét. E helyütt nincsen lehetőség részletesebben kitérni Kálmán feleségének obskúrus genealógiai összeköttetéseire,²⁹⁴⁷ annál is inkább, mert a magyar királyság politikai viszonyait a dalmát városok hódoltatása után sokkal inkább közvetlen rokonainak, öccsének, Álmosnak és unokahúgának, Piroskának a házassági kapcsolatai határozták meg.

Apjának házassági viszonyait figyelembe véve Kálmán felesége valamikor nem sokkal 1080 előtt születethetett. A királyné életéről és haláláról szintén alig vannak ismereteink. Annyi bizonyos, hogy Kálmán kétszer nősült, tehát első felesége valamikor az 1112. évi második házassága előtt halhatott meg, talán 1110 körül.²⁹⁴⁸ Wertner is úgy vélte, hogy éppen az 1112. esztendei frigy korábbi, téves datálása miatt semmi sem indokolja azt a felvetést, miszerint Kálmán első felesége már 1103 vagy 1104 során elhunyt.²⁹⁴⁹

A magyar krónikakompozíció beszámolója szerint a király másodszorra *de Ruscia* vett magának feleséget, e házasság azonban nem bizonyult tartósnak.²⁹⁵⁰ A krónikaszerkesztmény ugyanakkor nem említi Kálmán második feleségének a nevét. Azok a nyugati források, amelyekre már Wertner Mór is felfigyelt,²⁹⁵¹ – Freisingi Ottó²⁹⁵² illetve Prágai Cosmas munkájának folytatása²⁹⁵³ – szinten nem ismerik a királyné nevét. A PVL-ben azonban az

²⁹⁴³ Wertnernél Konstancia néven szerepel. WERTNER, Az Árpádok. 220.

²⁹⁴⁴ HOLTZMANN, Maximilla regina. 155.

²⁹⁴⁵ WERTNER, Az Árpádok. 220.

²⁹⁴⁶ HOLTZMANN, Maximilla regina. 164.

²⁹⁴⁷ Részletesen I. FARKAS, Magyar kövevek Szicíliában. 37–43.

²⁹⁴⁸ FONT, Koloman the Learned. 79.

²⁹⁴⁹ WERTNER, Az Árpádok. 222.

²⁹⁵⁰ „*Anno Domini M-o C-o XII-o. N. filius regis Colomani mortuus est, et rex secundam duxit uxorem de Ruscia, quam in adulterio deprehensam pecantem, nec violenta temeritate dimisit.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 149. 429.

²⁹⁵¹ WERTNER, Az Árpádok. 222–223.

²⁹⁵² „[...] *Boricus, qui et ipse Colomanni, sed ex alia quam Stephanus matre, Rutenorum seu Chyos regis filia, natus dicebatur, regnum patrum requirit.*” Otto Frisingensis episcopus *Chronica*. Ed. Hofmeister, A. MGH SRG. XLV. lib. 7. c. 21. 342.

²⁹⁵³ „*Eodem anno dux Polonorum cum infinito exercitu in Ungariam profectus est, volens filium Colomanni, expulso rege coeco, qui catur Bela, invitis Ungaris intronizare. Mater enim prefati iuvenis a marito suo, rege videlicet*

1112. év mellett – amely egyébként egybeesik a magyar krónika adatával –, a következő bejegyzés olvasható: „*Ugyanabban az évben vitték Magyarországra Vlagyimir leányát, Jefimát (Ofimija) a királyhoz (feleségül).*”²⁹⁵⁴ A PVL fenntartotta Kálmán második feleségének a nevét, akit ez alapján Eufémiának nevezhetünk, ám családi viszonyairól és további sorsáról nem árul el túl sokat. Wertner úgy érvelt, hogy mivel a PVL-ben az 1107. év mellett szerepel Vlagyimir Monomah első feleségének a haláláról szóló tudósítás, Eufémia minden valószínűség szerint Gythától, II. Harald király leányától született.²⁹⁵⁵ Ugyanakkor ismeretes, hogy a Vlagyimir Monomah életéről szóló autobiográfia, az ún. *Poucsenije*²⁹⁵⁶ elmondja, hogy a fejedelem Jurij nevű fiának anyja Húsvét után halt meg.²⁹⁵⁷ Az 1107. esztendőben a Húsvét április 14-re esett, azaz a PVL-ben az 1107. év bejegyzései közt szereplő május 7-én elhunyt fejedelmi feleséget Wertner Gythára értelmezte. A legújabb kutatások szerint azonban Vlagyimir első felesége már 1099 előtt meghalt,²⁹⁵⁸ azaz a híradás nem szólhat a Wertner által is említett Gytháról. Amennyiben ez utóbbi, Nazarenko által képviselt hipotézis helyes, úgy Eufémia anyjában Vlagyimir második, ismeretlen nevű feleségét kell keresnünk. A Rurikidák homályos genealógiai viszonyaiba ezen a ponton nem érdemes belebonyolódni, e forráshiányos korszakot a szakirodalom is csak hipotézisek felvetésével tudja lefedni.²⁹⁵⁹ Teljes bizonyossággal csak annyi állítható, hogy Eufémia Vlagyimir Monomah leánya volt, aki a Rurikidák azon ágához tartozott, akikkel az Árpádok eddig nem álltak rokonságban. A magyar uralkodóház szorosabb összeköttetéseket Szvjatopolk Izjaszlavics – Vlagyimir Monomah unokatestvérének – rokonságával ápolt.²⁹⁶⁰ Genealógiai kutatások során kiderült, hogy Szent László király ismeretlen nevű leánya Szvjatopolk fiának, Jaroszlavnak lehetett a felesége,²⁹⁶¹ az pedig régről fogva tudott, hogy Álmos, Kálmán öccse Szvjatopolk leányát, Predslavát vette feleségül.²⁹⁶² Font Márta szerint a Rurikidák e két ága éppen úgy rivalizált a főhatalomért, ahogyan azt Álmos és Kálmán tette. A házasság megkötésének a hátterében az állhat, hogy Vlagyimir abbéli törekvése, hogy

Colomano, repudiata dum esset praegnans, rediit ad patrem, atque ibi puerum peperit.” Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae. Ed. Emler, J. FRB. II. ad a. 1132. 215–216.

²⁹⁵⁴ Ferincz István fordítása. Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ed. Balogh László - Kovács Szilvia. Ford. Ferincz István Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. 220.

²⁹⁵⁵ WERTNER, Az Árpádok. 225.

²⁹⁵⁶ FONT, Nagyhatmak. 60.

²⁹⁵⁷ Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ed. Balogh László - Kovács Szilvia. Ford. Ferincz István Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. 187.

²⁹⁵⁸ NAZARENKO, *Неизвестный эпизод*. 69.

²⁹⁵⁹ BAUMGARTEN, *Généalogies Rurikides*. passim. Vö. KAZHDAN, *Rus'-byzantine marriages*. 414–429.

²⁹⁶⁰ A Rurikok genealógiai adataihoz I. МАКК, *Rurikok*. in KMTL 584–589; FONT, *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. 200–2002.

²⁹⁶¹ Szakirodalmi ismertetését I. a melléklet Szent László gyermekeiről szóló részében. 438.

²⁹⁶² Részletesen I. a melléklet Álmos házasságáról szóló részében. 507–508.

megállítsa a kun törzsek előretörését egybecsengett a Magyar Királyság érdekeivel.²⁹⁶³ Bármilyen célok is vezérelték Kálmánt, a házasságból adódó előnyöket nem sokáig élvezhette, hiszen a krónika elmondása szerint a királynét házasságtörésen kapták, férje pedig visszaküldte családjához.²⁹⁶⁴ További sorsáról sajnos nem sok adattal rendelkezünk, annyi bizonyos, hogy otthon, apja udvarában megszületett fia, aki a Borisz nevet kapta.²⁹⁶⁵ A 15. század elejéről származó Ipatyev-kódex 12. századi része, az ún. Kijevi Krónika adata szerint Eufémia 1139. április 4-én, húsvét hétfőn hunyt el.²⁹⁶⁶ A forráshely közlését a kutatás általában hitelesnek véli, ezek szerint tehát Eufémia jóval fiatalabb lehetett Kálmánnál, aki 1112. évi házasságkötésükkor már a jócskán 40. életéve felett járt. Kálmán második feleségének elbocsátása után többé már nem nősült meg.

Gyermekek

Kálmán gyermekei közül csak első házasságából született II. István királyról, és az Eufémiával kötött szerencsétlen sorsú frigyből származó Boriszról állnak rendelkezésre részletesebb adatok. A magyar krónikaszerkesztmény elmondásából viszont ismert, hogy Kálmánnak Istvánon és Boriszon kívül további utódai is születtek. A kútfő szerint ugyanis Istvánnak volt egy László nevű testvére, aki bátyjával egy időben, a forráshely szerint az 1101. évben született Kálmán normann feleségétől.²⁹⁶⁷ II. István egyben az első olyan Árpád-házi királyunk, akinek a pontos születési évét is feltüntette a magyar krónikás hagyomány. Vélhetőleg Kálmánnak István és László személyében ikrei születtek, hiszen máskülönben nehezen magyarázható a hercegek azonos 1101. évi születési ideje. László életéről szinte semmit sem tudunk, a krónika 149. fejezete, amely Kálmán második házasságáról számol be, elmondja, hogy a királynak egy bizonyos, közelebbről ismeretlen N. nevű fia 1112 során hunyt el.²⁹⁶⁸ A kutatás jelen állása szerint a bejegyzés Lászlóra utalhat, annak ellenére, hogy a Hunyadi Mátyás király udvarában működő, 15. századi humanista történetíró, Antonio Bonfini azzal a megoldással állt elő, hogy az 'N' szigla esetleg

²⁹⁶³ FONT, Rurikida fejedelmek. 136–137.

²⁹⁶⁴ „Anno Domini M-o C-o XII-o. N. filius regis Colomani mortuus est, et rex secundam duxit uxorem de Ruscía, quam in adulterio deprehensam pecantem, nec violenta temeritate dimisit. Sciebat enim quia scriptum est: 'Deus quos coniunxit, homo non separet'. Scilicet sine lege et absque ratione. Ideo non ipse ab ea se separavit, sed lex ab ea eum separavit, quam reatus acusavit, culpa damnavit, maleficium coartavit. Remisit ergo eam lex in terram suam.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 149. 429.

²⁹⁶⁵ „Que in exadulterio peperit filium nomine Borith. Borith autem genuit Calamanum.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 149. 429.

²⁹⁶⁶ PSZRL II. 301. Vö. FONT, Magyarok a Kijevi Évkönyvben. 57.

²⁹⁶⁷ „Rex autem de prima uxore sua genuit Ladizlaum et Stephanum anno Domini M-o, CI-o.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 146. 426.

²⁹⁶⁸ „Anno Domini M-o C-o XXI-o N. filius regis Colomani mortuus est, [...]” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 149. 429.

Kálmánnak egy Miklós nevű fiára vonatkozhat.²⁹⁶⁹ E feltevést azonban már Wertner Mór is elvetette.²⁹⁷⁰ László a fentiek értelmében 11 éves korában hunyt el, fiatal korára tekintettel nem gondoljuk, hogy megnősülhetett volna.

István nővéréről, Zsófia hercegnőről és annak fiáról, Saulról a krónika rövid utalásán kívül szinte semmit sem tudunk.²⁹⁷¹ Wertner Mór nem fogadta el a krónikában található *soror* kifejezés nővér fordítását, vélekedése szerint Zsófia anyai rokonságban állt II. Istvánnal, azaz nem látta bizonyítottnak, hogy Zsófia Kálmántól származott. Wertner kronológiai indokokkal igyekezett érvelését alátámasztani: ha feltesszük, hogy Zsófia valóban István nővére volt, akkor 1127 során, amikor – a szerző szerint – fiát „ellenkirállyá” választották Saul csak 14 éves lehetett, az pedig elég valószínűtlen, hogy egy gyermekre esett volna a választás.²⁹⁷² Kádár Tamás vélekedése szerint azonban Wertner félreértelmezte a forráshelyet, hiszen a krónika nem említi Saul ellenkirályként való felléptetését, sokkal inkább arról lehet szó, hogy II. István saját kezdeményezésére jelölte unokaöcsét trónörökössé.²⁹⁷³ A Saul név egyébként biztosan nem található meg Kálmán feleségének normann felmenői között, ezzel szemben ismert, hogy az Árpádoknál többen is viseltek bibliai eredetű neveket, mint például Salamon király és Dávid herceg. István nővérenek a neve talán közvetett bizonyítékként szolgálhat arra nézve is, hogy Kálmán édesanyja az a Loozi Zsófia lehetett, akiről nyugati források is beszámolnak.²⁹⁷⁴ A forrásban a Zsófiára alkalmazott *soror* kifejezés ugyanakkor arra enged következtetni, hogy hercegnő Lászlónak és Istvánnak a nővére volt, azaz valamikor 1101 előtt – Kálmán és első házasságának idejéből kiindulva –, legkorábban 1098 körül születhetett. Font Márta úgy vélte, hogy a krónikában Saul kijelöléséről szóló történet az 1128 és 1131 közti esztendőkre vonatkozhat. Elgondolása szerint Saul ekkor körülbelül 15 éves lehetett, ennél fogva Font Zsófia születését az 1100 körüli évekre helyezte, nem kizárva, hogy ennél a dátumnál valamivel korábbi időpont is elfogadható lehet.²⁹⁷⁵ Zsófia házasságáról szintén nem rendelkezünk pontos ismeretekkel, annyi bizonyos, hogy férjének előkelő születésűnek kellett lennie, talán magyarországi származású lehetett. Erre utalhat az, hogy Saul az országnagyok István ellenében kívánták felléptetni, vélhetőleg tehát Magyarországon élt és nevelkedett, hiszen ismert volt az elit körében. Az Árpádok és a magyar előkelők házassága egyébként sem lenne

²⁹⁶⁹ A magyar történelem tizedei. Fordította Kulcsár Péter. Ed. S. Varga, Katalin. 343; Antonius de Bonfinis Rerum Ungaricarum decades. Ed. Iosephus Fögel, Béla Iványi, Ladislaus Juhász, IV/2: Margarita Kulcsár, Petrus Kulcsár Tom. I–III; Tom. IV, Pars I; Tom. IV, Pars II. (Appendix, Fontes, Index). 2.5.251, 2.5.255.

²⁹⁷⁰ WERTNER, Az Árpádok. 219.

²⁹⁷¹ „Antequam vero rex Belam scivisset, coniuverat regnum, ut post regem filius sororis sue Sophie, nomine Saul regnaret.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 158. 444.

²⁹⁷² WERTNER, Az Árpádok. 218–219.

²⁹⁷³ KÁDÁR, Saul herceg, Bors ispán és Iván. 790–792.

²⁹⁷⁴ Részletesen I. a melléklet I. Géza házasságáról szóló részében. 422–428.

²⁹⁷⁵ FONT, Koloman the Learned. 78.

példa nélküli, hiszen közismert Lampert *comes*nek és I. Béla ismeretlen nevű leányának frigye.²⁹⁷⁶ Domanovszky Sándor felvetése szerint Zsófia férje talán azzal a szintén Saul névre hallgató bihari ispánnal lehet azonos, aki Kálmán király 1111. és 1113. évi okleveleinek tanúnévsorában szerepel.²⁹⁷⁷ Domanovszky az ispánt a Hont-Pázmány nemhez sorolta, Vajay Szabolcs ezzel szemben inkább az Ákos nemzetségből származtatta.²⁹⁷⁸ Egyéb adatok híján nehezen bizonyítható vagy cáfolható Zsófia és Saul bihari ispánnak az egybekelése, ugyanakkor – ahogyan arra Kádár Tamás is felhívta a figyelmet²⁹⁷⁹ – a dukátus felszámolása után Bihar vármegye megnövekedett politikai szerepe arra enged következtetni, hogy Domanovszky felvetése helyes. Ugyanis miután Kálmán megfosztotta öccsét a dukátustól, minden bizonnyal olyan személyt nevezett ki a korábbi hercegség egyik központjának számító országrésznyi terület élére,²⁹⁸⁰ aki hozzá volt lojális. A Hont-Pázmány nem felé pedig talán az billenti a mérleg nyelvét, hogy az Árpádok Szent László testvérén keresztül már rokoni kapcsolatban álltak a nemzetséggel,²⁹⁸¹ az a király számára nem jelentett presztízsveszteséget a házasság, amely egyben biztosította Saul ispán hűségét is. Nem tudjuk, hogy a házasságra mikor került sor, azonban Zsófia származásából és szülei házasságkötésének idejéből kiindulva bizonyos, hogy 1111 során, amikor Saul ispán először szerepelt Kálmán oklevelében, Zsófia legfeljebb 13 éves lehetett, ami nem zárja ki a házasság lehetőségét.²⁹⁸² Sajnos nem tudjuk, hogy Saul ispán mikor került Bihar élére és az sem ismert, hogy meddig maradt hivatalában.²⁹⁸³ Nézetünk szerint nem kizárt tehát, hogy a házasság Kálmán nevéhez köthető,²⁹⁸⁴ azonban annak is fennáll a lehetősége, hogy mindez II. István királtságának első felére eshetett.²⁹⁸⁵ Zsófia fiáról, Saulról egyedüli forrásunk a magyar krónikakompozíció fentebb idézett fejezete, a szűkös információk miatt alakjáról

²⁹⁷⁶ Hasonló véleményt fogalmazott meg Kádár Tamás is. KÁDÁR, Saul herceg, Bors ispán és Iván. 795–796.

²⁹⁷⁷ Domanovszky ugyanakkor Wertner alapján Zsófiát nem tartotta II. István nővérének. DOMANOVSKY, A. Budai Krónika. 820. 5. jsz. ill. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 444. 2. jsz. Saul ispán Kálmán okleveleiben való szereplésére l. „[...] *Saul de Bichar* [...]” DHA I. nr. 138/I. 383; „[...] *Saul de B(y)c(ar)* [...]” DHA I. nr. 142/I. 396.

²⁹⁷⁸ VAJAY, I. Géza. 34.

²⁹⁷⁹ KÁDÁR, Saul herceg, Bors ispán és Iván. 796–797.

²⁹⁸⁰ Bihar szerepe a dukátusban l. BAGI, Divisio Regni. 111–113.

²⁹⁸¹ Vajay Ákos-nem elméletének az alapját az képezte, hogy az Ákosok „ősfoglalónak” számítanak Biharban, Saul ispán nevét pedig Sálhida és Sályi neve őrizte meg. Az utóbbi helységnevekre azonban legkorábban csak a 13. század végéről vannak adataink, ami nem zárja ki ugyan hogy Saul ispánhoz kössük a nevezett helységeket, ugyanakkor nem mellékes, hogy Kálmánnak olyan *homo novus*ra volt szüksége Biharban, aki vélhetőleg korábban nem alakított ki szívélyes viszonyt Álmoossal. VAJAY, I. Géza. 37. 43. jsz. Vö. GYÖRFFY, ÁMTF I. 576, 658.

²⁹⁸² A házasság életkori akadályaihoz l. DONAHUE, Law, Marriage, and Society. 20–21.

²⁹⁸³ Az archonotológiai adattár szerint az általunk is említett két oklevél őrzi csak Saul bihari ispánságának az emlékét. A következő hiteles forrással is igazolható ispánnak, Ákosnak az említése 1138 szeptemberéből való. ZSOLDOS, Archonológia. 137.

²⁹⁸⁴ Vajay Szabolcs az 1112. évre helyezte a házasságot. VAJAY, I. Géza. 38.

²⁹⁸⁵ KÁDÁR, Saul herceg, Bors ispán és Iván. 797.

számos nézet látott napvilágot. Pauler úgy vélte, hogy a királpárti előkelők 1129 végén, II. István betegsége során esküdtek fel arra, hogy az uralkodó esetleges halála után, unokaöcsét, Sault fogják támogatni.²⁹⁸⁶ Makk Ferenc szerint az 1127. évi Bizánc területére intézett magyar hadjárat előtt nyilvánították Sault István örökösének, hiszen a királynak nem született törvényes örököse.²⁹⁸⁷ Saul születési idejének megbecslésekor csak e designációnak és szülei – szintén csak hipotézisszerűen megfogalmazott – házasságának az időpontja az adhat némi támpontot. Kádár Tamás vélekedése szerint a herceg csupán két-három évvel lehetett fiatalabb II. Bélánál.²⁹⁸⁸ Tekintve, hogy Béla születési idejének a meghatározása sem problémamentes, a kutatás általában az 1108. évvel számol,²⁹⁸⁹ ennél fogva Kádár elmélete Saul születési idejeként a 1110-es éveket jelöli ki.²⁹⁹⁰ Amennyiben elfogadjuk, hogy Zsófia és Saul bihari ispán 1111–1112 során kötött házasságot, úgy legkorábban talán az 1113. év jöhet számításba.²⁹⁹¹ Saul életéről a fentebb említett designáción kívül más forrásadat nem áll rendelkezésre. A herceg haláláról is csak a kései, 16. századi török nyelvű, korábban keletkezett latin nyelvű szövegre visszamenő forrás, a Tarih-i Üngürüsben található információ, amely Saul elhunytát közvetlenül II. István halála után említi.²⁹⁹² A kútfővel kapcsolatban óvatosságra int ugyanakkor a korai magyar történelemre vonatkozó adatnak pontatlansága.²⁹⁹³ Ennek ellenére a kutatás döntő része elfogadja a forráshely közlését, abból kiindulva, hogy II. István 1131. márciusi halála és II. Béla április 28-i koronázása között eltelt jó másfél hónapos időszak a Saul és Béla között lezajlott küzdelemre utalhat, amelynek során előbbi életét vesztette.²⁹⁹⁴ Ezzel szemben legutóbb Kádár Tamás arra hívta fel a

²⁹⁸⁶ PAULER, A magyar nemzet. I. 237–238.

²⁹⁸⁷ Kádár Tamás Kosztolnyik Zoltán felvetése után nem tartotta lehetetlennek, hogy az örökös hiánya esetleg a király valamilyen egészségi probléma miatt akár nemzőképtelen is lehetett. KÁDÁR, Saul herceg, Bors ispán és Iván. 789–790. Vö. KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 171, 177–178; MAKK, Külpolitika. 173. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 247.

²⁹⁸⁸ KÁDÁR, Saul herceg, Bors ispán és Iván. 792.

²⁹⁸⁹ Részletesen I. a melléklet Álmos gyermekeiről szóló részében. 510.

²⁹⁹⁰ KÁDÁR, Saul herceg, Bors ispán és Iván. 792.

²⁹⁹¹ Vajay sokkal későbbi dátummal számolt, genealógiai táblázatában az 1130. évet tüntette fel Saul születési idejeként. VAJAY, I. Géza. 38.

²⁹⁹² „Az elbeszélő úgy meséli, hogy *Isztefán* királynak nem volt sem fia, sem lánya. Volt azonban egy leánytestvére. *Száfij*ének hívták. Annak volt egy fia, akit *Szavuh*nak hívtak. Miután *Isztefánusz* király tizennyolc évig uralkodott, elgyengült, a végzet szabója darabokra tépte élete ruháját. Minthogy elerőtlenedett, és végéhez ért élete, helyét lánytestvére fiára *Szavuka* hagyta. Azután rövid időn belül ő is eltávozott a világból, hatalma koronáját a sors szélnek eresztette.” Nagy Szülejmán udvari emberének magyar krónikája. A Tarih-i Ungurusz és kritikája. Fordította és a bevezető tanulmányt írta Hazai György. 121.

²⁹⁹³ Ennek ellenére, hogy a magyar krónikás hagyományokra támaszkodó munkáról van szó, nem elhanyagolható, hogy a forrás csak a 16. században keletkezett, és szövege számos ponton hiányos: személy- és helynevek, évszámok helye ki van hagyva, hogy a szerző később pótolni tudja azokat. Részletesen I. Nagy Szülejmán udvari emberének magyar krónikája. A Tarih-i Ungurusz és kritikája. Fordította és a bevezető tanulmányt írta Hazai György. 7–24. Vö. MT. I/2. 1188; KRISTÓ, Magyarország története. 165.

²⁹⁹⁴ MAKK, Megjegyzések II. Béla történetéhez. 38–39; MAKK, Magyarország a 12. században. 105.

figyelmet, hogy a források nem állnak összhangban az előbbi vélekedéssel, a 11–12. századi analógiák is arra utalnak, hogy a trónharcok során alulmaradt fél sorsa a vakítás esetleg a kasztrálás volt. Érvelése szerint az sem zárható ki, hogy Saul esetleg az 1130-as évek végén is életben volt.²⁹⁹⁵ Lehetséges megoldásként Rokay Péter elméletét hozta fel. A hipotézis szerint a krónikakompozíció 162. fejezetében az olvasható, hogy II. Béla két szerzetest részegségében ellenégeinek a kezére adott, akik megölték őket.²⁹⁹⁶ Rokay felfigyelt arra, hogy a krónika szövegtörzskének 'V2' jelű variánsában az egyik szerzetest Poth néven említi a forrás, akit aztán az Álmos elleni dömösi merényletet²⁹⁹⁷ elkövető Domokos apjával, Bottal azonosított. A másik, Saul nevű szerzetesben Rokay Zsófia fiát vélte felfedezni.²⁹⁹⁸ Pauler úgy vélte, hogy Poch / Poth és Saul a Győr nemzetséghez tartozott, ugyanakkor nem kötötte össze a 162. fejezetben szereplő Sault Zsófia fiával.²⁹⁹⁹ Jakubovich Emil azonban ez utóbbi Sault egy 1138. évi oklevél alapján dömösi Szent Margit társaskáptalan prépostjával azonosította.³⁰⁰⁰ Kádár összekombinálva Rokay és Jakubovich elméleteit arra a következtetésre jutott, hogy Saul azonosítása a dömösi préposttal nem bizonyítható, ugyanakkor a Rokay által ismertetett elgondolást valószínűnek tartotta, mivel a krónikakompozíció megfeledezett Saulról, ugyanakkor e két nem túl jelentős személy haláláról pedig megemlékezett.³⁰⁰¹

Kálmán egyetlen, nagykorúságot is megélt fiát és örökösét, a már említett Istvánt 4 éves korában, 1105 folyamán megkoronáztatta és ezzel hivatalosan is utódjának jelölte. Apja

²⁹⁹⁵ KÁDÁR, Saul herceg, Bors ispán és Iván. 792–795.

²⁹⁹⁶ „Postquam autem 'regnum confirmatum esset in manu' regis Bele, utebatur ex vino multum. Cuius aulici consueti erant, ut quicquid in ebrietate regis petebant, habebant et post ebrietatem rex recipere non poterat. Poch et Saul, viros religiosos in ebrietate sua tradidit in manus inimicorum suorum, qui absque causa interfecti sunt.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 162. 452.

²⁹⁹⁷ „Postea autem inivit rex consilium cum sceleratissimis Mark filio Symam et Achille filio Iacon et cum aliis comitibus, quorum consilio ducem et filium eius de gremio matris sue extractum excecaverat. Misitque ex eis quendam nomine Benedictum filium Both apprehendere ducem, ne forte mortuo rege ipse ei succederet. Rex autem in morte precepit filio suo et principibus, ut ipsi post mortem suam super Rusciam ulciscerentur iniuriam, quam ipsi fecerant. Cum autem Benedictus recessisset, dux ante monasterium sedebat plangens dolorem proprium. Qui cum audisset, quod equites festinanter venissent, presensit animo sibi periculum imminere et fecit se introduci in monasterium et tenebat manibus altare Sancte Margarete virginis, ut saltem pro reverentia Dei et sanctorum eius eum inde abstrahere non presumant. Benedictus autem per antifrasm dictus, sacrilegas manus iniecit in eum et tenentem altaria violenter extrahebat. Dum quoque sic conaretur extrahere, divulsa est cutis manus ducis et infectum est altare sanguine. Sacerdotes autem observabant hostia ecclesie et volebant illum Benedictum capere. Ille autem hoc percipiens, corde furibundo, quomodo potuit, exivit, et dum festinanter equitaret per silvam Pelys, cecidit de equo et cervice fracta mortuus est. Et canes eius, qui sequebantur ipsum, devoraverunt carnes eius et ossa.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 151. 431–432.

²⁹⁹⁸ ROKAY, Bot és Saul. 451–455.

²⁹⁹⁹ PAULER, A magyar nemzet. I. 476–478. 438. jsz.

³⁰⁰⁰ JAKUBOVICH, Okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 25.

³⁰⁰¹ KÁDÁR, Saul herceg, Bors ispán és Iván. 797–799.

halála után István mindössze 15 évesen örökölte meg a királyi hatalmat.³⁰⁰² Személyéről a krónika fenntartotta, hogy nem akart megnősülni, inkább ágyasokkal vette körül magát. Ez az információ bizonyosan nem fest hiteles képet a királyról, vélhetőleg ez annak az Álmos-ági királyok alatt működő krónikásnak a betoldása, aki Kálmánt és fiát negatív színben tüntette fel. A krónikaszerkesztmény végül mégis beszámolt a király frigyéről, ám mindezt úgy állította be, hogy arra csak a bárók és előkelők nyomása miatt került sor.³⁰⁰³ A forrás szerint István, ahogyan azt apja is tette, a szicíliai normann dinasztiából vett magának feleséget. A krónika nem említi a hercegnő nevét, és a származását is rosszul tudja, hiszen István felesége Róbertnek, Capua hercegének a leánya volt. Wertner szerint a tévedésre az adhatott okot, hogy Kálmán felesége a krónika által is említett Giscard Róbert testvérének a leánya volt. Wertner továbbá úgy tartotta, hogy István leánya II. Henrik regensburgi várgróf leánya, Adelheid lehetett.³⁰⁰⁴ Mivel Giscard Róbertnek a leányai István apjával, Kálmánnal lehettek egyidősek, ezért kronológiai alapon bizonyosan kizárhatók, mint II. István feleségei. Olyan normann előkelő azonban, akit Róbertnek hívtak és gyermekei II. Istvánnal nagyjából egyidősek lehettek, csak egy ismert, mégpedig Capua hercege.³⁰⁰⁵ A házasságot nemcsak a kronológiai és genealógiai okfejtések támasztják alá, hanem II. István pápapárti fellépése is, egyes vélekedések szerint ugyanis II. Callixtus tevékenységének köszönhető az 1120-as évek elejére tehető újabb magyar-normann dinasztikus kapcsolat.³⁰⁰⁶ A capuai hercegnőről sajnos semmilyen forrásadat nem áll rendelkezésre, így nemcsak neve, de születésének és halálának a körülményei sem ismertek.³⁰⁰⁷ A házasságból esetlegesen született gyermekekről sem tudunk semmi bizonyosat, a kutatás a frigyet általában gyermektelenként szokta feltüntetni. A lengyel historiográfia ugyanakkor úgy véli, hogy III. Mieszko fejedelem első, Erzsébet nevű feleségét az Árpád-házi hercegnők körében kell keresnünk. Az Oswald Balzer nevével jelzett régebbi genealógiai kutatás szerint a fejedelem Erzsébet néven ismert felesége inkább Álmos herceg leánya lehetett.³⁰⁰⁸ Kazimierz Jasiński Balzer eredményeit csak annyiban módosította, hogy Erzsébet apjának II. Istvánt tette meg, illetve az állítólagos hercegnő halálát 1150 és 1154 közé helyezte.³⁰⁰⁹ Az elmélet

³⁰⁰² MAKK, II. István. in KMTL 292.

³⁰⁰³ „*Rex autem Stephanus legitimum nobelat ducere uxorem, sed concubinis meretricibus iunctus erat. Quare barones et optimates dolentes de regni desolatione et regis sterilitate duxerunt ei uxorem dominam nobilissimam, filiam regis Robert Viscardi de Apulia.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 154. 437.

³⁰⁰⁴ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 233.

³⁰⁰⁵ PAULER, A magyar nemzet. I. 473–474. 425. jsz.

³⁰⁰⁶ MAKK, Külpolitika. 167–168. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 241; Összefoglalóan I. BÁRÁNY, La Hongrie et les Normands. 67–69.

³⁰⁰⁷ BÁRÁNY, La Hongrie et les Normands. 67.

³⁰⁰⁸ BALZER, Genealogia Piastów. 289–292.

³⁰⁰⁹ JASIŃSKI, Rodowód. 236–240.

Magyarországon nem honosodott meg, hiszen jórészt kései forrásértékelésekre hagyatkozik, és az Erzsébet személye körüli kérdések elválaszthatatlanok a korábban II. Béla gyermekével azonosított Gertrúd alakjától, akinek a történeti léte nézetünk szerint kétséges.³⁰¹⁰

István a krónika elmondása szerint uralkodásának 18. évében betegség következtében hunyt el, halála előtt azonban szerzetesi csuhát öltött.³⁰¹¹ A 18. epochális év bizonyosan téves, ahogyan a Pozsonyi Krónika által megőrzött 10. uralkodási esztendő is, utóbbiban azonban a halál éve pontosan van feltüntetve.³⁰¹² Viszont mindkét forrás megegyezik abban, hogy a király temetkezési helyét Váradon jelöli meg. II. István halálának az idejét Pauler Gyula 1131. március 1-ben állapította meg, vélekedése szerint az admonti nekrológiumban II. Béla elhunytát jelölő dátumból kell kivonni a királynak a magyar krónikában szereplő uralkodási idejét.³⁰¹³ A krónikaszerkesztményben szereplő II. Bélára vonatkozó uralkodási időt azonban nem mindenki fogadja el hitelesnek,³⁰¹⁴ az újabb szakirodalom is finomabban fogalmaz, amikor pontos dátum helyett inkább március elejében határozza meg István halálát.³⁰¹⁵

Kálmán második, szerencsétlen kimenetelű házasságából egy Borisz nevű gyermek született. Erről a krónikakompozíció is beszámolt, és egyben ítéletet is mondott származása, hiszen nem felejtette el megjegyezni, hogy házasságtörésből született.³⁰¹⁶ Borisz már anyjának, Eufémiának a hazájában, vélhetőleg Kijevben látta meg a napvilágot, hiszen Vlagyimir Monomah, Borisz nagyapja az 1113. évtől viselte a nagyfejedelmi címet, Kálmán pedig 1113–1114 táján küldte haza második feleségét.³⁰¹⁷ Borisz tehát valamikor 1114 körül születhetett, a korban szokásos nagykorúságot e szerint valamikor az 1120–1130-as évek fordulóján érhetette el. Ez egyébként egybevágh azokkal a szintén az erre az időszakra tehető eseményekkel, amelyeket a krónikaszerkesztmény II. Béla uralkodásának elején rögzített.³⁰¹⁸

³⁰¹⁰ I. 3119. jsz.

³⁰¹¹ „Unde etiam recidivo dolore corruptus sublatus est de medio. Sed cum esset in articulo mortis, monachem habitum relicto regno suscepit anno regni sui X-o VIII-o et sepultus est in Varadini.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 159. 445.

³⁰¹² „Cui successit Stephanus filius eius, qui regnavit autem annis decem (sic), et mortuus est anno Domini M-o CXXXI. Cuius corpus Wardini quiescit.” *Chronicon Poseniense.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. c. 60. 41.

³⁰¹³ PAULER, A magyar nemzet. I. 476. 435. jsz; vö. „Regnavit igitur ipse Bela Cecus annis novem mensibus XI diebus XII.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 163. 452. ill. „id. Febr. Bela rex.” *Necrologium Admuntense.* Ed. Herzberg-Fränk, S. MGH Necr. II. no. 13. 291.

³⁰¹⁴ KK 215. 746. jsz.

³⁰¹⁵ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 173; KÁDÁR, Saul herceg, Bors ispán és Iván. 792.

³⁰¹⁶ I. 2964. jsz.

³⁰¹⁷ FONT, Rurikida fejedelmek. 137.

³⁰¹⁸ „Quia vero Hungari semper fluctuant iniuria, sicut mare salsum, filii namque Leviatan per nuncios invitabant Borith adulterum, ut veniret et eorum adiutorio regnum sibi vendicaret, credentes ipsum esse filium regis Colomanid. Borith itaque ascito Rutenorum Polonorumque auxilio venit in confinium Hungarie, in directo loco, qui dicitur Seo. Rex autem collecto exercitu ibat obviam ei. Plurimi autem ex nobilibus in partem Borithi cesserant.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 161. 447–448.

Wertner az 1113. esztendőre tette Borisz születését,³⁰¹⁹ Makk Ferenc ezt inkább az 1114. évben határozta meg.³⁰²⁰ Font Márta a forrásadatok nyilvánvaló szűkössége miatt egy tágabb intervallumot tartott elfogadhatónak, az 1113 és 1116 közötti években jelölte meg Eufémia fiának születését.³⁰²¹ Nevét vélhetőleg Vlagyimir Szvjatoszlavics fia, a szentté avatott Borisz után kapta. E feltételezésre az adhat okot, hogy Vlagyimir Monomah idejében alapították azt a templomot, amelybe a Borisznak és Glebnek, a Kijevi Rusz két korai szentjének a testét helyezték.³⁰²² Annak ellenére, hogy a krónikakompozíció több alkalommal is fattyúnak nevezte a Kálmán állítólagos fiát, a magyar historiográfia többször is felhívta a figyelmet arra, hogy a krónikaszerkesztmény vonatkozó fejezetei az Álmos-ági királyok regnálása alatt keletkeztek, akikkel szemben Borisz többször fellépett, ennél fogva ezek a híradások óvatossággal kezelendők. A forráshely hitelét tovább gyengítheti az a körülmény is, hogy a nyugati források nem említik Borisz kétes származását.³⁰²³ A magyar és külhoni szakirodalomban egyaránt felmerült, hogy Borisz esetleg azonos lehet azzal a Bors ispánnal, akit a krónikakompozíció 158. fejezete szerint az árulók királlyá választottak.³⁰²⁴ A legújabb kutatások fényében ez az állítás azonban megalapozatlannak tűnik, azaz Borisz nem azonos a II. István elleni pártütés egyik vezetőjével.³⁰²⁵ Kálmán állítólagos fiának családi viszonyairól leginkább bizánci forrásokból tájékozódhatunk. Kinnamosz elmondása szerint Borisznak sikerült jó kapcsolatokat kialakítani II. Ióannész császárral, aki maga is Árpád-házi hercegnőt vett feleségül Piroska személyében. Történeti munkája szerint „a császár megfelelő tiszteletben részesítette, és egy rokon leánnyal való házasság révén sógorságot szerzett vele.”³⁰²⁶ A házasság tényét Freisingi Ottó krónikája is megerősíti.³⁰²⁷ A források ugyan nem említik Borisz

³⁰¹⁹ WERTNER, Az Árpádok. 257.

³⁰²⁰ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 181; MAKK, Borisz. in KMTL 120.

³⁰²¹ FONT, Koloman the Learned. 81.

³⁰²² PAULER, A magyar nemzet. I. 476. 437. jsz.

³⁰²³ FONT, Rurikida fejedelmek. 138; MAKK, Borisz trónkövetelő. 61–65; KERBL, Byzantinische Prinzessinnen. 63. Ugyan más érvek mentén, de már Wertner Mór is úgy találta, hogy Borisz törvénytelen születése nem bizonyított. WERTNER, Az Árpádok. 257.

³⁰²⁴ „Contigit autem, ut rex incideret in gravem infirmitatem Agrie, ita ut omnes mortem illi videbant. Borse vero comes et Iwan inani spe ducti a traditoribus in regem electi sunt. Cum autem Deo volente rex convalesceret, Iwani caput decollavit, Bors vero comitem turpiter de curia reiecit in Greciam, et ita statutum est, quod de propaginem sua amplius ad curiam regiam nullus dignus esse iudicaretur intrare.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 158. 444.

³⁰²⁵ Bors ispánra, Ivánra és Borisszal való megfeleltetésére részletes, szakirodalmi tájékoztatóval I. KÁDAR, Saul herceg, Bors ispán és Iván. 799–804.

³⁰²⁶ ÁMTBF 208. Moravcsik Gyula fordítása.

³⁰²⁷ „At Pannonia non longe ante hoc tempus mortuo rege suo Stephano, Colomanni filio, qui et ipse dum viveret, cum imperatore Graecorum diutina dissensionem habuerat, multis itidem incommodis oppressa est. Substituto quippe in regno Bela Almi filio, a Colomanno quondam pariter cum patre Almo luminibus orbato, Boricius, qui et ipse Colomanni, sed ex alia quam Stephanus matre, Rutenorum seu Chyos regis filia natus dicebatur, regnum paternum requirit. Proinde in Graeciam transiens, consanguineam sibi imperatoris Kaloiohannis copulavit, ac post Poluniam ingrediens, ducem terrae illius ad voluntatem suam inclinavit, sicque cum exercitu adiutorio illius, ex vocatione

feleségének a nevét, azonban szakirodalmi vélekedések szerint a császár unokahúgáról, Anna Dukaináról lehet szó, aki a későbbiekben Arété néven apáca lett.³⁰²⁸ Mivel a rangos házasság és a Konstantinápolyban felvett *krales* cím ellenére Borisz nem kapott hathatós katonai támogatást a császártól, ezért III. Bolesław lengyel fejedelemhez fordult. Ruszbeli segédcsapatokkal kiegészülve a Bolesław által vezetett lengyel seregek azonban 1132. július 22-én vereséget szenvedtek II. Béla magyar hadaitól.³⁰²⁹ Borisz ezután jó tíz évre eltűnt a források lapjairól. II. Géza király uralkodása során bukkan ismét fel a neve, amikor a cseh herceg közbenjárására³⁰³⁰ III. Konrád császár fogadta, őt és megengedte neki, hogy zsoldosokat toborozzon, azonban ez a kísérlete is katonai kudarccal végződött.³⁰³¹ A

quorundam Ungarorum comitum, sylvas quae Polunios et Ungaros seiungit transiens, Pannoniam ingreditur.” Otto Frisingensis episcopus Chronica. Ed. Hofmeister, A. MGH SRG. XLV. lib. 7. c. 21. 342.

³⁰²⁸ MAKK, Borisz trónkövetelő. 62; KERBL, Byzantinische Prinzessinnen. 85–86. Vö. OLAJOS, Bizánci források. 139. különösen 3. jsz.

³⁰²⁹ „*Rex autem divino fretus auxilio contrivit omne robur Borichi in prelio et fugavit illum in gladio, 'conclusit' exercitum Polonorum 'in morte' in ipsa festivitate Marie Magdalene, accipiens spolia eorum et reversus est cum magna victoria.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 161. 451–452; „*Verum Bela rex, ascito sibi Alberto Leopaldi marchionis filio, qui eius sororem habuerat, ac quibusdam de regno nostro nobilibus, Boricio occurrit. Ille vero audito strepitu ac adhortantium voce, ex linguae idiomate multitudinem Teutonicorum in acie fore cognoscens, illorum potius quam Ungarorum terrore percussus, una cum Poluniorum duce, amissis in fuga multis, terga vertit. At in ipso primo Ungarorum et Polonorum congressu, antequam Teutonici supervenirent, ex utraque parte caesis plurimis, quidam ex illis qui ex parte Belae aderant, sed hostibus suos perfide tradiderant, iusto iudicio fraudis suae poenas sol ventes occubuerunt.*” Otto Frisingensis episcopus Chronica. Ed. Hofmeister, A. MGH SRG. XLV. lib. 7. c. 21. 342–343.

³⁰³⁰ „*Rex quoque eadem nativitate in palatio Aquis celebrata, Baioariam ingreditur. Ibi eum Boemorum dux Labezlaus, supra nominatum Boricum secum ducens, adiit. Is flebili ac miserabili voce querimoniam suam de privatione paterni regni depromens, qua tenuis auctoritate imperiali, ad quam totius orbis spectat patrociniū, ei subveniatur deposcit, eiusque super hoc promissum interventu praedicti Boemorum ducis eiusque consortis Gerdrudis, sororis regis, honesto intercedente placito impetravit. Exhinc non solum inpraesentiarum perturbationes sentimus, sed et maiores superventuras ex his aliisque argumentis formidando conicimus. Ecce enim inter nostrum et Ungarorum regnum, non solum isto militem instaurante, sed et illo multos ex nostris pecunia corrumpente, valida expectatur commotio.*” Otto Frisingensis episcopus Chronica. Ed. Hofmeister, A. MGH SRG. XLV. lib. 7. c. 34. 367–368

³⁰³¹ „*Igitur eo tempore quo praedictus Heinricus Noricorum dux cum praenominato Heinricho Ratisponensium episcopo civibusque suis ac Styrensi marchione Odoacro gravissimam guerram agitabat, quidam milites de Orientali marchia egressi, Pannoniam latenter ingrediuntur, ac noctu castrum Bosan, quod et Bresburc, quod olim imperator Heinricus obsidione cinxerat, ex improvise aggressi capiunt, quibusdam comprehensis, nonnullis occisis, aliis per fugam elapsis. Quod audiens Ungariae rex Geiza, Beli regis filius, praemissis quibusdam comitibus suis, qui quare vel qualiter hoc factum fuerit inquirerent, ipse eosdem subsecutus, ad liberationem castrum cum magna Ungarorum multitudine properat. Comites qui praecesserant, ab oppidanis, cuius rei causa tam gravem regi intulerint iniuriam, solerter u percunctantur. Qui responderunt, se nec pro Romanorum principe, nec pro duce suo fecisse, sed pro domino suo Boritio. Erat autem Boritius Colomanni quondam regis Ungariae filius, praedictum regnum Ungariae, ut in prioribus cronicis dictum est, iure haereditario repetens, ac ob hoc adipiscendum utrosque principes, Romanorum scilicet ac Graecorum, frequenter sollicitans multosque ex militibus nostris ad favorem suum pecunia inducens. Igitur rex Ungariae superveniens castraque ponens, oppidum cinxit, diversis instrumentis tormentorumque generibus adhibitis ac sagittariis oppido circumfusus. Teutonici, eo quod dux in superioribus Baioariae partibus moraretur, princeps vero in remotis regni maneret locis, cum nullum liberationis suae solatium haberent, de facienda cum Ungaris pace pertractare incipiunt. Ita, ne multis morer, mutuo colloquentes, accepto a rege sub iureiurando promisso trium milium librarum in pondere, castrum sibi reddunt, ipsique ad propria redeunt. Rex autem Ungarorum dampnum sibi a Teutonicis illatum graviter ferens, ducem Noricum*

trónkövetelő ezután sem adta fel, hogy megszerezze a magyar koronát, a források szerint VII. Lajos francia király Magyarországon átvonuló kereszties seregében megbújva érkezett az országba, amiről II. Géza is tudomást szerzett. Lajos viszont Géza kérésének az ellenére sem adta őt a magyar király kezére, ilyenformán Borisznak sikerült a keresztiesekkel Bizáncba eljutni. Erről a magyar krónikaszerkesztmény³⁰³² és Deuilli Odo (Odo de Deoglio) is beszámol, aki a francia király kíséretében vett részt a hadjáratban.³⁰³³ Borisz a későbbiekben

haberi suspectum, hostem denunciat, exercitumque maximum per totam regni sui latitudinem colligit. Sed antequam de egressionem huius gentis dicamus, breviter quaedam de ipsius terrae situ nationisque ritu praelibanda videntur.” Ottonis et Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris. Ed. Waitz, G. MGH SRG. XLVI. lib. 1. c. 31. 48–49.

³⁰³² „Cumque rex Geycha audisset Borich apud regem Francorum, rogans eum, ut pro amicitia sua Borichium ei vinctum remitteret. Cumque hoc rex Francorum audisset, dixit: 'Noverit rex, quod domus regis quasi ecclesia, pedes eius quasi altare, et quomodo possum reddere vinctum eum, qui ad domum regalem, quasi ad ecclesiam et ad pedes regis, quasi ad altare se prostravit?' Cui nuncius ait, quoniam magistri nostri sic interpretantur, ut adulterinam progeniem ecclesia non communicat. Borich autem videns sibi mortem imminere ea nocte rapuit unum dextrarium regis Lodouici et aufugit. Quidam autem de agazonibus occurrens ei, voluit eum tenere, quem Borich cum gladio percutiens, a vertice usque ad medium pectus eius descendit et ipse manus sequentis evasit.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 166. 459–460.

³⁰³³ „Erat autem quidam Boricius nomine, qui ius hereditarium in regno illo clamabat et super hoc Stampas regi nostro litteras miserat plenarie querimoniam exponentes et humiliter iusticiam postulant. Hic dum regi nostro veniret obviam litteras suas sequens, offendit, in quo confidere posset, imperatorem. Causam igitur illi suam exponit, multa promisit, immo, sicut audivimus, dedit et ab eo spem sui iuris accepit. Rex autem Hungaricus, sciens se posse vincere Facilius auro quam Ferro, multam pecuniam inter Alemannos effudit et eorum impetum evasit. Boricius autem, spe frustratus inani, delitescens arte qua potuit, regis transitum expectavit et nescio qua intentione furtivus se Francis immiscuit. Dicitur tamen, hoc duos principes scisse et gratia imperatoris Constantinopolitani, neptem cuius habebat, hunc illis satis favorabiliter adhesisse. Tali velamine tectus et tutus, procedit cum exercitu per Hungariam. Inter hec rex Hungaricus nostrum timens et venerans, legatis et muneribus eius gratiam conquirebat, sed interposito Danubio presentiam devitabat. Optabat autem eius colloquium, quem fama sibi commendaverat, res monstrabat; sed cum navigare in nostram ripam timeret, humiliter supplicat regi, ut ad suam ripam sua dignatione veniret. Rex igitur, cui mos erat dilectione et humilitate facile superari, ductis secum quibusdam episcopis et ducibus, eius paruit voluntati. Deinde post oscula, post amplexus statuunt pacem, firmant amorem, et ut securi deinceps per Hungariam nostri peregrini transirent. Quo facto, rex noster Hungarum letum dimisit. Prosequuntur eum regia munera, equorum, vasorum et vestium, et parat adhuc rex Hungarus nostrum et eius optimates pro posse venerari, cum ecce intelligit, inter Francos esse Boricium. Mittit ergo, qui regi fedus novum dilectionis et pacis pretenderent et inimicum suum, qui latebat in exercitu, sibi tradi prece humili postulerent. Hoc totum factum est nocte. Rex autem totius duplicitatis ignarus, id penitus non credebat. Sed tandem illis constanter hoc asserentibus et precantibus adquevit. Illi ergo leti audacter amplius quam prudenter incedunt; nam ille tumultu querentium a lecto excitus, nudus evasit. Unde illi confusi redierunt. Fugitivus autem, non tamen stupidus, dum tendens ad fluvium tentoria exisset, obvium habuit armigerum super Optimum equum, cum quo pro equo animose confligit. Clamat armiger et resistit et superat magis clamore quam viribus. Confluunt enim undique qui Boricium sicut latronem capiunt et verberatum, luto sordidum, nudum exceptis femoralibus, regi adducunt. Omnes eum latronem putabant; ipse vero regi prostratus, licet ignoraret linguam nostram et rex tunc interpretem non haberet, quedam tamen verba nota barbaris vocibus inserens et suum nomen sepius iterans, quis esset aperuit. Mox igitur honeste induitur et in crastinum reservatur. Hungarus autem rex, qui prope nos tentoria fixerat et Boricium iam expertus metuebat loco vicinus et timore curiosus, ilico scivit quod gestum est. Hunc ergo a rege sicut ab amico et pro federe amoris quasi ex debito requirit et insuper ob hoc multa, immo vix credenda promittit. Similiter prece et precio sollicitat animos procerum, sed non valet extorquere a rege instantia precum aut munerum, nisi quod prius iudicasset communis sententia sapientium. Suum hunc fatebatur amicum. Non tamen propter eum sibi faciendum esse quod dedecet peregrinum. Episcopi tandem et optimates alii convocati discussa ratione iudicaverunt, ut rex regi pacem servaret et viro nobili licet capto vitam servaret; quia scelus esset utrumque, et morti hominem vendere et amici sine ratione fedus rumpere. Ergo rex Hungarus se nostris non credens, sed tristis abscedens, tuciora et remotiora

Bizánc Magyarország és Szerbia megbüntetésére indított háborújában vett részt, amelyről a fentebb már idézett Kinnamosz tudósításából értesülünk.³⁰³⁴ Freisingi Ottó püspök leírásából pedig ismeretes, hogy Borisz bizánci szolgálatban a határ menti csatározások során vesztette életét.³⁰³⁵ Halálának pontos ideje nem ismert, annak ellenére, hogy a freisingi püspök írásában a Borisz haláláról szóló részek az 1156 júliusának eseményei után kerültek lejegyzésre. Ottó értesülései azonban az évszámok tekintetében sok esetben pontatlanok, a szakirodalmi vélekedések szerint Borisz valamikor 1153 és 1154 között vesztette életét.³⁰³⁶

Borisz házasságából³⁰³⁷ két fiúgyermek ismert a kutatás előtt,³⁰³⁸ egyikük Konsztantinosz Kalamanosz, aki nevét nyilvánvalóan Kálmán király után kapta, vélhetőleg Borisz ezzel is kifejezte jogigényét a magyar trónra. Kalamanosz 1163 és 1174 között Kilikia helytartójaként tevékenykedett. Testvére, Stephanosz, Manuél császár oldalán részt vett a Magyarország elleni 1154. és 1164. évi hadjáratban. Mivel csak a fentiekben ismertetett töredékes információkkal rendelkezünk a testvérek életéről, ennek következtében pontos születési idejük, házassági kapcsolatuk sem ismert.³⁰³⁹

Halála

Kálmán haláláról a magyar krónikaszerkesztmény részletes felvilágosítással szolgál, azonban a forráshelyben szereplő 1114. február 3-i, keddi nap hibás,³⁰⁴⁰ amit jól mutat a krónika két szöveghagyományában feltüntetett eltérő uralkodási idő is.³⁰⁴¹ Wertner Mór –

sui regni requirit, noster autem Boricius satis honeste secum habens, de Hungaria educit.” Ex Odonis de Deoglio libro de via Sancti Sepulchri. Ed. Waitz, G. MGH SS XXVI. 62–63.

³⁰³⁴ „Ez a Borises tehát a helyszínre érkezve s azt végigportyázva az ott levő mezővárosokat pusztította, melyekben oly sok volt a lakos, hogy szinte szűk volt a hely, s melyek mindenféle javakkal voltak tele. Ekkor történt, hogy három hun csapatrésszel megütközve mindenestől megfutamította őket – akik úgy vélték, hogy maga császár van jelen –, és zsákmánnyal terhelve ért vissza a római táborba.” ÁMTBF 208. Moravcsik Gyula fordítása.

³⁰³⁵ „Non longe ante haec tempora Graecorum princeps cum Boricio contra Ungaros copias mittens, magnum sui detrimentum accepit exercitus, in tantum, ut et Boricius a quodam qui secum venerat Cumano, qui et Schitha, sagitta transfixus necaretur.” Ottonis et Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris. Ed. Waitz, G. MGH SRG. XLVI. lib. 2. c. 53. 159.

³⁰³⁶ Kerbl Freisingi Ottó alapján inkább az 1155–1156. esztendőket hozta kapcsolatba Borisz halálával. I. KERBL, Byzantinische Prinzessinnen. 99. Vö. KÁDÁR, Az Árpád-házi uralkodók. 81.

³⁰³⁷ Borisz feleségének a kilétét eddig nem sikerült megnyugtató módon tisztázni. Lehetséges, hogy a Theodóros Chrysobalantítés földátadási iratában szereplő *Areté kralaina*, aki az előkelő Dukas családból származott volt Borisz felesége. Vö. OLAJOS, Bizánci források. 139. különösen 3. jsz.

³⁰³⁸ Wertner Mór Borisznak csak Kálmán nevű gyermekét ismeri. I. WERTNER, Az Árpádok. 280–286. Vö. MAKK, Borisz. in KMTL 120–121.

³⁰³⁹ MAKK, Borisz trónkövetelő. 65; MAKK, Borisz. in KMTL 120–121.

³⁰⁴⁰ „Anno Domini M-o C-o XIII-o tertio Nonas Februarii, feria tertia migravit ex hoc seculo.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 152. 433.

³⁰⁴¹ „Regnavit XVIII [XXV] mensibus VI diebus V.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 152. 433.

mivel Kézai is ezt az 1114. évi datálást erősítette meg³⁰⁴² –, hitelesnek vélte a krónikában megállapított időpontot.³⁰⁴³ A fent említett források mellett a Pozsonyi³⁰⁴⁴ és a Zágrábi Krónika³⁰⁴⁵ híradásai is az 1114. esztendőre tették a király halálát. A Pozsonyi Évkönyvben ugyanakkor 1117. év szerepel a király halálának dátumaként.³⁰⁴⁶ Pauler Gyula ugyanakkor arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1114. év elfogadása több szempontból is problémás. Pauler Albericus Monachus megállapítása alapján, amely szerint II. István 15 évig uralkodott,³⁰⁴⁷ arra a következtetésre jutott, hogy az 1114. esztendő helyett az 1116. év lehet helyes. Érvelését továbbá II. István okleveleinek *datatiq*ájával is alátámasztotta.³⁰⁴⁸ Paulert igazolja továbbá az Annales Gradicenses Kálmán haláláról szóló híradása is.³⁰⁴⁹ Ennek alapján tehát elmondható, hogy Kálmán 1116. február 3-án, kedden hunyt el.

A király halálának körülményeiről a krónika egy érdekes epizódot őrzött meg. A névtelen krónikás leírásából ismert, hogy Kálmánt halála előtt fejfájás gyötörte, amelyet itáliai orvosa egy bizonyos Draco kezelt.³⁰⁵⁰ Az orvos itáliai származásának említése kapcsán a kutatás feltételezi, hogy talán Kálmán első feleségének a kíséretével érkezhetett Magyarországra.³⁰⁵¹ A rövid leírás azonban kevés ahhoz, hogy a király halálának az okát teljes pontossággal megállapítsuk, még az orvosi oklevelet szerzett Wertner sem vállalkozott erre. Testét Fehérváron temették el, a példaképének tekintett Szent István mellé.³⁰⁵²

Összegzés

³⁰⁴² „*Ladislao autem migrato regnavit post eum filius Geichae regis, Kalomannus annis X et octo, cuius corpus iacet Albae.*” Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 64. 182.

³⁰⁴³ WERTNER, Az Árpádok. 217.

³⁰⁴⁴ „*Migravit ex hoc saeculo anno Domini M-o CXIIII.*” Chronicon Poseniense. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. c. 59. 41.

³⁰⁴⁵ „*Post hec regnavit Colomanus rex, qui fuit episcopus Waradiensis, de quo supra in proximo, primus filius regis Geyche annis XVIII, mensibus sex, diebus quinque, obiit autem anno Domini M^oCXIII^o, tertio Nonas Februarii feria tertia [...]*” Chronicon Zagrabiense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. c. 10. 209.

³⁰⁴⁶ „*[...] Colomanus rex mortuus est [...]*” Annales Posenienses. Ed. Emericus Madzsar SRH. I. ad a. 1117. 126.

³⁰⁴⁷ „*Anno 1111. In Ungaria regnavit Stephanus annis 15.*” Albrici monachi Triumfontium Chronicon. Ed. Scheffer-Boichorst, P. MGH SS XXIII. ad a. 1111. 818.

³⁰⁴⁸ PAULER, A magyar nemzet. I. 469–471. 416. jsz.

³⁰⁴⁹ „*Anno 1116. Ea tempestate obiit Colomannus rex.*” Annales Gradicenses. Ed. Wattenbach, W. MGH SS XVII. ad a. 1116. 649.

³⁰⁵⁰ „*Post hec autem rex cepit egrotare graviter et habebat quemdam medicum Latinum nomine Draconem, cui nimium credebatur. Hic apposuit emplastrum super aures regis, qui est capitis dolore urgebatur et per cconcavitates aurium vis emplastrum non modicam extraxit partem cerebri eius.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 151. 430.

³⁰⁵¹ WERTNER, Az Árpádok. 217. Vö. KK 212. 662. jsz.

³⁰⁵² „*Cuius corpus Albe quiescit.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 152. 433; „*[...] cuius corpus Albe quiescit.*” Chronicon Zagrabiense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. c. 10. 209. Vö. KADÁR, Az Árpád-házi uralkodók. 77.

Kálmán király alakjának, családi kapcsolatainak és genealógiai adatainak a feltárása a kutatás számára sohasem tartozott a problémamentes feladatok közé. Régi megállapítása a magyar történetírásnak, hogy testvére utódainak, az Álmos-ági királyoknak a krónikásai azon igyekeztek, hogy alakját sötét színekkel fessék meg, ennek következtében számos esetben uralkodói erényeit is eltagadták Kálmántól.³⁰⁵³ Forrásadatok hiányában a magyar historiográfiában származásáról – pontosabban édesanyja kiléte felől – hosszabb vita bontakozott ki, amelyben két alapvető nézet érvei ütköztek egymással. Nézetünk szerint mind Kálmán, mind Álmos I. Géza király vélelmezett első házasságából származott. Az I. Géza házassága kapcsán elmondottak alapján³⁰⁵⁴ úgy véljük, hogy a testvérek anyja Zsófia, Looz grófjának a leánya lehetett, azonban Géza családi kapcsolatainak feltárása körüli problémák miatt e megállapítás csak hipotetikusán fogadható el. A kronológiai megfontolások és az elsősorban Bizánc területén keletkezett források azonban szintén ezt támasztják alá. Kálmán születését csak viszonylagosan lehetséges meghatározni, vélhetőleg a fentiekben elmondottak figyelembevételével – leginkább a püspökké szenteléshez szükséges 30. életév hozható fel nyomós érvként – erre valamikor az 1060-es évek során kerülhetett sor. Amennyiben elfogadjuk, hogy szülei – I. Géza és Zsófia – valamikor 1063 körül keltek egybe, illetve figyelembe vesszük, hogy a krónika szerint Kálmánnak idősebb testvérei is voltak, akkor legkorábban az 1065 utáni évek jöhetnek számításba. Ez némileg ellentmond ugyan a püspökszentelés kritériumának tartott 30 éves életkornak,³⁰⁵⁵ ezt a feltételt azonban nézetünk szerint csak irányadónak adatként kell tekintenünk. Ezt egyfelől az indokolja, hogy a herceg a királyi család tagjaként bizonyosan kivételezett helyzetben volt, másfelől a főpapok kinevezésének jogát még Kálmán idejében is a király gyakorolta.³⁰⁵⁶ Bizonyos, hogy egyházi neveltetésben részesült, a források szerint püspöki hivatalt viselt.³⁰⁵⁷ Mindez arra is magyarázatot ad, hogy a kor viszonyaihoz képest miért nősült viszonylag idősebb korban.

A királyi hatalmat valamikor 1096 körül nyerte el. A Szent László halála és Kálmán koronázása között eltelt időszak zavaros eseményeinek több értelmezése is lehet. Vélhetőleg öccsével, Álmossal kerülhetett szembe, ám az összecsapás részleteiről forráshiányos időszakról lévén szó, szinte semmit sem tudunk. Az ismert kútfők is ellentmondásosan

³⁰⁵³ KRISTÓ, Magyar historiográfia. 39–40.

³⁰⁵⁴ Részletesen I. a melléklet I. Géza házasságáról szóló részében. 422–428.

³⁰⁵⁵ A krónikaszerkesztmény 140. fejezete annyit említ csupán, hogy László egri püspökké kívánta megtenni unokaöcsét, a 152. caput pedig arról számol be, hogy Kálmán váradi püspök volt. Nem világos ugyanakkor, hogy a feljegyzések melyik évre vonatkoztathatók. Az 140. fejezet eseményeinek datálását tovább nehezíti az a körülmény, hogy a Kálmán püspöki hivatalának az említését megelőzi egy biztosan később történt mozzanat, Szvatopluk 1107. évi prágai trónra lépése. Vö. BAGI, Szent László csehországi hadjárata. 162–170; Egy 1090–1093 körül kiadott oklevél Kálmánt már váradi püspökként említi, ami az 1065 utáni születési idővel számolva 24–27 éves kort feltételez. „*COLOMANVS [episcopus] princeps [...]*” DHA I. nr. 95. 277.

³⁰⁵⁶ KOSZTA, A korai magyar egyházszervezet. 299.

³⁰⁵⁷ FONT, Koloman the Learned. 14. Vö. 3055. jsz.

tájékoztatnak: a krónikaszerkesztmény szerint Szent László Álmost jelölte a trónra,³⁰⁵⁸ ugyanakkor egy korábbi fejezet azt is megörökítette, hogy László súlyos betegsége alkalmával Kálmánért küldetett.³⁰⁵⁹ A Pozsonyi Krónika szerint – mivel idősebb testvérei meghaltak – pápai engedéllyel foglalhatta el a trónt.³⁰⁶⁰ Nem tudjuk, hogy Álmost valóban Szent László jelölte-e, mindenesetre az a zárai oklevél, amely Horvátország élére állította Kálmán öccsét ezt támaszthatja alá. Óvatosságra int ugyanakkor az a bejegyzés, miszerint Álmos együgyűségből ajánlotta fel a koronát bátyjának.³⁰⁶¹ Vélhetőleg itt is az Álmos-ági királyok névtelen krónikásának betoldásáról lehet szó, hiszen a későbbiekben Álmos alakja a krónika lapjain nem együgyűségéről vált ismertté, hiszen minden esetben jól fel tudta mérni az aktuális politikai helyzetet és olyan személyekkel igyekezett szövetségeket kialakítani, akik szemben álltak Kálmánnal és politikájával. Vélhetőleg az ország előkelői és főpapjai is Kálmánt támogatták, amiben nyilván az is közrejátszott, hogy Kálmán volt az idősebb. Nézetünk szerint az sem elképzelhetetlen – mivel Kálmán törvényes megkoronázásához elengedhetetlen volt a pápai engedélyhez kötött püspöki hivatal alóli felmentés –, hogy a Szentszék diszpenzációjára kellett ilyen soká várakozni, ugyanis II. Orbán ebben az időben a keresztes hadjárat megszervezésével volt elfoglalva.³⁰⁶² Kálmánnak uralkodása során számos alkalommal szembesülnie kellett Álmos támadásaival, aki minden eszközt megragadott annak érdekében, hogy a maga számára szerezze meg az ország feletti főhatalmat. Ez a hatalmi torzskodás végül Álmos bukásához és megvakításához vezetett.³⁰⁶³

Ahogy arról szó esett már, Kálmán csak koronázása után szánta el magát a nősülésre. Felesége a normann Hauteville nemzetségből származó I. Roger szicíliai gróf leánya volt, akit korábban Buzilla névvel illeltek, legújabbban pedig Felíciának hívnak. Az előbbi név nem állta ki a történeti kritika próbáját, nézetünk szerint utóbbival szemben is komoly ellenérvek hozhatók fel. Úgy véljük, hogy akkor járunk el helyesen, ha Walther Holtzmanhoz és

³⁰⁵⁸ „*Beatus autem Ladizlaus sic ordinavit, ut post ipsum Almus regnaret.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 140. 419.

³⁰⁵⁹ „*Cum autem pervenisset in confinium Bohemorum, gravis infirmitas eum invasit. Convocatisque principibus suis ad Colomanum nuncios misit, Sanctum Marcellum prepositum et Petrum comitem, ut ad Hungariam reverteretur.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 140. 419.

³⁰⁶⁰ „*Iste Colomanus fuit episcopus Warathiensis, sed quia fratres, quos habebat, morte sunt preventi, ideo summo pontifice cum eo dispensante regnare compellitur.*” *Chronicon Posoniense.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. c. 59. 40.

³⁰⁶¹ „*Qui sincera simplicitate ductus honoravit fratrem suum Colomanum, preferendo sibi coronam regni, tamquam cui iure primogeniture videbatur competere.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 140. 419–420.

³⁰⁶² Koszta László szerint a felmentés mellett szükséges volt az Álmos-párti főurak megnyugtatásához arra a kompromisszumra, amelynek értelmében Álmosnak jutott a magyarországi dukátus. Elgondolása szerint nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy Kálmán királlyá és Álmost herceggé koronázása egyidőben történt, amellyel a testvérek közös hatalomgyakorlása fejeződött ki. KOSZTA, A korai magyar egyházszervezet. 403.

³⁰⁶³ legújabbban I. BAGI, Barátság. 381–409.

Bárány Attilához hasonlatosan elfogadjuk, hogy a rendelkezésre álló források nem elegendők ahhoz, hogy Kálmán normann származású feleségét név szerint is megnevezzük. A házasságból legkevesebb három gyermek születéséről van tudomásunk: Zsófia, István és László. A király leányának a neve esetleg utalhat Kálmán Zsófia nevű édesanyjára, azonban pusztán a névadás ténye ez alkalommal sem lehet perdöntő erejű. László korán, gyermekkorában meghalt, Istvánt pedig apja halála után Magyarország királyává koronázták. Mivel II. István frigyéből nem származott olyan utód, aki apja halálakor jog szerint megörökölhette volna a trónt, Kálmán ága megszakadt. Ekkor szállt a királyi méltóság megvakított testvérének, Álmos utódainak az ágára. Kálmán első feleségének 1112 előtt bekövetkezett halálát követően újra megnősült, ezúttal Vlagyimir Monomah leányát, Eufémiát vette feleségül, ezzel is erősítve a Rurikidák és az Árpádok között fennálló dinasztikus kapcsolatokat, hiszen öccse, Álmos is a Rurikoktól származó hercegnőt vett feleségül. A király frigye azonban szerencsétlenül végződött, a krónikaszerkesztmény elmondása szerint Kálmán hazaküldte ifjú aráját, mivel házasságtörésen kapta Eufémiát. E frigyből származott Borisz, akire az Árpádok fattyúként tekintettek, ugyanis igénye a magyar trónra veszélyt jelentetett mind II. Béla, mind II. Géza számára. A magyar kutatás óvatosan foglalt állást a kérdésben, hiszen Wertner Mór és Rajmund Kerbl megállapították, hogy a törvénytelen származást semmilyen nyugati forrás nem támasztja alá.³⁰⁶⁴ Amennyiben azonban tényként fogadjuk el – ahogyan azt a kutatás is teszi – hogy Kálmán házasságtörés miatt küldte haza feleségét, akkor nem lehet kérdéses, hogy a kor viszonyainak megfelelően Borisz származását Kálmán sem tartotta törvényesnek, azaz fattyúnak minősült. Borisz mindenesetre legitimnek tartotta származását, amelyet felvett nevében, címében és fiának névadásában is kifejezésre juttatott.³⁰⁶⁵ A magyar korona megszerzésére irányuló törekvéseit már az Álmos-ági királyoknak kellett visszaverniük.

Kálmán halálának pontos időpontját Pauler Gyula kutatásainak köszönhetjük, aki bebizonyította, hogy a narratív hagyományban megőrzött és a régebbi történetírók által átvett 1114. esztendő nem állja meg a helyét. Végso nyughelyét vélhetőleg maga jelölte ki, hiszen az elődjének tartott Szent István sírjának közelében temették el. Kálmánt joggal tartja az utókor az Árpád-ház egyik legjelentősebb királyának. A kutatás egyetért abban, hogy a magyar krónikaszerkesztményben a róla szóló groteszk leírás nem állja meg a helyét. Ennek ellenére létezik olyan nézőpont is, hogy Kálmánnak lehettek testi deformációi, hiszen László Álmost jelölte a trónra.³⁰⁶⁶ Ez azért is érdekes, mert az egyházi hivatalnak a testi alkalmatlanság éppúgy akadálya lehetett. Nézetünk szerint a krónika Álmos *designatiójáról*

³⁰⁶⁴ WERTNER, Az Árpádok. 257. Vö. KERBL, Byzantinische Prinzessinnen. 63.

³⁰⁶⁵ MORAVCSIK, Bizánc. 77.

³⁰⁶⁶ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 138.

szóló részét óvatossággal kell kezelnünk, hiszen ez érvként szolgálhatott arra nézve, hogy Álmost, a későbbi magyar királyok ősapját jogtalanság érte Kálmán részéről, ami szervesen illeszkedik a királyi udvarban folyó, Kálmánt lejárató krónikaírói gyakorlatba. Másfelől az sem zárható ki, hogy Kálmánnak és Álmosnak voltak idősebb testvérei is, azaz elképzelhető, hogy Kálmánt ezért szánta László egyházi pályára, akinek egyébként is tudnia kellett, hogy az életkori elsőség döntő lehet a korona öröklésének kérdésében, ugyanis László is elfogadta, hogy Salamon elűzése után a korona bátyját, I. Gézát illeti. Az egyetlen olyan tulajdonság, amelyet több, egymástól független korabeli vagy az eseményekhez időben közeli keletkezésű forrás is megerősít, az a király magas műveltségére vonatkozik, amelyet már Kálmán kortársai is elismertek.

Álmos

Névalak

Álmos nevének alakja minden valószínűség szerint az Árpádok ősének, Álmos fejedelemnek a nevére vezethető vissza. A dinasztia ugyan Álmos fiának, Árpádnak a nevét viseli, azt azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az Árpád-ház és az Árpád-kor kifejezések csak a 18. század során alakultak ki és terjedtek el.³⁰⁶⁷ A név eredeti jelentéstartalmának többféle értelmezése is létezik a kutatásban. A 13. században Anonymus etimologikus módszerrel próbálta meg felfedni a név értelmét és arra jutott, hogy Álmos azért kapta e nevet, mert születéséről édesanyja, Emese egy álom során értesült. Béla király névtelen jegyzője szerint mivel a név értelme a 'szent' szóval adható vissza, Álmos neve arra utal, hogy utódaitól szent királyok és hercegek fognak születni.³⁰⁶⁸ Anonymusnak a latin *almus* szónak 'szent' jelentéstartalmon alapuló magyarázata bizonyosan nem állja meg a helyét. A névtelen gesztáíró ugyanakkor az egyik legrégebbi, sokáig csak szájhagyomány útján terjedő magyar mondát örökölte az utókorra,³⁰⁶⁹ ennél fogva teljes bizonyossággal nem zárhatjuk ki a magyar 'álom' – és nem a latin *almus* – szóból történő magyarázatot. Emellett történeti analógiák mentén annak a lehetősége is fennáll, hogy a nevet a török 'vett' vagy 'vétél' szóból származtassuk, amelyre a 10. század elején a volgai bolgárok fejedelemének az Álmoshoz igen hasonlatos Almis név alakja szolgáltat példát.³⁰⁷⁰ Álmos herceg esetében azonban talán nem is a névalak pontos magyarázata bírt jelentőséggel, hanem a dinasztia ősének tartott, és a magyar történeti hagyományban a 11. században is eleven élő Álmos fejedelem nagyságának a párhuzamba állítása I. Géza fiával.

Ismertebb névalakok:

Almus,³⁰⁷¹

³⁰⁶⁷ GYÖRGY, A magyar történelem kezdeteiről. 215–218.

³⁰⁶⁸ „*Sed ab eventu divino est nominatus Almus, quia matri eius pregnantis per sompnum apparuit divina visio in forma astutis, que quasi veniens eam gravidavit et innotuit ei, quod de utero eius egrederetur torrens et de lumbis eius reges gloriosi propagarentur, sed non in sua multiplicarentur terra. Quia ergo sompnum in ingua Hungarica dicitur almu et illius ortus per sompnum fuit pronosticatum, ideo ipse vocatus est Almus. Vel ideo est vocatus Almus, id est sanctus, quia ex progenie eius sancti reges et duces erant nascituri.*” P. magistri, qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum*. Ed. Aemilius Jakubovich SRH. I. c. 3. 38.

³⁰⁶⁹ KRISTÓ, Magyar historiográfia. 13–14.

³⁰⁷⁰ RÓNA-TAS, A honfoglaló magyar nép. 186–187.

³⁰⁷¹ *Chronicon Zagrabiense*. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 209–210; *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 365, 419, 421–422, 426–427, 429–430, 442, 446; *Chronicon Posoniense*. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 40; *Chronicon Monacense*. Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. 75, 79, 80–81; *Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum*. Ed. Eugenius Travník SRH. II. 175; *Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta*. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 333–335; *Legenda Sancti Emerici ducis*. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. 456; *Albrici monachi Triumfontium Chronicon*. Ed. Scheffer-Boichorst, P. MGH SS XXIII. 786; *Annales Admontenses*. Ed. Wattenbach, W. MGH SS IX. 577;

Alnus,³⁰⁷² Almus Cecus,³⁰⁷³ Alinus,³⁰⁷⁴ Alynus,³⁰⁷⁵ Alivus³⁰⁷⁶

Származás

Álmos herceg származása körüli viták a 19. század végén jutottak némileg nyugvópontra. A polémiával kapcsolatban Wertner Mór és Pauler Gyula munkásságát szükséges kiemelni. Ekkor nyert ugyanis bizonyítást, hogy Álmos I. Géza és nem Szent László fia volt. A későbbiekben viszont édesanyjának a kiléte körüli kérdések újabb disputák kiindulópontjává váltak. Wertner még úgy vélekedett, hogy Álmos anyja Synadéné lehetett, hiszen a herceg megvakítása után nem véletlenül távozott Bizáncba, ugyanis anyja révén rokonai is élhettek ott.³⁰⁷⁷ I. Géza házasságai és Kálmán származása kapcsán már kifejtettük nézetünket,³⁰⁷⁸ e ponton röviden csak annyit érdemes megjegyezni, hogy véleményünk szerint mind Kálmán, mind Álmos I. Géza király első házasságából született, azaz a Synadénétől való származást kizárhatjuk. Ebből következőleg Álmos édesanyjának tehát minden valószínűség szerint az a Zsófia tekinthető, akiről Szent Arnulf püspök életírása is beszámol.³⁰⁷⁹

Születési idő

Álmos születési idejének meghatározásakor hasonló problémákba ütközünk, mint bátyjának, Kálmán királynak az esetében. A pontos időpont megállapításakor tehát ugyanúgy csupán becslésekre hagyatkozhatunk, mégpedig olyan töredékes forrásadatokból, amelyeket Kálmán király genealógiájának a tárgyalása során már említettünk, e ponton az ismétlések elkerülése végett elegendőnek látszik tehát a végkövetkeztetés ismertetése.³⁰⁸⁰ A rendelkezésre álló információk és a szakirodalmi munkák alapján Álmos születését az 1060-es évek végére tehetjük, azzal a kikötéssel, hogy Álmos nyilvánvalóan módon Kálmán után

Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II; Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. 218; Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Nass, K. MGH SS XXXVII. 539, 579; DHA I. 323; Ekkehardi Uraugiensis Chronica. Ed. Waitz, G. MGH SS VI. 242; Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. 218, 225; Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II; Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Maleczyński, Karol MPH NS II. 98.

³⁰⁷² Chronicon Zagrabiense. Ed. Emericus Szentpétery SRH. I. 209.

³⁰⁷³ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 446.

³⁰⁷⁴ Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 193–194.

³⁰⁷⁵ Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travnik SRH. II. 193.

³⁰⁷⁶ Gaufredus Malaterra: De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius. Ed. Garducci, G. - Fiorini, V. RIS. Serie II. V/1. 103.

³⁰⁷⁷ WERTNER, Az Árpádok. 244.

³⁰⁷⁸ Részletesen I. a melléklet I. Géza házasságáról részében. 422–428.

³⁰⁷⁹ *Emmo genuit Arnulfum comitem de Lo et Sophiam ducissam de Hungaria. Ista Sophia genuit regem de Hungaria et ducissam de Hui.* Ex Vita Arnulfi episcopi Suessionensis auct. Hariulfo abbate Aldenburgensi. Ed. Holder-Egger, O. MGH SS XV/2. c. 3. 879.

³⁰⁸⁰ Részletesen I. a melléklet Kálmán király születéséről szóló részében. 481–483.

született. Nem tudjuk, hogy Álmos közvetlenül Kálmán után született-e, ennél fogva születése akár az 1074. esztendőig is kitolható.³⁰⁸¹

Házassági kapcsolat

A régebbi magyar történetírásban vallott nézet szerint Álmos a svéd királyi dinasztiával létesített dinasztikus kapcsolatot, ezt az elméletet azonban Wertner Mór logikus érvelése félresöpörte, amely során arra is rámutatott, hogy Álmos Predszlavával, Szvjatopolk Izjaszlavics nagyfejedelem lányával kelt egybe.³⁰⁸² A Kijevi Rusz első krónikája, a PVL is beszámol Predszlava házasságkötéséről, azonban Álmos nevét nem említi meg, személyére *királyfi* címmel hivatkozik csak. A forrás ugyanakkor megadja a házasságkötés időpontját is: 1104. augusztus 21.³⁰⁸³ Az orosz szakirodalom is osztja ezt az álláspontot, azonban létezik olyan vélekedés is, amely szerint a házasság már ekkor – tehát a dukátus elvesztését megelőzően – Kálmán ellenes felhanggal kötött. E nézet nemcsak hogy nem talált követőkre a magyar kutatásban, de a középkori Magyarország és a Rusz kapcsolatainak jeles ismerője, Font Márta is alapos kritikával illette.³⁰⁸⁴

Predszlava származásáról az idézett forráshely megjegyezte, hogy Szvjatopolk Izjaszlavics leánya volt, édesanyjáról azonban nem ejtett szót. Álmos apósának a házassági összeköttetéseit a kutatásnak is csak hézagosan sikerült feltárni. A PVL elmondása szerint 1094 során békét kötött Tugorkan kun fejedelemmel és feleségül vette leányát.³⁰⁸⁵ Mivel Szvjatopolk születése az 1050. esztendőre tehető,³⁰⁸⁶ azaz 1094 során már 44 éves volt, feltételezhető, hogy ezt megelőzőleg is házas lehetett. Korábbi feleségének a kilétét minden kétséget kizáróan nem sikerült még felderíteni, korábbi orosz szakirodalmi vélekedés szerint I. Alexiosz Komnénosz leánya, Varvara (Barbara) lehetett, azonban Alexander Nazarenko kutatásai arra irányították rá a figyelmet, hogy Varvara fiktív személy, Szvjatopolk első feleségét pedig II. Spytihněv közelebbről ismeretlen nevű leányában kell keresnünk.³⁰⁸⁷ Ugyanakkor azt is szükséges megjegyezni, hogy a Kijevi Rusz fejedelmeinek és családtagjainak a körében a 11–12. század folyamán is bevett gyakorlat volt az ágyasok

³⁰⁸¹ Wertner az 1075. évben határozta meg Álmos születését. WERTNER, Az Árpádok. 243; Makk Ferenc szerint Álmos és Kálmán 1070 körül születtek. KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 135.

³⁰⁸² WERTNER, Az Árpádok. 244–256.

³⁰⁸³ „Ugyanabban az évben, augusztus 21-én adták férjhez Predslavát (Peredslava), Szvjatopolk leányát Magyarországra a királyfihoz.” Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ed. Balogh László - Kovács Szilvia. Ford. Ferincz István Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. 208. Ferincz István fordítása.

³⁰⁸⁴ FONT, Rurikida fejedelmek. 137. 86. jsz.

³⁰⁸⁵ „A 6602. (1094.) évben. Békét kötött Szvjatopolk a poloveccekkel, és feleségül vette Tugorkan, a polovec fejedelem (knjazja) leányát.” Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ed. Balogh László - Kovács Szilvia. Ford. Ferincz István Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. 166. Ferincz István fordítása.

³⁰⁸⁶ FONT, Rurikida fejedelmek. 135.

³⁰⁸⁷ NAZARENKO, Древняя Русь. 576. Vö. POLANSKÝ, Premyslovská dynastie. 555.

tartása, sőt az ilyen kapcsolatból származó utódok öröklés szempontjából sem számítottak törvénytelennek.³⁰⁸⁸ A PVL Szvjatopolk fiáról, Msztyiszlavról is megjegyezte, hogy apja ágyasától született.³⁰⁸⁹

A fentiekből következően Predszlava kronológiai okokból nem származhatott Szvjatopolk második házasságából, hiszen 1104 során, az Álmossal létesült frigy idején még csak 9 éves lett volna. Predszlava tehát valószínűleg a fejedelem első frigyéből született, de azt sem zárható ki, hogy apjának esetleg valamelyik ágyaskapcsolatából származhatott. A PVL alapján nem csak az előzőleg említett Msztyiszlavot tartjuk számon Predszlava testvéreként, hanem Jaroszlavot,³⁰⁹⁰ a volhíniai Vlagyimir fejedelmét, Szbiszlavát,³⁰⁹¹ III. (Ferdeszájú) Bolesław lengyel fejedelem feleségét és Brjacsizlavot³⁰⁹² is.

Nemcsak Predszlava származásáról hallgatnak a rendelkezésre álló források, de jelen állás szerint a Rurik hercegnő születési idejének pontos meghatározása is lehetetlen. A PVL elmondásából, amely apjának a már említett második házasságáról számol be, arra következtethetünk, hogy Predszlava világra jöttét az 1094. év elé kell helyeznünk. A lengyel genealógiai kutatás nővérének, Szbiszlavának a születési idejét az 1085 és 1090 közé eső évekre helyezi,³⁰⁹³ így módon talán nem tévedünk nagyot, ha Predszlava születését az 1090-es évek elejére datáljuk. Ebből kifolyólag nagy valószínűséggel fiatalabb volt, mint Álmos herceg, aki 1104 során már a harmincas éveiben járhatott. Ennek fényében felmerül a kérdés, hogy Álmos vajon miért várt ilyen sokáig házasságával, esetleg lehetett ezt megelőzően is felesége. Sajnos e kérdéseket adatok hiányában nem tudjuk megválaszolni, inkább csak hipotézisszerűen vethetők fel.

Predszlava halálának az ideje sem ismert, csak annyit állíthatunk teljes bizonyossággal, hogy 1108 után, fiatalabbik leánya születésekor még életben volt. Alakja sajnos eltűnt a forrásokból, Wertner Mór úgy vélekedett, hogy gyermekeit Magyarországon nevelte, hiszen II. István személyében nem korlátozta a hercegnőt. Wertner szerint azt is elképzelhető, hogy esetleg elsőszülött leányához, Adelheidhez távozott Csehországba.³⁰⁹⁴

³⁰⁸⁸ FONT, Nagy hatalmak. 151.

³⁰⁸⁹ „Szvjatopolk Vlagyimir trónjára a saját fiát, Msztyiszlavot ültette, aki egyik ágyasától született.” Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ed. Balogh László - Kovács Szilvia. Ford. Ferincz István Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. 201. Ferincz István fordítása.

³⁰⁹⁰ „Jaroszlav, Szvjatopolk fia [...]” Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ed. Balogh László - Kovács Szilvia. Ford. Ferincz István Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. 202. Ferincz István fordítása.

³⁰⁹¹ „Ugyanazon év november havának 16. napján elvitték Szvjatopolk leányát, Szbiszlavát (Sbyslava) a Ljahokhoz (v Ljachu), hogy Boleszlav felesége legyen.” Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ed. Balogh László - Kovács Szilvia. Ford. Ferincz István Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. 206. Ferincz István fordítása.

³⁰⁹² „Szvjatopolknak fia született, és a Brjacsizlav nevet adták neki.” Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ed. Balogh László - Kovács Szilvia. Ford. Ferincz István Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. 209. Ferincz István fordítása.

³⁰⁹³ JASIŃSKI, Rodowód. 189.

³⁰⁹⁴ WERTNER, Az Árpádok. 256.

Gyermekek

Álmos és Predszlava házasságából három gyermek születése igazolható forrásokkal is. A legidősebb az az Adelheid, akit I. Soběslav cseh herceg vett feleségül, nevét Cosmas krónikájának folytatásából is ismerjük.³⁰⁹⁵ Házasságának pontos idejének meghatározásakor e helyütt is csak becslésekre hagyatkozhatunk, azonban adalékul szolgálhat Cosmas történeti munkájának az 1123. év novemberi eseményeiről szóló leírása. A prágai krónikás elmondása szerint Soběslav a császárnál keresett segítséget testvére Vladislav ellenében, mivel azonban nem sikerült megegyezésre jutnia V. Henrikkel, Lengyelországba ment, hogy megnyerje ügyének III. Bolesławot. Mivel Soběslav féltette felesége életét, ezért hazaküldte Adelheidet Magyarországra, ahol II. István szeretettel fogadta a rokonát.³⁰⁹⁶ 1123 során tehát Adelheid és Soběslav már házasok voltak. Wertner arra jutott, hogy az esküvőre már 1122 folyamán sor kerülhetett,³⁰⁹⁷ azonban a forráshely nem zárja ki a házasság létrejöttének 1123. évi datálását sem. Mindenesetre az előbbiek alapján arra következtethetünk, hogy Adelheid lehetett Álmos és Predszlava legidősebb gyermeke, hiszen ekkor Adelheid, házassága okán már bizonyos, hogy elérte a felnőttkort. Születési idejére II. Bélának a feltételezett 1108. évi világra jötte és szüleinek 1104. esztendei egybekelése, illetve Adelheid házasságkötésének becsült ideje alapján következtethetünk. Ezek alapján már Wertner Mór is az 1105 és 1107 közti időszakra tette a hercegnő születését.³⁰⁹⁸ Hasonlóan nyilatkozott Makk Ferenc is, aki az 1106 körüli években határozta meg az időpontot.³⁰⁹⁹ Adelheid és Soběslav házasságából forrásokkal is igazolhatóan négy fiú és egy leánygyermek született: Vladislav, Soběslav, Mária, Oldřich és Václav.³¹⁰⁰ Adelheid és Soběslav termékeny házassága II. István uralkodása alatt enyhülést hozott Magyarország és Csehország feszültséggel teli

³⁰⁹⁵ „Egregia ductrix Adleyta ardentem cupiens festo beati Stephani regis et confessoris adesse, Pannoniam petiit, sed ibi diutius a fratre retenta est, donec patrem suum Almus sepelivit. Hic enim Almus a fratre suo Colmanno coecatus, in partibus Graeciae exulando vitam finivit, sicque intumulatum funus eius per decennium mansit, donec rex Bela filius suus, ab eodem praedicto tyranno luminibus orbatus, in regnum suum illud asportavit. Sepulto autem patre Adleyta ductrix, quia ad festum sancti martyris Wenceslai repatriare nequivit, in praefato castro Olomucz eius festum egit.” Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae. Ed. Emler, J. FRB. II. ad a. 1137. 227–228. Vö. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí. 227. ill. POLANSKÝ, Premyslovská dynastie. 556.

³⁰⁹⁶ „Zobezlau autem fugiens a facie sui germani adiit imperatorem in urbe Magoncia, sed parum sua profecerunt negocia, quia sine pecunia apud omnes reges vane sunt cuiuspiam preces et legum obmutescit iusticia. Tunc veluti lupus, qui inhians invadit gregem et frustra captans, cum nihil prehendit, submittens caudam repetit silvam, sic Zobezlaus apud cesarem infecta causa tendit ad Wicpertum et apud eum per septem menses conversatus est. Deinde mense Novembri transiit in Poloniam; quem dux Bolezlaus honeste in sua recepit, coniugem autem eius, Almuse ducis gnatam, Stephanus rex Pannonicus gratanter recepit recognoscens cognatam a suam.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, B. MGH SRG NS II. lib. 3. c. 51. 224–225.

³⁰⁹⁷ WERTNER, Az Árpádok. 286, 289–290.

³⁰⁹⁸ WERTNER, Az Árpádok. 286.

³⁰⁹⁹ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 174.

³¹⁰⁰ POLANSKÝ, Premyslovská dynastie. 558–559.

kapcsolatában, amely 1116 során az Olšava patak melletti ütközet következtében sem volt túlságosan szívélyes.³¹⁰¹ Adelheid a forrásadatok szerint 1137 során Szent István napjának megünneplése miatt ismételtén ellátogatott Magyarországra. Mivel testvére, II. Béla éppen ekkor állíttatta fel apjuknak, Álmos hercegnek a síremlékét, Adelheid Szent István ünnepénél tovább időzött Magyarországon.³¹⁰² Soběslav haláláról hosszas beszámoló található Cosmas krónikájának vyšehradi folytatásában, amely a herceg elhunytának dátumát 1140. február 14-ben határozta meg.³¹⁰³ Adelheid nyolc hónappal élte túl férjét, a már idézett forrás szerint a hercegné ugyanazon év szeptember 15-én fejezte be földi pályafutását.³¹⁰⁴

Álmos és Predszlava házasságából született egyetlen ismert fiúgyermek a későbbi magyar király, II. Béla. Béla születési idejéről pontos adataink nincsenek, a 14. századi krónikakompozíció, két rövid, ám vélhetőleg rossz datálással bíró bejegyzése igazíthat csak el. A forrás az 1113. év kapcsán megjegyezte, hogy a császár jelentős haderővel érkezett Magyarország határaihoz, hogy megbékítse Kálmánt és öccsét. Az eseményekre azonban nem ekkor, hanem 1108 során került sor.³¹⁰⁵ A krónika rögtön ezután beszéli el Álmos és Béla a megvakításának a körülményeit.³¹⁰⁶ Ez utóbbi esemény a magyar historiográfia

³¹⁰¹ KRISTÓ, Magyarország története. 162–163.

³¹⁰² „Eodem anno dux Sobezlaus in quadragesima levirum suum regem Ungariae convenit, cum quo multis causis diversisque pertractatis sanctum pascha in castro Olomuc celebravit, non enim in metropolim suam Wissegrad ante pascha venire potuit. Egregia ductrix Adleyta ardentem cupiens festo beati Stephani regis et confessoris adesse, Pannoniam petiit, sed ibi diutius a fratre retenta est, donec patrem suum Almum sepelivit. Hic enim Almum a fratre suo Colmanno coecatus, in partibus Graeciae exulando vitam finivit, sicque intumulatum funus eius per decennium mansit, donec rex Bela filius suus, ab eodem praedicto tyranno luminibus orbatus, in regnum suum illud asportavit. Sepulto autem patre Adleyta ductrix, quia ad festum sancti martyris Wenceslai repatriare nequivit, in praefato castro Olomuc eius festum egit.” Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae. Ed. Emler, J. FRB. II. ad a. 1137. 227–228

³¹⁰³ „Anno dominicae incarnationis 1140. dum gravius graviusque infirmitas invalesceret, sublatus de Chuoynow portatus est in castrum iam supra dictum. Interea quanti rumores, quanta consilia Bohemiae proceres actitarent, silentio praeterire sanioris consilii aestimavi, ne forte singula ut fuerunt prosequendo odium fortasse alicuius incurram. Confluxerant enim cuncti primates Bohemi in urbem Wissegrad, et die noctuque consilia tractantes, illi illum et illi illum eligere et inthronizare contendebant. Omnis tamen ille conventus solum Nacerat intendebant, ut cuicunque ipse faveret, huic omnes pariter unanimiter subiacerent. Dum haec agerentur, hii qui circa ducem Sobezlaum erant, pariter cum domina coniuge eius nullum signum recuperandae sanitatis in eo notantes, oleo perunxerunt eum. Deinde magis magisque debilitate corporis invalescente, percepto viatico 16. Kal. Martii migravit a seculo. Proh dolor! quanta anxietate, quanta commotione Bohemia fuerit tunc agitata, ad enarrandum difficile manet. Merito quidemangebatur amisso tanto defensore et patre, quippe tanto patriae amore constrictus erat, ut omnium gerens curam paratissimus erat mori pro libertate subditorum et honore. Unde et lasciviam carnis omnibus modis devitabat, quae plurimos virorum enervare solet.” Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae. Ed. Emler, J. FRB. II. ad a. 1140. 231–232.

³¹⁰⁴ „Eodem anno ductrix Adleyta moribus honesta et praeclara, non post multos huius vitae curriculos tacta cordis sui doloribus, siquidem vivens post obitum mariti sui septem mensibus, 17. Kal. Octobris migravit de hoc seculo.” Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae. Ed. Emler, J. FRB. II. ad a. 1140. 234.

³¹⁰⁵ BAGI, Barátság. 395.

³¹⁰⁶ „Anno Domini M-o C-o XIII-o imperator propter Almum movit exercitum ingentem et venit in confinium Hungariae, ut colloquium cum rege haberet et inter eos pacem firmaret. Et quod factum est. Rex autem imperatorri plurima dona misit et sic honorifice reparavit. Post hec rex reduxit ducem Almum ad pacem. Confirmata autem pace

egyöntetű vélekedése szerint viszont jóval később, 1115 körül történt. Wertner az Adelheid életadatairól elmondottak, és az előbb ismertetett forrásadatok alapján az 1108. évre tette Béla születési idejét.³¹⁰⁷ Pauler ezt valamivel korábbra, az 1106. évre,³¹⁰⁸ Makk Ferenc pedig 1108 és 1110 közé³¹⁰⁹ helyezte. Bélát gyermekkorában Kálmán emberei ugyan megvakították, azonban nem engedelmeskedtek a király azon parancsának, hogy kasztrálják is az ifjú herceget.³¹¹⁰ Béla és családja ezután az Álmos által alapított dömösi egyházban húzták meg magukat, majd Álmos Bizáncba való menekülése után az ifjú herceg a pécsváradi apátságban lelt menedékre.³¹¹¹ A későbbiekben, amikor II. István Otmár barsi ispántól³¹¹² és Pál győri püspöktől³¹¹³ tudomást szerzett arról, hogy Béla él, és az országban tartózkodik, „*nagy örömmel örvendezett*”.³¹¹⁴ A krónika alapján ismeretes, hogy István követeket menesztett I. Uros raškai szerb nagyzsupánhoz, hogy leányát Ilonát kérje meg Béla számára, és Tolnán jelölt ki lakhelyet nekik.³¹¹⁵ A források alapján nagyjából ennyi ismeretünk van Béla gyermekkorából. Házassága eszerint tehát II. István akaratának megfelelően történt, amely nyilván nem függetleníthető a király Bizánc elleni fellépéseitől.³¹¹⁶ Wertner szerint Béla és Ilona 1129 során kelt egybe, amelyet a magyar történeti kutatás is magévá tett, hiszen a szerbek Bizánc elleni felkelése is ezzel a dátummal esik egybe. Legutóbb Kádár Tamás vont a kétségbe azt a megállapítást, amelyet a krónikakompozíció fentebb elősorolt forráshelyeire szokás alapozni, miszerint az események hátterében az állhat, hogy István vak unokatestvérét tette meg utódául. Kádár vélekedése szerint a krónikást az a ravasz szándék vezette, hogy „*alátámassza II. Béla uralmának alighanem sokak által megkérdőjelezett legitimitását, [...] amikor a herceg felkarolásáról és megházasításáról a király törvényes fi örökös*

tandem rex cepit ducem et filium eius Belam infantulum et obcecavit eos.” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 150. 429–430.

³¹⁰⁷ WERTNER, Az Árpádok. 295.

³¹⁰⁸ PAULER, A magyar nemzet. I. 224.

³¹⁰⁹ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 174, MAKK, II. Béla. in KMTL 90.

³¹¹⁰ KK. c. 150. 430. „*Sed et Belam infantulum preceperat castrare. Sed obcecator timens Deum et regni sterilitatem castravit catulum cuius testiculos tulit regni.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 150. 430.

³¹¹¹ MVH I/4. 578.

³¹¹² Otmár II. Istvánnak egy hamis oklevelében tűnik fel mint barsi ispán. DHA I. 418. „[...] *Othmarum Borsensem comitem* [...]” DHA I. nr. 153. 418. Vö. ZSOLDOS, Archontológia. 134.

³¹¹³ ZSOLDOS, Archontológia. 90.

³¹¹⁴ Bollók János fordítása. KK 103.

³¹¹⁵ „*Quem cum veraciter scivisset vivere a Paulo episcopo et Othmaro comite, quorum conscientia retentus erat, 'gravisus et gaudio magno', quia absque dubio sciebat se heredem non habere. Statimque misit nuncios in Serviam et filiam Uros comitis magni in legitimum uxorem Bele traduxerunt. Que non post multos dies precreavit Geycham. Quo audito rex gravisus est valde. Disposuerat eum rex vivere in Talua et dabantur ei regalia stipendia.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 157. 443.

³¹¹⁶ KRISTÓ, Magyarország története. 164.

hiánya miatti folyamatos búsongásának elbeszélése után számolt be.”³¹¹⁷ E nézet szerint tehát II. István örökösének nővérének a fiát, Sault tekintette, aki az uralkodó halála utáni trónharcok során alulmaradt.³¹¹⁸ Béla és Ilona frigyéből összesen öt gyermek születéséről tájékoztatnak a források: Géza, László, István, Álmos és Zsófia.³¹¹⁹ A házasság legfontosabb

³¹¹⁷ KADÁR, Saul herceg, Bors ispán és Iván. 794.

³¹¹⁸ II. István uralkodásának utolsó időszakára vonatkozó események összegzésére I. KADÁR, Saul herceg, Bors ispán és Iván. 807.

³¹¹⁹ A gyermekek genealógiájának pontos ismertetése a disszertáció időkorlátait figyelembe véve nem feladata a mellékletnek, ugyanakkor szükségesnek tűnik felhívni a figyelmet arra, hogy a magyar kutatás még egy, Gertrúdnak (Erzsébet) nevezett leány születésével is számol. Véleményünk szerint ugyanakkor Gertrúd nem tekinthető Álmos és Ilona leányának. Véleményünket az alábbi indokokkal szeretnénk alátámasztani: a Wertnernél is szerepeltetett hercegné történeti léte leginkább Martin Kromer (Martinus Cromerus) *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX* c. munkájának értesülésére támaszkodik, amelyben az áll, hogy III. Mieszko, második alkalommal Géza király testvérét, a vak Béla leányát vette feleségül. „[...] Mieszislaus uero Eudoxiam, uerum is, hac non ita multo post mortua, nondiu exacto a primis nuptiis biennio, aliam duxit, Gertrudium Gesae regis Vngarorum sororem, Belae caeci filiam.” CROMER, *De origine rebus. lib. 6.* 145. Kromer azonban nem idéz semmilyen forrást állításának alátámasztására, és az sem mellékes, hogy a munka 1555 során jelent meg, azaz majd 400 évvel az események után. Wertner Gertrúddal kapcsolatban egy ennek a híradásnak ellentmondó, az eseményekhez jóval közelebb keletkezett narratív forrást is idéz, mégpedig Szent Ottó bambergi püspök életírását, amely szerint Bélának csak egyetlen leánya, Zsófia volt. „Sed quia Belae Ungarici regis mentio incidit, pauca de filia eius Sophia, quae in proposito virginitalis sub sacro velamine inter sanctas virgines Admuntensis monasterii laudabiliter degit, ad aedificationem narrare incipiam. Haec etenim ante annos nobiles petita est in matrimonium Heinricho puero, Teutonicorum regis Chuonradi filio primogenito. Bela ergo cum saepe rogatus acquievisset hanc illi dare, et nuncii pro ea venissent archiepiscopi et episcopi alique primates de regno Alamanniae, ut iuxta imperialem magnificentiam clare ad nuptias duceretur, hoc ordine, hac oratione ad sponsalia eam direxit: 'Domine Deus a coeli et terrae, tu omnia vides, ego autem nichil video. Tua etenim ordinatione, sicut voluisti. Domine, coecus factus sum; sed tu vindes omnia, vides abdita cordium, praesentia, praeterita et futura indifferenter.' Et manus ponens super caput filiae: 'Haec, inquit, Domine, unica filia michi est; hac me sola feminea prole in tua miseratione beasti, hanc hodie te teste, te invocato in auxilium nostrum, ad nuptias mitto, hanc hodie te comitante praesentibus nunciis committo, tali fixa inter me et te, domine Deus, conditione, ut nunquam eam deseras. Et si forte is qui eam petit filio suo, dominus imperator Cunradus, unquam mali quicquam adversus eam cogitaverit, tua in protectione tibi hanc commissam habeas.' Ad legatos autem: 'En, inquit, coram vobis est, tollite filiam meam, ducite hanc imperatori vestro, et quia mea vita ipsa michi carior est, omne quod carum vel preciosum habeo cum ea transmittam.' Iussitque apportari omnia regalia sua, capellam suam totam cum patrociniis sanctorum, cum universis paraturis et utensilibus aureis et argenteis, cum tentoriis et papilionibus, cum iumentis optimis ad subvectionem rerum, insuper aurum et argentum absque ulla aestimatione, dona genero suo et filiae. Et apprehendens scrinium, in quo erat patrocinium beati Blasii, statuit super hoc filiolum; de hinc ad legatos: 'En, inquit, filiam meam cum patrono suo in haec verba, ut locutus sum, in nomine Domini vobis praesento.' Igitur abeuntibus nunciis, exita iam Ungaria cum ad Thaurum montem Carinthiae propinquassent, imperator Cunradus obviam eis mittens, ad virgines Admuntensis monasterii dominam cum duabus puellis suis interim collocari fecit, donec oportuno tempore solempni habita curia, convenienti honestate ad nuptialia sacramenta vocaretur. Dona vero et omnes divitias, quae allatae cum ea fuerant, sibi apportari fecit. Itaque diversis negociis occurrentibus, quae regum etiam animos a proposito retardant, rem explicare praepeditus est. Puer etiam infirmitate praeventus, domina in monasterio permanente, hominem exiit.” Herbordi Vita Ottonis episcopi Bambergensis. Ed. Köpke, R. MGH SS XII. lib. 1. c. 51. 771–772. Wertner ezután egy 1198. évi oklevél alapján, amely Erzsébet néven említi Mieszko feleségét, arra a következtetésre jutott, hogy a Kormernél szereplő Gertrúd azonos lehet az oklevélben szereplő Erzsébettel. „[...] Mieschacho Pollonie dux et prima uxor eius Helizabet et filij eorum Odo et Stephanus; item Eudoxia secunda uxor eius et tres filii eorum Bolezlaus, Meseco, Vlozlaus.” Codex diplomaticus Poloniae minoris. Kodeks dyplomatyczny Małopolski. I–IV. Ed. Piekosiński, Franciszek Monumenta Medii Aevi Historica II. 16. A legújabb lengyel genealógiai kutatás a kérdésben pedig úgy foglalt állást, hogy Erzsébet II. István lányának tekinthető, aki valamikor

hozadéka a gyermekek magas számában ragadható meg, hiszen II. István terméketlen házassága miatt az Árpád-házi királyok regnálása egyeneságon Álmos herceg utódaiban folytatódott. II. Béla a magyar krónika szerint 1141. február 13-án hunyt el. Ezt a dátumot hitelesnek szokás elfogadni annak ellenére, hogy az uralkodási időt a forráshely rosszul adja meg.³¹²⁰ A Pozsonyi Krónika szintén az 1141. évet közli és megerősíti a krónikakompozíció azon értesülését, miszerint Bélát Fehérváron temették el.³¹²¹ Béla király feleségének, az erélyes Ilonának a haláláról csak közvetett információink vannak. Ismert ugyanakkor Zsófiának az anyjához írt 1146. évi levele, amely arra enged következtetni, hogy Ilona túlélte férjét.³¹²² II. Géza király 1157. évi oklevele, amelyben az esztergomi egyház részére sóvámot adományozott, elmondja, hogy ezeket a jótéteményeket saját és szülei lelki üdvéért tette.³¹²³ Ilona halálát ennél fogva az 1146 és 1157 közötti időszakra tehetjük.

Álmos és Predszlava házasságának legfiatalabb gyermeke Hedvig volt. A hercegnő részletes életadatai források hiányában szinte feltárhatatlanok, Freisingi Ottó jóvoltából egyedül házasságáról rendelkezünk némi információval. Hedvig Babenberg Adalberttel kelt egybe, azonban a házasságkötés pontos időpontja sem tisztázott.³¹²⁴ Wertner a házasság időpontját Pray György alapján az 1132. évre tette,³¹²⁵ amit a későbbiekben a kutatás inkább 1131 körüli időpontra finomított.³¹²⁶ Hedvignek a frigy előtti és utáni genealógiai adatai azonban nem ismertek. Abból kiindulva, hogy testvérei hamarabb házasodtak, arra következtetünk, hogy talán Hedvig lehetett a legfiatalabb Álmos gyermekei közül. Amennyiben ez a hipotézis megállja a helyét, úgy Hedvig születési idejét 1108 utánra, azaz II. Béla születési évét követő időszakra kell helyezni. Makk Ferenc vélekedése szerint erre valamikor csak az 1110-es évek vége felé került sor.³¹²⁷ Elhunytáról, gyermekeiről nem rendelkezünk semmilyen információval.³¹²⁸ Férje életadatairól elsősorban a *Continuatio*

1150 és 1154 között hunyt el. JASIŃSKI, Rodowód. 236–240. Az elmondottakból tehát arra következtethetünk, hogy II. Bélának nem volt Gertrúd nevű leánya, ennél fogva személyét kihúzhatjuk az Álmos genealógiájából. Vö. WERTNER, Az Árpádok. 303–306; Béla gyermekeinek genealógiájához I. WERTNER, Az Árpádok. 302–337.

³¹²⁰ „*Regnavit igitur ipse Bela Cecus annis novem, mensibus XI diebus XII et fuit pius rex. Migravit autem ad Dominum anno Domini M-o C XL-o I-o Idus Februarii feria quinta. Cuius corpus Albe quiescit.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 163. 452.

³¹²¹ „*Regnavit igitur ipse Wela Cecus IX annis et mortuus est anno Domini M-o C XLI et corpus eius Albe requiescit.*” *Chronicon Posoniense.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. II. c. 61. 41.

³¹²² A levél szövegére I. JAKSCH, Lebensgeschichte Sophias. 372–379.

³¹²³ „[...] *pro anime mee remedio, et pro salute animarum matris patris mei [...]*” ÁÚO VI. 92.

³¹²⁴ „*Verum Bela rex ascito sibi Alberto Leopaldi marchionis filio, qui eius sororem habebat, ac quibus dam de regno nostro nobilibus Boricio occurrit.*” Otto Frisingensis episcopus *Chronica.* Ed. Hofmeister, A. MGH SRG. XLV. lib. 7. c. 21. 342.

³¹²⁵ WERTNER, Az Árpádok. 293–294.

³¹²⁶ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 184.

³¹²⁷ KRISTÓ - MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. 174.

³¹²⁸ Adalbert feleségével a forrásadatok hiánya miatt a német nyelvű szakirodalom is szűkszavú. A genealógiai táblázatokban Magyarországi Zsófia néven ismert. Vö. LECHNER, Babenberger. 480. (genealógiai táblázat)

Claustroneoburgensis tájékoztató, amely szerint Adalbert III. Liutpoldnak és Ágnesnek, IV. Henrik leányának a fia volt. Első említése a forrásokban 1119 karácsonyára datálható ennél fogva szokás születését az 1104. vagy 1105. évre helyezni,³¹²⁹ ami egyben azt is jelenti, hogy házasságkötésekor valamivel idősebb lehetett, mint a felesége. A forrás az *advocatus Niwenburgensis ecclesiae* címmel ruházta fel Adalbertet, és elmondása szerint testét Klosterneuburgban helyezték örök nyugalomra.³¹³⁰ Adalbertnek Hedviget megelőzően egy oklevél tanúsága szerint már volt egy Adelheid nevű felesége, azonban nevének említésén kívül egyebet nem tudunk róla, vélhetőleg 1131 körül, amikor az örgróf újra megnősült, már nem élt.³¹³¹ Halálának a pontos ideje sem ismert, noha Wertner szerint 1137. november 9-én hunyt el.³¹³² A melki,³¹³³ lillienfeldi³¹³⁴ nekrológiumok azonban Adalbert halálának idejét november 8-ra teszik, a neuburgi halottaskönyvben viszont november hó 9. napja szerepel.³¹³⁵

Halála

Kálmán kapcsán már szót ejtettünk arról, hogy az Álmos és bátyja közötti összetűzések a főhatalom megszerzéséért rendre megismétlődtek. Az utolsó, 1115 körül lezajlott újabb konfliktus alkalmával Kálmán nem kegyelmezett öccsének és fiának: mindkettőjüket megvakíttatta. Noha számos példát lehetne annak igazolására idézni, hogy a szemkitolás következtében az áldozat csupán röviddel vagy egyáltalán nem élte túl a büntetést, Álmos és fia esetében ismert, hogy szemük világának az elvesztése nem járt végzetes következményekkel. A herceg ugyanis 1125 környékén híveivel együtt Bizáncba menekült, miután unokaöcse, II. István király tudomást szerzett az újabb szervezkedésről. Álmos bizánci útjáról Kinnamosz is beszámolt, ám értesülései pontatlanok.³¹³⁶ Történeti munkája

³¹²⁹ LECHNER, Babenberger. 120 és 123.

³¹³⁰ „*Primogenitus enim Adalbertus nomine, advocatus Niwenburgensis ecclesiae factus est, et omnium claustrorum ad advocatiam marchionis pertinentium. Qui mortuus sepultus est in clastro Niwenburgensi, in capitulo, cum patre suo et matre.*” *Continuatio Claustroneoburgensis prima*. Ed. Wattenbach, W. MGH SS IX. 610.

³¹³¹ „[...] *Notum sit omnibus tam futuris quam presentibus quod Adelbertus marchionis Lopoldi filius ad altare Sancte Marie Nouuenpurg pro anima uxoris sue Adelhait dederit quandam uillici curtim in uilla que dicitur Adellrichestors potentia manu absque omni contradictione.* [...]” *Codex traditionum ecclesiae collegiate Claustroneoburgensis*. Ed. Fischer, M. *Fontes Rerum Austriacarum, Zweite Abteilung Diplomataria et Acta*. IV. 10.

³¹³² WERTNER, Az Árpádok. 295.

³¹³³ „*VI. id. Nov. Adalbert [fil. Liutpaldi marchionis] ob.*” *Necrologium Mellicense antiquissimum*. Ed. Fuchs, A. F. MGH Necr. V. 557.

³¹³⁴ „*VI. id. Nov. Albertus marchio, fil. fundatoris S. Crucis, qui sepultus est in Neunbuerch.*” *Necrologium monasterii Campi Lilliorum*. Ed. Fuchs, A. F. MGH Necr. V. 418.

³¹³⁵ „*V. id. Nov. Adelbertus, Liutpaldi marchionis fil. advocatus.*” *Necrologia Claustroneoburgensia*. Ed. Fuchs, A. F. MGH Necr. V. 69.

³¹³⁶ Álmos konstantinápolyi tartózkodásáról a Szent Imre legenda is megemlékezett. Vö. „*Nec hoc pretereundum esse puto, quod aliquando Constantinopoli cum domino Alme (sic) duce commoranti, quidam religiosus canonicus*

tanúbizonyosság arra nézve, hogy Kinnamosz nem ismerte jól az Árpádok genealógiáját. Álmos megvakítását, menekülését és a magyar-bizánci háború kitörését is egyetlen eseménysorozatba sűrítette össze.³¹³⁷ Nikétasz Khoniatész szintén hibás családi viszonyokat örökített az utókorra,³¹³⁸ ennél fogva inkább a magyar krónikás hagyomány híradásaira kell hagyatkoznunk Álmos genealógiai adataival kapcsolatban. A krónika szerint Álmost a császár tisztességgel fogadta és a Constantinus nevet adta neki.³¹³⁹ Halálának a napját az admonti nekrológium őrzi, e szerint szeptember kalendáján, azaz 1-én halt meg. Wertner szerint a herceg az 1129. év során hunyt el, azonban jelen állás szerint Álmos vélhetőleg már valamivel korábban, 1127 során életét veszítette.³¹⁴⁰ A vyšehradi kanonokok szerint tíz évvel később II. Béla király földi maradványait Magyarországra hozatta és itt újra eltemettette.³¹⁴¹ A magyar krónikaszerkesztmény elmondásából pedig ismert, hogy erre Fehérváron került sor.³¹⁴²

Összegzés

Álmos a középkori magyar történelem egyik legellentmondásosabb szereplője. Testvérével, Kálmánnal folytatott viszályai, tragikus sorsa és az a tény, hogy a későbbi magyar királyok az ő leszármazói közül kerültek ki a középkori magyar történeti irodalomra is rányomta a bélyegét. Régi megállapítása a hazai historiográfiának, hogy az Álmos-ági uralkodók regnálása alatt bizonyosan működött egy olyan közelebbről ismeretlen kompilátor, aki Kálmán és II. István személyét és regnálását igyekezett befeketíteni. Az sem számít újdonságnak, hogy Álmos és Kálmán szembenállása egyértelmű párhuzamokat mutat a lengyel III. Bolesław és Zbigniew trónharcaival.³¹⁴³

Álmos herceg minden bizonnyal I. Géza első házasságából származott, édesanyja valószínűleg a Szent Arnulf püspök életírásában szereplő *ducissa de Hungaria*, azaz Zsófia.³¹⁴⁴

Cesariensis ecclesie ad Grecorum imperatorem missus narravit [...]” Legenda Sancti Emerici ducis. Ed. Emma Bartoniek SRH. II. c. 6. 456.

³¹³⁷ ÁMTBF 195. 2. jsz.

³¹³⁸ ÁMTBF 268. 2. jsz.

³¹³⁹ „*Dux Almus severitate regis Stephani minoris seu mediam capitis diminutionem passus fuerat. Quamvis fuisset oboecatus, tamen mortem timens de rege Stephano fugerat in Greciam. Qui ab imperatore honorifice susceptus erat. Inposuit sibi nomen Constantinus; qui et ibi iam pridem edificaverat civitatem Constantinam in Machedonia; et multi Hungari atrocitate regis Stephani fugierant ad ipsum. Quo mortuo corpus eius preceptu regis Fulbertus episcopus reportavit et in Albensi ecclesia sepelivit.*” Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 157. 442–443.

³¹⁴⁰ MAKK, Álmos. in KMTL 40.

³¹⁴¹ L. 3095. jsz.

³¹⁴² L 3139. jsz. Vö. KÁDÁR, Az Árpád-házi uralkodók. 78.

³¹⁴³ Az említett uralkodók ábrázolására a forrásokban I. BAGI, Divisio Regni. 229–235.

³¹⁴⁴ *Emmo genuit Arnulfum comitem de Lo et Sophiam ducissam de Hungaria. Ista Sophia genuit regem de Hungaria et ducissam de Hui.*” Ex Vita Arnulfi episcopi Suessionensis auct. Hariulfo abbate Aldenburgensi. Ed. Holder-Egger, O. MGH SS XV/2. c. 3. 879.

Születése idejének utolsó lehetséges évét apjának második házassága, azaz 1074 jelöli ki, véleményünk szerint Álmos ennél valamivel korábban, talán az 1060-es évek végén, esetleg az 1070-es évek elején születhetett. A herceg gyermekkoráról szinte semmit sem tudunk, a szakirodalom feltételezése szerint, bátyjához képest erősebb testalkattal rendelkezett, tehát vélhetőleg világi nevelésben részesült, hiszen ismert, hogy Szent László Álmost jelölte a horvát trónra. E helyütt szokás hivatkozni a krónikában foglaltakra, amely szerint Kálmán számos testi hibával rendelkezett, ezért eshetett Szent László választása Álmosra. A Kálmán defektusait leíró részek azonban bizonyosan az Álmos-ági királyok regnálása alatt íródtak, ennél fogva nem feltétlenül megbízhatóak, természetesen ez még nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy Álmos valóban felülmúlta bátyját fizikai tulajdonságok tekintetében.

Álmos Szvjatopolk Izjaszlavics nagyfejedelem leányát vette feleségül, a PVL alapján a házasság időpontját pontosan is meg tudjuk határozni: 1104. augusztus 21. A frigyből három gyermek születéséről vannak forrásokkal is igazolható adataink. A legidősebb gyermeknek Adelheid tekinthető, aki 1122 körül I. Soběslavhoz ment feleségül. Álmos egyetlen fiút nemzett, a későbbi II. Béla magyar királyt, akit apjával együtt még gyermekkorában megvakíttatott Kálmán. Feleségét a krónika szerint unokatestvére, II. István jelölte ki számára Uros szerb nagyzsupán leányának, Ilonának a személyében. A házasságra valamikor 1129 körül került sor, mégpedig a Bizánc elleni szerb-magyar érdekegyezések mentén. A legfiatalabb gyermekről, Hedvigről, Babenberg Adalbert feleségéről csak hézagosak az ismereteink. A források alakját – mint az Árpád-ház női tagjait általában – férje árnyékába rejtették, ezért egyedül házasságról állnak rendelkezésre töredékadatok. Az Árpádok és a Babenbergektől közti frigyre Béla regnálásának az elején kerülhetett sor, amelynek politikai hozadéka az 1132. évi Sajó-menti csatában fogható meg igazán. Álmos gyermekeinek dinasztikus összeköttetéseiből számos utód született, a Magyar Királyság szempontjából azonban legfontosabbnak az bizonyult, hogy II. István gyermektelen házasságával nem szakadt magva az Árpádok dinasztiájának. Béla termékeny házassága azonban egyben táptalaja volt az újabb viszályoknak III. István és nagybátyai között.

Álmos megvakítása után családjával együtt az általa alapított dömösi egyházban élt egészen az 1125 körüli időszakig, amikor maga mögött tudva a II. Istvánnal elégedetlenkedő urak támogatását, ismét szervezkedni kezdett. István azonban lecsapott az ármánykodókra, Álmos menekülni kényszerült végül Bizáncban húzta meg magát, ahol II. Ióannész császár és magyar felesége Pirooska uralkodtak. Ez nyílt fegyveres összetűzéshez vezetett magyarok és görögök között, amelyet Álmos 1127. évi halála sem zárt le, hiszen a békekötésre csak ezután, 1129 októberében került sor. Földi maradványait 1137 folyamán Béla fia Magyarországra hozatta, Székesfehérváron méltó temetésben részesítette és síremléket is emelt neki.

Piroska

Névalak

Piroska nevének alakja több formában is fellelhető a forrásokban. A 14. századi krónikakompozíció *Pyrisk*, *Pirisk* alakokat őrizte meg.³¹⁴⁵ A bizánci források ugyanakkor nem ezt, a mai magyar nyelvben csak Piroskaként számon tartott névalakot, hanem a görög *Eiréné* nevet hagyományozták az utókorra.³¹⁴⁶ Ez abból fakad, hogy a külhoni arák és völgények Konstantinápolyba való költözésükkor új nevet kaptak, amelyet nem szükségszerűen ugyan, de megelőzhetett egy keresztelési szertartás is.³¹⁴⁷ A névadás hátterében talán az állhat, hogy a nevet könnyen be lehessen illeszteni a görögkeleti liturgikus naptárba, hogy ezáltal megfelelő keretek között legyen megünnepehető.³¹⁴⁸ A Komnénosz dinasztia uralkodása idején, amelyre Piroska házassága is esik, különösen sok Eiréné nevű külhoni származású feleségről számolnak be a kútfők.³¹⁴⁹ A görög névalak vélhetően a 'béke' szóra vezethető vissza, azaz a házassági kapcsolat következtében az országok közötti békét kívánták megerősíteni. Erre utal Kekaumenosznak, 1078 körül írt *Strategikos* c. munkája is, amely a bizánci kormányzók feladatai kapcsán elősorolja, hogy jogukban állt az ellenség által kínált fegyverszünetet (*eiréné*) elfogadni, illetve ajándékok küldésével és szívéjes kapcsolatok kialakításával megőrizni a békét (*eiréneue*).³¹⁵⁰ Ezt a felfogást tovább erősíti a 11. század végi és 12. század eleji bizánci-magyar kapcsolatok alakulása is.³¹⁵¹ Egyes vélekedések szerint a névadásban az is nyomós érvként merült fel, hogy Piroskának az anyósa, Eiréné Dukaina is hasonló nevet viselt.³¹⁵²

A szent életű császárné bizánci életírásai mindkét verziója megőrizte, hogy Piroska halála előtt az „*angyali szent öltözet által a Xene szerzetesnő nevet kapta*.”³¹⁵³ Ez egyáltalán nem számít egyedülálló jelenségnek, a Pantokrator *typikonja* szerint ugyanis Theodora, I. Alexiosz testvére szintén ezt a nevet választotta, amikor özvegységre jutása után szerzetbe

³¹⁴⁵ „*Interea imperatrix Constantinopolitana, filia regis Ladizlai nomine Pyrisk nunciavit regi Stephano dicens regem Hungarie esse hominem suum.*” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. c. 156. 439–440.

³¹⁴⁶ ÁMTBF 114, 117–118, 172, 195, 199, 255.

³¹⁴⁷ MACRIDES, Dinasztikus házasságok. 375. különösen 84. jsz.

³¹⁴⁸ SCHMALZBAUER, Herrscheronomastik. 219–220.

³¹⁴⁹ MACRIDES, Dinasztikus házasságok. 376.

³¹⁵⁰ KAZDHAN, A bizánci diplomácia fogalma. 21.

³¹⁵¹ KAPITÁNYFY, Hungaro-Byzantina. 77–78.

³¹⁵² FARKAS, A basileus unokahúga. 88. 4. jsz.

³¹⁵³ „*Ugyanazon a napon van emlékezete a dicső és boldogságos császárnénak, a Mindenható Megváltó Krisztus tisztes monostora alapítójának, Eirenének, aki az angyali szent öltözet által a Xene szerzetesnő nevet kapta.*” ÁMTBF 114. Moravcsik Gyula fordítása; „*A dicső és nagy boldog császárnénak, a Mindenható Megváltó Krisztus tisztelt monostora alapítójának, Eirenének emlékezete, aki a szent angyali öltözet által a Xene szerzetesnő nevet kapta.*” ÁMTBF 117–118. Moravcsik Gyula fordítása.

vonult.³¹⁵⁴ A császári család tagjaira egyébként is jellemző volt, hogy haláluk előtt szerzetesi illetve apácai fogadalmat tettek és új nevet választottak maguknak. Moravcsik Gyula a Xéné névalakot Piroska a Bizánci Birodalmon kívüli származásával indokolta.³¹⁵⁵

Ismertebb névalakok

Pyrisk,³¹⁵⁶ Pirisk,³¹⁵⁷ Εἰρήνη (Eiréné),³¹⁵⁸ Ξένη (Xéné)³¹⁵⁹

Származás

Piroska apai felmenői révén az Árpádok Vazul-ágából és a lengyel Piastoktól származik. Korábban Piroskát többen Kálmán leányának vélték, mivel Anna Komnéné az 1108. évi Alexiosz és Boemund közti béke³¹⁶⁰ szövegének közlésénél Kálmánt nevezte a császár nászának, azonban a magyar források alapján bizonyos, hogy a hercegnő Szent László házasságából született.³¹⁶¹ Apai nagyanyja által az előkelő lotharingiai Ezzók is a rokonságába tartoztak, akik az Ottók és a száli császárok idején a legjelentősebb főúri dinasztiák egyikét alkották. Anyja, Adelheid, Rheinfeldeni Rudolf sváb herceg és német ellenkirály leánya szintén a Birodalom egyik legjelentősebb és legbefolyásosabb sarja. Családja vélhetőleg a burgundiai királyokat adó nemzetség mellékágából származott,³¹⁶² apja, Rudolf rövid ideig tartó első házassága révén pedig a száli házzal is rokonságba került, hiszen Matildát, III. Henrik császár lányát vette feleségül. Piroska édesanyja azonban Rudolf második frigyéből született, amelyet a német ellenkirálynak megválasztott rheinfeldeni gróf azzal az Adelheiddal kötött, akinek a családja egészen a 11. század végéig a későbbi Piemont területének a nagy részét uralma alatt tartotta.³¹⁶³ Piroska tehát származása révén nemcsak az Árpádokkal és a Piastokkal, de a birodalmi elittel is kiterjedt rokoni kapcsolatban állt.³¹⁶⁴

Születési idő

Piroska is azoknak a személyeknek a sorát bővíti, akiknek a házasságát megelőző időszakból szinte semmilyen forrásadattal nem rendelkezünk, ennél fogva hasonlatosan a

³¹⁵⁴ GAUTIER, L'obituaire Pantokrator. 239, 254.

³¹⁵⁵ MORAVCSIK, Szent László leánya. 9.

³¹⁵⁶ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 439.

³¹⁵⁷ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky SRH. I. 439.

³¹⁵⁸ ÁMTBF 114, 117, 120, 172, 195, 199, 255.

³¹⁵⁹ ÁMTBF 114, 118, 125.

³¹⁶⁰ A normann-bizánci kapcsolatokhoz I. BÁRÁNY, Magyarország, Bizánc és a Nyugat. 196–206.

³¹⁶¹ vö. MORAVCSIK, Szent László leánya. 7–8.

³¹⁶² STURVE, Rudolf von Rheinfelden. in LexMa 7. 1070–1071.

³¹⁶³ SERGI, Adelheid von Turin. in LexMa 1. 147.

³¹⁶⁴ Részletesen I. a melléklet Szent László házasságáról szóló részében. 436–438.

korai Árpád-kor megannyi történeti személyiségéhez születési idejének megállapítása során kénytelenek vagyunk becslésekre hagyatkozni. Támpontot a hercegnő házassági ideje adhat, sajnos azonban Piroska házasságának pontos datálása is nehézségekbe ütközik. E ponton nem térnénk ki a szakirodalmi álláspontok pontos ismertetésére, mivel erre Piroska hercegnő házassági kapcsolatának részletes ismertetésekor mindenképpen sort kerítünk. Annyit azonban elmondhatunk, hogy legkomolyabban az 1104. és az 1105. esztendőök jöhetnek számításba a frigy megkötésének időpontjaként. További fogódzkodót apjának, Szent László királynak és anyjának, Adelheid hercegnőnek az 1078. évi házassági ideje, illetve Piroska és Ióannész Komnénosz császár első gyermekeinek, Alexiosznak és Máriának 1106. évi születési ideje jelenthet.³¹⁶⁵

Wertner Mór úgy vélte, hogy Piroska és férjének a születési ideje megegyezik, azaz mindketten 1088 során látták meg a napvilágot.³¹⁶⁶ E feltételezés szerint a hercegnő 16–17 éves korában ment férjhez, ami nem számít kirívó esetnek a korban. Hasonlóan érvelt Moravcsik Gyula is, aki szerint „*Minthogy Johannes Komnenos 1088-ban született, menyasszonya sem lehetett még ebben az időben 15–16 évnél idősebb.*”³¹⁶⁷ Ezeket a becsléseket a magyar historiográfia elfogadta, hiszen semmilyen más adat nem áll rendelkezésre, amely mindezt cáfolná vagy megerősítené. A Piroska életét bemutató bizánci *synaxarionok*, azaz a szentek életét összefoglaló írások, amelyek két változatban is megőrizték Eiréné császárné életrajzát, sem tesznek említést az Árpád-házi hercegnő születési idejéről.³¹⁶⁸

Házassági kapcsolat

Piroska hercegnő házassági kapcsolata jól ismert mind a magyar, mind a külföldi szakirodalomban, hiszen szinte minden összefoglaló munka, amely Bizánc 12. századi történetét érinti, megemlíti, hogy II. Ióannész Komnénosz császár Piroskát, Szent László magyar király leányát vette feleségül.³¹⁶⁹ Ennek alátámasztására több forrás is citálható, Ióannész Zónarasz történeti munkája,³¹⁷⁰ Anna Komnéné Alexiádja³¹⁷¹ és Ióannész Kinnamosz írása³¹⁷² is e felsorolásba kívánkozik.³¹⁷³ A házasság tényéről tehát egyetértés

³¹⁶⁵ Anna Comnena: The Alexiad. Translated by Elizabeth A. S. Dawes. 219.

³¹⁶⁶ WERTNER, Az Árpádok. 210.

³¹⁶⁷ MORAVCSIK, Szent László leánya. 8.

³¹⁶⁸ ÁMTBF 113–121.

³¹⁶⁹ A teljesség igénye nélkül csak néhány magyar fordításban is megjelent munkát idéznénk, amelyekben szakirodalmi tájékoztató is fellelhető. OBOLENSKY, Nemzetközösség. 202; OSTROGORSKY, A Bizánci állam. 322; KAZDHAN, A bizánci diplomácia fogalma. 22.

³¹⁷⁰ ÁMTBF 98–101.

³¹⁷¹ ÁMTBF 101–108; Anna Comnena: The Alexiad. Translated by Elizabeth A. S. Dawes.

³¹⁷² ÁMTBF 194–247; Deeds of John Manuel Comnenus by John Kinnamos. Translated by Charles M. Brand.

³¹⁷³ A történeti irodalom mellett a bizánci udvari költészet (Theodorosz Prodromosz) is megemlékezett Piroska alakjáról. MORAVCSIK, Szent László leánya. 8–9.

honol a magyar és nemzetközi kutatásban, ugyanakkor a frigy megkötésének ideje továbbra is vitatott. Wertner Mór az időpont meghatározásakor Anna Komnéné közlésére hagyatkozott, amely szerint a császári pár első gyermekeinek – az ikerpárnak, Alexiosznak és Máriának – születésekor egy üstökös volt látható.³¹⁷⁴ Wertner ezenfelül a Charles du Fresne nevével fémjelzett *Glossarium mediae et infimae Latinitatis* szócikkét is segítségül hívta, amelynek elmondása szerint ez az üstökös 1106 februárjában, illetve márciusában volt látható. Mindezek alapján arra következtetésre jutott, hogy a házasságkötésre minden valószínűség szerint 1104 vagy 1105 során került sor.³¹⁷⁵ Moravcsik Gyula hasonló érvelés mentén az 1105. év környékére tette Piroska frigyét. A külföldi szakirodalom általában az 1104. esztendőt jelöli meg.³¹⁷⁶ Az elméletekben jelentkező egyetlen év eltérés azonban felvet egy komoly problémát. Kapitánffy István mutatott rá arra, hogy a házasság pontos idejének ismerete nélkül nehezen meghatározható a dalmát városok birtokbavétele és a frigy között fennálló időrendi, okozati összefüggések pontos természete.³¹⁷⁷ Ugyanakkor érdemes fontolóra venni, hogy a házasság létrejöttét bizonyosan megelőzték olyan tárgyalások, amelynek során a felek tisztázták, hogy az újonnan létrejött rokoni kapcsolatok során milyen szívességeket, szolgálatokat és ajándékokat várhatnak el egymástól.³¹⁷⁸ Ennek igazolására szokás Theodorosz Skutariotész munkáját idézni, amely fenntartotta a bizánci követség vezetőjének, Eumathiosz Philokalésznek a nevét.³¹⁷⁹ Amennyiben elfogadjuk tehát, hogy a házasságra valamikor 1105 során került sor, úgy nem lehetetlen, hogy a tárgyalások már 1104 folyamán megkezdődhettek, ennek lehetőségét egyébként Kapitánffy sem cáfolta.³¹⁸⁰ Pauler Gyula úgy vélekedett, hogy Kálmán csak a frigy megkötése után indította el hadait Dalmáciába.³¹⁸¹ Deér József is arra a megállapításra jutott, hogy a dalmáciai magyar hódítás Bizánc beleegyezésével zajlott.³¹⁸² Makk Ferenc a házasság idejét az 1105. vagy 1106.

³¹⁷⁴ Anna Comnena: The Alexiad. Translated by Elizabeth A. S. Dawes. 218.

³¹⁷⁵ WERTNER, Az Árpádok. 211–212.

³¹⁷⁶ BOLENSKY, Nemzetközösség. 202.

³¹⁷⁷ KAPITÁNYFY, Hungaro-Byzantina. 77.

³¹⁷⁸ MACRIDES, Dinasztikus házasságok. 371–372. A szerző tanulmányában részletesen ismerteti II. Ióánnész császár apjának és fiának, azaz I. Alexiosznak és I. Manuélnek törekvéseit és ajándékait, amellyel igyekeztek meggyőzni a külhoni partnert a házasság előnyeiről.

³¹⁷⁹ „Amikor a császár látta, hogy a nyugati népek, de nem kevésbé a keletiek is mindenfelől zavarognak (mert minden, az előtte uralkodók közömbössége vagy helyesebben mondván tapasztalatlansága következtében vagy birtokába vett, vagy birtokába készült venni valamit a rómaiak határaiból), követeket küld Paionia fejedelméhez (királynak szokta őt nevezni a köznyelv), és annak leányát elsőszülött fia, bíborbanszületett Ióánnész császár számára menyasszonnyul kéri. Miután pedig úgy találta, hogy az említett király hajlandó erre, ismét embereket küld, hogy elhozzák a leányt, előkelő és udvari főembereket, akik közt legkiemelkedőbb és legelső Eumathiosz Philokalesz sebastos volt, akinek nagy tapasztalat és ügyessége közismert.” ÁMTBF 301–302. Moravcsik Gyula fordítása.

³¹⁸⁰ KAPITÁNYFY, Hungaro-Byzantina. 77.

³¹⁸¹ PAULER, A magyar nemzet. I. 207.

³¹⁸² DEÉR, Magyar-horvát államközösség. 29.

esztendőben határozta meg³¹⁸³ Érvéle szerint Bizánc kénytelen volt elismerni a magyar hódításokat, tehát a tárgyalások során a császári adminisztrációt kész tények elé állította a magyar küldöttség, Bizánc pedig kénytelen-kelletlen, de tudomásul vette az expanziót. A császári küldötteknek azonban sikerült azt elérniük, hogy Magyarország egy esetleges Bizánc ellen irányuló normann támadás esetén Alexiosz szövetségeseként vegyen részt a csatározásokban. Ez utóbbi következtetésre minden bizonnyal az szolgáltatathatott alapot, hogy Kálmán a későbbiekben hadseregével valóban támogatta a császárt, erre a magyar csapatok apuliai megjelenése szolgálhat bizonyítékkal.³¹⁸⁴ Korábbi történeti irodalmunk úgy vélekedett, hogy Kálmán feleségének a halála az 1104. évre tehető,³¹⁸⁵ ennél fogva Piroska és Ióannész császár frigye szervesen illeszkedett a fenti koncepcióba. A későbbiekben a kérdésben nyilatkozó kutatók már amellet szálaltak síkra, hogy a király normann felesége 1110 körül halt meg,³¹⁸⁶ azaz Kálmánt elviekben még dinasztikus szálak kötötték a szicíliai grófok családjához. Az összefüggés nézetünk szerint nem a normann származású magyar királyné halálának az időpontjában,³¹⁸⁷ hanem inkább az 1104–1107 közötti európai és magyarországi fordulatot eseményekben ragadható meg.³¹⁸⁸

Arra nézve, hogy a házasság bizonyosan összefügg a dalmáciai magyar hódításokkal Theodorosz Skutariotész történeti munkája adhat némi fogódzkodót. A vonatkozó forráshely szerint: *”Amikor a császár látta, hogy a nyugati népek, de nem kevésbé a keletiek is mindenfelől zavarognak (mert minden, ami a római birodalommal szomszédos, az előtte uralkodók közömbössége vagy helyesebben mondva tapasztalatlansága következtében vagy birtokába vett, vagy birtokába készült venni valamit a rómaiak határaiból), követeket küld Paionia fejedelméhez (királynak szokta őt nevezni a köznyelv), és annak a leányát elsőszülött fia, bíborbanszületett Ióannész császár számára menyasszonyul kéri.”*³¹⁸⁹ A forráshely ugyan kései, hiszen csak 1282 után íródott, azonban Theodorosz a korai események bemutatásakor egykorú forrásokra támaszkodott, ezekből szerkesztette egybe munkájának a 13. századot megelőző időszakra vonatkozó részeit.³¹⁹⁰

³¹⁸³ MAKK, Külpolitika. 153. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 226.

³¹⁸⁴ MAKK, Külpolitika. 157–158. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 230–231.

³¹⁸⁵ WERTNER, Az Árpádok. 222.

³¹⁸⁶ FONT, Koloman the Learned. 79.

³¹⁸⁷ Hedwig Röckelein kutatásai szerint a dinasztikus házassági kapcsolatok nem feltétlenül jelentették azt, hogy a felek életük végéig barátsági és szövetségi viszonyt ápoltak. Vö. RÖCKELEIN, Heiraten. 114 és 134.

³¹⁸⁸ Itt elsősorban a pápa és a császár konfliktusára, és ezzel összefüggésben Álmos és Kálmán dinasztikus torzalkodásainak nemzetközi vonatkozásaira érdemes gondolni. Vö. MAKK, Külpolitika. 145–158. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 217–231; A házassággal kapcsolatos hipotézisek összefoglalására I. BÁRÁNY, La Hongrie et les Normands. 38–42.

³¹⁸⁹ ÁMTBF 301–302. Moravcsik Gyula fordítása.

³¹⁹⁰ ÁMTBF 301; GYÓNI, Magyar–bizánci házassági kapcsolatok. 212–219; BÁRÁNY, La Hongrie et les Normands. 37. Vö. KRUMBACHER, Byzantinische Litteratur 388–390.

Piroska férje, II. Ióannész császár I. Alexiosz és második felesége, Eiréné Dukaina elsőszülött fiaként látta meg a napvilágot. Testvére, Anna – akinek az utókor a bizánci történelem egyik fontos forrását, az Alexiádot köszönheti – lejegyezte, hogy Ióannész a 11. indikció évében született.³¹⁹¹ Ennek alapján a császár születési ideje az 1087. évre tehető,³¹⁹² pontos születési idejére egy kései, 16. századi forrás enged következtetni,³¹⁹³ amely szerint Ióannész 1087. szeptember 13-án látta meg a napvilágot. Atyja 1092 során társcsászárrá koronázta, hogy Konsztantinoszt, az 1078 folyamán lemondott VII. Mihály császár fiát kizárja az öröklésből. Alexioszt nem sokkal ezután az ifjú trónörököszt túszként az országán áthaladó keresztesek kezére adta. Alexiosz 1118. évi halála után az akkor harminc esztendőes Ióannészt császárrá koronázták,³¹⁹⁴ aki ekkor már bizonyosan megházasodott, hiszen ahogyan arról fentebb már szó esett, 1104–1105 környékén vette feleségül Piroskát, Szent László király leányát. A házasság igen termékenynek bizonyult, összesen nyolc gyermek születéséről van tudomásunk.³¹⁹⁵ A császár túlélte feleségét, 1143 során hunyt el, a szakirodalmi vélekedések szerint április 8-án.³¹⁹⁶ Az értesülés Niketasz Khoniátész írására alapozható, akinek az elmondása szerint, Ióannész egy vadászat során szerencsétlen baleset következtében saját mérgezett nyilaitól sebesült meg. A császár orvosai már azon tanakodtak, hogy amputálják a kezét – mivel ujjait érte először a mérge –, erre végül nem került sor, azonban a császár életét sem sikerült megmenteni. Utolsó intézkedéseként legfiatalabb fiát, Manuélét jelölte a trónra, mellőzve ezzel idősebb gyermekét, Iszaakioszt.³¹⁹⁷

Gyermekek

II. Ióannész és Piroska-Eiréné házasságából született gyermekekről számos forrás tudósít. Fentebb már említettük, hogy a pár első gyermekei valamikor 1106 során ikreként látták meg a napvilágot.³¹⁹⁸ Alexiosz és Mária pontos születési idejét nem ismerjük, az időpont finomítására tett szakirodalmi kísérletek szerint a szeptember,³¹⁹⁹ október³²⁰⁰ és november³²⁰¹ hónapok egyaránt szóba jöhetnek. A becslések Anna Komnéné munkájának

³¹⁹¹ Anna Comnena: The Alexiad. Translated by Elizabeth A. S. Dawes. 108.

³¹⁹² A császár 1087. évi születését nem minden kutató fogadta el: Moravcsik Gyulánál például 1088. esztendő szerepel. MORAVCSIK, Szent László leánya. 8.

³¹⁹³ SCHREINER, Beschreibung der Pammakaristoskirche. 248. Vö. GAUTIER, L'obituaire Pantokrator. 258. 61. jsz.

³¹⁹⁴ II. Ióannész trónra lépéséhez I. OSTROGORSKY, A Bizánci állam. 328–329.

³¹⁹⁵ MORAVCSIK, Szent László leánya. 9.

³¹⁹⁶ GAUTIER, L'obituaire Pantokrator. 258.

³¹⁹⁷ O city of Byzantium, Annals of Niketas Choniates. Translated by: Harry J. Magoulias. 23–27.

³¹⁹⁸ Anna Comnena: The Alexiad. Translated by Elizabeth A. S. Dawes. 218.

³¹⁹⁹ WERTNER, Az Árpádok. 212.

³²⁰⁰ MAKK, Külpolitika. 153. ill. MAKK, Külpolitika DSc. 226.

³²⁰¹ PAULER, A magyar nemzet. I. 461. 389. jsz.

azon passzusán alapulnak, amely szerint az ikrek születésére akkor került sor, amikor császári nagyapjuk éppen Szaloniki felé tartott. A későbbiekben I. Alexiosz a városban részt vett a Szent Demeter tiszteletére rendezett ünnepségeken, amelyet január 25-én tartottak, tehát a gyermekek születésére még ez utóbbi esemény előtt került sor.

Piroska és Ióannész fiainak kilétét Nikétasz Khoniatész történeti műve is megőrizte. A forrás szerint Ióannész császár elsőszülött fiát, a fent említett Alexioszt a rómaiak *autokrator* címmel ruházták fel, atyja pedig átadta neki a bíbor ruhát és a vörös sarut, másod-, harmad- és negyedszülött fiait, Andronikoszt, Iszaakioszt és Manuélt pedig *sebastokrator* címmel tüntette ki.³²⁰² A császári pár fiainak a nevét a Pantokrator kolostor *typikonjának* nekrológja is fenntartotta. A szabálykönyvben szereplő nevek fontos forrásai a prozopográfiai és genealógiai kutatásnak, a szöveg keltezését megkönnyíti, hogy szerepel benne II. Ióannész 1136 októberére datált aláírása.³²⁰³ A nekrológ ugyanakkor elősorolja Piroska és Ióannész császár leányainak a nevét is: Mária, Anna, Theodora és Eudokia.³²⁰⁴ A *typikon* és a narratív források egybevetése nemcsak Piroska gyermekeinek a nevét árulja el, hanem nemek szerinti születési sorrendjüket is felfedi. Ez mindenképpen előrelépés a Wertner Mórnál közölt adatokhoz képest, hiszen a neves kutató a házasságból származó gyermekek közül csak hetet tartott számon, a leányok közül pedig egyedül Máriának a nevét ismerte.³²⁰⁵ A gyermekek születési idejével kapcsolatban szintén csak becslésekre hagyatkozhatunk, amelyek sajnos nem kellően precízek ahhoz, hogy mindegyikük születési idejét olyan pontossággal határozzuk meg, mint ahogyan arra a császári pár első két gyermekének esetében nyílik lehetőség. A későbbi császár, I. Manuél születésére a Pantokrator monostor ispotályának tanítója (*didaskalos iatron*), Michael Italikos³²⁰⁶ szerint apja uralkodása során került sor. Paul Gautier azt a következtetést vonta le, hogy Manuel születése az 1118. évre tehető. Ennek fényében csak annyit állíthatunk, hogy bátyjai ez előtt születtek.³²⁰⁷

Piroska gyermekeinek a házasságáról sem minden esetben rendelkezünk olyan forrásadattal, amely alapján pontosan meg tudnánk mondani, hogy a házasságokra mikor került sor, és néhány esetben a házastárs származása is kérdéses.

A nyolc gyermek közül a legtöbben a bizánci elit családjaiból választottak házastársat maguknak, kivételt csak Alexiosz, az elsőszülött fiú és Mária, a legidősebb leány képez. Egyes néztek szerint Alexiosz Msztyiszlavnak, Vlagyimir Monomah kijevi nagyfejedelem fiának

³²⁰² O city of Byzantium, Annals of Niketas Choniates. Translated by: Harry J. Magoulias. 11.

³²⁰³ GAUTIER, L'obituaire Pantokrator. 235; MORAVCSIK, Szent László leánya. 18. A Monostor 1136. évi történetéhez I. Uo. 33–34.

³²⁰⁴ GAUTIER, L'obituaire Pantokrator. 240.

³²⁰⁵ WERTNER, Az Árpádok. 214.

³²⁰⁶ KAZHDAN, Italikos, Michael. in LexMa 5. 771–772.

³²⁰⁷ GAUTIER, L'obituaire Pantokrator. 258. A szerző Manuel születésének pontos napját is meghatározta: 1118. augusztus 15.

Dobrodeja nevű leányát vette feleségül, aki az Eupraxia nevet kapta a keresztségben.³²⁰⁸ Más vélekedések szerint a hercegnő görög neve Eiréné volt, és az is elképzelhető, hogy Alexioszt apja először normann hercegnővel kívánta összeházásítani, és csak a Bizánc és Antiochia közötti sikertelen tárgyalások után dönthetett Ióannész császár a kijevi udvar mellett.³²⁰⁹

Alexiosz testvérének, Máriának a házasságáról Kinnamosz számolt be: történeti munkájában az olvasható, hogy II. Ióannész császár legidősebb leánya – aki a forrás szerint férfias külalakkal bírt – egy bizonyos Rogerhez ment feleségül. Kinnamosz munkájának Rogerről szóló részei zavarosak, vélhetőleg normann származású volt, Bizáncban pedig Ióannész néven volt ismert és a *kaiszar* címet viselte. Apósa halála után összeesküvésbe keveredett sógora I. Maunél császár ellenében, ügyéhez Róbertet, Capua hercegét kívánta megnyerni magának, aki III. Konrád megbízásából tartózkodott Konstantinápolyban.³²¹⁰ Felesége, Mária, I. Manuél császár uralkodásának a kezdetén súlyos betegségbe esett és meghalt.³²¹¹

A császári pár Anna és Theodora nevű leányai a bizánci katonai arisztokrácia tagjai közül vettek férjet maguknak, Stephanosz és Manuél Anemas személyében.³²¹² Anna férje a *megas dux* címet viselte és 1148 során Manuél a császári flotta vezetésével bízta meg őt.³²¹³ Kinnamosz szerint termete miatt a *Kontosztephanosz* ragadványnevet kapta, ami annyit tesz: alacsony István. A Korfu elleni hadjárat alkalmával az elhúzódó ostrom során egy hadigépezetből kirepített kő végzett vele.³²¹⁴ Theodora férjének családja korábban, 1100 során részt vett az I. Alexiosz elleni összeesküvésben, a császár talán ezzel a házassággal akarta maga mellé állítani a hatalmára veszélyt jelentő családot. Thoedorosz Prodomosz, a Komnénoszok udvari költője Anemas temetésére írt dicsőítő költeménye alapján elhunytát az 1148. tehetjük.³²¹⁵

Ióannész Andronikosz nevű fiának a házastársáról semmi bizonyosat nem tudunk, családi viszonyairól Khoniatész annyit árul el csupán, hogy Andronikosznak három leánya, Mária, Theodora és Eudokia, illetve két fia, Ióannész és Alexiosz volt.³²¹⁶ Testvérének, Iszaakiosznak a felesége szintén ismeretlen a kutatás számára, ugyanakkor a Komnénoszok

³²⁰⁸ GAUTIER, L'obituaire Pantokrator. 248.

³²⁰⁹ MAGDALINO, The Empire of Manuel I. 206–207.

³²¹⁰ Részletesen I. CHALANDON, Domination normande. II. 126–129. Különösen 127. 4. jsz. Vö. MAGDALINO, The Empire of Manuel I. 207, 209.

³²¹¹ Deeds of John Manuel Comnenus by John Kinnamos. Translated by Charles M. Brand. lib. 2. c. 4. 37.

³²¹² MAGDALINO, The Empire of Manuel I. 207.

³²¹³ MAGDALINO, The Empire of Manuel I. 53.

³²¹⁴ Deeds of John Manuel Comnenus by John Kinnamos. Translated by Charles M. Brand. lib. 3. c. 4. 79. Vö. MAGDALINO, The Empire of Manuel I. 479.

³²¹⁵ MAGDALINO, The Empire of Manuel I. 496.

³²¹⁶ O city of Byzantium, Annals of Niketas Choniates. Translated by: Harry J. Magoulias. lib. 2. c. 104. 59.

házassági politikájának fényében³²¹⁷ nem lehetetlen, hogy a császár fiai idegenből kaptak feleséget maguknak, akik Bizáncban Ióannész magyar feleségéhez, Piroskához hasonlóan az Eiréné nevet kapták.³²¹⁸

I. Manuél császár és Eudokia házassági viszonyainak feltárásához – testvéreihez képest mindenképpen – részletesebb forrásadatok is rendelkezésre állnak. Manuél többször is megnősült, első alkalommal Berengár gróf leányát, Sulzbachi Bertát,³²¹⁹ vette el, akinek a nővére III. Konrád német királyhoz ment feleségül. A frigy nagy valószínűséggel II. Roger szicíliai uralkodó ellen irányult, ami ily módon III. Konrád és I. Manuél érdekközösségén alapult.³²²⁰ A császár második felesége Rajmund antiochiai fejedelemnek és feleségének, Konstanciának a leánya, Mária volt.³²²¹ Kinnamosz továbbá azt is tudni véli, hogy a császárnak volt egy felbontott jegyessége is Rajmundnak, Tripolisz grófjának a lányával.³²²² Eudokiának, Piroska leányának a házassági kapcsolatáról nemcsak narratív kútfők, hanem egy 1163. évi származó szfragisztikai forrás tájékoztat.³²²³ Eudokia Theodorosz Batatzészhez ment feleségül, aki az 1150 végén és 1151 elején Magyarország ellen megindított hadsereg élén állt.³²²⁴ Fia, Andronikosz Batazész (Vatazes) a császár egyik seregének parancsnokaként küzdött az 1176. évi paphlagóniai hadjáratban, amelynek során életét vesztette.³²²⁵

Piroska és II. Ióannész császár gyermekeinek a halálozási idejének a meghatározása sem könnyű feladat. A császári pár leányairól szinte semmit sem tudunk, kivéve Máriát, akiről már elmondtuk, hogy súlyos betegségbe esett, aminek következtében elhunyt. A Kinnamosznál lejegyzett történet alapján arra következtethetünk, hogy ez valamikor Manuel Ikonion elleni hadjárata előtt, azaz valamikor 1144 és 1145 között történhetett.³²²⁶ A többi leányról csak annyit tudunk, hogy 1136 októberében a Pantokrator kolostor

³²¹⁷ A Komnénosz dinasztia új szintet hozott a bizánci császárok házassági politikájába. I. Alexiosztól kezdve – de különösen I. Manuél idejétől – megfigyelhető, hogy a császári család egyre több idegen, nem bizánci származású előkelő családot vont be Bizánc politikájának alakításába és a Birodalom igazgatásába. Az uralkodó leányai ugyanakkor számos esetben belföldön, abból a helyi elit köréből házasodott, amelynek tagjai fontos udvari és katonai tisztséget viseltek. A Komnénoszok házassági politikájához I. MAGDALINO, *The Empire of Manuel I.* 201–217.

³²¹⁸ MAGDALINO, *The Empire of Manuel I.* 204–205.

³²¹⁹ *Deeds of John Manuel Comnenus* by John Kinnamos. Translated by Charles M. Brand. lib. 2. c. 4. 36–37.

³²²⁰ OSTROGORSKY, *A Bizánci állam.* 332; HOUBEN, *Roger II.* 89–90.

³²²¹ *Deeds of John Manuel Comnenus* by John Kinnamos. Translated by Charles M. Brand. lib. 5. c. 4. 159–160.

³²²² *Deeds of John Manuel Comnenus* by John Kinnamos. Translated by Charles M. Brand. lib. 5. c. 4. 158–159. Vö. MAGDALINO, *The Empire of Manuel I.* 137–138.

³²²³ Andronikos Komnenos Batatzes in PBW (2016) online elérés:

<https://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Andronikos/17010/> (letöltés ideje: 2018. szept. 4.)

³²²⁴ *Deeds of John Manuel Comnenus* by John Kinnamos. Translated by Charles M. Brand. lib. 3. c. 10. 90–92. Vö. MAGDALINO, *The Empire of Manuel I.* 207.

³²²⁵ RUNCIMAN, *A keresztes hadjáratok.* 573–574.

³²²⁶ *Deeds of John Manuel Comnenus* by John Kinnamos. Translated by Charles M. Brand. 238. 12. jsz.

*typikon*jának keletkezésekor még életben voltak. Alexiosz 1142 nyarán, a szeldzsuk törökök elleni hadjárat során rövid lefolyású lázas betegség következtében halt meg, nem sokkal később követte őt öccse Andronikosz is.³²²⁷ Ezt a híradást Türoszi Vilmos krónikája is megerősíti, illetve azzal egészíti ki, hogy a császár harmadszülött fiát, Iszaakioszt azzal bízta meg, hogy szállítsa haza testvérei holttestét Konstantinápolyba, ahol temetésükre is sor került.³²²⁸ Utóbbi fivér halálának idejére csak becslések léteznek, ez alapján 1154 körülre szokás helyezni a dátumot, azonban későbbi időpont sem zárható ki.³²²⁹ Manuel császár halálának napját Khoniatész jóvoltából ismerjük. A szerző arra is felhívta a figyelmet, hogy Manuel hosszú életét és uralkodását neve is jelezte, hisz három hónap híján 38 évig uralkodott, amely kiolvasható nevének utolsó szótagjából is.³²³⁰ A császár 1180. szeptember 24-én hunyt el.

Piroska gyermekei közül Manuel császár volt a legnagyobb hatással a magyar történelem alakulására, elegendő csak a Magyarország ellenében indított hadjárataira, az Árpádok családi viszályában résztvevő trónkövetelők befogadására és III. Béla bizánci trónörökösé való kinevezésére gondolni.

Halála

Piroska halálával kapcsolatosan érdekes módon az évszám meghatározása a legproblémásabb. A hónapot és a napot ugyanis megadja a Hagia Sophia *synaxarion*ja: augusztus 13. A korábbi szakirodalom 1124 és 1126 környékére helyezte a császárné halálát, azonban egy 1133 áprilisában készült újtestamentumi kézirat bejegyzése szerint még életben volt.³²³¹ A már idézett Pantokrator monostor *typikon*ja viszont arról tanúskodik, hogy 1136 októberében már elhunyt. Moravcsik Gyula Theodorosz Prodmorosz költeményeinek, Kinnamosz történeti munkájának és egyéb forrásoknak az egybevetése alapján az 1134. esztendőben határozta meg Piroska elhunytát.³²³² Ez egybecseng Gautier kutatási eredményével,³²³³ Wertner Mór lakonikusan csak annyit közölt, hogy „*Irén 1133-ban halt*

³²²⁷ O city of Byzantium, Annals of Niketas Choniates. Translated by: Harry J. Magoulias. 22.

³²²⁸ „*In hac dum moram facceret dominus Imperator, duo de filiis ejus, Alexius videlicet primogenitus, et natus secundus Andronicus, languore correpti gravissimo, extremum morientes clausurunt diem. Vacansque Imperator natus tertium, Isaacium nomine, cum fratrum funeribus defunctorum, ut ea humanitatis gratia procurans et exequiarum novissimam exhibere faciens reverentiam, tumulis mandaret, prout imperialem decebat magnificentiam, Constantinopolim remisit: ubi sepultis fratribus, juxta patris imperium in urbe usque ad patris obitum moram fecit continuam.*” Willermi Tyrensis archiepiscopi Historia rerum in partibus transmarinis gestarum. Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux. I. lib. 15. c. 19. 688–689.

³²²⁹ GAUTIER, L'obituaire Pantokrator. 258.

³²³⁰ Manuel nevének utolsó szótagja *el*, amely a 38-as számnak felel meg. Vö. O city of Byzantium, Annals of Niketas Choniates. Translated by: Harry J. Magoulias. 125. ill. 386. 598. jsz.

³²³¹ MORAVCSIK, Szent László leánya. 9.

³²³² MORAVCSIK, Szent László leánya. 9–11. Vö. KÁDÁR, Az Árpád-házi uralkodók. 79.

³²³³ GAUTIER, L'obituaire Pantokrator. 247–248.

meg.”³²³⁴ Ismert, hogy Bithyniában vesztette életét, miután Xéné néven szerzetbe lépett. A férje jóváhagyásával, de az általa alapított Pantokrator monostorban helyezték örök nyugalomra.³²³⁵

Összegzés

Piroska gyermekkoráról és születésének körülményeiről nem sokat tudni. Édesanyja minden valószínűség szerint Szent László király második felesége, Adelheid lehetett. Egyetlen nővére ismert a kutatás számára, ő azonban apjának első házasságából született, erre azok a kronológiai megfontolások engednek következni, amelyeket az 1091. évi somogyvári bencés monostor tanúnévsorából szokás eredeztetni.³²³⁶ Az ifjú hercegnő nevét a források *Pirisk* alakban őrizték meg, innen ered a mai magyar Piroska megnevezés. Piroska szüleit korán elvesztette – ha hihetünk a születési idejét megbecsülő vélekedéseknek –, hét évesen már egyik felmenője sem volt életben. Minden valószínűség szerint tehát nagybátyja, Kálmán udvarában nevedett, aki a későbbiekben politikai indíttatású házasságot szánt unokahúgának, amelyről Anna Komnéné is megemlékezett történeti munkája során.³²³⁷ A házasságkötés pontos dátumát nem ismerjük, a korabeli események fényében ugyanakkor igen valószínűnek látszik, hogy a frigyre valamikor 1104 esetleg 1105 folyamán kerülhetett sor. A házasság mindenképpen összefüggésben állt az Árpádok horvátországi és dalmáciai hódításával; célját tekintve pedig a középkori dinasztikus házasságok klasszikus eseteinek sorát gyarapítja, hiszen vélhetőleg a Dalmáciára igényt tartó Bizánci Birodalom és a Magyar Királyság közötti kapcsolatokat rendezte. Erre utalhat az Árpád-házi hercegné új, görög neve is. Piroska férjhezmenetelének alkalmával nagyjából egyidős lehetett Ióannésszal, I. Alexiosz császár örökösével.

A bizánci források a legnagyobb tisztelettel nyilatkoztak róla, ebben bizonyosan az is szerepet játszott, hogy halála után Piroska-Eirénét a szentek sorába iktatták. Bizonyos, hogy tevékeny szerepet vállalt a Pantokrator monostor megalapításában, amelynek falai közt nemcsak imádsággal, hanem betegápolással és tanítással is foglalkoztak az ott élő barátok. Életéről a hagiográfiai irodalom mellett a narratív kútfők és költészeti művek is tájékoztatást nyújtanak. Kétségtelen, hogy az Árpádoktól való leszármazásának köszönhető, hogy a 12. századi trónharcok során a konstantinápolyi császári udvar a magyar trónkövetelők első számú menekülési útvonalának számított. Itt talált menedékre Álmos, Kálmán király megvakított öccse, illetve Borisz, Kálmán második házasságából született fia, akinek ellenlábasai – és ezáltal a magyar krónikaszerkesztmény is – azt rótták fel, hogy törvénytelen

³²³⁴ WERTNER, Az Árpádok. 213.

³²³⁵ A monostor alapításának körülményeihez I. MORAVCSIK, Szent László leánya. 12–20.

³²³⁶ Részletesen I. a melléklet Szent László gyermekeiről szóló részében. 438.

³²³⁷ ÁMTBF 107. 17. jsz.

módon fogant. Piroska-Eiréné ugyan hathatós politikai segítségben nem részesítette egyikőjüket sem, azonban férje, Ióannész kihasználta a kínálkozó alkalmat, hogy az Árpádokat politikai nyomás alá helyezze. Ez a tendencia folytatódott a császár és Piroska fiának, I. Manuélnak az uralkodása idején is. Manuél III. István és nagybátyjai – II. László és IV. István –, között lezajlott dinasztikus konfliktus során megpróbálta a feleket egymás ellen kijátszani, amely azzal végződött, hogy Horvátország, Dalmácia és a Szerémség egyaránt Bizánc formális fennhatósága alá került.

Piroska halálos ágyán még a bizánci szokásoknak megfelelően felvette az apácák fátylát, amelynek során a Xéné nevet kapta. Az általa alapított monostor *typikonja* és további forrásadatokból kihüvelyezhető információk szerint 1134. augusztus 13-án hunyt el. Piroskát a görögkeleti egyház szentként tiszteli, alakját a Hagia Sophia székesegyház mozaikja is megörökítette. Az konstantinápolyi Pantokrator monostorban temették el, később férjét, II. Ióannész császárt is itt helyezték örök nyugalomra.³²³⁸

³²³⁸ MORAVCSIK, Szent László leánya. 34.

VI. Irodalomjegyzék

VI.1 Gyakrabban használt rövidítések

ADB	Allgemeine Deutsche Biographie. I-LVI. Leipzig, 1967–1971. Online verzió: https://www.biographie-portal.eu/search
ÁKÍF	Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1999.
ÁMTBF	Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Szerk. Moravcsik Gyula. Budapest, 1984.
ÁMTF	Az Árpád-kori Magyarország Történeti Földrajza. I–IV. Budapest, 1987–1988.
ANON	Anonymus: A magyarok cselekedetei. Fordította az utószót és a jegyzeteket írta Veszprémy László. Budapest, 2004.
ÁÚO	Árpádkori új okmánytár I–XII. Szerk. Wenzel Gusztáv. Pest - Budapest, 1860–1874.
CACH	František Cach: Nejstarší české mince. I–III. Praha, 1970–1974. (I.: České denáry do mincovní reformy Břetislava I. Praha, 1970.; II.: České a moravské denáry od mincovní reformy Břetislava I. do doby brakteátové 1972; III.: České a moravské mince doby brakteátové 1974.)
CD	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae, 1829–1844.
CDCDS	Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. I. Regedit Marko Kostrenčić. Collegierunt et digesserunt Jakov Stipišić et Miljen Šamšalović. Zagrabiae, 1967.
CDCr	Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I–XV. Collegit et digessit Tade Smičiklas. Zagreb, 1904–1934.
CDM	Codex Diplomaticus et epistolaris Moraviae. I–XV. Ed. A. Boczek, J. Chytil, B. Vincenc, B. Bertold. Olomouc - Brno, 1836–1903.
CDRB	Codex Diplomaticus et Epistolaris Regni Bohemiae. I–III. Ed. G. Friedrich, Z. Kristen. Praha, 1904–1962.

CFH	Catalogus fontium historiae Hungariae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCXI I–IV. Budapest, 2005.
CNH I.	Corpus Nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár I. Árpádházi királyok kora. Szerk. Réthy László. Budapest, 1899.
Commentarii	Johannes de Thurocz Chronica Hungarorum. II. Commentarii I–II. Composuit Elemér Mályusz adjuvante Julio Kristó. Budapest, 1988.
DBI	Dizionario Biografico degli Italiani. I-LXXXVIII. Roma, 1960- Online verzió: http://www.treccani.it/biografie/
DHA	Diplomata Hungariae Antiquissima. Szerk. Györffy György. Budapest, 1992.
DL	Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár.
Du Cange	Charles Du Fresne Sieur Du Cange: Glossarium mediae et infimae latinitatis. I–VII. Paris, 1905.
FRA	Fontes Rerum Austriacarum. Scriptores. I–XIV. Wien, 1855–2003.
FRB	Fontes Rerum Bohemicarum. I–VIII. Praha, 1871–1932.
GpP	Gesta Principum Polonorum. The Deeds of the Princes of the Poles. Edited by J. M. Bak, U. Borkowska, G. constable, G. Klaniczay. Translated and annotated by Paul W. Knoll and Frank Schaer, with a preface by Thomas N. Bisson. Central European Medieval Texts 3. Budapest - New York, 2003.
HKÍF	A honfoglalás korának írott forrásai. Olajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimonyi István közreműködésével szerkesztette Kristó Gyula. Szeged, 1995.
HKÍF	A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1995.
HO	Hazai Okmánytár I–VIII. Kiadják Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. Győr - Budapest, 1865–1891.
ÍFMT	Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a

	kötetet szerkesztette Makkk Ferenc és Thoroczky Gábor. Szeged, 2006.
KK	Képes Krónika. Fordította Bollók János. A fordítást gondozta és a jegyzeteket készítette Szovák Kornél és Veszprémy László. Az utószót írta, a függelék és az irodalomjegyzék összeállította Szovák Kornél. Budapest, 2004.
KMTL	Korai Magyar Történeti Lexikon. Szerk. Kristó Gyula. Budapest, 1995.
LexMa	Lexikon des Mittelalters. Hg. von N. Angermann. Bd. I–IX. München, 1980–1998. (CD-ROM verzió: Stuttgart, 2000)
MB	Monumenta Boica. I–XLVI. München, 1763–1905.
MGH Capit.	Monumenta Germaniae Historica, Capitularia regum Francorum
MGH Conc.	Monumenta Germaniae Historica, Concilia
MGH Const.	Monumenta Germaniae Historica, Constitutiones et acta publica imperatorum et regum
MGH DCH	Monumenta Historica Ducatus Carinthiae. Geschichtliche Denkmäler des Herzogthumes Kärnten. I–XI. Hg. August von Jaksch, Hermann Wießner. Klagenfurt, 1896–1972.
MGH DD	Monumenta Germaniae Historica, Diplomata
MGH EP	Monumenta Germaniae Historica, Epistolae
MGH Libel	Monumenta Germaniae Historica, Libelli de Lite pontificum et imperatorum
MGH Libri mem. NS	Monumenta Germaniae Historica, Libri memoriales et Necrologia, Nova series
MGH Necr.	Monumenta Germaniae Historica, Necrologia Germaniae
MGH SRG NS	Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Germanicarum, Nova series
MGH SRG	Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Germanicarum

MGH SRM	Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Merovingicarum
MGH SS	Monumenta Germaniae Historica, Scriptores in folio
MHDC	Monumenta Historica Ducaus Carinthiae
MHSL	Monumenta Historiam Slavorum Meridionalium
MPH NS	Monumenta Poloniae Historica, Nova series
MPH	Monumenta Poloniae Historica
MSP	Monumenta Sacra Polonorum
MT	Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig I/1–2. Szerk. Székely György, Bartha Antal. Budapest, 1984.
MVH	Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia. Budapest, 1884–1909.
NDB	Neue Deutsche Biographie. I–XXVI. Berlin, 1953–2016. Online verzió: https://www.biographie-portal.eu/search
PHC	Poloniae Historiae Corpus
PSZRL	Полное собрание русских летописей. I–XLIII. Москва, 1843–2004.
PWB(2016)	Prosopography of the Byzantine World. Online prozopográfiai adatbázis. Elérés: https://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/
RIS	Rerum Italicarum Scriptores. Serie I. I–XXV. Milano, 1723–1751; Serie II. I–XXXIV. Città di Castello - Bologna, 1900–1935.
SRA	Scriptores rerum Austriacarum. I–III. ien, 1721–1745.
SRB	Scriptores Rerum Boicarum. I–II. Augsburg, 1763.
SRG Sax.	Scriptores Rerum Germanicarum Praecipue Saxonicarum. I–III. Leipzig, 1728–1730.
SRH	Scriptores rerum Hungaricarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentéptery. I–II. Budapest, 1999.
SZIE	Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk. Serédi Jusztinián. Budapest, 1938.

Závodszy

Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest, 1904.

VI.2 Források

A magyar történelem tizedei. Fordította Kulcsár Péter. Szerk. S. Varga Katalin. Budapest, 1995.

Adalberti Vita Heinrici II. imperatoris. Ed. D. G. Waitz. MGH SS IV. 792–814. Hannover, 1841.

Adamnan, Life of Saint Columba, founder of Hy. Ed. W. Reeves. Edinburgh, 1874.

Ademari Cabannensis Chronicon. Ed. Pascale Bourgain, Richard Landes, Georges Pon. Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis CXXIX. Turnhout, 1999.

Ademari historiarum libri III. Ed. D. G. Waitz. MGH SS IV. 106–148. Hannover, 1841.

Albert of Aachen: Historia Ierosolimitana. History of the Journey to Jerusalem. Edited and translated by Susan B. Edgington. Oxford Medieval Texts. Oxford, 2007.

Albrici monachi Triumfontium Chronicon. Ed. P. Scheffer-Boichorst. MGH SS XXIII. 631–950. Hannover, 1874.

Alcuini Opera omnia. Operum pars septima – opera didascalica. Ed. J.-P. Migne. Patrologia cursus completus. Series Latina CI. Paris, 1863.

Andreas Dandolus Venetorum dux: Chronicon Venetum a pontificatu sancti Marci ad annum usque 1339. Ed. N. Zanichelli. RIS XII. Serie II. 1–327. Bologna, 1938–1958.

Angeli Rumpleri Historiae monasterii Formbacensis. Ed. B. Pez. Thesaurus anecdotorum novissimus. I. pars III. Augsburg, 1721.

Anna Comnena: The Alexiad. Translated by Elizabeth A. S. Dawes Cambridge, Ontario, 2000.

Annales Admuntenses. Ed. W. Wattenbach. MGH SS IX. 569–579. Hannover, 1851.

Annales Altahenses maiores. Ed. E. Oefele. MGH SRG IV. 1–86. Hannoverae, 1891.

Annales Augustani. Ed. G. H. Pertz. MGH SS III. 123–136. Hannover, 1839.

Annales Bertiniani. Ed. G. Waitz. MGH SRG V. Hannover, 1883.

Annales capituli Cracoviensis. Ed. R. Röpell, W. Arndt. MGH SS XIX. 582–607. Hannover, 1866.

Annales cisterciensium in Heinrichow. Ed. G. Pertz. H. MGH SS XIX. 543–547. Hannover, 1866.

Annales Corbeienses. Ed. G. H. Pertz. MGH SS III. 1–18. Hannover, 1838.

Annales Gradicensis. Ed. W. Wattenbach. MGH SS XVII. 644–652. Hannover, 1861.

Annales Hildesheimenses. Ed. G. Waitz. MGH SRG VIII. Hannover, 1878.

Annales Kamenzenses. Ed. R. Röppel, W. Arndt. MGH SS XIX. 580–582. Hannover, 1866.

Annales Laubacenses. Ed. G. H. Pertz. MGH SS I. Hannoverae, 1826.

Annales Laureshamenses. Ed. G. H. Pertz. MGH SS I. 22–39. Hannover, 1826.

Annales Magdeburgenses. Ed. G. H. Pertz. MGH SS XVI. 105–196. Hannover, 1859.

Annales Mellicenses. Ed. Wattenbach, W. MGH SS IX. 480–501. Hannover, 1851.

Annales Ottenburani. Ed. G. H. Pertz. MGH SS V. 1–9. Hannover, 1844.

Annales Pegavienses et Bosovienses. Ed. G. H. Pertz. MGH SS XVI. 232–257. Hannover, 1859.

Annales Polonorum. Ed. R. Röppel, W. Arndt. MGH SS XIX. 609–663. Hannover, 1864.

Annales Posonienses. Ed. Emericus Madzsar. SRH I. 121–127. Budapest, 1999².

Annales Quedlinburgenses. Ed. G. H. Pertz. MGH SS III. 22–90. Hannoverae, 1838.

Annales regni Francorum. Ed. G. H. Pertz. - Kurze, F. MGH SRG VI. Hannover, 1895.

Annales Rosenveldenses. Ed. G. H. Pertz. MGH SS XVI. 99–104. Hannover, 1859.

Annales Sanctae Crucis Polonici. Ed. R. Röppel, W. Arndt. MGH SS XIX. 677–687. Hannoverae, 1866.

Annales Sancti Disibodi. Ed. G. Waitz. MGH SS XVII. 4–30. Hannovearae, 1861.

Annales Sancti Rudberti Salisburgenses. Ed. G. H. Pertz. MGH SS IX. 758–810. Hannover, 1851.

Annales Sancti Trudperti. Ed. G. H. Pertz. MGH SS XVII. 285–294. Hannoverae, 1861.

Annales Silesiaci compilati. Ed. G. H. Pertz. MGH SS XIX. 536–540. Hannovareae, 1866.

Annales Venetici breves. Ed. Simonsfeld, H. MGH SS XIV. 69–72. Hannnover, 1883.

Anonymi Leobensis Chronicon. Ed. Hieronymus Pez. SRA I. Lipsiae, 1721.

Anonymi monachi Bavari compilatio chronologica. Ed. A. F. Oefele. SRB II. 331–344. Augsburg, 1763.

Anonymi Saxonis Historia Imperatorum. Ed. I. B. Menckenius. SRG Sax III. Lipsiae, 1730.

Antonii Bonfinii rerum Ungaricarum decades. Basilii, 1543.

Antonius de Bonfinis Rerum Ungaricarum decades. Ed. Iosephus Főgel, Béla Iványi, Ladislaus Juhász, IV/2: Margarita Kulcsár, Petrus Kulcsár. Tom. I–III; Tom. IV, Pars I; Tom. IV, Pars II. (Appendix, Fontes, Index) Budapest - Leipzig, 1936–1976.

- Astronomus Vita Hludowwici imperatoris. Ed. E. Tremp. MGH SRG LXIV. 279–555. Hannover, 1995.
- Bernoldi Chronicon. Ed. I. S. Robinson. MGH SRG NS XIV. 383–540. Hannover, 2003.
- Bertholdi Annales. Ed. G. H. Pertz. MGH SS V. 264–326. Hannover, 1844.
- Bertholdi Chronicon. Ed. I. S. Robinson. MGH SRG NS XIV. 161–381. Hannover, 2003.
- Bertholdi liber de constructione monasterii Zwivildensis. Ed. O. Abel. MGH SS X. 93–124. Hannover, 1852.
- Bonizonis episcopi Sutrini liber ad amicum. Ed. E. Dümmler. MGH Libel I. 568–620. Hannover, 1891.
- Braunschweigische Reimchronik. Ed. L. Weiland. MGH DCH II. 430–574. Hannoverae, 1877.
- Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae. Ed. J. Emler. FRB II. 201–237. Praha, 1874.
- Canonici Wissegradensis continuatio. Ed. R. Köpke. MGH SS IX. 132–148. Hannover, 1851.
- Capitularia Merowingica. Ed. Alfred Boretius. MGH Capit I. 1–23. Hannoverae, 1883.
- Capitularia regni Francorum. Ed. A. Boretius, V. Krause. MGH Capit I–II. Hannover, 1897.
- Casuum Sancti Galli Continuatio II. Ed. Georg Heinrich Pertz. MGH SS 2 Hannover, 1829.
- Catalogi episcoporum Cracoviensium. MPH III. 313–376. Krakowie, 1878.
- Catalogus archiepiscoporum Gnesensium. MPH III. 377–400. Krakowie, 1878.
- C. Sallusti Crispi Catilina, Iugurtha, Orationes et Epistolae Excerptae de Historiis. Ed. Axel W. Ahlberg. 51–145. Leipzig, 1919.
- Chounradi Schirensis Chronicon, Catalogi, Annales. MGH SS XVII. Hannoverae, 1861.
- Chronica hungaro - polonica. Ed. Karácsonyi Béla. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historica 21. Szeged, 1969.
- Chronica principum Poloniae. MPH III. 423–578. Krakowie, 1876.
- Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky. SRH I. 219–505. Budapest, 1999².
- Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travnik. SRH II. 87–224. Budapestini, 1999².
- Chronicon Hungarico-Polonicum. Ed. Iosephus Deér. SRH II. 289–320. Budapest, 1999².

- Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek. SRH II. 321–346. Budapest, 1999².
- Chronicon Monacense. Ed. Alexander Domanovszky. SRH II. 53–86. Budapestini, 1999².
- Chronicon Poloniae Maioris. Ed. Brygida Kürbis. MPH NS 8. Warszawa, 1970.
- Chronicon Polono - Silesiacum. Ed. Wilhelm Arndt. MGH SS 19. 553–570. Hannover, 1866.
- Chronicon Posoniense. Ed. Alexander Domanovszky. SRH II. 7–52. Budapestini, 1999².
- Chronicon rhythmicum Sitticense. Ed. Iosephus Deér. SRH II. 599–609. Budapest, 1999².
- Chronicon rythmicum Henrici de Mügeln. Ed. Alexander Domanovszky. SRH II. 225–272. Budapestini, 1999².
- Chronicon S. Michaelis Luneburgensis. Ed. O. Abel, L. Weiland. MGH SS XXIII. 391–397. Hannover, 1874.
- Chronicon Venetum a pontificatu sancti Marti ad annum usque 1339 = Dandolus Andreas: Chronicon Venetum a pontificatu sancti Marti ad annum usque 1339. In: RSI XII.)
- Chronicon Zagrabiense. Ed. Emericus Szentpétery. SRH I. 195–215. Budapest, 1999².
- Chronicon, quod conservatur in Monte S. Georgii. Ed. Béla Pukánszky. SRH II. 273–288. Budapest, 1999².
- Codex diplomaticus Poloniae minoris. Kodeks dyplomatyczny Małopolski. I–IV. Ed. Franciszek Piekosiński. Monumenta Medii Aevi Historica Kraków, 1876–1905.
- Codex Mathildis. Liber officiorum cum foliis dedictionis. Ed. B. Kürbis. MSP I. Kraków 2000.
- Codex traditionum ecclesiae collegiate Claustroneoburgensis. Ed. M. Fischer. Fontes Rerum Austriacarum, Zweite Abteilung Diplomataria et Acta IV. Wien, 1851.
- Codice Diplomatico Padovano. Ed. A. Gloria. Monumenta Storici Publicati Dalla Deputazione Veneta II. Venezia, 1877.
- Continuatio Claustroneoburgensis prima. Ed. W. Wattenbach. MGH SS IX. 607–613. Hannover, 1851.
- Corpus chronicorum Bononiensium. Ed. Albano Sorbelli. RIS Serie II. XVIII/1. Bologna, 1906–1939.
- Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. B. Bretholz. MGH SRG NS II. Berlin, 1923.
- Cosmas of Prague: The Chronicle of the Czechs. Translated with an introduction and notes by Lisa Wolverton Whashington, D. C., 2009.
- Cronica Reinhardsbrunnensis. Ed. O. Holder-Egger. MGH SS XXX/1. 490–656. Hannover, 1896.

- Das Cartular des Klosters Ebersberg. Ed. F. H. Hundt. Abhandlungen der k. bayer. Akademie der Wissenschaften, III. Classe. XIV/3. 117–196. München, 1879.
- Das Verbrüderungsbuch der Abtei Reichenau. Ed. Johanne Autenrieth, Dieter Geuenich, Karl Schmid. MGH Lib. Mem. NS I. Hannover, 1979.
- De fundatoribus monasterii Diessensis. Ed. P. Jaffé. MGH SS XVII. 328–331. Hannover, 1861.
- Deeds of John Manuel Comnenus by John Kinnamos. Translated by Charles M. Brand. New York, 1976.
- Deliberatio Gerardi Moresanae aecclesiae episcopi Sypra Hymnum trium Pverorum. Elmélkedés. Gellért, a marosi egyház püspöke a három fiú himnuszáról. Fordította és szerkesztette: Karácsonyi Béla, Szegfű László Szeged, 1999.
- Die Annales Quedlinburgenses. Ed. Martina Giese. MGH SRG LXXII. Hannover, 2004.
- Die Prüfeninger Vita Bischof Ottos I. von Bamberg nach der Fassung des Großen Österreichischen Legendars. Ed. Jürgen Petersohn. MGH SRG LXXI Hannover, 1999.
- Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. K. Nass. MGH SS XXXVII. Hannover, 2006.
- Die Totenbücher von Merseburg, Magdeburg und Lüneburg. Ed. G. Althoff, J. Wollasch. MGH Lib. Mem. NS II. Hannover, 1983.
- Die Toulser Vita Leos IX. Ed. H. G. Krause. MGH SRG LXX. Hannover, 2007.
- Diplomata regum et imperatorum Germaniae. Ed. H. Bresslau, H. Bloch. MGH DD H II Hannover, 1900–1903.
- Diplomata regum et imperatorum Germaniae. Ed. von D. Gladiss, A. Gawlik. MGH DD H IV 2 1941–1978.
- Documenta Historiae Chroaticae periodum Antiquam Illustrantia. Ed. F. Rački. MHSM VII. 1877.
- Documenta Historiae Chroaticae Periodum Antiquam. Ed. F. Rački. MHSL Zagreb, 1877.
- Ekkehardi chronicon universale. Ed. G. Waitz. MGH SS VI. 33–231. Hannover, 1844.
- Ekkehardi Uraugiensis Chronica. Ed. G. Waitz. MGH SS VI. 1–267. Hannover, 1844.
- Érdy kódex. I–II. Ed. Volf György. Nyelvemléktár 4–5. Budapest, 1876.
- Ex Arnoldi libris de S. Emmerammo. Ed. G. Waitz. MGH SS IV. 543–574. Hannover, 1841.
- Ex Chronico Eberspergensis posteriore. Ed. G. Waitz. MGH SS XXV. 867–872. Hannover, 1880.
- Ex Gaufridi de Bruil prioris Vosiensis Chronica. Ed. O. Holder-Egger. MGH SS XXVI. 198–203. Hannoverae, 1882.

- Ex Odonis de Deoglio libro de via Sancti Sepulchri. Ed. G. Waitz. MGH SS XXVI. 59–73. Hannover, 1882.
- Ex Petri Damiani vita S. Romualdi. Ed. G. Waitz. MGH SS IV. 846–854. Hannover, 1861.
- Ex sermonibus de S. Stephano rege. Ed. Matthias Florianus. Historiae Hungaricae fontes domestici I–IV. Quinqueecclesiis, 1881–1885.
- Ex translatione S. Sebastiani actore Odilone. Ed. O. Holder-Egger. MGH SS XV/1. 377–391. Hannover, 1887.
- Ex Vita Arnulfi episcopi Suessionensis auct. Hariulfo abbate Aldenburgensi. Ed. O. Holder-Egger. MGH SS XV/2. 872–904. Hannover, 1888.
- Excerpta Ioannis Dlugossi e fontibus incertis. Ed. Wojcieh Kętrzyński. MPH IV. 7–15. Lwów, 1884.
- Fulberti Episcopi Carnotensis Epistolae. Ed. Léopold Delisle. Recueil des historiens des Gaules et de la France X. Paris, 1874.
- Fundatio ecclesiae S. Albani Namucensis. Ed. O. Holder-Egger. MGH SS XV/2. 962–964. Hannover, 1888.
- Fundatio monasterii S. pauli in Carintha. Ed. O. Holder-Egger. MGH SS XV/2. 1057–1060. Hannover, 1888.
- Gall Névтелен: A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei. Fordította bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Bagi Dániel. A verseket fordította Jankovits László. Budapest, 2007.
- Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Karol Maleczyński. MPH N.S. II. Cracoviae, 1952.
- Gaufredus Malaterra: De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius. Ed. G. Garducci, V. Fiorini. RIS Serie II. V/1. Bologna - Città di Castello, 1925–1928.
- Genealogia ducum et regum Hungariae triplex. CFH II. 979–993.
- Genealogia ex stripe Sancti Arnulfi descendentium Mettensis. Ed. I. Heller. MGH SS XXV. 381–385. Hannover, 1880.
- Genealogia Wettinensis. Ed. E. Ehrenfeuchter. MGH SS XXIII. 226–230. Hannover, 1874.
- Gerhardi Vita sancti Oudalrici episcopi. Ed. G. Waitz. MGH SS 4. 377–425. Hannover, 1861.
- Gesta abbatum Trudonensium. Ed. R. Köpke. MGH SS X. 213–448. Hannover, 1852.
- Gesta Chuonradi imperatoris. Ed. H. Bresslau. MGH SRG LXI. 1–62. Hannover - Leipzig, 1915.

- Gregorii I papae Registrum epistolarum. Ed. L. M. Hartmann. MGH EP II. Berolini, 1890.
- Gregorius Turonensis Decem Libri Historiarum. Ed. B. Krusch, W. Levison. MGH SRM I/1. Hannover, 1951.
- Heinrici II. et Arduini diplomata. Ed. H. Bresslau, H. Bloch. MGH H II et A Hannover, 1900–1903.
- Heinrici III. diplomata. Ed. H. Bresslau, P. Kehr. MGH DD H III Berlin, 1931.
- Heinrici IV. Constitutiones. Ed. L. Weiland. MGH Const. I. 106–131. Hannover, 1893.
- Heinrici IV. diplomata. Ed. D. von Gladiss, A. Gawlik. MGH DD H IV Berlin - Weimar - Hannover, 1941–1978.
- Herbordi Vita Ottonis episcopi Bambergensis. Ed. R. Köpke. MGH SS XII. 746–822. Hannover, 1856.
- Herimannus Augiensis Chronicon. Ed. G. H. Pertz. MGH SS V. 67–133. Hannover, 1844.
- Hinkmar von Reims, De divortio Lotharii regis et Theutbergae reginae. Ed. L. Böhringer. MGH Conc. 4. Suppl. 1. Hannover, 1992.
- Hinkmar von Reims, De ordine palatii. Ed. Thomas Gross - Rudolf Schieffer. MGH Fontes iuris 3. Hannover, 1980.
- Historia foundationis monasterii Mellicensis. Ed. Hyeronimus Pez. SRA I. 294–301. Lipsiae, 1721.
- Historia Welforum Weingartensis. Ed. L. Weiland. MGH SS XXI. 454–471. Hannover, 1869.
- Hrabani (Mauri) abbatis Fuldensis et archiepiscopi Moguntiacensis epistolae. Ed. E. Dümmler. MGH EP III. 379–516. Berlin, 1899.
- Ioannis Dlugossi Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Ed. I. Dąbrowski. Warsaviae, 1964.
- Iohanni Aventini Annalivm Boiorvm Libri VII. Ingolstadtij, 1554.
- Iohannis diaconi chronicon Venetum et Gradense. Ed. G. Waitz. MGH SS VII. 1–47. Hannover, 1866.
- Isidori Hispalensis episcopi etymologiarum sive originum libri XX. Ed. W. M. Lindsay. Oxford, 1911.
- Jakob Unrests Bruchstück einer deutschen Chronik von Ungarn. Ed. Franz von Krones. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 1. 337–372. 1880.
- Johannis Dlugossii seu Longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae libri XII. Ed. I. Z. Pauli, A. Przewdziecki. Kraków, 1873.
- John Skylitzes, A Synopsis of Bizantine History 811–1057. Translated by John Wortley. Cambride, 2012.

- Karoli Magni capitularia. Ed. G. H. Pertz. MGH Capit I. 35–39. Hannoverae, 1835.
- Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Fordította Bollók János. Az utószót és a jegyzeteket írta: Veszprémy László. Budapest, 1999.
- La collégiale Saint-Barthélemy à Liège. Inventaire analytique des chartes,. Ed. J. Paquay. Liège, 1935.
- Lamberti Hersfeldensis annales. Ed. C. L. F. Hesse. MGH SS V 134–263. Hannover, 1844.
- Lamperti Annales. Ed. O. Holder-Egger. MGH SRG XXXVIII. 1–304. Hannover, Leipzig, 1894.
- Legenda Christiani. Vita et passio sancti Wenceslai etsancte Ludmile ave eius. Ed. Jaroslav Ludvikovský. Praha, 1978.
- Legenda Sancti Emerici ducis. Ed. Emma Bartoniek. SRH II. 441–460. Budapest, 1999².
- Legenda Sancti Gerardi episcopi. Ed. Emericus Madzsar. SRH II. 481–506. Budapest, 1999².
- Legenda Sancti Ladislai regis. Ed. Emma Bartoniek. SRH II. 507–528. Budapest, 1999².
- Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek. SRH II. 377–440. Budapestini, 1999².
- Legenda sanctorum Zoerardi et Benedicti. Ed. Emericus Madzsar. SRH II. 347–362. Budapest, 1999².
- Libellus de institutione morum. Ed. Iosephus Balogh. SRH II. 613–627.
- Liber Vitae: Register and Martyrology of New Minster and Hyde Abbey, Winchester. Ed. W. De Gray Birch. London, 1892.
- Liutprandi Atapodosis. Ed. J. Becker. MGH SRG XLI. 1–158. Hannover - Leipzig, 1915.
- Magistri Adam Bremensis gesta Hamburgensis ecclesiae pontificum. Ed. B. Schmeidler. MGH SRG II. 1–283. Hannover - Leipzig, 1917.
- Magistri Vincentii dicti Kadlubek Chronica Polonorum. Ed. M. Plezia. MPH NS XI. Kraków, 1994.
- Manegoldi ad Gebehardum liber. Ed. K. Francke. MGH Libel I. 300–430. Hannover, 1891.
- Martini Fuldensis Chronicon. Ed. J. G. Eckhart. Corpus Historicum Medii Aevi II. 1642–1732. Lipsiae, 1723.
- Matthiae Miechovi Chronica Polonorum. PHC II. 1–259.
- Monachi Sazavensis continuatio Cosmae. Ed. R. Köpke. MGH SS IX. 148–163. Hannover, 1851.
- Monumenta Oberaltacensia. Codex Traditionum. in MB XII. München, 1775.

- Nagy Szülejmán udvari emberének magyar krónikája. A Tarih-i Ungurusz és kritikája. Fordította és a bevezető tanulmányt írta Hazai György. Budapest, 1996.
- Necrologia Claustro-neoburgensia. Ed. A. F. Fuchs. MGH Necr V. 5–78. Berlin, 1913.
- Necrologia S. Rudberti Salisburgensis. Ed. S. Herzberg-Fränkel. MGH Necr II. 91–198. Berlin, 1904.
- Necrologica monasterii s. Petri Salisburgensis. Ed. S. Herzberg-Fränkel. MGH Necr II. 3–64. Berlin, 1904.
- Necrologium Admuntense. Ed. S. Herzberg-Fränkel. MGH Necr II. 287–309. Berlin, 1904.
- Necrologium Mellicense antiquissimum. Ed. A. F. Fuchs. MGH Necr V. 552–558. Berlin, 1913.
- Necrologium monasterii Campi Liliorum. Ed. A. F. Fuchs. MGH Necr V. 368–424. Berlin, 1913.
- Necrologium monasterii inferioris Ratisponensis. Ed. F. L. Baumann. MGH Necr III. 273–289. Berolini, 1905.
- Necrologium Seonense. Ed. S. Herzberg-Fränkel. MGH Necr II. 217–235. Berlin, 1904.
- Necrologium Weltenburgense. Ed. F. L. Baumann. MGH Necr III. 369–383. Berlin, 1905.
- Nitihardi Historiarum libri IIII. Ed. E. Müller. MGH SRG XLIV. Hannover, 1907.
- Nomina regum Hungariae. Ed. Alexander Domanovszky. SRH II. 57. Budapest, 1999².
- O city of Byzantium, Annals of Niketas Choniates. Translated by: Harry J. Magoulias. Detroit, 1984.
- Oeuvres de Jacques de Hemricourt. Tome II. Le Miroir des nobles de Hesbaye. Ed. C. de Borman, E. Poncelet. Codex diplomaticus - Tableaux généalogiques Bruxelles, 1925.
- Ortilo de Lilienfeld Notulae. Ed. A. Gombos. CFH III. 1753–1757. Budapest, 2011².
- Österreichische Chronik. Ed. J. Seemüller. MGS DCH VI. 1–223. Hannover und Leipzig, 1909.
- Othloni vita Sancti Wolkangi episcopi. Ed. G. Waitz. MGH SS IV. 521–542. Hannoverae, 1841.
- Otto Frisingensis episcopus Chronica. Ed. A. Hofmeister. MGH SRG XLV. 1–457. Hannoverae et Lipsiae, 1912.
- Ottonis et Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris. Ed. G. Waitz. MGH SRG XLVI. Hannover - Leipzig, 1912.
- Ottonis II. et III. diplomata. Ed. Sickel, T. MGH DD O II–III Hannover, 1893.

- P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. Ed. Aemelius Jakubovich. SRH I. 13–118. Budapest, 1999².
- Petrus Ransanus: Epithoma rerum Hungarorum. Curam gerebat: Petrus Kulcsár Budapest, 1977.
- Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata. Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet. Budapest, 1985.
- Regula Sancti Patris Benedicti. Ed. Schmidt, Edmund. Ratisbonae, 1880.
- Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ed. Balogh László, Kovács Szilvia. Ford. Ferincz István. Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. Budapest, 2015.
- Ricobaldi Ferrariensis Historia imperatorum romano-germanicorum a Carolo Magno. Ed. L. A. Muratori. RIS Serie I. IX. 108–146. Mediolani, 1726.
- Rocznik Krasieńskich. Ed. A. Bielowski. MPH III. 127–133. Lwów, 1878.
- Rodulfi Glabri Historiarum libri quinque. Ed. and translated by John France. Oxford Medieval Texts XXIV. Oxford, 1989.
- Rodulphi Glaberi Francorum historiae libri V. CFH III. 2064–2065. Budapest, 2011².
- Rogerii Carmen Miserabile. Ed. Ladislaus Juhász. SRH II. 543–588. Budapest, 1999².
- S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera. Ed. Jadwiga Karwasińska. MPH NS IV/2. Warszawa, 1969.
- Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio. Ed. Giovanni Domenico Mansi. 60 vols. Paris, 1901–1927.
- Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita prior. Ed. Jadwiga Karwasińska. MPH NS IV/1. Warszawa, 1962.
- Sächsische Weltchronik. Ed. L. Weiland. MGH DCH II. 1–279. Hannoverae, 1877.
- Sigberti Geblacensis chronica cum continuationibus. Ed. Bethmann, D. L. C. MGH SS VI. 268–474. Hannoverae, 1844.
- Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky. SRH I. 129–194. Budapest, 1999².
- Staročeska kronika tak řečeného Dalimila. Vidání textu a veškerého textového materiálu. Ed. Bohuslav Havranek, Karel Hádek, Nadežda Kvitková, Jiří Daňhelka. Praha, 1988.
- Synodus Confluentina. Ed. L. Weiland. MGH Const. I. 627–631. Hannoveare, 1893.
- Szent Margit élete. Ed. Budenz J., Szarvas, G., Szilády Á. MTA Nyelvelmélet 8. Budapest, 1879.
- Theganus Gesta Hludowici imperatoris. Ed. E. Tremp. MGH SRG LXIV. 167–278. Hannover, 1995.

- Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Ed. R. Holzmann. MGH SRG NS IX. 3–533. Berlioni, 1935.
- Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum - Archdeacon Thomas of Split: History of the Bishops of Salona and Split. Ed. D. Karbic, M. Sokol, J. R. Sweeney. Budapest, 2006.
- Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium. Ed. **Damir Karbić**, **Mirjana Matijević Sokol**, James Ross Sweeney. Central European Medieval Texts 4. Budapest - New York, 2006.
- Tours-i Gergely: Korunk története. A frankok története. = Tours-i Gergely: Korunk története. A frankok története. Szerk. Adamik Tamás. Ford. Mezei Mónika – Adamik Tamás. Pozsony, 2010.
- Udalrici Onsig Chronicon Bavariae. Ed. Andreas Felix Oefele. Rerum Boicarum Scriptores. I. 356–369. Augustae Vindelicorum, 1763.
- Urkundenbuch des Klosters Sankt Blasien im Schwarzwald. Ed. J. W. Braun. Stuttgart, 2003.
- Urkundenbuch des Klosters Sankt Blasien im Schwarzwald. Von den Anfängen bis zum Jahr 1299. Ed. J. W. Braun. (Bd. 1: Edition. Bd. 2: Einführung, Verzeichnisse, Register). Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg. A/23. Stuttgart, 2003.
- Vincenti Pragensis Annales. Ed. W. Wattenbach. MGH SS XVII. Hannover, 1861.
- Vita B. Andreae primi abbatis Averbodiensis monasterii. Ed. M. J. Wolters. Notice historique sur l'ancienne abbaye d'Averboden 132–151. Gent, 1849.
- Vita Beati Andrae primi abbatis Averbodiensis monasterii. Ed. M. J. Wouters. Notice historique sur l'ancienne abbaye d'Averboden 131–151. Gent, 1849.
- Vita Sancti Aegidii auctore anonymo. Ed. J. Pien et alii. Acta Sanctorum 299–304. Antwerpen, 1746.
- Vita sancti Stanislai episcopi Cracoviensis (vita maior) auctore fratre Vincentio de ordine fratrum praedicatorum. Ed. Wojciech Kętrzyński. MPH 4. 319–438. Lwów, 1884.
- Vita sancti Stanislai episcopi Cracoviensis (vita minor). Ed. Wojciech Kętrzyński. MPH 4. 238–284. Lwów, 1884.
- Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres. Ed. G. Waitz, K. A. Kehr. MGH SRG LX. Hannover, 1935.
- Willermi Tyrensis archiepiscopi Historia rerum in partibus transmarinis gestarum. Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux. I. 10–702. Paris, 1844.
- Wiponis Gesta Chounradi II. imperatoris. Ed. H. Bresslau. MGH SRG LXI. 1–62. Hannoverae et Lipsae, 1915.

Wýpisky z Vincentia, Gerlacha a jiných starších letopisců českých. Ed. J. Emler. FRB II. 270–281. Praha, 1874.

VI.3. Feldolgozások

ADAMSKA, The introduction of writing = Anna Adamska: The introduction of writing in Central Europe (Poland, Hungary and Bohemia). In: New approaches to medieval communication. Ed. Marco Mostert. 165–190. Turnhout, 1999.

ADAMUS, Testament = Jan Adamus: Testament Bolesława Krzywoustego. Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń - Łódzkiego Towarzystwa Naukowego VIII. Łódź, 1956.

ADRIÁNYI, Der heilige Adalbert = Adriányi Gábor: Der heilige Adalbert und Ungarn. In: Święty Wojciech w tradycji i kulturze europejskiej. Gniezno, 1992.

ALFÖLDI, Monarchische Repräsentation = Andreas Alföldi: Die monarchische Repräsentation im römischen Kaiserreiche. Darmstadt, 1970.

ALTHOFF, Adels- und Königsfamilien = Gerd Althoff: Adels- und Königsfamilien im Spiegel ihrer Memorialüberlieferung. Studien zum Totengedenken der Billunger und Ottonen. Münsterische Mittelalter-Schriften. 47. München, 1984.

ALTHOFF, Amicitiae = Gerd Althoff: Amicitiae und Pacta. Bündniss, Einung, Politik und Gebetsdenken im beginnenden 10. Jahrhundert. Monumenta Germaniae Historica Schriften. 37. Hannover, 1992.

ALTHOFF, Colloquium familiare = Gerd Althoff: Colloquium familiare – colloquium secretum – colloquium publicum. Beratung im politischen Leben des früheren Mittelalters. In: Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde. Hg. Gerd Althoff. 157–184. Darmstadt, 1997.

ALTHOFF, Das argumentative Gedächtnis = Gerd Althoff: Das argumentative Gedächtnis. Anklage- und Rechtfertigungsstrategien in der Historiographie des 10. und 11. Jahrhunderts. In: Inszenierte Herrschaft. Hg. Gerd Althoff. 126–149. Darmstadt, 2003.

ALTHOFF, Das Grundvokabular der Rituale = Gerd Althoff: Das Grundvokabular der Rituale. Knien, Küssen, Thronen, Schwören. In: Spektakel der Macht. Rituale im alten Europa 800–1800. Hg. Gerd Althoff, Matthias Puhle, Barbara Stollberg-Rilinger, Jutta Götzmann. 149–180. Darmstadt, 2008.

ALTHOFF, Das Privileg der deditio = Gerd Althoff: Das Privileg der deditio. Formen gütlicher Konfliktbeilegung in der mittelalterlichen Adelsgesellschaft. In: Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde. Hg. Gerd Althoff. 27–52. Darmstadt, 1997.

- ALTHOFF, Die Macht der Rituale = Gerd Althoff: Die Macht der Rituale. Symbolik und Herrschaft im Mittelalter. Darmstadt, 2003.
- ALTHOFF, Genealogische Fiktionen = Gerd Althoff: Genealogische und andere Fiktionen in mittelalterlicher Historiographie. In: Inszenierte Herrschaft. Geschichtsschreibung und politisches Handeln im Mittelalter. Hg. Gerd Althoff. 28–51. Darmstadt, 2003.
- ALTHOFF, Genugtuung = Gerd Althoff: Genugtuung (satisfactio). Zur Eigenart gütlicher Konfliktbeilegung im Mittelalter. In: Modernes Mittelalter. Hg. Joachim Heinzle. 247–265. Frankfurt am Main, 1994.
- ALTHOFF, Königsherrschaft = Gerd Althoff: Königsherrschaft und Konfliktbewältigung im 10–11. Jahrhundert. In: Frühmittelalterliche Studien 23. 265–290. Berlin, 1989.
- ALTHOFF, Mathilde = Gerd Althoff: Mathilde. In: LexMa 6. 392. Stuttgart, 2000.
- ALTHOFF, Otto III = Gerd Althoff: Otto III. Gestalten des Mittelalters und der Renaissance. Darmstadt, 1996.
- ALTHOFF, Ottonen = Gerd Althoff: Die Ottonen: Königsherrschaft ohne Staat. Stuttgart - Berlin - Köln, 2000.
- ALTHOFF, Verwandte = Gerd Althoff: Verwandte, Getreue und Freunde. Zum politischen Stellenwert der Gruppenbindungen im früheren Mittelalter. Darmstadt, 1990.
- ALTHOFF, Vom Konflikt = Gerd Althoff: Vom Konflikt zur Krise: Praktiken der Führung und Beilegung von Konflikten in der spätsalischen Zeit. In: Salisches Kaisertum und Neues Europa. Die Zeit Heinrichs IV. und Heinrichs. Hg. Bernd Schneidmüller, Stefan Weinfurter. 27–45. Speyer, 2007.
- AMBRÓCZY, Gizella királynék sírja = Ambróczy Ferenc: Gizella királynék sírja. In: Századok 46. (1912) 629–663.
- ANTONÍN, The Ideal Ruler = Robert Antonín: The Ideal Ruler in Medieval Bohemia. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. 44. Leiden - Boston, 2017.
- APPELT, Heinrich II. = Heinrich Appelt: Heinrich II., Hl., Kaiser. In: Neue Deutsche Biographie 8. 310–313. Berlin, 1969.
- APPELT, II. Henrik császár = Heinrich Appelt: II. Henrik császár, Gizella bátyja. In: Gizella (985k – 1060). Szerk. Koszta László, Homonnai Sarolta. 20–22. Veszprém, 2000.
- ARANY, Naív eposzunk = Arany János: Naív eposzunk. In: Uő: Tanulmányok és kritikák I–II. Szerk. S. Varga, Pál. 71–77. Debrecen, 2012.
- ARIÈS, Gyermek, család, halál = Philippe Ariès: Gyermek, család, halál. Budapest, 1987.
- ARIÈS, L'Enfant et la vie familiale = Philippe Ariès: L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime. Paris, 1960.

- AUER, Berthold I., Hrg. v. Kärnten = Leopold Auer: Berthold I., Hrg. v. Kärnten. In: LexMa 1. 2026. Stuttgart, 2000.
- BACHRACH, Conduct of War = David S. Bachrach: Religion and the Conduct of War c. 300–c. 1215. Woodbridge, 2003.
- BÁCSATYAI, A kalandozó hadjáratok = Bácsatyai Dániel: A kalandozó hadjáratok nyugati kútfői. Budapest, 2017.
- BAERTEN, Origines des comtes de Looz = Jean Baerten: Les origines des comtes de Looz et la formation territoriale du comté. In: Revue belge de philologie et d'histoire 43. (1965/2) 459–491.
- BAGI, Az oroszlán, a sas, a szamár = Bagi Dániel: Az oroszlán, a sas, a szamár és az igaz mester. Műgelni Henrik két magyar krónikájának keletkezési körülményei. In: Századok 152. (2018/3) 591–622.
- BAGI, Barátság = Bagi Dániel: Egy barátság vége. Álmos 1106. évi alávétése és az Árpádok korai dinasztikus konfliktusai. In: Századok 147. (2013/2) 381–409.
- BAGI, Béla és a pomerán = Bagi Dániel: Béla és a pomerán. Megjegyzések a XIV. századi krónikakompozíció 79. fejezetéhez. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk. Font Márta, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. 295–306. Pécs, 2010.
- BAGI, Divisio Regni = Bagi Dániel: Divisio Regni. Országmegosztás, trónviszály és dinasztikus történetírás az Árpádok, Piastok és Přemyslidák birodalmában a 11. és korai 12. században. Pécs, 2017.
- BAGI, Gallus Anonymus = Bagi Dániel: Gallus Anonymus és Magyarország. Irodalomtörténeti Füzetek. 157. Budapest, 2005.
- BAGI, Genealogische Beziehungen = Bagi Dániel: Genealogische Beziehungen zwischen Piasten und Arpaden im 11. und frühen 12. Jahrhundert. In: Fernhändler, Dynasten, Kleriker. Die Piastische Herrschaft in Kontinentalen Beziehungsflächen vom 10. bis 13 Jh. Ed. Darius Adamczyk, Norbert Kersken. 135–154. Wiesbaden, 2015.
- BAGI, Genealogische Fälschungen = Bagi Dániel: Genealogische Fälschungen und Fiktionen als Legitimierungsmittel in narrativen Quellen des östlichen Europas im 11–13. Jahrhundert. In: The medieval chronicle 8. Ed. Erik S. Kooper, Sjoerd Levelt. Amsterdam, 2013.
- BAGI, Hogyan jött létre = Bagi Dániel: Hogyan jött létre a középkori Morvaország? Egy új könyv margójára. In: Aetas 27. (2012/4) 236–252.
- BAGI, Mitológia és filológia = Bagi Dániel: Mitológia és filológia. Új elmélet a lengyel állam keletkezéséről. In: Aetas 26. (2011/4) 188–194.

- BAGI, Remény a királyságra = Bagi Dániel: Remény a királyságra. A gnieznói találkozó „koronázási jelenete” a lengyel ősgestában és a mű kapcsolata a Könyves Kálmán-kori magyar belpolitikával. In: Századok 137. (2003/2) 349–380.
- BAGI, Szeniorátusi trónöröklés = Bagi Dániel: Szeniorátusi trónöröklés vagy harc a gyámi pozícióért? Adalékok Béla herceg és I. András vitájához. In: Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére. Szerk. Kincses Katalin Mária. 24–36. Budapest, 2018.
- BAGI, Szent István és Szent László = Bagi Dániel: Szent István és Szent László Gallus Anonymus krónikájában. In: Századok 139. (2005/2) 291–334.
- BAGI, Szent László csehországi hadjárata = Bagi Dániel: Szent László csehországi hadjárata a 14. századi krónikakompozíció 140. fejezetében. In: Elfeledett háborúk: középkori csaták és várostromok, 6–16. század. Szerk. Pósn László, Veszprémy László. 162–170. Budapest, 2016.
- BAGI, Szent László Gallus Anonymus gesztájában = Bagi Dániel: Szent László Gallus Anonymus gesztájában. In: Európa és Magyarország Szent László korában. Szerk. Bárány Attila, Pósn László. 146–158. Debrecen, 2017.
- BAKAY, Előzetes jelentés = Bakay Kornél: Előzetes jelentés a somogyvári bencés apátság 1972–73. évi feltárásáról. In: Somogyi Múzeumok Közleményei. Szerk. Bakay Kornél. 341–348. Kaposvár, 1973.
- BAKAY, Feltárul a múlt? = Bakay Kornél: Feltárul a múlt? A múlt jövője. Budapest, 1989.
- BAKAY, Második jelentés = Bakay Kornél: Második jelentés a somogyvári bencés apátság feltárásáról (1974–75). In: Somogyi Múzeumok Közleményei. II. Szerk. Bakay Kornél. 191–207. Kaposvár, 1975.
- BÁLING, András, Béla és Eufémia = Báling Péter: András, Béla és Eufémia. Adalékok az Árpádok 11. századi dinasztikus családi kapcsolataihoz. In: Turul 90. (2017/4) 155–161.
- BÁLINT, Az ethnosz = Bálint Csanád: Az ethnosz a kora középkorban. In: Századok 140. (2006/2) 277–347.
- BALZER, Genealogia Piastów = Oswald Balzer: Genealogia Piastów. Kraków, 2005².
- BALZER, O następstwie = Oswald Balzer: O następstwie tronu w Polsce. RAU. 36. Kraków, 1897.
- BÁN, Szent István kultusza = Bán Péter: Szent István kultusza Portugáliában. In: História 10. (1988/4) 9–10.
- BARABÁS, A pápaság és Magyarország = Barabás Gábor: A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pápai hatás - Együttműködés - Érdekeellentét. Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi. 5. Pécs, 2015.

- BARABÁS, Viola opolei hercegnő = Barabás Gábor: Viola opolei hercegnő és Kálmán szlavón herceg. In: Világtörténet 5. (2015/37) 5–28.
- BÁRÁNY - LASZLOVSZKY - PAPP, Angol-magyar kapcsolatok = Bárány Attila, Laszlovszky József, Papp Zsuzsanna: Angol-magyar kapcsolatok a középkorban. Máriabesnyő, 2008.
- BÁRÁNY, La Hongrie et les Normands = Bárány Attila: Hongrie et les Normands de l'Italie du Sud à la fin du XIe et dans la première moitié du XIIe siècle, "M'en anei en Ongria". In: Relations franco-hongroises au Moyen Âge II. Szerk. Györkös Attila, Kiss Gergely. 25–72. Debrecen, 2017.
- BÁRÁNY, Magyarország, Bizánc és a Nyugat = Bárány Attila: Magyarország, Bizánc és a Nyugat. In: Európa és Magyarország Szent László korában. Szerk. Bárány Attila, Pósnán László. 193–224. Debrecen, 2017.
- BARTA - BÓNA - MAKKAI - KÖPECZI, Erdély rövid története = Barta Gábor, Bóna István, Makkai László, Köpeczi Béla: Erdély rövid története. Budapest, 1989.
- BARTONIEK, A magyar királyválasztási jog = Bartoniek Emma: A magyar királyválasztási jog a középkorban. In: Századok 70. (1936/9–10) 359–406.
- BARTONIEK, Királykoronázások = Bartoniek Emma: A Magyar királykoronázások története. Budapest, 1987².
- BARTONIEK, Trónöröklési jog = Bartoniek Emma: Az Árpádok trónöröklési joga. In: Századok 60. (1926/9–10) 785–841.
- BAUMGARTEN, Généalogies Rurikides = Nicolas Baumgarten: Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XIIIe siècle. Rome, 1927.
- BAYER, Spaltung der Christenheit = Axel Bayer: Spaltung der Christenheit: das sogenannte Morgenländische Schisma von 1054. Köln, 2004.
- BECHER, Dynastie = Matthias Becher: Dynastie, Thronfolge und Staatsverständnis im Frankenreich. In: Der Frühmittelalterliche Staat – europäische Perspektiven. Hg. Walter Pohl, Veronika Wieser. 183–199. Wien, 2009.
- BÉLI, Árpád-kori törvényeink = Béli Gábor: Árpád-kori törvényeink. In: Jura 6. (2000/1–2) 35–46.
- BENKŐ, Zalán vezér = Benkő Loránd: Mi a helyzet Zalán vezér neve és személye körül? In: Magyar Nyelv 91. (1995/4) 402–411.
- BERTÉNYI, Segédtudományok fejlődése = Bertényi Iván: A történeti segédtudományok fejlődése Magyarországon 1951–1991 között. In: Turul 66. (1993/4) 3–14.
- BERTÉNYI, Wertner Mór és az Árpádok = Bertényi Iván: Wertner Mór és az Árpádok családi története. In: Wertner Mór emlékkönyv. Szerk. Himmler György. 37–42. Párkány, 1999.

- BEUMANN, Historiographie = Helmut Beumann: Die Historiographie des Mittelalters als Quelle für die Ideengeschichte des Königtums. In: Historische Zeitschrift 180. (1955/1) 449–488.
- BEUMANN, Widukind = Helmut Beumann: Widukind von Korvei. Weimar, 1950.
- BIENIAK, Państwo Mieclawa = Janusz Bieniak: Państwo Mieclawa. Warszawa, 2011.
- BIJSTERVELD - SOUVEREYNS, De graven van Loon = Jan-Arnoud Bijsterveld, Geert Souvereyns: De graven van Loon. In: Limburg, het oude land van Loon 87. (2008) 111–152.
- BLACK, Diplomacy = Jeremy Black: A History of Diplomacy. London, 2010.
- BLÁHOVÁ, Freiheitsvorstellungen = Marie Bláhová: Die Freiheitsvorstellungen der böhmischen Intelligenz des frühen 12. Jahrhunderts. (Der Begriff „libertas“ bei Cosmas von Prag). In: Florentissima proles ecclesiae. Miscellanea hagiographica, historica et liturgica Reginaldo Grégoire O.S.B. XII lustra complenti oblata. Ed. Domenico Gobbi. Bibliotheca Civis 9. 31–39. Trento, 1996.
- BLÁHOVÁ, Offizielle Geschichtsschreibung = Marie Bláhová: Offizielle Geschichtsschreibung in den mittelalterlichen böhmischen Ländern. In: Die Geschichtsschreibung in Mitteleurop. Hg. Jaroslav Wenta. 21–40. Torun, 1999.
- BLÁHOVÁ, Spannungsverhältnis = Marie Bláhová: Böhmens Spannungsverhältnis zum Reich im Spiegel der böhmischen Historiographie der Přemyslidenzeit. In: Böhmen und seine Nachbarn in der Přemyslidenzeit. Hg. Ivan Hlaváček, Alexander Patschovsky. (Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte 74.) 341–384. Sigmaringen, 2011.
- BLASCHKE, Wettinen = Karlheinz Blaschke: Wettinen. In: LexMa 9. 50–52. Stuttgart, 2000.
- BLAZOVICH, A Tripartitum = Blazovich László: A Tripartitum és forrásai. In: Századok 141. (2007/4) 1011–1023.
- BLOCH, A feudális társadalom = Marc Bloch: A feudális társadalom. Budapest, 2002.
- BOBA, Szent András-Zoerard = Boba István: Szent András-Zoerard: lengyel volt-e vagy isztriai? In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 4 (1992) 5–11.
- BOGYAY, Gisela = Bogyay Tamás: Gisela, Kgn. v. Ungarn. In: LexMa 4. 1465–1466. Stuttgart, 2000.
- BOGYAY, Stephanus Rex = Bogyay Tamás: Stephanus Rex. Budapest, 1988.
- BOLLA, Jogilag egységes jobbágyság = Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon. Budapest, 1998.
- BOLLÓK, Még egyszer Thonuzobáról = Bollók János: Még egyszer Thonuzobáról. In: Századok 116. (1982) 1078–1090.

- BOLLÓK, Szent Imre = Bollók János: Szent Imre alakja középkori krónikáinkban. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Fügedi Erik. 61–75. Budapest, 1986.
- BÓNIS, Egyházi menedékjog = Bónis György: Első törvényeink sorsa és az egyházi menedékjog. In: *Regnum 3. (1938–1939)* Budapest, 1939.
- BÓNIS, Hűbériség és rendiség = Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Sajtó alá rendezte és az utószót írta Balogh Elemér. Budapest, 2003.
- BÓNIS, Középkori jogunk elemei = Bónis György: Középkori jogunk elemei. Római jog. Kánonjog. Szokásjog. Budapest, 1972.
- BORGOLTE, Sozialgeschichte = Michael Borgolte: Sozialgeschichte des Mittelalters: Eine Forschungsbilanz nach der deutschen Einheit. *Historische Zeitschrift*, Beiheft 22 Oldenbourg, 1996.
- BOSHOF, Bajor-magyar kapcsolatok = Egon Boshof: Bajor-magyar kapcsolatok Gizella királyné korában. In: *Gizella királyné (985k. – 1060)*. Szerk. Koszta László, Homonnai Sarolta. 37–42. Veszprém, 2000.
- BOSHOF, Das Reich und Ungarn = Egon Boshof: Das Reich und Ungarn in der Zeit der Salier. In: *Ostbairische Grenzmarken. Passauer Jahrbuch für Geschichte, Kunst und Volkskunde*. Hg. August Leidl. 178–194. Passau, 1986.
- BOSHOF, Die Salier = Egon Boshof: Die Salier. Stuttgart - Köln, 1995².
- BOSHOF, Königtum und Königsherrschaft = Boshof Egon: Königtum und Königsherrschaft im 10. und 11. Jahrhundert. *Enzyklopädie deutscher Geschichte*. 27. Oldenbourg 1997².
- BOUCHARD, Eleanor's Divorce = Constance Brittain Bouchard: Eleanor's Divorce from Louis VII: The Uses of Consanguinity. In: *Eleanor of Aquitaine. Lord and Lady*. Eds. Bonnie Wheeler, John Carmi Parsons. 223–235. New York, 2002.
- BRADÁCS, Gisela von Bayern = Bradács Gábor: Gisela von Bayern – Friedensstierin und „Apostelin“ Ungarns. In: *Konfliktbewältigung und Friedensstiftung im Mittelalter*. Hg. Roman Czaja, Eduard Mühle, Andrzej Radzimiński. 315–330. Toruń, 2012.
- BRADÁCS, Szent László a német és cseh történetírásban = Bradács Gábor: Szent László a német és cseh történetírásban. In: *Európa és Magyarország Szent László korában*. Szerk. Bárány Attila, Pósnán László. 118–145. Debrecen, 2017.
- BRETHOLZ, Geschichte Böhmens = Bertold Bretholz: Geschichte Böhmens und Mährens. Reichenberg, 1921–1924.
- BRUNDAGE, Law, Sex and Christian Society = James A. Brundage: Law, Sex and Christian Society in Medieval Europe. London - Chicago, 1987.
- BUDAK, Prva stoljeća Hrvatske = Neven Budak: Prva stoljeća Hrvatske, Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb, 1994.

- BULÍN, Polský stát Měška I. a Čechy = Hynek Bulín: Polský stát Měška I. a Čechy: Příspěvek k dějinám vztahů česko-polských v druhé polovině 10. století. In: Slovanské historické studie 4. (1961) 87–162.
- BUZÁS, Középkori udvarház = Buzás Gergely: Középkori udvarház Abasáron. In: Örökségünk védelme és jövője 2. Studia Agriensia 33. Szerk. H. Szilasi Ágota. 10–19. Eger, 2016.
- CARPENTER, The Struggle for Mastery = David Carpenter: The Struggle for Mastery. London, 2003.
- CHALANDON, Domination normande = Ferdinand Chalandon: Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile. I–II. Paris, 1907.
- Cicero válogatott művei = Cicero válogatott művei. Budapest, 1987.
- CLASSEN, Verdun und Coulaines = Peter Classen: Die Verträge von Verdun und von Coulaines 843 als politische Grundlagen des westfränkischen Reiches. In: Historische Zeitschrift 196. (1963) 1–35.
- CORNIDES, Regum Hungariae = Cornides Daniel: Regum Hungariae qui seculo XI. regnare. Posonii et Cassoviae, 1778.
- COSMAS, Chronicle = Cosmas of Prague: The Chronicle of the Czechs. Medieval Texts in Translation. Ed. Lisa Wolverton. Washington, D.C., 2009.
- CROMER, De origine rebus = Martin Cromer: De origine rebus gestis Polonorum chronicon. Bazel, 1555.
- CSÁKÓ, Kancellária és történetírás = Csákó Judit: Kancellária és történetírás a 14. századi Magyarországon. Kutatástörténeti áttekintés. In: Történelmi Szemle 59. (2017/1) 77–101.
- CSÁKÓ, Kegyes királyné = Csákó Judit: Kegyes királyné vagy rosszakarat mérgével teli vipera? Megjegyzések Bajorországi Gizella krónikáirodalombeli portréjához. In: Századok 152. (2018/3) 543–590.
- CSÁKÓ, Néhány megjegyzés = Csákó Judit: Néhány megjegyzés Albericus Trium Fontium krónikájának magyar adataihoz. In: Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András. 515–526. Budapest, 2012.
- CSÁKÓ, Szent László uralkodása = Csákó Judit: Szent László uralkodása a nyugati elbeszélő hagyományban. In: Európa és Magyarország Szent László korában. Szerk. Bárány Attila, Pósn László. 71–117. Debrecen, 2017.
- CSÓKA, A latin nyelvű történeti irodalom = Csóka J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Irodalomtörténeti Könyvtár. 20. Budapest, 1967.

- CZEGLÉDY, Géza nevünk eredete = Czeglédy Károly: Géza nevünk eredete. In: Magyar Nyelv 52. (1956) 325–333.
- DALEWSKI, Aggression and Agreement = Zbigniew Dalewski: Political Culture of Central Europe in the High Middle Ages: Aggression and Agreement. In: Political Culture in Central Europe (10th–20th Century). Part I. Middle Ages and Early Modern Era. Ed. Halina Manikowska, Jaroslav Pánek. 65–85. Prague, 2005.
- DALEWSKI, Dynastic Identity = Zbigniew Dalewski: Patterns of Dynastic Identity in the Early Middle Ages. In: Acta Poloniae Historica 107. (2013) 5–43.
- DALEWSKI, Koronacja = Zbigniew Dalewski: Koronacja Mieszka II. In: Historia narrat. Studia mediewistyczne ofiarowane Jackowi Banaszkiewiczowi. Ed. Andrzej Pleszczyński, Johanna Sobiesiak, Tomaszak Michał. 111–128. Lublin, 2012.
- DALEWSKI, Ritual and Politics = Zbigniew Dalewski: Ritual and Politics. Writing the History of a Dynamic Conflict in Medieval Poland. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. 3. Leiden - Boston, 2008.
- D'AVRAY, Medieval marriage = David D'Avray: Medieval Marriage. Symbolism and Society. Oxford, 2005.
- DE CEVINS, Koldulórendi konfraternitások = De Cevins, Marie-Madeleine: Koldulórendi konfraternitások a középkori Magyarországon (1270 k. – 1530 k.). Thesaurus Historiae Ecclesasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 6. Pécs, 2015.
- DEÉR, A magyar törzsszövetség = Deér József: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Budapest, 1928.
- DEÉR, Aachen = Deér József: Aachen und die Herrschersitze der Arpaden. In: Byzanz und das abenländische Herrschertum. Ausgewählte Aufsätze von Josef Deér. Hg. Peter Classen. 372–423. Sigmaringen, 1977.
- DEÉR, Magyar-horvát államközösség = Deér József: A magyar-horvát államközösség kezdetei. Budapest, 1931.
- DEÉR, Pogány magyarság = Deér József: Pogány magyarság, kersztény magyarság. Budapest, 1938.
- DEUTINGER, Königswahl und Herzogserhebung = Roman Deutinger: Königswahl und Herzogserhebung Arnulfs von Bayern. Das Zeugnis der älteren Salzburger Annalen zum Jahr 920. In: DA 58. (2002) 17–68.
- DEUTSCH, Konsensehe = Christina Deutsch: Konsensehe oder Zwangsheirat? Zur mittelalterlichen Rechtsauffassung „consensus facit matrimonium”. In: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 53. (2005/8) 677–690.
- DÖLGER, Familie = Franz Dölger: Die "Familie der Könige" im Mittelalter. In: Historisches Jahrbuch. 60. Hg. Johannes Spörl. 397–420. Bad Feilnbach, 1988².

- DOMANOVSKY, A Budai Krónika = Domanovszky Sándor: A Budai Krónika. In: Századok 36. (1902) 615–630., 729–752., 810–831.
- DOMANOVSKY, Trónöröklési jog = Domanovszky Sándor: Az Árpádok trónöröklési jogához. In: Századok LXIII. (1929) 37–52.
- DONAHUE, Law, Marriage, and Society = Charles Donahue: Law, Marriage, and Society in the Later Middle Ages. Cambridge, 2007.
- DONAHUE, Policy = Charles Donahue: The Policy of Alexander the Third's Consent Theory of Marriage. In: Proceedings of the Fourth International Congress of Medieval Canon Law. 5. Ed. Stephan Kuttner. 251–281. Vatican City, 1976.
- DÖRY, Szent István családi története = Döry Ferenc: Szent István családi története In: SZIE II. Szerk. Serédi Jusstinián. 555–583. Budapest, 1938.
- DOWIAT, Bela I węgierski = Jerzy Dowiat: Bela I węgierski w Polsce (1031/32 – 1048). In: Przegląd Historyczny 56. (1965) 1–23.
- DOWIAT, W sprawie „Uwag krytycznych” = Jerzy Dowiat: W sprawie „Uwag krytycznych” Władysława Dziewulskiego. In: Przegląd Historyczny 57. (1966/3) 447–452.
- DRAGAN, Koronacja = Marcin Dragan: Koronacja Bolesława Chrobrego. Lublin, 1925.
- DRELICHARZ, Annalistyka = Wojciech Drelicharz: Annalistyka małopolska XIII–XV. wieku. Kierunki rozwoju wielkich roczników kompilowanych. RAU. 99. Kraków, 2003.
- DRONKE, Thierry von Chartres = Peter Dronke: Thierry von Chartres. In: A History of Twelfth-Century Western Philosophy. Ed. Peter Dronke. 358–385. Cambridge, 1988.
- DU CANGE, Glossarium = Charles Du Fresne. Sieur Du Cange: Glossarium mediae et infimae latinitatis. I–VII. 1883–1887.
- DUBY - LE GOFF, Famille et parenté = Famille et parenté dans l'Occident médiéval. Actes du colloque de Paris (6–8 juin 1974). Publications de l'École française de Rome. Ed. Georges Duby, Jaques Le Goff. Rome, 1974.
- DUBY, Structures familiales = Georges Duby: Structures familiales dans le moyen âge occidental. XIIIe Congrès international des Sciences historiques. Moskva, 1970.
- DWORZACZEK, Genealogia = Włodzimierz Dworzaczek: Genealogia. Warszawa, 1959.
- DZIEWULSKI, Odpowiedź na replikę = Władysław Dziewulski: Odpowiedź na replikę Jerzego Dowiat. In: Przegląd Historyczny 58. (1967/2) 372–377.
- DZIEWULSKI, W sprawie pobytu Beli I. = Władysław Dziewulski: W sprawie pobytu Beli I węgierskiego w Polsce: (uwagi krytyczne) In: Przegląd Historyczny 57. (1966/2) 270–276.

- EBERL, Die Grafen von Berg = Immo Eberl: Die Grafen von Berg, ihr Herrschaftsbereich und dessen adelige Familien. In: Ulm und Oberschwaben. Mitteilungen des (Historischen) Vereins für Kunst und Altertum in Ulm und Oberschwaben. 44. (1982) 29–171.
- ECKHART, Jogtörténet = Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 1946.
- EICKELS, Homagium and Amicitia = Kalus Van Eickels: Homagium and Amicitia: Rituals of Peace and Their Significance in the Anglo-French Negotiations of the Twelfth Century. In: Francia. 1. (Forschungen zur Westeuropäischen Geschichte 24.) 133–140. Sigmaringen, 1998.
- ENGEL, Anjouk = Engel Pál: Anjouk. In: KMTL. 46–49. Budapest, 1994.
- ENGEL, Piastok = Engel Pál: Piastok. In: KMTL. 547–549. Budapest, 1994.
- ENGEL, Přemyslek = Engel Pál: Přemyslek. In: KMTL. 560–561. Budapest, 1994.
- ENGEL, Temetkezések = Engel Pál: Temetkezések a középkori székesfehérvári bazilikában. Századok 121. (1987/4) 613–637.
- ENGELS, Theophanu = Odilo Engels: Theophanu. In: LexMa 8. 664. Stuttgart, 2000.
- EPP, Amicitia = Verena Epp: Amicitia. Zur Geschichte personaler, sozialer, politischer und geistlicher Beziehungen im frühen Mittelalter. Monographien zur Geschichte des Mittelalters. Stuttgart, 1999.
- EPP, Rituale = Verena Epp: Rituale frühmittelalterlicher amicitia. In: Formen und Funktionen öffentlicher Kommunikation im Mittelalter. Hg. Gerd Althoff. 11–24. Stuttgart, 2001.
- EPERLEIN, Nagy Károly = Sigfried Epperlein: Nagy Károly. Budapest, 1982.
- ERDÉLYI, Árpádkor = Erdélyi László: Árpádkor. A magyar állam, társadalom, művelődés legrégebbi története 1301-ig. Budapest, 1922.
- ERDÉLYI, Krónikáink = Erdélyi László: Krónikáink atyja Kézai. Szeged, 1933.
- ERDÉLYI, Szent Imre és kora = Erdélyi László: Szent Imre és kora. Budapest, 1930.
- ERDŐ, A házasság kánonjogi arculata = Erdő Péter: A házasság kánonjogi arculata a történelemben. In: Uő.: Egyházjog a középkori Magyarországon. 220–238. Budapest, 2001.
- ÉRSZEGI, Az Aranbulla = Érszegi Géza: Az Aranbulla. In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv. Szerk. Farkas Gábor, Makkay László. (Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez 6.) 5–26. Székesfehérvár, 1972.
- ÉRSZEGI, Pannonhalmi oklevél = Érszegi Géza: Szent István pannonhalmi oklevele (Oklevéltani-filológiai kommentár). In: Mons Sacer 996–1996. Szerk. Takács Imre. 47–89. Pannonhalma, 1996.

- FARKAS, A basileus unokahúga = Farkas Csaba: A basileus unokahúga. In: Fons 23. (2016/1) 87–118.
- FARKAS, Magyar kövevek Szicíliában = Farkas Csaba: Magyar kövevek Szicíliában. Könyves Kálmán szicíliai házassága és Roger gróf dinasztikus politikája. In: Magister Historiae II. Válogatott tanulmányok a 2014-ben és 2015-ben megrendezett középkorral foglalkozó, mesterszakos hallgatói konferenciák előadásaiból. Szerk. Farkas Csaba, Lados Tamás, Ribí András, Uhrin Dorottya. Budapest, 2016.
- FEHÉRTÓI, Csanád apja Doboka = Fehértói Katalin: Csanád apja Doboka (a Gesta Hungarorum egy vitatott kérdése). In: Magyar Nyelv 97. (2001/1) 15–28.
- FEJÉRPATAKY, Oklevelek = Fejérpataky László: Okelevelek II. István korából. In: Értekezések a történeti tudomány köréből. XVI. 153–195. 1895.
- FENSKE, Magnus Billung = Lutz Fenske: Magnus Billung. In: Neue Deutsche Biographie 15. 666. Berlin, 1987.
- FICHTENAU, Abt Richbod = Heinrich Fichtenau: Abt Richbod und die Annales Laureshamenses. In: Beiträge zur Geschichte des Klosters Lorsch. 277–309. Lorsch, 1978.
- FICHTENAU, Lebensordnungen = Heinrich Fichtenau: Lebensordnungen des 10. Jahrhunderts. München, 1992.
- FINE, Early Medieval Balkans = John V. A. Fine: The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century. Michigan, 2000.
- FINE, When Ethnicity = John V. A. Fine: When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans. Michigan, 2010.
- FODOR, Szent István legendák = J. Fodor Adrienne: Szent István legendák a középkori magyar breviáriumokban. In: Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok (Studia Theologica Budapestinensia 10.). Szerk. Török, József. 141–170. Budapest, 1994.
- FONT, A Kijevi Rusz és a Magyar Királyság = Font Márta: A Kijevi Rusz és a Magyar Királyság a 11. században és a 12. század elején (Szent Istvántól Kálmánig). In: Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Szerk. Balogh László, Kovács Szilvia. 307–315. Budapest, 2015.
- FONT, A Kijevi Rusz és nyugati szomszédai = Font Márta: A Kijevi Rusz és nyugati szomszédai. In: Európa és Magyarország Szent László korában. Szerk. Bárány Attila, Pósn László. 159–176. Debrecen, 2017.
- FONT, A középkori Magyar Királyság = Font Márta: A középkori Magyar Királyság. Az Árpád-házi királyok kora (970–1301). In: Magyarország története. Szerk. Bálint Csanád, Font Márta, Katus László, Kubinyi András, Pálffy Géza, Romsics Ignác. 40–169. Budapest, 2007.

- FONT, A Poveszty vremennih let = Font Márta: A Poveszty vremennih let mint történeti forrás. In: *A Kijevi Rusz első krónikája*. Szerk. Balogh László - Kovács Szilvia. Ford. Ferincz István. *Magyar Őstörténeti Könyvtár* 30. 249–278.
- FONT, Államalapítás 970–1038 = Font Márta: Államalapítás 970–1038. Magyarország története 2. Budapest, 2009.
- FONT, Dinasztia = Font Márta: Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén (900–1453). Pécs, 2009.
- FONT, Dinasztikus hagyományok = Font Márta: Dinasztikus hagyományok és a hatalom legitimációja. Adalékok a közép-európai dinasztiák 11–12. századi történetéhez. In: *Dinasztikus érdekek nyomában*. Szerk. Bellus Ibolya. 15–32. Pécs, 2018.
- FONT, Hoftag = Font Márta: Ein Hoftag als Spiegel der regionalen Verhältnisse: Merseburg 1013 (Heinrich II. – Stephan I. – Bolesław I.). In: *Specimina nova pars prima sectio mediaevalis*. Szerk. Kiss Gergely, Barabás Gábor. (Dissertationes historicae collectae per Cathedram Historiae Medii Aevi Modernorumque Temporum Universitatis Quinqueecclesiensis 9.) 11–33. Pécs, 2017.
- FONT, I. András és Bölcs Jaroszláv = Font Márta: I. András és Bölcs Jaroszláv. In: *Világtörténet* 37. (2015/4) 607–624.
- FONT, Így élt Könyves Kálmán = Font Márta: Így élt Könyves Kálmán. Budapest, 1993.
- FONT, Keresztény krónikások = Font Márta: Keresztény krónikások - pogány hagyomány. A szemléletbeli ellentmondás feloldásának típusai a középkori történetírásban közép-európai kitekintéssel. In: *Memoria Rerum – Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*. 179–196. Eger, 2008.
- FONT, Koloman the Learned = Font Márta: Koloman the Learned, King of Hungary. *Szegedi Középkorász Műhely*. Szeged, 2001.
- FONT, Könyves Kálmán = Font Márta: Könyves Kálmán. Sorsfordítók a magyar történelemben 6. Budapest, 2018.
- FONT, Könyves Kálmán kora = Font Márta: Könyves Kálmán és kora. IPF Monográfia. Szekszárd, 1999.
- FONT, Korona és/vagy kard = Font Márta: Korona és/vagy kard. Az uralkodáshoz való jog elismer(tet)ése Közép- és Kelet-Európában. In: *Ezredforduló - századforduló - hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. 15–46. Piliscsaba, 2001.
- FONT, Magyarok a Kijevi Évkönyvben = Font Márta: Magyarok a Kijevi Évkönyvben. *Szegedi Középkortörténeti Könyvtár*. 11. Szeged, 1996.
- FONT, Nagyhatalmak = Font Márta: A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században. Budapest, 2005.

- FONT, Névadási gyakorlat = Font Márta: A Rusz fejedelmeinek névadási gyakorlata mint történeti forrás. In: Dinasztikus érdekek nyomában. Szerk. Bellus Ibolya. 31–42. Pécs, 2018.
- FONT, Oroszország, Ukrajna, Rusz = Font Márta: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Budapest, 1998.
- FONT, Rurikida fejedelmek = Font Márta: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 21. Szeged, 2005.
- FORSTER, Gizella királynénk sírja = Forster Gyula: Gizella királynénk sírja. In: Századok 46. (1912) 792–803.
- FRAKNÓI, Szentszék = Fraknói Vilmos: Magyarország és a római Szentszék. Budapest, 1901.
- FRIED, Der Heilige Adalbert = Johannes Fried: Der Heilige Adalbert und Gnesen. In: Archiv für Mittelrheinische Kirchengeschichte 50. (1998) 41–70.
- FRIED, Gallus Anonymus = Johannes Fried: Kam der Gallus Anonymus aus Bamberg? In: Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 65. (2009) 497–545.
- FRIED, Gnesen - Aachen - Rom = Johannes Fried: Gnesen - Aachen - Rom. Otto III. und der Kult des hl. Adalbert. Beobachtungen zum älteren Adalbertsleben. In: Polen und Deutschland vor 1000 Jahren: Die Berliner Tagung über den "Akt von Gnesen" Hg. Michael Borgolte. 235–280. Berlin, 2002.
- FRIED, Karl der Grosse = Johannes Fried: Karl der Grosse. München, 2014.
- FRIED, Otto III. und Boleslaw Chrobry = Johannes Fried: Otto III. und Boleslaw Chrobry. Das Widmungsbild des Aachener Evangeliars, der "Akt von Gnesen" und das frühe polnische und ungarische Königtum. Eine Bildanalyse und ihre historischen Folgen. Stuttgart, 1989.
- FRITZE, Corona regni Bohemiae = Wolfgang Fritze: Corona regni Bohemiae. Die Entstehung des böhmischen Königtums im 12. Jahrhundert im Widerspiel von Kaiser, Fürst und Adel. In: Frühzeit zwischen Ostsee und Donau. Hg. Ludolf Kuchenbuch, Winfried Schich. (Berliner Historische Studien 6. Germania Slavica III.) 209–226. Berlin, 1982.
- FRITZE, Schwurfreundschaft = Wolfgang Fritze: Die Fränkische Schwurfreundschaft der Merowingerzeit. Ihr Wesen und ihre politische Funktion. In: Zeitschrift für Savigny-Stiftung. Germanistische Abteilung 71. (1954) 74–125.
- G. A., Portugál uralkodók magyar ősei = G. A.: Portugál uralkodók magyar ősei. In: Turul (1906/3) 135–139.
- GARNIER, Amicus amicis = Claudia Garnier: Amicus amicis – inimicus inimicis. Politische Freundschaft und fürstliche Netzwerke im 13. Jh. Monographien zur Geschichte des Mittelalters. 46. Stuttgart, 2000.
- GARNIER, Bitte = Claudia Garnier: Die Kultur der Bitte. Darmstadt, 2008.

- GATTERER, Genealogie = Johann Christoph Gatterer: Abriß der Genealogie. Göttingen, 1788.
- GAUTIER, L'obituaire Pantokrator = Paul Gautier: L'obituaire du typikon du Pantokrator. In: Revue des études byzantines 27. (1969/1) 235–262.
- GERICS - LADÁNYI, Gesta és legenda a krónikában = Gerics József, Ladányi Erzsébet: Gesta és legenda a krónikában: geta Ladislai regis. In: Magyar Könyvszemle 112. (1996/3) 273–282.
- GERICS, A Hartvik-legenda = Gerics József: A Hartvik-legenda mintáiról és forrásairól. In: Magyar Könyvszemle 97. (1981/3) 175–188.
- GERICS, A Tátony nemzetségről = Gerics József: A Tátony nemzetségről. Adalékok egy krónikahely értelmezéséhez. In: Történelmi Szemle 9. (1966/1) 1–23.
- GERICS, Az 1040-es évek = Gerics József: Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája I–II. In: Magyar Könyvszemle XCVIII. (1982) 186–197. és 299–312.
- GERICS, Geszta-szerkesztéseink = Gerics József: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat 22.). Budapest, 1961.
- GERICS, Judicium Dei = Gerics József: Judicium Dei a magyar állam XI. századi külkapcsolataiban. A Szent László-kori politikai és jogi ideológiai történetéhez. In: Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez. Szerk. Mezey László. 111–134. Budapest, 1980.
- GERICS, Két jog = Gerics József: Az államszuverenitás védelme és a „két jog” alkalmazásának szempontjai XII—XIII. századi krónikáinkban. In: Történelmi Szemle 18. (1975/2) 353–372.
- GERICS, Királykoronázás = Gerics József: A magyarországi királykoronázás szertartásáról az 1050-es években. In: Uő: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. (METEM Könyvek 9.) 144–164. Budapest, 1995.
- GERICS, Koronafogalom = Gerics József: Kálmán-kori krónikáink és legendáink koronafogalmához. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv: Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Budapest, 1984.
- GERICS, Krónikáink = Gerics József: Krónikáink néhány genealógiai vonatkozásáról. In: Irodalomtörténeti Közlemények 71. (1967/5–6) 583–598.
- GERICS, Krónikáink és a Szent László-legenda = Gerics József: Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatai. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. Horváth János, Székely György. 113–136. Budapest, 1974.

- GERICS, Krónikáink szerepe = Gerics József: Krónikáink szerepe a középkori jogéletben: a váci egyházalapítás krónikás hagyományának kritikájához. In: Levéltári Közlemények 33. (1962/1) 3–14.
- GERICS, Politikai és jogi gondolkodás = Gerics József: Politikai és jogi gondolkodás Magyarországon VII. Gergely korában. In: Uő: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. (METEM Könyvek 9.) 144–164. Budapest, 1995.
- GERICS, Politikai viták = Gerics József: Politikai viták hatása a magyar nép kereszténységre térítésének korai hagyományára. In: A magyar hivatali írásbeliség fejlődése, 1181–1981. I. Szerk. Kállay István 80–90. Budapest, 1984.
- GERICS, Pseudo-Isidorus-gyűjtemény = Gerics József: Pseudo-Isidorus-gyűjtemény szövegei és a 11. század első felének magyarországi társadalmi ideológiája (Válasz Kristó Gyulának). In: Magyar Könyvszemle CI. (1985) 159–170.
- GERICS, Társadalmi ideológia = Gerics József: A magyarországi társadalmi ideológia forrásai Szent István halála után. In: Uő: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. (METEM Könyvek 9.) 88–114. Budapest, 1995.
- GIEYSZTOR, A nő a 10–13. századi civilizációkban = Alexander Gieysztor: A nő a 10–13. századi civilizációkban. A nő Kelet-Európában. In: Világtörténet (1982/1) 40–54.
- GLOCKER, Die Verwandten der Ottonen = Winfrid Glocker: Die Verwandten der Ottonen und ihre Bedeutung in der Politik. Studien zur Familienpolitik und zur Genealogie des sächsischen Kaiserhauses. Dissertationen zur mittelalterlichen Geschichte 5. Köln - Wien, 1989.
- GOETTING, Gandersheim = Hans Goetting: Gandersheim. In: LexMa 4. 1102–1103. Stuttgart, 2000.
- GOETZ, Famile = Hans-Werner Goetz: Familie. In: LexMa 4. 4. 256–282. Stuttgart, 2000.
- GOETZ, Leben im Mittelalter = Hans-Werner Goetz: Leben im Mittelalter. Vom 7. bis zum 13. Jahrhundert. München, 2002.
- GOETZ, Mediävistik = Hans-Werner Goetz: Moderne Mediävistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung. Darmstadt, 1999.
- GOLDSTEIN, Hrvatski rani srednji vijek = Ivo Goldstein: Hrvatski rani srednji vijek. Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta. Zagreb, 1995.
- GRABMAYER, Date, et dabitur vobis = Johannes Grabmayer: Date, et dabitur vobis. Zur Gründung des Stiftes St. Paul in Kärnten. In: Schatzhaus Kärnten. Landesausstellung St. Paul 1991. 900 Jahre Benediktinerstift. II. Hg. Johannes Grabmayer, Günther Hödl, Hartwig Pucker. 69–82. Klagenfurt, 1991.
- GRAUS, Germanische Treue = František Graus: Über die sogenannte germanische Treue. In: Historica 1. (1959) 71–121.

- GRAUS, *Necrologium Bohemicum* = František Graus: *Necrologium Bohemicum – Martyrologium Pragense*. In: *Necrologium Bohemicum – Martyrologium Pragense* 15. (1967) 789–810.
- GRODECKI, *Dzieje* = Roman Grodecki: *Dzieje Polski średniowiecznej I*. Kraków, 1995².
- GRODECKI, Zbigniew = Roman Grodecki: Zbigniew, książę polski. In: *Studia staropolska. Księga ku czci Aleksandra Brucknera*. 71–101. Kraków, 1928.
- GRUNDMANN, *Geschichtsschreibung* = Herbert Grundmann: *Geschichtsschreibung im Mittelalter Gattungen, Epochen, Eigenart*. Göttingen, 1978³.
- GRZESIK, Adelhaid = Ryszard Grzesik: Adelhaid, az állítólagos lengyel hercegő a magyar trónon. In: *Aetas* 10. (1995/3) 114–126.
- GRZESIK, *Kronika węgiersko - polska* = Ryszard Grzesik: *Kronika węgiersko - polska. Z dziejów polsko - węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu*. Poznań, 1999.
- GRZESIK, *Polska Piastów i Węgry Arpadów* = Ryszard Grzesik: *Polska Piastów i Węgry Arpadów we wzajemnej opinii (do 1320 roku)*. Warszawa, 2003.
- GULLINO, Orseolo, Orso = Giuseppe Gullino: Orseolo, Orso. In: DBI. 79. URL: [http://www.treccani.it/enciclopedia/orso-orseolo_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/orso-orseolo_(Dizionario-Biografico)) Roma, 2013. (letöltés ideje: 2018. 09. 04.)
- GULLINO, Orseolo, Ottone = Giuseppe Gullino: Orseolo, Ottone. In: DBI 79. URL: [http://www.treccani.it/enciclopedia/ottone-orseolo_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/ottone-orseolo_(Dizionario-Biografico)) Roma, 2013. (letöltés ideje: 2018. 09. 04.)
- GULLINO, Orseolo, Pietro II = Giuseppe Gullino: Orseolo, Pietro II. In: DBI. 79. 588–590. URL: [http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-ii-orseolo_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-ii-orseolo_(Dizionario-Biografico)) Roma, 2013. (letöltés ideje: 2018. 09. 04.)
- GUOTH, Eszmény és valóság = Guoth Kálmán: Eszmény és valóság Árpád-kori királylegendáinkban. In: *Erdélyi Tudományos Füzetek* 187. (1944/3–4) 3–46.
- GUTHEIL, *Az Árpád-kori Veszprém* = Gutheil Jenő: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1979.
- GYÓNI, Magyar–bizánci házassági kapcsolatok = Gyóni Mátyás: A legkorábbi magyar–bizánci házassági kapcsolatok kérdéséhez. In: *Századok* 8. (1947) 212–219.
- GYÖRFFY, A "lovagszent" = Györffy György: A "lovagszent" uralkodása (1077–1095). In: *Történelmi Szemle* 20. (1977) 533–564.
- GYÖRFFY, Egy krónikahely magyarázatához = Györffy György: Egy krónikahely magyarázatához. In: *Történelmi Szemle* 9. (1966/1966/1) 25–35.
- GYÖRFFY, István király = Györffy György: *István király és műve*. Budapest, 2000³.

- GYÖRFFY, Krónikáink = Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések - új válaszok. Budapest, 1993.
- GYÖRFFY, Nemzetség = Györffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. In: Századok 92. (1958) 12–87 és 565–615.
- GYÖRFFY, Török női méltóságnév = Györffy György: Török női méltóságnév a magyar kútfőkben. In: Magyar Nyelv 49. (1953)
- H. TÓTH, Adalékok = H. Tóth Imre: Adalékok a korai magyar-szláv egyházi és kulturális kapcsolatok kérdéséhez. In: Fejezetek a régebbi magyar történelemből. I. Szerk. Makk Ferenc. 55–72. Budapest, 1981.
- HAARLÄNDER, Wolfgang = Stephanie Haarländer: Wolfgang. In: LexMa 9. 306–308. Stuttgart, 2000.
- HAHN, BLAGOTA CONIUNX und EMMA REGINA = Wolfgang Hahn: BLAGOTA CONIUNX und EMMA REGINA – einige Randbemerkungen zu den ältesten böhmischen Herzogsmünzen. In: Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte 28–29. (1978–1979) 65–80.
- HALECKI, Borderlands = Oskar Halecki: Borderlands of Western Civilization A History of East Central Europe. Ed. Andrew L. Simon. Safety Harbor, FL., 2000².
- HALMÁGYI, Beleknegini = Halmágyi Miklós: Beleknegini - Sarolt és társnői. Nőalakok Merseburgi Thietmar krónikájában. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historica 132. (2011) 21–36.
- HAMZA, Szent István törvényei = Hamza Gábor: Szent István törvényei és Európa. In: Szent István és Európa. Szerk. Hamza Gábor. 13–21. Budapest, 2001.
- Handwörterbuch der griechischen Sprache = Handwörterbuch der griechischen Sprache. Hg. Wilhelm Pape. Braunschweig, 1914.
- HANNIG, Consensus fidelium = Jürgen Hannig: Consensus fidelium: Frühfeudale Interpretationen des Verhältnisses von Königtum und Adel am Beispiel des Frankenreiches. Monographien zur Geschichte des Mittelalters. 27. Stuttgart, 1982.
- HEATHER, Foedera and foederati = Peter J. Heather: Foedera and foederati of the fourth century. In: From Roman Provinces to Medieval Kingdoms. Ed. Thomas F. X. Noble. 242–256. London - New York, 2006.
- HECHBERGER, Nemesség = Werner Hechberger: Nemesség és hatalom. In: Aetas 22. (2007/3) 5–23.
- HEERS, Le clan familial = Jaques Heers: Le clan familial au moyen âge. Paris, 1974.
- HELBIG, Groitzsch, Wiprecht Graf von = Herbert Helbig: Groitzsch, Wiprecht Graf von. In: Neue Deutsche Biographie. 7. 121–122. Berlin, 1966.

- HERLIHY, Family = David Herlihy: Family. In: Portraits of Medieval and Renaissance Living. Essays in Memory of David Herlihy. Ed. Samuel Kline Cohn, Steven A Epstein. 7–28. Ann Arbor, Michigan, 1996.
- HERTEL, Imiennictwo = Jacek Hertel: Imiennictwo dynastii piastowskiej we wcześniejszym średniowieczu. Toruń, 1980.
- HILSCH, Emma Regina = Peter Hilsch: Zur Rolle von Herrscherinnen: Emma Regina in Frankreich und in Böhmen. In: Westmitteleuropa, Ostmitteleuropa. Vergleiche und Beziehungen. Festschrift für Ferdinand Seibt zum 65. Geburtstag. Hg. Winfried Eberhard, Hans Lemberg, Heinz-Dieter Heimann, Robert R. Luft. (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 70.) 81–90. München, 1992.
- HLAWITSCHKA, Abstammung Richwaras = Eduard Hlawitschka: Zur Abstammung Richwaras, der Gemahlin Herzog Bertholds I. von Zähringen. In: Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins 154. (2006) 1–20.
- HLAWITSCHKA, Herkunft = Eduard Hlawitschka: Zur Herkunft und zu den Seitenverwandten des Gegenkönigs Rudolf von Rheinfelden – Genealogische und politisch-historische Untersuchungen. In: Die Salier und das Reich. I. Hg. Stefan Weinfurter. 175–220. Sigmaringen, 1991.
- HLAWITSCHKA, Herzogin Hemma = Eduard Hlawitschka: Herzogin Hemma von Böhmen - war sie eine burgundische oder eine englische Königstochter oder identisch mit Königin Hemma von Frankreich? In: Vorträge und Abhandlungen aus geisteswissenschaftlichen Bereichen. Hg. Friedrich Prinz. 67–98. Düsseldorf, 1996.
- HLAWITSCHKA, Merkst du nicht = Eduard Hlawitschka: «Merkst du nicht, dass Dir das vierte Rad am Wagen fehlt?» Zur Thronkandidatur Ekkehards von Meißen (1002) nach Thietmar, Chronicon IV. c. 51. In: Geschichtsschreibung und geistiges Leben im Mittelalter. Festschrift für Heinz Löwe zum 65. Geburtstag. Hg. Hubert Mordek, Karl Hauck. 281–311. Köln, 1978.
- HLAWITSCHKA, Thronkandidaturen = Eduard Hlawitschka: Die Thronkandidaturen von 1002 und 1024. Gründeten sie im Verwandtenanspruch oder in Vorstellungen von freier Wahl? In: Reich und Kirche vor dem Investiturenstreit. Vorträge beim wissenschaftlichen Kolloquium aus Anlaß des achtzigsten Geburtstags von Gerd Tellenbach. Hg. Karl Schmid. 49–64. Sigmaringen, 1985.
- HOENSCH, Geschichte Böhmens = Jörg K. Hoensch: Geschichte Böhmens. Von der slavischen Landnahme bis zur Gegenwart. München, 1997.
- HOENSCH, Geschichte Polens = Jörg K. Hoensch: Geschichte Polens. Stuttgart, 1998.
- HOFFMANN, Vita Adalberti = Jürgen Hoffmann: Vita Adalberti. Frühere Textüberlieferungen der Lebensgeschichte Adalberts von Prag. Europäische Schriften der Adalbert-Stiftung-Krefehl. 2. Essen, 2005.

- HOLZFURTNER, Ebersberg, Dießen, Scheyern = Ludwig Holzfurtner: Ebersberg, Dießen, Scheyern. Zur Entwicklung der oberbayerischen Grafschaft in der Salierzeit Holzfurtner. In: Die Salier und das Reich. I. Hg. Stefan Weinfurter. 549–577. Sigmaringen, 1992.
- HOLZMANN, Maximilla regina = Walther Holtzmann: Maximilla regina, soror Rogerii regis. In: Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 19. (1963) 149–167.
- HÓMAN - SZEKFÜ, Magyar Történet = Hóman Bálint - Szekfű, Gyula: Magyar Történet. Budapest, 1935.
- HÓMAN, Forráskutatás = Hóman Bálint: A forráskutatás és a forráskritika története Magyarországon. Budapest, 1925.
- HÓMAN, Gesta Ungarorum = Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és a XII–XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925.
- HÓMAN, Pénztörténet = Hóman Bálint: Magyar pénztörténet. Budapest, 1916.
- HÓMAN, Szent István = Hóman Bálint: Szent István. Budapest, 1938.
- HÓMAN, Történetírás = Hóman Bálint: Történetírás és forráskritika. Budapest, 1938.
- HOMZA, Mulieres suadentes = Martin Homza: Mulieres suadentes – Persuasive women. Female Royal Saints in Medieval East Central an Eastern Europe. East Central an Eastern Europe in the Middle Ages 450–1450. 42. Leiden - Boston, 2017.
- HORVÁTH, Árpád-kori latin = Ifj. Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Budapest, 1954.
- HORVÁTH, Székesfehérvár = Ifj. Horváth János: Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az írásos források alapján. In: Székesfehérvár évszázadai 1. Az államalapítás kora. Szerk. Kralovánszky Alán. 101–116. Székesfehérvár, 1967.
- HOUBEN, Roger II. = Hubert Houben: Roger II of Sicily: A Ruler Between East and West. Cambridge Medieval Textbooks. Cambridge, 2002.
- JÁKLI, Szent Wolfgang = Jákli István: Szent Wolfgang, regensburgi püspök (†994), Gizeella nevelője. In: Gizella királyné (985k. – 1060). Szerk. Koszta László, Homonnai Sarolta. 23–27. Veszprém, 2000.
- JAKSCH, Lebensgeschichte Sophias = August Von Jaksch: Zur Lebensgeschichte Sophias, der Tochter König Belas II. von Ungarn. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. II. Ergänzungsband. 361–379. 1888.
- JAKUBOVICH, Okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez = Jakubovich Emil: Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. In: Magyar Nyelv 21. (1925) 25–38.
- JÁNOSI, Albericus = Jánosi Monika: Albericus. In: KMTL. 35. Budapest, 1994.

- JÁNOSI, Törvényalkotás = Jánosi Monika: Törvényalkotás a korai Árpád-korban. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. Szeged, 1996.
- JARNUT, Ludwig der Fromme = Jörg Jarnut: Ludwig der Fromme, Lothar I. und das Regnum Italiae. In: *Charlemagne's heir. New perspectives on the reign of Louis the Pious (814–840)*. Ed. Peter Godman, Roger Collins. 349–362. Oxford, 1990.
- JASIŃSKI, Gall Anonim = Tomasz Jasiński: Czy Gall Anonim to Monachus Littorensis? In: *Kwartalnik Historyczny* 112. (2005/3) 69–89.
- JASIŃSKI, Początki = Tomasz Jasiński: Początki polskiej annalistyki. In: *Nihil superfluum esse. Prace z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesor Jadwidze Krzyżaniakowej*. Ed. Jerzy Strzelczyk. 129–146. Poznań 2000.
- JASIŃSKI, Rodowód = Kazimierz Jasiński: Rodowód pierwszych Piastów. Poznań, 2004².
- JÁSZAY, Párhuzamok és kereszteződések = Jászay Magda: Párhuzamok és kereszteződések a magyar-olasz kapcsolatok történetéből. Budapest, 1982.
- JETTÉ, Mystery of the Origin of Agatha = René Jetté: Is the Mystery of the Origin of Agatha, Wife of Edward the Exile, Finally Solved. In: *New England Historical and Genealogical Register* 150. (1996) 417–432.
- JOHANEK, Historia Welforum = Peter Johaneke: Historia Welforum. In: *LexMa* 5. 44–45. Stuttgart, 2000.
- KÁDÁR, Az Árpád-házi uralkodók = Kádár Tamás: Az Árpád-házi uralkodók és az országlásuk idején hercegi címmel tartományi különhatalmat gyakorolt külhoni, fejedelmi származású előkelők, valamint azok családtagjainak elhalálozási és temetkezési adatai 997–1301 között. In: *Fons* 19. (2012/1) 57–108.
- KÁDÁR, Saul herceg, Bors ispán és Iván = Kádár Tamás: Saul herceg, Bors ispán és Iván úr. Megjegyzések, észrevételek a II. István király uralkodása vége körüli trónutódlási küzdelmek történetéhez In: *Századok* 151. (2017/4) 787–808.
- KALHOUS, Boleslav III = David Kalhous: Boleslav III.: kníže na konci časů? In: *Ad vitam et honorem: Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Szerk. Tomáš Borovský, Jan Libor, Martin Wihoda. 221–229. Brno, 2004.
- KALHOUS, Duchy = David Kalhous: Anatomy of a Duchy. The Political and Ecclesiastical Structures of Early Přemyslid Bohemia. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 450–1450. 19. Leiden, 2012.
- KALHOUS, Jaromír-Gebhard = David Kalhous: Jaromír-Gebhard, pražský biskup a říšský kancléř (1038–1090). (Několik poznámek k jeho životu). In: *Mediaevalia Historica Bohemica* 9. (2003) 27–45.
- KÁLLAY, Genealógia = Kállay István: Genealógia. In: *A történelem segédtudományai*. Szerk. Kállay István. Budapest, 1986.

- KÁLLAY, Kopán krónikája = Kállay Ubul: Kopán krónikája. In: Turul 33. (1915/1) 21–25.
- KANDRA, Aba Samu király = Kandra Kabos: Aba Samu király. Budapest, 1891.
- KANTECKI, Das Testament des Bolesław Schiefmund = Maksymilian Kantecki: Das Testament des Bolesław Schiefmund. Seniorat und Primogenitur in Polen. Posen, 1880.
- KAPITÁNYFY, Hungaro-Byzantina = Kapitányfy István: Hungaro-Byzantina. Bizánc és a görögség középkori magyar forrásokban. Budapest, 2003.
- KAPITÁNYFY, Römisch-rechtliche und kanonistische Terminologie = Kapitányfy István: Römisch-rechtliche und kanonistische Terminologie in der ungarischen Historiographie des 12–14. Jahrhunderts. In: Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 23. (1975) 355–362.
- KARÁCSONYI, A Geisa név kiejtése = Karácsonyi János: A Geisa név kiejtése. In: Turul 10. (1892) 38–42.
- KARÁCSONYI, A Geythsa név kiejtéséről = Karácsonyi János: Még egyszer a Geythsa név kiejtéséről. In: Turul 12. (1894) 20–23.
- KARÁCSONYI, A magyar nemzet áttérése = Karácsonyi János: A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre 997–1095. Oradea - Nagyvárad, 1926.
- KARÁCSONYI, A magyar nemzetségek = Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Budapest, 1900–1904.
- KARÁCSONYI, Az Árpádház = Karácsonyi János: Az Árpádház második elágazása. In: Turul 8. (1890/2)
- KARÁCSONYI, Hamis oklevelek = Karácsonyi János: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Budapest, 1902.
- KARÁCSONYI, Szent István anyja = Karácsonyi János: Szent István anyja, I. András atyja. Eredmények. In: Turul 24. (1906/1) 97–112.
- KARÁCSONYI, Szent István király = Karácsonyi János: Szent István király élete. Budapest, 1904.
- KARÁCSONYI, Szent László király = Karácsonyi János: Szent László király élete. Szerk. és a jegyzeteket írta Bárány Attila. Máriabesnyő, 2013.
- KARÁCSONYI, Szent-István anyjáról = Karácsonyi János: Szent-István anyjáról szóló adatok új megrostálása. In: Turul 27. (1909) 1–14.
- KARÁCSONYI, Vélemény = Karácsonyi János: Vélemény Szent Imre herceg nejéről. In: Századok 36. (1902/2) 105–111.
- KARDOS, Középkori kultúra = Kardos Tibor: Középkori kultúra, középkori költészet. A magyar irodalom keletkezése. A Magyar Történelmi Társulat Könyvei VII. H. n, 1941.

- KASTEN, Königssöhne = Brigitte Kasten: Königssöhne und Königsherrschaft. Untersuchungen zum Teilhabe am Reich in der Merowinger- und Karlingerzeit. MGH Schriften. 44. Hannover, 1997.
- KATONA, Historia critica = Katona István: Historia critica regum Hungariae I. Pestini, 1779.
- KAZHDAN, A bizánci diplomácia fogalma = Alexander Kazhdan: A bizánci diplomácia fogalma. In: A Bizánci diplomácia. Szerk. Johnatan Shepard, Simon Franklin. 11–35. Budapest, 2006.
- KAZHDAN, Italikos, Michael = Alexander Kazhdan: Italikos, Michael. In: LexMa 5. 771–772. Stuttgart, 2000.
- KAZHDAN, Rus'-byzantine marriages = Alexander Kazhdan: Rus'-byzantine princely marriages. In: Harvard Ukrainian Studies XII–XII. (1988–1989) 414–429.
- KERBL, Byzantinische Prinzessinnen = Raimund Kerbl: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluss auf das Arpadenkö nigreich. Dissertationen der Universität Wien. Wien, 1979.
- KERSKEN, Geschichtschreibung = Norbert Kersken: Geschichtschreibung in Europa der nationes. Nationalgeschichtliche Gesamtdarstellung im Mittelalter. Münsterische historische Forschungen. Münster, 1995.
- KERSKEN, God and the Saints = Norbert Kersken: God and the Saints in Medieval Polish Historiography. In: The Making of Christian Myths in the Periphery of Latin Christendom (c. 1000–1300). Ed. Lars Mortensen. 153–194. Copenhagen, 2006.
- KERSKEN, Historiography = Norbert Kersken: High and Late Medieval National Historiography. In: Historiography of the Middle Ages. Ed. Deborah Mauso pf Deliyannis. Leiden, 2003.
- KISS, A somogyvá ri apátság = Kiss Gergely: A somogyvá ri bencés apátság alapítása és francia kapcsolatai. In: Egyháztörténeti Szemle 2. (2001/1) 43–60.
- KISS, Állam és egyház = Kiss Gergely: Állam és egyház a 11–12. századi törvényalkotásban. In: A magyar államiság első ezer éve. Szerk. Font Márta, Kajtár István. 67–100. Pécs, 2000.
- KISS, Az Árpádok királyi vére = Kiss Bálint: Az Árpádok királyi vére magyar családokban. Budapest, 1895.
- KISS, Királyi egyházak = Kiss Gergely: Királyi egyházak a középkori Magyarországon. Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi. 3. Pécs, 2013.
- KISS, Magdeburg/Poznań és Gniezno = Kiss Gergely: Magdeburg/Poznań és Gniezno. A lengyel egyházszervezet kialakulása és kettőssége. In: Aktualitások a magyar

- középkorkutatásban. Szerk. Font Márta, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. 35–45. Pécs, 2010.
- KISS, Magyar főpapok francia kapcsolatai = Kiss Gergely: 11–13. századi magyar főpapok francia kapcsolatai. In: Francia - magyar kapcsolatok a középkorban. Szerk. Györkös Attila, Kiss Gergely. (Speculum Historiae Debreciense 13.) 341–350. Debrecen, 2013.
- KLAIĆ, Povijest Hrvata = Nada Klaić: Povijest Hrvata u srednjem vijeku. 1990.
- KLANICZAY, A királyi bölcsesség = Klaniczay Gábor: A királyi bölcsesség ellentmondásos mintaképe - Salamon. In: Aetas 23. (2008/1) 25–41.
- KLANICZAY, Az uralkodók szentsége = Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. Budapest, 2000.
- KLANICZAY, Közép-Kelet-Európából = Klaniczay Gábor: Közép-Kelet-Európából Közép-Nyugat-Európába: "átmenet" a középkorban. In: Századok 143. (2009/6) 1291–1321.
- KLANICZAY, Szent Margit legendái = Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor: Szent Margit legendái és stigmái. Irodalomtörténeti Füzetek 137. Budapest, 1994.
- KLANICZAY, Szentté avatások = Klaniczay Gábor: Az 1083. évi magyarországi szentté avatások. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Fügedi Erik. 15–32. Budapest, 1986.
- KNAUZ, Két krónika = Knauz Nándor: Két krónika I–II. In: Századok 9. (1875) 623–625; 684–699.
- KORDÉ, Taksony = Kordé Zoltán: Taksony. In: KMTL. Budapest, 1994.
- KÖRMENDI, A zágrábi püspökség = Körmendi Tamás: A zágrábi püspökség alapítási éve. In: "Köztes-Európa" vonzásában: Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. 329–341. Pécs, 2012.
- KÖRMENDI, Szent László és Horvátország = Körmendi Tamás: Szent László és Horvátország. In: Nagyvárad és Bihar a korai középkorban. Tanulmányok Biharország történetéről 1. Szerk. Zsoldos Attila. 81–100. Nagyvárad, 2014.
- KÖRMENDI, Szent László horvátországi háborújáról = Körmendi Tamás: Szent László horvátországi háborújáról. Az 1091. évi hadjárat történetének forráskritikai vizsgálata. In: Századok 149. (2015/2) 443–477.
- KÖRMENDI, Szlavónia korai hovatartozása = Körmendi Tamás: Szlavónia korai hovatartozása In: Századok 149. (2012/2) 369–388.
- KOSÁRY, Művelődés = Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, 1996.

- KOŠČAK, O smrti hrvatskog kralja = Vladimir Koščak: O smrti hrvatskog kralja Dmitra Zvonimira. In: Zvonimir, kralj Hrvatski. Zbornik radova. Ed. Ivo Goldstein. 223–228. Zagreb, 1997.
- KOSZTA - HOMONNAI (SZERK.), Gizella királyné = Gizella királyné (985k. – 1060). Vár ucca tizenhét. 8. Szerk. Koszta László, Homonnai Sarolta. Veszprém, 2000.
- KOSZTA A váci püspökség = Koszta László: A váci püspökség alapítása. In: Századok 135. (2001/2) 363–375.
- KOSZTA, A hradištei bencés monostor = Koszta László: A hradištei bencés monostor alapításának magyar vonatkozásai. In: Ünnepi kötet dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szerk. Balogh Elemér, Homoki-Nagy Mária. 403–426. Szeged, 2013.
- KOSZTA, A korai magyar egyházszerkezet = Koszta László: Fejezetek a korai magyar egyházszerkezet történetéből. (kézirat) URL: <http://real-d.mtak.hu/535/>. Szeged, 2012.
- KOSZTA, A nyitrai püspökség = Koszta László: A nyitrai püspökség létrejötte: Nyitra egyháztörténete a 9–13. században. In: Századok 143. (2009/2) 257–318.
- KOSZTA, Bencés szerzetesség = Koszta László: Bencés szerzetesség egy korszakváltás határán. Egyházpolitikai viták a 11–12. század fordulóján. In: Századok 146. (2012) 269–317.
- KOSZTA, Doboka = Koszta László: Doboka. In: KMTL. 169. Budapest, 1994.
- KOSZTA, Püspökség alapítása = Koszta László: A püspökség alapítása. In: A Pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543). Szerk. Fedeles Tamás, Sarbak Gábor, Sümegi József. 13–42. Pécs, 2009.
- KOSZTA, Querfurti Brúnó és Azo = Koszta László: Querfurti Brúnó és Azo ostiai püspök. Két külföldi klerikus és a püspökségi szervezet továbbépítése 1009-ben. In: Belvedere meridionale 24. (2012/4) 22–40.
- KOSZTA, Szerafin = Koszta László: Szerafin. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. Beke Margit. 31–36. Budapest, 2003.
- KOUTNÝ, Thronkämpfe = Wenzel Johann Koutný: Die Přemysliden Thronkämpfe und Genesis der Markschaft Mähren. Ein Beitrag zur Erforschung vaterländischer Geschichte. 1877.
- KOVÁCS, Gyöngyöspatai vár = Kovács Béla: A gyöngyöspatai vár ásatásai. In: Archeológiai Értesítő 101. (1974/1) 235–243.
- KOZIOL, Begging Pardon and Favor = Geoffrey Koziol: Begging Pardon and Favor. Ritual and Political Order in Early Medieval France. London, 1992.
- KRIEGER, Consilium et auxilium = Karl-Friedrich Krieger: Consilium et auxilium. In: LexMa. 3. 162. Stuttgart, 2000.

- KRISTÓ - MAKK, Árpádok = Kristó Gyula - Makk Ferenc: Árpádok. In: KMTL. 60–66. Budapest, 1994.
- KRISTÓ – MAKK, Az Árpádok. Fejedelmek és királyok = Kristó Gyula, Makk Ferenc: Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. Szeged, 2000.
- KRISTÓ - MAKK, Krónikáink keletkezéstörténetéhez = Kristó Gyula - Makk Ferenc: Krónikáink keletkezéstörténetéhez. In: Történelmi Szemle 15. (1972/1–2) 198–203.
- KRISTÓ, A 10. századi Erdély = Kristó Gyula: A 10. századi Erdély politikai történetéhez. In: Századok 122. (1988/1–2) 3–36.
- KRISTÓ, A magyar állam = Kristó Gyula: A magyar állam megszületése. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 8. Szeged, 1995.
- KRISTÓ, A történeti irodalom = Kristó Gyula: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Irodalomtörténeti füzetek. 135. Budapest, 1994.
- KRISTÓ, Aba Sámuel = Kristó Gyula: Aba Sámuel és Károly Róbert családi kapcsolatairól. In: Acta Universitatis Szegediensis: Acta historica 96. (1992) 25–30.
- KRISTÓ, Árpád fejedelemutódai = Kristó Gyula: Árpád fejedelemutódai. In: Acta Historica Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica 84/1. (1987) 11–21.
- KRISTÓ, Epika = Kristó Gyula: XI–XIII. századi epikánk és az Árpád-kori írásos hagyomány. In: Uő: Tanulmányok az Árpád-korról. 330–353. Budapest, 1983.
- KRISTÓ, Források kritikája és kritikus források = Kristó Gyula: Források kritikája és kritikus források az 1040-es évek magyar történetére vonatkozóan I–II. In: Magyar Könyvszemle C. (1984) 159–175. és 285–298.
- KRISTÓ, Gellért püspök, valamint Péter és Aba Sámuel = Kristó Gyula: Gellért püspök, valamint Péter és Aba Sámuel királyok viszonyának kérdéséhez (Válasz Gerics Józsefnek). In: Magyar Könyvszemle CI. (1985) 170–180.
- KRISTÓ, Géza = Kristó Gyula: Géza. In: KMTL. 235. Budapest, 1994.
- KRISTÓ, Géza fejedelem = Kristó Gyula: Géza fejedelem. In: Árpád fejedelemtől Géza fejedelemig. 20 tanulmány a 10. századi magyar történelemről. 213–224. Budapest, 2002.
- KRISTÓ, Géza fejedelem és István király = Kristó Gyula: Géza fejedelem és István király. In: Aetas 16. (2000/3) 25–35.
- KRISTÓ, Gizella kísérete = Kristó Gyula: Gizella királyné magyarországi kísérete. In: Uő.: Árpád fejedelemtől Géza fejedelemig. 20 tanulmány a 10. századi magyar történelemről. 233–240. Budapest, 2002.
- KRISTÓ, Hercegség = Kristó Gyula: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Budapest, 1974.

- KRISTÓ, I. (Szent) István = Kristó Gyula: I. (Szent) István. In: KMTL. 291–292. Budapest, 1994.
- KRISTÓ, I. István és családja = Kristó Gyula: I. István és családja az Árpád-kori történetírásunkban. In: Uő.: Írások Szent Istvánról és koráról. 195–227. Szeged, 2000.
- KRISTÓ, Karold = Kristó Gyula: Karold, Doboka, Keán és társaik. In: Magyar Nyelv 99. (2003/1) 50–56.
- KRISTÓ, Koppány felnégyeléséről = Kristó Gyula: Koppány felnégyeléséről. In: Uő.: Tanulmányok az Árpád-korról. 77–113. Budapest, 1983.
- KRISTÓ, Korai helyneveink = Kristó Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. In: Acta Historica 55. (1976) 1–101.
- KRISTÓ, Legitimitas = Kristó Gyula: Legitimitas és idoneitas (Adalékok az Árpád-kori eszmetörténetünkhöz). In: Századok 108. (1974) 585–621.
- KRISTÓ, Levedi = Kristó Gyula: Levedi törzsszövetségétől a Szent István államáig. Budapest, 1980.
- KRISTÓ, Magyar historiográfia = Kristó Gyula: Magyar historiográfia I. Budapest, 2002.
- KRISTÓ, Magyar honfoglalás = Kristó Gyula: Magyar honfoglalás - honfoglaló magyarok. Budapest, 1996.
- KRISTÓ, Magyarok és lengyelek = A magyarok és lengyelek kapcsolatai a 10–12. században = Gyula Kristó: A magyarok és lengyelek kapcsolatai a 10–12. században. In: Történelmi Szemle 42. (2000)
- KRISTÓ, Magyarok és lengyelek = Kristó Gyula: A magyarok és lengyelek kapcsolatai a 10–12. században. In: Történelmi Szemle 62. (2000/1–2) 1–18.
- KRISTÓ, Magyarország története = Kristó Gyula: Magyarország története 895–1301. Budapest, 2007.
- KRISTÓ, Mikor lett fejedelem Géza? = Kristó Gyula: Mikor lett fejedelem Géza? In: Árpád fejedelemtől Géza fejedelemig. 20 tanulmány a 10. századi magyar történelemről. 199–211. Budapest, 2002.
- KRISTÓ, Nemzetségek = Kristó Gyula: Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről. In: Századok 109. (1975) 953–967.
- KRISTÓ, Oroszok = Kristó Gyula: Oroszok az Árpád-kori Magyarországon. In: Uő.: Tanulmányok az Árpád-korról. 191–207. Budapest, 1983.
- KRISTÓ, Pogánylázadások = Kristó Gyula: Megjegyzések az ún. "pogánylázadások" kora történetéhez. In: Acta Universitatis Szegediensis: Acta historica 18. (1965) 3–55.
- KRISTÓ, Szent István = Kristó Gyula: Szent István. In: Írások Szent Istvánról és koráról. 35–47. Szeged, 2000.

- KRISTÓ, Szent István király = Kristó Gyula: Szent István király. Tudomány-Egyetem. Történeti életrajzok. Szerk. Potó János. Budapest, 2001.
- KRISTÓ, Szent István okleveléről = Kristó Gyula, Szent István pécsváradi okleveléről. In: Magyaroknak eleiről. Tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti ferenc, Szabados György. 307–321. Szeged, 2000.
- KRISTÓ, Szent István születési ideje = Kristó Gyula: Szent István születési ideje. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historica CX. (1999/1) 3–10.
- KRISTÓ, Vármegyék = Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Nemzet és Emlékezet. Budapest, 1988.
- KRUMBACHER, Byzantinische Litteratur = Karl Krumbacher: Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des strömischen Reiches, 527–1453. München, 1897.
- KRZEMIEŃSKA, Břetislav I. = Barbara Krzemieńska: Břetislav I. Čechy a střední Evropa v prvé polovině XI. Století. Praha, 1999.
- KRZEMIEŃSKA, Polská vyprava na Hradec = Barbara Krzemieńska: Konala se roku 1060 polská vyprava na Hradec u Opavy? Z politických počátku Vratislava II. In: Folia historica Bohemica 2. 77–128. Praha, 1980.
- KRZEMIEŃSKA, Rotunde = Barbara Krzemieńska: Die Rotunde in Znojmo und die Stellung Mährens in [sic] böhmischen Přemyslidenstaat. In: Historica 27. (1987) 5–58.
- KUBINYI, Genealógiai kutatás = Kubinyi András: A magyar genealógiai kutatás. In: Levéltári közlemények 41. (1970/2)
- KUBINYI, Kancellária = Kubinyi András: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. században. In: Uő.: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. METEM Könyvek 22. Budapest, 1999.
- KUPPER, Ebrachar = Jean-Louis Kupper: Ebrachar. In: LexMa 3. 1530–1531. Stuttgart, 2000.
- KUPPER, Notker = Jean-Louis Kupper: Notker. In: LexMa 6. 1288–1289. Stuttgart, 2000.
- KÜRBIS, Dagome iudex = Brygida Kürbis: Dagome iudex - studium krytyczne. In: Początki państwa polskiego. Księga Tysiąclecia. Ed. Gerard Labuda. 363–423. Poznań, 2002.
- KÜRBIS, Die Epistola Mathildis = Brigida Kürbis: Die Epistola Mathildis Suevae an Mieszko II. in neuer Sicht. Ein Forschungsbericht. Mit einem Anhang von Eckhard Freise und Marcus Weidner, Auf der Suche nach der verschollenen Widmungsmiaiaturn des Cod. C 91 der Düsseldorfer Universitätsbibliothek Frühmittelalterliche Studien. 23. Hg. Wolfram Drews, Christel Meier-Staubach. Münster, 1989.

- KURTH, Notger de Liège = Godefroid Kurth: Notger de Liège at la civilisation au Xe siècle. Brussels, 1905.
- LABUDA, Bolesław Chrobry w Krakowie = Gerard Labuda: Bolesław Chrobry w Krakowie, czyli o rzekomej utracie Krakowa przez Czechów w roku 999. In: *Studia nad początkami państwa polskiego*. 2. Ed. Gerard Labuda. 264–293. Poznań, 1988.
- LABUDA, Mieszko II król Polski = Gerard Labuda: Mieszko II król Polski (1025–1034). *Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego. Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego*. 73. Kraków, 1992.
- LABUDA, *Studia* = Gerard Labuda: *Studia nad początkami państwa polskiego*. I–II. Poznań, 1987–1988.
- LABUDA, Święty Stanisław = Gerard Labuda: Święty Stanisław biskup krakowski, patron Polski. Poznań, 2000.
- LABUDA, Wojtech = Gerard Labuda: A. Wojtech. In: *LexMa* 1. 101–102. Stuttgart, 2000.
- LABUDA, W sprawie = Gerard Labuda: W sprawie autorstwa i miejsca napisania *Żywotu* pierwszego Świętego Wojciecha. In: *Studia Źródłoznawcze* 42. (2004) 115–130.
- LABUDA, Ze stosunków polsko-węgierskich = Gerard Labuda: Ze stosunków polsko-węgierskich w drugiej połowie X wieku. In: *Europa Słowiańszczyzna - Polska. Studia ku uczczeniu Profesora Kazimierza Tymienieckiego*. 73–92. Poznań, 1971.
- LANDAU, Eid = Peter Landau: Eid V, Historisch. In: *Theologische Realenzyklopädie* 9. 382–391. Berlin - New York, 1982.
- LANGE, Grafschaft Weimar-Orlamünde = Peter Lange: Zur Geschichte der Grafschaft Weimar-Orlamünde. In: *Thüringer Landesmuseum Heidecksburg Rudolstadt. Thüringen im Mittelalter - Die Schwarzburger* (1995) 183–198.
- LECHNER, Babenberger = Karl Lechner: Die Babenberger. Markgrafen und Herzoge von Österreich 976–1246. Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Wien - Köln - Weimar, 1992⁴.
- LEPOLD, Szent István születé helye = Lepold Antal: Szent István király születéshelye. In: *SZIE* II. Szerk. Serédi Jusztinián. 487–524. Budapest, 1938.
- LOSERTH, Das Senioratsgesetz des Herzogs Břetislav I = Johann Loserth: Das angebliche Senioratsgesetz des Herzogs Břetislav I und die böhmische Succession in der Zeit des nationalen Herzogthums: Ein Beitrag zur altböhmischen Rechtsgeschichte. In: *Archiv für österreichische Geschichte* 64. (1882) 1–78.
- ŁOWMIAŃSKI, Bolesław Chrobry w Krakowie = Henryk Łowmiański: Bolesław Chrobry w Krakowie w końcu X wieku. In: *Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich*. Ed. Henryk Łowmiański. 357–366. Poznań, 1986.

- LÜBKE, Das "junge Europa" = Christian Lübke: Das "junge Europa" in der Krise: Gentilreligiöse Herausforderungen um 1000. In: Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung 50. (2001/4) 475–496.
- LÜBKE, Das östliche Europa = Christian Lübke: Das östliche Europa. München, 2004.
- LÜBKE, Richeza = Christian Lübke: Richeza. In: LexMa 7. 832. Stuttgart, 2000.
- LUDAT, Albrecht der Bär = Herbert Ludat: Albrecht der Bär. In: LexMa 1. 316–317. Stuttgart, 2000.
- LUDAT, Bolesław I. Chrobry = Herbert Ludat: Bolesław I. Chrobry. In: LexMa 2. Stuttgart, 2000.
- LUDAT, Dobromir = Herbert Ludat: Dobromir. In: LexMa 3. 1150–1151. Stuttgart, 2000.
- LUTOVSKÝ, Bratrovrah = Michal Lutovský: Bratrovrah i tvůrce států. Praha, 1998.
- LUTOVSKÝ, Po stopách prvních Přemyslovců = Michal Lutovský: Po stopách prvních Přemyslovců I. Zrození státu 872–972. Od Bořivoje I. po Boleslava I. Praha, 2006.
- MACRIDES, Dinasztikus házasságok = Ruth Macrides: Dinasztikus házasságok és politikai rokonteremtés. In: A bizánci diplomácia. Szerk. Johnatan Shepard, Simon Franklin. 357–381. Budapest, 2006.
- MADZSAR, Szent Gellért = Madzsar Imre: Szent Gellért nagyobb legendájáról. In: Századok 47. (1913) 502–517.
- MAGDALINO, The Emipre of Manuel I = Paul Magdalino: The Emipre of Manuel I Komnenos, 1143–1180. Cambridge, 1933.
- MAGNANI, Szerzetesi és hatalmi hálózatok = Eliana Magnani: Szerzetesi és hatalmi hálózatok. Saint-Gilles du Gard: Languedoc-tól Magyarorszáig (9–13. század eleje). In: Egyháztörténeti Szemle 8. (2007/1) 41–71.
- MAGYAR, Szent László és Somogyvár = Szent László és Somogyvár: Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére. Szerk. Magyar Kálmán. Kaposvár, 1992.
- MAKK, A Szent Istváni államalapítás = Makk Ferenc: Megjegyzések a Szent Istváni államalapítás történetéhez. In: Aetas 26 / 1. (2011) 104–142.
- MAKK, Álmos = Makk Ferenc: Álmos. In: KMTL. 40. 1994.
- MAKK, Borisz = Makk Ferenc: Borisz. In: KMTL. 120–121. Budapest, 1994.
- MAKK, Borisz trónkövetelő = Makk Ferenc: Borisz, egy XII. századi trónkövetelő. In: Acta Antiqua et Archeologica. Supplementum 6. (1987) 61–65.
- MAKK, I. (Szt.) László = Makk Ferenc: I. (Szt.) László. In: KMTL. 394–395. 1994.
- MAKK, I. Béla = Makk Ferenc: I. Béla. In: KMTL. 90. Budapest, 1994.
- MAKK, I. Géza = Makk Ferenc: I. Géza. In: KMTL. 235–236. Budapest, 1994.

- MAKK, I. Kálmán = Makk Ferenc: I. Kálmán. In: KMTL. 314–315. Budapest, 1994.
- MAKK, II. Béla = Makk Ferenc: II. Béla. In: KMTL. 90–91. Budapest, 1994.
- MAKK, II. István = Makk Ferenc: II. István. In: KMTL. 292–293. Budapest, 1994.
- MAKK, Külpolitika = Makk Ferenc: Magyar külpolitika 896–1196. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 2. Szeged, 1996.
- MAKK, Külpolitika DSc = Makk Ferenc: Magyar külpolitika 896–1196. MTA Doktori értekezés. Kézirat. Szeged, 1990.
- MAKK, Lampert = Makk Ferenc: Lampert. In: KMTL. 393. Szeged, 1994.
- MAKK, Liüntika = Makk Ferenc: Liüntika. In: KMTL. 413. Budapest, 1994.
- MAKK, Magyar–bolgár kapcsolatok Géza nagyfejedelem és Szent István korában = Makk Ferenc: Magyar–bolgár kapcsolatok Géza nagyfejedelem és Szent István korában. In: *A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történetéből.* Szerk. Makk Ferenc. 117–125. Szeged, 1988.
- MAKK, Magyarország a 12. században = Makk Ferenc: Magyarország a 12. században. Budapest, 1986.
- MAKK, Megjegyzések I. András történetéhez = Makk Ferenc: Megjegyzések I. András történetéhez. In: *A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről.* Szerk. Makk Ferenc. 127–142. Szeged, 1988.
- MAKK, Megjegyzések II. Béla történetéhez = Makk Ferenc: Megjegyzések II. Béla történetéhez. In: *Acta Universitatis Szegediensis: acta historica* 40. (1972) 31–49.
- MAKK, Rurikok = Makk Ferenc: Rurikok. In: KMTL. 584–589. Budapest, 1994.
- MAKK, Salamon = Makk Ferenc: Salamon. In: KMTL. 591. Budapest, 1994.
- MAKK, Salamon és I. Géza = Makk Ferenc: Salamon és I. Géza viszálya. In: Makk Ferenc: *A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történetéről* 143–162. Szeged, 1998.
- MAKK, Salamon és I. Géza történetéhez = Makk Ferenc: Megjegyzések Salamon és I. Géza történetéhez. In: *Acta Historica* 84. (1987) 31–44.
- MAKKAI, Erdély története = Makkai László: Erdély a középkori magyar királyságban (896–1526). In: *Erdély története három kötetben.* I. Budapest, 1986.
- MALECZYŃSKI, Bolesław III Krzywousty = Karol Maleczyński: Bolesław III Krzywousty. Wrocław, 1975.
- MÁLYUSZ - KRISTÓ, Commentarii = Johannes de Thurocz *Chronica Hungarorum*. II. *Commentarii*. 1. Ab initiis usque ad annum 1301. Szerk. Mályusz Elemér, Kristó Gyula. Budapest, 1988.

- MÁLYUSZ, A Thuróczy-krónika = Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai. Budapest, 1967.
- MÁLYUSZ, Az V. István-kori gesta = Mályusz Elemér: Az V. István-kori gesta. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új Sorozat. Budapest, 1971.
- MÁLYUSZ, I. István születési éve = Mályusz Elemér: I. István születési éve. In: Levéltári Közlemények 39. (1968) 199–204.
- MÁLYUSZ, Királyi kancellária és krónikaírás = Mályusz Elemér: Királyi kancellária és krónikaírás a középkori Magyarországon. Irodalomtörténeti Füzetek. 79. Budapest, 1973.
- MÁLYUSZ, Maximilla ismertető = Mályusz Elemér: Holzmann: Maximilla regina, soror Rogerii regis. Ismerteti Mályusz Elemér. In: Levéltári Közlemények 35. (1964/2) 253–254.
- MARCHANDISE, L'Obituaire = Alain Marchandise: L'Obituaire de la Cathédrale Saint-Lambert de Liège: XIe–XVe siècles. Bruxelles, 1991.
- MARCZALI, Kútfők = Marczali Henrik: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Budapest, 1880.
- MARCZALI, Magyarország története = Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). In: A Magyar Nemzet Története. II. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, 1896.
- MARCZALI, Vezérek kora = Marczali Henrik: A vezérek kora és a királyság megalapítása. In: A magyar nemzet története. II. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, 1895.
- MARGALITS, Repertorium = Margalits Ede: Horvát történelmi repertorium I. Budapest, 1900.
- MARGETIĆ, Bilješke = Lujo Margetić: Bilješke o međunarodnopoložaju Zvonimirove Hrvatske. In: Zvonimir, kralj Hrvatski. Zbornik radova. Ed. Ivo Goldstein. 11–26. Zagreb, 1997.
- MARTON, Géza és Adelhaid = Marton Szabolcs: Géza és Adelhaid. In: Belvedere meridionale XXV. (2013/4) 108–119.
- MÁTYÁS, Szent László és Imre királyok = Mátyás Flórián: Szent László és Imre királyok végnapjai és II. Endre életévei, fogsága és temetése. Akadémiai értekezések. II. Osztály. Budapest, 1900.
- MAUROLYCI, Sicanicarum rerum compendium = Francisci Maurolyci: Sicanicarum rerum compendium. Messanae, 1562.
- MAYER, Ausbildung = Theodor Mayer: Die Ausbildung der Grundlagen des modernen deutschen Staates im hohen Mittelalter. In: Historische Zeitschrift 159. (1939) 457–487.

- MCCORMICK, *Eternal Victory* = Michael McCormick: *Eternal Victory. Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and the Early Medieval West*. Cambridge, 1986.
- MEERSSEMAN, *Ordo Fraternitatis* = Meersseman, Gilles Gérard: *Ordo Fraternitatis. Confraternite e pietà dei laici nel Medioevo. I–III*. Rome, 1977.
- MELICH, *A honfoglaláskori* = Melich János: *A honfoglaláskori Magyarország*. Budapest, 1929.
- MELICH, *Beleknegini* = Melich János: *Beleknegini és Procu*. In: *Magyar Nyelv* 23. (1927) 486–496.
- MELICH, *Sarolt* = Melich János: *Sarolt : elnöki megnyitó a M. Nyelvtud. Társaság 1924 január 29-én tartott közgyűlésén*. In: *Magyar Nyelv* 20. (1924/7–8) 110–115.
- MENANT, *Aliénor d'Aquitaine* = François Menant: *Aliénor d'Aquitaine*. In: François Menant – Hervé Martin – Bernard Merdignac – Monique Chauvin: *Les Capétiens. Histoire et dictionnaire 987–1328*. 672–674. Paris, 1999.
- MENANT, *Le règne de Louis VII* = François Menant: *Le règne de Louis VII (1137–1180): une discrète affirmation du pouvoir royal*. In: François Menant – Hervé Martin – Bernard Merdignac – Monique Chauvin: *Les Capétiens. Histoire et dictionnaire 987–1328*. 192–221. Paris, 1999.
- MEZEY, *Szent Imre történetisége* = Mezey László: *Szent Imre történetisége*. In: *Vigilia* 46. (1981/11) 783–786.
- MICHAEL, *Klosterkirche St. Michael* = Eckhard Michael: *Die Klosterkirche St. Michael in Lüneburg als Grablege der Billunger und Welfen*. In: *Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa*. Hg. Hans Patze, Werner Paravicini. 293–310. Sigmaringen, 1991.
- MIKÓ, *A „szent királyok törvényei”* = Mikó Gábor: *A „szent királyok törvényei”. A kora Árpád-kori törvények fennmaradásának története*. In: *Századok* 150. (2016/2) 319–340.
- MIKÓ, *Ottó herceg* = Mikó Gábor: *Élt-e valaha Szent István fia, Ottó herceg? Egy ismeretlen 15. századi krónika tanúskodása*. In: *Történelmi Szemle* 55. (2013/1) 1–22.
- MODZELEWSKI, *Organizacja* = Karol Modzelewski: *Organizacja gospodarcza państwa Piastowskiego: X–XIII wiek*. Wrocław, 1975.
- MORAVCSIK, *A magyar történet bizánci forrásai* = Moravcsik Gyula: *A magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1984.
- MORAVCSIK, *Bizánc* = Moravcsik Gyula: *Bizánc és a magyarság*. Budapest, 2003.

- MORAVCSIK, Görögnyelvű monostorok = Moravcsik Gyula: A görögnyelvű monostorok Szent István korában. In: SZIE I. 1. Szerk. Serédi Jusstinián. 389–422. Budapest, 1938.
- MORAVCSIK, Szent László leánya = Moravcsik Gyula: Szent László leánya és a bizánci Pantokrator-monostor. Konstantinápoly, 1923.
- MÜLLER, A nagyobb Gellértlegenda I. = Müller Frigyes: A nagyobb Gellértlegenda forrásai és keletkezése. In: Századok 47. (1913) 355–374.
- MÜLLER, A nagyobb Gellértlegenda II. = Müller Frigyes: A nagyobb Gellértlegenda keletkezése és forrásai. In: Századok 49. (1915) 387–411.
- MÜLLER, Ilarion = Ludolf Müller: Die Werke des Metropolitzen Ilarion. Forum Slavicum. 37. München, 1971.
- MYŚLIŃSKI, Polska wobec Słowian połabskich = Kazimierz Myśliński: Polska wobec Słowian połabskich do końca wieku XII. Wodzisław Śląski, 2011.
- NAGY, Árpádkori személyneveink = Nagy Géza: Árpádkori személyneveink. In: Turul (1891/3) 112–130.
- NAGY, Az Árpád-ház = Nagy Géza: Az Árpád-ház. In: Turul (1893/3) 138–141.
- NAGY, Gyejcsa és Gyecse = Nagy Géza: Gyejcsa és Gyecse. In: Turul 10. (1892) 42–48.
- NAGY, Magyarország családai = Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XIII. Pest, 1857–1868.
- NAGY, Szent István király családi összeköttetései = Nagy Géza: Szent István király családi összeköttetései. In: Turul (1906/2)
- NAGY, Szent István vérsége = Nagy Géza: Szent István vérsége és a magyar kútforrások. In: Turul 25. (1907) 127–139.
- NARUSZEWICZ, Historia = Adam Naruszewicz: Historia narodu polskiego II. Kraków 1780.
- NAUMANN, Mitteleuropa = Friedrich Naumann: Mitteleuropa. Berlin, 1915.
- NAZARENKO, Древняя Русь = Alexander Nazarenko: Древняя Русь на международных путях. 2001.
- NAZARENKO, Неизвестный эпизод = Alexander Nazarenko: Неизвестный эпизод из жизни мстислава великого. In: Отечественная история (1993/2) 65–78.
- NIEDERHAUSER, A szláv államok = Niederhauser Emil: A szláv államok kialakulása. Budapest, 1949.
- NIEDERHAUSER, Bulgária története = Niederhauser Emil: Bulgária története. Stúdium Könyvek. 10. 1959.

- NIEDERHAUSER, Kelet-Európa = Niederhauser Emil: Kelet-Európa története. História Könyvtár Monográfiák. 16. Budapest, 2001.
- NIP, Arnulfus van Oudenburg = Renée Nip: Arnulfus van Oudenburg, bisschop van Soissons (1087), mens en model. Groningen, 1995.
- NORWICH, Venice = John Julius Norwich: History of Venice. London, 2012.
- NÓTÁRI, A Lex Baiuvariorum hatása = Nótári Tamás: A Lex Baiuvariorum hatása Szent István törvényeire. In: Jogtudományi közlöny 66. (2011/9) 417–427.
- Novum Lexicon Manuale Graeco-Latinum et Latino-Graecum = Novum Lexicon Manuale Graeco-Latinum et Latino-Graecum. Ed. Benjamin Hedericus. 1825.
- NOWAK, Dagome iudex = Przemysław Nowak: Dagome iudex w zbiorze kanonów kardynała Deusdedita. In: (Studia Źródłoznawcze 60.) 75–94. 2013.
- OBOLENSKY, Nemzetközösség = Dimitri Obolensky: A Bizánci Nemzetközösség. Kelet-Európa 500–1453. Budapest, 1999.
- OFFERGELD, Reges pueri = Thilo Offergeld: Reges pueri. Das Königtum Minderjähriger im frühen Mittelalter. Monumenta Germaniae Historica Schriften. 50. Hannover, 2001.
- OLAJOS, Bizánci források = Olajos Terézia: Bizánci források az Árpád-kori magyar történelemhez. Acta Universitatis Szegediensis Opuscula Byzantina XII. Szeged, 2014.
- OLAJOS, Egy felhasználatlan forráscsoport = Olajos Teréz: Egy felhasználatlan forráscsoport a 11. századi magyar-bizánci kapcsolatok történetéhez. In: Századok 132. (1998/1) 215–222.
- OROSZ, Európa Szent László korában = Orosz István: Európa Szent László korában. In: Európa és Magyarország Szent László korában. Szerk. Bárány Attila, Pósan László. 8–20. Debrecen, 2017.
- OSIŃSKI, Statut = Jacek Osieński: Statut Bolesława Krzywoustego. Kraków, 2014.
- OSTROGORSKY, A Bizánci állam = Georg Ostrogorsky: A Bizánci állam története. Budapest, 2003.
- PALACKY, Dějiny národu českého = František Palacký: Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě I–IV. Praha, 1836–1867.
- PANDULA, A genealógia ma = Pandula Attila: A genealógia ma: a genealógia magyarországi múltjából. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 17. Szerk. Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva. 203–214. Nyíregyháza, 2006.
- PANDULA, Genealógia = Pandula Attila: Genealógia. In: A történelem segédtudományai. Szerk. Bertényi Iván. Budapest, 2006.

- PANDULA, Historiográfia = Pandula Attila: A genealógia magyarországi historiográfiájának áttekintése. In: Genealógiai I. Szerk. Kollega Tarsoly István, Kovács Eleonóra, Pandula Attila, Viték Gábor. 7–40. Budapest, 2012.
- PAPP, Nagy Károly és kora = Papp Imre: Nagy Károly és kora. Debrecen, 1997.
- PARISSE, Ezzonen = Michael Parisse: Ezzonen. In: LexMa 4. 199–200. Stuttgart, 2000.
- PARTENHEIMER, Albrecht der Bär = Lutz Partenheimer: Albrecht der Bär. Gründer der Mark Brandenburg und des Fürstentums Anhalt. Köln - Weimar -Wien, 2001.
- PATEK, Az Árpádok és Anjouk = Patek Ferenc: Az Árpádok és Anjouk családi összeköttetése. In: Századok 52. (1918/9–10) 449–495.
- PATZE, Die Pegauer Annalen = Hans Patze: Die Pegauer Annalen, die Königserhebung Wratislaws von Böhmen und die Anfänge der Stadt Pegau. In: Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands 12. (1963) 1–62.
- PAULER, A magyar nemzet = Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Budapest, 1899.
- PAULER, Szent-István és alkotmánya = Pauler Gyula: Szent-István és alkotmánya. In: Századok 13. (1879) 1–30, 101–125.
- PENCK, Lehren = Albrecht Penck: Politisch-geographische Lehren des Krieges. In: Meereskunde - Sammlung volkstümlicher Vorträge. Zum Verständnis der nationalen Bedeutung von Meer und Seewesen. 9. 1–40. Berlin, 1915.
- PERÉNYI, Lengyelország története = Perényi József: Lengyelország története. Stúdium könyvek. 31. Budapest, 1962.
- PETRÁŇ, Co vypovídají mince o Slavníkovcích = Zdeněk Petrů: Co vypovídají mince o Slavníkovcích. In: Slavníkovci v českých dějinách. 107–121. Praha, 2007.
- PETRÁŇ, První české mince = Zdeněk Petrů: První české mince. Praha, 1998.
- PIRRO, Chronologia = Roccho Pirro: Chronologia regum penes quos Siciliae fuit imperium post exactos saracenos. Panormi, 1643.
- PLESZCZYŃSKI, The Birth of a Stereotype = Andrzej Pleszczyński: The Birth of a Stereotype. Polish Rulers and their Country in German Writings c. 1000 A.D. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. Leiden - Boston, 2011.
- POLANSKÝ, Fürstin Emma = Luboš Polanský: Streit um die Herkunft der böhmischen Fürstin Emma. In: Boleslav II. Der tschechische Staat um das Jahr 1000. Hg. Petr Sommer. 43–78. Praha, 2001.
- POLANSKÝ, Premyslovská dynastie = Luboš Polanský: Premyslovská dynastie: Soupis clenu puvodního českého panovnického rodu. In: Premyslovci. Budování českého státu. Ed. Petr Sommer, Dušan Třeštík, Josef Žemlička. 541–573. Praha, 2009.

- PÓR, Habsburgi Ágnes = Pór Antal: Habsburgi Ágnes magyar királyné és Erzsébet hercegasszony az Árpádok utolsó sarja. Budapest, 1888.
- PÓR, Szent István prépostság története = Pór Antal: Az Esztergom-várbeli Szent István első vértanúról nevezett prépostság története. Budapest, 1909.
- POSCHMANN, Kirchenbuße = Bernhard Poschmann: Die abendländische Kirchenbuße im frühen Mittelalter Breslau, 1930.
- POSSE, Meissen und das Haus Wettin = Otto Posse: Die Markgrafen von Meissen und das Haus Wettin bis zu Konrad dem Grossen. Leipzig, 1881.
- POWIERSKI, O pochodzeniu imienia Władysław = Jan Powierski: O pochodzeniu imienia Władysław w dynastii piastowskiej. In: Przyczynek do stosunków polsko-ruskich w X–XII w., Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego, Historia 14. (1984) 37–47.
- POZZA, Contarini, Domenico = Marco Pozza: Contarini, Domenico. In: Dizionario Biografico degli Italiani. 28. Roma, 1983.
- PRAY, Annales regum Hungariae I = Pray György: Annales regum Hungariae I. Vindobonae, 1763.
- PRAY, Annales veteres Hunnorum = Pray György: Annales veteres Hunnorum Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1761.
- PRAY, De sanctis Salomone rege et Emerico duce Hungariae = Pray György: Dissertationes historico-criticae de sanctis Salomone rege et Emerico duce Hungariae. Posonii, 1774.
- PRAY, Historia regum Hungariae = Pray György: Historia regum Hungariae. Buda, 1801.
- PRAŽÁK, Szent Zoerard és Benedek = Richard Pražák: Mór püspök Szent Zoerard és Benedek remetékről szóló legendája. In: Mons Sacer 996–1996, Pannonhalma 1000 éve. I. Szerk. Takács Imre. 333–340. Pannonhalma, 1996.
- PRINKE, Świętosława, Sygryda, Gunhilda = Rafał T. Prinke: Świętosława, Sygryda, Gunhilda. In: Roczniki Historyczne 70. (2004) 81–110.
- Prosopographia Imperii Romani saec. I. II. III = Prosopographia Imperii Romani saec. I. II. III. Ed. Elimarus Klebs, Hermannus Dessau, Paulus de Rhoden. Berlin, 1897–1898.
- RÁCZ, Középkori források = Rácz György: Középkori források a genealógiai kutatásban. In: Genealógia I. Szerk. Kollega Tarsoly István, Kovács Eleonóra, Pandula Attila, Vitek Gábor. 123–142. Budapest, 2012.
- RADOMĚRSKÝ, Emma regina = Pavel Radoměrský: Emma regina. Studie o původu kněžny Emmy a její úloze v rážbě českých mincí 10. století. In: Časopis Národního musea 122. (1953) 157–212.

- RADVÁNSZKY, Néhány szó = Radvánszky Béla: Néhány szó olvasóinkhoz. In: Turul 1. (1883/1) 1–2.
- RADY, The royal succession = Martyn Rady: 'They brought in an ox as king; they elected and installed him.' The royal succession in later medieval Hungary. In: Making and breaking the rules. Succession in medieval Europe, c. 1000–c. 1600. Ed. Frédérique Lachaud, Michael A. Penman. 61–69. Turnhout, 2008.
- RAFFENSPERGER, Reimagining Europe = Christian Raffensperger: Reimagining Europe: **Kievan Rus' in the Medieval World**. Historical Studies 177. Cambridge, MA, 2012.
- Rajmund Kerbl: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn. *Ism.: Makk Ferenc* = Rajmund Kerbl: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluss auf das Arpadenkö nigreich. *Ism.: Makk Ferenc*. In: Századok 115. (1981/1) 224–226.
- REINDEL, Civakodó Henrik herceg = Kurt Reindel: Gizella apja, Civakodó Henrik herceg. In: Gizella királyné (985k. – 1060). Szerk. Koszta László, Homonnai Sarolta. 19–20. Veszprém, 2000.
- REINDEL, Heinrich II = Kurt Reindel: Heinrich II. Der Zänker, Herzog von Bayern. In: Neue Deutsche Biographie 8. 341. Berlin, 1969.
- REINDEL, Heinrich IX = Kurt Reindel: Heinrich IX. In: Neue Deutsche Biographie 8. 343. Berlin, 1969.
- RÉVÉSZ, Delján Péter herceg = Révész Éva: Delján Péter herceg, bán, cár az első ezredforduló táján. In: „Fons, skepsis, lex” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő s Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Almási Tibor, Révész Éva, Szabados György. 361–368. Szeged, 2010.
- RÖCKELEIN, Heiraten = Hedwig Röckelein: Heiraten - ein Instrument hochmittelalterlicher Politik. In: Der Hoftag in Quedlinburg 973. Von den historischen Wurzeln zum Neuen Europa. Hg. Andreas Ranft. Berlin, 2006.
- Rókay Péter: Salamon és Póla. *Ism.: Kristó Gyula* = Rókay Péter: Salamon és Póla. *Ism.: Kristó Gyula*. In: Századok 126. (1992/5–6) 661–663.
- ROKAY, Bot és Saul = Rokay Péter: Bot és Saul. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő s Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Ferenc Piti. 451–455. Szeged, 2000.
- ROKAY, Salamon és Póla = Rokay Péter: Salamon és Póla. Értekezések monográfiák. Újvidék, 1990.
- ROKAY, Újabb adalékok = Rokay Péter: Újabb adalékok Salamon magyar király életrajzához. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk. Font Márta, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. 47–53. Pécs, 2010.

- ROMSICS, Clio = Romsics Ignác: Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Budapest, 2011.
- RÓNA-TAS, A honfoglaló magyar nép = Róna-Tas András: A honfoglaló magyar nép. Budapest, 1996.
- RÖSENER, Genossenschaft = Werner Rösener: Genossenschaft. In: LexMa 4. 1234–1236. Stuttgart, 2000.
- ROSIK, Bolesław Krzywousty = Stanisław Rosik: Bolesław Krzywousty. Wrocław, 2013.
- RUGONFALVI KISS, Trónbetöltés = Rugonfalvi Kiss István: Trónbetöltés és ducatus az Árpád-korban. In: Századok LXII. (1928) 733–765.
- RUNCIMAN, A keresztes hadjáratok = Steven Runciman: A keresztes hadjáratok története. Budapest, 2002.
- RUNDNAGEL, Verfasserfrage = Erwin Rundnagel: Zur Verfasserfrage der Chronica Montis Sereni. In: Historische Zeitschrift 142. (1930/1) 546–548.
- SASHALMI, A nyugat-európai államfejlődés = Sashalmi Endre: A nyugat-európai államfejlődés vázlata: 1000–1700. Budapest, 2006.
- SASHALMI, Európa, Kelet-Európa és a Balkán = Sashalmi Endre: "Európa", "Kelet-Európa" és a "Balkán" mint intellektuális-történeti konstrukciók. In: "Kelet-Európa" és a "Balkán", 1000-1800. Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók? Szerk. Sashalmi Endre. (Kelet-Európa és Balkán Tanulmányok 4.) Pécs, 2007.
- SCALIGER, Epistola = Josephus Justus Scaliger: Epistola de vetustate et splendore gentis Scaligerae. (Lugduni Batavorum) Leiden, 1597.
- SCHEIBELREITER, Ernst = Georg Scheibelreiter: Ernst. In: LexMa 3. 2177–2178. Hannover, 2000.
- SCHIEFFER, Rudolfinger = Rudolf Schieffer: Rudolfinger. In: Neue Deutsche Biographie 22. Hg. Hans Günter Hockerts. 198–200. Berlin, 2005.
- SCHILD, Meineid = Wolfgang Schild: Meineid. In: LexMa 6. 472–473. Stuttgart, 2000.
- SCHMALE, Funktion und Formen = Franz-Josef Schmale: Funktion und Formen Mittelalterlicher Geschichtschreibung. Darmstadt, 1993.
- SCHMALZBAUER, Herrscheronomastik = Gudrun Schmalzbauer: Zur byzantinischen Herrscheronomastik. In: margine des Buches von Gertrud Thoma, Namensänderrungen in Herrscherfamilien des mittelalterliche Europa. In: Bizantinoslavica 50. (1989) 215–222.
- SCHMID, Familie, Sippe und Geschlecht = Karl Schmid: Zur Problematik von Familie, Sippe und Geschlecht, Haus und Dynastie beim mittelalterlichen Adel: Vorfragen

- zum Thema "Adel und Herrschaft im Mittelalter". In: Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins 105. (1957) 1–62.
- SCHMID, Geschlechterbewußtsein = Karl Schmid: Zur Entstehung und Forschung von Geschlechterbewußtsein. In: Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins 134. (1986) 21–33.
- SCHMID, Gizella királyné sírja = Wolfgang Maria Schmid: Gizella királyné sírja a **niedernburgi kolostorban, Passauban**. In: Magyarország műemlékei. III. Szerk. Forster Gyula. 45–76. Budapest, 1913.
- SCHMID, Heinrich II. "der Zänker" = Alois Schmid: Heinrich II. "der Zänker", Hrg. v. Bayern und Kärnten. In: LexMa. 4. 2063–2064. Stuttgart, 2000.
- SCHMID, Heinrich IX. der Schwarze = Alois Schmid: Heinrich IX. der Schwarze. In: LexMa 4. 2065. Stuttgart, 2000.
- SCHMID, Heinrich von Schweinfurt = Alois Schmid: Heinrich von Schweinfurt. In: LexMa 4. 2078–2079. Stuttgart, 2000.
- SCHMID, Rumpler = Otto Schmid: Rumpler, Angelus. In: Allgemeine Deutsche Biographie 29. 671–672. Berlin, 1889.
- SCHNEIDMÜLLER, Magnus = Bernd Schneidmüller: Magnus. In: LexMa 6. 100–101. Stuttgart, 2000.
- SCHOTT, Ehe = Clausdieter Schott: Ehe, Germanisches und deutsches Recht. In: LexMa 3. 1690–1630. Stuttgart, 2000.
- SCHRAMM, Böhmen und das Regnum = Percy Ernst Schramm: Böhmen und das Regnum. Die Verleihung der Königswürde and die Herzöge von Böhmen. In: Adel und Kirche, Gerd Tellenbach zum 65. Geburtstag. Hg. Josef Fleckenstein. 344–364. Freiburg, 1969.
- SCHREIBER, Irland = Georg Schreiber: Irland im deutschen und abendländischen Sakralraum. Zugleich ein Ausblick auf St. Brandan und die zweite Kolumbusreise. Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen IX. Köln - Opladen, 1956.
- SCHREINER, Beschreibung der Pammakaristoskirche = Peter Schreiner: Eine unbekannte Beschreibung der Pammakaristoskirche (Fethiye Camii) und weitere Texte zur Topographie Konstantinopels. In: Dumbarton Oaks Papers 25. (1971) 217–248.
- SERGI, Adelheid von Turin = Sergi Giuseppe: Adelheid von Turin. In: LexMa 1. 147. Stuttgart, 2000.
- ŠIŠIĆ, Geschichte der Kroaten = Fredo Šišić: Geschichte der Kroaten. Zagreb, 1917.
- SKWIERCZYŃSKI, Koronacja = Skwierczyński Krzysztof: „O, majestacie królewskiej potęgi!” – koronacja Bolesława II. Szczodrego. In: Gnieźnieńskie koronacje królewskie i ich

- środkowoeuropejskie konteksty. Ed. Józef Dobosz, Marzena Matla, Leszek Wetesko. 103–113. Gniezno, 2011.
- SLÁMA, Boleslav II = Jirí Sláma: Boleslav II. Der tschechische Staat um das Jahr 1000. In: Na prahu českých dejin. Sborník prací Jirího Slámy. Ed. Petr Sommer. 15–42. Praha, 2001.
- ŠMERDA, Denáry české = Jan Šmerda: Denáry české a moravské. Katalog mincí českého státu od X. do počátku XIII. století. Brno, 1996.
- SMEUR, Franco von Lüttich = A. J. E. M. Smeur: Franco von Lüttich. In: LEXMA 4. 687. Stuttgart, 2000.
- SMOLKA, Testament Bolesława Krzywoustego = Stanisław Smolka: Testament Bolesława Krzywoustego. Kraków, 1881.
- SÓLYMOS, Szent Zoerard-András és Benedek = Sólymos Szilveszter: Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon. (METEM Könyvek 16.) Budapest, 1996.
- SOLYMOSI, Somogyvári sír = Solymosi László: Szent László király somogyvári sírjának legendája. In: Magyar történettudomány az ezredfordulón Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Szerk. Gecsényi Lajos, Izsák Lajos. 125–142. Budapest, 2011.
- SOLYMOSI, Társadalom = Solymosi László: Társadalom Szent István korában. In: Államalapítás, társadalom, művelődés. Szerk. Kristó Gyula. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 27.) 55–65. Budapest, 2001.
- SPIEB, Einführung = Karl-Heinz Spieß: Einführung. In: Die Familie in der Gesellschaft des Mittelalters. 71. Hg. Karl-Heinz Spieß. Vorträge und Forschungen. 9–15. Ostfildern, 2009.
- SRODECKI, Antemurale = Paul Srodecki: Antemurale Christianitatis. Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit. Husum, 2015.
- SROKA, Lengyelország = Stanisław A. Sroka: Lengyelország. In: Európa és Magyarország Szent István korában. Szerk. Kristó Gyula, Makk Ferenc. (Dél-alföldi évszázadok 12.) Szeged, 2000.
- SROKA, Węgry = Stanisław A. Sroka: Początki państw. Węgry. 2015.
- STALEY, Dogaressas of Venice = Edgcumbe Staley: The Dogaressas of Venice: The Wives of the Doges. London, 1910.
- STEINHÜBEL, Nitrianske kniežatstvo = Ján Steinhübel: Nitrianske kniežatstvo: pociatky stredovekého Slovenska rozpravanie o dejinách nášho uzemia a oklitych krájin od strahovania narodov do zaciatku 12 storocia. Bratislava, 2004.

- ŠTIH, *Eastern Alps and the Northern Adriatic* = Peter Štih: *The Middle Ages between the Eastern Alps and the Northern Adriatic. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*. 11. Leiden - Boston, 2010.
- STÖRMER, Ebersberg = Wilhelm Störmer: Ebersberg. In: *LexMa* 3. 1525–1526. 2000.
- STRUVE, Otto II = Tilman Struve: Otto II. In: *LexMa* 6. 1567–1568. Stuttgart, 2000.
- STURVE, Rheinfeldener = Tilman Sturve: Rheinfeldener. In: *LexMa* 7. 783–784. Stuttgart, 2000.
- STURVE, Rudolf von Rheinfelden = Tilman Sturve: Rudolf von Rheinfelden. In: *LexMa* 7. 1070–1071. Stuttgart, 2000.
- SUCHODOLSKI, *Stemple monet czeskich* = Stanisław Suchodolski: *Stemple monet czeskich z X–XI wieku źródłem do historii Czech*. In: *Historia Slavorum Occidentis* 8. (2015/1) 34–56.
- ŠUFFLAY, Gercsei főesperes = Šufflay Milán: *János gercsei főesperes krónikája töredékéről*. In: *Századok* 38. (1904/6) 511–536.
- SZABADOS, *A magyar történelem* = Szabados György: *A magyar történelem kezdeteiről*. Budapest, 2006.
- SZABADOS, *A magyar történelem kezdeteiről* = György Szabados: *A magyar történelem kezdeteiről: Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században*. Budapest, 2006.
- SZABADOS, *Magyar államalapítások* = Szabados György: *Magyar államalapítások a IX–XI. században*. Szegedi Középkortörténeti könyvtár. 26. Szeged, 2011.
- SZABADOS, *Párhuzamos gondolatok* = Szabados György: *Párhuzamos gondolatok Attiláról, Szent Istvánról*. In: *Aetas* 19. (2004/2) 130–139.
- SZABÓ, *Magyar vezérek* = Szabó Károly: *A magyar vezérek kora*. Budapest, 1883.
- SZABÓ, Péter és Aba = Szabó Károly: *Péter és Aba. Értekezések a történeti tudományok köréből*. II/3. Pest, 1872.
- SZABÓ, Péter és Aba = Szabó Károly: *Péter és Aba. Értekezések a történeti tudományok köréből*. II. Budapest, 1872.
- SZALAY, *Magyarország története* = Szalay László: *Magyarország története I–VI*. Pest, 1861–1866.
- SZÁNTÓ, Boldog Gizella = Szántó Konrád: *Boldog Gizella első magyar királyné élete*. Budapest, 1988.
- SZEBERÉNYI, Balkán = Szeberényi Gábor: *A Balkán 800–1389*. In: *"Kelet-Európa" és a "Balkán", 1000–1800. Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók?* Szerk. Sashalmi Endre. 279–330. Pécs, 2007.

- SZEGFŰ, A bogumil eretnekség = Szegfű László: A bogumil eretnekség hatása a XI. századi magyarság ideológiai fejlődésére. In: Acta universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Dissertaciones Slavicae. Supplementum. 14. (1983) 39–68.
- SZEGFŰ, Gellért püspök = Szegfű László: Gellért püspök munkássága. In: Államalapítás, társadalom, művelődés. Szerk. Kristó Gyula. 1119–1128. Budapest, 2001.
- SZEGFŰ, Gyula = Szegfű László: Gyula. In: KMTL. 245. Budapest, 1994.
- SZEGFŰ, Péter = Szegfű László: Péter. In: KMTL. 544. Budapest, 1994.
- SZEGFŰ, Sarolt = Szegfű László: Sarolt. In: KMTL. 594. Budapest, 1994.
- SZEGFŰ, Sarolta = Szegfű László: Sarolta. In: Középkori kútfontok kritikus kérdései. Szerk. Horváth János, Székely György. (Memoria Saeculorum Hungariae I.) 239–251. Budapest 1974.
- SZEGFŰ, Szent Gellért = Szegfű László: Szent Gellért. In: KMTL. 231. Budapest, 1994.
- SZEGFŰ, Thonuzoba = Szegfű László: Megjegyzések Thonuzoba történetéhez. In: Századok 116. (1982) 1060–1078.
- SZEKFŰ, A magyar állam = Szekfű Gyula: A magyar állam életrajza. Budapest, 1917.
- SZENTPÉTERY, A Zágrábi és Váradi Krónika = Szentpétery Imre: A Zágrábi és Váradi Krónika egymáshoz való viszonya. In: Századok 68. (1934/9–10) 410–425.
- SZENTPÉTERY, Kritikai jegyzék = Szentpétery Imre: Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I–II. Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok. Budapest, 1923–1943.
- SZENTPÉTERY, Oklevéltan = Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. A magyar történettudomány kézikönyve II. 3. Budapest, 1930.
- SZENTPÉTERY, Pécsváradi és pécsi alapítólevél = Szentpétery Imre: Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele. Értekezések a történeti tudományok köréből XXIV. Budapest, 1918.
- SZENTPÉTERY, Szent István oklevelei = Szentpétery Imre: Szent István király oklevelei. In: SZIE II. Szerk. Serédi Jusztinián. 133–202. Budapest, 1938.
- SZŐCS, Nagyfejedelmek temetkezési helyei = Szőcs Tibor: Nagyfejedelmek temetkezési helyei az írott források tükrében. In: Belvedere meridionale 22. (2009/1–2) 16–44.
- SZÖGI, Magyarországi diákok = Szögi László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 5. Budapest, 2001.
- SZOKOLAY, Lengyelország története = Szokolay Katalin: Lengyelország története. Budapest, 1996.
- SZÓVÁK - BORONKAI, Lexicon latinitatis medii aevi Hungariae. A magyarországi középkori latinság szótára. IV = Lexicon latinitatis medii aevi Hungariae. A magyarországi

- középkori latinság szótára. IV. Szerk. Szovák Kornél, Boronkai Iván. Budapest, 1993.
- SZOVÁK - VESZPRÉMY, Krónikák, Legendák, Intelmek = Szovák Kornél - Veszprémy László: Krónikák, Legendák, Intelmek. Utószó. In: SRH II. 723–799. Budapest, 1999.
- SZOVÁK, Szent László = Szovák Kornél: Szent László alakja a korai elbeszélő forrásokban. (A László-legenda és a Képes Krónika 139. fejezete forrásproblémái). In: Századok 134. (2000) 117–145.
- SZOVÁK, Utószó = Szovák Kornél: Utószó. In: KK. 233–278. Budapest, 2004.
- SZŰCS, Szent István Intelmei = Szűcs Jenő: Szent István Intelmei, az első magyar államelméleti mű. In: Szent István és az államalapítás. Szerk. Veszprémy László. 271–290. Budapest, 2002.
- SZŰCS, Társadalomelmélet = Szűcs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában. In: Századok 107. (1973) 569–693; 823–878.
- SZŰCS, Vázlat = Szűcs Jenő: Vázlat Európa három fejlődési régiójáról. In: Történelmi Szemle 24. (1983/3) 313–359.
- SZUROMI, Kánoni előírások = Szuromi Szabolcs Aznzel: Az egyházi házasságra vonatkozó kánoni előírások történetének vázlata. In: Iustum Aequum Salutare IV. (2008/3) 39–48.
- TAR, A barátság = Tar Ibolya: A barátság a görög-római antikvitásban. In: Vigilia 2009 / 11. (2009) 802–809.
- TAR, Magyarországi diákok = Tar Attila: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 11. Budapest, 2004.
- TEIGE, Blätter aus der altböhmischen Genealogie = Josef Teige: Blätter aus der altböhmischen Genealogie. In: Jahrbuch der k. k. heraldischer Gesellschaft Adler. 99–108. Wien, 1886.
- TELLENBACH, Berthold I. = Gerd Tellenbach: Berthold I. In: Neue Deutsche Biographie 2. 159. Berlin, 1955.
- TELLENBACH, Gedenkbücher = Gerd Tellenbach: Liturgische Gedenkbücher als historische Quellen. In: Ausgewählte Abhandlungen und Aufsätze. II. 426–437. Stuttgart, 1988.
- TERNOVÁ CZ, A bogumil eretnokség = Ternová cz Bálint: A bogumil eretnokség a XI. századi Magyar Királyság déli területein. In: Fons 20. (2013/4) 501–523.
- THOROCZKAY, A Szent Bölcsesség egyháza = Thorocz kay Gábor: A Szent Bölcsesség egyháza. A titeli társaskáptalan története a kezdetektől a XIV. század közepéig. In: Fons 21. (2014/331–350)

- THOROCZKAY, Egyházszervezés = Thoroczkay Gábor: Néhány megjegyzés a Szent István-i egyházszervezés folyamatához. In: Ismeretlen Árpád-kor. 79–89. 2016.
- THOROCZKAY, Erdély államalapítás-kori története = Thoroczkay Gábor: Megjegyzések Erdély államalapítás-kori történetéhez. Keán kiléte és egyes kapcsolódó kérdések. In: „Köztes Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. 463–482. Pécs, 2012.
- THOROCZKAY, Hartvik-féle Szent István-legenda = Thoroczkay Gábor: Még egyszer a Hartvik-féle Szent István-legenda datálásáról. In: Magyar Könyvszemle 121. (2005/2) 213–218.
- THOROCZKAY, Krónikairódalom = Thoroczkay Gábor: A magyar krónikairódalom kezdeteiről. In: Aktualitások a magyar középkor kutatásban. 23–31. Pécs, 2010.
- THOROCZKAY, Legendairódalom és történetírás = Thoroczkay Gábor: A magyarországi legendairódalom és történetírás a 14. század közepéig. In: Ismeretlen Árpád-kor. 184–208. Budapest, 2016.
- THOROCZKAY, Magyarországi érsekek = Thoroczkay Gábor: Az első magyarországi érsekek kérdéséhez. In: Uő: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok. 9–21. Budapest, 2009.
- THOROCZKAY, Pannonhalmi oklevél = Thoroczkay Gábor: Szent István pannonhalmi oklevelének historiográfiája. In: Mons Sacer 996–1996. Szerk. Takács Imre. 90–109. Pannonhalma, 1996.
- THOROCZKAY, Querfurti Brúnó = Thoroczkay Gábor: Querfurti Brúnó: Szent Adalbert prágai püspök és vértanú második életrajza. In: ÁKÍF. Szerk. Kristó Gyula. 78–79. Szeged, 1999.
- THOROCZKAY, Szekésfehérvári prépostság = Thoroczkay Gábor: A Szekésfehérvári prépostság és bazilika korai története. In: Egyháztörténeti Szemle 47. (2015/3) 3–25.
- THOROCZKAY, Szent István legenda datálása = Thoroczkay Gábor: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István legenda datálásának kérdéséhez. In: Magyaroknak eleiről. Ünnepi tanulmányok a 60 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc. 569–591. Szeged, 2000.
- THOROCZKAY, Szent István legendái = Thoroczkay Gábor: Szent István legendái. In: Ismeretlen Árpád-kor. 90–102. Budapest, 2016.
- THOROCZKAY, Szent István okleveleiről = Thoroczkay Gábor: Szent István okleveleiről In: Századok 143. (2009/6) 1385–1412.
- THOROCZKAY, Szent László és az egyház = Thoroczkay Gábor: Szent László és az egyház. In: Európa és Magyarország Szent László korában. Szerk. Bárány Attila, Pósn László. 47–56. Debrecen, 2017.

- TIMON, Jogtörténet = Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet tekintettel a nyugati államok fejlődésére. Budapest, 1919.
- TOLRA DE BORDAS, Saint Pierre Orséolo = Henri Tolra De Bordas: Saint Pierre Orséolo doge de Venise. Paris, 1897.
- TÖRÖK, A tizenegyedik század = Török József: A tizenegyedik század magyar egyháztörténete. Keresztény századok. I. Budapest, 2002.
- TÖRÖK, III. Béla és első hitvese = Török Aurél: III. Béla és első hitvese földi maradványai. In: III. Béla magyar király emlékezete. Szerk. Forster Gyula. 335–340. Budapest, 1900.
- TÖRÖK, Szent Imre = Török József: Szent Imre a történelmi kutatások fényében. In: Gizella királyné (985k. – 1060). Szerk. Koszta László, Homonnai Sarolta. 51–56. Veszprém, 2000.
- TÓTH, A fehér és fekete magyarok = Tóth Sándor: A fehér és fekete magyarok kérdéséhez. In: Acta Historica 75. (1983) 3–9.
- TÓTH, Abasár = Tóth Zoltán: Az Árpád-kori Abasár. In: Örökségünk védelme és jövője 2. Studia Agriensia 33. Szerk. H. Szilasi Ágota. 20–27. Eger, 2016.
- TÓTH, Attila's Schwert = Tóth Zoltán: Attila's Schwert. Budapest, 1930.
- TÓTH, Gladius divinitus ornatus = Tóth Zoltán: Gladius divinitus ornatus. (Megjegyzések a német koronázási formula keltéhez). In: Századok LXVII. (1933) 481–517.
- TÓTH, Hoholt - Hahót = Tóth Endre: Hoholt - Hahót. A jövevény nemzetségek eredetéhez. In: Századok 137. (2003/2) 265–296.
- TÓTH, István és Gizella miseruhája = Tóth Endre: István és Gizella miseruhája. In: Gizella királyné (985k. – 1060). Szerk. Koszta László, Homonnai Sarolta. 164–175. Veszprém, 2000.
- TÓTH, István király legrégebbi életirata nyomán = Tóth Zoltán: István király legrégebbi életirata nyomán. In: Századok 81. (1947) 23–94.
- TÓTH, Kavarok = Tóth Sándor László: A kavarok (kabarok) katonai és politikai szerepe. In: Hadtörténeti Közlemények 126. (2013/2) 315–354.
- TÓTH, Levente és András = Tóth Sándor: Levente és András. In: Acta Historica 82. (1985) 31–36.
- TÓTH, Vajk-István = Tóth Sándor László: Vajk-István születésének kronológiai problémái. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 116. (2002) 9–19.
- TRAWKOWSKI, Dobrawa = Stanislaw Trawkowski: Dobrawa. In: LexMa 3. 1149. Stuttgart, 2000.

- TŘEŠTIK, Böhmischen Geschichtsschreibung = Dušan Třeštík: Anfänge der böhmischen Geschichtsschreibung. Die ältesten Prager Annalen. In: *Studia Zródloznawcze. (Państwowe wydawnictwo naukowe 23.)* 1–37. Warszawa, 1978.
- TŘEŠTIK, Ještě ke královně Emmě = Dušan Třeštík: Ještě ke královně Emmě. In: *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky.* 23–37. Praha, 2007.
- TŘEŠTIK, Kosmova kronika = Dušan Třeštík: Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení. Praha, 1968.
- TŘEŠTIK, Počátky Přemyslovců = Dušan Třeštík: Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935). Praha, 1997.
- TŘEŠTÍK, Sv. Vojtěch = Dušan Třeštík: Sv. Vojtěch a formování střední Evropy. In: *Sv. Vojtěch, Čechové a Evropa.* Ed. Josef Žemlička, Dušan Třeštík. 81–108. Praha, 1998.
- TŘEŠTIK, Von Svatopluk zu Boleslaw Chobry = Dušan Třeštík: Von Svatopluk zu Boleslaw Chobry. Die Entstehung Mitteleuropas aus der Kraft des Tatsächlichen und aus einer Idee. In: *The Neighbours of Poland in the 10th Century.* Ed. Przemysław Urbańczyk. 114–145. Warsaw, 2000.
- TRINGLI, Levirátus = Tringli István: Levirátus. In: *KMTL.* 408. Budapest, 1995.
- TRINGLI, Senioratus = Tringli István: Senioratus. In: *KMTL.* 599. Budapest, 1995.
- TYMIENIECKI, Polska w sredniowieczu = Kazimierz Tymieniecki: Polska w sredniowieczu. Warszawa, 1961.
- TYMIENIECKI, Społeczeństwo = Kazimierz Tymieniecki: Społeczeństwo Słowian lechickich. 1928.
- UBL, Inzestverbot = Karl Ubl: Inzestverbot und Gesetzgebung. Millennium-Studien zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n.Chr. Berlin, 2008.
- UHLIRZ, Ezzonen = Mathilde Uhlirz: Ezzonen. In: *Neue Deutsche Biographie* 4. 717. Berlin, 1959.
- ULPIANUS, Digesta = Ulpianus: Digesta. In: *Corpus Juris Civilis.* I. Ed. Theodorus Mommsen. 864. Berolini, 1872.
- UZSOKI, Gizella sír = Uzsoki András: A passauai Gizella sír az új kutatások tükrében. In: *Gizella és kora.* Szerk. Fodor Zsuzsa. 18–27. Veszprém, 1993.
- UZSOKI, Gizella sírja = Uzsoki András: Az első magyar királyné, Gizella sírja. In: *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei.* 16. 125–168. Veszprém, 1982.
- VÁCZY, A korai magyar történet = A korai magyar történet néhány kérdéséről. In: *Századok* 92. (1958/1–4) 265–345.

- VÁCZY, Vazul-hagyomány = Váczy Péter: A Vazul-hagyomány középkori kútfőinkben. In: Levéltári Közlemények 18–19. (1940–1941) 304–338.
- VAJAY, Agatha = Vajay Szabolcs: Agatha, Mother of Saint Margaret, Queen of Scotland. In: Duquesne Review. A Journal of Social Sciences 7. (1962/2) 71–87.
- VAJAY, Byzantinische Prinzessinnen = Vajay Szabolcs: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn. In: Ungarn Jahrbuch 10. Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie. 15–28. München, 1979.
- VAJAY, Géza nagyfejedelem = Vajay Szabolcs: Géza nagyfejedelem és családja. In: Székesfehérvár évszázadai. 1. Szerk. Kralovánszky Alán. 63–100. Székesfehérvár, 1967.
- VAJAY, I. Géza = Vajay Szabolcs: I. Géza király és családja. In: Turul 79. (2006/1–2) 32–39.
- VAJAY, Mathilde, reine de France inconnue = Vajay Szabolcs: Mathilde, reine de France inconnue. Contribution à l’histoire politique et sociale du royaume de France au XIe siècle. In: Journal des Savants (1971/4) 241–260.
- VAJAY, Még egy királyné = Vajay Szabolcs: Még egy királynénk? I. Endre első felesége. In: Turul 72. (1999/1–2) 17–23.
- VAJAY, Roland-ének = Vajay Szabolcs: A magyar Roland-ének nyomában. In: Irodalomtörténeti közlemények 72. (1968/3) 333–337.
- VAJAY, Skóciai Szent Margitról = Vajay Szabolcs: Skóciai Szent Margitról. In: Magyarok kelet és nyugat metszéspontján. Szerk. Beke Margit, Bárdos István. 115–128. Esztergom, 1994.
- VAJAY, Uralmi szimbólum = Vajay Szabolcs: Az Árpád kor uralmi szimbólumai. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. Horváth János, Székely György. (Memoria Saeculorum Hungariae I.) Budapest, 1974.
- VAJAY, Veszprémvölgy = Vajay Szabolcs: Veszprémvölgy és alapítói. In: Levéltári Szemle 38. (1988/4) 20–24.
- VÁMBÉRY, A magyarok eredete = Vámbéry Ármin: A magyarok eredete. Budapest, 1882.
- VAN HOUTS, Herleva = Elisabeth M. C. Van Houts: The Origin of Herleva, Mother of William the Conqueror. In: The English Historical Review 101. (1986) 399–404.
- VARGA, Ungarn und das Reich = Varga Gábor: Ungarn und das Reich vom 10. bis 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus des Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation. In: Studia Hungarica 49. (München, 2004)
- VESZPRÉMY, A korai magyar évkönyvekről = Veszprémy László: A korai magyar évkönyvekről. Kapcsolatok és kölcsönzések az évkönyvek, krónikák és krónikakivonatok között. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk. Font Márta, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. 11–22. Pécs, 2010.

- VESZPRÉMY, A scheyerni forráscsoport = Veszprémy László: A scheyerni középkori forráscsoport. In: Századok 141. (2007/4) 991–1009.
- VESZPRÉMY, Elbeszélő forrásaink = Veszprémy László: Árpád-kori történeti elbeszélő forrásaink (11–13. század) nyugat-európai kapcsolatai. 2007.
- VESZPRÉMY, Gizella = Veszprémy László: Gizella. In: KMTL. 236–237. 1995.
- VESZPRÉMY, Honfoglalás = Veszprémy László: A honfoglalás a középkori magyar historiográfiában. In: Honfoglaló őseink. Szerk. Veszprémy László. 195–206. Budapest, 1996.
- VESZPRÉMY, Hont-Pázmány nem = Veszprémy László: Hont-Pázmány nem. In: KMTL. 269. Budapest, 1994.
- VESZPRÉMY, Királykép = Veszprémy László: Az investitúra harcok királyképe német földön és Magyarországon. (László és Salamon propagandája és annak utóélete). In: Arrabona 46. (2008/1) 37–52.
- VESZPRÉMY, Korhűség és forrásérték = Veszprémy László: Korhűség és forrásérték a magyar Krónika egyes fejezeteiben. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. II. Szerk. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél. 809–823. Budapest - Debrecen, 2014.
- VESZPRÉMY, Magyarország és az első keresztes hadjárat = Veszprémy László: Magyarország és az első keresztes hadjárat. Aacheni Albert tanúsága. In: Hadtörténeti Közlemények 118. (2005) 501–514.
- VESZPRÉMY, Megjegyzések = Veszprémy László: Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink történetéhez. In: Századok 138. (2004) 325–347.
- VESZPRÉMY, Ransanus krónikája = Veszprémy László: Ransanus krónikája Géza - Szent István fejezetének forrásproblémája. In: Magyar Könyvszemle 106. (1990/3–4) 99–112.
- VESZPRÉMY, Structured literacy = Veszprémy László: The birth of a structured literacy in Hungary. In: The development of literate mentalities in East-Central-Europe. 161–181. Turhout, 2004.
- VESZPRÉMY, Szent Adalbert = Veszprémy László: Szent Adalbert és Magyarország. Historiográfiai áttekintés. In: Ars Hungaricana XXVI. (1998/2) 321–337.
- VESZPRÉMY, Szent Imre = Veszprémy László: Szent Imre. In: KMTL. 281–282. Budapest, 1994.
- VESZPRÉMY, Szent István felövezéséről = Veszprémy László: Szent István felövezéséről. In: Hadtörténeti Közlemények 36. (1989) 3–13.
- VESZPRÉMY, Vazul = Veszprémy László: Vazul. In: KMTL. 721–722. Budapest, 1994.

- VOLOSHCHUK, Ruthenian-Hungarian Matrimonial Connections = Myroslav Voloshchuk: Ruthenian-Hungarian Matrimonial Connections in the Context of the Rurik Inter-dynasty Policy of the 10th–14th centuries: Selected Statistical Data. In: Codrul Cosminului 24. (2018/1) 7–30.
- WASILEWSKI, Dwa utracone dawne roczniki = Tadeusz Wasilewski: Dwa utracone dawne roczniki : Rocznik biskupów dworu polskiego i Rocznik tyniecki (starszy). In: Roczniki Historyczne 54. (1988) 1–61.
- WASILEWSKI, La couronne royale = Tadeusz Wasilewski: La couronne royale – symbole de dépendance á l'époque du haut Moyen Age. Les deux couronnements de Boleslas le vaillant prince de Pologne. In: La Pologne au Xv e congrès des Sciences Historique á Bucarest. Ed. Stanisław Bylina. 25–50. Wrocław, 1980.
- WASILEWSKI, Pochodzenie Emnildy = Tadeusz Wasilewski: Pochodzenie Emnildy, trzeciej żony Bolesława Chrobrego a geneza polskiego władztwa nad Morawami. In: Kwartalnik Historyczny 94. (1987) 29–47.
- WEDEKIND, Noten = Anton Christian Wedekind: Noten zu einigen Geschichtsschreibern des deutschen Mittelalters. I–III. Hamburg, 1823–1836.
- WEINFURTER, A "Henrikek dinasztíája" = Stefan Weinfurter: A "Henrikek dinasztíája", Gizella családjá. In: Gizella királyné (985k. – 1060). Szerk. Koszta László, Homonnai Sarolta. 7–16. Veszprém, 2000.
- WEINFURTER, Heinrich II = Stefan Weinfurter: Heinrich II. Herrscher am Ende der Zeiten. Regensburg, 2002.
- WEINFURTER, Salier = Stefan Weinfurter: Das Jahrhundert der Salier (1024–1125). Ostfildern, 2004.
- WENDEHORST, Heinrich II. = Alfred Wendehorst: Heinrich II, hl., Ks., dt. Kg. In: LexMa 4. 2037–2039. Stuttgart, 2000.
- WENSKUS, Brun = Reinhard Wenskus: Studien zur historisch-politischen Gedankenwelt Bruns von Querfurt Mitteldeutsche Forschungen. 5. Köln, 1956
- WERNER - ZIMMERMANN, Historie croisée = Michael Werner, Bénédicte Zimmermann: Túl az összehasonlításon: histoire croisée és a reflexivitás kihívása. In: Korall 28–29. (2007) 5–30.
- WERTNER, Az Árpádok = Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Nagybecskerek, 1892.
- WERTNER, Az Árpádok a régibb külföldi genealogiában = Wertner Mór: Az Árpádok a régibb külföldi genealogiában. In: Turul 3. (1885) 105–113.
- WERTNER, Külföldi genealogia = Wertner Mór: Az Árpádok a régibb külföldi genealogiában. In: Turul 3. (1885)
- WIHODA, Morava = Martin Wihoda: Morava w době knížeci 906–1197. Brno, 2010.

- WIHODA, Testament knížete Břetislava = Martin Wihoda: Testament knížete Břetislava. In: Saga moravských Přemyslovců. Život na Moravě od XI. do počátku XIV. století. Sborník a katalog výstavy pořádané Vlastivědným muzeem v Olomouci a Muzeem města Brna k 700. výročí tragické smrti Václava III., posledního českého krále z dynastie Přemyslovců. Ed. Fífková Renata. 33–55. Olomouc, 2006.
- WINZER, S. Gilles = Ulrich Winzer: S. Gilles. Studien zum Rechtsstatus und Beziehungsnetz einer Abtei im Spiegel ihrer Memorialüberlieferung. MünsterischeMittelalter-Schriften. 59. München, 1988.
- WISZEWSKI, Domus Boleslai = Przemysław Wiszewski: Domus Boleslai. Values and social identity in dynastic traditions of medieval Poland (c. 966–1138). Leiden - Boston, 2010.
- WOLFRAM, Conrad II = Herwig Wolfram: Conrad II, 990–1039. Emperor of Three Kingdoms. Pennsylvania, 2006.
- WOLVERTON, Hastening Toward Prague = Lisa Wolverton: Hastening Toward Prague. Power and Society in the Medieval Czech Lands. Philadelphia, 2001.
- WOOD, Family and frienship = Ian Wood: Family and frienship in the west. In: The Cambridge Ancient History. XIV. Ed. Averil Cameron, Bryan Ward Perkins, Michael Whitby. 416–436. Cambridge, 2008.
- ZAJAC, Inter-Rite Marriages = Natalia Anna Makaryk Zajac: Women Between West and East: the Inter-Rite Marriages of the Kyivan Rus' Dynasty, ca. 1000–1024. Doktorická dissertáció, University of Toronto. Toronto, 2017. (Kézirat)
- ZAKRZEWSKI, Bolesław Chrobry Wielki = Stanisław Zakrzewski: Bolesław Chrobry Wielki. Lwów - Warszawa - Kraków, 2000.
- ZÁVODSZKY, Törvények = Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest, 1904.
- ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí = Josef Žemlička: Čechy v době knížecí (1034–1198). Praha, 1997.
- ŽEMLIČKA, Das „Reich“ des böhmischen Boleslavs = Josef Žemlička: Das „Reich“ des böhmischen Boleslavs und die Krise an der Jahrtausendwende. Zur Charakteristik der frühen Staaten in Mitteleuropa. In: Archeologické rozhledy 47. (1995) 267–278.
- ŽEMLIČKA, Přemysliden = Josef Žemlička: Das Přemysliden-Geschlecht an der Wende vom 10. zum 11. Jahrhundert. In: Boleslav II. Der Tschechische Staat um 1000, seine Herrscher und Ökonomik. Internationales Symposium, Praha 9–10. Februar 1999. Hg. Petr Sommer. (Colloquia mediaevalia Pragensia 2.) 79–91. Praha, 2001.
- ZIELINSKI - BINDING, Adelheid (hl.), Ksn = Herbert Zielinski, Günther Binding: Adelheid (hl.), Ksn. In: LexMa 1. Stuttgart, 2000.

- ZOEPFL, Brun = Friedrich Zoepfl: Brun, Bischof von Augsburg. In: Neue Deutsche Biographie 2. 669. Berlin, 1955.
- ZOEPFL, Brunó = Friedrich Zoepfl: Brúnó, augsburgi püspök, Gizella bátyja. In: Gizella (985k. – 1060). Szerk. Koszta László, Homonnai Sarolta. 22. Veszprém, 2000.
- ZOMBORI, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve = Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Szerk. Zombori István. Budapest, 1996.
- ZOTZ, Brun = Thomas Zotz: Brun, Bf. v. Augsburg. In: LexMa 2. 753. 2000.
- ZSOLDOS – THOROCZKAY – KISS, Székesfehérvár = Zsoldos Attila – Thoroczky Gábor – Kiss Gergely: Székesfehérvár története I. Székesfehérvár története az Árpád-korban. Székesfehérvár, 2016.
- ZSOLDOS, A megyeszervezés kezdetei = Zsoldos Attila: A megyeszervezés kezdetei a Magyar Királyságban (Az „óriás és az „átlagos” nagyságú megyék kérdése). In: Megyetörténet. Egyház – és igazgatástörténeti tanulmányok a Veszprémi Püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére. Szerk. Hermann István, Karlinszky Balázs. 299–318. 2010.
- ZSOLDOS, A szent király szabadjai = Zsoldos Attila: A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. 26. Budapest, 1999.
- ZSOLDOS, Archontológia = Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Budapest, 2011.
- ZSOLDOS, Árpádok és asszonyaik = Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. 36. Budapest, 2005.
- ZSOLDOS, Az Árpádok = Zsoldos Attila: Az Árpádok és alattvalóik Magyarország története 1301-ig. Történelmi kézikönyvtár. Debrecen, 1997.
- ZSOLDOS, Les filles des rois = Zsoldos Attila: Les filles des rois arpadiens de Hongrie comme instruments d'une politique dynastique. In: Mélanges de l'École française de Rome - Moyen Âge [En ligne], 129/2 (2017, mis en ligne le 03 avril 2018, consulté le 23 décembre 2018.) URL: <http://journals.openedition.org/mefrm/3661> (letöltés ideje: 2018. 12. 23.)
- ZSOLDOS, Magyar Középkor: Az Árpádok és az Anjouk = Zsoldos Attila: Magyar Középkor: Az Árpádok és az Anjouk. In: Milleniumi magyar történet. Szerk. Tóth István György. 37–113. Budapest, 2001.
- ZSOLDOS, Péter és Gurka = Zsoldos Attila: Péter és Gurka (Gurcu) ispán nemzetsége. In: Történelmi Szemle 37. (1995) 345–351.
- ZSOLDOS, Társadalom = Zsoldos Attila: Szent István korának magyar társadalma. In: Kisebbségkutatás 9. (2000) 419–425.

ZUPKA, Ritual and Symbolic Communication = Dušan Zupka: Ritual and Symbolic Communication in Medieval Hungary under the Árpád Dynasty (1000–1301). East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. 39. Leiden - Boston, 2016.

ZUPKA, Ritual and Symbolic Communication = Dušan Zupka: Ritual and Symbolic Communication in Medieval Hungary under the Árpád Dynasty (1000–1301). East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 450–1450. 39. Leiden - Boston, 2016.

СРЕЗНЕВСКИЙ, Словарям древне-русского языка = Срезневский Измаил Иванович: Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам I–III. Санкт-Петербург, 1890–1906.